


BİNGÖL
ÜNİVERSİTESİ

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL
SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكولمعهد العلوم الاجتماعية

28

E-ISSN: 2618-6322

YIL / Year: **14**
SAYI / Issue: **28**
GÜZ / Autumn: **2024**

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English, and Arabic.





BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

**Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute**

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English, and Arabic

Yıl/Year: 14 Sayı/Issue: 28 Güz/Autumn 2024

E- ISSN: 2618-6322



Sahibi / Owner / صاحبة

(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Bingöl University Social Sciences Institute)

عن جامعة بينكول معهد العلوم والاجتماعية

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Baş Editör / Editor-in-Chief / رئيس تحرير

Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU

(Yeni Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Editörler / Editors / المحررون

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

(İslam Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

(Klasik Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNLÜ

(Teorik İstatistik, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Serhat ARSLAN

(Çeviribilim ve Felsefe, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Kızıldaş

(Klasik Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK

(İslam Tarihi ve Sanatları, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ASLAN

(Finansal Muhasebe, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAVUZ

(Eğitim Teknolojileri, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ozan Can AKPINAR

(Yakınçağ Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Üstün Kaplan

(İngiliz Dili Eğitimi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Melek HALİFEOĞLU

(Kamu Yönetimi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Sinem SÖNMEZ

(İİBF, İşletme, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Adalet ASLAN

(Felsefe-İslam Felsefesi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Dr. Zeliha TÖREN

(Sosyal Hizmetler, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Öğr. Gör. Adnan AYDINTÜRK

(Yabancı Diller Yüksekokulu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı, Türkiye)

Arş. Gör. Mehmed Ali YILDIZ

(Türk Dili ve Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Hacer YILMAZ

(Yakınçağ Osmanlı Tarihi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Vefa ADIGÜZEL

(Sosyoloji, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Yayın Kurulu / Editorial Board / التحرير هيئة

Prof. Dr. Ahmet Gürbüz, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Hamza Altın, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Kazuaki Sawai, Kansai University, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Zahir Ertekin, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Sait Patır, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Emin Bars, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Doç. Dr. Nevzat Keleş, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan Korkut, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Seyman Önder, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Doç. Dr. Süleyman Taşkın, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Roza Abdykulova, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurdin Useev, Uluslararası Türk Akademisi

Danışma Kurulu / Advisory Board / الاستشاري المجلس

Prof. Dr. Cengiz Toraman, Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Enver Çakar, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hakan Olgun, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kazım Yoldaş, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Canatar, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Törenek, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Zahir Ertekin, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Remzi Altunışık, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sayın Dalkıran, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turan Öndeş, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Üzeyir Ok, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yakup Bulut, Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaşar BAŞ, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihat Yaşaroğlu, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Veysel Şahin, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kazuaki Sawai, Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Liubov Spivak, Ukrayna

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Murathan GÜNDOĞDU
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor / محرر اللغة الإنجليزية

Öğr. Gör. Adnan AYDINTÜRK
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı, Türkiye)

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor / محرر اللغة التركية

Arş. Gör. Mehmed Ali YILDIZ
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arapça Dil Editörü / Arabic Language Editor / محرر اللغة العربية

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administration of Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Murathan GÜNDOĞDU
(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 Faks: 0 (426) 215 00 72

e-posta: sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr



BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayımlanma dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Kasım ayı sonu, Güz Dönemi için Mayıs ayı sonudur. Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir. Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, Turnitin, iThenticate veya intihal.net gibi intihal programlarından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

I Türk Sinemasında Minyatür Sanatının Sevmek Zamanı, 7 Kocalı Hürmüz ve Kambur Filmleri Üzerine Yansıması ve Anlatı Yapısına Etkisi

Buket AKDEMİR DİLEK

1

II Forecasting Consumer Price Index Using Macroeconomic Variables: A Comparative Analysis of Machine Learning and Deep Learning Approaches

Ahmet İhsan ŞİMŞEK

15

III Getting to Know the General by Graham Greene: A Critique of American Power

Aytaç ÖREN

30

IV Pandemi Sürecinde Bireylerin Eğitim ile ilgili Bazı Kavramlara Yönelik Metaforik Algıları

Pınar ERTEN

39

V 16. Yüzyılın İlk Yarısında Göcek Nahiyesi

Zülfiye KOÇAK

65

VI İngilizce Ölüm İlanlarının Göstergibilimsel İncelenmesi

Mahmut Ekrem ALTUN

86

VII Kobi Bankacılığı Kapsamında Kullanılan Kredilerin İstihdama Etkisinin Analizi: Rals-Fourier Adl Eşbütünleşme Testi

Ömer KESKİN

103

VIII Endüstri 4.0 ve Muhasebe Mesleği: Doğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma

Yunus Doğan, Ersin KORKMAZ, Müslüm POLAT

114

IX Yetişkin Popülasyonunda İntihar Ruminasyon Ölçeği'nin Türkçeye Adaptasyonu: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması

Mustafa ÖZMEN

131

X Kadınsılaştan Toplum: XVII. Yüzyıl İspanya'sında Erkek Olmak

Mehmet Talha KALKAN

141

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

XI	'The Call is Coming from inside the House': Unveiling the Fear Factor of Stranger Danger Through the Lens of Nabokov's Lolita (1955) Aleyna PETTS, Selçuk ŞENTÜRK	152
XII	Dış Borç ve Cari İşlemler Dengesinin Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkisi Şahan ÖNCEBE, Ahmet UĞUR	163
XIII	Makroekonomik Değişkenlerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Uygulama Muhammet BEKİ	180
XIV	Dolaylı İndirgemeler Üzerine İki Değerli Mantık Açısından Bir İnceleme – II: Dört Değer Durumlu Karşılıklı Koşul ve Tekil Evetleme Önermelerinin İndirgenmesi Fikret OSMAN	194
XV	İttifak ve Tabiiyet: 16-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti-Erdelan Emirliği İlişkileri İbrahim ÖZCOŞAR, Cafer AÇAR	214
XVI	Türkiye'de Hanehalkı Kredilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Analizi Fatih CEYLAN	226
XVII	Rönesans ve Reform Hareketlerinin Batı Aydınlanmasına Etkisi Mehmet Zakir SARIKAYA	243
XVIII	Türkiye'de İslami Bankacılık Sistemi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi Necip Abdullah KURTARAN, Mehmet Barış ASLAN	261
XIX	Ziya Gökalp ve Milli İktisat Kenan DEMİR	284
XX	Modern Cimbasso ve 19. Yüzyılda Cimbasso Olarak Adlandırılan Çalgılara Genel Bir Bakış Emre DEMİRCİ	301

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

XXI	Osmanlı'da Şirketleşme Sürecinde Bezirgân-Tüccar Mültezimlerin Rolü: Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası Örneği Sevim ERDEM	315
XXII	Zebanê Zaza (Dımili) Kitabında Farsça ve Zazaca Kelime Benzerlik ve Farklılığı İbrahim DAĞILMA	337
XXIII	1984 Romanı Örneğinde Totaliter Siyasal Yapılarda Bir Direniş Aracı Olarak Güzellik Hakan ÖNALAN	354
XXIV	Divan Şiirinde Bal Mazmunu Hatice COŞKUN	371
XXV	Arabesk Kültürün Duvar Yazıları Üzerinden Analizi: Adana Örneği Mehmet AKALIN	387
XXVI	Milli Kütüphane 812I Numarada Kayıtlı Bir Gazel Mecmûasında Yer Alan Arzî Dede'ye Ait Beş Gazel ve Bu Gazellerin İncelenmesi Sadık BEKLEN	410
XXVII	Yaşar Kemal'in Romanlarında İnsan Hakları ve Bürokratik Yozlaşma Nurullah ULUTAŞ	418
XVIII	28 Şubat Romanları -Saklı Kitap Örneği- Mehmet ÖZGER	429
XXIX	Turist Deneyim Kalitesinin Destinasyon İlişkisel Değerine ve Turist Sadakatine Etkisi Alper ATEŞ, Halil SUNAR	439
XXX	Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Eğitim ve Din Sosyolojisi Veysel ŞAHİN, Hilal YENİGÜN ALAT	455

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

XXXI

EFL Instructors' Perspectives of L1 Use in L2 Classroom: A Case Study At Bingöl University

468

Yahya GEYLANI

XXXII

Identity Confusion in Dorothy West's The Living is Easy

480

Mahmut AKAR

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 23.11.2023
Kabul Tarihi : 03.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1394918>

TÜRK SİNEMASINDA MİNYATÜR SANATININ SEVMEK ZAMANI, 7 KOCALI HÜRMÜZ VE KAMBUR FİLMLERİ ÜZERİNE YANSIMASI VE ANLATI YAPISINA ETKİSİ

Buket AKDEMİR DİLEK¹

ÖZ


Bu çalışmada, kültürel anlatı öğelerinden ve geleneksel Türk sanatlarından biri olan minyatür sanatının Türk Sinemasında bulunduğu yer ve konum Metin Erksan'ın senaryosunu yazıp yönetmenliğini yaptığı *Sevmek Zamanı* (1965), Ayşe Şasa'nın yazıp Atıf Yılmaz'ın yönetmenliğini yaptığı *7 Kocalı Hürmüz* (1971) ve Atıf Yılmaz'ın yönetmenliğini yaptığı *Kambur* (1973) filmleri üzerinden incelenmiştir. Anlatı çatısı altında yapılan bu çalışmada öncelikle geleneksel Türk sanatı kavramı açıklanmıştır. Bu incelemenin ardından film analizlerini anlaşılır kılmak amacıyla minyatür sanatının gelişim süreci ve özellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Yukarıda belirtilen ve çalışmada örneklem olarak seçilen *Sevmek Zamanı*, *7 Kocalı Hürmüz* ve *Kambur* filmleri betimsel analiz yöntemi aracılığı ile analiz edilmiştir. Minyatür sanatının belli başlı temel özelliklerinin ismi geçen filmlerdeki yansımalarına bakılmış, minyatürün filmin anlatı yapısını nasıl etkilediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Farklı alanlardaki anlatı çeşitlerinin nasıl bir araya geldiğine/ birleştiğine ve bu birleşimin nasıl bir içerik olarak karşımıza çıktığına bakılmıştır. İki farklı sanat olan sinema ve minyatürün anlatı olarak iç içe geçmesi ve film içindeki anlatıyı ne şekilde yönlendirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Minyatür, Sevmek Zamanı, 7 Kocalı Hürmüz, Kambur, Anlatı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, buket.adilek@hku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7809-2935>

Article Type : Research Article
Date Received : 23.11.2023
Date Accepted : 03.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1394918>


REFLECTION OF MINIATURE ART IN TURKISH CINEMA ON THE MOVIES SEVMEK ZAMANI, 7 KOCALI HÜRMÜZ AND KAMBUR AND ITS EFFECT ON THE NARRATIVE STRUCTURE

Buket AKDEMİR DİLEK¹

ABSTRACT

The place and position of art, which is one of these artistic, cultural narratives and traditional Turkish arts, found in Turkish Cinema in *Sevmek Zamani* (1965), written and directed by Metin Erksan, *7 Kocalı Hürmüz* (1971), written by Ayşe Şasa and directed by Atıf Yılmaz and *Kambur* (1973), directed by Atıf Yılmaz. In this study, which is carried out under the umbrella of narrative, firstly the concept of traditional Turkish art is explained. After this review, the development process and features of miniature art are explained in detail to make film analyses understandable. This study analyses the films named *Sevmek Zamani*, *7 Kocalı Hürmüz* and *Kambur*, mentioned above and selected as samples in the study, through the content analysis method. This study examines the reflection of the main features of the miniature art in the mentioned films, and tries to reveal how the miniature affects the narrative structure of the film. It looks at how narrative types in different fields come together/combine and what kind of content this combination emerges. It also tries to determine that the two different arts, cinema, and miniature, are intertwined as narrative and how it directs the narrative in the film.

Keywords: Miniature, *Sevmek Zamani*, 7 Kocalı Hurmuz, Kambur, Narrative

¹ Assistant Professor, Hasan Kalyoncu University Faculty of Communication Department of Radio, Television and Cinema, buket.adilek@hku.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0001-7809-2935>

1. GİRİŞ

G. Prince, *Anlatıbilim* adlı kitabında, Latince granus (bilme) sözcüğünden gelen anlatının bilgi olduğunu ve eylemle birlikte olayları anlamlandırmayı sağladığını belirtmektedir (Prince, 1982). Anlatı bilimi Batı’da uzun süre düşünülen ve tartışılan bir kavram ve çalışma alanıdır. Bu bilim, anlatının olduğu metinlerin belirli bir düzende incelenmesi ve buna bağlı olarak kavramların ve bilimlerin ortaya çıkmasını amaçlayan bir disiplin anlayışıdır. Özellikle anlatı kavramı geçmiş dönemlerde ülkemizde edebiyat sanatı içerisinde roman ve hikâye gibi kurmaca metinlerde kullanılmaktadır. Anlatı kavramını bu kadar kısıtlı alanda kullanıyor olma problemi terminolojik olarak bu kavramı yeterince açık bir şekilde ifade etmekte zorlanıyor olmamızdan kaynaklanmaktadır. Kavram olarak anlatı genellikle insan ilişkilerine bağlı değerlendirilmekte ve bu noktada kurmaca anlatıların içerisine yerleştirilmektedir (Demir, 1992, s. 23). Arif Can Güngör “*Filmde Anlatı Yapısı*” adlı çalışmasında anlatı kuramı üzerinden bir açıklamaya gitmektedir. Anlatı kuramında öykü ve söylem arasındaki ayrıma dikkat çekerek bir hikâyesi olan herhangi bir şeyin anlatı olabileceğini belirterek anlatı kuramının karmaşık bir yapıda olduğu ve keskin bir tanımlamanın yapılmasının zorluğu üzerinde durmaktadır. Ayrıca kavramın tanımlanmasının kuramcılar arasında değişiklik gösterdiğini belirtmektedir (2022, s. 13). Anlatı bilimin önemli temsilcilerinden biri olan Gerard Genet “*Anlatının Söylemi*” isimli kitabında kavramı detaylı olarak incelemiştir. Genet, anlatı kavramının anlatı bildirimi, bir olay veya olaylar dizisini anlatma eylemini gerçekleştiren sözlü veya yazılı söylem olduğunu belirterek anlatının söylemini anlatma eylemi içerisine dahil etmektedir. Bir ya da daha fazla olayı anlatmayı hedefleyen anlatı dil tarafından üretilmektedir (2020, s. 225-228). Manfred Jahn ise anlatı kavramını “*içinde karakterlerin yer aldığı olay dizisi içinde karakterlerin hem sebep hem de başından geçen olaylar dizisini sunan bir bildirişim biçimi*” olarak tanımlamaktadır. Anlatının tarihçesine bakıldığında öncelikle anlatının ne olduğu ile alakalı yaklaşımlardan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Sadece sözlü biçimde aktarılan metinleri anlatan yaklaşım ve öykü anlatan her türlü metni anlatı olarak kabul eden yaklaşım olarak iki temelde toplanmaktadır. Bu yaklaşıma göre roman, hikâye, şiir anlatısı, oyun, film ve opera gibi senaryo da bir anlatı türüdür (2012, s. 48-51).

Anlatının tarihsel gelişim süreci anlatı bilim yaklaşımlarının şekillenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Anlatı kavramı denildiğinde ilk olarak roman, öykü, masal vs. edebi eserlerdeki anlatılar akla gelmektedir. Fakat anlatı kavramı anlatmak eylemiyle doğrudan ilişkili olduğu için “*anlatılar her yerdedir; sadece romanda değil, tarihî bir yazıda da vardır*”. Terimin kavramsal kökeni Platon ve Aristo’ya kadar gitmektedir. Antik Yunan’dan başlayıp 1960’lı yıllarda bir disiplin haline gelen anlatı bilim farklı kişiler tarafından belirli dönemlere bölünmektedir (Dervişcemaloğlu, 2014, s. 15-46). Jahn; Anlatı bilim kavramının günümüzde *psikanalitik anlatıbilimi*, “*tarih yazımına dayalı anlatıbilimi*”, “*mümkün dünyaların anlatıbilimi*”, “*hukuki anlatıbilimi*”, “*feminist anlatıbilimi*”, “*cinsiyet araştırmaları anlatıbilimi*”, “*bilişsel anlatıbilimi*”, “*doğal anlatıbilimi*”, “*postmodernist anlatıbilimi*”, “*sözbilimsel anlatıbilimi*”, “*kültür araştırmaları anlatıbilimi*”, “*türler ötesi anlatıbilimi*”, “*siyasal anlatıbilimi*” ve “*psiko-anlatıbilimi*” vb. başlıklarını içerdiğini belirtmektedir (2012, s. 10). Dervişçioğlu ise anlatı bilim kavramını *Bağlamcı, Tematik ve İdeolojik Yaklaşımlar, Anlatıbilimin Edimbilim/Pragmatik, Retorik ve Etik İlgili Çeşitleri, Anlatıbilimin Bilişsel ve Alımlama Teorisi Odaklı Çeşitleri, Anlatıbilime Dilbilimsel Yaklaşımlar ve Katkılar, Felsefi Anlatı Teorileri, Anlatıbilimin Türlerarası ve Medyalararası Çeşitleri* olarak sınıflandırmaktadır (2014, s. 35). Anlatı bilim sadece yazınsal ve sözlü metinleri içerisine almamaktadır. Bir önceki paragrafta Jahn’ın da belirttiği gibi görsel anlatılar da anlatı bilimi içerisinde yer almaktadır. Anlatı bir yönüyle söylemi içerisinde barındırmaktadır. Bu yönüyle anlatı ve söylem birbirinden bağımsız düşünülmeyecek iki kavramdır. Bu noktada roman, hikâye, oyun vb. yazınsal metinleri ve sözlü edebiyattan günümüze kadar gelen efsane, masal, fabl gibi eserleri anlatı içerisine dahil edebiliyorsak resim, film, tiyatro gibi eserleri de görsel anlatı ürünleri olarak kabul etmemiz gerektiğidir. Sanatçılar farklı araçlar ile kendi dünyalarında mesele haline getirdiği her türlü olguyu kendi süzgecinden geçirerek tercih ettiği araç ile aktarabilmektedir.

Anlatı; bir anlam oluşturmak ve bu anlam bütünüünün bir başkasıyla paylaşılması olarak tanımlanmaktadır. Bir oluş, olgu ve olayın anlatı olabilmesi için kişiye bir şey anlatması gerekmektedir. Anlatının belli özellikleri vardır. Anlatının bir bütünü, sınırı, mecrası ve anlamı olmalıdır. Her anlatılan şeyin bir başı ve sonu vardır yani sınırlıdır. İçinde bir mesaj barındırır. Ayrıca anlatılar toplumdaki topluma değişiklik göstermektedir. Anadolu coğrafyasında birçok farklı geleneksel Türk sanatı anlatı aracı olarak kullanılmıştır. Destan, minyatür, hat, ebru ve daha birçok geleneksel Türk sanatı yaşadığımız coğrafya ve kültürel birikimlerin paralelinde özellikle İslamiyet’in de etkisi ile kendine has bir anlatı tarzı oluşturmuştur. Her toplumun ayrı bir anlatı yapısı vardır ve bu sözlü ve yazılı geleneğin devamı olup en eski iletişim aracıdır. Açık anlatıdan kapalı anlatıya, kurmaca anlatıdan kurmaca olmayan anlatıya, geleneksel anlatıdan modern anlatıya birçok anlatı çeşidi ve kullanıldığı mecra vardır. Sinemada anlatı kavramı dendiğinde anlatıcı olarak anlatıcı ses veya dış ses karşımıza çıkmaktadır. Sinemasal anlatıda ise tercih edilen iki farklı anlatı türü vardır. Bu iki sinemasal anlatı türü klasik anlatı ve modern anlatıdır. Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere günlük hayatın olağan akışında, birçok eserde ve bireylerin ürettiği ürünlerin içinde anlatı bulunmaktadır. Anlatı kavramı, insanlık tarihi boyunca var olmuş ve toplumların içinde her zaman yer almıştır. Bu nedenle anlatı, insanların hikâyelerini anlatma ihtiyacından doğmuş ve gelişmiştir. Kültürden kültüre farklılık

gösteren anlatılar ve anlatı metinleri farklı mecralarda kendine yer bulmaktadır. Bu noktada Geleneksel Türk Sanatları da kültürden dine, ekonomiden tarihe birçok özelliği içerisinde barındırarak anlatı yapısını oluşturmaktadır.

Anlatıyı sinema filmi örnekleri üzerinden inceleyen bu çalışmada sinema anlatısından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Sinema anlatısı temel olarak “klasik anlatı” ve “modern anlatı” olarak ikiye ayrılmaktadır. Klasik anlatı Hollywood tipi anlatı olarak geçmektedir. Film giriş, geliş ve sonuç bölümünden oluşur. Giriş bölümünde olaylar bütün sıradanlığı ile verilirken kahramanlar bir sorun, çatışma ile karşılaşır. Gelişme bölümünde bu çatışma gösterilir. Sonuç bölümünde bu çatışma sonuca bağlanır ve kahramanlar giriş bölümündeki klasik, sakin yaşantılarına geri dönerler. Klasik anlatının en önemli özelliği seyircinin kahramanla özdeşleşmesidir. İzleyici kahramanda kendinden bir parça bulur ve filminden doğrudan etkilenir. Klasik anlatı bölümleri her zaman aynı sıra ile yani paralel bir şekilde ilerler. Modern anlatı ise giriş, geliş ve sonuç gibi keskin hatlarla ayrılmış bölümlerden oluşmaz. Hikâye başlangıçtan sonuca farklı iniş çıkışlar ile salınır. İzleyiciler kahramanla özdeşleşmez, izleyici film izlediğinin farkındadır. Hatta kimi yönetmen özdeşlemeyi kesin olarak önlemek için bu durumu izleyiciye farklı yolla hissettirir. Filmin konusu sonuca bağlanmadan da film bitebilir. Yani film açık bitmeye uygundur. Genel olarak bakıldığında modern anlatı açık bitim anlatı ile benzer özellikler taşıırken, klasik anlatı da kapalı biçim anlatı özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca yalnızca seslerle değil öykü, senaryo, ses ve görüntü aracılığı ile anlatılmak istenilen izleyiciye aktarılabilir. Ayrıca yalnızca seslerle değil öykü, senaryo, ses ve görüntü aracılığı ile anlatılmak istenilen izleyiciye aktarılabilir.

Türk Sinemasında Minyatür Sanatının Sevmek Zamanı, 7 Kocalı Hürmüz Ve Kambur Filmleri Üzerine Yansımaları Ve Anlatı Yapısına Etkisi isimli bu çalışmada minyatür sanatının ne şekilde temsil edildiğini film örnekleri üzerinden göstermek amaçlanmıştır. En önemli anlatı araçlarından biri olan sinemanın geleneksel Türk sanatı olan minyatür ile nasıl harmanlandığını biçimsel olarak göstermek çalışmanın hedeflerinden biridir. Çalışmanın ikinci hedefi ise Türk sinemasının önemli bir dönemi olan Yeşilçam döneminde ön plana çıkmış yönetmenlerin ulusal sinema hareketi bağlamında minyatür sanatını kullanarak nasıl bir anlatı yapısı geliştirdiğini ortaya koymaktır. Bu hedefler doğrultusunda *Sevmek Zamanı, 7 Kocalı Hürmüz ve Kambur* filmlerinin örneklem olarak tercih edilmesinin nedeni; yerli bir sinema inşa etmeyi mesele haline getiren ve ulusal sinema hareketi içerisinde değerlendirilen Metin Erksan ve Atıf Yılmaz'ın minyatür sanatını ismi geçen filmlerde anlatı aracı olarak tercih etmesidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, *Sevmek Zamanı, 7 Kocalı Hürmüz ve Kambur* filmleri betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Betimsel analiz yöntemi; farklı veri toplama yöntemleri sonucunda ulaşılan bilgilerin, öncesinde belirlenen temalara göre özetlenip yorumlamasına verilen isimdir. Bu yöntem sonucunda elde edilen veriler ile okuyucu ve izleyiciye özet bir çerçeve oluşturulmaktadır (Yıldırım & Şimsek, 2003, s. 143-145). Betimsel analiz yöntemi dört aşama ile gerçekleşmektedir. İlk aşama kavramsal çerçeve doğrultusunda verileri toplamak ve analiz etmektir. Bu doğrultuda verilerin hangi kavramlar doğrultusunda analiz edileceği ve yorumlanacağına karar verilmektedir. İkinci aşama verilerin okunup düzenlenmesidir. Bu aşamada veri yığını ayıklanarak anlamlı bir şekilde bir araya getirilmektedir. Üçüncü aşama da anlamlı hale getirilen verilerin tanımlanıp açıklanmasıdır. Yöntemin son aşamasında da açıklanıp tanımlanan bilgiler doğrultusunda elde edilen bulgular açıklanmaktadır. Bununla birlikte bulguları daha güçlü hale getirmek için neden sonuç ilişkisi göz önünde tutulmaktadır. Bu doğrultuda farklı olgular arasında karşılaştırma yapmak mümkün hale gelmektedir (Özdemir, 2010, s. 336).

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesini Türk sineması, anlatı ve minyatür kavramları oluşturmaktadır. Makalenin ilk bölümünde minyatür sanatının literatür taraması yapılmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde sinema ve anlatı bağlamında Türk sineması incelenmektedir. Bu incelemede Türk sinemasında anlatı yapısının nasıl olduğu ve ne şekilde değişikliğe uğradığı örnekler üzerinden anlatılmaktadır. Çalışmamızın analizi ve son bölümü, *Sevmek Zamanı, 7 Kocalı Hürmüz ve Kambur* filmleri izlenip incelenerek minyatür sanatı ile olan ilişkileri değerlendirilmektedir. Filmlerde biçim ve içerik olarak minyatür sanatının ne şekilde yansıtıldığı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

3. KAVRAM OLARAK GELENEKSEL TÜRK SANATI VE MİNYATÜR

Anlatı türleri toplum içindeki psikolojik, sosyal, ekonomik, siyasal yapıdan beslenerek gelişmektedir. Sanat ve sanat yapıtı ortaya çıkarken kültürel özelliklerden etkilenerek şekillenmektedir. 7 ve 8. yüzyılda İslamiyet dininin hâkim olduğu bölgelerde ve İslam devletlerinin fethettiği bölgelerde suret temsilleri yasaklanmıştır. Doğrudan suret temsillerinin yasaklandığı bu coğrafyalarda sanatçılar dolaylı yollardan hayal güçlerini kullanarak biçim ve motif aracılığıyla anlatılarını temsil etmeye başlamıştır. Özellikle sanatçıların eserlerinde süsleme ve bezemelere çokça yer vermesi o coğrafyanın önemli özellikleri arasındadır. Doğu coğrafyasına ait halılarda yer alan renklerdeki uyum sanatçının iç dünyası ve gerçek dünya ile arasındaki uyumun temsidir. Her ne kadar İslam dininde suret yasağı olsa da bazı Müslüman mezhepler suret temsillerinde daha yumuşak davranmıştır. Figürlerin

temsilleri ve yazılı metinlerdeki süsleme resimlerinde resim kullanımına izin verilmiştir (Gombrich, 1992, s. 144). Geleneksel Türk sanatı İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Uzun bir dönem İslam ülkelerinde hâkim olan tasvir yasağı Türk sanatında da varlık göstermiştir. Sanat üretiminde tasvir yasağı getirilen Türk sanatçıları motif, süsleme ve biçim arayışına girmiştir. Hat, ebru, çini, tezhip, minyatür, orta oyunu, gölge oyunu ve kukla gibi geleneksel Türk sanatlarının formlarının oluşmasında toplumsal yapının inanış kültürü etkili olmuştur (Güngör, 2010, ss. 41-64). Türk sanatçıların geliştirdikleri bu yeni sanat anlayışı, tasvir yasağının getirdiği kısıtlamaların etkisi ile yeni sanat üretimi alanları geliştirmiştir. Sahne sanatlarından geleneksel el sanatlarına kadar birçok farklı tarzda yeni sanat alanları doğmuştur.

Geleneksel Türk sanatları arasında geçen minyatür sanatının tarihsel gelişim sürecine bakmadan önce nasıl bir sanat olduğunu açıklamak gerekmektedir. Klasik anlamda minyatür küçük boyutlarda işlenip resmedilen eserler olarak adlandırılmaktadır. Minyatür sanatı ile ilgilenen sanatçılar eserlerinde perspektif kullanmadan nesnelere aynı ölçüde ve ışık, gölge kullanmadan temsil yoluna gitmektedir. Derinlik duygusundan soyutlanan minyatür eserler Batı'nın üç boyutlu estetik anlayışından farklıdır ve kendine has bir sanat türüdür (Yurtçipek, 2015). Başka bir kaynakta minyatür, kitaplarda konuyu anlaşılır kılmak ve konu hakkında ayrıntıları tasvir etmek için kullanılan resim türü olarak açıklanmaktadır (Atalay, 2012, s. 8). Farklı bir kaynak ise bu sanatı şu şekilde açıklar; kelime anlamı olarak minyatür, Latince "miniare" yani "kırmızı boya ile boyamak" kelimesinden gelmektedir. Minyatürün tanımlaması doğrudan bir şeyin küçüğü anlamına gelmemektedir. Kitap süsleme sanatı olarak karşımıza çıkan bir sanat türü olduğu için suretlerin, desenlerin daha küçük şekilde temsil edilmesi zorunluluktur (Çiftçi, 2008, s. 246). Birden fazla tanımlanılan minyatür sanatının ortak noktası herhangi bir şeyi tasvir etmek için kullanılmasıdır. Minyatür, nesnelere tasvir etmek için oluşturulmuş bir sanat dalıdır ve her sanat türünde olduğu gibi belirli özellikler içinde çerçevelenmektedir.

Geleneksel Türk sanatı olan minyatür, İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Ruhi Konak yapmış olduğu çalışmalarda İslamiyet öncesi minyatür sanatının geçmişi Orta Asya'ya kadar dayandırmaktadır. Biçimsel anlamda İslam dininden önceki dönemlerden, farklı üsluplardan ve okullardan etkilenmiştir. Minyatürün Asya ve Doğu bölgelerinde yer alan Uzak Doğu, Türk, Hint sanatlarında örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Mevcut biçimsel özellikler Emevi dönemi sonrası İslam sanatını doğrudan etkisi altına almaktadır. Aynı şekilde İslam öncesindeki yaşam ile alakalı kayıtlarda Türk sanatçıların oldukça büyük katkısı vardır (Konak, 2014, s. 38). Köksal Çiftçi geleneksel bir Türk sanatı olan minyatürün tarihini İslamiyet öncesine kadar dayandırmaktadır. Minyatür sanatının geçmişinin Bizans dönemine kadar gittiğini söylemekte ve kaynağını Hıristiyan Batı dünyasına kadar dayandırmaktadır. Batı'ya ait ilk minyatür eserlerin milattan önce 2. yüzyılda Mısır'da papirüslere yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca Yunan ve Roma el yazmalarında da minyatür sanatının örnekleri olduğunu söylemekte ve Vatikan kütüphanesinde bulunan "Vergilius" ve "Terentius" adlı elyazmalarının bunların örneği olduğunu altını çizmektedir. 5. ve 6. yüzyıla gelindiğinde Bizans, Süryani ve Kopt (Kitpi/Mısırlı) eserlerinde minyatür çalışmaları mevcuttur ve bu dönemde ön plana çıkmaktadır. Bu yüzyıllar arasında yazılmış en ünlü minyatür örnekleri olan eserler; Viyana Tekvini, Rossano İncili ve Rabula İncili'dir (Çiftçi, 2008, s. 246, 247). Konak ve Çiftçi'nin yapmış olduğu çalışmalarda minyatür ve ona benzer çalışmaların kökeninin farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde ortaya çıktığı üzerinedir. İslam dininde puta tapma endişesi yüzünden Müslüman sanatçılar doğayı tasvir etmekten endişe duymuşlardır. Bu yüzden perspektiften uzak duracak şekilde resim ve benzeri sanat dallarında sanatlarını icra etmişlerdir. İslam sanatında tasvir endişesi olduğu halde başka kültürlerden ayrı şekilde gelişen bir sanat olmamıştır. Buna en iyi örnek İslami resim sanatına doğrudan Hıristiyanlığın etkisinin oluşudur. İslam dinindeki resim sanatına Hıristiyanlığın etkisi Arap ülkelerinin Suriye, Mısır, Filistin ve Kuzey Afrika ülkelerini fethetmesi sonucu Bizans sanatı ile karşılaşmaları sayesinde olmuştur. Fethedilen coğrafyada Bizans yapıtları olan resimli yazmalar ve resimli kitaplar sayesinde Müslümanlar resim sanatı ile karşılaşmıştır. Helenistik sanat anlayışının fetihler ile İslam coğrafyasına geçmesiyle İslam resim sanatına katkı sağlanmıştır. Bu anlamda Bizans'taki minyatür sanatının İslam sanatına katkı sağlaması Hıristiyan camiadaki kitapların çevirisinin yapılması ile gerçekleşmiştir (İlden, 2012, s. 64).

Minyatür sanatı İslam dininde Abbasiler döneminde karşımıza çıkmaktadır. Kentlerde ortaya çıkan zengin tüccar sınıfı ile kültür ve sanat hayatında değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Her ne kadar kültürün merkezi saray olsa da gündelik hayatta zengin tüccarlarla birlikte ortaya çıkan orta sınıf sayesinde sanat anlayışı değişime uğramış bir nevi burjuvalaşmıştır. Yeni ortaya çıkan bu zengin sınıf zenginliklerini göstermek için sahip oldukları kitapları süslemek ve resimlendirmek istemiştir. Bu gösteriş hevesi ile kitap süsleme sanatı yani kitap ressamlığı olarak adlandırılan minyatür sanatı ortaya çıkmıştır (Çiftçi, 2008, s. 250-251). Minyatür; İslami çevrede 13-19. yüzyıl arasını kapsayan dönemde, Selçuklu, Moğol, Memlük, Cezayir, İncü, Muzafferî, Timurlu, Türkmen, Safevî ve Osmanlı altında gelişip ilerleyen bir sanat olmuştur (Renda, 1997, s. 1262). Farklı toplumlar minyatür sanatına kendi kültür ve sosyal çevrelerinden özellikler yerleştirerek sanatın gelişmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda minyatür sanatı erken, klasik, batılılaşma olarak üç dönemden oluşmaktadır. Erken dönemde birçok eser verilmiş olsa bile konu ve içerik olarak yerli üslup ile verilmiş eser sayısı azdır. 15. yüzyılın

ikinci yarısı erken dönemdeki üslup arayışının başladığı tarihtir. Buna örnek olarak karşımıza Nakkaş Sinan Bey ve Bursalı Şiblizade Ahmet'e atfedilen II. Mehmet portreleri çıkmaktadır (Konak, 2015, s. 292). Bu dönemdeki minyatür dili Batı Orta Çağ minyatür sanatına yakındır. Bu dönemdeki minyatür eserlerini Doğu ve Batı toplumlarındaki minyatürlerden ayıran özellik ise stilize edilerek gündelik hayat hakkında bilgi vermesidir (Yakut, 2014, ss. 150-155). 16. yüzyılda Matrakçı Nasuh yerel biçimi belirlemek üzere önemli çalışmalar yapmıştır. Matrakçı Nasuh daha çok eserlerinde kent ve limanların topografi özelliklerini tasvir edip minyatürlerinde figür kullanmamıştır. “Minyatür- harita karışımı kendine has bir üslubu vardır. Eserlerinde yeryüzünün kuşbakışı görünümünü resmeder. Buna karşın şekilleri tepeden değil, sanki karşıdan görüyormuş gibi çizer” (Atalay, 2012, s. 12). Osmanlı döneminde minyatür sanatının gündelik hayat anlatımına dâhil edilmesi ile farklı bir temsil biçimi karşımıza çıkmıştır. Özellikle Matrakçı Nasuh'un yapmış olduğu kent tasviri minyatür sanatını haritacılık ile birleştirmiştir.

Klasik dönem ise 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın ortasına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Figür, renk, kompozisyon işçiliği gibi özellikleri ile bu dönemde üretilen minyatürler Osmanlı özellikleri taşımaktadır. Bu dönem minyatürleri derinlik ve üç boyutluluğa yeltenmeyen yüzeyi önemseyen doğa ile tasvir edilen minyatürlerdir. Bu dönemin önemli ismi Nakkaş Osman ve ekibidir. Daha sonrasında Nakkaş Hasan Paşa ile minyatürün gelişimi devam etmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde Nakkaş Nakşi yerleşme çabalarının aksine Batı sentezli eserler vermiştir. Bununla birlikte eserlerinde perspektif kullanmaya başlamıştır. 1720-1730 yılları arasında yaptığı minyatür çalışmalarla dikkat çeken bir isim de Nakkaş Levni'dir. Nakkaş Levni de Nakkaş Nakşi gibi Osmanlı Batı sentezli minyatür çalışmaları yapmıştır. Devamında gelenek geliştirilip korunmaya çalışılsa da pek başarılı olamamıştır. Minyatür sanatı ilerleyen dönemde önce kendine duvar yazılarında yer bulmuş olsa da gün geçtikçe Batı sanatı etkisinde kalmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde minyatür sanatını yeniden canlandırma çalışmaları başlamış ve yeni dönem üslubu oluşmuştur. Günümüz minyatür sanatı Osmanlı minyatür sanatının bir alt yapısıdır. Bu bağlamda 16. yüzyıl 18. yüzyıl aralığındaki Osmanlı minyatür üslubundan yararlanılmaktadır (Konak, 2015, ss. 293-294).

Minyatür sanatı ilk ortaya çıktığı günden itibaren kendini geliştiren ve değişime uğrayan bir sanat türüdür. Farklı kültür ve coğrafyaların özelliklerinden beslenerek kendini geliştirmiştir. Bu gelişim ve dönüşüm halinde olma durumu sanatın farklı yönlerine kaymasını ve temsil şekillerinde değişimin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Daha önceden zengin zümrelerce kitap süsleme sanatı olarak kullanılırken Osmanlıya gelindiğinde coğrafi mekân tasviri, suret temsili yasaklı olduğu dönemde hikâye anlatımı vb. birçok farklı yönde kendini geliştirmiştir.

Sinema görsel anlatı ve hikâye anlatımı gücünün yanında geleneksel sanatların anlatı özelliğini de arkasını alarak temsil ve anlatı gücünü geliştirmektedir. Minyatür sanatı sadece kendi içinde gelişim göstermekle kalmamış görsel sanatlardan biri olan sinema içinde de kendine yer bulmuştur. Bazı yönetmenler çekmiş olduğu filmlerde minyatür sanatının belirli özelliklerini kullanarak hikâye anlatıcılığını farklı boyutlara taşımaya çalışmıştır. Sinema sanatı Batı kökenlidir. Her ulus kendi kültürel, tarihsel ve ideolojik perspektifinde kendi estetik ifade tarzını kullanarak film üretmektedir. Uluslar geleneksel birikimlerinden faydalanarak kendilerine özgü sinema anlatısı oluşturmaktadır. Türk sinemasının anlatı yapısı da geçmişten getirdiği birikimlerden beslenmektedir. Türk sinemasının anlatı yapısı başlığında bu anlatı ve sinemada hikâye anlatıcılığının minyatür ile olan ilişkisi irdelenmiştir.

4. TÜRK SİNEMASININ ANLATI YAPISI

Türk sinemasında değişen anlatı yapısını kısaca kronolojik olarak çekilen filmler üzerinden açıklamak mümkündür. Fuat Uzkınay tarafından çekilen ve ilk Türk filmi olarak kabul edilen *Ayestefonostoki Rus Abidesinin Yıkılışı* 14 Kasım 1914'te çekilmiştir. Türkiye bu film ile sinema sanatına üretici olarak ilk adımını atmıştır (Evren, 2006, s. 10). Daha çok belgesel/ belge film niteliğinde olan bu filmde ideolojik söylem barındırmaktadır. Bu film, Osmanlı'nın üst üste savaş kaybetmesi üzerine Rusya'ya karşı üstünlüğünü göstermek için çekilen bir belgeseldir. Sinema bu film ile ideolojik bir anlatı aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk sineması ilk dönemlerinde anlatı yapısı olarak daha çok bilgi verme, haber alma, propaganda gibi özellikleri içinde barındırmıştır. Sonrasında konulu filmler çekilmeye başlanmıştır. *Pençe* (Sedat Simavi, 1917), *Mürebbiye* (Muhsin Ertuğrul, 1919) gibi filmlerde yerli edebiyattaki hikâye, roman, tiyatro, tefrika romanlardan yararlanılmıştır. Bir başka konu kaynağı *Şişli Güzeli Mediha Hanımın Facia-i Katli* (Muhsin Ertuğrul, 1922) filminde olduğu gibi o dönemde çıkmış olan haberlerdir.

Tecimsel sinema karakterleri ön plana çıkararak bir sanat olarak algılanmasından sıyrılıp hikâye anlatıcısı olduğunun fark edilmesi ile sanatın diğer alanlarından etkilenmeye başlamıştır. Bu sanat alanlarından önde geleni edebiyattır. Tiyatro sanatının dramaturjik etkisini alarak filmlerde tiyatro eserleri uyarlanmaya başlanmıştır (Kıraç, 2008, s. 41). Uyarılma kavramı ve sinemanın anlatı yapısı ile olan ilişkisi ve bunun Türk sinemasına ne şekilde yansıdığına kısaca değinmek faydalı olacaktır. Uyarılma kavramının birçok tanımı mevcuttur. Zeynep Çetin Erus tarafından kaleme alınan *Amerikan ve Türk Sinemalarında Uyarlamalar Karşılaştırmalı Bir Bakış* adlı kitap çalışmasında birçok kaynağı referans göstererek uyarılma kavramını tanımlamaktadır. Ephraim Kantz uyarlamayı başka sanat

ürünlerindeki öğelerin yeni araca daha uygun hale getirmek için değiştirilerek aktarılması ve bu şekilde yeni bir sanat ürününün oluşturulması olarak tanımlanmaktadır. Erich Rentschler ise uyarılma kavramını anlama eylemi olarak açıklamaktadır. Tarihsel geçmişten ve farklı metinlerden destek alınarak söylemin yeniden üretilmesidir. Romanların sinema filmine uyarlanması eserlerin bir nevi yorumlanması ile olmaktadır (Erus, 2005, s. 16). Bu tanımlar uyarılmanın herhangi bir eserin yorumlanması ile oluştuğu çıkarımını bizlere yaptırmaktadır.

Edebiyat ve sinema filmi arasında olan karşılıklı ilişkide uyarılma; romanın, tiyatro oyununun ya da herhangi bir edebi kaynağın filme aktarılmasıdır (Corrigan, 1999, s. 20). 1917 yılında Sedat Simavi tarafından çekilen *Pençe* filmi Mehmet Rauf'un aynı adlı dört perdelik tiyatro oyunundan uyarlanmıştır. 1919 yılında Ahmet Fehim Efendi yönetmenliğinde çekilen *Binnaz* filmi Yusuf Ziya Ortaç'ın eserinden uyarlanmıştır. 1919 yılında yine Ahmet Fehim Efendi tarafından çekilen *Mürebbiye* filmi de çekilen ilk konulu filmler arasındadır. Film Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın edebiyat eserinden uyarlanmıştır (Özön, 2013, ss. 55-74). Sinema üretimine ilk dönemde daha ideolojik bir açıdan yaklaşan Türk sineması kısa bir süre sonra yönünü edebiyat eserlerine çevirerek uyarlamalar yapmaya başlamıştır. Konu ve hikâye anlatımı alanında bu yönde bir değişikliğe gitmek sinemanın anlatı dilini doğrudan değiştirmektedir. Sinema anlatısı haber vermenin yanında hikâye anlatıcılığına soyunmaktadır.

1922 yılında Kemal Film şirketinin kurulması ile 17 yıllık Muhsin Ertuğrul dönemi/ tiyatrocular dönemi Türk sineması için başlamıştır (Esen, 2010, ss. 19-22). Muhsin Ertuğrul'un, tiyatrocular geleneğinden gelen bir yönetmen olduğu için sinemasında, sinemasal bir anlatı dili tam olarak oluşmamıştır. Tiyatrocular dönemi olarak adlandırılan bu dönemde sinemasal anlatı dili sinema ve tiyatro arasında kalmıştır. Bunun yanında yönetmenin almış olduğu eğitimler ve uluslararası kariyeri ile Türk sinemasının birçok ilklerine imza atarak ülke sinemasını ileri noktalara taşımıştır.

Anlatı açısından farklılık gösteren bir diğer film, 1922 yılında Muhsin Ertuğrul tarafından çekilen *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk (Şişli Güzeli Mediha Hanım)* tir. Filmde gerçek bir gazete haberinden esinlenilmiştir (Özön, 2013, s. 87). Sinemasal anlatı açısından bakınca gerçek bir gazete haberinin konu olarak tercih edilmesi anlatı yapısında ve tarzında değişiklik olduğunun göstergesidir. Gazete haberlerindeki konuların filmlere kaynak olması izleyiciler açısından gerçekçilik duygusunun güçlenmesine neden olmaktadır. Gerçekçiliğin güçlenmesi ile anlatı daha da güçlü hale gelmiştir.

1931 yılında Muhsin Ertuğrul tarafından çekilen *İstanbul Sokaklarında* filmi sinema anlatısı açısından önemli olan filmlerden biridir. Film Türkiye'de çekilen ilk sesli filmidir. Ayrıca film Mısır, Türkiye ve Yunanistan'ın ortaklığı ile çekilmiştir (Esen, 2010, s. 27). Bilindiği üzere sesin sinemaya girmesi sinemasal anlatıda değişikliğe neden olmuştur. İzleyici kitlesi oldukça yüksek olan sinema sanatı ses ile daha da çekici hale gelmiştir. Görüntünün güçlü inandırıcılık etkisinin yüksek olduğu sinemaya sesin dâhil olması ile bu inandırıcı olma durumu iki katına çıkmıştır. Sinema izleyicisi sesin sinemaya girmesi sayesinde hem görme hem de duyma organları ile film seyrine başlamıştır. Farklı duyu organlarının devreye girmesi ile inandırıcılık daha da artmıştır. Ayrıca sesin sinemaya dâhil olması sinemada yeni tür ve anlatıları da desteklemiştir. Bu duruma en büyük örnek yeni bir tür olan müzikalin, sesin sinemaya girmesi ile ortaya çıkmasıdır.

II. Dünya Savaşı sonrasında sinemasal anlatı olarak Türk sineması farklı bir anlatı yapısına bürünmüştür. İki farklı yönden anlatı değişmiştir. Savaş nedeni ile eğitilmiş kimselerin ülkeye gelerek sinema alanlarında çalışma yapması ve bu çalışmalar ile tiyatrocular geleneğinden yavaş yavaş sıyrılan bir yerli sinema söz konusudur. Savaşın etkisi ile yurt dışından gelen filmler Avrupa üzerinden değil Mısır üzerinden gelmeye başlamıştır. Film dağıtım yönünde olan değişimle Mısırlı yapımcılar ithal Hollywood filmlerinin yanında yerli Mısır filmlerini alma şartını Türk yapımcılarına getirmiştir (Esen, 2010, ss. 37-40). Ülkeye gelen Mısır filmleri halk tarafından çok sevilip benimsenince yerli yapımcı ve yönetmenler Mısır melodramlarına yakın konularda melodram tarzında filmler yapmaya başlamıştır. Bu şekilde Türk sineması yeni bir anlatı türü ile karşılaşmış farklı bir yola girmiştir. Ülkede uzun süre devam edecek Mısır melodramları tarzında yerli filmler üretilmiş ve yeni bir anlatı oluşmuştur. Hatta bu Yeşilçam melodram anlatısının temelini oluşturmaktadır. Türk sinemasında Yeşilçam olarak adlandırılan ve Mısır melodramları ve yerli kültür öğelerinin karışımı ile yeni bir melodram anlayışı doğmuştur. Yeşilçam melodramıyla Türk sineması anlatısı değişmiştir. Yeşilçam melodramları geleneksel Türk sanatlarından, kültürel öğelerden ve mitlerden (sözlü kültürden) yararlanarak daha farklı bir anlatı yolu izlemiştir.

Melodram Türk sineması anlatı yapısı olarak natüralist romanların içeriklerini almakta, anlatım tekniği olarak sinematografik masal kurgusu kullanmaktadır. Dramatik kurguda zaman ve mekânın hiçbir önemi yoktur. Zaman ve mekân film kahramanlarının çevresinde gelişmektedir (Adanır, 2012, ss. 133-134). Türk sinemasının anlatı yapısı melodramdan ve geleneksel Türk sanatlarından faydalanmaktadır. Türk efsanelerinden halı dokumasına, Hacivat ile Karagöz'den orta oyununa, minyatürden musikiye birçok geleneksel sanatının izleri filmlerde kendini göstermekte ve anlatının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk sineması 1950-1970 yılları arasında Sinemacılar Dönemi olarak adlandırılan dönemde sinema anlatısı üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. Özellikle Türk sinemasında yerel nasıl olunabilir, sinemanın neyi ve nasıl anlatması

gerektiği tartışmaları üzerine duran sinemacılar belirli görüşler etrafında birleşmiştir. Milli Sinema, Ulusal Sinema ve Devrimci Sinema başlıkları altında toplanan sinemacılar Türk sinema anlatısı üzerinde tartışmaya gitmiştir (Güçhan, 1992, ss. 84-87). Çalışmanın örneklemini içerisinde yer alan *Sevmek Zamanı*, *7 Kocalı Hürmüz* ve *Kambur* filmleri Ulusal Sinema anlayışı üzerinde duran kişilerin çekmiş olduğu filmlerdir. Ulusal sinema, ulusal değerlerimizin ön plana çıkartıldığı ve Türk kimliğine özgü değerlerin gözler önüne serildiği bir anlatıyı temel almaktadır. Özellikle 1960'lı yıllarda Metin Erksan, Halit Refiğ, Lütfi Ömer Akad, Atif Yılmaz gibi dönemin önde gelen yönetmenleri bu anlayışa uygun içerikler üretmiştir. Geleneksel Türk Sanatlarından olan minyatürün yanında tasavvuf, gölge oyunu, Türk müziği gibi belirli öğeleri filmlerinin anlatısına ekleyerek yerel bir sinema anlatısı oluşturmayı hedeflemişlerdir.

5. ANALİZ: SEVMEK ZAMANI, 7 KOCALI HÜRMÜZ VE KAMBUR FİMLERİNDE MİNYATÜR SANATININ YANSIMASI

Türk Sinemasında anlatı yapısının etkileyen geleneksel sanat dalları içinde minyatür sanatı yer almaktadır. Minyatür sanatındaki iki boyutlu yapı görsel bir sanat olan sinemada kullanılmıştır. Farklı tarzlar deneyen özgün yönetmenler minyatür sanatını çalışmalarına dahil etmiştir. Kimi zaman yönetmenler filmlerinin görsel kısmında iki boyutlu yapıyı kullanarak minyatür sanatı ile kendini bağdaştırırken kimi zaman oluşturdukları karakterlerin iki boyutlu olması özelliği ile duygusal olarak minyatür sanatı ile ilişki kurmaya çalışmıştır.

Sevmek Zamanı (Metin Erksan, 1965) filminde Büyük Ada'da boyamak için girdiği köşkün duvarında gördüğü resme âşık olan Halil'in hikâyesi anlatılmaktadır. Halil görür görmez âşık olduğu resmi seyretmek amacı ile tekrar tekrar köşke gitmektedir. Bir gün yine fotoğrafın karşısında sigarasını içip sandalyesinde otururken fotoğrafın sahibi Meral hafta sonunu arkadaşları ile geçirmek için köşke gelir. Köşkün üst katındaki tıkrıtları duyar ve odaya çıkar. Odada resmine bakmakta olan Halil'i görür. Halil ve Meral karşılıklı konuşmaya başlar ve bir süre sonra Halil köşkten ayrılır. Meral yaşamış olduğu bu olaydan etkilenir ve Halil'i arar; fakat Halil'i bulamaz. Bunun üzerine köşkte Halil ile çalışan Mustafa durumu Meral'e anlatır. Meral Halil'in resmine âşık olduğunu öğrenir. Bu konuşma sonunda Halil gelir, Meral'i karşısında görünce kaçar. Meral onu takip eder ve sonunda konuşmaya başlarlar. Halil Meral'e âşık olmadığını fotoğrafa âşık olduğunu söyler. Bu konuşmanın sonunda Meral duyduklarından etkilenir ve Halil'in duygularına karşılık verir. Fakat Halil Meral'in aşkına karşılık vermez çünkü o Meral'e değil Meral'in fotoğrafına yani suretine âşıktır. Bunun üzerine Meral köşkteki fotoğrafı alıp Halil'e götürür ve adayı terk eder. İlerleyen süreçte Meral Halil'i unutamaz ve bu durumu kendisini çok seven Başar'a anlatır. Bu sırada Mustafa Halil'e yaptığının yanlış olduğunu Meral'i gidip bulmasını söyler. Halil Mustafa'nın dediklerine katılır ve Meral'i bulmak için İstanbul'a gider. Meral'i poligonda bulur fakat yaşayış tarzlarının farklı olduğunu görünce yine geri adım atar. Oradan ayrılırken Başar'ın arkadaşları tarafından dövülür. Halil ve Meral bu olaydan sonra aşkı seçerler. Halil Meral'in babasının yanına evlilik kararıyla gider. Fakat oluşan durumdan dolayı yine aşk sekteye uğrar. İlerleyen süreçte Meral Başar'la evlenme kararı alır. Bu haberi alan Halil gelin elbisesi giymiş bir manken ve Meral'in fotoğrafını alarak kayıkla göle açılır. Halil'i bir türlü unutamayan Meral nikâh günü düğünü terk edip Halil'in yanına göle gider. Göl kıyısında Meral'i gören Halil kıyıya doğru gider ve Meral'i tekneye alır. Tekneyle açılırlar, Meral mankeni ve resmi göle atar. Bu sırada Başar gelir. Meral ve Halil'i vurması ile film sona erer.

Daha önceki dönemlerde *Gecelerin Ötesi* (1960), *Yılanlar Öcü* (1962), *Susuz Yaz* (1963) toplumsal gerçekçi filmler üreten Erksan girişinde başarılı olunca ticari film çekmek yerine bağımsız sayılabilecek *Sevmek Zamanı* filmini çekmiştir (Yıldırım, 2014, ss. 356-357). Film; biçim, anlatı ve mizansen kullanımı ile yeni Türk sinemasının yolunu açmıştır (Şekeroğlu, 1966, s. 14). *Sevmek Zamanı* filmi birden fazla geleneksel Türk sanatını içinde barındırmaktadır. Filmin konusunu oluşturan Halil'in (Müşfik Kenter) Meral'in (Sema Özcan) fotoğrafına âşık olması Türk Edebiyatında yer alan "surete âşık olmanın" tam karşılığıdır. Divan Edebiyatının ve Tasavvuf felsefesinin en önemli konularının başında gelen surete âşık olma imgesi filmin başından sonuna devam etmektedir. Başkarakterimiz Halil filmin birçok yerinde Meral'e âşık olmadığını Meral'in fotoğrafına âşık olduğunu dile getirmektedir. Divan edebiyatında ve Tasavvuf felsefesinde surete âşık olma felsefesinde olduğu gibi kendi dünyasında yarattığı karakteri bir bedene sokmakta bunun için Meral'in fotoğrafını seçmektedir. Bunu filmdeki şu sözlerden anlamaktayız: "*Sana ait bir mesele değil bu. Resminle benim aramdaki bir durum, seni ilgilendirmez. Ben senin resmine âşığım. Resmin sen değilsin ki, resmin benim dünyama ait bir şey. Ben seni değil, resmini tanıyorum. Belki sen benim bütün güzel düşüncelerimi yıkarısın. Ben senin resmine değil de sana âşık olsaydım o zaman ne olacaktı? Belki bir kere bile bakmayacaktın yüzüme. Belki de alay edecektin sevgimle*". Bu diyalog filmde yoğun şekilde gösterilen ve hissettirilen geleneksel Türk sanatlarında kullanılan "surete âşık olma" imgesinin doğrudan göstergesidir.

Sevmek Zamanı filminde kullanılan bir diğer geleneksel Türk sanatı minyatürdür. Makalenin ana konusu olan minyatür sanatının belirli özellikleri filmde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Film süresi içinde sıklıkla başvurulan aşırı anlatımcı tavır seyirciyi estetik uzaklığa sürüklemektedir (Zaimağaoğlu, 2022, s. 470). Seyirciyi bu uzağa itme hali minyatür sanatındaki iki boyutlu derinliksiz görsel ile özdeşleşmektedir. İlk olarak göze çarpan şey

karakterlerin tıpkı bu sanatta olduğu gibi iki boyutlu olmasıdır. İki boyutlu çizilen karakter ve karakterlerinin değişmeyen yüz ifadeleri ile üçüncü boyut gereksiz hale getirilmektedir (Karadogan, 2022, s. 121). Çok boyutlu bir alanda tek boyutlu bir anlatı oluşturmaya çalışan filmde Meral ve Halil karakterleri beyaz perdede sadece iki boyutlu yansıtılmıştır. Geçmişinde ne oldukları, aile yaşantıları ve çevre ilişkilerinden izleyici haberdar değildir. Kamera sadece izleyiciye Halil'in Meral'in fotoğrafına duyduğu aşkı ve Meral'in sevgisi için çabalamasını yansıtmaktadır. Karakterlerin farklı özellikleri izleyiciye yansıtılmamaktadır. Halil ve Meral karakterlerinin bu iki boyutlu gösterimini güçlendirmek için hiç değişmeyen yüz hatları ve kompozisyon teknikleri kullanılmıştır. Film boyunca duygusal olarak yoğun duygular sadece diyaloglarla gösterilmektedir. Bu yoğun duygulara karşılık oyuncuların yüz ifadeleri oldukça sadedir. Minyatür sanatında da tıpkı bu filmde olduğu gibi iki boyutluluk hâkimdir. Minyatür eserinde karakterler iki boyutlu bir şekilde resmedilir ve o anki durum anlatılmaktadır. Bu sanatta bir devamlılık yoktur. Tıpkı bu sanat dalında olduğu gibi masalsi atmosfer filmde hakimdir.

Sevmek Zamanı filminde kare içinde kare tekniği oldukça fazla kullanılmıştır. Bu teknik kişi ya da objeyi odak noktası olarak tayin etmektedir. Çerçeve de hangi objenin öne çıkması gerektiğini belirlemektedir. "*Sevmek Zamanı*" filminde de bu tekniğe sürekli başvurulmuştur. Meral'in fotoğrafı bu teknikle ön plana çıkartılmıştır. Bu tekniğin sonucunda Meral'in fotoğrafı çerçeve içinde öne çıkan nesne konumuna gelmiştir. Hatta Meral'in içinde yer aldığı kimi sahnede fotoğraf bu teknikle bireyin önüne geçmektedir. Kare içinde kare tekniği minyatür sanatı ile benzerlik göstermektedir. Minyatür sanatında padişah ve şehzadelerin konumlandırıldığı yer eserin odak noktasıdır. Minyatürün içinde büyüklük küçüklük dengesi olsa bile yetkili kişilerin konumlandırılması ile odak noktası her zaman padişah ya da şehzadelerdir. Filmde Meral'in fotoğrafının çerçeve içerisinde konumlandırıldığı yer tıpkı minyatür sanatında olduğu gibidir. *Sevmek Zamanı* filmi Türk sineması için anlatı olarak öneme sahip olduğu gibi minyatür sanatından izler taşıması ile geleneksel Türk sanatının sinemada yansıtılması özelliğini karşılamaktadır. Metin Erksan minyatür sanatının yansımalarını kendine özgü sinemasal anlatısıyla yansıttığı bu filmde ayrıca farklı geleneksel kodlara da başvurmuştur. Yönetmen ulusal sinema anlayışına kendini yakın hissetmesi nedeniyle filmlerinde Türk kültürüne ait kodları kullanarak hikayesini anlatmaktadır. *Sevmek Zamanı* filmi bu noktada seçtiği konu üzerinden tercih ettiği anlatı ile Doğu ve Batı çatışmasını film içinde kullandığı biçim ve içerik ile vermeye çalışmıştır. Filmin başrolünde yer alan Halil karakteri Doğu'yu temsil ederken Meral karakteri Batı temsilcisi olarak gösterilmektedir. Karakterlerin hayata bakışları, konumları, söylemleri Batı ve Doğu ile doğrudan ilişkilidir. Filmin ana teması olan aşk olgusunun başrol karakterler için ifade ettiği değerler karakterlerin temsil ettikleri konum (Doğu-Batı) ile doğrudan ilişkilidir. Halil Doğu kültürünün bir temsilcisi olarak aşk kavramına ilahi taraftan bakarak Divan edebiyatı ve Tasavvuf felsefesi yönüyle aşkı yorumlamaktadır. Meral'in fotoğrafına duyduğu aşk Tasavvuf felsefesindeki ilahi aşk ile bir yanı sıra benzerlik taşımaktadır. Halil'in ısrarla Meral'in kendisine değil onun suretine âşık olması ve bunu diyaloglar aracılığıyla sıkça dile getirmesi bu tespiti güçlendirmektedir. Yönetmen ayrıca film anlatısı içinde geleneksel ve yerliliği güçlendirmek için geleneksel Türk Musikisini de destekleyici araç olarak kullanmaktadır.

7 Kocalı Hürmüz (Atıf Yılmaz, 1971) filminin konusu kısaca şu şekildedir; Hürmüz (Türkan Şoray) güzelliği ile nam salmış kadındır. Hapiste olan kocası Ömer (Tanju Gürsu) için dikiş dikip para kazanmaktadır. Bir gün kocası para ister ve Hürmüz parayı eşine götürmek için hapse gider. Gittiğinde bir sürprizle karşılaşır. Kocasının kendi dâhil tam 7 karısı vardır. Bunu öğrenen Hürmüz intikam almak için Hızır Reis, Bekçi Hasan, Tulumbacı Hayri, Hallaç Rüstem ve Berber Hasan isimli 6 erkekle evlenir. Hiçbirinin birbirinden haberi yoktur. Bütün eşlerinden ayrı ayrı para alarak geçimini sürdürmektedir. Eşleri ile birlikte olma zamanı geldiğinde bir bahane bulup durumdan kurtulmaktadır. Hürmüz bir gün gönlünü genç doktora (Salih Güney) kaptırır. Onun gönlünü çalmak için hasta numarası yapar. Hürmüz'ün duyguları karşılıksız değildir. Doktor, Hürmüz'e karşı duygusal hisler beslemektedir. Bir gece bütün eşleri aynı anda Hürmüz'ün evine gelir ve olaylar karışır. Bütün kocalar kandırıldıklarını anlarlar ve Hürmüz'ü kadıya şikâyet ederler. Hürmüz cilvesini kullanarak kadı efendiyi ikna eder ve şeriat cezasından kurtulur. Hürmüz'ün âşık olduğu doktor kadının yeğeni çıkar ve doktor saf olarak bildiği Hürmüz'ün gerçek hikâyesini öğrenir. Kendini alkole verir ve viran bir duruma düşer. Hürmüz doktorun gönlünü almak için tekrar bir oyun oynar ve intihar numarası yapar. Doktor haberi alır ve panikle Hürmüz'ün intihar ettiği Göksu deresine gider. Nehir kenarında canına kıyacakken Hürmüz ortaya çıkar ve barışırlar. Filmin sonunda Hürmüz ve doktor evlenir.

7 Kocalı Hürmüz filmi başlangıcından itibaren minyatür sanatı ile bezendiğini izleyiciye görsel olarak göstermektedir. Filmin açılış sahnesinde bir anlatıcının hikâyeyi anlatması ve bu hikâyeyi destekler unsur olarak minyatür eserler kullanılmaktadır. Hikâyede geçen şehir, olay örgüleri kısacası filmin girizgâh bölümü yani açılışı minyatür eserler ile yapılmıştır. Bu görüntülerle geleneksel Türk sanatlarından biri olan minyatürle bezenmiş bir film olarak *7 Kocalı Hürmüz* olay örgüsüne başlamaktadır.

Filmin neredeyse hiçbir sahnesinde derinlik yoktur. Oyuncular iki boyutlu bir şekilde ekranda yer almaktadır. Minyatür sanatında nasıl perspektif, derinlik yoksa filmde de derinlik yoktur. Film boyunca oyuncular sanki bir dekorun önünde rollerini sergiliyormuşçasına görüntüler vermektedir. Gölgelendirmeden yoksun olan bu

sahnelerde oyuncular adeta bir kukla görevi görmektedir. İzleyici filmi seyrederken sahenin tamamı resim gibi görünmektedir. Bu sahne üç boyutluluktan uzak olduğu için minyatür havası taşımaktadır. Önceki cümlelerde belirtildiği gibi oyuncular bir kukla edası ile rollerini sergilemekte ve adeta minyatür bir eserdeki figür gibi ekrana yansımaktadır. Karakterler her ne kadar hareket halinde olsa da hareketleri normal ritimden daha farklıdır ve izleyici her hareketi bir çerçeve olarak algılamaktadır. Bu sayede her sahne bir kare haline gelmekte ve bu kare çerçeve içinde bir minyatür edası ile izleyiciye ulaştırılmaktadır.

Ulusal Sinema akımı çevresinde şekillenen *7 Kocalı Hürmüz* filmi bu akım çerçevesinde geleneksel Türk sanatlarından olan minyatürden beslenmiştir. Tiyatro oyunundan bir uyarılma olan bu film, tiyatro esintileri taşısa bile filmde minyatür geleneğinin hâkimiyeti daha çok hissedilmektedir. Filmde kullanılan hikâye anlatımı, filmin başlangıcından bitimine kadar geçen her kare iki boyutlu tasarlanan dünyada izleyiciye iki boyutlu bir görüntü ile sunulmaktadır. Bu iki boyutlu çerçeve yapısı görüntü olarak minyatür ile bire bir benzerlik göstermektedir. *7 Kocalı Hürmüz* filmi ile alakalı söylenmesi gereken bir diğer önemli konu filmde minyatür sanatından izler taşıdığı gibi gölge oyunundan da izler taşımasıdır. Filmde Hürmüz'ün girdiği diyaloglar ve konuşma tarzı gölge oyunu olan Hacivat ve Karagöz'ü hatırlatmaktadır. Bu noktada yönetmen Atif Yılmaz'ın tıpkı Metin Erkan gibi filminde birçok geleneksel Türk sanatını kullanarak yerli anlatı yapısını güçlendirme yoluna gittiği gözlenmektedir.

Kambur (Atif Yılmaz, 1973) filminin konusu kısaca şu şekildedir; fiziksel engeli nedeniyle yaşadığı taşra kasabasında halk tarafından dışlanan kambur Azize (Fatma Girik) sahil kasabasında babası ile balıkçılık yaparak hayatını sürdürmektedir. Bir gün kasabalarına gelen görme engelli kemancı Ali (Kadir İnanır)'yi görür ve onun rüyalarında aşk yaşadığı erkek olduğunu fark eder. Ali ve Azize arasında kısa sürede aşk başlar ancak Azize engelini Ali'den saklar. Gün geçtikçe Ali'den gördüğü sevgi ile güzelleşmeye başlayan Azize babasını kaybeder. Bu nedenle Azize, Ali ile kasabadan ayrılır ve İstanbul'a gider. Göz nakli ile Ali'nin gözlerinin açılacağını öğrenen Azize gözlerini Ali'ye verir. Gözleri açılan Ali'nin kendisini beğenmeyeceğini düşünen Azize evi terk eder ve kasabasına geri döner. Daha önce kasaba halkı tarafında hor görülen Azize'nin yaptığı fedakârlık nedeniyle halk bağrına basar ve ona şefkat gösterir. Ali, Azize'yi aramaya kasabaya gelir ancak kasaba halkı Azize'nin ricasını kırmayıp Azize'nin burada olmadığını söylemesi ile film aşıklar kavuşmadan biter.

Kambur filmi açılış sekansından itibaren minyatür sanatı ile bezenmiş bir film olduğunu izleyiciye göstermektedir. Filmin açılış sekansı tıpkı minyatür bir sanat eseri şeklinde çerçeve içindeki görüntü ile perdeye yansıtılmaktadır. Rüya diyarında prenses ve prenses gibi giyinen başrol karakterler çerçeve içinde adeta poz vermektedir. Filmin bu sekansı minyatür sanatında olduğu gibi alan derinliğinin olmadığı iki boyutlu görüntüler ile verilmektedir. Karakterlerin yüzü minyatür sanatında olduğu şekilde seyirciye dönüktür. Ayrıca filmdeki iki boyutluluğu vurgulamak adına ilk sekansta neredeyse hiç kamera hareketi kullanılmamıştır. Film süresince ekrana yansıyan bütün karakterlerin derinliği yoktur. İki boyutlu oluşturulan karakterlerin yüz ifadeleri de neredeyse değişmemektedir. Film süresince sadece Şeytan Softasında geçen sahnede karakterler kahkaha atarak gülmektedir. Diğer bütün sahnelerde olabildiğince az mimik kullanılarak üçüncü boyut gereksiz hale getirilmekte, çok boyutlu bir alanda tek boyutlu anlatım oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu tek boyutluluk karakterlerin geçmişi, aile yaşantısı ile alakalı ipuçların izleyicilere verilmemesi ve derin olamayan karakterler ile işlenmektedir. Karakterlerin iki boyutlu olduğunun en önemli göstergesi kasaba sakinlerinin hiçbir neden olmadan Azize'ye zorbalık etmesi ve kötü davranmasıdır.

Kambur filminin ilerleyen dış çekim sahnelerinde sokaklar dekor gibidir. İki boyutlu oluşturulan çerçeve içinde Azize karakteri sokakta koşarken etrafındaki evler bir dekor olarak perdeye yansımaktadır. Burada dekordan kastedilen alan derinliğinin olmaması, sokaklar ve evin gerçek hayattaki bir görüntüden ziyade tiyatro sahnesi izlenimi vermesidir. İki boyutlu oluşturulan bu sahneler ile minyatür sanatına olan benzerlik daha da görünür hale getirilmektedir. Kamera hareketine çok az yer verilen filmde her sahne iki boyutlu görseller olarak gösterilmektedir.

Kambur filmi Ulusal Sinema akımının benimsediği yerli olandan beslenme fikrini geleneksel Türk sanatlarından olan minyatürden etkilenecek ve anlatısına bir öge olarak ekleyerek temsil etmiştir. Filmde kullanılan hikâye anlatımı, karakterlerin derin olmaması, özellikle rüya sahnelerinde tercih edilen çerçeve içinde iki boyutlu görsel temsiller ve filmdeki karakterlerin yüzlerinin genellikle kameraya dönük olması ve kameraya karşı oyun kurmaları minyatür sanatı ile içli dışlı olduğunu ve benzerlik gösterdiğini bizlere açıkça göstermektedir.

Yerli sinema nasıl olmalıdır tartışmalarının başladığı dönemde bir yönelim olarak karşımıza çıkan Ulusal Sinema akımının işaret ettiği şekilde yerli sinema üretimi için tercih edilen bir sinemasal anlatı olduğu yorumu yapılabilir. 1950-1970 arası Türk Sineması sinemacılar dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu döneme sinemacılar dönemi denmesinin nedeni sinema anlatısının geliştiği dönem olması ile birlikte Türk sinemasında kuramsal tartışmaların yaşandığı dönem de olmasıdır. Özellikle 1960'lı yıllarda 61 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamının etkisiyle de Türk sinemasında yerli arayışları yapılmış olup buna bağlı olarak belirli sinema hareketleri ortaya çıkmıştır ve ideolojik tartışmalara gidilmiştir. Sinema düşünürleri ve yönetmenler sinemada neyi nasıl anlatmalarına yönelik yaptıkları düşünceler ile Devrimci Sinema, Milli Sinema ve Ulusal Sinema olarak üç başlıkta toplanan yerlilik

arayışına farklı cevaplar verilmiştir (Güçhan, 1992, ss. 84-87). Milli Sinema; Türk sinemasını Türk-İslam kültürü içinde açıklamak gerektiğini savunarak Batılılaşmayı yozlaşma olarak tanımlarken, Devrimci Sinema; filmlerde Anadolu insanının sorunlarına eğilerek anlatı oluşturmayı amaçlamıştır. Son olarak Ulusal Sinema Anadolu'daki/ Türk insanın kültürünü ve yerli değerlerini ön plana çıkartarak filmler üretilmesi gerektiğini savunmuştur. Milli sinema akımı içerisinde Sinemacılar döneminde aktif üretim yapan Halit Refiğ başta olmak üzere Lütfi Ömer Akad, Atif Yılmaz, Metin Erksan, Duygu Sağıroğlu ve daha birçok yönetmen yer almaktadır (Çoşkun, 2009, s. 62).

Ulusal Sinema içerisinde yer alan yönetmenlerini isimlerinden anlaşılacağı üzere örneklem olarak seçilen filmlerin yönetmenlerinin ortak noktası bu dönemde Ulusal Sinema içinde içerikler üretmesidir. *Sevmek Zamanı*, *7 Kocalı Hürmüz* ve *Kambur* filmleri Ulusal Sinema akımının benimsediği Türk kültürünün ön plana çıkartıldığı filmlerdendir. Bu yerlilik içinde Türk kültürüne ait sanatlarında temsili yer almaktadır. Bu üç filmde de geleneksel Türk sanatı olan minyatürün izleri açıkça görülmektedir. *Sevmek Zamanı*, *7 Kocalı Hürmüz* ve *Kambur* filmleri Ulusal Sinema hareketine biçimsel olarak yaklaşmaktadır. İsmi geçen üç film biçimsel olarak geleneksel Türk sanatı olan minyatürden izler taşımakta ve sinemasal anlatısına minyatürü bir öge olarak eklemektedir. Filmlerin yönetmeni Metin Erksan ve Atif Yılmaz Ulusal Sinema'nın benimsediği Batı hayranlığına (Refih, 2013, s. 93) karşı geleneksel anlatılara başvurarak karşı durmuşlardır.

SONUÇ

Kelimenin tanımlanmasında ucu bucağı olmayan bir anlama sahip "anlatı" kelimesi, farklı yerlerde, şekil değiştirerek kendini var etmektedir. Her şeyin bir anlatısı vardır. Örneğin bir göz devirmesinden, bir sesin nasıl çıkarıldığı, bir fotoğraftan, bir haliya, bir danstan bir filme hatta bazı durumlarda sessizlik kendi içinde bir anlatı barındırmaktadır. Sanat dalları anlatıyı desteklemek için farklı yazılı ve sözlü sanat türlerinden faydalanılmaktadır. Sinema dünden bugüne yoğun şekilde anlatı üretmekte hatta ürettiği anlatıyı farklı sanat dalları ile desteklemektedir. Dünya sinemasında birçok örnek olduğu gibi Türk sinemasında da farklı yazılı ve sözlü sanat türlerin beslenilmiştir.

Geleneksel Türk sanatları dünden bugüne sinemanın birçok eserinde bazen başrol bazen destekleyici unsur olarak yerini almıştır. Özellikle sözlü kültürün bir ürünü olan orta oyunu, gölge oyunu (Hacivat ve Karagöz), hikâye anlatıcılığı Türk sinemasında oldukça fazla kullanılmıştır. Yeşilçam melodramlarının, klasik Yeşilçam ikili tiplerinin (Zeki Alasya ile Metin Akpınar, Adile Naşit ile Münir Özkul) orta oyunundaki tiplerle benzerlikleri dikkate alınıp ilişkilendirildiğinde ne kadar içli dışlı bir yapıda olduğu gözler önüne serilmektedir. Reis Çelik'in "İnat Hikâyeler" (2004) adlı filminin tamamı Anadolu'nun Doğu yöresinde ağırlıklı olan "hikâye anlatıcılığı" geleneğinin izlerini taşımaktadır. Filmin konusu ve izleyiciye hissettirdiği bir sinema filmi izlemek değil de bir hikâye anlatıcısının (halk ozanı, Âşık'ın), seyircinin evine konuk olup, anlattığı hikâyeyi eş dostu ile dinlemesi hissidir. Bu şekilde birçok geleneksel Türk sanatı kendine özellikle sinemada yer bulmuştur.

Minyatür sanatı sinemada kendine yer bulan geleneksel bir Türk sanatıdır. Makalede incelenen *Sevmek Zamanı*, *7 Kocalı Hürmüz* ve *Kambur* filmleri minyatür sanatı ile bezenmiştir. Bu sanatının içerisinde barındırdığı teknik özellikler üç filmde farklı şekilde kendini göstermiştir. Tıpkı minyatür sanatında belirli dönemlerde olan değişim ve dönüşüm iki farklı filmde anlatı ögesi olarak kullanılan minyatür temsilinde de mevcuttur. Nasıl ki minyatür sanatında farklı dönemlerde üretilen minyatür örneklerinde farklı özellikler ön plana çıkartılıyorsa *Sevmek Zamanı*, *7 Kocalı Hürmüz* ve *Kambur* filmleri farklı şekilde minyatür sanatının özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Filmlerin iki farklı yönetmen tarafından çekilmesi ve her yönetmenin kendine has sinemasal geleneğe sahip olması ve kendi sinema dilini oluşturması minyatür sanatının temsil şeklini etkilemiştir. *Sevmek Zamanı* filminde yaratılan iki boyutlu karakterler, hareketsiz yüzler ve daha farklı öğelerle minyatür esintileri sağlanmıştır. Yönetmen, filmde doğrudan çerçeve içerisinde minyatür sanatından etkilendiğini söylemek yerine oyuncu kullanımı, hikâye anlatımı ile minyatür sanatı etkisini hissettirmektedir. *7 Kocalı Hürmüz* filminde ise *Sevmek Zamanı* filminden farklı olarak doğrudan minyatür sanatının izdüşümleri gösterilmiştir. *7 Kocalı Hürmüz* filminin giriş sahnesinden itibaren minyatürler ile hikâye anlatılmaktadır. Film süresince oyuncular iki boyutlu olarak gösterilmiştir. Filmin hiçbir sahnesinde alan derinliği yoktur. Film süresince ekran iki boyutlu bir karenin yansıması şeklinde perdeye yansıtılmaktadır. Oyuncular adeta bir kuklaymış gibi rollerini sergilemektedir. Bu önemli belirgin temsil şekilleri aracılığı ile *7 Kocalı Hürmüz* filminde minyatür sanatı kendini belli ettirmektedir. *Kambur* ise *Sevmek Zamanı* ve *7 Kocalı Hürmüz* filmlerindeki minyatür sanatının filmlerde yansıma şekillerini karma olarak perdeye yansıtan bir film olmuştur. Filmde minyatür sanatının iki boyutlu evreni ve çerçeve içinde görsel temsili gösterilerek görsel olarak minyatür sanatından esinlenilmiş, karakterlerin oyunculukları ve iki boyutlu temsilleri ile anlatı olarak da minyatür sanatına yaklaşan bir film olmuştur.

Betimsel analiz yöntemi ile analiz edilen *Sevmek Zamanı*, *7 Kocalı Hürmüz* ve *Kambur* filmlerinde minyatür sanatından izler taşıdığı tespit edilmiştir. Bu çalışma ile minyatür ve sinema ilişkisinin anlatıyı nasıl etkileyeceği örnekler üzerinden incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 1960'lı yıllarda yükselişe geçen Ulusal Sinema anlayışına kendini yakın hisseden Metin Erksan ve Atif Yılmaz geleneksel Türk sanatı olan minyatürün sinemada

temsilini yerli sinema tartışmalarının olduğu bir dönemde örnek olarak sunmuştur. Bu sanata ait belirli özellikleri ismi geçen filmlerine yönetmenlerin ekledikleri tespit edilmiştir. Türk sinemasının nasıl olması ve neyi anlatması gerektiği üzerinde tartışmaların yapıldığı 1960'lı yıllarda bize ait anlatıyı Türk kültürü ve milli değerlerin temsili üzerinden anlatılması gerektiğini savunan Ulusal sinemacılar geleneksel Türk sanatlarını filmlerinde anlatı aracı olarak dönem dönem kullanmıştır. Analiz edilen filmlerin yönetmenleri olan Metin Erksan ve Atıf Yılmaz'ın kendilerini Ulusal Sinema anlayışına daha yakın görmesi ismi geçen filmlerin minyatür sanatı ile bağdaştırılabilmesi için sağlam bir dayanak oluşturmaktadır. İncelenen filmler ile sinema anlatısı içinde karakterlerin iki boyutlu şekilde yazılması ve alan derinliğinin olmadığı iki boyutlu bir görsel temsili sayesinde film anlatısının minyatür sanatına yaklaşabileceği tespit edilmiştir. Yönetmenlerin ismi geçen filmlerde minyatür sanatının haricinde farklı geleneksel Türk sanatlarını da kullanması Türk sinemasında kendilerine has bir anlatı yapısını oluşturmak için geleneksel Türk sanatlarını destekleyici unsurlar olarak kullandıklarını açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adanır, O. (2012). *Sinemada anlam ve anlatım*. Say Yayınları.
- Atalay, M. C. (2012). Türk minyatür sanatının tasarım öğelerinin, Türk resminde varlık bulması. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 8-20.
- Bıkmaz, Ö. (2011). *Üst düzey zihinsel özelliklerin ölçülmesinde puanlayıcılar arası güvenilirlik belirleme tekniklerinin karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Corrigan, T. (1999). *Film, literature: An introduction and reader*. Upper Saddle River.
- Çiftçi, K. (2008). *Tek tanrılı dinlerde resim ve heykel sorunu*. Bulut Yayınları.
- Çoşkun, E. (2009). *Türk sinemasında akım araştırması*. Phoenix Yayınevi.
- Demir, Y. (1992). Anlatı biliminin temel terimleri üzerine. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 23-27.
- Dervişcemaloğlu, B. (2014). *Anlatıbilime giriş*. Dergâh Yayınları.
- Erus, Z. Ç. (2005). *Amerikan ve Türk sinemasında uyarlamalar karşılaştırmalı bir bakış*. Es Yayınları.
- Esen, Ş. K. (2010). *Türk sinemasının kilometre taşları*. Agora Kitaplığı.
- Evren, B. (2006). *İlk Türk filmleri*. Es Yayınları.
- Genette, G. (2020). *Anlatının söylemi*. (F. B. Aydar, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Gombrich, E. (1992). *Sanatın öyküsü*. (N. Cömert, Çev.). Remzi Kitapevi.
- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal değişme ve Türk sineması*. İmge Yayınları.
- Güngör, A. C. (2010). Derviş Zaim sineması'nda geleneksel Türk sanatlarının kullanılması: Fiiller ve çimen-ebri, cenneti beklerken-minyatür, nokta-hat. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1(38), 41-64.
- Güngör, A. C. (2022). *Filmde anlatı yapısı*. İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları.
- İlden, S. (2012). Türk minyatür sanatının gelişiminde dinin (İslamiyet'in) etkisi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5(9), 60-72.
- Jahn, M. (2012). *Anlatıbilim: Anlatı teorisi el kitabı*. (B. Dervişcemaloğlu, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Karadogan, A. (2022). Modernism between two worlds: Sevmek zamanı (Time to love). In B. Turten (Ed.), *Cinema studies* (pp. 129-132). Sarasota: University of South Florida M3 Center Publishing.
- Kıraç, R. (2008). *Film icabı Türk sinemasına ideolojik bir bakış*. Deki Yayınları.
- Konak, R. (2014). Minyatür sanatında boşluk ve mekân anlayışı. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 7(14), 34-54.
- Konak, R. (2015). Ömür Koç minyatürlerinde Osmanlı minyatür sanatı geleneğinin izleri ve yenilik arayışı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (37), 291-314. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3011>
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özön, N. (2013). *Türk sineması tarihi 1896-1960*. Doruk Yayınları.
- Prince, G. (1982). *Narratology: The form and functioning of narrative*. Mouton Yayınevi.

- Refiğ, H. (2013). *Ulusal sinema kavgası*. Dergâh Yayınları.
- Renda, G. (1997). *Minyatür Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (Cilt 2)*. Yem Yayınları.
- Spence, P. D. (1996). *The effect of multidimensionality on unidimensional equating with item response theory* [Doctoral dissertation]. University of Florida.
- Şekeroğlu, S. (1966). *Türk sineması-Metin Erksan-Sevmek Zamanı*. *Yön*, (161), 14.
- Yakut, İ. (2014). 16. Yüzyılda Osmanlı dönemini konu alan dönem filmleri anlatısının oluşturulması sürecinde görsel kanıt sağlayan Osmanlı minyatür sanatının sembolik anlatım dilinin özellikleri. *Art Sanat*, (3), 147-160.
- Yıldırım, H., & Şimsek, A. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, T. (2014). Metin Erksan'ın Sevmek Zamanı Filminin eleştirel alımlaması. *Global Media Journal*, 5(9), s. 352-371.
- Yılmaz, R. (2014). Anlatı yoluyla dünyanın yeniden kurulumu: “Palto”, “Dönüşüm”, ve “Hayvan Çiftliği” romanlarının alımlama pratikleri üzerine bir inceleme. [Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Yurtçiçek, S. (Yöneten). (2015). *Derviş Zaim Sinemasında Minyatür Sanatının Kullanılması* (Belgesel) [Sinema Film].
- Zaimağaoğlu, D. (2022). *Sensiz Yaşayamam ve Sevmek Zamanı filmlerinin anlatı yapıları ve gelenekle ilişkileri üzerine*. *Sinecine*, 13(2), 449-477.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar 1: Araştırmanın tamamını gerçekleştirmiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 23.11.2023
Date Accepted : 09.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1394983>


FORECASTING CONSUMER PRICE INDEX USING MACROECONOMIC VARIABLES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF MACHINE LEARNING AND DEEP LEARNING APPROACHES

Ahmed İhsan ŞİMŞEK¹

ABSTRACT


The Turkish economy has faced many economic difficulties throughout its history. At this point, predicting inflation accurately is very important for policy makers, businesses, investors and consumers. This study aims to estimate the Turkish Consumer Price Index. Producer price index, M1 money supply, gold price, dollar price, natural gas price and interest rate variables were used to estimate the CPI for Turkey. The variables used in the research were obtained through EVDS, the Central Bank's Electronic Data Management System. Monthly data from January 2003 to August 2023 was used in the study. The obtained data were estimated using DDPG, XGBoost, SVR, KNN and CNN-BiLSTM methods. Model performances were compared using RMSE, MSE, MAE, MAPE and R2 statistical coefficients. When model performances were evaluated, the best CPI prediction for Turkey was obtained by the SVR method.

Keywords: CIP Prediction, SVR, Time Series, Decision Support System, Machine Learning, Deep Learning

¹ Asst. Prof., Firat University, Business&Administration Faculty, aisimsek@firat.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-2900-3032>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 23.11.2023
Kabul Tarihi : 09.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1394983>


MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER KULLANARAK TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİNİN TAHMİN EDİLMESİ: MAKİNE ÖĞRENMESİ VE DERİN ÖĞRENME YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Ahmed İhsan ŞİMŞEK¹

ÖZ

Türkiye ekonomisi tarih boyunca birçok ekonomik zorlıkla karşılaşmıştır. Bu noktada enflasyonun doğru bir şekilde tahmin edilmesi politika yapıcıları, işletmeler, yatırımcılar ve tüketiciler açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı Türkiye Tüketici Fiyat Endeksi'nin tahmin edilmesidir. Türkiye için TÜFE'nin tahmin edilmesinde üretici fiyat endeksi, M1 para arzı, altın fiyatı, dolar fiyatı, doğalgaz fiyatı ve faiz oranı değişkenleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenler Merkez Bankasının Elektronik Veri Yönetim Sistemi olan EVDS üzerinden elde edilmiştir. Çalışmada Ocak 2003'ten Ağustos 2023'e kadar olan aylık veriler kullanılmıştır. Elde edilen veriler DDPG, XGBoost, SVR, KNN ve CNN-BiLSTM yöntemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Model performansları RMSE, MSE, MAE, MAPE ve R2 istatistik katsayıları kullanılarak karşılaştırılmıştır. Model performansları değerlendirildiğinde Türkiye için en iyi TÜFE tahmini SVR yöntemi tarafından elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TÜFE Tahmini, SVR, Zaman Serisi, Karar Destek Sistemleri, Makine Öğrenmesi, Derin Öğrenme

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aisimsek@firat.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-2900-3032>

1. INTRODUCTION

Throughout its history, the Turkish economy has encountered several economic challenges. One of the most prominent issues among these is inflation. The conventional interpretation of inflation is to a persistent rise in the costs of commodities and services as time progresses. Nevertheless, the process of assessing inflation necessitates the examination of diverse aspects of price fluctuations, resulting in the identification of many classifications of price inflation. The CPI and the PPI are both monitored by the U.S. Bureau of Labor Statistics. The CPI is used to gauge fluctuations in the costs of goods and services commonly bought by households, while the PPI is employed to assess price variations at the production stage (Ayestaran et al., 2023). The rise in the cost of products and services will lead to a decline in individuals' purchasing power, thereby causing a fall in the demand for things that are no longer being offered. As a consequence of this, manufacturers will reduce their investment. A fall in producers' investment will result in a corresponding decrease in national revenue, so representing a decline in economic growth (Ridwan, 2022). Figure 1 shows Turkey's monthly CPI change in the last 20 years.

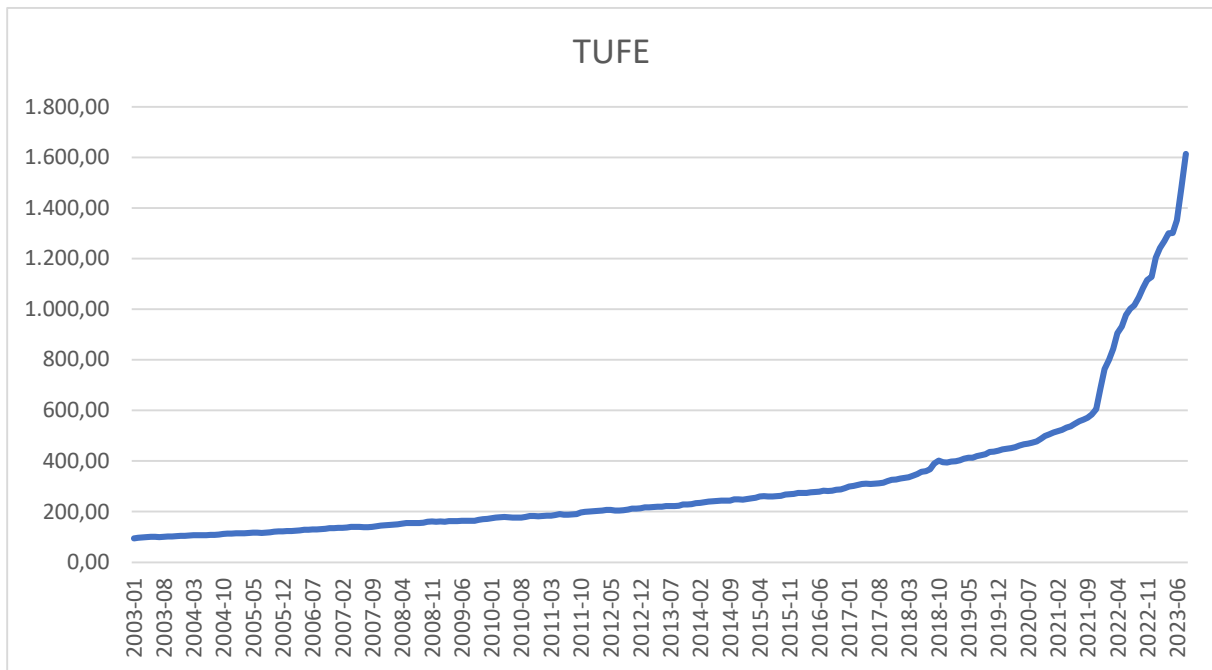


Figure 1. Consumer price index of Türkiye

The CPI is a significant metric that has a profound impact on the rate of inflation, the buying power of individuals, investment decisions, and government economic policies. It serves as an indicator of the dynamic nature of these factors. The CPI is a statistical measure that quantifies the overall magnitude of consumer prices within a given nation. It is widely regarded as one of the primary indicators used to assess the presence and extent of inflation. Nevertheless, this particular metric is susceptible to variations that arise from the intricate interplay of several causes. The task of forecasting Turkey's CPI necessitates a comprehension of the complex relationship of many components and the ability to anticipate forthcoming patterns.

Upon examination of the literature, a variety of variables influencing inflation can be identified. Inflation is influenced by a variety of macroeconomic factors. Some of these factors are stated in the literature as money supply (Doan Van, 2020; Tursoy & Muhammad, 2020; Summarminingsih et al., 2021; Biswas, 2023), exchange rate (Sean et al., 2019; Romdhane et al., 2019; Peer&Baig, 2021; Philips et al., 2022; Gürkaynak et al., 2023), gold price (Tufail & Batool, 2013; Batten et al., 2014; Lucey et al., 2017; Anandasayanan et al., 2019; Duong, 2023), interest rate (Ayub et al., 2014; Amaefula, 2016; Khumalo et al., 2017; Dogan et al., 2020; Galindo & Steiner, 2022; Ramadhan & Ermawati, 2023), producer price index (Gang et al., 2009; Li et al., 2019; Lima, 2019; Woo et al., 2019; Wei & Xie, 2022; Sun et al., 2023), oil price (Sek et al., 2015; Choi et al., 2018; Lacheheb & Sirag, 2019; Mukhtarov et al., 2019; Balçilar et al., 2019; Sultan & Alkhateeb, 2020; Zakaria et al., 2021; Köse & Ünal, 2021; Kilian & Zhou, 2022; Li & Guo, 2022; Aharon et al., 2023; Ding et al., 2023; Lee et al., 2023), and natural gas price (Shah et al., 2014; Jalaei et al., 2021; Krompas, 2022; Boeck et al., 2023).

In their study, Nguyen et al. (2023) conducted an estimation of the CPI in the United States. The researchers utilized many variables, including CPI, Oil Price, Gold Price, and Fund Rate, to carry out their analysis. This work aimed to examine the prediction performances achieved by the utilization of MARS, MLR, SVR, and ARDL

methodologies. The study utilized a dataset spanning a period of 62 months, from 2017 to 2022. Nevertheless, there are additional macroeconomic variables that exert an influence on the CPI. Including more macroeconomic factors in the analysis at this juncture would yield more precise prognostic outcomes. Furthermore, the utilization of a broader variety of data will enhance the accuracy of the outcomes achieved during both the training and testing stages, bringing them into closer alignment with the actual values. At present, alongside the factors employed in this research, the inclusion of Money Supply (M1), natural gas prices, which exert a significant impact on inflation as a consequence of recent global events, and the PPI variables will enable a more precise estimation of consumer inflation. In their work, Nguyen et al. (2023) exclusively utilized the Support Vector Regression (SVR) approach among the many machine learning techniques. In contrast to the aforementioned study, the present investigation incorporated additional factors, including money supply, natural gas price, and producer price index. Furthermore, the forecasting of consumer inflation was conducted utilizing several machine learning techniques, including SVR, XGBoost, KNN, a hybrid approach CNN-BiLSTM and Deep DDPG, a reinforcement learning method that has gained prominence in recent price prediction studies. Inflation projections often rely on the utilization of machine and deep learning techniques. Nevertheless, this study aims to address the aforementioned research gap by comprehensively examining a multitude of macroeconomic factors that influence inflation. Additionally, it seeks to provide inflation forecasts by employing diverse machine learning, deep learning, and hybrid algorithms that integrate both approaches.

The objective of this paper is to offer an academic viewpoint on the forecasting of the CPI in Turkey. This study intends to examine the significance, determinants, and consequences of the CPI in order to establish a foundation for comprehending and forecasting inflation patterns in Turkey. In this study, the CPI for Turkey was predicted using a range of economic indicators, including the producer price index, M1, gold price, dollar price, natural gas price, and interest rate. The variables included in the study were obtained from the electronic data management system known as "EVDS," which is operated by the Central Bank of the Republic of Turkey. The analysis employed a dataset consisting of 248 months of data, including the time period from January 2003 to August 2023. In the subsequent phase of the investigation, initial emphasis is placed on the examination of research employing machine and deep learning techniques for the purpose of inflation forecasting. Subsequently, the data and methodologies to be employed are presented. Following that, the study examined the prediction performances achieved by the strategies utilized. Ultimately, the findings were assessed and an attempt was made to establish a roadmap for future research endeavors.

2. LITERATURE REVIEW

The CPI is an important metric that significantly impacts inflation rates, individual buying power, investment decisions, and government economic policies. It serves as an indicator of the dynamic nature of these components. Numerous academic studies have been undertaken in the realm of research, wherein machine learning and deep learning methodologies have been employed to forecast the CPI. CPI is a crucial metric for assessing inflation. Machine learning and deep learning techniques have the potential to effectively estimate this variable with a high level of accuracy. Table 1 shows the studies conducted on the consumer price index.

Table 1. Literature Review

Author(s)	Year	Analysed Country	Data	Variables	Model	Metrics	Results
Alvarez-Diaz&Gupta	2016	USA	01.1980-12.2013	CPI	Random Walk, SARIMA, ANN, Genetic Programming	MAPE	SARIMA, Random Walk
Huong et al.	2016	AU, Spain, OECD	01.1960-01.-2005	CPI	Time Series, ANN, Multi-Objective Optimization	MSE	Multi-Objective Optimization
Milunovich	2016	Australia	Q3.1972-Q3-2017	Housing Index, Real GDI, CPI, Unemployment Rate, Mortgage Rate, Exchange Rate	SVR, RBF, MLP, ARMA, VAR, KRR, XGBoost	MSE	SVR
Ambukege et al.	2017	Tanzania	01.2000-12.2015	CPI	Neuro Fuzzy	RMSE, MAPE	Gaussian
Budiastuti et al.	2017	Indonesia	01.2012-12.2016	28 Commodity Prices	SVR, SVR-Poly, SVR-RBF, RF	MSE, R ²	SVR-RBF

Ao et al.	2020	USA	01.2000-07.2019	CPI	ARIMA, LSTM	RMSE, MAE	LSTM
Riofrio et al.	2020	Ecuador	01.2005-06.2019	CPI	SVR, LSTM, SARIMA, Exponential Smoothing, Facebook Prophet	MAPE, AIC	SVR
Sarveswararao&Ravi	2020	India	01.2013-05.2021	CPI	RF, MLP, SVM, XHBoost, KNN, LSTM, GRNN, GMDH	SMAPE	GRNN
Zahara	2020	Indonesia	01.2014-12.2018 daily	28 food price	MLP, LSTM	RMSE	MLP
Yang&Guo	2021	China	04.2005-06.2021	Shenzen300, interest rate, exchange rate, wheat future price, CPI	ARMA, BVAR, BP, GRU-RNN	MSE, MAPE, SMAPE	GRU-RNN
Ali&Mohamed	2022	Somalia	07.2017-02.2021	CPI	ARIMAX, STL Decomposition, ROBETS, SES, ANN	RMSE, MAE, MAPE, MASE	ANN
Aras&Lisboa	2022	Turkey	01.2007-08.2021	Economic Confidence Index, interest rate, excjange rate, production index, CPO	SVM, ANN, RF, Adaboost, Ext.Rand.Trees, GBDT, XGBoost	RMSE, MAE	RF
Sarangi et al.	2022	India	01.2013-05.2021	CPI	ANN, ANN-PSO,	MSE, MAE, ,MAPE	ANN-PSO
Nguyen et al.	2023	USA	01.2017-02.2022	Crude Oil, Gold, FED Fund Rate, CPI	MLR, SVR, ARDL, MARS	MAPE, MAE, RMSE, R ²	MARS
Barkan et al.	2023	USA	01.1994-03.2019	CPI	HRNN-GRU	RMSE	HRNN
Adnan et al.	2023	India	01.1960-05.2022	CPI	LSTM, BiLSTM, ANN-LSTM-Adaboost Hybrid	R ²	ANN-LSTM-Adaboost Hybrid
Sibai et al.	2023	Saudi Arabia	11.2013-11.2020	CPI	Decision Tree, KNN, Linear Regression, ANN, RF, SVM	MAE, MSE, RMSE, R ²	ANN, KNN
Xu et al.	2023	China	10.2006-12.2020	CPI, Stock Price Index, M2, Exchange Rate, Oil Price, Interest Rate	DL-MIDAS, ANN-MIDAS, LSTM, MIDAS, LSTM-low	RMSE	DL-MIDAS
Liu et al.	2023	USA	01.1950-08.2021	CPI	ARIMA, LSTM, Elman, NAR	MAE, RMSE, R ²	NAR

(Álvarez-Díaz & Gupta, 2016) estimated the USA's CPI estimates with Random Walk, SARIMA, ANN and Genetic Programming approaches, using monthly CPI data between 1980-2013. According to the study results, the best MAPE error coefficients were obtained with SARIMA and Random Walk approaches. (Riofrio et al., 2020) used SVR, LSTM, SARIMA, Exponential Smoothing and Facebook Prophet methods to estimate Ecuador's CPI. According to the MAPE and AIC values obtained from monthly data between 2005 and 2019, it was determined that the method that gave the best performance was SVR. Some studies compared time series analysis and machine learning methods (Ali & Mohamed, 2022; Ao et al., 2020; Huong et al., 2016; Liu et al., 2023; Milunovich, 2020; Sibai et al., 2023; Yang & Guo, 2021). Huong et al. (2016) used time series, ANN and multi-

objective optimization to estimate the CPI of AU, Spain and OECD countries. According to the MSE values obtained from monthly CPI data between 1960-2005, it was seen that the best prediction performance was obtained with the Multi-Objective optimization model. Ao et al. (2020) compared the prediction performance of ARIMA and LSTM methods using CPI data between 2000 and 2019 to estimate USA CPI values. According to the results obtained, it was observed that the RMSE and MAE values of the LSTM model were lower and had better prediction performance. Yang and Guo (2021) used Shenzhen300, interest rate, Exchange rate and wheat future price variables to estimate China CPI and solved the data for the years 2005-2021 with ARMA, BVAR, BP and hybrid GRU-RNN model. According to MSE, MAPE and SMAPE values, it has been shown that the best prediction performance is obtained with the GRU-RNN model. Ali and Mohamed (2022) compared various time series and machine learning methods for Somalia's CPI prediction and revealed that machine learning methods gave better prediction performance. Liu et al. (2023) estimated the USA CPI using CPI data between 1950 and 2021. The data was solved with ARIMA, LSTM, Elman and NAR models and it was determined that the best prediction performance was obtained by the NAR model. Sibai et al. (2023) used 8-year CPI data in their CPI estimation for Saudi Arabia. According to the results of Decision Tree, KNN, Linear Regression, ANN, RF and SVM methods, it was revealed that the best prediction performance was obtained with ANN and KNN methods. (Ambukege et al., 2017) used the NeuroFuzzy method to estimate Tanzania's CPI. Sarveswararao and Ravi (2020) used 8 different machine and deep learning methods for India's CPI prediction and found that the best prediction performance was achieved by the GRNN model according to the SMAPE statistical coefficients obtained from the models. When the literature is examined, it is seen that machine learning and deep learning methods show better performances than traditional methods. In the literature, there are studies comparing machine learning and deep learning methods. Zahara et al. (2020) used 28 daily food prices between 2014 and 2019 to estimate Indonesia's CPI and solved this data with MLP and LSTM. According to RMSE values, the MLP method gave better results than LSTM. In the literature, CPI values are generally used alone (Barkan et al., 2023; Mohammed Adnan et al., 2023; Sarangi et al., 2022; Sibai et al., 2023). Sarangi et al. (2022) compared ANN and ANN-PSO methods for India CPI prediction and revealed that the ANN-PSO method obtained more reliable predictions. Barkan et al. (2023) compared the HRNN and GRU methods for USA CPI estimation and found that the RMSE values of the HRNN method they proposed were lower and gave better results than the GRU method. Mohammed Adnan et al. (2023) compared LSTM, BiLSTM and the ANN-LSTM-Adaboost method, which is a hybrid model, in its CPI estimation for India. It was determined that the hybrid model achieved higher R2 values. Although CPI data is generally used alone in CPI estimations, there are also studies in the literature that use other variables that affect CPI (Aras & Lisboa, 2022; Budiastuti et al., 2017; Milunovich, 2020; Nguyen et al., 2023; Xu et al., 2023). Budiastuti et al. (2017) compared the performances of SVR, SVR-RBF and RF methods for Indonesia's CPI estimation in their study using 28 commodity price data between 2012 and 2016. According to the MSE and R2 values obtained by the methods, the best prediction performance was obtained with the SVR-RBF method (Milunovich, 2020). Using real price housing index, GDI, CPI, unemployment rate, mortgage rate and Exchange rate variables to estimate Australia's CPI, these data were estimated with SVR, RBF, MLP, ARMA, VAR, KRR and XGBoost methods. According to the MSE values produced by the models, it was determined that the best prediction performance was obtained with the SVR method. Aras and Lisboa (2022) compared economic confidence index, interest rate, Exchange rate, production index data between 2007 and 2021 with 7 different methods to estimate CPI for Turkey. According to the RMSE and MAE coefficients obtained, it was revealed that the best prediction performance was obtained with the RF model. Xu et al. (2023) 15 years of data on Stock Price Index, M2 money supply, Exchange rate, Oil price and interest rate variables were used in estimating China CPI. When the RMSE values of the models were compared, it was observed that good prediction performance was achieved with the DL-MIDAS method. Nguyen et al. (2023) compared MLR, SVR, ARDL and MARS methods for USA CPI estimation. In this study, Crude oil, Gold Price, FED Fund Rate variables were used and the performances of the models were compared with MAPE, MAE, RMSE and R2 values. According to the results obtained, it was revealed that the best prediction performance was obtained with the MARS method.

There are many studies in the literature for CPI estimation. In these studies, machine learning and deep learning methods were used in addition to traditional time series analysis methods. When we look at the literature in general, it is observed that CPI data is generally used alone. At this point, adding other variables affecting CPI to the model will provide more accurate predictions. In our study, in addition to Turkey's CPI data, it is aimed to improve CPI prediction performances by adding variables that directly affect CPI, such as Gold Price, Exchange rate, interest rate, producer price index, M1 money supply, oil and natural gas price, to the model. Again, the number of hybrid models in which machine learning and deep learning methods are used together is quite low in the literature. There are studies in the literature that hybrid methods give better prediction results than machine or deep learning

methods used alone (Budiastuti et al., 2017; Mohammed Adnan et al., 2023; Yang & Guo, 2021). In this study, in addition to DDPG, XGBoost, SVR, KNN methods, the CNN-BiLSTM hybrid model was used to estimate Turkey's CPI. At this point, it can be compared whether hybrid models will give better results based on the prediction performances obtained.

3. METHODOLOGY

In this study, 248 months of data from January 2003 to August 2023 were used. Gold price, dollar/TL Exchange rate, interest rate, PPI, M1 money supply, oil price and natural gas price variables were used to estimate Turkey's CPI. Data for the variables used in the study were obtained from EVDS, the electronic data system of the Central Bank of the Republic of Turkey. In the study, predictions were made using 5 different methods. The methods used in this study are DDPG, XGBoost, SVR, KNN and CNN-BiLSTM. Prediction performances of the methods used are RMSE, MSE; MAE, MAPE and R2 were compared using statistical coefficients. Mathematical expressions for these coefficients are shown in Equations 1-5.

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (y_i - \hat{y}_i)^2}{N}} \quad (1)$$

$$MSE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i - \hat{y}_i)^2 \quad (2)$$

$$MAE = \frac{\sum_{i=1}^n |y_i - x_i|}{n} \quad (3)$$

$$MAPE = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{u_t}{\bar{y}_t}}{n} * 100 \quad (4)$$

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_i (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_i (y_i - \mu)^2} \quad (5)$$

3.1. DDPG Algorithm

The conventional DQN method, along with additional algorithms derived from it, which are based on the state-action value function, have demonstrated significant advancements in addressing the control problem associated with discrete actions (Dong & Zou, 2020). Deep Reinforcement Learning (DRL) is a subfield within the broader domain of machine learning that integrates the principles of deep learning with reinforcement learning. DDPG, as an algorithm within the domain of deep reinforcement learning, exhibits a notable capacity for effectively and reliably addressing challenges associated with continuous action spaces (Mnih et al., 2015). When comparing the discrete action space with the continuous action space of the DDPG algorithm, it can be observed that the latter exhibits improved effectiveness and higher precision in achieving economic efficiency (Liu et al., 2021). The DDPG method is derived from the Actor-Critic architecture and utilizes a set of four neural networks. Both the Actor and Critic components consist of a primary network and a target network. The primary function of the target network is to enhance the stability of the algorithm's training process (Li et al., 2023).

The analysis of the gradient-based policy $\mu(s_t)$ will be expanded within the context of the actor-based deep neural network (DNN) methodology. The Bellman equation is a mathematical expression that defines the optimal-value function $Q^\mu(s_t, a_t)$ as shown in Equation 6.

$$Q^\mu(s_t, a_t) = E [r(s_t, a_t) + \gamma \max_{a_{t+1}} Q^\mu(s_{t+1}, a_{t+1})] \quad (6)$$

The individual starts the procedure by generating an approximation to the optimal value function $Q^\mu(s_t, a_t)$ via the utilization of the provided recursive equation. The critic network, referred to as the Q network, obtains updates by computing the loss function, designated as the mean-squared Bellman error (MSBE), as presented in Equation 7 and Equation 8.

$$L = \frac{1}{T} \sum_t [y_t - Q(s_t, a_t | \theta^Q)]^2 \quad (7)$$

where:

$$y_t = r(s_t, a_t) + \gamma Q'(s_{t+1}, \mu'(s_{t+1} | \theta^{\mu'}) | \theta^{Q'}) \quad (8)$$

The policy network, also known as the actor network, observes a state from the environment and performs a continuous action at each time step t . Similar to other algorithms within the realm of reinforcement learning (RL), the fundamental objective of the agent is to choose the strategy that achieves the highest degree of optimal performance. The DDPG algorithm utilizes a policy gradient approach to determine the policy that maximizes optimality. The policy undergoes updates through the involvement of the actor network, with support from the critic network. The equation representing the gradient for updating the policy is given by Equation 9.

$$\begin{aligned} \nabla_{\theta^\mu} J &\approx E_{s_t} [\nabla_{\theta^\mu} Q(s, \alpha | \theta^Q) | s = s_t, \alpha = \mu(s | \theta^\mu)] \\ &= E_{s_t} [\nabla_{\alpha} Q(s, \alpha | \theta^Q) |_{s=s_t, \alpha=\mu(s|\theta^\mu)} \nabla_{\theta^\mu} \mu(s | \theta^\mu) |_{s=s_t}] \end{aligned} \quad (9)$$

Mendiola-Rodriguez and Ricardez-Sandoval (2022) provide a succinct description of the phases involved in the DDPG learning process each episode. The starting circumstances of the states in the model are captured and recorded from the outset. The policy network is responsible for accepting the state as an input and generating an action as an output. Before reintegrating the action into the environment, it is usual to include a form of Gaussian process known as Ornstein-Uhlenbeck (OU) noise. The existence of noise may be construed as indicative of a discrepancy between the factual performance of a corporation and the projected results derived from accounting models. Following the completion of a certain task, the environment is provided with a reward denoted as r_t and then generates the next state, s_{t+1} . The components of the Markov Decision Process (MDP), represented as $(s_t, \alpha_t, r_t, s_{t+1})$, are stored in the buffer memory. Subsequently, a random sample is extracted from the buffer memory, including a minibatch of T transitions $(s_t, \alpha_t, r_t, s_{t+1})$. In the subsequent stage, the critic network is presented with the state s_t , and action α_t . The target value y_t , is determined by the critic network, and the critic is updated by the minimization of the loss function L. This loss function is computed using the TD error. In order to update the actor-network, it is necessary to compute the derivative of the policy. The last stage is the process of upgrading the target networks.

The learning process appears to have concluded when the user has successfully finished a predefined quantity of episodes or when they have fulfilled a certain condition for completion, as determined by the user. This criteria may encompass the lack of progress in rewards throughout a significant number of instances.

3.2. XGBoost Algorithm

XGBoost is widely recognized as a prominent technique for boosting trees in the context of gradient boosting machine (GBM) (Dong et al., 2020). XGBoost, a prominent model within the Boosting Tree family, exhibits robust growth and adaptability. The approach combines numerous tree models in order to construct a more robust learner model. In addition, XGBoost has the capability to leverage CPU multitasking for parallel computation, resulting in enhanced computational efficiency (Li et al., 2019).

The methods employed for solving the XGBoost algorithm is presented in Equations 10-18. Within the framework of this research, Equation 10 represents the assemblage of regression trees, denoted by the symbol F. The variable f_k denotes the quantity of weak learners, with K being the overall count of weak learners. The equation representing the objective function is shown as Equation 11. The parameter $l(y_i, \hat{y}_i^{(t)})$ in Equation 11 includes a range of loss functions that are employed to address specific problems. Equation 11 is a commonly utilized approach for measuring the disparity between the observed value (y_i) and the predicted value ($\hat{y}_i^{(t)}$), as well as the overall intricacy of the model, denoted by $\sum_{k=1}^t \Omega(f_k)$. The process of evaluating the objective function entails substituting the predicted value ($\hat{y}_i^{(t)}$) for the i-th sample in the t-th iteration. The computation is performed by utilizing the second-order approximation of the Taylor expansion at the expected value of y from the previous iteration, represented as ($\hat{y}_i^{(t-1)}$), as seen in Equation 10. In the given context of Equation 14-15, the variables g_i and h_i represent the first and second derivatives of the loss function $l(y_i, \hat{y}_i^{(t)})$ correspondingly. Based on the above discussion, we may now proceed with the computation of the derivative by substituting the corresponding formulas, denoted as Equations 13, 14, and 15, into Equation 12. Equations 16 and 17 can be employed to formulate solutions for a given problem. The variable obj* is employed to represent the numerical value of the score for the loss function. A lower score indicates that the analyzed tree structure is more nearer to the optimal. The variable w_j^* denotes the optimal solution for the weights in the specific situation under evaluation.

$$\hat{y}_i = \Phi(x_i) = \sum_{k=1}^K f_k(y_i), f_k \in \mathcal{F} \quad (10)$$

$$\min L^{(t)}(y_i, \hat{y}_i^{(t)}) = \min (\sum_{i=1}^n l(y_i, \hat{y}_i^{(t)}) + \sum_{k=1}^t \Omega(f_k)) \quad (11)$$

$$\Omega(f) = \gamma T + \frac{1}{2} \lambda w^2 \quad (12)$$

$$\min L^{(t)} = \min (\sum_{i=1}^n [g_i f_t(x_i) + \frac{1}{2} h_i f_t(x_i)] + \Omega(f_t)) \quad (13)$$

$$g_i = \partial_{\hat{y}_i^{(t-1)}} l(y_i, \hat{y}_i^{(t-1)}) \quad (14)$$

$$h_i = \partial_{\hat{y}_i^{(t-1)}}^2 l(y_i, \hat{y}_i^{(t-1)}) \quad (15)$$

$$w_j^* = -\frac{\sum g_i}{\sum h_i + \lambda} \quad (16)$$

$$obj^* = -\frac{1}{2} \sum_{j=1}^T \frac{(\sum g_i)^2}{\sum h_i + \lambda} + \gamma \cdot T \quad (17)$$

3.3. SVR Algorithm

Support Vector Machine SVM models have gained significant traction and seen extensive advancements within academic spheres since its first proposal. SVM models may be categorized into two types based on the data format: SVR models for regression and SVC models for classification. In contrast to other learning approaches, SVM rely on the principle of structural risk reduction, which endows them with robust generalization capabilities. Additionally, SVMs possess the desirable property of converging to the global optimal solution by locating the local optimum point (Zheng et al., 2021). SVR is an extension of SVM that addresses regression problems. The objective of SVR is to ensure that all sample points closely match the regression hyperplane, while minimizing the overall divergence between the sample points and the hyperplane (Xu et al., 2010; Chen et al., 2017).

Gao et al. (2023) state that the primary aim of SVR is to ascertain a linear regression function, represented as $f(x)$, inside a space characterized by a high number of dimensions.

$$f(x) = \omega \Phi(x) + b \quad (18)$$

Let x be a member of the set of real numbers, representing the sample vector. The function Φ has non-linear characteristics in its mapping. The use of a linear insensitivity loss function, represented as $L(f(x), y, \varepsilon)$, contributes to enhancing the robustness of the optimization problem. The mathematical representation of this loss function is as outlined below:

$$L(f(x), y, \varepsilon) = \begin{cases} 0 & |y - f(x)| \leq \varepsilon \\ |y - f(x)| - \varepsilon & |y - f(x)| > \varepsilon \end{cases} \quad (19)$$

In order to identify the estimation of ω and b , it is important to solve the subsequent optimization problem:

$$\begin{cases} \text{Min. } \frac{1}{2} \|\omega\|^2 + C \sum_{i=1}^n \xi_i \\ \text{sub. t. } \begin{cases} y_i - \omega \Phi(x_i) - b \leq \varepsilon + \xi_i \\ -y_i + \omega \Phi(x_i) + b \leq \varepsilon + \xi_i^* \\ \xi_i, \xi_i^* \geq 0 \end{cases} \end{cases} \quad (20)$$

Let x_i be an input vector in the d -dimensional real space, denoted as $x_i \in R^d$. Similarly, let y_i be the corresponding output value, represented as $y_i \in R$, with i being the serial number. In this context, the variable d symbolizes the cardinality of the input vector. The variable n denotes the number of training samples. The symbol ε is used to denote the measure of regression precision. The variable C represents a penalty factor that serves to quantify the extent of penalty applied to a data sample in cases when its mistake surpasses the threshold value ε . The variables ξ_i and ξ_i^* are utilized as slack variables to apply penalties on the complexity of the fitting parameters.

The optimization problem can be effectively addressed by the utilization of a Lagrange function, which provides a mathematical expression for the resultant solution.

$$\omega^* = \sum_{i=1}^l (\alpha_i - \alpha_i^*) \Phi(x_i) \quad (21)$$

$$b^* = \frac{1}{N_{nsv}} \left\{ \sum_{0 < \alpha_i < C} [y_i - \sum_{x_i \in SV} (\alpha_i - \alpha_i^*) K(x_i, x_j) - \varepsilon] + \sum_{0 < \alpha_i < C} [y_i - \sum_{x_j \in SV} (\alpha_j - \alpha_j^*) K(x_i, x_j) + \varepsilon] \right\} \quad (22)$$

The variable N_{nsv} denotes the number of support vectors that have been ascertained. The Lagrange multipliers, represented as α_i and α_i^* are constrained to be non-negative. The utilization of the kernel function, represented as $K(x_i, x_j)$, is observed in this particular circumstance. The Gaussian kernel function, known for its exceptional generalization capacity, is selected.

$$K(x_i, x_j) = \exp\left(-\frac{\|x - x_i\|^2}{2\sigma^2}\right) \quad (23)$$

The ultimate regression function can be represented as shown in Equation (24).

$$f(x) = \sum_{i=1}^l (\alpha_i - \alpha_i^*) K(x_i, x) + b^* \quad (24)$$

3.3. KNN Algorithm

The K-nearest neighbor approach is a machine learning algorithm that is often regarded as easy to apply (Aha et al., 1991). The fundamental principle of the KNN algorithm is to assign an unknown data point to a specific

category based on its similarity to other data points with known categories. The technique calculates the closest neighbor based on a specified k-value, which sets the number of nearest neighbors to be taken into account. This k-value is used to assign a class to a given sample data point. The utilization of multiple closest neighbors is a determining factor in ascertaining the class to which a particular data point belongs. This is the underlying rationale behind the name KNN. The approach is classified as a memory-based technique due to the requirement of having data points stored in memory during execution (Phyu, 2009; Amra & Maghari, 2017). The KNN approach is commonly utilized as a classification and regression tool in the domain of machine learning. The core principle is on the procedures of training and prediction within a specified model. Through the training phase, the model acquires knowledge about the input data and corresponding labels of the training sample instances. Subsequently, every occurrence is assigned a distinct coordinate inside an n-dimensional spatial framework, contingent upon its distinctive characteristics. During the prediction phase, the model determines the k closest points to the mapping values in the prediction sample. The labels of the prediction sample are thereafter forecasted by taking into account the labels of the selected points. It is necessary to carefully evaluate the selection of k, the choice of distance measure, and the criteria for classification decisions throughout the algorithm. The KNN approach exhibits several significant advantages, including its fundamental architecture and ease of usage, expedient training duration, and resilience to outliers. Therefore, it is commonly utilized for the automated categorization of category domains that exhibit large sample sizes and extensive overlap or intersection across these various domains (Huang, 2022; Kantardzic, 2011).

According to Jadhav and Channe (2016), the KNN method possesses both advantages and downsides. The KNN algorithm possesses several advantages in the context of machine learning. These advantages encompass its simplicity in terms of comprehension and application, its efficient training process, its ability to handle noisy training data without compromising performance, and its efficiency in scenarios where the dataset consists of several class labels. Nevertheless, this approach exhibits significant drawbacks, including a tendency towards passive learning, a susceptibility to the specific structure of the data, a substantial memory need, and a sluggish execution speed resulting from its inherent character as a supervised lazy learning method.

3.4. CNN-BiLSTM Algorithm

By combining the Convolutional Neural Network (CNN) and Bidirectional Long Short-Term Memory (BiLSTM) models, accurate predictions of multivariate time-series signals may be achieved with a high level of performance (Kim et al., 2023). The CNN-BiSLSTM model is a hybrid architecture that integrates the CNN and LSTM models. The BiSLSTM model is an improvement upon the BiLSTM model as it integrates a $1 - \tanh()$ function into the output gate. The adjustment leads to the output gate possessing a value range of around (0.24, 1). Therefore, it is evident that BiSLSTM exhibits enhanced model fitting performance during the course of training, while also possessing comparable strong learning capabilities to BiLSTM. Therefore, BiSLSTM exhibits appropriateness in the examination of temporal data linkages (Wang et al., 2021).

The sequential steps of the CNN-BiLSTM model are presented in equations 24-29.

$$i_t = \sigma(W_i \cdot [h_{t-1}, x_t] + b_i) \quad (24)$$

In Equation 24, the variable i_t is employed as the input gate to assess the appropriateness of retaining the current input data using a mathematical process.

$$\tilde{c}_t = \tanh(W_c \cdot [h_{t-1}, x_t] + b_c), \quad (25)$$

The variable \tilde{c}_t is employed in the calculation of data that requires updating using Equation 25.

$$f_t = \sigma(W_f \cdot [h_{t-1}, x_t] + b_f), \quad (26)$$

The symbol f_t is frequently utilized in scholarly literature to denote the forgetting gate. Equation 26 demonstrates the utilization of the sigmoid function in assessing the relevance of prior memory for the present memory state.

$$C_t = f_t * C_{t-1} + i_t * \tilde{c}_t, \quad (27)$$

The variable i_t is utilized as a mechanism to calculate the requirement of an update. Furthermore, the variable \tilde{c}_t is employed to calculate if the current state necessitates an update, as defined by Equation 27.

$$o_t = 1 - \tanh(\sigma(W_o \cdot [h_{t-1}, x_t] + b_o)), \quad (28)$$

After the acquisition of the latest state, the calculation of the output gate value o_t is performed using Equation 28. In contrast to BiSLSTM, the incorporation of the $1 - \tanh(x)$ function is observed at this particular level. The updated memory cell has the ability to calculate the present hidden state by utilizing Equation 29.

$$h_t = o_t * \tanh(C_t). \quad (29)$$

4.RESULTS AND DISCUSSION

The performance metrics of the suggested DDPG, SVR, KNN, XGBoost, and CNN-BiLSTM models are presented in Table 2. This research utilized a set of five statistical indicators. The evaluation of the disparity between anticipated values and actual values is commonly conducted using a statistical metric known as RMSE. A decrease in score indicates a stronger alignment between the model's predictions and actual outcomes. The MSE is calculated as the average of the squared discrepancies between the predicted values and the actual values. The model's predictions exhibit more accuracy as the MSE decreases. The MAPE is a metric that calculates the average % difference between expected and actual values. It is used to assess the accuracy of predictions in terms of percentage. The MAE is a metric that quantifies the average absolute difference between the predicted and actual values. A low MAE indicates that the model's predictions tend to be precise, hence reducing the influence of notable outliers. The R2 metric quantifies the proportion of variation in the data that can be explained by a model. When the coefficient of determination R2 value approaches 1, it indicates that a substantial proportion of the variability in the data can be accounted for by the model.

Table 2. Performance Metrics of the Suggested Models

	DDPG	XGBoost	SVR	KNN	CNN-BiLSTM
RMSE	29.1182	25.6341	12.2356	104.4851	15.8967
MSE	847.8680	657.1057	149.7106	10917.1461	252.7036
MAE	26.1516	11.3021	9.1678	91.9482	10.4170
MAPE	93.5539	0.0218	0.0317	0.5671	0.0445
R²	0.9888	0.9948	0.9984	0.9133	0.9952

Based on the findings shown in Table 2, it can be observed that the DDPG algorithm exhibits a comparatively elevated RMSE and MAE, suggesting a moderate level of prediction inaccuracy. Nevertheless, a substantial R-squared value of 0.9888 signifies the model's capacity to elucidate a considerable proportion of the variability observed in the data. XGBoost has strong performance in terms of low MAE and MAPE values, which suggest precise predictions with minimum deviation. A substantial R2 coefficient 0.9948 signifies a robust capacity to elucidate the variability observed in the data. The SVR model has exceptional performance, as seen by its notably low RMSE, Mean Square Error MSE, MAE, and MAPE values. The R2 score of 0.9984 demonstrates a remarkably strong capacity to elucidate the extent of variability present in the data. The KNN algorithm has a higher root RMSE in comparison to other models, therefore suggesting a greater magnitude of prediction discrepancy when compared to such models. Nevertheless, the R2 coefficient of determination, with a value of 0.9133, suggests a substantial level of explanatory capability. The CNN-BiLSTM model has strong performance, with minimal values across all error measures. A substantial R2 coefficient of 0.9952 signifies a robust capacity to elucidate the extent of variability observed within the dataset.

Upon analyzing the performance indicators employed for evaluating the model with superior performance, it becomes evident that the SVR model has exceptional characteristics. The SVR model has the lowest RMSE in comparison to alternative models. This suggests that there is a low level of discrepancy between the actual values of the model and its corresponding predictions. A low RMSE value is indicative of forecasts that can be considered dependable. The MSE value exhibits a reduced magnitude in comparison to other models. A low MSE, which represents the average squared difference between the model's predicted values and the actual values, suggests that the model's predictions are often accurate. The MAE value of the SVR model is comparatively lower than those of other models. This suggests that the model has a lower average error rate and demonstrates a higher degree of proximity between its predictions and the actual data. The SVR model exhibits a significantly low MAPE score, suggesting that the model's percentage error rate is consistently low and its predictions are typically precise. The coefficient of determination R2 for the SVR model exhibits a significantly elevated level. This exemplifies the model's capacity to explain a significant portion of the variance observed in the data. A high R2 value signifies a strong concordance between the model and the actual data, indicating that the model effectively accounts for the majority of the observed variability. Consequently, it can be observed that the SVR model exhibits superior performance in comparison to other models, as indicated by its low error metrics and high R-squared value. This model exhibits a high level of predictive accuracy by effectively collecting and representing patterns within the dataset.

When the literature is examined, many methods have been proposed for CPI estimation. Similar to our study, it was determined that the SVR method gave better prediction performance in the CPI predictions made by (Milunovich, 2020) for Australia and (Riofrio et al., 2020) for Ecuador. However, the CNN-BiLSTM hybrid method used in this study showed worse prediction performance than the SVR method. It is generally stated in the literature that more accurate results are obtained in studies where more than one method is used together rather than using models alone (Budiastuti et al., 2017; Mohammed Adnan et al., 2023; Yang & Guo, 2021). At this point, the CNN-BiLSTM method used in our study showed a worse performance than the SVR method. This result

shows results contrary to the general opinion in the literature. There are many factors that affect CPI. In addition to the variables used in this study for CPI prediction, adding different variables in future studies may provide more accurate prediction results. Additionally, there are many different machine learning and deep learning methods to be used in CPI estimation. This study can be repeated with methods such as RF and GRU. In addition, contrary to what is stated in the literature, the CNN-BiLSTM method, which is a hybrid method, did not give the best results. This can be investigated again using different hybrid models such as XGBoost-LSTM and SVR-LSTM.

REFERENCES

- Aha, D., Kibler, D.W., & Albert, M.K. (1991). Instance-based learning algorithms. *Mach Learn*, 6, 37–66
- Aharon, D. Y., Aziz, M. I. A., & Kallir, I. (2023). Oil price shocks and inflation: A cross-national examination in the ASEAN5+ 3 countries. *Resources Policy*, 82, 103573.
- Ali, A. O., & Mohamed, J. (2022). The optimal forecast model for consumer price index of Puntland State, Somalia. *Quality and Quantity*, 56(6), 4549–4572. <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01328-6>
- Álvarez-Díaz, M., & Gupta, R. (2016). Forecasting US consumer price index: does nonlinearity matter? *Applied Economics*, 48(46), 4462–4475. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1158922>
- Amaefula, C. G. (2016). Long-run relationship between interest rate and inflation: Evidence from Nigeria. *Journal of Economics and Finance*, 7(3), 24–28.
- Ambukege, G., Justo, G., & Mushi, J. (2017). Neuro Fuzzy Modelling for Prediction of Consumer Price Index. *International Journal of Artificial Intelligence & Applications*, 8(5), 33–44. <https://doi.org/10.5121/ijaiia.2017.8503>
- Amra, I. A. A., & Maghari, A. Y. (2017, May). Students performance prediction using KNN and Naïve Bayesian. In *2017 8th International Conference On Information Technology (ICIT)* (pp. 909-913). IEEE.
- Anandasayanan, S., Thevananth, J., & Amaresh, M. (2019). The relationship between inflation and gold price: Evidence from Sri Lanka. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*. ISSN, 2162-3082.
- Ao, X., Gong, Y., & Zuo, B. (2020). Prediction of Consumer Price Index based on Long Short-Term Memory Model. *Journal of Physics: Conference Series*, 1550(3). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1550/3/032068>.
- Aras, S., & Lisboa, P. J. G. (2022). Explainable inflation forecasts by machine learning models. *Expert Systems with Applications*, 207(6), 117982. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2022.117982>.
- Ayestarán, R., Infante, J., Tenorio, J. J., & Gil-Alana, L. A. (2023). Evidence of inflation using Harmonized Consumer Price Indices in Some Euro Countries: France, Germany, Italy, and Spain, along with the Euro Zone. *Mathematics*, 11(10), 2365.
- Ayub, G., Rehman, N., Iqbal, M., Zaman, Q., & Atif, M. (2014). Relationship between inflation and interest rate: Evidence from Pakistan. *Research Journal of Recent Sciences*, 3(4), 51-55.
- Balcilar, M., Uwilingiye, J., & Gupta, R. (2018). Dynamic relationship between oil price and inflation in South Africa. *The Journal of Developing Areas*, 52(2), 73-93.
- Barkan, O., Benchimol, J., Caspi, I., Cohen, E., Hammer, A., & Koenigstein, N. (2023). Forecasting CPI inflation components with Hierarchical Recurrent Neural Networks. *International Journal of Forecasting*, 39(3), 1145–1162. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2022.04.009>
- Batten, J. A., Ciner, C., & Lucey, B. M. (2014). On the economic determinants of the gold–inflation relation. *Resources Policy*, 41, 101-108.
- Biswas, G. K. (2023). Inflation dynamics of Bangladesh: An empirical analysis. *European Journal of Business and Management Research*, 8(3), 288-292.
- Boeck, M., Zörner, T. O., & Nationalbank, O. (2023). Natural gas prices and unnatural propagation effects: The role of inflation expectations in the euro area. *SSRN*.
- Budiastuti, I. A., Nugroho, S. M. S., & Hariadi, M. (2017). Predicting daily consumer price index using support vector regression method. *QiR 2017- 2017 15th International Conference on Quality in Research (QiR): International Symposium on Electrical and Computer Engineering*, 2017-Decem, 23–28. <https://doi.org/10.1109/QIR.2017.8168445>
- Chen, Y., Xu, P., Chu, Y., Li, W., Wu, Y., Ni, L., ... & Wang, K. (2017). Short-term electrical load forecasting using the Support Vector Regression (SVR) model to calculate the demand response baseline for office buildings. *Applied Energy*, 195, 659-670.
- Choi, S., Furceri, D., Loungani, P., Mishra, S., & Poplawski-Ribeiro, M. (2018). Oil prices and inflation dynamics: Evidence from advanced and developing economies. *Journal of International Money and Finance*, 82, 71-96.
- Ding, S., Zheng, D., Cui, T., & Du, M. (2023). The oil price-inflation nexus: The exchange rate pass-through effect. *Energy Economics*, 125, 106828.
- Doan Van, D. (2020). Money supply and inflation impact on economic growth. *Journal of Financial Economic Policy*, 12(1), 121-136.

- Dogan, I., Orun, E., Aydın, B., & Afsal, M. S. (2020). Non-parametric analysis of the relationship between inflation and interest rate in the context of Fisher effect for Turkish economy. *International Review of Applied Economics*, 34(6), 758-768.
- Dong, W., Huang, Y., Lehane, B., & Ma, G. (2020). XGBoost algorithm-based prediction of concrete electrical resistivity for structural health monitoring. *Automation in Construction*, 114, 103155.
- Dong, Y., & Zou, X. (2020, October). Mobile robot path planning based on improved DDPG reinforcement learning algorithm. In *2020 IEEE 11th International Conference on software engineering and service science (ICSESS)* (pp. 52-56). IEEE.
- Duong, T. H. (2023). The gold price–inflation relation in the case of Vietnam: empirical investigation in the presence of structural breaks. *Asian Journal of Economics and Banking*, 7(2), 217-233.
- Gang, F. A. N., Liping, H. E., & Jiani, H. U. (2009). CPI vs. PPI: Which drives which?. *Frontiers of Economics in China*, 4(3), 317-334.
- Gürkaynak, R. S., Kısacıkoğlu, B., & Lee, S. S. (2023). Exchange rate and inflation under weak monetary policy: Turkey verifies theory. *Economic Policy*, eiad020.
- Huang, W. (2022, January). KNN Virtual Currency Price Prediction Model Based on Price Trend Characteristics. In *2022 IEEE 2nd International Conference on Power, Electronics and Computer Applications (ICPECA)* (pp. 537-542). IEEE.
- Huong, D. T. T., Van Truong, V., & Lam, B. T. (2016). Forecasting of consumer price index using the ensemble learning model with multi-objective evolutionary algorithms: Preliminary results. *International Conference on Advanced Technologies for Communications*, 337–342. <https://doi.org/10.1109/ATC.2015.7388346>
- Jadhav, S. D., & Channe, H. P. (2016). Comparative study of K-NN, naive Bayes and decision tree classification techniques. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 5(1), 1842-1845.
- Jalaei, M. S., Jalaei, S. A., Sadeghi, Z., & Nejati, M. (2021). Investigating impact of real natural gas prices on inflation, welfare index and carbon emission in Iran: A dynamic computable general equilibrium model approach. *Journal of Economics and Modeling*, 12(1), 173-196.
- Kantardzic, M. (2011). *Data mining: concepts, models, methods, and algorithms*. John Wiley & Sons.
- Khumalo, L. C., Mutambara, E., & Assensoh-Kodua, A. (2017). Relationship between inflation and interest rates in Swaziland revisited. *Banks & Bank Systems*, (12, № 4 (cont.)), 218-226.
- Kilian, L., & Zhou, X. (2022). Oil prices, gasoline prices, and inflation expectations. *Journal of Applied Econometrics*, 37(5), 867-881.
- Köse, N., & Ünal, E. (2021). The effects of the oil price and oil price volatility on inflation in Turkey. *Energy*, 226, 120392.
- Krompas, I. (2022). Natural Gas Price Inefficiencies as an Obstacle in Taming EU Inflation. *HAPSc Policy Briefs Series*, 3(2), 146-152.
- Lacheheb, M., & Sirag, A. (2019). Oil price and inflation in Algeria: A nonlinear ARDL approach. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 73, 217-222.
- Lee, C. C., Olasehinde-Williams, G., & Özkan, O. (2023). Geopolitical oil price uncertainty transmission into core inflation: Evidence from two of the biggest global players. *Energy Economics*, 126, 106983.
- Li, S., Tang, G., Yang, D., & Du, S. (2019). Research on the Relationship between CPI and PPI based on VEC Model. *Open Journal of Statistics*, 9(02), 218.
- Li, W., Yin, Y., Quan, X., & Zhang, H. (2019). Gene expression value prediction based on XGBoost algorithm. *Frontiers in Genetics*, 10, 1077.
- Li, Y., & Guo, J. (2022). The asymmetric impacts of oil price and shocks on inflation in BRICS: a multiple threshold nonlinear ARDL model. *Applied Economics*, 54(12), 1377-1395.
- Li, Y., Wang, R., Li, Y., Zhang, M., & Long, C. (2023). Wind power forecasting considering data privacy protection: A federated deep reinforcement learning approach. *Applied Energy*, 329, 120291.
- Lima, R. I. D. (2019). Does PPI lead CPI in Brazil?. *International Journal of Production Economics*, 214, 73-79.
- Liu, J., Ye, J., & E, J. (2023). A multi-scale forecasting model for CPI based on independent component analysis and non-linear autoregressive neural network. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 609, 128369. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2022.128369>
- Liu, Z., Liu, Y., Xu, H., Liao, S., Zhu, K., & Jiang, X. (2022). Dynamic economic dispatch of power system based on DDPG algorithm. *Energy Reports*, 8, 1122-1129.
- Lucey, B. M., Sharma, S. S., & Vigne, S. A. (2017). Gold and inflation (s)—A time-varying relationship. *Economic Modelling*, 67, 88-101.
- Mendiola-Rodriguez, T. A., & Ricardez-Sandoval, L. A. (2022). Robust control for anaerobic digestion systems of Tequila vinasses under uncertainty: A Deep Deterministic Policy Gradient Algorithm. *Digital Chemical Engineering*, 3, 100023.
- Milunovich, G. (2020). Forecasting Australia's real house price index: A comparison of time series and machine learning methods. *Journal of Forecasting*, 39(7), 1098–1118. <https://doi.org/10.1002/for.2678>

- Mnih, V., Kavukcuoglu, K., Silver, D., Rusu, A. A., Veness, J., Bellemare, M. G., ... & Hassabis, D. (2015). Human-level control through deep reinforcement learning. *Nature*, 518(7540), 529-533.
- Mohammed Adnan, A., Prince Immanuel, J., & Roobini, M. S. (2023). Forecasting consumer price index (cpi) using deep learning and hybrid ensemble technique. *Proceedings of the 2nd IEEE International Conference on Advances in Computing, Communication and Applied Informatics*, ACCAI 2023, 1–8. <https://doi.org/10.1109/ACCAI58221.2023.10200153>
- Mukhtarov, S., Mammadov, J., & Ahmadov, F. (2019). The impact of oil prices on inflation: The case of Azerbaijan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(4), 97-102.
- Nguyen, T. T., Nguyen, H. G., Lee, J. Y., Wang, Y. L., & Tsai, C. S. (2023). The consumer price index prediction using machine learning approaches: Evidence from the United States. *Heliyon*, 9(10), e20730. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e20730>
- Peer, A. H., & Baig, M. A. (2021). Inflation targeting and exchange rate pass-through in India: An empirical investigation. *Critical Perspectives on Emerging Economies: An International Assessment*, 115.
- Phyu, T. N. (2009, March). Survey of classification techniques in data mining. In *Proceedings of The International Multiconference of Engineers and Computer Scientists* (Vol. 1, No. 5, pp. 727-731). Citeseer.
- Ramadhan, M. R., Ermawati, W. J., & Fariyanti, A. (2023). The influence of Indonesia's macroeconomic factors: Inflation and interest rate on large-cap cryptocurrency herding behavior. *Journal of Accounting and Investment*, 24(2), 569-586.
- Ridwan, M. (2022). Determinants of inflation: Monetary and macroeconomic perspectives. *KINERJA: Jurnal Manajemen Organisasi dan Industri*, 1(1), 1-10.
- Riofrío, J., Chang, O., Revelo-Fuelagán, E. J., & Peluffo-Ordóñez, D. H. (2020). Forecasting the Consumer Price Index (CPI) of Ecuador: A comparative study of predictive models. *International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology*, 10(3), 1078–1084. <https://doi.org/10.18517/ijaseit.10.3.10813>
- Romdhane, Y. B., Loukil, S., & Kammoun, S. (2019). Targeting inflation and exchange rate management in Tunisia before and after the revolution. *Int J Soc Sci Econ Invent*.
- Sarangi, P. K., Sahoo, A. K., & Sinha, S. (2022). Modeling consumer price index: A machine learning approach. *Macromolecular Symposia*, 401(1), 1–6. <https://doi.org/10.1002/masy.202100349>
- Sarveswararao, V., & Ravi, V. (2020). Chaos, machine learning and deep learning based hybrid to forecast consumer price index inflation in India. In *2020 IEEE Symposium Series on Computational Intelligence (SSCI 2020)* (pp. 2551–2557). IEEE. <https://doi.org/10.1109/SSCI47803.2020.9308309>
- Sean, M., Pastpipatkul, P., & Boonyakunakorn, P. (2019). Money supply, inflation and exchange rate movement: The case of Cambodia by Bayesian VAR approach. *Journal of Management, Economics, and Industrial Organization*, 3(1), 63-81.
- Sek, S. K., Teo, X. Q., & Wong, Y. N. (2015). A comparative study on the effects of oil price changes on inflation. *Procedia Economics and Finance*, 26, 630-636.
- Shah, M. A. A., Aleem, M., & Arshed, N. (2014). Statistical analysis of the factors affecting inflation in Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 21(1), 181-189.
- Sibai, F. N., Asaduzzaman, A., El-moursy, A., & Sibai, A. (2023). Forecasting the consumer price index: A comparative study of machine learning methods. *International Journal of Computing and Digital Systems*, 14(1).
- Sultan, Z. A., Alkhateeb, T. T. Y., & Fawaz, M. M. (2020). Empirical investigation of relationship between oil price and inflation: The case of India. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(3), 90-94.
- Sumarminingsih, E., Suharsono, A., & Ruchjana, B. N. (2021, March). Comparison of spatial weights in modeling inflation and money supply using the spatial vector autoregressive model with calendar variations. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 1115, No. 1, p. 012088). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/1115/1/012088>
- Sun, J., Xu, J., Cheng, X., Miao, J., & Mu, H. (2023). Dynamic causality between PPI and CPI in China: A rolling window bootstrap approach. *International Journal of Finance & Economics*, 28(2), 1279-1289.
- Tufail, S., & Batoool, S. (2013). An analysis of the relationship between inflation and gold prices: Evidence from Pakistan. *The Lahore Journal Of Economics*, 18(2), 1-35.
- Tursoy, T., & Muhammad, M. I. (2020). Lead-lag and relationship between money growth and inflation in Turkey: New evidence from a wavelet analysis. *Theoretical and Practical Research in the Economic Fields*, 11(1), 47-57.
- Wang, H., Wang, J., Cao, L., Li, Y., Sun, Q., & Wang, J. (2021). A Stock Closing Price Prediction Model based on CNN-BiSLSTM. *Complexity*, 2021. <https://doi.org/10.1155/2021/5360828>
- Wei, S. J., & Xie, Y. (2022). On the wedge between the PPI and CPI inflation indicators (No. 2022-5). Bank of Canada Staff Working Paper.

- Woo, K. Y., Lee, S. K., & Ng, C. Y. J. (2019). An investigation into the dynamic relationship between CPI and PPI: Evidence from the UK, France and Germany. *The Singapore Economic Review*, 64(05), 1081-1100.
- Xu, H., Wang, H., & Liang, J. (2010). Support vector machine regress algorithm and its application. *J Beijing Inst Petrochem Technol*, 1, 66-70.
- Xu, Q., Wang, Z., Jiang, C., & Liu, Y. (2023). Deep learning on mixed frequency data. *Journal of Forecasting*, February, 2099–2120. <https://doi.org/10.1002/for.3003>
- Yang, C., & Guo, S. (2021). Inflation prediction method based on deep learning. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2021. <https://doi.org/10.1155/2021/1071145>
- Zahara, S., & Ilmiddaviq, M. B. (2020). Consumer price index prediction using Long Short Term Memory (LSTM) based cloud computing. *Journal of Physics: Conference Series*, 1456(1). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1456/1/012022>
- Zakaria, M., Khiam, S., & Mahmood, H. (2021). Influence of oil prices on inflation in South Asia: Some new evidence. *Resources Policy*, 71, 102014.
- Zheng, J., Wang, Y., Li, S., & Chen, H. (2021). The stock index prediction based on SVR model with bat optimization algorithm. *Algorithms*, 14(10), 299.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Çalışmada ikincil veriler kullanıldığından herhangi bir etik kurul izni alınmamıştır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI


1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100

Yazar 1: Özet, verilerin toplanması, literatür taraması, uygulama, tartışma ve sonuç.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2024
Date Accepted : 07.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481734>



GETTING TO KNOW THE GENERAL BY GRAHAM GREENE: A CRITIQUE OF AMERICAN POWER

Aytaç ÖREN¹

ABSTRACT


Graham Greene's *Getting to Know the General* offers a profound critique of American power dynamics in Latin America, particularly through the lens of General Omar Torrijos' leadership in Panama during the Cold War. The book strongly conveys the feeling that the strategic importance of Panama and the Panama Canal in the region constitutes a justification for the USA's indirect and direct interventions and presence there. Greene depicts how Torrijos, the central figure of the book, emerged as a threat to the US in that country and the region while attempting to defend Panama's sovereignty and national interests. During the Canal Agreement process, his divergence from the dictators in Latin America is emphasised by highlighting his national stance, character, human understanding, libertarian side, courage, and behaviour akin to that of a world leader. By considering political integration with his people through a parliamentary system, Torrijos envisions future plans for both economic development and establishing natural relations with countries in the region. These are perceived as an excellent risk for the USA, and Torrijos dies in a suspicious plane crash. In *Getting to Know the General*, Greene exposes the dark presence of US power in the region behind the tragic end of Torrijos, who worked sincerely and courageously for his country and refused to be a puppet leader and offers a unique approach in that it shows some still unchanging things in the world fifty years later through fiction.

Keywords: Graham Greene, *Getting to Know the General*, Panama, American power, critique

¹ Assistant prof., University of Health Sciences, Department of Foreign Languages, aytac.oren@sbu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-4208-548X>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2024
Kabul Tarihi : 07.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481734>

GRAHAM GREENE'NİN *GENERALİ TANIMAK*'I: BİR AMERİKAN İKTİDAR ELEŞTİRİSİ

Aytaç ÖREN¹

ÖZ

Graham Greene'in *General'i Tanımak* adlı kitabı, özellikle General Omar Torrijos'un Soğuk Savaş döneminde Panama'daki liderliğinin merceğinden, Latin Amerika'daki Amerikan güç dinamiklerinin derin bir eleştirisini sunar. Kitap, Panama'nın ve Panama Kanalı'nın bölgedeki stratejik önemini ABD'nin buraya dolaylı ve doğrudan müdahalelerine ve varlığına gerekçe oluşturduğu hissini güçlü bir şekilde verir. Greene, kitabın ana figürü olan Torrijos'un, Panama'nın egemenliğini ve ulusal çıkarlarını savunmaya çalışırken ABD'nin bu ülkedeki ve bölgedeki nüfusuna bir tehdit olarak nasıl ortaya çıktığını tasvir eder. Kanal Anlaşması sürecinde milli duruşu, karakteri, insan anlayışı, özgürlükçü yanı, cesareti ve bir dünya lideri gibi davranışına dikkat çekerek Latin Amerika'daki diktatörlerden farkı vurgulanır. Parlamenter bir sistemle halkıyla siyasi bütünleştirmeyi düşünen Torrijos'un hem ekonomik kalkınmaya hem de bölge ülkeleri ile olması gereken doğal ilişkileri kurmaya yönelik gelecek planları vardır. Bütün bunlar ABD için büyük bir risk olarak algılanır ve Torrijos şüpheli bir uçak kazasında ölür. Greene, *Generali Tanımak*'ta ülkesi için samimiyetle ve cesaretle çalışan ve kukla bir lider olmayı reddeden Torrijos'un trajik sonunun gerisinde ABD iktidarının bölgedeki karanlık varlığına işaret eder ve elli yıl sonrası dünya üzerinde bir takım hala değişmeyen şeyleri kurmaca üzerinden göstermesi bakımından özgün bir yaklaşım sunar.

Anahtar Kelimeler: Graham Greene, *Generali Tanımak*, Panama, Amerikan iktidarı, eleştiri

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, aytac.oren@sbu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-4208-548X>

1. INTRODUCTION: POLITICAL BACKGROUND AND *GETTING TO KNOW THE GENERAL*

The Cold War, which intensified in the 1970s and polarised global politics between the USA and the Soviet Union, also influenced Latin America, where the U.S. aimed to counter Soviet influence and safeguard strategic assets like the Panama Canal. Amid political instability, military dictatorships, and leftist insurgencies in South America, the U.S. supported allied regimes with military and economic aid to suppress leftist movements and maintain regional stability. Once the Cold War became the dominant factor in global politics (and above all in American and Soviet perceptions), each side viewed every development around the world in terms of its relationship to that great struggle, and each was inclined to act according to a self-fulfilling prophecy (Garthoff, 1994, p. 12). This power rivalry extended its reach to Latin America, where the United States endeavoured to counter Soviet influence and maintain control over critical strategic assets, notably the Panama Canal. South America was characterised by political instability, military dictatorships, leftist insurgencies against them, and social unrest in many countries. The USA supported friendly regimes, or dictatorships, in South America and provided military and economic aid to these governments to counter leftist movements and maintain regional stability.

Within such a critical framework, the United States viewed Panama as a vital ally in its efforts to contain Soviet expansionism in the region. The United States' relationship with Panama was shaped by the unhindered establishment of close diplomatic, military and economic ties between the two countries. Panama had an essential position in global geopolitical and South American issues due to its strategic location as a gateway to South America and the Panama Canal, the key to maritime trade between the Atlantic and Pacific Oceans. The USA, which controlled the canal and established a privileged region within Panama, assigned a global and regional role to Panama and implemented this despite Panama. Looking at how the USA used and protected the Canal during World War II, even after the war, is enough to understand what Panama means to the USA (Kitchel, 1978, pp. 165-166). As a global power and a primary shaper in the region, the USA naturally put negative pressure on Panama, especially its people.

The construction and control of the Panama Canal, a project heavily championed by President Theodore Roosevelt, significantly influenced Panama's political and economic landscape, leading to decades of U.S. dominance and interference, which was challenged by General Omar Torrijos during the negotiations of the Torrijos-Carter Accords. The Canal, which started at the end of the 19th century but was officially opened in 1914, significantly reduced the travel time and distance of ships between the two oceans. President Roosevelt was convinced that the construction of the Canal was the most important project of his presidency, and in a presidential address, he stated (1903), "We have taken the first steps towards digging an Isthmian canal, to be under our control. It is a canal that will make our Atlantic and Pacific coastlines continuous, which will be of incalculable benefit to our mercantile navy and our military navy in the event of war." (p. 393). After its construction, the control of such a critical place naturally came to the United States, and this profoundly shaped Panama's political and economic landscape in the following years. The negotiations between the United States and Panama in the 1970s resulted in the signing of the Torrijos-Carter Accords, which would provide for the gradual transfer of control of the Panama Canal from the United States to Panama. However, while this was happening, it also accelerated the US's direct and indirect interference in Panama's internal affairs and its manipulations in line with its political interests. At this point, General Omar Torrijos, who could break the US presence in the country, was seen as a threat to the US with his actions and policies.

Henry Graham Greene (1904–1991), in his novel *Getting to Know the General*, uses his literary work to explore and critique the complexities of power, politics, and American influence in Panama through the lens of his relationship with General Omar Torrijos, ultimately examining the broader implications for U.S. policy in Latin America. At this point, he brings this critical stance of General Torrijos into fiction with his work, *Getting to Know the General*, and opens the subject for discussion from a literary perspective. Greene is an English novelist, playwright and critic known for his literary works that explore moral and political themes. Although he has a mission to collect information in different countries on behalf of the British Secret Service (Brendon, 2010, p. 74), Greene is primarily a man of letters. He is a productive writer who has travelled to many parts of the world, especially Latin America and has created many works inspired by these places. William Golding praises Greene as "Graham Greene was in a class by himself... He will be read and remembered as the ultimate chronicler of twentieth-century man's consciousness and anxiety" (Stade, 2009, p. 218). He has internationally acclaimed novels such as *The Quiet American*, *The End of the Affair* and *The Power and the Glory*. In *Getting to Know the General* (1984), one of Greene's excellent books, he discusses his friendship and experiences inspired by his relationship with the General during his visits to Panama. However, Greene shares her insights into the complexities of power, politics, and American influence in Panama during Torrijos' leadership through personal anecdotes and political analysis. It sheds light on Torrijos' role in the negotiations of the Torrijos-Carter Accords, which led to the transfer of control of the Panama Canal from the United States to Panama. While General Omar Torrijos, the book's central figure, attempts to defend Panama's sovereignty and national interests, he turns into a threat to the US presence in

Panama and the region and witnesses the consequences. From here, the paper attempts to determine Greene's perspective on US policy in Panama and Latin America centred on the main character, Torrijos.

2. READING *GETTING TO KNOW THE GENERAL AS A CRITIQUE OF AMERICAN POWER*

Graham Greene has often been praised for the quality of his observation, but this lies in creating an atmosphere appropriate to period, place and character rather than in what things look like (Symons, 1983, pp. 11-12). *Getting to Know the General* is a work within this framework. As a fiction that combines elements of biography, memoir and political analysis, it addresses the reader with the personal and political dimensions of one of Panama's most influential leaders, General Omar Torrijos. Behind this central image, the book reflects what Torrijos did for his country, his relations with the countries in the region, the Panama Canal negotiations, and their impacts on the US power in the country and the region (Ward, 1987, p. 351). However, it would be more accurate to consider the work as fiction, thinking as if reality is reflected in fiction and creates a fictional reality. Greene first thought about writing a novel titled *On the Way Back* from the diaries he kept during his visits to Panama in 1976, 1977, 1978, 1979 - 1980 and 1983. However, later, it turned into a memoir about the idealist Torrijos, his Panama, and the US power that extended there (Mansfield & Gessell, 2022, p. 271), which gives the book a much more vivid awareness.

In *Getting to Know the General*, the impressions from Greene's travels with Chucu, one of Torrijos' most trusted men, the head of the General's security guards, a professor of philosophy and a poet, are given through a first-person narrative. He examines Torrijos, the country, the region, and the political presence of the US in the region through both his and Chucu's eyes, along with his experiences during his travels. Torrijos' personality, his leadership style, what he tried to do for his country, his relations with his people, his view of the Canal Zone, his approaches to the countries and peoples of the region, and his subtle politics with America come to the fore from time to time in the book, and by drawing attention to the background of the dark events of that period, Greene tells the story of Torrijos with the dark power behind it, the USA. Greene himself knows journalism is as a powerful weapon as the bullet when he unalterably writes, "What a mess you make behind the scenes. The other kind of war is more innocent than this. One does less damage with a mortar." (Greene, 2004, p. 110). This is precisely what happened in Panama. By raising the question of whether Torrijos died in a plane crash or was blown up by planting a bomb, he draws attention to the dirty work of global power and leaves the reader with doubt, anger, and sadness.

In the preface of the book, a memoir of his friendship with Torrijos, in which Greene emphatically asserted this support (Benz, 2003, p. 116), he writes that while he was packing his suitcase for his fifth visit to Panama in August 1981, he received the news of the death of his friend General Omar Torrijos through a phone call from Chucu. He says, "I know there was a bomb in the plane, but I cannot tell you why over the phone." (Greene, 1984, p. 9). In the rest of the book, Greene frequently talks about the activities of the USA both within the country and in Latin America, the secret affairs of the CIA, and Torrijos's conflict with this policy. For many analysts, Torrijos' death in a plane crash remains mysterious, triggering a series of political developments destabilising the country for the next decade (Gandasegui, 1993, p. 7). The traces of this are frequently felt in the book, and the possibility of Torrijos being killed is also quite probable for Greene. We read that Torrijos refuses to fall into despair by drawing attention to the Panama Canal agreement processes between Panama and America and that, if necessary, he even risks a possible armed struggle between his small country and the superpower occupying the region (Greene, 1984, p. 11). It is stated that the Panama agreement was signed with the USA on behalf of Panama by an unauthorised Frenchman, that this was a general problem within the country, that the USA reviewed the agreement with the rebellion in 1964, that two colonels overthrew the American-backed government in a coup in 1968, and that, a year later, one of the colonels was sent to Miami by plane by the other one, Torrijos (p. 13-15). The general, opting for a peaceful policy in favour of his country, does not kill the colonel he overthrew in a coup but instead removes him from the country. The general prioritises the natural self-return movement of the country and the region. However, his justified and clean policy is a threat to the power in the region.

Even though his steps are peaceful, Torrijos is also aware that they are dangerous for him, so some security measures by Torrijos are presented to the reader in the fiction. For example, Torrijos sometimes stays at his friend's house, where he is a copper mine manager, and Greene thinks that Torrijos does this as a countermeasure (p. 24). Moreover, Greene also adds that the murder of Torrijos in an explosive assassination was something he expected after what he witnessed during his four years of travel to and from Panama (p. 25). It is underlined that Torrijos has some preparations against such attempts. For example, Torrijos is about to get into the working helicopter, but at that moment, a car suddenly comes and gets in it (p. 78). Chucu, on the other hand, is extremely sure that the plane was brought down by a bomb because, considering the experiences of the USA and Panama, this is something that benefits the USA (p. 165). The fact that Canadian experts examined the plane after the crash and could not find a problem with the engine strengthens the possibility of pilot error or a bomb (p. 192). This type of assassination requires international connection and power. It is a known fact that the CIA actively intervened in

American politics during the Cold War (Levin, 2019, p. 840). Therefore, a suspicious intervention of the USA behind the events is a prominent element in the narrative.

Why is General Torrijos not a character that a global power, the USA, wants in Panama? Is he really a risk to the American power? What, if any, could be the reasons for Torrijos's elimination in this way? In order to answer these questions, it is necessary first to find an answer to the question of what Torrijos means for the USA. When we look at the recent history of Panama, some information, such as the fact that Theodore Roosevelt personally initiated the construction of the canal, that the United States attempted to separate Panama from Colombia at the time, that the administration of the country was given to the Arias family by the Americans, what had happened was beneficial to the USA for a century, and that there was no need for even an authorised person from Panama to give the Canal and the Canal Zone to the USA (Greene, 1984, p. 12-13) shows how much the USA attached importance to this area and how it wanted to shape it. First and last, the Panama Canal is part of the National Defense system of the United States, an instrument of its own national policy and defence plans during any considerable international conflict (Padelford, 1943, p. 277). Naturally, such an essential place for America cannot be abandoned to its fate. Torrijos is not like the dictators in South and Central America, such as Videla, Pinochet or Banzer, who represented anti-communism and survived with American help; he is a lone wolf, a friend of Tito and Castro, who makes his country a haven for refugees in Latin America; and he wants to establish a social democratic Panama without posing a threat to America (Greene, 1984, pp. 28-29). He is a leader qualified enough to achieve this, and as he gets closer to success, he gets closer to death, but he is not afraid of death. This kind of leader is an excellent risk for the United States that must be eliminated.

Despite his efforts to peacefully guide his country toward independence, Torrijos is aware of potential challenges and takes some precautions accordingly. He establishes a particular unit, the Wild Pigs, to fight the guerrillas, and Greene tells the reader the anthem sung by this unit against the USA (p. 32). Torrijos deported 400 people from the Peace Corps that Kennedy sent to Panama (p. 53). He is also pleased that the Americans who came for the Canal Agreement left the country early (p. 66). In fact, having the patriotic and idealistic Torrijos, free of extremist ideologies, as their interlocutor is a significant advantage for the USA, but he is a man who acts on his own, preferring the left over the right and despising the bureaucracy (p. 105). Torrijos, who can see and expect his death, is not the type of person the United States can send by plane to Miami like previous dictators (p. 106). Torrijos's famous words about the Canal in 1976 are that it has never been attacked or sabotaged. However, it is as vulnerable as a newborn baby (Omang, 1976), showing what the General is willing to risk for his country, which America is also aware of. The relevant minority report states that Torrijos is a variable and unpredictable person who can use his veto right. In another document, Torrijos's relations with harsh and extreme dictators and even Carter are criticised (Greene, 1984, pp. 191-192). In short, since General Torrijos is not a suitable type for the US's Latin American policy, he has a risky personality and many valid reasons for his elimination.

The fiction also emphasises that the USA acts beyond the visible relations for its political interests in Panama and Central and South American countries. 1977 was a critical year for Panama, and if things went wrong, the CIA had alternative secret plans within the country for a possible conflict (p. 39). When almost the entire population of Nicaragua revolted against the dictator Somoza, some technical materials such as military uniforms, always ready-to-use explosive flashlights, and Mickey Mouse picnic boxes, which proved an American intervention and even some things regarding the traces of the CIA were mentioned, and this type of preparation is also possible for Panama. Again, on page 192, there are some references to the secret dirty work of the USA in Panama and the region. It is known that "the U.S. government has instigated and perpetrated many evils and horrors, directly or clandestinely through the CIA and other organisations, on behalf of power-lustful and greedy dictators in Chile, Guatemala, Nicaragua, Vietnam, the Philippines, Panama, and many other places in the world in which corporate capitalists based in the United States rapaciously exploit the indigenous population" (Gordon, 1997, p. 28). Thus, an assassination of Torrijos seems entirely expected for the USA, as Torrijos does not align with the path set by the USA and even poses an obstacle to it. These are signs of the undetectable boundaries between fiction and reality.

Looking at what General Torrijos means to Panama and its people within the narrative will shed light on the concerns of the US in Panama. Panamanians see Torrijos as the true owner of the country and the leader of the revolution (Greene, 1984, p. 22). General Torrijos is a brave man who sees it as a shame that the National Guard only watched the events in the 1964 rebellion and clearly states that he will not suppress the next rebellion (p. 28). Greene sums up Torrijos candidly with the question: "How could one fail to like this man?" (Reed, 1984, p. 113). He is a leader who tries to establish a new state system with his distinctive charisma, prioritises justice in parliamentary elections, listens to the people's problems in the regions and tries to solve them with the regional authorities (Greene, 1984, pp. 34-35). He thinks of setting up a party to continue his politics and wants to present it to the public in a social democracy (p. 35). Moreover, in the streets of Panama, some graffiti such as "Omar has an ideal: complete freedom, they have not yet found a bullet to kill it" or "Fifth border country USA / El Charillo Martyrs Boulevard" (p. 35) show how the people embrace Torrijos. The villagers love him because he can "think

like them” (p. 57). He is also one of the people of Panama. He considers a national currency instead of the dollar (p. 68), he has put a large banana farm into operation on behalf of the state (p. 78), he still has relations in the place where he spent his childhood (p. 79), and when the Americans withdraw from the region, he plans the places where they live for poor people (p. 81). In other words, he is a leader who is close to the people of Panama and touches their lives (p. 82), and his people are behind him. Even his people clarify that they will support the general if the canal agreement is not approved and a war breaks out (p. 86). As a result, it appears unlikely that the USA could remove General Torrijos from the presidency through conventional means.

Panama is like a theatre stage with a few actors; the same actors appear on the same stage repeatedly with different roles (p. 93), and this stage is under the direct supervision of the USA. The fact that General Torrijos has a dream for his country breaks this surveillance. Torrijos envisions a non-Marxist socialist and independent Central American country to govern his country (p. 97), and he thinks of doing this through the parliamentary system by establishing a party and participating in elections (p. 114-115). The death of such a leader is deeply felt throughout the country (p. 163). For example, the international airport is named after him (p. 164). In a peasant's poem, Torrijos is depicted as a supra-national general, a world-class leader, and a supporter of the poor (p. 186-187). Torrijos is an essential part of Panamanian territory and is a natural threat to the United States, which has settled in the region and designed its future.

It is a fact that the CIA actively intervened in Latin American politics during the Cold War (Absher et al., 2023, p. 1) and some CIA-sponsored regime changes were identified in Latin America (Berger et al., 2013, p. 24). Torrijos is a leader who contradicts this reality because he gives Panama an identity among the countries in the region. He moves his country away from the puppet regimes established by the USA there. He surreptitiously supports the liberation movement in countries such as Nicaragua and El Salvador (Greene, 1984, p. 9). He protects refugees from the regional countries under the name Pigeon House (p. 65). General Torrijos is a friend of some countries, but there is always a distance between him and the dictators supported by the USA. Shaking hands followed by a hug or not demonstrates this during the signing of the Panama Treaty (p. 107). He indirectly saves politicians from danger in neighbouring geographies (p. 118). He represents a personality that knows the geography of the region (p. 119), tries to establish open and friendly relations with anyone as much as possible (p. 120), and feels their problems closely (p. 140). He even helps save the lives of two British bankers by getting Greene to act as an intermediary (p. 134-136). In brief, General Torrijos advocates for peace and stability in a complex region, fully aware of the dangers this poses to the area in which he resides. By emphasising these aspects, Greene directly criticises the US government through the events unfolding in the heart of Panama.

There is a well-known saying that Panama is Casablanca without heroes (Paternostro, 93, p. 53). In other words, it is a place everyone knows and recognises, but it does not have a hero who will do something for their country. General Torrijos is an exception to this saying and is the true leader and hero of his country. Panama's heroic days (Greene, 1984, p. 166) and former active days (p. 177) seem over. General Torrijos is an eye that looks at the graveyards wherever he goes and pays attention to whether the people there take care of their dead because people who do not take care of their dead do not care about their living ones (p. 26). He is a liberal, sensitive and great man who records the sound of a budgie in his house on tape and makes that bird sing by making it listen to these sounds (p. 71), who has friendships with world-class writers such as Gabriel Garcia Marquez (p. 100) and who he does not interfere with former President Arias's arrival in the country and speaking against himself even after the agreement (p. 114). With the death of Torrijos, this atmosphere that has permeated all over Panama dissipates. His introduction of Chucu as the Minister of Defense while meeting with the Pope (p. 167), the value he gives to Greene by frequently taking advice from him (p. 151), and his respect for the writers' instinct to understand human characters (p. 129) indicate the bond he establishes with the people around him. With similar depictions in the fiction, Greene makes the reader feel that General Torrijos's plane crash targets this bond that the United States cannot possibly break through normal means.

General Torrijos is considered highly risky by the USA because he seeks to connect deeply with his people and forge authentic relationships with other countries in the region, aiming to resolve issues for the mutual benefit of all parties and to build a shared future. While doing these, he closely follows what is happening worldwide (p. 157). He is aware that it is impossible to become stronger without knowing the course of the world. He takes advantage of every opportunity to make his country known positively. For example, he offers a much better offer for shooting an anti-war film than other countries in the region or even France, allowing the film to be shot in Panama (p. 92). A man with such strong roots in the soil who reaches out to the future will, of course, be on the radar of the US power and under surveillance.

General Torrijos has a national stance and is conscious of what he is up against. A symptom of this is that he frequently dreams of his death (p. 63, 150). The US Senate's change of some articles during the agreement affects him negatively (p. 77), but he also focuses more on the country's problems (p. 152). Torrijos has a realistic approach to critical issues, such as the revolutionary left playing into the hands of the USA, the country's small population and limited opportunities; therefore, radical change cannot be a solution (p. 116). General Torrijos

pioneered the political process that would carry his country into the new century and annex the canal and canal zone to the nation's territory (Gandasegui, 1993, p. 7). Greene frequently shows the reader that this will somehow mean a conflict with the US, but it is also clear that this conflict will not be face-to-face for the US, which has a mile-long criminal record in the region, but through dirty ways.

Through his transparent policies and peaceful approaches in a highly critical and complex region, General Torrijos represents an opportunity for both his country and the region. However, this opportunity is not viewed in the same light by the United States. General Torrijos, who patiently carries out the agreement process (Greene, 1984, p. 24) and can calm his people (p. 37), also knows that if things do not go well, he opens the door to a confrontation with the USA, which means war (p. 54). This man can meet with Carter in a friendly and comfortable manner (p. 98) and never forgets his friends by saying his greetings to Castro via radio over Cuba from his plane on the way to the meeting (p. 99), is not someone to be sent to Miami like the previous dictators (p. 106). Although he wants respected heads of state to be in the agreement hall (p. 107), Carter also calls his puppet dictators. With the canal agreement in 2000, Torrijos, who is aware of his country's gains such as ownership of the canal, exports, copper, cement and land (p. 116-117), takes very patient and cautious steps during the agreement process. Naturally, direct and indirect statements that such steps shake the US power in the country and the region are frequently included in the narrative.

While Greene negatively portrays American politics here in a literary text, he also compares the main character to his peers in the region. The participation of Latin American dictators in the ceremony where the agreement will be signed is to portray General Torrijos as one of them (p. 98), and the fact that even Carter asks Torrijos how he can deal with them (p. 100) shows that Carter is aware of this. The information in Carter's notes is that on the day the signing is made, Torrijos falls into his wife's arms and cries (p. 100). That day is so crucial for Torrijos that he brings to the hall important people for Panama, such as Marquez and the mother of one of those killed by American sailors in the 1964 mutiny (p. 103). Torrijos appears on stage with Carter amidst the grins of people who confuse the world and geography and among people who cause trouble for the world, such as Nelson Rockefeller. After Carter's ordinary speech, he begins his speech ironically with words quoted by the American President in 1903 (p. 105). General Torrijos is highly confident and represents his country as if he were one of the most consequential presidents in the world. On one hand, Greene portrays him in the narrative as someone who is integrated with his country. On the other hand, he highlights him as someone equally incompatible with the USA and the region because he is against the project the US is trying to design.

Behind General Torrijos' strong stance lies his solid and sensitive personality. One of his greatest characteristics is his ability to understand events intelligently and express his experiences humorously (p. 20). At first glance, he is a different personality who can give the feeling of encountering a new species within the human race (p. 25). He can openly talk about the course of relations with the USA in public (p. 28). He sees Panama and the USA as equal countries on international platforms and talks this way (p. 28). He is also ready for a possible bad situation with the USA and has thought and planned all the details (p. 54-55). Torrijos likes to announce that I do not want to enter into history. I want to enter the Canal (Reed, 1984, p. 113). For the United States, a leader who is devoted to his country and possesses a strong character naturally presents a significant challenge that must be addressed.

The USA already knows that the people of Panama are behind General Torrijos. Panamanians frequently tell Torrijos that they are ready to enter the US territory within the country (Greene, 1984, p. 36). This autonomous region is a different world (p. 37) and does not reflect Panama. There is no border between them, but the two places are physically very different from each other (p. 42). Greene underlines that the tolerance and openness of General Torrijos, who is constantly on the move, listen to the people's complaints, and can meet with both his opponents and supporters, stands in marked contrast to the intolerance and close-mindedness of Americans in the Canal Zone (Greene, 1977, p. 13). The USA may do something similar in Panama to find a solution to its usual indirect and dirty dealings in Latin America when the course of events turns against it. Behind the curtain, the dark hands of the powerful always pull the strings and keep the course of events under control.

America's reflection in literary works in the context of power has been problematic. Greene's *Getting to Know the General*, a memoir based on his five-year diary (Greene, 1984, p. 9), is a clear example of this. Greene admits that it was with his permission that he could get to know General Torrijos a little more (p. 57). Greene portrays Torrijos as a personality who prefers left to right, has no official ideology, and despises bureaucracy (Greene, 1978, p. 9). He is bold enough to invite a stranger like Greene to his country and has his portrait drawn through his eyes (Greene, 1984, p. 26). He supports Greene's article titled "Five Bordered Countries" in *The New York Review of Books* and his criticism of the CIA there, but he does not change a word in the article (p. 77-78). He allows Greene to travel freely to see Panama with his own eyes (p. 84-85). He sees Greene as a friendly outside observer during the signing process of the agreement (p. 107). He sends Greene to neighbouring countries, which allows him to observe what is happening (p. 141). He even tries to solve some of Greene's problems in France (p. 159). Although Greene sees that General Torrijos is genuinely a great person and a chance for his country and the countries in the

region, he knows that Torrijos is a complete misfortune in terms of the policy followed by the USA and criticises the dark politics of a powerful country like the USA.

The impact of literature on reality and human perception of reality has always been strong, and literature's relationship with power is critical. European writer since Conrad has put the earth's hot, poor and foully governed places on paper as vividly as Greene (Bradbury & Bigsby, 1983, p. 74). One of the best examples of this is *Getting to Know the General*. In the book, Greene examines a fundamental critique of US power and offers the opportunity to explore various themes such as geopolitics, foreign relations, and the impact of power dynamics on small nations, as in Panama's case. By emphasising the place, role and importance of General Torrijos for the USA, Panama and the region, he draws attention to Torrijos' demands and reactions from the USA during the Canal Agreement process. To Hegel's statement that "history repeats itself", Marx adds "the first-time tragedy, the second time farce", and since the US government seized Panama from Colombia in October 1903 without even firing a shot (Weeks, 1992, p. 184), it had been a country where comedies took place until Torrijos. Greene draws attention to the role of Torrijos's character, human understanding, libertarian side, courage and behaviour like a world leader in achieving this. Therefore, he emphasises that Torrijos' policy on the canal, Panama, and the region is contrary to that of the United States. By pointing to the dirty work done by the CIA, which is not visible behind the functioning of the USA's relations in the region, he clearly states that Torrijos' plane crash raises a big question mark. The USA has shady relations that can use its power to solve a complex problem for itself by indirect and dirty means when necessary.

3. CONCLUSION

The original aspect of this article is that a famous English literary writer draws attention to Latin American countries during the Cold War years and brings the events there into his fiction in a political sense and that it underlines the efforts of the American government to continue its policies not only in a specific part of the world but also in different and perhaps everywhere, despite those regions and countries, and does this through fiction. The fictional reality created in the book indicates that what global powers have been doing in the age we have lived in is far beyond our perceptions. In *Getting to Know the General*, these are traced from a literary perspective. Graham Greene adeptly captures the intricate landscape of Cold War politics in Latin America, offering readers a critique of American power dynamics through the lens of General Omar Torrijos' leadership in Panama. Greene makes General Omar Torrijos's struggle for Panama's political future a part of the narrative in an environment complicated by all kinds of direct and indirect US interventions in the country and the region and draws attention to the tensions between sovereignty, hegemony, independence and power.

Through his adept weaving of personal anecdotes, political analysis, and historical context, Greene challenges the reader with unsettling revelations about the misuse of power and the manipulation by dominant nations for geopolitical advantage. He has many positive attributes, such as being a natural and respected leader for his country, his integration with his people, his vision of fair economic distribution, the establishment of political infrastructure paving the way for social democracy, his aspiration to nationalise the channel and the region, and his nuanced understanding of Latin America and the world, Torrijos emerges as both a worthy figure and a risk for America. His approach to art and people is noteworthy. In his dealings with the USA, he advocates for Panama as an equal to the USA. He seeks to resolve the issues patiently and peacefully while preparing for potential confrontations. However, these clashes were incompatible with the US presence and policy in the country and the region, and so Torrijos' death in a suspicious plane crash leaves many questions behind. Ultimately, Torrijos' untimely and suspicious death underscores the inherent dangers of challenging the interests of a superpower like the United States, leaving a legacy fraught with unanswered questions.

In a world where Cold War politics still echo, Greene's work serves as a timely examination of the ongoing struggle for freedom, dignity, and self-determination. *Getting to Know the General* stands as a thought-provoking example of literature's endeavour to shed light on the darkest corners of history and the quest for a more just and egalitarian world while also illustrating the consequences of the dark actions of the global powers.

REFERENCES

- Absher, S., Grier, R., & Grier, K. (2023). The consequences of CIA-sponsored regime change in Latin America. *In European Journal of Political Economy*, 80, 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2023.102452>
- Benz, S. (2003). Taking sides: Graham Greene and Latin America. *Journal of Modern Literature*, 26(2), 113–128.
- Berger, D., Corvalan, A., Easterly, W. & Satyanath, S. (2013). Do superpower interventions have short and long term consequences for democracy?. *Journal of Comparative Economics*, 41(1), 22-34.
- Bradbury, M., & Bigsby, C. (Eds.). (1983). *Graham Greene*. Methuen.

- Brendon, P. (2010). *The decline and fall of the British Empire, 1781-1997*. Vintage.
- Gandasegui, M. A. (1993). The military regimes of Panama. *Journal of Interamerican Studies & World Affairs*, 35(3), 1-17. <https://doi.org/10.2307/165967>
- Garthoff, R. L. (1994). Looking back: The cold war in retrospect. *Brookings Review*, 12(3), 10-13. <https://doi.org/10.2307/20080484>
- Gordon, H. (1997). *Fighting evil: unsung heroes in the novels of Graham Greene*. Greenwood Publishing Group.
- Greene, H. G. (1977). The country with five frontiers. *New York Review of Books*, February 17.
- Greene, H. G. (1978). The great spectacular. *New York Review of Books*, January 26.
- Greene, H. G. (1984). *Getting to Know the General*. Penguin Books.
- Greene, H. G. (2004). *The quiet American*. Vintage.
- Kitchel, D. (1978). *The truth about the Panama Canal*. Arlington House.
- Levin, D.H. (2019). A vote for freedom? The effects of partisan electoral interventions on regime type. *Journal of Conflict Resolution*, 63(4), 839-868.
- Mansfield, C., & Gessell, D. E. (2022). Making sense of Greene's Panama: A fuliginous process. *Graham Greene Studies*, 2(1), 271-281.
- Norman J. P. (1943). The Panama Canal in peace and war. *Political Science Quarterly*, 58(2), 276-278. <https://doi.org/10.2307/2144924>
- Omang, J. (1976). Panama Canal: efficient but vulnerable. *Washington Post*, May 17.
- Paternostro, S. (1993-94). Panama: Casablanca without heroes. *World Policy Journal*, 10(4), 53-58.
- Reed, J.D. (1984). Getting to know the general by Graham Greene. *Time Magazine*. October 22, 124 (17), pp 113-114.
- Roosevelt, T. (1910). *Presidential addresses and state papers*, vol. 1 (from February 19, 1902 to May 13, 1903) Review of Reviews Company.
- Stade, G. (Ed.). (2010). *Encyclopedia of British writers, 1800 to the present* (2nd ed.). vol. 1. Infobase.
- Symons, J. (1983). The strength of uncertainty: Graham Greene. *Literary Half-Yearly*, 24(1), 1-12.
- Ward, C (1967). Getting to know the general: The story of an involvement. *The Hispanic American Historical Review*, 67(2), 350-351. <https://doi.org/10.2307/2515044>
- Weeks, J. (1992). Second time tragedy: US policy in Panama. *Third World Quarterly*, 13(1), 184-187.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1. yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2024
Kabul Tarihi : 27.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481776>


PANDEMİ SÜRECİNDE BİREYLERİN EĞİTİM İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLARA YÖNELİK METAFORİK ALGILARI

Pınar ERTEN¹

ÖZ


Pandemi ile birlikte bireylerin eğitimde temel olan olgulara ve kavramlara yönelik algıları değişmiştir. Çalışmada, bu durumu ortaya koymak için bireylerin okul, öğrenci, öğretmen ve uzaktan eğitime yönelik metaforik algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrenci, öğretmen ve velilerin, pandemi sürecinden dolayı “okul, öğrenci, öğretmen ve uzaktan eğitim-öğretim” kavramlarına ilişkin ürettikleri metaforlar, kategorileri ve algıları da belirlenmiştir. Pandemi ile yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen okulun önemini farkındalığı, toplum ve bireyler için anlamı, gerekliliği ve yeri daha da belirginleşmiştir. Okulun vazgeçilmezliği ortaya koyulmuştur. Öğretmenlerin ne kadar önemli rollerinin olduğu, eğitim-öğretim ve bireyler için ne kadar hayati, şekillendirici ve yönlendirici oldukları görülmüştür. Araştırma sonucunda, öğrenci ve öğretmenlerin bireylerdeki algılarının her zamanki düşünülen ile aynı olduğu, yalnızca bu sürece has bir farklılaşma yaşandığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin olumsuzluklardan ne kadar çabuk etkilendiği görülmüştür. Uzaktan eğitim-öğretim sistemi katılımcılar üzerinde olumlu olmayan etkiler bırakmıştır. “Uzaktan eğitim-öğretim” kavramına yönelik diğer kavramlara göre daha olumsuz görüş belirtilmiştir. Süreç ile bağlantılı olumsuzluklar olsa da katılımcılar “öğretmen”, “öğrenci” ve “okul” kavramlarına yönelik çoğunlukla olumlu görüş beyan etmişlerdir. Olumlu görüşlerin çoğunluğu öğretmenlere aittir. Algıların ortaya konması, sürecin düzgün devam etmesi adına önemlidir. Var olan sorunların çözümünde de okul/sistem, öğrenci ve öğretmen odaklı olunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Okul, Öğretmen, Öğrenci, Uzaktan eğitim-öğretim, Metafor

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, perten@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-3114-6064>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2024
Date Accepted : 27.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481776>


METAPHORICAL PERCEPTIONS OF INDIVIDUALS TOWARDS SOME CONCEPTS RELATED TO EDUCATION DURING THE PANDEMIC PROCESS

Pınar ERTEN¹

ABSTRACT

With the pandemic, individuals' perceptions of the facts and concepts that are fundamental in education have changed. In order to reveal this situation, the study tried to determine individuals' metaphorical perceptions towards school, student, teacher and distance education. The metaphors, categories and perceptions produced by students, teachers and parents regarding the concepts of "school, student, teacher and distance education" due to the pandemic process were also determined. Despite all the negativities experienced with the pandemic, awareness of the importance of school, its meaning, necessity and place for society and individuals has become more evident. The indispensability of school has been demonstrated. It has been seen how important the roles of teachers are and how vital, shaping and guiding they are for education and individuals. As a result of the research, it was determined that the individual perceptions of students and teachers were the same as usual, but there was a differentiation specific to this process. It has been seen how quickly students are affected by negativities. The distance education system left negative effects on the participants. More negative opinions were expressed about the concept of "distance education-training" compared to other concepts. Although there were negativities associated with the process, the participants mostly expressed positive opinions about the concepts of "teacher", "student" and "school". The majority of positive opinions belong to teachers. Revealing perceptions is important for the process to continue smoothly. In solving existing problems, the focus should be on the school/system, students and teachers.

Keywords: Pandemic, School, Teacher, Student, Distance education-training, Metaphor

¹ Assoc. Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, perten@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-3114-6064>

1. GİRİŞ

Uzun yıllardan beri akademik alanlarda uzaktan eğitime yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Geleneksel eğitim olarak ifade edilen yüz yüze eğitim ile karşılaştırma, olumlu ya da olumsuz yanlarının gösterimi, bireylerin tutum ve algılarının nasıl değiştiği, ülkelerin geleceğine yansımaları bu çalışmalarda ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak bir gün birden tüm dünya kendini uzaktan eğitim yaparken bulmuştur. Pandemi olarak nitelendirilen bu süreç bireyleri ve toplumları bütün bildiklerini ve alışkanlıklarını değiştirmeye zorlamıştır. Eğitim kurumlarını da gelenekselleşen yüz yüze eğitimini bırakmasına ve pandeminin şartlarına en uygun olarak görülen uzaktan eğitime geçmesine sebep olmuştur. Bu durum, bireylerin eğitimlerinin devamlılığını ve süreçlerin olumsuzluğunu ortadan kaldırmaya yönelik destekleme çabası şeklindedir. Uzaktan eğitim sisteminin uygulanmasında, pandemiden önce yapılan birçok çalışmada, alanyazına sunulan bütün olumlu ve olumsuz durumların bu süreçte aynen yaşandığı görülmüştür. Pandemiden önce yaşananlar ile pandemi sürecinde yaşananlar benzer olmuştur (bkz. Tablo 1).

Bir eğitim ve öğretim etkinliğinin işe koşulan tüm unsurları, eğitim ve öğretim başarısını etkileyen temel değişkenlerdir (Seven & Engin, 2008). Pandemi ile birlikte küresel olarak öğretmenlik mesleği hızlı ve önemli bir değişim içine girmiş; öğretmenler için dijital yeterlikler dışında pedagojik unsurlar bağlamında da yeni yönelimler söz konusu olmuştur (Gökbulut & Çoklar, 2022). Okullar, değişen koşullarla şekillenen eğitim politikalarını ve hedefleri gerçekleştirme, değişen öğrenci ve öğretmen yeterliliklerine ve isteklerine cevap verme, toplumun gelişmesi ve kalkınması için geleceği dönüştürme merkezleri haline gelmişlerdir. Öğrencilere, öğretmenlere ve okullara atfedilen anlamlar toplumların geleceğinin oluşturulması ve gelecek nesillerin şekillendirilmesi kapsamında önemlidir (Sezgin vd., 2017). Dijital ve uzay çağının şekillendirdiği toplum ve bireyler olabileceği yönünde gerekli bilgi ve becerilerle donatılmış olmak doğru eğitim politikasını uygulayan okul, eğitim sistemi ve öğretmen ile mümkündür. Yaşantılarımız ve gözlemlerimizle şekillenen algılarımızın ortaya konması, sürecin etkili devamlılığını sağlayacaktır. Eğitim öncesinde bilgi sahibi olmanın ve deneyim yaşamının algıları yönlendirdiği bilindiğinden (Ağır, 2007; Ateş & Altun, 2008; Atik, 2020; Kaleli-Yılmaz & Güven, 2015; Yenilmez vd., 2017), pandemi sırasındaki değişim, uzaktan eğitimin ve paydaşlarının durumlarını ve geleceğini ortaya koymada önemlidir. Bu sebeple pandemide yaşanan değişimin belirlenmesi ve düzenlemelere bir yol haritası çizilmesi uzaktan eğitim-öğretimin kaderini yönlendirecektir.

Tablo 1.

*Pandemi Öncesi ve Sonrası Yapılan Bazı Çalışmalara ait Bulguların Karşılaştırılması**

Kavramlar	Öğretmen	Öğrenci	Veli
Pandemi öncesi yapılan çalışmalar ve tartışılan bazı bulguları	Okul		
	<ul style="list-style-type: none"> Sevgi ve dayanışma yeri, bilgi ve aydınlanma yeri, kültürlenme ve şekillendirme yeri, büyüme ve olgunlaşma yeri, araç, geleceğin umudu ve güvencesi, iş ve çalışma merkezi, yol gösterici ve yönlendirici olarak okul (Saban, 2008) Sınırlandırıcı ve cezalandırıcı bir yer, ürkütücü ve zararlı bir yer, güven ve mutluluk veren bir yer, bilgi ve aydınlanma yeri, anlamsız ve amaçsız bir yer, şekillendiren ve hedefe ulaştıran bir yer, gelişme ve olgunlaşma yeri, çalışma ve yarış ortamı, karmaşık ve değişken bir yer, kültürlenme ve sosyalleşme yeri (Özdemir & Akkaya, 2013) Bilgi ve aydınlanma yeri, sevgi ve dayanışma yeri, yaşam alanı ve sosyalleşme aracı, hoş ve güzel bir yer, geleceğin umudu ve güvencesi, disiplin ve kontrol merkezi, büyüme ve olgunlaşma yeri, yol gösterici ve yönlendirici yer olarak okul (Gök, 2017) Yaşam alanı, hayata hazırlayıcı ortam, hayatın kendisi, üretim merkezi, takım-ekip, araç, sınırlayıcı ortam (Özdemir & Orhan, 2019) 	<ul style="list-style-type: none"> Sevgi ve dayanışma yeri, bilgi ve aydınlanma yeri, kültürlenme ve şekillendirme yeri, büyüme ve olgunlaşma yeri, hoş ve güzel bir yer, araç, geleceğin umudu ve güvencesi, iş ve çalışma merkezi, disiplin ve kontrol merkezi, yol gösterici ve yönlendirici olarak okul (Saban, 2008) Sınırlandırıcı ve cezalandırıcı bir yer, ürkütücü ve zararlı bir yer, güven ve mutluluk veren bir yer, bilgi ve aydınlanma yeri, anlamsız ve amaçsız bir yer, şekillendiren ve hedefe ulaştıran bir yer, gelişme ve olgunlaşma yeri, çalışma ve yarış ortamı, karmaşık ve değişken bir yer, kültürlenme ve sosyalleşme yeri (Özdemir & Akkaya, 2013) Sevgi ve güven ortamı, bilgi ve kazanım yeri, sevilme ve ceza yeri, çalışma ve gelişme yeri, somut ve şekilsel, yol gösterici ve araç, güzel ve eğlenceli bir yer olarak (Tulunay Ateş, 2016) Bilgi ve aydınlanma yeri, sevgi ve dayanışma yeri, yaşam alanı ve sosyalleşme aracı, hoş ve güzel bir yer, geleceğin umudu ve güvencesi, disiplin ve kontrol merkezi, büyüme ve olgunlaşma yeri, yol gösterici ve yönlendirici yer olarak okul (Gök, 2017) Yaşam alanı, eğlendirici, bilgi sağlayıcı, ilgi çekici, sosyal ilişkiler, güven verici ve kural (Yazıcı vd., 2018) 	<ul style="list-style-type: none"> Bakım veren bir yer, bilgi ve aydınlanmanın yeri, kötü ve düşük kaliteli bir yer, bir iş yeri, büyüyen ve gelişen bir dünya, bir disiplin ve otorite yeri, eğlencenin yeri (Balci, 1999)

Pandemi ve sonrası yapılan çalışmalar ve tartışılan bazı bulguları	Öğretmen	<ul style="list-style-type: none"> Bilgi kaynağı ve aktarıcısı olarak, büyüten/yetiştiren olarak öğretmen, mekanikleşmiş bir varlık, koruyucu ve güven verici olarak öğretmen (Taşdemir & Taşdemir, 2011) 	<ul style="list-style-type: none"> Bilgi kaynağı ve aktarıcı, öğrencileri şekillendirici ve biçimlendirici, öğrencileri tedavi edici, eğlendirici, bireysel gelişimi destekleyici, yol gösterici ve yönlendirici (Saban, 2004) Bilgi kaynağı olarak öğretmen, fedakarlık örneği olarak öğretmen, kişisel gelişim kaynağı olarak öğretmen, lider olarak öğretmen, motivasyon kaynağı olarak öğretmen, tedavi edici ve iyileştirici olarak öğretmen, yetiştirici ve geliştirici olarak öğretmen ile yol gösterici olarak öğretmen (Koç, 2014) Bilgi verici ve besleyici, seven ve koruyan, saf ve hassas, tanınmış ve değerli, yol gösterici ve yönetici, sevilmeyen ve cezalandırıcı, sevilen ve eğlenceli, somut bir varlık, yetiştirici ve şekillendirici, çalışkan ve mücadeleci, değişken ve beklenmedik, sıkıcı ve yorucu biri olarak (Tulunay Ateş, 2016) Bilgi kaynağı, yol gösterici, şefkat göstergesi, yetiştirici-şekillendirici ve lider olan öğretmen (Ertürk, 2017) Bilgi kaynağı olarak, uzaklaştıran ve korku kaynağı olarak görülen, ebeveyn olarak koruyan ve sevgi gösteren, yaşam kaynağı olarak görülen, biçimlendirici ve geliştirici olarak, yönlendirici ve yol gösterici olarak öğretmen (Egüz & Öntaş, 2018) 	<ul style="list-style-type: none"> Bilgi kaynağı ve aktarıcısı, çok yönlü becerilere sahip, değerli ve güvenilir, fedakâr ve şefkatli, yetiştirici ve yol gösterici olarak öğretmen (Aslan, 2019)
	Öğrenci	<ul style="list-style-type: none"> Büyütülen/yetiştirilen bir varlık, bilgi alıcısı, bilgi kullanıcısı ve üreticisi olarak ve şekillendirilme ihtiyacı duyan bir varlık olarak öğrenci (Taşdemir & Taşdemir, 2011) Gelişen bir varlık, değerli bir varlık hammadde, bilgi yansıtıcısı, boş bir zihin, sosyal katılımcı, özgün bir varlık, pasif bilgi alıcısı ve olumsuz çağrışım olarak öğrenci (Sezgin vd., 2017) 	<ul style="list-style-type: none"> Boş bir zihin, pasif bilgi alıcısı, bilgi yansıtıcısı, hammadde, özürülü bir varlık, itaatkar bir varlık, sosyal sermaye, değerli bir varlık, gelişen bir varlık, kendi bilgisinin inşacı, sosyal katılımcı olarak öğrenci (Saban, 2009) 	<ul style="list-style-type: none"> Yetiştirilecek genç bir bitki, küçük bir canavar, biçimlendirilmesi ve şekillendirilmesi gereken bir şey, çalışkan biri, bir mahkum, hoş ve tatlı biri, bir kap (Balci, 1999)
	Uzaktan eğitim-		<ul style="list-style-type: none"> İhtiyaca yönelik, çeşitlilik, isteğe bağlılık, gereklilik, faydalı (Kaleli-Yılmaz & Güven, 2015) Esneklik, erişilebilirlik, eğitsel, etkileşim ve duyuşsal (Çivril vd., 2018) 	
	Okul	<ul style="list-style-type: none"> Anlamını yitirmiş bir yer, teknolojik/sanal bir yer, sıkışıp kalınan bir yer, işlevini yitirmiş bir mekan, özlenen ve kavuşulması zor bir yer, tehlike olarak görülen bir yer, bağ kuran bir yer (Öcal vd., 2023) 	<ul style="list-style-type: none"> Bilgi kaynağı olarak okul, yaşamın bir parçası olarak okul, değişim, gelişim ve olgunlaşma yeri olarak okul, güven ve mutluluk veren bir yer olarak okul, kapsayıcı bir yer olarak okul, kısıtlayıcı bir yer olarak okul, şekillendiren bir yer olarak okul, yol gösterici ve yönlendirici bir yer olarak okul, vazgeçilmez bir yer olarak okul, karmaşık bir yer olarak okul, sosyalleşme yeri olarak okul, amacını yitirmiş bir yer olarak okul (Dilekçi vd., 2021); Tedbir, uzaktan eğitim, belirsizlik, olumsuz etki, duygu durumu (Vural vd., 2022) Sevilmeyen/ceza yeri, teknolojik/sanal bir yer, sıkıcı bir yer, sorunların yaşandığı bir yer, bir mekan/nesne, özlenen/kavuşulması zor bir yer, tehlikeli/yasaklı bir yer, bilgi ve kazanım yeri, güzel ve eğlenceli bir yer, özdenetim sahibi olabildiğim bir yer (Öcal vd., 2023) 	<ul style="list-style-type: none"> Tehlike/li, güvenli alan, bilinmezlik, eksiklik, duygu durumu ve belirsizlik (Bağ, 2022) Terk edilmiş, faydalı, yetersizlik, tehlikeli, değer verilen/emek harcayan, birleştirici, esneklik, hastalıkla ilişkili, özlem duyulan (Çelik vd., 2022)

	Öğretmen	<ul style="list-style-type: none"> • Olumsuz (etkisiz, zorlanan/tükenen, etkileşimsiz, yalnız, ulaşılamayan) ve olumlu (yol gösterici, çalışan/çabalayan, kaynak, etkileyici, birleştirici/bağ kuran) (Bay-Dönertaş vd., 2022) 	<ul style="list-style-type: none"> • Sevgi unsuru, bilginin kaynağı ve aktarıcısı, yol gösterici, yetiştirici ve şekillendirici, aydınlatıcı, güven veren ve koruyucu, lider ve yönetici, vazgeçilmez, sevilmeyen ve cezalandırıcı, çalışkan (Gencer, 2020) • Yol/yön gösterici olarak öğretmen, bilgi kaynağı ve aktarıcısı olarak öğretmen, sevgi ve güven kaynağı olarak öğretmen, otorite kaynağı olarak öğretmen, rol model olarak öğretmen, şekillendirici olarak öğretmen, fedakârlık örneği olarak öğretmen, gelişim kaynağı olarak öğretmen (Dilekçi vd., 2021) • Aydınlatıcı kişi, olumsuz özelliklere sahip kişi, yol gösterici, bilgilendirici, ihtiyaç duyulan, ilgi gösteren/sevgi dolu, fedakâr, keşfetmeye açık kişi (Duran, 2022) 	<ul style="list-style-type: none"> • Sevgi unsuru, bilginin kaynağı ve aktarıcısı, yol gösterici, yetiştirici ve şekillendirici, aydınlatıcı, güven veren ve koruyucu, lider ve yönetici, vazgeçilmez, çalışkan (Gencer, 2020) • Kişilik, yaşam, nesne, bitki, basılı eser, hayvan, hayal kişilikler, meslek, teknoloji, şekil ve yer (Gökbulut & Çoklar, 2022)
	Öğrenci	<ul style="list-style-type: none"> • Olumsuz (pasif bilgi alıcısı, istediği gibi davranan, gelişimi belirsiz, ulaşılması güç, ne yapacağını bilemeyen, zorlanan/tükenen, kısıtlanmış) ve olumlu (yetersiz koşullarda gelişmeye çalışan, yön verilmeye çalışılan, emek sarf edilen, emek sarf eden, kendine özgü, değerli) (Bay-Dönertaş vd., 2022) 	<ul style="list-style-type: none"> • Şekillendirilen bir birey olarak öğrenci, bilgi yükleyen/yüklenilen bir birey olarak öğrenci, gelişen bir birey olarak öğrenci, itaatkâr bir birey olarak öğrenci, kendine özgü bir birey olarak öğrenci, kısıtlanan bir birey olarak öğrenci, yola çıkan/yolunu arayan bir birey olarak öğrenci, özverili bir birey olarak öğrenci (Dilekçi vd., 2021) 	
	Uzaktan eğitim-öğretim	<ul style="list-style-type: none"> • Erişim, esneklik, eğitim, etkileşim ve duyuşsal (Çokyaman & Ünal, 2021) • Etkileşim, yarar sağlama, kullanışlılık ve geçici kullanım (Usta, 2021) • Geçici olma, verimden uzak olma, yüz yüze eğitimin yerine ikame edilme ve ruhsuz, duygusuz, sosyalleşmeden uzak bir süreç olma, görecelik, faydalılık, erişim (Karakuş & Karacaoğlu, 2021) • Verimsizlik, etkileşimsizlik, yoksunluk, fırsat, tamamlayıcılık, eşitsizlik, yapay olma, altyapı, eksiklik, değişkenlik, gelişim ve koruyuculuk (Dursun & Ertan Ergin, 2022) • Olumsuz (etkileşimsiz, etkisiz, zorlayıcı, belirsiz, karmaşık) ve olumlu (faydalı, değerli, ulaşılabilir) (Bay-Dönertaş vd., 2022) 	<ul style="list-style-type: none"> • İletişim (olumlu ve olumsuz), duyuşsal (memnuniyet ve memnuniyetsizlik), eğitsel (teknoloji kullanımı, bireysel farklılıklar, bağımsız öğrenme, verimlilik ve destekleyici) ve erişilebilirlik (teknolojik sorunlar, esneklik ve fırsat eşitliği) (Atık, 2020) • Olumlu (faydalı, eğitim, esneklik, eğlenceli, teknoloji), olumsuz (etkileşim, zorunluluk, yetersizlik, dijital bölünme, iletişim) (Bozkurt, 2020) • Erişim, esneklik, eğitim, etkileşim ve duyuşsal (Çokyaman & Ünal, 2021) • Geçici olma, verimden uzak olma, yüz yüze eğitimin yerine ikame edilme ve ruhsuz, duygusuz, sosyalleşmeden uzak bir süreç olma, şartlara görelik, faydalılık, zorluk (Karakuş & Karacaoğlu, 2021) • Kurtarıcı, yalnızlaştırıcı, verimsiz, bireysel çaba gerektiren, etkileşimsiz, çeşitlilik sunan, kolay ulaşılabilir, eğlenceli, olanaklılık gerektiren, sanal (Akpolat, 2021) • Olumlu (esnek, gerekli, isteğe bağlı, kolay ulaşılabilir, konforlu ve yararlı), olumsuz (belirsiz, sıkıcı, verimsiz, yetersiz, yorucu ve zorunlu) (İçme & Büyük, 2021) • Eğitim, erişim, esneklik, erişim ve belirsizlik (Becit İççitürk, 2023) 	<ul style="list-style-type: none"> • Verimsizlik, etkileşimsizlik, yoksunluk, fırsat, tamamlayıcılık, eşitsizlik, altyapı, eksiklik, değişkenlik, gelişim, koruyuculuk ve farkındalık (Dursun & Ertan Ergin, 2022) • Uzaktan eğitim uygulamaları (materyal-içerik, eğitim süreci ve aileye sunulan destekler), uzaktan eğitimde karşılaşılan sorunlar (uzaktan eğitime erişim ve katılım), uzaktan eğitime yönelik öneriler (öğrenciye yönelik destekler ve aile hizmetleri) (Erdem vd., 2021) • Olumlu (yararlılık, verimlilik ve esneklik), olumsuz (eğitim şeklinden kaynaklı, teknik nedenlerden kaynaklı, öğrenciden kaynaklı ve aileden kaynaklı) (Kaya & Dilekçi, 2021) • Geçici olma, verimden uzak olma, yüz yüze eğitimin yerine ikame edilme ve ruhsuz, duygusuz, sosyalleşmeden uzak bir süreç olma, görecelik, faydalılık, zenginlik (Karakuş & Karacaoğlu, 2021)

* Ulaşılabilen bazı metafor çalışmalarından ibarettir.

Bu tablodan uzaktan eğitim sisteminin uygulanmasına yönelik birçok anlamda farkındalık oluştuğu ya da oluşması gerektiği görülmektedir. Ayrıca, bu tablo, mevcut çalışmanın, diğer çalışmalara göre, örneklem ve kapsam bakımından farklılığını da ortaya koymaktadır. Bireylerde daha önceden sahip olunan bilgiler yeni öğrenilecekleri kolaylaştırabilir ya da zorlaştırabilir (Seven & Engin, 2008). Bu düşünceden hareketle, bütün paydaşları bir arada işe koşarak, temel kavramların anlamsal varlık durumlarının tespiti sağlanarak ülkemizin eğitim-öğretim süreçlerinin yenilenmesine/değişimine yardımcı olunacağı düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmada, “gerçeği

kurmak, yeniden oluşturmak ve hatta gerçeği yaratmak için kavramsal bir araç” olarak (Aksan vd., 2023) ve “okul, öğrenci, öğretmen ve uzaktan eğitim-öğretim” kavramlarına yönelik sahip olunan kişisel algıları anlamada (Saban, 2009; Tulunay Ateş, 2016) metaforlar kullanılmıştır. Ayrıca bu yöntem ile yaşam deneyimlerinin kavramlara yüklediği yeni anlamların kavratılması (Forceville, 2002) ve gelecekteki eylemlere yön verebilmesi (Lakoff & Johnson, 1980) de amaçlanmaktadır.

Şartların ve dünyanın değişimine ve gelişimine bağlı olarak öğretmenlerin (Bay-Dönertaş vd., 2022; Dilekçi vd., 2021; Koçyiğit vd., 2020), öğrencilerin (Bay-Dönertaş vd., 2022; Dilekçi vd., 2021), okulların (Arslan, 2020; Dilekçi vd., 2021; Öcal vd., 2023; Özdemir & Akkaya, 2013) ve uzaktan eğitim-öğretimin (Bay-Dönertaş vd., 2022) araştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kavramların şekillenmesinde paydaşların yaklaşımlarının önem taşıdığı çeşitli çalışmalarda çeşitli şekillerde vurgulanmıştır (Aslan, 2019; Bağ, 2022; Bay-Dönertaş vd., 2022; Bozkurt, 2020; Çam Aktaş & Tunca, 2018; Duran, 2022; Dursun & Ertan Ergin, 2022; Egüz & Öntaş, 2018; Gökbulut & Çoklar, 2022; Gören vd., 2020; Hatipoğlu & Kavas, 2016; Karakuş & Karacaoğlu, 2021; Koç, 2014; Saban, 2008, 2009; Sezgin vd., 2017; Toker-Gökçe & Bülbül, 2014; Tulunay Ateş, 2016).

Pandemi sürecinden dolayı eğitimde yaşanan değişimler bireylerin eğitimde temel olan olgulara ve kavramlara yönelik algılarını da değiştirmiş; pandemiden önceki ve sonraki olmak üzere bir zaman ayrımı meydana gelmiştir. Bu çalışmada, pandemi ile birlikte meydana gelen bu algı değişimini ortaya koymak için bireylerin okul, öğrenci, öğretmen ve uzaktan eğitime yönelik metaforik algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu algılardan yola çıkılarak sürecin bireyin hayatına, topluma etkisi ve yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu metaforik algıların belirlenmesi eğitim-öğretimin değişim düzeyini göstereceğinden önem arz etmektedir. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır:

- Öğrenci, öğretmen ve velilerin pandemi sürecinden dolayı “okul, öğrenci, öğretmen ve uzaktan eğitim-öğretim” kavramlarına ilişkin üretmiş oldukları metaforlar nelerdir?
- Üretilen metaforlar ortak özellikleri bakımından hangi kavramsal kategoriler altında toplanmaktadır?
- Öğretmen, öğrenci ve velilerin metaforik algıları nasıl farklılaşmaktadır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırmada katılımcıların algılarının ve deneyimlerinin ortaya konması, gerçeğin ortaya koyulması ve anlamlandırılması amaçlandığından (Yıldırım & Şimşek, 2011) çalışmada, nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında değinilen kavramların pandemi ile kişilerde çağrıştırdıkları ve kişilerin algılama biçimleri metaforlar aracılığıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Metafor, somut anlamlar dünyasından bir kavramın soyut anlamlar dünyasındaki bir kavramı temsil edecek şekilde kullanılması; görünürde ilişkili olmayan kavramları doğrudan kıyaslama şeklidir. Kesitsel bir zamanda kişilerin kendilerinin ve olguların resmini çizmesine fırsat veren, düşünce ve duygularımız arasındaki güçlü köprülerdir (Lapsekili & Yelboğa, 2014).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışmanın katılımcıları belirlenirken ölçüt ve kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemleri kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Pandemi sürecinde eğitim ve öğretim anlamında ilk etkilenen öğrenci, öğretmen ve veliler çalışma grubuna alınmıştır. İnternet üzerinden bir form oluşturulmuş ve katılımcılara gönderilmiştir. Gönüllülük esasına bağlı olarak, bu forma 165 kişi cevap vermiştir. Verilen cevaplarda kullanılabilir veriler dikkate alındığında 123 kişiden oluşan bir çalışma grubu oluşmuştur.

Tablo 2.

Çalışma Grubuna ait Demografik Özellikler

Cinsiyet	f
Kadın	75
Erkek	48
Yaş	
17 yaş ve altı	8
18-25 yaş arası	53
26 yaş ve üstü	62

Öğrenci olma durumu	
İlkokul	-
Ortaokul	1
Lise	9
Üniversite	50
Lisansüstü (yüksek lisans, doktora gibi)	13
Öğrenci olmayanlar	51
Öğretmen olma durumu	
	61
Veli olma durumu	
	26

Katılımcıların bazı özelliklerinden dolayı başka gruplarda da yer alması mümkün olduğundan grup içi toplam sayıları ile katılımcı toplam sayısı uyuşmamaktadır. Öğretmen olan bir katılımcının öğrenci ve veli olabilmesi ya da veli olan birinin öğrenci olabilmesi gibi durumlar söz konusudur. Bu da verilerin kapsamlı ve nitelikli olması anlamına gelir ki; bu da sonuçların daha gerçekçi, zengin ve ayrıntılı olması demektir. 25 yaş üstü ve altı katılımcı sayısının bir farkla aynı olduğu görülmektedir. Araştırma, kadın ve öğrenci sayısı bakımından baskın bir dağılıma sahiptir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada elektronik ortamda hazırlanan bir form aracılığıyla katılımcıların görüşleri alınmıştır. Bu formun ilk kısmı kişisel bilgilerden oluşmaktadır. Diğer kısmında ise okul, öğretmen, öğrenci ve uzaktan eğitim-öğretim kavramlarına ait metaforların belirlenmesini sağlayacak aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- "Okul" sizin için neye benzemektedir? Ve neden buna benzettiniz? Belirtiniz.
- "Öğrenci" sizin için neye benzemektedir? Ve neden buna benzettiniz? Belirtiniz.
- "Öğretmen" sizin için neye benzemektedir? Ve neden buna benzettiniz? Belirtiniz.
- "Uzaktan eğitim-öğretim" sizin için neye benzemektedir? Ve neden buna benzettiniz? Belirtiniz.

Bu metaforlar sebepleri ile birlikte istenmiştir. Sebeplerin belirtilmesi, üretilen metaforların dayanaklarının tespiti açısından önemlidir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Elektronik olarak hazırlanan form bireylerin e-postalarına ve WhatsApp uygulamalarına yönlendirilerek, onayları doğrultusunda doldurmaları istenmiştir. Veriler 2020-2021 eğitim-öğretim yılı güz döneminde toplanmıştır. Toplanan veriler öncelikle uygunluk açısından gözden geçirilmiştir. Eksik ve hatalı formlar elenmiştir. Her bir kavram kendi içinde ayrı ayrı değerlendirildiğinden bütün kavramların açıklanması şartı aranmamıştır. Bu nedenle farklı sayılarda metaforlar ve gerekçeleri oluşmuştur. Veriler, içerik analizine tabi tutulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2011). Benzerliklerine göre metaforlar bir araya getirilmiş, frekansları belirlenmiştir. Bu aşamada metaforlar, sunulan gerekçelere bağlı olarak kategorize edilmiştir. Bireyler Ö-öğrenci, Öğrt-öğretmen ve V-veli olacak şekilde temsil edilmiştir. Oluşturulan kategoriler ve kodlamalar için ayrı bir uzman incelemesi ve bir meslektaş teyidi alınmıştır (iç güvenilirlik). Aşamaların tamamının ayrıntılı ifade edilmesi (iç geçerlik), katılımcıların ve ortamın ayrıntılı tanıtımı (dış geçerlik), veri toplama ve analiz yöntemlerinin ayrıntılı açıklanması (dış güvenilirlik) araştırmanın geçerliği ve güvenilirliğini ortaya koymada yeterli görülmektedir (Yağar & Dökme, 2018; Yıldırım & Şimşek, 2011).

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında öğretmen, öğrenci ve velilerin pandemiden dolayı "okul, öğrenci, öğretmen ve uzaktan eğitim-öğretim" kavramlarına yönelik oluşturdukları metaforlar analiz edilmiştir. Her kavram kendi içinde ayrı ayrı değerlendirmeye alınmış ve kategoriler oluşturulmuştur. Kavramlara ait bulguların yer aldığı tablolarda, metafor sayısı ile kişi sayıları katılımcıların öğretmen, öğrenci ve veli aynı anda olabileme durumlarından dolayı farklılık göstermektedir. Oluşturulan metaforlar, öğretmen, öğrenci ve veli olma durumuna göre de değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme öğretmen, öğrenci ve veli olma durumları dikkate alınarak hangi durum baskın ise bu doğrultuda yapılmıştır.

"Okul" kavramına yönelik oluşturulan metaforlar

Katılımcıların "okul" kavramına yönelik oluşturdukları 66 farklı metafor, ortak özellikleri dikkate alınarak, "uzaktan olma, eğitim-öğretim kaynağı ve yeri olma, sosyalleşme yeri olma, yol gösterici ve yönlendirici olma,

bilgi kaynağı ve alışverişi, kazanç yeri olma, meslek edinme yeri olma, gelişim ve değişim yeri olma, bireylerin yetiştirilmesi, zamanın tamamının geçtiği yer olma, evden sonra en çok vakit geçirilen yer olma, okulun yokluk durumu, hayat/yaşam olma, güven, huzur ve sevgi yeri olma, iş ve çalışma merkezi olma, aile ve aile ortamı gibi olma, bireyleri şekillendirme yeri olma, ulaşılabilir olma” şeklinde 19 kategoriye ayrılmıştır. Bu kavrama yönelik 109 kişinin oluşturduğu metafor ve sebebi dikkate alınmıştır. Herhangi bir metafor üretilmeyen, kendi kişisel düşüncesi belirtilen ve gerekçe belirtilmeyen 14 kişinin yanıtları kapsam dışı bırakılmıştır. Katılımcıların ürettikleri metaforlar, bunlara ait kategoriler ve frekansları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.

*Katılımcıların “Okul” Kavramına Yönelik Oluşturdukları Metaforlar ve Bunlara ait Kategorilere Yönelik Frekans Dağılımı***

Kategori (n=19)	Metafor (n=66)	Öğretmen (f)	Öğrenci (f)	Veli (f)	Toplam (f)
Uzaktan olma	İçi boş platform*, boş binalar	1	2		3
Eğitim-öğretimin kaynağı ve yeri olma	Eğitim yuvası (5*), Eğitim-öğretim yuvası (3), hayat, yaşam, yolculuk, fabrika (2), hayat ışığı	8	7	6	21
Sosyalleşme yeri olma	Sosyalleşme alanı*, sosyal ortam, sosyal hayat*	1	3		4
Yol gösterici ve yönlendirici olma	Mum, yol, pusula, gelecek	3	3		6
Özgürlük sunma	2. ev*, hapishane*, park	1	2	1	4
Bilgi kaynağı ve alışverişi	Kitap, bilgi yuvası (2), pazar, eğitim-öğretim yuvası, deniz, bilgi alanı, geçiş noktası, bilim yuvası, bilgelik, <u>elektrik sinyallerine</u> , ağaç	5	8	1	14
Kazanç yeri olma	İşyeri (2), iş, ekmek kapısı	4	1		5
Meslek edinme	Basamak, Eğitim yuvası, köprü		3		3
Gelişim-değişim yeri olma	Kitap, atölye (2), akıl, kurum, sığınak, 2. ev	2	5		7
Bireylerin yetiştirilmesi	Ağaç yetiştiren çiftlik, bahçe, fidan bahçesine, fabrika (2)	3	1	2	6
Zamanın tamamının geçtiği yer olma	Ev (4*), 2. ev, yaşam alanı	3	3	2	8
Evden sonra en çok vakit geçirilen yer olma	2. ev (3)	3			3
Okulun yokluk durumu*	İnternet, gelecek (2), çile, ödev listesi, alarm kurulan saat, ulaşılma engel, boşluk, kurum, hayatın bir parçası, yıllık izin, verimsiz bir zaman, Tv, ev (2), yuva	6	10	3	19
Hayat/yaşam olma	Hayat (5), yaşam, pencere, aile yuvası, hayata hazırlık merkezi, hayatı tüketen herhangi bir şey*, sıcak bir yuva, kurtuluş*	7	5	3	15
Güven, huzur ve sevgi yeri olma	Aile, huzur, ev, yuva, eğitim yuvası	4		1	5
İş ve çalışma merkezi olma	Ofis, işyeri, fabrika(2*), atölye	3	4	3	10
Aile ve aile ortamı gibi olma	Ev, eğitim-öğretim yuvası	1	1		2
Bireyleri şekillendirme yeri olma	Kap, düzen	1	1	1	3
Ulaşılabilir olma	<u>Sosyal medya</u>		1		1
	Toplam (f)	56	60	23	139

* Anlamsal olarak olumsuz olan metaforlar (* sayısı kadar olumsuz metafor mevcut anlamındadır. Örneğin; “fabrika (2*)” metaforunda; 2 tane fabrika metaforu olduğu, bunlardan birinin olumsuz olduğu anlamındadır)

** Altı çizili olan uzaktan eğitimin faydası anlamındadır.

Görüldüğü üzere yapılan metaforların çoğunluğu olumlu yöndedir. Bir kategori tamamen olumsuzluk ifade ederken, diğer kategorilerde yer alan bazı metaforlar da olumsuzluk ifade etmektedir (Tabloda “*” ile gösterilmişlerdir). Bu olumsuzluklar okulun anlamına değil yaşananlara yöneliktir. Pandemi sürecinde yaşanan olumsuzlukların, bireylerin okula karşı olumsuz tutum sergilemelerine değil, okula daha fazla bağlanmalarına sebep olduğu, belirtilen olumlu görüşlerden belli olmaktadır.

Katılımcıların çoğu “eğitim-öğretim kaynağı ve yeri” olarak okulu görmüşlerdir. Okulun asıl görevini metaforlarında ifade ettikleri görülmektedir. Ayrıca pandemi şartlarına bağlı olarak okula yönelik geliştirdikleri olumsuz metaforlar da bulunmaktadır. Bunlar, ikinci sırada çoğunluğa sahip “okulun yokluk durumu” kategorisinde toplanan metaforlardır. Bunların dışında katılımın çoğunlukta olduğu diğer kategoriler ise “hayat/yaşam olma” ve “bilgi kaynağı ve alışverişi”dir. Katılımcıların çoğunluğu pandemi sürecine bağlı olarak okullarının hayatları ve bilgi kaynakları olduğunu düşünmüşlerdir.

Metaforların genelinde öğrenci olan katılımcıların oluşturduğu metafor sayısı diğer katılımcılara göre daha fazladır. “Eğitim-öğretim kaynağı ve yeri” kategorisinde öğretmen, öğrenci ve velilerin birbirine yakın düzeyde metafor oluşturdukları görülmektedir. Tüm katılımcıların okulun eğitim ve öğretimin merkezi olduğunu ve bunun pandemi şartlarında bile aynı olduğunu belirttikleri görülmektedir. Bu sonuçtan bireylerin okulu her koşulda eğitim ve öğretimin gerçekleştiği ve gerçekleşmesi gereken yer olarak gördükleri söylenebilir. Bir diğer fazla görüş bildirilen kategori olan “okulun yokluk durumu”nda ise daha çok öğrenci olanlar metafor oluşturmuşlardır. Pandemi sürecinde öğrencilerin okulun ne kadar önemli olduğunu farkına varıp, yokluğunun kendileri için oluşturduğu olumsuzluklardan yola çıkarak bu yönde metafor oluşturdukları düşünülebilir. Bu kategorilere ilişkin oluşturulan bazı metafor örnekleri şu şekildedir:

“Okul eğitim yuvasına benzemektedir. Çünkü her türlü fikrin ve davranışın filizlenmesi için ideal koşullar sağlar.” (Ö.44)

“Okul yolculuktur. Yol yeniliktir, yürüdükçe öğretir. Okul da böyledir, yola çıktığın an öğrenmeye yolculuğun başlar.” (Ö.51)

“Okul gelecektir. Çünkü bir nesil onsuз nerdeyse heba oldu. Veli psikolojisi çöktü. Öğretmenler çaresiz ve verimsiz. Gelecek nasıl gelecek...” (Öğrt.V.45)

“Okul Tv’ye benzemektedir. Pandemiden dolayı sadece tek taraflı aktarım var gibi. Üniversitede yüz yüze eğitim göremediğimizden yüzeysel kalıyor.” (Ö.24)

“Hayat/yaşam olma” kategorisinde de gruplar arasında birbirine yakın metafor sayısı olsa da öğretmen olan katılımcıların diğer katılımcılara göre daha fazla metafor ürettikleri görülmektedir. Öğretmenlerin okula bakış açılarının “hayatları” şeklinde olduğu yorumu yapılabilir. Pandemi öncesinde de sonrasında da neredeyse 7/24 okulla ilgili işler yaptıklarından ve okulun hayatlarının dışında kalamamasından bu şekilde düşündükleri söylenebilir. Aynı şekilde hayatımızda bilginin merkezi olarak görülen okullar, her türlü bilgiye erişimin, dağıtımın ve paylaşımın olduğu merkezi bir yer olarak da katılımcılar tarafından kabul görmüştür. Özellikle öğrenciler okulu “bilginin kaynağı ve alışverişinin” yeri olarak görmüşlerdir. Bu kategoriler altında toplanmış metaforlara ilişkin doğrudan alıntı örnekleri aşağıdaki gibidir:

“Okul, hayata benzemektedir. Her şeyi yaşıyoruz.” (Öğrt.V.73)

“Okul, hayat tüketen herhangi bir şeydir. Çünkü hayatımızın en güzel ve önemli yıllarını geçirdiğimiz için...” (Ö.39)

“Okul, ağaca benzer. Çünkü oksijen ne kadar gereklirse bilgi de o kadar gereklidir.” (Ö.9)

Katılımcıların görüşlerinin yoğunlaştığı bir diğer kategori “iş ve çalışma merkezi olma”dır ve öğretmen, veli ve öğrenciler birbiri ile hemen hemen aynı görüştedirler. Bu kategoride görüş belirten katılımcıların pandemi sürecini de düşünerek okulu bir işyeri ve çalışma merkezi konumunda gördükleri tespit edilmiştir. Okulda bir işyerinde yapılması gerekenler neler ise o şekilde hareket edildiği, çalışmaya ve üretime odaklı bir yer olarak görüldüğü ve bir amaca hizmet eden yer konumunda olduğuna ilişkin metaforlar üretilmiştir. Bazı referans metaforlara aşağıda yer verilmiştir:

“Okul, ofise benzemektedir. Çünkü ofis işi görüldüğü için...” (Öğrt.Ö.70)

“Okul, fabrikaya benzemektedir. Çünkü duygu düşünce fikrin bir arada olduğu yer değil; herkesin kendi çalışmasını yürüttüğü mekâna dönüşmüş.” (Öğrt.Ö.V.108)

Katılımcıların ürettikleri metaforların çoğunluğunun oluşturduğu bir diğer kategori “zamanın tamamının geçtiği yer olma”dır. Bu kategoride birbirine yakın görüşler mevcuttur. Katılımcılar zamanlarının tamamını okulda geçirdiklerini düşünerek bu yönde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların bazıları pandemiden önce kimi işi gereği kimi ders saatlerinden dolayı okulda zamanlarını geçirirlerken; pandemi zamanında da neredeyse tüm zamanlar

okul ile ilgili işlerden ibaret olmuştur. Öğretmen, öğrenciler ve veliler ders süreleri, derslere katılım, derslerin ve ödevlerin gerçekleştirilebilmesi, sağlık problemleri ve uzaktan eğitimin sıkıntılarında dolayı zamanlarının çoğunu okul ve işlerine ayırmak zorunda kalmışlardır. Artık katılımcılar bütün zamanlarının okulda geçmesinden dolayı okulu yaşadıkları yer olarak görmektedirler. Bu kategorideki metafor örnek ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Okul, eve benzer. Vaktim orda geçtiği için...” (Ö.33)

“Okul, yaşam alanıdır. Havasını teneffüs ettiğim için...” (Öğrt.V.121)

Okulların pandemi ile birlikte daha da pekişen “gelişim-değişim yeri olma” özelliği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu özelliğe daha çok öğrenciler vurgu yapmışlardır. Okulun bireylerin kişisel, ruhsal, sosyal değişim ve gelişimine katkıda bulunan, kendilerine değer katan ve değerli hissettiren bir yer olma özelliği “kitap, atölye, akıl, kurum, sığınak, 2. ev” metaforları ile vurgulanmıştır. Okulların birçok önemli fonksiyonuna vurguda bulunan katılımcılar, bu kategori altında yer alan görüşleri ile pandemi sürecinin okulun bu özelliğini daha da ortaya çıkardığını göstermişlerdir. Bu kategori altında katılımcıların ürettikleri metaforlara ilişkin örnek ifadeler şu şekildedir:

“Okul, Hem usta hem çırak olduğumuz bir atölyeye benzemektedir. Kendi kendimizi geliştirip, topluma fayda sağlayabileceğimiz bir yer olduğundan...” (Ö.103)

“Okulu, kitaplara benzetiyorum. Çünkü sosyal dünyamızı geliştirebileceğimiz, yorumlamaya ve hayallere uygun bir ortamdır.” (Ö.17)

“Okul, kendimi bulduğum bir sığınaktır. Yalnızlığımı unuttuğum, kendimi değerli hissettiğim bir kaçış yeri olduğundan...” (Öğrt.74)

Okulların en önemli misyonlarından biri olan “bireylerin yetiştirilmesi” pandemi sürecinde de kendini göstermiştir. Bu misyonunu yerine getirmek için okullar birçok atılım gerçekleştirmiştir. Bu kategori altında üretilen metaforların ortak özellikleri arasında bireylerin doğumdan ölüme kadar yetiştirilmesinde sorumlu olma ve nitelikli bireyler yetiştirme sayılabilir. Bu kategoride katılımcıların her ne kadar birbirine yakın görüşleri de olsa öğretmenler diğer katılımcılara göre daha çok bu yönde fikir beyan etmişlerdir. Bu yönde olması da olağan bir durumdur. Okula yüklenen olağan anlamlardan bir diğeri de “yol gösterici ve yönlendirici olma”dır. Öğretmen ve öğrenciler aynı görüşü paylaşmış ve okulun bireylerin geleceklelerini belirlemede, yol göstermede ve hayatlarını yönlendirmede önemli bir yere sahip olduğu bireylerin görüşlerinde görülmüştür. Ayrıca öğrenciler okulun “meslek edindirme” rolünün olduğunu da ürettikleri “basamak, eğitim yuvası, köprü” metaforları ile göstermişlerdir. Okulların bireylerin geleceklelerine yönelik bir meslek edinmelerinde önemli bir görevi vardır. Bu görev öğrencilerin düşünceleri ile de vurgulanmıştır. Katılımcıların bu kategorilere yönelik oluşturdukları metaforlara yönelik bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

“Okul, fabrikaya benzemektedir. İnsanın işlendiği, vasıf kazandırdığı için...” (V.119)

“Okul fidan bahçesine benzemektedir. Taze, temiz ve faydalı insanların yetişebileceği bir ortamdır.” (Öğrt.93)

“Okul muma benzer. Çünkü okullar etrafına ışık saçarak yol gösterir.” (Öğrt.Ö.5)

“Okul, pusulaya benzemektedir. Çünkü yol gösterici ve yönlendirici bir yerdir.” (Ö.53)

“Okul bir köprüdür. Meslek sahibi olmak için geçmem gereken bir yol.” (Ö.127)

“Okul eğitim yuvasıdır. Mesleğimizi elimize alabilmemiz için en iyi bilgiyi aldığımız yerdir.” (Ö.67)

Özellikle öğretmenlerin okul kavramına yönelttikleri bir anlam olan “kazanç yeri olma” kategorisinde okulların para kazanma yeri ve maddi kazanç kapısı olarak görüldüğü saptanmıştır. Bu görüşü beyan edenlerin öğretmenliği bir meslek olarak gördüklerinden böyle fikir beyan ettikleri düşünülebilir. Öğretmenlerin çoğunlukta görüş belirttikleri diğer kategoriler ise “güven, huzur ve sevgi yeri olma” ve “evden sonra en çok vakit geçirilen yer olma”dır. Öğretmenler, okulun kendileri için güvenli, huzurlu, sevgi dolu bir yer olduğunu ifade ederken, evden sonra en çok vakit geçirdikleri yer olarak da okulu gördüklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin bu şekilde düşüncelerini ifade etmeleri olağan karşılanacak bir sonuçtur. Güven ve huzur duyulmayan bir yerde tüm zamanın geçirilmesi mümkün olmayacağını da düşünmek gerekmektedir. Bu kategorilere ilişkin bazı bazı doğrudan alıntı örnek ifadeleri şu şekildedir:

“Okul ekmek kapımdır. Hayatımı idame ettirmem için gerekli ekonomik gücün kaynağıdır.” (Öğrt.83)

“Okul sevgi dolu bir yuvaya benzemektedir. Samimiyet, sevgi ve bağlılık var.” (Öğrt.87)

“Okul ikinci evim gibidir. Zamanımın büyük bir kısmını orada geçirdiğim ve öğrencilerimi evladım gibi görmemden dolayı böyle düşünüyorum.” (Öğrt.46)

Pandemi süreci okulun “sosyalleşme yeri olma” özelliğini gözler önüne sermiştir. Özellikle öğrenciler, okulu birçok kişi ile sosyalleşebildikleri ve iletişim kurabildikleri yer olarak algıladıklarını ürettikleri metaforlarda belirtmişlerdir. Uzaktan eğitimin bireylerin yüz yüze eğitim de olduğu gibi sosyalleşmelerine fırsat tanımadığı bu kategoriye dayanarak söylenebilir. Bu söylemlere ilişkin bazı referans metaforlar ve gerekçeleri aşağıda gösterilmiştir:

“Okul sosyalleşme alanıdır. Pandemide kimse ile görüşemiyoruz.” (Öğrt.Ö.3)

“Okul sosyal ortamdır. Herkesle iletişim halindeyiz.” (Ö.52)

Pandemi sürecinde okul kavramına yönelik yüklenen anlamlardan biri de özellikle öğrencilerin beyanı olan “uzaktan olma” durumudur. Pandemi sürecinde gerçekleştirilen uzaktan eğitimden dolayı okullara gidilememiş, okullar dijital ortamlara taşınmış ve öğrenci ve öğretmenler de bu ortamlarda bir araya gelmiştir. Bunun yansıması da üretilen metaforlarda görülmektedir: İçi boş platform ve boş binalar. Öğrenciler ayrıca pandemi sürecinin getirdiği okulda olmamanın dezavantajının uzaktan eğitime geçiş ile bertaraf edildiğini ifade etmiş, “sosyal medya” metaforu ile okulun “ulaşılabilir olma” özelliğini vurgulamışlardır. Pandemi süreci ve uzaktan eğitime geçiş okula yönelik farklı görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur. Katılımcıların bu kategorilerde oluşturdukları bazı örnek metaforlar şu şekildedir:

“Okul boş binalara benzemektedir. Şu an hiç okula gitmeden de eğitim alabiliyoruz.” (Ö.122)

“Okul sosyal medyadır. Çünkü günlük hayatta kullandığımız platformlar kadar tek tıkla ulaşılabilir olduğu için...” (Ö.101)

Katılımcıların pandemi sürecinde “okul” kavramına yönelik ürettikleri metaforlara ilişkin oluşturulan diğer kategoriler “aile ve aile ortamı gibi olma”, “bireyleri şekillendirme yeri olma” ve “özgürlük sunma” şeklindedir. Bu kategorilerden “aile ve aile ortamı gibi olma” kategorisine öğrenci-öğretmen birlikte, “bireyleri şekillendirme yeri olma” kategorisine öğretmen-öğrenci-velilerin birlikte ve “özgürlük sunma” kategorisine öğrenciler çoğunlukla görüş bildirmişlerdir. Zamanlarının tamamının okulda geçtiğini belirten öğrencilerin okullarını bir aile ve aile ortamına benzetmeleri normal karşılanabilir. Aynı şekilde, okulu bütün katılımcıların bireyleri şekillendiren bir yer olarak görmeleri ve velilerin özgürlük sunan bir yer olarak düşünmeleri pandeminin bütün olumsuzluklarına rağmen normal karşılanabilecek bir sonuçtur. Bu kategorilere ilişkin bazı alıntılar aşağıda verilmiştir:

“Okul eğitim ve öğretim yuvasıdır. Öğretmen ve öğrenciler beraber bir bütün olduğu için...” (Öğrt.26)

“Okul bir kaba benzemektedir. Oradan fayda sağlayacak insanlara şeklini verir. Hayat tarzımızı genellikle okullarda yaşadıklarımız ve öğrendiklerimiz belirler.” (Ö.58)

“Okul hapishanedir. Dışarda özgürüz.” (Ö.137)

Okul kavramına yönelik oluşturulan kategorilerin bazılarının pandemi öncesi ve pandemi süreci ile örtüşecek şekilde olduğu görülmektedir. “Okul”un katılımcılar için anlamının bazı durumlar dışında aynı olduğu ve değişmediği, üstelik daha da önem kazandığı, normal zamanda çok fazla önemsenmeyen özelliklerinin pandemi ile ne kadar gerekli olduğunun farkına varıldığı görülmüştür. Bu kategoride daha çok öğrenci olan katılımcıların fikir beyan ettikleri ve bu görüşlerin özellikle okul kavramının öne çıkan özelliklerinde toplandığı tespit edilmiştir.

“Öğrenci” kavramına yönelik oluşturulan metaforlar

“Öğrenci” kavramına yönelik katılımcıların oluşturdukları 72 farklı metafor “hiçbir şey bilmeyen/yeni öğrenen, sahiplenilen/benimsenen, şekillendirilen, sermaye, çalışan, öğrenen, gelişen/gelişim gösteren, özgün, uzaktan eğitimin sıkıntılarının yansıdığı, önemsenmeyen/değer görmeyen, sınırları olan/sınırların ötesine geçemeyen ve gelecek kaygısı yaşayan biri olarak” kategorilerini oluşturmuştur. 16 kişiye ait yanıtlar kapsam dışı kaldığından 107 kişinin “öğrenci” kavramına yönelik metaforları değerlendirilmeye alınmıştır. Bu bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4.

Katılımcıların “Öğrenci” Kavramına Yönelik Oluşturdukları Metaforlar ve Bunlara ait Kategorilere Yönelik Frekans Dağılımı

Kategori (n=12)	Metafor (n=72)	Öğretmen (f)	Öğrenci (f)	Veli (f)	Toplam (f)
Hiçbir şey bilmeyen/yeni öğrenen biri olarak	Bebek, bilgi tahtası, boş bir levha, çarık, küçük balıklar, müşteri	2	4	1	7
Sahiplenilen/benimsenen biri olarak	İşim, evlat/çocuk (6), arkadaş (4), sorumluluk	12	2	2	16

Şekillendirilen biri olarak	Tohum, (işlenmemiş) cevher (3), parlatılması gereken elmas, doluluk oranı ve şekli belli olmayan kap, su, un-su-tuz, fidan, işlenmemiş bir inciye, hamur (2)	8	4	4	16
Sermaye olan biri	Yarınlar (2), gelecek (8), kendimizi ve geleceğimizi var etmenin bir parçası, güneş, geleceği değiştirecek güce	10	2	4	16
Çalışan biri olarak	İşçi/amele (3), karınca (3)		6	1	7
Öğrenen biri olarak	Bilgi öğrenen, kitap okuyan birine, mini filozofa, eğitim gören herkes, aç bir maymuna, bilgiyi arayan keşfeden ulaşan, bilgiye aç, anaokulundan üniversite hayatına kadar kendi geleceğini belirleyen kişi, hayatın içinde olması gereken bir aktör, gezgin	3	9		12
Gelişen/gelişim gösteren biri olarak	Tohum (2), meyve, bilgisayar, ağaç, hayatta yolunu arayan herkes, yolcu fidan, çiçek (2), bir kısmı yazılmış bir kağıt, tırtıl, evlat	6	8	3	17
Özgün olan biri	Başarıya aç bir nesne, ayna, gökyüzü, masum bir kedi, işlenmeyi bekleyen bir pırlanta, kitap	5	2	1	8
Uzaktan eğitimin sıkıntılarının yansıdığı biri olarak*	Şansız bir grup, denek, kafası artık allak bullak olmuş birine, sanal, mağdur (2), deneme tahtası (2), köle, çocuklarım, mücadele, yapay zeka, robot (2), öğretmen, makinalaştırılmış et parçası	5	13	5	23
Önemsenmeyen/değer görmeyen biri olarak*	İşçi, deneme tahtası, yaprak gibi savrulmak üzere, kıymetsiz bir değer, oyuncak	2	3	2	7
Sınırları olan/sınırların ötesine geçemeyen biri olarak*	Kapalı kutu, emir kulu, robot, hayatını kendi gelişimi için harcayan bir birey, bukalemun		5		5
Gelecek kaygısı yaşayan biri olarak*	Ne için okuduğu sonunda ne olacağı belli olmayan varlık, sürünen insan		2		2
Toplam (f)		53	60	23	136

* Anlamsal olarak olumsuz olan metaforlar

Katılımcıların “öğrenci” kavramına yönelik olumlu görüşlerinin olduğu ve bu olumlu görüşleri çoğunlukla öğretmenlerin belirttiği görülmektedir. Olumsuz görüşlerin çoğunluğu yapılan uzaktan eğitimin getirdiği sıkıntılar ve öğrencilerce belirtilen olumsuzluklar olduğu görülmektedir. Öğrenci olan katılımcılar kendilerine farklı açıdan baktıklarından kendileri için oluşturdukları metaforlar da diğer katılımcılara göre farklılaşmaktadır. Olumlu görüşler, genellikle öğretmenlerin öğrencilere yükledikleri özellikler etrafında, olumsuz görüşler de öğrencilerin kendileri için yükledikleri anlamlar ve uzaktan eğitim zamanında yaşanan sıkıntılı durumlar etrafında toplanmıştır.

Olumlu görüşlerin başında “gelişen/gelişim gösteren biri” kategorisi gelmektedir. Katılımcıların çoğunluğu özellikle öğrenci olanlar, öğrencileri gelişen, gelişim gösteren, yetişen, yetiştirilen ve öğrenen bir kişi olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Bu ortak özellikler çerçevesinde öğrencilerin geliştirilmesi, yetiştirilmesi ve öğrenmesi gereken bireyler olduğu da düşünülebilir. Bu kategoride yer alan bazı katılımcı görüşleri şunlardır:

“Öğrenci bir tırtula benzemektedir. Öğrenci bir gün öğrencilikten çıkıp bir meslek sahibi olacaktır. Tıpkı tırtılın bir gün kelebek olması gibi...” (Ö.106)

“Öğrenci fidan gibidir. Gelişmesi için sevgiye ışığa ve pek çok faktöre ihtiyacı olduğu için...” (Öğrt.53)

Ayrıca öğrencilerin “sahiplenilen/benimsenen, şekillendirilen ve sermaye” biri olduğu da çoğunlukla görüş belirtilen kategorilerdendir. Bu kategorilere yönelik daha çok öğretmenler görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda oluşturulan bu kategoriler sırasıyla şu ortak özelliklere sahiptir: Sahiplenilmesi, benimsenmesi, kendinden görme, duygusal bağlanma, şekillendirilen, yetiştirilen, hammadde, pasif alıcı; sermaye ve geleceğin kendisi olma. Bu ortak özelliklere dikkat edildiğinde öğretmenlerin öğrencilerine yönelik düşündüğü özellikler olduğu görülmektedir. Bir öğrenci “duygusal olarak bağlanılan, sahiplenilen, belirli bir şekle

koyulabilen, gelecek ve sermaye olan biridir” denilebilir. Bu kategorilere ilişkin bazı referans metaforları şöyle sıralayabiliriz:

“Öğrenci, evlat gibidir. Çünkü kendimden çok onların geleceği için kaygılanıyorum.” (Öğrt.38)

“Öğrenci, suya benzemektedir. Öğrendiği bilgilere etkilendiği insanlara, durumlara, mekanlara göre şekil alır.” (Ö.58)

“Öğrenci, geleceği değiştirecek güçtür. Çünkü daha iyi bir dünya ve insanlık için öğrenciler büyük önem taşır.” (Ö.109)

Diğer olumlu görüşlerin çoğunluğunu öğrencinin “öğrenen biri olarak” ifade edildiği kategori almaktadır. Bu kategoride daha çok öğrencilerin görüşleri olduğundan öğrencilerin kendilerini öğrenen ve gelişen biri olarak gördükleri söylenebilir. Öğrencilerin bunu dile getirirken öğrenmenin var olma sebepleri olduğunun bilinci ile hareket ettikleri düşünülebilir. Öğrenme amaçlı olan öğrencilere yönelik geliştirilen bazı metafor ve gerekçeleri şunlardır:

“Öğrenci, mini filozofa benzemektedir. Günümüz gençliği meraklı, araştıran, kritik düşünen bir profile sahip olduğu için...” (Ö.14)

“Öğrenci, aç bir maymuna benzemektedir. Her şeyi öğrenmek ve yaşamak istediği için...” (Ö.61)

Katılımcıların özellikle de öğretmenlerin ürettikleri metaforların çoğunluğunun yer aldığı bir diğer kategori “özgün olan biri”dir. Öğrencilerin kendine has, özgün, sınırları olmayan, beklentileri olan, yansıtma işlevi olan ve değerli olarak görülen bir birey şeklinde nitelendirildiği üretilen metaforlarda görülmektedir: Başarıya aç bir nesne, ayna, gökyüzü, masum bir kedi, işlenmeyi bekleyen bir pırlanta, kitap. Bu metaforların bazılarını örnek olacak ifadelere şu şekilde yer verebiliriz:

“Öğrenci, aynaya benzemektedir. Kendimizi onlarda görürüz...” (Öğrt.Ö.5)

“Öğrenci, işlenmeyi bekleyen bir pırlantaya benzemektedir. Her öğrenci keşfedilmeyi bekleyen bir hazinedir.” (Öğrt. 83)

“Çalışan biri olarak” ve “hiçbir şey bilmeyen/yeni öğrenen biri olarak” kategorileri diğer olumlu görüşlerdendir. Ve öğrenci ağırlıklı görüşlerden oluşmaktadır. Öğrenciler kendilerini çalışan, hiçbir şey bilmeyen ancak yeni bir şeyler öğrenmek için çabalayan biri olarak kendilerini gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu özellikler, öğrencilerin kendileri için gördükleri görevler olarak da düşünülebilir. Bu yönde bazı örnekler şu şekilde verilebilir:

“Öğrenci, çırak gibidir. Çünkü deneyimsizdir.” (Ö.112)

“Öğrenci, işçi gibidir. Çünkü sürekli çalışması gerekiyor.” (Ö.122)

Katılımcıların özellikle de öğrencilerin çoğunluğunun ifadesiyle “uzaktan eğitimin sıkıntılarının yansıdığı biri olarak” öğrencilerin görüldüğü ve bu yönde metafor oluşturdukları tespit edilmiştir. Bu metaforlar pandemi sürecinde yapılan uzaktan eğitim ile birlikte gelen öğrenciye yönelik olumsuzlukları ifade etmektedir: Değer görmeyen bir varlık, belirsizlik, görememe, adaletsizliğe uğrayan bir varlık, önemsiz olma, değersizlik hissi, bir şey verilmeden bir şeyler isteme, bir arada olamama, sorunların çokluğu ve başatma zorunluluğu, itaatkar-pasif olan, sınırlandırılan, kendisine dayatılanı yapmakla yükümlü, kendi kendine öğrenmeye çabalama, öğretmen sıkıntısı. Bu olumsuzluklar öğrenciye yüklenen anlamı etkilemiştir. Özellikle öğrencilerin kendilerini de bu şekilde değerlendirmeleri pandemi sürecinden ilk etkilenen grup olmalarından dolayıdır. Ayrıca pandemi öncesinde de “öğrenci” kavramının kendileri için olumsuzlukları çağrıştırdığı da verilen çoğunluk olumsuz görüşlerden anlaşılmaktadır. Bazı örnek görüşler şöyle sıralanabilir:

“Öğrencileri şanssız bir gruba benzetiyorum. Uzaktan eğitimin kalitesizliği ve hastanede uygulama yapamamalarından dolayı.” (Ö.1)

“Öğrenciler, deneme tahtası gibidir. Çünkü eğitim sistemimiz üzerinde sürekli deneme yapılıyor.” (Öğrt.Ö.V.59)

“Öğrenci, yapay zeka gibidir. Çünkü, ekran karşısında kendini ifade edemeyip, sorgulayamayıp sadece komutları yerine getirdiği için...” (Ö.101)

“Öğrenci” kavramına yönelik oluşturulan olumsuz yönde metaforların oluşturduğu diğer tamamlar ise çoğunluk sırasıyla şöyledir: Sınırları olmak-sınırların ötesine geçememek, önemsenmeyen- değer görmeyen bir varlık, gelecek kaygısı yaşayan bir varlık. Pandemi ile yaşanan olumsuzluklardan etkilenen öğrenciler “öğrenci” kavramına olumsuz anlamlar yüklemişlerdir. Başka bir bakış açısıyla da öğrencilerin kendilerine yönelik beklentilere ve uygulamalara bağlı olarak olumsuz düşüncelere sahip oldukları yargısına varılabilir. Öğrencilerin kendileri için bu yargılara varmaları normal karşılanabilir. Çünkü öğretmenlerin öğrenci algıları ile öğrencilerin

öğrenci algıları arasında farklılıklar mevcuttur. Bununda görüşlerine yansımaları kaçınılmazdır. “Öğrenci” kavramına yönelik oluşturulan bazı örnek metaforlar ve gerekçeleri şu şekildedir:

“Öğrencileri kutuya benzetiyorum. Sebebi: onlara öğretilmiş şeylerin dışına çıkabilecekleri kapasitesine inanmamaları.” (Ö.17)

“Öğrenciler emir kuludur. Ödevleri ve sınavları vermekle görevliyiz; ancak, edindiğimiz bilgiler sadece bu alanları tamamlamak için kullanılıyor.” (Ö.24)

“Öğrenciler deneme tahtası gibidir. Her şey bizim üzerimizde deniyor; çünkü öğrencileri nasıl mağdur edebiliriz modunda yetkililer.” (Ö.62)

“Öğrenci, sürünen insana benzemektedir. Hayat şartlarından dolayı öğrencinin üstünde çok yük olduğunu düşünüyorum.” (Ö.97)

Öğretmenlerin “öğrenci” kavramına bakışı olumlu olmuştur. Onları değerli ve misyonları ne ise o şekilde gördükleri görülmüştür. Öğrencilerin geneli kendilerine bakışları öğretmenlerden farklı olmuştur. Öğretmenlerin pandemi sürecinde de öğrencilere bakışlarının ve kendileri için anlamlarının pandemi öncesindeki gibi olduğu, öğrencilerin pandemi ile birlikte “öğrenci” kavramına yönelik görüşlerinin olumsuz yöne daha çok kaydığı görülmüştür.

“Öğretmen” kavramına yönelik oluşturulan metaforlar

Araştırmada “öğretmen” kavramına yönelik oluşturulan 82 farklı metafor “yol gösterici/yönlendirici, rol model, kıymetli/önemli, yetiştirici/şekillendirici/biçimlendirici, bilgi kaynağı, uzaktan eğitimin yansımalarını yaşayan, iyi/kötü olma durumuna göre değişen, geliştirici/biçimlendirici, fedakâr-özverili, konumuna bağlı olarak yönetici/otorite, yararlı-geliştirici, sevilen ve görevini yerine getiremeyen biri olarak” şeklinde 13 kategoriye ayrılmıştır. Verilen yanıtlardan 19’u uygun görülmediğinden çıkarılmıştır. Bu sebepten toplamda 104 kadar kişinin verisi değerlendirilmiştir. Bu bulgulara ait tablo şu şekildedir:

Tablo 5.

Katılımcıların “Öğretmen” Kavramına Yönelik Oluşturdukları Metaforlar ve Bunlara ait Kategorilere Yönelik Frekans Dağılımı

Anlamsal kategori	Kategori (n=13)	Metafor (n=82)	Öğretmen (f)	Öğrenci (f)	Veli (f)	Toplam (f)
	Yol gösterici/yönlendirici biri olarak	Pusula (2), rehber (6), kılavuz (2), çoban, şef, meşale, lider, öncü, deniz feneri, ışık, aile	9	11	1	21
	Rol model olarak	Örnek, ebeveyn, rol model, yol gösterici, ışık-fener, rehber	5	2	3	10
	Kıymetli/önemli biri olarak	Su, yürüteç*, bahçıvan, eğitmen, iş, usta, ülkenin gizli kahramanı (hem olumlu hem olumsuz)	6	2	3	11
	Yetiştirici/şekillendirici/biçimlendirici biri olarak	Çiftçi, ağaç yetiştirilen çiftlik ile ilgilenen kişi, bahçıvan(2), eğitmen, boya, fabrika, sanatkar, insan mühendisi, zanaatkar (3), elmasa şekil veren fabrika çalışanı	6	6	2	14
	Bilgi kaynağı olarak	Koca yürek, kitap (2), ışık kaynağı, ders veren, Google, yol gösterici, öğreten, bilgi kaynağı, bilgi, mum (2), akıl hocası, hava durumuna	3	11	2	16
	Uzaktan eğitimin yansımalarını yaşayan biri olarak	Ders anlatmış olmak için anlatan bireyler*, bilgisayar/telefon ekranlarına*, yabancı*, slayt okuyan*, ışık, ağustos böceği*, işsiz bir heykeltıraş*, bilgiyi organize bir şekilde aktaran biri*, fedakârlık*, savaşı,	4	11	2	17

		bilgisayar*, rehber, Tv'de başrol oyuncusu				
Hem olumlu hem olumsuz anlam çağrıştırma	İyi/kötü olma durumuna göre değişen biri olarak	Yerine göre bir lütuf yerine göre robot, robot, aşçı, bilgi kapısı	1	3	1	5
	Geliştirici/biçimlendirici olan biri	Yazar (2), yarınları tesis eden, mimar	3	1	1	5
	Fedakâr-özverili olan biri	Emekçi, ailenin en büyük çocuğu, ağaç, kahraman, mum, bakıcı, akademisyen, anne	5	2	3	10
Hem olumlu hem olumsuz anlam çağrıştırma	Konumuna bağlı olarak yönetici/otorite olan biri*	Amir, yönetici (2)	2	2		4
	Yararlı-geliştirici olarak biri	Anne-baba-bilgin, ışık, okulun en güzel parçası, eğitim-öğretimi en iyi yapan kişi, çınar, bilge	4	2	2	8
	Sevilen biri olarak	Ana-baba, anne-abla-arkadaş, şef aşçı, abi-abla, anne-arkadaş-abla-eğitmen, abla-abi-arkadaş	5	2	2	9
	Görevini yerine getiremeyen biri olarak*	Gardiyan, ödev makinesi, emir kulu		2	1	3
	Toplam (f)		53	57	23	133

* Anlamsal olarak olumsuz olan metaforlar

Çalışmada katılımcıların görüşlerinin çoğunluğu olumlu yöndedir. Her ne kadar öğrencilerin oluşturdukları metaforlar fazla ise de, bu olumlu görüşlerin çoğunluğu öğretmenlere aittir. “Öğrenci” kavramına öğrencilerin bakış açılarının farklı olması sonucu ile benzer şekilde öğretmenler de “öğretmen” kavramına diğer katılımcılara göre farklı bir açıdan bakıp değerlendirmişlerdir. Öğretmenler kendilerini sınıf içerisinde ve dışarısında, pandemi öncesi ve süreç boyunca kendilerine yükledikleri anlamlar doğrultusunda cevap verdikleri görülmektedir. Öğrencilerin görüş ağırlıklarına bakıldığında ise, öğretmenlere daha çok görevleri odaklı anlamlar yükledikleri görülmektedir. Bu sonuç, pandemi sürecinde öğretmenlerin yüklerinin fazlasıyla artmasına ve yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen her şeyin üstesinden gelebilme çabalarının bir sonucu olarak görülebilir. Olumsuz olan görüşlerin çoğunluğu ise öğrencilere aittir. Ve bu görüşler de pandemi sürecinde gerçekleşen uzaktan eğitim ile bağlantılı olarak yaşananların yansımaları şeklindedir.

“Öğretmen” kavramına yönelik en çok oluşturulan metaforlar “yol gösterici/yönlendirici” kategorisinde yer almaktadır. Katılımcıların çoğunluğu özellikle öğrenciler, öğretmenleri yol gösterici ve yönlendiren birileri olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Pandemi sürecinde de, pandemi öncesinde de öğretmenler, yol gösterici ve yönlendirici birileri olarak görülmektedir. Katılımcılar, şartlar ne olursa olsun, öğretmenlerin en önemli özelliklerinden birinin bu olduğunun vurgusunu yapmışlardır. Bazı örnek metaforlar ve gerekçeleri şu şekildedir:

“Öğretmen, deniz feneri gibidir. Çünkü yol göstericidir.” (Ö.92)

“Öğretmenler, rehber benzemektedirler. Çünkü yol gösterici olduğu için...” (Öğrt.95)

“Öğretmenler, aile gibidir. Verdiği bilgilere göre hareket etmeye çalışırız.” (Ö.126)

Pandemi sürecinde yapılan bu çalışmada katılımcıların çoğunluğu, özellikle öğrenciler, öğretmenleri çeşitli sıkıntıların merkezinde gördüklerinden “uzaktan eğitimin yansımalarını yaşayan biri olarak” nitelendirmişlerdir. Bu kategori altında özellikle olumsuz görüşler çoğunluktadır. Bilginin kaynağı, aktarıcısı ve vericisi, bir meta dönüşmesinin olduğu, uzak olma, görevini yerine getirememe, fedakâr ve özverili olma olumsuzluklarının yanında, yol gösterici ve yönlendirici olma, önemli bir faktör veya figür olma, fedakar ve özverili olma (hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanılmıştır) gibi olumlu hususlarda uzaktan eğitimin yansımalarına öğretmenlerin maruz kaldıkları beyan edilmiştir. Buna göre uzaktan eğitimin hem olumlu hem de olumsuz yansımaları öğretmen nezdinde gerçekleştiği söylenebilir. “Öğrenci” kavramında da uzaktan eğitimin sıkıntılarına

oldukça değinilmiş ve her iki kesimde pandemi sürecinde olabildiğince bu durumdan etkilenmiştir. Bu süreçten ilk etkilenenler olduklarından yansımaları da bir o kadar derinden olmuştur. Bu kategoriye referans görüşler şunlardır:

“Öğretmenler, ders anlatmış olmak için anlatan bireyler gibiler. Çünkü bu süreç içinde böyle görüyorum.” (Ö.11)

“Öğretmenler, bilgisayar/telefon ekranlarına benzemektedirler. Çünkü pandemiden dolayı eğitim ve öğretim ekranlara sıkıştı.” (Ö.14)

“Öğretmenler, slayt okuyanlardır. Slayt okuyup geçildiği için...” (Ö.28)

“Öğretmen, ağustos böceğine benzemektedir. Evden çalışıyor fakat çalıştığı belli olmuyor.” (Ö.V.72)

“Öğretmen, işsiz bir heykeltıraşa benzemektedir. Çünkü elinde malzeme olmadığı için...” (Öğrt.85)

“Öğretmen, rehber benzemektedir. Çünkü, bu pandemi sürecinde öğrenciler öğretmenler de zorlanmasına rağmen bir şekilde bu durumu unutarak öğrencilere yol gösterici olmaya çabaladılar.” (Ö.124)

Öğretmenlerin “bilgi kaynağı” birileri olarak görülmesi diğer yüksek sonuçlardan biridir. Öğrencilerin çoğunlukta görüş belirttiği bir kategoridir. Katılımcılar, bu kategori altında bilgi kaynağı olmanın dışında bilginin aktarıcısı, vericisi ve bu aktarım işlemini gerçekleştirirken değişken bir yapıya sahip olma durumlarından da bahsetmişlerdir. Her durumda öğretmenler bilgi kaynağı ve aktarıcısı olarak görülmektedir. Bazı görüşler şu şekildedir:

“Öğretmen, kitaptır. Çünkü bizlere bilgi katıyor.” (Ö.24)

“Öğretmenler, “Google” benzemektedir. Çünkü ne sorsak buluyoruz.” (Öğrt.V.34)

“Öğretmen, karanlıkları aydınlatan bir muma benzer. Çünkü öğretmen her daim çevresini bilgileriyle aydınlatır.” (Öğrt.99)

Bir diğer olumlu ve yüksek sonuç “yetiştirici/şekillendirici/biçimlendirici biri olarak” öğretmenlerin görülmesidir. Öğretmenlerin bu süreç içerisinde ve öncesinde de böyle bir görevleri olduklarına inanıldığı hem öğrenci-öğretmen görüşlerinin eşit sayıda olmasından hem de öğrenci kavramına yöneltilen “şekillendirilen biri” düşüncesinden belli olmaktadır. Aynı şekilde “geliştirici/biçimlendirici olan biri” görüşü de öğretmenlerin özellikleri arasında sayılırken öğrencilerin “gelişen/gelişim gösteren biri olarak” görülmesiyle eş benzer hareket etmektedir. Öğrenci ve öğretmen için bu şekilde birbiri ile örtüşen ve destekleyen görüşlerin yer alması her iki kavramın misyonunun bireylerde tam olarak algılandığının da bir işaretidir. Ayrıca bu iki kavramın birbiriyle kenetli bir bütün olduğu, birbirini tamamladığı da ortadadır. Öğretmen yetiştiren, şekillendiren, geliştirici ve biçimlendirici; öğrenci şekillendirilen, gelişen ve gelişim gösteren biridir. Bu metaforlar, “öğretmen” ve “öğrenci” kavramlarının birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğinin göstergesi şeklindedir. Bu iki metaforlara ilişkin referans görüşlerin bazıları sırasıyla şu şekildedir:

“Öğretmen, zanaatkârdır. Çünkü cevheri işlemek için gerekli bilgi birikim ondadır.” (Öğrt.Ö.19)

“Öğretmen, boya gibidir. Çünkü Öğrenciye rengini veren öğretmendir. Her renk insanda bir duyguyu çağrıştırır ve temsil ettiği duygular da vardır. Dünyayı hangi renk camdan göreceğimiz öğretmenlerden öğreniriz. Siyahı temsil eden bir öğretmen geçmişse hayatımızdan karanlık camlardan bakmayı, olumsuzlukları görmeyi biliriz. En güzelini de yapsak işimizi sevmeyiz, dünyanın en eğlenceli bilgisi de olsa öğrenirken eğlenemeyiz. Ve bu renginizi başka insanlara da yayarız. Eğer daha açık ve canlı renklerden bakmayı öğrenebilirsek çöp toplarken bile eğlenebilir, integral çözerken bulmaca çözüyormüş gibi hissedip aynı zamanda zevk alabiliriz. Yaşadığımız bu olumlu duyguları da sürekli etrafımıza yansıtır, mutlu insanların sebebi oluruz.” (Ö.58)

“Öğretmen, fabrikaya benzemektedir. Çünkü sürekli yetersiz öğrenciler gelir, işlenir ve yeterli bireyler olarak mezun olur. İşleyen öğretmendir.” (Ö.103)

En çok oluşturulan ve yine öğretmenlerin çoğunlukta ifade ettiği “kıymetli/önemli biri olarak” görüşü öğretmenlere yüklenen bir diğer anlamdır. Öğretmenlere bu anlam yüklenirken yaşamsal öneminin olması, önemli bir faktör/figür ve gözde biri olması çerçevesinde de değerlendirildiği görülmüştür. Bu kategori altında bu anlamlarda öğretmenler için belirtilen görüşler arasında sayılmıştır. Öğretmenlerin pandemi sürecinde görevlerinin ne kadar zor olduğunun yanında ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunun bilinmesi pandeminin olumlu sonuçlarından biri olmuştur. Bu görüşü destekleyecek birkaç örnek şu şekildedir:

“Öğretmen, suya benzemektedir. Çünkü su insanlık için ne kadar ehemmiyetli ise öğretmende o derece kıymetlidir.” (Öğrt.Ö.5)

“Öğretmen, ülkenin gizli kahramanıdır. Çünkü her yere yetişmeye çalışıyor. Deprem olur afet bölgesinde, pandemi olur filyasyon ekibinde, uzaktan eğitimde her daim çalışır ama kimse bunun farkına varmaz.” (Öğrt.V.96)

“Öğretmen” kavramına yönelik belirtilen diğer olumlu görüşler “rol model” ve “fedakâr-özverili” biri olarak görülmeleri şeklinde kategoriler oluşturmuştur. Öğretmenlerin çoğunlukta kendilerini böyle gördükleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen katılımcıların çoğunlukta görüş belirttikleri “sevilen biri” kategorisinde, öğretmenlerin sevilen ve önemli özellikleri üzerinde barındıran kişiler oldukları görülmüştür. Bu kategorilere yönelik bazı metaforlar ve açıklamaları şu şekildedir:

“Öğretmen, rehberdir. Çünkü rol model olur ve yönlendirir. Amacı doğru çizgide yürütmektir.” (Öğrt.V.71)

“Öğretmenler, savaşçıdır. Çünkü evinde bile eğitim-öğretim için çabalayıp, emek harcadıkları için...” (Ö.101)

“Öğretmenler, anne-aba-arkadaştır. Kan bağı gibi manevi bağ oluşmasından dolayı...” (Öğrt.Ö.114)

Olumlu görüşlerden bir diğeri de “yararlı-geliştirici olarak biri” kategorisidir. Bu kategoride deneyim sahibi olma, kendi alanında bir otorite olma ve kendini geliştirme özelliklerinden de bahsedilmektedir. Öğretmenler diğer katılımcılara göre daha çok bu özellikle kendilerini tanımladıkları saptanmıştır. Bazı örnekler şunlardır:

“Öğretmen, çınardır. Yılların tecrübesini kazandığı için...” (Öğrt.29)

“Öğretmenler, okulun en güzel parçasıdır. Çünkü onların sayesinde en güzel bilgileri öğreniyoruz.” (Ö.62)

Öğretmenlerin kişilik yapıları, konuları veya niyetleri doğrultusunda bireyler üzerinde farklı etkiler oluşturulabilmektedir. Bazı görüşler, öğretmen kavramına aynı anda, durumuna bağlı olarak hem olumlu hem de olumsuz anlamlar yüklenebileceğini göstermiştir. Öğretmen kavramına “iyi/kötü olma durumuna göre değişen biri olarak” ve “konumuna bağlı olarak yönetici/otorite olan biri” temaları farklı bakış açıları sunmuşlardır. Bu iki tema öğretmenlerin yükledikleri görevler neticesinde bireyler üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olabileceğini, onları iyiye de kötüye de sevk edebileceklerini göstermiştir. Ayrıca “iyi/kötü olma durumuna göre değişen biri olarak” temasında yararlı ve geliştirici olma durumu da özellikle vurgulanmıştır. Bu iki tema dışında tamamen olumsuz anlamlar içerisinde olan “görevini yerine getiremeyen biri olarak” teması da katılımcıların görüşleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu temalarda öğrenciler ağırlıktadır. Bu temalar için bazı örnekler şu şekildedir:

“Öğretmen, aşçıya benzemektedir. Lezzet oluşturuyor... İsterse zehirler.” (Öğrt.V.130)

“Öğretmen, yöneticidir. Çünkü öğrencileri yönlendirmeye çalışıyorlar.” (Ö.122)

“Öğretmen, gardiyana benzemektedir. Sürekli bekçilik yapıldığından...” (Ö.137)

Öğretmenler, öğrencilerin eğitim-öğretim hayatında önemli bir yere sahip olduklarından “öğretmen” kavramına yüklenen anlamlarda öğretmen ve öğrenciler için bir o kadar anlamlı ve değerli olacaktır. Uzaktan eğitimin getirdiği sıkıntılarda bir o kadar bu anlama yansacaktır. Ancak, görüşlerin çoğunluğundan öğretmenlerin bu olumsuzlukların altında kalmadığı görevi ve misyonunu tamamıyla yerine getirebildiği anlaşılmaktadır. Öğretmenlik mesleğine ait birçok özellik öğretmenler tarafından belirtilmiş; pandemi sürecinde bu özelliklerin de ön plana çıktığı özellikle vurgulanmak istenmiştir. Öğretmenlerin ne kadar hayati öneme sahip olduğu bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

“Uzaktan eğitim-öğretim” kavramına yönelik oluşturulan metaforlar

Çalışmada “uzaktan eğitim-öğretim” kavramına yönelik 103 farklı metafor ve 11 kategori oluşturulmuştur (Tablo 6). Katılımcıların verdikleri yanıtların 8’i uygun olmadığından çıkarıldığından 115 kişinin verisi değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 6.

Katılımcıların “Uzaktan Eğitim-Öğretim” Kavramına Yönelik Oluşturdukları Metaforlar ve Bunlara ait Kategorilere Yönelik Frekans Dağılımı

Anlamsal kategori	Kategori (n=11)	Metafor (n=103)	Öğretmen (f)	Öğrenci (f)	Veli (f)	Toplam (f)
	Gereklilik/zorunluluk	Gerekli bir uygulama, normal işleyişin devam etmesi, olağanüstü durumlarda çok iyi yol, zorunlu durumlarda gereksinim*, mecburiyet (2*), zorunlu bilgi alışverişi*, kötünün iyisi*, mecburi eğitim yolu, iletişim	8	3	4	15
	Uzak olma*	Uzaktaki sevgili (2) (hem olumlu hem olumsuz), uzaktan ilişki*, tatsız tuzsuz bir yemek*, hiçbir şey*	2	3	1	6

İyi/faydalı durumu	olma	İyi-güzel bir şey, teknolojik aletler ve bireyler arası iletişimi sağlayan bir aracı, teknolojik okul, öğrenciyi en zorlu şartlarda bile yalnız bırakmadan ona ulaşıp eğitebilme, olumlu bulma	4	2	2	8
Uzaktan faydası	eğitimin	Kolaylık, daha verimli çalışma, özgürlük, kolay ve uygulanabilir (hem olumlu hem olumsuz), okuldaki uzaktan bir eğitim, zorlu süreci kolaylaştıran, ev ortamında bilgi aktarım kanalı	4	4	1	9
Uzaktan olumsuzlukları*	eğitimin	Özgürlükler alanı, fırsat eşitsizliği, bozuk bir teraziye, kolonu eksik bina, eşitsizlik örneği, süzgeçle kuyuya su taşımak, bir kavanoz balı kavanozun içinde yemeye çalışmak, çok zorlu bir süreç, eğitim kalitesinin olmadığı sentetik, doğallıktan uzak, yalancı bir sistem, adaletsizlik, tatil, robotlaştırma, televizyon kablosu, tek kişilik eğitime, uçan araba, arapsaçı, hiçbir şey, boş sistem, farklı bir deneyim, susuz bir dere yatağı, karman çorman hiçbir şeye benzemeyen ve anlamayan, denizin ortasındaki küreksiz sandala	11	12	1	24
Kötü/faydasız durumu *	görme	Suyu asla biriktiremeyecek bir baraj, faydalı olmayan bir eğitim, sıkıntı, boş bir sistem, hiçbir şey, iğneyle kuyu kazmak, kara trene, çöl, anlamsız bir yazıya, gereksiz zaman kaybı, boş okul	5	6	3	14
Memnuniyetsizlik*		Oyun, işe yaramayan platform, youtube de anlatılan ders videoları (2), diğer platformlardan dinlenen videolar, delikli poşet, hücre, televizyon, aşırı sıkıcı ve yorucu bir işe, hiçbir şey (3), sıkıntı, tuzun katılmadığı un ve su, yol kazası, varlığıyla yokluğu bir olmasına rağmen varlığında kötü hissettiren insan, sürekli eğitimin yanlış anlaşılma hali, bilgi odaklı eğitim, karamsarlık, yarım elma, kırık sandalye, maraton, kendi çalıp kendi oynama, ailesinden ayrılmış çocuk	7	20	4	31
Etkileşim ve iletişim eksikliği*	iletişim	YouTube videoları, televizyon, film, dijital bir ortam, zor ve zahmetli bir alan, duygusuz eğitim, sıkıcı, e-kitap, beyhude uğraş, görüyorum fakat hissedemiyorum, duygusuz zorunlu bir platform, tat alamama, telefon ile konuşma, gereksiz işkence	8	6	4	18
Verimsizlik*		Anlamsız çaba, alışmakta zorlanılan bir durum, uzaktan sadece soyut bir hayat, zaman kaybı, tuzsuz yemek, boşa kürek çekme, yönetilemeyen bir süreç	3	5	1	9
Hem olumlu hem olumsuz anlam çağrıştırma	Duruma göre fayda ya da zararının olması	Verimli ve verimsiz eğitim gibi, teknoloji, oyun topu, okyanus ötesi, rahat gözükken ama kısıtlayıcı		5		5

Zor olma/Zorluklarla mücadele etme*	Zorlayıcı, Ferhat ve Şirin'in arasına giren sıradağlar, çaba (hem olumlu hem olumsuz), kıyamet günü, zorluk	4	2	2	8
Toplam (f)		56	68	23	147

* Anlamsal olarak olumsuz olan metaforlar (* sayısı kadar olumsuz metafor mevcut anlamındadır. Örneğin; “fabrika (2*)” metaforunda; 2 tane fabrika metaforu olduğu, bunlardan birinin olumsuz olduğu anlamındadır)

Tablodan da anlaşılacağı üzere katılımcıların verdiği cevapların çoğunluğu olumsuz yöndedir. Kavrama yönelik belirtilen görüşlerin çoğunluk sıralaması şu şekildedir: Memnuniyetsizlik, uzaktan eğitimin olumsuzlukları, etkileşim ve iletişim eksikliği, gereklilik/zorunluluk, kötü/faydasız görme durumu, verimsizlik, uzaktan eğitimin faydası, iyi/faydalı olma durumu, zor olma/zorluklarla mücadele etme, uzak olma, duruma göre fayda ya da zararının olması. “Uzaktan eğitim öğretim” kavramına yönelik getirilen eleştirilerin çoğunluğu katılımcıların yaşadıkları sıkıntılar, zorluklar ve bunlarla bağlantılı memnuniyetsizlikleri ve verim almayışlarıdır. Ayrıca yaşanan pandemi sürecinin getirdiği olumsuzluklar da eklenince süreç ve kişilerin uyumu daha da zor hale gelmiştir. Olumsuz görüşlerin çoğunluğu öğrencilere aittir. Bu süreçten öğrencilerin daha çok etkilendikleri düşünülebilir.

“Uzaktan eğitim-öğretim” kavramına yönelik katılımcıların çoğunluğu “memnuniyetsizlik” kategorisinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcılar memnuniyetsizliklerini “ciddiyetsizlik-kısıtlama ve kontrol olmaması, yararlı olmama durumu, uzaktan eğitimin getirdiği olumsuzluk, kazanımın olmaması, mahkumiyet/mecburiyet, sıkıcı-yorucu-kaygı verici olma, sorunların çokluğu, stres oluşturma, süreklilik açısından zaman sıkıntısı, model olamama, duygusal çöküntü ve eksikliğin olması” şeklinde dile getirmişlerdir. Bu durumların oluşumundan kaynaklı çoğunluğu öğrenci olan katılımcılar uzaktan eğitime yönelik memnuniyetsizliklerini metaforlar aracılığıyla bildirmişlerdir. Bazı metaforlar şu şekilde gösterilebilir:

“Uzaktan eğitim-öğretim, hücre gibidir. Çünkü ekran başına bağlı kalarak, hep oraya bakarak ders işlendiği için...” (Ö.28)

“Uzaktan eğitim-öğretim, oyuna benzemektedir. Çocukların elinde oyuncak olduk.” (Öğrt.Ö.V.59)

“Uzaktan eğitim-öğretim, birinin bir enstrümanı kendi çalıp kendi oynaması gibidir. Çünkü öğrenme ve öğretme havası karşılıklı olmalıdır.” (Öğrt.V.133)

Bir diğer olumsuzluk görüş belirtilen kategori de “uzaktan eğitimin olumsuzlukları”dır. Bu kategoride birçok düşünce paylaşılmıştır: Özgür olma, kısıtlama ve kontrol olmaması, memnuniyetsizlik, fırsat eşitsizliği, alt yapı sorunu, hazırlıksız olma, teknik alt yapı sorunları, mevcut sistemle uyum sorunu, uygun ve kullanışlı olmama, hazır olmama, teknik sorunlardan dolayı erişim sıkıntısı, yetersizlik, eksiklik, öğrenme ve değerlendirme eksikliği, tek yönlü aktarımın olması, bireysellik, öğrencinin kabul ve uyumu, bilgi tüketiminin hızlığı, derse girememesi-sıkıntı yaşama, odaklanma, devam sıkıntıları, uzaktan eğitime yönelik tecrübe sahibi olmama, eğitim sorunları. Bu düşünceler doğrultusunda uzaktan eğitimin süreç içerisindeki olumsuzluklarının çok olduğu ve bireylerin bu durumdan dolayı uzaktan eğitim-öğretime yönelik negatif tutum içerisinde oldukları söylenebilir. Bu kategoride öğrenci görüşleri çoğunlukta olsa da öğretmenlerin görüşleri de öğrencilerin görüşlerine yakın sayıdadır. Olumsuz görüşlerin çoğunluğunu alan diğer kategori “etkileşim ve iletişim eksikliği”dir ve öğretmen görüşlerinin çoğunlukta olduğu bir kategoridir. Bu kategoride de uzaktan eğitim-öğretimin etkileşim içerisinde olma ve iletişim kurma yönünden eksikliklerinin yanında “derslerin ve bireylerin uyumu, tek yönlülük, sanal olma, duygusuzluk, samimiyeysiz, iletişim sıkıntısı” gibi durumlardan da katılımcılar bahsetmişlerdir. Ayrıca, uzaktan eğitimin “kötü/faydasız görme durumu” da çoğunluğu öğrenciler olmak üzere katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Uzaktan eğitimin yararını bu süreçte görmediklerini, buna ek olarak bu kategori altında bilgi aktarımını olmayışı, yüz yüze eğitim ile kıyaslama, mağduriyet, eğitim-öğretimin ilerlemesinin yavaşlaması şeklinde görüşlere de yer vermişlerdir. Bütün bu kategorilere yönelik bazı referans görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

“Uzaktan eğitim-öğretim, bozuk bir teraziye benzemektedir. Çünkü uzaktan eğitim bu şartlarda her çocuk için eşit olmayacaktır.” (Öğrt.38)

“Uzaktan eğitim-öğretim, robotlaştırmadır. Çünkü verilen bilginin öğretici olmadığı ve geri bildirim olarak da değerlendirilmediği. Sadece verdikleri ile aynısını alma...” (Ö.21)

“Uzaktan eğitim-öğretim, duygusuz, zorunlu bir platform gibidir. Çünkü öğrencinin kalbine, beynine dokunamıyorsun.” (Öğrt.74)

“Uzaktan eğitim-öğretim, boş bir sistemdir. Çünkü internette tüm bilgiler var oradan bakıp da mezunda olabilirim ben. Gerekli tüm videolar var, uzaktan eğitim nedir...” (Ö.66)

“Uzaktan eğitim-öğretim, filme benzemektedir. Çünkü öğretmen konuşuyor, biz öğrencilerde film seyrederek gibi izliyoruz, dinliyoruz.” (Ö.14)

Katılımcılarca oluşturulan diğer olumsuzluk barındıran kategoriler ise “verimsizlik, zor olma/zorluklarla mücadele etme ve uzak olma”dır. “Uzak olma ve verimsizlik” kategorilerinde en çok öğrencilere ait görüşler, “zor olma/zorluklarla mücadele etme kategorisinde ise daha çok öğretmenlere ait görüşler yer almaktadır. “Verimsizlik” kategorisi içerisinde, ayrıca, kabullenememe, kazanımın olmaması; “zor olma/zorluklarla mücadele etme” kategorisinde ise zorlukların/engellerin olması, sıkıntılı olma, muhatap bulamama gibi özelliklere değinildiği görülmektedir. Bazı görüşler şu şekildedir:

“Uzaktan eğitim-öğretim, Ferhat ve Şirin’in arasına giren sıradağlara benziyor. Biz de şu an dağları delmeye çalışıyoruz.” (Öğrt.36)

“Uzaktan eğitim-öğretim, tuzsuz yemek gibidir. Yeterince verimli olmadığı için...” (Öğrt.Ö.70)

“Uzaktan eğitim-öğretim, uzaktaki sevgiliye benzemektedir. Yanına gidemiyoruz ama uzaktan görüşüyoruz.” (Ö.2)

Katılımcıların görüşleri ile “gereklilik-zorunluluk” kategorisi de oluşturulmuştur. Pandemi sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşıldığından dolayı ve bunları bertaraf etmek için uygulanan uzaktan eğitim-öğretimin, o süreçte bireylerle iletişim kurmanın yollarından biri olduğu, eğitimin devamlılığı açısından başka alternatifinin olmadığı ve mecbur kaldığı katılımcıların özellikle de öğretmenlerin görüşlerinde yer almaktadır.

“Uzaktan eğitim-öğretim, gerekli bir uygulamadır. Çünkü pandemide başka bir eğitim yolu olmadığından.” (Öğrt.Ö.1)

“Uzaktan eğitim-öğretim, mecburiyettir. Çünkü birincil tercih nedeni değil.” (Öğrt.V.88)

Olumlu görüşler arasında “uzaktan eğitimin faydası” ve “iyi/faydalı olma durumu” kategorileri katılımcıların görüşleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Birçok olumsuzluğuna rağmen olumlu taraflarının da olduğu belirtilmektedir. Uzaktan eğitimin faydalarını hem öğretmen hem öğrenci daha fazla ifade ederken, iyi ve faydalı bir eğitim sistemi olduğunu öğretmenler daha fazla vurgulamaktadır. Uzaktan eğitimin faydaları arasında özellikle rahatlık ve kolaylık sunma, tekrarlanabilirlik, mekândan bağımsız olma, kullanılabilirliği, bilginin alımının gerçekleşmesi gibi özellikler sayılırken; iyi ve faydalı olma durumları içerisinde memnuniyet, paylaşımın gerçekleşmesi, verimli bulma, velilerin aktif katılımı gibi özellikler belirtilmiştir. Bu özellikler katılımcıların uzaktan eğitimin olumlu yanlarının da farkına vardıklarının ve eğitim-öğretim ve pandemi süreci için faydalı olduğunun ispatı niteliğinde görüşleri arasında yer almaktadır. Bazı referans metaforlar şunlardır:

“Uzaktan eğitim-öğretim, zorlu süreci kolaylaştırandır. Çünkü yüz yüze görüşmeden de bilgiyi paylaştığı için.” (Öğrt.95)

“Uzaktan eğitim-öğretim, özgürlüktür. Çünkü rahatız, bayağı relax...” (Ö.137)

“Uzaktan eğitim-öğretim, teknolojik okula benzer. Çünkü pandemi sürecinde okulun teknolojiyle boyut kazandığı hali oldu.” (Öğrt.99)

Bazı oluşturulan metaforlar süreç içerisinde durumun değişkenliği ile bağlantılı olarak hem faydalı hem de faydasız olma özelliğini barındırdığı tespit edilmiştir. Duruma göre fayda ya da zararının olması şeklinde oluşturulan kategoride verimlilik/verimsizlik ve beklentilerin yoğunluğuna da değinilmiştir. Hem olumlu hem de olumsuz anlam çağrıştıran bu kategori yalnızca öğrencilerin görüşlerinden oluşmaktadır. Örnekler şöyle gösterilebilir:

“Uzaktan eğitim-öğretim, okyanus ötesi gibidir. Çünkü bir faydası var, güvenli, fakat özlem hissettiriyor.” (Ö.103)

“Uzaktan eğitim-öğretim, rahat gözüküyor ama kısıtlayıcıdır. Çünkü okula gitmediğimiz için rahat, vakit kaybetmiyorum, ama normalden fazla şey bekleniyor.” (Ö.111)

Uzaktan eğitim-öğretim kavramı, önceden bu tarz bir uygulamanın genele yayılmış halinin olmayışından kaynaklı hazırlık, alt-yapı, deneyim ve bilgi eksikliğinden ve bütün bireyler için yaşanan pandemi sürecinin de etkisiyle herkesin bakış açısını olumlu etkilememiş ve olumsuz tutum sergilemelerine sebep olmuştur. Özellikle eğitim-öğretimin en önemli paydaşlarından biri olan öğrencilerin, uzaktan eğitim-öğretime yönelik olumsuz fikirlere sahip oldukları görülmüştür. Öğrencilerin süreçten olumsuz etkilendiği diğer kavramlarda da görülmüştür.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Pandemi sürecinde uzaktan eğitimin uygulanmasına ve sürece bağlı olarak okullar ve eğitimin öncelikli paydaşları olan öğretmen, öğrenci ve veliler farklı deneyimler yaşamışlardır (Gökbulut & Çoklar, 2022; Kırmızıgül, 2020). Bu çalışmada, farklı biçimlerde algılanan -biyolojik, kültürel, algısal, etkileşimsel ve nörolojik temellere dayanan deneyimler kaynaklı metaforlar (Aksan vd., 2023) aracılığıyla “okul, öğrenci, öğretmen ve uzaktan eğitim-öğretim” kavramlarının bireylerdeki anlamsal durumu, önemi ve yaşanılanlar doğrultusunda neye evrildiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, metafor ve kategorilerin çok sayıda ve çeşitlilikte olduğu görülmüştür. Bu, istenen bir durumdur ve önemlidir (Yob, 2003).

Pandemi zamanında yaşanan olumsuzluklar, okulların kapatılması, bazen kısmen açılması, uzaktan eğitim aracılığıyla eğitimin gerçekleştirilmeye çalışılması ve beraberinde gelen olumsuzluklar okulun öneminin fark edilmesine sebep olmuştur. Okulun, toplum ve bireyler için anlamı, gerekliliği ve yeri pandemi ile daha da belirginleşmiştir. Katılımcıların oluşturdukları metaforlarda ve gerekçelerinde bu durum görülmüş; okulun vazgeçilmezliği ortaya koyulmuştur. Öğretmenlerin rollerinin önemi, pandemi sürecinde daha iyi anlaşılmıştır. Onların sahip oldukları bütün özelliklerin eğitim-öğretim ve bireyler için ne kadar hayati, şekillendirici ve yönlendirici olduğu görülmüştür. Pandeminin olumlu yanlarından birinin “sahip olduklarımızın değerinin farkına varmak” olduğu ifade edilebilir. Genel rutinimiz içerisinde alışagelmış bazı durum, kişi ve olayların değeri her ne kadar değersizleşme de süreç içerisinde vurgusu azalır. Ancak pandemi sürecinde eğitim-öğretimin ve bununla beraber okulun ve öğretmenin yaşamsal önemi ortaya konmuştur. Okulun ve öğretmenin önemi Dilekçi vd. (2021) çalışmasında da görülmektedir.

“Öğrenci” ve “öğretmen” kavramlarının bireylerdeki algılarının her zamanki düşünülen (Tablo 1’deki pandemi öncesi çalışmalarda görüldüğü üzere) ile aynı olduğu görülmüştür. Pandeminin bireylerde ve yaşam koşullarında oluşturduğu olumsuzlukların bir yansıması olarak bu sürece has bazı farklılaşmaların da yaşandığı görülmüştür. Ancak bu sürecin olumsuzlukları, bu kavramların bireylerdeki genel anlamını değiştirmemiştir. Yalnızca, birbirlerine ve kendilerine olan bakış açılarında bir farklılaşma söz konusudur. Buna ilaveten, öğrencilerin olumsuzluklardan ne kadar çabuk etkilendiği de tespit edilmiştir.

Pandemi sürecinin en çok hangi kesimi etkilediği ve bu durumun meydana getirdiği derin yansımalar görülmüştür. Öğretmen ve öğrenciler üzerinde bu sürecin olumsuz yansımaları olmuştur. Uzaktan eğitim sürecinde paydaşlarda olumsuz algı değişimleri gerçekleşmiştir (Öcal vd., 2023).

Pandemide, bireylerin zihinlerinde farklı bir uzaktan eğitim algısı oluşmuştur (Çokyaman & Ünal, 2021). Uzaktan eğitim-öğretimin pandemi sürecinde bir zorunluluk olması, sürecin ve sistemin kendiliğinden getirdiği ve bireylerin, okulların ve mevcut sistemin özelliklerinin oluşturduğu olumsuzluklar bir araya gelince uzaktan eğitim-öğretim sistemi katılımcılar üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Bu da katılımcıların özellikle “uzaktan eğitim-öğretim” kavramına yönelik diğer kavramlara göre daha olumsuz görüşler belirtmelerinden anlaşılmaktadır. Her ne kadar sürecin getirdiği bir olumsuzluk olsa da katılımcılar “öğretmen”, “öğrenci” ve “okul” kavramlarına yönelik çoğunlukla olumlu görüş beyan etmişlerdir. Bu da süreç içerisindeki deneyimsizliğin; okulların ve bireylerin uzaktan eğitime henüz tam olarak hazır olmadıklarının ve uzaktan eğitimi kabullenme noktasında erken olduğunun göstergesidir. Ancak değişimin ve gelişimin teknoloji ile gerçekleşmesi ve bunun da hızla olmasından kaynaklı olarak “erken” ifadesi sistemin, eğitim kurumlarının ve paydaşlarının eksikliklerinin (olumsuzluklarının) giderilmeden başlanmasından ötürüdür. Ayrıca, Kaleli-Yılmaz ve Güven (2015) de, uzaktan eğitim hakkında önceden bilgi sahibi olmanın, uzaktan eğitimle doğrudan deneyim yaşamaya göre daha da etkili olduğunu düşünmektedirler.

Uzaktan eğitime yönelik yaşanan olumsuzlukların ve katılımcıların görüşlerinin benzerleri diğer çalışmalarda da görülmüştür (Atik, 2020; Bay-Dönertaş vd., 2022; Bozkurt, 2020; Çokyaman & Ünal, 2021; Dursun & Ertan Ergin, 2022; Erdem vd., 2021; Kaleli-Yılmaz & Güven, 2015; Karakuş & Karacaoğlu, 2021; Kaya & Dilekçi, 2021; Usta, 2021). Bu da uzaktan eğitim sistemine yönelik getirilen eleştirilerin haklılığını ve çözümlerin yansıtılmasının yavaşlığını göstermektedir. Bunun bir ispatı olarak da pandemi süreci ile sonrasının karşılaştırıldığı bir çalışmada öğrencilerin düşüncelerinin farklılaştığı ve pandemi sonrasında uzaktan eğitimi bir zaman kaybı olarak görmeleri gösterilebilir (Becit-İşçitürk, 2023). Ayrıca pandemi sürecindeki uzaktan eğitim uygulamaları paydaşların okul algılarının değişiminde etkili olmuştur (Öcal vd., 2023).

Çalışmada olumlu görüş belirtenlerin çoğunluğunun öğretmenler olması da dikkat çekici bir durumdur. Öğretmenler bu süreçte daha fazla sorumluluk almasına karşın bu şekilde bir sonuç çıkmasını öğretmenlerin bağlı oldukları kurumların öğretmenleri teknolojik değişim ve gelişime adapte etme çalışmalarına ve kişilerin kendi bireysel gelişimlerine bağlanabilir. Uzaktan eğitim-öğretim için var olan durum yeniden gözden geçirilerek bütün olumsuzlukların hem kurumlar hem de paydaşlar nezdinde giderilmesine çalışılmalıdır.

Eski yaşantılar olumlu ya da olumsuz transferin gerçekleşmesine sebep olmaktadır (Seven & Engin, 2008). Bireylerin öğrenme, öğretmen, okul gibi kavramlara yönelik tutumları birbirinden farklılaşmaktadır (Saban, 2004).

Bunlar da dikkate alınarak, bireyin tutum ve davranışlarında geçmiş yaşantısının etkisi ile şimdiki yaşamındaki durumlar bir arada incelenerek (Deniz, 2020) pandemi sürecinin yansımalarına yönelik etkili çözümler üretilebilir. Geleceğe kötü hazırlanmış bir toplum olmamak (Erten, 2022) için çözümün odağında okul-sistem, öğrenci ve öğretmen olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ağır, F. (2007). *Özel okullarda ve devlet okullarında çalışan ilköğretim öğretmenlerinin uzaktan eğitime karşı tutumlarının belirlenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Akpolat, T. (2021). Ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 54(2), 497-522.
- Aksan, Y., Arıca Akkök, E., & Aksan, M. (2023). Kavramsal metafor kuramının temel kavramları ve kuramdaki gelişmeler. Y. A., E. Arıca Akkök, & M. Aksan (Editörler), *Kavramsal Metafor ve Metonimi Üzerine Uygulamalar* içinde (s. 1-17). Toros Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, O. (2019). Velilerin 'öğretmen' kavramına ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 4(8), 78-95.
- Arslan, P. (2020). Okul kavramına ilişkin metaforlar. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(1), 1-14.
- Ateş, A., & Altun, E. (2008). Bilgisayar öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 125-145.
- Atik, A. D. (2020). Fen Bilimleri öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı: Bir metafor analizi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(2), 148-170.
- Bağ, A. E. (2021). Primary school parents' perception of Covid-19 and school perceptions in Covid-19 process: A metaphoric study. *Journal of Trends and Development in Education*, 1(1), 49-69.
- Balcı, A. (1999). *Metaphorical images of school: School perceptions of students, teachers and parents from four selected schools (in Ankara)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Bay-Dönertaş A., Akkaya B., & Erkilic, T. A. (2022). Covid-19 pandemisinde; yönetici ve öğretmenlerin uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrenci kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(36), 1174-1206.
- Becit İşçitürk, G. (2023). Metaphorical perceptions of teacher candidates regarding distance education during the pandemic period and post-pandemic period. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 14(4), 42-52.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi sırasında ilköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik imge ve algıları: Bir metafor analizi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1-23.
- Çam Aktaş, B., & Tunca, N. (2018). Öğretmen metaforu ölçeği: Geçerlik-güvenirlilik çalışması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 40-56.
- Çelik, H. S., Koyun, D., Eker, M., & Kanelci, Ö. C. (2022). İlkokul öğrencileri velilerinin COVID-19 ve COVID-19 sürecinde okula ilişkin metaforik algıları. *International Journal of Trends and Developments in Education*, 2(1), 48-83.
- Çivril, H., Aruğaslan, E., & Özaydın Özkara, B. (2018). Uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik algıları: Bir metafor analizi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 39-59.
- Çokyaman, M., & Ünal, M. (2021). Öğrenci ve öğretmenlerin Covid-19 salgını dönemindeki uzaktan eğitim algısı: Bir metafor analizi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 1684-1715.
- Deniz, B. (2020). *Ebeveynlerin çocukluk yaşantılarının aile uyumu, evlilik yaşamı ve çocuk yetiştirme tutumları ile ilişkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Dilekçi, Ü., Limon, İ., & Sezgin Nartgün, Ş. (2021). Prospective teachers' metaphoric perceptions of "student, teacher and school". *Kastamonu Education Journal*, 29(2), 403-417.
- Duran, A. (2022). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin kullandıkları metaforların incelenmesi. *E-Uluslararası Pedagoji Dergisi (E-UPAD)*, 2(1), 1-16.
- Dursun, A., & Ertan Ergin, E. (2022). Covid-19 salgın sürecinde okul yöneticileri, öğretmen ve öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin metaforik algıları. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 93-102.

- Egüz, Ş., & Öntaş, T. (2018). Ortaokul öğrencilerinin “öğretmen” kavramına ilişkin kullandıkları metaforlar. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5(1), 79-91.
- Erdem, R., Ünay, E., & Çakıroğlu, O. (2021). COVID-19 sürecinde özel eğitimde uzaktan eğitime yönelik ebeveynlerin görüşleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 465-479.
- Erten, P. (2022). Dijital eğitimde yeterlikler. B. Gezer Şen (Ed.), *Dijital Eğitim ve Toplum* içinde (s. 127-151). Efe Akademi.
- Ertürk, R. (2017). İlkokul öğrencilerinin “öğretmen” kavramına ilişkin metaforik algıları. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1-15.
- Forceville, C. (2002). The identification of target and source in pictorial metaphors. *Journal of Pragmatics*, 34(1), 1-14.
- Gencer, M. (2020). Öğrenci ve velilerin öğretmen kavramına ilişkin metaforik algıları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 805-825.
- Gök, M. (2017). Bişkek Türk ilk ve ortaokulu öğrencileri ve öğretmenlerinin "okul" kavramı algılarına ilişkin metaforların incelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 23-44.
- Gökbulut, B., & Çoklar, A. N. (2022). Covid-19 pandemisi sürecinde velilerin öğretmen kavramına yönelik geliştirmiş oldukları metaforları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(3), 1426-1446.
- Gören, S. Ç., Gök, F., Yalçın, M., Göregen, F., & Çalışkan, M. (2020). Küresel salgın sürecinde uzaktan eğitimin değerlendirilmesi: Ankara örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(Özel Sayı1), 69-94.
- Hatipoğlu, A., & Kavas, E. (2016). Veli yaklaşımlarının öğretmen performansına etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1012-1034.
- İçme, T., & Büyük, U. (2021). Uzaktan eğitim sürecine farklı bir bakış: Öğrencilerin metaforik algılarının belirlenmesi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(14), 1-14.
- Kaleli-Yılmaz, G., & Güven, B. (2015). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik algılarının metaforlar yoluyla belirlenmesi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 6(2), 299-322.
- Karakuş, N., & Karacaoğlu, M. Ö. (2021). Uzaktan eğitime yakından bakış: Bir metafor çalışması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö10), 44-62.
- Kaya, A., & Dilekçi, Ü. (2021). Covid-19 salgını sürecindeki acil uzaktan eğitime ilişkin ebeveynlerin algıları: Bir metafor analizi çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1621-1636.
- Kırmızıgül, H. G. (2020). Covid-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5)(COVID-19 Özel sayı2), 283-289.
- Koç, E. S. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen ve öğretmenlik mesleği kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 47-72.
- Koçyiğit, M., Erdem, C., & Eğmir, E. (2020). Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine ilişkin öz değerlendirmeleri. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(3), 774-799.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press.
- Lapsekili, N., & Yelboğa, Z. (2014). Psikiyatride metafor kullanımı. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 3, 116-125.
- Öcal, S., Alper, U., Gören, S. Ç., Naillioğlu Kaymak, M., & Göregen, F. (2023). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin Covid-19 salgını ile değişen metaforik okul algısı. *Başkent University Journal of Education*, 10(1), 97-112.
- Özdemir, S., & Akkaya, E. (2013). Genel lise öğrenci ve öğretmenlerinin okul ve ideal okul algılarının metafor yoluyla analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 19(2), 295-322.
- Özdemir, T. Y., & Orhan, M. (2019). Öğretmenlerin okul, okul yöneticisi ve öğrenci velisi kavramlarına yönelik metaforik algıları. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12(2), 701-726.
- Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının “öğretmen” kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 55, 459-496.

- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Seven, M. A., & Engin, A. O. (2008). Öğrenmeyi etkileyen faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 189-212.
- Sezgin, F., Koşar, D., Koşar, S., & Er, E. (2017). Öğretmenlerin öğrenciye yönelik metaforlarının belirlenmesine ilişkin nitel bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 600-611.
- Taşdemir, A., & Taşdemir, M. (2011, Nisan 27-29). *Öğretmenlik ve öğretim süreci üzerine öğretmen meteforları* [Sözlü bildiri]. 2 nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications 27-29 Nisan 2011 (s. 785-794). Antalya, Türkiye.
- Toker-Gökçe, A., & Bülbül, T. (2014). Okul bir insan bedenidir: Meslek lisesi öğrencilerinin okul algılarına yönelik bir metafor çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 63-88.
- Tulunay Ateş, Ö. (2016). Öğrencilerin öğretmen ve okul metaforları. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 78-93.
- Usta, F. (2021). *Sınıf öğretmenlerinin uzaktan eğitim kavramına ilişkin metaforik algıları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Vural, Ö. F., Başaran, M., Özkan, Ç., Orhan, N., & Ortoğlu, Z. (2022). Ortaokul öğrencilerinin Covid-19 pandemisine ve Covid-19 pandemi dönemindeki okul kavramına yönelik algılarının belirlenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 17-40.
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yazıcı, E., Çelik, M., Yıldırım, F. N., Altıntaş, E., & Güneş, A. (2018). Okul öncesi dönemdeki çocukların okul kavramına ilişkin metaforik algıları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 64-86.
- Yenilmez, K., Turğut, M., & Balbağ, M. Z. (2017). Öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 91-107.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yob, I. M. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophy and Education*, 22, 127-138.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Bingöl Üniversitesi

Etik değerlendirme kararının tarihi: 04.01.2021

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E.170

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 13.05.2024
Kabul Tarihi : 23.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483079>


16. YÜZYILIN İLK YARISINDA GÖCEK NAHİYESİ

Zülfiye KOÇAK¹

ÖZ


Kiğı ve çevresinin Osmanlı İmparatorluğuna katılması, 1514 yılında Sultan I. Selim'in kuvvetlerinin Şah İsmail'e karşı zafer kazandığı Çaldıran Savaşı sonrasındaki askeri seferlerin doğrudan bir sonucudur. Başlangıçta idari olarak Diyarbekir eyâletine bağlı klasik bir sancak olan Kiğı, daha sonra 1535 yılında aynı idari yapı altında Erzurum eyâletine bağlanmıştır. Bölge 1518, 1523 ve 1553 yıllarında sistematik tahrirlere tabi tutulmuş ve bulgular ilgili defterlerde titizlikle belgelenmiştir. Her üç defterde de Kiğı'ya bağlı bir nahiye statüsünde yazılan Göcek'in, Kiğı merkez kazasından sonra en kalabalık nahiye olarak ortaya çıkması dikkat çekicidir. Göcek, aynı zamanda, hayvancılıkla geçinen konar-göçer aşiretler için bir merkez olma rolüyle öne çıkmıştır. Coğrafi olarak Göcek nahiyesi, günümüzde Bingöl ilinin kuzeybatısındaki Yayladere ilçesi ve Tunceli ilinin Nazımiye ilçesi olarak bilinen bölgeleri kapsamakta ve Kiğı sancağındaki aşiret ve cemaatler için birincil yerleşim alanı olarak hizmet vermektedir. 1518 ve 1553 yılları arasında Göcek nahiyesi yaklaşık %110'luk kayda değer bir nüfus artışına tanık olurken, başta gelir kaynakları olmak üzere ekonomik tabanı da tahminen %20 oranında genişlemiştir. Bu demografik ve ekonomik büyüme, nahiyenin yüzyılın başlarında Osmanlı-İran çatışmalarından zarar görmesine rağmen, Osmanlı yönetiminin sağlamlaşmasının ardından bu olumsuzlukların üstesinden yavaş yavaş geldiğini göstermektedir. Bu ilerlemeye rağmen, Göcek nahiyesi tam teşekküllü bir idari merkez olmaktan ziyade bir kasaba niteliğini korumuş, idari işlevlere sahip önemli kurumsal yapılardan yoksun kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göcek, Kiğı, Tapu Tahrir, Nahiye, Aşiret.

¹Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, zkocak@beu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-1352-9849>

Article Type : Research Article
Date Received : 13.05.2024
Date Accepted : 23.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483079>


GÖCEK DISTRICT IN THE FIRST HALF OF THE 16TH CENTURY

Zülfiye KOÇAK¹

ABSTRACT

The annexation of Kiğı and its environs to the Ottoman Empire was a direct result of the military campaigns following the Battle of Chaldiran in 1514, when Sultan Selim I's forces triumphed over Shah Ismail. Initially as a classical sanjak under the province of Diyarbekir, Kiğı was later annexed to the province of Erzurum under the same administrative structure in 1535. The region was subjected to systematic surveys in 1518, 1523 and 1553, and the findings were meticulously documented in the relevant books. It is noteworthy that Göcek, which appears as a sub-district of Kiğı in all three registers, is the most populous sub-district after the central kaza of Kiğı. Göcek also stood out as a center for nomadic tribes living on livestock. Geographically, the Göcek district encompassed what is now known as the Yayladere district of northwestern Bingöl province and the Nazımiye district of Tunceli province, and served as the primary settlement area for tribes and communities in the sanjak of Kiğı. Between 1518 and 1553, the subdistrict of Göcek witnessed a remarkable population growth of approximately 110%, while its economic base, particularly its sources of income, expanded by an estimated 20%. This demographic and economic growth suggests that, although the subdistrict suffered from the Ottoman-Iranian conflicts at the turn of the century, it gradually overcame these adversities after the consolidation of Ottoman rule. Despite this progress, Göcek remained as a town rather than a full-fledged administrative center, lacking important institutional structures with administrative functions.

Keywords: Göcek, Kiğı, Survey Register, District, Tribe.

¹Assoc. Prof. Dr., Bülis Eren University, Faculty of Arts and Sciences, zkocak@beu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-1352-9849>

1. GİRİŞ

16. yüzyılın ilk yarısında Kiğı sancağına dâhil nahiyelerden biri olan Göcek nahiyesi, doğuda Gönenlü, batıda Gündüz, güneyde Mazgird, kuzeyde Gürzelik ve Kiğı ile çevrili olup coğrafi olarak sancağın en dağlık arazisini kaplamaktaydı. Göcek nahiyesine bağlı köylerin büyük kısmı günümüz Bingöl iline bağlı Yayladere ilçesi ile Tunceli iline bağlı Nazımiye ilçesi sınırlarında yer alırken, bazıları Bingöl iline bağlı Kiğı ilçesi, Tunceli iline bağlı Mazgirt ilçesi ve Elazığ iline bağlı Karakoçan ilçesi civarlarında yer almaktadırlar.

Çaldıran Savaşı'nın ardından Göcek nahiyesi, Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası haline gelen Kiğı sancağına bağlandı. I. Selim'in liderliğindeki Osmanlı ordusu, zaferin hemen sonrasında 6 Eylül 1514'te Tebriz'i ele geçirdi. Sultan I. Selim, burada kışı geçirme ve ilkbaharda Şah İsmail'e karşı yeni bir sefere çıkma planları yapmıştı. Ancak askerlerin eve dönme arzusu, lojistik zorluklar ve erzak sıkıntısı gibi sebeplerle bu planlar gerçekleşemedi. Sonunda, I. Selim ve ordusu Tebriz, Kars ve Pasinler üzerinden Amasya'ya doğru yola çıktı ve 15 Ekim 1514'te Erzurum ovasındaki Titkir yurduna vardıklarında, Bayburd ve Kiğı kalelerinin fethedildiği haberi alındı (Aydın, 2009, s. 39-40). Haberin ardından Amasya'ya giderek Şah İsmail'i tamamıyla yok etme azminde olduğunu gösterdi (İnalçık, 2017, s. 138). Bu süreçte, ordunun top ve cephanesinin Şarkî-Karahisar kalesine bırakılması ve askerlerin Ankara'da kışlamasının emredilmesi, padişahın, harekâta buradan devam kararlılığını gösteriyordu. Nitekim ertesi sene harekâta buradan devam edildi ve Kemah kalesinin fethinden sonra ordu bölgeden ayrıldı (Hoca Sadettin Efendi, 1979, ss. 234-235). Muhafaza hizmetinde kalan Bıyıklı Mehmed Paşa, bölge beylerinden birkaçıyla ittifak eden Safevî Komutanı Nur Ali Halife'nin kısa süre önce Osmanlı idaresini tanımış Çemişgezek Bey'i Pir Hüseyin Bey'e karşı Harput yolundan Ovacık'a yürüyeceği haberini aldı. Haber üzerine Haziran 1515'te Safevî kuvvetlerini Tekir yaylağında mağlup ederek Nur Ali Halife'yi öldürttü (Ketabkhane-ye Malek, nr. 6284, s. 53; Sümer, 1999, s. 39). Bu olayın ardından Kiğı ve çevresi kesin şekilde Osmanlı hâkimiyetine geçti. I. Selim, Doğu Anadolu'da tam anlamıyla kontrolü sağlamak amacıyla uzun süre Akkoyunlu hizmetinde görev yapan İdris-i Bidlîsî'yi, bölgede yaşayıp Safevî taraftarı olan Kürt beylerini Osmanlıya meylettirmekle görevlendirdi (Hoca Sadettin Efendi, 1979, s. 246). Faaliyetlerine 1515 yılı kışında başlayan Bidlîsî, yaptığı görüşmeler sonucunda Kürt beylerini Osmanlı padişahı ile ittifak etmeye ikna etti (Selim Şah-nâme, 2001, s. 253). Bu faaliyetlerin ardından Arab ve Acem memleketlerinin fethine başlanmasına ve Doğu ile Güneydoğu hâkimiyetinin tam olarak sağlanabilmesi için Akkoyunlu Türkmenlerinin ana merkezi olan Diyarbakir'in alınmasına karar verildi (TSMA, E. 1019; Emecen, 2011, s. 166). Nitekim şehrin ele geçirilmesi, Osmanlı idaresinin bölgedeki geleceği açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu anlamda I. Selim daha Çaldıran dönüşünde Akkoyunlulardan Sultan Murad'ı bu iş için görevlendirmişse de sonuç alınamamıştı. I. Selim, ikinci kez şansını İdris-i Bidlîsî vasıtasıyla şehir halkını elde etmeye çalışarak denedi (Emecen, 2011, s. 166). Bidlîsî'nin buradaki çalışmaları olumlu sonuç vermiş, şehrin ileri gelenleri Muhammed Han Ustaclu ve ona bağlı olan Kızılbaşları şehirlerinden kovmuşlardı (Selim Şah-nâme, 2001, s. 253).

Diyarbakir ve çevresindeki olayları haber alan Şah İsmail, Muhammed Han Ustaclu'nun kardeşi Karahan'ı Çapakçur yolu üzerinden Amid'i zapt etmekle görevlendirdi. 1515 yılı kışında Karahan, 5.000 civarındaki ordu ile Amid'i kuşattı. Ancak bu kuşatma sırasında I. Selim, Hacı Yiğit Ahmed komutasında bir yardım kuvveti gönderdi. Aynı zamanda, Bidlîsî Kürt beyleri arasındaki dayanışmayı arttırdığı için Karahan'ın ordusu mağlup oldu (Selim Şah-nâme, 2001, ss. 255-256). Karahan, yenilginin ardından Şah İsmail'den yardım talebinde bulunmuş, Şah da kendisine bağlı Kürt beylerini harekete geçirmişti. Buna karşılık Bidlîsî de 20 kadar Kürt ümerâsını 4.000 süvari ile birleştirerek Erciş civarına ve Aladağ eteklerine göndermiş ve Kızılbaş ordusunu perişan etmişti. Aynı süreçte Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'dan da kuvvetleriyle birlikte Amid şehrine gitmesi istenmişti (Selim Şah-nâme, 2001, ss. 266-267). Bidlîsî de Kürt beylerinin Bıyıklı Mehmed Paşa'ya katılmalarını sağlamıştı. Bu arada Kurt Bey, fırsat bulup Diyarbakir'i kuşatanlara yardım etmek düşüncesiyle Çapakçur kalesini ele geçirmişti. Bunu haber alan Bidlîsî, bazı Kürt beylerinin kuvvetleriyle Kurt Bey'in yolunu keserek geçit yerlerini tuttu. Bıyıklı Mehmed Paşa'ya da acele yetişmesi için haber yolladı. Bidlîsî, Kiğı'da toplanan askerle Kurt Bey'in askerlerini dağıttı. Bıyıklı Mehmed Paşa, Karaköprü mevkiine gelince Karahan, Diyarbakir kuşatmasını kaldırıp Mardin'e çekildi (Hoca Sadettin Efendi, 1979, s. 257; Selim Şah-nâme, 2001, ss. 267-268; Emecen, 2011, s. 169). Bu duruma şahitlik edenahali, Osmanlılarla mücadele etmekten vazgeçti. Böylece 1515 yılının Eylül ayı ortalarında Amid'in fethi gerçekleşti (TSMA, E. 8333-1; Genç, 2016, s.163-164).

Diyarbakir'in alınmasının ardından, İdris-i Bidlîsî, Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği raporda, şehrin yönetimi için en uygun kişinin kendisi olduğunu dolaylı bir dille belirtmişti. Ancak, Bıyıklı Mehmed Paşa 4 Kasım 1515'te Diyarbakir Beylerbeyi olarak atanmıştı. Bu atamayı takiben, biri beylerbeyi, 22'si sancakbeyi beratı ve diğerleri istimalnamelerden oluşan 30 tuğralı kâğıt Diyarbakir Beylerbeyi ve Bidlîsî'ye ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştı (Haydar Çelebi Ruznâmesi, 1274, ss. 470-471; Sarıkaya, 2014, ss. 133-134). Böylece bu kişiler Diyarbakir, Musul ve Bitlis'i kapsayan ve buralarda yaşayan birçok aşiret ve ulusları da içerisine alan bölgede Diyarbakir beylerbeyliğine bağlı olacak sancakların ilk idari statülerini belirledi (Yinanç, 1966, s. 623; Göyünç, 1969, s. 29).

Bıyıklı Mehmed Paşa ve İdris-i Bidlîsî tarafından hazırlanan bu ilk idari düzenleme klasik Osmanlı sancak tevcih uygulamasına yeni bir usul getirmişti. Zira bu tevcih şeklinde, Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgeler; savaşlarda gösterdikleri yararlılıklar ve yaşadıkları yerlerde sürdürdükleri idari özellikler göz önünde bulundurularak sancaklara ayrıldı ve bunların sancakbeyliği irsi olarak Kürt aşiret beylerine kayd-ı hayat şartıyla bırakıldı. Kürt aşiretlerinin daha az yaşadığı ve tımar sisteminin uygulandığı alanlar ise klasik Osmanlı sancağı denilen idari ünitelere ayrıldı. Oluşturulan idari üniteler, Diyarbekir vilâyetine bağlanıp bütün sorumluluk Osmanlı ümerasından atanan Diyarbekir beylerbeyine verildi (Alanoğlu, 2017, ss. 73-74).

Bıyıklı Mehmed Paşa ve İdris-i Bidlîsî tarafından oluşturulan idari birimlerin ilk listeleri TSMA. d. 9772 numaralı defterde kayıtlıdır. Defterde Diyarbekir vilâyeti iki kısma ayrılmış, öncelikle Diyarbekir vilâyetine bağlı 9 klasik sancak yazılmıştı. Kiğı bu sancaklar içerisinde sekizinci sırada *Diyarbekir Beğlerbeği Mehmed Beğ, zıkr olunan sancağı Mehmed Beğ nâm kimseye tevcih eylemiş amma berat verilmemiş* açıklamasıyla, hâsılât kısmı boş şekilde kaydedilmişti (TSMA. d. 9772, s. 4). I. Selim tarafından daha önce gönderilen fermanla sancakbeylerin yıllık gelir miktarlarının yazılması istenmiş olmasına rağmen Kiğı'da bu kısmın neden boş bırakıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Mehmed Bey'e berat verilmemiş olması akla gelen ilk nedendir.

İlk tevcihât listelerinden sonra idari düzeni yansıtan veriler, I. Süleyman'ın saltanat yıllarının başında tanzim edildiği düşünülen kanunname mecmuasında mevcuttur (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Kanunnâme Mecmuası, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, no: 1969, s. 121a). Bu kanunnamede Diyarbekir vilâyeti; 12 livâdan oluşan *Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir* ve 18 sancaktan oluşan *Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir ma'a Kürdistan* olarak iki kısma ayrılmıştı. Bu listelerde Kiğı normal Osmanlı sancağı olarak ilk başlık altında beşinci sırada, yıllık 160.000 akçe ile Muhammed Bey'in tasarrufunda kaydedilmiştir.

I. Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında tanzim edilen kanunname mecmuasının ardından yapılan yeni idari düzenleme 1526-1527 yılına tarihlenen TSMA. d. 10057 numaralı defterde yer almaktadır. Bu deftere; *Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir* kısmına 10, Ümerâ-i Kürdistan kısmına 18 sancak yazılmıştı. Kiğı *Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir* listesinde beşinci sırada, 205.000 akçe ile Mustafa Bey'in tasarrufunda kayıtlıdır (TSMA. d. 10057, ss. 7-8). Yine 1527 yılına tarihlenen defterde bir başka tevcihât listesi yer almaktadır. Beylerbeyi ve sancakbeyleri isimleri ve dirlikleri kaydedilen bu defterde Diyarbekir vilâyeti iki kısma ayrılmış, *Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir* kısmına 10 sancak, *Vilâyet-i Kürdistan* kısmına 16 eyâlet yazılmıştı. Burada Kiğı, *Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir* kısmında beşinci sırada, 205.000 akçe ile Mustafa Bey'in tasarrufunda kayıtlıdır (TSMA d. 5246, s.7-8).

Bu idari taksimat kayıtlarının yanında 1530 yılına tarihlenen Diyarbekir vilâyeti icmal tahrir defteri, buranın idari yapısına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu defterde Kiğı, Diyarbekir vilâyetine bağlı klasik Osmanlı sancağı olarak kayıtlıdır (TD, No: 998).¹

Osmanlı arşivinde Bab-ı Asafî, Ruus Kalemi Defterleri fonunda 1452 numarada kayıtlı 1550-1551 yıllarına tarihlenen ve ağırlıklı olarak beylerbeyi ile sancakbeyi tevcihlerini içeren defter, gerçek manada ilk tevcih defteri olarak kabul edilmektedir (A. RSK d. 1452). Bu tevcih defterinde Kiğı, Erzurum vilâyetine bağlı ve 383.204 akçe ile Menteshelü Mehmed Bey'in tasarrufunda kayıtlıdır (A. RSK d. 1452, ss. 203-214; Emecen ve Şahin, 1999, s.78-79). Nitekim Kiğı sancağı Diyarbekir vilâyetinden ayrılarak 1535 yılında teşekkül edilen Erzurum vilâyetine bağlanmıştı (Aydın, 1998, s. 233). Bu tevcih listelerinden sonra Osmanlı arşivinde Maliyeden Müdevver Defterler fonunda 563 numarada kayıtlı 1568-1574 yıllarında Osmanlı idari düzenini gösteren defter, büyük oranda sancak tevcihlerini içermektedir (MAD. d. 563). Bu defterde Kiğı, Erzurum vilâyetine bağlı ve 359.595 akçe ile eski Hama Beyi Mehmed Bey'in tasarrufunda kayıtlıdır (MAD. d. 563, s. 148; Kunt, 1978, s. 139). Yine Osmanlı arşivinde 1578-1588 yıllarında Osmanlı idari düzenini gösteren Kamil Kepeci fonunda 262 numaralı defterde Erzurum vilâyetine bağlı olan Kiğı, 308.329 akçe ile Sinan Bey'in tasarrufundadır (KK. d. 262, s. 220 yani 102. poz).

Kiğı Osmanlı egemenliğine alındıktan sonra diğer Osmanlı klasik sancaklarında olduğu gibi belirli zaman aralıklarında tahrir tabi tutulmuş ve bu tahrir sonuçları defterlere kaydedilmişti. Tahrirler, Osmanlı toprak ve maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ifade etmektedir. Osmanlı devleti, sınırlarına dâhil ettiği bölgelerde yaptırdığı tahrirlerle; halkın oturduğu yerler ile onların işlerinin bütün özelliklerinden, mallarından ve ürünlerinin kaynaklarından haberdar olmuştu. Tahrir sonucunda hazırlanan defterlere şehir, kasaba, köy, mezra, yaylak-kışlak mahalleri ile buralarda yaşayanların kaydedilmesi, alınan vergi gelirlerinin miktarlarının yazılması şehir tarihi çalışmalarında

¹İcmal olarak hazırlanan bu defterde, Kiğı'ya dair bilgiler 148-161 sayfa aralığında kayıtlıdır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından dizin ve tıpkıbasım şeklinde yayınlanmışsa da orijinal hâli tarafımızdan görülmüş ve incelenmiştir. Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 39, Defteri Hâkânî Dizisi: IV, 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-kâdiriyye Defteri (937-1530) I, Ankara 1998; Orhan Kılıç defterin 1525-1526 tarihlerini kapsadığını ileri sürmektedir. Bkz. Kılıç, 2014, s. 184.

temel başvuru kaynağı olmalarını sağlamıştır (Barkan, 1988, s. 3; Emecen, 1991, ss. 145-146; Afyoncu, 2014, s. 19).

Tahrir defterlerinin verdiği bilgiler, Göcek nahiyesinin 16. yüzyılın ilk yarısındaki yapısını ortaya koymada birtakım ipuçları vermektedir. Bu defterlerden ilki 1518 yılına ait olup İstanbul Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde TT. d. 64 numarada, ikincisi 1523 yılına ait olup yine aynı arşivde TT. d. 998 numarada, üçüncüsü 1553 yılına ait olup Defter-i Mufassal-ı Liva-i Kiğı adıyla Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde TK. GM. d. 117 numarada kayıtlıdır. Bu tahrir defterlerindeki verilere göre 16. yüzyılın ilk yarısında Göcek'in nüfus-yerleşim, üretim ve sosyo-ekonomik durumu ve konar-göçer aşiretler hakkında bazı bilgiler verilecektir.

2. NÜFUS VE YERLEŞME

Coğrafya, bir bölgenin nüfusunu ve yerleşim alanlarını belirlemede başat bir rol oynar. Öyle ki, bir yerin yaşam alanı olarak tercih edilmesi; dağlık, düzlük, yayla gibi arazi yapısı, vadiler, platolar, yol güzergâhları, su kaynaklarının varlığı, iklim koşulları ve bitki örtüsü gibi unsurlar tarafından etkilenir. Bu faktörler, şehirlerin yerleşim planını, fiziksel, sosyal ve ekonomik yapılarını şekillendirir. Göcek nahiyesi, bu bağlamda, dağlarla çevrili, tarıma elverişli toprakları sınırlı olup Kiğı sancağının engebeli coğrafyasını içine alır.

16. yüzyıl Osmanlı taşra teşkilatının temel idari birimini sancaklar, sancakların alt birimini ise nahiyeler oluşturmaktaydı. Nahiyeler, genellikle bir yerleşim biriminden ziyade bir idari üniteyi ifade etmekteydi (Ortaylı, 2007, s. 433). Livâ ve kazalar, idari ve coğrafi bakımdan birçok köy, mezra ve aşiretleri kapsayan bölgelere ayrılmakta ve bu ayrılan alanlara çoğunlukla nahiyeye denilmekteydi. Nahiyeler, en küçük idari üniteler olup esas itibariyle tımar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan ve coğrafi bir bütünlük gösteren bölgelerdi. Bu bakımdan nahiyeye ve kaza birimleri biri askerî, diğeri hukukî anlamda birbirini tamamlamaktaydı (Gökbilgin, 1965, s. 37; Şahin, 2006, s. 306). Osmanlıda her nahiyenin özel bir adı vardı. Önemli bir kısmı ana yerleşim yerinin ismini alırdı. Bunlara nahiyeye merkezi yani nefis'i denirdi. Fakat her nahiyenin muayyen bir merkezi olmayabilirdi (Şahin, 2006, s. 306). 16. yüzyılın ilk yarısında Göcek, Kiğı sancağına bağlı bir nahiyeydi. Göcek nahiyesi ana yerleşime sahip olmadığı için bu isim onun kapsadığı coğrafi alanı ifade etmektedir. Ayrıca kayıtlara yansıdığı kadarıyla Göcek nahiyesi, yönetim misyonu yüklenmiş kurumlara sahip değildi bu nedenle de bu yerleşim, şehirden ziyade bir kasaba görünümündeydi.

Tablo 1. 1518 Yılı Kayıtlarına Göre Göcek Nahiyesi Köyleri ve Hâne Sayıları²

No	Köy	Mezra	Mensubiyet	Hâne	Mücerred
1	Anzavik	-	GM	40	4
2	Harig	-	GM	35	5
3	Mirun	-	GM	10	-
4	Honcuk?	-	GM	18	1
5	Haskend	-	GM	36	4
6	Hubenik	-	GM	20	2
7	Hergeb	-	GM	18	2
8	Herdif	Gömeyik	GM	34	4
9	Ekrek	-	GM	13	1
10	Taru	-	GM	3	-
11	Balluca	-	M	10	5
12	Pac	-	M	14	3
13	Ağdağ	-	M	2	-
14	Esnis	-	M	32	16
15	Canik	-	M	33	10
16	Davilü	-	M	50	9
17	Karin	-	M	50	6
18	Muhundu	-	M	24	6
19	Şöbek	-	M	30	8
20	Polan	-	M	10	1
21	Sisik	-	M	23	3
22	Hormek	-	M	18	4
23	Hosrun	-	M	8	1
24	Kızıl Kilise	-	M	15	6
25	İrisi[k]	-	M	4	-

²(TT. d. 64, s. 739-754).

26	Haftariç	-	M	18	5
27	Keşkivare	-	M	12	3
28	Kalışirik	-	M	8	2
29	Vank	-	M	12	1
30	Kimsabad?	Cancirik	M	14	3
31	Haftariç-i Ulyâ		M	17	3
32	Haftariç-i Süflâ		M	17	2
33	Kara Hüseyin		M	4	1
34	Zintik-i Kuzay		M	15	2
35	Zintik-i Günay		M	4	5
36	Ahmed Bey		M	33	7
37	Mugbid		M	11	1
38	Kakvin		M	9	5
39	Kuyucak		M	12	1
40	Şeyhkendi		M	18	-
41	Aşiret-i Rükneddin		M	20	1
Toplam Köy: 41 Mezra: 2				774	143

1518 yılında Göcek nahiyesitotlam 41 köy ve 2 mezradan meydana gelen bir yerleşim yeri idi. Bu yerleşimlerin 32'sinde Müslümanlar, 9'unda Hristiyanlar yaşamaktaydı. Bütün yerleşimlerde toplam 774 hâne ve 143 mücerred (bekâr) kayıtlara geçmişti. Yerleşimlerin en büyüğü 50 hâne ve 9 mücerredin kaydedildiği Davilü iken, en küçüğü 2 hânenin kaydedildiği Ağdağ idi.

Osmanlı Devleti'nde vergiye esas olan ve aynı zamanda bir mali terimi de ifade eden hânenin kaç nefere karşılık geldiği tartışmalıdır. Defter kayıtlarındaki hâne, beş kişiden meydana gelen bir aile olarak genel kabul görse de (Barkan, 1953, s. 12; Göyünç 1979, s. 332, İlhan, 1990, s. 217) Doğu Anadolu'da belirli zaman aralıklarıyla yapılan tahrirler arasındaki nüfus artış ortalamasının yüksek oluşu, hâne biriminin bu coğrafya için 7 kişiden az olamayacağı düşüncesini doğurmuştu (Ünal, 1999, s.71). Bu çalışmada, hane büyüklüğünün coğrafi bölge, kültür, ekonomik ve sosyal yapıya bağlı olarak değişebileceği göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan ailelerin günümüzde bile ortalama 7-8 çocuğa sahip olduğu bilgisinden yola çıkarak, bir hane için ortalama 7 kişilik bir nüfus kabul edilmiştir. Bu varsayım temel alındığında, 1518 yılında Göcek nahiyesinde yaklaşık 5.561 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu nüfusun 3.970'i Müslüman, 1.591'i ise Hristiyan'dır. Diğer bir deyişle, nüfusun yaklaşık %71'i Müslümanlardan, %29'u ise Hristiyanlardan oluşuyordu.

Hristiyan yerleşimler içerisinde yalnızca Anzavik, Harig, Mirun, Honcuk? için Eramine kaydı düşülmüş diğerlerinin etnik kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştı. Aynı şekilde Müslüman yerleşimler arasında Şâdillü, Desimlü, Ebû Tâliblü, Okçulu ve İlbeylü aşiretlerinin meskûn olduğu köyler için Ekrâd kaydı düşülürken diğerleri hakkında açıklayıcı bir ibare kullanılmamıştı.

Burada şunu belirtmek gerekir ki tahrir defterleri, nüfus sayımı yapmak amacıyla değil vergilendirilebilir erkek nüfusu tespit etmek amacıyla hazırlanmışlardı. Durum böyle olunca Osmanlı coğrafyasında askerlik ve vergi yükümlülüğünden imtina eden bir kısım erkek nüfusla birlikte, konar-göçer toplulukların tespitindeki aksamları da dikkate almak gerekmektedir (Koçak ve Taşkıran, 2014a, s. 733; Koçak ve Taşkıran, 2014b, s. 439). Bu bilgiden hareketle Göcek'de bir miktar sayılmayan gizli nüfusun varlığı da göz önüne alındığında tespit edilen tahmini nüfusun biraz daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Aynı tarihlerde Kız-uçan nahiyesinin tahmini nüfusu 274, Gürzelik nahiyesinin 775 (TT. d. 64, s. 853), Mazgird nahiyesinin 4. 844 (Koçak, 2021, s.73), Arapgir kaza merkezinin ise 1.372 idi (Genç, 2020, s. 52). Yakın çevresinde bulunan yerleşimlerle kıyaslandığında Göcek nahiyesindeki nüfus yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Tablo 2. 1523 Yılı Kayıtlarına Göre Göcek'in, Köyleri, Mezraları ve Hâne Sayıları³

No	Köy	Mezra	Mensubiyet	Hâne	Mücerred
1	Anzavik	Civarik	GM	58+2	11

³(TT. d. 998, s.149-158); Anzavik'teki 2 kişi amâ gaib (görme engelli- kayıp); Harig'deki 3 kişi pîr-i fâni amâ (yaşlı-ihiyar- görme engelli); Herdif'teki 1 kişi amâ:Pac'daki 12 kişinin sekizi sipâhizâde (asker), ikisi mâlûl (hasta, sakat); Canik'teki 1 kişi imâm; Davilü'deki 8 kişinin altısı sipâhizâde, ikisi abdâl gâib (idrâki zayıf-kayıp); Karin'deki 8 kişinin yedisi sipâhizâde, biri kethüdâ (yardımcı-zâbit); Muhundu'daki 11 kişinin altısı sipâhizâde, beşi sâdât (Hz. Hüseyin'in soyundan gelen kimse); Şöbek'teki 6 kişinin beşi sipâhizâde, biri amâ; Kızıl Kilise'deki 1 kişi pîr-i fâni; Haftariç'teki 4 kişiden biri imâm, üçü pîr-i fâni amâ; Kalışirik'teki 1 kişi pîr-i fâni; Kimsabad?'daki 2 kişiden biri sipâhizâde, biri müflis (parasız, iflas etmiş); Haftariç-i Ulyâ'daki 14 kişiden dokuzu sipâhizâde, ikisi pîr-i fâni, üçü muâf (yükümlülük ve sorumluluğu olmayan); Haftariç-i Süflâ'daki 15 kişinin dördü sipâhizâde, ikisi imâm ve muarriif (eğitmen, cami ve tekkelerde bilhassa Cuma namazında hutbeden önce hayır sahiplerinin ismini sayarak dua eden ve ettiren kimse), bir muâf ve sekiz nöker (kul, hizmetçi); Ahmed Bey'deki 1 kişi gâib pîr-i fâni; Vank'taki 3 kişi sipâhizâde; Holhol'daki 1 kişi mahlûl (sahipsiz anlamında) kaydedilmişlerdir. Toplam 92 kişi de nüfus hesaplamalarına ilave edilmiştir. Ayrıca Çirik mezrası için nisf-i mezra'a-i Çirik, Vank mezrası için de nisf-i mezra'a-i Vank ifadeleri kullanılmıştır.

2	Harig	-	GM	47+3	13
3	Huyeyik?	Mağara, Yergüş, Urik ve Çönik	-	28	3
4	Mirun	-	-	11	2
5	Haskend	-	-	44	14
6	Hubenik	-	-	-	-
7	Hergeb	Menci (li) Süflâ	-	22	7
8	Herdif	Gömeyik ve Kakuzek	-	37+1	7
9	Ekrek	Pereksur ve Vank	GM	30	8
10	Taru	-	-	10	-
11	Balluca	Horik	-	22	15
12	Pac	Kirde	-	18+10	12
13	Ağdağ	-	-	3	1
14	Esnis	-	-	80	14
15	Canik	-	-	88+1	13
16	Davilü	Kara Delü	-	74+8	26
17	Karin	-	-	53+8	16
18	Muhundu	-	-	26+11	5
19	Şöbek	-	-	33+6	11
20	Polan	-	-	13	-
21	Sisik	-	-	8	-
22	Hormek	Söğüdlü	-	45	30
23	Hosrun	Emek	-	14	8
24	Kızıl Kilise	Ekinik	-	22+1	10
25	İrisi[k]	-	-	5	3
26	Haftariç	Okur ve Emük	-	39+4	27
27	Keşkivare	Cümle-pertek	-	12	9
28	Kalışirik	Ekinik	-	14+1	5
29	Vank	-	-	22	10
30	Kimsabad?	-	-	18+2	7
31	Haftariç-i Ulyâ	Kaçık ve Ovacık	-	45+14	14
32	Haftariç-i Süflâ	Kalacık	-	27+15	7
33	Kır Hüseyin	-	-	3	1
34	Zintik-i Kuzay	-	-	24	4
35	Zintik-i Günay	-	-	10	6
36	Ahmed Bey	Mübarek ve Çirik	-	55+1	17
37	Mugbid	Vank	-	21+3	6
38	Kakvin	Yağ Yemez	-	13	6
39	Kuyucak	Vartan	-	25	7
40	Settâri-yi Ulyâ ve Süflâ	-	-	31	13
41	Holhol	-	-	24+1	16
42	Ankiğ	-	-	-	-
43	Kiliselü	-	-	8	3
44	Cancirik	-	-	4	4
45	Hendek	-	-	7	3
46	Ramazan Deresi	-	-	6	3
47		Karuğ	-	-	-
48		Kozluca	-	-	-
49		Ankiğ	-	-	-
50		Ömer Meşhed	-	-	-
51		Melkiş	-	-	-
52		Kızılviran- Alaşebek	-	-	-
53		Sorhum	-	-	-
54		Meçik	-	-	-
55		Hako Çemeni	-	-	-
56		Kimsor	-	-	-
Toplam		Köy: 46Mezra: 39		1.199	397

1523 yılında Göcek nahiyesi toplam 46 köy, 39 mezra ve Ovacık Başı, Kızıl Belek, Sopes, Handere ve Eğrisu adlı 5 yaylaktan meydana gelen bir yerleşim yeri idi. 1518 yılı tahririnde kayıtlara geçen Şeyhkendi köyü 1523

tahririnde yer almamıştı. Yine 1518 yılında Rükneddin cemaatinin meskûn olduğu köyler yazılmamış, 1523 yılı tahririnde Settâri-yi Ulyâ ve Süflâ köyleri bu cemaatin yaşadığı köyler olarak birlikte kaydedilmişti. Ayrıca 1518 yılında mezra olan Cancirik, 1523 yılında köy statüsünde yazılmıştı. Holhol, Ankiğ, Kiliselü, Hendek ve Ramazan Deresi köyleri ise 1523 yılına ait defterde ilk defa karşımıza çıkan köyler iken, Huyeyik köyü de muhtemelen 1518 tahririne Honcuk? şeklinde yazılan köydü. 1518 yılında 2 olan mezra sayısının 1523 yılında 39'a yükselmesi yani %185 artmış olması dikkat çekmektedir.

1523 yılında 1.199 hâne ve 397 mücerredin kaydedildiği Göcek nahiyesinde yaklaşık 8.882 kişi yaşamaktaydı. Defter icmal düzenlendiğinden yalnızca Harig, Anzavik ve Civarik mezrası, Ekrek köyü ile Pereksur ve Vank mezraları kayıtlarına Eramine, Şâdillü, Desimlü, Ebû Tâliblü ve Okçulu aşiretlerinin meskûn olduğu köyler için Ekrâd notu düşülmüş diğerleri hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştı. Bu nedenle 1523 yılında Göcek nahiyesinde toplam nüfusun dini ve etnik yapısını kesin şekilde tespit etmek mümkün olmamıştır. 1518 yılından 1523 yılına kadar geçen beş yıllık zaman zarfında Göcek'in nüfusu %59 artmıştı. Bunun nedeni bu zaman zarfında köy ve mezra sayısının da artmış olmasıydı. 1523 yılında Kız-Uçan'da 608, Gürzelik'te 1.799 (Koçak, 2016, ss. 21-22) Mazgird'de 4.671 (Koçak, 2021, s. 76), Arabgir kaza merkezinde 1.545 kişi yaşamıştı (Genç, 2020, s. 54).

Tablo 3. 1553 Yılı Kayıtlarına Göre Göcek'in, Köyleri, Mezraları ve Hâne Sayıları⁴

No	Köy	Mezra	Mensubiyet	Hâne	Mücerred
1	Anzavik	Civarik	GM	50	30
2	Harig		GM	69	38
3	Huyeyik	Mağara-Poreksur - Urik	M/GM	2+44	18
4	Mirun		M/GM	3+35	5
5	Haskend	Ankiğ-Çuka-Tut	M/GM	2+75	33
6	Kimsadbad?	-	M	28	4
7	Hergeb		GM	27	16
8	Herdif		M/GM	67	32
9	Ekrek	Vank	GM	60	25
10	Taru		GM	19	3
11	Balluca		M	38	22
12	Pac	Kirde	M	43	21
13	Ağdağ	-	M	7	4
14	Esnis	-	M	61	21+1
15	Canik	-	M	81	10
16	Davilü	-	M	89	34+4
17	Karin	-	M	88	15+1
18	Muhundu	-	M	35	4+4
19	Şöbek	-	M	26	4
20	Vank	-	M	47	13
21	Sisik	-	M	3	-
22	Azminik	Kudurmuş-kurd,	M	18	5
23	Haftariç-i Ulyâ	Kaçık	M	95	36+1
24	Haftariç-i Süflâ	Kalacık-Arıkaç- Ovacık	M	35	18
25	Kır Hüseyin	-	M	5	2
26	Şeyhkendi	Venk-Derdederman	M	66	10
27	Zintik-i Günay		M	40	17+1
28	Bey Ahmed	Kudurmuş-kurd, Vank	M	94	15+1
29	Mugbid	-	M	21	9
30	Kakvin	Yağ-yemez	M	27	6+1
31	Kuyucak	Circirik-Ağ-Vartan	M	33	20
32	Settâri-yi Ulyâ ve Süflâ	-	M	61	14
33	Holhol	Vank	GM	75	25
34	Mübarekşe	-	M	5	1

⁴ (TK. GM. d. 117, s. 43b-62a); Esnis'de 1 ehl-i berât (berat sahibi, muâf); Davilü'deki 4 kişi meczûm (cüzam hastası); Karin'deki 1 kişi meczûm; Muhundu'daki 4 kişi sâdât; Haftariç-i Ulyâ'daki 1 kişi mâlül; Zintik-i Günay'daki 1 kişi sipâhi; Ahmed Bey'deki 1 kişi meczûm; Kakvin'deki 1 kişi mâlül kaydedilmişti. Honcuk'daki 2 hâne, Mirun'daki 3 hâne ve Haskend'deki 2 hâne Müslüman hânesidir. Bey Ahmed ile yazılan Vank mezrası için nisf-ı mezra'a-i Vank ifadesi kullanılmıştır. Diğer nisfi ise Mugbid köyünde kaydedilmişti. Yine Haftariç-i Ulyâ köyünde Kamber veled-i Abdal meczûm olarak yazılmış ancak bu kişi yekûn kısmında mâlül olarak yazılmıştır. Bkz. (TK. GM. d. 117, s. 52a).

35	Kiliselü	-	M	11	3
36	Cancirik	-	M	9	1
37		Gülhacı	-	-	-
38		Koşpınar	-	-	-
39		Harabî	-	-	-
40		Alaşebek	-	-	-
41		Kızıl-viran	-	-	-
42		Köşkeroğlu	-	-	-
43		Melkiş	-	-	-
44		Ömer Meşhed	-	-	-
45		Hınzıveri-yi Ulyâ	-	-	-
46		Hınzıveri-yi Süflâ	-	-	-
47		Kozluca	-	-	-
48		Sorhum	-	-	-
49		Göcen	-	-	-
50		Hatun	-	-	-
51		Danzik	-	-	-
52		Baytok	-	-	-
53		Beylidere	-	-	-
Toplam	Köy: 36 Mezra: 39			1.592	548

1553 tarihli defter, nüfus sayımı yapmak amacıyla değil vergilendirilebilir erkek nüfusu tespit etmek amacıyla hazırlanmış olsa dahi Göcek ile ilgili nüfus bilgilerini ortaya koyacak durumdadır. Defterde bir yerleşim yerinde yaşayan vergi mükellefi erkekler, baba isimleri ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde mücerredler belirtilerek kaydedilmişti. Bunun yanı sıra vergiden muaf olanlar ayrıca belirtilmiş, ardından hepsi toplanarak nefer sayısı yazılmıştı. Deftere göre 1553 yılında Göcek nahiyesi 6'sında Hristiyanların, 4'ünde Hristiyanlar ile Müslümanların, 26'sında ise yalnızca Müslümanların yaşadığı 36 köy ve 39 mezradan meydana gelen bir yerleşimdi. Köylerden en kalabalıkları; Ebû Tâliblü cemaatinin yaşadığı Haftariç-i Ulyâ, Okçulu cemaatinin yaşadığı Bey Ahmed, Şadilü cemaatinin yaşadığı Davilü, Karin ve Canik iken en tenhaları; Şadilü cemaatinin yaşadığı Sisik, Okçulu cemaatinin yaşadığı Mübarekşe ve Ebû Tâliblü cemaatinin yaşadığı Kır Hüseyin idi. 1523 yılında köy sayısı 46 iken 1553 yılında 36'ya düşmüştü, yani ortalama %21 azalmıştı. Bu azalmanın en gözle görünür nedeni 1523 tahririnde Desimlü Ekrâdının yaşadığı Hormek, Hosrun, Kızıl Kilise, Haftariç, Keşkivare, Kalışirik, Hendek, Ramazan Deresi ve İrisi[k] köylerinin 1553 yılında kayıtlara geçmemesiydi. Benzer şekilde Hubenik, Polan ve Zintik-i Kuzay köyleri de 1553 yılı tahririnde yer almamışlardı. Yine 1523 yılında köy olan Ankiğ, 1553 yılında mezra statüsünde yazılmıştı. 1518 tahririnde kaydedilen Şeyhkendi 1523 yılında kaydedilmemiş, 1553 yılında tekrar kayıtlara geçmişti. Önceki iki tahrirde yer almayan Mübarekşe ve Azminik 1553 tahririnde yeni köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezralardan 23'ü tabloda da görüldüğü gibi köylere bağlı yazılmışken diğerleri müstakil kaydedilmişti.

Eldeki verilere göre 1553 yılında Göcek nahiyesinde toplam 1.592 hâne mevcuttu. Bu hânelerin 1.071'i yani %67'si Müslüman iken 521'i yani %33'ü Hristiyan idi. Bunların dışında defterde 548 mücerred kayıtlı olup bunların 324'ü Müslüman, 224'ü Hristiyan'dı. Mevcut hâne sayıları yedi ile çarpılıp mücerredler eklendiğinde 1553 yılında Göcek nahiyesinde tahmini 7.821 Müslüman, 3.871 Hristiyan olmak üzere toplam 11.692 kişi yaşamıştı. 1523'ten 1553 yılına kadar geçen yaklaşık 30 yılda Göcek nahiyesinin nüfusu köy sayısının azalmasına rağmen %31 artmıştı. Aynı tarihlerde Kiği'da 12.635, Sancak'ta 2.363, Anderis'te 3.174 kişi yaşamıştı (Koç, 2004, s. 144).

1553 yılına ait defterde muaf olan 14 kişi ayrıca belirtilmişti. Bunlardan 4'ü Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelen seyitlerden olup Muhundu köyünde yaşamışlardı. Cüzzam hastası olan 7 kişinin 4'ü Davilü'de, 1'i Bey Ahmed'de, 1'i Karin'de, 1'i de Haftariç-i Ulyâ'da kayıtlıydı. Kalan 3 muâftan biri Kakvin köyünde malül yazılan Yolukulu veled-i Budak, biri Esnis köyünde ehl-i berât yazılan Seydi Hasan veled-i Halil ve biri de Zintik-i Günay köyünde sipahi yazılıp elinde tımarı olan Zührab veled-i Musa idi. Göcek nahiyesi tahmini nüfus hesaplamasında bu guruptakilerin her biri hânelerin yedi ile çarpımından sonra çıkan rakama eklenmişlerdir.

3.16. YÜZYILIN İLK YARISINDA GÖCEK'TE ÜRETİM VE SOSYO-EKONOMİK HAYAT

Göcek nahiyesi, coğrafi yapısı itibarıyla çevre bölgelere kıyasla daha dağlık olduğundan, buralarda tarımsal üretim yapılabilecek araziler nispeten daha azdı. Kayıtlara göre, hem 1518 hem de 1553 yıllarında, bölgedeki ekilebilir topraklar ağırlıklı olarak Göcek'in güneybatısında, Peri Suyu'nun yakınlarındaki Davilü, Muhundu, Karin, Esnis ve Canik köylerinde; doğusunda ise Anzavik, Hergib, Harig, Herdif ve Haskend köylerinde yer alan nispeten düz alanlarda toplanmıştır. Göcek nahiyesinin bulunduğu alanların engebeli olması, her iki yıla ait üretim çeşitliliği ve miktarı nahiyenin tarımsal faaliyetler için pek elverişli olmadığını, bunun için halkın çoğunlukla nahiyenin güney

batısında ve doğusunda yer alan arazilerde kendilerine üretim alanları oluşturduklarını gösterir. Yukarıda adı geçen ve kısmen düzlük alanları kapsayan köylerde tahıl üretiminin diğer yerlere göre fazla oluşu, Göcek nahiyesinde tarıma uygun arazilerin sadece buralarla sınırlı olduğuna işaret eder. Bunların dışındaki köylerde ekilebilir araziler varsa da üretim miktarları buraların geniş düzlükler olmadığına, üretimin de ancak toprağı işleyen reayaya yetecek kadar olduğu fikrini verir. Nitekim tahrir defterlerinde mezra sayılarının zaman içerisinde sürekli artış göstermesi nahiyedeki arazi yapısının tarıma elverişli olmadığına en çarpıcı göstergesidir (Koç, 2004, s.137).

Osmanlı Devleti, yeni ele geçirdiği memleketlerde gerçekleştirdiği tahrir işlemleri sırasında, bu toprakları bireylere mülk olarak devretmek yerine, üzerlerinden alınacak vergilere karşılık kullanım hakları tanımıştır. Bu topraklar, yalnızca üzerlerine düşen belirli hizmetler yerine getirildiğinde işletilmeye izin verilmiştir (Afyoncu, 1999, s. 311). Tımar sistemi içerisinde toprak işleyecek reayaya verilmek üzere belli büyüklükteki parçalara ayrılırdı. Bu parçalara *çift* veya *çiftlik* denilmiş ve genellikle bir çift öküzün sürebileceği toprak olarak tanımlanmıştı. *Çiftlik*, coğrafi duruma ve arazinin özelliğine göre verimli yerlerde 60-80, orta verimli yerlerde 80-100 ve kıraç yerlerde 100-150 dönüm arası tespit edilmişti (İnalçık, 1959, s. 582; Barkan, 1997, s. 393). Dönüm ise, eni ve boyu 40 adım gelen alandı (Barkan, 1943, s. 131). Göcek nahiyesinde 1518 ve 1553 yıllarında yapılmış tahrirlerde ekilebilir çiftlik araziler olmadığından topraklar küçük parçalara ayrılmak suretiyle işletilmişti. Nitekim 1518 tarihinde *Defter-i yasaha-i liva-i Kiğı ma 'a Nahıye-i Göcek*, başlığıyla kaydedilen kanunnamede bir çiftlik araziden 50 akçe *resm-i çift*, ancak çifti olmayan ve atalarına hizmet etmeyen ve kendi kârlarında olan mücerredlerden 6 akçe *resm-i caba bennâk*, bennâk evinde olan kimselerden de ziraatlerine göre hesap edilip her iki dönümüne 1 akçe alınacağı belirtilmişti (TT. d. 64, s. 715). Benzer şekilde 1553 tarihli kanunnamede çiftlik yeri olmayan arazilerde âlâ (verimli) yerden 2 dönüme 1 akçe, ednâ (verimsiz) yerden 3 dönüme 1 akçe *resm-i zemin* alınacağı kayıtlıdır (TK. GM. d. 117, s. 2a). Osmanlıda çiftlik arazi sadece evli olanlara verilir, toprağı tasarruf edenler ister Müslüman ister Hristiyan olsun yıllık alınan *resm-i çift*'i vermekle mükellef tutulurlardı. Göcek nahiyesinde 1518 yılında Müslüman reayadan 50 akçe *resm-i çift* alınırken Hristiyanlardan bu vergi alınmamış buna karşılık her birinden 25 akçe *resm-i ispenc* alınmıştı (TT. d. 64, s. 715).⁵Toprağı dayalı bu vergi, 1553 yılında temelde nüfusun artmasına paralel olarak ekilebilir çiftlik arazilerin parçalanmasından kaynaklı Müslümanlardan *resm-i zemin* şeklinde alınmaya başlanırken Hristiyanlardan *ispenc* olarak alınmaya devam etmişti. Toprağı olmayan ya da çok az olan evliler *bennâk* olarak adlandırılmış ve bunlardan bennâk vergisi, bekâr erkekler ise *mücerred* olarak yazılmış ve bunlardan mücerred vergisi alınmıştı (TK. GM. d. 117, s. 2a). Bu şekilde tasarruf ettiği toprağı göre sınıflandırılan reaya, her yıl çift vergisini verdiği gibi yetiştirdiği ürüne karşılık da kanunnamede tayin edilen ölçü miktarına göre vergi vermekle yükümlü tutulmuştu. Reaya, çıplak mülkiyeti devlete ait olan ve mirî arazi denilen bu toprakların kiracısı olduğundan onları satamaz, sebepsiz yere üst üste boş bırakamaz ve terk edemezdi. Öldüğü zaman ise kiracısı olduğu toprakları çocuklarına intikal ederdi (İslamoğlu, 2010, ss. 107-133; İnalçık, 2017, ss. 250-256).

1518 yılında Göcek nahiyesindeki toplam 774 hane arasında, herkesin ekilebilir araziye sahip olduğu söylenemez. Ne yazık ki, bu hanelerin kaçının çiftlik sahibi olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Çünkü tahrir defterinde çift resmi tek başına değil, bennâk, mücerred, bâd-ı hevâ gibi ek vergilerle ya da sâir rüsûm ve gayruhu ifadeleriyle diğer vergilerle birlikte kaydedilmişti. Bu durum, çift resmi ödemekle yükümlü olan reaya sayısının düşük olduğunu düşündürmektedir. Nahıye genelinde, bu şekilde birleştirilmiş vergilerin toplamı 12.170 akçe tutarında olup, en yüksek vergi tahsilâtı Karin, Canık, Esnis, Davilü, Muhundu, Şöbek, Polan, Ahmed Bey, Ekrek, Pac, Balluca, Haftariç-i Süfla ve Sisik köylerinden yapılmıştır. 1518 yılında, Hristiyan reayadan alınan çift vergisi eşdeğeri *resm-i ispenc* ise, Taru dışındaki tüm Hristiyan köylerden 6.075 akçe tahsil edilmiş, Taru'da ise bu vergiye ek olarak bâd-ı hevâ ile birleştirilerek 300 akçe alınmıştır. Bu bilgilere dayanarak, *resm-i çift* ve bağlantılı vergilerin alındığı köylerdeki ekilebilir arazinin, orada yaşayan tüm reayaya yetmediğini; Ağdağ, Hormek, Hosrun, Kalışirik, Zintik-i Kuzay, Zintik-i Günay, Muğbid, Kakvin ve Kuyucak gibi vergi tahsil edilmeyen köylerde ise topraksız reyanın bulunduğunu söyleyebiliriz.

1553 yılına ait defterde çift resmi yer almamaktadır. Bunun nedenin nüfus artışına paralel olarak ekilebilir arazilerin daha küçük parçalara ayrılmasıydı. Ekilebilir çiftlik arazilerin küçülerek parçalanması toprak tasarruf sisteminin değişmesine neden olmuş, çift arazilerin yerini dönüm esasına göre işletilen topraklar almıştı. Nitekim 1518 yılında çift hesabı üzerinden alınan vergi, 1553 yılında âlâ yerden 2 dönüme 1 akçe, ednâ yerden 3 dönüme 1 akçe alınan *resm-i zemin*'e dönüşmüştü.⁶ 1553 yılında Herdif, Hergeb, Holhol, Haskend, Anzavik, Ekrek, Taru, Huyeyik ve Harig köyleri dışında kalan bütün köylerden toplam 2.942 akçe *resm-i zemin* tahsil edilmişti. Bir diğer ifadeyle bu tarihte nahıye genelinde yaklaşık 5.884 dönüm ekilebilir arazi vardı. Ekilebilir araziler en fazla Bey Ahmed, Haftariç-i Süfla, Canık, Davilü, Esnis, Kır Hüseyin, Balluca ve Pac köylerindeydi. Aynı tarihte nahiyede Müslüman hane bulunmayan Hergeb, Holhol, Anzavik, Ekrek, Taru ve Harig köyleri dışındaki bütün köylerde her haneden 12 akçe olmak üzere toplam 12.900 akçe *resm-i hâne* tahsil edilmişti. Bu vergi en fazla Haftariç-i Ulyâ,

⁵ “Ve keferre taifesinden bu zıkr olan rüsûm alınmayıp amma harâc-güzâr nefer başına yirmi beşer akçe ispenc alalar.”

⁶ “ve livâ-i mezbûrenin çiftlikle mahal yeri olmayub birer mikdar yeriyile sebeblenub ol ecilden bunlara *resm-i çift* takdir olmayub yerlerine göre âlâ yerden 2 dönümüne 1 akçe, ednâ yerden 3 dönüme 1 akçe *resm-i zemin* kaydolundu.” Bkz. (TK. GM. d. 117, s. 2a).

Bey Ahmed, Davilü, Karın ve Canık'ten alınmıştı. 1553 yılında Hristiyanların meskûn olduğu 10 köyde yaşayan 745 vergi yükümlüsünden toplam 18.375 akçe ispenc tahsil edilmişti. İspenc en fazla Haskend, Harig, Holhol ve Herdif'te kayıtlara geçmişti. Ödenen vergi miktarı aynı olmasına rağmen 1553 yılında alınan ispenc miktarının 1518 yılına göre %188 civarında artmış olmasının nedeni nahiyede yaşayan Hristiyan sayısındaki artışı.

1553 yılında çift resminin uzantılarından olan *resm-i mücerred* nahiyede genelinde 1.846 akçe gelir sağlamıştı. Bunlara ek olarak Hristiyan reaya, şer'i bir vergi olan cizye yanında, Müslüman reaya ise çift resmi ile bağlantılarının yanında ekim-biçim zamanında senede üç gün çalıştırılmasına denk gelen ve köylü ile eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetlerin Osmanlıda paraya çevrilmiş hali olarak tanımlanan *resm-i ırgadiye* vergisine tabiydi. 1518 yılında kayıtlara geçmeyen bu vergi, 1553 yılında nahiyede yaşayan Müslüman ve Hristiyanlardan toplam 4.186 akçe alınmıştı.

Osmanlı Devleti'nde reaya çiftliklerinin yanında askerî sınıfa ait çiftlikler devardı ki tımarlı sipahilerin tasarrufundaki hassa çiftlikler bu kategorideydi. Aynı zamanda kılıç yeri diye debilenbu tür çiftlikler bir çeşit toprak kiracılığı sistemiyle işletilirdi (İnalçık, 1993, s. 313). 1553 yılında düzenlenen defterde Anzavik, Holhol ve Haskend'de tam, Huyeyik ve Hergeb'de nim hâssa çiftlik kayıtlara geçmişti. Tam çiftliklerden 500, nim çiftliklerden 250 akçeden olmak üzere toplam 2.000 akçe *çiftlik-i hâssa* tahsil edilmişti.

Tahrir defterleri, Göcek nahiyesinin toprak yönetimi, üretim, vergilendirme ve sanayi faaliyetleri hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler, bölgenin üretim kapasitesine dair önemli ipuçları içermektedir. Ancak, defterlerde yer alan rakamların tahmini olduğunu ve gerçek değerlerden sapmalar olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Tahrir sırasında, vergi ödemekten kaçınanların hayvanlarını ve mahsullerini gizledikleri bilinen bir gerçektir. 1518 yılında, kaza sakinlerinin ödediği vergiler, şehrin ekonomik gücü ve halkın üretim kolları hakkında kısıtlı da olsa bilgi sağlamaktadır. Bu dönemde, nahiyede ekonomisini destekleyen birden fazla üretim dalı bulunmaktaydı. 1518 yılında toplam geliri 199.320 akçe olan nahiyede, tahıl (buğday, arpa, darı) üretimi, hayvancılık ve üzüm yetiştiriciliği en önemli üretim kolları arasındaydı. Toprağa dayalı ekonomisiyle Osmanlı Devleti, tarım alanlarını korumak ve hububat üretimini teşvik etmek için özel önlemler almış, reayayı elindeki toprağı işlemeye mecbur bırakmış ve boş toprakların değerlendirilmesini teşvik etmek amacıyla kanunnameler yayınlamıştır. Bu çabaların temel nedeni, tarımsal ürünlerin hem önemli bir mali kaynak olması hem de ordunun ve hayvanların beslenmesi için kritik öneme sahip olmasıydı (Miroğlu, 1990, ss. 170-172).

Ekonomisi tarıma dayalı toplumlarının ilk sırada gelen ürünü buğday (hınta), vatandaşların ana gıda maddesi olduğundan daima her koşulda oldukça rağbet görmüştü. Buğdaydan sonra arpa (şâir) ve darı (dihñ)⁷ da hem yiyecek hem de hayvan yemi olarak tüketildiğinden yaygın olarak yetiştirilmişti. 1518 yılında Göcek nahiyesinde 11.975 kile⁸ (153.615 kg) buğday ile 250 kile (3.207 kg) arpa vergiye konu olmuş ve buğdaydan 95.100, arpadan 1.500 akçe gelir sağlanmıştı. Bunun yanı sıra 4.600 keyl (59.008 kg) birlikte yazılan arpa ve darı, 300 keyl de (3.848 kg) birlikte yazılan buğday ve arpa vergiye konu olmuş ve ilkinden 27.600, ikincisinden 2.000 akçe gelir elde edilmişti. Yine hububat ürünlerini ifade eden gallât (zahire, ürün) da yaklaşık 850 keyl (10.903 kg) vergiye konu olmuş ve toplamda 5.100 akçe gelir getirmişti. Hububat türü ürünler 1518 yılında nahiyede gelirlerinin % 66'sını oluşturmuştu. Bu ürünlerin 1/5 oranında vergilendirildiğini göz önüne aldığımızda aynı yılda Göcek nahiyesinde 1.152.905 kg tahıl üretildiğini söyleyebiliriz.

1553 yılında toplam geliri 239.849 akçeyi bulan nahiyede tahıl üretimi 1518 yılına göre Desimlû aşiretinin yaşadığı köylerin kayıtlı olmamasından dolayı %35 azalmıştı. Bu tarihte nahiyede genelinde 6.781 (86.986 kg) buğday, 3.187 kile (40.882 kg) arpa ve 1.619 kile (20.768 kg) darı vergiye konu olmuş, buğdaydan 68.810, arpadan 25.496 ve darıdan 11.233 akçe olmak üzere toplamda 105.539 akçe gelir elde edilmişti. Tahıl üretimi 1553 yılında nahiyede gelirlerinin %44'ünü oluşturmuştu. Bu ürünlerin 1553 yılında da 1/5 oranında vergilendirildiğini dikkate aldığımızda aynı yılda Göcek nahiyesinde 434.930 kg buğday, 204.410 kg arpa ve 103.840 kg darının üretildiğini söyleyebiliriz.

Tahrir defterlerindeki kayıtlar Göcek nahiyesinde 1518 yılında üzüm yetiştirildiğine işaret etmektedir. En zorlu iklimlerde bile yetiştirilebilen üzüm, asma bitkisinin meyvesidir. Bağcılık muhtemelen nahiyede tarım yapılamayan engebeli arazilerde yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nde bağcılıktan alınan *resm-i bâğât* vergisi, 1518 yılında kayıtlara geçmemiş, onun yerine Anzavik, Harig, Mirun, Honcuk⁹ ve Haskend⁹ köylerinde yaşayan reayanın tasarrufunda bulunan bağlardan sıra öşrü alınmıştı. *Resm-i şıra*, üretilen üzüm suyu miktarına göre vergilendirilmiş ve toplamda 1.260 mann¹⁰ (7.273 kg) şıra üretiminden 6.300 akçe vergi alınmıştı. Alınan şıra öşrü bu tarihteki nahiyede gelirlerinin yaklaşık %3'üne karşılık gelmekteydi. 1518 yılında şıra öşür nispeti 1/5 idi. Bu kanuna göre 1518 yılında adı geçen köylerde yaklaşık 36.364 kg şıra üretilmişti.

⁷ Bölgede darı için "gılığ" tabiri de kullanılmaktadır. Bkz. (Dıvrak, 2019, s. 114).

⁸ Kile 1518 yılında Diyarbakir'de 10 okka yani 12.828 kilograma denk gelmekteydi. Bkz. (İnalçık, 2004, s. 251).

⁹ Bu köyedeki bağ, bağı-ı hâssa olarak kaydedilmişti. Bkz. (BOA, TT. d. 64, s. 740).

¹⁰ 1518 yılında 1 mann Harput için 1800 dirhem yani 5.773 kg idi. Bkz. (Hinz, 1990, s. 26).

1553 yılına gelindiğinde nahiyeye bağlı 36 köyün 17'sinde bağcılık uğraş alanı olmaya başlamıştı. Bu tarihte devlet, Göcek nahiyesinde bağcılıkla uğraşanlardan 1/7 oranında toplam 4.754 akçe *resm-i bağat* vergisi almıştı (TK. GM. d. 117, s. 2a). Resm-i bağatın belirlenmesinde farklı yollar izlenmişti. Bazı bölgelerde kök başına, bazılarında dönüm başına, bazılarında ise kıta başına öşür almıştı. 1553 tarihli Kığı kanunnamesinde bu konuda herhangi bir açıklama yapılmadığı için nahiyedeki üzüm kökü sayısını tespit edemiyoruz. Ancak 1553 yılında Göcek nahiyesindeki köylerde bağcılık faaliyetlerinin %41'inin Hristiyanlar, % 59'unun Müslümanlar tarafından gerçekleştirildiğini tespit edebiliyoruz. Nahiyeye genelinde en fazla bağlar Haskend, Harig, Canik, Hergeb, Haftariç-i Süflâ ve Muhundu köylerinde bulunmaktaydı. Bu köylerden Haskend'de 1518 yılında olduğu gibi 1553 yılında da hâssa bağ kayıtlara geçmiş ve 700 akçe gelir getirmişti. Bilindiği gibi hâssa bağların mahsulü üç hisseye ayrılıp biri mîrî için alınır, ikisi bu bağlara bakanlara verilir (Çağatay, 1947, s. 489). Bağcılık faaliyetlerinden elde edilen gelirler nahiyeye gelirlerinin %2'sini oluşturmuştu.

1518 yılında nahiyede kayıtlara geçmeyen pamuk, 1553 yılında 6.6 mann (38.101 kg) ile vergiye konu olmuştu. Önemli bir sanayi bitkisi olan pamuk, nemli ve sulak olan Pac ve Harig köylerinde vergilendirilmiş ve toplam 330 akçe gelir getirmişti. Nahiyede yalnızca iki köyde yapılan pamuk üretimi, muhtemelen halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemekteydi. 1553 yılında pamuk öşür nispeti kanunnamede yer almamış, ancak 1518 yılına ait kanunnamede 1/7 oranında alınacağı ifade edilmişti (TT. d. 64, s. 715). 1553 yılında da bu oran üzerinden alınmışsa bu tarihte adı geçen köylerde yaklaşık 266.707 kg pamuk üretilmişti.

1553 yılında Göcek'te lif ve yağ üretiminde kullanılan tek yıllık bir endüstri bitkisi olan keten üretimi de vergiye konu olmuştu. Osmanlı Devleti keten üretimini çoğunlukla 1/10 oranında vergilendirmiş olsa da 1553 tarihli Kığı kanunnamesinde *resm-i kettân* nispeti belirtilmemiş ancak umumi olarak 1/5 oranında alınmıştı (TK. GM. d. 117, s. 44b). Göcek nahiyesinde 1518 yılında kayıtlara geçmeyen keten üretimi, 1553 yılında yalnızca Hergeb köyünde 140 akçe gelir getirmişti. 1518 yılı kayıtlarına geçmemesinin muhtemel nedeni keten bitkisinin belirli zaman aralıklarıyla ekilmesiydi. Nitekim aynı yılda Arabgir'in hemen hemen bütün nahiyeye ve köylerinde keten ekimi yapılmıştı (Genç, 2020, s. 92).

16. yüzyılın başlarında Göcek nahiyesinde, halkın temel besin kaynakları olan buğday ve arpanın un yapımında kullanılan değirmenler, bölgenin ilkel sınaî kuruluşları olarak hizmet veriyordu. Osmanlı İmparatorluğunda, su veya rüzgâr gücüyle çalışan bu değirmenlerden *resm-i asiyyâb* adı altında bir vergi alınırdı. Bu verginin miktarı, değirmenin yıllık çalışma süresine yani yılda ne kadar döndüğüne göre belirlenirdi. Yıl boyunca veya yarım yıl çalışan değirmenler, vergilerini yıllık olarak öderken, daha kısa süreler için çalışanlar aylık ödeme yaparlardı. 1518 yılında Kığı sancağında bulunan değirmenlere her ay için 5 akçe vergi belirlenmiş ve yıl boyu çalışan değirmenlerden 60 akçe alınması kararlaştırılmıştı (TT. d. 64, s. 715). Ancak aynı yıl içinde Herdif köyündeki üç bâblık değirmenden yıllık 150 akçe vergi alınmıştı. Bu durum, köydeki değirmenin çalışma süresine değil, sahip olduğu taş sayısına göre vergilendirildiğini ortaya koymaktadır. 1553 yılına gelindiğinde ise, nahiyeye genelinde 20 köyde değirmen bulunuyordu. Anzavik köyündeki dört, Huyeyik, Harig, Karin, Canik köylerindeki üçer, Herdif, Hergeb, Holhol, Haskend, Ekrek, Balluca, Haftariç-i Ulyâ, Muğbid, Davilü ve Settâr-ı Ulyâ ile Süflâ köylerindeki ikişer, Taru, Haftariç-i Süflâ, Zintik-i Günay, Muhundu ve Şöbek köylerindeki birer taşlı değirmenler, yarım yıl boyunca faaliyet göstermiş ve her taş için 30 akçe vergi ödemişlerdi. 1553 yılında Göcek nahiyesinde 20 köyde bulunan 41 bâb değirmenden 1.230 akçe *resm-i asiyyâb* alınmıştı. 1518 yılından 1553 yılına gelene kadar nahiyedeki değirmen sayısı hububat ürünlerindeki artışa paralel olarak artmıştı. Nahiyedeki bütün yerleşimlerde değirmen bulunmasa da nüfusun yoğun olduğu köylerde bulunanlar, muhtemelen bulunmayan köylerin ihtiyacını da karşılamıştı. Bu durum değirmenlerin faaliyette olduğu zaman zarfında köyler arasındaki sosyal hareketliliği arttırmış olmalıydı.

Göcek nahiyesinde, ahalinin temel tarım ürünleri olan buğday, arpa, darı, pamuk ve ketenin yanı sıra meyvecilik ve bostancılık da önemli bir üretim koluydu. Tahrir defterlerindeki kayıtlar, hangi köylerde ne tür ürünlerin ne miktarda yetiştirildiğine dair detaylı bilgi sağlamasa da, çeşitli vergi kayıtları, halkın kendi ihtiyaçlarının ötesinde ürün yetiştirdiğini ve bunların ekonomik değere sahip olduğunu gösteriyor. Örneğin, 1518 yılında Kığı sancağında, meyve ve bostan ürünlerinden alınan öşür oranı, Müslümanlar ve Hristiyanlar için 1/7 olarak belirlenmiştir. Ancak Göcek nahiyesinde bu türden bir vergi kaydedilmemiştir. Bu, bölgede meyve ve sebze üretiminin olmadığı anlamına gelmemektedir; zira Osmanlı Devleti, ailelerin kendi ihtiyaçları için ürettikleri ürünlerden genellikle vergi almazdı. Meyve ve sebze üretimi ticari ölçüğe ulaştığında vergilendirme başlardı. Bu nedenle, 1518 yılında Göcek nahiyesindeki köylerde yaşayanlar, büyük olasılıkla kendi ihtiyaçları için yeterli miktarda meyve ve sebze yetiştiriyorlardı. 1553 yılında ise Ağdağ, Balluca, Zintik-i Günay, Kır Hüseyin, Vank, Kuyucak, Mübarekşe, Muğbid, Azminik, Kakvin ve birlikte yazılan Settâr-ı Ulyâ ve Süflâ köyleri dışında kalan bütün köylerde meyve ve sebze üretimi vergiye konu olmuştu. Bu tarihte kanunnamede bostan öşürü 1/10, meyve ise 1/7 olarak kaydedilmişti (TK. GM. d. 117, s. 2a). 1553 yılında 13 köyden 1.062 akçe *öşr-i bostân*, 19 köyden 2.243 akçe *resm-i meyve* tahsil edilmişti. Bostan öşürü en fazla Harig, Herdif, Huyeyik ve Esnis, Holhol ve Anzavik'te, meyve resmi ise en fazla Haskend, Harig, Huyeyik, Kuyucak, Haftariç-i Süflâ ve Karin'den alınmıştı. Göcek nahiyesinde meyve-sebze vergisinden farklı olarak Herdif, Haskend, Mirun, Taru, Huyeyik, Vank, Muhundu ve birlikte yazılan

Settâr-ı Ulyâ ve Süflâ köylerinden 586 akçe *resm-i ceviz* vergisi kayıtlara geçmişti. Bu vergi en fazla Herdif, Esnis, Taru, Huyeyik ve Mirun köylerinden alınmıştı. Meyve-sebze üretiminden toplam 3.891 akçe elde edilmiş ve bu da nahiyeye gelirlerinin %2'sine karşılık gelmişti.

Göcek nahiyesi iklim, doğa koşulları, arazi yapısı, zengin bitki örtüsü açısından arıcılık için uygun bir bölge olarak görülmektedir. Tahrir defterlerine *resm-i asel*, *resm-i küvâre*, *resm-i kovan* olarak geçen vergi, reayanın beslediği kovanlardan elde edilen baldan nakdi alınmıştı. 1518 tarihli Kiğı kanunnamesinde “*ve resm-i asel hâsıl olan baldan öşür üzere alalar*” ibaresi geçmiş (TT. d. 64, s. 715), 1553 yılına ait kanunnamede bu konuya dair herhangi bir bilgi yer almamıştı. 1518 yılında kanunnamede yer almış olsa da nahiyede bu vergi tahsil edilmemiş, 1553 yılında ise *resm-i küvâre* adıyla Ağdağ, Paç, Kır Hüseyin, Davilü, Muhundu ve Sisik köyleri dışında kalan 30 köyden 3.970 akçe alınmıştı. Bu tarihte arıcılık en fazla sırasıyla; Holhol ve Balluca, Harig, birlikte yazılan Settâr-ı Ulyâ ve Süflâ, Karin ve Herdif köylerinde yapılmıştı. 16. yüzyılın ortalarında balın okkasının 4 akçe olduğu göz önüne alındığında nahiyede 992.5 okka¹¹ (1.273 kg) bal vergiye konu olmuştu. *Resm-i küvâre* öşür üzere yani 1/10 olarak alınmışsa 1553 yılında Göcek nahiyesinde yaklaşık olarak 12.730 kg bal üretilmişti.

Göcek nahiyesinin dağlık ve yüksek alanlarla kaplı olması ve yaylaların bitki çeşitliliği açısından zenginliği, buralarda tarım dışı faaliyetlerin özellikle de hayvancılığın yapılmasına zemin hazırlamıştı. Ancak Göcek nahiyesinde yapılan hayvancılığın hacmi ve üretim değeri sadece aşiretlerin meskûn olduğu köylerde tahrir defterlerine yansımıştı. 1518 yılına ait Kiğı kanunnamesinde “*ve âdet-i ağnân her iki koyuna bir akçe alalar*” ibaresi geçmişse de (TT. d. 64, s. 715), köylerde bu vergi kayıtlara geçmemiş, yalnızca aşiretlerden ne kadar tahsil edildiği toplu yazılmıştı. Buna göre Şâdilü aşiretinden 16.000, Disimlü aşiretinden 3.000, Ebû Tâliblü aşiretinden 3.060, Okçulu aşiretinden 4.560 akçe alınmış, Rükneddin aşiretinden alınmamıştı. Adı geçen Ekrâd aşiretleri kanunnamede belirtilen oranda ağnam vergisini ödemişlerse Şâdilü aşiretinin 32.000, Okçulu aşiretinin 9.120, Ebû Tâliblü aşiretinin 6.120 ve Disimlü aşiretinin ise 6.000 adet koyunu vardı.

1523 yılına ait defter ayrıntılı düzenlenmediğinden buradaki üretim kolları hakkında bilgi edinemesek de nahiyenin toplam gelirleri ve aşiretlerin hayvancılık faaliyetleri hakkında bilgiler edinebiliyoruz. Defter kayıtlarına göre 46 köy, 39 mezra ve 5 yaylakta oluşan Göcek nahiyesinin toplam yıllık geliri 179.052 akçeydi. Bu gelirin 36.773 akçesini yani %21'ini aşiretlerin hayvancılık faaliyetleri oluşturmuştu. Şâdilü aşiretinden 8.000 akçe *âdet-i zekâta-ı ağnâm*,¹² 2.800 akçe *âdet-i çoban-beyi ma'a resm-i çoban* şeklinde birlikte yazılan vergi,¹³ Ebû Tâliblü aşiretinden 5.542 akçe zekât-ı ağnam, 2.128 akçe *âdet-i çobanbeyi* ve *resm-i çoban*, Okçulu aşiretinden 5.745 akçe zekât-ı ağnam, 2.612 akçe *âdet-i çobanbeyi* ve *resm-i çoban*, Desimlü aşiretinden 5.910 akçe zekât-ı ağnam, 2.388 akçe *âdet-i çobanbeyi* ve *resm-i çoban*, Rükneddin aşiretinden 1.200 akçe zekât-ı ağnam, 448 akçe *âdet-i çobanbeyi* ve *resm-i çoban* tahsil edilmişti. Bu bilgilere göre şayet belirtilen oranlarda bu vergiler tahsil edilmişse Şâdilü aşiretinin 30.000, Okçulu aşiretinin 24.550, Ebû Tâliblü aşiretinin 21.724, Disimlü aşiretinin 23.760 ve Rükneddinlü aşiretinin 4.640 adet koyunu vardı.

1553 yılında Göcek nahiyesinde hem aşiretlerin yaşadığı köylerde hem de diğer köylerde *âdet-i ağnam* vergisi kayıtlara yansımıştı. Deftere göre Şâdilü aşiretinden 9.000, Ebû Tâliblü aşiretinden 8.000, Okçulu aşiretinden 7.700, Rükneddin aşiretinden 710 akçe olmak üzere toplam 25.410 akçe *âdet-i ağnâm* tahsil edilmişti. Disimlü aşiretinin yaşadığı köyler bu defterde kayıtlara geçmemişti. Bu aşiretler ağnam vergisini iki koyuna bir akçe şeklinde ödemişlerse Şâdilü aşiretinin 18.000, Okçulu aşiretinin 15.400, Ebû Tâliblü aşiretinin 16.000 ve Rükneddinlü aşiretinin ise 1.420 adet koyunu vardı. Adı geçen bu dört aşiretten 1553 yılında ağnam resmi dışında yaylağa giden ancak kışlağa dönmeyip yaylakta kışlayan her yüz konundan on sekiz akçe alınan *âdet-i çobanbeyi* adlı bir vergi daha alınmıştı.¹⁴ Bu vergi Şâdilü aşiretinden 800, Ebû Tâliblü aşiretinden 720, Okçulu aşiretinden 664 ve Rükneddinlü aşiretinden 290 akçe tahsil edilmişti. Her yüz koyundan on sekiz akçe alındığına göre Şâdilü aşiretinin 4.444, Ebû Tâliblü'nün 4.000, Okçulu'nun 3.688 ve Rükneddinlü'nün 1.611 adet bu türden vergilendirilebilen koyunu vardı. Bir diğer ifadeyle Göcek nahiyesindeki aşiretler 1553 yılında 64.563 adet koyuna sahipti. Aşiretlerin yaşamadığı Herdif, Hergeb, Ağdağ, Holhol, Haskend, Mirun, Anzavik, Ekrek, Taru, Şeyhkendi, Pac, Huyeyik, Harig ve Balluca köylerinden de toplam 8.112 akçe *âdet-i ağnâm* tahsil edilmişti. Tahsil edilen vergiye göre bu köylerde 16.224 koyun vardı. En fazla koyun Holhol, Balluca, Herdif, Şeyhkendi, Haskend ve Harig'de kayıtlara geçmişti. Defter kayıtları 1553 yılında nahiyeye genelinde 80.787 koyun olduğunu göstermektedir.

¹¹ Okka=400 dirhem=1.2822945 kg. Bkz. (İnalçık, 2004, s. 253).

¹² “*ve âdeti zekât iki koyuna bir akçedir ki yüz koyun elli akçe olur*”. Bkz. (Barkan, 1943, s. 142).

¹³ Diyarbakir bölgesinde geniş bir bölgeyi yurt tutan Bozulus ve Karaulus ile Şam bölgesinde yaşadıklarından dolayı Şam Türkmenleri adıyla bilinen göçebe gruplar, çölde (berriye) kışladıkları zamanlarda *âdet-i çobanbeyi* veya *çobaniyye* adıyla her 100 koyuna 20 akça vergi vermekteydiler. Bu göçebe grupların önemli bir kısmının Akkoyunlular'dan intikal etmesi ve Anadolu'nun diğer bölgelerindeki göçebe gruplarda bu tür bir vergiye rastlanmaması, söz konusu verginin Akkoyunlular'dan kalma bir vergi olabileceğini gösterir. Bkz. (Şahin, 2018, s. 113); Her 100 koyundan 20 akçe alındığı konusunda Bkz. (Barkan, 1943, s. 144).

¹⁴ Bu durum 1553 tarihli defterde “*âdet-i resm-i çobanbeyi ki yerine gitmez yerinde kışlar, yerine gitmeyenlerden yüz koyunda on sekiz akçe alınur*” şeklinde ifade edilmişti. Bkz. (TK. GM. d. 117, s. 57a).

Osmanlı Devleti'nde bir şahsın hayvanlarının başka bir şahsın ekinine girip zarar vermesi halinde, hayvan sahibinin ödediği para cezasına *adet-i deşt-bânî* denilmekteydi. Zarar gören ekin sahibine, hayvan sahibi tazminat ödediği gibi, suçun işlediği yerin dirlik sahibine de ceza vermek zorundaydı (Ünal, 1989, s. 149). Miktarı sabit olmayıp zuhurata bağlı olan bu vergi, 1518 yılına ait Kığı kanunnamesinde “*ve cerâim-i hayvânât için dahi ya at veya sığır ekine girüb ziyânlık eylese, her sığır veya at başına beşer akçe cürmin alalar. Ve ekin sâhibinün ziyânlığın dahi hayvânât sâhibinden ödedeler. Ve her davar başına beşer ağaç dahi uralar. Bu husûsda her hânedan maktu' akçe almayalar. Meğher kim, hüs-ni rızâları ile ola*” (TT. d. 64, s. 715) şeklinde tarif edilmiş olmasına rağmen muhtemelen *bâd-ı hevâ* içerisinde değerlendirildiğinden Göcek nahiyesinde kayıtlara geçmemişti. 1553 yılında ise zuhurata bağlı bir diğer vergi olan ve mülkiyeti devlete ait araziye tasarruf edenlerin bir defaya mahsus sipahiye ödedikleri tapu resmi ile kaydedilmişti. Tapu resmi çoğunlukla arazinin bir yıllık mahsulâtının kıymeti olarak kabul edilmektedir (Ünal, 1989, s. 151). *Resm-i tapu ma'a deştbâni* şeklinde birlikte yazılan bu vergiler, Şeyhkendi köyü dışındaki bütün köylerden toplam 7.914 akçe tahsil edilmişti. Sadece bir köy dışında bütün köylerden tahsil edilmiş olması, hayvancılık faaliyetlerinin yaygın yapıldığını göstermektedir. Bu vergi en fazla Esnis, Harig, Canik ve Karin, Davilü ve Herdif'te kayıtlara geçmişti.

16. yüzyılın ilk yarısında Göcek nahiyesinde kayıtlara geçen *resm-i kom* da hayvancılıkla ilgili bir diğer vergiydi. Bu vergi küçükbaş hayvan sahibi reaya veya sürü sahipleri tarafından, dirlik sahiplerine ödenirdi. Kom (ağıl), küçükbaş hayvanların konulduğu üstü açık ve etrafı çit ve çalı-çırpı ile çevrili yer demektir (Kılıç, 1999, s. 220). 1518 yılında kayıtlara geçmeyen bu vergi 1553 yılında Kığı nahiyesinde her bir kıt'a (parça, adet) kom için 60 akçe alınmıştı. Göcek nahiyesinde sadece Ağdağ köyü dışındaki bütün köylerde toplam 108 adet kom vardı ve bu komlardan 6.480 akçe *resm-i kom* alınmıştı. Bu verginin 36 köyün 35'inden tahsil edilmesi küçükbaş hayvancılığın çok yaygın olduğunu göstermektedir. *Resm-i kom* en fazla Haskend ve Haftariç-i Ulyâ, Bey Ahmed ve Balluca, Kuyucak ve Huyeyik'ten alınmıştı. Hayvancılıkla ilgili kayıtlara geçen diğer vergiler ise *resm-i yonca* ve *resm-i çayır* idi. Zira ürün olarak ekilmeyen ancak karasal iklimin görüldüğü alanlarda doğal olarak yetişen ve miriye ait olan çayırda hayvanlarını otlatanlardan alınan çayır resmi, 1518 yılında vergiye konu olmamış, 1553 yılında ise Ağdağ, Holhol, Mirun, Anzavik, Ekrek, Şeyhkendi, Pac, Huyeyik, Haftariç-i Ulyâ, Haftariç-i Süflâ, Vank, Cancirik, Kuyucak, Mübarekçe, Bey Ahmed, Muğbid, Azminik, Kakvin, Karin, Davilü, Muhundu, Kiliselü, Şöbek, Sisik, Esnis ve birlikte yazılan Settâr-ı Ulyâ ve Süflâ köylerinden toplam 3.204 akçe tahsil edilmişti. Mirun köyünden ise 80 akçe *mahsûl-i çayır-ı hassa* alınmıştı. Yine hayvan yemi olarak kullanılan yoncanın biçiminden maktu olarak alınan yonca resmi 1518 yılında kayıtlara geçmemiş, 1553 yılında ise Hergeb, Anzavik ve Haftariç-i Ulyâ köylerinden toplam 115 akçe tahsil edilmişti. 1553 yılında ait defterde bazen bu iki vergi *mahsûl-i çayır ma'a yonca* şeklinde birleştirilerek de yazılmıştı. Birlikte yazılan bu vergi Harig, Haskend ve Herdif'ten toplam 610 akçe tahsil edilmişti. 1553 yılında tutulan defterde hayvancılıkla ilgili birden fazla verginin kayıtlara geçmesi hayvancılığın bugün olduğu gibi geçmişte de halkın temel geçim kaynağı olduğuna işaret etmektedir.

Göcek nahiyesinde Müslüman ve Hristiyan reayanın vermekle mükellef olduğu farklı ve ortak vergiler vardı. Tarımsal ürünlerden alınan vergilerin yanında hem Müslüman hem de Hristiyan reaya, *bâd-ı hevâ* türünden vergileri vermekle yükümlüydü. Bu türden vergilerin kaynağı örf olsa da verasetle ilgisi bunlara şer'î özellik de kazandırmıştır. Bu guruba giren vergiler cürm ü cinâyet, *resm-i arûs*, duhan resmi, *abd-i âbık* ve *kenîzek*, yava ve kaçgun ile *deştbani* olup gerçekleşen olaylara bağlı alındıkları için miktarları önceden belirlenmemiş defterlere tahmini rakam olarak kaydedilmişlerdi (Sahillioğlu, 1991, ss. 416-418). 1518 tarihli defterde bu türden vergiler, *resm-i çift ve bennâk ma'a bâd-i hevâ ve nakdiyye*, *resm-i çift ve bennâk ma'a bâd-i hevâ ve gayruhu*, *resm-i çift ve bennâk ma'a bâd-i hevâ*, *hâsil bâ-rüsûm ma'a bâd-i hevâ*, *resm-i bâd-i hevâ ve sâir rüsûm*, *resm-i bâd-i hevâ nakdiyye*, *resm-i bâd-i hevâ* şeklinde farklı vergilerle birleştirilmiş ve ilkinden 2.330, ikincisinden 4.420, üçüncüsünden 3.840, dördüncüsünden 6.400, beşincisinden 1.850, altıncısından 3.255 ve yedincisinden 1.300 akçe olmak üzere toplam 23.395 akçe gelir elde edilmişti. Bu türden gelirler nahiye gelirlerinin % 12'sini oluşturmuştu. 1553 yılına ait defterde de *bâd-ı hevâ* türü vergiler; *resm-i tapu ma'a deştbâni*, *bâd-i hevâ ve cürm [ü] cinâyet ve resm-i arûsiyye ma'a deştbâni ve resm-i tapu gayr ez hukûk-ı şer'iyye*, *bâd-i hevâ ma'a arûsiyye ve bâd-i hevâ* şeklinde kayıtlara geçmişti. Bunlardan ilki hayvancılık kısmında bahsedilen *resm-i tapu ma'a deştbâni* şeklinde birlikte yazılan vergiydi. Bu vergi 35 köyde toplam 7.917 akçe gelir getirmişti. Tahsil edilmeyen tek köy olan Şeyhkendi'nde ise ikincisi 800 akçe gelir getirmişti. Üçüncüsü Şeyhkendi ve Pac köyleri hariç diğer 34 köyden toplam 14.610 akçe tahsil edilen *bâd-i hevâ ma'a arûsiyye* idi.¹⁵ *Bâd-i hevâ* olarak yalnız yazılan dördüncüsü ise sadece Pac köyünde 160 akçe gelir getirmişti. 1553 yılında Göcek nahiyesinde *bâd-i hevâ* türü vergilerin toplamı 23.487 akçe olup nahiye gelirlerinin %10'una karşılık gelmişti.

Tahrir defterlerinde kayıtlara geçen bazı gelir kalemleri, yukarıda belirtilen herhangi bir guruba dâhil edilememiştir. Bunlardan ilki 1518 yılına ait defterde Harig, Haskend ve Davilü köylerinde her biri yıllık 1.000 akçe gelir sağlayan *bozahâne* idi. Bozahâne buğday, arpa, çavdar, darı gibi tahılların öğütülüp suyla karıştırılarak pişirilmesi sonucu elde edilen koyu renkli, mayhoş bir içecek olan bozanın üretildiği ve satıldığı yerdir. Bu içecek,

¹⁵1518 tarihli kanunnamede bakire kızdan 60 ve dul kadından 30 akçe alınacağı, bakire kızın nerde nikâh olursa olsun velisi nerede ise arûs resmini oraya ödeyeceği belirtilmiş olsa da bu vergi nahiyede kayıtlara geçmemişti (BOA, TT. d. 64, s. 715).

ferahlatıcı ve besleyici özellikleriyle bilinir. Bu üretim ve satış mekânları esnaf loncalarına kayıtlı olduklarından vergiye tabiydiler. Osmanlı toplumunda bozahânenin önemi sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir işlevi de bulunmaktaydı. Cami, pazar yeri veya tekke gibi belirli sosyal alanların dışında, insanların vakit geçirebileceği, sosyal deneyimler yaşayabileceği ve sosyalleşebileceği mekânlar arasında yer alıyordu (Feyiz, 2021, s. 2). 1518 yılında vergilendirilen üç bozahânenin hangi işlevleri yerine getirdiği kesin olarak bilinmese de, nüfusça büyük olan Harig, Haskend ve Davilü köylerinde bulunmaları, bu yerlerin halk için önemli sosyal buluşma noktaları olduğunu düşündürmektedir.

Herhangi bir gurupta değerlendirilmeyen gelirlerden biri de 1553 yılında altı köyde kayıtlara geçen *mahsûl-i zeyt* idi. Kelime anlamı yağ olan zeytbazen zeytin anlamında da kullanılmaktaydı. Buna göre kayıtlara geçen bu gelir kalemi ya yağ üretiminden ya da zeytin yetiştiriciliğinden alınmaktaydı. Ancak yüksek dağlarla çevrili Göcek nahiyesinde sıcak ilkim bitkisi olan zeytinin yetişmesi çok da mümkün gözükmemektedir. Bundan dolayı bu gelir, muhtemelen yağı çıkarılabilen ve nahiyede yetişen keten, badem, pamuk ya da mısır gibi ürünlerden sağlanmıştı. 1553 yılında Kuyucak'dan 300, Bey Ahmed'den 200, Kakvin'den 160, Anzavik'ten 100 ve Şeyhkendi'nden 22 akçe olmak üzere toplam 842 akçe *mahsûl-i zeyt* tahsil edilmişti.

4. 16. YÜZYILDA GÖCEK'TE AŞİRETLER

Aşiret zamana, coğrafyaya, sosyal yapıya ve kendine özgü koşulların etkisiyle meydana gelmiş belirli bir yönetim ve teşkilat düzenine sahip toplumsal bir kurumdur. Osmanlı kanunname ve belgelerinde genel olarak konar-göçer veya Yörük olarak kaydedilen ya da göçebeliliği terk ederek yerleşik hayata geçen toplulukları anlatmak için kullanılan aşiret, yukarıdan aşağı boy (kabile, taife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, aile şeklinde bölümlere ayrılmış bir topluluğu tanımlamak için kullanılmıştı (Halaçoğlu, 1991, s. 9; Yinanç, 1993, ss. 709-710).

Osmanlı Devleti'nde aşiretler, farklı coğrafyalarda birtakım idari ve mali yükümlülüklerle yaşamlarını sürdürmüşlerdi. Devlet, sahip olduğu topraklarında düzeni bozan herhangi bir yapıya izin vermediğinden aşiretleri kontrol etmek için çeşitli yöntemlere başvurmuştu. Aşiretleri yaşam ve toprak şekillerine göre tımar, zeamet ve has reayası şeklinde sınıflandırmış, ekonomik yapılarına göre sancak veya kaza statüsü tanımış ve yöneticiler atamıştı. Böylelikle Osmanlı Devleti, aşiretleri hukuki düzen içerisine almış, kontrollerini sağlamış belki de en önemlisi vergilerini kolaylıkla toplayabilmişti (Gündüz, 2010, s. 43; Orhonlu, 1987, s. 16).

Göcek nahiyesi coğrafi özellikleri dolayısıyla hayvancılıkla uğraşan aşiret ve cemaatler için yaşam alanı olmuştu. Nitekim 16. yüzyılın ilk yarısında burada Şadilü, Disimlü, Ebu Taliblü, Rükneddin, Okçulu ve İlbeylü adlı cemaatlerin kendilerine has köyleri olduğu tahrir defterlerine yansımıştı. Bu cemaatlerden Rükneddin için herhangi bir tanımlama yapılmazken diğerlerinin Ekrâd olduğu belirtilmişti.

Osmanlı topraklarında yaşayan aşiretler; Kürt, Türkmen ya da Arap fark etmeksizin, merkezi hükümetin politikalarının odak noktasında, bu toplulukları vergi sistemi içerisine entegre etme ve onları imparatorluğun tebaası haline getirme arzusu yatmaktadır (Linder, 2000, s. 97). Bu amaçla merkezi hükümet, aşiretlerin her birinin coğrafi sınırlarını belirlemiş, onları idari ve mali birer ünite haline getirmek suretiyle tahrir defterlerine dâhil etmiştir. Belirlenen sınırlar içindeki yurt alanlarında, temel ekonomik faaliyetleri koyun yetiştiriciliği olan aşiretler, imparatorluğun et, süt, yağ ve peynir gibi temel gıda maddelerinin ihtiyacını karşılamış; aynı zamanda deri, yün, iplik ve dokuma ürünleri ile balmumu ticaretinde önemli rol oynamışlardır. At ve deve yetiştiriciliği yaparak, imparatorluğun kara yolu taşımacılığında hem askeri hem de sivil hizmetler sağlamışlardır. Hayvancılığın yanı sıra, tarımsal faaliyetlerle de meşgul olan aşiretler, bataklık alanları tarıma kazandırarak ticari mahsuller üretmişlerdir. Ek olarak, isyanların bastırılması, hırsızlık ve yağma eylemlerinin önlenmesi, derbentlerin ve geçitlerin korunması gibi güvenlik görevlerinde de aktif roller üstlenmişlerdir (İnalçık, 2000, ss. 75-80; Şahin 1999, ss. 134-140; Orhonlu, 1963, s. 19-26; Akdağ, 1964, ss. 14-17).

Göcek nahiyesinde yapılan tahrirler, aşiretler hakkında bazı bilgiler vermektedir. 1518 yılına ait tahrirde 1.467 nüfusa sahip Şadillü aşireti Esnis, Canik, Davilü, Karin, Muhundu, Şöbek, Polan ve Sisik köylerinde meskûn olup aşiret reisleri Hasbey idi. Bu tarihte bu köylerin hepsinden 16.000 akçesi ağnam resmi olmak üzere toplam 67.000 akçe gelir elde edilmiş ve aşiret mensuplarından 33 nefer eşkinci kaydedilmişti. Disimlü aşireti mensubu olan 603 kişi Hormek, Hosrun, Kızıl Kilise, İrisi[k], Haftariç, Keşkivare ve Kalişirik köylerinde yaşamıştı. Köylerden 3.000 akçesi ağnam olmak üzere toplam 24.100 akçe gelir elde edilmiş ve 12 nefer eşkinci yazılmıştı. Ebu Taliblü aşiretinin mensubu olan 458 kişi Vank, Kimsabad?, Haftariç-i Ulyâ, Haftariç-i Süflâ ve Kara Hüseyin köyleri ile Cancirik mezrasında yaşamıştı. Köylerden 3.060 akçe ağnam olmak üzere toplam 17.360 akçe gelir elde edilmiş ve 8 nefer eşkinci yazılmıştı. İlbey ve İlyas ağaların yönetiminde olan Okçulu ve İlbeylü aşiret mensubu 609 kişi Zintik-i Kuzay, Zintik-i Günay, Ahmed Bey, Muğbid, Kakvin ve Kuyucak köylerinde yaşamıştı. Köylerden 4.560 akçesi ağnam olmak üzere toplam 19.360 akçe gelir elde edilmiş ve 10 nefer eşkinci yazılmıştı. 1518 yılına ait defterde Rükneddin aşiretine ait 267 kişi, adı yazılmayan bir yerleşim ile Pir Harun zaviyesinin vakfı olup muaf kaydedilen Şeyhkendi köyünde meskûnlardı. Aşiretten yıllık 3.000 akçe gelir elde edilmiş ve 2 nefer eşkinci

kaydedilmişti. 1518 yılında aşiretlerin bütün gelirleri 130.820 akçe olup bu gelir nahiye gelirlerinin %66'sını oluşturmuştu.

1523 yılı tahririne göre Şadillü aşiretine mensup 2.769 kişi Esnis, Canik, Davilü, Karin, Muhundu, Şöbek, Polan, Kiliselü ve Sisik köylerinde yaşamıştı. Bu köylerde 24 sipahi, 5 sâdât, 1 imam ve 3 amâ gaib kaydedilmişti. 1523 yılında bu köylerin hepsinden 8.000 akçesi zekât-ı ağnam, 2.800 akçesi adet-i çobanbeyi ve resm-i çoban olmak üzere toplam 31.135 akçe gelir elde edilmişti. Disimlû aşireti mensubu olan 1.246 kişi Hormek, Hosrun, Kızıl Kilise, İrisi[k], Haftariç, Keşkivare, Kalişirik, Ramazan Deresi, Kimsor köyleri ile Söğüdü, Cümle-pertek, Emek, Ekinik, Okur ve Emük mezralarında yaşamıştı. Adı geçen bu köylerden 5.910 akçe zekât-ı ağnam, 2.388 akçe adet-i çobanbeyi ve resm-i çoban olmak üzere toplam 24.460 akçe gelir elde edilmişti. Aşirette 1 imam, 1 de muaf kaydedilmişti. Ebu Taliblü aşiretinin mensubu olan 966 kişi Vank, Kimsabad?, Haftariç-i Ulyâ, Haftariç-i Süflâ, KırHüseyn, Cancirik ve Zintik-i Günay köyleri ile Kaçık, Kal'acık, Sorhum, Meçik ve Hako-çemeni mezralarında yaşamıştı. Köylerden 5.542 akçe zekât-ı ağnam, 2.128 akçe adet-i çobanbeyi ve resm-i çoban olmak üzere toplam 20.499 akçe gelir elde edilmiş ve 14 nefer sipahi yazılmıştı. Okçulu aşiret mensubu 1.010 kişi Zintik-i Kuzay, Ahmed Bey, Muğbid, Kakvin ve Kuyucak köyleri ile Mübarek, Vartan, Yağ-yemez, Vank ve Çirik mezralarında yaşamıştı. Köylerden 5.745 akçe zekât-ı ağnam, 2.612 akçe adet-i çobanbeyi ve resm-i çoban olmak üzere toplam 19.020 akçe gelir elde edilmiş ve 3 nefer sipahi ve 1 nefer pîr-i fânî yazılmıştı. Rükneddin aşiretine mensup 230 kişi ise birlikte yazılan Settâri-yi Ulyâ ve Süflâ köylerinde yaşamış ve 1.200 akçe zekât-ı ağnam, 488 akçe adet-i çobanbeyi ve resm-i çoban olmak üzere toplam 4.498 akçe vergi ödemişti. 1523 yılında aşiretlerin gelirleri 99.612 akçeydi. Bu gelir nahiye gelirlerinin %56'sını oluşturmuştu.

1553 yılı kayıtlarına göre Şadillü aşiretine mensup 2.859 kişi Esnis, Canik, Davilü, Karin, Muhundu, Şöbek, Kiliselü ve Sisik köyleri ile Danzik ve Baytok mezralarında yaşamıştı. Köylerin hepsinden 9.000 akçesi ağnam, 800 akçesi adet-i çobanbeyi olmak üzere toplam 46.707 akçe gelir elde edilmişti. Aşirette 5 meczum, 4 sâdât, 1 ehl-i berât kaydedilmişti. Ebu Taliblü aşiretinin mensubu olan 1.906 kişi Vank, Kimsadbad?, Haftariç-i Ulyâ, Haftariç-i Süflâ, Kır Hüseyn, Cancirik ve Zintik-i Günay köyleri ile Kaçık, Kal'acık, Sorhum, Arıkaç, Ovacık, Göçer ve Hatun mezralarında yaşamıştı. Köylerden 8.000 akçe ağnam, 720 akçe adet-i çobanbeyi olmak üzere toplam 33.000 akçe gelir elde edilmiş ve 1 nefer sipahi, 1 nefer de mahlûl yazılmıştı. Okçulu aşiret mensubu 1.444 kişi BeyAhmed, Muğbid, Kakvin, Kuyucak, Mübarekş ve Azminikköyleri ile Vartan, Yağ-yemez, Vank, Cancirik, Ağ ve Kudurmuş Kurd mezralarında yaşamıştı. Köylerden 7.700 akçe ağnam, 664 akçe adet-i çobanbeyi olmak üzere toplam 33.990 akçe gelir elde edilmiş ve 1 nefer meczum ve 1 nefer de malûl yazılmıştı. Rükneddin aşiretine mensup 441 kişi ise birlikte yazılan Settâri-yi Ulyâ ve Süflâ köyleri ile Beyli-dere mezrasında yaşamış ve 710 akçe ağnam, 290 akçe adet-i çobanbeyi olmak üzere toplam 5.500 akçe vergi ödemişlerdi. 1518 ve 1523 tarihlerinde kayıtlara geçen Desimlû aşireti ise 1553 yılında kayıtlara geçmemişti. Buna rağmen 1553 yılında aşiretlerin gelirleri 119.197 akçeydi. Bu gelir nahiye gelirlerinin %50'sini oluşturmuştu.

5. SONUÇ

16. yüzyılın ilk yarısında Göcek nahiyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve ekonomik yapısının mikro bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Çaldıran Muharebesi sonrasında Osmanlı hâkimiyetine giren bu bölge, tahrir defterlerine yansıyan verilerle, dönemin sosyo-ekonomik dinamiklerini anlamamız açısından değerli bilgiler sunmaktadır. Nahiye, 1518'den 1553'e kadar olan dönemde, nüfus yapısından tarımsal üretimine, vergilendirme sisteminden sanayi faaliyetlerine kadar pek çok alanda önemli değişimler yaşamıştır.

1518 yılında 41 köy ve 2 mezra ile başlayan yerleşim yapısı, 1553 yılına gelindiğinde 36 köy ve 39 mezra olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde nüfusun artış göstermesi ve etnik yapının çeşitlenmesi, Göcek'in demografik dinamizmini ortaya koymaktadır. Müslüman ve Hristiyan nüfusun yanı sıra, konar-göçer aşiretlerin varlığı, bölgenin kültürel ve ekonomik çeşitliliğini artırmıştır.

Toprak tasarruf sistemi ve üretim yapısındaki değişimler, nahiye ekonomisinin temelini oluşturan tarımsal faaliyetler üzerinde belirgin bir etki yaratmıştır. 1518 yılında ekilebilir arazilere sahip hanelerin sayısı bilinmemekle birlikte, 1553 yılında bu arazilerin kayıtlarda yer almaması, toprakların küçük parçalara bölünmesi ve dönüm esasına göre işletilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu durum, nahiye içindeki topraksız köylü sayısının artışına ve tarımsal üretimdeki düşüşe işaret etmektedir.

Hububat üretimi, nahiye ekonomisinin can damarı olmuş ve toplam gelirin büyük bir kısmını oluşturmuştur. 1518 yılında 199.320 akçe olan toplam gelir, 1553 yılında 239.849 akçeye yükselmiş, ancak tahıl üretimi %35 oranında azalmıştır. Bu azalma, Disimlû aşiretinin meskûn olduğu köylerin kayıtlara geçmemesiyle ilişkilendirilmiştir. Değirmenlerin varlığı, buğday ve arpanın un haline getirilmesi sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

Üzüm yetiştiriciliği ve sanayi bitkileri olan pamuk ve keten üretimi, nahiye ekonomisine katkı sağlayan diğer önemli faaliyetler arasında yer almıştır. Özellikle Peri suyu boyunca kurulan köylerde meyve ve sebze

yetiştiriciliği, pazar boyutuna ulaşacak derecede gelişmiştir. Bu durum, bölgenin tarımsal çeşitliliğinin ve ekonomik potansiyelinin göstergesidir.

Hayvancılık, hem aşiretlerin hem de diğer köylerin geçim kaynağı olarak ön plana çıkmıştır. 1518 yılında aşiretlerin meskün olduğu köylerden elde edilen gelir, hayvancılığın aşiretler arasında yaygın bir uğraş olduğunu göstermiştir. 1553 yılına gelindiğinde ise hayvancılık, nahiyeye genelinde uğraş alanı haline gelmiş ve toplamda 80.787 koyun sayısına ulaşılmıştır.

Osmanlı-İran savaşlarının olumsuz etkileri, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Göcek nahiyesinde hissedilmiş olsa da, yüzyılın ikinci çeyreğinde bu etkiler azalmış ve nüfus ile tarımsal üretimde iyileşme gözlemlenmiştir. Ancak kentsel faaliyetlere dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Tapu tahrir defterleri ve arşiv belgeleri, Göcek gibi az bilinen nahiyelerin nüfus, üretim ve konar-göçer grupları hakkında önemli tespitler yapmamızı sağlamıştır. Bu çalışma, Göcek nahiyesinin 16. yüzyılın ilk yarısındaki idari, mali ve demografik yapısına dair kapsamlı bir analiz sunmakta ve gelecekteki araştırmalara zemin hazırlamaktadır. Göcek nahiyesi üzerine yapılan bu tespitler, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yapısını anlamada ve tarihî süreçleri değerlendirmede katkı sunabilecek niteliktedir.

Sonuç olarak, Göcek nahiyesinin 16. yüzyılın ilk yarısındaki idari, mali ve demografik yapısı, Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesi ve yönetim politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın bulguları, Osmanlı dönemindeki küçük nahiyelerin sosyo-ekonomik dinamiklerine ışık tutmakta ve bölgenin tarihsel süreçteki önemini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

TSMA, E. 1019.

TSMA, E. 8333-1.

TSMA. d. 9772.

TSMA. d. 10057.

TSMA d. 5246.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemî Defterleri (A. RSK d.) nr.1452.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) nr.563.

Kamil Kepeci Divan-ı Hümayun Ruus Kalemî (KK. d.) nr.262.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.) nr. 64.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.) nr.998.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TK. GM. d.) nr. 117.

2. Kaynak Eserler

Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Kanunnâme Mecmuası. Veliyüddin Efendi Kitaplığı, No: 1969.

Haydar Çelebi Ruznâmesi. (1274). *Ferîdun Bey, Münşeatü's-Selâtin*(içinde). c. I.

Hoca Sadettin Efendi. (1979). *Tacü't-Tevarih IV* (İ. Parmaksızoğlu, Sad.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

İdrîs-i Bidlîsî. (2001). *Selim Sah-nâme* (H. Kırancıoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şerefhan Bitlîsî. (2014). *Şerefname I* (A. Yeğin, Çev.). Nûbihar.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (1998). *Defteri Hâkânî Dizisi: IV. 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-kâdiriyye Defteri (937-1530) I*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Tarikh-e Qizilbashan. (th). Ketabkhane-ye Melli-ye Malek. nr. 6284.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Afyoncu, E. (1999). Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi. *Osmanlı*, 6, 311-314.

Afyoncu, E. (2014). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII Yüzyıllar)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akdağ, M. (1964). Celâli isyanlarından büyük kaç günlük (1603-1606). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II(2-3), 1-49.

Alanoğlu, M. (2017). *Osmanlı idârî sistemi içerisinde Palu Hükûmeti* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Aydın, B. ve Günalan, R. (2011). Ruus defterlerine göre XVI. Yüzyılda Osmanlı eyalet teşkilatı ve gelişimi. *Osmanlı Araştırmaları*, (38), 27-160.

Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve teşkilatı, kuruluş ve genişleme devri (1535-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirâî ekonominin hukukî ve malî esasları I: Kanunlar*. Burhaneddin Matbaası.

Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, X, 1-26.

Barkan, Ö. L. (1955). H. 933-934 (M. 1527-1528) malî yılına ait bir bütçe örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(14), 251-329.

Barkan, Ö. L. (1997). Çiftlik. *İslâm Ansiklopedisi*, III, 392-397.

Barkan, Ö. L. (1998). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I* (Ö.L.Barkan ve Meriçli, E.Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çağatay, N. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda reayadan alınan vergi ve resimler. *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V(5), 483-511.

Dıvrak, U. (2019). Çarsancak Voyvodası Karaçorlu Oğlu Mustafa ve muhalefâtı. Yedek, Ş. (Ed.), *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler*. (ss. 97-126). Hiperyayın.

Emecen, F. M. ve Şahin, İ. (1999). Osmanlı Taşra Teşkilâtının kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Sancak Tevcih Defteri. *Belgeler*, XIX(23), 53-121.

Emecen, F. M. (1991). Sosyal tarih kaynağı olarak Osmanlı Tahrir Defterleri. *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990) Bildiriler*, 145-146.

Emecen, F. M. (2011). *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları.

Feyiz, F. (2021). Osmanlı şehir mekânlarına bir örnek: Bozahaneler. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 4(1), 1-9.

Genç, V. (2016). İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları. *Osmanlı Araştırmaları*, (47), 147-208.

Genç, V. (2020). *Kim bu mülke kondu bundan ezeli Arabgir yerleşim, nüfus, toplumsal hayat ve ekonomi (1518-1847)*. Kerem Aydınlar Vakfı.

Gökbilgin, T. (1965). Nahiye. *İslâm Ansiklopedisi*, IX, 37-39.

Göyünç, N. (1969). Diyarbekir Beylerbeyliğinin ilk idari taksimatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (23), 23-34.

Göyünç, N. (1979). Hâne deyimi hakkında. *Tarih Dergisi*, (32), 331-348.

Gündüz, T. (2010). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*. Yeditepe Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (1991). Aşiret. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, IV,9.

Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. (A.Sevim, Çev.). Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İlhan, M. M. (1990). On altıncı yüzyıl başlarında Amid Sancağı yer ve şahıs adları hakkında bazı notlar. *Belleten*, LIV(209), 213-232.

İnalçık, H. (1959). Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü. *Belleten*, XXIII(92), 575-610.

- İnalçık, H. (1993). Çiftlik. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VIII, 313-314.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi I (1300-1600)* (H.Berktaş, Çev.). Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu klâsik çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2017). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İslamoğlu H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve köylü*. İletişim Yayınları.
- Kılıç, O. (1999). *XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1605)*. Tamga Yayınları.
- Kılıç, O. (2014). Kürdistan tabirinin Osmanlı uygulamasındaki muhtevası üzerine bazı tespitler (16-18. Yüzyıllar). *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildirileri (09-10 Ocak 2014) I*, 167-208.
- Kılıç, O. (2018). Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî ve Kürtler. Alkan Günay, N. (Ed.), *Yavuz Sultan Selim Dönemi Bursa*. (ss. 195-222). Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Koç, Y. (2004). XVI. Yüzyılın ilk yarısında Kiğı Sancağı'nda iskân ve toplumsal yapı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (16), 129-156.
- Koçak, Z. (2016). Osmanlı Pülümür'ünde (Kız-Uçan) nüfus ve yerleşme (1518-1927). Aslan, Ş.(Der.), *Pülümür*. (ss. 17-50). Ütopya Yayınevi.
- Koçak, Z. (2021). 16. Yüzyılda Mazgird: İdari yapı, yerleşim, nüfus ve ekonomi. Aslan, Ş. ve Çelik, F. (Der.), *Mazgirt*. (ss. 51-97). Ütopya Yayınevi.
- Koçak, Z. ve Taşkıran, H. (2014). 2793 numaralı Ahlat Kazası Müslim nüfus defteri (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836)'nin tanıtım ve değerlendirmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, (XVII), 421-442.
- Koçak, Z. ve Taşkıran, H. (2014). Adilceviz Kazasının ilk nüfus sayımı (30 Rebiyülevvel 1252/15 Temmuz 1836). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 718-737.
- Kunt, M. (1978). *Sancaktan eyâlete 1550-1650 arasında Osmanlı ümerâsı ve il idaresi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Linder, R. P. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda göçebeler ve Osmanlılar* (M.Günay, Çev.). İmge Kitapevi.
- Miroğlu, İ. (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü (1691-1696)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı*. Eren Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Cedit Neşriyat.
- Özcan, A. (1995). Eşkinci. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XI, 469-470.
- Sahillioğlu, H. (1991). Bâd-ı Hevâ. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, IV, 416-418.
- Sarıkaya, Ali. (2014). *Yavuz Sultan Selim'in Sefer Menzîlnâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîlnâmeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Sümer, F. (1999). *Safevî Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, İ. (1999). Göçebeler. *Osmanlı*, IV, 132-141.
- Şahin, İ. (2006). Nahiye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXII, 306-308.
- Şahin, İ. (2018). Göçebe Uygurluğunda "Çoban" ve "Çobanlık". *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi- Kültürü Sempozyumu- IV Bildirileri, I*, 107-115.
- Ünal, M. A. (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. A. (1999). *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, M. (2012). Desimli Aşireti'nden Dersim Sancağına. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 23-37.

Yınanç, M. H. (1993). Aşiret. *İslâm Ansiklopedisi*, I, 709-710.

Yınanç, M. H. (1996). Diyarbekir. *İslâm Ansiklopedisi*, III, 605-625.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Yok

Etik değerlendirme kararının tarihi: Yok

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: Yok

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar 1: Sorumlu Yazar.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2024
Kabul Tarihi : 26.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481811>


İNGİLİZCE ÖLÜM İLANLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL İNCELENMESİ

Mahmut Ekrem ALTUN¹

ÖZ


Bu çalışmada, göstergebilim tanımlarından hareketle, göstergebilim teorisinin araçları kullanılacak ve bu araçlar sayesinde İngiliz toplumunda yaygın olarak yer alan ölüm ilanları detaylı bir şekilde incelenecektir. İlanlarda kullanılan dilsel ve dil dışı öğeler detaylı bir biçimde analiz edilerek, ilanların sosyal ve kültürel anlam katmanlarını nasıl yansıttığı ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda, ilanlardaki dil kullanımının, sembolik ifadelerin ve görsel tasarımların, ölen kişinin toplumsal bellekteki izdüşümünü ve sosyal bağlamdaki etkilerini ne şekilde şekillendirdiği irdelenecektir. Bu çalışmada, ölüm ilanlarının iletişimdeki rolü ve toplumsal işlevleri bağlamında, bireyler arasındaki duygusal dayanışmayı ve kolektif kimlik oluşturma süreçlerini nasıl desteklediği ve bunun toplumsal yapılara nasıl yansıdığına ortaya konması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Ölüm İlanları, Kültürel Analiz, Toplumsal Bellek, Sembolik İfade.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ekrem_altun2004@hotmail.com,  <https://orcid.org/0009-0005-2599-9257>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2024
Date Accepted : 26.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481811>


SEMIOTIC ANALYSIS OF ENGLISH OBITUARIES

Mahmut Ekrem ALTUN¹

ABSTRACT

In this study, based on the definitions of semiotics, the tools of semiotic theory will be used and with the help of these tools, a detailed examination of obituaries, which are widespread in British society, will be conducted. The linguistic and non-linguistic elements used in the obituaries will be analysed in detail in order to show how obituaries reflect social and cultural layers of meaning. To this end, the ways in which the use of language, symbolic expressions and visual designs in the obituaries shape the projection of the deceased person in the social memory and their effects in the social context will be analysed. The aims to find out the role of obituaries in communication and their social functions with regard to how obituaries support emotional solidarity and collective identity formation processes among individuals and how this reflects on social structures.

Keywords: Semiotics, Obituaries, Cultural Analysis, Social Memory, Symbolic Expression.

¹ Graduate Student, Kafkas University, Institute of Sosyal Sciences, ekrem_altun2004@hotmail.com,  <https://orcid.org/0009-0005-2599-9257>

1. GİRİŞ

Toplumsal yaşam içerisinde insan, iletişim yoluyla hayatını sürdürürken ilk çağlardan bugüne kadar çeşitli iletişim araç ve teknikleri geliştirmiştir. Bu iletişim araçları, toplumsal bilgilerin aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Ölüm ilanları da bu iletişim araçlarından biridir ve insanların kayıplarını duyurarak toplumsal bir bağ kurmalarını sağlar. Bu ilanlar, duygusal bir iletişim aracı olarak kullanılarak, ölen kişinin hatırasını yaşatma, eş, dost ve akrabalarını bir araya getirerek toplumun dayanışmasını güçlendirme amacını taşımaktadır.

Ölüm, insanlık tarihi boyunca derin anlamlar yüklenmiş ve farklı kültürlerde çeşitli biçimlerde tanımlanmış kaçınılmaz bir süreçtir. Ölüm, genellikle yaşamın sona ermesi olarak kabul edilir. Bu sebeple, farklı toplumlarda çeşitli anlayışlarla ele alınmıştır. “Ölüm, varlığın mutlak ötekisidir, iletişimin erişemeyeceği bir yerde asılı duran hayal edilemez bir ötekidir; varlık ne zaman bu “öteki” den bahsetse, kendisini olumsuz bir metafor aracılığıyla kendisinden bahsederken bulur” (Bauman, 1992, s. 2). Ölümün karmaşıklığını, insan bilincinin sınırlarıyla olan ilişkisini ve ölümün derin gizemini ifade etme çabalarının zorluklarını anlamak için derinlemesine bir inceleme ve düşünceyi teşvik eden Bauman, bu yaklaşımı ile ölümün evrensel insan deneyimi üzerindeki etkisini anlamak ve dilin bu deneyimi ifade etme kabiliyetini sorgulamak için bir zemin sunar.

Göstergeler, modern toplumun günlük iletişiminde temel bir rol oynamaktadır. İletişimi destekleyen göstergeler, insanların birbirleriyle etkileşimini kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda çevreleriyle ve iç dünyalarıyla iletişim kurmalarına da yardımcı olur. Gösteren (signifier) ile gösterilen (signified) arasındaki iki yanlı nedensiz ilişkilerin oluşturduğu birim, ilişkinin kendisi (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011, ss. 142-143) olarak tanımlanan bu göstergeler, insanların duygusal ifadelerini, bilgilerini ve düşüncelerini aktarmalarına olanak tanırken toplumsal bağları güçlendirir ve anlam yaratır. Ayrıca göstergeler, yaygın olarak kullanılan bir görsel iletişim aracıdır ve zamanla küresel değişime uyum sağlayarak gelişmiştir. Bu durum, görsel iletişimin toplumsal etkileşimdeki rolünü ve önemini artırarak insanların duygu ve bilgi aktarımını daha etkin hale getirmiştir.

Bu çalışma, İngiliz toplumunda kullanılan ölüm ilanlarının göstergebilim disipliniyle detaylı bir şekilde incelenmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, ölüm ilanlarının göstergeler aracılığıyla duygusal ve toplumsal bilgilerin iletilmesine zemin hazırlaması nedeniyle, toplumsal ilişkilerin bu bağlamda nasıl güçlendirildiğini anlamak hedeflenmektedir. Çalışmanın amacı, göstergebilim disipliniyle ölüm ilanlarındaki sembollerin analiz edilmesi yoluyla, ölüm ilanlarının toplumsal iletişimdeki rolünü ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, önce gösterge ve göstergebilim üzerinde durulup, sonra metin türlerinden hareketle, bir metin türü olarak değerlendirilebilecek olan ölüm ilanları göstergebilim kapsamında incelenecektir.

1. Gösterge ve Göstergebilim

Gösterge, kendisinden başka bir şeyi işaret eden, temsil eden ve yorumlanabilen her türlü cisim, durum veya olaydır. Göstergebilim genel anlamda, semiyotik veya semiyoloji adı verilen disiplin kapsamında, göstergelerin yorumlanmasını, üretilmesini ve işaretleri anlama süreçlerini içerir. Göstergeler, genellikle “resim tipi (ikon) göstergeler, belirtici göstergeler ve simge tipi göstergeler” (Toklu, 2021, ss. 26-29) aracılığıyla iletişimi inceleyen disiplinlerde önemli bir yer tutar. Gösterge, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkiyi ifade eder. Gösterenler anlatım düzlemini, gösterilenler ise içerik düzlemini oluşturur (Barthes, 1993, s. 40). Peirce, “bir gösterge ya da representamen, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan şeydir” (Akt. Rifat, 2012, ss. 97-98). Diğer yandan “Saussur’e göre, gösteren/gösterilen bütünlüğü, dilsel göstergelerin hem nedensiz hem de çizgisel olmasını sağlar: Dilsel gösterge nedensizdir, çünkü gösterilen (kavram) gösterene (işitim imgesi) keyfi olarak bağlanır. Dolayısıyla dilsel gösterge, dış gerçeklikle doğal bir bağ içinde değildir. Öte yandan, dilsel gösterge, gösteren boyutuyla, zamanın akış çizgisini izleyen bir özellik (çizgisellik) de taşır” (Akt. Rifat, 2012, s. 97). Saussur’ün bu görüşü dilin sembolik doğasının temel bir özelliğini vurgulamaktadır.

Dildeki gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki keyfi olduğu için, dil sembollerinin anlamları toplumsal ve kültürel anlaşmalarla belirlenir. Ayrıca, dilin zamanın akışıyla ilişkili olduğu fikri, dilin zamansal bir süreç içinde işlediğini ve değiştiğini gösterir. Saussur’ün bu görüşü dilin sembolik doğasının temel bir özelliğini vurgulamaktadır. Dildeki gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki keyfi olduğu için, dilsel sembollerin anlamları toplumsal ve kültürel geleneklerle belirlenir. Ayrıca, dilin zamanın akışıyla ilişkili olduğu fikri, dilin zamansal bir süreç içinde işlediğini ve değiştiğini gösterir. Rifat (2012, s. 97) göstergeyi, “kendi dışında bir şeyi temsil eden ve temsil ettiği şeyin yerini tutabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. bu açıdan genel olarak, sözcükler, simgeler, vb. gösterge” diye adlandırır. Buradan hareketle, gösterenin temsil etme işlevinin geniş bir yelpazede bulunduğu ve bunun sadece dilde değil, aynı zamanda diğer sembolik sistemlerde de mevcut olduğu çıkarımı yapılabilir. Göstergeler, anlam taşıma yetenekleriyle birlikte gerçek dünya nesnelere veya kavramların yerini alabilirler. Bu, iletişimde ve anlam oluşturmada göstergelerin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca bu tanım, göstergelerin çok çeşitli biçimlerde ve bağlamlarda kullanılabilmesi nedeniyle, göstergelerin çeşitliliğine ve esnekliğine de dikkat çekmektedir.

Göstergebilim, Charles Sanders Peirce, Ferdinand de Saussur  ve Roland Barthes gibi dilbilimciler tarafından geliştirilmiştir. Saussur , göstergebilimi dilbilimden ayrı bir disiplin olarak tanımlamıştır. Saussur 'e göre, "göstergebilimin konusu, dilin dışında kalan her türlü göstergeler dizgesidir. Gösterge dizgesi, görüntülerden el-kol hareketlerine, nesnelere törenlere kadar çeşitli göstergeleri kapsamaktadır" (Akt. Barthes, 1993, ss. 23-24). Peirce'a göre, göstergebilim her çeşit bilimsel inceleme için bir başvuru  er evesi oluşturan genel bir kuramdır. Erkman'ın (1987, ss. 10-11) da belirttiği üzere göstergebilim, "iletişimde kullanılan tüm araçları, işaretleri ve göstergeleri inceleyen bir disiplin"dir. Bu disiplin, işaretler arasındaki ilişkileri, nasıl anlamlandırıldıklarını, hangi türlerde bulduklarını ve nasıl işlediklerini araştırmaktadır. Peirce'e göre (Akt. Rifat, 2012, s. 100), "göstergelerin bilimsel öğretisi" olan göstergebilim mantığın bir başka adıdır. Peirce her çeşit olguyu inceleyen hem dilsel hem de dil dışı göstergeleri sınıflandırarak göstergebilimi  c dala ayırır: salt (katışksız) dilbilgisi, mantık, salt (katışksız) retorik. Saussur , göstergebilime dilbilimci olarak yaklaşır. Ona göre, göstergebilim doğal dilden hareketle toplumsal yaşam içindeki diğer göstergelerin işleyişini araştıracak bir bilim dalının kurulmasını öngörür. Bu bilim dalını da Fransızca "semiologie" terimiyle adlandırır. Saussur 'e göre, "bu yeni bilim dalı toplumsal ruhbilimin bir bölümünü oluşturacak, dilbilim de bu yeni bilim dalının bir alt bölümü olacaktır" (Akt. Rifat, 2012, s. 100).

Göstergebilimin kuramsal açıdan incelenmesi, göstergelerin sistematik olarak  z mlenerek derin anlam yüzeyine ulaşmasını sağlar. Görünen anlamın dışındaki anlama odaklanan bu yaklaşım, göstergelerin anlam üretme koşullarını inceleyerek, semiyotik süreçleri anlama ve yorumlama becerisini geliştirir.

Bu bilgiler işığında, göstergebilimin kuramsal açıdan incelenmesi, göstergelerin anlam oluşturma süreçleri, resim tipi ve simge tipi göstergelerin kullanımı, dil göstergeleri ve semiyotik süreçler hakkında detaylı bir perspektif sunar. Bu disiplin, dilin yanı sıra diğer göstergelerin de nasıl işlediğini anlamak için kapsamlı bir  er eve sunar ve iletişimdeki göstergelerin anlam dünyasını derinlemesine anlamamıza yardımcı olur.

Göstergebilimin inceleme alanları, dilin dışında kalan her türlü göstergeler dizgesini kapsar. Bu, görüntülerden el-kol hareketlerine, nesnelere törenlere kadar çeşitli göstergeleri içerir. Ayrıca insanbilim, toplumbilim, psikanaliz ve bi embilimde anlamlama kavramı çevresinde sürdürülen araştırmalar da göstergebilimin inceleme alanlarına d hildir. Bu alanlar, göstergebilimin geniş bir yelpazesini oluşturur. Nitekim Rifat (2009, s. 12), Türkçede göstergebilim diye adlandırılan bilim dalının gösterge dizgelerinin işleyişini bilimsel bir yöntemle incelediğini ve betimlediğini söylemektedir.

Göstergebilimin inceleme alanları oldukça geniştir ve dilin dışında kalan her türlü göstergeler dizgesini kapsar. Erkman'a göre (1987, s. 30) "göstergebilim, gösterge dizgelerini inceleyen bilim dalı olduğundan (ve neredeyse çevremizdeki hemen her Şeyi gösterge sayabildiğimizden), oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Göstergeler jest-mimik ve törenler gibi çeşitli eylemleri içermektedir". Ayrıca insanbilim, toplumbilim, psikanaliz ve bi embilimde anlamlama kavramı etrafında yürütülen çalışmalar da göstergebilimin inceleme alanlarına d hildir. Bu disiplinler, göstergebilimin geniş bir yelpazesini oluştırmakta ve disiplinler arası bir yaklaşım gerektirmektedir.

Göstergebilim, dilin ötesindeki göstergeleri inceleyerek insanların anlam oluşturma süreçlerini anlamaya çalışır. Göstergebilim incelemelerinde dilin yanı sıra semboller, imgeler, jestler, mimikler, nesnelere ve ritüeller gibi çeşitli göstergeler de değerlendirilmektedir. Örneğin, bir reklam afişi incelenirken, sadece yazılı metin değil, aynı zamanda kullanılan görsellerin ve renklerin de anlamlandırılması göstergebilimin alanına girer.

1.1. Metin ve Metin Türleri

Metin, yazılı veya sözlü olarak iletilen bilgi, d şunce, duygu ve haberleri ifade eden kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşturulan bir bütündür. Metinler genellikle belirli bir amaca hizmet eder ve okuyucuya bilgi verme, eğlendirme, ikna etme veya duygusal bir tepki uyandırma gibi çeşitli amaçlar taşır. "Metin, çok farklı düzeylerde dille iletişimde bulunmak amacıyla oluşturulan anlatma ve anlaşma aracıdır" (Aktaş, 2010, ss. 187-200). Aktaş'ın da belirttiği üzere metinler, iletişim aracı olarak çeşitli dil düzeylerini kullanarak bilgi iletmek, anlatmak ve anlaşmak amacıyla oluşturulur. Bu, metinlerin sadece bilgi iletmekle kalmayıp aynı zamanda insanlar arasında anlayış ve iletişim kurma sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Metin, "belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünü" (Günay, 2007, s. 44) olarak da tanımlanabilir. Ayrıca metinleri anlamlandırma açısından d ş n ld ğinde, metinler farklı anlamlar barındıran kelimelerin bir araya gelmesiyle toplu olarak bir anlam ifade etmektedirler. "Metin, bizim yorumumuza göre tümcelerden oluşan değil, tümcelerde gerçekleşen bir anlam birimidir" (Halliday, 1978, s. 135). Dilbilimcilerin genel görüşüne göre, metinlerin anlamı tümcelerdeki anlam birimlerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Bu konuda Günay'ın (2007, ss. 44-45) metin tanımlaması dikkat çekicidir:

Bir metnin doğru ya da yanlış olup olmadığından söz edilemez. Bunun yerine metinselliği sorgulanabilir. Dilsel bir birimin metin olup olmadığı da tutarlılık ve bağdaşıklık  l tlerine göre karar verilebilir. Bir tümcenin doğru ya da yanlış olmadığı ya da metinsel özellik taşıyıp taşımadığı tutarlılık ve bağdaşıklık ögelerine göre değerlendirilebilir. Nasıl

bir tümce yalnızca sözcüklerin art arda gelmesi değilse, bir metin de tümcelerin art arda gelmesi değildir. Tümcedeki sözcükler arasında biçimsel bağıntılar (ad-yüklem uyumu, eylemlerin kişi ve zamana göre çekimi, vb.) vardır

Bu bağlamda, metinlerin anlamı tümceler arasındaki ilişkiler ve tümcelerin içerdiği anlam öğeleri üzerinden analiz edilmektedir. Bu nedenle, metinlerin anlamını anlamak ve yorumlamak için tümcelerin yanı sıra tümceler arasındaki ilişkilerin de dikkate alınması gerekmektedir. Metinlerin anlamının tümcelerden ziyade tümcelerdeki anlam birimlerinin toplamı olarak değerlendirilmesi dilbilim açısından daha uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Metinler, dilin zenginliğini ve esnekliğini kullanarak farklı amaçlara hizmet edebilir ve okurun duygusal, entelektüel veya pratik ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bu nedenle, metinler çok yönlü bir iletişim aracı olarak kabul edilir.

Metin türleri, iletişim amaçlarına göre kullanılan yazılı veya sözlü iletişim araçlarıdır. Hikâye anlatma, bilgi verme, ikna etme veya eğlendirme gibi farklı amaçlarla metinler kullanılmaktadır. Genellikle hikâye, roman, makale, şiir, mektup, rapor ve deneme gibi kategorilere ayrılan metin türlerinin yanı sıra reklam, ilan ve bilgilendirici metinler de bulunmaktadır. Her bir türün kendine özgü özellikleri ve amaçları vardır. Bu türlerin tanımları belirli iletişim amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullanılan özellikleri ve kuralları içerir. İletişim araçları olarak kullanılan metin türleri, dilin etkili bir şekilde kullanılmasını gerektirir. Ayrıca, her metin türü belirli bir kitleye hitap eder ve bu nedenle de kitleyi etkilemek ve anlatmak istediği mesajı doğru bir şekilde iletmek amacıyla özenle hazırlanmalıdır.

1.2. Metin Türü Olarak Ölüm İlanları

Ölüm ilanları, resmi bir belge olarak kabul edilir ve genellikle bir kişinin vefatını duyuran yazılı metinlerdir. Bu metinler, genellikle gazetelerde veya internet sitelerinde yayımlanarak topluma ulaştırılırlar. İlanlar, ölen kişinin kimlik bilgilerini, yaşam öyküsünü, ölüm tarihini ve sebebini içerir. Ayrıca cenaze düzenlemeleri ve başsağlığı mesajları da ilan edilebilir. “Bir ölüm ilanı, bir vatandaşın hayatının özünü özetler ve bir yaşam öyküsü olduğu kadar bir anma da olduğu için, toplumun o kişinin geçmişi hakkında neye değer verdiğini ve neyi hatırlamak istediğini yansıtır” (Hume, 2000, s. 12). Genellikle belirli bir formata sahip olan ölüm ilanlarında ilk olarak, ölen kişinin adı, yaşam tarihleri ve ölüm tarihi gibi temel bilgiler verilir. Daha sonra, aile üyeleri veya yakınları tarafından yazılan duygusal bir yazıyla vefat eden kişinin anısı yaşatılmaya çalışılır. Son olarak, cenaze töreni detayları ve başsağlığı mesajları ilanın tamamlanmasını sağlar.

Ölüm ilanlarının amacı, toplumun ilgili bireyin vefatından haberdar olmasını sağlamak ve aynı zamanda onun yaşamına ve anısına saygı göstermektir. Bu duyurular genellikle, ölen kişinin hayatının önemli anılarını ve başarılarını paylaşarak onun anısını yaşatmaya yöneliktir. “[...] Bir ölüm ilanı, bir varoluşun son kamusal ilanıdır, o kişinin katkıları ve karakteri hakkında toplum için ölümden sonra yayınlanmış ve yaşayabilecek son bilgilendirme” (Hume, 2000, s. 152). Ayrıca cenaze düzenlemeleri ve başsağlığı mesajları, toplumun vefat eden kişinin ailesine ve yakınlarına destek olmasını sağlamak amacıyla ilan edilir. Bu şekilde ölüm ilanları, toplumun birlikte acılarını paylaşmasına ve dayanışma içinde olmasına yardımcı olur.

Aşağıda, İngiliz görsel basınında yer alan ölüm ilanları göstergebilimsel bir bakış açısıyla incelenecektir. Bu analizde, toplumun çeşitli kesimlerinden (cinsiyet, ekonomik durum ve kültürel arka plan gibi) bireylerin ölüm ilanları seçilmiştir. Bu yaklaşım, farklı sosyal grupların ölüm ilanlarını nasıl sunduklarını ve bu ilanların toplumsal algı ve değerlerle nasıl örtüştüğünü anlamayı amaçlamaktadır. Bu yöntemle, toplumun genelinde ölüm ilanları aracılığıyla ne tür bir genel eğilim veya ortak anlayışın ortaya çıktığına dair bir görüş edinilmesi hedeflenmiştir.

Ölüm ilanlarının seçimi sırasında, toplumsal cinsiyet, ekonomik durum ve kültürel özellikler gibi farklı sosyal faktörlerin nasıl temsil edildiği incelenecek ve bu ilanların içerdiği dil ve sembollerin toplumdaki genel ölüm algısıyla nasıl ilişkili olduğu değerlendirilecektir. Böylece, ölüm ilanlarının toplumsal normlar ve değerlerle nasıl etkileşime girdiği ve bu ilanların toplumsal hafıza ve kimlik üzerindeki etkileri hakkında daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesi sağlanacaktır.

2. 2. ÖLÜM İLANLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL İNCELEMESİ



Şekil 1. (Bu ve bundan sonra incelenecek olan ölüm ilanlarının erişim linkleri kaynakça kısmında verilmiştir)

Buradaki metin, Sarah Louise adında 86 yaşında vefat eden bir kadının anısını onurlandırmaktadır. “Beloved Wife of John, Loving Wife, Mother and Grandmother” ifadeleri, ölen kişinin aile içindeki rolünü ve onun aile üyeleri tarafından ne kadar sevildiğini vurgulamaktadır. İlanlardaki ifadelerin, yas sürecindeki insanların duygusal durumları hakkında bilgi verdiği düşünülmektedir. “Forever in our hearts” (Kalbimizde sonsuza dek) gibi ifadeler, yas tutanların sevdiklerini hatırlama ve onları idealize etme şekillerini yansıtmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer ifadenin de “Passed away peacefully” cümlesi olduğu düşünülmektedir. “Passed away” ifadesi, doğrudan ölüm kelimesinin negatif etkisinden kaçınarak daha yumuşak ve nazik bir dil kullanılarak; ölümün zorlayıcı ve travmatik doğasını hafifletme amacını taşır ve ölen kişinin kaybını daha az çarpıcı ve daha kabul edilebilir bir şekilde sunmak amaçlanmıştır. Aynı şekilde, “peacefully” kelimesi, ölen kişinin ölümünün huzurlu ve acısız olduğunu ima eder. Bu ifade, ölümü genellikle olumsuz olarak algılanan bir olay olmaktan çıkarıp, ölen kişinin son anlarının rahat geçtiğini vurgulamak için kullanılır. Toplumda, ölümün acılı bir süreçten ziyade huzurlu bir geçiş olarak sunulması amaçlanır.

Death Notice

Sue Tiew

Published on 05/04/2023



Sue "Helen" Tiew It is with great sadness that we announce the passing of Sue (Helen) Tiew of North Finchley on the 12th March 2023. A loving Wife, Mother and Nanny. She will be deeply missed by her husband, Eddie Tiew, family and friends. She will always be with us and we look forward to the day we meet again. Her service took place at Hendon Cemetery and burial at Mill Hill Cemetery on the 5th April 2023. May God bless her forever and may she always be happy.

Şekil 2.

İlanın dili, vefat eden kişinin ailesi ve arkadaşları tarafından ne kadar sevildiğini ve özleneceğini vurgulamaktadır. “A loving Wife, Mother and Nanny” ifadesi, Sue Tiew’in aile içindeki rollerini ve bu rollerin önemini gösterir. Bu tür ifadeler, aile bağlarının ve sosyal ilişkilerin gücünü simgelemektedir. Fotoğrafta gülümseyen bir kadın görülmektedir. Bu, vefat eden kişinin hatırasının pozitif bir şekilde anılmasının istenildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, yas tutanların bu kişiyi neşeli ve mutlu bir şekilde hatırlamayı tercih ettiğini simgelemektedir. Dini açıdan bakıldığında, “May God bless her forever and may she always be happy” ifadesi, ilanın dini bir boyut taşıdığını ve belki de vefat eden kişinin ve yakınlarının dini inançlarının güçlü olduğunu göstermektedir. İlanda geçen “Her service took place at Hendon Cemetery and burial at Mill Hill Cemetery” ölen kişi için iki tören düzenleneceği anlamına gelmektedir. İlk olarak “service” hizmeti yapılır. Buradaki amaç ölen kişinin hayatını anmak ve ona saygı göstermek için düzenlenen bir tören olup genellikle bir kilisede, mezarlıkta veya benzer bir mekânda gerçekleşir. Bu tören, hem ölen kişinin yaşamını onurlandırmayı hem de yas sürecini başlatmayı amaçlar. Aynı zamanda, geride kalanlara duygusal destek sunar ve toplumsal bir ritüel olarak, ölen kişinin anısını yaşatır

ve topluca yas tutma fırsatı sağlar. İkinci olarak başka bir mezarlıkta son görev olan defin işlemi yapılır ve ölen kişi toprağa verilir. Yayınlanma Tercihi: İlanın “Times” gibi önemli bir gazetede yer alması, Sue Tiew’in vefat haberinin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır ve onun toplumsal çerçevedeki varlığını göstermektedir.

Death Notice

Elizabeth Charles

Published on 12/04/2023

Elizabeth "Liz" Charles Mum left us on the 4th April , she had spent time with Dad the night before, and passed peacefully in the afternoon. She has left a huge hole in our lives and those who she knew and had met over the years. 92 years young until the end - once a school teacher - always a school teacher.

Şekil 3.

“Elizabeth ‘Liz’ Charles” ifadesinde, vefat eden kişinin resmi adının yanı sıra isminin kısaltılmış şekli de verilmiştir. Bu da vefat eden kişinin, kişisel kimliğine ve ona yakın kişilerin ona nasıl hitap ettiğine dair bilgi vermektedir. “Mum left us” ve “she had spent time with Dad” ifadeleri, Elizabeth’in aile içindeki rolüne, aile üyeleriyle olan ilişkisine, ölmeye önce son gece eşyle, bir diğer ifade ile, ilanı verenlerin babalarıyla, vakit geçirdiğine işaret etmektedir. Bu, okuyucuya Elizabeth’in aile yaşantısının sıcak ve yakın olduğu mesajını vermektedir. “92 years young until the end” ifadesi, Elizabeth’in yaşam enerjisini ve genç ruhunu vurgulamaktadır. Yaşlılık genellikle yıpranma ve gerileme ile ilişkilendirilirken, bu ifade onun hayat dolu olduğunu ve sonuna kadar genç kaldığını belirtmektedir. “Once a school teacher - always a school teacher” cümlesi, Elizabeth’in mesleğinin onun kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve hayatı boyunca bu rolü sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu, mesleğin kişisel kimlik üzerindeki etkisine dair bir gösterge olarak okunabilir. “She has left a huge hole in our lives” cümlesi, Elizabeth’in vefatının ailesi ve tanıdıkları üzerinde yarattığı boşluğu ve duygusal etkiyi betimlemektedir. Bu ifade ile onun yaşamındaki insanlar için ne kadar önemli olduğu ve ölümünün yarattığı eksiklik vurgulanmaktadır. Yayınlanma Tercihi: İlanın “Times” gibi önemli bir gazetede yer alması, Elizabeth ‘Liz’ Charles’ın vefat haberinin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır ve onun toplumsal çerçevedeki varlığını göstermektedir.

Death Notice

John Roslyn Maxwell

Published on 20/04/2023

MAXWELL John Roslyn The family of Dr John Maxwell are sad to announce his death on 28th March. A much loved GP who lived his life for his family and patients. He was 86 and was a resident of Barnet and worked in Oakleigh Road North for many of those years. He will be sadly missed by all who knew him. A private service will take place on 21st April at The Chilterns Crematorium, Amersham. Family flowers only; donations may be given via www.justgiving.com and searching Dr John Maxwell.

Şekil 4.

Bu ölüm ilanında, Dr. John Roslyn Maxwell’in vefatı duyurulmaktadır ve göstergebilim açısından çeşitli anlamlar taşıyan öğeler içermektedir: Profesyonel Kimlik: “A much loved GP” ifadesi, Dr. Maxwell’in pratisyen hekim (GP: General Practitioner) olarak mesleki kimliğini ve bu rolün toplumdaki önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, hastaları ve toplum tarafından sevilen bir doktor olduğunu belirtmektedir. Kişisel Kimlik: “Lived his life for his family and patients” cümlesi, ölen kişinin hem ailesine hem de hastalarına adanmış bir yaşam sürdürdüğünü göstermektedir. Bu, onun kişisel değerlerini ve önceliklerini yansıtmaktadır. Toplumsal Bağlar: “He will be sadly missed by all who knew him” ifadesi, ölen kişinin geniş bir sosyal çevre tarafından sevildiğini ve özleneceğini belirtmektedir. Bu, onun toplum içindeki bağlarını ve insanlar üzerindeki etkisini simgelemektedir. Özel Hizmet: “A private service will take place” cümlesi, cenaze töreninin özel bir etkinlik olarak düzenleneceğini ifade

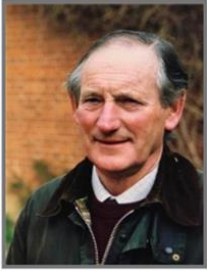
etmektedir. Bu, ailenin cenaze törenini kamusal bir alandan ziyade daha özel bir ortamda yapmayı tercih ettiğini göstermektedir. Yardımseverlik: “Donations may be given via www.justgiving.com and searching Dr John Maxwell” cümlesi, kişinin anısına bağış yapma çağrısında bulunmaktadır. Bu, vefat eden kişinin yardımseverliğini ve toplumsal sorumluluğu teşvik ettiğini simgelemektedir. Dini inançlar: Dini törenin Chilterns Crematorium’da gerçekleşecek olması vefat eden kişinin dini inançları hakkında da bazı ipuçları vermektedir. Burada ölen kişinin krematoryumda gerçekleşecek olan ve aile bireylerinin katılım sağlayacağı bir törenle uğurlanacağı bilgisi verilmektedir. Yayınlanma Tercihi: İlanın “Times” gibi önemli bir gazetede yer alması, Dr. John Roslyn Maxwell’in vefat haberinin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır ve onun toplumsal çerçevedeki varlığını göstermektedir.

The Telegraph Announcements

← TELEGRAPH.CO.UK HOME CONTACT US Search

Home > Deaths > Deaths

BAKER



Peter Tustin died peacefully on 17th February 2023, aged 91. Beloved husband of Timmy, much loved father to Lindsay, Clare, Jane and Catharine and devoted grandfather of 11. A Service of Thanksgiving will be held at St Michael and All Angels Church, Withyham, East Sussex on Friday 31st March at 2 p.m. Enquiries to Tester & Jones Funeral Service, Tel: 01892 611811.

Şekil 5.

Buradaki ölüm ilanında Peter Tustin’in vefatı duyurulmaktadır ve göstergebilim açısından çeşitli anlamlar içeren öğeler şunlardır: Kişisel Kimlik: “Beloved husband of Timmy, much loved father to Lindsay, Clare, Jane and Catharine and devoted grandfather of 11” ifadesi, ölenin aile içindeki sevgi dolu ilişkilerini ve sosyal rolünü vurgulamaktadır. Aile üyeleri arasındaki yakınlığı ve onun ailedeki önemli yerini göstermektedir. Yaşamın Kutlanması: “A Service of Thanksgiving” ifadesi, cenaze töreninin yas yerine şükran duygusuyla yapılacağını belirtmektedir. Bu, vefat edenin hayatının kutlanması ve onun yaşamının olumlu yönlerinin vurgulanması isteğini yansıtmaktadır. Dini İçerik: “St Michael and All Angels Church, Withyham, East Sussex” ifadesi, törenin bir kilisede yapılacağını ve muhtemelen Hristiyan dini ritüellerine uygun olacağını göstermektedir. Bu, vefat eden kişinin ve ailesinin dini inançlarını ve toplulukla olan dini bağlarını yansıtmaktadır. Toplumsal İlişkiler: İlanın “The Telegraph” gazetesinde yer alması, vefat haberinin geniş bir kitleye duyurulduğunu ve ölen kişinin geniş bir sosyal çevreye sahip olduğunu göstermektedir. 11 Rakamı: “Devoted grandfather of 11” ifadesi, Peter Tustin’in 11 torun sahibi olduğunu ve torunlarına olan bağlılığını vurgulamaktadır. Bu, onun aile içindeki kuşaklar arası etkisini ve ailenin büyüklüğünü simgelemektedir. Yayınlanma Tercihi: İlanın “The Telegraph” gibi önemli bir gazetede yer alması, Peter Tustin’in vefat haberinin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır ve onun toplumsal çerçevedeki varlığını göstermektedir.

The Telegraph

Announcements

← TELEGRAPH.CO.UK HOME CONTACT US Search

Home > Deaths > Deaths

BAY

Anthony David, passed away on December 27th, after a short illness borne with great courage and dignity. He will be deeply missed by his beloved son Charlie, his family and his many friends. A private service will take place on February 16th 2021 and a memorial service in celebration of his life will be held at a later date.

Post Date: 06/01/21 12:00 AM Refcode: FA247088 Print

Şekil 6.

Bu ölüm ilanında Anthony David'in vefatı duyurulmaktadır ve göstergebilim açısından çeşitli anlamlar içeren öğelerin şunlar olduğu düşünülmektedir. Cesaret ve vakar: "After a short illness borne with great courage and dignity" ifadesi, Anthony David'in hastalığını cesaretle ve onurla karşıladığını vurgulamaktadır. Bu ifade, onun kişisel karakter özelliklerini ve hastalık karşısındaki tutumunu göstermektedir. Aile ve Sosyal Bağlar: "He will be deeply missed by his beloved son Charlie, his family and his many friends" cümlesi, Anthony'nin ailesi ve arkadaşları arasındaki derin sevgi ve bağları göstermektedir. Bu ifade, onun sosyal çevresi üzerinde bıraktığı etkiyi ve sevilen bir kişi olduğunu belirtmektedir. Özel ve Kamusal Törenler: "A private service will take place on February 16th 2021 and a memorial service in celebration of his life will be held at a later date" cümlesi, cenaze törenlerinin iki aşamada gerçekleşeceğini ifade etmektedir: özel bir cenaze merasimi daha sonra da bir anma töreni. Bu, ailenin yas sürecinde hem özel bir tören hem de geniş bir toplulukla paylaşılan bir anma töreni düzenleme tercihini yansıtmaktadır. Hayatın Kutlanması: "A memorial service in celebration of his life" ifadesi, anma töreninin Anthony'nin hayatını kutlama amacı taşıdığını belirtmektedir. Bu, ölümün yanı sıra hayatın ve kişisel başarıların da anılmasının önemini vurgulamaktadır. Yayınlanma Tercihi: İlanın "The Telegraph" gibi önemli bir gazetede yer alması, Anthony'nin vefat haberinin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır ve onun toplumsal çerçevedeki varlığını göstermektedir.



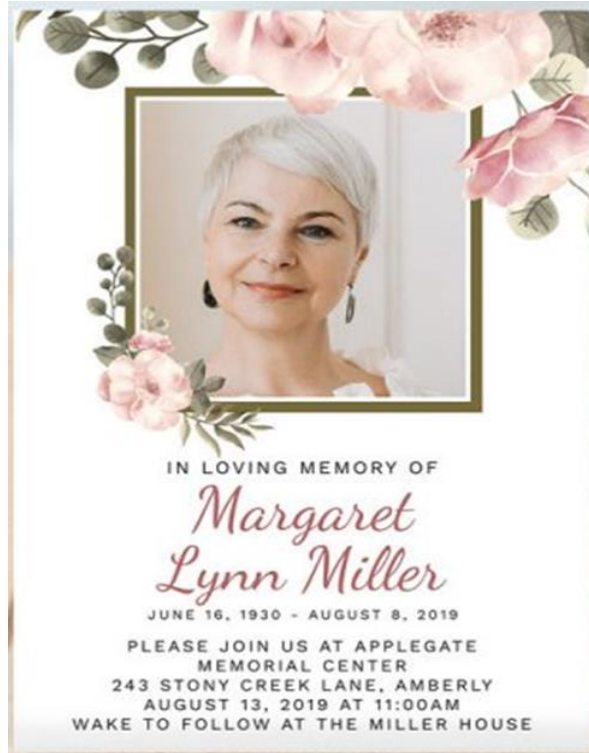
Şekil 7.

Öncelikle görseldeki metnin bir anma töreni davetiyesi olduğunu belirtmek gerekir. Bu davetiye, belirli bir kişinin yaşamını kutlamak için bir araya gelme çağrısında bulunmaktadır. Renk kullanımı, özellikle pembe tonları ve çiçek desenleri, genellikle evlilik, doğum günü gibi neşeli kutlamalar için kullanılmaktadır. Bu, anma töreninin yas tutma yerine yaşamı kutlama amacını yansıtmaktadır. Fotoğrafın kullanımı, davet edilen kişilere törende anılacak kişiyi hatırlatma amacı taşımaktadır ve ölen kişinin neşeli bir anında çekilen bir fotoğrafın tercih edilmesi ise bu kişinin hafızalarda neşeli biri olarak kalmasını amaçlamaktadır. İlanda kullanılan çiçeklerle de mesaj verildiği düşünülmektedir. Çiçeklerin canlılığı ve güzelliğiyle, üzüntü ve yasın ortasında teselli ve umut hissi uyandırmak amaçlanmaktadır. Ayrıca göstergebilimsel açıdan değerlendirildiğinde ölen kişinin çiçeklere düşkün olduğu ya da yaşamında çiçeklerle yakından ilgilendiği şeklinde de yorumlanabilir.



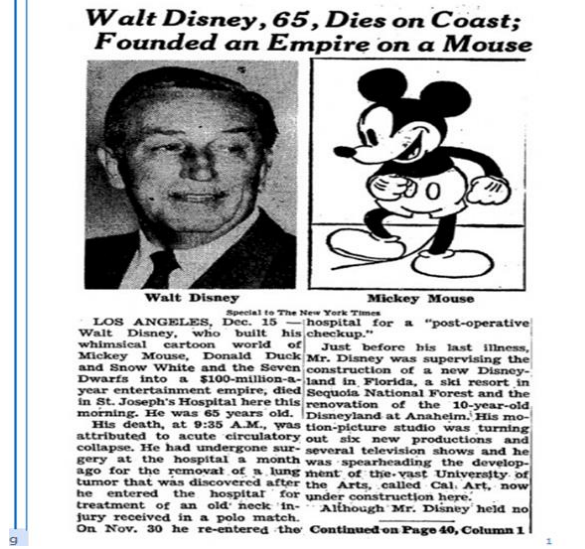
Şekil 8.

Buradaki ilan, örnek bir şablon olmasına rağmen insanların bu tür hazır davetiyeleri de pek tabii kullanılabilme ihtimalleri bulunduğundan örnek olarak inceleme gereği duyulmuştur. Renk seçimine bakılacak olursa açık renk tonların kullanıldığı, huzur ve sakinlik hissi uyandıran bir görsel oluşturulmuştur. Davetiyede yer alan yapraklar, doğallık, huzur ve dinginlik temasını güçlendirmektedir. Davet, nezaket içeren bir dil kullanılarak yazılmıştır. Hayatın kutlanması, sevgi ve anıların paylaşılması gibi değerler vurgulanmıştır. Kayıp ve yas gibi kasvetli kelimelerin kullanımı yerine yaşamın kutlanması, yas tutanlara olumlu bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Fotoğraf ve anıların istenmesi, topluluk içinde bağ kurulmasını ve destek sağlanmasını teşvik etmektedir. Tarih, saat, mekân gibi önemli bilgiler herhangi bir yanlış anlaşılmaya sebep olmamak adına açıkça belirtilmiştir. RSVP (Fransızca kökenli kısaltma: “répondez s’il vous plaît”) Bilgisi: Katılım teyidi için gerekli bilgiler verilmiştir, bu da etkinliğin organizasyonunu kolaylaştırmaktadır.



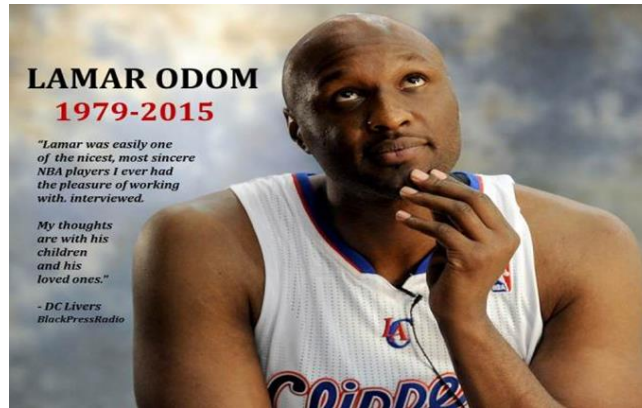
Şekil 9.

İlanda belirtilen tarihler (doğum ve ölüm), bireyin yaşam süresini göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle Margaret Lynn Miller'ın 89 yıl yaşadığı anlaşılmaktadır. Anma töreni ve uyanış (wake) etkinliğinin duyurulması, toplumsal ve kültürel ritüellerin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Wake etkinliğinin yapılması aslında bize ölen kişinin milli kimliği hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Özellikle İrlandalıların bu etkinliği kullanmaları ölen kişinin de İrlandalı olduğu konusunda ipucu vermektedir. Cenaze davetiyelerindeki “wake to follow at the Miller’s house” ifadesi, cenaze sonrası uyanış (wake) etkinliğinin, Miller ailesinin evinde devam edeceğini belirtmektedir. “Wake”, cenaze töreninden sonra düzenlenen bir etkinliktir, yakın arkadaşlar ve aile üyeleri için bir yas süreci ve anma fırsatı sağlamaktadır. Buradaki etkinliğin amacının aile üyeleri ve ölen kişinin arkadaşlarını bir araya getirerek birbirlerini teselli etmelerini sağlamak olduğu düşünülmektedir (Alan Greenwood & Sons, n.d.). İlanın tasarımında kullanılmış olan, çiçekler ve pastel tonlar, huzurlu ve saygılı bir atmosfer yaratmayı amaçlamaktadır. Fotoğraf ve metin yerleşimi, görsel hiyerarşi ilkelerine uygun olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme, göz hareketlerini ve bilginin alınma sırasını etkileyerek, iletişim tasarımı açısından önem taşımaktadır.



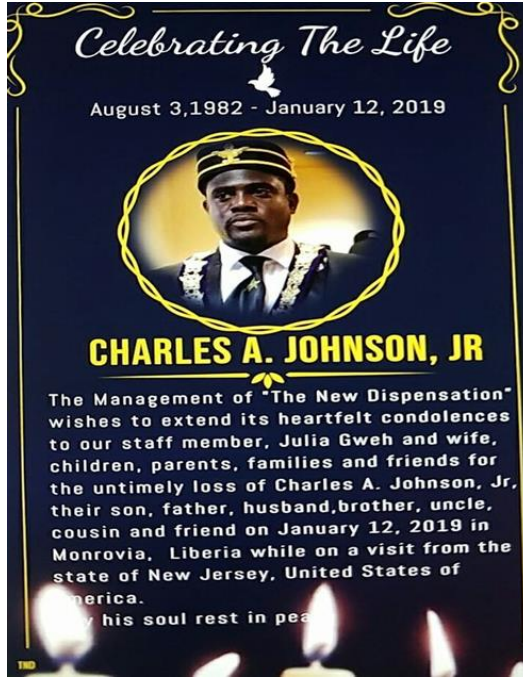
Şekil 10.

The New York Times gazetesinden alınmış olan bu ölüm ilanı, Walt Disney'in ölümünü duyurmak için yayımlanmıştır. Başlıkta, Disney'in en ünlü yaratımı olan Mickey Mouse ile simgelenen büyük bir eğlence imparatorluğunun kurucusu olarak rolü vurgulanmaktadır. Küçük bir fare ile küresel bir imparatorluğun sembolik yan yana getirilmesi, Disney'in büyük etkisinin altında yatan basit başlangıçları öne çıkarıyor. Görsel olarak, Disney'in ciddi ve resmi duruşu, liderlik ve yaratıcılık simgesi olarak sunulurken, neşeli ve eğlenceli Mickey Mouse karakteri, Disney'in ciddi kişiliği ile yarattığı fantastik dünyanın tezadını ortaya koymaktadır. “Bir Fare Üzerinde İmparatorluk Kurdu” ifadesi, küçük ve basit bir karakterin nasıl kültürel bir fenomene dönüşebileceğini vurgulayan güçlü bir metafor sunmaktadır. Makale, Disney'i hem yaratıcı bir deha hem de kurnaz bir iş insanı olarak tanımlarken, onun fantezi ile iş dünyası arasında köprü kuran kültürel ikonluğunu öne çıkarmaktadır. Genel olarak, ilan Disney'in basit bir karakterden dev bir imparatorluk kurma sürecini etkili bir biçimde aktarırken, görünüşte küçük fikirlerin büyük kültürel etkilerini semiyotik katmanlar üzerinden yansıtmaktadır.



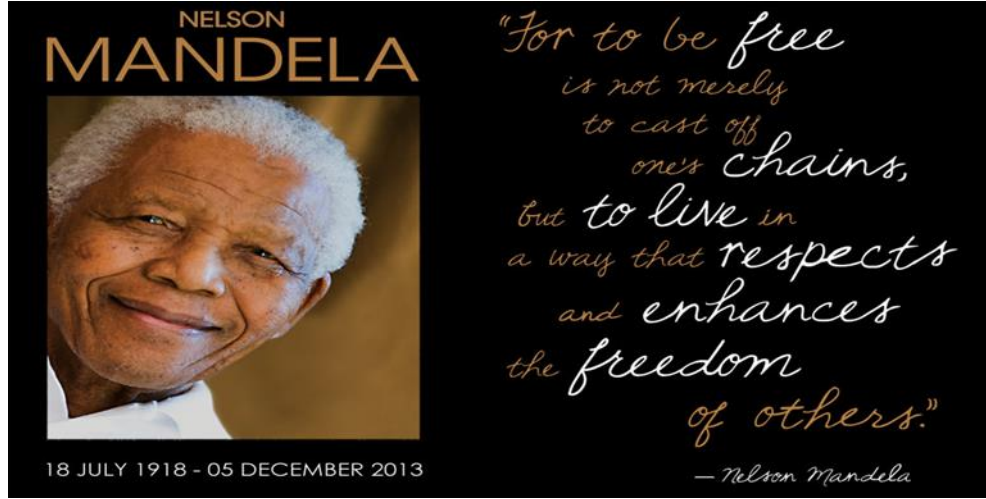
Şekil 11.

Bu ilan incelendiğinde, ilk dikkat çeken unsurlardan biri, doğum ve ölüm tarihlerinin kırmızı renkle yazılmış olmasıdır. Basit bir hesaplama, vefat eden kişinin 36 yaşında hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Rakamların kırmızı renkte yazılması, kişinin genç yaşta vefatının getirdiği üzüntü ve öfkeyi simgeleyebilir. “NBA” ifadesi ve basketbol formaları, Lamar Odom’un sporcu kimliğini ve profesyonel kariyerini vurgulamaktadır. Ayrıca, metinde yer alan “en nazik, en samimi” gibi ifadeler ve “çocukları ve sevdikleri ile” vurgusu, onun sıcak ve sevgi dolu bir baba olarak hatırlandığını göstermektedir. Ölüm ilanlarında sıklıkla görülen bir diğer unsur, kişinin hayatındaki önemli rollerin ve başarıların ön plana çıkarılmasıdır. Bu bağlamda, Lamar Odom’un NBA’deki başarılı kariyeri ve insanlar üzerindeki olumlu etkisi öne çıkarılmıştır. Arka planda yer alan bulutlu gökyüzü genellikle ruhani bir geçişi veya huzuru simgelemekte, bu da yas tutanlar için bir teselli unsuru olarak düşünülebilir. Fotoğrafta Lamar Odom’un yukarıya bakması ise, yaratıcıya yönelmiş bir bakış ya da kariyeri boyunca yüksek hedefler peşinde koştuğuna dair bir işaret olarak yorumlanabilir.



Şekil 12.

Bu ölüm ilanı, Charles A. Johnson Jr.’ın hayatını anarak, onun yaşamını kutlama teması etrafında şekillenmiştir. “Hayatını kutlama” ifadesi, geleneksel yas tutma yerine, kişinin yaşamının pozitif yönlerine odaklanan ve anma odaklı bir yaklaşım sunar. Bu dil seçimi, yas sürecini hafifletmeyi ve kaybedilen kişinin hatırasını onurlandırmayı amaçlar. Doğum ve ölüm tarihleri arasındaki süre, Johnson Jr.’ın genç yaşta vefat ettiğini vurgularken, beklenmedik bir kaybın altını çizer. İlandaki “The New Dispensation” ifadesi, muhtemelen Johnson Jr.’ın bağlı olduğu bir kurum ya da iş yerini simgeler ve bu organizasyonun sunduğu taziye, onun profesyonel yaşamındaki yerini ve iş ilişkilerindeki samimiyeti ortaya koyar. Alt kısımda yer alan mum görselleri, genellikle yas ve anma ritüellerinde kullanılan semboller olup, kişinin ruhunun huzur bulması dileğini ifade eder. Güvercin figürü ise barış, huzur ve ruhsal geçişi sembolize eder. Göstergibilimsel açıdan, güvercinin Hristiyan ikonografisinde (Bahadır, 2013, s. 245) zeytin dalı taşıyan figürlerle ilişkilendirilmesi, ölümden sonra diriliş ve yeni bir yaşamın habercisi olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda güvercin, ölüm ilanında kişinin ruhunun huzura erdiğini ve ruhsal olarak özgürleştiğini ima eden bir sembol olarak kullanılır. Ayrıca, manevi teselli ve umut mesajı taşıyan bu simge, ilanı okuyanlara, kaybedilen kişinin huzur içinde olduğu ve onların acısını hafifletmeyi amaçlayan bir düşüncüyü sunar.



Şekil 13.

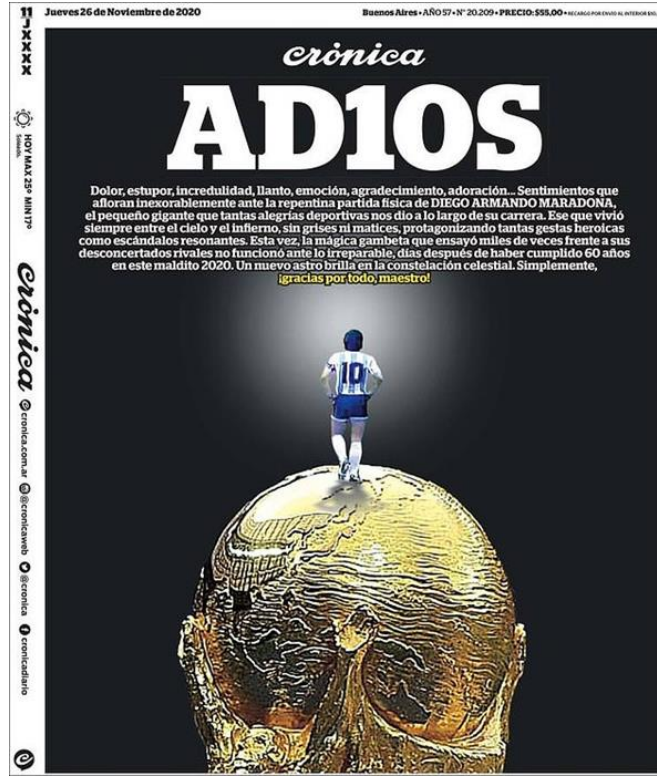
Bu ilan, Nelson Mandela'nın kişiliği ve mirasını sembollerle zenginleştirilmiş bir şekilde sunmaktadır. İlanın tasarımı, siyah zemin üzerinde altın ve beyaz renklerle Mandela'nın adını ve ünlü bir alıntısını içermektedir. Siyah renk hem asaleti hem de Afrikalı kimliğini temsil ederken, altın renk genellikle başarı, değer ve yüceliği simgeler. Bu bağlamda, altın rengin Mandela'nın fikirlerinin ve mücadelelerinin "altın değerinde" olduğu mesajını taşıdığı söylenebilir. Beyaz renk ise saflık ve barış gibi değerleri temsil etmekte, bu da Mandela'nın barışçıl direniş ve uzlaşma yanlısı tavrını yansıtmaktadır. Mandela'nın gülümseyen ve rahat bir ifadeye sahip görüntüsü, onun idealleri için verdiği mücadelenin sonunda tatmin edici bir kazanım elde ettiğine işaret eder. Yüzündeki kırışıklıklar ise bu uzun ve zorlu mücadelenin bedensel yıpranmasını gösterir. Bu zıtlık, Mandela'nın yaşam boyu süren mücadelelerinin getirdiği hem zorlukları hem de başarıları sembolik bir şekilde ifade etmektedir. Metinde yer alan alıntı ise Mandela'nın özgürlük ve insan haklarına olan derin bağlılığını vurgularken, bireysel özgürlüklerin yanı sıra toplumsal özgürlüğün de önemine dikkat çeker. Bu ifade, Mandela'nın yaşamı boyunca savunduğu değerleri ve bu değerlerin onun kişiliğiyle nasıl bütünleştiğini sembolik olarak ortaya koymaktadır. İlan genel olarak Mandela'nın mirasını, ideallerini ve bu idealler uğruna gösterdiği azmi sembollerle ifade ederek, onun dünya üzerinde bıraktığı derin etkiyi vurgulamaktadır.



Şekil 14.

Elvis Presley'in ölüm ilanı, onun Rock and Roll müziğinin "kralı" olarak anılmasındaki kültürel sembolleri ve mirasını ön plana çıkarmaktadır. Metin, Elvis Presley'in genç yaşta hayatını kaybettiğini ve Rock and Roll'un en önemli temsilcilerinden biri olarak hatırlanacağını belirtirken, onun ilk Rock and Roll sanatçısı olmamasına rağmen "Kral" olarak kalacağına vurgu yapmaktadır. Bu ifadeler, Presley'in müzik ve pop kültüründeki simgesel yerini, efsanesinin sadece müzikal başarıyla değil, geniş bir kuşak üzerindeki etkisiyle de inşa edildiğini gösterir. Görsel unsurlarda, ilanın yanında yer alan resim, Elvis'in sahne imajını, ikonik duruşunu ve tarzını yansıtarak, onun popüler kültürdeki yerini simgeleştirir. Presley'in özgün tarzı, dönemin gençliği üzerinde büyük bir etki yaratmış ve bu etki müziğin yanı sıra dans, giyim ve davranış biçimlerinde de belirleyici olmuştur. Türkiye dahil

pek çok ülkede Rock and Roll kültürü, Elvis'in etkisiyle gençler arasında bir kimlik ve ifade biçimi haline gelmiş, bu da kültürel değişimleri tetiklemiştir. Göstergebilimsel açıdan bakıldığında, Elvis'in "kral" olarak kalıcı bir figür haline gelmesi, sadece müziğiyle değil, onun bir ikon olarak kültürel değerler ve normları dönüştürme gücünü simgeler. Onun sahnedeki görsel varlığı, Rock and Roll'un sadece bir müzik türü değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı olarak kabul görmesinde önemli bir rol oynamıştır.



Şekil 15.

Bu metin, Diego Armando Maradona'nın ölümünü ve mirasını göstergebilimsel bir yaklaşımla ele almaktadır. Maradona'nın yaşamı boyunca futbol dünyasında bıraktığı derin izleri, onun hem kahramanca başarılarını hem de skandallarını semboller aracılığıyla ifade etmektedir. İspanyolca "adiós" (veda) kelimesiyle "10" numarasını birleştiren "AD10S" başlığı, Maradona'nın futboldaki efsanevi statüsünü simgesel bir kelime oyunuyla vurgular. Bu başlık hem Maradona'ya bir veda hem de onun futbol dünyasındaki önemini simgeler. Metindeki ifadeler, Maradona'nın yaşam tarzını ve kariyerini "siyah veya beyaz" olarak tanımlar; bu ifade, Maradona'nın zıtlıklarla dolu yaşamını, ortası olmayan uçlarda yaşayan bir figür olarak tanımlar. Hayatının dramatik ve destansı yanları, onun sürekli olarak "cennet ile cehennem arasında" gidip gelen bir figür olarak resmedilmesine yol açar. "Mágica gambeta" (büyülü çalım) ifadesi, onun saha içindeki eşsiz yeteneğini ve rakiplerini alt etme becerisini sembolize ederken, "irreparable" (telafisi olmayan) ifadesi ölümün kesinliğini ve geri döndürülemezliğini ifade eder.

Göstergebilimsel açıdan, metinde Maradona'nın "gök takımıyıldızında yeni bir yıldız olarak parladığı" metaforu, onun ölümünün ardından bile ikonografik bir figür olarak yaşamaya devam edeceğini simgeler. Bu ifade, Maradona'nın dünyada bir futbol efsanesi olarak tanınmasının ötesinde, ölümsüz bir simge haline gelmesini ifade eder. Görsel açıdan ise Dünya Kupası üzerinde duran figür, Maradona'nın futbol tarihindeki başarısını ve onun mirasının sonsuza dek süreceğini temsil eder. Altın rengi ise başarı, asalet ve değer gibi sembollerle ilişkilendirilmiştir. Figürün uzaklara bakışı, Maradona'nın futbol tarihinde kazandığı kalıcı yeri ve unutulmazlığını gösterir. Üzerindeki "10" numarası ise, onun ikonik statüsünü pekiştirerek, Maradona'nın futbol dünyasındaki yerine bir gönderme yapar. Bu tüm unsurlar, bir futbol efsanesinin ölüm ilanının ötesinde, onun kültürel ve sportif mirasının nasıl yaşatılacağını ve simgeleştirileceğini gösterir.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, ölüm ilanlarının göstergebilimsel analizi kullanılarak toplumsal iletişim ve anlamlandırma süreçleri incelenmiştir. Ölüm ilanlarının iletişim aracı olarak bireysel ve toplumsal hafızada nasıl yer bulduğu ve bu yansımaların göstergeler aracılığıyla nasıl gerçekleştiği tartışılmıştır. Bulguların özetlenmesi ve ölüm ilanlarının toplumsal iletişimdeki işlevlerine dair gelecekte yapılacak araştırmalar için bir rehber olması amaçlanmaktadır.

Burada, ölüm ilanlarının göstergebilim disiplini içinde incelenmesiyle toplumsal iletişimdeki duygusal ve bellek ile ilişkili işlevlerin derinlemesine anlaşılması amaçlanmaktadır. İlanlardaki dilsel ve dil dışı öğelerin, ölen kişinin aile üyeleri ve toplum tarafından nasıl anıldığını ve hatırlandığını gösterdiği vurgulanmıştır. Bu ilanlar, bireyin yaşamının önemli anlarını ve kişilik özelliklerini topluma aktarmanın yanı sıra toplumsal değerleri ve belleği de şekillendirmektedir.

Ölüm ilanları, sadece bir vefat haberini iletmekle kalmayıp aynı zamanda ölen kişinin hayat hikâyesini, topluma katkılarını ve karakterini özetleyen bir metin türü olarak öne çıkmaktadır. Bu metinler, toplumun vefat eden bireylere duyduğu saygıyı ve onların anısını yaşatma arzusunu yansıtmaktadır. Ayrıca, bu ilanlar toplumun yas sürecine katkıda bulunarak kolektif bir dayanışma hissi oluşturmada ve kişisel kaybın toplumsal bir deneyime dönüşmesini sağlamaktadır.

Ölüm ilanlarının amacı sadece bir vefat haberini iletmek değil, bireylerin ve toplumların yaşamındaki derin anlamları da ortaya koymaktır. Göstergebilim araçlarıyla yapılan analizler, metinlerin sadece kelimelerden ibaret olmadığını, aynı zamanda geniş bir sembolik ve duygusal anlam dünyasına kapı araladığını göstermektedir. İlanlarda kullanılan metinlerde vefat eden kişinin ismi, üstlendiği roller, aile bağları ve toplumdaki etkisi sıkça vurgulanmaktadır. “Sevgili eş,” “değerli baba,” “fedakâr anne” gibi ifadelerle kişinin aile içindeki önemi ve bağları ön plana çıkarılmaktadır. “Cesaretle taşınan hastalık,” “kısa ama etkili yaşam” gibi ifadeler ise kişisel nitelikler ve yaşam mücadelesi hakkında ipuçları vermektedir.

Görseller ise genellikle kişinin hayatından seçilmiş fotoğraflarla onun hafızalardaki canlı imajını koruma amacı taşır. Güler yüzlü ve mutlu anların fotoğrafları, yas tutanların sevdiklerini pozitif bir şekilde anmalarını sağlar. Ayrıca, semboller (örneğin güvercinler, mumlar) genellikle huzur, ruhsal geçiş veya anıların sürdürülmesi gibi kavramları temsil eder.

Çalışmada ele alınan ölüm ilanlarında renklerin kullanımı da dikkat çekici olmuştur. Genellikle pastel tonlar huzur ve neşeyi ifade ederken, kırmızı gibi daha canlı renkler öfke veya acil bir durumun işaretçisi olabilir. Ölüm ilanlarında sıklıkla karşılaşılan siyah ve beyaz renkler ise yas ve saygının geleneksel göstergeleridir.

İlanlarda belirtilen tarihler (doğum ve ölüm), kişinin dünyadaki varoluş süresini ve yaşamın kısalığını veya uzunluğunu simgelemektedir. Anma törenleri, cenaze hizmetleri ve “wake” gibi etkinliklerin duyuruları, toplumsal ritüellerin ve yas sürecinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu etkinliklerin topluluğun bir araya gelerek destek sağlaması ve yas tutması için bir zemin hazırladığı söylenebilir.

Ölüm ilanları aynı zamanda toplumsal değerleri ve kültürel normları yansıtmaktadır. Örneğin, bir gazetede yayınlanan ilanın resmîyeti, vefat eden kişinin toplum içindeki statüsüne işaret edebilir. İlanda bağış yapılması için yönlendirme yapılması ise kişinin yardımseverliğini ve topluma olan katkısını vurgulayabilir.

Sonuç olarak, ölüm ilanları sadece bir kaybın haberini vermekten çok daha fazlasını ifade etmektedir. Ölüm ilanları, yas tutanların duygularının, vefat edenin hayat hikâyesinin ve toplumun bu kaybı nasıl işlediğinin anlaşılmasına yardımcı olan karmaşık sembolik mesajlar taşırlar. Her bir öge, kişisel ve toplumsal anlam katmanlarına sahiptir ve ölüm ilanlarının incelenmesi, toplumun ölüm, yas ve anma ile ilişkisine dair derinlemesine bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (2010). Edebî metin ve özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39) 187–200.
- Bahadır, Ü. (2013). *Hıristiyan ikonografisinde Nuh Tufanı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Bauman, Z. (1992). *Mortality, immortality and other life strategies*. Polity Press.
- Birleşmiş Milletler. (t.y.). *Nelson Mandela Günü'ne adanan bir saygı duruşu*. <https://www.un.org/en/events/mandeladay/tribute.shtml>
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime giriş*, Alan Yayıncılık.
- Funeral Templates. (t.y.). *Floral burst funeral invitation card* [Resim]. <https://funeraltemplates.com/products/floral-burst-funeral-invitation-card>
- Günay, V. D. (2007). *Metin bilgisi*. Multilingual Yayınları.
- Halliday, M. A. K. (1978). *Language as social semiotic*. Edward Arnold.
- Hume, J. (2000). *Obituaries in American culture*. University Press of Mississippi.
- İmer, K. Kocaman, A. & Özsoy, A. S., (2011). *Dilbilim sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Lopez-Menchero, T. H. (2020, Kasım 25). Argentina's newspapers mourn death of icon Diego Maradona. *Daily Mail*. <https://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-8989581/Argentinas-newspapers-mourn-death-icon-Diego-Maradona.html>
- Louise Sarah. (n.d.). <https://assets.apnarm.net.au/media/images/2022/04/13/mock2-kfp0hoirfbuwthf08y2.jpg>. Obituary. (n.d.). <https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fpbs.twimg.com%2Fmedia%2FBvIvx8EIEAE1Bod.jpg&tbnid=jDLBp50FBY3UHM&vet=12ahUKEWij4Pi9s8uDAxVUzgIHHYvPDSYOMy gAegQIARBA.i&imgrefurl=https%3A%2F%2Ftwitter.com%2Fthetimes%2>
- Pinterest. (2024, 1 Temmuz). Memorial service invitation templates eucalyptus greenery. <https://tr.pinterest.com/pin/656188608194860376/>
- Pinterest. (t.y.). *OBITUARY: Celebrating the life of Charles A. Johnson, Jr* [Resim]. <https://tr.pinterest.com/pin/26599454036139744/>
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. Say Yayınları.
- Rifat, M. (2012). *Açıklamalı göstergebilim sözlüğü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sporn, M. (2011, 7 Eylül). *A few thoughts on animation and making* [Blog yazısı]. <https://www.michaelspornanimation.com/splog/?p=1307>
- State of Hollywood. (2015, 16 Ekim). *Celebrity obituary* [Blog yazısı]. <https://stateofhollywood.wordpress.com/tag/celebrity-obituary/>
- The Telegraph. (2023, 6 Eylül). Baker. https://announcements.telegraph.co.uk/marketplace/advert/baker-notices_51918
- The Telegraph. (2023, 6 Eylül). Bay. https://announcements.telegraph.co.uk/marketplace/advert/bay-notices_37528
- Times Series. (2023, 13 Nisan). Elizabeth Charles. (<https://www.times-series.co.uk/memorials/death-notices/death/30539387.elizabeth-charles/>)
- Times Series. (2023, 20 Nisan). John Roslyn Maxwell. <https://www.times-series.co.uk/memorials/death-notices/death/30541362.john-roslyn-maxwell/>
- Times Series. (2023, 6 Nisan). Sue Tiew. <https://www.times-series.co.uk/memorials/death-notices/death/30538053.sue-tiew/>
- Toklu, M. O. (2021). *Dilbilime giriş*. Akçağ Yayınları.
- Usurns Online. (t.y.). *Serenity funeral invitation*. <https://www.usurnsonline.com/product/serenity-funeral-invitation/>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2024
Kabul Tarihi : 10.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481936>


KOBİ BANKACILIĞI KAPSAMINDA KULLANDIRILAN KREDİLERİN İSTİHDAMA ETKİSİNİN ANALİZİ: RALS-FOURIER ADL EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Ömer KESKİN¹

ÖZ


Bu çalışmada KOBİ bankacılığı kapsamında KOBİ'lere kullandırılan kredilerin Türkiye'deki genel istihdam sayısına etkisini zaman serisi analiziyle ortaya koymak amaçlanmaktadır. Analiz için kalkınma ve yatırım, katılım ve mevduat bankaları tarafından kullandırılan KOBİ kredilerinin bakiyelerine ve istihdam sayısına ilişkin veriler toplanmıştır. Veri dönemi, 2006Q4-2023Q4 aralığını kapsamaktadır. Uygulanan yöntemler arasında Fourier Artırılmış Dickey-Fuller (FADF) birim kök testi, Fourier Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (FADL) eşbütünleşme testinin yanı sıra Hata Terimleriyle Genişletilmiş En Küçük Kareler (RALS-FADL) eşbütünleşme testi ve Fourier Toda-Yamamoto (FTY) nedensellik testi bulunmaktadır. Bulgulara göre katılım ve mevduat bankaları tarafından kullandırılan KOBİ kredilerinin bakiyesinde yaşanan %1 yükseliş istihdam sayısını sırasıyla yaklaşık %0,019 ve %0,087 oranında artırmaktadır. Kalkınma ve yatırım bankalarının KOBİ kredilerinin bakiyesi ise istihdam sayısını herhangi bir şekilde etkilememektedir. Bu bulgular, nedensellik testinin bulgusuyla doğrulanmaktadır. Sonuç olarak, Türk bankacılık sektöründe kullandırılan KOBİ kredilerinin ülkedeki istihdamı olumlu yönde etkilediği ve dolayısıyla KOBİ'lerin daha fazla istihdam yaratabilmeleri için makul şartlar altında kredilerle desteklenmeleri gerektiği açıktır.

Anahtar Kelimeler: Kobi Bankacılığı, Kredi, İstihdam, Zaman Serisi Analizi.

¹ Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, omerkeskin@yyu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-1939-2791>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2024
Date Accepted : 10.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481936>


ANALYSIS OF THE IMPACT OF CREDITS PROVIDED WITHIN THE SCOPE OF SME BANKING ON EMPLOYMENT: RALS-FOURIER ADL COINTEGRATION TEST

Ömer KESKİN¹

ABSTRACT

The present study uses time series analysis to reveal the impact of credits provided to SMEs within the scope of SME banking on the general employment numbers in Türkiye. Data on the balances of SME credits provided by development and investment, participation and deposit banks, and employment numbers were collected. The range covered by the data period is 2006Q4-2023Q4. Among the methods utilized are the Fourier Augmented Dickey-Fuller (FADF) unit root test, the Fourier Autoregressive Distributive Lag (FADL) cointegration test, the Extended Least Squares with Error Terms (RALS-FADL) cointegration test, and the Fourier Toda-Yamamoto (FTY) causality test. The findings reveal that a 1% increase in the balance of SME credits provided by participation and deposit banks increases employment numbers by approximately 0.019% and 0.087%, respectively. The balance of SME credits provided by development and investment banks does not affect employment numbers. This findings are confirmed by the finding of the causality test. It is clear that SME credits provided in the Turkish banking sector positively affect employment in the country. Therefore, SMEs should be supported with credits under reasonable conditions to create more employment.

Keywords: SME Banking, Credit, Employment, Time Series Analysis.

¹ Lecturer Dr., Van Yuzuncu Yil University, Özalp Vocational School, omerkeskin@yyu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-1939-2791>

1. GİRİŞ

KOBİ kısaltması yıllık çalışan sayısı 250'den az ve net satış hasılatı veya mali bilançolarından herhangi biri 500 milyon TL'yi aşmayan tüm işletmeleri ifade etmekte olup bu işletmeler mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler olmak üzere 3 grupta sınıflandırılmaktadırlar (Resmi Gazete, 2023). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişmelere ve bu alanlardaki istikrarın sağlanmasına öncülük eden KOBİ'ler, üretim yapıları esnek, dinamik ve değişimlere açık olan, krizlere direnç gösterebilen, büyük işletmelere destek birimi olarak çalışabilen, bürokratik süreçlerinin kısalığı nedeniyle hızlı kararlar alıp uygulayabilen ve müşterilere yakın olan son derece önemli birimlerdir (Gök, 2022). KOBİ'ler, özellikle ülkelerdeki genel ekonomik büyümeye ve istihdama katkı sağlama ve yeni iş dalları yaratma konularında öne çıkmaktadırlar. Örneğin, Türkiye'de 2022'de toplam girişim sayısının %99,7'sini oluşturan yaklaşık 3 milyon 773 bin KOBİ'nin faaliyet gösterdiği tespit edilmiş olup üretim değerleri yaklaşık 7 trilyon 984 milyar TL ve istihdam sayıları ise yaklaşık 13 milyon 167 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Bu istihdam sayısı KOBİ'ler, Türkiye'deki girişimlerin hepsi (büyük ölçekli girişimler dahil) tarafından sağlanan istihdamdan %70,6 pay almaktadırlar (TÜİK, 2023).

Söz konusu olumlu niteliklerinin yanı sıra Türkiye'deki KOBİ'ler, genellikle öz sermayelerinin yeterli ve yöneticilerinin profesyonel olmaması nedeniyle faaliyetlerini sürdürmekte büyük güçlük çekebilmektedirler. Ayrıca KOBİ'lerdeki teknolojik yetersizlik, ölçek ekonomilerinden de faydalanamamalarına neden olmaktadır. Bu durumda KOBİ'ler, faaliyetlerini genellikle ticari bankaların KOBİ bankacılığı kapsamında kullandıkları kredilerle sürdürmeye çalışmaktadırlar (Eryılmaz vd., 2021). Ticari bankalar tarafından KOBİ'lere kullanılan toplam nakdi kredilerin bakiyesi, 2006'nın sonunda yaklaşık 60 milyar TL, 2023'ün sonunda ise yaklaşık 3 trilyon 206 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir (BDDK, 2023). Türkiye'de KOBİ'lere kullanılan nakdi kredilerin bakiyesinin 2023'te yarattıkları toplam üretim değerinin yarısından biraz daha azına ulaşmış olması dikkat çekici bir gösterge olup bu kredilerin ülkedeki istihdam sayısına etkisinin incelenmesi araştırılmaya değer bir konudur. Nitekim Türkiye'de işsizlik oranı, günümüzde son 10 yıldaki en düşük seviyesini görmüş durumdadır (TÜİK, 2024a). Dolayısıyla bu konunun araştırılması ve ulaşılan sonuçlardan hareketle çeşitli önerilerin geliştirilmesi, hem kamuoyu gündeminde olması hem işsizlik sorununun Türkiye ekonomisindeki kronik sorunlar arasında bulunması nedeniyle önemlidir.

Türkiye örnekleminde KOBİ kredilerinin istihdama etkisini incelemiş olan sadece 3 çalışma tespit edilmiştir. İlk çalışma, Hazine Müsteşarlığı (2007) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Hazine Müsteşarlığı aracılığıyla yurtdışından sağlanan KOBİ kredilerinin istihdama etkisi, kredilerin sağlanmasından önceki ve sonraki durumu ortaya koymaya çalışan basit veri analiziyle incelenmiştir. Yine Ulusoy ve Akarsu (2012) tarafından yapılan benzer çalışmada da Hazine Müsteşarlığı'nın bu çalışmasına atıf yapılmış ve söz konusu etki aynı yöntem uygulanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eryılmaz vd. (2021) tarafından yapılan son çalışmada ise KOBİ kredilerinin ekonomik büyümeye ve istihdama etkileri, literatürdeki çalışmaların çoğunda uygulanmış Maki eşbütünleşme testi, Otoresresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) sınır testi ve Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi gibi testler uygulanmak suretiyle ampirik olarak değerlendirilmiştir.

Eryılmaz vd. (2021), çalışmaları sonucunda mikro, orta ve büyük ölçekli KOBİ kredileriyle istihdam arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit etmişlerken nedensellik ilişkisi ise tespit etmemişlerdir. Çalışmada tespit edilen eşbütünleşme ilişkisi, KOBİ kredilerinin istihdama etkisinin değil, istihdamın KOBİ kredilerine etkisinin olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye örnekleminde yapılmış çalışmaların bulgularından hareketle KOBİ kredilerinin istihdama etkisine ilişkin doğru ve net bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.

Yabancı ülkeler örneklemlerinde ise KOBİ kredilerinin istihdama etkisini incelemiş olan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Gerlach-Kristen vd. (2015) İrlanda'da KOBİ'lerin karşılaştıkları kredi kısıtlamalarıyla istihdam yaratmaları arasındaki ilişkiyi anket yöntemini uygulayarak; Seo (2017) 11 OECD ülkesinde KOBİ kredilerindeki artışın istihdama etkisini panel regresyon yöntemini uygulayarak; Masuduzzaman vd. (2018) Bangladeş'teki KOBİ kredilerinin istihdam oluşumuna katkılarını 310 KOBİ'den elde edilen verilere panel veri analizi-sabit etkiler modelini uygulayarak; Ghassibe vd. (2019) Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin krediye erişimlerinin istihdama etkisini panel veri analizi-genelleştirilmiş momentler yöntemini uygulayarak ve yine benzer şekilde Orji vd. (2023) Nijerya'da KOBİ'lerin krediye erişimlerinin istihdam yaratmalarına etkisini ARDL sınır testi yöntemini uygulayarak incelemişlerdir. Söz konusu çalışmaların tümünde ve daha birçok farklı çalışmada KOBİ kredilerinin istihdam oluşumunu pozitif/olumlu etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır (Brixiová vd., 2020; Cornille vd., 2017; Moreira, 2016; Tran vd., 2021). Böyle bir bulguya ulaşmayan çalışmalar arasında ise Fouejieu vd. (2020) ve Watambwa ve Shilongo (2021) tarafından yapılmış çalışmalar sayılabilir.

KOBİ kredileriyle istihdam arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik birçok teori ortaya atılmıştır. Hiyerarşik düzen teorisi, pasif öğrenme teorisi, yaşam döngüsü teorisi, kredinin miktar teorisi ve klasik mikrofinans değişim teorisi bu teoriler arasında sayılmaktadır. Bu teoriler arasında söz konusu ilişkiyi daha sağlam temellerde açıklayan teori klasik mikrofinans değişim teorisidir (Orji vd., 2023). Dunford (2012) tarafından ileri sürülen klasik mikrofinans

değişim teorisine göre KOBİ'lere mikro kredi sağlamak, onların çok daha fazla insan istihdam eden daha büyük ölçekli işletmelere dönüşmelerini hızlandıracak yeterli paraya sahip olmalarını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla klasik mikrofinans değişim teorisinde özellikle mikrofinans kuruluşlarının önemi vurgulanmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu çalışmalarda genellikle alışlagelmiş analiz yöntemleri uygulanarak KOBİ kredilerinin istihdama etkisinin analiz edildiği fark edilmektedir. Bu çalışma, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, RALS-FADL eşbütünleşme testini ve bununla birlikte birbirleriyle uyumlu birden çok güncel testi bir arada uygulamaktadır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'deki kalkınma ve yatırım, katılım ve mevduat bankalarının KOBİ bankacılığı hizmeti kapsamında KOBİ'lere kullandıkları kredilerin ülkedeki istihdam sayısına etkisini her banka grubu özelinde ayrı ayrı incelemektedir. Dolayısıyla bu çalışma, hem konuyu ele alma hem analizde uyguladığı yöntemler yönüyle literatürdeki çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Çalışma kapsamında öncelikle kullanılan veriler ve uygulanan yöntemler hakkında detaylı bilgiye, daha sonra ise analiz bulgularına yer verilmiştir. Bulgulardan hareketle sonuç kısmında politika yapımına ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

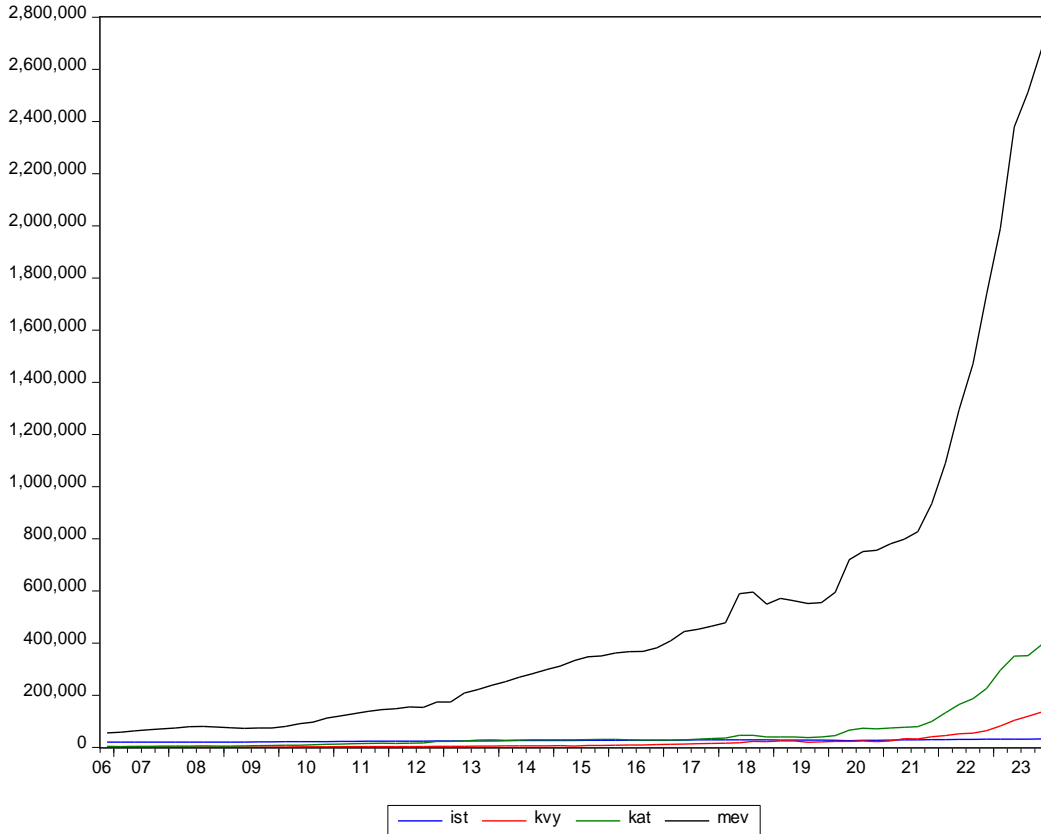
2. YÖNTEM

Analizde kullanılan veriler, resmi veri platformlarından toplanmış olup KOBİ kredileri ve Türkiye'deki istihdam sayısı ile ilgilidir (bkz. Tablo 1). Veriler, çeyreklik olup 2006Q4-2023Q4 dönemini kapsamaktadır (bkz. Şekil 1).

Tablo 1.

Analizde Kullanılan Veriler

Veri	Veri Kaynağı	Veri Hakkında Bilgi
İstihdam edilenlerin sayısı	(TÜİK, 2024b)	Mevsimsellikten arındırılmış olan Türkiye geneli istihdam sayısını bin kişi cinsinden temsil etmektedir.
Kalkınma ve yatırım, katılım ve mevduat bankalarının kullandıkları KOBİ kredilerinin bakiyeleri	(BDDK, 2023)	KOBİ kredilerinin bakiyelerini milyon TL cinsinden temsil etmektedir.



Şekil 1. Serilerin yıllara göre birlikte seyri

Şekil 1’de serilerin yıllara göre seyri incelendiğinde istihdam ve kredi serilerinin birlikte hareket edip etmedikleri net bir şekilde görülememektedir. Dolayısıyla bu şekilden hareketle seriler arasındaki ilişkiye dair genel bir yorum yapmak mümkün değildir.

Veri dönemi başlangıcının 2006Q4 olması, BDDK’nın KOBİ kredilerinin bakiyelerine ilişkin verileri bu dönemde yayınlamaya başlaması nedeniyledir. Dolayısıyla bu çalışmanın analizi, ulaşılabilen veriler doğrultusunda olabilecek en geniş dönem ele alınarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle birim kök test(ler)iyile değişkenlerin durağanlıkları, daha sonra ise eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Analiz aşamasında sırasıyla Enders ve Lee (2012) tarafından önerilmiş olan FADF birim kök testi, Banerjee vd. (2017) ve Yılancı vd. (2023) tarafından önerilmiş olan FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme testleri ve Nazlıoğlu vd. (2016) tarafından önerilmiş olan FTY nedensellik testi uygulanmıştır. Söz konusu testlerin tümünde serilerdeki yapısal değişimler dikkate alındığı için bu testlerin yapısal değişimleri dikkate almayan diğer testlere kıyasla daha güçlü olduğu söylenebilir.

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 t + \beta_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_3 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \zeta_t \quad (1)$$

FADF birim kök testinde denklem 1’deki model tahmin edilmektedir. Modelde \sin ve \cos parantezlerindeki k tahmin edilmesi gereken frekans değeri, t trend terimi, T ise gözlem sayısı demektir. Bu çalışmada kullanılan KOBİ kredi bakiyeleri ve istihdam sayısı değişkenleri söz konusu modele sırasıyla bağımlı değişken (yani Δy_t) olarak atanarak FADF birim kök testi uygulanmaktadır.

$$\Delta y_{1t} = \beta_0 + \chi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \chi_1 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_1 y_{1,t-1} + \phi y_{2,t-1} + \alpha \Delta y_{2t} + \mu_t \quad (2)$$

FADL eşbütünleşme testinde denklem 2’deki model tahmin edilmektedir. Eşitliğin sol tarafında bağımlı değişkenin birinci farkı, sağ tarafında ise sırasıyla deterministik bileşenler, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin 1 gecikmeli halleri, bağımsız değişkenin birinci farkı ve kalıntılar yer almaktadır.

$$\Delta y_{1t} = \beta_0 + \chi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \chi_1 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_1 y_{1,t-1} + \phi y_{2,t-1} + \alpha \Delta y_{2t} + \hat{w}_t \varphi + \xi_t \quad (3)$$

RALS-FADL eşbütünleşme testinde denklem 3’teki model tahmin edilmektedir. Modelde yer alan \hat{w} , normal dağılmayan kalıntıların yüksek momentlerindeki bilgiyi içeren terimin ifadesidir.

Standart FADL eşbütünleşme testi, normal dağılmayan kalıntıların yüksek momentlerinde bulunan bilgiden faydalanmamaktadır. Bu bilginin \hat{w} terimiyle FADL eşitliğine dahil edilmesi durumunda daha güçlü bir test olan RALS-FADL eşbütünleşme testinin eşitliğine ulaşılmaktadır (Yılancı vd., 2023). Hem standart FADL hem RALS-FADL eşbütünleşme testinde değişkenler $I(1)$, yani birinci farkta durağan özellik sergilemelidir.

$$y_t = \alpha_0 + \beta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_1 y_{t-1} + \gamma_2 y_{t-2} + \dots + \gamma_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (4)$$

FTY nedensellik testinde denklem 4’teki model tahmin edilmektedir. Minimum bilgi kriterini veren k ve gecikme uzunluğu tercih edilerek uygulanan bu testte uygun kritik değerlere Bootstrap simülasyonlarıyla ulaşılmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2016).

Çalışma kapsamında sınanan hipotezler şu şekildedir;

H₁: Kalkınma ve yatırım bankalarının KOBİ kredilerinin bakiyesiyle istihdam sayısı arasında pozitif ve anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H₂: Katılım bankalarının KOBİ kredilerinin bakiyesiyle istihdam sayısı arasında pozitif ve anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H₃: Mevduat bankalarının KOBİ kredilerinin bakiyesiyle istihdam sayısı arasında pozitif ve anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi vardır.

3. BULGULAR

Bu başlık altında EViews 13 ve Gauss 24 programları kullanılarak uygulanan testlerden elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Analiz, değişkenlerin doğal logaritmik (\log) dönüşümleriyle (\log_{ist} , \log_{kvy} , \log_{kat} , \log_{mev}) gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kurulup tahmin edilmek istenen tam logaritmik model aşağıda gösterildiği gibidir;

$$\log_{ist}_t = \alpha + \beta \log_{kvy}_t + \chi \log_{kat}_t + \delta \log_{mev}_t + v_t \quad (5)$$

Denklem 5’teki \log_{ist} bağımlı değişken belirlenen istihdam sayısına, \log_{kvy} , \log_{kat} ve \log_{mev} ise sırasıyla bağımsız değişkenler belirlenen kalkınma ve yatırım, katılım ve mevduat bankalarının kullandıkları KOBİ kredilerinin bakiyelerine karşılık gelmektedir. Ayrıca t zamanın, α sabit terimin, β , χ , δ katsayıların ve v hata

teriminin göstergesidir. Aşağıda birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin sonuçlarına sırasıyla yer verilmektedir.

FADF birim kök testinin sonuçlarını dikkate alabilmek için trigonometrik terimlerin içinde bulunduğu fonksiyonların anlamlılığının test edilmesi gerekmektedir. Fonksiyonlar anlamlıysa FADF birim kök testinin sonuçları yorumlanacaktır. Aksi takdirde geleneksel ADF birim kök testinin sonuçlarına yer verilmelidir (Yılancı vd., 2023).

Tablo 2.

Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişken	FADF Birim Kök Testi		Geleneksel ADF Birim Kök Testi	
	F Test İstatistiği	FADF Test İstatistiği	Test İstatistiği	p değeri
logist	2,922331	-1,923019	-1,613539	0,7774
logkvy	2,336328	-1,736892	-1,465257	0,8319
logkat	17,619550*	-3,258660#	-	-
logmev	3,787034	-2,918434	-1,262722	0,8884
logist(1)	-	-	-6,679389	0,0000***
logkvy(1)	-	-	-9,281472	0,0000***
logkat(1)	12,036010**	-5,873144###	-	-
logmev(1)	-	-	-5,737769	0,0001***

* trigonometrik terimlerin içinde bulunduğu fonksiyonların anlamsız olduğu temel hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ifade etmektedir. Karşılaştırma yapılan %1 anlamlılık düzeyindeki tablo kritik değeri 12,21'dir.

ele alınan değişkenin durağan olmadığı temel hipotezinin %10 anlamlılık düzeyinde kabul edildiğini ifade etmektedir. %10 anlamlılık düzeyindeki tablo kritik değeri -3,71'dir.

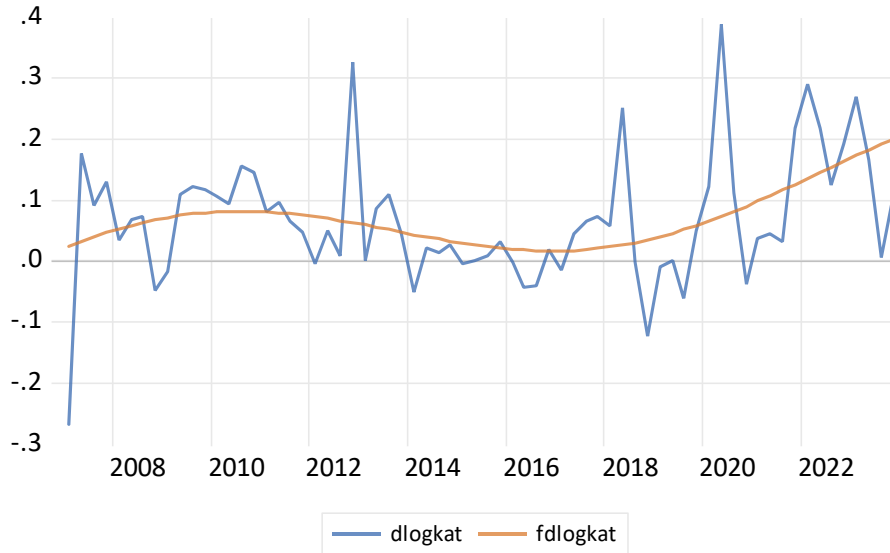
** trigonometrik terimlerin içinde bulunduğu fonksiyonların anlamsız olduğu temel hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ifade etmektedir. Karşılaştırma yapılan %5 anlamlılık düzeyindeki tablo kritik değeri 9,14'tür.

ele alınan değişkenin durağan olmadığı temel hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ifade etmektedir. %1 anlamlılık düzeyindeki tablo kritik değeri -4,95'tir.

*** ilgili değişkenin durağan olmadığı temel hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ifade etmektedir.

Not: FADF birim kök testinde test istatistiklerinin tablo kritik değerlerinden büyük olup olmadığı "mutlak değer olarak" değerlendirilmektedir.

Her iki birim kök testinin sonuçları Tablo 2'de görülmekte olup F test istatistiği sadece logkat için %1 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerinden yüksek hesaplanmıştır. Yani logkat değişkeni açısından Fourier fonksiyonu anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla bu değişkenin durağanlığını değerlendirirken FADF birim kök testinin, geri kalan değişkenler için ise geleneksel ADF birim kök testinin sonuçları dikkate alınmıştır.



Şekil 2. Birinci farkta durağan logkat değişkeni ve Fourier fonksiyonları

Şekil 2'de Fourier fonksiyonlarının birinci farkta durağan logkat değişkeniyle uyumlu ve salınımları yakalamada başarılı olduğu görülmektedir. Yükseliş dönemlerinde artıp düşüş dönemlerinde azalan Fourier fonksiyonları, sadece keskin değil, aynı zamanda yumuşak değişimleri de yakalayabilmekte ve böylelikle serilere çok daha yakın bir modelleme göstermektedir.

Hem FADF birim kök hem geleneksel ADF birim kök testinin sonuçları, tüm değişkenlerin düzeyde değil, birinci farkları alındığında durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm değişkenler I(1) olduğu için aralarındaki uzun dönemli ilişki FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme testleri uygulanarak incelenmiştir.

Tablo 3.*Eşbütünleşme Testlerinin Sonuçları*

Bağımlı Değişken	Frekans Değeri (k)	FADL Test İstatistiği	RALS-FADL Test İstatistiği	Rho
logist	1	-5,474167*	-4,821686*	0,879007

* %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. FADL test istatistiğinin karşılaştırıldığı tablo kritik değeri -4,89'dur. RALS-FADL test istatistiğinin karşılaştırıldığı tablo kritik değeri -4,73'tür. Dolayısıyla -5,47 ve -4,82 değerleri, sırasıyla -4,89 ve -4,73 değerlerinden mutlak değer olarak büyük çıkmıştır.

Tablo 3'teki eşbütünleşme testlerinin sonuçları, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu kanıtladı. Bir sonraki aşama, tamamen değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) tahmincisi kullanılarak bu ilişkiler için uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesidir.

Tablo 4.*FMOLS Uzun Dönem Katsayılarının Tahmin Sonucu*

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı	p değeri
logist	logkvy	0,008638	0,1558
	logkat	0,018736	0,0670**
	logmev	0,086933	0,0000*
	c	7,989681	0,0000*
	sin	-0,019634	0,0003*
	cos	-0,035813	0,0000*

* ve ** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılım ve mevduat bankaları tarafından kullanılan KOBİ kredilerinin bakiyesiyle istihdam sayısı arasında uzun dönemli, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır. Şöyle ki, bu kredilerin bakiyelerinde yaşanan %1 yükseliş, istihdam sayısını sırasıyla yaklaşık %0,019 ve %0,087 oranında artırmaktadır. Bununla birlikte kalkınma ve yatırım bankalarının kullandıkları KOBİ kredilerinin bakiyesi, istihdam sayısı üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkiye sahip değildir. Söz konusu bankaların KOBİ kredileri bakiyesinin toplam KOBİ kredileri bakiyesinden düşük bir pay alıyor olması bu durumun nedeni olarak ileri sürülebilir.

Uzun dönem katsayılarının ortaya konulmasından sonraki aşamada hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığını incelemek için hata düzeltme katsayısının tahmini yapılmıştır.

Tablo 5.*Hata Düzeltme Katsayısının Tahmin Sonucu*

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p değeri
Hata düzeltme katsayısı	-0,194361	-2,971768	0,0042*
C	0,004195	1,723966	0,0896**

* ve ** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi değişkenlerin uyarlanma (denge noktasından sapmanın ortadan kaybolması) sürecinin bir göstergesi kabul edilen hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve 0 ile -1 aralığındadır. Dolayısıyla hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Buradan hareketle değişkenlerin uzun dönem dengesinden sapma durumunun 1 dönem sonra %19 kadar ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Son aşamada ise eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını sınamak için FTY nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 6.*Nedensellik Testinin Sonucu*

İlişkinin Yönü	Test İstatistiği	Frekans Değeri (k)	Bootstrap p değeri
logkvy \leftrightarrow logist	13,339073	1	0,1676
logkat \rightarrow logist	19,971277	1	0,0443*
logmev \rightarrow logist	23,009225	1	0,0247*

* %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Not: Gauss 24 programında nedensellik testi uygulanırken simülasyon sayısı olarak 10.000 kullanılmıştır.

Tablo 6'da görüldüğü gibi logkat ve logmev değişkenlerinden logist değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır ($p < 0,05$). Bu sonuç, yukarıdaki FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme testlerinin sonuçlarını doğrulamaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye’de ticari bankaların KOBİ bankacılığı kapsamında kullandıkları kredilerin bakiyeleriyle ülkedeki genel istihdam sayısı arasında nasıl bir ilişki olduğu incelenmiştir. Analiz kapsamında bağımsız değişkenler olarak kalkınma ve yatırım, katılım ve mevduat bankaları tarafından kullanılan KOBİ kredi bakiyelerinin seçilmesi her bir banka grubu temelinde değerlendirmeler yapabilmek içindir. İstihdam sayısı ise Türkiye’de potansiyel işgücünün yüksekliği ve genellikle artış göstermesi ve özellikle genç işsizlik başta olmak üzere işsizliğin kamuoyu gündeminde sürekli yer alması gibi nedenlerle bağımlı değişken olarak seçilmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda 2006Q4-2023Q4 dönemini kapsayan 4 farklı çeyreklik veri seti kullanılarak zaman serisi analizi yapılmıştır. Veriler, resmi veri platformlarından toplanmıştır. Analizde yöntem olarak literatürde popüler geleneksel test yöntemleri değil, güncel test yöntemleri arasından FADF birim kök, FADL ve RALS-FADL eşbütünleşme ve FTY nedensellik testleri birlikte uygulanmıştır.

Tam logaritmik model tahmini, KOBİ kredilerinin bakiyeleriyle istihdam sayısı arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Katılım ve mevduat bankaları tarafından kullanılan KOBİ kredilerinin bakiyesindeki %1’lik yükseliş istihdam sayısını sırasıyla %0,019 ve %0,087 kadar artırmaktayken, kalkınma ve yatırım bankalarının KOBİ kredilerinin bakiyesinde yaşanan %1’lik yükseliş ise istihdam sayısını herhangi bir şekilde etkilememektedir. Bu, nedensellik testiyle de doğrulanmıştır. Ayrıca çalışmadaki hata düzeltme mekanizması işlemektedir. Değişkenler, bir şok etkisiyle dengeden saparsa 1 dönem sonra yaklaşık %19 oranında dengeye tekrar yakınlık sergilemektedir.

Türkiye’de KOBİ kredilerinin istihdama etkisinin analizi çerçevesinde “Katılım ve mevduat bankaları tarafından kullanılan KOBİ kredilerinin bakiyeleri arttıkça istihdam sayısı da artmaktadır.” sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Cornille vd. (2019) tarafından yürütülmüş çalışmanın sonuçlarını desteklemekte, Fouejjieu vd. (2020) ve Watambwa ve Shilongo (2021) tarafından yürütülmüş çalışmaların sonuçlarını ise desteklememektedir.

Bu çalışmada ulaşılan sonuçtan hareketle şu öneriler geliştirilmiştir;

- Mevduat bankalarının potansiyel KOBİ müşterilerini sınıflandırmaya tabi tutmaları ve KOBİ bankacılığı eğitimi almış uzman personelden oluşan özel birimler kurarak söz konusu KOBİ’lerle sıkı bir iletişim sağlamaya yönelik adımlar atmaları gerekmektedir. Ayrıca KOBİ’lere kullanılan kredilerin maliyetlerini azaltabilmek için bilgi teknolojilerinden etkin bir şekilde yararlanılması ve kredi vadelerinin esnek bir hale getirilmesi KOBİ’lerin kredilere olan taleplerini artırıp erişimlerini kolaylaştırabilecektir.
- 2025’te Türk bankacılık sektöründen %15’lik pazar payı almayı amaçlayan katılım bankalarının mevcut pazar payları %8,7’dir. Bu oran, 2023’te %8,43 olmuştur (TKBB, 2024). Dolayısıyla katılım bankalarının 1 yıl içinde amaca ulaşabilmeleri mümkün değildir. Katılım bankalarının KOBİ’lere yönelik çeşitli faizsiz finans ürünleri geliştirip bölgesel olarak kullanıma sunmaları durumunda reel üretimi destekleme anlayışına sahip olduklarını daha açık bir şekilde gösterebilecek ve böylelikle faizsiz finans sistemine duyulan güveni arttırabileceklerdir. Sonuçta sektörden aldıkları pay da yükseliş gösterecektir.
- Kamusal sermayeli bir ticari banka olan Halkbank A.Ş., Türkiye’nin en iyi KOBİ bankası olma unvanını taşımakta olup faizli bankacılık sisteminde faaliyet göstermektedir. Katılım bankaları arasında ise KOBİ bankacılığı hizmetleriyle öne çıkan herhangi bir banka bulunmamaktadır. Dolayısıyla faizsiz bankacılık sisteminde KOBİ’lere hizmet verme noktasında öncü olacak bir katılım bankasının kurulması ve/veya mevcut bankalardan birinin bu bankacılık alanında hizmet vermeye yoğunlaşması hem ülkedeki faizsiz finans sisteminin gelişimini hızlandırabilecek hem reel ekonomiyi daha da güçlendirebilecektir.
- 1. teklif çağrısı 2022 Aralık’ta, 2. teklif çağrısı ise 2024 Ocak’ta ilan edilen Avrupa Birliği’nin finanse ettiği İstihdam Taahhütlü KOBİ Destek Programı’nın destek üst limiti, süresi ve kapsadığı illerin sayısı artırılıp uygulamada denetim düzenli olarak yapılmalıdır. Bu yolla Türkiye genelinde kayıtlı istihdamın giderek yaygınlaşması ve muhafazası sağlanabilecektir.
- Türkiye’de KOBİ’lerin genişlemelerine ve güçlenmelerine katkı sağlamak amacıyla yaşanan finansal darboğaz sorununu mali ve/veya mali olmayan destekler yoluyla çözmeye çalışan kuruluşlar vardır. Mevcut kuruluşlar arasından Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Kalkınma Ajansları, Kredi Garanti Fonu ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği öne çıkmaktadır. Ancak çok sayıda KOBİ, bu kuruluşların sağladıkları mali ve/veya mali olmayan desteklerin farkında olmaksızın faaliyetlerini sürdürmekte veya bu desteklere erişmekte güçlük çekmektedir. Bu doğrultuda destek programlarına farkındalığın bilgilendirme faaliyetleriyle artırılması, programların kapsamlarının genişletilmesi ve programlardan faydalanabilmek için yerine getirilmesi gereken

formaliterin basitleştirilip kısaltılması KOBİ'lerin genel ekonomik büyümeye ve istihdama dikkate değer bir ölçüde katkı sağlamalarını beraberinde getirebilecektir.

Bu çalışmanın ele aldığı konudan hareketle, başka çalışmalarda Türkiye'de KOBİ'lere kullanılan kredilerin büyümeye etkisi sektörler itibarıyla ayrı ayrı incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). Fourier adl cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from Crude Oil Market. *Economic Modelling*, 67, 114-124. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.11.004>
- BDDK. (2023). KOBİ kredileri (milyon TL), dönem: 2006/12-2023/12. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>
- Brixiová, Z., Kangoye, T., & Yogo, T. U. (2020). Access to finance among small and medium-sized enterprises and job creation in Africa. *Structural Change and Economic Dynamics*, 55, 177-189. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2020.08.008>
- Cornille, D., Rycx, F., & Tojerow, I. (2017). Working paper research. <https://www.nbb.be/doc/ts/publications/wp/wp333en.pdf>
- Cornille, D., Rycx, F., & Tojerow, I. (2019). Heterogeneous effects of credit constraints on smes' employment: Evidence from the European sovereign debt crisis. *Journal of Financial Stability*, 41, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2019.02.001>
- Dunford, C. (2012). What if we turn the microfinance theory of change on its head? The Evidence Project.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible fourier form and dickey-fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>
- Eryılmaz, S., Öksüz, M. S., & Zeren, F. (2021). Kobi kredilerinin ekonomik büyüme ve istihdam üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 22(1), 75-93. <https://doi.org/10.24889/ifede.929855>
- Fouejieu, A., Ndoye, A., & Sydorenko, T. (2020). Unlocking access to finance for smes: A cross-country analysis. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/03/13/Unlocking-Access-to-Finance-for-SMEs-A-Cross-Country-Analysis-49243>
- Gerlach-Kristen, P., O'Connell, B., & O'Toole, C. (2015). Do credit constraints affect sme investment and employment? *The Economic and Social Review*, 46(1), 51-86.
- Ghassibe, M., Appendino, M., & Mahmoudi, S. E. (2019). Sme financial inclusion for sustained growth in the Middle East and Central Asia. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/09/27/SME-Financial-Inclusion-for-Sustained-Growth-in-the-Middle-East-and-Central-Asia-48534>
- Gök, M. (2022). Pandemi ve ekonomik durgunluk sürecinde kobi'ler ve sosyoekonomik önemi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(3), 3381-3403. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1143412>
- Hazine Müsteşarlığı. (2007). KOBİ kredileri izleme raporu 1999-2005. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/2-2006_KOBI_RAPORU
- Masuduzzaman, M., Parveen, F., Ara, S., & Akhter, M. (2018). The role of small and medium enterprises (smes) loans on employment generation: Bangladesh perspective. *Thoughts on Banking and Finance*, 7(2), 148-161.
- Moreira, D. F. (2016). The microeconomic impact on growth of smes when the access to finance widens: Evidence from internet & high-tech industry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 220, 278-287. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.500>
- Nazlıoğlu, Ş., Görmüş, N. A., & Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (reits): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009>
- Orji, A., Ideba, E. T., Mba, P. N., Ogbuabor, J. E., Suleiman, Y., Yusuf, Y., & Anthony-Orji, O. I. (2023). Does access to sme credit enhance employment generation in developing countries? A new evidence from Nigeria. *Journal of Xi'an Shiyou University*, 19(6), 302-324.
- Resmi Gazete. (2023). Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler yönetmeliği. <https://webdosya.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mevzuat/2023/Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Yönetmeliği.pdf>
- Seo, J. Y. (2017). A study of effective financial support for smes to improve economic and employment conditions: Evidence from OECD countries. *Managerial and Decision Economics*, 38(3), 432-442. <https://doi.org/10.1002/mde.2838>
- TKBB. (2024). Genel görünüm. <https://tkbb.org.tr/veripetegi-detay/5>
- Tran, Q., Doan, A. T., & Tran, T. (2021). Small and medium enterprises' credit access, ownership structure and job development. *Australian Economic Papers*, 60(4), 710-735. <https://doi.org/10.1111/1467-8454.12227>

- TÜİK. (2023). Küçük ve orta büyüklükteki girişim istatistikleri, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2022-49438>
- TÜİK. (2024a). İşgücü istatistikleri, 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2023-53521#:~:text=İşgücü%202023%20yılında%20bir%20önceki,ise%205%2C8%20oldu.>
- TÜİK. (2024b). Mevsim etkisinden arındırılmış sektöre göre istihdam edilenler. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>
- Ulusoy, R., & Akarsu, R. (2012). Türkiye’de kobi’lere yapılan destekler ve istihdam üzerindeki etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 105-126.
- Watambwa, L., & Shilongo, D. (2021). *An analysis of the impact of sme financing on economic growth in Zimbabwe*. <https://ssrn.com/abstract=3779488>
- Yılancı, V., Ulucak, R., Zhang, Y., & Andreoni, V. (2023). The role of affluence, urbanization, and human capital for sustainable forest management in China: Robust findings from a new method of fourier cointegration. *Sustainable Development*, 31(2), 812-824. <https://doi.org/10.1002/sd.2421>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından yürütülmüştür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 14.05.2024
Kabul Tarihi : 14.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1483794>

ENDÜSTRİ 4.0 VE MUHASEBE MESLEĞİ: DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Yunus DOĞAN¹, Ersin KORKMAZ², Müslüm POLAT³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Endüstri 4.0 kapsamında değerlendirilen bilgi teknolojisi ürünlerine ilişkin muhasebe meslek mensuplarının bakış açılarını Teknoloji Kabul Modeli Ölçeği (TKM) kullanarak değerlendirmektir. Çalışma, Doğu Anadolu Bölgesinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde yapılan bir anket çalışmasına dayanmaktadır. Elde edilen veriler, SPSS 25.0 ve AMOS yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, muhasebe meslek mensuplarının bilgi teknolojilerine karşı genellikle olumlu bir tutum sergilediğini göstermektedir. Katılımcıların Engel, Algılanan Fayda, Tutum, Niyet, Davranış, Verimlilik ve COVID-19 Pandemisi ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar, Algılanan Kullanım Kolaylığı haricinde genellikle ortalamanın üzerinde seyretmiştir. Analizler, katılımcıların demografik özelliklerine göre TKM bileşenlerine olan algılarında anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, muhasebe meslek mensuplarının Endüstri 4.0'a yönelik algılarının genellikle benzer olduğunu ve demografik faktörlerin bu algılarda belirleyici bir rol oynamadığını işaret etmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleği üzerindeki etkilerini anlamak ve uyum sağlamak için gerekli stratejileri belirlemek açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Muhasebe Mesleği, Teknoloji Kabul Modeli.

* Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Müslüm POLAT ve Doç. Dr. Ersin KORKMAZ danışmanlığında Yunus DOĞAN tarafından hazırlanmakta olan "Covid-19 Pandemi Dönemi ve Sonrası Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkisinin Araştırılması ve Meslek Mensuplarının Verimlilik Algısı" isimli tezden türetilmiştir.


¹ Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, yundogan23@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-8650-8267>

² Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü. ekorkmaz@erzincan.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-6287-5368>

³ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mpolat.bingol.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1198-4693>

Article Type : Research Article
Date Received : 14.05.2024
Date Accepted : 14.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483794>

INDUSTRY 4.0 AND ACCOUNTING PROFESSION: A STUDY ON ACCOUNTING PROFESSIONALS OPERATING IN THE EASTERN ANATOLIA REGION*


Yunus DOĞAN¹, Ersin KORKMAZ², Müslüm POLAT³


ABSTRACT


This study aims to evaluate the perspectives of professional accountants regarding information technology products evaluated within the scope of Industry 4.0 by using the Technology Acceptance Model Scale (TAM). The study is based on a survey conducted on professional accountants operating in the Eastern Anatolia Region. The data obtained was analyzed using SPSS 25.0 and AMOS software. Research results show that professional accountants generally have a positive attitude towards information technologies. Participants' answers to questions about Obstacle, Perceived Benefit, Attitude, Intention, Behavior, Productivity and COVID-19 Pandemic were generally above average, except for Perceived Ease of Use. Analyzes revealed that there was no significant difference in participants' perceptions of TAM components according to their demographic characteristics. These findings indicate that professional accountants' perceptions of Industry 4.0 are generally similar and that demographic factors do not play a determining role in these perceptions. As a result, this study is considered an important step in understanding the effects of Industry 4.0 on the accounting profession and determining the necessary strategies to adapt.

Keywords: Industry 4.0, Accounting Profession, Technology Acceptance Model.

* This study is derived from the thesis entitled "Investigation of the Effect of Industry 4.0 on the Accounting Profession during and after the Covid-19 Pandemic Period and Productivity Perception of Professionals", which is being prepared by Yunus DOĞAN under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Müslüm POLAT and Assoc. Prof. Dr. Ersin KORKMAZ at Bingöl University Institute of Social Sciences.

¹ PhD Student, Bingöl University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, yundogan23@gmail.com,  <http://orcid.org/0000-0001-8650-8267>

² Assoc. Prof. Dr., Erzurum University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, ekorkmaz@erzincan.edu.tr,  <http://orcid.org/0000-0002-6287-5368>

³ Assoc. Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Economics and Business Administration, Department of Business Administration, mpolat.bingol.edu.tr,  <http://orcid.org/0000-0003-1198-4693>

1. GİRİŞ

Günümüzde, teknolojik ilerlemelerin hızı, endüstrilerin ve iş süreçlerinin kökten yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Kumar ve Sharma (2020) tarafından belirtildiği üzere, bu dönüşüm özellikle Endüstri 4.0 olarak adlandırılan dördüncü endüstri devrimiyle ivme kazanmıştır (Schwab, 2016). Endüstri 4.0 kavramı, üretim ve iş süreçlerine dijitalleşmenin, otomasyonun ve veri analizinin entegrasyonunu ifade etmektedir (Lu et al., 2017). Ancak, bu değişim sadece üretim alanında değil, aynı zamanda destekleyici işlevlerde de derin etkilere sahip olmuştur (Wamba et al., 2017). Endüstri 4.0, siber-fiziksel sistemler, Nesnelerin İnterneti (IoT), bulut bilişim ve bilişsel bilişimin birleşimini temsil etmekte ve diğerlerinin yanı sıra üretim ve operasyonel süreçlerde devrim yaratmaktadır. Bu gelişmeler otomasyonu, gerçek zamanlı veri analitiğini ve akıllı karar alma süreçlerini güçlendirerek endüstriyel operasyonlarda daha önce görülmemiş düzeyde verimlilik, esneklik ve özelleştirme sağlamaktadır. Akademi, Endüstri 4.0 teknolojilerinin çok yönlü etkilerini ve uygulamalarını aydınlatmaya giderek daha fazla odaklandıkça, mühendislik, bilgisayar bilimi ve işletme çalışmalarının karmaşık kesişim noktalarını araştıran disiplinler arası araştırma çabaları ortaya çıkmakta ve toplumu akıllı fabrikaların ve birbirine bağlı sistemlerin endüstriyel üretim ve yönetim manzarasını yeniden tanımladığı bir geleceğe doğru itmektedir. Dolayısıyla, muhasebe alanı da Endüstri 4.0'ın etkilerini yoğun bir şekilde hissetmektedir. Bu bağlamda, geleneksel muhasebe uygulamalarıyla dijital teknolojilerin bütünleştirilmesi ve muhasebe profesyonellerinin yeteneklerindeki değişim gibi konular önem kazanmaktadır.

Dijital çağ ilerledikçe, geleneksel muhasebe ilkeleri teknolojik gelişmelerin şekillendirdiği dinamik manzaraya uyum sağlamak için yeniden tanımlanmaktadır. Bu geçiş, yapay zekâ, blok zinciri ve veri analitiği gibi gelişmekte olan teknolojilerin muhasebe süreçlerine entegrasyonunu, otomasyonu, gerçek zamanlı raporlamayı ve gelişmiş karar verme yeteneklerini içermektedir. Ayrıca Endüstri 4.0, muhasebe alanında veri odaklı bir yaklaşımı teşvik etmekte ve üretilen büyük miktardaki yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verilerden stratejik planlama, risk yönetimi ve performans değerlendirmesi için değerli içgörüler elde etmek üzere yararlanılmaktadır. Sonuç olarak, muhasebecilerin gelişen rolü, yalnızca geleneksel muhasebe uygulamalarında yetkinlik değil, aynı zamanda teknolojik yenilikler ve bunların finansal yönetimdeki uygulamaları hakkında derin bir anlayış gerektirmektedir. Dolayısıyla, muhasebe mesleğinde Endüstri 4.0'a doğru yaşanan dönüşüm, hızla gelişen dijital ekosistemde geçerliliğini korumak için sürekli öğrenme, adaptasyon ve inovasyon zorunluluğunun altını çizmektedir.

Çalışmanın ana hattı iki önemli alanın kesişimine dayanmaktadır: Endüstri 4.0 ve muhasebe uygulamaları. Endüstri 4.0, otomasyon, yapay zeka ve veri analitiği gibi dijital teknolojilerin geleneksel süreçlere entegrasyonuyla üretim ve hizmet sektörlerinde bir paradigma değişimini simgelemektedir. Bu dönüşüm operasyonel yönlerin ötesine geçerek karar verme, kaynak tahsisi ve stratejik planlama alanlarına da nüfuz etmektedir. Buna paralel olarak, muhasebe mesleği, finansal şeffaflık, mevzuata uygunluk ve stratejik finansal yönetim sağlamakla görevli kurumsal operasyonların merkezinde yer almaktadır. Endüstri 4.0 iş dünyasını yeniden tanımlarken, kaçınılmaz olarak muhasebe uygulamalarında dönüşümlere yol açmakta, meslek mensuplarını yeni teknolojilere uyum sağlamaya, süreçleri yeniden yapılandırmaya ve değişen rolleri benimsemeye zorlamaktadır.

Çalışma yukarıda anlatılanlar ışığında, Endüstri 4.0'ın muhasebe uygulamaları üzerindeki etkilerini çeşitli nitelikler merceğinden ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. İş unvanı, araştırma metodolojisi, görev süresi, müşteri tabanı, eğitim geçmişi ve cinsiyet gibi özellikler, muhasebe alanındaki farklı mesleki geçmişler ve perspektifler için vekil görevi görmektedir. Çalışma, muhasebe meslek mensuplarının algılarını bu boyutlar üzerinden inceleyerek, Endüstri 4.0 teknolojilerine yönelik kabul ve hazırlık durumlarındaki potansiyel farklılıkları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu çaba, demografik nüansları anlamamanın, müdahaleleri uyarlamak, eğitim programları tasarlamak ve teknolojik bozulmanın çalkantılı arazisinde gezinen muhasebe meslek mensuplarının çeşitli ihtiyaçları ve bağlamlarıyla rezonansa giren politikaları formüle etmek için çok önemli olduğu fikriyle desteklenmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın kavramsal çerçevesi, Endüstri 4.0'ın evrimsel yörüngesi ile muhasebe mesleğindeki uyarlanabilir tepkiler ve algısal dinamikleri iç içe geçirerek, teknolojik yenilik ve mesleki uygulamalar arasındaki çok yönlü etkileşime dair farkındalıklar sunmaktadır.

Endüstri 4.0'ın muhasebe alanındaki etkileri hakkında mevcut literatürde çalışmalar olsa da COVID-19 pandemisi gibi kriz dönemlerini de dikkate alan çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Özellikle, bu etkilerin çeşitli faktörlere (meslek mensuplarının unvanları, araştırma şekilleri, fiili araştırma süresi, mükellef sayısı, öğrenim durumu ve cinsiyetleri) bağlı olarak kriz dönemlerinde nasıl değiştiği konusunda sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın temel motivasyonu, özellikle kriz dönemlerinde Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleği üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamayı ve bu etkilerin yukarıda anılan değişkenlere göre nasıl değiştiğini ele almayı hedeflemektir. Muhasebe meslek mensuplarının evden çalışarak mükellefleriyle dijital ortamlarda iletişim kurmaları ve belgeleri elektronik olarak yönetmeleri bu motivasyon hedefine odaklanmayı arttırmıştır.

Bu çalışmanın sonuçları, muhasebe meslek mensuplarının Endüstri 4.0'a yönelik algılarını daha iyi anlamamızda ve bu yeni endüstri çağına uyum sağlama stratejilerini belirlemede kritik bir rol oynayacaktır. Muhasebe alanında Endüstri 4.0'ın etkilerini demografik özelliklere göre inceleyerek, muhasebe meslek mensuplarının bu yeni döneme nasıl adapte olduğunu kavramamıza da önemli bir katkı sağlayacaktır. Elde edilen bulgular, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğindeki değişimleri anlamak ve gelecekteki uygulamalara yönelik stratejiler geliştirmek için değerli bir temel sunacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Endüstri 4.0, üretim ve sanayi süreçlerinin dijitalleşmesi, otomasyonu ve yapay zeka, nesnelerin interneti (IoT) ve veri analitiği gibi ileri teknolojilerin entegrasyonu ile karakterize edilen dördüncü sanayi devrimidir. Araştırmanın bu kısmında Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisine yer veren çalışmalar incelenmiştir. Bu kapsamda ilgili literatür aşağıda özetlenmiştir.

Serçemeli vd. (2016) tarafından yürütülen çalışmada, denetim alanında bilgi teknolojisinin bireylere sağladığı avantajları belirlemek amacıyla TKM kullanılmıştır. Vergi müfettişleri ve yardımcılara yönelik bir anket uygulanarak algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, tutum, niyet ve davranış gibi TKM unsurları arasındaki ilişki incelenmiştir. Denetim sürecindeki kullanım kolaylığının algılanması, bilgi teknolojilerine karşı olumlu bir tavır ve faydanın farkındalığıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak, bu olumlu tutumun, niyeti etkilemediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, algılanan faydanın davranışa etkisi veya niyetin davranışı etkilemesi gibi ilişkiler bulunamamıştır. Araştırma, vergi müfettişlerinin yaş ve deneyim seviyelerine göre TKM bileşenlerinde algılanan farklılıkların olmadığını belirtmektedir.

Arnold ve arkadaşları 2018 yılında yaptıkları çalışmada, özellikle blok zinciri teknolojisine odaklanarak, ileri teknolojiler ile denetimin kesiştiği noktaları incelemektedir. Blok zincirinin denetimin çeşitli yönlerini geliştirme potansiyeline nasıl sahip olduğunu araştırmışlardır. Araştırma, blok zincirinin hem gerçek dünyadaki kullanım durumlarında hem de teorik senaryolarda şeffaflığı, güvenliği ve verimliliği nasıl artırabileceğini gösteren bulgular sunmaktadır. Temel bulguları özetleyerek ve gelecekteki araştırmalar için yollar önererek, çalışma blok zincirinin denetimdeki potansiyel rolünü doğrulamak ve bu alanda benimsenmesini teşvik etmek için daha fazla ampirik araştırmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Torun vd. (2018) çalışmalarında öğrencilerin Endüstri 4.0'a bakış açılarını Teknoloji Kabul Modeli'ni (TKM) kullanarak değerlendirmişlerdir. Öğrencilerin Endüstri 4.0'a yönelik tutumlarını ölçmek için algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı, niyet ve davranış unsurlarını içeren TKM soruları kullanılmıştır. Bu tutumlar t-testleri, ANOVA ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Sonuçlar, algılanan kullanım kolaylığının algılanan faydaları ve niyeti olumlu yönde etkilediğini, algılanan faydaların niyet üzerinde ve niyetin de davranış üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Özetle, çalışmada öğrencilerin Endüstri 4.0'a ilişkin olumlu bir algıya sahip oldukları sonucuna varılmıştır.

Ghani vd. (2019), Endüstri 4.0 bağlamında işverenlerin muhasebe mezunlarından değişen beklentilerini araştırmayı amaçlayan nitel bir çalışma yürütmüştür. Muhasebe uygulayıcıları ve akademisyenlerin bakış açılarından yararlanarak araştırma, özellikle finansal verilerin hazırlanması, raporlanması ve yayılmasıyla ilgili teknolojik beceriler olmak üzere, gerekli becerilerde bir paradigma değişimine dikkat çekmektedir. Bulgular, iş yapılarında ve geleneksel olarak insanlar tarafından gerçekleştirilen görevlerde artan otomasyon beklentilerinin altını çizmektedir. Sonuç olarak çalışma, Endüstri 4.0 gelişmeleriyle uyumlu teknoloji merkezli modüller ve simülasyonların entegre edilmesi için akademik kurumlarda pedagojik yenilikler yapılması çağrısında bulunmaktadır. Araştırma, muhasebe mezunlarının istihdam edilebilirliğini artırmak ve dinamik piyasa taleplerini karşılamak için yeni perspektifler sunarak mevcut literatürü zenginleştirmektedir.

Lansdell ve arkadaşları 2020 yılında yaptıkları çalışmada, üniversite muhasebe programlarının lisans öğrencilerinin Endüstri 4.0 bağlamında sosyal becerilerin geliştirilmesini teşvik etmedeki rolünü araştırmaktadır. Makale, özellikle teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşüm endüstrileri yeniden şekillendirirken, Endüstri 4.0 çağında değişen pazar taleplerini araştırıyor. Muhasebe profesyonellerinin teknik yetkinliklerini tamamlamada iletişim, eleştirel düşünme, problem çözme, uyum sağlama ve işbirliği gibi sosyal becerilerin önemini vurgulamaktadır. Sonuç olarak makale, muhasebe mesleğinin Endüstri 4.0'a geçişinde sosyal becerilerin önemini altını çizmektedir. Makale, üniversitelerin muhasebe programlarını öğrencilerde bu temel becerileri geliştirecek ve dinamik ve teknolojik olarak yönlendirilen bir iş piyasasına hazır olmalarını sağlayacak şekilde nasıl uyarlayabileceklerine dair içgörüler sunmaktadır.

Supriadi ve arkadaşları 2020 yılında yaptıkları çalışmada, Endüstri 4.0 muhasebe araştırma modelleri ve muhasebe eğitimindeki pedagojik yaklaşımlar üzerindeki dönüştürücü etkisini belirtmişlerdir. Otomasyon, büyük veri analitiği ve yapay zekâ (AI) gibi Endüstri 4.0 teknolojilerinin ortaya çıkışının, hem muhasebe profesyonellerinin hem de öğrencilerin bu uygulamalarla acilen ilgilenmesini gerektirdiğini savunuyorlar. Makalede özellikle defter tutma ve finansal raporlama gibi geleneksel muhasebe işlevlerinin nasıl giderek otomatikleştiği ve yapay zekânın

finansal tablo analizi ve kurumsal davranış değerlendirmesi gibi görevlerde oynayacağı önemli rol vurgulanmaktadır. Sonuç olarak çalışma, bu teknolojik değişikliklerin muhasebe öğrencileri için müfredatı ve öğrenme hedeflerini etkileyeceğini, bilgi sistemleri ve gerçek dünyadaki iş uygulamalarında ustalaşmayı vurgulayacağını öne sürüyor. Ayrıca, bu geçişin, gelişen iş ortamından kaynaklanan karmaşıklıkları daha iyi ele alabilen daha geniş, teknolojik olarak entegre bir muhasebe disiplini ile sonuçlanacağını öngörmektedir.

Stancheva vd. (2020) çalışmalarında teknoloji, otomasyon ve dijitalleşmenin işletmeler üzerindeki önemli etkisini vurgulayarak, bu değişiklikleri etkili bir şekilde yönlendirmek için gerekli bilgi ve becerilerle donatılmış bir işgücüne duyulan ihtiyacın önemini vurgulamaktadırlar. Araştırma, işletmelerin dijitalleşmesini ve teknolojik yeniliklerin muhasebe mesleği üzerindeki etkilerini ele almaktadır. İş modellerinin, değer zincirlerinin, ürünlerin ve hizmetlerin dönüşümünü göz önünde bulundurarak, Endüstri 4.0 bağlamında muhasebe profesyonellerinin gelişen profilini ana hatlarıyla ortaya koymayı ve tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, bu değişikliklerin muhasebe mesleğinin mevcut durumu ve gelecekteki gelişim eğilimleri üzerindeki etkisini gerekli beceri ve yetkinlikler açısından kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Erdoğan (2020) çalışmasında Teknoloji Kabul Modeli'ni (TKM) kullanarak muhasebe profesyonellerinin elektronik sistemleri kullanma amaçlarını etkileyen faktörleri araştırmayı amaçlayan nicel bir araştırma gerçekleştirmiştir. Anketler Malatya ilinde çalışan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlere uygulanmıştır. Toplanan veriler tanımlayıcı analizler ve çeşitli testlerle analiz edilmiştir. Araştırma, muhasebe meslek mensuplarının dijital dönüşümü nasıl benimsediklerini incelemekte ve e-uygulamaları kullanma niyetlerini Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde analiz etmektedir. Bulgular, e-uygulamaların algılanan kullanım kolaylığı, algılanan faydaları, işle ilgisi ve çıktı kalitesinin muhasebe meslek mensuplarının dijital araçları benimseme niyetlerini nasıl etkilediğini vurgulamaktadır.

Heravati vd. (2021) çalışmalarında, konuyla ilgili yayınlanmış literatürü kapsamlı bir şekilde gözden geçirerek betimsel bir nitel araştırma yöntemi yürütmüştür. Çalışma, araştırma özneleriyle doğrudan etkileşimden ziyade ikincil veri kaynaklarına dayanmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde çalışma, muhasebecilerin Endüstri 4.0 ve yeni normal dönem bağlamında yaşadıkları ve özellikle COVID-19 salgını ile artan derin değişiklikleri araştırmaktadır. Bu araştırmadan elde edilen kilit bulgulardan biri, Endüstri 4.0 çağında muhasebeciler arasında uyum yeteneğinin büyük önem taşımasıdır. Yapay zeka ve robotik süreçler de dahil olmak üzere ileri teknolojilerin hızlı entegrasyonu ile birlikte, uyum yeteneği muhasebecilerin bu gelişen ortamda başarılı olabilmeleri için bir ön koşul haline gelmiştir. Bu dönüşüm, muhasebecilerin yeni normal çağda teknolojik olarak duyarlı ve uyarlanabilir olmalarını gerektirmektedir. Genel olarak bu çalışma, muhasebecilerin teknolojik gelişmeler karşısında değişen rollerine ve yeni normal çağı (pandeminin etkileriyle birlikte ortaya çıkan ve uzaktan çalışma, dijital dönüşüm gibi yeni iş pratiklerinin benimsendiği ve kalıcı hale geldiği dönem) getirdiği benzersiz zorluklara ışık tutmakta, muhasebe mesleğinde uyum sağlama ve teknolojik farkındalık ihtiyacını vurgulamaktadır.

Lazim vd. (2021) çalışmalarında, yükseköğretim bağlamında öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeyi kabul etmelerini etkileyen faktörleri araştırmaktadır. Bunu başarmak için, çalışma teorik bir çerçeve olarak Teknoloji Kabul Modelini (TKM) kullanmakta ve iki ana yapıya odaklanmaktadır: algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı. Bu yapılar, öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutumlarının oluşmasına aracılık etmektedir. Sonuç olarak bu araştırma, küresel bir salgın bağlamında öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeyi kabul etmelerini etkileyen faktörleri anlamının önemini vurgulamakta ve dijital öğrenme ortamını yönlendirmek ve geliştirmek isteyen yükseköğretim kurumları ve eğitimciler için değerli bilgiler sunmaktadır.

Cordos (2022), muhasebe meslek mensupları arasında teknoloji algısı ve kullanımının derinlemesine bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için, uyarlanmış Teknoloji Kabul Modeli (TKM) metodolojisine dayalı bir anket uygulanmıştır. Bu araştırma, muhasebe uzmanları ile gelişmekte olan teknolojiler arasındaki karmaşık etkileşime ışık tutmak için ampirik veri toplama ile kapsamlı literatür taramasını birleştiren karma bir yöntem yaklaşımı kullanmaktadır. Sonuç olarak çalışma, muhasebe ve denetim mesleğinin geleceğinin yaşam boyu öğrenme ve gelişen çevreye sürekli uyum sağlama felsefesini gerektirdiğini öne sürmektedir.

Razali ve diğerleri 2022 yılında yaptıkları çalışmada, muhasebe eğitim programlarının muhasebe öğrencilerini Endüstri 4.0 çağının gelişen taleplerine yeterince hazırlayıp hazırlamadığını değerlendirmektedir. Üniversitelerin ve eğitim kurumlarının teknolojik okuryazarlık, veri analizi ve eleştirel düşünme gibi Endüstri 4.0 ile ilgili becerileri müfredatlarına ne ölçüde dahil ettiklerini değerlendirmektedirler. Çalışma, muhasebe öğrencilerini teknolojik ortamda gezinmek ve endüstrinin değişen taleplerine uyum sağlamak için gerekli becerilerle donatmanın ve nihayetinde onları dijital çağda başarılı kariyerlere hazırlamanın önemini vurgulamaktadır.

Literatür, Endüstri 4.0 teknolojilerinin muhasebe mesleğindeki rolünü inceleyen çok sayıda çalışma ortaya koymaktadır. Ancak, COVID-19 salgını gibi olağanüstü durumlarda bilgi teknolojilerine duyulan ihtiyacın ve bu teknolojilerin öneminin arttığı göz önünde bulundurulduğunda, muhasebe meslek mensuplarının bu teknolojilere bakış açılarının çeşitli değişkenlere göre nasıl değiştiğini anlamının çok önemli olduğu düşünülmektedir. Bu

nedenle çalışma, COVID-19 salgını bağlamını göz önünde bulundurarak Endüstri 4.0'ın muhasebe meslek mensupları üzerindeki etkilerini araştırarak literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Araştırma, Türkiye'de Doğu Anadolu Bölgesinde aktif olarak görev yapan muhasebe meslek mensuplarını kapsamaktadır. Bu bölgede faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları sayısı Tablo 1'de görüldüğü üzere 2102 kişidir (turmob.org.tr.). Tesadüfi örnekleme, her bireyin eşit ve bağımsız bir şekilde örnekleme dahil edilme olasılığına sahip olduğu bir örnekleme yöntemidir. Verilen verilerde, belirli sayıda kişiden oluşan bir ana kütlede (oda üyeleri) belirli sayıda kişi seçilmiş ve anket uygulanmıştır. Araştırmada literatürde kabul gören ve sık kullanılan teknoloji kabul modeli çerçevesinde hazırlanan anket yöntemi ile veriler toplanmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının Endüstri 4.0 teknolojilerini karşı algı ve tutumlarının ölçülmesine yönelik hazırlanan anket soruları Ös (2021) çalışmasından alınmıştır. Çalışmada verilerin toplanmasında kullanılan anket formları muhasebe meslek mensuplarına Doğu Anadolu Bölgesindeki illerde online ve yüz yüze olarak uygulanmıştır.

Tablo 1.

TÜRMOB'a Kayıtlı Üye ve Anketin Uygulandığı Kişi Sayısı

Oda Adı	Üye Sayısı	Anketin Uygulandığı Kişi Sayısı
Bitlis	96	14
Elazığ	300	71
Erzincan	164	28
Erzurum	299	57
Kars	151	27
Malatya	548	101
Muş	66	7
Van	478	99
Toplam	2102	404

Araştırmada Doğu Anadolu Bölgesindeki illerde TÜRMOB'a kayıtlı olarak aktif görev yapan muhasebe alanında ki çalışan sayısının 2102 kişi olduğu dikkate alınarak anket uygulanacak minimum örneklem büyüklüğünü bulmak için evren sayısının bilinmesi durumunda kullanılan aşağıdaki formül uygulanmıştır (Cochran, 1977).

$n = (N \times Z^2 \times p \times (1-p)) / ((N-1) \times E^2 + Z^2 \times p \times (1-p))$. Burada:

n: Örneklem büyüklüğü

N: Evren büyüklüğü

Z: Güven aralığı için Z skoru (%95 güven için 1.96)

p: Örneklemdeki varyansın tahmini oranı (0.5)

E: Kabul edilebilir hata payı (%5 için 0.05)

Evren büyüklüğü 2,102, %95 güven aralığı, %5 hata payı ve %50 varyans oranı varsayılarak yapılan hesaplama sonucunda, gereken örneklem büyüklüğü yaklaşık olarak 325 olarak bulunmuştur. Hesaplama sonucu bulunan n=325, araştırmada alt düzeyde gerekli olan sayıyı ifade etmektedir. 404 katılımcıdan geri dönüşün olması, yeterli örneklem büyüklüğü hedefine ulaşıldığını göstermektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, faktörlerin açıklama düzeyini ve yapı geçerliliğini test etmek için Açıklayıcı ve Doğrulamalı faktör analizleri SPSS 25.0 ve Amos programları kullanılarak analiz edilmiştir. Mann-Whitney U testi kullanılarak, muhasebe meslek mensuplarının unvanları, araştırma şekilleri, fiili araştırma süresi, mükellef sayısı, öğrenim durumu ve cinsiyetleri gibi demografik özelliklere göre TKM (Teknoloji Kabul Modeli) bileşenlerine olan algıları arasındaki farklılıklar analiz edilmiştir.

TÜRMOB'a kayıtlı 130.708 muhasebe meslek mensubu bulunmaktadır (turmob.org.tr). Bu muhasebe meslek mensuplarına ulaşılması maliyet, zaman ve insan kaynağı yönünden sorun teşkil etmektedir. Bundan dolayı araştırma Doğu Anadolu Bölgesi'nde aktif olarak faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları ile sınırlı tutulmuştur. Bu durum araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

3. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ VE GÜVENİLİRLİK ANALİZİ

3.1. Araştırma Hipotezleri

Çalışma kapsamında geliştirilen hipotezler teknoloji kabul modeli çerçevesinde test edilecektir.

H1. Muhasebe meslek mensuplarının unvanları bakımından, TKM bileşenlerine olan algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H2. Muhasebe meslek mensuplarının çalışma şekilleri bakımından, TKM bileşenlerine olan algılarında anlamlı farklılık vardır.

H3. Muhasebe meslek mensuplarının fiili çalışma süresi bakımından, TKM bileşenlerine olan algılarında anlamlı farklılık vardır.

H4. Muhasebe meslek mensuplarının mükellef sayıları bakımından, TKM bileşenlerine olan algılarında anlamlı farklılık vardır.

H5. Muhasebe meslek mensuplarının öğrenim durumları bakımından, TKM bileşenlerine olan algılarında anlamlı farklılık vardır.

H6. Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetleri bakımından, TKM bileşenlerine olan algılarında anlamlı farklılık vardır.

3.2. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik ve geçerlilik analizleri, araştırma verilerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini değerlendirmek için kullanılan önemli yöntemlerdir. Güvenilirlik analizi, verilerin ölçüm aracı açısından tutarlılığını ve tekrarlanabilirliğini değerlendirirken, geçerlilik analizi verilerin araştırma sorusunu ve hedeflerini doğru bir şekilde ölçmeye uygunluğunu inceler. (Shaughnessy ve diğerleri, 2000). Basitçe ifade etmek gerekirse güvenilirlik, araştırma için hazırlanan soruların farklı zamanlarda aynı örnekleme uygulandığında ne ölçüde tutarlı sonuçlar verdiğini ifade eder. Güvenilirlik değerlendirilirken genellikle Cronbach's Alpha katsayısı tercih edilir. Alfa (α) katsayısı aşağıdaki aralıklarda güvenilirlik derecesini ifade etmektedir (Akgül & Çevik, 2003): Ölçeğin güvenilirlik aralığında sayılabilmesi için 0,60'tan yüksek bir değerde olması gerekmektedir.

Bu bağlamda Cronbach Alpha katsayısı, demografik bilgiler haricindeki soruların güvenilirliğini değerlendirmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda α değeri her bir bölüm için hesaplanıp aşağıdaki tabloda değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 2.

Faktörlerin Güvenilirlik Sonuçları

Faktör	Cronbach Alpha
Engel	0,828
Algılanan Fayda	0,756
Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,859
Tutum	0,821
Niyet	0,778
Davranış	0,794
Verimlilik	0,820
Covid	0,808

Bu oranlar, engeller, algılanan kullanım kolaylığı, tutum, verimlilik ve COVID faktörleri için yüksek güvenilirliğe; algılanan fayda, niyet ve davranış faktörleri için ise oldukça yüksek güvenilirliğe işaret etmektedir. Anketin geçerliliği, bulgular aşamasında keşfedici faktör analizi yoluyla araştırılacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Demografik Bilgiler

Anketteki soruların dizaynına uygun olarak öncelikle cevaplayıcılarla ilgili demografik özelliklerin yer aldığı bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda, araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarının kişisel bilgilerine göre dağılımı Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3.

Demografik Bilgiler

Unvan	Sayı (n)	Yüzde (%)
Serbest Muhasebeci	65	16,1
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	313	77,5

	Yeminli Mali Müşavir	26	6,4
Çalışma şekli	Serbest	289	71,5
	Bağımlı	115	28,5
Fiili çalışma süresi	1-5 yıl	55	13,6
	6-10 yıl	83	20,5
	11-15 yıl	126	31,2
	16-20 yıl	68	16,8
	20 yıl ve üzeri	72	17,8
Mükellef sayısı	6-10	22	5,4
	11-20	104	25,7
	21-30	102	25,2
	31 ve üzeri	176	43,6
Öğrenim durumu	Lise	41	10,1
	Üniversite	276	68,3
	Yüksek Lisans	81	20,0
	Doktora	6	1,5
Cinsiyet	Kadın	74	18,3
	Erkek	330	81,7

Tablo 3'e göre katılımcıların %16,1'inin serbest muhasebeci, %77,5'inin serbest mali müşavir ve %6,4'ünün yeminli mali müşavir olarak çalıştığı görülmektedir. Yaptıkları işin niteliğine bakıldığında ise %71,5'inin bağımsız, %28,5'inin bağımlı olduğu görülmektedir. Fiili çalışma sürelerine bakıldığında, %13,6'sı 1-5 yıl aralığında, %20,5'i 6-10 yıl aralığında, %31,2'si 11-15 yıl aralığında, %16,8'i 16-20 yıl aralığında ve %17,8'i 20 yıldan fazla süredir çalışmaktadır. Vergi mükellefi sayısı bakımından ise %5,4'ü 6-10 mükellef aralığında, %25,7'si 11-20 mükellef aralığında, %25,2'si 21-30 mükellef aralığında ve %43,6'sı 31'den fazla mükellefe sahiptir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında %10,1'inin lise, %68,3'ünün üniversite, %20'sinin yüksek lisans ve %1,5'inin doktora mezunu olduğu görülmektedir. Ankete katılanların %18,3'ü kadın, %81,7'si ise erkektir.

4.2. Keşfedici Faktör Analizlerine İlişkin Bulgular

Faktör analizi, birbiriyle ilişkili ölçümlerin düzenli bir şekilde basite indirgenmesi olarak tanımlanabilir. Geleneksel olarak faktör analizi, sonuca herhangi bir önyargılı yapı empoze etmeden birbiriyle ilişkili bir dizi değişkenin altında yatan olası yapıyı keşfetmek için kullanılmıştır (Child, 2006). Keşfedici faktör analizi (EFA) yapılarak, yapıların sayısı ve altta yatan faktör yapısı tanımlanmaktadır.

Tablo 4.

Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Madde No	Faktör Yükleri						Corrected Item	Açıklanan Varyans %
		1	2	3	4	5	6		
Engel	1	0,906						0,534	12,68
	2	0,626						0,365	
	3	0,517						0,342	
	4	0,604						0,358	
	5	0,616						0,348	
	6	0,586						0,341	
	7	0,645						0,337	
	8	0,590						0,332	
	9	0,570						0,300	
	10	0,525						0,433	
Algılanan Fayda	1		0,760					0,303	8,08
	2		0,765					0,322	
	3		0,602					0,277	
	4		0,701					0,231	
	5		0,640					0,403	
Algılanan Kullanım Kolaylığı	1			0,922				0,387	9,36
	2			0,845				0,348	
	3			0,878				0,372	
	4 †			0,682				0,316	
Tutum	1				0,893			0,375	8,57
	2 †				0,827			0,315	
	3 †				0,814			0,316	
	4 †				0,614			0,282	
Niyet	1					0,694		0,267	8,49
	2					0,661		0,281	
	3					0,601		0,317	
	4 †					0,823		0,362	
	5 †					0,778		0,401	
Davranış	1						0,703	0,284	8,02

2	0,864	0,382
3	0,677	0,292
4	0,831	0,286
		Ölçek 55,21
KMO=0,790 Df=496 App. Chi Square=5046,765 p=0,000		

† Ters Madde ifade etmektedir.

Tablo 4'te Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkisi Ölçeği'nin açımlayıcı faktör analizi sonuçlarında faktör yükleri için 0,30 ölçütü kullanılmıştır. Ayrıca, faktör yüklerinin 0,517 ile 0,922 arasında değiştiği ve maddelerin istenen düzeyde faktör yüküne sahip olduğu görülmektedir. Boyutlar altı boyuttan oluşmaktadır: "Engel", "Algılanan Fayda", "Algılanan Kullanım Kolaylığı", "Tutum", "Niyet" ve "Davranış".

Keşfedici faktör analizinin uygunluğunu değerlendirmek için KMO ve Bartlett testleri yapılmıştır. Keşifsel faktör analizinin uygun olması için KMO değerinin 0,60 veya daha yüksek olması ve Bartlett Küresellik Testi sonucunun istatistiksel olarak anlamlı olması ($p < 0,01$) gerekmektedir (Büyükoztürk, 2011). Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkisi Ölçeği için yapılan analizde açımlayıcı faktör analizine uygun değerler (KMO: 0,790; Bartlett Küresellik Testi: 5046,765; $p=0,000$) elde edilmiştir.

Madde toplam korelasyon katsayısı 0,20'nin altında olan maddeler istatistiksel olarak anlamsızdır ve ölçeğe dahil edilmemelidir (Erkuş, 2003). Buna göre, ölçekteki boyutların toplam korelasyon değerleri 0,231 ile 0,534 arasında değişmekte olup, Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkisi Ölçeği'nde herhangi bir boyutun azaltılmasına gerek olmadığını göstermektedir.

Tablo 5.

Verimlilik Etkisi Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Madde no	Faktör Yükleri I	Corrected Item	Açıklanan Varyans %
Verimlilik	1	0,762	0,585	65,17
	2	0,823	0,667	
	3	0,848	0,700	
	4	0,793	0,622	
KMO=0,763 Df=6 App. Chi Square=583,582 p=0,000				

Tablo 5'te, Verimlilik Etkisi Ölçeği'nin keşfedici faktör analizi sonuçlarında faktör yükleri için 0,30 ölçütü kullanılmıştır. Ayrıca, faktör yüklerinin 0,762 ile 0,848 arasında değiştiği ve maddelerin istenen düzeyde faktör yüküne sahip olduğu görülmektedir. Ölçek tek bir boyuttan oluşmaktadır. Tek faktör toplam varyansın %65,17'sini açıklamaktadır. Keşfedici faktör analizinin uygunluğunu değerlendirmek için KMO ve Bartlett testleri yapılmıştır. Verimlilik Etki Ölçeği için yapılan analizde keşifsel faktör analizi için uygun değerler (KMO: 0,763; Bartlett Küresellik Testi: 583,582; $p = 0,000$) elde edilmiştir. Ölçekteki boyutların toplam korelasyon değerleri 0,585 ile 0,700 arasında değişmektedir ve bu da Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleği üzerindeki etkisi bağlamında Verimlilik Etkisi Ölçeğinden herhangi bir sorunun çıkarılmasına gerek olmadığını göstermektedir.

Tablo 6.

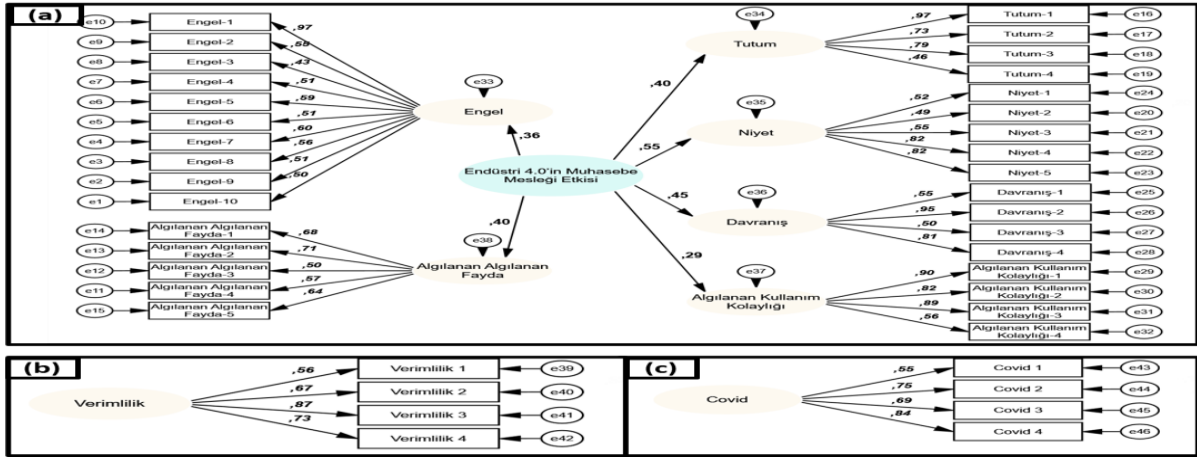
Pandemi Etkisi Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Madde No	Faktör Yükleri I	Corrected Item	Açıklanan Varyans %
Covid	1	0,719	0,534	63,82
	2	0,778	0,589	
	3	0,840	0,690	
	4	0,851	0,696	
KMO=0,745 Df=6 App. Chi Square=566,843 p=0,000				

Tablo 6'da Pandemi Etkisi Ölçeği'nin keşfedici faktör analizi sonuçlarında faktör yükleri için 0,30 eşik değeri kullanılmıştır. Ayrıca, faktör yüklerinin 0,719 ile 0,840 arasında değiştiği ve maddelerin istenen düzeyde faktör yüküne sahip olduğu görülmektedir. Ölçek tek bir boyuttan oluşmaktadır. Tek faktör toplam varyansın %63,82'sini açıklamaktadır. Keşfedici faktör analizinin uygunluğunu değerlendirmek için KMO ve Bartlett testleri yapılmıştır. Pandemi Etki Ölçeği için yapılan analiz, açımlayıcı faktör analizi için uygun değerler (KMO: 0,745; Bartlett Küresellik Testi: 566,843; $p = 0,000$) vermiştir. Ölçekteki boyutların toplam korelasyon değerleri 0,534 ile 0,696 arasında değişmektedir ve bu da Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleği üzerindeki etkisi bağlamında Pandemi Etkisi Ölçeği'nden herhangi bir sorunun çıkarılmasına gerek olmadığını göstermektedir.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizlerine İlişkin Bulgular

DFA, belirli bir grup gözlemlenen değişkenin faktör yapısını doğrulamak amacıyla kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. DFA, araştırmacının gözlenen değişkenler ile altta yatan gizil yapılar arasında bir ilişki olduğu hipotezini test etmesini sağlamaktadır (Suhr, 2006).



Şekil 1. (a) Endüstri 4.0'in muhasebe mesleği etkisi, (b) Verimlilik etkisi ve (c) Pandemi etkisi ölçeklerine ilişkin yapısal eşitlik modelleri

Tablo 7.

Kabul Edilebilir Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri
RMSEA	0.00<RMSEA<0.05	0.05<RMSEA<0.10
GFI	0.95<GFI<1.00	0.90<GFI<0.95
AGFI	0.90<AGFI<1.00	0.85<AGFI<0.90
NFI	0.95<NFI<1.00	0.90<NFI<0.95
CFI	0.95<CFI<1.00	0.90<CFI<0.95
RFI	0.90<RFI<1.00	0.85<RFI<0.90

Kaynak: Erdoğan ve diğerleri, 2007, s. 11

Uyum iyiliği indeksleri, tahmin edilen ve gözlenen veri matrisleri arasındaki tutarlılığı değerlendirmektedir. Bu bağlamda, Endüstri 4.0'in Muhasebe Mesleğine Etkisi Ölçeği için modelden türetilen Ki-kare/serbestlik derecesi (χ^2/df) oranı 1.64 olarak bulunmuştur. Jöreskog ve Sörbom'a (1993) göre, χ^2/df uyum için belirleyici bir orandır ve 0'a yaklaştıkça uyum iyileşmektedir.

Tablo 8.

Model Uyum İyiliği Değerleri

Boyut	Model Uyum İyiliği Değerleri							Sonuç
	χ^2/sd	GFI	AGFI	TLI	NFI	CFI	RMSEA	
1	1,960	0,965	0,945	0,962	0,942	0,971	0,049	Kabul Edilebilir Uyum
2	4,034	0,981	0,944	0,931	0,955	0,965	0,077	Kabul Edilebilir Uyum
3	0,174	0,999	0,998	0,999	0,999	0,999	0,010	Kabul Edilebilir Uyum
4	0,692	0,999	0,991	0,999	0,999	0,999	0,009	Kabul Edilebilir Uyum
5	2,228	0,991	0,966	0,978	0,985	0,991	0,055	Kabul Edilebilir Uyum
6	4,035	0,990	0,950	0,970	0,987	0,990	0,077	Kabul Edilebilir Uyum
Ölçek	1,644	0,894	0,878	0,932	0,855	0,937	0,040	Kabul Edilebilir Uyum

Tablo 7'de sunulan değerler bağlamında, Tablo 8'de sunulan Doğrulamalı Faktör Analizi'nde elde edilen diğer uyum iyiliği değerleri, Tablo 7'de belirtilen kabul edilebilir uyum değerleri aralığında yer almakta ve ölçeğin kabul edilebilir uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 9.

Verimlilik Etkisi Ölçeğinin Uyum İyiliği Değerleri

Boyut	Model Uyum İyiliği Değerleri							Sonuç
	χ^2/sd	GFI	AGFI	TLI	NFI	CFI	RMSEA	
Ölçek	2,465	0,999	0,970	0,985	0,996	0,997	0,060	Kabul Edilebilir Uyum

Keşifsel faktör analizine göre tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu tespit edilen Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğinin etkinliği ölçeği üzerindeki etkisini test etmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Modelin oluşturulmasının ardından ölçeğe ilişkin Ki-kare/serbestlik derecesi (χ^2/df) oranı 2,465 olarak bulunmuştur. Tablo 9'da sunulan Doğrulayıcı Faktör Analizi'nde elde edilen uyum iyiliği indeksleri, Tablo 7'de belirtilen kabul edilebilir uyum değerleri aralığında yer almakta ve ölçeğin kabul edilebilir uyum gösterdiğine işaret etmektedir.

Tablo 10.

Pandemi Etkisi Ölçeğinin Uyum İyiliği Değerleri

Boyut	Model Uyum İyiliği Değerleri							Sonuç
	χ^2/sd	GFI	AGFI	TLI	NFI	CFI	RMSEA	
Ölçek	0,092	0,999	0,999	0,999	0,999	0,999	0,005	Kabul Edilebilir Uyum

Keşifsel faktör analizine göre tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu tespit edilen Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleği üzerindeki pandemi etkisi ölçeğini test etmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Model oluşturulmasının ardından ölçeğe ilişkin Ki-kare/serbestlik derecesi (χ^2/df) oranı 0,092 olarak bulunmuştur. Doğrulayıcı Faktör Analizi'nde elde edilen değerler de ölçeğin kabul edilebilir uyum gösterdiğine işaret etmektedir.

4.4. Mann-Whitney U Testi

Bu çalışmada Mann-Whitney U testi, verilerin normal dağılım göstermemesi ve parametrik olmayan testlere daha uygun olması nedeniyle tercih edilmiştir. İki bağımsız grup arasındaki farklılıkları incelemek için kullanılan bu test, küçük örneklem büyüklüklerinde de güvenilir sonuçlar vermektedir. Mann-Whitney U testi, Wilcoxon sıra toplamı testi olarak da adlandırılır ve iki farklı grubun arasındaki farklılıkları test etmek için bir sıralı değişkenin belirli bir dağılımı olmadığında kullanılır (McKnight & Najab, 2010). Bu doğrultuda araştırmamızı oluşturan ana değişkenlerin demografik özelliklere göre farklılıklarını analiz etmek için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

Tablo 11.

Ölçek Skorlarının Unvan Özelliklerine Göre Karşılaştırılması

	Unvan			Test İstatistikleri	
	Serbest Muhasebeci	SM Mali Müşavir	Yeminli Mali Müşavir	Test Değeri	p
Engel	3,77±0,61	3,81±0,51	3,94±0,62	2,925 ‡	0,232
Algılanan Fayda	3,83±0,61	3,99±0,59	4,01±0,54	4,110 ‡	0,128
Algılanan Kullanım Kolaylığı	2,63±0,88	2,6±0,95	2,7±0,93	0,331 ‡	0,847
Tutum	3,8±0,71	4,02±0,58	3,89±0,66	5,003 ‡	0,082
Niyet	3,86±0,67	3,94±0,57	3,79±0,66	0,891 ‡	0,641
Davranış	4,08±0,63	4,08±0,65	4,06±0,68	0,039 ‡	0,98
Endüstri 4.0'ın MM etkisi	3,66±0,42	3,74±0,34	3,73±0,38	0,694 ‡	0,707
Verimlilik	4,07±0,82	4,05±0,67	4,22±0,46	1,431 ‡	0,489
COVID	3,94±0,7	3,81±0,73	3,82±0,77	1,728 ‡	0,422

†: Man Whitney U Testi (z); ‡: Varyans Analizi (F); (p<0,05).

H₁: Muhasebe meslek mensuplarının unvanları bakımından, TKM bileşenlerine olan algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

Man Whitney U testine göre H₁ hipotezi kabul edilmemiştir. Engel, AF (algılanan fayda), AKK (algılanan kullanım kolaylığı), niyet, davranış, tutum, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisi, verimlilik ve COVID skor ortalamaları katılımcıların unvanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 12.

Ölçek Skorlarının Araştırma Şekli Özelliğine Göre Karşılaştırılması

	Araştırma şekli		Test İstatistikleri	
	Serbest	Bağımlı	Test Değeri	p
Engel	3,83±0,52	3,76±0,56	-1,044 †	0,297
Algılanan Fayda	4,02±0,59	3,84±0,59	-2,784 †	0,005
Algılanan Kullanım Kolaylığı	2,61±0,96	2,62±0,89	-0,214 †	0,831
Tutum	4,02±0,57	3,87±0,69	-1,544 †	0,122

Niyet	3,94±0,59	3,86±0,61	-1,100 †	0,271
Davranış	4,08±0,66	4,07±0,64	-0,202 †	0,84
Endüstri 4.0'ın mm etkisi	3,75±0,35	3,67±0,38	-1,481 †	0,139
Verimlilik	4,06±0,66	4,06±0,76	-0,535 †	0,593
COVID	3,78±0,75	3,96±0,65	-2,039 †	0,041

†: Man Whitney U Testi (z); ‡: Varyans Analizi (F); (p<0,05).

H₂: Muhasebe meslek mensuplarının çalışma şekilleri bakımından, TKM bileşenlerine olan algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

Man Whitney U testine göre H₂ hipotezi algılanan fayda ve COVID değişkenleri dışında kabul edilmemiştir. Engel, AKK, niyet, davranış, tutum, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisi ve verimlilik skor ortalamaları katılımcıların araştırma şekillerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Araştırma şekli serbest olan katılımcıların algılanan fayda skor ortalaması bağımlı olanlardan istatistiksel olarak daha yüksektir. Araştırma şekli serbest olan katılımcıların COVID skor ortalaması bağımlı olanlardan istatistiksel olarak daha düşüktür.

Tablo 13.

Ölçek Skorlarının Fiili Araştırma Süresine Göre Karşılaştırılması

	Fiili araştırma süresi					Test İstatistikleri	
	1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	20 yıl ve üzeri	Test Değeri	p
Engel	3,78±0,62	3,82±0,52	3,79±0,54	3,84±0,51	3,82±0,49	0,181 ‡	0,996
Algılanan Fayda	3,79±0,6	3,96±0,58	4,05±0,56	3,94±0,68	3,99±0,56	7,475 ‡	0,113
Algılanan Kullanım Kolaylığı	2,59±0,88	2,53±0,94	2,74±0,98	2,65±0,92	2,45±0,93	4,767 ‡	0,312
Tutum	3,81±0,68	3,98±0,61	3,96±0,59	4±0,58	4,08±0,61	3,670 ‡	0,452
Niyet	3,83±0,61	3,94±0,56	3,89±0,57	4±0,57	3,93±0,68	2,716 ‡	0,606
Davranış	3,93±0,7	4,17±0,59	4,01±0,67	4,18±0,55	4,1±0,72	7,767 ‡	0,1
Endüstri 4.0'ın MM etkisi	3,62±0,42	3,73±0,35	3,74±0,35	3,77±0,34	3,73±0,34	3,096 ‡	0,542
Verimlilik	4±0,8	4,03±0,67	4,03±0,69	4,15±0,61	4,13±0,66	2,252 ‡	0,69
COVID	3,89±0,75	3,69±0,64	3,78±0,78	3,86±0,71	3,99±0,69	9,962 ‡	0,041

†: Man Whitney U Testi (z); ‡: Varyans Analizi (F); (p<0,05).

H₃: Muhasebe meslek mensuplarının fiili çalışma süresi bakımından, TKM bileşenlerine olan algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

Man Whitney U testine göre H₃ hipotezi COVID değişkeni dışında kabul edilmemiştir. Engel, AF, AKK, niyet, davranış, tutum, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisi ve verimlilik skor ortalamaları katılımcıların fiili araştırma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Fiili araştırma süresi 6-10 yıl arasında olan katılımcıların COVID skor ortalaması 1-5 yıl ve 20 yıl üzerinde olanlardan istatistiksel olarak daha düşüktür.

Tablo 14.

Ölçek Skorlarının Mükellef Sayısına Göre Karşılaştırılması

	Mükellef Sayısı				Test İstatistikleri	
	6-10	11-20	21-30	31 ve üzeri	Test Değeri	p
Engel	3,71±0,54	3,84±0,57	3,76±0,56	3,83±0,49	2,222 ‡	0,528
Algılanan Fayda	3,74±0,56	3,98±0,58	4,03±0,62	3,96±0,59	6,373 ‡	0,095
Algılanan Kullanım Kolaylığı	2,66±0,95	2,67±0,89	2,71±1	2,51±0,93	3,177 ‡	0,365
Tutum	3,81±0,77	3,89±0,63	3,99±0,62	4,04±0,57	3,428 ‡	0,33
Niyet	4,01±0,5	3,78±0,63	3,94±0,53	3,97±0,61	6,747 ‡	0,08
Davranış	3,9±0,79	4,09±0,65	4,01±0,59	4,13±0,66	5,375 ‡	0,146
Endüstri 4.0'ın Muhasebe mesleğine etkisi	3,64±0,45	3,71±0,37	3,74±0,36	3,74±0,34	0,731 ‡	0,866
Verimlilik	3,98±0,86	4,09±0,77	4,02±0,61	4,08±0,65	2,391 ‡	0,495
COVID	3,99±0,53	3,81±0,81	3,75±0,73	3,86±0,69	1,777 ‡	0,62

†: Man Whitney U Testi (z); ‡: Varyans Analizi (F); (p<0,05).

H₄: Muhasebe meslek mensuplarının mükellef sayıları bakımından, TKM bileşenlerine olan algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

Man Whitney U testine göre H₄ hipotezi kabul edilmemiştir. Engel, AF, AKK, niyet, davranış, tutum, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisi, verimlilik ve COVID skor ortalamaları katılımcıların mükellef sayılarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 15.

Ölçek Skorlarının Öğrenim Durumuna Göre Karşılaştırılması

	Öğrenim durumu				Test İstatistikleri	
	Lise	Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Test Değeri	p
Engel	3,83±0,58	3,81±0,53	3,79±0,52	4,2±0,34	3,282 ‡	0,35
Algılanan Fayda	3,8±0,57	3,99±0,58	3,99±0,6	3,8±1,11	5,049 ‡	0,168
Algılanan Kullanım Kolaylığı	2,57±0,89	2,6±0,95	2,67±0,94	2,42±0,66	0,545 ‡	0,909
Tutum	3,73±0,65 ^a	3,98±0,60 ^a	4,12±0,59 ^b	3,63±0,83 ^a	10,944 ‡	0,012
Niyet	3,81±0,67	3,93±0,57	3,91±0,65	4±0,28	0,903 ‡	0,825
Davranış	3,96±0,75	4,09±0,61	4,09±0,74	4,42±0,38	3,151 ‡	0,369
Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkisi	3,61±0,43	3,73±0,34	3,76±0,37	3,74±0,47	2,405 ‡	0,493
Verimlilik	3,88±0,85	4,06±0,67	4,18±0,6	3,92±0,85	3,297 ‡	0,348
COVID	3,79±0,85	3,8±0,71	3,94±0,7	3,92±1,03	3,048 ‡	0,384

†: Man Whitney U Testi (z); ‡: Varyans Analizi (F); (p<0,05).

H₅: Muhasebe meslek mensuplarının öğrenim durumları bakımından, TKM bileşenlerine olan algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

Man Whitney U testine göre H₅ hipotezi tutum değişkeni dışında kabul edilmemiştir. Engel, AF, AKK, davranış, niyet, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisi, verimlilik ve COVID skor ortalamaları katılımcıların öğrenim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Öğrenim durumu yüksek lisans olan katılımcıların tutum skor ortalaması diğer öğrenim durumuna sahip olanlardan istatistiksel olarak daha yüksektir.

Tablo 16.

Ölçek Skorlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

	Cinsiyet		Test İstatistikleri	
	Kadın	Erkek	Test Değeri	p
Engel	3,74±0,55	3,83±0,53	-1,178 †	0,239
Algılanan Fayda	3,92±0,61	3,98±0,59	-0,619 †	0,536
Algılanan Kullanım Kolaylığı	2,54±0,9	2,63±0,95	-0,616 †	0,538
Tutum	3,96±0,67	3,98±0,6	-0,177 †	0,86
Niyet	4,01±0,53	3,9±0,61	-1,290 †	0,197
Davranış	4,05±0,62	4,08±0,66	-0,911 †	0,362
Endüstri 4.0'ın Muhasebe Mesleğine Etkisi	3,71±0,4	3,73±0,35	-0,302 †	0,762
Verimlilik	4,14±0,62	4,05±0,7	-0,938 †	0,348
COVID	3,77±0,74	3,84±0,72	-0,859 †	0,391

†: Man Whitney U Testi (z); ‡: Varyans Analizi (F); (p<0,05).

H₆: Muhasebe profesyonellerinin cinsiyetleri bakımından, TKM bileşenlerine olan algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

Man Whitney U testine göre H₆ hipotezi kabul edilmemiştir. Engel, AF, AKK, niyet, davranış, tutum, Endüstri 4.0'ın muhasebe mesleğine etkisi, verimlilik ve COVID skor ortalamaları katılımcıların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Endüstri 4.0, işletmelerin ve mesleklerin dönüşümünde dönüm noktası olmuştur, muhasebe mesleği de bundan etkilenmiştir. Bu dönüşüm, otomasyonla iş süreçlerinin değişmesini ve sosyal becerilerin önemini vurgulamaktadır. Muhasebe mesleği, Endüstri 4.0'a entegre olmadan ayakta kalamaz hale gelmiştir. İşletmeler, endüstriyel gelişmelere paralel olarak sanal sistemlere yönelmektedir. Bu yeni çağ, muhasebecilerin rolünü yeniden tanımlayarak geleneksel uygulamaları değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Otomasyon, yapay zeka ve büyük veri

analitiği, muhasebe süreçlerini daha verimli ve doğru hale getirerek muhasebecilerin stratejik karar alma becerilerini güçlendirmekte ve katma değerli işlere odaklanmalarını sağlamaktadır. Ancak, bu değişim beraberinde teknolojiye uyum sağlama ve yeni beceriler edinme gerekliliğini getirmektedir. Endüstri 4.0, muhasebecilere teknolojiyi benimseyip geliştirmeleri için büyük fırsatlar sunarken, aynı zamanda bilgili, adapte olabilen ve proaktif kalmalarını gerektirmektedir. Bu çağ, muhasebe ve finansal yönetimin geleceğini şekillendirmede muhasebecilere önemli bir rol vermektedir. Son krizler, dijitalleşme eğilimini hızlandırmış ve Endüstri 4.0'ın getirdiği avantajların kriz dönemlerinde verimliliği artırdığını göstermiştir. Küreselleşme, hızla gelişen bilgi teknolojileri ve sistemler arası bütünleşme, organizasyonlarda dijitalleşmenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Muhasebe mesleğinde de geleneksel yöntemlerden yenilikçi yöntemlere doğru bir evrim kaçınılmazdır ve muhasebecilerin bu değişime uyum sağlaması gerekmektedir. Sonuç olarak, Endüstri 4.0 ile muhasebe mesleğinin ana işlevleri otomatik hale gelmektedir ve muhasebecilerin bu otomasyonu kullanma yeteneği artık bir zorunluluktur.

Çalışma çeşitli faktörleri göz önünde bulundurarak COVID-19 pandemisi gibi bir kriz dönemini de dikkate alarak muhasebe meslek mensuplarının Endüstri 4.0'ın etkisine ilişkin algılarına ışık tutmaktadır. Çalışma, Mann-Whitney U testlerinin uygulanması yoluyla, farklı demografik özelliklere göre muhasebe meslek mensuplarının algılarındaki potansiyel farklılıkları keşfetmeyi amaçlamıştır. Endüstri 4.0'ın muhasebe alanındaki dönüştürücü potansiyeline ilişkin yaygın söylemlere rağmen, bu araştırma, Teknoloji Kabul Modeli'nin (TKM) temel bileşenlerine ilişkin algıların unvan, çalışma şekli, fiili çalışma süresi, mükellef sayısı, öğrenim durumu ve cinsiyet gibi demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, bu çalışma, muhasebe meslek mensuplarının Endüstri 4.0'a yönelik tutum ve algılarını inceleyerek önemli bulgular ortaya koymaktadır. Ancak, bulguların daha anlamlı ve kapsamlı hale gelmesi için mevcut literatürle kıyaslama yapılması gerekmektedir. Gelecek çalışmalarda, farklı demografik ve mesleki değişkenlerin daha ayrıntılı incelenmesi, blok zinciri teknolojisi ve diğer ileri teknolojilerin muhasebe süreçlerine entegrasyonu gibi konuların araştırılması önerilmektedir. Bu sayede, muhasebe mesleğinin geleceğine yönelik daha kapsamlı ve verimli stratejiler geliştirilmesi mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, muhasebe meslek mensupları Endüstri 4.0 bağlamında bilgi teknolojisi ürünlerine karşı kriz dönemlerinde genel olarak olumlu bir eğilim sergilerken, özellikle Engel, Algılanan Fayda ve Tutum dahil olmak üzere çeşitli boyutlarda yüksek ölçek puanları ile kanıtlandığı üzere, algılanan kullanım kolaylığında kayda değer bir istisna ortaya çıkmaktadır. Bu tutarsızlık, muhasebecilerin, özellikle de eski kuşaktan olanların yaşadığı potansiyel teknolojik mesafeden kaynaklanıyor olabilir ve muhasebe mesleğinde teknolojinin benimsenmesini ve entegrasyonunu teşvik etme çabalarında dikkate alınması gereken önemli bir hususu vurgulamaktadır. Buna rağmen, çalışmanın genel bulguları, çeşitli demografik değişkenler arasında Endüstri 4.0'a yönelik algılarda kayda değer bir tutarlılık olduğunu göstermekte ve mesleğin gelişmekte olan teknolojik paradigmalara yönelik duruşunda bir bütünlük olduğunu düşündürmektedir.

Ayrıca, demografik özelliklere dayalı algılarda istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olmaması, muhasebe meslek mensuplarının Endüstri 4.0'a yönelik bakış açılarındaki daha geniş homojenlik eğiliminin altını çizmektedir. Çalışma, muhasebe meslek mensupları arasında bilgi teknolojilerine yönelik yüksek düzeyde bir ilgi ve bağlılığa ışık tutarken, bu tekdüzelik unvanlar, araştırma türleri ve eğitim seviyeleri gibi değişkenlerden bağımsız olarak devam etmektedir. Dolayısıyla, meslek mensupları Endüstri 4.0'ın dönüştürücü potansiyelini benimseme konusunda yoğun bir ilgi gösterirken, çalışma, sorunsuz entegrasyon sağlamak ve dijital devrimin sağladığı faydalardan tam olarak yararlanmak için, özellikle algılanan kullanım kolaylığı ile ilgili olmak üzere, teknolojinin benimsenmesi ile ilgili zorlukları ele almak için hedeflenen müdahalelere duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu kapsamda, TÜRMOB ve üniversiteler, muhasebe meslek mensuplarının Endüstri 4.0'a entegrasyonunu desteklemek ve bu yeni teknolojilere uyum sağlamalarını sağlamak adına çeşitli rol ve sorumluluklar üstlenmelidirler. TÜRMOB, meslek mensuplarına yönelik eğitim programları düzenleyerek dijital dönüşüm sürecinde gereken bilgi ve becerileri kazandırmalıdır. Üniversiteler ise muhasebe eğitimlerine dijital teknolojileri entegre ederek mezunlarını bu yeni iş ortamına hazırlamalı ve sürekli eğitim imkanları sunarak meslek mensuplarının güncel kalmasını sağlamalıdır. Bu şekilde, TÜRMOB ve üniversiteler meslek mensuplarının teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmalarını teşvik ederek Endüstri 4.0'a geçişi destekleyebilirler.

KAYNAKÇA

- Akgul, A., & Çevik, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri*. Emek Ofset.
- Arnold, V., & Sutton, S. G. (2018). Advanced technologies in auditing: Assurances for blockchain. *International Journal of Auditing*, 22(1), 115-122. <https://doi.org/10.1111/ijau.12111>

- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (17. bs.). Pegem Akademi.
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis* (3rd ed.). Continuum International Publishing Group.
- Cochran, W. G. (1977). *Sampling techniques* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Cordos, A. (2022). *Incremental redesign of the accounting profession in the context of digitalisation and Industry 4.0. Ediția a VI-a*, 97.
- Erdoğan, Y., Bayram, S., & Deniz, L. (2007). Web tabanlı öğretim tutum ölçeği: Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-14.
- Erdoğan, E. (2020). *Dijital muhasebe uygulamaları kullanımının teknoloji kabul modeli ile incelenmesi: Muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma*. İnönü Üniversitesi. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/handle/11616/18710>
- Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar: Ölçme ve psikometrinin tarihsel kökenleri, güvenilirlik, geçerlik, madde analizi, tutumlar; bileşenleri ve ölçülmesi*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Ghani, E. K., & Muhammad, K. (2019). Industry 4.0: Employers' expectations of accounting graduates and its implications on teaching and learning practices. *International Journal of Education and Practice*, 7(1), 19-29. <https://doi.org/10.18488/journal.61.2019.71.19.29>
- Herawati, S. D., Putri, A., Kalistiani, M., Jonathan, R., Aprilianti, S. N., & Saudi, M. H. (2021). Transformation of accountants in Industry 4.0 and the new normal era. *Review of International Geographical Education Online*, 11(5), 1676-1684.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.
- Kumar, V., & Sharma, R. R. (2020). Impact of Industry 4.0 on various sectors of business. In V. Kumar & R. R. Sharma (Eds.), *Handbook of research on advanced data analytics for knowledge-based decision making* (pp. 85-101). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-2768-9.ch005>
- Lansdell, P. A., Mohammadali-Haji, A., & Marx, B. (2020). University accounting programmes and the development of Industry 4.0 soft skills. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 13(1), 1-17. <https://doi.org/10.4102/jef.v13i1.483>
- Lazim, C. S. L. M., Ismail, N. D. B., & Tazilah, M. D. A. K. (2021). Application of technology acceptance model (TKM) towards online learning during COVID-19 pandemic: Accounting students' perspective. *International Journal of Business, Economics and Law*, 24(1), 13-20.
- Lu, Y., Papagiannidis, S., Alamanos, E., & Duan, Y. (2017). Paving the future: A bibliometric analysis of scholarly publications on Industry 4.0. *Technological Forecasting and Social Change*, 135, 66-79. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.10.048>
- McKnight, P. E., & Najab, J. (2010). *Mann-Whitney U test*. The Corsini Encyclopedia of Psychology, 1-1. <https://doi.org/10.1002/9780470479216.corpsy0524>
- Ös, M. (2021). *Endüstri 4.0'in muhasebe mesleğine etkisinin teknoloji kabul modeli ile ölçümü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Razali, F. A., Jusoh, M. A., Talib, S. L. A., & Awang, N. (2022). The impact of Industry 4.0 towards accounting profession and graduates' career readiness: A review of literature. *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(7), e001624. <https://doi.org/10.47405/mjssh.v7i7.1624>
- Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. *Currency*.
- Serçemeli, M., & Kurnaz, E. (2016). Denetimde bilgi teknoloji ürünleri kullanımının teknoloji kabul modeli (TKM) ile araştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 43-52. <https://doi.org/10.24848/jfm.2020.v45.i1.01>
- Shaughnessy, J. J., Zechmeister, E. B., & Zechmeister, J. S. (2000). *Research methods in psychology* (5th ed.). McGraw-Hill.
- Stancheva-Todorova, E. (2020). *The knowledge and skills profile of accountant 4.0*. Horizons Series A, 25, 10-20.
- Suhr, D. D. (2006). Exploratory or confirmatory factor analysis? *Proceedings of the 31st Annual SAS Users Group International Conference*, 1-17.
- Supriadi, I., Rahardjo, K. A., & Suprihandari, M. D. (2020). Expectations and standards for accounting professions and implications in the learning pattern in Industry 4.0. *Ilomata International Journal of Tax and Accounting*, 1(2), 66-73.
- Torun, N. K., & Cengiz, E. (2018). Endüstri 4.0 bakış açısının öğrenciler gözünden teknoloji kabul modeli (TKM) ile ölçümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (21), 445-464. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.444410>
- Wamba, S. F., Gunasekaran, A., Akter, S., Ren, S. J. F., Dubey, R., & Childe, S. J. (2017). Big data analytics and firm performance: Effects of dynamic capabilities. *Journal of Business Research*, 70, 356-365. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.08.009>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Bingöl Üniversitesi

Etik değerlendirme kararının tarihi: 08.03.2022

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 52820

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %40, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30, 3. yazarın araştırmaya katkı oranı %30'dur.

Yazar 1: Bütün bölümlere katkı sunmuştur.

Yazar 2: Bulgular ve veri analizi.


Yazar 3: Bulgular ve veri analizi.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.11.2023
Kabul Tarihi : 08.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1391694>


YETİŞKİN POPÜLASYONUNDA İNTİHAR RUMİNASYON ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇEYE ADAPTASYONU: GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Mustafa ÖZMEN¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı İntihar Ruminasyon Ölçeği'nin (İRÖ) (Rogers vd., 2022) geçerlik ve güvenirliliğini test etmek ve Türk kültürüne adaptasyonunu sağlamaktır. Veriler, yaşları 17 ile 60 arasında değişen ve Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan 132 kişiden uygun örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Türkçeye adaptasyonu sürecinde uzman görüşleri dikkate alınarak İntihar Ruminasyon Ölçeği'ndeki (İRÖ) 2 madde çıkarılmıştır. İRÖ'nün Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı .87 olduğu görülmüş, alt ve üst grup karşılaştırılması anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA), İRÖ'nün tek boyutlu yapısının uyum indeks değerlerinin kabul sınırları içerisinde yer aldığına, madde toplam korelasyonlarının da güçlü bir ölçüm aracı olduğuna işaret etti. İntihar Ruminasyon Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği ve İntihar Olasılığı Ölçeği ile güçlü bir psikometrik yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu ölçek, ruh sağlığı profesyonellerine ve araştırmacılara intiharı tekrarlayıcı bir düşünme pratiği haline getirmiş bireylerin tespiti, yordanması ve önlenmesine olanak sağlaması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: İntihar, Ruminasyon, Ölçek Uyarlama, Geçerlik, Güvenirlik

¹Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, mozmen@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0001-9621-7498>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.11.2023
Date Accepted : 08.10.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1391694>

TURKISH ADAPTATION OF SUICIDE RUMINATION SCALE IN ADULT POPULATION: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Mustafa ÖZMEN¹

ABSTRACT

This study aimed to test the reliability and validity of the Suicide Rumination Scale (SRS) (Rogers et al., 2022) and to adapt it to Turkish culture. The data were collected by convenience sampling method from 132 people aged between 17 and 60 living in different cities in Türkiye. In the process of adaptation into Turkish, 2 items in the Suicide Rumination Scale (SRS) were removed by considering expert feedback. The Cronbach Alpha reliability coefficient of SRS was found to be .87, and the comparison of the lower and upper groups differed significantly. Confirmatory factor analysis (CFA) showed that the fit index values were within the acceptance limits in the unidimensional structure of the IRS, and the item-total correlations indicated that it was a strong measurement tool. The Suicide Rumination Scale was found to have a strong psychometric structure with the Beck Depression Scale and Suicide Probability Scale. This scale will enable mental health professionals and researchers to identify, predict and prevent individuals who have made suicide a repetitive thinking practice.

Keywords: Suicide, Rumination, Scale Adaptation, Validity, Reliability

¹Lecturer, Dr., Bingöl University, Vocational School of Health Services, mozmen@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9621-7498>

1. GİRİŞ

Dünyada intiharın önemli bir ölüm sebebi olarak değerlendirildiği ve 2022 yılı içerisinde 700 bini aşkın insanın intihar nedeniyle hayatını kaybettiği görülmüştür (WHO, 2023). İntihar Türkiye’de de önemli bir halk sağlığı sorunudur ve her 100 bin kişilik popülasyonda 2.4 düzeyinde tamamlanmış intihar vakaları söz konusudur (WHO, 2019). Türkiye’de tamamlanmış intihar vakaları erken, ilk ve orta yetişkinlik evresinde yoğunlaşmıştır. Genel intihar vakalarının yaklaşık %76’sı 15 ile 45 yaş aralığında gerçekleştiği görülmektedir (TUİK, 2022). Genel nüfusun bu aralıkta yoğunlaşması durumu bir miktar açıklasa da intihara ilişkin potansiyel risk faktörlerinin bu yaş gruplarında belirginleştiği gözlenmiştir. Bu çerçevede çalışmalar, Türkiye’de 25-40 yaş aralığındaki bireylerde orta ve yüksek düzeyde intihar eğiliminin kayda değer bir halk sağlığı sorununa dönüştüğüne işaret etmektedir (Oyuncakçı & Güloğlu, 2022). Lise öğrencilerinde ise yalnızlık ve normatif değerlerde meydana gelen değişimler, intihar eğilimi açısından risk oluşturmaktadır (Kılıç & Kocadaş, 2013). Önceki çalışmalar majör depresif bozukluğu olan gençlerin yaklaşık %70’inin yakın geçmişte intihar eğiliminin olduğu ve risk grubu içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Soylu vd., 2013). Türkiye’de intihar hızındaki artış genel popülasyonda düşüktür. İntihar hızının en yüksek düzeyde olduğu kitle 75 yaş ve üstü olduğu gruptur (Alptekin & Duyan, 2019). Bu bulgular Türkiye’de bir sorun alanı olarak intiharın önemine işaret etmekte ve intiharın kısa/geçerli ölçümlerle sağlayacağı potansiyel faydayı göstermektedir. Uluslararası literatürde intihar eğilimini değerlendirmek üzere kullanılan ölçüm araçlarından bazıları Türkiye’de kullanılmaktadır. Örneğin Beck İntihar Düşüncesi Ölçeği (BSS; Beck vd., 1979), İntihara Yönelik Damgalama Ölçeği (SOSS; Batterham vd., 2013), İntihar Olasılığı Ölçeği (SPS; Cull & Gill, 1988) Türkçeye uyarlanan ölçeklerden bazılarıdır (Durak Batıgün & Hisli Şahin, 2018; Ozcelik vd., 2015; Öztürk vd., 2017). İntihar konusundaki ölçekler geçerli ve kullanışlı olmasına karşın intihar düşüncesinin farklı yönlerini ele almada yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Dilbaz ve diğerleri (1995) tarafından Türkçeye uyarlanan İntihar Düşüncesi Ölçeği (İDÖ) dışında mevcut ölçüm araçlarından intihar düşünce sıklığını (İntihar ile ilgili dürtüsel yoğunluk, planlama sıklığı vb.) değerlendiren spesifik herhangi bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bahse konu çalışmada da intiharı ruminatif düzeyde değerlendirebilecek test edilmiş bağımsız psikolojik bir yapı mevcut değildir. Orta ve yüksek düzeyde intihar eğilimi olan kişilere yönelik verilecek ruh sağlığı hizmetlerinin içerik ve yönteminin belirlenmesinde, kişide belirli bir zamana yayılmış düşünceden eyleme geçişi temsil eden ruhsal mekanizmanın keşfedilmesi önemli bir ihtiyaçtır. Bu çerçevede İntihar Ruminasyon Ölçeği, intiharla ilgili tekrarlayıcı zihinsel yapıların tespitine yönelik geliştirilmiş bir ölçme aracıdır (Rogers vd., 2022).

Ruminasyon spesifik bir düşünce içeriğinden ziyade bir düşünme modeli olarak kavramsallaştırılabilir (Ciesla & Roberts, 2002). İntihar ruminasyonu, kişinin intihara özgü düşünce, niyet ve planlarının tekrarlayıcı zihinsel süreçlerle karakterize olan bir düşünce pratiğidir (Rogers vd., 2022). İntiharın davranışsal mekanizmasını intihar düşüncesine (niyet, amaç ve plan) göre belirlemek, özellikle yüksek risk altında bulunan bireylerin tanımlanması ve özel bazı müdahalelerin belirlenmesini kolaylaştırabilir (Rogers vd., 2022). İntihar risk popülasyonunda yer alan bireylerin tespitine yönelik risk faktörlerinin normal popülasyondan ayırıcı özelliklerinin bilinmesi hayati bir öneme sahiptir (Ibiloglu vd., 2016; Klonsky & May, 2014). Ruminatif düşünceler, gelecekte intihara ilişkin düşünce ve davranışsal yapılanmada önemli yordayıcı bir etkiye sahiptir (Rogers & Joiner, 2017). Kişilerde dikkatin daralması ve sorunlara ilişkin çözüm arayışında intiharın tek ve önemli bir çıkış noktası olarak algılanması, intihar düşünce ve davranışları için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Wenzel & Beck, 2008). Bilişsel düzeyde intiharı tekrarlayıcı ve takıntılı bir bağlamda deneyimleyen bireyler risk altındadır (Burke vd., 2016; O’Connor, 2011). Spesifik olarak intihar ruminasyonu, yaşam boyu intihar düşüncesine dair önemli klinik bir çıkarım sağlamaktadır.

İntihar ruminasyon ölçeğinin intihar düşüncesi ve çabası (intihar girişimi) açısından orta ve yüksek risk gruplarının belirlenmesinde önemli bir ölçüm aracı olması beklenmektedir. Çünkü ölçeğin orijinal çalışması daha önce intihar çabası veya öyküsü olan bireylerde anlamlı bir ayrışma göstermiştir (Rogers vd., 2022). Dolayısıyla bu ölçüm aracı ruh sağlığı çalışanlarının intihara özgü ruminasyona dair psikometrik açıdan klinik ve teorik bir çıkarımda bulunmalarına imkân sağlayabilir. Bu çerçevede aşağıda intihar ruminasyon öz bildirim aracının Türk kültürüne uyarlanmasında geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Çeviri Prosedürü

Araştırmaya başlamadan önce İntihar Ruminasyon Ölçeği’nin orijinal maddelerinin Türk kültürüne uygun olarak tercüme edilmesinde bazı işlem basamakları belirlendi. İlk olarak rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında biri doktora, diğer ikisi yüksek lisans dereceli 3 uzman, ölçeği Türkçeye tercüme etmiştir. İkinci aşamada, Türkçeye tercüme edilen ölçek formları İngilizce ve Türkçeye hâkim 3 alan uzmanı tarafından tek bir ölçek formunda birleştirilmiştir. Üçüncü aşamada, İngilizceye hâkim 3 uzman tarafından oluşturulan Türkçe ölçek formunu tekrar

İngilizceye tercüme edilmiştir. Dördüncü aşamada, tekrar İngilizceye tercüme edilen ölçek formu, Türkçeye tercüme edilen ölçek formu ve orijinal İngilizce ölçek formu psikoloji lisansüstü eğitimini İngiltere’de tamamlamış bir alan uzmanına gönderildi. Bu uzman görüşüne göre yapı ve dil bakımından (iki kelimenin teknik yapısı dışında) uygun olduğu belirtildi.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Katılımcılar Türkiye’nin farklı bölgesel lokasyonlarında yaşayan ve yaş aralıkları 18 ile 60 arasında değişen ($Ort_{yaş} = 25.62$, $SS_{yaş} = 8.71$) bir yelpazeyi oluşturmaktadır. 18 yaş ve üstü olmak çalışmaya dâhil olma kriteri olarak tanımlanmıştır. Yaş ile intihar düşünceleri arasında bir farklılık ortaya çıkmamıştır ($p = .176$). Araştırmanın veri toplama aşamasında katılımcıların ortalama %22,7’si belirli düzeylerde bir intihar eğilimine sahip olduğunu belirtti. Hiç intihar etmeyi düşündünüz mü sorusuna ikili yanıt sunulduğu takdirde daha yüksek bir frekans değerine ulaşılması olası görünüyor (Sahlan vd., 2023). Analizlerin yapıldığı nihai örneklem %37,9’u erkek ve %62,1’i kadın olmak üzere 132 kişiden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Araştırmanın verileri Üniversitenin Bilimsel Etik İnceleme Kurulu’ndan onay alındıktan sonra 2023 yılı Ekim-Kasım aylarında üniversite öğrencilerinin de dahil olduğu yetişkin hedef örneklem grubuna 10-15 dakikada tamamlanmak üzere ölçüm araçları online (Google Forms) olarak gönderildi. Veri toplama aşamasında uygun örnekleme yöntemiyle ağırlıklı olarak WhatsApp’ın kullanıldığı uygulamada, katılımcılar ölçüm araçlarından önce uygulamanın girişindeki yazılı bilgilendirmenin dışında telefon, yüz yüze veya mesajlarla bilgilendirilmiştir. Katılımcılar bilgilendirilmiş onam formunu doldurduktan sonra intiharı değerlendiren bir dizi ölçüm maddelerine katılımcıların yönlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmaya katılmaları karşılığında katılımcılara herhangi bir ödül veya hediye normatif değerlere aykırı olması gerekçesiyle sağlanmamıştır.

2.3.1. Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ)

Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ), Beck ve diğerleri tarafından (1974) geliştirilmiş, Durak ve Palabıykoğlu (1994) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Bireyin deneyimlediği umutsuzluk eğilimini değerlendiren ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek “Gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler”, “Motivasyon kaybı” ve “Umut” olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışmanın ana temasına uygun olarak “Gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler” alt boyutu kullanılmıştır. Örnek madde: “İşler kötüye giderken bile her şeyin hep böyle kalmayacağını bilmek beni rahatlatıyor.” Ölçekteki her bir madde 1 (*Evet*) ve 2 (*Hayır*) olarak puanlanan Likert tipi bir ölçektir. Yüksek düzeydeki puanlar yüksek düzeydeki umutsuzluk eğilimine işaret etmektedir. BUÖ Türkçe uyarlamasında iyi bir güvenilirliğe ($\alpha = .78$; Durak & Palabıykoğlu, 1994) işaret etmiştir. BUÖ mevcut çalışmada da iyi bir güvenilirliğe ($\alpha = .83$) işaret etti.

2.3.2. İntihar Olasılığı Ölçeği (İÖÖ)

Cull ve Gill (1988) tarafından geliştirilen ve Durak Batıgün ve Hisli Şahin (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan İntihar Olasılığı Ölçeği (İÖÖ), 1’den (%0) 4’e (% 100) kadar puanlanan 36 maddelik likert tipi bir ölçektir. İÖÖ, ergen ve yetişkinlerde intihar riskini olasılık düzeyinde değerlendirmek üzere geliştirilmiştir. Ölçek “umutsuzluk”, “intihar düşüncesi”, “kendini olumsuz değerlendirme” ve “saldırganlık” olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışmada, ölçeğin 7 maddeden oluşan intihar düşüncesi alt boyutu kullanıldı. Örnek madde: “Yaşananlar ne kadar kötü olursa olsun, ölümü düşündürecek kadar kötü olamayacağını düşünüyorum”. Yüksek puanlar, yüksek düzeydeki intihar düşünce eğilimine işaret etmektedir. Daha önceki araştırmalar, İÖÖ’nün güvenilirliğine ilişkin yeterli düzeyde kanıt sağlamıştır ($\alpha = .84$; Üzer & Kurtseş Gürsoy, 2022). İÖÖ, mevcut çalışmada da iyi bir güvenilirliğe ($\alpha = .84$) işaret etti.

2.3.3. İntihar Ruminasyon Ölçeği (İRÖ)

Rogers ve diğerleri (2022) tarafından geliştirilen İntihar Ruminasyon Ölçeği (İRÖ), 1’den (*hiçbir zaman*) 5’e (*her zaman*) kadar puanlanan 8 maddelik likert tipi bir ölçektir. İRÖ, intihar ile ilgili tekrarlayıcı düşüncelerin sıklığını ve şiddetini değerlendirmek üzere geliştirilmiştir. Örnek madde: “İntihar düşüncelerini aklımdan çıkarmakta zorlanıyorum”. Yüksek puanlar, intihara ilişkin yüksek düzeydeki ruminatif düşünme eğilimine işaret etmektedir. Başka kültürlere uyarlama çalışmalarında İRÖ’nün güvenilirliğine ilişkin yeterli düzeyde kanıt sağlanmıştır ($\alpha = .90$; Sahlan vd., 2023). İRÖ mevcut çalışmada da iyi bir güvenilirliğe ($\alpha = .87$) işaret etti.

2.4. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizine geçilmeden önce bazı ön analizler yapılmıştır. Uygulanan ölçüm araçlarında herhangi bir kayıp veri olmamıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını kontrol etmek üzere basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Madde çarpıklık değerlerinin 2 ile 3’ü ve basıklık değerlerinin 7 ile 8’i aşmaması

gerektiği yönündeki varsayımlar dikkate alınmıştır (Curran vd., 1996; Finney & DiStefano, 2006; akt. Rogers vd., 2022). Ayrıca ölçeğin orijinalinde olduğu gibi normal dışılığı düzeltmek için değişkenin logaritmaları alınarak dönüştürme işlemi gerçekleştirilmiştir (çarpıklık = 1.68 ve basıklık = 2.24). Önceki literatürde rapor edildiği üzere model uyum değerleri aşağıdaki indeksler kullanılarak değerlendirilmiştir (Hu & Bentler, 1999; Kline, 2015): karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI; >0,90 yeterli model uyumunu gösterir; $\geq 0,95$ mükemmel model uyumunu gösterir), Tucker-Lewis indeksi (TLI; >0,90 yeterli model uyumunu; $\geq 0,95$ mükemmel model uyumunu gösterir), uyum iyiliği indeksi (GFI; >0,85 yeterli model uyumunu; $\geq 0,90$ mükemmel model uyumunu gösterir), artırılmış uyum indeksi (IFI; >0,90 yeterli model uyumunu; $\geq 0,95$ mükemmel model uyumunu gösterir), yaklaşımın kök ortalama kare hatası indeksi (RMSEA; .06-08 yeterli model uyumunu; < .05 iyi model uyumunu gösterir). Bu çalışmanın analizleri IBM SPSS İstatistik 22.0 ve Amos 24 paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Doğrulamalı faktör analizi test edilmeden önce verilerin ölçüm değerlerine ilişkin bazı ön değerlendirmeler yapılmıştır. Öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) indeksi test edilerek örneklem yeterliliği incelenmiştir. Elde edilen KMO katsayısının .86 olduğu ve analiz edilmeye uygun olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca verilerin normallik varsayımlarını da sağladığı görülmüştür (George, 2010).

Tablo 1.

İntihar Ruminasyon Ölçeğinin (İRÖ) Maddeleriyle İlgili İstatistiksel Değerler

	Faktör yükü	Madde toplam korelasyonu	M(SD)
1. İntiharla ilgili düşüncelerden kurtulamıyorum.	.50	.665	1.63(1.34)
2. İntihar düşüncelerini aklımdan çıkarmakta zorlanıyorum	.84	.856	1.37(.98)
3. İntiharı düşünmeden edemiyorum.	.94	.902	1.28(80)
4. Kendimi nasıl öldürmek istediğimi düşünüyorum.	.91	.874	1.29(83)
5. Kendimi farklı yöntemlerle öldürmenin nasıl olabileceğini hayal ediyorum.	.78	.813	1.37(95)
6. Ölmenin en hızlı ve en kolay yolunun ne olduğunu merak ediyorum.	.63	.731	1.65(1.18)

Tablo 1’de doğrulamalı faktör analizinde İntihar Ruminasyon Ölçeğinin faktör yüklerinin .50 ile .94 arasında değiştiği ve bu değerlerin kabul sınırlarının (Tabachnick & Fidell, 2013) üzerinde olduğu görülmüştür. Madde toplam korelasyonunun da .66 ile .90 arasında değiştiği gözlenmiştir. Ayrıca Tablo 2’de görüldüğü üzere, ölçüm aracında maddeler arası güçlü korelasyonel yapı mevcuttur. Dolayısıyla ölçeğin uyum geçerliliğinin (convergent validity) iyi düzeyde olduğu görülmüştür.

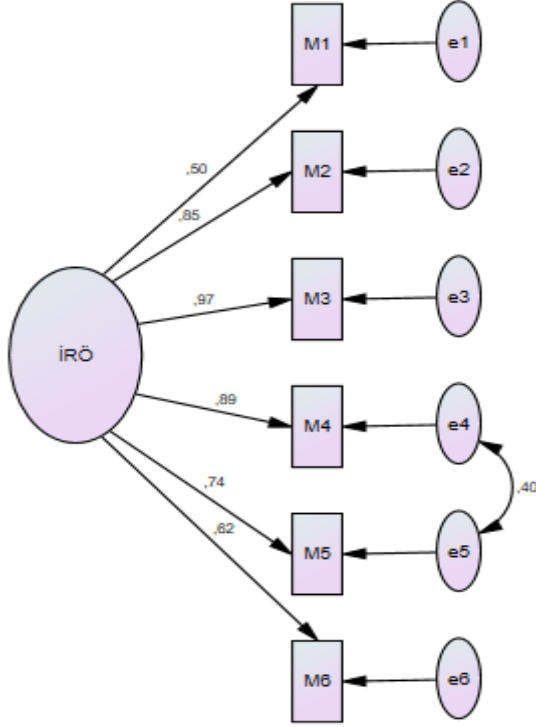
Tablo 2.

İntihar Ruminasyon Ölçeği'nin Maddeler Arası Korelasyonu

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1. İRÖ 1	—						
2. İRÖ 2	.53**	—					
3. İRÖ 3	.47**	.82**	—				
4. İRÖ 4	.39**	.74**	.86**	—			
5. İRÖ 5	.39**	.61**	.71**	.78**	—		
6. İRÖ 6	.31**	.49**	.59**	.58**	.52**	—	
7. İRÖ toplam	.66**	.86**	.90**	.87**	.81**	.73**	—

** $p < .01$

Doğrulamalı faktör analizi (DFA) ölçeğin faktör yüklerinin kabul sınırlarının üzerinde olduğu Tablo 1 ve Şekil 1'de gösterilmiştir. Ayrıca DFA analizlerinin modifikasyon uyum değerlerinin RMSEA'nın dışında tamamı kabul edilebilir indeks aralığında yer almıştır ($\chi^2 / df = 3.50$; CFI = .96; TLI = .93; GFI = .92; IFI = .96; RMSEA = .13). Önerilen modifikasyonlar madde 4 ile madde 5'in hata artık değerlerinin ilişkili olduğunu ve çizilen kovaryans ile indeks değerinde (RMSEA = .08) önemli iyileşme sağlandığını göstermiştir.



Şekil 1. İntihar Ruminasyon Ölçeği'ne Ait Doğrulamalı Faktör Analizi ve Faktör Yükleri

Ölçeğin orijinali 8 maddeden oluşmaktadır. Dil ve çeviri süreçlerinde kültürel yapı ve her bir dilin kendine özgü bağlamsal çerçevesine uygun olarak 2 maddenin (“İntiharla ilgili düşüncelerden kaçamıyorum” ve “Kendimi nasıl öldürmek istediğimi hayal ediyorum”) uyarlama çalışmasına dâhil edilmemesine karar verilmiştir. Nitekim ölçme araçlarının kültürel adaptasyon sürecinde araştırmacının kontrolünde çevirmen ve uzman görüşü dikkate alınarak bazı maddeler çıkarılabilmektedir (van Widenfelt vd., 2005). Bu çerçevede uzman görüşünün referans alındığı bu süreçte İngilizceden Türkçeye çeviri sürecinde aynı anlama geldiği değerlendirilen 2 madde kapsam dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla ölçeğin uyarlama çalışması kalan 6 madde üzerinden gerçekleştirilmiştir.

İntihar Ruminasyon Ölçeği'nin (İRÖ) ölçüt geçerliliği açısından test edilmesi için Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) ve İntihar Olasılığı Ölçeği (İÖÖ) eş değer form olarak kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre İRÖ ile BUÖ arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = .25$; $p < .01$). İRÖ ile İÖÖ arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = .41$; $p < .01$). Son olarak eş değer form olarak kullanılan BUÖ ile İÖÖ arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişki görülmüştür ($r = .29$; $p < .01$). Ayrıca Beck Umutsuzluk Ölçeği'nin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısının ($\alpha = .83$) iyi düzeyde olduğu görülmüştür. İntihar Olasılığı Ölçeği'nin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısının da ($\alpha = .84$) oldukça güvenilir düzeyde olduğuna işaret etmiştir.

Tablo 3.

Ölçüm Araçları ve İlgili Betimsel İstatistikler

Değişkenler	1	2	3	α	SD	Range
1. İntihar Ruminasyon Ölçeği	—			.87	4.96	1-5
2. Beck Umutsuzluk Ölçeği	.25**	—		.83	1.74	1-2
3. İntihar Olasılığı Ölçeği	.41**	.29**	—	.84	5.50	1-4

** $p < .01$

Bir ölçüm aracının ölçülmek istenen psikolojik yapıya sahip olanlar ile sahip olmayanları birbirinden ayırıştırabilmesi için alt grup ile üst grubun karşılaştırılmasına ihtiyaç vardır. Ölçme aracından alınan toplam puanlar yüksekten düşüğe doğru sıralanır. Üst grup tanımlamasında katılımcılardan en yüksek puan alanlardan ilk %27'lik kesimin, alt grup tanımlamasında ise katılımcılardan en düşük puan alanlardan % 27'lik kesimin puanlarının ortalaması alındı. Bu iki grup arasında bağımsız örneklem için t testinin farklılaşması beklenir (Can, 2017). Analiz sonuçlarına göre üst grup puan ortalaması 14.85 iken alt grup puan ortalaması 6 olduğu görülmüştür. Bu iki gruptaki puan ortalaması arasında anlamlı bir fark saptandı ($p < .001$). Bu sonuç, İRÖ'nün güvenilirliğine ilişkin ek kanıt sağlamıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı intihar ruminasyon ölçeğinin (Rogers vd., 2022) geçerlik ve güvenilirliğini test ettikten sonra Türk kültürüne adaptasyonunu sağlamaktır. İntiharın dünyada önemli bir halk sağlığı sorunu olduğu (WHO, 2019) ve Türkiye'yle birlikte (TÜİK, 2022) diğer İslam ülkelerinde de önemli bir yaşamsal soruna dönüştüğü görülmektedir (Pritchard & Amanullah, 2007). Ancak Türkiye'de intihara ilişkin tekrarlayıcı düşüncelerle orta veya yüksek risk grubunda olabilecek bireylerin tespitine yönelik spesifik bir ölçüm aracına ulaşılmamıştır. Dilbaz ve diğerleri (1995) tarafından Türkçeye adapte edilen İntihar Düşüncesi Ölçeği (İDÖ) intihar ruminasyonunu ölçümleyecek spesifik bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmıştır. Bu çerçevede dürtüsel yoğunluk ve planlama aşamasında intiharı bir seçenek olarak değerlendiren bireylerin yaşadığı düşünce ve duygu durumunu ölçümleyen İntihar Ruminasyon Ölçeği'nin bir ihtiyacı karşılayacağı anlaşılmıştır. 50 yılı aşkın süredir intiharın önlenmesi ve yordanmasına yönelik çalışmalar bütünlüklü ve önleyici düzeyde bir başarı sağlayamamıştır (Franklin vd., 2017). Bu açıdan düşünce düzeyinde intiharı tekrarlayıcı ve obsesif bir düzeyde deneyimleyen bireyler risk altındadır (Burke vd., 2016; O'Connor, 2011; O'Connor & Noyce, 2008). Bu çalışmanın ilgili risk gruplarını birçok teorik araştırmanın gündemine taşıması beklenmektedir.

İRÖ'nün yapı geçerliliğini test etmek üzere yapılan doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) ölçeğin orijinalinde (Rogers vd., 2022) olduğu gibi Türk kültüründe tek bir yapıya sahip olduğu varsayılarak açılımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmemiştir. Bir ölçeğin orijinalinin başka kültüre uyarlanması aşamasında sadece doğrulayıcı faktör analizinin test edilmesi bir yöntem olarak kabul görmektedir (örn. Sahlan vd., 2023). İRÖ'nün DFA sonucunda oluşan uyum indeks değerleri, kabul sınırları içerisinde olduğu görülmüştür. İRÖ'nün ölçüt geçerliliğini test etmek üzere paralel form olarak kullanılan Beck Umutsuzluk Ölçeği ile İntihar Olasılığı Ölçeği arasında anlamlı düzeyde pozitif bir ilişki saptanmıştır. İntihar Ruminasyon Ölçeği'nde düşük puanlılar ile yüksek puanlıların birbirinden ayrışıp ayrışmadığının anlaşılması için alt ve üst grup karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede düşük ve yüksek puanlılar önemli düzeyde anlamlı bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Bu durum, ölçeğin güvenilirliği için ek kanıt sağlanmıştır. İRÖ'den elde edilen verilerin güvenilirliğini test etmek üzere Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının iyi düzeyde ($\alpha = .87$) olduğu görülmüştür. Madde toplam korelasyonlarının ise .66 ile .90 arasında değiştiği görülmüştür. Bu sonuçlar İRÖ'nün adaptasyonuna ilişkin yeterli düzeyde geçerlik ve güvenilirliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışma bazı sınırlılıklara sahiptir. Birincisi, bu çalışma klinik olmayan bir örneklem grubuyla çalışılmıştır. İntihar eğilimi orta veya yüksek düzeyde olan bireylerin de dâhil olduğu bağımsız bir örneklem grubuyla iki farklı yapıdaki verilerin test edilmesi ölçüm aracının geçerlik ve güvenilirliğine ilave katkı sağlayacaktır. İkincisi, ölçeğin güvenilirliğine ilişkin birden fazla yöntem kullanılmasına karşın ölçeğin Türkiye'de hızlı bir şekilde kullanıma sunulması açısından test-tekrar-test güvenilirliği yapılmamıştır. Dolayısıyla ölçüm aracının zamansal güvenilirliği (temporal reliability) saptanmamıştır. Buna karşın İRÖ'nün adaptasyonuna ilişkin bulgular, ruh sağlığı profesyonellerine ve araştırmacılara intihar eğilimini ele alma sürecinde yardımcı olacaktır. Üçüncüsü, çalışmanın veri setinde kadın-erkek veya kırsal-kentsel açıdan farklılıklar test edilmemiştir. Bu çerçevede gelecek çalışmalarda, buna benzer ayırım ve farklılaşmaların test edilmesine olanak sağlayacak bir hedef örneklem grubu ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Akman, A. Ö. (2019). İlaç alımı ile özkıyım girişiminde bulunan ergen yaş grubunun değerlendirilmesi. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 13(1), 7-12.
- Alptekin, K., & Duyan, V. (2019). Türkiye'de 2007-2016 yılları arasında intihar hızları sosyo-demografik faktörlere göre nasıl bir dağılım gösterdi? *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 10(4), 270-276.
- Batterham, P. J., Calear, A. L., & Christensen, H. (2013). The Stigma of Suicide Scale: Psychometric properties and correlates of the stigma of suicide. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 34(1), 13-21. <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000156>
- Beck, A. T., Kovacs, M., & Weissman, A. (1979). Assessment of suicidal intention: The Scale for Suicide Ideation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47(2), 343-352. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.47.2.343>
- Beck, A.T., Weissman, A., Lester, D., & Trexler L. (1974). The Assessment of Pessimism, The Hopelessness Scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(1), 861-865.
- Burke, T. A., Connolly, S. L., Hamilton, J. L., Stange, J. P., Abramson, L. Y., & Alloy, L. B. (2016). Cognitive risk and protective factors for suicidal ideation: A two year longitudinal study in adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44(6), 1145-1160. <https://doi.org/10.1007/s10802-015-0104-x>
- Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi
- Ciesla, J. A., & Roberts, J. E. (2002). Self-directed thought and response to treatment for depression: A preliminary investigation. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 16(4), 435-453. <https://doi.org/10.1891/jcop.16.4.435.52528>
- Cull, J. G., & Gill, W. S. (1988). *Suicide Probability Scale (SPS)*, Western Psychological Services, Los Angeles.
- Cull, J. G., & Gill, W. S. (1982). *Suicide Probability Scale (SPS)* [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t01198-000>
- Curran, P. J., West, S. G., & Finch, J. F. (1996). The robustness of test statistics to non-normality and specification error in confirmatory factor analysis. *Psychological Methods*, 1(1), 16-29. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.1.1.16>
- Dilbaz, N., Holat, H., Bayam, G., Tüzer, T., & Bitlis, V. (1995). İntihar düşüncesi ölçeğinin geçerlilik ve güvenirliliği. *31. Ulusal Psikiyatri Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışma Kitabı*, (s. 40-41).
- Durak Batıgün, A., & Hisli Şahin, N. (2018). İntihar Olasılığı Ölçeği: Gözden geçirme, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 2(2), 52-64.
- Durak, A., & Palabıyıkçoğlu, R. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeği geçerlilik çalışması. *Kriz Dergisi*, 2(2), 311-319. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000071
- Finney, S. J., & DiStefano, C. (2006). Nonnormal and categorical data in structural equation models. In G. R. Hancock & R. O. Mueller (Eds.), *A second course in structural equation modeling* (pp. 269-314). Information Age.
- Franklin, J. C., Ribeiro, J. D., Fox, K. R., Bentley, K. H., Kleiman, E. M., Jaroszewski, A. C., Chang, B. P., & Nock, M. K. (2017). Risk factors for suicidal thoughts and behaviors: A meta-analysis of 50 years of research. *Psychological Bulletin*, 143(2), 187-232. <https://doi.org/10.1037/bul0000084>
- George, D. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple study guide and reference, 17.0 update (10th ed.)*. Pearson.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Ibiloglu A.O., Atli A, Demir S, et al. (2016). The investigation of factors related to suicide attempts in Southeastern Turkey. *Neuropsychiatric Dis Treat*. 12, 407-416. <https://doi.org/10.2147/NDT.S97471>.
- Kılıç, M., & Kocadaş, B. (2013). *Değişime Ayak Uyduramayan Gençlik ve İntihar: Adıyaman Örnekleme*. IIV. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 45-53.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Publications.
- Klonsky, E. D., & May, A. M. (2014). Differentiating suicide attempters from suicide ideators: A critical frontier for suicidology research. *Suicide & Life-Threatening Behavior*, 44(1), 1-5. <https://doi.org/10.1111/sltb.12068>
- O'Connor, R. C. (2011). Towards an integrated motivational-volitional model of suicidal behaviour. In R. C. O'Connor, S. Platt, & S. Gordon (Eds.), *International handbook of suicide prevention: Research, policy and practice* (pp. 181-198). London: Wiley.
- O'Connor, R. C., & Noyce, R. (2008). Personality and cognitive processes: self-criticism and different types of rumination as predictors of suicidal ideation. *Behaviour Research and Therapy*, 46, 392-401
- Oyuncakçı, S., & Güloğlu, B. (2022). 25-40 Yaş aralığındaki bireylerde intihar olasılığı, psikolojik sağlamlık, affetme ve olumlu-olumsuz duygular arasındaki ilişkinin incelenmesi: Kesitsel araştırma. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 262-70. DOI: 10.5336/healthsci.2020-80421

- Ozcelik H., Ozdel K., Doğan Bulut S., & Orsel S. (2015). The reliability and validity of the Turkish Version of the Beck Scale for Suicide Ideation (Turkish BSSI). *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 25(2), 141 – 150. <https://doi.org/10.5455/bcp.20141214105009>
- Öztürk, A., Akin, S., & Durna, Z. (2017). Üniversite öğrencilerinde İntihara Yönelik Damgalama Ölçeği (İYDÖ)'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Psychiatric Nursing*, 8(2), 102-109.
- Pritchard, C., & Amanullah, S. (2007). An analysis of suicide and undetermined deaths in 17 predominantly Islamic countries contrasted with the UK. *Psychological Medicine*, 37, 421–430. <https://doi.org/10.1017/S0033291706009159>
- Rogers, M. L., & Joiner, T. E. (2017). Rumination, suicidal ideation, and suicide attempts: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 21(2), 132-142. <https://doi.org/10.1037/gpr0000101>
- Rogers, M. L., Law, K. C., Houtsma, C., Tucker, R. P., Anestis, M. D., & Joiner, T. E. (2022). Development and initial validation of a scale assessing suicide-specific rumination: The suicide rumination scale. *Assessment*, 29(8), 1777–1794. <https://doi.org/10.1177/10731911211033897>
- Sahlan, R. N., Grunewald, W., & Smith, A. R. (2023). Validations of the Farsi versions of the depressive symptom inventory suicidality subscale (F-DSI-SS) and suicide rumination scale (F-SRS) among Iranian college students. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 53(1), 16-28. <https://doi.org/10.1111/sltb.12917>
- Soylu, N., Taneli, Y., & Taneli, S. (2013). Depresyonu olan ergenlerde intihar davranışını etkileyen sosyal, emosyonel ve kognitif faktörlerin araştırılması. *Noropsikiatri Arsivi*, 50(4), 352-359.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth Edition). Pearson Education Limited.
- Türkiye İstatistik Kurumu. TÜİK (2022). *Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri*, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-NedeniIstatistikleri202249679>
- Üzer, A., & Kurtsey Gürsoy, B. (2022) The mediating roles of depression, anxiety, and psychological pain in the relationship between chronotype and suicide in patients with depressive disorder. *Chronobiology International*, 39(10), 1352-1358.
- van Widenfelt, B. M., Treffers, P. D. A., de Beurs, E., Siebelink, B. M., & Koudijs, E. (2005). Translation and Cross-Cultural Adaptation of Assessment Instruments Used in Psychological Research With Children and Families. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8(2), 135–147. <https://doi.org/10.1007/s10567-005-4752-1>
- Wenzel, A., & Beck, A. T. (2008). A cognitive model of suicidal behavior: Theory and treatment. *Applied and Preventive Psychology*, 12(4), 189-201. <https://doi.org/10.1016/j.appsy.2008.05.001>
- World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü). WHO (2019). *Suicide worldwide in 2019, Global Health Estimates*. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/341728/9789240026643eng.pdf?sequence=1>
- World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü). WHO (2023). *Suicide, Overview*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Bingöl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 23.10.2023

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 33117789/044/124225

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 14.05.2024
Kabul Tarihi : 23.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1483902>

KADINSILAŐAN TOPLUM: XVII. YÜZYIL İŐPANYA'SINDA ERKEK OLMAK

Mehmet Talha KALKAN¹

ÖZ


XVII. yüzyıl İşpanya'sında patlak veren gerileme tartışmaları yüzyılın ilk yarısından itibaren birçok yazarın ilgili konuyla alakalı fikirlerini içeren eserlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Birçok İşpanyol yazar, monarşinin karşı karşıya kalmış olduğu kriz sürecini göz önüne alarak geçmiş hüküm sürmüş ve bir süre sonra yıkılmış tüm krallıklar gibi İşpanya'nın da eski gücünden uzaklaşarak gerilemeye başladığı düşünceini benimsemiştir. Monarşinin içerisinde bulunduğuna inanılan gerilemenin olası nedenlerini de bulmaya çalışan bu yazarlar, çok farklı görüşler ortaya koymuşlar; İşpanyol erkeklerinin eski kimliklerinden uzaklaşmaları ve kadim değerlerini ve erdemlerini muhafaza etmemeleri ciddi sorunlar olarak görmüşlerdir. Daha da önemlisi erkeklerin İşpanyol toplumu tarafından kendilerine verilen sorumlulukları yerine getirmemeleri, aile kurmaktan kaçınmaları, başta tembellik, aşırılık ve lüks tüketim bağımlılığı olmak üzere kötü alışkanlıkları benimsemeleri, asker olmaktan veya tarlada çalışmaktan imtina etmeleri, kıyafetlerine dikkat etmeleri ve çalışmadan para kazanmak istemeleri gibi durumlar erkeklere yönelik eleştiriler içerisinde yer almış ve bu eleştiriler vasıtasıyla onların kadınsılaştığı/efemine hale geldiği vurgusu yapılmıştır. Günden güne hem fiziksel hem yaşayış tarzı olarak daha fazla kadına benzetmekle suçlanan İşpanyol erkeklerinin mevcut durumu da toplum nezdinde büyük bir erkeklik krizi yaşandığının göstergesi olmuş ve yaşanan gerilemenin başlıca nedenleri arasında erkeklik anlayışının değişmesi yer almıştır. İşbu çalışma da İşpanyoluların yaşadıklarına inanmış oldukları gerileme süreci ile efemine hale geldiklerini ileri sürdükleri ve her türlü erdemi ve iyi alışkanlığı unutmakla suçladıkları İşpanyol erkekleri arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Erkeklik, İşpanya, Erken Modern Dönem, Gerileme.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmettalhakalkan@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-1954-5698>.

Article Type : Research Article
Date Received : 14.05.2024
Date Accepted : 23.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483902>


EFFEMINATE SOCIETY: BEING A MAN IN 17TH CENTURY SPAIN

Mehmet Talha KALKAN¹

ABSTRACT

Beginning in the early seventeenth century, debates regarding Spain's decline led to the emergence of a series of works by Spanish writers addressing the subject of decadencia. Given the crisis in which the monarchy found itself, many Spanish writers argued that Spain, like all kingdoms of the past that had ruled and eventually declined, was beginning to fall from its former glory. While these writers attempted to identify the possible causes of the perceived decline of the monarchy, they took different views. They saw the distancing of Spanish men from their old identity and the failure to preserve their ancestral values and virtues as serious problems. Above all, men were criticized for not fulfilling the tasks assigned to them by Spanish society, for avoiding starting a family, for acquiring bad habits such as laziness, excess and luxury consumption, for refusing to join the military or work in the fields, for being overly concerned with their appearance and for wanting to earn money without working, all of which pointed to feminization. The current situation of Spanish men, who are increasingly accused of resembling women both physically and in lifestyle, also served as evidence of a significant crisis of masculinity in society, with changing notions of masculinity emerging as one of the main reasons for the decline. This study aims to reveal the connection between the decline the Spaniards believed they were experiencing and the state of effeminacy they attributed to Spanish men, whom they accused of forgetting all virtues and good habits.

Keywords: Masculinity, Spain, Early Modern Period, Decline.

¹Assistant Professor, Uşak University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, mehmettalhakalkan@gmail.com,  <http://orcid.org/0000-0002-1954-5698>.

1. GİRİŞ

XVII. yüzyılın sonlarına doğru İspanyol din adamı Antonio de Ezcaray, kaleme almış olduğu *Voces del Dolor* adlı eserinde daha önceleri korkulan ve saygı duyulan İspanyol toplumunun var olan değerlerini kaybetmiş olduğunu söyleyerek efemine bir hale geldiğinden ve kadınsı bir havaya bürünerek bozulmaya başladığından şikâyet etmiştir:

Günahlarımızın çoğunluğu erkeklerdedir çünkü büyük bir iğrençlik örneği olarak İspanyol milletinin değerleri ile onun doğuştan gelen cesareti, bıyıklar ve onların takmış oldukları peruklar ile uçup gitmiştir; keza bu peruklar, çok büyük paralara mal olmuş ve erkekleri kadınlardan daha kadınsı bir hale sokmuştur ki onları kışkırtarak onların da saçlarını kıvırmalarına neden olmuşlardır. Çok değil kısa bir süre öncesine kadar İspanyollar korkulan ve saygı duyulan bir millet idi... Peki ya şimdi? Ey İspanyollar! Seni kimler etkisi altına aldı? Senin kadim geleneklerini unutmaya neden oldu? Bu soruyu nasıl cevaplayacağım? İspanya'ya çikolata geldiğinden beri erkekler, efemine bir hale gelerek kadınılaştı; kadınlar da bir o kadar bozuldu... (Ezcaray, 1691, s. 22)

Antonio de Ezcaray'ın İspanyol erkekleri ve toplumu ile alakalı yakınmalarından çok daha evvel başka bir İspanyol din adamı Francisco de Leon da toplumun kadim geleneklerinden uzaklaştığından ve erkeklerin efemine hale gelmesinden yakınmış ve günden güne daha fazla kadınılaşan erkeklerin başta askerlik olmak üzere farklı alanlarda çalışmaktan kaçınmalarından dert yanmıştır. Monarşinin askeri gücünün zayıflamasında ve eskisi gibi askeri başarılar elde edememesinde bu durumun önemli rol oynadığını söyleyen Francisco de Leon için İspanya'da yaşayan erkeklerin neredeyse tamamı kadınsı/efemine hale gelmiş olanlardan ileri gelmiştir:

“Şimdi Tanrı'nın ve onun kurallarına düşman olanlar arasındaki en adi ve en iğrenç olanlarının yataklarımızda bizlere zarar vermeye geleceklerinden korktuğumuzdan dikkatlice bakınız ve görünüz. Komutanlar nerede? Askerler nerede? Silahlar nerede? Askeri güçler nerede? İspanya'nın erkekleri nerede? Benim gördüğüm efemine olabilmeye çabaları ile kadınlara dönüşen erkekler...” (De Leon, 1635, s. 20).

Esasında XVII. yüzyılda önce Francisco de Leon, ardından da Antonio de Ezcaray gibi isimlerin İspanyol erkekleri üzerinden yapmış oldukları yorumlar ve değerlendirmeler monarşinin içerisinde bulunduğu kaotik süreci anlayabilmek ve yaşanan bu sıkıntıların nereden kaynaklandığını bulabilmek için ortaya konan çeşitli uyarılardan ve gözlemlerden mühlhemdir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başta askeri, toplumsal, idari ve ekonomik manada çok çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan İspanyollar, patlak veren krizlerin altındaki nedenleri ve gerekçeleri tahlil etmeye çaba sarf etmiş; birçok düşünür, din adamı ve entelektüel kendi tecrübeleri ile bilgilerini birleştirerek yaşanan bu değişim sürecini anlamlandırmaya gayret göstermişlerdir. Doğal olarak birçoklarına göre İspanyol erkeğinin sahip olmuş olduğu kadim erdemleri unutmaya, boş ve gereksiz işlerle uğraşması, yurt dışından gelen kötü alışkanlıklara ve ürünlere kapılması ve daha da önemlisi, efemine bir hale gelerek zayıflaması monarşinin yaşamakta olduğu krizin ana unsurlarından birini oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, İspanyol yazarlara göre İspanyol erkeklerinin gerilemesi doğrudan İspanya'nın gerilemesine sebebiyet vermiştir zira Elizabeth Leffeldt'in de ifade etmiş olduğu üzere İspanyol yazarlar, nostaljik bir tutum ile gerçek ile hiçbir alakası olmayan erkek modelleri üzerinde durmuş ve ideal bir İspanyol erkeği kimliği oluşturamamışlardır (2008, s. 491).

2. ERKEKLİK SÖYLEMİNİN DOĞUŞU VE KRAL IV. ENRİQUE'NİN İKTİDARSIZLIĞI

XV. yüzyılda Kastilya'da hükümdarlık yapan Kral IV. Enrique'nin kötü ve sorunlu yönetimi onun iktidarsız ve cinsel manada güçsüz olması ile ilişkilendirilmiş; efemine ve eşcinsellik hükümdarı aşağılamak için kullanılan ifadelerden olmuştur (Weissberger, 1999, s. 291). Bilhassa Kral IV. Enrique'nin ölümünden sonra kendisine karşı artan efemine söylemi, İspanya'da devletin insan metaforu üzerinden algılanmasına neden olmuş ve kral da bu yapının hem başı hem kalbi olarak sembolik bir mana kazanmıştır (Weissberger, 1999, s. 301). Daha da önemlisi insani bir bedene ait olduğu düşünülen devlet yapısının cinsiyeti erkek olmuş; onun varlığı erkeğe ait olan kavramlar ve özellikler ile bir tutulmuştur. Kötü yönetimi ve zayıf otoritesi ile Kral IV. Enrique de bu söylemin merkezinde yer alarak kadınsı ve efemine biri olarak resmedilmiştir. (Weissberger, 1999, s. 292). Kral IV. Enrique'nin efemineliği kendinden sonra gelen ve güçlü ve merkeziyetçi bir anlayış ile devleti yönetmeye çalışan Kastilya Kraliçesi I. Isabel kıyaslanmıştır; ironik bir şekilde, Kraliçe I. Isabel'in kişiliği ve yönetim anlayışı erkeksi bir yapı kazandığı ve erkeğe yakışır bir düşünceden beslendiği için takdir edilmiştir (Weissberger, 1999, s. 303). Bu nedenle, kötü yönetim, pasiflik, zayıflık, kontrolsüzlük ve güçsüzlük efemine ve kadınsı olmak ile ilintili olmuş; tüm bu kavramların zıddı olanlar ise erkeklik düşüncesinin bir sonucu olarak görülmüştür (Weissberger, 1999, s. 313). Nitekim XIV. yüzyılın sonlarında Katalan Francesc Eiximenis tarafından kaleme alınan ve Kraliçe I. Isabel'in kızlarına rehberlik etmesi için İspanyolca çevrilen *Llibre de les Dones* adlı kitapta da belirtildiği üzere insan türünün mükemmelliği erkekte ortaya çıkmış ve cennete giden kadınların da burada erkek kılıfına giyeceklerinden söz edilmiştir. Hatta Eiximenis; cennete giderek erkeğe dönüşecek kadınların sahip oldukları doğal zayıflıktan kurtulacaklarını beyan etmiştir:

Kutsal doktorların belirttiği gibi, Cennet'te mutlu olanların hiçbir kişisel çirkinliğe sahip olmayacakları ve olabilecek en iyi şekilde görünecekleri yönündeydi. İnsan türünde en yüksek mükemmellik erkeğin mükemmelliği olduğuna göre, kadınların kadınlığın bir tür bağımlılık ve aşağılık gösterdiğinden dolayı o kadın formunu kaybedecekleri ve bu durumun sonucu olarak Cennet'in durumunda insan türünün en yüksek saygınlığı ve soyluluğuna, yani erkeğe ait olanına geri dönecekleri düşüncesi olmuştur... (Eiximenis, 1981, ss. 26-27)

Devletin insani bir metafor üzerinden algılanması neticesinde onun kuvveti, otoritesi, gücü ve başarıları erkekliğin mükemmeliyet ile olan ilişkisi ile ilintili hale gelmiş, onun zayıflığı, güçsüzlüğü ve kötü yönetimi kadının eksik ve kusurlu yapısının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla İspanyollar, Kraliçe Isabel önderliğinde merkezi bir yönetimin kurulmasını, devlet otoritesinin kuvvetlenmesini, birliğin sağlanmasını ve mutlak bir yapının tesis edilmesini ideal bir erkek özelliği olarak görmüşlerdir. Aralarında Juan de Flores ve Fernando de Pulgar gibi tarihçilerin bulunduğu birçok İspanyol entelektüelin de devlet yönetimindeki başarıları sayesinde Kraliçe Isabel'in bir erkek gibi davrandığını ve erkeğe yakışır hareket ettiğini söylemesi de ideal erkeklik ile ideal devlet yönetimi arasında bir bağ kurulduğunun göstergesi olmuştur (Weissberger, 1999, s. 291-303). Bu nedenle zayıf, kötü ve pasif yönetimi nedeniyle Kral IV. Enrique, efemine ve kadınsı olmakla suçlanırken güçlü, mutlak ve otoriter devlet anlayışı ile Kraliçe Isabel, maskülen ve erkeksi olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir deyişle Erken Modern İspanya'da güçlü devlet, güçlü ve idealize edilmiş bir erkeklik anlayışı ile paralellik göstererek birbirlerini tamamlayan kavramlar olarak girift bir hale gelmiştir. Son kertede işbu çalışmanın da ortaya çıkış noktası birbirlerini tamamlayan politik ve toplumsal erkeklik algıları arasındaki ilişkiler olmuş; birçok çağdaş İspanyol yazar tarafından toplumun ve devletin gerileme çağı olarak görülen XVII. yüzyılın başlarından itibaren erkeklik algısındaki sıkıntıların, değişimlerin ve çözümlerin devletin çözülmesindeki rolü anlaşılmasına çalışılmıştır. Açık bir şekilde gerilediği ve bozulduğu düşünülen erkeklik algısının aynı şekilde gerilediği düşünülen devletin arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Bu bağlamda işbu çalışma, İspanyol yazarların gerilediğine inanmış oldukları erkekliğin teşhis ve tedavisi hakkında söylemlerine yer vererek onlar vasıtasıyla monarşinin nasıl kurtulabileceğine dair söylemlerini tahlil etmiştir.

3. ERKEN MODERN İSPANYA'DA ERKEKLİK ALGISI

"Duvara işeyen herkes erkek değildir zira köpekler de duvara işer" (Anscombe, 2023, s. 31; Martínez, 2005, s. 1073). Erken Modern İspanya'da sıklıkla kullanılan bu deyiş, dönemin erkeklik algısının anlaşılması adına önemlidir. Bu deyişten de görüleceği üzere İspanya'da erkeklik, basit ve şekilci bir yapıdan ziyade karışık ve toplumsal manada kabul gören normlara ve kurallara riayet etmekten ileri gelmiştir. Bilhassa Kastilya Kralı IV. Enrique döneminden itibaren vurgulanan erkeklik ve efemine/kadınsılık söylemi XVI. yüzyılın başlarından itibaren kendine edebiyatta ve tiyatrodaki yer bulmaya başlamıştır (Martínez, 2011, s. 3). Esasında ailesine sahip çıkan, evin reisliğini yürüten, aile onurunu ve şerefini koruyan ve sağduyulu ve ciddiyetle hareket eden bir erkek, dönemin erkeklik algısına uygun hareket etmekte olup bu özelliklere sahip olmayan soylular ve aristokratlar sıklıkla parodilerde eleştiri konusu olmuştur (Behrend-Martínez, 2005, s. 1074). Soyluların idealize edilen erkeksi özelliklerle bağdaşmaması veyahut onlara uygun hareketlerde bulunmaması, birçok tiyatro oyununa ilham kaynağı olmuştur. Öyle ki kaleme almış olduğu *Comedia Seraphina*'da İspanyol yazar Torres Naharro, idealize edilmiş erkek figürünün dışında kalanlar için *maricón* adlı kelimeyi kullanmıştır (Naharro, 1573; Marti, 2023, s. 153).¹ Açık bir şekilde Torres Naharro, ideal bir erkek kimliği dışında kalan, bu kimliğe ait davranışlarda bulunmayan, kadınlarla iletişim kuramayan ve hatta onlara karşı cinsel bir yönelimde bulunmayan erkekler için *maricón* kelimesini kullanmış; toplumun erkek gibi davranmayanlara karşı var olan farklı algısını gözler önüne sermiştir (Marti, 2023, s.153). Torres Naharro'nun kullandığı *maricón* kelimesi kısa bir süre içerisinde tüm İspanya'da kullanılan bir kavram haline gelmiş ve Sebastián de Covarrubias Orozco tarafından hazırlanan *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* adlı sözlükte de kendine yer bulmuştur. İspanyol yazara göre *maricón*, kadınların yaptığı şeylere ilgi duyan efemine erkeğin ta kendisidir (Orozco, 1673, s. 103). Torres Naharro'nun *maricón* tabiri ile sınıflandırdığı ve ideal bir erkeğin taşıması beklenen özellikleri göstermediği erkeklerin tümü toplum tarafından zayıf ve bağımlı olarak görüldüğünden onların tamamı *afeminado* olarak tanımlanmıştır. Keza Sebastián de Covarrubias Orozco da kaleme almış olduğu İspanyolca sözlük içerisinde *afeminado* kelimesini şu şekilde açıklamıştır: "*Kadınların diliyle ve tonuyla konuşan, kadınsı özelliklere sahip olan ve onların ilgilendiği konularla ilgilenen erkek*" (Orozco, 1673, ss. 13). Şüphesiz Erken Modern İspanya'da toplumun belirlemiş olduğu erkeklik normlarına ve kurallarına aykırı olan tüm erkekler, zayıf ve güçsüz olarak görülmüş ve sahip olduğu bu özellikleri ile kadınsı olmakla suçlanmışlardır. Daha da önemlisi kadınsılaştırma/kadınsılaştırma durumu çeşitli nedenlerle dolayı zayıflamış, güçsüz düşmüş kişiler ve gruplar için de kullanılmış, küçümseyici bir kavrama dönüşmüştür. Dolayısıyla elde etmiş oldukları zaferler, kazanmış oldukları topraklar ve keşfetmiş oldukları coğrafya vasıtasıyla

¹ Torres Naharro tarafından *Comedia Seraphina* adlı oyunun giriş kısmında kullanılan *maricon* tabiri, yazarın oyunlarının yer aldığı 1573 yılı baskısında sansüre uğramış ve ilgili kısım çıkarılmıştır. Nitekim bu kısımda kadınlarla beraber olan ve bu durumdan sıkılmayan erkekler için *garañón* (aygır) ifadesi kullanılmış, *maricón* da bu ifadenin zıddı olarak ilgili kısımda ortaya konulmuştur.

kendilerini *Tanrı'nın Seçilmiş İnsanları* olarak görmeye başlayan İspanyollar, var olan düşmanlarının güçsüzlüğünü ve zayıflığını vurgulamak için onları da efemine/kadını görmeye başlamışlardır (Elliott, 1977, s. 46; Donnell, 2003, ss. 26-28). Nitekim çağdaş İspanyol yazarlardan Don Pedro Salazar de Mendoza da rakiplerinin var olan zayıflığı ve güçsüzlüğü neticesinde İspanya'nın güçlendiğini ve diğerleri tahakkümü altına alarak dünyanın en güçlü devletine dönüştüğünü beyan etmiştir (Mendoza, 1770, s. 31). Don Pedro Salazar de Mendoza'nın bu yaklaşımı dönemin erkeklik algısı ile doğrudan paralellik göstermiş ve kişinin, topluluğun ve hatta devletin erkeksiliği ile mükemmel olma durumu arasındaki bağlantıya örnek oluşturmuştur. Diğer bir deyişle maskülen İspanya, efemine/kadını olan tüm rakiplerine üstünlük kurarak erkeksiliğini göstermiştir. Bu nedenle bir kişinin, toplumun veya devletin mükemmelliği onun erkeksi bir özellik olan güce fazlasıyla sahip olmasına, onların zayıflığı ise bu ve diğer erkeksi özelliklerden uzaklaşmasına bağlı olarak değerlendirilmiştir:

Sonuç olarak, XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca, bir bireyin cinsel ve cinsiyet kimliği insan fizyolojisinden sabitlenmedi, doğumdan itibaren belirli bir şekilde atanmadı ve bu durumun getirdiği koşullarla sınırlı kalmadı. Tek bir cinsiyet anlayışı temel alınarak belirli bir esneklik izin verildi, ki bu da erkek ve kadın arasında gidip gelen bir özelliğe sahipti: Bir kişi ne kadar erkeksi olursa, o kadar mükemmel kabul edilirdi, ancak ne kadar uzaklaşırsa, o kadar kötüleşirdi. Bu, erkek idealiyle başlayan, daha sonra cinsel ölçekte hangi yöne daha çok eğilimi olduğuna bağlı olarak iyileştirilen veya kötüleştirilen bir kültürel hayal ürünü olarak kabul edilen bir ön inşa idi... (Calvo, 2019, s. 26)

Şüphesiz İspanyollar, dünyanın en güçlü devletlerinden ve belki de en güçlüsü haline gelmiştir fakat onlara göre bu durum, doğrudan efemine/kadını olarak değerlendirilmiş olan zayıf rakiplerin ellerindeki zenginlikleri koruyamamasının ve sahip olduklarını muhafaza edememesinin bir sonucudur. Tümüyle ideal bir erkek gibi hareket eden gücünün zirvesinde olan İspanyollar, efemine/kadını olarak görmüş oldukları rakipleri ile her geçen gün daha fazla etkileşime girmişler ve bu durum, onlar adına hiç de beklenmedik bir sorunun patlak vermesine zemin hazırlamıştır. Net bir şekilde efemine/kadını olan ile etkileşime geçerek onların sahip oldukları ele geçiren İspanyollar da onlara benzemeye ve onların kötü alışkanlıklarını ve hatta onları efemine yapan tüm özellikleri almaya başlamışlardır. Keza birçok yazarın başta Fransa ve Amerika olmak üzere farklı coğrafyalardan İspanya'ya gelen elbiselerin, lüks tüketim ürünlerinin, mücevherlerin ve çikolatanın efeminelik kaynağı olarak görmesi de bu durumu desteklemiş ve erkekliğin azalması, bu etkileşimin bir sonucu olmuştur (Cartagena Calderón, 2007).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru İngilizlere karşı gönderilmiş olan Yenilmez Armada'nın ağır bir yenilgi alması, Hollanda'da isyancılarla savaşan Flandre ordusunun bölgede kontrolü kaybetmesi, var olan borçlarını ödeyemeyen devletin iflas etmesi, Kral II. Felipe'nin hayatını kaybetmesi, İspanya'nın orta ve güney bölgelerini kırıp geçiren bir salgının patlak vermesi ve Fransa ile Vervins Anlaşması'nın imzalanarak Fransa İç Savaşı'nda Katolik Birliği'nin yenilgiye uğraması gibi etmenler İspanyolların eski güçlerinden uzaklaştıklarına dair emareler olarak görülmüştür (Elliott, 1977, s. 46). Keza 1600 yılında Valladolidli bir hukukçu Martín González de Cellorigo'nun toplumun ve krallığın gidişatı ile ilgili yazmış olduğu bir eserde monarşinin mevcut durumunu *gerileme* sürecine bağlaması ve diğer birçok büyük kadim devlet gibi İspanya'nın da gerileme hastalığına tutulduğunu beyan etmesi dönemin İspanyolları arasındaki değişen algıyı gözler önüne sermiştir (Cellorigo, 1600, s. 1). Geçmişte elde etmiş olduğu başarılar birçok askeri zafer kazanan İspanyollar, eski güçlerinden uzaklaşarak zayıflamış ve zayıflayan monarşi de başka devletlere hizmetkarlık yapmak zorunda kalmıştır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren erkeklere ait güç, otorite ve baskınlık gibi özelliklerden uzaklaşan monarşi, kadını özellikler olarak değerlendirilmiş olan zayıflık, kötü yönetim ve başkasına bağlılık gibi kötü alışkanlıklar kazanmıştır. Diğer bir deyişle XVI. yüzyılın önemli bir kısmında maskülen bir devlet olan İspanya, diğer rakipleri ile etkileşime geçerek onlardan efemine alışkanlıkları olarak kadınılaşmaya ve zayıflamaya başlamıştır.

4. İSPANYOL GERİLEMESİ Mİ, İSPANYOL ERKEKLERİNİN GERİLEMESİ Mİ?

Uzun yıllar boyunca İngiltere'de İspanyol sefirliği görevini yürüten Gondomar Kontu Diego Sarmiento de Acuña, 1625 yılında Kral IV. Felipe'nin gözdesi Olivares Dükü Gaspar de Guzman'a göndermiş olduğu bir mektupta İspanya'nın kötüye giden durumunu anlatmış ve geminin artık su almaya başladığını söylemiştir (Elliott, 1977, s. 41). Monarşi adına işlerin kötüye gittiğine dair algı yalnızca dönemin üst düzey devlet yöneticilerinde değil; aynı zamanda İspanya'da yaşayan birçok kişi tarafından dile getirilen bir durum olmuştur. Birçokları var olan görüşlerini dile getirmek için çeşitli eserler yazmayı tercih etmiş ve bu eserler, devlet adamlarına ve hatta hükümdarlara sunulmuştur. İspanyol literatüründe *arbitristas* olarak adlandırılan ve gerilediğine inanılan monarşinin yeniden eski gücüne kavuşması adına çeşitli önerileri, görüşleri, saptamaları ve düşünceleri ileri süren yazarlar, var olan bu değişimi hastalık olarak adlandırılıp kendi yaptıkları işi de teşhis ve tedavi metaforu üzerinden değerlendirmişlerdir.² Öyle ki bazıları teşhisi çoktan koymuş ve monarşinin gerilemesini erkeklerin kadim geleneklerden ve iyi alışkanlıklardan uzaklaşarak ilahi ve dini emirlere karşı gelmelerine ve kadınılaşmalarına

² *Arbitrio* ve *arbitristas* kavramları üzerine detaylı bilgi için bakınız: Anne Dubet & Gaetano Sabatini. *Arbitristas. Accion Política y Propuesta Económica*. José Martínez Millán et María Antonieta Visceglia (düz.), *La monarquía de Felipe III. La Corte* (Cilt III). Madrid: Fundación MAPFRE, ss. 867-870.

bağlamışlardır. Uzun saç bırakan, evlilikten kaçan, sorumluluk almayan, kadın gibi giyinen, yorulmadan yatan, boş işlerle uğraşan, ahlaki anlamda noksan olan, çalışmadan ve emek vermeden para kazanmak isteyen, tembelleşen, zina yapan, ailesini geri plana atan, israf yapan, lüks tüketime bağımlı hale gelen ve kumar oynayan erkek figürü efemine/kadını hale gelen erkeğin emareleri sayılmış; Tanrı'nın kendilerine vermiş oldukları fitratı çiğneyerek kadın özelliklerini benimseyen erkekler de onun İspanyollara kızmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Hollanda'ya karşı savaşan İspanyolların 1629 yılında büyük bir kırılma yaşayarak sahip oldukları Wesel ile s-Hertogenbosch'u onlara kaptırmalarından sonra Kral IV. Felipe'nin Tanrı'nın kendisine kızgın olduğunu söylemesi de teşhis konulan hastalığın bir türlü tedavi edilemediğini göstermiştir (Elliott, 1977, s. 48).

1621 yılında Zaragozalı tarihçi José Pellicer de Ossau Salas y Tovar, büyük bir harabeye dönüştüğünü düşündüğü kraliyetin gerilemesine ve mevcut hale gelmesine neden olan sıkıntılar arasında erkeklerin efemineleşmesini göstermiştir (BNE. MSS. 2237, 1621). Aynı şekilde kaleme almış olduğu *Restauracion Politica de Espana* adlı eser ile monarşinin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumu detaylı bir şekilde ele alan Sancho de Moncada da monarşilerin de insanlar gibi fani olduğunu ve hastalanabileceğini ve hastalanarak kötü bir duruma düşen krallığın bu durumda şımarık ve efemine erkeklerin büyük bir rol oynadığını söylemiştir (Moncada, 1746, Kitap:1/ Bölüm:II). Öte yandan İspanyol din adamı Juan de Santa Maria'nın da görüşleri diğer isimlerden farklı değildir. İspanyol düşünür Sancho de Moncada'nın görüşlerine destek veren Juan de Santa Maria, bir devletin ahlakının bozulmasını ve ardından da harabeye dönüşerek son nefesini verecek noktaya gelmesini erkeklerin kadınsılaşmasına bağlamıştır (Santa Maria, 1616, Kısım:30/Bölüm:2). Juan de Santa Maria'ya göre erkekler, kadınlar gibi kendilerini şımartıp fiziksel görünümüne önem vermeye, gereksiz para harcamaya, yiyecek ve içecek konusunda seçici olmaya, istediğinde uyumaya ve ihtiyacı yokken rahatlamaya başlayıp zayıflamaktadır (Santa Maria, 1616, Kısım:30/ Bölüm:2). Erkeklerin de tümüyle kadınsılaşmış bir toplum düzeninde de zevkler ve istekler ön plana çıktığından o toplum ve devlet, yıkılmaya yüz tutmuştur zira zevklerin ve isteklerin baskın olduğu bir toplum hiçbir şekilde onlarsız yaşamına devam edememiş ve yıkılmıştır. Efemine hale gelen toplumların ayakta kalamayacağı ifade eden Juan de Santa Maria'ya destek veren Cristóbal Suárez de Figueroa da Persler döneminden örnek vererek kendi zamanlarında başta sarayda ortaya çıkan ve orada büyüyenlerin pahalı elbiseler, makyaj ve havaiilik ile bezenmiş boş ve gereksiz alışkanlıklar ile efemine/kadını, müsrif ve cahil bir neslin ortaya çıktığını vurgulamıştır (Figueroa, 1621, s. 52). Öyle ki güçlerinin zirvesinde olan Persler, tembelleğe ve rahatlığa o kadar alışmışlardır ki savaş zamanında ata binmeyi bile unutmuşlardır. Tıpkı XVII. yüzyıldaki İspanyollar gibi Persler de atalarından gelen gelenekleri ve adetleri korumak için hiçbir gayret içerisine girmemişlerdir (Figueroa, 1621, s. 52). Cristóbal Suárez de Figueroa tarafından vurgulanan bu husus, başka bir İspanyol yazar olan Bartolomé Leonardo de Argensola tarafından da vurgulanmış ve *Enfermedad de la Corte*³ olarak isimlendirilmiştir (Argensola, 2009, s. 271). Argensola'ya göre var olan tüm ahlaksızlıkların temelinde sarayın bozulan düzeni ve başıboşluğu rol oynamış ve monarşinin farklı noktalarından insanların buluşma noktası haline gelmiştir. Dolayısıyla *Enfermedad de la Corte*; hediyelerden hoşlanan, meraklı, lafazan, erdemli yaşamı önemsemeyen, topraklarında çalışmaktan kaçınan ve gerçek fakirlere verilecek sadakalara göz dikenleri toplayarak ahlaksızlıkların her yere dağılmasını sağlamıştır (Argensola, 2009, s. 271). Öte yandan erkekleri efemine kılarak her türlü ahlaksızlığın önünü açan ve kadim alışkanlıkların unutulmasına neden olan sarayın aksine tarımsal faaliyetler ve çiftçilik, idealize edilerek erkeğin erkek kalmasını sağlayan ve her türlü düşman dahil tüm tehlikelerin üstesinden gelen yegâne alandır. İspanyol Lope de Deza, tarımın insanoğlunun gitmiş olduğu en doğru yol, para kazanmak için de en haklı yöntem olduğunu belirtmiştir (Deza, 1618, s. 7). Açık bir şekilde tarım, Tanrı'nın insana vermiş olduklarının değerlendirilmesi ve onun ve doğanın yasalarına göre hareket etmenin bir tezahürüdür. Bu nedenle, ticaret ve zanaatkarlık gibi alanların aksine tarım, erkeğin erkek olarak kaldığı ve onun güçlülük, dayanıklılık ve azim gibi faydalı özelliklerin pekiştiği bir alandır. Daha da önemlisi kendilerini güçlü ve dayanıklı kılanlar, efemine erkekler gibi oburluk, lüks tüketim ve diğer zevklere düşmeyip cezalandırılmamış geleneklerinden kopmamışlardır (Deza, 1618, s.25). Bu nedenle Lope de Deza, tarım yapmak yerine eğitime önem verenlerin ve üniversiteye gidenlerin efemine/kadını bir yapıya bürünebileceği ve kadim geleneksel yaşamdan kopabileceği uyarısında bulunmuştur (Deza, 1618, s.26). Dolayısıyla Lope de Deza'ya göre erdemli bir yaşamı terk ederek rahat bir yaşama geçmeye başlayan İspanyolların da başına gelen durum bununla alakalı olmuş, onlar geleneklerinden kopmaya başlamışlardır. Sayıları günden güne azalan çiftçilerden yakınan Lope de Deza, çağdaş İspanyol toplumunda çalışmadan yemenin olağan bir hale geldiğini ve bu sebeple tarım alanında yaşanan bu gerileme, monarşinin de gerilemesini tetiklemiştir (Deza, 1618, s.23). Keza çiftçiliği ve tarımsal faaliyetleri ile öne çıkan Aziz Isidro'nun hayatını idealize ederek kaleme alan Jaime Bleda da tarım dışında kalan tüm ekonomik faaliyetlerin erkekleri efemine/kadını kıldığından bahsetmiştir. Açık bir şekilde tarımsal faaliyetler, insanı her türlü zevkten uzak tutmuş ve onu zinde tutarak fiziksel olarak güçlü kılmıştır (Bleda, 1622, s.182). Hatta bu durum çiftçinin ve tarımla uğraşan kişilerin her türlü zorluğa göğüs gerebilmesini mümkün kılmış, zanaatkara ve tüccara göre silah kullanmayı daha iyi ve daha fazla becermiş ve olası coğrafi ve iklimsel aşırılıklara karşı rahat hareket edebilmesini sağlamıştır (Bleda, 1622, s.183). Bu nedenle tarım; insanoğlu için en faydalı, en sağlıklı ve en adil yol olup monarşinin sağlam bir şekilde ayakta kalabilmesine zemin hazırlamıştır (Bleda, 1622, s. 183). Son

³ Türkçe. Saray Hastalığı.

kertede İspanyol yazarlara göre, sarayın neden olduğu hastalığın çaresi toprakla uğraşmaktan ve tarımla işteğal olmaktan ileri gelmiş; fiziksel ve zihinsel manada güçlüklerle uğraşan erkekler, kendilerini efemine/kadınısı kılabilecek her türlü zevkten ve alışkanlıktan uzak kalmayı başarmışlardır.

5. İSPANYOL ERKEKLERİNİN ÖLÇÜSÜZLÜĞÜ, KADIN KIYAFETLERİ VE KADINSILAŞMA

İspanyol yazar Pedro Fernandez Navarrete, monarşinin içerisinde bulunduğu kötü durumu anlatmak ve onlara karşı uygulanabilecek yöntemleri göstermek için yazmış olduğu *Conservacion de Monarquias* adlı eserde İspanyol toplumunun temel hastalığının ölçsüz davranmak olduğunu söylemiştir (Navarrete, 1742, Kitap:31). Diğer milletlerle ve toplumlara iletişime geçerek onlardan kötü alışkanlıkları alan İspanyollar, aşırı harcamalar yapmaya ve savurgan bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır (Navarrete, 1742, Kitap:31). Görkemli kıyafetler, ihtişamlı evler, şatafatlı sofralar tümüyle bu savurgan ve müsrif alışkanlıkların sonucu olmuş ve İspanyollar, bu alışkanlıklarına devam edebilmek için de her türlü kötü yola girmişlerdir. Hırsızlık ve rüşvet, bu kötü yolların başını çekmiş, ölçsüzlük de erkekleri etkisi altına alarak onların var olan kadim geleneklerinden uzaklaşarak kötü alışkanlıklara ve yollara girmelerine sebebiyet vermiştir (Navarrete, 1742, Kitap:31). Erkekleri efemine kılan ve yumuşatan ölçsüzlük de monarşinin düzensiz ve aşırı bir ülke haline gelmesine ve insanların kendi sınırlarını bilememelerine neden olmuştur. Dolayısıyla monarşi de kendi sınırlarını unutarak aşırı harcamalar yapmış, aralarında festivaller, karnavallar ve gösteriler gibi etkinliklerin sayılarını artırarak tembelliği teşvik etmiş; zevk, gurur, zalimlik, açgözlülük, hırs ve şehvet gibi kötülüklerin önünü açmıştır (Navarrete, 1742, Kitap:31, 32). Hırs ve gurur, insanların etrafındakilerle yarışmasına etki ederek onların kendi sınırlarını aşarak ölçsüz davranmalarına yardımcı olmuş; pahalı kıyafetler giyerek zenginlerle yarışmaya çalışan fakirler gibi ipek giyen ve değerli mücevherler takan erkekler de efemine hale gelmiştir (Navarrete, 1742, Kitap:33). Daha da önemlisi kadınlarınkine benzer kıyafetler giyen ve gösterişli yakalar takan erkekler, İspanyol geleneklerinden koparak tarlada çalışma veya silah kullanma gibi erkeksi faaliyetlerden mahrum kalmışlardır (Navarrete, 1742, Kitap:33). Diğer bir deyişle yurt dışından gelen tüm pahalı ve gösterişli elbiseler, kıyafetler ve diğer aksesuarlar, İspanyol erkeklerinin erkeksi eylemlerinin önüne bir set çekmiştir. Keza Pedro Fernandez Navarrete, İspanyol erkekleri arasında moda haline geldiğini ifade etmiş olduğu elbiselerin, kıyafetlerin ve yakaların yalnızca onları fiziksel olarak erkek olmaktan uzaklaştırmadığını; aynı zamanda, zihinsel olarak da efemine/kadınısı hale getirdiğini vurgulamıştır. İspanyol yazara göre tiyatrodaki tatlı melodilere ve güzel müziklere alışan biri, top sesinden veya lüks içerisinde yaşanan biri de barut kokmaktan rahatsız olmuştur (Navarrete, 1742, Kitap:33). Tüm kadim alışkanlıkları ve değerleri kemiren zenginlik, erkekleri yumuşatmış ve cesaretlerini ortadan kaldırarak onları kadınılaşmıştır. Son kertede İspanyol yazar, tüm İspanyol erkeklerine şu çağırışı yaparak bir an evvel kendilerini efemine/kadınısı hale gelen alışkanlıklarından uzak kalmalarını tavsiye etmiştir:

Dönün, geri dönün! Dönün, atalarınızın ve büyüklerinizin mütevazı ve sakin kıyafetlerine geri dönün! Topraklarınızdaki eski ölçülü yaşama geri dönün, düşmanlarınızın savaşıardan daha güçlü bir savaş verdiği efemine zevkleri bırakın, giyim odalarınızı silah depolarına dönüştürün, amber ve miskleri kaliteli baruta dönüştürün, çünkü misk ve amberden daha güzel koku veren tozun kibar adamlar için olduğunu bilin. İspanyol ulusunun her zaman savaş, açlık, çıplaklık, soğuk ve sıcak gibi zorlukları çekmeyi en iyi bilen uluslardan biri olarak övüldüğünü unutmayın... (Navarrete, 1742, Kitap: 33)

Pedro Fernandez Navarrete gibi İspanyol erkeklerinin silah kullanma ve tarlada çalışma gibi erkeksi faaliyetlerden ve işlerden uzak kalmasından yakınan diğer bir isim de Alonso Carranza'dır. Esasında başta Fransa olmak üzere farklı ülkelerden gelen elbiselerin ve kıyafetlerin İspanyol kadınları üzerindeki fiziksel ve zihinsel zararları anlatmak için bir eser kaleme alan Alonso Carranza, İspanyol askerlerinin Avrupa'nın farklı bölgelerinde canhıraş bir mücadele verdiğini ve bu mücadeleye kraliyetin bir kıyafet düzenlemesi ile destek vermesi gerektiğini belirtmiştir (Carranza, 1636, İthaf). Kadınların tabiatları gereği hislerini bastıramayarak lüks tüketimin büyümesine kapıldıklarını iddia eden Alonso Carranza da benzer bir durumun erkekler için de geçerli olmaya başladığını ve onlar arasında aşırılık yaşandığını söylemiştir (Carranza, 1636, İthaf). Öyle ki geçmişte yaşamış birçok önemli din adamı ve düşünür, erkeklerin süslü giyinmesi ve efemine/kadınısı bir hale gelmesi üzerine eserler yazmış ve onların mevcut durumları hakkında uyarılar yapmıştır. Aynı şekilde Alonso Carranza da erkekler ve kadınlar arasındaki ölçsüzlüğe dikkat çekmek ve elbiselerin ve kıyafetlerin yegâne işlevi olan vücudu kapatma görevi dışında hiçbir amacı olmadığını vurgulamak için mevcut eserini yazdığını ifade etmiştir (Carranza, 1636, İthaf).

Öte yandan İspanyol tarihçi Antonio Rodríguez de León Pinelo, kaleme almış olduğu eserinde çeşitli nedenlerden ötürü erkeklerin kadınların elbiselerini giydiklerinden ve onlar gibi örtünerek kötü amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıklarından söz etmiştir (Pinelo, 1641, Kısım:31). Erkeklerin kadın gibi giyinme durumlarının geçmişte de yaşandığından bahseden İspanyol tarihçi için kadim devletlerin bu duruma karşı aldığı tedbirlere bakılarak tedbir almak zaruri bir hal almıştır. Öyle ki Pinelo, kendi döneminde de erkeklerin kadın gibi giyinme ve onlar gibi yüzlerini kapatarak kendilerine kadın süsü verme durumlarının yaşandığını ve bu nedenle, bu durumun bir an önce çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Pinelo, 1641, Kısım:31). Tanrı'nın erkeklerin kadın gibi giyinmesini yasakladığını ve bu yasakların devletler tarafından da desteklendiğini söyleyen Pinelo, aralarında Elagabalus ile

Sardanapalus gibi isimlerin de bulunduğu birçok kişinin kadın olabilme amacıyla kadınsı kıyafetler giydiğini söylemiştir (Pinelo, 1641, Kısım:31). Bu nedenle Pinelo, bu ve benzeri durumların artmaması adına kadın kıyafeti giyen erkeklerin cezalandırılmasının elzem olduğunu vurgulayıp bu cezalandırmanın maske takan erkeklere de uygulanması gerekmiştir. Pinelo; şeytan gibi maske takan erkeklerin de amaçlarının hile ve aldatmaca olduğunu söyleyerek toplum nezdinde çıkabilecek olası düzensizlikleri, aşırılıkları ve düşmanlıkları bertaraf etmenin tek yolunun cezalandırmadan geçtiğini beyan etmiştir (Pinelo, 1641, Kısım:31). Maske takarak yüzlerini, kadın kıyafetleri giyerek cinsiyetlerini gizleyen erkekler, tanınmadan rahatlıkla aşırılıklara ve kötülüklere sebebiyet vermiştir. Şüphesiz şeytanın da maske takarak ve kendini gizleyerek türlü kötülüklerin önünü açması da benzer şekilde davranan erkeklerin de İspanyol toplumunu nasıl günahlara götürebileceğine dair emareleri taşımıştır (Pinelo, 1641, Kısım:31).

Luisa de Padilla da erkeklerin giymiş oldukları kıyafetler ile efemine/kadınsı bir görünüm kazanmış olduğunu ve onların Tanrı'nın dinini savunmak adına gerekli olan erdemlerin uzak kalmaya başladığını ifade etmiştir (Padilla, 1637, s. 173). Taşlı ve renkli elbiseler giyen erkekler, silah kullanmaktan ve ata binmekten kaçınmıştır (Padilla, 1637, s. 173). Hatta erkeklere kadınsı olmamaları adına neleri yapmamaları gerektiğini de ifade eden Luisa de Padilla, onlara güzel ve süslü odalardan uzak kalmalarını, boş işlere vakit ayırmamalarını, büyük bir ehemmiyeti olmayan hususları geri plana atmalarını, parfüm, çikolata ve tütün gibi ürünleri kullanmamalarını ve hassas ve kırılğan olmamalarını tavsiye etmiştir (Padilla, 1637, s. 174). Gereğinden fazla uyumanın da erkekleri kadınsı yapabileceğini belirten Luisa de Padilla, İspanyolların her türlü açlığa, zorluğa ve soruna karşı dirayet gösteren bir ulus olduğunu dile getirmiştir (Padilla, 1637, s. 174). Keza tüm yaşamlarını şeref ve erdem için harcamaya hazır olan İspanyollar, kendilerini efemine/kadınsı yapabilecek her türlü zevkten uzak kalmışlardır fakat İspanyol yazar, kendi döneminde tembellenin ve boşa vakit geçirmenin neden olduğu bir dizi ahlaksızlığın vuku bulunduğunu ifade etmiştir. Tüm ahlaksızlıkların sebebinin tembellik olduğunu söyleyen Luisa de Padilla, efemineleşmiş erkekler için gerekli tedbirlerin alınmasının da zaruri olduğunu belirtmiştir (Padilla, 1639, s. 154). İspanyol din adamı Francisco de Leon de Luisa de Padilla'ya destek vererek kendi döneminde ibadet eden, oruç tutan ve dua eden hiçbir erkeğin bulunmadığını ve her geçen gün İspanyol erkeklerinin ve toplumunun daha kötüye gittiğini söylemiştir (De Leon, 1635, s. 19). Francisco de Leon; düşmanların eskiden İspanyollardan korktuğunu vurgulamış ve bir süredir erkeklerin tembellik, zevk, eğlence, yeme-içme ve pahalı giyinme gibi hastalıklara yenik düştüğünü beyan etmiştir (De Leon, 1635, s. 20). Aynı şekilde Sancho de Moncada, Francisco de Leon'a destek vermiş; İspanyolların yapabileceği en doğru hareket kendilerinin ihtiyaç duymadığı ürünlerine ek vergiler koyarak onlara erişimi kısıtlamak olmuş ve erkeklerin efeminelikten uzak kalmasını sağlamanın uygulanabilecek en doğru adım olacağını söylemiştir:

Bu noktada Hristiyanlık açısından alınabilecek en uygun önlem, gereksiz olan lüks ve zevk eşyalarına kelle vergisi uygulamaktır ki bu ürünler arasında ipek, altın, brokar, porselen sofa takımları, kumaşlar, halılar, tatlılar, av, kokular, değerli taşlar, özel balıklar, taş oymacılığı, resimler, arabalar, oyun kartları, tiyatrolar, pahalı şaraplar, küçük eşyalar ve oyuncaklar vardır. Bu (husus) hem antik dönem hem dönem boyunca yaşayan bilge ve önemli kişilerin arzusu olmuş, Süleyman tarafından da uygulanmıştır. Bu konuda gerekçeler kayda değerdir: İlk olarak, bu ürünlerin pahalı olmamalarından onlara ulaşımı zorlaştırmak (gereklidir) çünkü bu (tür ürünler) ahlaki değerlere zarar vermekte ve (insanları) efemineleştirmekte... (Moncada, 1746, Kitap:V/Bölümü:II)

6. SONUÇ

Genel itibarıyla Erken Modern Dönem İspanya'sında erkeklik, tümüyle fizyolojik, biyolojik ve cinsel bir kimlik olmaktan ziyade tümüyle toplumsal bir kimlik üzerinden çeşitli normlar ve ön kabuller ile harmanlanmış bir yapıdan ileri gelmiştir. Endülsü Müslümanların İbery'a'dan atılması neticesinde yarımada etkin bir güç olmaya başlayan İspanyollar; güçlü, otoriter ve mutlak bir devlet kurmayı başarmış; İspanyol erkekligi de bu özelliklerin bir sonucu olarak güç, otorite ve baskı ile özdeşleşmiştir. Diğer bir deyişle bu özellikleri taşıyan kişiler, kavramlar, toplumlar ve devletler erkeksi ve maskülen bir tabiatın ileri gelmiş; öte yandan, mezkûr özellikleri taşımayanlar da efemine/kadınsı olarak görülmüştür. Nitekim Kral II. Felipe'nin hayatını kaybetmiş olduğu 1598 yılına kadar gücünün doruğunda olan İspanyollar, erkeklige uygun bir şekilde hareket etmiş ve diğerlerinin kadınsılığı/efemineliğinden faydalanarak dünyanın en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla İspanyollara göre devletin gücünün doruğuna ulaşmış olduğu XVI. yüzyıl, genel olarak erkeksi ve maskülen bir dönem olmuş, öte yandan, sorunların artmaya başladığı ve başta askeri, politik ve siyasi manada çözümlerin patlak verdiği sonraki yüzyıl da kadınsı/efemine bir tabiatın ortaya çıktığı periyot olmuştur. Bu nedenle, bahsi geçen XVI. yüzyıl içerisinde toplumun sahip olduğu tüm özellikler, gelenekler ve erdemler erkeksi ve maskülen olarak değerlendirilmiş ve mükemmelliğin pratikteki karşılığı haline gelmiştir. Dolayısıyla var olan bu özelliklerin, geleneklerin ve erdemlerin değişmeye başladığı XVII. yüzyıl da İspanyollar adına gerileme algılayışının temelini oluşturmuş; mükemmellik yerini kusura ve sorunlu bir yapıya bırakmıştır. XVI. yüzyıldaki baskın erkek İspanyol toplumu, XVII. yüzyılda tümüyle zayıf, kırılğan ve kadınsı/efemine bir hale bürünmüş; var olan bu özelliklerden, geleneklerden ve erdemlerden uzaklaşmaya başlama da erkeklikten uzak kalma olarak görülmüştür.

Şüphesiz XVI. yüzyılda askeri manada bir dizi başarı elde ederek gücünü artıran İspanyollara göre monarşinin sahip olduğu gücü, düşmanların zayıflığından ve kırılabilirliğinden istifade etmiştir. Düşmanların zayıflığı ve kırılabilirliği doğrudan onların efemine/kadınısı olarak görülmelerine ve kadının da toplumsal bir kimlik olarak hizmetkarlık ve tabiiyet ile özdeşleşmesine yardımcı olmuştur. Nitekim bu durum, sadece İspanya'nın harici düşmanlarına yönelik bakış açısını oluşturmamış; aynı zamanda, toplumsal yapı içerisinde kendilerinden altta olduklarını düşündükleri Yahudilerin ve Müslüman Arapların da kadınısı/efemine olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Kadınların erkeklere tabi olduğu düşüncesine bağlı olarak Yahudiler ve Müslüman Araplar da İspanyolların üstünlüğünü kabul ederek kendilerinin kusurlu ve zayıf olduklarını göstermiş ve bu durum da onların kadınısı/efemine olmalarına işaret etmiştir. Açık bir şekilde İspanyollar, sahip oldukları üstünlükleri erkeklik ile kendileri dışında var olan toplulukları da kendi üstünlüklerini kabul edip kendilerine tabi olduklarından ötürü kadınısılıkla bir tutmuşlardır. Keza bu durum, İspanyolların zayıf ve kadınısı/efemine olarak görmüş oldukları bu grupların kendi toplumlarında yaşamasına karşı gelmesini ve onlara yönelik zorunlu göç politikaları yürütmesini açıklamış; İspanyollar, Yahudilerin ve Müslüman Arapların kadınısı/efemine tavırlarından uzak kalarak erkekliklerini ve üstünlüklerini korumak istemişlerdir. Şayet İspanyolların düşündüğü gibi İspanyol toplumu ve devleti yaşayan bir organizma ise onun gerekli zamanlarda temizlenmesi veya purgasyon olağan bir süreç olmuş, kadınısı/efemine olanın belirlenerek vücuttan dışarı atılması sağlığın korunmasını sağlamıştır. Tüm bu bakış açısına rağmen İspanyollar, kadınısı/efemine olarak gördükleri düşmanlarından gelen ürünlerin kendi topraklarına gelmesine mâni olamamış ve temizlemeye çalıştığı organizmanın zayıflayarak güçsüzleşmesine ve hatta kadınılaşmasını engelleyememişlerdir.

KAYNAKÇA

- Anscombre, J.-C. (2023). Tabús, censura y variaciones en el refranero soez. *Crisol*, (26), 1-40.
- Argensola, B. L. (2009). De Cómo Se Remediarán los Vicios de la Corte y Que No Acuda a Ella Tanta Gente Inútil. J. M. Molledo (Ed.), *Arbitristas Aragoneses de los Siglos XVI y XVII: Textos* (ss. 271-277). Zaragoza: Institución «Fernando El Católico» (C.S.I.C.).
- Behrend-Martínez, E. (2005). Manhood and the neutered body in early modern Spain. *Journal of Social History*, 38(4), 1073-1093.
- Bleda, J. (1622). *Vida y Milagros del Glorioso San Isidro el Labrador*. Tomas Iunti.
- Calderón, J. R. (2007). Masculinidad, Imperio y Otridad Femenina en el Arauco Domado de Lope de Vega. *Nuevos Caminos del Hispanismo*. Paris: XVI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas.
- Calvo, M. J. (2019). El Cuerpo y su Identidad en la Mentalidad Áurea. *Edad de Oro*(XXXVIII), 11-27.
- Carranza, A. (1636). *Discvrso Contra Malos Trages y Adornos Lascivos*. Maria de Quiñones.
- Cellorigo, M. G. (1600). *Memorial*. Iuan de Bostillo.
- Deza, L. d. (1618). *Gobierno Polytico de Agricultura*. Alonso Martin de Balboa.
- Donnell, S. (2003). *Feminizing the Enemy : Imperial Spain, Transvestite Drama, and the Crisis of Masculinity*. Bucknell University Press.
- Eiximenis, F. (1981). *Lo Libre de les Dones*. Curial.
- Elliott, J. (1977). Self-Perception and Decline in Early Seventeenth-Century Spain. *Past& Present*, 71(1), 41-61.
- Ezcaray, A. d. (1691). *Vozes del Dolor*. Thomas Lopez de Haro.
- Figuroa, C. S. (1621). *Varias Noticias Importantes a la Humana Comunicacion*. Tomas Iunti.
- Lehfeldt, E. (2008). Ideal Men: Masculinity and Decline in Seventeenth-Century Spain. *Renaissance Quarterly*, 61(2), 463-494.
- León, F. d. (1635). *Sermon*. Gárnata: Blas Martinez.
- Maria, J. d. (1616). *Tratado de Repvblica, y Policia Christiana*. Sebastian de Cormellas.
- Marti, T. (2023, Kasım 22). Écrire et Jouer la Complaisance. Éléments d'une Poétique du Théâtre Espagnol Profane et Urbain Représentable du Premier XVIe Siècle. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Montpellier: Université Paul Valéry - Montpellier III.
- Martínez, R. (2011). Mari(c)ones, travestis y embrujados: La heterodoxia del varón como recurso cómico en el Teatro Breve del Barroco. *Anagnórisis: Revista de Investigación Teatral*, (3), 9-37.
- Mendoza, D. P. (1770). *Monarquía de España* (Cilt 1). Joachin Ibarra.
- Moncada, S. d. (1746). *Restauracion Política de España*. Juan de Zuñiga.
- Naharro, T. (1573). *Propaladia de Bartolome de Torres Naharro, y Lazarillo de Tormes*. Pierres Cosin.
- Navarrete, P. F. (1742). *Conservacion de Monarquias*. Don Benito Cano.
- Orozco, S. C. (1673). *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* (Cilt 1). Melchor Sanchez.
- Padilla, L. d. (1637). *Nobleza Virtvza*. Iuan de Lanaja.
- Padilla, L. d. (1639). *Lagrimas de la Nobleza*. Iuan de Lanaja.
- Pinelo, A. d. (1641). *Velos ntiguos i Modernos en los Rostros de las Mugeres sus Conueniençias i Daños*. Juan Sanchez.
- Sabatini, A. D. (2009). Arbitristas. Accion Política y Propuesta Economica. J. M. Visceglia içinde, *La monarquia de Felipe III. La corte* (Cilt III). Fundación MAPFRE.

Weissberger, B. (1999). "¡A tierra, puto!": Alfonso de Palencia's Discourse of Effeminacy. J. B. Hutcheson içinde, *Queer Iberia: Sexualities, Cultures, and Crossings from the Middle Ages to the Renaissance* (s. 291-324). Duke University Press.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.05.2024
Date Accepted : 22.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1484431>

'THE CALL IS COMING FROM INSIDE THE HOUSE': SURVEYING THE FEAR FACTOR OF STRANGER DANGER THROUGH THE LENS OF NABOKOV'S *LOLITA* (1955)

Aleyna Petts¹, Selçuk Şentürk²

ABSTRACT

'The Call is Coming from inside the House' trope, emblematic of betrayal, has permeated both visual and written narratives, evoking dread and questioning characters' innocence. This paper critically explores the fear instilled by the stranger danger narrative, juxtaposing it with Vladimir Nabokov's *Lolita* (1955) to underline the insidious nature of domestic abuse. While once a potent social warning, the overuse of the trope has desensitised audiences to domestic violence, rendering it banal. The narrative unpacks how social conditioning perpetuates fear, particularly among women and girls, confining them indoors with potential abusers. Drawing parallels between the narrative of *Lolita* and real-life instances of grooming and abuse, the paper elucidates how abusers manipulate victims into complicity. By examining *Lolita* as a lens through which to understand social dynamics, the paper prompts a reevaluation of cultural tropes and their implications for gender relations and individual autonomy. Through Humbert Humbert's manipulation of Lolita's memories and perceptions, the paper highlights the pervasive control exerted by abusers. The paper advocates for a multilayered understanding of fear and safety, challenging the narratives that perpetuate gender-based violence. It critiques social responses to stranger danger, arguing that they perpetuate victim-blaming culture and fail to address root causes. By unpacking the parallels between the patriarchal culture and grooming tactics, the paper finally exposes the false security offered by domesticity, as in *Lolita*.


Keywords: Domesticity, Fear, Grooming, *Lolita*, Gender-based violence.

¹ The University of Edinburgh, School of Literatures, Languages and Cultures, melissaleyna02@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-5709-6527>

² Assist. Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Science and Letters, s.senturk36@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6084-4032>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.05.2024
Kabul Tarihi : 22.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1484431>


‘EVİN İÇİNDEN GELEN ÇAĞRI’: NABOKOV’UN *LOLİTA* (1955) ESERİYLE YABANCI TEHDİT KORKU FAKTÖRÜNÜN İNCELENMESİ


Aleyna Petts¹ , Selçuk Şentürk²

ÖZ

‘Evin İçinden Gelen Çağrı’ klişesi, ihanetin sembolü olarak görsel ve yazılı anlatılara nüfuz etmiş, korku ve karakterlerin masumiyetini sorgulama duygusunu çağırıştırılmıştır. Bu makale, ‘yabancı tehlike’ anlatısının içsel bir tehlikeyi vurgulamasını, özellikle Vladimir Nabokov’un *Lolita* eseri üzerinden, ev içi istismarın gizil doğasını eleştirel bir bakış açısıyla inceler. Bir zamanlar etkili bir toplumsal uyarı olan bu klişenin aşırı kullanımı, hedef kitleyi ev içi şiddete karşı duyarsızlaştırarak ilgili kavramı sıradanlaştırmıştır. Bu çalışma, özellikle kadınlar ve kız çocukları üzerinde ev içinde potansiyel tacizcilere karşı nasıl bir korku oluşturulduğunu ve bu korkunun onları nasıl ev içinde kısıtlandığını incelemektedir. Makale *Lolita*’nın anlatısı ile gerçek hayattaki kandırma ve istismar vakaları arasında kesişimleri ele alarak, tacizcilerin kurbanlarını iş birliğine zorlayarak nasıl manipüle ettiklerini açıklar. Toplumsal dinamikleri anlamak için bir lens olarak *Lolita*’yı merkeze alan bu çalışma, kültürel klişeleri ve bunların cinsiyet ilişkileri ile bireysel özerklik üzerindeki etkilerini yeniden değerlendirmeyi amaçlar. Eser karakterlerinden olan Humbert’ın *Lolita*’nın anılarını ve algılarını sürekli manipüle etmesi, istismarcıların genellikle başvurduğu bir kontrol yöntemini vurgular. Makale, klişeleşmiş cinsiyete dayalı şiddeti sorgulayarak, korku ve güvenlik konularında çok yönlü bir anlayışın toplumsal olarak benimsenmesini önerir. Ataerkil kültür ve kandırma taktikleri arasındaki kesişimleri inceleyen bu çalışma, ev içi yaşamın Vladimir Nabokov’un *Lolita* adlı eserinde yanlış bir güvenlik algısı ile dayatıldığı sonucuna ulaşır.

Anahtar Kelimeler: Ev içi yaşam, Korku, Kandırma, *Lolita*, Cinsiyet temelli şiddet.

¹Edinburgh Üniversitesi, Edebiyat, Dil, Kültür Fakültesi, melissaleyna02@gmail.com,  <https://orcid.org/0009-0006-5709-6527>

²Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, s.senturk36@gmail.com,  <https://orcid.org/0000-0002-6084-4032>

1. INTRODUCTION

‘The call is coming from inside the house’ is an idiom that has been exhausted by both visual and written media. It marks the moment in the plot when a character, hitherto assumed innocent of any legal or moral crime, is proven guilty. In turn, the character who was staged as the antagonist is absolved of their alleged crimes. As both a cinematic trope and a literary device, it arouses dread and unease in audiences by making them insecure in their judgement of character. The trope is at its most effective when the characters do not fit the mould of their archetype, be it aesthetically or in relation to the victim. For instance, crime shows typecast white females as their victims, exasperating the narrative that only white damsels can be in distress, and hide the true scale of white male offenders (Vera-Gray, 2018, p. 24). Particularly, *Law & Order Special Victims Unit (SVU)* overwhelmingly represents rape as being fatally committed by a stranger, black men being the key suspect. Despite African-American women being the most at risk of victimisation in Manhattan, where the show is set, they are seldom represented as rape victims. As such, a show that employs ‘the call is coming from inside the house’ would position a woman of colour as the victim and a white male relative as the perpetrator. Whilst this version of events is more consistent with reality, it is less realistic to an audience that has never known the truth.

When ghoulish film-makers first introduced ‘the call is coming from inside the house’ in the 1970s, they were exploiting the public’s moral panic over familial betrayal. Child abuse and abduction cases were rife during this era, 4,024 of which were only recently convicted (Dodd, 2020). The serial offenders have now been identified as teachers, caregivers, and religious leaders, authority figures children ought to feel protected by rather than seek protection from. The research published by Andrew S. Denney in the *Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology* could be an example to demonstrate the increasing number of “identified offenders” in religious settings. Denney (2022) concludes that a significant proportion of identified abusers exhibit patterns indicative of serial offending, highlighting an urgent imperative for churches to fortify their policies and procedures to prevent and detect sexual abuse. The findings of the research call for sustained scholarly inquiry and institutional vigilance to foster a safer environment, necessitating ongoing efforts to proactively prevent, intervene in, and investigate instances of sexual abuse within what is commonly referred to as “safe environments”.

If audiences or readers care to harvest a moral from the story, they can deduce that nobody is worthy of their trust, not even their own kin. Admittedly, this is a fair assessment to make. Trust operates as a precious asset, a currency that should be invested wisely. Placing confidence in another person is akin to wagering on one’s security and welfare, making the act of trust fraught with potential hazards. Consequently, the deeper the trust extended, the greater the risk incurred, as one exposes oneself to the possibility of betrayal or disappointment. For this reason, it is sound to say that ‘the call is coming from inside the house’ was most effective during the 70s because people had a lot to lose. Trust was the social bond that society would not function the same without.

For contemporary consumers of film and literature, however, the urban legend of a call coming from inside the house has run redundant. In truth, domestic violence has been sensationalised by the film industry to such an extent that the reality of it is comparatively bathetic. The trope of terror that emerges from within the confines of domestic space is vividly illustrated in a series of films and urban legends that have exploited the unsettling notion of an intruder who is already within the house. In the 1979 and 2006 versions of ‘When a Stranger Calls’, the narrative centres on a babysitter who receives menacing phone calls, only to discover with mounting dread that the calls originate from within the house she is supposed to safeguard. Wes Craven’s ‘Scream’ (1996) takes a similar approach, as it opens with a chilling sequence where the protagonist receives a call from her killer, who is lurking within her own home. This theme echoes the classic urban legend of the Babysitter and the Man Upstairs, a story that has been retold across various horror anthologies and folklore collections. In this legend, a babysitter is repeatedly terrorised by calls from an unknown source, only to uncover that the calls are coming from inside the house. More recently, ‘The Call’ (2020) reinvigorates this trope with a modern twist, featuring time-travelling phone calls connecting two women living in the same house separated by two decades. As aforementioned, crime shows like *SVU* depict rape exclusively as gruesome, resulting in death or, much worse: irreversible damage to a woman’s appearance. Each iteration of this trope taps into a primal fear of invasion, where the safety of one’s domestic environment is upended by the realisation that danger resides within. Every day in America, three women are killed by an intimate partner (Sanctuary for Families, 2023). However, the public does not register these cases as a cause for concern unless they discern it worthy of a Netflix Original. Indeed, audiences show no interest unless it is a dramatised docuseries loosely based on a true story. In turn, real-life incidents of harrowing crimes are no longer subverting but pandering to their expectations. Gone are the effects of fables like *The Juniper Tree and Cinderella*. These allegories about evil family members now appear to be mere case studies, not cautionary tales.

When an audience is mentally primed for the worst, it becomes increasingly easier to accept it when it happens. It comes as little astonishment, therefore, that women and girls yield to their assigned role as the vulnerable prey of the human species. Throughout the annals of history, they have been systematically conditioned to exist in a state of perpetual apprehension, particularly concerning encounters with unfamiliar individuals. Most girls heard the

litany of ‘stranger danger’ as a child and grew up to recite it as a mother. The current paper posits that the concept of stranger danger yields more adverse effects than benefits. For instance, while the notion aims to instil caution in individuals, it often engenders unwarranted fear and prejudice towards people that could provide an avenue out of a harmful living environment. Moreover, this fear may lead to social isolation and hinder meaningful interactions and community engagement opportunities. Historically and ideologically, it has coerced women and girls into staying indoors with the exact people that pose the greatest threat. If the trauma response is between fight or flight, women and girls are left with no alternative but to fawn. As a result, they may find themselves predisposed to prioritise harmony and avoidance of conflict, even at the expense of their safety or well-being. This ideological dynamic not only undermines the safety and well-being of victims but also enables perpetrators, reinforcing their sense of entitlement and impunity to perpetrate further harm. Thus, the social emphasis on fawning behaviour not only fails to protect victims adequately but inadvertently serves to empower and embolden perpetrators, exacerbating the cycle of abuse and injustice.

2. Interrogating Fear and Violence: Exploring the Dynamics of ‘Stranger Danger’

Fear is culturally instilled in young girls by their nurturers, giving the impression that the feeling is harmless and, indeed, for their own good. However, residing in a state of fear, the situation of pervertness is not under control; she is. This fear serves as a paralysing force, resulting in emotional and physical incarceration. It is a fear that immobilises, isolates and imprisons. The kind of fear that usurps the territory of the mind, overshadowing every thought and influencing any decision made. A fear that, in turn, destabilises one’s self-image, making them prone to accept any form of flattery or attention, even the most disturbed of its kind. A fear that blurs the line between awareness and paranoia. That makes it hard to distinguish between imminent danger and the sound of a tree in the wind or an incoming call inside the house. Lastly, it is a fear that does not come with a guidebook on self-defence and offers no relief. Instead, it is a fear that stays with women until the end, whether that is her own or the patriarchy’s.

Karl Marx’s assertion that “it is not the consciousness of men that determines their being, but, on the contrary, their social being that determines their consciousness” finds resonance in the portrayal of fear depicted above (1859, p. 2). The fear described is not merely an individual emotion but a product of social conditioning and systemic inequalities. Just as Marx argues that individuals’ consciousness is shaped by their social context, the fear experienced by women is deeply rooted in societal norms and power dynamics. This fear becomes a mechanism of control, perpetuating the status quo and reinforcing patriarchal structures. Consequently, women find themselves immobilised, isolated, and imprisoned by this pervasive fear, which infiltrates every aspect of their lives. Moreover, this fear erodes self-confidence, leaving women vulnerable to manipulation and exploitation.

The agoraphobia women develop as a result of fear-mongering is not only debilitating but disproportionate to men, who report significantly lower levels of fear of crime despite having a higher rate of being victimised by a stranger (Vera-Gray, 2018, p. 19). Indeed, men are three times more likely to be attacked by strangers and make up two-thirds of street crime cases (Greer, 1999, p. 273). In more recent years, it has been surveyed that strangers kill 29% of male homicide victims and 10% of female victims (Sanctuary for Families, 2023).

That is not to downplay the amount of sexual harassment women do receive in public, with up to 80% reports in Brazil, India, and Thailand; 85% in Canada and Egypt; and 90% in Australia and Afghanistan (Vera-Gray, 2018, pp. 7-8). As a conservative estimate, $\frac{2}{3}$ of women have experienced public harassment at least once in their lives (p. 10), including but not limited to being stared at, approached, followed, or spoken to. A 2014 study across Europe epitomises this sentiment, collecting data from 42,000 women, over half of whom experienced sexual harassment at least once in their lifetime and “almost half of which restricted their freedom of movement based on the fear of gender-based violence” (pp. 8, 13). Moreover, a similar study in Seattle determined that 42% of women avoid leaving the house alone, as opposed to only 9% of men (p. 13).

That said, there is no denying that a son is respectively more exposed to ‘stranger danger’ than a daughter. Bombarded with external threats from an early age, violence becomes his norm. However, he is routinely reminded by his sister’s curfew and clothing restrictions that only girls are meant to feel threatened by the prospect of violence. That is, violence is not done to him; it is something he does. As articulated by feminist academic Fiona Vera-Gray (2018), “Men are more likely than women to provide socially desirable rather than totally candid responses” (p. 23). Therefore, if and when a stranger victimises him, toxic masculinity brews feelings of shame and anger which ultimately fuel violence. If he discloses his trauma, he worries that he will be stripped of his freedom and strictly monitored in the same vein as his sister. Resenting this outcome, he releases his frustrations on the people who embody the fragility and defencelessness he felt during the incident: women and girls. Hence, the streets are a breeding ground for the domestically violent.

The lingering inquiry persists: what objective does the notion of ‘stranger danger’ ultimately serve? Is it a mechanism devised to exert control over womankind, constraining their aspirations to the confines of domesticity?

Is it to limit the opportunity for community engagement, the vessel that enables one to outsource help and network their way into the careers that men are born into? Does it distort a woman's comprehension of the world, presenting it as a realm necessitating constant vigilance for protection? Does it perpetuate the notion of women as dependent entities, reinforcing their reliance on men for financial, social, and physical security? Can it be argued, then, that helicopter parenting inadvertently raises daughters as targets for predatory male individuals, unwittingly fostering their subjugation to patriarchal norms? The objective of this paper remains: are we sending our girls down main roads because if they venture into back streets, the alleys no other woman dares to cross, they may stumble upon a more promising destination?

The following paragraphs wrestle with these questions within the parameters of Vladimir Nabokov's novel *Lolita*. We aim to resist a romanticised reading of the text. Therefore, we only use it to underscore the truths of domestic abuse and dissect the mind of the abuser. Much more can be said by way of Humbert and Lolita's dynamic being a microcosm for the patriarchy and womankind. For that matter, our interest is not with the poetics or style of prose, only the content. In Nabokov's *Lolita*, the theme of control and manipulation is intricately woven into the narrative, echoing the questions about the purpose of 'stranger danger'. Humbert Humbert's obsession with Lolita exemplifies a twisted form of control over a young girl, confining her within his distorted worldview and exploiting her vulnerability for his gratification. Humbert's actions can be seen as a metaphor for the social imposition of limitations on women's autonomy, symbolised by the confinement to domestic roles and dependence on male protection. Moreover, Humbert's predatory behaviour mirrors the insidious influence of patriarchal norms, which perpetuate the subjugation of women and their objectification for male consumption.

3. Beyond Romance: Unveiling Domestic Abuse and Patriarchy through Vladimir Nabokov's *Lolita*

Henceforth, it would be proper to commence the discussion by exploring what it means to groom a victim into being "not a forced slave but a willing one" (Mill, 2008, p. 19). The process of grooming involves a violation of psychological and emotional boundaries, wherein individuals are subliminally coerced into acquiescence through various means of exploitation. Vladimir Nabokov's novel *Lolita* exposes the intricate mechanisms perpetrators employ to cultivate a sense of trust and dependence within their victim/s; ergo, blurring the lines between coercion and consent. What is more, it sheds light on the insidious nature of exploitation that takes advantage of a child's malleable mind, moulding it into believing that they are mature enough to consent, despite the inherent power differentials at play.

Lolita is unreliably narrated by Humbert Humbert, a paedophile who adapts a homogenous narrative to frame the child Lolita as a seductress, a nymph. Therefore, this is not a novel that one can leaf through with divided attention. Readers should remain vigilant and study the prose, lest they become Humbert's next victim. Indeed, the manipulation extends beyond the page, causing discord amongst literary communities as to whether Nabokov's ink was spiked with the venom of a child molester. The present paper argues that *Lolita* is not an insight into Nabokov's closeted paedophilia but an emblem of his literary excellence. The narration is crafted to demonstrate how effective a predator's coercion can be, making even the most well-read and steadfast individuals confuse fiction with reality and become their prey. Therefore, *this paper will not read Lolita* as confessional or semi-autobiographical but as a novel that documents Humbert Humbert's bouts of insanity, not Lolita's loose morals. In short, Humbert weds the widowed Charlotte Haze in pursuit of her daughter, Lolita. Charlotte's death, deceptively described as a car crash, leaves Lolita an orphan. Rather than mourning his late wife, Humbert organises Lolita's life into a series of events that can only be described as harrowing. Performing the role of her quasi-father, Humbert grooms Lolita into enduring countless years of incestuous abuse.

In her memoir *Consent*, Jill Ciment (2024) draws parallels between her husband and Humbert. To the untrained eye, Ciment's relationship is that of fairy tales. That white picket fence kind of love that endures all illness and lasts forty-five years, till death do they part. Beneath the surface, Ciment's husband was once her teacher, a father of two, and twenty years her age when they first sealed their relationship with a kiss. In this instance, I use the plural "they" where a singular 'she' would be more appropriate, for Ciment insists that she was the initiator of their affair. However, with the above discussion on grooming in mind, it can be resolutely stated that Ciment did not make this choice; he did it for her.

Consent purports to answer the question of whether "a story's ending excuse[s] its beginning" (Ciment, p. 116). Nabokov's *Lolita* contains the answer. Had the departing note of the novel been that Lolita was stronger for what she had been through and that she was now immune to hardship, the accusations that Nabokov glorified abuse would have had merit. This paper does not tolerate such rhetoric, however, because *Lolita* does not have that quintessential happy ending that people so often associate with survivor's stories. Even victims themselves will report "[b]elieving that no one would be unlucky enough to be raped twice" (Vera-Gray, 2018, p. 30). In this sense, readers are reluctant to accept Nabokov's narrative because that would be to accept that they, too, are vulnerable to [re]victimisation in the same vein that Lolita was. That said, the final page of *Lolita* suggests that she remained Humbert Humbert's victim until the end:

But while the blood still throbs through my writing hand, you are still as much part of this blessed matter as I am, and I can still talk to you from here to Alaska. Be true to your Dick. Do not let other fellows touch you. Do not talk to strangers. I hope you will love your baby. I hope it will be a boy. That husband of yours, I hope, will always treat you well because otherwise my spectre shall come at him, like black smoke, like a demented giant, and pull him apart nerve by nerve. (Nabokov, 1993, p. 327)

Broadly, Humbert refuses to lay to rest his past with Lolita until he himself has been laid to rest. He articulates this threat through the present tense “while” and “throbs” in the noun phrase “while the blood still throbs”, addressing Lolita as “as much [a] part of” his life so long as he is alive. Alternatively, the noun phrase “as much part of this blessed matter as I am” cements Lolita’s involvement in her own victimisation. Although Lolita is now of an age that is far too old for Humbert to overpower and too overripe for him to desire, he is still determined to possess her mentally. There is an overall understanding that, even when a victim of grooming has physically escaped from her predator, mental warfare is an endless battle.

Moreover, Humbert contradicts himself with the baleful statement that his “spectre shall come at [Dick, Lolita’s husband] like black smoke, like a demented giant”. The discrepancy between the claim that Lolita is his so long as he shall live and the threat that he will continue to haunt her after he dies is yet another sign that Humbert is an unreliable narrator. Nabokov also laces in the subtle irony of Humbert threatening to hurt another man who harms Lolita, lacking the self-awareness that he himself has treated Lolita despicably.

When insisting that she is his to keep, Humbert reveals that all his efforts are to yield a tangible sense of power. Admittedly, the mental gymnastics he performs are the workings of a skilful man. However, this is not a powerful man, for a powerful being would not rely on violence to certify his authority. Drawing parallels between Humbert and the patriarchy, it cannot be overlooked that both are prepared to go to extreme lengths to enslave the female mind. Rather than lock predatory men up, the system locked women and girls inside. This insidious cycle perpetuates the narrative of female subjugation, as exemplified by Humbert’s manipulation of Lolita’s autonomy, a microcosm of the broader societal structures that uphold patriarchal norms. Thus, Humbert’s attempt to assert control over Lolita’s mind not only underlines his own moral bankruptcy but also serves as a stark indictment of the systemic mechanisms that perpetuate the subordination of women.

Whilst Lolita’s case is extreme, it is by no means unusual. In total, 20-36 per cent of girls are sexually abused in childhood (Taylor, 2020, p. 2). What is more, child protective services substantiate a claim of child sexual abuse every 9 minutes (RAINN, 2024). Knowing that 93% of these victims knew of their perpetrator (RAINN, 2024), it can soundly be asserted that many of them were groomed. Through grooming, the abuser isolates his victim from their support network, automating himself as the sole provider of their wants and needs, thus, their life force. Subsequently, the victim is manipulated into believing that they are active participants in their own abuse. Often, the victim convinces themselves of this as a survival mechanism vis-à-vis processing trauma. Indeed, they find solace in the thought that their suffering is self-regulated because it wagers a sense of control. As a result, they develop *Stockholm syndrome*, a condition that submits the captive to their captor by internalising the narrative that they are safest inside with him.

Familiarly, girls who absorb the stranger danger rhetoric from an early age struggle to make friends because they self-seclude. Consequently, predators target her as a prospective victim due to her decreased likelihood of disclosing her experiences to others. Humbert articulates that the offender sees a lonely girl like Lolita as opportune to be “safely solipsized” (Nabokov, 1993, p. 60). By “solipsized”, Nabokov infers that Lolita has no will nor consciousness – “indeed, no life of her own” (p. 62). Not only does Humbert force Lolita to share her body with him, but her mind, too. He funnels his desires, thoughts, and concerns into her so she feels they are her own. Therefore, she is the one to initiate the first kiss, refuse to interact with the boys her own age, and prompt Humbert to take her out of school. Eventually, she became a willing slave, not a forced one.

As scholar John Stuart Mill (2008) attests, cunning predators like Humbert utilise the resources they acquire from their undue male privilege to capture their prey and cement her obedience (p. 19). Stranger danger purports that predators hunt their prey for the kill. To that effect, people conceive of abuse as an isolated incident that cannot be perpetuated over time or manifest in different ways. This sentiment cannot be further removed from the truth. Rather, whomever the brutish man tyrannises over is his for the keeping. The victim’s absolute reliance upon him is his only tangible sense of power. It can, therefore, be stated with certainty that men are only powerful so long as women keep them in power. The sheer nature of the violent crimes men have to commit in order to feel just an ounce of power is de facto a symptom of their innate weakness. To that end, girls like Lolita possess the power that abhorrent men like Humbert leach onto until she herself believes her body to be nothing more than a weak vessel. In this sense, Humbert will tighten his grasp on Lolita in the most literal and figurative sense and hold onto her until death does, and they part. To make the process easier for himself, however, he must ensure she does not put up a fight. Observably, the more he has to control her, the more out of control he feels. Therefore, he implements the fear factor of stranger danger so that Lolita will keep herself in check for him.

Humbert references stranger danger three times in *Lolita* (1993): “*Never Talk to Strangers*” (p. 32), “If I were you, my dear, I would not talk to strangers” (p. 138), and “[d]o not talk to strangers” (p. 327). In the first instance, Humbert is leafing through the limited selection of books in his prison’s library. Nabokov wove this detail in to ridicule Humbert’s hypocrisy in protesting the monotonous life being a prisoner has forced him to live when he is in there for violating Lolita’s human rights to the same extent. Underscoring the irony, one of the books that Humbert skim reads has Lolita’s government name in it: Dolores. Coincidentally, the Dolores that his chosen text mentions is about an actress who debuted as the lead role in a play conveniently named “*Never Talk to Strangers*”. Recall that this paper forewarned that Humbert is an unreliable narrator. Allowing this information to dictate the reading of *Lolita*, it can safely be asserted that only a remarkably cosmic event would spur Lolita’s birth name and a play titled after the stranger danger trope would appear in a prison’s restricted library.

All considered, Humbert manages to plant his manipulative seed early on without being overtly transparent to an ordinary reader. It is no longer Lolita that he is trying to persuade but his reader, who is left to dissect the purpose and meaning of every word he uses, every story he tells, and every urban legend he employs if they are to form an opinion independent of his own. Following this line of reason, when Humbert first lectures Lolita on why she should “not talk to strangers” (p. 138), readers have already been wired to believe he is acting out of care. That is, a reader may embark on the novel already suspicious or, perhaps, indifferent to Humbert. However, as he meditates on the name Dolores associated with a cautionary play on stranger danger and draws parallels back to him cautioning a girl by the same name, the reader is subliminally informed that he was pre-empting that play being based on her. By the same token, stranger danger has permeated generations of women and girls into believing that they ought not to “talk” to anyone outside of their echo chamber.

On that note, *Lolita* begins plateaus and ends with stranger danger. Imperatively, the warning, “[d]o not talk to strangers” (p. 327), sits on the final page. What Humbert intends to be the moral of the story lingers with readers who have fallen victim under the spell of his prose. Alternatively, if the novel's content did not escape their attention, the reader concedes that stranger danger is the least of Lolita’s problems. The end pursued through stranger danger is otherwise. Malevolent men like Humbert distract their prey by framing others as their predators.

Let us now consider how patriarchal capitalism does the same. Foremost, women and girls are sold expensive anti-rape devices that range from pepper sprays to emergency alarms, indeed anything but criminal justice reform. Evidently, capitalism has the financial capacity to haemorrhage money on counterproductive gadgets but cannot redirect the money flow to improve the justice system. Men also have the common sense to give out safety advice like “[d]o not talk to strangers” (Nabokov, 1993, p. 327) despite research showing this “may increase women’s fear” (Vera-Gray, 2018, p. 20) and they are more likely to be victimised. The increased fear is often a result of the subliminal message that women and girls ought not to trust their own perception of reality, causing them to wait until an incident has escalated before they consider defending themselves.

Adding flesh to the bones of this argument, Vera-Gray (2018) lists the range of personal safety devices marketed directly to women, including “pepper spray that looks like perfume, lipsticks that are also three-million-volt stun guns, and even a range of sports bras that contain either a built-in knife sheath or a pocket to hold pepper spray...knife and mace sold separately.” (p. 26). Knowing what we do about men not only being more likely to be victimised but also being in denial about their level of risk, would it not be more fit to make them the target audience of these products? A key message is being sent here: Women are not self-sufficient enough to protect themselves; men are – or, at least, they are supposed to be.

In more explicit terms, the system is happy to place the onus on women to take preventative measures but refuses to tackle the issue at its source: men. Indeed, these anti-rape kits contribute to victim-blaming culture inasmuch as the precautions of stranger danger do. If a woman or girl does not have the money to invest in these items or if she dares to interact with other human beings that her partner or parents have not screened, what results from that is her fault and hers alone. Moreover, a serial offender, especially one who has narcissistic tendencies, will be nothing more than amused by these devices. For perpetrators like Humbert, they are nothing more than that their prospective victim is living in trepidation of strangers and thus is the least prepared to notice and pre-empt his attack from inside the house.

It is also a point of interest that Humbert hopes Lolita’s baby “will be a boy” (1993, p. 327). In this simple sentence, many truths can be unveiled. For instance, it could be that Humbert wishes for a boy because he knows what men of his kind can do to a young girl. An ounce of remorse can be detected in this interpretation, giving Humbert a fraction of humanity as he does not wish the same ill he caused Lolita on her baby. Whilst optimistic, this interpretation is out of character for Humbert, once again lending itself to the unreliable narration. A reader who has fallen victim to Humbert’s schemes would have sympathised with him at this moment, identifying it as a redemption arc. However, this character development would have been long overdue, and it is not promising that Humbert would repent for his sins when he got away with them for so long. On that note, it is fair to speculate that

this is yet another technique groomers use in their arsenal against women and girls, pretending to have changed when they do not intend to.

There is also reason to believe that Humbert is hoping for a boy because it would be easier to attack him in public. Due to the misconception that males are less likely to encounter stranger danger, the streets become their playing ground from an early age. A young girl, on the other hand, especially one born from a mother who has experienced sexual trauma, will not have that same freedom. As such, it is harder for perpetrators to access girls, hence why they are more likely to either victimise a boy in public or target the girls in their private life.

All told, a more realistic perspective on Humbert hoping Lolita will not have a girl is that, in raising a girl, Lolita will be able to identify all the wrongdoings Humbert committed as her pseudo-father. Being in a position where she is taking care of a girl that is of her age when she was first victimised by Humbert, Lolita may experience flashbacks and come to terms with some of the traumas she suppressed. In doing so, Humbert’s grasp on her mental well-being will loosen, giving her more free terrain and him less power. For perpetrators like Humbert, power is of utmost importance in securing a victim’s complicity. Hence, Humbert took advantage of the long-term memory loss that is characteristic of childhood. Even when Lolita reaches an age where she can comprehend what happened to her, she will only recall Humbert’s telling of events. A lot of sexual trauma that occurs during formative years is, both fortunately and lamentably, forgotten. Whilst it is expected not to reflect on your childhood in vivid detail, those who endured pain that was too harmful for their brain to harbour often experience dissociative amnesia. In this case, dissociative amnesia entails the subconscious act of erasing and reworking memories from childhood with a primal intent to self-preserve. As such, many victims are unaware of what they experienced until a later stage. Certain stimuli like a man’s scent or sense of nostalgia can provoke these memories, flashbacks, and nightmares. Subsequently, child abuse cases like the ones from the 1970s were only recently explicated (Dodd, 2020).

Furthermore, Humbert forecasts Lolita’s lapses in memory and fills these gaps with his preferred telling of events. Alternatively, as John Stuart Mill would posit, he truly believes that his version of the past is a fact, for “men usually see only what they already had in their own minds” (2008, p. 28). Irrespective of his level of self-consciousness, Humbert describes this process as a matter of “feed[ing] the analytic faculty with boundless alternatives [...] which causes each visuali[s]ed route to fork and re-fork without end in the maddeningly complex prospect of [the] past” (Nabokov, 1993, p. 14). Broadly, the noun phrase “without end” threatens the extent to which Humbert is willing to go to protect himself at the expense of Lolita. Although his sexual appetite for her has a short shelf-life, he is determined to possess her mind until the last possible moment, be it the “end” of the novel. As aforementioned, the imperative “[d]o not talk to strangers” (p. 327) is woven into the departing lines of the text, cementing Humbert’s commitment to controlling Lolita until that very last moment.

Epitomising paedophilia, Humbert would consider late adolescence Lolita’s expiry date. Therefore, he moulds Lolita into the adult he prefers her to be: an adult that bears no resemblance to adulthood at all. Notably, the adjective “boundless” puts flesh on the bones of the argument that there is no ‘end’ to his cruel treatment so long as he shall live. Likewise, the noun “alternatives” depicts the spectrum of beliefs about the outside world he instills in Lolita to control her. That way, if and when her memory serves, she will be insecure in her own perception of the past and favour Humbert’s version of events.

Similarly, stranger danger is a lesson that is taught to girls from the early stages of life, preparing them for a world that reserves no safe space for them indoors or out, so much so that “women [are] restricting their own access in public space” by not “hanging out in public with no purpose or reason in the same way many men [do]” (Vera-Gray, 2018, p. 9). As such, they do not loiter or explore nature, the hub for creativity and freedom, because they have learnt that “keeping themselves safe *from* violence is more important than feeling safe *to* express and expand [themselves] freely in the world” (p. 83). That is, they believe that staying inside is trading their freedom for safety. To the detriment of both, men who are violent towards them in both public and private spaces share the desire to decrease the life space of women to increase their own. The limits set on women’s ability to exercise their freedom are, in part, self-induced and, in total, engineered by men.

4. CONCLUSION

It is now time to revisit the initial inquiries deferred in the introduction. This paper has confirmed that a girl's or woman's greatest enemy is domestic. It has also been reasoned that the fear instilled in young girls through 'stranger danger' not only undermines their autonomy but also restricts their ability to establish independence and make informed choices about their bodies. It shortly became clear that a life ruled by fear is a life not lived. In *Lolita*, the illusion of domestic safety is fundamentally undermined by the presence of Humbert Humbert, whose insidious manipulation and control transform Lolita's seemingly secure environment into a space of psychological and emotional peril. Much like the babysitter's disquieting discovery that the source of her fear is an intruder already within her home, Lolita's reality is destabilised by Humbert's covert and pervasive influence. This research has illustrated that the domestic setting, as in Nabokov's novel, often perceived as a bastion of security, can become a site of profound vulnerability and exploitation. The study, hence, has exemplified how Humbert's manipulation of Lolita's perceptions and memories mirrors the trope's unsettling revelation that danger lurks where it should be safest. This connection has highlighted how cultural narratives of fear, whether through horror films or folklore, resonate with the psychological horror of *Lolita*. Both domains underscore the unsettling reality that the boundaries between safety and danger are perilously thin and that the actual threat often resides within the very confines of domesticity itself. Thus, *Lolita* has offered a fertile literary lens through which the trope's implications can be further explored, revealing how the facade of domestic security can mask the most insidious forms of control and abuse.

The study has shown that the fear instilled by 'stranger danger' not only undermines the autonomy of young girls but also restricts their ability to establish independence and make informed choices about their bodies. Ergo, a life ruled by fear, is a life not lived. Nabokov's *Lolita* aptly illustrates the parallels between patriarchal control and grooming tactics, revealing the illusion of safety within domestic confines. The study has unpacked the truth that persists through *Lolita*, which is that the home is not a safe space but a trap. This study has also illuminated the intersections among social narratives, gender dynamics, and the subtle mechanisms of domestic abuse. Analysing the 'Call is Coming from inside the House' trope alongside *Lolita*; the study has reached out that the pervasive fear surrounding 'stranger danger' perpetuates cycles of victimisation and complicity among women and girls. The parallels between patriarchal dominance and grooming tactics have underscored the unsettling reality that the home, traditionally seen as a place of refuge, can be a facade for exploitation. As such, *Lolita* has served as a reminder that safety cannot be assumed within domestic confines alone. Hence, it is imperative to challenge established cultural norms and social responses that foster victim-blaming and overlook the root causes of gendered violence. By advocating for a precise understanding of fear and safety, this study has aimed to spark a reassessment of prevailing attitudes and norms, ultimately striving towards a future where autonomy and agency are safeguarded, free from the shackles of fear and oppression.

REFERENCES

- About sexual assault*. RAINN. <https://www.rainn.org/about-sexual-assault>
- Brunvand, J. H. (1981). *The vanishing hitchhiker: American urban legends and their meanings*. W. W. Norton & Company.
- Clover, C. J. (1992). *Men, women, and chain saws: Gender in the modern horror film*. Princeton University Press.
- Coleman, R. R. M. (2011). *Horror noire: Blacks in American horror films from the 1890s to present*. Routledge.
- Ciment, J. (2024). *Consent: A memoir*. Pantheon.
- Dodd, V. (2020, February 5). *Police uncovering “epidemic of Child abuse” in 1970s and 80s*. The Guardian. <http://www.theguardian.com/uk-news/2020/feb/05/police-uncovering-epidemic-of-child-abuse-in-1970s-and-80s>
- Femicide Epidemic*. Sanctuary for families. <https://sanctuaryforfamilies.org/femicide-epidemic/>
- Greer, G. (1999). *The whole women*. Doubleday.
- Marx, K. (1977). *A contribution to the critique of political economy*. Progress Publishers.
- Mill, J. S. (2008). *On the subjection of women*. Hesperus.
- Nabokov, V. V., & Amis, M. (1993). *Lolita*. Everyman’s Library.
- Taylor, J. (2020). *Why women are blamed for everything: Exploring victim blaming of women subjected to violence and trauma*. Constable.
- Vera-Gray, F. (2018). *The right amount of panic*. Policy Press.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

Yazar 1, bütün bölümlere katkı sunmuştur.

Yazar 2, bütün bölümlere katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.05.2024
Kabul Tarihi : 10.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1484974>

DIŞ BORÇ VE CARİ İŞLEMLER DENGESİNİN EKONOMİK İSTİKRAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Şaban ÖNCEBE¹, Ahmet UĞUR²

ÖZ

Gelişmekte olan ülkelerde yurt içi tasarruf düzeyi düşük olduğundan ekonomik büyüme ve kalkınmanın finansmanı için dış borçlanma çok sık tercih edilen bir kaynaktır. Aynı zamanda bu ülkelerde cari açığın kapatılmasında da yine bu kaynağa müracaat edilmektedir. Türkiye’de de benzer bir şekilde bilhassa 1980’li yıllardan sonra dış borç adeta ekonominin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla bu kaynağın makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi de merak edilen bir konu olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde 1990-2021 dönemi için dış borçlanma ve cari işlemler açığının makroekonomik istikrar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Makroekonomik istikrar değişkeni için Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) metodolojisi baz alınarak ekonomik istikrar endeksi oluşturulmuştur. Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model (ARDL) sınır testine dayalı analizler yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde toplam dış borç servisi makroekonomik istikrarı pozitif yönde etkilemektedir. Fakat aralarındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Cari açık ile makroekonomik istikrar arasında ise uzun dönemde negatif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Daha iyi bir borç yönetimi ile dış borçlar yatırımlara kanalize edildiği takdirde, dış borçlanma ekonomik istikrar üzerinde daha da olumlu bir etkiye sahip olabilir. Aynı şekilde cari dengenin ekonomik istikrara katkı sağlaması için ödemeler bilançosunda da ihracatın artırılması ithalatın da azaltılması gerekmektedir.


Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Cari Açık, Ekonomik İstikrar, ARDL, ICRG.

¹ Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uyg. Bölümü, soncebe@adiyaman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8590-6538>

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ahmet.ugur@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5735-7428>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.05.2024
Date Accepted : 10.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1484974>

THE EFFECT OF EXTERNAL DEBT AND CURRENT ACCOUNT BALANCE ON ECONOMIC STABILITY


Şaban ÖNCEBE¹, Ahmet UĞUR²

ABSTRACT

Since the level of domestic savings is low in developing countries, external borrowing is a frequently preferred source for financing economic growth and development. This source is also utilized to cover current account deficits in these countries. Similarly, in Turkey, especially since the 1980s, external debt has almost become an integral part of the economy. Therefore, the impact of this source on macroeconomic variables has been a subject of interest. In this study, the effects of external borrowing and current account deficit on macroeconomic stability are examined for the Turkish economy during the period 1990-2021. An economic stability index was created based on the International Country Risk Guide (ICRG) methodology for the macroeconomic stability variable. Analyses based on the Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL) bounds test were conducted. According to the analysis results, in the long term, total external debt service positively affects macroeconomic stability. However, the relationship between them is not statistically significant. A long-term negative and significant relationship was found between the current account deficit and macroeconomic stability. If external debts are channelled into investments with better debt management, external borrowing could have a more positive impact on economic stability. Similarly, to contribute to economic stability through the current account balance, exports should be increased and imports should be reduced in the balance of payments.

Keywords: External Debt, Current Account Deficit, Economic Stability, ARDL, ICRG.

¹ Lecturer Dr., Adiyaman University, Gölbaşı Vocational School Department of Accounting and Taxation, soncebe@adiyaman.edu.tr, 
<https://orcid.org/0000-0001-8590-6538>

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, ahmet.ugur@inonu.edu.tr, 
<https://orcid.org/0000-0002-5735-7428>

1. GİRİŞ

Dış borç, çoğu gelişmekte olan ülke için bilhassa kalkınma amacıyla ulusal gelir kaynaklarını desteklemenin bir yolu olarak önemli bir finans kaynağı niteliğindedir. Bu ülkeler genellikle düşük düzeyde yurt içi tasarruflara sahiptir ve bu durum dış borçlanmayı zorunlu bir hale getirmektedir. Vergi gelirlerinin sınırlı olduğu ve hükümetin makroekonomik istikrardan ödün vermek istemediği durumlarda dış borçlanma, alt yapı geliştirme projelerinin finansmanı için cazip bir seçenek olabilmektedir (Manasseh vd., 2022). Ekonominin ayrılmaz bir parçası haline gelen dış borcun makroekonomik değişkenler, bilhassa ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Türkiye’de de dış borçlanma özellikle 1980’li yıllardan sonra ülke ekonomisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkiye’de sıklıkla tercih edilen bu finansmanın makroekonomik değişkenlerin, özellikle ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bayır (2020), Biçer (2020), Ağır (2016), Çöğür (2011) ve Bilginoğlu ve Aysu (2008) yaptıkları çalışmalarda dış borcun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucunu elde etmişlerdir. Hotunoğlu ve Yavuzer (2020), Yıldız (2019) ve Gövdeli (2018) ise dış borç ile ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye’nin son üç yıllık dış borç verilerine bakıldığında brüt dış borç stokunun miktar olarak sürekli arttığı; fakat dış borç yükünün (brüt dış borç stoku/Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH)) ise azaldığı görülmektedir. Bu duruma sebep olarak GSYH’nin dolar bazında yükselmesi gösterilebilir. Dış borç yükü 2020,2021 ve 2023 yılları için sırasıyla şu şekildedir; %59,8, %54,2 ve %50,7’dir (Kamu Borç Yönetimi Raporu, 2023).

Yurt içi tasarrufların yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme ve kalkınmanın finansmanı için dış borçlanmaya gitmektedirler. Türkiye’de de dış borçlar sürekli artan bir görüntü sergilemekte olup dış borcun ekonomi üzerindeki etkisi merak edilen bir araştırma konusudur. Bu sebepten dolayı Türkiye’de dış borcun ekonomik istikrar üzerindeki etkisi ile yorumlamalara ve gelecek ile ilgili birtakım çıkarımlarda bulunmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere makroekonomik istikrar sağlandığı zaman yatırım ortamları daha da iyileşir ve ülkeye daha fazla sermaye girer. Bunun sonucunda cari açık azalır. Dolayısıyla makroekonomik istikrar ile cari işlemler dengesi arasında negatif bir ilişkinin ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Başka bir deyişle cari işlemler açığı arttığı zaman makroekonomik istikrarın bundan olumsuz etkilenmesi muhtemel bir sonuçtur (Bernanke, 2005).

Bu çalışmada, toplam dış borç servisi ve cari işlemler dengesinin ekonomik istikrar üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Literatürde bu ilişki genellikle dış borç göstergelerinin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi ekonomik büyüme, enflasyon, cari işlemler açığı gibi değişkenler için ayrı ayrı ele alınıp incelenmiştir. Fakat ekonominin performansını salt büyüme veya enflasyon gibi tek değişken ile ölçmek doğru sonuçların elde edilmesinde yeterli olmayabilir. Literatürdeki bu açığı gidermek için bu çalışmada ICRG veri metodolojisi baz alınarak Türkiye için 1990-2021 dönemine ait ekonomik istikrar endeksi oluşturulmuştur. Bu endeks; kişi başına düşen GSYH, ekonomik büyüme oranı, enflasyon oranı (TÜFE), bütçe dengesi/GSYH ve cari işlemler dengesi/GSYH değişkenlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de ekonomik istikrar endeksinin kullanıldığı bu denli bir çalışma daha önce hiç yapılmamıştır. Bu da çalışmaya ayrı bir özgünlük katmaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda, Türkiye ekonomisi için 1990-2021 döneminde ait yıllık veriler kullanılarak ARDL sınır testi ile dış borç servisinin ve cari dengenin ekonomik istikrar etkisi üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma, giriş ve sonuç bölümü haricinde beş ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, kavramsal çerçeve başlığı adı altında makroekonomik istikrar, dış borç ve cari denge ile ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, literatür taraması yapılmıştır. Dördüncü bölümde, Türkiye’de 1990-2021 döneminde ekonomik istikrar, dış borç ve cari işlemler dengesi ilişkisi grafiksel olarak incelenmiştir. Üçüncü bölüm, veri seti, yöntem ve araştırmada kullanılan testlerin metodolojisinden oluşmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, analiz sonuçları ortaya konulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Makroekonomik istikrar, enflasyonun düşük ve tahmin edilebilir, maliye politikasının istikrarlı ve sürdürülebilir, reel faizlerin ve döviz kurunun istikrarlı ve rekabetçi bir seviyede, ödemeler dengesinin denk olduğu, özetle iç ve dış dengenin birlikte sağlandığı bir makroekonomik çerçeve olarak ifade edilebilir (Fischer, 1993). Bir başka ifade ile bir ülkedeki tüm kaynakların ve imkânların verimli bir şekilde istihdamını sağlamak için iç ve dış etkenlerin kaynaklar ve imkânlar üzerindeki etkisini asgari seviyeye indirecek ve değişen ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde ekonomide kararlı bir denge ortamının sağlanmasıdır (Süleymanov & Zeynalov, 2009).

Makroekonomik istikrar için genel olarak aşağıdaki göstergeler kullanılmaktadır (United Nations UNCTAD, www.stats.unctad.org):

- Reel GSYH’deki Büyüme Oranı,

- Enflasyon (TÜFE),
- İşsizlik Oranı,
- Cari İşlemler Dengesi/GSYH,
- Bütçe Dengesi/GSYH,
- Faiz Oranı,
- Döviz Kuru.

Toplam dış borç, bir ülkenin yabancı alacaklılara borçlu olduğu para, mal veya hizmet olarak geri ödenebilen borcu ifade etmektedir. Dış borçlar; kamu ve kamu garantili borçlar ve özel garantisiz uzun vadeli borçlar, kısa vadeli borçlar ve IMF kredisi kullanımı olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Kamu ve kamu garantili dış borçlar, hükümet, kamu şirketleri, KİT, kalkınma bankaları ve diğer karma işletmeler, özerk kamu kurumları ve dış kuruluşlar da olmak üzere kamu borçlarının uzun vadeli dış borçlarını kapsamaktadır. Kısa vadeli borçlar, vadesi maksimum bir yıl olan borçlardan oluşmaktadır. Özel garantisiz dış borçlar, özel borçluların bir kamu kurumu tarafından geri ödemesi garanti edilmeyen uzun vadeli dış borç yükümlüklerini içermektedir (World Bank International Debt Statistics, 2023).

IMF kredisi kullanımı, üye ülkelerin rezerv pozisyonuna karşı çekilen miktarlar haricinde IMF'den para çekmeleri olarak ifade edilmektedir. IMF kredisinin kullanımı, stand-by, uzatılmış, yapısal uyum, geliştirilmiş yapısal uyum ve sistemik dönüşüm kolaylığı düzenlemeleri kapsamındaki satın alma ve kullanımların yanı sıra güven fonu kredilerini de kapsamaktadır. SDR tahsilleri de bu kategoriye girmektedir (World Bank International Debt Statistics, 2023).

Toplam dış borç servisi ise anapara geri ödemelerinin ve uzun vadeli borçlar için para, mal veya hizmet olarak ödenen faizin, kısa vadeli borçlar için ödenen faizin ve IMF'ye yapılan geri ödemelerin (geri satın almalar ve masraflar) toplamından oluşmaktadır (World Bank International Debt Statistics, 2023).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin önündeki en büyük nedenlerden biri yurt içi tasarrufların yeterli düzeyde olmamasıdır. Bu ülkeler yurt içinde yeterli kaynak bulamadıklarından dolayı büyük montanlı alt yapılarına finansman sağlamak, sanayileşmeyi teşvik etmek, bütçe açıklarını kapatmak, vadesi dolan dış borçların ödemesini yapmak, deprem, sel vb. afetler gibi olağanüstü harcamalara kaynak sağlamak, yeterince gelişmemiş yerel sermaye piyasasındaki ve ödemeler bilançosundaki açıklara kaynak sağlamak için dış borçlanmaya müracaat etmektedirler (Ela & Pata, 2020).

Türkiye'de de dış borçlanmanın temel sebebi iç tasarrufların yetersizliğidir. Bununla birlikte ulusal para biriminin değerinin korunması için döviz rezervinden kaynaklı döviz talep edilmesidir. Dış borçlanmada bir artış olduğu zaman döviz veya mal ve hizmet girişinde de bir artış olmaktadır. Dış borçlanmanın neticesinde sağlanan kaynaklar yatırımların artmasına, dolayısıyla üretimin ve millî gelirin artmasına imkân sağlamaktadır. Bu artış aynı zamanda ekonomik büyüme oranında da bir artışa yol açmaktadır (Korkmaz, 2015).

Bir ekonomide, cari işlemler dengesi ile ilgili veriler ödemeler bilançosu üzerinden temin edilmektedir. Ödemeler dengesi, yurt içindeki yerleşiklerin yerleşik olmayanlarla yaptığı iktisadi faaliyetler sonucunda elde edilen gelir ile yapılan harcamaların genel olarak özetini içermektedir. Ödemeler dengesi kalemlerinden biri olan cari işlemler hesabı; dış ticaret dengesi (ihracat-ithalat), hizmetler dengesi (hizmet ihracatı-hizmet ithalatı), net dış faktör gelirleri (dış yatırım gelir-gider) ve cari transfer (karşılıksız dış alem gelir-gider) dengeleri toplamından elde edilmektedir. Cari işlemler hesabının dönemsel hesaplamaları sonucunda cari açık veya cari fazla ortaya çıkmaktadır (Yıldız, 2019).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde Türkiye'de ekonomik istikrar endeksi ve cari işlemler dengesi ile dış borç arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatürde bu ilişki daha çok dış borç göstergeleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki şeklinde araştırılmıştır. Yurt dışında ise Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) verilerinden elde edilen finansal istikrar dış borç ilişkisi şeklinde yapılan çalışmalar mevcuttur. Literatür çalışması aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.
Literatür Özeti

Yazar(lar)	Metot	Dönem	Ülke	Sonuç
Küçükkara & Acet (2023)	Granger Nedensellik	2000:Q1-2021:Q4	Türkiye	Net dış borç stokuyla GSYH arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.
Taş & Ekmekçiler (2022)	Johansen eşbütünleşme	1998:Q1 2021:Q4	Türkiye	Kısa ve uzun vadeli dış borçlar; GSYH, tüketim ve yatırım üzerinde pozitif bir etkiye sahip olup aralarında anlamlı bir ilişki vardır. Fakat uzun vadeli dış borçlar daha fazla bir etkiye sahiptir.
Gülcemal (2022)	Gengenbach, Urbain ve Westerlund vb. Nedensellik, Heterojen VAR Modeli gibi panel eşbütünleşme analizleri	1990-2019	Arjantin, Brezilya, Rusya, Türkiye, Filipinler ve Güney Afrika	Türkiye, Filipinler ve Güney Afrika'da toplam dış borç stokundan enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi olup dış borcun enflasyonu açıklamada anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.
Yurdadoğ vd. (2021)	Teorik	2000 ve Sonrası	Türkiye	Çalışma neticesinde hem iç borç hem de dış borç göstergelerinde 2000 sonrası istikrarın sağlandığı belli yıllarda bilhassa kriz dönemlerinin akabinde ve covid-19 pandemi döneminde istikrarsızlığın başladığı tespit edilmiştir.
Makun (2021)	ARDL	1980-2018	Fiji Adaları	Dış borcun doğrusal analizinin büyüme üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğrusal olmayan analiz sonucuna göre ise dış borcun büyüme üzerinde asimetric bir etkisinin olduğu anlaşılmıştır.
Tatar & Erdoğan (2020)	VAR ve Granger Nedensellik Testleri	1970-2018	Türkiye	Dış borç ve döviz kurunun istikrarlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.
Silva (2020)	OLS	1999-2019	Portekiz	Toplam dış borç stokunun (Özel+Kamu) kamu yatırımlarını artırmakta olduğu ve özel sektör yatırımlarını olumsuz etkilediği sonucu elde edilmiştir.
Bayır (2020)	Johansen eşbütünleşme	2002:Q1-2020:Q1	Türkiye	Uzun dönemde dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi düşürdüğü tespit edilmiştir.
Biçer (2020)	ARDL	1970-2017	Türkiye	Bütün modellerde Dış borç değişkenlerinin ekonomik büyümeyle ters yönlü bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.
Yıldız (2019)	VAR Analizi	1998:Q1-2017:Q4	Türkiye	Analiz sonuçlarına göre; Türkiye'de cari açığın hem ekonomik büyüme hem de dış borç üzerinde, dış borçlanmanın ise sadece ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.
Duman (2017)	VAR Analizi	2003-2017	Türkiye	Ekonomik büyümenin cari açık üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğu ve cari açıktan ekonomik büyümeye doğru bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır.
Bal (2017)	Zaman Serileri Analizi	1989-2015	Türkiye	Cari açık ile dış borç arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup cari açığın finansmanında dış borçlanmanın tercih edildiği bulgusu elde edilmiştir.

Eberhardt & Presbitero (2015)	Panel Veri	1960-2012	118 ülke (Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler)	Uzun dönemde doğrusal modelde kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde doğru yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemde ise kamu kesimi borcu ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.
Şahin & Mucuk (2014)	VAR Analizi	2002-2013	Türkiye	Cari açık, ekonomik büyümeyi artırmakta olup her iki değişken arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Ramzan & Ahmad (2014)	ARDL	1970-2009	Pakistan	Yapılan analizler sonucunda, ikili ve çok taraflı dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.
Shahzad vd.. (2014)	En Küçük Kareler Çoklu Regresyon Modeli	1980-2013	Pakistan	Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Bal & Rath (2014)	ARDL	1980-2011	Hindistan	Kısa dönemde kamu borcundaki artışın ekonomik büyümeyi teşvik edebileceğini; fakat uzun dönemde bu artışın Hindistan'ın ekonomik büyümesini olumsuz etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.
Suleiman & Azeez (2012)	EKK	1970-2010	Nijerya	Uzun dönemde dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği tespit edilmiştir.
Hallak (2013)	EKK	1990-2006	Türkiye'nin içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler (45)	Uluslararası finansal istikrara özel sektör dış borcunun kamu dış borcundan daha fazla bir katkı sağladığı sonucu elde edilmiştir.
Çöğürçü (2011)	Johansen eşbütünleşme ve EKK	1980-2009	Türkiye	Ekonomik büyüme üzerinde dış borçlanmanın ve nüfus artış hızının negatif bir etkisinin olduğu sonucu hâsıl olmuştur.
Seyrek (2006)	İki aşamalı EKK ve Hata Düzeltme Modeli (ECM)	1950-2003	Türkiye	Türkiye'de yüksek borç stokunun enflasyona sebebiyet verdiği ve dış borç stokunun ekonomik büyümeyi yavaşlattığı gözlemlenmiştir.
Ulusoy & Küçükkale (1996)	Nedensellik ve Regresyon	1965- 1994	Türkiye	Dış borçlanmanın, enflasyonu artırıcı bir role sahip olduğu ve ekonomik büyümeyi ters yönde etkilediği sonucu hâsıl olmuştur.

Literatürdeki çalışmalarda da görüldüğü gibi dış borçlanmanın ve cari işlemler dengesinin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi genellikle tek bir değişken üzerinden araştırılmıştır. Bu tek değişken ise genellikle ekonomik büyüme olmakla birlikte bazı çalışmalarda da enflasyon, döviz kuru ve cari açık değişkenleri kullanılmıştır. Fakat ekonomi performansını tek bir değişken üzerinden ele almak çok doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü böyle bir durumda analizlerden çok reel sonuçlar çıkmayabilir. Bu anlamda literatürde bir açıklığın olduğunu söylemek mümkündür. Literatürdeki bu açıklığı gidermek için dış borçlanmanın ekonomik büyüme, kişi başına düşen GSYH, enflasyon, cari işlemler dengesi ve bütçe dengesi gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi, tüm bu değişkenleri içinde barındıran ekonomik istikrar endeksi/riski değişkeni kullanılarak araştırılmıştır. Çalışma bu yönüyle literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışma gelecek çalışmalar için de araştırmacılara, Türkiye özelinde veya belli bir ülke grubunda ekonomik istikrar endeksinin dış borçla olan ilişkisinin farklı boyutlarını araştırma olanakları tanıyacaktır.

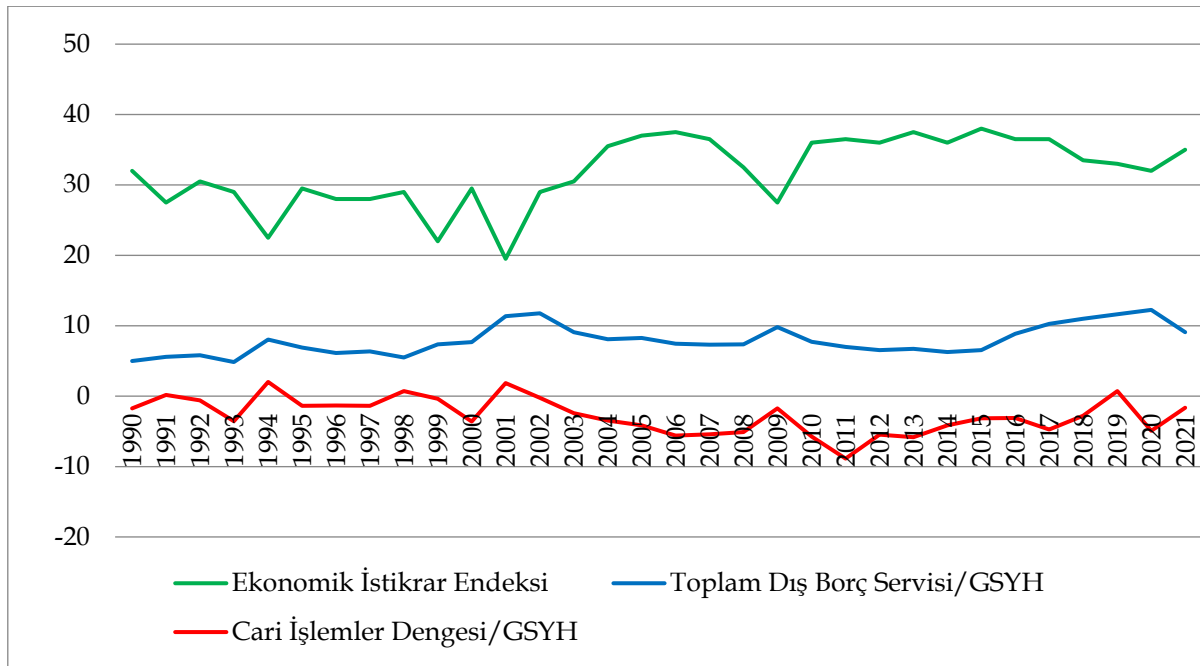
4. TÜRKİYE'DE EKONOMİK İSTİKRAR, DIŞ BORÇ VE CARİ İŞLEMLER DENGESİNİN SEYRİ (1990-2021)

Türkiye'de 1990-2021 döneminde ekonomik istikrar endeksi, cari işlemler dengesi ile toplam dış borç servisi ilişkisi aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 1'deki verilere bakıldığında cari işlemler dengesinin genel olarak açık verdiği görülmektedir. Toplam dış borç servisi/GSYH oranının; 1990-2001 yılları arasında genellikle artış, 2002-2008 döneminde azalış, 2009-2014 arası dönemde azalış ve 2015-2020 döneminde ise artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1990-2001 döneminde düşük bir istikrar, 2002-2021 yılları arasında ise genellikle ortalama bir istikrarın olduğu göze çarpmaktadır. 1993-1994 süre zarfında dış borç servisi yükü artmış olup cari işlemler açığı azalmıştır. 1994-1997 dış borç servisi yükü azalmış cari işlemler açığı artmıştır. Dolayısıyla 1993-1997 yılları arasında iki değişken arasında negatif bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Bu süre zarfında ekonomik istikrar endeksinin düşüşte olduğunu söylemek mümkündür. 2002-2006 döneminde ekonomik istikrar endeksi ve cari işlemler açığı artmış ve dış borç servisi yükü ise azalmıştır. Bu dönemde toplam dış borç servisinin ekonomik istikrarı olumsuz etkilemediği söylenebilir. 2008 kriz döneminde ekonomik istikrar endeksinin ve cari işlemler açığının düştüğü ve toplam dış borç servisi yükünün ise arttığı gözlemlenmektedir. 2011-2021 yılları arasında ekonomik istikrar endeksi ve dış borç servisi yükünün arttığı ve cari işlemler açığının ise azaldığı görülmektedir. Bu süre zarfında dış borç ödemelerinin ekonomik istikrarı olumsuz etkilemediği sonucuna varılabilir. Cari işlemler açığının azalmasının ise ekonomiye olumlu bir hava kattığı söylenebilir.

Türkiye'de 2000'li yıllardan sonra uygulanan düşük kur yüksek faiz politikası ithalat artıcı bir etkiye sahip olduğu için ülkede sürekli dış ticaret açığı ve cari açık sorunları ortaya çıkmıştır (Ertuna, 2007). Cari açığın finanse edilmesinde dış borç önemli bir kaynak olup üzerinde durulması gereken bir konudur. Cari açığın finanse edilmesinde dış borçlanmaya giden ülkeler kısa vadede elde ettikleri döviz rezervleriyle finansman sorunlarını erteleseler bile bu durum bilhassa kısa vadeli spekülatif para akışlarının etkisi ile istikrar sorunları yaşanmakta, dış borç anapara ve faiz ödemeleri ülke ekonomisinde olumsuz etkilere sebebiyet verebilmektedir (Çeştepe vd., 2014).

Grafik 1. Dış borç, ekonomik istikrar endeksi ve cari işlemler dengesi eğilimleri (%)



Kaynak: World Bank, 2023; Ekonomik istikrar endeksi ICRG metodolojisi baz alınarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

5. METODOLOJİ

5.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Hipotezi

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de toplam dış borç servisi ve cari işlemler dengesinin makroekonomik istikrar üzerindeki etkisini araştırmaktır. Makroekonomik istikrarı temsilen ekonomik istikrar endeksi/riski kullanılacaktır. Çalışma 1990-2021 dönemini kapsamaktadır. Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG)'nin analize dâhil ettiği ülkelerin veri yetersizliğinden dolayı çalışmanın başlangıç yılı 1990 olarak alınmıştır.

Bu çalışmanın temel hipotezi, 1990-2021 dönemi için Türkiye'de uzun dönemde toplam dış borç servisi ile makroekonomik istikrar endeksi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Cari işlemler dengesi ile bu endeks arasındaki temel hipotez ise iki değişken arasında negatif bir ilişki olabileceği şeklindedir. Dış borçlanma ağırlıklı olarak özel sektör tarafından yapılmakta olup ve özel sektör bu borçlanmayı yatırım amaçlı kullanmaktadır. Buna

istinaden temel hipotez belirlenmiştir. Cari işlemler dengesinin temel hipotezinin ana nedeni ise Türkiye’de cari dengenin uzun yıllardır açık vermesi olup ve bu açığın makroekonomik istikrarı olumsuz etkileyebileceği kanaatidir.

5.2. Veri Seti ve Yöntem

Ekonomik istikrar endeksi ICRG metodolojisi esas alınarak hesaplanmıştır. ICRG metodolojisi, ülkeleri finansal, politik ve ekonomik riske göre belirli kriterler dâhilinde ayrı ayrı değerlendirmekte, puanlamakta ve sıralamaktadır (PRS-ICRG, 2022). Tablo 2’de ekonomik istikrar endeksini oluşturan alt bileşenler verilmiştir.

Tablo 2.

Ekonomik İstikrar Endeksi Alt Bileşenleri

Alt Değişkenler	Açıklama	Puan Aralığı
Kişi Başına Düşen GSYH	ICRG’nin analize dahil ettiği ülkelerin tamamının toplam kişi başına düşen GSYH’nin ortalamasının yüzdesi ile ifade edilmektedir.	0-5
Ekonomik Büyüme Oranı (%)	Temel bir yılın fiyatlarıyla GSYH’deki yıllık değişimin yüzdesel ifadesidir.	0-10
Enflasyon Oranı (%)	Tüketici fiyat endeksinde yıllık olarak meydana gelen değişimin yüzdesel olarak ifade edilmesidir.	0-10
Bütçe Dengesi/GSYH (%)	Belirli bir yıla ait merkezi yönetim bütçe dengesinin GSYH’ye oranının yüz ile çarpılmasıdır.	0-10
Cari İşlemler Dengesi/GSYH (%)	Belirli bir yıla ait cari işlemler dengesinin GSYH’ye oranının yüz ile çarpılmasıdır.	0-15

Ekonomik istikrar endeksi, bu beş alt bileşenlerin aldıkları puanların toplamından oluşmaktadır. Bu endeks 0 ile 50 arasında bir değer almaktadır. Ekonomik istikrar endeksi;

%0,0 - 24,9 aralığında ise çok yüksek risk (çok düşük istikrar),

%25 – 29,9 aralığında ise yüksek risk (düşük istikrar),

%30 – 34,9 aralığında ise orta risk (ortalama istikrar),

%35 – 39,9 aralığında ise düşük risk (yüksek istikrar),

%40 ve üstü ise ülke ekonomisinin çok çok düşük risk (çok yüksek istikrar) kategorisinde olduğunu ifade etmektedir (PRS-ICRG, 2022: 20).

Analizde kullanılacak değişkenlere ait açıklama ve değişkenlerin kaynakları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3.

Değişkenlere Ait Açıklama ve Kaynaklar

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
EKO	Ekonomik İstikrar Endeksi/Riski	Yazar tarafında PRS-ICRG Metodoloji esas alınarak hesaplanmıştır.
TBS	Toplam Dış Borç Servisi/GSYH	Dünya Bankası
CİD	Cari İşlemler Dengesi/GSYH	Dünya Bankası

Bu çalışmanın amacı toplam dış borç servisi ve cari işlemler dengesinin ekonomik istikrar üzerindeki etkisini araştırmaktır. Literatürde ekonomik istikrar endeksi ile dış borç servisi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı için tahmin edilecek modeller Silva (2020), Gövdeli (2019) ile Bolkol ve Türkönder (2022)’in çalışmaları baz alınarak kurgulanmıştır. Bu çalışmalarda ekonomik istikrar değişkenin yerine ekonomik büyüme değişkeni modele dahil edilmiştir. Silva(2020), kamu ve özel sektör dış borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini; Gövdeli (2019) dış borç stoku, dışa açıklık ve tüketici fiyat endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini; Bolkol ve Türkönder (2022) ise cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analizin amacına uygun olarak bu çalışmada modelde

bağımlı değişken olarak EKO, bağımsız değişken olarak ise TBS ve CİD değişkenleri ele alınacaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Denklem 1'deki gibi ekonometrik bir model oluşturulmuştur.

$$EKO_t = \beta_0 + \beta_1 TBS_t + \beta_2 CİD_t + u_t \quad (1)$$

$t=1, \dots, T$

1 numaralı denklemin tahmin modelinde kullanılan değişkenlerden EKO_t; t zamandaki ekonomik istikrar endeksini/riskini, $\beta_1 TBS_t$; t zamandaki toplam dış borç servisini (GSYH'ye oranı), $\beta_2 CİD_t$; t zamandaki cari işlemler dengesini (GSYH'ye oranı) ve u_t ise t zamandaki hata terimini göstermektedir. t indisleri zaman boyutuna (T=32) işaret etmektedir.

Çalışmada zaman serisi kapsamında değişkenlerin durağanlık derecelerinin tespit edilmesi için literatürde en sık tercih edilen birim kök testlerinden biri olan Dickey & Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılacaktır. Değişkenler arasındaki kısa dönem ve uzun dönem ilişkisi için Peseran vd. (2001) tarafından geliştirilen Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model (ARDL Sınır Testi) uygulanacaktır.

ADF testinin sıfır hipotezi zaman serisinin birim kök içerdiği veya durağan olmadığı şeklindedir Değişkenlerin maksimum birinci farkta (I(1)) olması durumunda ARDL sınır testi analizde geçerli bir araç haline gelmektedir (Dickey & Fuller, 1979).

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki uzun dönem etkisi ARDL modeli ile araştırılmaktadır. Bir başka deyişle modelin bağımsız değişkenlerinin katsayılarının uzun dönemdeki tahminlerini belirlemek amacıyla bu model kullanılmaktadır. ARDL hata düzeltme terimi (ECT) kullanılarak kısa dönem katsayıları tahmin edilmektedir. ECT modeldeki dengesizliği stabilize eden mekanizmadır. Dolayısıyla modelde eşbütünleşmenin varlığının ve dengesizliklerin düzeltilmesinin sağlanması için ECT teriminin negatif ve anlamlı olması gerekmektedir. ECT terimin büyüklüğü ne kadar yüksek olursa modelde meydana gelen dengesizliklerin toparlanması da o kadar iyi olacaktır (Peseran vd., 2001)

ARDL sınır testinin bazı avantajları şu şekildedir (Peseran vd., 2001):

- Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağanlık düzeylerinin I(0) ya da I(1) olmasına bakılmaksızın bu test uygulanabilmektedir. Bu sebepten sınır testini yapmak için durağanlık analizine bile gerek yoktur. Ancak, Peseran vd. (2001)'deki kritik değerler, değişkenlerinin I(0) ya da I(1) olmasına göre ayrıştırıldığından, değişkenlerin durağanlık düzeyinin I(2) olma olasılığına karşı durağanlık testine ihtiyaç duyulmaktadır.
- Modelin uzun ve kısa dönem katsayılarının aynı anda tahmin edilmesidir.

ARDL sınır testinin yapılabilmesi için aşağıdaki model tahmin edilmektedir:

$$\Delta EKO_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^l \delta_i \Delta EKO_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_i \Delta TBS_{t-i} + \sum_{i=0}^l \omega_i \Delta CİD_{t-i} + \gamma_1 EKO_{t-1} + \gamma_2 TBS_{t-1} + \gamma_3 CİD_{t-1} + u_t \quad (2)$$

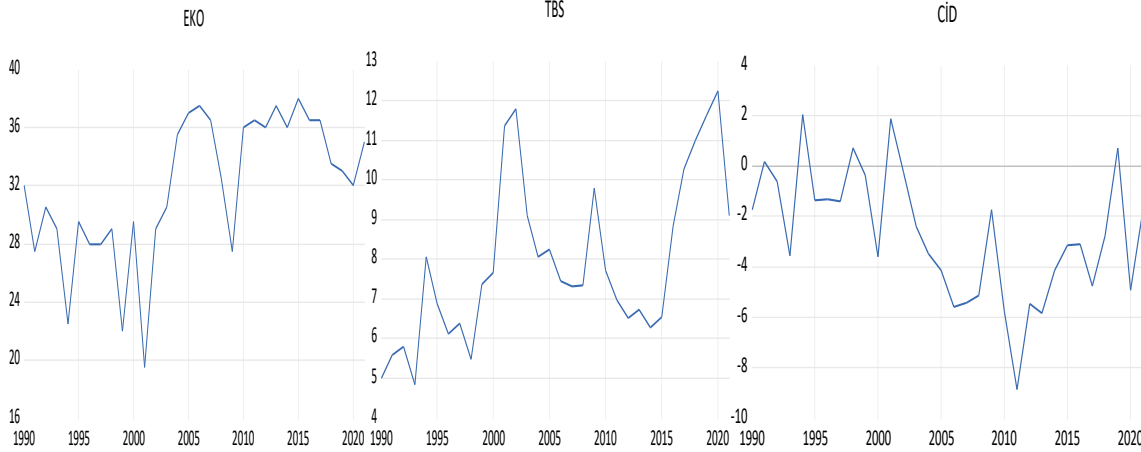
Denklem 2'de γ_1, γ_2 ve γ_3 uzun dönem; θ_i, ω_i ve ω_i terimleri kısa dönem katsayılarını; Δ birinci derecede farkı; δ_0 sabit terimi; u_t hata terimini temsil etmektedir. Değişkenlerin uzun dönem ilişkisi tek gecikmeli düzey değişkenlerin anlamlılığını test etmek için F test istatistiği kullanılarak belirlenir (Peseran vd. 2001). Modelin odak noktası aşağıdaki hipotezi test etmektir:

$$H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = 0$$

6. ANALİZ SONUÇLARI

Modelde kullanılan serilerin durağanlığını tespit etmek için kullanılan en basit yöntem zaman serilerinin grafiklerinin incelenmesidir. Ekonomik istikrar endeksi, toplam dış borç servisi ve cari işlemler dengesine ait düzey değerlerinin grafikleri Grafik 2' de gösterilmektedir.

Grafik 2. Modelde kullanılan değişkenlere ait zaman serisi grafikleri



Grafik 2 incelendiğinde bağımlı değişken olan ekonomik istikrar endeksinin artan veya azalan bir trend içermediği anlaşılmaktadır. Bu değişkenin grafiğinde serinin düzey değerinde durağanlaşmadığı görülmektedir. Diğer değişkenlerde de sürekli artan veya azalan bir eğilim olmadığı için bu değişkenlerinde trend içermediğini söylemek mümkündür.

Değişkenlerin durağanlık düzeylerinin tespit edilmesinde kullanılan bir diğer yöntem de durağanlık analizleridir. Zaman serisi verilerinin durağan olmaması ampirik analizlerde sahte sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden serilerin durağanlığını analiz etmek için bazı durağanlık testlerine de ihtiyaç duyulmaktadır (Abdullahi vd., 2015). Çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeyleri literatürde en sık kullanılan testlerden biri olan ADF birim kök testi ile incelenmiştir. Grafik 2’de de görüldüğü üzere seriler trend içermediği için sadece sabitli modelin birim kök test sonuçları verilecektir.

Tablo 4.

ADF Birim Kök Test Sonuçları

SEVİYE	
Değişkenler	Sabitli
EKO	-1.5987 (0.4709)
TBS	-2.3867 (0.1535)
CİD	-3.4086 (0.0183)**
BİRİNCİ FARK	
Değişkenler	Sabitli
d(EKO)	-9.2040 (0.0000)***
d(TBS)	-9.2040 (0.0000)***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerini göstermektedir. Değişkenlerin gecikmeli değerleri Akaike bilgi kriteriyle belirlenmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde ADF birim kök test sonuçlarına göre EKO ve TBS değişkenlerinin düzey değerlerinde birim köke sahip olduğu ve birinci farklarının alınması durumunda %1 önem seviyesinde durağanlaştıkları görülmektedir. CİD değişkeni ise %5 önem seviyesinde düzey değerinde durağan çıkmaktadır.

Bağımlı değişken olan EKO birinci farkta durağan olduğu ve değişkenlerin hiçbirinin ikinci farkta durağan olmadığı göz önünde bulundurulduğunda ARDL sınır testi uygulanabilir.

Analizde kullanılacak olan veriler yıllık olduğundan maksimum gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Gecikme sayısı ve bilgi kriteri olarak Akaike Bilgi Kriteri (AIC) belirlendikten sonra en uygun modelin ARDL (1, 1, 0) olduğu tespit edilmiştir. Model belirlendikten sonra eşbütünlüğün varlığını sınamak için modele sınır testi uygulanmıştır. ARDL sınır testi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5.*F Test İstatistiği ve Kritik Değerler (F Sınır Testi)*

H ₀ : Seviye ilişkisi yok						
Model	K	M	F İstatistiği	Önem Seviyesi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
ARDL (1, 1, 0)	2	1	6.14*	%1	4.95	6.03
				%5	3.48	4.34
				%10	2.85	3.62

Not: K açıklayıcı değişken, M maksimum gecikme sayısını ve * ise %1 önem seviyesini göstermektedir.

Hesaplanan F istatistik değeri tabloda verilen önem düzeylerinin herhangi birinde I(1) değerinden büyük olduğunda H₀ hipotezi reddedilir. Tablo 5'te verilen sonuçlara bakıldığında F istatistik değeri olan 6.14 tüm önem düzeylerinde I(1) değerlerinden büyük olduğu için ekonomik istikrar endeksi, toplam dış borç servisi ve cari işlemler dengesi uzun dönemde eşbütünleşiktir.

Değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu belirlendikten sonra ARDL (1, 1, 0) modelinin uyumunu test etmek için kullanılan bazı varsayımlara ilişkin testler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6.*ARDL Varsayımsal Testler*

Normallik Testi			
Jarque-Bera			1.024
Olasılık Değeri			0.5991
Otokorelasyon Testi: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi			
H ₀ : 2 gecikmeye kadar seri korelasyon yok			
Obs*R-Kare			3.2250
Olasılık Ki-Kare(2)			0.1994
Değişen Varyans Testi: Breusch-Pagan-Godfrey			
Obs*R-Kare			2.8222
Olasılık Ki-Kare(7)			0.5880
Ramsey Reset			
	Testi	Değer	Df
	F istatistik	2.9534	(1.25)
			Olasılık
			0.0981

ARDL (1, 1, 0) modelinin sonuçlarının geçerliliği için modelde değişen varyans ve otokorelasyonun olmaması ve serilerin normal dağılım göstermesi gerekmektedir.

Serilerin normal dağılım gösterip göstermediği sınamak için Jarque-Bera testi uygulanmıştır. Bu test istatistiğinin olasılık değerine bakıldığında $0.5991 > 0.05$ olduğu için %5 önem seviyesinde seriler normal dağılım göstermektedir.

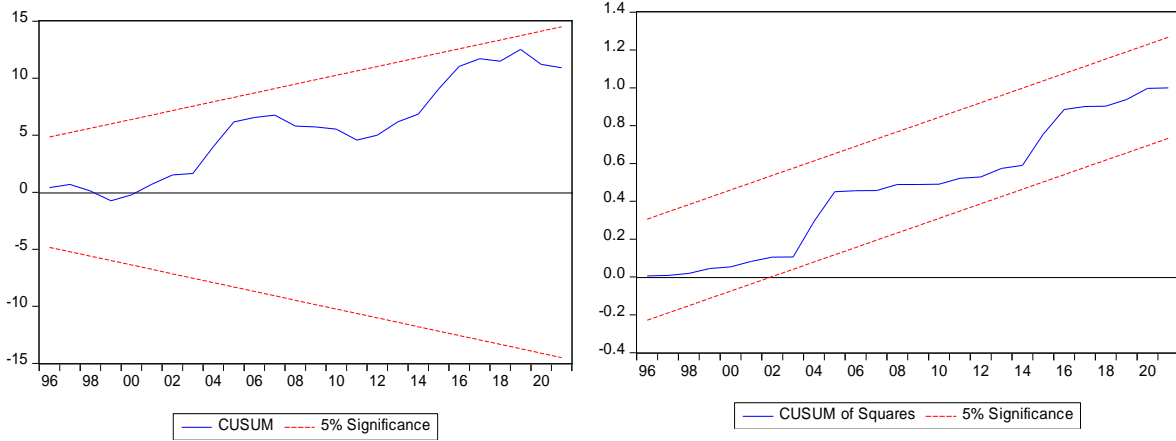
Otokorelasyonun varlığını test etmek için uygulanan Breusch-Godfrey Serial Corellation LM test sonuçlarına göre $0.1994 > 0.05$ olduğu için temel hipotez reddedilememekte olup modelin otokorelasyon içermediği sonucuna varılmıştır.

Değişen varyansın araştırılması için uygulanan Breusch-Pagan-Godfrey test sonucuna bakıldığında $0.5880 > 0.05$ olduğu için %5 önem düzeyinde modelde değişen varyans sorunu yoktur.

Model kurma hatasının sınanması için Ramsey Reset testi yapılmış olup bu test sonuçlarına bakıldığında $0.0981 > 0.05$ olduğundan model kurma hatasının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Modelde yapısal kırılmanın sınanması CUSUM ve CUSUMQ grafikleriyle yapılmıştır.

Grafik 3. CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri



Grafiklere bakıldığında hem her iki grafikte de katsayılar kritik değerlerin içerisinde yer aldığı için modelde yapısal kırılmanın olmadığı anlaşılmaktadır.

Modelin uzun dönem katsayıları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7.

Uzun Dönem Katsayıları

Durum 2: Kısıtlı Sabit ve Trend Yok				
Değişkenler	Katsayılar	Standart hata değerleri	t-istatistik değerleri	Olasılık değerleri
TBS	0.5525	0.4635	1.1918	0.2441
CİD	-1.3880	0.3554	-3.9047	0.0006
C	23.9561	3.9281	6.0985	0.0000
CE = EKO – (0.5525*TBS - 1.3880*CİD + 23.9561)				

Tablo 7’ye göre toplam dış borç servisinin ekonomik istikrar endeksiyle pozitif ve istatistiksel olarak anlamsız uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamsız ilişki toplam dış borç servisinin bir geri ödeme olmasından kaynaklı olabilir. Ayrıca, bu dönemde yaşanan 1994, 2000, 2001, 2008 ekonomik krizler, 2016 yılında vuku bulan darbe girişimi ve COVID-19 pandemisi gibi etkenlerde bu ilişkinin anlamsız çıkmasına sebebiyet vermiş olabilir. Çünkü bu tür dışsal faktörler değişkenler arasındaki ilişkiyi etkileyebilmektedir.

Cari işlemler dengesi ile ekonomik istikrar arasında ise negatif ve istatistiksel olarak uzun dönemli anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Cari işlemler açığı arttığında (azaldığında) ekonomik istikrar endeksi azalmaktadır (artmaktadır). Dolayısıyla cari işlemler açığının ekonomik istikrar üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu söylenebilir. Cari işlemler açığı arttığı zaman genel olarak ekonomik büyüme, kişi başına düşen GSYH, enflasyon ve bütçe dengesi bu durumda olumsuz yönde etkilenmektedir. Türkiye’de uzun yıllardır kronik bir sorun haline gelen cari açığın artmasının sebeplerinden bir tanesi de ihracatın ithalatı karşılayamamasıdır. Dolayısıyla cari açığın finanse edilmesi için dış borç tercih edilmektedir. Sonuç olarak, dış kaynakların gelir artışı sağlayacak kanallarda kullanılmaması ve bu kaynakların dış borç ödemelerinin, cari harcamaların veya transfer harcamalarının finansmanında kullanılmasının ekonomi üzerinde bir yük oluşturması muhtemeldir. Çünkü cari açık arttığı zaman hem tüketim artabilmekte hem de üretim azalabilmektedir. Böyle bir durumda ekonomik istikrarın olumsuz etkilenmesi çok olağan bir durumdur.

Modelin kısa dönem hata düzeltme terimleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8.

Kısa Dönem Hata Düzeltme Tahminleri

ECM Regresyon				
Durum 2: Kısıtlı Sabit ve Trend Yok				
Değişkenler	Katsayılar	Standart hata değerleri	t-istatistik değerleri	Olasılık değerleri
EKO(-1)*	-0.5846	0.1254	-4.6599	0.0001

D(TBS)	-0.9422	0.3980	-2.3669	0.0257
TBS(-1)	0.3230	0.2586	1.2490	0.2228
CİD	-0.8115	0.2577	-3.1490	0.0041
C	14.0063	4.2605	3.2874	0.0029
CointEq(-1)*	-0.5846	0.1117	-5.2338	0.0000
Düzeltilmiş R²	0.70	Durbin-Watson istatistiği	2.3686	
F istatistiği	18.7700	Olasılık (F istatistik)	0.0000	

Tablo 8 incelendiğinde düzeltilmiş R² değerine göre bağımsız değişkenler ekonomik istikrarda meydana gelen değişmelerin %70'ini açıklamaktadır. Modelin açıklama gücü orta düzeydedir. F istatistik ve buna ait olasılık değeri ise %1 önem seviyesinde modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

CointEq(-1) değeri 1'den küçük ve işareti negatif (-0.5846 < 1) ve olasılık değeri 0.01'den küçüktür. Veriler doğrultusunda ARDL (1, 1, 0) modelinde hata düzeltme katsayısının değeri negatif ve istatistiksel olarak bu değer anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Eşbütünlük olan ekonomik istikrar endeksi, toplam dış borç servisi ve cari işlemler dengesi arasında bir sapma olduğu zaman o sapma bir sonraki dönem %58 oranında tekrardan düzelebilmektedir.

Kısa dönem katsayı değerleri incelendiğinde, ekonomik istikrar endeksinin bir dönem gecikmesi ekonomik istikrarı negatif yönde etkilemekte ve katsayı değeri istatistiksel olarak anlamlıdır. EKO değişkeninin bir dönem gecikmesi bir birim arttığı zaman ekonomik istikrar endeksi 0.58 birim azalmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde üretimin önemli bir kısmı dışa bağımlı olduğu için ekonomide istikrar sağlansa bile bir sonraki dönemde bu devam ettirilemeyebiliyor. Çünkü beklenmeyen bir dışsal faktör bu değişkenin bir sonraki dönemle ilişkisini olumsuz etkileyebilmektedir.

Toplam dış borç servisi ile ekonomik istikrar endeksi arasında kısa dönemde negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. TBS arttığında (azaldığında) ekonomik istikrar endeksi azalmaktadır (artmaktadır). Kısa dönemde dış borç anapara ve faiz ödemeleri arttığında ekonomik istikrar olumsuz etkilenmektedir. TBS değişkeninin bir dönem gecikmesi kısa dönemde ekonomik istikrar endeksi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olup katsayı değeri ise istatistiksel olarak anlamlı değildir.

7. SONUÇ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yurt içi tasarruf oranları düşük seviyede olduğu için bu ülkeler ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı finanse etmek için dış borçlanmaya müracaat etmektedirler. Türkiye'de dış borç stoku özellikle 1980'li yıllardan beri sürekli artan bir seyir izlemektedir. Toplam dış servisi ise alınan bu dış borçların geri ödemesiyle ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla bu dış borçların geri ödemeleri ekonomi üzerinde etkili olabilmektedir. Aynı şekilde cari işlemler açığı da bilhassa ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulanmaya başlandığı 1980'li yıllardan beri Türkiye ekonomisinde kronikleşen bir sorundur. Bu açığı kapatmak için de dış borca müracaat edilmektedir.

Bu çalışmada dış borçlanmanın ve cari işlemler dengesinin ekonomik istikrar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisini mümkün kılan ARDL yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma Türkiye ekonomisine ait 1990-2021 dönemini kapsayacak şekilde zaman ve ülke kısıtı altında gerçekleştirilmiştir. Modelde ekonomik istikrar değişkeni olarak ekonomik istikrar endeksi, dış borç değişkeni olarak toplam dış borç servisi/GSYH ve cari işlemler dengesi değişkeni olarak ise cari işlemler dengesi/GSYH değişkeni kullanılmıştır. ARDL sınır testinin ön koşulu modelde yer alan değişkenler arasında ikinci dereceden durağan bir serinin olmamasıdır. Bu koşuldan dolayı tüm değişkenler ADF birim kök testine tabi tutulmuştur. Yapılan birim kök testi sonucuna göre bağımlı değişken EKO ile bağımsız değişken TBS birinci farkta, diğer bağımsız değişken CİD ise seviyede durağandır.

Çalışmadan elde edilen ampirik sonuçlara göre uzun dönemde her ne kadar toplam dış borç servisi ekonomik istikrarı olumlu etkilese de aralarında anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. Toplam dış borç servisi ile ekonomik istikrar endeksi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı için dış borcun ödendiği dönemlerde ekonomik istikrarın bu durumdan olumsuz etkilenmediğini söylemek pek mümkün değildir. Yine ampirik sonuçlara bakıldığında cari işlemler dengesinde bir bozulma olduğu zaman kısa ve uzun dönemde ekonomik istikrar bu durumdan olumsuz etkilenmekte olup çıkan bu sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç cari açığın Türkiye'de yıllardan beri

devam eden bir sorun olduğunu teyit etmektedir. Türkiye’de dışa bağımlı ekonomik büyüme eğilimi önemli bir seviyede olduğu için cari açık sorunu yapısal bir sorun haline gelmiştir.

Bu tespitlerden hareketle, dış borç servisi ile ekonomik istikrar ilişkisi olumlu gibi gözükse de ortaya çıkan sonuç tatmin edici değildir. Dış borcun özellikle ihracatı destekleyen alanlara kanalize edilmesi hem cari açığı azaltabilir hem de ekonomik istikrara daha olumlu bir katkı sağlayabilir. Çünkü ihracat arttığı zaman ekonomik istikrarın önemli bileşeni olan ekonomik büyümenin ve cari dengenin iyileşmesi çok muhtemeldir. Aynı şekilde cari işlemler dengesini ekonomik istikrar üzerinde olumlu bir hale getirmek için cari açığın azaltılması elzemdir. Bunun için daha yapısal reformlara ihtiyaç duyulmaktadır. İthal girdi oranı önemli seviyede olan teknoloji yoğun ve yüksek katma değerli otomotiv, elektronik ve beyaz eşya, enerji, ilaç ve medikal cihaz ve savunma sanayii gibi yatırımların yerli üretimle daha fazla desteklenmesi ithalatı azaltan ihracatı artıran bir hamle olacaktır. Yerli üretimin iç tasarruflarla finanse edilebilmesi için tasarrufu özendirici politikaların da uygulanması gerekmektedir.

Dış borçların ekonomi üzerindeki olumlu etkisini artırmak için iyi bir dış borç yönetişimine ihtiyaç bulunmaktadır. Dış kaynakların geri ödeme kabiliyetinin artması için bu kaynakların geri ödeme kabiliyeti daha yüksek olan projelere ve yurt dışından alınması zaruri olan harcamalara plase edilmesi ekonomik istikrarın sağlanmasına daha fazla katkı sağlayabilir. Bunun sonucunda hem cari işlemler açığı azalır hem de dış borçların geri ödeme kabiliyeti daha da iyileştirilebilir.

Türkiye üretim ve ara malının temin edilmesinde dışa bağımlılığı fazla olan bir ülke olduğundan dolayı döviz talebi sürekli yükseliş halindedir. Etkin bir harcama politikası ile özel sektörün kullanması gereken kaynakların kamu kesimine transferi azaltılabilir.

Ayrıca, özellikle bu çalışmada kullanılan ekonomik istikrar endeksi ile dış borcun hatta iç borcun farklı bileşenleri ile Türkiye özelinde veya belli bir ülke grubunda bu çalışmanın alanı daha da genişletilebilir. Böylelikle ülke mukayesesi de yapıp gelecek çalışmalara derinlik katılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdullahi, M. M., Bakar, N. A. B. A., & Hassan, S. B. (2015). Determining the macroeconomic factors of external debt accumulation in Nigeria: An ARDL bound test approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 745-752.
- Ağır, H. (2016). Türkiye’de dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisinin nedensellik analizleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 214-231.
- Bal, O. (2017). Kalkınmakta olan ülkelerin dış borç, cari açık sorunu: Türkiye örneği. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 14, 1-22.
- Bal, D. P., & B. N. Rath. (2014). Public debt and economic growth in India: A reassessment. *Economic Analysis and Policy*, 44, 292-300.
- Bayır, M. (2020). Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 382-395.
- Bernanke, B. (2005). The global saving glut and the U.S. current account deficit. Homer Jones Lecture, St. Louis, Missouri.
- Biçer, B. (2020). Dış borç- ekonomik büyüme ilişkisi: 1970-2017 dönemi Türkiye örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 23-45.
- Bilginioğlu, M., & Aysu, A. (2008). Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 1-23.
- Bolkol, H. K., & Türkönder, F. (2022). Cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1).
- Çeştepe, H., Ursavaş, U., & Güdenoğlu, E. (2014). *Türkiye’de cari açık ve dış borç arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi*. 1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Buluş Matbaacılık, 100-109.
- Çöğürçü, İ. (2011). *Dış borçların ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine ekonometrik bir inceleme (1980-2009)* [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Dickey D. A., & Fuller W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Duman, Y. K. (2017). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 231-244.
- Eberhardt, M., & Presbitero, A. F. (2015). Public debt and growth: Heterogeneity and non-linearity, *Journal of International Economics*, 97(1), 45-58.
- Ela, M., & Pata, U. K. (2020). Türkiye için dış borcun dışlama ve borç fazlası hipotezlerinin ampirik analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 29-56
- Ertuna, Ö. (2007). Aşırı değerli TL ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (35), 1-12.
- Fischer, S. (1993). The role of macroeconomic factors in growth. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 485-512.
- Gövdeli, T. (2019). External debt and economic growth in Turkey: An empirical analysis. *Sosyoekonomi*, 27(40), 119-130.
- Gülcemal, T. (2022). External debt and economic growth in emerging economies: Panel causality analysis. *Sosyoekonomi*, 30(52), 27-36.
- Hallak, I. (2013). Private sector share of external debt and financial stability: Evidence from bank loans. *Journal of International Money and Finance*, 32, 17-41.
- Hotunluoğlu, H., & Yavuzer, M. T. (2020). Dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye (2000: Q1-2019: Q3). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3930-3950.
- World Bank. (2023). External debt stocks, total (DOD, current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/DT.TDS.DECT.CD>
- Korkmaz, S. (2015). *The relationship between external debt and economic growth in Turkey* [Paper presentation]. Proceedings of the Second European Academic Research Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking (EAR15Swiss Conference), Zurich, Switzerland. https://www.researchgate.net/publication/306359022_The_Relationship_Between_External_Debt_and_Economic_Growth_in_Turkey
- Küçükpara, E., & Acet, H. (2023). The effect of external debt on economic growth: A review on Turkey. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 13(1), 73-88.
- Makun, K. (2021). External debt and economic growth in Pacific Island countries: A linear and nonlinear analysis of Fiji Islands. *The Journal of Economic Asymmetries*, 23, e00197.
- Manasseh, C. O., Abada, F. C., Okiche, E. L., Okanya, O., Nwakoby, I. C., Offu, P., & Nwonye, N. G. (2022). External debt and economic growth in Sub-Saharan Africa: Does governance matter? *Plos One*, 17(3), e0264082.

- Pesaran, M.H., & Y. Shin & R.J. Smith (2001), Bounds testing approaches to the analysis of level relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- PRS Group. (2022). International country risk guide methodology. <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/icrg/>
- Ramzan, M., & Ahmad, E. (2014). External debt growth nexus: Role of macroeconomic policies, *Economic Modelling*, 38, 204-210.
- Seyrek, İ. (2006). Finansal istikrarsızlık ve dış borç: Türkiye örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 203-227.
- Shahzad, F., Zia, A., Ahmed, N., Fareed, Z., & Zulfiqar, B. (2014). Impact of external debt on economic growth: A case study of Pakistan. *European Researcher*, (89),12-2.
- Silva, J. (2020). Impact of public and private sector external debt on economic growth: The case of Portugal. *Eurasian Economic Review*, 10(4), 607-634.
- Sulaiman, L. A., & Azeez, B. A. (2012). Effect of external debt on economic growth of Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(8), 71-80.
- Süleymanov, E., & Zeynalov, A. (2009). Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlık sonrası makro ekonomik göstergilerinin ekonomik istikrar açısından genel değerlendirilmesi. <https://www.researchgate.net>
- Şahin, İ. E., & Mucuk, M. (2014). The effect of current account deficit on economic growth: The case of Turkey. 11th International Academic Conference, Reykjavik, International Institute of Social and Economic Sciences. <http://Proceedings.Iises.Net/Index.Php?...&Id=3>
- Tatar, H. E., & Erdoğan, S. (2020). Türkiye’de döviz kuru ve dış borç ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 47-61.
- Taş, T., & Ekmekçiler, Ç.C. (2022). The relationship between external debt and growth under the structural breaks in Turkey. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(4), 1441-1453
- Ulusoy, A., & Küçükale, Y. (1996). Türkiye’de dış borçların iktisadi büyüme ve enflasyon üzerine etkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 13-25.
- United Nations UNCTAD. (2016). Generally speaking, the type of macroeconomic stability [Web page]. https://stats.unctad.org/Dgff2016/partnership/goal17/target_17_13.html#:~:text=Generally%20speaking%20the%20type%20of,%3B%20and%20exchange%20rate%20stability
- Yıldız, F. (2019). Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416-3438.
- Yurdadoğ, V., Akça, H., & Albayrak, M. (2021). 2000 sonrası dönemde Türkiye’nin iç ve dış borç yapısının analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(3), 88-101.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %60, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %40'dır.

Yazar 1: Araştırmada Özet, Giriş, Yöntemler, Uygulama, Kaynak Araştırılması ve Sonuç bölümlerine katkıda bulunmuştur.


Yazar 2: Araştırmada Özet, Giriş, Yöntemler ve Sonuç bölümlerine katkıda bulunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.05.2024
Kabul Tarihi : 05.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1485626>


MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK UYGULAMA

Muhammet BEKİ¹

ÖZ


Bu çalışmada, Türkiye ekonomisindeki seçili makroekonomik değişkenlerden, doğrudan yabancı yatırımlar, reel döviz kuru ile kamu harcamalarının büyüme üzerindeki önemi, 2010Q1-2023Q2 dönemlerini kapsayacak şekilde, çeyreklik veri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki çeşitli yöntemler ile araştırılmaktadır. Çalışma ile hedeflenen özellikle seçili makroekonomik değişkenlerin, sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin hangi boyutta olduğu ve bu etkinin dönemler arasında nasıl şekillendiğini ortaya çıkarmaktır. Analizde kullanılan veriler federal rezerv ekonomik veri (FRED) bankasından elde edilmektedir. Çalışmada öncelikle serilerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesinde ADF ile yapısal değişim içeren Zivot-Andrews testleri, aralarındaki uzun dönemli ilişkide Gregory-Hansen (1996) eş bütünleşme analizi ile Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS), ardından seriler arasındaki nedenselliğin yönü ise Toda-Yamamoto testi ile analiz edilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenlerin yapısal kırılma ile durağan hale geldiği ve eşbütünleşme analizi ile değişkenlerin uzun dönemde birbirlerini etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca GDP (gayri safi yurtiçi hasıla) ile FDI (doğrudan yabancı yatırımlar) ve RDK (reel döviz kuru) değişkenleri aralarında istatistiksel açıdan anlamlı bir nedenselliğin varlığı, KAMUHRC (kamu harcamaları) değişkeni ile aralarında herhangi bir nedenselliğin olmadığı belirlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Makroekonomi, Eşbütünleşme, Nedensellik

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi ve Siyaset Anabilim Dalı, mbeki3412@gmail.com, 
<https://orcid.org/0009-0004-9347-7381>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.05.2024
Date Accepted : 05.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1485626>


THE EFFECT OF MACROECONOMIC VARIABLES ON ECONOMIC GROWTH: EMPIRICAL APPLICATION FOR TÜRKİYE

Muhammet BEKİ¹

ABSTRACT

This study evaluates the effects of macroeconomic variables in the Turkish economy, such as foreign direct investments, real exchange rate and public expenditures, on economic growth, covering the periods of 2010Q1-2023Q2, using quarterly data to test the relationship between the variables with various methods. The data used in the analysis are obtained from the Federal Reserve Bank Economic data (FRED). In the study, ADF unit root test and Zivot-Andrews (1992) unit root test, which allows structural breaks, were used to determine the stationarity properties of the series, Gregory-Hansen (1996) co-integration analysis and the Fully Modified Least Squares Method (FMOLS) were used to determine the long-term relationship between them. The direction of causality between variables is analysed with the Toda-Yamamoto Causality Test. According to the results, the variables became stationary with a structural break and there is a long-term relationship between the series with the cointegration test. In addition, there is a statistically significant causal relationship between GDP (gross domestic product) FDI (direct foreign investments) and RDK (real exchange rate), but there is no statistically significant causal relationship between them and the KAMUHRC (public expenditures).

Keywords: Economic Growth, Macroeconomic, Cointegration, Causality

¹ Master's Student, Bingöl University, Institute of Social Sciences, Department of Economics and Politics, mbeki3412@gmail.com 
<https://orcid.org/0009-0004-9347-7381>

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze süregelen döviz kurundaki oynaklıklar, yabancı yatırımların istenilen düzeylere ulaşılamaması ve kamu harcamalarındaki dengesizlik ile tutarsızlık gibi makroekonomik sorunların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemi, ekonomi literatüründe de sürekli tartışılan konuların başında gelmektedir. Küreselleşen dünya sisteminde ülke ekonomilerinin, risk ve belirsizlik gibi yapısal değişmelere neden olabilecek faktörlerin makroekonomik değişkenler üzerinde önemli boyutta etkileri söz konusudur. Bu etkilerin hem bölge ekonomisini hem de küresel ekonomiyi darboğaza soktuğu görülmektedir. Çalışmaya konu olan makroekonomik değişkenlerin mevcut ülke ekonomisine ait büyüme faktörünün gerek istikrarlı bir biçimde sürdürülmesine gerekse büyümede meydana gelecek artış ve azalışa neden olma potansiyeli taşımasından dolayı önem arz etmektedir. Ayrıca değişkenlerin büyüme ile aralarındaki etkileşimin bu denli büyük ve güçlü olması, politika yapıcılarının maliye ile para politikalarını kullanarak büyüme üzerinde nasıl bir yol izleneceği ve hangi yöntemlerin kullanılacağına belirlenmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye ekonomisinde, hedeflenen ekonomik büyüme ve bu büyümenin sürdürülebilirliğini devam ettirebilmenin oldukça zorlaştığı görülmektedir. Bu sistemde döviz kuru, iç ve dış ekonomiler arasında aracı görevi üstlenmektedir. Uluslararası ticaret hacmi hızla artan bir dünyada döviz kuru, ülkelerin ekonomik kaderlerini etkileyen en önemli değişkenlerden biridir (Dolatabadi & Fard, 2015).

Ekonomik büyüme üzerinde etkili olan diğer faktör ise doğrudan yabancı yatırımdır. Genel kanı yatırımların; sermaye akışı, teknoloji transferi, AR-GE çalışmaları ve makroekonomik göstergeler üzerinde olumlu sonuçlar yarattığıdır. Fakat bazı durumlarda, yatırımlar yerel tasarrufu ve yatırımı dışlamak suretiyle ev sahibi ülkede azalmazsa büyümeyi olumsuz etkilemesine sebep olabilir (Harrison & McMillan, 2003). Yabancı yatırım koşullarında işçi ücretleri fazlalığının diğer sektörleri etkilemesinden dolayı genel ücretler düzeyinde artışların meydana gelmesi ve yerli üreticilerin maliyetlerinin artması, ekonomide negatif yönlü bir görünüme neden olabilmektedir. Wang ve Yu (2007)'ye göre ise, fazla miktarda yabancı yatırım genellikle ülke içi üretkenliğini azaltması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Büyüme ile ilişkili diğer faktör ise kamu harcamalarıdır. Ekonomide istikrarın sağlanması, gelir dağılımı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için kamu harcamalarını bir kamu politikası olarak belirtmektedir. Bu kamu politikası devleti, ekonominin itici gücü olarak görmektedir. Ayrıca kamu payının ekonomideki yerinin büyük olmasından dolayı büyümeyi etkileyen temel dinamikler arasında yer aldığı ifade edilmektedir (Carr, 1989). Diğer taraftan Artan, vd., (2017)'in yaptıkları çalışma incelendiğinde ülkeler arası gelişmişlik düzeyine bağlı olarak kamu kesiminin büyüklüğünün gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedirler. Dar ve AmirKhalkali (2002), ise yüksek kamu harcamalarının yapıldığı ülkeler yönelik yaptığı çalışmada bu durumun toplam faktör artışının azalmasına neden olduğu ve ekonomik büyüme üzerinde negatif yönlü bir etki bıraktığı ifade edilmektedir. Ayrıca Colombier (2009), yaptığı çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak kamu harcamalarının ekonomik büyümeyle aralarında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaştığı görülmektedir. Sebebini ise artan kamu harcamalarının vergi gelirlerini etkilemeyeceği ve bu durumda ekonomik büyümenin sadece altyapı ve eğitim alanlarında gerçekleştirilecek yapısal düzenlemelerle sağlanabileceğini olarak açıklamaktadır.

Ekonomi literatüründe, makroekonomik değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki çoğu çalışmaya konu olmaktadır. Ekonomistlerin doğrudan yabancı yatırım, kamu harcamaları ve reel döviz kurunun büyüme üzerindeki etkileri konusunda bölünmüş durumda oldukları görülmektedir. Bu çalışmanın amacı literatürde ekonomik büyüme üzerinde etkili olan tek değişkenli faktörler yerine birden fazla değişkenin aynı anda büyüme üzerinde ne denli etkilerinin olduğu ve aralarında nasıl bir nedensellik ilişkisinin oluştuğuna dikkat çekmektir. Yapılan çalışmalar sonucunda hem Türkiye ekonomisinde hem de diğer ülke ekonomilerinde değişkenlerin büyüme üzerindeki etkisinin ne yönde olduğuna ve aralarındaki ilişkinin varlığına dair ortak bir sonuca ulaşılamadığı görülmektedir. Araştırmacılar yaptıkları çalışmaların istikrarlı ve birbirleri ile uyumlu sonuçlar vermemesinin sebebinin ise büyüme üzerinde etkili olan değişkene ait zaman aralığı, mevcut ekonomideki risk ve belirsizlik ortamı ile uygulanan politikalar gibi faktörlerin ülkeler arası farklılıklarından kaynaklandığını ifade etmektedirler.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda yapılan araştırmalarda, kamu harcamalarının büyüme üzerinde pozitif ve negatif yönlü bir etkinin varlığı, üzerinde hemfikir olunan temel teoridir. Çalışmalar incelendiğinde İngiltere, İrlanda ve Yunanistan ekonomilerine ait kamu harcamalarının büyümeyi uzun ve kısa dönemde olumlu etkilediği vurgulanmaktadır (Loizides & Vamvoukas, 2005; Oxley 1994). Ayrıca kamu harcamalarının büyümeyi artırıcı özelliğinin dışında sosyal uyum, yoksulluğun azaltılması, mülkiyet haklarının korunması ve gelir adaletsizliği gibi sosyal ve ekonomik sorunların çözülmesindeki önemi belirtilmektedir (Alexious & Anastasiadis, 2010; Facchini & Seghezza, 2018). Fakat yapılan ampirik çalışmalar, kamu harcamaların büyümeyi artırıcı etkilerine yönelmiş iken, Avrupa ve OECD ülkelerinin ekonomilerine ait çalışmalara bakıldığında, sanılanın aksine kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin negatif yönlü olduğu (Rosales vd., 2021; Connolly & Li, 2016; Gupta 1969),

sebebinin ise her ne kadar aralarında yüksek derecede bir ilişkinin varlığı söz konusu olsa dahi, düzenlenen kamu harcamaları politikalarının ideal bir şekilde yönetilemediğinden dolayı büyüme üzerinde istenilen düzeyde bir etkinin oluşmamasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Lupu & Asandului, 2017). Diğer taraftan Türkiye özelinde yapılan çalışmalar incelendiğinde, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının yanı sıra ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru pozitif nedensellik ilişkisinin olduğu belirtilmektedir (Yamak & Küçükkale, 1997).

Küresel sistemdeki sermayenin liberalleşmesi, ulusal ve uluslararası yatırımcıların mevcut risk durumlarının azalmasına neden olduğu gibi, piyasa aktörlerine çeşitli ülkelerde yatırımlarını gerçekleştirme fırsatları da doğurmaktadır. Bu durum ise ortaya çıkan sermaye hareketlerinin tutarlı ve gerçekçi bir yaklaşıma olan ihtiyacı artırmaktadır (Yılmaz, 2023). Ülke ekonomilerine ait doğrudan yabancı yatırımların büyümeye olan etkin önemine vurgu yapan çalışmalar incelendiğinde, ABD ekonomisine ait çalışmada yatırımların kamuda ve özel sektörde sermaye birikiminden kaynaklanan büyümeyi olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Ramirez & Nazmi, 2003). Türkiye ekonomisine ait çalışmalar incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve yabancı yatırımların büyümeyi artırdığı, ayrıca aralarında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin de olduğu sonuçlarına ulaşılmaktadır (Işık, 2016). Türkiye özelinde yapılan diğer çalışmalarda ise doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmektedir (Taşdemir & Erdaş, 2018).

Aynı şekilde Meksika ve diğer ülke çalışmalarında yatırımların büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olmasının yanı sıra diğer makroekonomik değişkenlerin üzerinde de önemli bir etkisinin olduğu vurgulanmaktadır (Borensztein vd., 1998; Mendoza, 2008; Lensink & Morrissey, 2001). Nedeninin ise yatırımların ülke içi sermaye girişlerine neden olduğu ve cari açık, reel döviz kuru ile teknoloji transferine bağlı olarak oluşacak istihdamın ekonomik büyümeyi artıracacağı düşüncesidir. Diğer taraftan bazı ekonomilerde, yatırımların kalıcı olmaması ve ülke içi risk ve belirsizliğin varlığı sebebiyle yatırım miktarının yeterli düzeye ulaşmadığından dolayı ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görüşü hakimdir (Carkovic & Levine, 2002; De Mello, 1999). Ayrıca Hindistan, Malezya ve diğer gelişmekte olan ülkelerin mevcut yabancı yatırımlarının diğer ülkelere oranla büyümeye etkisinin daha fazla olduğuna ve aralarındaki nedensellik ilişkisinin kuvvetli yönüne dikkat çekilmektedir (Miankhel vd., 2009; Hsiao & Shen, 2003; Chowdhury & Mavrotas, 2005; Blömstorm vd., 1992; Choe, 2003). Gelişmiş 8 AB ekonomilerine ait çalışmalar incelendiğinde, söz konusu yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı, büyümenin ise yatırımlar üzerinde herhangi bir etkinin bulunmadığı vurgulanmaktadır (Menciger, 2003).

Reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalara bakıldığında tam bir görüş birliğine vardıkları görülmemektedir. Çalışmalarda kullanılan panel ve zaman serisi analizlerinden elde edilen sonuçların Malezya, Bangladeş ve diğer ülke ekonomilerinde reel döviz kurunun büyümeyi pozitif yönde etkilediği ve aralarında nedensellik ilişkisinin olduğu (Lily vd., 2012; Uddin vd., 2014; Razin & Collins, 1997; Trawalie, 2010), ayrıca döviz kurundaki kayıpların büyüme üzerindeki etkisi gelişmekte olan ülkelere daha yüksek olduğuna dikkat çekilmektedir (Rapetti vd., 2012). Reel döviz kurunda meydana gelen artışların büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılan gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine ait çalışmalar incelendiğinde (Aguirre & Calderon 2005; Barquellil vd., 2018; Vieira vd., 2013), nedeninin kur rejiminde meydana gelen değişimlerden kaynaklı olduğu, dışa açık esnek döviz kuru rejimini uygulayan ülkelere bu etkinin daha belirgin ve yıkıcı olduğu ifade edilmektedir. Son olarak Türkiye özelinde yapılan çalışmalara bakıldığında, reel döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların büyümeyi uzun dönemde olumlu etkilediği (Panshak & Shingil, 2017; Ünlü, 2016), sonucunun yanı sıra, reel döviz kurunun büyüme üzerinde herhangi bir anlamlı ve anlamsız etkisinin olmadığı sonucuna da ulaşıldığı görülmektedir (Bilgili, 2000). Görüldüğü gibi çeşitli makroekonomik değişkenlerin ekonomik büyümeyle aralarındaki ilişkiyi açıklamak için yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar, reel döviz kuru ve kamu harcamaları gibi birden fazla makroekonomik değişkenin tümü kullanılarak ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışması, çalışmanın diğer çalışmalardan farkını ortaya koyarak literatüre katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmada yapısal değişime izin veren ekonometrik testlerin kullanılmasıyla Türkiye ekonomisi üzerinde yaşanan kırılmaların nedenlerini anlayabilmek ve sonrasında gerekli mali politikalar yapabilmek açısından önem arz etmektedir.

3. YÖNTEM

Türkiye ekonomisi konulu bu çalışmada, 2010 ve 2023 yılları arasındaki çeyreklik veriler (53 gözlem) kullanılarak, büyüme faktörü ile yatırım, döviz kuru ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin boyutu yapısal değişim içeren Zivot-Andrews (1992) birim kök testi ile incelenmektedir. Ardından Gregory-Hansen (1996) eş bütünleşme testi kullanılarak değişkenlerin birbirleri ile olan uzun dönemli ilişki test edilmektedir. Çalışmanın sonunda, bulunan uzun dönem ilişkisine dayanarak Toda-Yamamoto (1995) yöntemi ile seriler arasındaki

nedenselliğin yönü araştırılmaktadır. Modelde, seriler logaritmaları alınarak analize dahil edilmektedir. Ayrıca çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımları ve kaynakları Tablo 1'de belirtilmektedir.

Tablo 1.
Değişkenler ve Tanımları

Değişken	Kısaltma	Kaynak
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Bağımlı Değişken)	GDP	Federal Rezerv Bank of St. Louis (fred. stlouisfed.org)
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	FDI	Federal Rezerv Bank of St. Louis (fred. stlouisfed.org)
Reel Döviz Kuru	RDK	Federal Rezerv Bank of St. Louis (fred. stlouisfed.org)
Kamu Harcamaları	KAMUHRC	Federal Rezerv Bank of St. Louis (fred. stlouisfed.org)

3.1. Augment Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Ekonometri modellerinde zaman serilerinin durağanlığını test etmek için kullanılan yöntemlerdir. Durağanlığı tespit edilen seriler, herhangi bir zaman aralığındaki istatistiksel özelliklerinde bir değişimin olmadığı ve analizlerinde yapılacak tahminlerin daha güvenilir olacağını ifade etmektedir. Bu test, Dickey-Fuller testine ait denklemin sağ tarafına seride kullanılan değişkenlerin gecikmeli değerlerinin eklenmesi ile oluşmaktadır.

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Denklemlerde yer alan terimlerden, X çalışmaya konu olan değişkeni, Δ farkını, k eklenen gecikmeyi, β ve λ parametreleri ifade etmektedir.

H_0 = Seriler durağan değildir.

H_1 = Seriler durağandır.

Testin sınanmasında kullanılacak hipotezlere bakıldığında, kullanılan ADF testi istatistiki değeri kritik değerlerden büyük olması halinde serinin durağanlığını kabul eden hipotez reddedilememektedir.

3.2. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde kullanılan değişkenler, bazı durumlarda durağan olmamaktadır. Bu durumlarda ekonomik, politik ve sosyal nedenlerden kaynaklı yapısal değişimler yaşanmaktadır. Yapısal kırılmaların varlığı göz ardı edilerek yapılan birim kök testleri, birim kökün varlığı konusunda hatalı sonuçlar verebilmektedir. Yapısal değişim içeren bu test, tam örnekleme kullanarak tahmin edilen tüm değişim tarihi için farklı bir kukla değişkeni oluşturarak gerçekleştirilen ardışık bir testtir. Ayrıca test, Perron'un testine alternatif olarak, yapısal değişim tarihinin içsel olduğunu belirtmektedir. Kullanılan bu testin amacı ise serilerin sabitte, trendde ve trendde-sabitte meydana gelen kırılmalarını incelemektir.

Literatürdeki bu test, aşağıda belirtilen (3), (4) ve (5) numaralı denklemlere ait üç model ile açıklanmaktadır (Zivot & Andrews, 1992).

Model A

$$Y_t = \mu + \theta_1 DU_t(\lambda) + \alpha_1 Y_{t-1} + \beta_t + \sum_{i=1}^k \varphi_j \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Model B

$$Y_t = \mu + \omega_1 DU_t(\lambda) + \alpha_2 Y_{t-1} + \beta_t + \sum_{i=1}^k \varphi_j \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Model C

$$Y_t = \mu + \theta_2 DU_t(\lambda) + \omega_2 DT_t(\lambda) + \alpha_3 Y_{t-1} + \beta_t + \sum_{i=1}^k \varphi_j \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

A modeli düzeyde, B modeli eğim de meydana gelen yapısal değişimi, C modelinde ise düzeyde ve eğimdeki yapısal değişimi içermektedir. Denklemlerde yer alan terimler ise kısacası; T trendi, T_b değişim zamanını ifade etmektedir.

$DU_t(\lambda) = (1 \ 0)$ ise; DU_t , $t > tb$ ise 1, diğer hallerde 0 olması sabit terime ait ortalamadaki yapısal değişimi göstermektedir. $DT_t(\lambda) = (t - tb \ 0)$ ise; DT_t , $t > tb$ iken $t - TB$ ise 0 değerini alabilen ve trendde ki yapısal değişimi gösteren kukla değişkenlerdir. ΔY_{t-1} ise, hatalar da meydana gelebilecek otokorelasyon sorununu engellemek için denklemlere eklenmektedir. Tüm modellerde ve kukla değişkende kırılma noktalarının tahmininde, En Küçük Kareler yöntemi kullanılmaktadır.

Çalışmada, yapısal kırılmaları belirlemek amacıyla kullanılan Zivot-Andrews testine ait hipotezler şunlardır;

H_0 : Seri birim köklüdür. (Durağan değildir)

H_1 : Seri birim köklü değildir. (Durağandır)

Kullanılan yöntem ile değişkenin yapısal kırılma ile birlikte birim kök içerdiğini varsayan H_0 hipotezi ile trendde ortaya çıkan değişimle beraber değişkenin durağanlığını belirten H_1 hipotezi test edilmektedir.

3.3. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Gregory-Hansen eşbütünleşme testi diğer eşbütünleşme testleri ile karşılaştırıldığında en az bir kırılmanın varlığı mevcut olduğunu ve bu kırılmanın içsel olarak belirlendiği uzun dönem ilişkisinin test edilmesine odaklanmaktadır. Çünkü kırılmaları dahil etmeyen eşbütünleşme testlerinin yeterli olmayacağı ve yanıltıcı sonuçlar verebileceği varsayılmaktadır (Gregory & Hansen, 1996). Ayrıca bu test eşbütünleşme ilişkisindeki yapısal değişimi dahil ederek uzun dönemli ilişkiyi test etmek için C, C/T ve C/S şeklinde 3 farklı model oluşturmaktadır.

C Modeli: Bu model sabitte kırılmayı ifade etmektedir. Bu modelde μ_1 kırılma öncesi sabit terimi, μ_2 kırılmanın sabit terim üzerinde oluşturduğu değişimi ifade etmektedir.

$$Y_t = \mu_1 + \mu_2 DU_t + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

Yapısal kırılmaların modele eklenmesini sağlayan kukla değişkenler şu şekildedir;

$DU_t(\lambda) = (1 \ 0)$ eğer $t \leq [n\tau]$ durumlarda 0 değerini ve $t > [n\tau]$ durumunda 1 değerini almaktadır.

$[n\tau]$ kırılma, n gözlem adedini ve $\tau \in (0,1)$ ise değişim noktasını ifade etmektedir.

C/T Modeli: Bu model trendli düzey değişim modelini ifade etmektedir ve düzey değişimi olan Model C'ye trend eklenmesiyle elde edilmektedir.

$$Y_t = \mu_1 + \mu_2 DU_t + \mu_3 t + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

Model C/S: Rejim değişimi modeli olarak ifade edilen bu modelde, eğimdeki değişim kukla değişkenler yoluyla modele dahil edilmektedir.

$$Y_t = \mu_1 + \mu_2 DU_t + \mu_3 X_t DU_t + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

Model C/S'deki α_1 yapısal kırılmadan önceki eğimin katsayısını, μ_3 ise yapısal kırılma dan sonraki eğimin katsayısındaki değişimi ifade etmektedir.

Gregory-Hansen Eşbütünleşme analizinde kullanılacak hipotezler şunlardır;

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Bu modellerde, Phillips ve ADF test istatistiklerin en düşük olduğu tarih geçerli değişim tarihi seçilmektedir. Gregory-Hansen (1996) tablo kritik değerleri ile modellerdeki test istatistikleri karşılaştırılmaktadır. Belirtilen H_0 hipotezi, test istatistikleri kritik değerlerden mutlak değer içinde büyük ise reddedilmektedir ve yapısal değişim ile beraber değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir.

Gregory-Hansen testinde belirlenen kukla değişken, uzun dönemli bir analiz yapılabilmesi için modele eklemektedir. Ayrıca elde edilen kukla değişkeni kırılma tarihine kadar sıfır, sonra ise 1 değeri verilerek oluşturulmaktadır. Tablo 4.1'de FMOLS yöntemi kullanılarak logaritmaları alınmış değişkenlerin tahmin sonuçları verilmektedir. Çalışmalarda kullanılan küçük örneklemelere gecikme eklenmesi serbestlik derecesinin düşmesine sebep olabileceği için sadece FMOLS yöntemi kullanılmaktadır.

3.4. Toda-Yamamoto Nedensellik testi

Toda ve Yamamoto (1995), Granger nedensellik (1961) araştırması yapmak amacı ile (k) maksimum gecikme uzunluğu ve en yüksek durağanlaşma düzeyi olan d_{max} değişkenlerinin VAR modeli ile $k+d_{max}$ gecikmeli temel alınarak bir model geliştirmektedir. Bu nedensellik testine göre serilerin birbirleri ile olan uzun dönem ilişkisinin varlığı durumunda, F istatistiği değerinin standart dağılımına uymama hali ile karşılaşılabileceği ve anlamlılığını kaybedebileceğini belirtmektedir. Kullanılan bu test ile belirlenen değerlerin toplamı ($k+d_{max}$), VAR modeli ile tahmin edilmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testi başarılı olabilmesi için, değişkenlerin bütünleşme derecelerinin (d_{max}) ve maksimum gecikme uzunluğunun (k) modelde hatasız bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Son olarak d_{max} ile belirlenen katsayılar kısıtlar eklenerek bu kısıtların Wald istatistiği ile anlamlılığı sınanacaktır.

Toda-Yamamoto nedensellik testinde kullanılacak hipotezler şunlardır;

H_0 : X'den Y'ye doğru Granger nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : X'den Y'ye doğru Granger nedensellik ilişkisi vardır.

$$Y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i} X_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (9)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} X_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (10)$$

Denklem (9)'e göre x serisinden, y'ye doğru Granger nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten $H_0: \beta_{1i} = 0$ temel hipotez, Granger nedensellik ilişkisinin olduğunu belirten $H_1: \beta_{1i} \neq 0$ alternatif hipotezine karşın, serbestlik dereceli k'nin ki kare dağılımına uygunluk gösteren Wald testi ile belirlenmektedir. Denklem (10)'a göre ise Y serisinden, x'ye doğru Granger nedensellik ilişkisi de aynı şekilde belirlenmektedir (Yılcancı & Özcan, 2010).

4. UYGULAMA

Bu bölümünde ekonomik büyüme ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı ile nedensellik ilişkisini ortaya koymak amacıyla uygulanan testlere ait veriler bulunmaktadır. Analizlere başlamadan önce, modele ait betimsel istatistikler Tablo 2'de belirtilmektedir.

Tablo 2.

Betimsel İstatistikler

	Log(gdp)	Log(kamuhrc)	Log(fdi)	Log(rdk)
Ortalama	12,9481	10,9738	2,5145	4,8621
Medyan	12,9610	11,0185	2,5710	4,9651
Maksimum	13,2613	11,2844	2,9177	5,2070
Minimum	12,5345	10,6381	2,1690	4,3751
Standart Hata	0,1969	0,1943	0,2631	0,2544
Çarpıklık	-0,2388	-0,1648	-0,0356	-0,5070
Basıklık	2,1579	1,7017	1,4939	1,8983
Jargue-Bera	2,0695	3,9622	5,0201	4,9510

Tablo 2' deki verilere bakıldığında tüm değişkenlerin çarpıklıklarının normale göre negatif asimetric içerdiği, sola çarpık olduğu ve basık olduğu görülmektedir. Jargue-Bera istatistiği ile serilerin normal dağılımlı olup olmadığına dair daha net sonuçlar verilmektedir. X^2 serbestlik dereceli tablo değeri (5,99), test istatistiği değerlerinden büyük olma durumundan dolayı hatalar normal dağılımlıdır temel hipotezi reddedilemez. Tüm bu verilerden yola çıkarak modelde kullanılan değişkenlerin normal dağılımlı olduğu görülmektedir. Granger ve Newbold (1974), birim köklü serilerle yaptıkları regresyon analizlerinde meydana gelebilecek sahte regresyon problemlerinden dolayı çalışmalarda gerçek sonuçlar elde edemeyeceğini belirtmektedir. Ayrıca durağanlık problemi çözülmeden yapılan tüm çalışmaların hatalı olacağı belirtilmektedir.

Tablo 3.*ADF Birim Kök Testi Sonuçları**Sabit Terimli ADF Birim Kök Testi Sonuçları*

Değişkenler	Test-İstatistikleri	I(1)Düzeyinde Test- istatistikleri	ADF Kritik değerler		
			%1	%5	%10
Log(gdp)	-1,4841	-10,2935	-3,56	-2,91	-2,59
Log(kamuhrc)	-0,6702	-13,7998	-3,56	-2,91	-2,59
Log(fdi)	-2,5659	-4,0803	-3,56	-2,91	-2,59
Log(rdk)	-0,5417	-7,9705	-3,56	-2,91	-2,59

Değişkenler	Sabitte-Trendde Test-İstatistikleri	I(1)Düzeyinde Sabitli-Trendli Test- İstatistikleri	ADF Kritik değerler		
			%1	%5	%10
Log(gdp)	-3,1642	-10,3424	-4,15	-3,50	-3,18
Log(kamuhrc)	-2,7194	-13,6487	-4,15	-3,50	-3,18
Log(fdi)	-2,7220	-4,0118	-4,15	-3,50	-3,18
Log(rdk)	-2,7804	-7,8796	-4,15	-3,50	-3,18

Kaynak: Yazar tarafından Eviews 12 programı ile hesaplanmıştır.

Çalışmada kullanılan test verilerine göre, modellerdeki tüm değişkenlerin %1, %5 ve %10 kritik değerlerinin, temel düzeydeki test istatistiğine ait değerlerden büyük olmasından dolayı H_0 temel hipotezi (birim köklüdür) reddedilemez. Ancak değişkenler I(1) düzeyine geldikten sonra her iki modelde de %1, %5 ve %10 kritik değerlerin, test istatistiğine ait değerlerden küçük olmasından dolayı H_0 temel hipotezinin reddedildiği görülmektedir.

Tablo 4.*Zivot Andrews Test Sonuçları*

Değişkenler	Model-A (t-ist)	Model-A Kırılma Tarihi	Model-C (t-ist)	Model-C Kırılma Tarihi
log(gdp)	-4,6210	2018Q3	-4,3590	2018Q4
log(kamuhrc)	-4,4538	2020Q2	-4,6128	2017Q4
log(fdi)	-4,6067	2018Q2	-4,9658	2018Q2
log(rdk)	-3,7400	2012Q1	-4,0125	2014Q2

Fark Değerleri

Δ log(gdp)	-12,2445	2020Q3	-13,1365	2020Q3
Δ log(kamuhrc)	-6,4015	2018Q3	-6,5720	2012Q4
Δ log(fdi)	-5,8613	2019Q4	-5,2058	2020Q4
Δ log(rdk)	-8,1241	2016Q4	-8,3698	2020Q2

	Model A	Model C
Kritik Değerler	-5,34	-5,57
	-4,93	-5,08
	-4,58	-4,82

Not: Kritik değerler sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyindedir (Zivot Andrews, 1992). Gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriteri tarafından seçilmiştir. Tüm veriler yazar tarafından Eviews 12 programı ile hesaplanmıştır.

Tablo 4'teki verilere göre, değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları, birinci dereceden durağan oldukları görülmektedir. Çalışmada kullanılan serilerinin A ve C modellerindeki test istatistiği değerleri ile ZA kritik değerleri mutlak değer içinde karşılaştırılmaktadır. Büyüme değişkeninin Model A'daki %1, %5 ve %10 düzeylerindeki ZA kritik değerleri test istatistiği değerinden küçüktür. Büyüme değişkeninde, yapısal kırılma ile beraber durağan hale geldiği ve 2020 yılının 3. Çeyreğinde meydana gelen kırılmanın anlamlı bir yapısal kırılma olduğu görülmektedir.

Büyüme değişkeni Model C'de ise ZA test istatistiği değeri kritik değerlerden küçük olduğu için yapısal değişim olmadan birim kök içeren temel hipotezin reddedilemediği görülmektedir. Kamu harcamaları ve reel döviz kuru değişkenlerinde, A ve C modellerindeki kritik değerleri ZA test istatistiği değerlerinden büyük olduğu için burada da yapısal değişim olmadan birim kök içeren temel hipotezin reddedilemediği görülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım değişkeninin de ise Model A'daki test istatistiği değeri %10 düzeyindeki kritik değerinden büyük olduğu için kırılma olmadan birim kök içeren H_0 hipotezi reddedilmektedir. Ayrıca değişkenin yapısal kırılma ile beraber durağan hale geldiği, 2018 yılının 2. Çeyreğinde meydana gelen kırılmanın anlamlı bir yapısal kırılma olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı durum FDI değişkeninin Model C deki %5 kritik değeri için geçerli olduğu görülmektedir.

Tablo 5.

Gregory Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Modeller	Kırılma Tarihi	ADF t-İstatistiği	Tablo Değerleri		
			%1	%5	%10
C Sabitte Kırılma	2018Q1	-6,1567	-5,77	-5,28	-5,02
C/T Sabitte ve Trendde Kırılma	2018Q2	-6,3083	-6,05	-5,58	-5,33
C/S Rejim Değişim	2019Q4	-6,7427	-6,51	-6,00	-5,75

Not: Kritik değerler Gregory ve Hansen (1996:109)'dan alınmaktadır. Gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriteri tarafından seçilmiştir. Tüm veriler yazar tarafından Eviews 12 programı ile hesaplanmıştır.

Tablo 4'te belirtilen test sonuçlarında sırasıyla C, C/T ve C/S modellerinin tümünde değişkenlerin test istatistikleri, %1, %5 ve %10 seviyesindeki değerlerden büyük olmasından dolayı temel hipotez reddedilmektedir.

Tablo 5.1.

Uzun Dönem Katsayıların Analizi

FMOLS			
Bağımlı Değişken	log(kamuhrc)	log(fdi)	log(rdk)
Log(gdp)	0,6134 (0,000)	-0,1329 (0,000)	-0,3310 (0,000)
Kukla değişkenler	0,2790	0,1916	0,0003

Not: Kritik değerler Gregory ve Hansen (1996:109)'dan alınmaktadır. Gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriteri tarafından seçilmiştir. Tüm veriler yazar tarafından Eviews 12 programı ile hesaplanmıştır.

Yapılan uzun dönem katsayıların analizinde, serilerin birbirleri ile uzun dönemli ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Test sonucuna göre ekonomi politikası alanında geçerli ve gerçekçi öneriler ve yorumlar yapabilmek için aralarındaki uzun dönem katsayı tahmini yöntemi olan FMOLS yöntemi kullanılmaktadır. FMOLS sonuçlarına göre kamu harcamaları, yatırım ve döviz kuru değişkenlerinin uzun dönem katsayısı istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca 2019 yılının 4. Çeyreğinde bir yapısal değişimin yaşandığı ve bu kırılma tarihinin modele dahil edilerek yapılan analizde, ekonomide ilgili tarihte önemli değişimlerin olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyümenin kamu harcaması değişkeni ile aralarında pozitif, diğer değişkenlerle aralarında negatif bir uzun dönem ilişkisinin olduğu görülmektedir. Kamu harcamalarının uzun dönemde gerçekleşen %1'lik artışı sonucunda %1 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme üzerinde %0,61 oranında artışa neden olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarının uzun dönemde gerçekleşen %1'lik artışı sonucunda, %1 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme üzerinde %0,13 oranında azalmaktadır. Aynı şekilde reel döviz kurundaki %1'lik artış sonucu %1 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme üzerinde %0,33 oranında bir azalma yaşanmaktadır.

Yapılan bu çalışmada, değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığını doğrulandıktan sonraki adım ise nedenselliğin yönünü belirlemektir. Toda-Yamamoto nedensellik testi ile her bir değişkenin diğer değişkenlerle olan nedenselliği araştırılmaktadır. VAR analizi kullanılarak bilgi kriterine göre optimum gecikme uzunluğu $k=4$ belirlenmektedir. Ayrıca d_{max} Zivot-Andrews birim kök testine göre değişkenlerin en yüksek durağanlaşma seviyesi $I(1)$ olarak tespit edilmektedir. VAR modelindeki verilerden yola çıkarak $k+d_{max}=5$ sonucuna

ulaşmaktadır. Nedensellik ilişkisi testi için modeldeki değerler Wald modeline dahil edilmektedir. Test sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 6.

Toda-Yamamoto Testi Sonuçları

Değişkenler	Gecikme Uzunluğu	Ki-Kare Test İstatistik	Ki-Kare P-Değer
$\log(\text{gdp}) > \log(\text{rdk})$	$k+d_{max}=5$	59,1866	0,0000*
$\log(\text{gdp}) > \log(\text{kamuhrc})$	$k+d_{max}=5$	8,5407	0,0736
$\log(\text{gdp}) > \log(\text{fdi})$	$k+d_{max}=5$	20,7492	0,0000*
$\log(\text{kamuhrc}) > \log(\text{rdk})$	$k+d_{max}=5$	16,8603	0,0020*
$\log(\text{kamuhrc}) > \log(\text{gdp})$	$k+d_{max}=5$	4,7237	0,3168
$\log(\text{kamuhrc}) > \log(\text{fdi})$	$k+d_{max}=5$	6,7392	0,1503
$\log(\text{fdi}) > \log(\text{rdk})$	$k+d_{max}=5$	48,0981	0,0000*
$\log(\text{fdi}) > \log(\text{kamuhrc})$	$k+d_{max}=5$	4,5111	0,3412
$\log(\text{fdi}) > \log(\text{gdp})$	$k+d_{max}=5$	17,2834	0,0017*
$\log(\text{rdk}) > \log(\text{gdp})$	$k+d_{max}=5$	15,8502	0,0032*
$\log(\text{rdk}) > \log(\text{kamuhrc})$	$k+d_{max}=5$	9,5931	0,0478*
$\log(\text{rdk}) > \log(\text{fdi})$	$k+d_{max}=5$	12,9852	0,0114*

Kaynak: Tüm veriler yazar tarafından Eviews 12 programı ile hesaplanmıştır.

Tablo 6'daki nedensellik testinin sonuçlarına göre, 2010-2023 yılları arasında, büyüme ve döviz kurunda karşılıklı nedenselliğin bulunduğu ve kurdaki artışın ekonomideki büyümeyi negatif olarak etkilediği görülmektedir. Büyüme ile yabancı yatırım değişkenlerinin karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin belirlendiği ve doğrudan yabancı yatırımların mevcut dönemde reel döviz kurunda olduğu gibi ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmektedir. Diğer taraftan yatırımlar ile reel döviz kurunun da aralarında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kamu harcamaları değişkeni ile büyüme arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir nedenselliğin bulunmadığı yapılan test sonucunda ortaya çıkmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin ekonomik büyümelerinde etkili olan çeşitli makroekonomik değişkenler bulunmaktadır. Bu değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçmek ve birbirleri ile olan nedenselliği araştırmak için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu çalışmalarda politika ile askeri kriz ve belirsizliklerin meydana getirmiş olduğu risklerin ülke ekonomisi açısından önemli etkileri olduğu önem arz etmektedir. Bu etkilerin, yaşanan belirsizliklerde ekonomik büyüme üzerinde hangi oranda ve nasıl olacağı sorusunun ampirik olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Yapısal değişimin yaşandığı 2018'de Türkiye ekonomisi incelendiğinde, komşu ülke Suriye iç savaşının bölgesel ve küresel anlamda gerilimlere ve istikrarsızlığa yol açması, ülkemizin terörizm tehdidi ile karşı karşıya kalmasına neden olduğu görülmektedir. 2018 yılında yapılan askeri operasyonların politik ve ekonomik açıdan olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Yaşanan operasyonun maliyeti ve ülke içi belirsizlikler birçok ekonomik değişken üzerinde tahribata yol açmaktadır. Özellikle Amerika ile yaşanan gerginlik döviz kurlarındaki dalgalanmalara ve cari açığın artmasına sebep olmaktadır. Ekonomik ve siyasi alanlarda ortaya çıkan bu dalgalanmaların 2019 yılını da ciddi bir şekilde etkilediği bilinmektedir. Devam eden savaşlar ve jeopolitik riskler sebebiyle yaşanan döviz kurlarındaki artış Türk lirasının, dolar ve avro karşısında değer kaybetmesine neden olmaktadır. Bu da döviz kurundaki yükselişin ekonomideki büyüme üzerinde etkilerini negatif hale getirmektedir. Jeopolitik anlamda adeta ateş çemberinin içinde olan ülkemiz döviz kurunu dengelemek ve ekonomiyi canlandırmak için yabancı yatırım arayışına girmektedir. Fakat mevcut jeopolitik risklerin yabancı yatırımcıların Türkiye ekonomisine olan güvenini ve yatırımlarının büyüklüğünü etkilediği görülmektedir. Özellikle döviz kurdaki dalgalanmalar yabancı yatırımın maliyetini artırdığı için yatırımın karlılığı azalmakta ve bu durumun yabancı yatırımlarda kayıpların yaşanmasına neden olmasıyla büyümeyi olumsuz etkileyeceği anlaşılmaktadır. Son olarak ilgili dönemde kamu harcamalarının artması ekonominin canlanmasını ve büyümesini pozitif yönde etkilemektedir. Özellikle bu gibi riskli ve durağan dönemlerde kamu harcamalarını artırarak talebi canlandırmak hükümetlerin yaygın olarak kullandığı ekonomi politikası olarak bilinmektedir.

Konjonktürel ve yapısal değişimlerin sürekli yaşandığı Türkiye'de, ekonomik büyümeyi sürdürebilmek ve istenilen düzeye getirebilmek için sermaye yetersizliği sorununa kalıcı çözüm bulunmalıdır. Mevcut temel sorunu çözmeye öne çıkarılacak en etkili figür ise hiç şüphesiz doğrudan yabancı yatırımlardır. Yabancı yatırımların ülke içindeki istihdam, teknoloji transferi, kur artışı üzerindeki pozitif etkisi ve vergi gelirlerindeki ek artış gibi yansımaları ile ekonomide canlanmaya ve üretime katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Yatırımları cezbetmek için, rasyonel ve gerçekçi ekonomi politikasıyla yabancı yatırımcıları koruyan bir hukuk sisteminin varlığının

oluşturulması, güvenlik, risk ve belirsizliğin azaltılması, kalifiyeli işgücünün geliştirilmesi, vergide yapılacak iyileştirmeler ve serbest ticaret bölgelerinin çeşitlenmesi gibi faaliyetler, yabancı yatırımlar üzerinde Türkiye'nin yatırım alanında cazibesini artırmak adına önem arz etmektedir. Fakat Türk lirasının hızlı bir şekilde değer kaybettiği ortamda gelen yatırımların ekonomi üzerinde negatif yönlü etki bıraktığından dolayı, etkin bir maliye ve para politikası geliştirilmesi gerekmektedir. Ekonomik büyüme üzerinde etkili olan diğer bir faktör ise kamu harcamalarıdır. Kamu harcamalarının Türkiye'de özellikle üretim odaklı olması, gerek görüldüğü alanlarda kamu özel iş birliği gibi protokoller oluşturularak maliyetin bir bölümünün özel sektöre devredilmesi, kamu yararını gözeten ve insanların refah düzeyini artırma amacı güden bir politika oluşturulması, mevcut ekonomik sıkıntıların tümünü halka yüklemekten bir kısmını kamu harcamalarından kısma yoluna gidilmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki istihdama ve üretime yönelik yeterince yapılamayan kamu harcamaları ve yatırımların, toplumsal yaşam kalitesine ve buna bağlı olarak yaşanabilir ülke konumuna erişmesi oldukça zordur.

Türkiye, dalgalı döviz kuru sistemiyle yükselen faiz oranlarını kontrol edebilmek için döviz kuruna müdahale etmektedir. Bunun ise ülkenin döviz rezervlerinin erimesine neden olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla kaynak yetersizliğinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görülmektedir. Kurdaki dalgalanmaların, ekonomik büyüme ve diğer makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri istenilen düzeyde olmadığı takdirde ise literatürde imkânsız üçleme olarak ifade edilen kavrama dayanarak uygun bir para politikası geliştirilmelidir. Ayrıca reel döviz kurundaki artışın ekonomi üzerindeki yıkıcı etkilerini azaltmak için yerli üretime ağırlık verilerek ithalat azaltılmalı, faiz oranları kademeli olarak artırılarak döviz girişi sağlanmalı ve etkin maliye politikası araçları kullanılarak kamunun piyasaya müdahalesi ile Türk lirasının değerinin maksimize edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aguirre, A., & Calderon, C. (2005). Real exchange rate misalignments and economic performance. Banco Central de Chile Documentos de Trabajo, (315), 1-49.
- Alexious, C., & Anastasiadis, G. (2010). FDI and financial restructuring in South Eastern European. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 8(2), 107-126.
- Artan, S., Hayaloğlu, P., & Demirel, S. K. (2017). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimi büyüklüğü, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 1-9.
- Barguelli, A., Salha, O. B., & Zmami, M. (2018). Exchange rate volatility and economic growth. *Journal of Economic Integration* 33(2), 1302-1336 <http://dx.doi.org/10.11130/jei>.
- Bilgili, E. (2000). Reel döviz kuru ve ekonomik büyüme. *İktisat İşletme ve Finans*, 15(176), 56-73. doi: 10.3848/iif.2000.176.8816.
- Blomstrom, M., Lipsey, R., & Zejan, M. (1992). What explains developing country growth? *NBER Working Paper*, 4132, 1-36. <https://doi.org/10.3386>.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0)
- Carkovic, M., & Levine, R. (2002). Does foreign direct investment accelerate growth? *U of Minnesota Department of Finance Working Paper*, 1-26. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.314924>.
- Carr, J. L. (1989). Government size and economic growth: A new framework and some evidence
- Choe, J.II. (2003). Do foreign direct investment and gross domestic investment promote economic growth?. *Review of Development Economics*, 7(1), 44-57. doi: 10.1111/1467-9361.00174.
- Chowdhury, A., & Mavrotas, G. (2005). FDI and growth: A causal relationship. World institute for development economic research (UNU-WIDER). *WIDER Working Paper Series*, 25, 1-8.
- Colombier, C. (2009). Growth Effects of Fiscal Policies: An application of robust modified estimator. *Applied Economics*, 41(7), 899-912.
- Connolly, M., & Li, C. (2016). Government spending and economic growth in the OECD countries. *Journal of Economic Policy Reform*, 19(4), 386-395. DOI: 10.1080/17487870.2016.1213168.
- Dar, A. A., AmirKhalkhali, S. (2002). Government size, factor accumulation, and economic growth: Evidence from OECD countries. *Journal of Policy Modeling*, 24, 679-692.
- De Mello, L. R. (1999). Foreign direct investment-led growth: Evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 133-151. DOI:10.1093/oepp/51.1.133.
- Dolatabadi, S. M. H., & Fard A. T. (2015). Effect of positive exchange rate shock on GDP. *Majlis (Parliament) Strategy*, 22(81), 71-186.
- Facchini, F., & Seghezza, E. (2018). Public spending structure, minimal state and economic growth in France (1870-2010). *Economic modelling* 72, 151-164. DOI: 10.1016/j.econmod.2018.01.014
- Granger, C.W.J., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2 (2), 111-120. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(74\)90034-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(74)90034-7)
- Gregory, A.W., & Hansen, B.E. (1996). Tests for cointegration in models with regime and trend shifts. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 58(3), 555-560.
- Gupta, S. P. (1969). Public expenditure and economic growth: Public expenditure and economic development a cross section analysis. *Public Finance Analysis*, 28, 26-41.
- Hansen, H., & Rand, J. (2006). On the causal links between fdi and growth in developing countries. Institute of Economics. University of Copenhagen and Development Economics Research Group. *Discussions Papers*, 29(1) 21-41. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2006.00756.x>
- Harrison, A., & McMillan, M. (2003) Does direct foreign investment affect domestic credit constraints? *Journal of International Economics*, 61, 73-100. [http://dx.doi.org/10.1016/S0022-1996\(02\)00078-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0022-1996(02)00078-8)
- Hsiao, C., & Shen, Y. (2003). Foreign direct investment and economic growth: The importance of institutions and urbanizations, economic development and cultural change. *University of Chicago Press* 51(4), 883-896. DOI: 10.1086/375711.
- Işık, C. (2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Sınır testi yaklaşımıyla Türkiye örneği. *IUJEAS*, 1(1), 1-12.
- Lensink, R., & Morrissey, O. (2001). Foreign direct investment: Flows, volatility and growth in developing countries. *CREDIT Research Paper*, 1(6), 1-28. <https://hdl.handle.net/10419/81831>
- Lily, J., Kogid, M., Asid, R., Mulok, D., & Loganathan, N. (2012). The effect of exchange rates on economic growth: Empirical testing on nominal versus real. *The IUP Journal of Financial Economics*, 10(1), 7-17. <https://ssrn.com/abstract=2156115>
- Loizides, J., & Vamvoukas, G. (2005). Government expenditure and economic growth: Evidence from trivariate causality testing. *Journal of Applied Economics*, 8(1), 125-152.
- Lupu, D., & Asandului, M. (2017). The Nexus between Economic Growth and Public Spending in Eastern European Countries, *Engineering Economics*, 28(2), 155-161. DOI:10.5755/j01.ee.28.2.7734

- Menciger, J. (2003). Does foreign investment always enhance economic growth? *Kyklos*, 56(4), 491-508. <https://doi.org/10.1046/j.0023-5962.2003.00235>
- Mendoza, G. O. (2008). Foreign direct investment and economic growth in Mexico. An empirical analysis. *School of Technology and Society*, 43, University of Skövde.
- Miankhel, A. K., Thangavelu, S. M., & Kalirajan, K. (2009). Foreign direct investment, exports, and economic growth in selected emerging countries: Multivariate Var analysis, 2-23. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1526387>
- Oxley, L. (1994). Cointegration, causality and wagner's law: A test for Britain 1870– 1913. *Scottish Journal of Political Economy*, 41(3), 286–298.
- Panshak, Y., & Shingil, M. E. (2017). Exchange rate dynamics, inflation and economic growth: Empirical evidence from Turkish economy. *IOSR Journal Of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 22(9), 42-49.
- Ramirez, M. D., & Nazmi, N. (2003). Public investment and economic growth in Latin America: An empirical test. *Review of Development Economics*, 7(1), 115-126. <https://doi.org/10.1111/1467-9361.00179>
- Rapetti, M., Skott, P., & Razmi, A. (2012). The real exchange rate and economic growth: Are developing countries different?. *International Review of Applied Economics*, 26(6), 735-753. DOI: 10.1080/02692171.2012.686483.
- Razin, O., & Collins, S. M. (1997). Real exchange rate misalignments and growth. *National Bureau of Economic Research, Working Paper, w6174*, 1-21. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=225932>.
- Rosales, A., Romero, L. Q., Jesus, L. D., & Rama, D. R. (2021). Spatial spillovers of economic growth and public spending in Mexico: Evidence from a SpVAR model, 1999–2019. *Economic Analysis and Policy*, 71(2), 660-673. Doi:10.1016/j.eap.2021.07.004.
- Tarawalie, A. B. (2010). Real exchange rate behaviour and economic growth: Evidence from Sierra Leone. *South African Journal of Economic Management Sciences*, 13(1), 8-25. Doi:10.4102/sajems.v13i1.195.
- Taşdemir, F. D., & Erdaş, H. (2018). Doğrudan yabancı yatırım ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 140-152.
- Toda, H.Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225- 250. [http://dx.doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](http://dx.doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Uddin, K. M. K., Rahman, M. M., & Quaosar, G. A. A. (2014). Causality between exchange rate and economic growth in Bangladesh. *European Scientific Journal*, 10(31), 11-26.
- Ünlü, H. (2016). Döviz kuru oynaklığı ve ekonomik büyüme: Türkiye Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 5(3), 17-31.
- Vieira, F. V., Holland, M. C., Silva, Gomes De., & Bottecchia, L.C. (2013). Growth and exchange rate volatility: A panel data analysis. *Applied Economics*, 45(26), 3733-3741. DOI: 10.1080/00036846.2012.730135.
- Yamak, N., & Küçükale, Y. (1997). Türkiye’de kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 12(131), 5-15. DOI: 10.3848/iif.1997.131.1596.
- Yılancı, V., & Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için savunma harcamaları ile gsmh arasındaki ilişkinin analizi. *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33.
- Yılmaz, İ. (2023). Finansal tablo kullanıcıları açısından enflasyon muhasebesinin önemi: BİST enerji sektörü üzerinde örnek bir uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 93-944.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence of the great crash., the oil-price shock and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. <https://doi.org/10.2307/1391541>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.07.2024
Kabul Tarihi : 12.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1516242>

DOLAYLI İNDİRGEMELER ÜZERİNE İKİ DEĞERLİ MANTIK AÇISINDAN BİR İNCELEME –II: DÖRT DEĞER DURUMLU KARŞILIKLI KOŞUL VE TEKİL EVETLEME ÖNERMELERİNİN İNDİRGENMESİ

Fikret OSMAN¹

ÖZ


İki farklı basit önermeyi içeren bileşik önermeler, iki değerli mantık bağlamında dört değer durumuna sahip olan önermelerdir. Bu önermeler, dört değer durumlu önermeler olarak adlandırılabilir. Dört değer durumlu önermelere yönelik 16 doğruluk fonksiyonu olabilir. Tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilme önermelerinin sekiz doğrudan varyasyonundan her biri; “doğru-doğru-doğru-yanlış”, “doğru-doğru-yanlış-doğru”, “doğru-yanlış-doğru-doğru”, “yanlış-doğru-doğru-doğru”, “yanlış-yanlış-yanlış-doğru”, “yanlış-yanlış-doğru-yanlış”, “yanlış-doğru-yanlış-yanlış” ve “doğru-yanlış-yanlış-yanlış” şeklindeki sekiz doğruluk fonksiyonundan birini alır. Buna göre, bu önermelerin her varyasyonu diğer dört önermeye indirgenebilir. Karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin doğrudan varyasyonları ise “doğru-yanlış-yanlış-doğru” ve “yanlış-doğru-doğru-yanlış” doğruluk fonksiyonlarına sahiptir. Buna göre, karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin farklı varyasyonları birbirine indirgenebilir; ancak bu önermelerin hiçbir varyasyonu tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilme önermelerinin doğrudan varyasyonlarına indirgenemez. Yine tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilme önermelerinin ne doğrudan ne de dolaylı varyasyonları karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerine indirgenebilir. Bununla birlikte, karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin farklı varyasyonları; tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilme önermelerinin dolaylı varyasyonlarına indirgenebilir. Bu çalışmada, hem aynı hem de farklı önerme eklemlerinden yararlanılarak karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin doğrudan varyasyonlarına eşdeğer olan dolaylı önermeler oluşturulup karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin nasıl tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilme önermelerine indirgenebildikleri gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Önerme, İndirgeme, Doğruluk Fonksiyonu, Karşılıklı Koşul, Tekil Evetleme.

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, fikretosman@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2542-4515>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.07.2024
Date Accepted : 12.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1516242>


A STUDY ON INDIRECT REDUCTIONS IN TERMS OF TWO-VALUED LOGIC –II: THE REDUCTION OF BICONDITIONAL AND NONINCLUSIVE DISJUNCTION PROPOSITIONS WITH FOUR VALUE CASES

Fikret OSMAN¹

ABSTRACT

Compound propositions, which contain two different simple propositions, are propositions with four value cases in the context of two-valued logic. These propositions can be called propositions with four value cases. There can be 16 truth functions for propositions with four value cases. Each one eight direct variations of the conjunction, disjunction, conditional, incompatibility, and joint denial takes one of eight truth functions: “true-true-true-false”, “true-true-false-true”, “true-false-true-true”, “false-true-true-true”, “false-false-false-true”. “false-false-true-false”, “false-true-false-false” and “true-false-false-false”. Accordingly, each variation of these propositions can be reduced to four other propositions. Direct variations of biconditional and noninclusive disjunction have the truth functions “true-false-false-true” and “false-true-true-false”. Correspondingly, the different variations of biconditional and noninclusive disjunction are reducible to each other; however, no variation of these propositions can be reduced to the direct variations of the propositions of conjunction, disjunction, conditional, incompatibility, and joint denial. Similarly, neither direct variations nor indirect variations of the propositions of conjunction, disjunction, conditional, incompatibility, and joint denial can be reduced to biconditional and noninclusive disjunction propositions. However, the different variations of biconditional and noninclusive disjunction can be reduced to indirect variations of conjunction, disjunction, conditional, incompatibility, and joint denial. In this study, by making use of both the same and different propositional joints, indirect propositions that are equivalent to direct variations of biconditional and noninclusive disjunction are created, and it is tried to show how biconditional and noninclusive disjunction can be reduced to conjunction, disjunction, conditional, incompatibility, and joint denial.

Keywords: Proposition, Reduction, Truth Function, Biconditional, Noninclusive Disjunction.

¹ Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy., fikretosman@uludag.edu.tr, 
<https://orcid.org/0000-0003-2542-4515>

1. GİRİŞ

Modern mantıkta; “Ali çalışkan veya zekidir”, “Veli çalışırsa başarılı” ve “Zeki başarılı ve mutludur” gibi iki farklı basit önermeden oluşturulan bileşik önermeler, diğer bileşik önermelere göre daha çok üzerinde durulan önermelerdir. İki farklı basit önermeden oluşturulan bir bileşik önerme, iki değerli mantık bağlamında dört değer durumuna sahiptir. Bundan dolayı bu önermeler, dört değer durumlu önermeler olarak adlandırılabilir. Önermelerin değer durumu sayısının belirlenmesi doğruluk fonksiyonu sayısının belirlenmesi için önemlidir. Bir önermenin doğruluk fonksiyonu sayısının belirlenmesinde aşağıdaki formülden yararlanılır (Thomas, 1977, s. 24):

$$2^{2^n}$$

Buna göre, dört değer durumlu bir önermenin doğruluk fonksiyonu sayısı şöyle belirlenir (Grünberg, 2002, s. 31):

$$2^{2^2} = 2^4 = 16$$

Demek ki, iki değerli mantık bağlamında dört değer durumlu önermelere yönelik 16 doğruluk fonksiyonu söz konusudur. Bu doğruluk fonksiyonları aşağıdaki gibidir (Thomas, 1977, s. 22):

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Y	D	D	D	Y	Y	Y	D	D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	D	D	Y	D	D	Y	Y	D	Y	Y	D	Y	Y	D
D	D	Y	D	D	Y	D	Y	D	Y	Y	D	Y	Y	Y	D
D	D	D	Y	D	D	Y	D	Y	Y	D	Y	Y	Y	Y	D

Dört değer durumlu önermelerin iki argümanını “p” ve “q” olarak alıp fonksiyonu “f” ile ifade edersek bu 16 doğruluk fonksiyonunu I. Copi’den hareketle şöyle de ortaya koyabiliriz (Copi, 1967, s. 206):

p	q	f ₁ (p,q)
D	D	Y
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	D

p	q	f ₂ (p,q)
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	D

p	q	f ₃ (p,q)
D	D	D
D	Y	D
Y	D	Y
Y	Y	D

p	q	f ₄ (p,q)
D	D	D
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	Y

p	q	f ₅ (p,q)
D	D	Y
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	D

p	q	f ₆ (p,q)
D	D	Y
D	Y	D
Y	D	Y
Y	Y	D

p	q	$f_7(p,q)$
D	D	Y
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	Y

p	q	$f_8(p,q)$
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	D

p	q	$f_9(p,q)$
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	Y

p	q	$f_{10}(p,q)$
D	D	D
D	Y	D
Y	D	Y
Y	Y	Y

p	q	$f_{11}(p,q)$
D	D	Y
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	D

p	q	$f_{12}(p,q)$
D	D	Y
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	Y

p	q	$f_{13}(p,q)$
D	D	Y
D	Y	D
Y	D	Y
Y	Y	Y

p	q	$f_{14}(p,q)$
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	Y

p	q	$f_{15}(p,q)$
D	D	Y
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	Y

p	q	$f_{16}(p,q)$
D	D	D
D	Y	D
Y	D	D
Y	Y	D

Tüm satırlarda doğru değeri alan önergeler, totolojiyi; tüm satırlarda yanlış değeri alan önergeler ise çelişkiyi ifade eder (Yıldırım, 2019, ss. 160-161). Dört değer durumlu önergelerin hiçbir doğrudan varyasyonu totolojiyi ya da çelişkiyi belirtmez. Diğer varyasyonlar ikili bir sınıflandırmaya göre; “iki doğru iki yanlış” doğruluk fonksiyonuna sahip olan önergeler ve “üç doğru bir yanlış” ya da “üç yanlış bir doğru” doğruluk fonksiyonuna sahip olan önergeler olarak ayrılabilir. “İki doğru iki yanlış” grubunda yer alan “doğru-doğru-yanlış-yanlış”, “yanlış-yanlış-doğru-doğru”, “doğru-yanlış-doğru-yanlış” ve “yanlış-doğru-yanlış-doğru” şeklindeki doğruluk fonksiyonları iki argümanlı bir söylemin basit önergelerine yönelik değerleri ifade eder. Buna göre, bileşik bir anlatımda yer alan “p” ve “q” şeklindeki iki önerme şu değerleri alabilir (Allen & Hand, 2001, s. 40):

p	q
D	D
D	Y
Y	D
Y	Y

Bu önermelerin değilleri ise aşağıdaki değerleri içerir (Gemignani, 2004, s. 41):¹

~p	~q
Y	Y
Y	D
D	Y
D	D

“Doğru-yanlış-yanlış-doğru” ve “yanlış-doğru-doğru-yanlış” doğruluk fonksiyonları, karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin aldıkları doğruluk fonksiyonlarıdır. (Thomas, 1966, s. 65; Kutlusoy, 2003, s. 29). Diğer sekiz doğruluk fonksiyonu; “üç doğru bir yanlış” ve “üç yanlış bir doğru” değeri belirten doğruluk fonksiyonlarıdır. Tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerinin farklı varyasyonları bu doğruluk fonksiyonlarını alır.² Bundan dolayı, bu önermelerin belirli bir varyasyonu diğer dört önermenin belirli bir varyasyonuna indirgenebilir. Karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin doğrudan varyasyonları ise bu önermelerin hiçbir varyasyonuna indirgenemez. Yine tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerinin hiçbir doğrudan varyasyonu, karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin ne doğrudan ne de dolaylı varyasyonlarına indirgenebilir. Bununla birlikte, dört değer durumlu karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin doğrudan varyasyonları; tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerinin dolaylı varyasyonlarına indirgenebilir. Bu çalışmada, bu indirgemeler üzerinde duracağız. Ancak önce dolaylı önermelerle ve dolaylı indirgemelerle ilgili kısa bir açıklama yapacağız.

Dolaylı önermeler, aynı basit önermelerin ve aynı ya da farklı önerme eklemlerinin bileşik önermelerde birden fazla yer aldıkları önermelerdir. Dolaylı indirgemeler ise oluşturulan dolaylı önermelere yapılan indirgemelerdir. Burada řu hususu da belirtmemiz gerekir: Doęrudan indirgenebilen bazı önermeler, dolaylı olarak da indirgenebilir. Buna řu örnekler verilebilir (Grünberg, 2002, s. 50; Post, 1967, s. 275; Whitehead & Russell, 1962, s. xvi; Łukasiewicz, 1963, s. 48; Hilbert & Ackerman, 1950, s. 11):³

$$“p \wedge q \equiv (p | q) | (p | q)”$$

$$“p \vee q \equiv (p | p) | (q | q)”$$

$$“p \rightarrow q \equiv p | (q | q)”$$

$$“p \vee q \equiv (p \rightarrow q) \rightarrow q”$$

Aşağıdaki satırlarda, hem aynı önerme eklemi hem de farklı önerme eklemlerini kullanarak karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin doğrudan varyasyonlarına eşdeğer olan dolaylı tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermeleri oluşturalım. Bu şekilde de karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerine nasıl indirgenebildiklerini gosterelim:

2. KARşILIKLI KOşUL ÖNERMESİNİN İNDİRGENMESİ

İki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş bir karşılıklı koşul önermesi, aşağıdaki değerleri alır (Thomas, 1966, s. 65):⁴

¹ “~” sembolü, değilleme eklemidir.

² Dört değer durumlu karşılıklı koşul, tekil evetleme, tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermeleri, yukarıdaki satırlarda belirttiğimiz gibi, totolojiyi ya da çelişkiyi ifade etmedikleri için tüm satırlarda “doğru” ya da tüm satırlarda “yanlış” değeri alan doğruluk fonksiyonlarına sahip değildir.

³ “^” sembolü, tümel evetleme eklemi; “v” sembolü, tikel evetleme eklemi; “->” sembolü, koşul eklemi; “|” sembolü, bağdaşmazlık eklemi; “=” sembolü de eşdeğerlilik imidir.

⁴ “<->” sembolü, karşılıklı koşul eklemidir.

$p \leftrightarrow q$
D
Y
Y
D

Bu önermenin değili, belirtilen değerlerin tersini içerir. Bu değerler, doğruluk tablosunda şöyle gösterilebilir:

$\sim(p \leftrightarrow q)$
Y
D
D
Y

Karşılıklı koşul önermesinin diğer varyasyonları bu iki önermeye eşdeğerdir. Eşdeğer varyasyonlar sembolik olarak şöyle ifade edilebilir:

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q / \sim(\sim p \leftrightarrow q) / \sim(p \leftrightarrow \sim q)”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) / \sim p \leftrightarrow q / p \leftrightarrow \sim q”$$

Şimdi bu önermelerin indirgenmelerini verelim:

2.1. Aynı Önerme Eklemleri Kullanılarak Oluşturulan Önermelere İndirgeme

2.1.1. Tikel Evetleme Önermesine İndirgeme

Principia Mathematica'da, “ $p \leftrightarrow q$ ” fonksiyonunun tanımı “ $\sim[\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)]$ ” fonksiyonu olduğu ifade edilir (Post, 1967: 268). Buna göre, “ $p \leftrightarrow q$ ” önermesiyle “ $\sim[\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)]$ ” ve “ $\sim(p \leftrightarrow q)$ ” önermesiyle “ $\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)$ ” önermesi, tüm satırlarda aynı değerleri alır; dolayısıyla da bu önermeler birbirine eşdeğerdir. Bu eşdeğerlikler, şöyle ortaya koyulabilir:

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim[\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)]”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)”$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$	$\sim q \vee p$	$\sim(\sim q \vee p)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D	Y	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y	D	Y

$\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)$	$\sim[\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)]$
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

2.1.2. Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

Yukarıdaki tikel evetleme önermesinin değillemesiyle aynı yapıdaki tümel evetleme önermesinin evetlemesi, “doğru-yanlış-yanlış-doğru” doğruluk fonksiyonuna sahiptir. Buna göre, aşağıdaki karşılıklı koşul ve tümel evetleme önermeleri birbirine eşdeğerdir.

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[\sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)]”$$

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)”$$

P	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$	$\sim q \wedge p$	$\sim(\sim q \wedge p)$
D	D	Y	Y	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D	Y	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y	D	Y	D

$\sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)$	$\sim[\sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)]$
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

2.1.3. Koşul Önermesine İndirgeme

2.1.3.1. Birinci Varyasyon

Łukasiewicz, “ $p \leftrightarrow q$ ” şeklindeki karşılıklı koşul önermesiyle “ $\sim[(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)]$ ” şeklindeki koşul önermesinin birbirine eşdeğer olduklarını vurgular (Łukasiewicz, 1963, s. 36). Bu eşdeğerlilik ilişkisi, aşağıdaki gibi belirtilebilir:

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim[(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)]”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)”$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \rightarrow q$	$q \rightarrow p$	$\sim(q \rightarrow p)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	D	Y

$(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)$	$\sim[(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)]$
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

2.1.3.2. İkinci Varyasyon

Karşılıklı koşul önermesi, koşul önermesinin şu dolaylı varyasyonuna da eşdeğerdir (Osman, 2023, s. 32):

$$“p \leftrightarrow q \equiv (\sim p \rightarrow q) \rightarrow \sim(p \rightarrow \sim q)”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(\sim p \rightarrow q) \rightarrow \sim(p \rightarrow \sim q)]”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	~p → q	p → ~q	~(p → ~q)
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	D	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y	D	Y

(~p → q) → ~(p → ~q)	~[(~p → q) → ~(p → ~q)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

2.1.4. Bağdaşmazlık Önermesine İndirgeme

Bağdaşmazlık önermesi, tümel evetleme önermesinin değillemesine eşdeğerdir (Lorenzen, 1965, s. 35). Buna göre, yukarıdaki dolaylı tümel evetleme önermesinin iki bileşeni de evetlenmiş varyasyonu bağdaşmazlık önermesine uygulanarak karşılıklı koşul önermesine eşdeğer olan aşağıdaki önermeler elde edilebilir:

$$"p \leftrightarrow q \equiv \sim[(\sim p | q) | (\sim q | p)]"$$

$$"\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (\sim p | q) | (\sim q | p)"$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	~p q	~q p
D	D	Y	Y	D	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	D

(~p q) (~q p)	~[(~p q) (~q p)]
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

2.1.5. Birlikte Değilleme Önermesine İndirgeme⁵

2.5.1. Birinci Varyasyon

Birlikte değilleme önermesi, tikel evetleme önermesinin değillemesine eşdeğerdir (Lorenzen, 1965, s. 34). Buna göre, yukarıdaki dolaylı tikel evetleme önermesinin iki bileşeni de evetlenmiş varyasyonu birlikte değilleme önermesine uygulanarak karşılıklı koşul önermesine eşdeğer olan şu önermeler oluşturulabilir:

$$"p \leftrightarrow q \equiv (\sim p \downarrow q) \downarrow (\sim q \downarrow p)"$$

$$"\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(\sim p \downarrow q) \downarrow (\sim q \downarrow p)]"$$

⁵ "↓" sembolü, birlikte değilleme eklemidir.

P	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	~p ↓ q	~q ↓ p
D	D	Y	Y	D	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y	Y

(~p ↓ q) ↓ (~q ↓ p)	~[(~p ↓ q) ↓ (~q ↓ p)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

2.5.2. İkinci Varyasyon

Karşılıklı koşul önermesi, birlikte değilme önermesinin aşağıdaki dolaylı varyasyonuna da eşdeğerdir:

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim[(p \downarrow q) \downarrow (\sim p \downarrow \sim q)]$$

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (p \downarrow q) \downarrow (\sim p \downarrow \sim q)$$

P	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ↓ q	~p ↓ ~q
D	D	Y	Y	D	Y	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

(p ↓ q) ↓ (~p ↓ ~q)	~[(p ↓ q) ↓ (~p ↓ ~q)]
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

2.2. Farklı Önerme Eklemleri Kullanılarak Oluşturulan Önermelere İndirgeme

2.2.1. İki Bileşeni de Koşul Ekleminde Oluşan Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

“ $p \leftrightarrow q \equiv (p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p)$ ” (Bochvar, 1938: 291; Bochvar, 1981: 92)

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p)]$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p → q	q → p
D	D	Y	Y	D	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	D

(p → q) ∧ (q → p)	~[(p → q) ∧ (q → p)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

2.2.2. İki Bileşeni de Tikel Evetleme Ekleminde Oluşan Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$“p \leftrightarrow q \equiv (\sim p \vee q) \wedge (\sim q \vee p)” \text{ (Hilbert \& Ackerman, 1950: 11)}$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(\sim p \vee q) \wedge (\sim q \vee p)]”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	~p ∨ q	~q ∨ p
D	D	Y	Y	D	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	D

(~p ∨ q) ∧ (~q ∨ p)	~[(~p ∨ q) ∧ (~q ∨ p)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

2.2.3. İki Bileşeni de Tümel Evetleme Ekleminde Oluşan Tikel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$“p \leftrightarrow q \equiv (p \wedge q) \vee (\sim p \wedge \sim q)”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(p \wedge q) \vee (\sim p \wedge \sim q)]”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ∧ q	~p ∧ ~q
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y	D

(p ∧ q) ∨ (~p ∧ ~q)	~[(p ∧ q) ∨ (~p ∧ ~q)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

2.2.4. İki Bileşeni de Birlikte Değilleme Ekleminde Oluşan Tikel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$“p \leftrightarrow q \equiv (p \downarrow q) \vee (\sim p \downarrow \sim q)”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(p \downarrow q) \vee (\sim p \downarrow \sim q)]”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ↓ q	~p ↓ ~q
D	D	Y	Y	D	Y	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

(p ↓ q) ∨ (~p ↓ ~q)	~[(p ↓ q) ∨ (~p ↓ ~q)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

2.2.5. İki Bileşeni de Bağdaşmazlık Ekleminden Oluşan Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$"p \leftrightarrow q \equiv \sim[(p | q) \wedge (\sim p | \sim q)]"$$

$$"\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (p | q) \wedge (\sim p | \sim q)"$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p q	~p ~q
D	D	Y	Y	D	Y	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

(p q) ∧ (~p ~q)	~[(p q) ∧ (~p ~q)]
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

2.2.6. Birinci Bileşeni Tikel Evetleme İkinci Bileşeni Tümel Evetleme Ekleminden Oluşan Koşul Önermesine İndirgeme

$$"p \leftrightarrow q \equiv (p \vee q) \rightarrow (p \wedge q)"$$

$$"\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(p \vee q) \rightarrow (p \wedge q)]"$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ∨ q	p ∧ q
D	D	Y	Y	D	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y	Y

(p ∨ q) → (p ∧ q)	~[(p ∨ q) → (p ∧ q)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3. TEKİL EVETLEME ÖNERMESİNİN İNDİRGENMESİ⁶

Tekil evetleme önermesi şu değerleri alır (Kutlusoy, 2003, s. 29):

$p \leftrightarrow q$
Y
D
D
Y

$\sim(p \leftrightarrow q)$
D
Y
Y
D

Önermenin diğer varyasyonları, bu iki varyasyona eşdeğerdir. Eşdeğer varyasyonlar sembolik olarak şöyle belirtilebilir:

$$"p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q / \sim(\sim p \leftrightarrow q) / \sim(p \leftrightarrow \sim q)"$$

$$"\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) / \sim p \leftrightarrow q / p \leftrightarrow \sim q"$$

Bu önermeler, aşağıdaki dolaylı önermelere indirgenebilir:

3.1. Aynı Önerme Eklemi Kullanılarak Oluşturulan Önermelere İndirgeme

3.1.1. Tekil Evetleme Önermesine İndirgeme

$$"\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)]"$$

$$"p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)"$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$	$\sim q \vee p$	$\sim(\sim q \vee p)$
D	D	Y	Y	Y	D	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	D	Y	D	Y

$\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)$	$\sim[\sim(\sim p \vee q) \vee \sim(\sim q \vee p)]$
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

3.1.2. Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$"p \leftrightarrow q \equiv \sim[\sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)]"$$

$$"\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)"$$

⁶ “ \leftrightarrow ” sembolü, tekil evetleme eklemidir.

P	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$	$\sim q \wedge p$	$\sim(\sim q \wedge p)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D	Y	D

$\sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)$	$\sim[\sim(\sim p \wedge q) \wedge \sim(\sim q \wedge p)]$
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3.1.3. Koşul Önermesine İndirgeme

3.1.3.1. Birinci Varyasyon

“ $\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)]$ ” (Frege, 1972: 96)

“ $p \leftrightarrow q \equiv (p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)$ ”

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \rightarrow q$	$q \rightarrow p$	$\sim(q \rightarrow p)$
D	D	Y	Y	Y	D	D	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	D	D	Y

$(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)$	$\sim[(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(q \rightarrow p)]$
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

3.1.3.2. İkinci Varyasyon

“ $\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (\sim p \rightarrow q) \rightarrow \sim(p \rightarrow \sim q)$ ”

“ $p \leftrightarrow q \equiv \sim[(\sim p \rightarrow q) \rightarrow \sim(p \rightarrow \sim q)]$ ”

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \rightarrow q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D	Y

$(\sim p \rightarrow q) \rightarrow \sim(p \rightarrow \sim q)$	$\sim[(\sim p \rightarrow q) \rightarrow \sim(p \rightarrow \sim q)]$
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3.1.4. Bağdaşmazlık Önermesine İndirgeme

$$“p \leftrightarrow q \equiv (\sim p | q) | (\sim q | p)”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(\sim p | q) | (\sim q | p)]”$$

P	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p q$	$\sim q p$
D	D	Y	Y	Y	D	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	D	D

$(\sim p q) (\sim q p)$	$\sim[(\sim p q) (\sim q p)]$
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

3.1.5. Birlikte Değilleme Önermesine İndirgeme

3.1.5.1. Birinci Varyasyon

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim[(\sim p \downarrow q) \downarrow (\sim q \downarrow p)]”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (\sim p \downarrow q) \downarrow (\sim q \downarrow p)”$$

P	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \downarrow q$	$\sim q \downarrow p$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y	Y

$(\sim p \downarrow q) \downarrow (\sim q \downarrow p)$	$\sim[(\sim p \downarrow q) \downarrow (\sim q \downarrow p)]$
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3.1.5.2. İkinci Varyasyon

$$“p \leftrightarrow q \equiv (p \downarrow q) \downarrow (\sim p \downarrow \sim q)”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(p \downarrow q) \downarrow (\sim p \downarrow \sim q)]”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ↓ q	~p ↓ ~q
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D	Y

(p ↓ q) ↓ (~p ↓ ~q)	~[(p ↓ q) ↓ (~p ↓ ~q)]
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

3.2. Farklı Önerme Eklemleri Kullanılarak Oluşturulan Önermelere İndirgeme

3.2.1. İki Bileşeni de Koşul Ekleminde Oluşan Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$\text{“}\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p)\text{”}$$

$$\text{“}p \leftrightarrow q \equiv \sim[(p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p)]\text{”}$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p → q	q → p
D	D	Y	Y	Y	D	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D	D

(p → q) ∧ (q → p)	~[(p → q) ∧ (q → p)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3.2.2. İki Bileşeni de Tiket Evetleme Ekleminde Oluşan Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$\text{“}p \leftrightarrow q \equiv \sim[(\sim p \vee q) \wedge (\sim q \vee p)]\text{”}$$

$$\text{“}\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (\sim p \vee q) \wedge (\sim q \vee p)\text{”}$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	~p ∨ q	~q ∨ p
D	D	Y	Y	Y	D	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D	D

(~p ∨ q) ∧ (~q ∨ p)	~[(~p ∨ q) ∧ (~q ∨ p)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3.2.3. İki Bileşeni de Tümel Evetleme Ekleminde Oluşan Tikel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim[(p \wedge q) \vee (\sim p \wedge \sim q)]”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (p \wedge q) \vee (\sim p \wedge \sim q)”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ∧ q	~p ∧ ~q
D	D	Y	Y	Y	D	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

(p ∧ q) ∨ (∼p ∧ ∼q)	∼[(p ∧ q) ∨ (∼p ∧ ∼q)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3.2.4. İki Bileşeni de Birlikte Değilleme Ekleminde Oluşan Tikel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (p \downarrow q) \vee (\sim p \downarrow \sim q)”$$

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim[(p \downarrow q) \vee (\sim p \downarrow \sim q)]”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ↓ q	~p ↓ ~q
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D	Y

(p ↓ q) ∨ (∼p ↓ ∼q)	∼[(p ↓ q) ∨ (∼p ↓ ∼q)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

3.2.5. İki Bileşeni de Bağdaşmazlık Ekleminde Oluşan Tümel Evetleme Önermesine İndirgeme

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim[(p | q) \wedge (\sim p | \sim q)]”$$

$$“p \leftrightarrow q \equiv (p | q) \wedge (\sim p | \sim q)”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p q	~p ~q
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D	Y

(p q) ∧ (∼p ∼q)	∼[(p q) ∧ (∼p ∼q)]
Y	D
D	Y
D	Y
Y	D

3.2.6. Birinci Bileşeni Tikel Evetleme İkinci Bileşeni Tümel Evetleme Ekleminden Oluşan Koşul Önermesine İndirgeme

$$“p \leftrightarrow q \equiv \sim[(p \vee q) \rightarrow (p \wedge q)]”$$

$$“\sim(p \leftrightarrow q) \equiv (p \vee q) \rightarrow (p \wedge q)”$$

p	q	~p	~q	p ↔ q	~(p ↔ q)	p ∨ q	p ∧ q
D	D	Y	Y	Y	D	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	Y

(p ∨ q) → (p ∧ q)	~[(p ∨ q) → (p ∧ q)]
D	Y
Y	D
Y	D
D	Y

4. SONUÇ

Dört değer durumlu önermeler, iki farklı basit önermeyi içeren bileşik önermelerdir. Bu önermelere yönelik 16 doğruluk fonksiyonu olabilir. Bir bileşik önermeyi oluşturan “p” ve “q” gibi iki basit önerme, “doğru-doğru-yanlış-yanlış” ve “doğru-yanlış-doğru-yanlış” değerlerini; bu basit önermelerin değillemeleri ise “yanlış-yanlış-doğru-doğru” ve “yanlış-doğru-yanlış-doğru” değerlerini alabilir. Karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermeleri, “doğru-yanlış-yanlış-doğru” ve “yanlış-doğru-doğru-yanlış” doğruluk fonksiyonlarına; tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermeleri ise “yanlış-doğru-doğru-doğru”, “doğru-yanlış-doğru-doğru”, “doğru-doğru-yanlış-doğru”, “doğru-doğru-doğru-yanlış”, “yanlış-yanlış-yanlış-doğru”, yanlış-yanlış-doğru-yanlış”, “yanlış-doğru-yanlış-yanlış” ve “doğru-yanlış-yanlış-yanlış” doğruluk fonksiyonlarına sahiptir. Diğer doğruluk fonksiyonları, “doğru-doğru-doğru-doğru” ve “yanlış-yanlış-yanlış-yanlış” doğruluk fonksiyonlarıdır. Bu doğruluk fonksiyonları, totolojiyi ve çelişkiyi belirtir. Karşılıklı koşul, tekil evetleme, tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerinin doğrudan varyasyonları ne totolojiye ne de çelişkiye yer verir.

Karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin tüm doğrudan varyasyonları, çalışmamızın giriş kısmında belirttiğimiz gibi, iki değerli mantık bağlamında; “iki doğru iki yanlış” değeri alan doğruluk fonksiyonlarına sahip oldukları için “üç doğru bir yanlış” ya da “üç yanlış bir doğru” doğruluk fonksiyonlarına yer veren tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerine indirgenemez. Bununla birlikte, çalışmamızın gelişme kısmında ortaya koyduğumuz gibi, “doğru-yanlış-yanlış-doğru” ve “yanlış-doğru-doğru-yanlış” doğruluk fonksiyonlarına sahip olan dolaylı tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermeleri oluşturulabilir. Bu şekilde de karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerinin tüm doğrudan varyasyonları; tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerinin oluşturulan bu dolaylı varyasyonlarına indirgenebilir.

KAYNAKÇA

- Allen, C., & Hand, M. (2001). *Logic primer* (2nd ed.). The MIT Press.
- Bochvar, D. A. (1938). Ob odnom trekhznachnom ischislenii i ego primenenii k analizu paradoksov klasicheskogo rasshirennogo funktsionalnogo ischislenia, *Mathematicheskii Sbornik*, 46(2), 290-291.
- Bochvar, D. A. (1981). On a three-valued logical calculus and its application to the analysis of the paradoxes of the classical extended functional calculus (trans. M. Bergmann), *History and Philosophy of Logic*, 2(1-2), 87-112.
- Copi, I. M. (1967). *Symbolic logic* (3rd ed.). The Macmillan Company.
- Frege, G. (1972). On the aim of the conceptual notation (trans. T. W. Bynum). T. W. Bynum (Ed.), *Gottlob Frege: Conceptual notation and related articles* (pp. 90-100). Clarendon Press.
- Gemignani, M. C. (2004). *Basic concepts of mathematics and logic*. Dover Publications Inc.
- Grünberg, T. (2002). *Modern logic*. METU Press.
- Hilbert, D., & Ackerman, W. (1950). *Principles of mathematical logic* (trans. L. M. Hammond, G. G. Leckie & F. Steinhardt). Chelsea Publishing Company.
- Kutlusoy, Z. (2003). *Temel sembolik mantık*. ART Basın Yayın.
- Lorenzen, P. (1965). *Formal Logic* (trans. F. J. Crosson). D. Reidel.
- Lukasiewicz, J. (1963). *Elements of mathematical logic* (trans. O. Wojtasiewicz). Pergamon Press.
- Osman, F. (2023). *Mantığın aritmetik denklem dilinin geleneksel/klasik akıl yürütme biçimlerine uygulanması: Frege'nin Begriffsschrift'i bağlamında doğrudan ve dolaylı çıkarımların iki boyutlu notasyonu*. Emin Yayınları.
- Post, E. L. (1967). Introduction to a general theory of elementary propositions. J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel: A source book in mathematical logic, 1879-1931* (pp. 265-283). Harvard University Press.
- Thomas, N. L. (1966). *Modern logic: An introduction*. Barnes & Noble Inc.
- Thomas, J. A. (1977). *Symbolic logic*. Charles E. Merrill Publishing Company.
- Whitehead, A. N., & Russell, B. (1962). *Principia mathematica*. Cambridge University Press.
- Yıldırım, C. (2019). *Mantık: Doğru düşünme yöntemi*. FOL Kitap.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 19.07.2024
Kabul Tarihi : 04.10.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1518775>

İTTİFAK VE TABİİYET: 16-18. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI DEVLETİ-ERDELAN EMİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

İbrahim ÖZCOŞAR¹, Cafer AÇAR²

ÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Erdelan Emirliği ile olan münasebetleri, Osmanlı, İran ve Erdelan dönem kaynaklarına, arşiv belgelerine ve araştırma eserlerine bağlı olarak incelenmiştir. Şehrezor'da kurulan Erdelan Emirliği Osmanlı ve Safevilerin Şehrezor'da hakimiyet kurmak için mücadele ettikleri dönemlerde bölgedeki dengelerin oluşmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Safevilerin 16. yüzyılın başlarında İran'da merkezi bir güç olarak ortaya çıkmaları ve Şiiliği resmi mezhep olarak benimsemeleri Sünni Osmanlılar açısından Erdelan Emirliği'ni daha da önemli kılmıştır. Osmanlı Devleti ile Erdelan mirleri arasındaki ilk münasebet, Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlamış ve ittifak-tâbiyet düzleminde uzun bir süre devam etmiştir. Ancak Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Osmanlılar, Erdelan üzerindeki nüfuzlarını kaybettiler. Safevi Devleti, 1720li yıllarda başlayan Afgan saldırıları sonunda ortadan kalkınca Osmanlı Devleti, Batı İran'a girdi ve Erdelan'ın da içinde bulunduğu bölgeleri ele geçirdi. Osmanlı Devleti yaklaşık on yıl boyunca Erdelan topraklarını hakimiyeti altında bulundurdu, Erdelan'da tahrir yaptırdı, bölgenin imar ve inşası için gayret gösterdi, camiler ve kervansaraylar inşa ettirdi ve kamu yatırımları yaptı. Afşar, Zend ve Kaçar saltanatları boyunca Erdelan üzerindeki doğrudan hakimiyetini kaybeden Osmanlı Devleti, emirlikle olan münasebetlerini emirliğin ortadan kaldırıldığı 1867 yılına kadar dolaylı olarak devam ettirdi. Bu çalışma kapsamında ulaşılan temel bulgu Osmanlı Devleti'nin Erdelan mirleri için her zaman güvenli bir liman ve güçlü bir hâmi olduğudur. Keza, İran merkezi devletlerinin Şiileştirme politikalarına karşı Erdelan mirlerinin ve sakinlerinin sığındıkları ilk yer Osmanlı Devleti olmuştur. Ayrıca Erdelan Emirliği'nin uzun süre siyasi varlık gösterebilmesinin en önemli sebeplerinden biri, İran'a karşı ihtiyaç duyduğunda Osmanlı Devleti gibi sığınılacak bir alternatifte sahip olmasıydı.


Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Emirlik, Erdelan Emirliği, İttifak, Tabiiyet.

¹ Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ibrahimozcosar@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0776-4129>

² Dr., Mardin Borsa İstanbul Sosyal Bilimler Lisesi, caferacar1982@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8171-2514>

Article Type : Research Article
Date Received : 19.07.2024
Date Accepted : 04.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1518775>


ALLIANCE AND ALLEGIANCE: RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE ARDALAN PRINCIPALITY IN THE 16TH-18TH CENTURIES


İbrahim ÖZCOŞAR¹, Cafer AÇAR²

ABSTRACT

In this study, the relations of the Ottoman Empire with the Ardalan Principality are analyzed based on Ottoman, Iranian and Ardalan period sources, archival documents and research works. The Ardalan Principality, which was established in Shahrzör, had a great influence on the balance of power in the region during the periods when the Ottomans and the Safavids were struggling for dominance in Shahrzör. The emergence of the Safavids as a central power in Iran in the early 16th century and their adoption of Shiism as the official sect made the Ardalan Principality even more important for the Sunni Ottomans. The first relations between the Ottoman Empire and the Ardalan mirs began during the reign of Suleiman the Magnificent and continued for a long time on the level of alliance-allegiance. However, after the Treaty of Kasr-ı Shirin, the Ottomans lost their influence over Ardalan. When the Safavid State was destroyed by Afghan attacks beginning in the 1720s, the Ottoman Empire entered western Iran and conquered territories including Ardalan. The Ottoman Empire ruled Ardalan for nearly a decade, conducting surveys in Ardalan, working for the reconstruction and reconstruction of the region, building mosques and caravanserais, and making public investments. Having lost its direct control over Ardalan during the Afshar, Zend and Qajar reigns, the Ottoman Empire continued its relations with the emirate indirectly until 1867 when the emirate was abolished. The main finding of this study is that the Ottoman Empire was always a safe harbor and a strong patron for the Ardalan mirs. Likewise, the Ottoman Empire was the first place where the mirs and residents of Ardalan sought refuge against the Shi'iteization policies of the Iranian central states. Moreover, one of the most important reasons for the long political existence of the Ardalan Principality was that it had an alternative like the Ottoman Empire to take refuge in case of need against the Iranian empires.

Keywords: Ottoman Empire, Principality, Principality of Ardalan, Alliance, Allegiance.

¹ Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Literature, ibrahimozcosar@artuklu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-0776-4129>

² Dr., Mardin Borsa İstanbul Social Sciences High School, caferacar1982@gmail.com,  <https://orcid.org/0000-0002-81-71-2514>

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti ile Erdelan Emirliği arasındaki ilişkiler modern politik baskılardan uzak ve kendi döneminin gerçekliği içinde değerlendirilmiştir. Modern dönem ve sonrasında Kürtlerle ilgili yapılan araştırmalarda aşiret kurumunun ön plana çıkarılması ve Kürtlere özgü yegâne sosyo-politik organizasyonun aşiret olduğu vurgusu, aşiretin bir üst formu olan *emirlik* tecrübesinin gözardı edilmesine sebep oldu. Özellikle batılı seyyah, diplomat, sosyolog ve antropologların Kürt emirliklerinin ortadan kalktığı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan kriz dönemine odaklanmaları bu anlayışı pekiştirdi. Oysa Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya hakim olma çabası içinde olan imparatorluklar için ilk ve en önemli muhataplar emirliklerdi. Öte yandan Osmanlı Devleti ile ilişkiler söz konusu olduğunda konunun sömürgecilik üzerinden okunmaya çalışılması Osmanlı-Kürt ilişkilerinin yanlış bir zeminde değerlendirilmesini beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti'ni modern sömürge politikaları ile özdeşleştiren yanlış ve indirgemeci yaklaşımlar konunun doğru bir bağlamda değerlendirilmesini güçleştirdi (Özcoşar, 2017). Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Erdelan Kürt Emirliği ile olan ilişkileri, anakronik değerlendirmelerden uzak, kendi döneminin gerçekliği içinde ve *ittifak-tabiiyet* düzleminde değerlendirilmiştir. Bu makalede temel amacımız, özellikle Osmanlı-İran dönem kaynaklarını esas alarak Osmanlı-Erdelan münasebetlerini ortaya koymak/tartışmaktır. Konu ile ilgili şu ana kadar pek fazla çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu makale özgün bir konuyu işleyerek alana ve literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin yerel hanedanlarla geliştirdiği ilişkilerin imparatorluğun iç ve dış siyasetine olan etkilerini ortaya koymasına bakımından da önem taşımaktadır. Baba Erdelan tarafından 1169 yılında Şehrezor'da kurulan Erdelan Emirliği, 1867 yılında Kaçar Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Şehrezor, Tebriz-Bağdat güzergähı üzerinde bulunan oldukça stratejik bir bölgedir. Uzun yıllar Şehrezor bölgesinde varlık gösteren Erdelan Emirliği güçlü kaleleri ve savunma hatları bulunan etkili yerel Kürt hanedanlarından biriydi. Babadan oğula geçen bir tür saltanat sistemi ile idare edilen emirliğin hakim olduğu topraklar, bugünkü Kuzey Irak'ı da içine alan ve Hemedan'a kadar uzanan oldukça geniş bir bölgeye tekabül ediyordu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan Osmanlı-Erdelan münasebetleri inişli-çıkışlı bir seyir izledi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Erdelan mirleri, İran'ın etki alanına girdiler. Kasr-ı Şirin Antlaşması neticesinde, Erdelan mirlerinin Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri nispeten zayıfladı ancak 1720'li yıllarda Safevi Devleti, Afgan saldırıları sonucu ortadan kalkınca Osmanlı Devleti Erdelan topraklarına hakim oldu. Yaklaşık on yıl boyunca Erdelan topraklarını hakimiyeti altında bulunduran Osmanlı Devleti, Afşar hanedanı döneminde Erdelan üzerindeki hakimiyetini kaybetti. Yine de Erdelan ile olan münasebetlerini emirliğin ortadan kaldırıldığı 1867 yılına kadar sürdürdü.

2. KÜRT EMİRLİKLERİNİN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŐİ

Kürt mirleri, Osmanlıların Çaldıran'daki galibiyetlerinden sonra doğrudan Osmanlı Devleti ile münasebet içine girdiler. Molla İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda Kürt mirleri ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma sağlandı ve Kürt mirleri, Anadolu beylerbeyine bağlı olarak kendi bölgelerinin hakimleri oldular. Senelik vergi ödemeleri kaydıyla hak ve imtiyazları korundu (Özcoşar, 2019). Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıl başlarında doğudaki en güçlü rakibi Safevilerdi. Safeviler aleyhine genişleme siyaseti izleyen Osmanlı Devleti bunun için Kürt mirlerinin desteğine ihtiyaç duydu. Diğer yandan Safevilerin Şiilik mezhebinin dayatan politikası ve Alevi Türkmenleri desteklemesi Kürt mirlerinin Osmanlı hakimiyetini benimsemelerinde etkili oldu. İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda *Urmiye, İmadiye, Soran, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin* gibi bölgelerin Kürt hakimleri Osmanlı hakimiyetini kabul ettiler (Genç, 2014). Eski usullere uygun olarak, kendi topraklarını idare etmeleri için kendilerine beratlar gönderildi (Uzunçarşılı, 1988). Osmanlı hakimiyetinin ardından yapılan idari düzenlemelerle Kürt hanedanları Safevileri izole edebilecek güvenlik unsurları olarak değerlendirildi ve kendilerine geniş idari özerklikler tanındı. İdris-i Bitlisi'in gayretleri sonucunda özellikle Osmanlı hinterlandında bulunan ve daha çok Anadolu'da varlık gösteren Kürt emirlikleri Osmanlı hakimiyetini benimserken araştırmaya konu olan Erdelan Emirliği bir süre Osmanlı-Kürt ittifakının dışında kaldı. Bunun en önemli sebeplerinden biri emirliğin görece Osmanlı sınırlarına uzak oluşuydu. Çaldıran yenilgisinden sonra Safeviler, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir politika izlediler ve bu saldırgan politika sonraki yıllarda da devam etti. Şah Tahmasb (1524-1576) döneminde Safevilerin Azerbaycan valisi Ulama Han, Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Osmanlı sultanı tarafından Bitlis ve Hasankeyf emirliklerine idareci olarak atandı (Lütfi Paşa, 2001). Bu duruma rıza göstermeyen Bitlis hâkimi Mir Şemseddin 1532 yılında Şah Tahmasb'a sığındı. Ulama Han'ın Osmanlı sultanını Safeviler'e karşı sefer düzenlemesi için teşvik etmesi (Rumlu, 1357) ve Bitlis mirinin Safeviler'e sığınmış olması Osmanlı-Safevi ilişkilerini iyice gerdi. Sonunda Kanuni Sultan Süleyman 1533 yılında Safeviler'e savaş ilan etti ve ertesi yıl Bağdat'ı fethetti (Şeref, 1310). Sultan Süleyman'ın bu seferi Erdelan Emirliği ile ilk münasebetlerin başlamasını ve emirliğin Osmanlı hakimiyetini benimsemesini mümkün kıldı. Erdelan Emirliği Osmanlı Devleti açısından bundan sonra İran'a karşı Bağdat-Şehrezor güzergahında oluşturulacak savunma hattının en önemli noktalarından biri olacaktı.

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞUDA GENİŞLEME SİYASETİ VE ERDELAN MİRLERİ İLE İLK MÜNASEBETLER (1533-1535)

Osmanlı Devleti'nin Safeviler aleyhine doğruya doğru genişleme siyaseti izlediği ve Irak üzerinde egemenlik kurmaya başladığı yıllarda Erdelan Emirliği'nin başında Beyge Bey (1496-1535) bulunuyordu. Erdelan'da ikili bir yönetim modelinin uygulandığı bu dönemde Beyge Bey'in kardeşi Sorhab Bey abisine tâbi olmakla beraber daha çok Safevilere yakın bir siyaset izliyordu. Erdelan mirleri Osmanlı ve Safevi gibi güçlü imparatorluklarla komşu oldukları için saltanatlarını sürdürmeleri imparatorluklarla kuracakları ittifak-tabiiyet ilişkisine bağlıydı. Osmanlı ordusu Bağdat ve havalisine hakim olunca Beyge Bey, veziriazam İbrahim Paşa'ya bir mektup gönderdi ve Osmanlı padişahına itaat ettiğini bildirdi (Memun Bey, 1973). Bu durum Sultan Süleyman tarafından da memnuniyetle karşılandı. Çünkü Osmanlı sultanı Kürt mirlerini İran'a karşı oluşturulan savunma hattının en önemli aktörleri olarak değerlendiriyordu (Murphey, 1985). Sultan Süleyman, İran'a sefer düzenledikten sonra Osmanlı ordusu, Hemedan ve Dinever üstünden Irak-ı Arab'a doğru hareket halinde iken ağır kış şartlarından dolayı Osmanlı ordusundaki toplar Safevilerin eline geçmemesi için daha sonra geri alınmak üzere Erdelan topraklarında uygun görülen bir yere gömüldü. (Zaim, 2007). Erdelan miri Beyge Bey'in de aralarında bulunduğu Kürt mirleri, Osmanlı ordusu için lazım olan lojistik kaynakları temin ettiler (Murphey, 1985). Kanuni Sultan Süleyman, Beyge Bey'e, çavuşlarından Musli Çavuş eliyle bir ferman gönderdi ve hizmetlerinden dolayı memnuniyetini ifade etti (Memun Bey, 1973). Bu durum, Osmanlı Devleti ile müttefik olan Erdelan mirlerinin, lüzumu halinde imparatorluk için lojistik kaynakları temin etme görevini ifa etmesini sağlamış ve böylece imparatorluk ile emirlik arasındaki bağlar güçlenmiştir. 1545 yılında Safevi idaresi ciddi bir krizle karşılaştı. Şah I. Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza, abisine muhalefet etti ve iki yıl sonra 1547 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a sığındı (Mehmed Paşa, 1983). Kanuni Sultan Süleyman, İran'a yeniden sefer düzenlemek için bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve 1548 ile 1549 yıllarında İran üzerine seferler gerçekleştirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Elkas Mirza'ya destek sağlamış; ancak Elkas Mirza, Şah Tahmasb'a karşı zafer elde edememiştir. Osmanlı sultanından aldığı destekten mahrum kalınca, Şehrezor'daki Kesikçınar mevkiinde Erdelan miri Beyge Bey'e sığınmıştır. (Nasuh, 2019). Sefer dönüşünde Kürt topraklarından geçen Kanuni Sultan Süleyman, Şehrezor bölgesindeki Kızılca Kale'yi ve bazı Kürt kalelerini fethetti (Nasuh, 1976). Sefer esnasında Erdelan miri Beyge Bey'in kardeşi Sorhab Bey, Sultan Süleyman'ın yanına gelerek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi ve bağlılığının bir nişanesi olarak Şehrezor bölgesindeki kalelerin anahtarlarını sultana takdim etti (Zaim, 2007). Böylece Şehrezor bölgesi, Erdelan mirleri tarafından idare edilmek kaydıyla Osmanlı hakimiyetine alınmış oldu (Nasuh, 2019).

Erdelan mirine sığınan Elkas Mirza'nın daha sonra Şah Tahmasb ile anlaşmaya çalıştığını haber alan Kanuni Sultan Süleyman, vezir-i sani Mehmed Paşa'nın komutasında bir orduyu Elkas Mirza'yı bertaraf etmesi için Şehrezor'a gönderdi. Beyge Bey ile birlikte harekete geçen Mehmed Paşa, Elkas'ın İran topraklarına kaçmasına engel olmaya çalıştı. Osmanlı-Erdelan birleşik kuvvetlerine karşı tutunamayan Elkas, Merivan Ovası'na konuşlandı (Memun Bey, 1973). Şah Tahmasb'ın casusları onun Merivan Ovası'nda bulunduğunu şaha rapor edince Elkas oradan kaçtı ve Eylül 1549'da Mir Sorhab'ın Merivan'daki kalesine sığındı (Münşi-yi Kumi, 1383) ancak Şah Tahmasb'ın gönderdiği beyler Sorhab Bey'in kalesine gidip Elkas ile anlaşılabilir ve onu alıp Kazvin'e götürdüler (Cünabadi, 1378). Kanuni Sultan Süleyman Beyge Bey'e, yaptığı hizmetlere karşılık olarak çeşitli ihşanlarda bulunmuş ve kendisine bir hilat göndermiştir. Beyge Bey de padişaha sadakatle bağlı kalacağını dair taahhüt bulunmuştur (Memun Bey, 1973). Bağdat ve havalisini fetheden Kanuni Sultan Süleyman, Şehrezor'a hakim olan Erdelan mirlerini de itaat altına almayı başarmıştı. Ancak Sorhab Bey'in Elkas Mirza'nın ilticasından sonra Şah Tahmasb ile geliştirdiği yakın ilişki Sultan Süleyman'ı birtakım tedbirler almak mecburiyetinde bıraktı. Zira Erdelan hakimlerinin Safevilere meyiletmesi Osmanlı Devleti'nin Bağdat hakimiyetini kaybetmesi ile sonuçlanabilirdi. Sorhab Bey'in herhangi bir girişimde bulunmasına fırsat vermek istemeyen Kanuni Sultan Süleyman, Nahçıvan'a yapacağı sefer öncesinde (1554) veziriazam Rüstem Paşa kanalıyla Bağdat valisi Osman Paşa'ya Osmanlı müttefiki Kürt mirlerini de yanına alarak Sorhab Bey'i bertaraf etmesini emretti (Münşi-yi Kumi, 1383). Osman Paşa söz konusu ferman doğrultusunda harekete geçti ve Sorhab Bey'in konuşlandığı Zelem Kalesi'ni kuşattı (Bitlisi, 1377). Erdelan mirlerinin Şehrezor'a hakim oldukları yıllarda hakimiyetleri altında irili ufaklı bir çok kale bulunuyordu. Bu kalelerden özellikle dört tanesi çok önemliydi. Bunlar: Zelem, Hasanabad, Merivan ve Pelengan kaleleri idi. Sorhab Bey, Şah Tahmasb'dan yardım talebinde bulununca Şah, kalabalık bir orduyu Sorhab'ın yardımına gönderdi. Bunun üzerine Osman Paşa, Zelem Kalesi'nden çekildi ve Safevi ordusu Zelem Kalesi'ne girdi (Rumlu, 1357). Daha sonra Baltacı Mehmed Paşa, Bağdat beylerbeyi olarak tayin edildi ve kendisine emrinde bulunan askerler ile Şehrezor'a saldırması emredildi. Mehmed Paşa Şehrezor'a yürüdü ve 1561 yılında Zelem Kalesi'ni ele geçirdi (Erdelani, 2536). Sorhab Bey, Zelem Kalesi'nden kaçtı ve eski kalesi Merivan'a konuşlandı, Meşale ve Şemiran hisarlarına gözcüler koydu. Ancak Mir Sorhab'a tâbi ümera ve dokuz aşiret reisi Baltacı Mehmed Paşa'ya gidip kalelerin anahtarlarını teslim ettiler. Baltacı Mehmed Paşa Zelem Kalesi'ne nöbetçiler koydu ve Kürd Veli Bey'i kale komutanı olarak tayin etti.¹

¹ Şehrezor hakimi Veli Bey'e gönderilen hükümler için, BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 3, Gömlek: 984, 997.

4. İKİ İMPARATORLUK ARASINDA ERDELAN MİRLERİ

Erdelan mirlerinin siyasi eğilimlerini belirleyen temel parametre komşusu oldukları imparatorluklardaki güç ve nüfuz değişimidir. Merkezi imparatorluklarla kurdukları ilişkilerde mezhep temel değişkenlerden biri olmakla beraber her zaman birincil önemde değildi. Mirler için ittifakı kaçınılmaz kılan temel husus iktidarın devam ettirilmesi güdüsüydü. Zelem Kalesi'ni Osmanlılara kapıran Sorhab Bey, Erdelan topraklarının doğu sınırlarına çekilip Osmanlı Devleti ile yeni ittifaklar kurmak imkânlarını aradı. Ancak bu mümkün olmadı. Zelem Kalesi, Teymur Han Erdelan'ın (1578-1590) iktidarı dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Osmanlı Devleti ile yeni bir ittifak tesis etmek için girişimlerde bulunan Teymur Han, dönemin Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat ettiği için Zelem Kalesi kendisine geri verildi. Teymur Han ayrıca 1580-1581 yılında hakimiyeti altında bulunan sekiz kaleyi Osmanlı Devleti'ne teslim etti.² Sultan Murad da Şehrezor vilayetinde bulunan kendi mülkünden yıllık yüz bin Osmanlı akçesi tutarındaki meblağı Teymur Han'a verdi. Sultan III. Murad ayrıca Sine (Senendec), Hasanabad, Kızılca kale beldelerini sancak yolu ile Teymur Han'ın büyük oğlu Sultan Ali'ye, Karadağ'ı diğer oğlu Budak Bey'e, Merivan'ı öteki oğlu Murad'a ve Şehrbazar'ı da Teymur Han'ın en küçük oğlu Mir Alemuddin Bedirhan'a verdi.³

Şerephan Bitlisi'nin ifadesi ile Teymur Han, Osmanlı Devleti'nin büyük *beylerbeyi zincirine* girdi ve kendisine paşalık unvanı verildi ancak bir süre sonra yeni ittifak arayışlarına giren Teymur Han, Osmanlı Devleti'nden yüz çevirdi (Kütükoğlu, 1993). Yine *Şerefname*'nin ifadesi ile Teymur Han *bazen Rumi, bazen Kızılbaş oluyordu* (Bitlisi, 1377). Teymur Han, Safevilere tâbi olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında olan topraklara akınlar yaptı. Gelibolulu Mustafa Ali'nin kaydettiğine göre Şehrezor havalisinde hüküm süren ve o bölgedeki surh-serlere (Kızılbaş) reis olan Teymur Han, Şehrezor havalisinde yağma seferleri düzenliyor, bazen de Bağdat'a saldırıp birtakım hasarlara sebep oluyordu (Mustafa Ali, 2014). Şehrezor beylerbeyine yazılan H-18-04-993 (19 Nisan 1585) tarihli bir hükümde; Soran, Kızılca kale, Erbil, Bane, Duvdan ve Seruçek beylerine Mihriban'da (Merivan) birleşip Teymur Han'ı bertaraf etmeleri ve kendisine daha önce verilmiş olan toprakların geri alınması emredildi.⁴

II. Şah İsmail'in (1576-1578) ölümü ve Muhammed Hudabende'nin (1578-1588) Safevi tahtına oturması sürecinde İran'da baş gösteren kargaşadan istifade eden Teymur Han, yeniden Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat etti. Çünkü Teymur Han, İran'ın batı sınırlarına hamle yapmak isteyen Osmanlı Devleti'ne karşı Hudabende'nin ve Safevilerin karşı koyacak güçlerinin olmadığını dolayısıyla Safevilerin Erdelan topraklarını koruyamayacaklarını biliyordu. Öte yandan, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki kuvvet ve kudrete sahip olamayan Sultan III. Murad, İran'ın batı sınırlarına hamle yapmak için yerel güçlerle ittifak yapması gerektiğinin ve orada açacağı cephenin bu ittifak sayesinde tahkim olacağının farkındaydı. Teymur Han'ı kazanmak isteyen Sultan Murad bu amaçla ona unvan ve nakit para gönderdi. Teymur Han sadece Osmanlılara tâbi olmakla kalmadı aynı zamanda Safevi tahtında var olan iktidar boşluğundan da istifade ederek İran'ın batısında daha fazla kuvvet ve kudret elde etme imkânlarını aradı. Bu çerçevede Kermanşah, Senger, Dinever ve çevresindeki bazı toprakları hakimiyet altına aldı ancak Safevi ordusuyla yaptığı mücadeleyi kaybetti, 1590 yılında yapılan bir savaşta oğlu ile birlikte öldürüldü (Münşi-yi Kumi, 1383). Kardeşi Helu Han onun yerine Erdelan tahtına oturdu.

Helu Han, iktidarının ilk yıllarında Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaatini sundu (Hüseyin, 1947). Ancak Safevi Devleti ile de iyi geçindi. Şah I. Abbas (1587-1629), Safevi tahtına geçtikten sonra Helu Han, Şah Abbas'a yakın bir siyaset takip etti. Osmanlı topraklarına saldırdı ve birtakım başarılar elde etti (Yezdi, 1366). 1016 yılının Safer ayında (Haziran 1607), Osmanlı kuvvetleri Bağdat'tan hareket edip Helu Han'ın hakimiyeti altında bulunan Gülanber Kalesi'ne yürüdüler. Bunun üzerine Safeviler beş bin kişilik bir kuvvetle Bağdat üzerine yürüyerek Osmanlı kuvvetlerini Gülanber Kalesi'nden uzaklaştırmaya çalıştılar. Safevi kuvvetleri Bağdat havalisindeki ekili alanları ateşe verdiler, geniş çaplı yağmalar yaptılar ve birçok esir aldılar. Haberi alan ve Bağdat'ın Safevilerin eline geçmesinden endişelenen Osmanlı serdarı Mehmed Paşa derhal Gülanber Kalesi'nden çekilip Bağdat'a geri döndü (Yezdi, 1366).

Şah Abbas, ülkesindeki iç sorunları hallettikten sonra Helu Han'ın hakim olduğu toprakları ele geçirmek için harekete geçti. Helu Han, iktidarının kalıcı olması için Şah Abbas'a itaat etmekten başka çaresinin bulunmadığını anlasa da güçlü Erdelan miri ile Şah Abbas arasında tesis edilen bu *zoraki* samimiyet Osmanlı Devleti'ni tedirgin etti. Öyle ki Osmanlı Devleti 1612 yılında Safevilerle imzalanan antlaşmaya; *Osmanlı Devleti Helu Han'ın elinde bulunan toprakları ele geçirirse İran Devleti Helu Han'a yardım etmeyecektir* (Efendi, 2007) şeklinde bir madde

² 1578-1581 yılları arasında tutulan mühimme kayıtlarında bulunan bir hükümde İmadiye hakimine hitapla; Kızılbaş hanlarından olup Osmanlı Devleti'ne tabiiyetini arz etmiş buunan Sinne hakimi Teymur Han'a ve oğullarına gereği gibi ihsanda bulunulması, İran tarafından kendilerine bir saldırıda bulunulması halinde mutlak surette yardımlarına koşulması kesin bir dille emredilmiştir. BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 44, Gömlek: 235

³ Şehrezor beylerbeyine yazılan H-15-2-990 (11 Mart 1582) tarihli bir hükümde Hasanabad ve diğer yedi kalenin anahtarlarını Osmanlı Devleti'ne teslim edip evlatları, aşireti ve tâbileri ile Osmanlı Devleti'ne itaat eden Teymur Han'ın ülkesinin eyalet tarikiyle kendisine ve oğullarına bırakılması bildirilmiştir. BOA, A.DVNS.MHM, Kutu: 47, Gömlek: 1.

⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 59, Gömlek: 44.

ekletti. Osmanlı-İran sınırında bulunan ve stratejik olarak büyük bir önemi olan Erdelan Emirliği'ni kontrol altına almak için kendisine bağlamayı planlayan Şah Abbas, Safevi hanedanına mensup Zerrinkülâh Hatun'u Helu Han'ın oğlu Han Ahmed Han ile evlendirdi (Sefakiş, 1390). Bu siyasi bir evlilikti, artık Erdelanlar ile Safeviler arasında akrabalık ilişkisi kurulmuştu ve Han Ahmed Han'ın bu evlilikten doğan oğlu Sorhab Bey, Safevi sarayında rehin tutuluyordu. Helu Han'ın bir dönem bağımsız hareket ettiğini ve Osmanlı Devleti'ne yaklaşma siyaseti izlediğini unutmamış olan Şah Abbas bu siyasi evlilik yoluyla Erdelan bölgesini hakimiyeti altına almayı planlıyordu. Bu amaçla yanında tuttuğu Han Ahmed Han'ı babasına karşı kıskırttı. Han Ahmed Han, Erdelan'a döndükten sonra bir darbeye babasını tahttan indirdi ve kendisi Erdelan topraklarının hakimi oldu. Han Ahmed Han dönemine kadar Erdelan mirleri ile Safevi şahları arasında kurulan ittifaka dayalı stratejik ilişki Han Ahmed Han döneminde İran lehine daha da pekiştirildi. Han Ahmed Han, Safevi şahının desteği sayesinde büyük bir güç elde etti ve Kerkük'e saldırıp şehri hakimiyeti altına aldı (Münşi, 1350). Bu dönemde Han Ahmed Han, Osmanlı Devleti'ne karşı Safevilerin en önemli savunma hatlarından biri olacaktı.

5. DEĞİŞEN DENGELER KARŞISINDA OSMANLI'NIN ERDELAN SİYASETİ

Osmanlı Devleti ile İran imparatorlukları arasındaki mücadelenin yoğunlaştığı yerlerden birisi de Bağdat ve havalisiydi. Erdelan mirleri coğrafi olarak Bağdat'a yakın oldukları için hem Osmanlılar hem de İran hanedanları için önemli siyasi aktörler olarak değerlendiriliyorlardı. IV. Murad devrinde Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Gürcistan, Hemedan ve Bağdat'ta savaşlar yapıldı. Bağdat, IV. Murad devrinde Safevilerin eline geçince Osmanlı sadrazamı Hafız Ahmed Paşa, 1625 yılının kasım ayında Bağdat seferine çıktı ve bir aylık bir yürüyüşten sonra Mardin üzerinden Musul'a vardı (Efendi, 2003). Safevilerin Bağdat savunması için destek kuvvet gönderdikleri haberini alan Hafız Ahmed Paşa, öncelikle Han Ahmed Han Erdelani'nin topraklarına saldırmanın daha munasip olacağını düşündü. Han Ahmed Han, Şah Abbas'ın desteği ile Musul ve Kerkük'ü Erdelan topraklarına katmış, geniş bir bölgeyi hakimiyeti altına almıştı. Han Ahmed Han'ın ülkesine saldırmayı planlayan Osmanlı sadrazamı, yaptığı istişareler sonucunda Bağdat'a bir an önce ulaşmanın daha makul olacağı sonucuna vardı. Osmanlı kuvvetlerinin, topraklarına saldırı niyetinde olduğunu haber alan Han Ahmed Han, Piyale Bey isimli elçisini Osmanlı sadrazamına gönderdi. Piyale Bey, Şah Abbas'ın yirmi gün içinde Bağdat'a varacağını söyleyerek sadrazamı tehdit etti (Çelebi, 2016). 13 Kasım 1625 tarihinde Bağdat'ı kuşatan Hafız Ahmed Paşa kuşatmadan bir sonuç alamadı ve yaklaşık dokuz ay süren kuşatmayı 3 Temmuz 1626'da sonlandırmak zorunda kaldı (Halife, 2000). Bu kez Temmuz 1629'da Osmanlı veziriazamı Hüsrev Paşa, Bağdat'ı fethetmek amacıyla İstanbul'dan hareket etti (Halife, 2000). Bu arada kırk iki yıl boyunca İran'ı yöneten kudretli Safevi şahı Şah I. Abbas öldü ve yerine torunu Şah Safi geçti. Bu durum Osmanlıları Bağdat'ı tekrar ele geçirmek konusunda cesaretlendirdi.

Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1629 yılının aralık ayında Musul önlerine vardı. Çok yağmur yağdığı, Fırat ve Dicle nehirleri taşıdığı için Bağdat'ı kuşatmanın mümkün olmadığı sonucuna varıldı (Efendi, 1981) ve şartlar munasip oluncaya kadar İran'a tâbi olan Han Ahmed Han Erdelani'nin topraklarına saldırmanın uygun olacağına karar verildi. Hüsrev Paşa'nın Erdelan topraklarına saldırma kastında olduğunu haber alan Kerkük Kalesi'ndeki Safevi kuvvetleri kaleyi terk edip Bağdat'a çekilirken bölgede bulunan Kürt beylerinden birçoğu Osmanlı veziriazamına itaatlerini bildirdiler (Efendi, 2003). Hüsrev Paşa üç ay Musul'da kaldıktan sonra Şehrezor'a, Kerkük'e, Han Ahmed Han'ın hakim olduğu topraklara yöneldi (İsfahani, 1368). Safevi şahı, Cani Bey Şamlu'nun komutasında Ağa Han Mukaddem ve o sırada İran ordugâhına dahil olan Horasan tüfekçilerinin Şehrezor serhadlerindeki önemli derbendleri tutmalarını emretti. Ayrıca Zeynel Han Sipehsalar'ın da Hanekin istikametinden destek kuvvet olarak bölgeye hareket etmesi emredildi. Zeynel Han, Osmanlı kuvvetlerinin intikalinden önce Kerkük'e girdi ve şehir halkını göç ettirdi, sonra da Şehrezor'a yürüdü (İsfahani, 1368). Osmanlı veziriazamı Dicle Nehri'ni geçtikten sonra arkasında kalan köprüleri yıktırdı. Osmanlı ordusunda bulunan topların büyük bir bölümünü bin kişilik bir muhafız birliğinin refakatinde Musul üzerine gönderdi. Osmanlı ordusu bir aylık bir yürüyüşten sonra 12 Aralık 1630 tarihinde Musul'a vardı. Erdelan miri Han Ahmed Han otuz bin kişilik bir kuvvetle Şehrezor üzerine yürüdü ve bölgeye yeniden hakim oldu. Han Ahmed Han'a karşı tutunamayan İbrahim Paşa, Abdal Paşa, Ömer Paşa, Bekir Paşa ve Parmaksız Mustafa Paşa gibi Osmanlı serdarları firar edip Musul'a çekildiler. Daha sonra çeşitli mazeretler ileri sürerek yenilginin sorumluluğundan kurtulmaya çalıştılar. Sadrazam Hüsrev Paşa onları güler yüzle karşılayıp hilatler takdim ettikten sonra kendilerini başka bir çadırda ağırladı. Sadrazama bağlı *deliler* ellerinde kılıçlarla çadıra girip hepsini öldürdüler (Hammer, 1984).

Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi'nin müellifine göre Safevi serdarı Zaman Bey'in refakatinde Şehrezor'a hücum eden Han Ahmed Han'ın Osmanlı serdarı Mustafa Paşa ile yaptığı savaşta Osmanlı kuvvetleri yenilgiye uğradılar. Katledilen ve esir alınan Osmanlı askerlerinin sayısı bin beş yüz kişi idi. Savaşta yaralı olarak kurtulmayı başaran Mustafa Paşa, Kerkük'e kaçtı ve orada hayatını kaybetti. Han Ahmed Han, Osmanlı askerlerinin kesik başlarını getirip şaha takdim etti (Kazvini, 1383). Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun topları ve ağırlıkları Musul'da uygun bir yere saklandıktan sonra 28 Ocak 1630'da Şehrezor'a doğru hareket edildi (Efendi, 2003). Han Ahmed Han'ın amcasının oğlu Murad Han ve birçok Kürt mirzadesi gelip Osmanlı Devleti'ne itaatlerini bildirdiler, kendilerine hilatler giydirdi. Serçınar menziline Murad Han Osmanlı ordusu için tedarik ettiği erzakı teslim etti. Erdelan şeyhleri de gelip Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler (Çelebi, 2016; Efendi, 2007).

Osmanlı ordusu Şehrezor'a vardıkdan sonra Han Ahmed Han'ın İran şahının yanında bulunduğu ve kardeşi Mümin Han'ın bölgeye hakim olduğu anlaşıldı. Han Ahmed Han hastaydı, ata binecek durumda değildi ve Safevi şahı, Han Ahmed Han'ın tedavi edilmesi için yanına gelmesini istemişti. Mü'min Han kendisine tâbi ileri gelenler ile Osmanlı serdarı Hüsrev Paşa'nın yanına gelerek itaatini bildirdi, kendisine ikramda bulunuldu ve hilat giydirildi. Mümin Han, Sünni olduğu için, özel bir ilgiye mazhar oldu (Çelebi, 2016). Böylece Erdelan topraklarının batı kanadı herhangi bir mukavemetle karşılaşılmadan Osmanlı Devleti'nin eline geçti. *Tarih-i Fetihname-yi Bağdat*'ın müellifi, Han Ahmed Han'ın, Şah Safi'nin cülus törenine katılmak üzere İsfahan'a gittiğini, bunu fırsat bilen amcasının oğlu Murad Han'ın veziriazam Hüsrev Paşa'ya itaatini bildirdiğini kaydetmektedir (Küpeli, 2009). Murad Han daha sonra 1638 yılında IV. Murad'ın ikinci Bağdat seferi sırasında bizzat Osmanlı sultanı tarafından birkaç Osmanlı paşasının ve Osmanlı askerlerinin refakatinde Erdelan topraklarını ele geçirmesi için görevlendirilecek, Safevi kuvvetlerine yenilen Murad Han Osmanlı paşaları ile birlikte geri çekilmek zorunda kalacaktı (Kazvini, 1380).

Hüsrev Paşa, Arnavutoğlu Mustafa Paşa'yı Şehrezor'un muhafazasından sorumlu kıldıkdan sonra Han Ahmed Han'ın hükümet merkezi olan Hasanabad üzerine yürümeye karar verdi (Efendi, 2007). Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu gören Han Ahmed Han kaçmak zorunda kaldı. Han Ahmed Han'ın Hasanabad'daki "cennet bahçeleri" anlamına gelen *Bağ-ı Cinân* adındaki muhteşem sarayı Osmanlı askerleri tarafından yağmalandı (Efendi, 1981). *Fezleke*'nin müellifi Kâtip Çelebi, eserinin ikinci cildinde *Vasf-ı Hasanabad* başlığıyla bir bölüm açmış ve bizzat gördüğu Han Ahmed Han'ın muhteşem sarayından övgüyle bahsetmiştir (Çelebi, 2016).

6. OSMANLI-ERDELAN İTTİFAKI VE İRAN İLE MÜCADELE: VAKA-YI ERDELAN (1636)

Yukarıda Erdelan hakimi Han Ahmed Han'ın Safevilere bağlı olup Hasanabad merkezli olarak Erdelan topraklarını yönettiği ve Osmanlıların Bağdat harekâtları sırasında topraklarını korumak için çetin mücadeleler verdiği ifade edilmişti. Şah Abbas, Han Ahmed Han'ı Safevi sarayından bir hatun ile evlendirmek suretiyle kendisi ile akrabalık tesis etmiş ve onu kontrolü altına almaya çalışmıştı. Ancak Şah Safi'nin Han Ahmed Han'ın Zerrinkülâh Hatun'dan doğan oğlu Sorhab Han'ı kendi iktidarı açısından bir tehdit olarak gördüğu için kör ettirmesinden sonra Erdelan ile Safevilerin dostluk ve ittifak temelli ilişkileri bozuldu (İsfahani, 1317). Safevilerle olan ittifakını bozan Han Ahmed Han yeni bir ittifak arayışına girdi ve Osmanlı Devleti'ne yaklaştı. Kâtip Çelebi'ye göre önceleri Sünni olan Han Ahmed Han, *sınırdaki bulunduğu için* Şah Abbas ile iyi geçinebilmek adına Şah Abbas'ın yeğeni ile evlenmişti (Çelebi, 2016). Şah I. Abbas'tan sonra yerine geçen torunu Şah Safi (1629-1642) büyük babası tarafından tayin edilen hakimleri ortadan kaldırma politikasını devam ettirdi. Bunun üzerine Han Ahmed Han Osmanlı'nın Şam beylerbeyi ve Musul muhafızı Küçük Ahmed Paşa ile yazışmalar yaptı (Kazvini, 1383; Efendi, 2007; Çelebi, 2016).

Arnavud Küçük Ahmed Paşa, II. Osman (1618-1622) döneminde Hotin seferine Yeniçeri komutanı unvanı ile katılmıştı. Şam valiliği de yapmış olan Küçük Ahmed Paşa, Şam'da bulunduğu sırada isyan çıkararak Dürzi emirini de itaat altına almayı başarmıştı. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak kendisine üç tuğ verilmiş ve paşa olarak taltif edilmişti (Efendi, 1981). Han Ahmed Han'ın Küçük Ahmed Paşa ile münasebet kurduđunu⁵ haber alan Şah Safi, Han Ahmed Han'ın kardeşi Süleyman Han'ı Erdelan hakimi olarak tanıdı ve onu Ali Bali Zengene'nin komuta ettiği üç yüz tüfekçi ile birlikte Şehrezor'a gönderdi (İsfahani, 1317). Bu birliğin Şehrezor'a hareket ettiğini öğrenen Küçük Ahmed Paşa gönderdiği bir kuvvetle Safevi birliğini mağlup etti. Şah'a Hindistan'dan gönderilen ve Ali Bali Zengene'nin bindiği fili de 1046 (1636-1637) yılında ganimet olarak alıp padişaha gönderdi (Efendi, 71-5130) Safevi serdarı Zeynel Han'ın Hindistan'dan Safevi şahı için getirdiği file Osmanlı kuvvetleri tarafından el konulunca Safevi şahı, aralarında Kullar Ağası Siyaveş Bey ile Loristan hakimi Şahverdi Han'ın da bulunduğu, başlarında Rüstem Han'ın olduğu beş serdarını otuz-kırk bin kişilik bir kuvvetle Erdelan topraklarına sevk etti (İsfahani, 1317). Bu durumdan haberdar olan Erdelan hakimi Han Ahmed Han, durumu derhal Küçük Ahmed Paşa'ya bildirdi ve kendisinden yardım istedi. Küçük Ahmed Paşa'nın talebi ile Osmanlı Devleti tarafından Han Ahmed Han'a beylerbeyliği payesi ile birlikte iki hilat, iki tuğ ve murassa bir kılıç gönderildi.⁶

Küçük Ahmed Paşa, Safevilerin Erdelan'a ordu sevk ettiklerini İstanbul'a bildirince veziriazam Mehmed Paşa serdar tayin edilerek meselenin haline memur edildi. Ayrıca Küçük Ahmed Paşa'dan, bölgedeki Kürt aşiretlerinin desteğini de alarak sınırların muhafazasına dikkat etmesi istenirken Han Ahmed Han'ı aile efradı ile birlikte Musul'a nakletmesi kendisine emredildi. İstanbul'dan gönderilen hükümlere göre Halep'ten Van'a kadarki Osmanlı topraklarında görevli sancak beylerinin ve yerel güçlerin dört bin kişilik bir kuvvetle bölgeye intikal eden Kethüda Derviş Mehmed Paşa'ya katılmaları ve Küçük Ahmed Paşa'ya destek olmaları emredildi.⁷ Ayrıca durum

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H-29-12-1046 (24 Mayıs 1637) tarihli bir belgede "Sultan IV. Murad tarafından Erdelan hakimi Helu Han'ın oğlu Ahmed Han için silahdar paşaya gönderilen emirde, Ahmed Han'ın kızıbaştan nefret ettiği ve mücadelesine Musul muhafızı Ahmed Paşa (Küçük Ahmed Paşa)'nın yardımcı olduğu, daha fazla yardım yapmak için beylere ve reislere emir verildiği, Sadrazam Mehmed Paşa'nın askerleri ile birlikte o tarafa hareket ettiği" bildirilmiştir. BOA, TS.MA.e., Dosya: 777, Gömlek: 55.

⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 83.

⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 85.

Han Ahmed Han'a bir name-i hümayun ile bildirildi.⁸ Bütün bu gelişmelerden habersiz olan, kendisine destek kuvvet gönderildiğini bilmeyen Küçük Ahmed Paşa inisiyatif alarak kendisine bağlı Musul ve Şam kuvvetlerinin eşliğinde ve Kürt aşiret kuvvetlerinin desteği ile Şehrezor'a hareket etti. Serçınar mevkiinde Han Ahmed Han ile güçlerini birleştirdi ve birlikte Safevi serdarı Rüstem Han'a karşı koymak üzere Merivan'a doğru harekete geçtiler.

Safevi kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinden daha kalabalıktı. Merivan Ovası'nda yapılan ve iki gün iki gece devam eden savaşta Şam askerleri Küçük Ahmed Paşa'yı terk edip savaş meydanından kaçınca Osmanlı-Kürt birleşik kuvvetleri savaşı kaybettiler. Küçük Ahmed Paşa boynundan mızrak darbesi almış olmasına rağmen savaşmaya devam etti ancak sonunda öldürüldü (Efendi, 71-5130). Han Ahmed Han Merivan Ovası'ndaki bozgunundan sonra Eylül 1636'da Musul'a döndü. Ancak çok yaşamadı. Osmanlı tarihçisi Hammer'e göre; *Selahaddin Eyyubi ahfadından olmaya liyakatini ispat eden bu gayretli yiğit* Musul'da kederinden vefat etti (Hammer, 1984). Küçük Ahmed Paşa'nın Erdelan miri Han Ahmed Han ile birlikte Safevilere karşı savaşması ve bu savaş neticesinde hayatını kaybetmesi olayı *Vaka-yı Erdelan* olarak kaydedildi.

7. OSMANLI HAKİMİYETİNDE ERDELAN (1723-1732)

III. Ahmed'in (1703-1730) saltanatı devrinde İran tahtında Şah Safi'nin oğlu Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) bulunuyordu. Şah Sultan Hüseyin, Şii mezhebini Erdelan'da hakim kılmak için Erdelan'a Şii valiler atadı ancak bu atamalar Erdelan halkının tepkisi ile karşılaştı. Erdelanlar Şiiliği benimsemediler. Buna karşın Erdelan mirlerinin Şah Sultan Hüseyin ile ilişkileri dostane idi ve bu dönemde Erdelan mirleri Batı İran'da ortaya çıkan isyanları bastırmakla meşgul idiler. Şah Hüseyin'in iktidarının son dönemlerinde İran'da isyanlar çıktı. Bu isyanlardan en önemlisi Afgan Mir Üveys'in oğlu Mahmud Han'ın çıkardığı isyandı. Mahmud Han Afgan 1720 yılında Kirman, Yezd ve Meşhed'i işgal edip 1722'de Safevilerin başkenti İsfahan üzerine yürüdü. Belucistan ve Dağıstan halkı da ayaklandılar. İran'ın bu karışık durumu Osmanlı Devleti'nin Erzurum ve Bağdat valileri tarafından başkente rapor edilince veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın önerisi ile Osmanlı Devleti'ne komşu olan İran'da baş gösteren karışıklığın ve Afganların İran'ı istilasının Osmanlı Devleti'ne olan olası olumsuz etkilerini bertaraf etmek için Mayıs 1722'de İran'a müdahale kararı alındı (Uzunçarşılı, 1988). 1723 yılının haziran ayında Erzurum valisi Silahdar İbrahim Paşa serasker tayin edildi ve İran'a savaş açıldı. İran'ın özellikle Osmanlı sınırlarına yakın olan Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis gibi vilayetlerinin işgal edilmesi Basra, Bağdat, Musul ve Şehrezor valilerine bildirildi (Uzunçarşılı, 1988).

Osmanlı Devleti; Irak, Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden üç cepheden İran'a saldırdı. Irak-ı Acem harekâtına Bağdat valisi Hasan Paşa serasker olarak tayin edildi. Şehrezor beylerbeyinin ve bazı Kürt beylerinin eşliğinde Bağdat üzerinden Kermanshah'a hareket eden Hasan Paşa, Ekim 1723'te Kermanshah'ı ele geçirdi. Kermanshah'ın düşüşünden sonra Baban sancak beyi Hane Mehmed Paşa, Erdelan üzerine gönderildi ve 11 Safer 1136 (10 Kasım 1723 Çarşamba) günü Erdelan eyaletinin merkezi olan Senendec şehri teslim alındı (Danişmend, 1971). Osmanlı arşiv kayıtlarında bulunan H-29-11-1137 (9 Ağustos 1725) tarihli, Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfı Halil Paşa'ya ve Bursa kadısına gönderilen hükümde; Kızılbaş rafizilerin toprakları şer'-i şerife göre *darulharb* kabul edildiğinden İran'a savaş açıldığı ve nihayetinde Erdelan'ın da içinde bulunduğu Kuzey ve Batı İran toprakları fethedildiğinden, üç gün üç gece merasim ve şehrayın yapılarak top atılması emredilmiştir.⁹ Harekâtına devam eden Osmanlı kuvvetleri elli sekiz günlük bir kuşatmadan sonra 31 Ağustos 1724'te Hemedan'ı, Kasım ayında da Nihavend'i ele geçirdiler. Osmanlı Devleti fethettiği Batı İran topraklarında tahrir yaptırdı.¹⁰

Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen Batı İran topraklarının tahrir işlemleri 1728 yılına kadar sürdü (Nejabatı, 2014). Burada tutulan tapu tahrir defterleri iki grup halinde değerlendirilmiş; Erdebil, Halhal, Tebriz, Urmiye, Mahabad (Soğukbulak), Hoy, Kapan ve Karadağ gibi Kuzeybatı İran yerleşkeleri birinci grupta, *Erdelan*, Hemedan, Kermanshah ve Loristan gibi ilk defa Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiş olan Batı ve Güneybatı İran şehirleri ikinci grupta değerlendirilmiştir (Özgüdenli, 2013). Birinci grupta yer alan şehirler liva esasına göre kaydedilirken, Erdelan'ın da içinde bulunduğu ikinci grup şehirler eyalet esasına göre kaydedilmiştir (Nejabatı, 2014). Erdelan eyaletinde yapılan tahrir kayıtlarını içeren tapu tahrir defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Erdelan Eyaleti Mufassal Tapu Tahrir Defteri* adıyla TT.d, 1006 numarasıyla kayıtlıdır. 58x24 ebatlarında olan defter toplam 636 sayfadan müteşekkildir.¹¹ Osmanlı Devleti'nin Erdelan'dan aldığı vergiler halkın ödeme gücünü aştığı için zaman zaman Erdelan halkının serzenişine sebep olmuş, bazen halk köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bağdat valisi, Hemedan ve İsfahan seraskeri Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen H-29-06-1139 (21 Şubat 1727) tarihli bir hükümde; Erdelan halkının dört yıldan beri Osmanlı Devleti'ne itaat ve bağlılık üzere olup vergilerini muntazaman ödedikleri ve kendilerinden fazla vergi talep edilerek rahatsız edilmek istemediklerini ifade ettikleri bildirilmiştir.¹²

⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 84.

⁹ BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 132, Gömlek: 1262.

¹⁰ BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 67, Gömlek: 6781.

¹¹ BOA, TT.d, nr.1066.

¹² BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 133, Gömlek: 1533.

Osmanlı Devleti'nin dokuz yıl boyunca elinde tuttuğu Batı İnan topraklarında yaptırdığı tahrirlerde *Erdelan*, *Kermansahan*, *Hemedan* ve *Hürremabad* olmak üzere dört eyalet ismi kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti kendine has idari sistemi İnan'da da tatbik etmeye çalışmış ve Safevilerin eyalet sisteminden oldukça farklı bir idari düzenlemeye gitmiştir. Osmanlı'nın Batı ve Güneybatı İnan eyaletlerinden Hemedan, Kermansahan ve Hürremabad eyalet isimleri ile aynı adı taşıyan birer livaya sahipken Erdelan eyaletinin yedi livadan oluşması dikkat çeken bir noktadır. Bu durumun bölgenin etnik ve demografik yapı itibari ile aşiret ve kabile esasına göre taksim edilmiş olmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir (Özgüdenli, 2013).

Osmanlı Devleti, Afgan işgali altındaki İnan'a müdahale ettikten ve Osmanlı sınırına yakın birçok yeri ele geçirdikten sonra Afganlar, Osmanlı Devleti ile barış yapma kararı aldılar. 15 Safer 1140 tarihinde (3 Ekim 1727) on gün süren görüşmelerden sonra Afganlı İsmail Han ve Ahmed Paşa arasında barış yapıldı. Bu antlaşma ile Kermansah, Hemedan, *Erdelan*, Nihavend, Hürremabad, Loristan, Mukri, Merağa, Hoy, Tuysengan, Tebriz, Azerbaycan bölgesi, Gence, Karabağ, Erivan, Ordubad, Tiflis, Nahçıvan ve bütün Gürcistan, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı (Hammer, 1984) ancak ilerde İnan'da Afşar Devleti'ni (1736-1804) kuracak olan Nadir Şah (öl.1747), Afganların İnan'ı istila etmelerinden sonra onlarla savaştı. Afganları mağlup eden Nadir Şah, Osmanlıları Batı İnan topraklarından çıkarmak için harekete geçti.

Nadir Şah, Afganları İnan'dan çıkardıktan ve İnan'da kontrolü ele aldıktan sonra II. Tahmasb'ı İsfahan'da Safevi şahı olarak ilan etti. Şah II. Tahmasb da Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmiş olan İnan topraklarına yeniden hakim olabilmek için harekete geçti. Osmanlı'nın Hemedan muhafızı olarak tayin ettiği Abdurrahman Paşa'ya bir mektup gönderen II. Tahmasb, Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği İnan topraklarını derhal terk etmesi gerektiğini bildirdi. Osmanlı Devleti'nden olumlu karşılık alamayan II. Tahmasb'ın direktifiyle harekete geçen Nadir Şah, 1142 (1729-1730) yılı mart'ında Irak-ı Acem harekâtını başlattı. Osmanlı kuvvetlerini Melayir'de mağlup etti ve 18 Şaban 1142 (8 Mart 1730)' de yirmi beş bin kişilik bir ordu ile Hemedan üzerine yürüdü (Kuddusi, 1399). Osmanlı'nın Hemedan muhafızı Abdurrahman Paşa, Hemedan'ı terk edip Senendec'e sığınmak zorunda kaldı (Minorsky). Hüseyin Han Zengene'yi Kermansah üzerine sevk eden Nadir Şah, Nihavend üzerine yürüdü ve temmuz 1730'da Nihavend'i ele geçirdi. Van valisi Timur Paşa ve Mukri hakimi Ali Rıza Paşa'nın mukabelede bulunmak üzere hareket halinde olduklarını öğrenen Nadir, Hemedan'dan hareketle Osmanlı kuvvetleri ile mücadele etti ve onları mağlup edip Mahabad, Merağa ve Mukri topraklarını ele geçirdi (Esterabadi, 1390).

Nadir'in kuvvetleri karşısında mağlup olan ve sayıca İnan askerlerinden az olan Timur Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, 13 Zilkade 1143 (20 Mayıs 1731) tarihinde Hemedan'a vardılar ancak orada fazla tutunamayıp Sine üzerinden Kerkük'e çekildiler (Efendi, 2019). İleri harekâtına devam eden Nadir, Erdelan eyaletinin başkenti Sine'yi ve akabinde Kermansah'ı Osmanlı kuvvetlerinden aldı (Kuddusi, 1399). Bu arada iki devlet arasında bir süredir devam eden barış müzakereleri olumlu sonuçlandı ve Safevi elçisi Rıza Kuli Han ile antlaşma imzalandı. Buna göre Gence, Tiflis, Revan, Dağistan, Şirvan ve Nahçıvan Osmanlı Devleti'nde kalırken *Erdelan*, Hemedan, Kermansah, Loristan ve Tebriz Safevilere terk edildi (Efendi, 2007).

Osmanlı'nın başarısız olmasındaki nedenlerden birisi de bu dönemlerde devlet içerisinde başlayan bazı iç buhranlardı; ancak bu durum uzun sürmedi. Patrona Halil isyanı ile Sultan III. Ahmed azledildi ve yerine 2 Ekim 1730 tarihinde Sultan I. Mahmud Osmanlı tahtına geçti. İdareyi ele alan Sultan I. Mahmud, İnan ile yapılan savaşların devam ettirilmesini istedi. Osmanlı kuvvetleri iki cepheden, Irak ve Azerbaycan üzerinden yeniden taaruza geçtiler. Irak üzerinden İnan'a yürüyen Bağdat veziri ve Irak seraskeri Ahmed Paşa, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan, elden çıkmış olan Kermansah'ı ve otuz iki adet tabyayı hâvi kalesini 25 Muharrem 1144'te (30 Temmuz 1731), akabinde Hemedan ve *Erdelan*'ı yeniden ele geçirdi (Efendi, 2007). Osmanlı ordularının Batı İnan'ı tekrar ele geçirmeleri üzerine barış isteyen Şah II. Tahmasb ile Şubat 1732'de barış antlaşması imzalandı (Mehmed Paşa, 2013). *Erdelan*, Safevi Devleti'ne terk edildi (Uzunçarşılı, 1988). Osmanlı Devleti'nin Safevilere aldıkları beldelerin her birine muhafaza edilmeleri için vüzerâ, mîr-i mîrân, kapıkulları ve levendler istihdam edildi, kaleleri bulunmayan yerleşkelere kaleler inşa edildi, mevcut kaleleri viran durumda olanların ise büyük masraflar yapılarak tamirleri gerçekleştirildi. Yaklaşık on yıl Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Kermansah, Hemedan, Loristan ve Erdelan topraklarından Osmanlı Devleti büyük menfaatler elde etti (Efendi, 2014).

8. SONUÇ

Osmanlı Devleti açısından Kürt emirliklerinin en önemli misyonu merkezi imparatorluğun sınırlarını muhafaza etmek ve dağmık halde bulunan göçebe-yarı göçebe Kürt aşiretlerinin çıkardıkları sorunları en aza indirmektir. Osmanlı Devleti'nin doğu, İnan imparatorluklarının batı sınırlarında bulunan Erdelan Emirliği'nin uzun yıllar hakimiyetini devam ettirmesini sağlayan unsur müktedir imparatorluklar arasında bulunmanın sağladığı bazı fırsatları doğru değerlendirmektir. Osmanlı Devleti Kürt emirliklerinin sahip oldukları stratejik özelliği etkili bir şekilde kullanarak Çaldıran Savaşı'ndan hemen sonra Osmanlı-Kürt ittifakını ihdas etti, Kürt mirlerine geniş siyasi-idari özerklikler tanıyarak onları merkezi hükümete bağlamayı başardı. Ancak Erdelan Emirliği bir süre bu ittifakın dışında kaldı.

Osmanlı Devleti ile Erdelan mirleri arasındaki ilk temas Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladı ve taraflar arasındaki münasebet ittifak-tâbiyet düzleminde Sultan Süleyman'ın iktidarı boyunca devam etti ancak 17.yüzyıl itibarıyla Osmanlılar Erdelan üzerindeki nüfuzlarını kaybettiler. Bunun en önemli sebebi Şah Abbas'ın İran'da güçlü bir merkezi idare kurması ve evlilik yoluyla Erdelan hanedanını Safevi Devleti'nin kontrolü altına almasıydı. Osmanlı Devleti, Safeviler çağının ortalarında Erdelan üzerindeki hakimiyetini kaybetmesine rağmen, emirlik ortadan kaldırılıncaya kadar doğrudan veya dolaylı olarak münasebetlerini devam ettirdi. Erdelanların Sünni olmaları Osmanlı Devleti açısından oldukça önemliydi çünkü Erdelan ile kurulacak bir ittifak-tabiiyet ilişkisi Osmanlı Devleti için Şii İran'a karşı güçlü bir savunma hattının oluşturulması anlamına geliyordu.

Öte yandan Erdelan Kürtlerinin sünni oluşu İran merkezi devletleri ile sık sık çatışma yaşamalarına sebep oluyordu. İran imparatorluklarının Şiiliği merkeze alan siyasi duruşları, Erdelan bölgesinde rahatsızlığa sebebiyet veriyor bu da Erdelanları Osmanlı Devleti'ne yaklaşıtıyordu. İran merkezi devletlerinin mezhep temelli siyasetini maslahatı açısından sakıncalı bulan Osmanlı Devleti de Erdelan Kürtlerinin dini-mezhebi hassasiyetlerini değerlendirerek bölgeye nüfuz etmeye çalıştıyordu. Osmanlı Devleti Erdelan üzerinde tam hakimiyet sağlama fırsatını 1723 yılında yakaladı. Safevi Devleti'nin içine düştüğü siyasi buhranı değerlendiren Osmanlı Devleti, Erdelan topraklarını hakimiyeti altına aldı. Yaklaşık on yıl boyunca direkt Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Erdelan eyaleti, Afşar hanedanının teşkilinden ve Nadir Şah Afşar'ın İran'a hakim olmasından sonra yeniden İran merkezi devletine bağlandı. Osmanlı Devleti Erdelan hakimleri için her zaman güvenli bir liman ve alternatif bir hâmi oldu. İran merkezi devletlerinin Şiileştirme politikalarına karşı bunalan ve kendilerine yüklenen ağır vergi yükünün altında ezilen Erdelan mirlerinin ve sakinlerinin sığındıkları ilk yer Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Devleti de İran'ı baskılamak ve hakimiyet alanını genişletmek için her zaman yerel Kürt idarelerinin desteğine ihtiyaç duydu. Bu çerçevede Erdelan Emirliği ile siyasi münasebetler geliştirdi ve bu sayede İran'a karşı güçlü bir savunma hattı oluşturdu.

KAYNAKÇA

- BOA, A.DVNS.MHM, Dosya: 47, Gömlek: 1.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 3, Gömlek: 984, 997.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 44, Gömlek: 235;
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 59, Gömlek: 44;
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 83.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 84.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 85.
 BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 132, Gömlek: 1262.
 BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 133, Gömlek: 1533.
 BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 67, Gömlek: 6781.
 BOA, İE.AS, Dosya: 1, Gömlek:25.
 BOA, TS.MA.e., Dosya: 777, Gömlek: 55.
 BOA, TT.d, nr.1066.
 Abdi Efendi (2014). *Abdi tarihi*. TTK Yayınları.
 Abdurrahman Şeref (1310). *Tarih-i devlet-i Osmaniye*. Garabet Matbaası.
 Ahmed bin Hüseyin-i Münşi-yi Kumi (1383). *Hülasaü't-tevarih*. Müessesesi-i İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran.
 Celaleddin Muhammed Yezdi (1366). *Ruzname-i Molla Celal*. İntişarat-ı Vehid.
 Cünabadi Mirza Bey (1378). *Ravzatü's-Safeviye*. Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar.
 Genç, V. (2014). *Acem'den Rum'a: İdris-i Bitlisi'nin hayatı, tarihçiliği ve heşt behişt'in II. Bayezid kısmı (1481-1512)*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
 Hammer, B. J. V. (1984). *Büyük Osmanlı tarihi*. Üçdal Neşriyat.
 Hemid Reza Sefakiş (1390). *Sefeviyan der gozergah-ı tarih*, İntişarat-ı Sohen.
 Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr Erdelani (2536). *Lubbu't-tevarih*, İntişarat-ı Hanevadeği-yi Erdelan.
 İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin (1947). *Tarih-i Erdelan*. Bağdat.
 Karaçelebizade Abdülaziz Efendi. *Ravzatü'l-ebrrar*. TBMM Kütüphanesi. (Yer: 71-5130).
 Kâtip Çelebi (2016). *Fezleke*. Çamlıca Basım Yayın.
 Koca Ragıb Mehmed Paşa (2003). *Tahkik ve tevfiik*. Kitabevi Yayınları.
 Küpeli, Ö. (2009). *Osmanlı Safevi münasebetleri (1612-1639)*. [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
 Küttükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
 Lütü Paşa (2001). *Tevarih-i âl-i Osman*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Matrakçı Nasuh (1976). *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakayn-i sultan Süleyman han*. TTK Yayınları.
 Matrakçı Nasuh (2019). *Tarih-i âli Osman*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
 Memun Bey (1973). *Hatırat*. Belleten, 37(146), 191-230.
 Minorsky, V. (1985). *İran der zeman-ı Nadir Şah*. nüsha-yı dijital.
 Mirza Muhammed Tahir Vehid-i Kazvini (1383). *Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi*. Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi.
 Muhammed Hüseyin Kuddusi (1339). *Nadımame*. Çaphane-yi Horasan.
 Muhammed Masum b. Hacegi-yi İsfahani (1368). *Hülasaü's-siyer*. İntişarat-ı İlmi.
 Muhammed Yusuf Vale-i İsfahani (1317). *Zeyl-i alem-ara-yı Abbasi*. Kitabfuruşu-yi İslamiye.
 Muhammed Yusuf Vale-yi Kazvini-İsfahani (1380). *Hold-i berin*. Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi.
 Murphey, R. (1985). *Kanunname-i sultani li Aziz Efendi*. Harvard Üniversitesi Basımevi.
 Mustafa Naima Efendi (2007). *Tarih-i Naima*. TTK Yayınları.
 Münşi İskender Bey. (1350). *Tarih-i alem-ara-yı Abbasi*. İntişarat-ı Emir Kebir.
 Nejabatı, A. (2014). *Osmanlı hakimiyetinde Hemedan (1724-1732)*. [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
 Nişancı Mehmed Paşa (1983). *Hadısat*. Kamer Neşriyat.
 Özcoşar, İ. (2017). Sultan ve mir: Osmanlı-Kürt ilişkilerine giriş. İbrahim Özcoşar&Şahab Vali (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler* içinde, (9-37). Kitap Yayınevi.
 Özcoşar, İ. (2019). *Kürtler (Osmanlı dönemi)*. TDV İslam Ansiklopedisi, EK-2, 118-121.
 Özgüdenli, O. G. (2013). Osmanlı İran'ı: Batı İran ve Azerbaycan tarihi hakkında Osmanlı tahrir kayıtları: Coğrafi ve idari taksimat. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (34), 83-106.
 Peçevi İbrahim Efendi (1981). *Peçevi tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Rumlu Hasan Bey. (1357). *Ahsenü't-tevarih*. İntişarat-ı Babek.
 Şerefhan bin Şemseddin Bitlisi (1377). *Şerefname*, İntişarat-ı Esatir.
 Topçular Kâtibi Abdulkadir Kadri Efendi (2003). *Abdulkadir Efendi tarihi*. TTK Yayınları.
 Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. TTK Yayınları.
 Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi (2007). *Subhi tarihi*. Kitabevi Yayınları.
 Zaim, M. (2007). *Camiü't-Tevarih*. Haz. Ayşe Nur Sır, [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 11.05.2024
Kabul Tarihi : 10.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1482233>

TÜRKİYE’DE HANEHALKI KREDİLERİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİNİN ANALİZİ

Fatih CEYLAN¹

ÖZ


Küresel finans krizi sonrası krizin etkilerini azaltmak amacıyla birçok ülkede kredi kısıtlamaları uygulanmış; ancak son dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde krediye erişimi kolaylaştıran gelişmeler ve politika teşvikleri ile hanehalkı kredilerinde artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde hanehalkı kredilerinin ön plana çıkması ile ekonomik etkileri de tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle çalışma Türkiye’de hanehalkı kredilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ampirik olarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ampirik analizde uzun ve kısa dönem bulgular doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL modellerine dayanmaktadır. 2008Q3-2023Q2 dönem aralığı kullanılan çalışmada, Türkiye’de hanehalkı kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu; ancak hanehalkı kredilerinin azaldığı (düşük oynaklık) dönemlerde bu etkinin pozitif ve daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Bulgular Türkiye’de hanehalkı kredi büyümesinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğunu; ancak kredi büyümesinin kontrollü olması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hanehalkı Kredileri, Ekonomik Büyüme, Türkiye, ARDL Yöntemi

¹ Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fatih.ceylan@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3685-2032>

Article Type : Research Article
Date Received : 11.05.2024
Date Accepted : 10.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1482233>


ANALYSING THE EFFECT OF HOUSEHOLD CREDIT ON ECONOMIC GROWTH IN TÜRKİYE

Fatih CEYLAN¹

ABSTRACT

Credit restrictions were imposed in many countries in the aftermath of the global financial crisis in order to mitigate the effects of the crisis, but recently, especially in developing countries, there has been an increase in household credit due to developments facilitating access to credit and policy incentives. In this period, household credit has come to the forefront and its economic effects have brought along debates. Therefore, this study aims to empirically evaluate the effects of household credit on economic growth in Turkey. In the empirical analysis, long and short-run findings are based on linear and non-linear ARDL models. Using the period range 2008Q3-2023Q2, the study finds that household credit has a positive effect on economic growth in Turkey, but this effect is positive and larger in periods of decreasing household credit (low volatility). The findings suggest that household credit growth has a positive impact on economic growth in Turkey, but credit growth should be controlled.

Keywords: Household Credit, Economic Growth, Türkiye, ARDL Method

¹ Research Assistant PhD, Uşak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, fatih.ceylan@usak.edu.tr,
 <https://orcid.org/0000-0002-3685-2032>

1. GİRİŞ

Literatürde finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalarda, finansal aracılık rolü olarak genellikle kredi piyasasının kullanıldığı görülmektedir (Beck vd., 2000; Demirgüç-Kunt & Maksimoviç, 1998). Ancak, sınırlı sayıda çalışmada işletme kredileri ile hanehalkı kredileri arasında bir ayırım yapılmıştır. Literatür, işletme kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerine yönelik ampirik kanıtlar sunarken özellikle ekonomik büyüme modellerinde işletmelere verilen kredileri ön plana çıkarmıştır. İşletmelere verilen kredilerin yenilikçi süreçlerin gerçekleştirilmesi için gerekli öncülü oluşturduğuna (Schumpeter, 1911) ve böylece ekonomik büyüme üzerindeki aktarım mekanizmalarını ve ekonomideki yatırımın döngüsel bileşimini etkileyerek ekonomik büyümeyi artırdığına dair ampirik kanıtlar sunulmaktadır (Aghion vd., 2010). Hanehalkı kredilerinin ekonomik büyümeye katkıları ise hem sınırlı hem de belirsizdir (Sassi & Gasmi, 2014). Hanehalkı kredilerinin gelişimi tasarruf oranlarını/beşerî sermaye birikimini azaltarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahipken, bu krediler beşerî sermaye gelişimine ve/veya küçük ölçekli işletmelere aktarıldığında ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye neden olduğu görülmektedir (De Gregorio, 1996; Galor & Zeira, 1993; Jappelli & Pagano, 1994;). Bununla birlikte Beck vd. (2012) ise 45 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplam banka kredilerinden hanehalklarına verilen kredilerin ekonomik büyüme ile ilişkisinin olmadığına yönelik ampirik kanıtlar sunmaktadır.

Bilindiği üzere, sermaye akımlarının yoğunlaşması ve yerel kredilerdeki hızlı artış 2008 finansal krizinin belirleyicileri arasında yer almıştır (Yılmaz, 2023). Kriz sonrası dönemde ise finansal piyasalardaki temkinli hareketler ve krizin yol açtığı hasarı iyileştirme çabaları hem hanehalkının hem de işletmelerin kredi talepleri üzerinde etkili olmuştur (Çayır, 2021; Hegerty, 2019). Öte yandan, son dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde hanehalkı kredilerinde hem toplam krediler hem de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payları açısından önemli bir artış olduğu, işletmelere verilen kredilerdeki büyümenin ise çok daha yavaş olduğu görülmektedir (Müller, 2018). Hanehalkı kredilerindeki hızlı genişleme, öncelikle finansal araçların hanehalklarına kredi verebilme imkânlarının ve istekliliğinin artmasından kaynaklanmıştır (Mian vd., 2020; Verner, 2019). Ayrıca bankaların hanehalklarına kredi verme faaliyetlerini genişletmelerini sağlayan ve teşvik eden politika değişiklikleri de hanehalklarının önceki dönemlerde maruz kaldığı borçlanma kısıtlamalarını gevşeterek krediye ulaşımı kolaylaştırmıştır (Uğurlu, 2023). Böylece gelişmekte olan ülke piyasalarında hanehalkı kredisi toplam kredinin önemli bir bileşeni haline gelerek iş çevrimleri için potansiyel olarak önemli sonuçlar doğurmaktadır (Bahadır & Gümüş, 2016).

Türkiye ekonomisinde ele alınan dönem itibarıyla hanehalkı tüketim harcamaları GSYH içerisinde (ortalama %59,1) en yüksek paya sahiptir. Alp ve Seven (2019)'e göre hanehalkı tüketim harcamalarını pozitif etkileyen önemli bir unsur olan krediler ile GSYH büyümesi arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir (Çepni vd., 2020). Diğer yandan Türkiye'de kredi kompozisyonu dikkate alındığında hanehalkı kredilerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Karaçimen (2014) ve Uğurlu (2023), 2001 ekonomik krizi sonrası krediye ulaşımı kolaylaştıran politikaların etkisiyle hanehalkı kredilerinde önemli bir yükseliş olduğunu ifade etmişlerdir. Hanehalkı kredileri küresel finans krizi sonrası da önemini korumuş olup 2001 krizi ile 2008 küresel finans krizi arası dönemde hanehalkı kredilerinin GSYH'ye oranı ortalama %5,1 iken 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde ortalama %16,3'e çıkarak üç kattan fazla yükselmiştir. Küresel finans krizi sonrası devam eden hanehalkı kredilerinin yükseliş trendi hem makro ihtiyati tedbirler (Kara, 2016) hem de gelişmekte olan piyasalarda sermaye girişlerinde büyük bir yavaşlamaya yol açan Amerikan Merkez Bankasının (FED) açıklamalarını (taper tantrum¹) takiben 2013 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Hanehalkı kredileri, 2018 yılı sonrası kredileri teşvik edici politikaların pandemi dönemi ile devam etmesi neticesinde tekrar yükseliş trendine girmiştir. Ancak pandemi dönemi sonrası ise alınan makro ihtiyati tedbirler ile birlikte ani bir düşüş göstermiştir. Sonuç olarak küresel finans krizi sonrası toplam kredilerin önemli bir bileşeni olan hanehalkı kredilerinin gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümeye etkisinin değerlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma Türkiye'de kredi-ekonomik büyüme ilişkisini hanehalkı kredileri özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 2008Q3-2023Q2 dönem aralığında uzun dönem ve kısa dönem ilişkileri doğrusal ve doğrusal olmayan zaman serisi modelleri ile analiz edilmiştir. Doğrusal zaman serisi tahminçisi olarak gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) modeli kullanılırken, doğrusal olmayan zaman serisi tahminçileri olarak doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif (NARDL) ve çok eşikli doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif (MTNARDL) ve yapısal kırılmaların etkilerini dikkate alabilmek amacıyla Fourier fonksiyonlarına dayalı gecikmesi dağıtılmış otoregresif (FARDL) modeller kullanılmıştır. Kurulan modellerde bağımlı değişken olan ekonomik büyümenin düzeyde durağan olması nedeniyle uzun dönemli ilişkilerin tespitinde kullanılan sınır testlerinin analizlerinde genişletilmiş ARDL (A-ARDL) prosedürü uygulanmıştır.

¹ "Taper tantrum" ifadesi, ABD Merkez Bankası'nın (FED) parasal genişleme politikasını azaltacağını açıklamasının ardından 2013 yılında ABD Hazine tahvillerinin getirilerinde yaşanan artışı tanımlamaktadır.

Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, küresel finansal kriz sonrasında hanehalkı kredileri ve ekonomik büyüme değişkenlerinde yerel ve küresel gelişmelere bağlı olarak meydana gelen değişimler kukla değişkenler ve/veya Fourier fonksiyonları dikkate alınarak analiz edilmektedir. Ayrıca Türkiye ekonomisinde kredi-ekonomik büyüme ilişkisini, toplam krediler içinde önemi artan hanehalkı kredileri özelinde incelemektedir. Bununla birlikte çalışmada Türkiye ekonomisinde pandemi döneminde yaşanan ani değişimler dikkate alınarak kredi-ekonomik büyüme ilişkisinde güncel çıkarımlar sunulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada hanehalkı kredileri ve büyüme ilişkisini incelemek için öncelikle literatür taraması sunulacak, daha sonra veri seti ve metodoloji açıklanacak ve bulgular yorumlanacaktır. Son olarak, sonuç ve politika önerileri değerlendirilecektir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gelişmiş bir finansal sistemin yenilikler ile gerekli kaynakları ekonominin en üretken sektörlerine kanalize ederek kısa ve uzun dönemde ekonomik faaliyetleri desteklediği bilinmektedir (Levine, 2005). Bununla birlikte, finansal sistemin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kredi kanalı üzerinden analiz eden son çalışmalar, kredi büyümesinin finansal istikrara yönelik sistematik risklerin ortaya çıkmasına yol açtığını ve dolayısıyla finansal krizler için erken uyarı işlevi gördüğünü göstermektedir (Alessi & Detken, 2018). Ayrıca kredi büyümesinin daha düşük finansal derinliğe sahip ülkelerde cari açık ile daha güçlü bir negatif etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Ekinci vd., 2015; Ekinci & Omay, 2020). Dolayısıyla literatürde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi toplam kredi kanalı aracılığıyla inceleyen ve farklı makroekonomik etkiler tespit eden oldukça fazla çalışma yer almaktadır. Ancak, özellikle hanehalkı kredileri söz konusu olduğunda, ekonomik etkilerini açıklayan çalışmalarda bir belirsizlik söz konusudur. Bu nedenle çalışmada özellikle hanehalkı kredilerinin ekonomiye etkilerini açıklayan çalışmalara odaklanılmıştır.

Beck vd. (2012) toplam krediler içerisinde hanehalkı kredisinin ekonomik dinamikler üzerindeki rolünü kapsamlı bir şekilde incelemişlerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan 45 ülkeden yeni bir veri seti oluşturularak banka kredilerini işletmelere ve hanehalklarına verilen krediler olarak ayrıştırarak bu iki kredi türünün reel sektör üzerindeki farklı etkilerini değerlendirmişlerdir. Hanehalkı kredisinin payının, daha küçük imalat sektörlerine ve daha piyasa temelli finansal sistemlere sahip ülkelerde daha yüksek olduğunu ancak hanehalkı kredisinin ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ile ilişkili olmadığını bulmuşlardır. Hanehalkı ve şirket kredilerinin etkilerini ayırtan ve iş döngüleri üzerindeki etkilerini analiz eden bir başka çalışmada Mian vd. (2017), geçmiş yıllardaki kredi değişikliklerinin izleyen yıllarda ekonomik değişkenler üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. 1960-2012 yılları arasında 30 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeden oluşan dengesiz bir panel için elde edilen bulgulara göre hanehalkı kredilerinin önemli patlama-çöküş döngüleriyle bağlantılı olduğunu ve hanehalkı borcunun GSYH'ye oranındaki artışın, GSYH büyümesinde kısa vadede bir artışa ve ardından orta vadede ise bir azalışa neden olduğunu tespit etmişlerdir. Farklı kredi türlerinin yükselen piyasa ekonomilerindeki iş döngüsü üzerindeki etkilerini anlamaya yardımcı olan bir genel denge modeli sunarak bu iki çalışmayı tamamlamaya çalışan Bahadır ve Gümüş (2016) kredi genişlemelerini ekonomik genişlemelerle, reel döviz kuru değerlendirmeleriyle ve ticaret açıklarıyla ilişkilendiren mevcut sonuçların hanehalkı kredisi için işletme kredisinden daha güçlü bir şekilde geçerli olduğuna dair kanıtlar sunmuşlardır. Hanehalkı kredisi çıktı, tüketim, yatırım ve reel döviz kuru değerlendirilmesi ile güçlü bir pozitif korelasyon ve net ihracat ile negatif bir korelasyon sergilemektedir. Benzer metodoloji yaklaşımı benimseyen güncel bir çalışmada Kılınç ve Ulussever (2024), örneklemi genişleterek endüstri düzeyinde büyüme oranlarına odaklanmışlardır. 1980-2020 dönemini kapsayan 40 ülke ve 20 sektör için finans-büyüme bağlantısının değişen görünümüne vurgu yapmışlardır. Finans ve büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkiye dair bulgular, dış finansmana daha bağımlı olan sektörlerin 1980'ler ve 1990'larda finansal açıdan daha gelişmiş piyasalarda daha güçlü bir büyüme sergilediğini, ancak 2000'ler ve 2010'larda daha zayıf bir büyüme kaydettiğini göstermektedir. Kredi türleri açısından, hanehalkı kredileri orta vadede negatif büyüme etkileri göstermektedir.

Bahadır ve Valev (2020) çalışmalarında 29 Avrupa ülkesinde 1999-2013 döneminde hanehalkı kredilerinin kompozisyonunda kurumların rolünü dikkate almışlardır. Elde edilen bulgular hanehalkı kredi büyümesinin izleyen dönemlerde ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin ülkeler arasında aynı olmadığını göstermektedir. Bu etki, tüketici kredisinin toplam hanehalkı kredisi içindeki payının daha yüksek olduğu zayıf kurumlara sahip ülkelerde daha güçlüdür. Hanehalkı kredilerindeki artışa dikkat çeken Uğurlu (2023) ise son yıllarda birçok gelişmekte olan ülkede, bankacılık sektörünün hanehalkına kredi verme isteğini artırmaya yönelik politikalar izlendiğini ve bu politikaların hanehalklarının daha önce maruz kaldığı borçlanma kısıtlamalarının gevşetilmesine katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Türkiye ekonomisinin makroekonomik verilerini kullanarak iki sektörlü bir açık ekonomi modeli sunulan çalışmada, politika kaynaklı hanehalkı kredi genişlemelerinin öncülük ettiği büyüme stratejisinin iç talebi canlandırarak kısa vadede yüksek büyüme oranlarına katkıda bulunmasına rağmen bu sürece reel döviz kurunun değerlendirilmesi, cari açığın genişlemesi ve sektörel yapının bozulması gibi çeşitli dengesizliklerin eşlik ettiği ifade edilmiştir.

Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki doğrusal olmayan etkisine ilişkin bulgular, birçok ülkede aşırı finansallaşma (too much finance) potansiyeline işaret etmekte, dolayısıyla finansal sektörlerin gelişimini

sorgulatmaktadır. Finans-büyüme bağlantısında, finansman yapısının özellikle de hanehalkı kredilerinin artan önemi nedeniyle doğrusal olmayan etkileri dikkate alan çalışmalar da yer almaktadır. Arcand vd. (2015) finansal derinliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde bir eşik olup olmadığını incelemektedir. Farklı veri setleri ve ampirik yaklaşımlar kullanarak, hanehalkı kredisi GSYH'nin %50'sine ulaştığında büyümenin en üst düzeye çıktığını gösteren sonuçlar bulunmuşlardır. Ayrıca finansal derinlik ve ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin hanehalklarına verilen aşırı kredilerden kaynaklanabileceğini ileri sürmektedirler. Ancak, veri kısıtlamaları bu bulgunun sağlamlığını sınırlamaktadır. Benczür vd. (2019) benzer bir çalışmada yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerde finansal gelişmenin ekonomik büyümeye doğrusal olmayan etkisine odaklanmışlardır. Doğrusal olmayan etkiler dikkate alındığında finansal olmayan şirketlere verilen krediler büyüme üzerinde pozitif, hanehalklarına verilen krediler büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olma eğilimindedir. Doğrusal olmayan ilişkinin tahmini dönüm noktası Arcand vd. (2015) tarafından geniş bir ülke grubu için belirlenenden daha düşüktür.

Kredi-büyüme ilişkisi özelinde ampirik bir açıklama getirmek amacıyla Sassi ve Gasmı (2014) işletme ve hanehalkı kredilerinin ekonomik büyüme üzerindeki bağımsız etkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Panel veri tahmin yöntemleri kullanılan çalışmada 1995-2012 dönemi için 27 Avrupa ülkesinden oluşan bir örneklem kullanmışlardır. Kredi-büyüme ilişkisinde kredi kompozisyonunun önemini vurgulayan yazarlar Avrupa ülkelerinde hanehalkı kredisinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Kredi-büyüme ilişkisini inceleyen diğer bir çalışmada Goiaed ve Gasmı (2021), 1995-2014 dönem aralığında 34 gelişmiş ve 108 gelişmekte olan ülkede hanehalkı ve işletme kredilerinin büyüme ile dinamik etkileşimlerini değerlendirmek için panel veri yöntemi kullanmışlardır. Söz konusu dönemde ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak hanehalkı kredilerinin arttığını ve toplam kredi kompozisyonunda önemli hale geldiğini vurgulamaktadırlar. Ancak daha yüksek hanehalkı kredisi tahsislerinin ekonomik büyümeye engel olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadırlar. Kredi kompozisyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kredi kaynağı açısından inceleyen Şen ve İsmiç (2023), 1996-2021 yılları arasında Türkiye'de hanehalkı ve işletme kredilerinin ekonomik büyümeye etkisini incelemiştir. Ampirik sonuçlara göre işletme kredileri ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken hanehalkı kredileri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir. Benzer şekilde kredi-büyüme ilişkisinde ülke dinamiklerini dikkate alan ve hanehalkı kredilerini ön plana çıkartan Vieira ve da Silva (2023)'ya ait çalışmada doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri ile 2008-2019 dönem aralığında çeyreklik veriler kullanarak BRICS ülkelerinde hanehalkı yurtiçi kredisinin toplam çıktı üzerindeki rolünü incelemiştir. Elde edilen bulgular uzun dönemde Brezilya, Rusya ve Çin'de hanehalkı kredilerindeki artışın çıktıda büyümeye yol açtığını göstermektedir. Öte yandan Güney Afrika'da, kredi azalışlarının çıktı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi vardır. Hindistan örneğinde ise istatistiksel bir anlamlılık bulunamamıştır. GSYH ve hanehalkı kredisi arasındaki Granger Nedensellik testleri, Çin örneğinde çift yönlü bir nedensellik ortaya koyarken, Güney Afrika'da nedensellik olmadığını göstermektedir. Brezilya'da hanehalkı kredisi GSYH'nin Granger nedeni iken, tersi geçerli değildir. Rusya'da ise GSYH hanehalkı kredilerinin Granger nedeni olarak tespit edilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin son dönemde değiştiği ve bu değişimde kredi büyümesinin önemli bir rolü olduğu ve farklı aktarım kanalları üzerinden ekonomiyi etkilediği vurgulanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kredi piyasalarındaki gelişmeler hanehalkı kredilerinin toplam kredilerin önemli bir bileşeni olduğunu ve ekonomiyi etkilediğini göstermektedir. Ancak yapılan çalışmalarda genellikle farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülke gruplarının ortak etkileri vurgulanırken ülkeye özgü dinamiklerin dikkate alınmadığı görülmektedir. Aynı zamanda kredi-büyüme ilişkisinde değişkenlerin zaman içinde doğrusal olmama durumları ve pandemi dönemi etkileri sınırlı sayıda çalışmada ele alınmıştır. Bu çerçevede, küresel finansal kriz sonrasında Türkiye ekonomisinde kredi-büyüme ilişkisinin ülkeye özgü dinamikleri ve doğrusal olmayan yapısı, modele kukla değişkenler ve Fourier fonksiyonları dahil edilerek analiz edilmiştir. Son yıllarda önemli bir artış görülen hanehalkı kredilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılmasında Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler için iyi bir örnek olacağı ve böylece elde edilen bulguların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışma, 2008Q3-2023Q2 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak Türkiye'de hanehalkı kredilerinin GSYH performansındaki rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Hanehalkı kredileri, Uluslararası Ödemeler Bankası'na (BIS) dayalı olarak hanehalklarına ve hanehalklarına hizmet veren kar amacı gütmeyen kuruluşlara (NPISH) verilen toplam kredi olarak kabul edilmektedir. Finansal olmayan özel sektöre verilen toplam kredinin bir alt bileşenidir ve sadece yerel bankalar tarafından verilen kredilerden değil, aynı zamanda diğer kaynaklardan gelen kredilerden de oluşmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, hanehalklarına ve NPISH'lere verilen toplam kredi sadece ticari bankalar tarafından sağlanan kredileri değil, aynı zamanda tasarruf bankaları, kredi birlikleri ve banka dışı finans sektörünü de kapsamaktadır (Dembiermont vd., 2013). Hanehalkı kredileri verileri tüketici fiyat endeksi ile enflasyondan arındırılıp 2015 yılı baz alınarak bir endeks oluşturulmuştur (CRED). GSYH endeksi 2015 yılı sabit

fiyatlarla (GDP), kamu harcamaları endeksi 2015 yılı sabit fiyatlarla (GOV), tüketici fiyat endeksi (INF) değişkenleri çalışmada kullanılan diğer değişkenler olup mevsimsellikten arındırılmıştır. Son olarak faiz oranları değişkeni (INT) bankalar arası uygulanan faiz oranlarından oluşmaktadır². Hanehalkı kredileri Uluslararası Ödemeler Bankası’ndan (BIS), diğer değişkenler ise ABD merkez bankası St. Louis veri tabanından (FRED) temin edilmiştir. Faiz oranları değişkeni hariç tüm değişkenler logaritmik forma dönüştürülmüştür.

Çalışmada kullanılan kontrol değişkenlerinden biri olarak ele alınan enflasyon değişkeni makroekonomik istikrar göstergesidir ve özellikle uzun vadede enflasyonun büyüme üzerindeki negatif etkisini ampirik literatür desteklemektedir (Akinsola & Odhiambo, 2017). Kamu tüketimi ve büyüme arasındaki ilişki hangi harcama türünün dikkate alındığına bağlı olarak değişebilmektedir. Yatırım ve altyapıya yönelik kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırması beklenirken diğer kamu tüketimi mali disiplin başarısızlığı olup ekonomik büyümeyi azaltabilir (Kneller vd., 1999). Son olarak, faiz oranı, GSYİH üzerindeki tüketim ve yatırım kanallarının analizi için modele eklenmiş bir kontrol değişkenidir.

ARDL modelleri, özellikle Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Eşbütünlüşme Sınır Testi Yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin farklı derecede durağan olması nedeniyle bu yöntem tercih edilmiştir. Aynı zamanda hanehalkı kredilerinde değişimlerin ekonomik büyüme etkisi kısa ve uzun dönemde analiz edilebilecektir.

Buna göre çalışmada kullanılan değişkenler dikkate alınarak kısıtsız sabitli ve trend içermeyen model denklem 1’de gösterilmiştir.

$$\Delta GDP_t = \alpha_0 + \beta_1 GDP_{t-1} + \beta_2 CRED_{t-1} + \beta_3 GOV_{t-1} + \beta_4 INF_{t-1} + \beta_5 INT_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_6 \Delta GDP_{t-i}^* + \sum_{i=0}^n \beta_7 \Delta CRED_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_8 \Delta GOV_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_9 \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{10} \Delta INT_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem 1’de Δ birinci fark operatörünü, α_0 sabit terimi, ε_t hata terimini göstermektedir. m, n, p, q ve r sırasıyla değişkenlere ait optimal gecikme uzunluklarını, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ ve β_5 uzun dönem, $\beta_6, \beta_7, \beta_8, \beta_9$ ve β_{10} kısa dönem katsayılarını göstermektedir.

Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL testinde bağımlı değişkenin birinci dereceden I (1) durağan olma durumu dikkate alınmaktadır. Ancak bağımlı değişkenin düzeyde I (0) durağan olması durumunda Sam vd. (2019) ARDL prosedürünü tamamlamak için sadece bağımsız değişkenler için ek bir F testi (F bounds test*) ($H_0 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = 0$) sunmuşlardır. Bu ek test ile bağımlı değişkenin birinci dereceden I (1) durağan olmasına gerek yoktur. Ayrıca McNown vd. (2018) ve Sam vd. (2019) tarafından tanıtılan bootstrap metodolojisine dayanan bağımsız değişkenlerin gecikmeli seviyesine ilişkin test yöntemine alternatif olarak bağımsız değişkenlerin gecikmeli seviyesine ilişkin test hem küçük örneklem hem de asimptotik durumlarını içeren kritik değerler için sınır tablolarını sunmaktadır.

ARDL, eşbütünlüşme ilişkilerinin belirlenmesinde kullanılan güncel bir yöntem olması ile yapısal kırılmaları kapsamadığı ve bunların göz ardı edilmesinin hatalı sonuçlara yol açabileceğini dikkate almak gerekir (Enders & Lee, 2012). Bu nedenle Yıılancı vd. (2020) hem keskin hem de yumuşak geçişli kırılmaların etkisinin olup olmadığı belirleyebilmek amacıyla denklem 1’e Fourier dönüşümlerini eklemiştir. Böylece hanehalkı kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi yapısal kırılmalar dikkate alınarak FARDL yöntemi ile de incelenmiştir. FARDL modeli denklem 2’de gösterilmiştir.

$$\Delta GDP_t = \alpha_0 + \beta_1 GDP_{t-1} + \beta_2 CRED_{t-1} + \beta_3 GOV_{t-1} + \beta_4 INF_{t-1} + \beta_5 INT_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_6 \Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_7 \Delta CRED_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_8 \Delta GOV_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_9 \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{10} \Delta INT_{t-i} + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2’de k Fourier frekansını (minimum karesel artıklar toplamı), t trendi, T örneklem sayısını ve $\pi = 3,14$ ’ü göstermektedir. F sınır testi, F sınır testi* ve t testleri için kritik değerler bootstrap simülasyonu kullanılarak elde edilmektedir (Yıılancı vd., 2020).

Çalışmada kullanılan diğer bir yöntem olarak hanehalkı kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde asimetric etkilerinin belirlenmesine yönelik Shin vd. (2014) tarafından önerilen doğrusal olmayan ARDL modelidir (NARDL). Bu yöntem ile hanehalkı kredileri negatif ve pozitif olmak üzere iki kısmi toplama ayrıştırılmaktadır. Hanehalkı kredilerinde değişimin artış ve azalışlarını gösteren kısmi toplamalar denklem 3 ve 4’te gösterilmiştir.

² Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu Endeksi (Sabit Fiyatlar) değişkeni faiz oranları ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla endeksi (Sabit Fiyatlarla) değişkenleri ile yüksek korelasyonlu olması nedeniyle modele dahil edilmemiştir.

$$CRED_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i^+ = \sum_{i=1}^t \max(\Delta CRED_i; 0) \quad (3)$$

$$CRED_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i^- = \sum_{i=1}^t \min(\Delta CRED_i; 0) \quad (4)$$

Buna göre NARDL modeli denklem 5'te yeniden oluşturulmuştur:

$$\Delta GDP_t = \alpha_0 + \beta_1 GDP_{t-1} + \beta_2 CRED_{t-1}^+ + \beta_3 CRED_{t-1}^- + \beta_4 GOV_{t-1} + \beta_5 INF_{t-1} + \beta_6 INT_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_7 \Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_8 \Delta GOV_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_9 \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{10} \Delta INT_{t-i} + \sum_{i=0}^s \beta_{11} \Delta CRED_{t-i}^+ + \sum_{i=0}^u \beta_{12} \Delta CRED_{t-i}^- + \varepsilon_t \quad (5)$$

Tüm değişkenler denklem 1'e göre karakterize edilmiş olup kısa dönem ve uzun dönem asimetrik etkiler Wald testi ile test edilebilmektedir. Kısa dönemde $H_0 = \beta_{11} = \beta_{12}$, uzun dönemde ise $H_0 = \beta_2 = \beta_3$ boş hipotezlerinin red edilmesi hem uzun dönemde hem de kısa dönemde asimetrik ilişkiyi göstermektedir. Eşbütünlüşme ilişkisi ise F sınır testi, F sınır testi* ve t testlerine göre belirlenmektedir.

Shin vd. (2014) tarafından önerilen doğrusal olmayan ARDL modeli bağımsız değişkeni sadece pozitif ve negatif kısmi toplamlara ayırırken tek bir eşik belirlenmektedir. Pal ve Mitra (2015, 2016) tarafından geliştirilen MTNARDL modelinde ise bağımsız değişkenin küçük ve büyük değişimlerinin (oynaklıkların) asimetrik etkilerini tespit etmek amacıyla bağımsız değişkeni farklı kantillere ayırmıştır. Bu çalışmada kullanılan diğer bir yöntem olan MTNARDL modelinde hanehalkı kredilerinde ani değişimlerin (aşırı pozitif uç değerler, aşırı negatif uç değerler ve istikrarlı değerler) ekonomik büyüme üzerinde etkilerini de dikkate almak amacıyla hanehalkı kredileri 25. ve 75. kantiller olmak üzere iki eşik belirlenerek üç kısmi toplama ayrılmıştır:

$$CRED_t(\theta_1) = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i(\theta_1) = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i I \{ \Delta CRED_i \leq \tau_{25} \} \quad (6)$$

$$CRED_t(\theta_2) = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i(\theta_2) = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i I \{ \tau_{25} < \Delta CRED_i \leq \tau_{75} \} \quad (7)$$

$$CRED_t(\theta_3) = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i(\theta_3) = \sum_{i=1}^t \Delta CRED_i I \{ \Delta CRED_i > \tau_{75} \} \quad (8)$$

Denklem 6-8'de $I\{\cdot\}$, ifade edilen koşullar sağlandığında 1 değerine sahip bir gösterge fonksiyonu, aksi takdirde sıfırdır (Pal & Mitra, 2016). Buna göre iki eşikli NARDL modeli denklem 9'da gösterilmiştir.

$$\Delta GDP_t = \alpha_0 + \beta_1 GDP_{t-1} + \sum_{j=1}^3 \beta_k CRED_{t-1}(\theta_j) + \beta_5 GOV_{t-1} + \beta_6 INF_{t-1} + \beta_7 INT_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_8 \Delta GDP_{t-i} + \sum_{j=1}^3 \sum_{i=0}^n \beta_k \Delta CRED_{t-i}(\theta_j) + \sum_{i=0}^p \beta_{12} \Delta GOV_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{13} \Delta INF_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{14} \Delta INT_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Burada j belirlenen eşik sayısını göstermekte olup $k = j + 1$ 'dir. Kısa dönem asimetriyi tespit etmek için $H_0 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4$, uzun dönem asimetriyi tespit etmek için ise $H_0 = \beta_9 = \beta_{10} = \beta_{11}$, boş hipotezleri Wald testi ile test edilmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi hem uzun dönemde hem de kısa dönemde asimetrik ilişkiyi göstermektedir. Eşbütünlüşme ilişkisi ise F sınır testi, F sınır testi* ve t testlerine göre belirlenmektedir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Hanehalkı kredilerinin ekonomik büyümeye etkisini farklı ARDL yöntemleri ile test etmeden önce modelde kullanılan değişkenlerin entegre düzeylerinin belirlenmesi ve bu değişkenlerin ikinci dereceden entegre olmaması

gereklidir. Bu nedenle analiz yapılmadan önce modelde kullanılan tüm değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla birim kök testleri uygulanmıştır. Öncelikle geleneksel birim kök testleri olarak Dickey ve Fuller (1979) tarafından önerilen ADF testi ve Phillips-Perron (1988) tarafından önerilen PP testi uygulanmıştır. Ancak bu geleneksel birim kök testleri yapısal kırılmaları göz ardı etmektedir. Bu nedenle modelde kullanılan değişkenlerde doğrusal olmayan bir yapıda bilinmeyen çoklu sayıda kırılmaları dikkate alan ve Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen Fourier ADF (FADF) testi uygulanmıştır. Birim kök testleri sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir³.

Tablo 1.
Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF		PP		FADF		Sonuçlar	
	Düzye	1.Fark	Düzye	1.Fark	Düzye	Frekans		
GDP	-3,08	-10,81***	-3,05	-10,84***	-4,74***	1	8,86*	I(0)
CRED	-2,74	-4,13***	-1,81	-4,19***	-2,71	5	3,84	I(1)
GOV	-3,18*	-13,40***	-5,42***	-16,07***	-3,53	1	5,37	I(1)
INF	-0,44	-4,20***	-2,31	-4,18***	-0,81	4	1,99	I(1)
INT	-3,14**	-4,47***	-2,54	-4,28***	-5,09***	1	7,19*	I(0)

*Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. ADF ve PP birim kök testlerinde MacKinnon (1996) kritik değerleri FADF birim kök testinde Enders ve Lee (2012) kritik değerleri kullanılmıştır. Gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. Faiz oranı değişkeni haricinde tüm değişkenler sabit ve trendde analiz edilmiştir.*

Tablo 1’e bakıldığında; geleneksel birim kök testlerine göre modelde kullanılan değişkenlerin genellikle birinci dereceden entegre olduğu dolayısıyla fark alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Değişkenlerde bilinmeyen çoklu yapısal kırılmaları dikkate almak amacıyla FADF birim kök testi uygulanmıştır. Öncelikle Fourier terimlerinin anlamlılığını tespit etmek amacıyla elde edilen F(k) test sonuçlarına göre CRED, GOV ve INF değişkenleri Enders ve Lee (2012) tablo kritik değerlerinden küçük olduğu için doğrusal eğilim boş hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla bu değişkenler için Fourier terimleri anlamlı olmadığı ve geleneksel birim kök test sonuçlarının geçerli olup birinci fark alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Bağımlı değişken GDP ve INT değişkenleri ise F(k) test sonuçları Enders ve Lee (2012) tablo kritik değerlerinden büyük olup doğrusal eğilim boş hipotezi reddedilmektedir. Bu değişkenler için elde edilen FADF test sonuçlarına göre geleneksel birim kök testlerinin aksine çoklu yapısal kırılmalar dikkate alındığında GDP ve INT değişkenlerinin düzeyde durağan oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak farklı birim kök testi sonuçları kullanılan çalışmada değişkenlerin entegre düzeyleri farklılaşmakla birlikte maksimum entegre düzeyinin I (1) olduğu ve bağımlı değişken GDP’nin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de hanehalkı kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde eşbütünleşme ilişkilerinin analizi ARDL yöntemine dayandırılmıştır. Bağımlı değişkenin düzeyde durağan tespit edilmesi nedeniyle eşbütünleşme ilişkileri Pesaran vd. (2001) sınır testleri yanı sıra Sam vd. (2019) tarafından önerilen ve sadece bağımsız değişkenler için uygulanan ek bir F testi (F bounds test^{*}) ile belirlenmiştir. Tablo 2’de modellere ilişkin sınır testi ve tanısal test sonuçları verilmiştir.

Tablo 2.
Eşbütünleşme Sınır Testi ve Tanısal Test Sonuçları

	ARDL (2,0,0,0,0)	NARDL (2,0,0,0,0,0)	MTNARDL (1,1,4,4,2,2,2)	FARDL (1,0,0,1,0)
F sınır testi	6,51***	5,35***	5,91***	8,427***
F sınır testi*	7,916***	6,24***	6,01***	10,411***
t- sınır testi	-5,35***	-5,31***	-6,17***	-6,274***
Breusch-Godfrey LM	0,461 (0,76)	0,715 (0,58)	1,70 (0,16)	0,594 (0,66)
Otokorelasyon testi				
ARCH değişen varyans testi	0,037 (0,99)	0,041 (0,99)	0,127 (0,97)	0,022 (0,99)
Ramsey Reset testi	1,71 (0,19)	3,70* (0,06)	2,08 (0,16)	0,324 (0,57)
Cusum istikrar testi	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarlı
CusumQ istikrar testi	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarlı	İstikrarsız

*Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki değerler p-olasılık değerlerini göstermektedir. F sınır testi kritik değerleri için Narayan (2005), t sınır testi kritik değerleri için Pesaran vd. (2001), F sınır testi* kritik değerler için Sam vd. (2019) kullanılmıştır. FARDL yöntemi için Yılancı vd. (2020) bootstrap kritik değerleri, optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri (SIC) kullanılmıştır. Cusum ve CusumSQ istikrar test sonuçlarına ait grafikler Ek-1’de gösterilmiştir.*

³ CRED⁺, CRED⁻, CRED^{0,25}, CRED^{0,25-0,75}, CRED^{0,75} değişkenleri için birim kök sınamaları yapılmış olup maksimum entegre dereceleri I (1) olarak tespit edilmiştir. Sayfa sınırlaması nedeniyle raporlanmamıştır.

Tablo 2’de yer alan tanısal testlere göre ise tahmin edilen tüm modellerde otokorelasyon ve değişen varyans yoktur boş hipotezleri reddedilememektedir. Ramsey reset testi sonuçlarına göre ise model kurma hatasının olmadığı görülmektedir. İstikrar testi sonuçlarına göre Cusum testi için tüm yöntemlerde parametrelerin ele alınan dönemde istikrarlı olduğu tespit edilirken CusumSQ testi için FARDL yöntemi haricinden diğer tüm yöntemlerde parametreler istikrarlıdır.

Tablo 2 sonuçlarına göre tüm modeller için sınır testleri sonuçları kritik değerlerden büyük olduğu (t sınır testi için mutlak büyüklük ele alınmıştır) için eşbütünleşme yoktur boş hipotezi güçlü bir şekilde reddedilmektedir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL yöntemlerine dayalı modellere göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle uzun dönemde hanehalkı kredileri ve diğer kontrol değişkenler ekonomik büyüme ile ilişkilidir. Eşbütünleşme ilişkisinden hareketle hanehalkı kredileri ve kontrol değişkenlerin ekonomik büyümeye etkisi uzun ve kısa dönemde analiz edilebilir. Tablo 3’ te uzun ve kısa dönem test sonuçları yer almaktadır:

Tablo 3.*Uzun ve Kısa Dönem Test Sonuçları*

	ARDL (2,0,0,0,0)	NARDL (1,0,0,0,1,0)	MTNARDL (1,0,0,2,0,0,0)	FARDL (1,0,0,2,1)
Uzun Dönem				
GOV	0,422***	0,420***	0,333***	0,277*
CRED	0,355***			0,449***
CRED ⁺		0,340***		
CRED ⁻		0,439*		
CRED ^{0,25}			0,447**	
CRED ^{0,25-0,75}			0,587**	
CRED ^{0,75}			0,227***	
INF	0,133***	0,169	0,189**	0,138***
INT	0,001	0,001	0,006**	0,001
Wald Test (CRED)		0,131	8,35***	
Kısa dönem				
D(GDP) ₋₁	-0,096	-0,097		
D(CRED ^{0,25-0,75})			0,179	
D(CRED ^{0,25-0,75}) ₋₁			-0,771**	
D(CRED ^{0,25-0,75}) ₋₂			-0,247	
Fourier terms 1				0,014**
Fourier terms 2				0,003
D(INF)		0,418***		0,437***
D(INF) ₋₁				0,247**
D(INT)				-0,006
Dummy	0,032**	0,034**	0,032	
Constant	0,219***	0,921***	1,173***	0,446***
ECT ₋₁	-0,553***	-0,555***	-0,592***	-0,756***

*Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Faiz oranı değişkeni haricinde değişkenler log dönüştürülmüştür. FADF testi için k= 1,73 olarak hesaplanmıştır. FARDL yöntemi haricinde tüm yöntemlerde pandemi dönemini temsilen kukla (dummy) değişken kullanılmıştır.*

Tablo 3 sonuçlarına göre Türkiye’de uzun dönemde hanehalkı kredileri ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Doğrusal olmayan ARDL modeli sonuçlarına göre hanehalkı kredilerinde pozitif ve negatif şoklar uzun dönem de ekonomik büyümeyi pozitif etkilemekte olup bu etkiler Wald testine göre simetrik. Ancak hanehalkı kredilerinde negatif şokların ekonomik büyümeye etkisi pozitif şoklardan büyüktür. Çok eşikli doğrusal olmayan ARDL modelinde ise hanehalkı kredileri 25. ve 75. kantiller olmak üzere iki eşik ve üç kısmi toplama ayrılarak elde edilen bulgularında ise uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler görülmektedir. Bu etkiler Wald testine göre simetrik olup hanehalkı kredilerinde meydana gelen değişimlerin ekonomik büyüme üzerinde etkilerinin istikrarlı dönemlerde en büyük olduğu tespit edilmiştir. Hanehalkı kredilerinde değişimlerin düşük kantillerde yüksek kantillere göre ekonomik büyümeyi pozitif ve daha büyük etkilediği görülmektedir. Son olarak uzun dönemde diğer modellerde pandemi dönemini temsilen kukla değişken yerine keskin ve yumuşak kırılmaları FARDL modeli tahmin sonuçlarına göre hanehalkı kredileri ekonomik büyümeyi diğer yöntemler ile benzer büyüklükte, anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Bu sonuç pandemi döneminin, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesinde keskin bir yapısal kırılmaya neden olduğunu hem içsel hem de dışsal yöntemler ile desteklemektedir. Türkiye’de küresel kriz sonrası dönemde hanehalkı kredilerinin

ekonomik büyüme pozitif etkisi literatürde yer alan Bahadır ve Gümüş (2016), Uğurlu (2023) ve Vieira ve da Silva (2023)’nin çalışmalarını desteklemektedir.

Kontrol değişkenlerinden biri olan kamu harcamalarının beklenildiği gibi ekonomik büyümeyi tüm yöntemlerde anlamlı ve pozitif etkilediği tespit edilmiştir. 2019 yılına kadar yatırım harcamalarının GSYH’ye oranı en yüksek seviyelere ulaşırken sonraki yıllarda ise özellikle pandemi döneminin etkisiyle cari harcamaların GSYH’ye oranının arttığı görülmektedir. Sonuç olarak öncelikle yatırım harcamaları ile desteklenen ekonomik büyümenin sonraki dönemlerde toplam talep artışı yoluyla ekonomiyi pozitif etkilediği ifade edilebilir. Nitekim enflasyon oranının da hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif ve benzer büyüklükte etkilediği görülmektedir. Faiz oranı değişkeni ile ekonomik büyüme arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuç para politikasının faiz oranı kanalıyla ekonomik büyümeye etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir.

Tablo 3 sonuçları aynı zamanda hata düzeltme mekanizması sonuçlarını da göstermektedir. Ele alınan dönemde Türkiye’de hanehalkı kredileri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmekle birlikte kısa dönem dengesizliklerin uzun dönemde dengeye uyum hızının yaklaşık olarak iki çeyrek sürdüğü tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle ekonomik büyümenin farklı kısa dönem şoklarına tepkisinin ortadan kalkması ve uzun dönem denge seviyesine geri dönülmesi en fazla iki çeyrekte tamamlanmaktadır.

5.TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de hanehalkı kredilerinin kontrol değişkenler ile ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2008Q3-2023Q2 dönem aralığında çeyreklik veriler ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL modellerinin kullanıldığı çalışmada pandemi dönemi etkilerini dikkate almak amacıyla kukla değişken ve Fourier fonksiyonlar kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, tüm yöntemlerde Türkiye’de hanehalkı kredileri ile ekonomik büyümenin eşbütünlük olduğunu göstermektedir.

Uzun dönemde hanehalkı kredileri ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Doğrusal olmayan modellerde hanehalkı kredilerinde meydana gelen şokların ekonomik büyümeye etkisi asimetrik değildir. Ancak hanehalkı kredilerinde meydana gelen hem pozitif hem de negatif şoklar ekonomiyi pozitif etkilerken negatif şokların etkisi daha büyüktür. Hanehalkı kredilerinde meydana gelen değişimleri üç kısmi toplama ayırdığımız MTNARDL modelinde ekonomik büyüme hanehalkı kredilerinden istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkilenmektedir. Hanehalkı kredileri değişimlerinin ekonomik büyüme etkisi düşük kantillerde daha yüksektir. Kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin ise en geç iki çeyrekte dengeye geldiği tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde toplam krediler içinde önemi giderek artan hanehalkı kredilerinin, küresel finansal kriz sonrası dönemde tüketimi ve mal/hizmetlere olan talebi artırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği ifade edilebilir. Ancak hanehalkı kredilerindeki yavaşlama veya düşüşlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin daha büyük ve olumlu olması, bu kredilere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Kredi genişlemesinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin uzun vadede sürdürülebilmesi için politika yapıcılar kredilerin daha etkin ve verimli alanlarda kullanılmasına yönelik politikalar geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

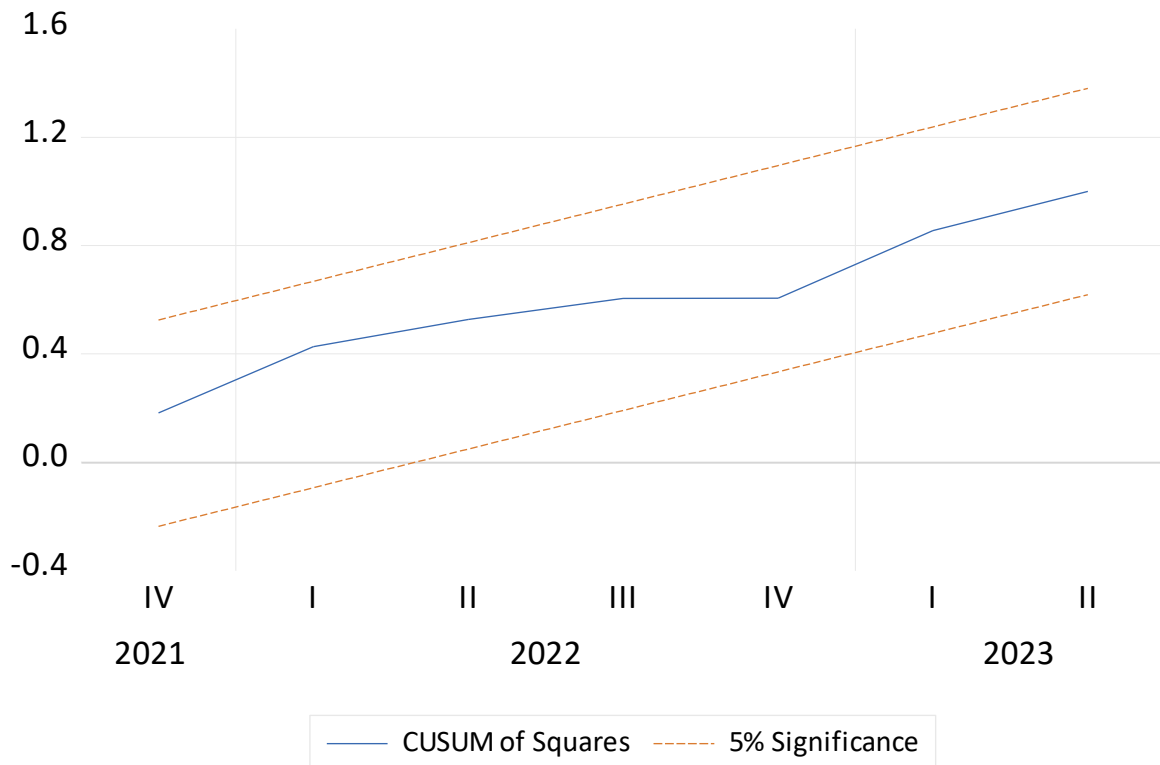
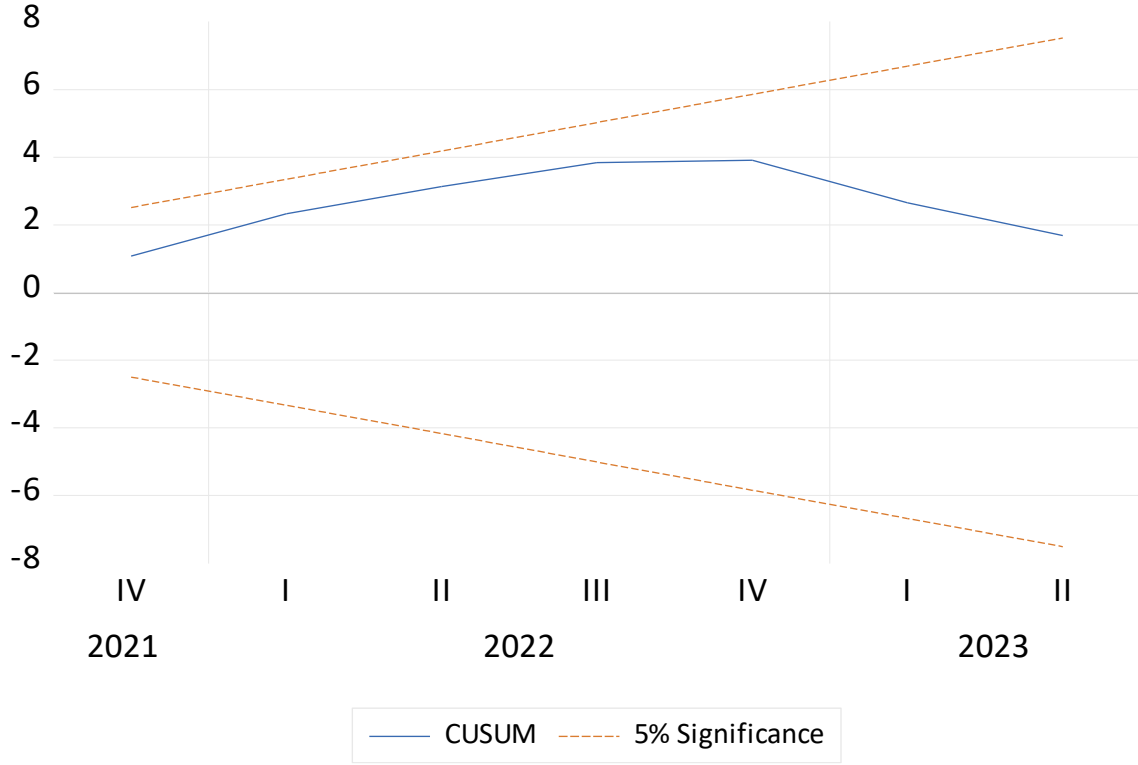
- Aghion, P., Angeletos, G. M., Banerjee, A., & Manova, K. (2010). Volatility and growth: Credit constraints and the composition of investment. *Journal of Monetary Economics*, 57(3), 246-265. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2010.02.005>
- Akinsola, F. A., & Odhiambo, N. M. (2017). Inflation and economic growth: A review of the international literature. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 20(3), 41-56. <https://doi.org/10.1515/cer-2017-0019>
- Alessi, L., & Detken, C. (2018). Identifying excessive credit growth and leverage. *Journal of Financial Stability*, 35, 215-225. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2017.06.005>
- Alp, E., & Seven, Ü. (2019). The dynamics of household final consumption: The role of wealth channel. *Central Bank Review*, 19(1), 21-32. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2019.03.002>
- Arcand, J. L., Berkes, E., & Panizza, U. (2015). Too much finance? *Journal of Economic Growth*, 20, 105-148. <https://doi.org/10.1007/s10887-015-9115-2>
- Bahadır, B., & Gümüş, I. (2016). Credit decomposition and business cycles in emerging market economies. *Journal of International Economics*, 103, 250-262. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2016.10.003>
- Bahadır, B., & Valev, N. (2020). Institutions, household credit composition, and the business cycle. *Economic Inquiry*, 58(3), 1401-1413. <https://doi.org/10.1111/ecin.12885>
- Beck, T., Büyükkarabacak, B., Rioja, F. K., & Valev, N. T. (2012). Who gets the credit? And does it matter? Household vs. firm lending across countries. *The BE Journal of Macroeconomics*, 12(1). <https://doi.org/10.1596/1813-9450-4661>
- Beck, T., Levine, R., & Loayza, N. (2000). Finance and the sources of growth. *Journal of Financial Economics*, 58, 261-300. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(00\)00072-6](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(00)00072-6)
- Benczúr, P., Karagiannis, S., & Kvedaras, V. (2019). Finance and economic growth: Financing structure and non-linear impact. *Journal of Macroeconomics*, 62, 103048. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2018.08.001>
- Çayır, B. (2021). The impacts of international capital flows on household credits. *Central Bank Review*, 21(4), 131-140. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2021.12.001>
- Çepni, O., Hacıhasanoğlu, Y. S., & Yılmaz, M. H. (2020). Credit decomposition and economic activity in Turkey: A wavelet-based approach. *Central Bank Review*, 20(3), 109-131. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2020.06.001>
- De Gregorio, J. (1996). Borrowing constraints, human capital accumulation, and growth. *Journal of Monetary Economics*, 37(1), 49-71. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(95\)01234-6](https://doi.org/10.1016/0304-3932(95)01234-6)
- Dembiermont, C., Drehmann, M., & Muksakunratana, S. (2013). How much does the private sector really borrow? A new database for total credit to the private non-financial sector. *BIS Quarterly Review March*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2248501
- Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (1998). Law, finance and firm growth. *Journal of Finance*, 53, 2107-37. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.139825>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Ekinci, M. F., & Omay, T. (2020). Current account and credit growth: The role of household credit and financial depth. *The North American Journal of Economics and Finance*, 54, 101244. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101244>
- Ekinci, M. F., Erdem, F. P., & Kilinc, Z. (2015). Credit growth, current account and financial depth. *Applied Economics*, 47(17), 1809-1821. <https://doi.org/10.1080/00036846.2014.1002897>
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>
- Galor, O., & Zeira, J. (1993). Income distribution and macroeconomics. *The Review of Economic Studies*, 60(1), 35-52. <https://doi.org/10.2307/2297811>
- Goaied, M., & Gasmı, A. (2021). The effects of household and firm credit on growth: New evidence from a panel of developed and developing countries. *Australian Economic Papers*, 60(3), 544-561. <https://doi.org/10.1111/1467-8454.12218>
- Hegerty, S. W. (2019). Do capital flows drive credit growth and consumption in Central and Eastern Europe? *Post-Communist Economies*, 31(1), 36-51. <https://doi.org/10.1080/14631377.2018.1461516>
- Jappelli, T., & Pagano, M. (1994). Saving, growth, and liquidity constraints. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(1), 83-109. <https://doi.org/10.2307/2118429>
- Kara, H. (2016). A brief assessment of Turkey's macroprudential policy approach: 2011–2015. *Central Bank Review*, 16(3), 85-92. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2016.08.001>
- Karaçimen, E. (2014). Financialization in Turkey: The case of consumer debt. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(2), 161-180. <https://doi.org/10.1080/19448953.2014.910393>

- Kılınç, M., & Ulussever, T. (2024). Changing landscape of the finance-growth nexus: Industry growth, credit types, and external financial dependence. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 101961. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2024.101961>
- Kneller, R., Bleaney, M. F., & Gemmell, N. (1999). Fiscal policy and growth: evidence from OECD countries. *Journal of Public Economics*, 74(2), 171-190. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00022-5](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00022-5)
- Levine, R. (2005) Finance and growth: theory and evidence. In P. Aghion and S.N. Durlauf (eds.), *Handbook of Economic Growth*, Vol. 1A (pp. 865–933). Amsterdam: Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S1574-0684\(05\)01012-9](https://doi.org/10.1016/S1574-0684(05)01012-9).
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6), 601-618. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1255\(199611\)11:6<601::AID-JAE417>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1255(199611)11:6<601::AID-JAE417>3.0.CO;2-T)
- McNown, R., Sam, C. Y., & Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509-1521. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1366643>
- Mian, A., Sufi, A., & Verner, E. (2017). Household debt and business cycles worldwide. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(4), 1755-1817.
- Mian, A., Sufi, A., & Verner, E. (2020). How does credit supply expansion affect the real economy? the productive capacity and household demand channels. *The Journal of Finance*, 75(2), 949-994. <https://doi.org/10.1111/jofi.12869>.
- Müller, K. (2018). Credit markets around the world, 1910-2014. Available at SSRN 3259636. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3259636>
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>
- Pal, D., & Mitra, S. K. (2015). Asymmetric impact of crude price on oil product pricing in the United States: An application of multiple threshold nonlinear autoregressive distributed lag model. *Economic Modelling*, 51, 436-443. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2015.08.026>
- Pal, D., & Mitra, S. K. (2016). Asymmetric oil product pricing in India: Evidence from a multiple threshold nonlinear ARDL model. *Economic Modelling*, 59, 314-328. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.08.003>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Sam, C. Y., McNown, R., & Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130-141. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.11.001>
- Sassi, S., & Gasmı, A. (2014). The effect of enterprise and household credit on economic growth: New evidence from European Union countries. *Journal of Macroeconomics*, 39, 226-231. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2013.12.001>.
- Schumpeter, J.A., (1911). *The Theory of Economic Development*. Cambridge, Mass.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). *Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework*. Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric methods and applications, 281-314. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9
- Şen, S., & İsmiç, B. (2023). The effect of household versus enterprise credit on economic growth in Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS)*, 24(4). <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1331347>
- Uğurlu, E. N. (2023). Sectoral implications of policy induced household credit expansions. *Structural Change and Economic Dynamics*, 67, 14-31. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2023.06.002>.
- Verner, E. (2019). Private debt booms and the real economy: Do the benefits outweigh the costs?. Available at SSRN 3441608. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3441608>
- Vieira, F. V., & da Silva, C. G. (2023). Looking for asymmetries between credit and output in the BRICS countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 88, 39-52. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2022.12.010>
- Yılmaz, İ. (2023). Finansal tablo kullanıcıları açısından enflasyon muhasebesinin önemi: BİST enerji sektörü üzerine örnek bir uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 930-944.
- Yılancı, V., Bozoklu, S., & Görüş, M. S. (2020). Are BRICS countries pollution havens? Evidence from a bootstrap ARDL bounds testing approach with a Fourier function. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102035. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102035>

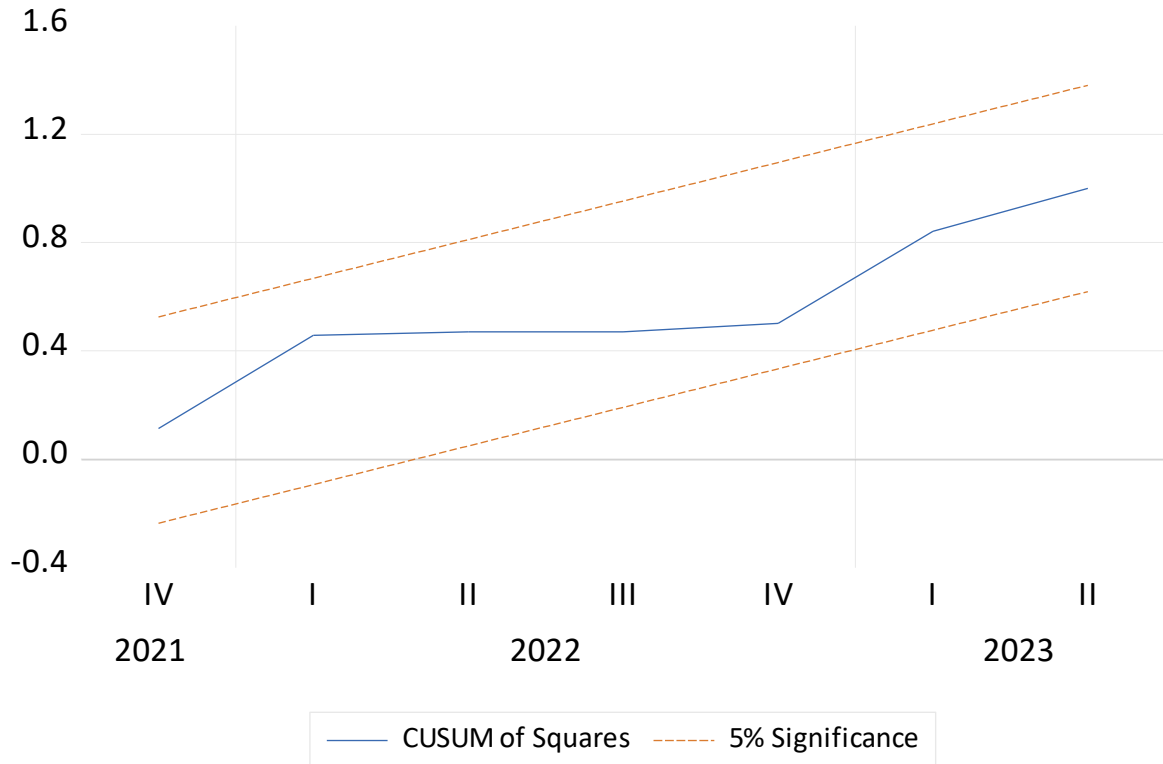
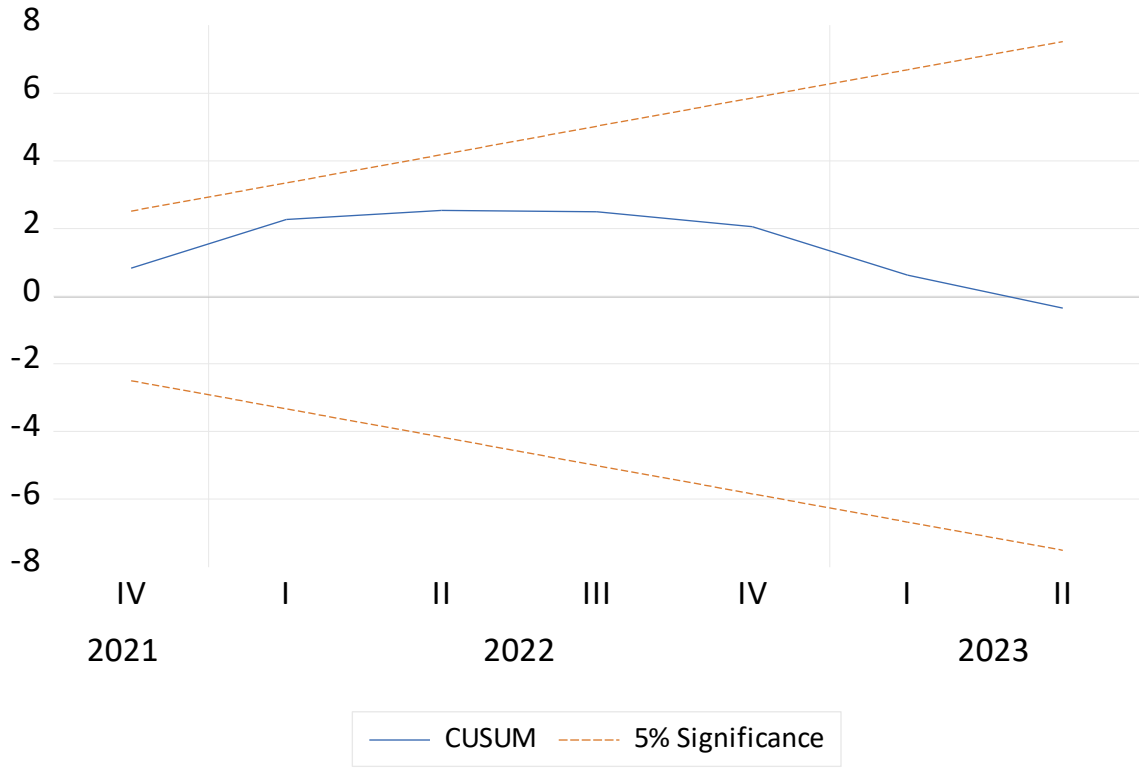
EKLER

Ek-1. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

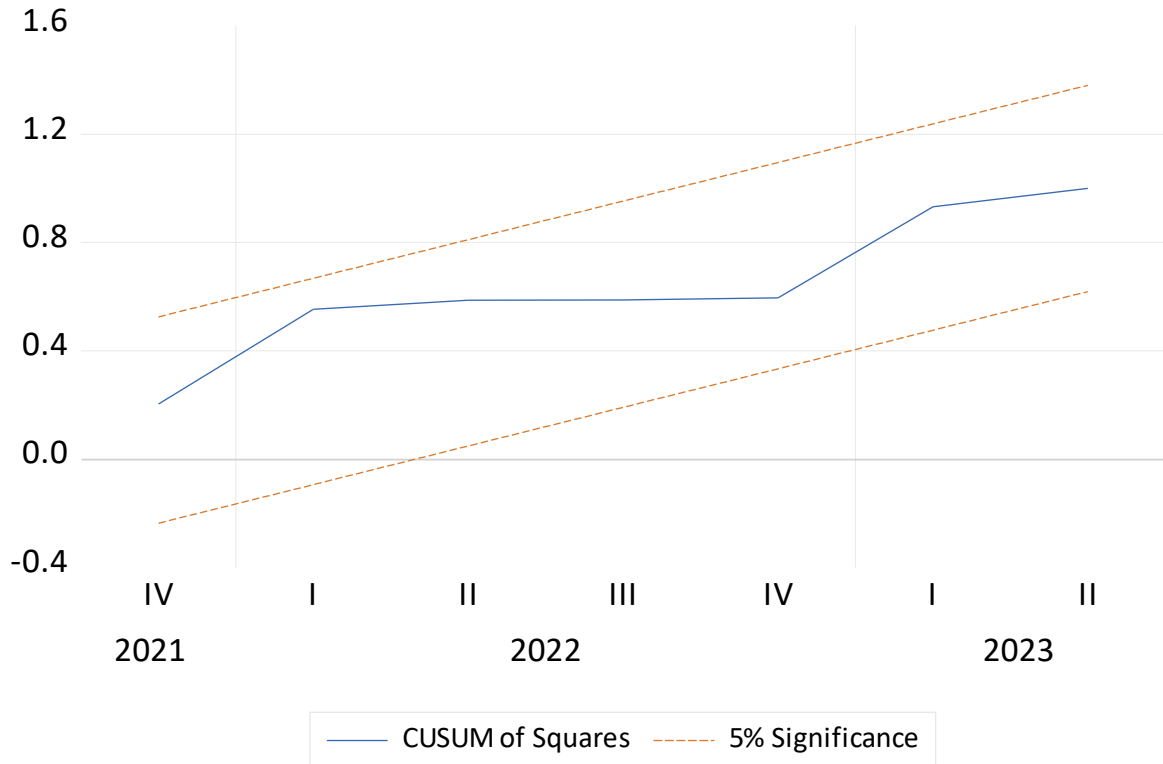
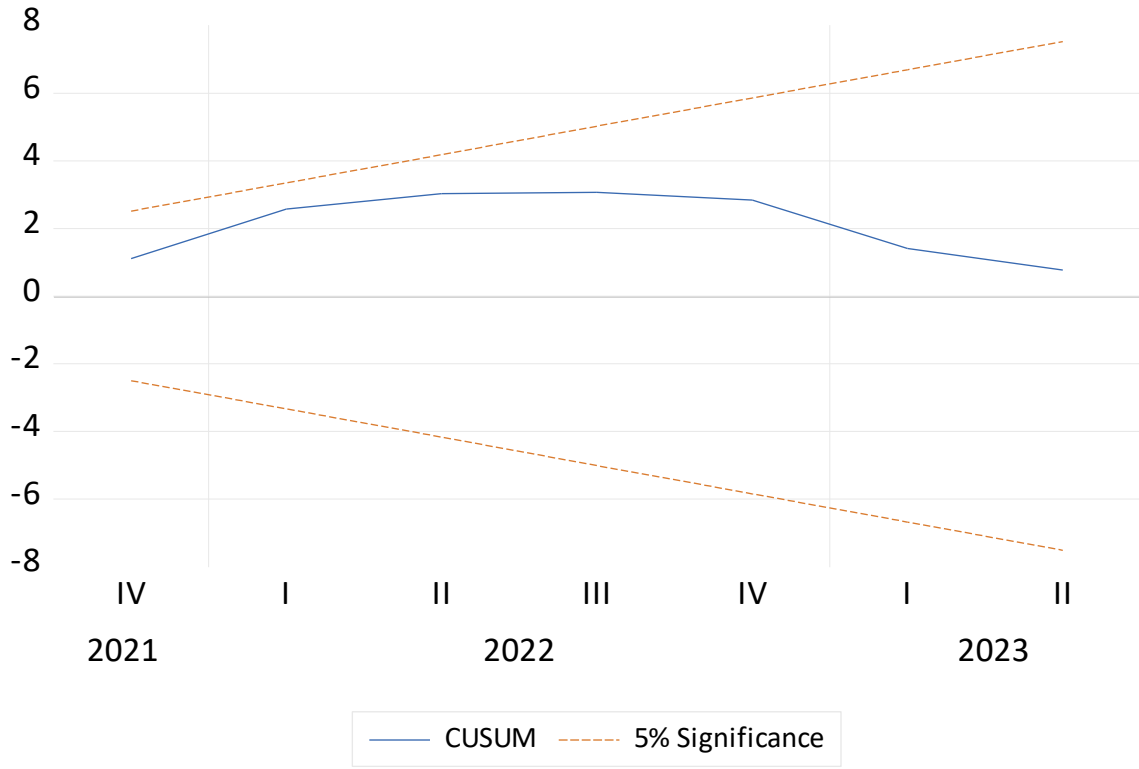
ARDL yöntemi



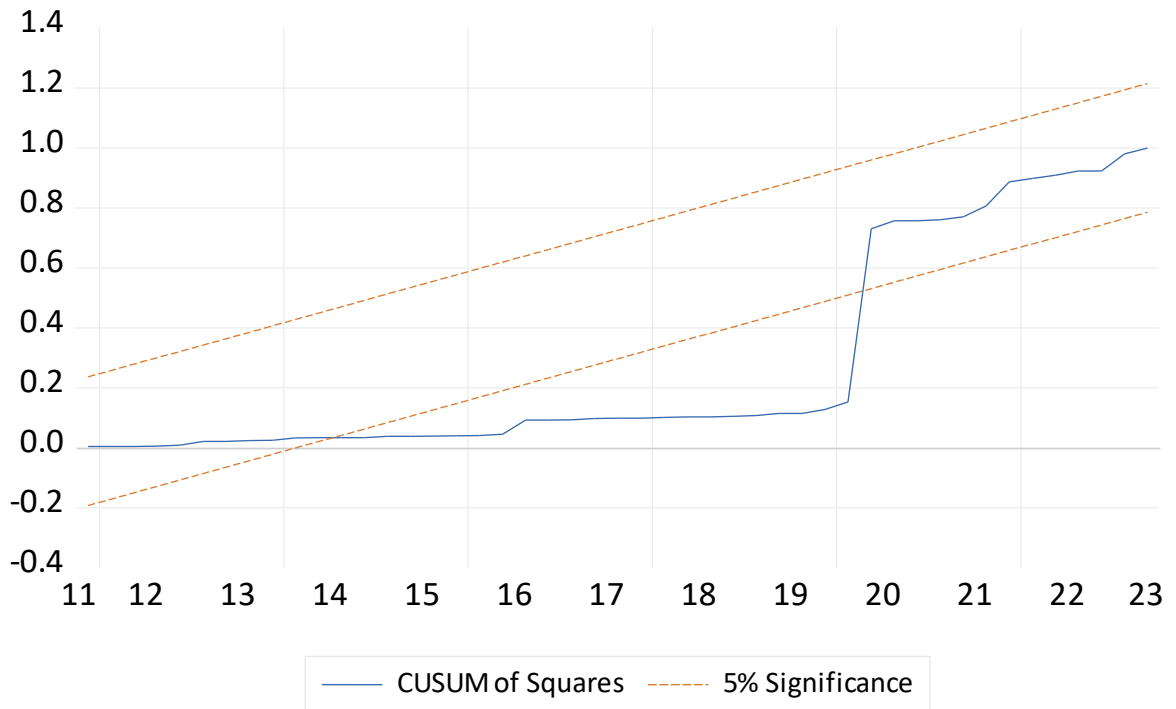
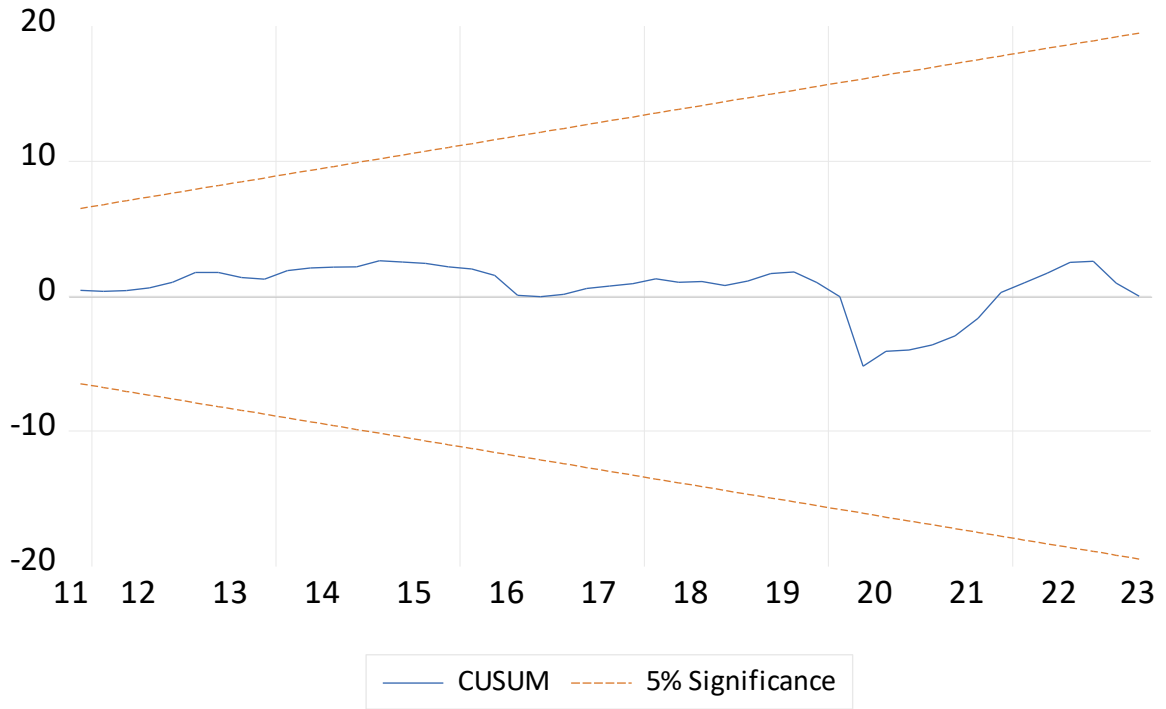
NARDL yöntemi



MTNARDL yöntemi



FARDL yöntemi



ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca çalışma kapsamında “Etik İzin” gerektiren bir durum bulunmamaktadır.


ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından yürütülmüştür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.07.2024
Kabul Tarihi : 07.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1516244>




RÖNESANS VE REFORM HAREKETLERİNİN BATI AYDINLANMASINA ETKİSİ

Mehmet Zakir SARIKAYA¹

ÖZ


Rönesans ve Reform hareketleri; Avrupa'nın siyasi, sosyal, dini ve kültürel tarihi açısından oldukça önemli gelişmelerdir. Bu hareketler, Batı'yı fiziksel, toplumsal ve fikri anlamda büyük bir değişim ve dönüşüme sevk etmiştir. Literatürde, Rönesans ve Reform hareketlerinin sanat, edebiyat, teoloji, resim ve estetik kavramları kapsamında daha dar bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, bu hareketlerin daha spesifik alanlarda inceleme konusu yapıldığı, ortaya çıkardığı sonuçlar itibarıyla bütüncül değerlendirmelerin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada Rönesans ve Reform hareketlerinin dönemin siyasi, iktisadi ve içtimai gelişmelerine etkisi değerlendirilerek, Batı'da meydana gelen siyasi ve fikri değişimlere dikkat çekilmiştir. Yapılan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmış, döneme ilişkin siyasal, sanatsal ve toplumsal gelişmeleri ele alan kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Rönesans ve Reform hareketlerinin birçok boyutuyla değerlendirildiği bu çalışmada, söz konusu hareketleri besleyen Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler ve Hümanizm, alt başlıklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Batı'da ortaya çıkan gelişmelerde, Doğu-Batı etkileşiminin önemli rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Batılı tarih yazımında, Doğu'nun Batı aydınlanmasındaki rolüne yeterince yer verilmediği, bununla birlikte Batı aydınlanmasında Doğu'nun da önemli ölçüde katkı sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler, Aydınlanma, Hümanizm.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mzсарikaya@beu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-2443-8712>.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.07.2024
Date Accepted : 07.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1516244>


THE IMPACT OF RENAISSANCE AND REFORM MOVEMENTS ON WESTERN ENLIGHTENMENT

Mehmet Zakir SARIKAYA¹

ABSTRACT

The Renaissance and Reformation movements are very important developments in the political, social, religious and cultural history of Europe. These movements led the West to a great physical, social and intellectual change and transformation. In the literature, it is seen that the Renaissance and Reform movements are dealt with in a narrower framework within the concepts of art, literature, theology, painting and aesthetics. It is understood that these movements have been analyzed in more specific areas and that holistic evaluations have not been made in terms of their results. For this reason, this study evaluates the impact of the Renaissance and Reformation movements on the political, economic and social developments of the period and draws attention to the political and intellectual changes that occurred in the West. In this study, qualitative research methods were utilized and sources dealing with the political, artistic and social developments of the period were used predominantly. In this study, in which the Renaissance and Reformation movements are evaluated in many dimensions, the Crusades, Geographical Discoveries and Humanism, which fed these movements, are tried to be explained with sub-headings. The study concludes that East-West interaction played an important role in the developments in the West. In Western historiography, the role of the East in the enlightenment of the West is not sufficiently emphasized; however, it has been observed that the East also contributed significantly to the enlightenment of the West.

Keywords: Renaissance, Reformation, Geographical Discoveries, Enlightenment, Humanism.

¹ Assistant Professor, Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, mzсарikaya@beu.edu.tr,
 <https://orcid.org/00000-0003-2443-8712>.

1. GİRİŞ

Batı aydınlanmasının iki önemli unsuru Rönesans ve Reform hareketleridir. Batı aydınlanmasıyla birlikte rasyonalite, modernite, sekülerizm, bireycilik ve kapitalizm gibi birçok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavramların birleşerek Batı'da aydınlanma dönemini daha geniş bir alana yaydığı muhakkaktır. Aydınlanma hareketi, modern Batı kimliğinin oluşumunda da önemli bir yere sahiptir (Brotton, 2006, s. 8).

“Rönesans” kavramı, akademide iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birinci kullanımıyla Rönesans; bilim, sanat, edebiyat, kültür ve düşünce alanındaki hareketi ifade etmektedir. Diğer anlamıyla Rönesans, 14-16. asırlar arasında, zaman zaman daha sonrasını dönemsel olarak ifade eder. Bu çalışmada Rönesans, birinci anlamıyla ele alınmaktadır.

Rönesans denildiğinde pek çok insanın aklına resim, heykel, mimari gibi görsel sanatlar alanındaki gelişmeler gelmektedir. Oysa Rönesans, aynı zamanda beşeri bilimler olarak nitelendirilebilecek siyaset, eğitim ve edebiyat gibi alanlarda da önemli hamlelerin gerçekleştirildiği bir dönemi işaret etmektedir. Tarih ve sanat tarihi disiplinlerinde önemli bir otorite olarak kabul edilen Jacop Burckhardt (2013, s. 586), İtalya'da Rönesans Kültürü adlı geniş çalışmasının son cümlesinde Rönesans'ı “çağımızın önderi” olarak adlandırmaktadır. Burckhardt, Rönesans insanına ve toplumuna da büyük önem atfetmektedir. Ona göre Rönesans insanı, özgür düşünebilen, sanatsal yönü gelişmiş, muktedir ve gururludur. Rönesans hareketleri genellikle sanatsal boyutuyla ele alındığından, hareketin siyasal boyutları gölgede kalmıştır. Bu çalışmada, Rönesans'ın sanatsal etkileri değerlendirilmeye birlikte, Avrupa'daki siyasal etkilerine odaklanılacaktır. Çalışmanın konusu ve kapsamı gereği nitel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır. Yerli ve yabancı araştırmacıların konuya ilişkin eserleri birlikte değerlendirilmiş ve zaman zaman bu araştırmacıların konuya bakış açıları mukayese edilmiştir.

Rönesans'la birlikte, siyaset teorisinin yeniden yazıldığı, cumhuriyetçi siyasi düşüncenin pekiştiği, bağımsızlık ve özyönetim fikrinin geliştiği görülmektedir (Skinner, 2014, s. 157). Venedik başta olmak üzere, Floransa ve Roma kentlerinde geleneksel yönetimlere karşı cumhuriyetçi hareketler devrim niteliğinde bir başkaldırıyla meydana çıkmıştır. Rönesans özünde bir kent ve kentli hareketidir. Kentlilik ve Burjuvazi birleşerek Orta çağ düşünce dünyasına karşı güçlü bir muhalefet oluşturmuştur (Şenşekerci, 2005, s. 9). Rönesans, geniş bir perspektifle ve uluslararası bağlamda değerlendirilmelidir. Ticaret, finans, mal değişimi, hamilik, emperyal çekişmeler ve farklı kültürlerle temaslar sonucunda ortaya çıkan yeni kültür ve medeniyetler Rönesans'ın anlaşılmasında anahtar kavramlardır.

Avrupa'nın modernleşmesinde ve aydınlanmasındaki önemli etkenlerden biri de Reform hareketleridir. Reformla birlikte, Kilise'nin kamusal alandaki etkinliği baltalanmış, Kilise bir kamu otoritesi olmaktan çıkarılmış (Lipson, 2000, s. 186), akıl ve bilim dışındaki referanslar itibarsız hale gelmiştir (Şenşekerci, 2005, s. 18). Reformla birlikte, Batı'da dinin çeşitli şekillerde yorumlanmaya başlanması, farklı mezhep ve tarikatların ortaya çıkması, dini anlamda çoğulculuğun oluşmasını sağlamıştır (Demirtaş, 2018, s. 127). Bu gelişmeler Batı'nın laik yapısının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Modern Batı düşüncesinin şekillendiği Aydınlanma dönemiyle birlikte toplumsal hayatın hemen hemen her alanında dinin ve kralların etkisi azalırken; akılcılık, bilimsellik, millet ve vatan gibi yeni kutsallıkların ortaya çıktığı görülmektedir (Közleme, 2019, s. 836). Bu durum Batı toplumunun bir kutsallıktan ya da bağımlılıktan başka kutsallara ya da bağımlılığa evrilmesi olarak da değerlendirilebilir (West, 1998, s. 40).

Bugünkü Batı uygarlığının kuruluş ve yükselişine bakıldığında Batı'nın diğer medeniyetlerle karşılaşması ve bu medeniyetlerden beslenmesinin büyük rol oynadığı görülmektedir (Huff, 2010, s. 39). Bununla birlikte, Batı medeniyetinin bugün hâkim medeniyet konumuna geçmesinin kökenlerinde Rönesans, Reform ve Coğrafi keşiflerle birlikte ortaya çıkan düşünsel ve devrimci ruhun etkisi oldukça etkili olmuştur. Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler, Avrupa'yı siyasi, iktisadi, dini, entelektüel ve toplumsal alanda ileriye taşımış ve Batı aydınlanmasına hizmet eden önemli ve büyük gelişmelerdir (West, 1998, s.23).

2. AYDINLANMANIN PARAMETRELERİ

Aydınlanma, kavramsal olarak bir döneme işaret etmekle birlikte, o döneme ruh veren parametrelerin toplamını ifade etmektedir. Aydınlanma dönemi aynı zamanda ışıklar yüzyılı olarak da tanımlanmaktadır (Şenşekerci, 2005, s. 17). Batı aydınlanmasının önemli parametrelerinden biri Rönesans olsa da, Batı aydınlanması sadece Rönesans'la açıklanamaz. Rönesans'ın yanı sıra Reform hareketleri, Coğrafi Keşifler, Doğu-Batı etkileşimi ve Hümanizma'nın Batı aydınlanmasına önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

Aydınlanma Dönemi'nin zihin dünyasındaki temel bileşenlerinin, bilim, felsefe, sanat, estetik, ticari kapitalizm, ulus-devlet düşüncesi ve sekülerizm olduğu söylenebilir (Coşkun, 2019, s. 472). Bu bileşenler, Aydınlanma Dönemi'nin entelektüel tavrını ve bu dönemin temel felsefi ve siyasi prensiplerini yansıtmaktadır. Bu dönem, modern düşüncenin ve çağdaş dünyanın temellerinin atıldığı bir zaman dilimi olarak değerlendirilebilir.

Aydınlanma, Batı'nın yeni bir medeniyet tesis etmesinin özel bir kesiti olmakla birlikte, aynı zamanda eski değerlerinden kopuşu anlamına gelmektedir. Burada dikkat çeken şey, aydınlanmanın ideolojik bir hareketten ziyade siyasi ve iktisadi temellere dayanan ve moderniteye kaynaklık eden bir akım olarak ortaya çıkmasıdır (Kılıç, 2018, s. 80).

2.1. Rönesans'ın Doğuşu ve Yükselişi

Rönesans, kelime olarak “yeniden doğuş” ya da “yeniden diriliş” olarak tanımlanmaktadır (Brotton, 2006, s. 17). Kavram, ilk defa 1855 tarihinde Fransız tarihçi Michelet tarafından kullanılsa da (Brotton, 2006, s. 18), 1860 tarihinde Burckhardt'ın *İtalya'da Rönesans Medeniyeti* adlı eserinde kristalleşmiştir (Cox, 2020, s. 25; Santillana, 2020, s. 9). Burckhardt, Rönesans'ı siyasi, sosyal ve düşünsel açıdan ele alıp kavramı bütüncül bir biçimde değerlendirerek; modernitenin başlangıcı/çıkış noktası olarak değerlendirmektedir. Brotton (2006, s. 17) da Rönesans'ı modern bireyin yanı sıra günümüz Batı dünyasındaki toplumsal ve kültürel kurumların ortaya çıkmasına neden olan bir dönem olarak kabul etmektedir. Rönesans, aynı zamanda, Batılıların düşünce ve duygularına etki eden ilk başlarda kiliseye karşı bir alternatif, bilahare bir başkaldırı ve sonuç itibarıyla de bir zafer ifadesidir (Ökten, 2022, s. 104).

15. yüzyılda “Rönesans” kelimesinin tam bir karşılığı olmamakla beraber yeniden doğuş fikriyle mevcut karanlığın aşılması ve üstün bir çağa ulaşma arzusunun çok güçlü olduğu açıktır. Bu arzu, Batı'nın “klasik”i taklit ederek ve onu geliştirerek Rönesans'a yani “modern”e ulaşma çabası olarak değerlendirilebilir (Cox, 2020, s. 31, Santillana, 2020, s. 8). Öyle ki, 17. yüzyıla gelindiğinde, başta İtalya olmak üzere, Avrupa'nın birçok yerinde insanların “eskiler ve modernler” ya da “klasikler ve modernler” kıyaslamasına gittikleri görülmektedir. Bu durum Batı'nın antikite üzerinden antikiteyi aşan yeni bir forma evrildiğini göstermek bakımından önemlidir. Rönesans'ın en önemli özelliği, antikiteyi canlandırmaya çalışması, onu farklı bir üslupla yorumlaması ve klasik dönemle bağ kurmak suretiyle onu bir miras olarak kabul etmesidir (Coşkun, 2003, s. 48).

Rönesans ilk olarak İtalya'da ortaya çıkmış, özellikle Floransa'da etkili olmuştur. Hareketin İtalya'da ortaya çıkmasında, İtalya'nın kendini Roma'nın mirasçısı olarak görmesi ve Roma'nın ihtişamlı tarihini yeniden canlandırma arzusuna sahip olması büyük önem taşımaktadır (Kılıç, 2018, ss. 86-87). Rönesans hareketinin Floransa'da daha etkin olması, bu kentin hem kültürel bir üstünlüğe sahip olması, hem de 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren verdikleri “yurttaş özgürlük mücadelesi”nin etkisiyle siyasi düşüncenin oldukça gelişmiş olmasına bağlanabilir (Skinner, 2014, s. 89). Modernlik anlamını da taşıyan Rönesans'ın İtalya'da ortaya çıkması, İtalya'nın “modern Avrupa'nın ilk çocuğu” olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur (Burke, 2000, s. 8). Rönesans'ın modern bireyi inşa ettiği fikri, genel olarak itiraz görmemektedir. Buradan hareketle modern toplumun da temellerinin Rönesans'ta aranması doğal ve kaçınılmaz hale gelmektedir. Rönesans dönemi için “erken modern dönem” tabirinin kullanılması, hareketin modern dünyanın şekillenmesindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımlar, Rönesans'ın aydınlanmaya ve moderniteye kaynaklık ettiğini göstermek bakımından önemlidir.

Rönesans hareketinin İtalya'da ortaya çıkması ve buradan yayılması bir tesadüf değildir. İtalyan ticaret şehirlerindeki nüfusun önemli bir kısmının okuryazar olması, entelektüel birikime sahip olması, sanat ve sanatçıya önem vermesi Rönesans'ın İtalya'da vücut bulmasında önemli bir etkidir. Nitekim 15. yüzyılda Floransa'da aile reislerinin yüzde 80'inin okuryazar olduğu bilinmektedir (Cox, 2020, s. 31). Bu dönemde filolojiye büyük bir ilgi duyulduğu görülmektedir. Latince, Arapça ve İbranice dilleri oldukça rağbet görmüş, bu dilleri öğrenmek suretiyle bilginler ve hümanistler ana kaynaklara ulaşmayı başarabilmişlerdir. Başta Floransa ve Roma olmak üzere Bologna, Ferrara ve Venedik gibi şehirlerde; Yunanca, İbranice, Arapça ve Latince bilen öğretmenler çalıştırılmaktaydı (Burckhardt, 2013, s. 236). İtalya'da hüküm süren genel koşullar İtalya'nın biçim değiştirmesi için oldukça elverişliydi. Daha da önemlisi halkın ruh ve fikrine işlemiş bir Roma-İtalya dünya egemenliği hülyası söz konusuydu (Burckhardt, 2013, s. 218).

Literatürde, Rönesans kültürünün meydana gelmesinde İtalya'yı aktif ve yaratıcı olarak kabul eden, buna mukabil Avrupa'nın geri kalanını pasif ve İtalya'yı taklit etmekle sınırlı kaldığını iddia eden geleneksel bir yaklaşım söz konusudur. Bu değerlendirme eksik ve sorunlu bir yaklaşım olarak görünmektedir. İtalya dışındaki Rönesans, Rönesans'ı benimseme ya da Rönesans'ın yayılmasından daha ileri bir anlam ifade etmektedir. Rönesans'a ilişkin geleneksel yaklaşıma karşı çıkan Jerry Brotton, itirazını şöyle dile getirmektedir:

Rönesans, genellikle Floransa gibi İtalyan kentleriyle ilişkilendirilir, fakat İtalya'nın tartışma götürmeyecek önemi Kuzey Avrupa, İber Yarımadası, İslam dünyası, Güneydoğu Asya ve Afrika'da yeni fikirlerin gelişmesini çoğu zaman gölgede bırakır. Rönesans'ın doğası konusunda daha bütünsel bir perspektif sunarken, bu bölgelerde gerçekleşen ve her biri kendine özgü çok özel ve ayrı nitelikler sergileyen bir dizi “Rönesans”tan söz etmek daha doğru olur. Bu diğer Rönesanslar genellikle merkezini İtalya'nın oluşturduğu daha klasik ve geleneksel düzeydeki Rönesans'la çoğu zaman örtüşmekte ve bir alışverişte bulunmaktaydı. Rönesans, hayranlık uyandırıcı düzeyde uluslararası, akışkan ve hareketli bir olguydu (Brotton, 2006, s. 17).

Şüphesiz Rönesans, İtalya'yla sınırlı kalmamış; Rönesans'ın oluşturduğu etki dalga dalga bütün Avrupa'ya yayılmıştır (Yıldırım, 2020, s. 184). Her ülkenin kendi siyasi, sanatsal ve toplumsal farklılıkları dikkate alındığında Rönesans hareketinin her ülkede farklı bir şekilde cereyan etmesi oldukça doğaldır. Buradan hareketle, Rönesanslardan söz etmek mümkündür. Farklı ülkelerdeki Rönesansları tek bir oluşum olarak değerlendirmek veya Rönesansları birer tekerrür olarak saymak Toynbee'nin de işaret ettiği gibi indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Hem siyasi hem de sanatsal faaliyetler konusunda İtalya'nın tam bir birlik içinde olmadığını, yöresel ve bölgesel anlamda farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür (Cox, 2020, s. 33). Bu farklılıklar sanatın yurt dışına ihracında da etkisini göstermiştir. Nitekim Macarlar Toksana'yı model alırken; Fransızlar Lombardiya'yı model almış; Almanlar ise daha çok Venedik mimarisini örnek almışlardır (Burke, 2000, s. 51).

Bir çıkış noktası olarak İtalyan Rönesans'ının başka coğrafyaları etkilediği doğru olsa da İtalya'dan ihraç edilen değerlerin diğer toplumlar tarafından tamamen kabul edildiği ya da benimsendiği de söylenemez. Hatta İtalyanca eserlerin farklı dillere çevrilmesi ve örnek alınan sanat eserlerindeki İtalyan kültürünün etkisi, zaman zaman kültür emperyalizmi olarak algılanmış ve bir anti-İtalyan karşı çıkışa neden olmuştur. Bu durum "İtalyanlaşma" eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.

Rönesans'ı sadece antikiteyi taklit olarak düşünmek ve bu hareketi sadece sanat ve mimariyle sınırlandırmak bir başka indirgemeci yaklaşım şeklidir (Cox, 2020, s. 32). Bu dönemde üretilen eserlerin antikiteyi aşan, müktesebatın ilerisine taşınan özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin ünlü mimarlardan Donato Bramante, 1502'de Montorio'da inşa ettiği San Pietro Kilisesi'ni klasik haç şeklindeki modelin aksine, dairesel bir planla tasarlayarak kilise mimarisinde yeni bir model ortaya koymaktadır (Burke, 2000, s. 17). Benzer şekilde resim sanatında ünlü Leonardo, Raphael ve diğer bazı ressamın klasik dönemden farklı olarak perspektif küçültme tekniklerini kullanmak suretiyle insanı ve doğayı farklı şekilde resmetmeye başladıkları görülmektedir (Burke, 2000, ss. 18-19). Haçlı Seferlerinden sonra, Bizans sanatına temasın bir sonucu olarak, Batı'daki sanatçıların Doğu kiliselerinin ihtişamlı suretlerini taklit etmekle kalmayıp bu yapıları daha da ileriye taşımaya çalıştıkları görülmektedir (Coşkun, 2003, s. 57). Rönesans'ın Cicero, Virgil ve Livy gibi yazar ve sanatçıları, antikiteyi taklit ettiklerini söylemekte bir beis görmemekle beraber, benimsedikleri modele yeni bir biçim vermek, hatta onu aşmak gibi bir gayretin içerisinde oldukları görülmektedir (Burke, 2000, ss. 28-29). Bu durum Rönesans'ın yalnızca antikiteyi taklit ile açıklamanın doğru bir girişim olmayacağını göstermek bakımından önemlidir. Rönesans'ın sadece antikiteyi taklitle sınırlı kalmadığı tezi yalnızca dönemi ele alan yazarların iddiası değildir. Benzer tespitler bizzat Rönesans döneminin sanatçıları tarafından da dile getirilmiştir:

Şair ve bilgin Angelo Poliziano, eserlerin prestij açısından klasik modellerden farklı olması gerektiğine inanıyor ve 'Eserlerini yalnızca taklit üzerine şekillendirenler, bana, anlamadığı şeyleri tekrar edip duran papağanları hatırlatıyor. Böyle yazarlar, manevi güçten ve yaşamdan mahrumdurlar' diyordu. Venedikli eleştirmen Pietro Bembo ise Latince yazdığı Cicero'yu taklit ediyor; fakat aynı zamanda, modern klasiklerin en iyi örneklerini veren 14. yüzyılın Toskanalı yazarları Petrarch ve Boccaccio gibi, İtalyancayı asil bir edebiyat dili haline getirmeye çalışıyordu (Burke, 2000, s. 29).

Rönesans dönemin sanatçıları isteseler de Antik döneme ait bütün sanat dallarını taklit etme imkânına sahip değillerdi. Örneğin resim ve müzik gibi sanatların Antik çağdan Rönesans dönemine hiç değişmeden taşınması teknik açıdan mümkün değildir. Bu nedenle Rönesans dönemin ressam ve müzisyenlerinin özgün olmaktan başka bir seçeneklerinin olmadığı söylenebilir.

Bazı sanatçıların Antikiteyi taklit ettiği zannıyla birtakım eserler ortaya koydukları görülmektedir. Ancak, eserler detaylı bir şekilde incelendiğinde bu eserlerin antikiteyle alakalı olmadığı görülmektedir. Örneğin, Castiglione'nin bilinen ünlü eserlerinden Courtier'de, antik döneme ve özellikle Cicero'ya sık sık atıfta bulunulmasına rağmen, yazarın dile getirdiği toplumsal işlevlere ilişkin kuralların ne antik Yunan'da ne de cumhuriyetçi Roma'da geçerli olduğu görülmektedir (Burke, 2000, s. 31).

Rönesans, Antik çağın ya da antikitenin düşünce tasavvurundan ibaret bir hareket değildir. Rönesans; aynı zamanda, Batı'nın Ortaçağ'ın karanlık dehlizlerinden sıyrıldığı, büyük bir fikri dönüşümün yaşandığı ve aydınlığa ulaşmanın umutlarının yeşerdiği bir dönemi ifade etmektedir (Coşkun, 2003, s. 46). Rönesans; fikir, sanat ve edebiyat merkezli düşünülse de siyaset biçimi, kentleşme, sanayileşme ve iktisadi alandaki yeni hamlelerde de bir muharrik güç olmuştur. Bu nedenle Rönesans'ı sadece estetik bir mükemmellik olarak düşünmek kavramı sığ bir alana çekmek olacaktır. Tam tersine, Rönesans'ı Batı dünyasının çok yönlü değişiminin bir unsuru olarak telakki etmek gerekir. Bu çok yönlü değişim, Coğrafi Keşifler ve Reform hareketleriyle kuvvetlenmiştir.

Rönesans, İtalya şehirlerinin Haçlı Seferleri'nden sonra Doğu'daki ticari hayata dâhil olmasıyla meydana gelen siyasi ve ekonomik yükselişe bağlı olarak değerlendirilmesi gereken bir harekettir. Haçlı Seferleriyle birlikte Batı'nın Doğu'yla kurduğu doğrudan temas sayesinde Batı'da siyasi, iktisadi, estetik ve entelektüel alanlar başta olmak üzere evvela İtalya'da, bilahare Rönesans coğrafyasının dışında kalan bütün Avrupa'da yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Avrupa'nın Doğu'dan beslenmesi sadece ticari alanla sınırlı kalmamış aynı zamanda Batı; Doğu'nun insana, doğaya, sanata, edebiyata, mimari ve tıbbaya ilişkin müktesebatından da istifade etmiştir

(Coşkun, 2003, ss. 56-57). Dolayısıyla Rönesans aynı zamanda toplumlararası/uluslararası münasebetlerin bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir.

Rönesans kültürünün yayılmasını anlamak için teknik ve iletişim alanındaki gelişmelere de bakmak gerekmektedir. Rönesans'la birlikte oluşan birikimin tabana yayılması, matbaanın icadıyla önemli bir ivme kazanmıştır. Böylece, ortaya konan eserler belli bir zümreyle sınırlı kalmamış, entelektüel değişim, öğretmenler eliyle okullara taşınmıştır (Burke, 2000, s. 39). Bu gelişmeyle Rönesans, bir fikir olarak kitle tabanı elde etme imkânı bulmuştur. Matbaanın Rönesans hareketine etkisini sadece hareketin yayılmasındaki bir araç olarak değerlendirmek yetersiz olacaktır. Dönemin matbaacılarının önemli bir kısmının aynı zamanda bilge kişilerden oluştuğu görülmektedir. Örneğin; Venedikli Aldus Manutius, Ferrara'da "insan bilimleri" üzerine yapılmış Grekçe çalışmaları orijinal dillerinden basmış, aynı zamanda, Erasmus'un anlaşılmasında ve ününün yayılmasında da önemli bir katkı sağlamıştır (Burke, 2000, s. 67). Matbaa, hem metinlerin seri bir şekilde basılmasında hem de bu metinlerin muhafaza edilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu durum, Rönesans'ın daha uzun bir dönem olarak etkisini sürdürmesine sebebiyet vermiştir. Matbaa, sadece Rönesans fikrinin yayılmasında değil aynı zamanda Reform hareketlerinin yayılmasında da önemli bir etkiye sahiptir.

Bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Rönesans'ın antikitenin oldukça ilerisinde olduğu görülmektedir (Çetinkaya, 2017, s. 368). Zira bu dönem birçok bileşeniyle birlikte kendini göstermektedir. Matbaanın kullanılması, kentleşme ve buna bağlı olarak değişen sosyal hayat ve düşünce hayatı, antikitenin yorumlanarak geliştirilmesi, Rönesans dönemini daha ileri bir dönem olarak değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Rönesans, aynı zamanda bireyciliği ya da "bireysel benlik" modelini de görünür şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu kavramlar bugün de modern Batı'yı tanımlamakta kullanılan temel argümanlar arasında yer almaktadır. Bireycilik; değerlerin dünyevileşmesini, insanın becerisine ve potansiyeline karşı daha olumlu bir tutumun gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Öncelikle giyim kuşamdaki bireysel farklılıklar ile başlayan ve bireyin kişisel maharetinin bir göstergesi olarak kabul edilen retoriğin/belagatın önem kazanması bireyciliğe örnek olarak gösterilebilir. Rönesans insanı retoriğiyle; saygınlık, akıllılık, samimiyet ve duruş gibi kişisel meziyetlerini ortaya koyabilmiştir. Cicero, "*bir başkasının kişiliğinin eyleyicisi değil, kendimin yazarıyım*" diyerek bunu formüle etmektedir (Cox, 2020, s. 152). Cicero, bireysel gelişim için felsefi ve düşünsel yaşamın gelişimine vurgu yapmaktadır. Bireysel gerçekliğin felsefi düşünceyle, ikna gücünün de retorikle mümkün olabileceğini düşünen Cicero, Ortaçağ skolastik düşüncesinin sarsıcı bir unsuru haline gelmiştir.

Rönesans'ın inşa ettiği bireycilik, toplumun gündelik hayatında da kendini göstermektedir. Örneğin, kişiler ya da aileler kendilerini temsil eden arma ve işaretler oluşturarak bunları giydikleri elbiselere ve kullandıkları eşyalara naksetmişlerdir. Bu durum bireycilik merkezli yeni kimliklerin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Benzer kimlik oluşumları cinsiyet, meslek, eğitim ve din alanında da kendini göstermiştir (Cox, 2020, s. 167). Rönesans'la birlikte modern bireyselliğin ortaya çıkması, siyasal yaşamda da kendini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Bireyciliğin ön plana çıkması ve toplumsal tabana yayılması sınıflar arasındaki farklılıkları azaltmış, toplumun görece daha homojen bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Hümanizmanın oluşturduğu zeminin de bireyciliğin yaygınlık kazanmasında şüphesiz büyük bir etkisi vardır.

Rönesans döneminde bireyciliğin ön plana çıkması, kolektif kimliklerin zayıfladığı anlamına gelmemektedir. Birçok kolektif kimlik buna örnek olarak gösterilebilir belki ancak; en büyük kolektif kimliğin "Avrupalılık" kimliği olduğu söylenebilir. 15. ve 16. yüzyıllarda Rönesans'la birlikte Avrupa'nın ortak bir siyasal ve kültürel kimliğe ulaştığı, bu dönemden itibaren insanların kendilerini "Avrupalı" olarak adlandırdıkları görülmektedir (Brotton, 2006, s. 12). Ancak, bazı kolektif kimliklerin de modern bireylerin ortaya çıkmasına hizmet ettiği görülmektedir. Tüccar, saraylı ve sanatçı gibi zümrelerin de kolektif kimliklerinin içinde bireysel olarak sivrilmeye çabaları bu durumu doğrulamak açısından önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Rönesans dönemi, siyasi düşünce açısından önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Orta Çağ feodal yapısının zayıflamasıyla birlikte, siyasi otoriteye yönelik sorgulamalar ve alternatif düşünce biçimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde, siyasi düşünce ve pratiklerde belirgin değişimler gözlemlenmiştir. Bunun temelinde soyut düşünme pratiğinin gelişmesi yatmaktadır. Özellikle, Aristoteles'in Ethika ve Politika adlı eserlerindeki kavramlar, başta İtalyan aydınlar olmak üzere bütün Batı entelektüel çevrelerin ortak malı haline gelmiş ve soyut düşünmenin bir aracı olarak kullanılmıştır (Burckhardt, 2013, s. 282).

Rönesans dönemi, insan merkezli bir dünya görüşünün doğuşuna tanıklık etmiştir. Antik Yunan ve Roma düşünce geleneğinin canlanmasıyla birlikte, insanın değeri ve potansiyeli üzerine odaklanan bir düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. İnsanın akıl ve özgür iradeyle donatılmış olduğu düşüncesi, siyasi yapıları ve yönetimleri de etkilemiştir. Hümanistlerin eserlerinde işledikleri cumhuriyetçi özgürlük, yurttaşın değerinin soy ve zenginlik yerine bireysel yetenek, erdem ve ahlakla ölçülmesi gerektiği fikri, Rönesans döneminin siyasal paradigmasının temelini oluşturmaktadır (Skinner, 2014, ss. 100-101). Rönesans döneminde, Antik Yunan ve Roma'dan esinlenen siyasi ideallerin tekrar gündeme gelmesiyle birlikte, monarşi ve feodal yapıya alternatif düşünceler öne çıkmıştır. Antik

Yunan'da görülen demokrasi ve Antik Roma'da gözlemlenen cumhuriyetçi idealler, siyasi düşüncüyü etkilemiş ve farklı yönetim biçimlerinin tartışılmasına yol açmıştır.

Rönesans döneminde siyasal kuram konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde ortaya konulan Niccollo Machiavelli'nin Principe adlı eseri ve Thomas More'nin Utopia isimli kitabı, siyasal erkin nasıl korunacağına ve ideal toplumun nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair detaylı bilgiler sunmaktadır. Her iki eser de siyaset, bürokrasi ve diplomasinin kurumsallaşmasında büyük katkı sağlamıştır (Brotton, 2006, ss. 78-79). Bu eserlerin "ulus birliği"ne vurgu yapmaları, Avrupa'nın siyasal hayatının şekillenmesine de hizmet etmiştir. Ortaçağ boyunca siyasal kuram, evrensel imparatorluk ve evrensel kilise hülyasıyla tesis edilmiştir. Ancak Rönesans ve Reformasyon, özü iktidar olan ve daha üstün ve eşitlikçi olarak görülen ulus-devlet fikrinin yeni bir siyasal kuram haline gelmesine sebep olmuştur.

Rönesans döneminde, hükümdarların ve devletin rolü üzerine düşünce ve tartışmalar yoğunlaşmıştır. Antik Roma'dan esinlenen imparatorluk ideali ile devletin merkeziyetçi yapısı güçlenmekle birlikte, hükümdarların meşruiyeti ve yetkileri üzerine de sorgulamalar başlamıştır. Bu dönemin ünlü isimlerinden Niccollo Machiavelli, Erasmus ve Thomas More gibi yazarlar ortaya koydukları eserlerle, hükümdarları ülkelerini adalet ve hakkaniyetle yönetmeleri, toplumsal huzur ve refahı sağlamaları konusunda uyarılmışlardır. Benzer şekilde hümanist bir kimliğe sahip olan ve Charles'in saray vaizi görevini yürüten Antonio Guevara, Romalı ahlakçı Seneca'dan etkilenerek kaleme aldığı "The Dail of Princes" adlı eserinde hükümdara devlet idaresiyle ilgili öğütlerde bulunmuştur (Burke, 2000, s. 63). Guevara'nın pek çok dile çevrilmiş bu eseri Rönesans neo-stoacılığının en ünlü örneği olarak kabul edilmektedir.

Sonuç olarak, Rönesans dönemi siyasi düşüncesindeki değişim, insan merkezli bir dünya görüşünün yükselişi, siyasi ideallerin yeniden değerlendirilmesi, hümanizmin etkisi ve devletin rolünde yaşanan değişimlerle şekillenmiştir. Bu dönem, modern siyasi düşüncenin temellerinin atıldığı ve gelecekteki siyasi gelişmelere zemin hazırlayan bir dönem olarak kabul edilmektedir (Aydın, 1986, s. 130). Brotton, Rönesans'ın bazı siyasi etkilerinin günümüze kadar sürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca yazar, 19. yüzyıl Avrupa emperyalizminin ve Avrupa'nın dünyanın geri kalanı karşısındaki egemenliğinin kökenini de Rönesans'ta aramaktadır (Brotton, 2006, s. 23).

2.2. Hümanistler ve Rönesans

Hümanizm, Rönesans döneminde ortaya çıkan ve insan merkezli bir dünya görüşünü benimseyen bir felsefi ve kültürel akımdır. Hümanizm, Antik Yunan ve Roma kültürlerinin yeniden keşfi ve bu kültürlerle ait değerlerin canlanmasıyla şekillenmiştir. Temel olarak, hümanizm, insanın değerini ve potansiyelini vurgulayan bir yaklaşımı benimsemiş ve insanı evrenin merkezi olarak kabul etmiştir (Ökten, 2022, ss. 104-106). Hümanizm aynı zamanda insanın yüksek onurunu, cüretkârlığını, sorumluluğunu, özgürlüğünü ve hoşgörüsünü ifade etmektedir (Santillana, 2020, s. 10).

Hümanizm ve Rönesans birlikte düşünülmesi gereken iki kavramdır (Gutas, 2003, s. 40). Hümanizm, Yunan ve Roma döneminin eserlerini kültür, siyaset ve felsefeyle ele alarak Rönesans düşüncesinin merkezini teşkil eden filoloji, tarih ve ahlak felsefesiyle değerlendirme yoluna gitmiştir (Brotton, 2006, s. 10). Hümanist çalışmaların, beşeri bilimlerin hiçbir alanından kendini soyutlamadığı görülmektedir. Dilbilgisi ve retorik yanı sıra diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi, hukuk, tıp hatta müziğe kadar uzanan geniş bir alanda hümanizmanın etkisi söz konusudur (Nauert, 2011, s. 12). Ancak hümanizma, bu geniş yelpazesine rağmen, Rönesans'ın sadece bir yönünü veya semptomunu ifade etmektedir (Yıldırım, 2020, s. 207).

Hümanizm, skolastik düşünceye karşıt bir hareket ya da onun zıddı yönünde gelişme gösteren bir kavram olarak da düşünülebilir (Skinner, 2014, ss. 123-124). Nitekim skolastik düşüncenin savunucuları ve kilise, hümanistleri mantıksal temelden yoksunluk ve cahillikle suçlamaktaydılar (Cox, 2020, s. 56; Le Goff, 1994, s. 42). Burada hümanistlerle reformistler arasında önemli bir ayrıma dikkat çekmek gerekmektedir. Hümanistler, bireyi merkeze almak suretiyle, teolojik kabullere itibar etmeyen bir yaklaşımla hareket etmişlerdir. Dolayısıyla kilisenin rehabilitasyonu için önemli bir argüman geliştirmedikleri görülmektedir. Hümanistlerin aksine reformistler, dini reddetmek yerine, dini ve ahlaki alanda reform yapma idealiyle hareket etmişlerdir. Hümanizmin skolastik düşünceyle girdiği mücadelede ne kadar başarılı olduğu tartışma konusu olsa da hümanist hareketin skolastik düşünceyi aşındırdığı ve bu polemikten daha güçlü çıktığı açıktır (Skinner, 2014, s. 69). Skolastik düşüncenin yıkılması, ancak Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketlerinin hep birlikte kiliseyi yalanlaması ve yıpratmasıyla başarılabilmektedir.

Hümanizm, bilgiye ve eğitime önem vermiş ve bireyin entelektüel ve ahlaki gelişimini teşvik etmiştir. İnsanın akıl ve özgür iradeyle donatılmış olduğuna inanır ve bireyin bu özelliklerini kullanarak kendini geliştirmesi gerektiğini savunur. Ayrıca, hümanizm, insanın duygusal, sosyal ve entelektüel ihtiyaçlarına odaklanarak insanın mutluluğunu ve refahını artırmayı amaçlamıştır.

Hümanizm hareketinin Rönesans döneminde üniversiteler başta olmak üzere eğitim kurumlarını nüfuzları altına aldıkları görülmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde hümanizmanın entelektüel bir hareket olduğu söylenebilir (Coşkun, 2019, s. 465). Hümanist hareketten önce, hem üniversiteler hem de diğer eğitim kurumlarının kilisenin kontrolünde olduğu görülmektedir. Kilise bu eğitim kurumlarının kendi kontrolünden çıkmasından büyük bir rahatsızlık duyduğundan Hümanist harekete karşı oldukça sert söylemler geliştirmiştir (Közleme, 2019, s. 831). Aynı şekilde Krallıklar da kendi yönetimlerindeki memurları genellikle üniversiteler eğittiklerinden, burada gelişen özgür düşünce fikrinden rahatsızlık duymuşlardır (Le Goff, 1994, s. 94).

Üniversitelerdeki dini hukuk, dünyevi hukuk ve tıp kürsülerine ilaveten, hümanistlerin etkisiyle, belagat, felsefe ve astronomi kürsüleri de kurulmuştur (Burckhardt, 2013, ss. 244-245). Bu durum, bilimsel eğitimin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bir süre sonra hümanistler, sadece eğitim kurumlarında eğitim vermekle kalmamış, aynı zamanda, saraylarda hükümdarların çocuklarını da eğitmeye başlamışlardır. Daha önce hükümdarların eğitimi teologlar tarafından yürütülürken, bu dönemde saraydaki eğitim süreci hümanistler tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Böylece hümanistlerin saray üzerindeki etkinliği de artmıştır. Bu durum ilerleyen zamanlarda hükümdarların hümanizme olan ilgisini artırmıştır.

Hümanizm, dini inançlara ve dogmalara bağımsız bir şekilde yaklaşmış ve akıl yoluyla gerçekleri araştırma ve anlama çabasını teşvik etmiştir. Ayrıca, insanların birbirlerine karşı hoşgörülü, saygılı ve anlayışlı olmalarını önemsemiş ve insanların farklılıklarını kabul etmeyi teşvik etmiştir. Bundan dolayı hümanizm, sadece entelektüel bir akım olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir hareket olarak da değerlendirilmektedir. Hümanizm, modern dünyada insan hakları, demokrasi, eğitim ve özgürlük gibi kavramların gelişimine ve yayılmasına da katkıda bulunmuştur.

Hümanist akım, birçok alanda etkisini gösterdiği gibi, tarih yazıcılığında da kendini göstermiştir. Ancak, bu tarih yazıcılığı metodu, bilimsellikten ve gerçeklikten uzaktır (Burckhardt, 2013, ss. 276-278). Hümanist tarih yazarları, modern şeyleri küçümseyip klasiği yücelten şiirsel ve coşkulu bir üslup kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle hümanistlerin kaleme aldıkları tarih metinleri, tarihçilerin önemli bir kısmı tarafından “kulaktan kulağa söyleneğelmış kuru ve kansız sözleri zarafete ve berekete dönüştürme” çabası olarak değerlendirilmiştir (Burckhardt, 2013, s. 277). Örneğin, hümanist bir yaklaşıma sahip olan Giovio, Machiavelli, Bembo, Guicciardini ve Vettori gibi yazarların kendilerini haklı çıkarmak kaygısıyla öznel bir tarih yazıcılığına başvurdukları görülmektedir (Smith, 2001, ss. 132-133). Bu sorunlu tarih yazıcılığı, çoğunlukla siyasi boyunduruk altında yazılmış ve kişileri ya da sistemi yüceltme ya da tersine, bazı kişi ve kurumları yıpratma amacıyla kaleme alınmış metinler olarak değerlendirilmiştir (Nauert, 2011, s. 25). Ancak Reform hareketlerinden sonra Kilise'nin yeni bir tarih yazıcılığı formatını geliştirmesi, bu alanın öznellikten nesnellığe doğru evrilmesine zemin hazırlamıştır (Smith, 2001, s. 141).

Rönesans döneminin hümanist felsefesi, insanın değerini vurgulayarak bireysel hak ve özgürlüklerin önemini ortaya koymuştur. Bu düşünce yapısı, siyasi alanda bireyin hak ve özgürlüklerine daha fazla vurgu yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca, çeşitli ideolojik akımların doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde hümanizmin, bugünkü modern beşeri bilimlerin temelini oluşmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

İstanbul'un fethinden sonra İtalyanlar, iltica eden bilginler sayesinde Grekçe yazılmış orijinal metinleri okuma fırsatını bulabilmişlerdir (Burke, 2000, s. 25). Böylece hümanistler, İtalyanca çeviriler ile Grekçe yazılmış metinler arasında önemli farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Bu farklılık tespit edildikten sonra “metin eleştirisi” anlayışı gelişmiş böylece klasik metinler yeniden yorumlanmıştır. Bu yorumlamalardan biri de Roma hukukudur. Hümanistler, Roma hukukunu antik Yunan'ın kültürel ve toplumsal yapısını da dikkate alarak yeniden yorumlamaya girişmişlerdir (Burke, 2000, s. 26). Bu yönüyle değerlendirildiğinde Rönesans'ın yeniden canlanma tasarımının taklitten daha öte olduğu, eskiyi tekrar etmekten daha fazlasına tekabül ettiği sonucuna varılabilir.

Hümanist yazar ve düşünürlerin klasiğe olan ilgisi ve retoriği ön plana çıkararak eğitim kurumlarındaki müfredatların değişmesini sağlamaları, Rönesans'ın etki alanını genişletmekle beraber, hareketin hızlanmasını da sağlamıştır. Hümanist eğitim programları, aynı zamanda ünlü bir şair ve entelektüel olan Petrarca tarafından hazırlanmıştır (Nauert, 2011, s. 18). Hümanist yazarlar, bilginlikleriyle klasik eserleri ustaca çevirip antik Roma geçmişinin ihtişamını yeniden yaşatmanın birer vasıtası haline gelmişlerdir (Cox, 2020, s. 54). Entelektüel bir zümre olarak da nitelendirilebilecek olan hümanistler, siyasetten ticarete, dinden ahlaka, bürokrasiden mesleki hayata kadar birçok alana etki ederek, Rönesans ve Reform dönemlerinin düşünce hayatına damga vurmuşlardır (Skinner, 2014, ss. 57-59).

İtalyan hümanist ve sanatçılar, iki farklı hareket olarak İtalya coğrafyasının dışına çıkmışlardır. İtalyan bilginleri, İtalya'da istedikleri başarıyı elde edemeyince başta Fransa olmak üzere İngiltere, İspanya, Macaristan, Polonya ve Portekiz gibi ülkelere göç etmişlerdir (Burke, 2000, s. 43). Kuzey Avrupa'yı tercih eden bilginlerin İtalya'yı terk etmelerinde Rönesans'ın büyük destekçilerinden biri olan I. François'in bu bilginleri ülkesine davet etmesinin önemi büyüktür. Rönesans ve hümanist fikirlerinin yayılmasında, İtalya'nın dışına çıkan bilginlerin etkisine ilave

olarak, İtalya'ya seyahat eden başta burjuva sınıfı olmak üzere farklı zümrelerin karşılaştığı bu yeni harekete duydukları ilgi ve matbaanın yaygınlaşmaya başlamasıyla basılı kitapların erişilebilirliğinin artması oldukça etkili olmuştur. Hümanistlerin matbaayla kurduğu ittifak, hem okuryazar oranını artırmış hem de eğitimin toplumsallaşmanın bir aracı haline gelmesine sebebiyet vermiştir.

2.3. Reform Hareketleri

Reform ve Reformasyon kavramı, Latince'de "bir şeye yeniden şekil verme" anlamına gelmekle birlikte, bilhassa 16. yüzyılda Katolik Kilisesi'nin mevcut durumuna itiraz etmek ve İncil'i referans alarak Hıristiyanlığın özünü dönmesini sağlamak amacıyla başlatılan hareketin adı olmuştur (Waardenburg, 2007, s. 530). Dini alanı dönüştürmek ve dinsel hayata yeni bir nizam vermek amacıyla başlayan Reform hareketi, sonuçları itibarıyla Avrupa coğrafyasını yeniden şekillendirmiştir (Erbaş, 2004, s. 63). Reform, dini bir hareket olarak ifade edilse de, bileşenleri ve ortaya koyduğu etkiler itibarıyla daha geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir. Çünkü Reform hareketi sadece Kilise'nin siyasi ve iktisadi egemenliğini kırmakla kalmamış, bilim ve sanat alanlarına da etki etmiş, demokratikleşme ve sekülerleşme/laiklik hareketlerine de kaynaklık etmiştir (Kona, 2005, s. 42; Kennedy, 1991, s. 83). Bu gelişmeler aynı zamanda Aydınlanma döneminin temel taşları olarak da kabul edilmektedir (Demirtaş, 2018, s. 123).

Reform, Avrupa tarihinde dini yaşantıda yenileşmeyi ifade etmektedir (Yıldırım, 2020, s. 184). Burada dinsel devrim ya da dinde yenileşmeye neden ihtiyaç duyulur, sorusuna da yanıt vermek gerekir. Bu soruya verilebilecek en makul cevap, bilimsel bilgide ve ahlak felsefesinde ortaya çıkan gelişmelerin dini yaşayış ve tasavvura doğrudan etki etmesidir. Reformun öncüleri olarak kabul edilen Luther ve takipçilerinin ortaya koyduğu yenilik; dini, entelektüel ve sosyal kültürdeki değişimlerin bir ürünüdür (Ökten, 2000, s. 46). Bu değişim, Rönesans'ın ortaya koyduğu ahlaki ve entelektüel değişimlerden bağımsız değildir. Dolayısıyla Reform hareketleri Rönesans'ın estirdiği rüzgârla kanatlanmıştır. Reform hareketi, kutsal metinlere ya da Hıristiyanlığın temel ilkelerine geri dönüşün daha fazlasını ifade etmektedir (Santallana, 2020, s. 29).

Hıristiyanlığın kutsal kitabı olarak kabul edilen İncil ve onun öğretileri, zamanla, bilimsel, toplumsal ve ahlaki gelişimin önünde büyük bir engel olarak görülmeye başlanmıştır. Skolastik düşüncenin mimarı olan kilise, İncil'i tarihi ve eleştirel bir yaklaşımla değil, kendi dogmalarını desteklemek amacıyla yorumlamıştır (Smith, 2001, s. 118). Düşünce hayatına ket vuran skolastik düşünce, kilisenin hâkimiyetini güçlendirmenin en önemli aracı olarak değerlendirilebilir. Kilise ya da Papalık, Kraliyet makamının üstünde olması sebebiyle siyasi, engizisyon mahkemelerini kurmuş ve yönetmiş olmaları sebebiyle de yargı gücüne sahip bir kurum görünümündedir.

Reform hareketinin temel sebeplerinden biri de Avrupa'da milli bilincin uyanmasıdır. Milli bilincin güçlenmesiyle devlet yüceltilmiş, kilisenin kullandığı birçok erkin devlete geçmesi gerektiği fikri reformcular tarafından dile getirilmiştir. Devlete ve hükümdara büyük önem atfeden Luther, hükümdarı Tanrı'nın devlet içindeki temsilcisi olarak nitelendirmiştir (Smith, 2001, s. 147). Luther ve Calvin gibi kiliseye karşı devleti destekleyen bilginler, kraliyetin iktidarının da halkın lehine sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Buradan hareketle Reform'un sadece dini boyutuyla ele almanın yetersiz olacağı anlaşılmaktadır.

Reform hareketi, sosyal ve ekonomik sebeplerin yanı sıra, orta çağ boyunca süren kilise ve devlet mücadelesi, kilisenin tahakkümüne karşı çıkanlar için elverişli bir ortam meydana getirmiştir (Esen, 2017, s. 115). Erasmus, 1516'da İncil'i yeniden çevirmekle, Rönesans'la başlayan fikri hareketi güçlendirmiş ve Reform için psikolojik ortamın oluşmasını sağlamıştır (Güriz & Ersöz, 1968, s. 245). Ancak Erasmus, insanın kendi geleceğini ve kaderini aklıyla tayin edebileceği fikri konusunda zamanla Luther ve diğer hümanistlerden ayrılmıştır (Ökten, 2000, s. 114). Özellikle bireysel hakların ihlal edildiği durumlarda halkın haklarını koruyacak hâkimlerin atananlarca değil, oylamayla belirlenecek hâkimler tarafından savunulması gerektiğini dile getirmişlerdir (Smith, 2001, s. 150). Devleti Kilise'ye karşı destekleyen bazı yazarların "Kral ve tebaası arasında bağlayıcı hükümler vardır" ve "Hükümdarın gücü halktan gelir" gibi söylemler cumhuriyetçi fikirleri beslemiştir (Smith, 2001, ss. 153-154). Bu yaklaşımlar, ilerleyen zamanlarda, Avrupa'da gelişen hukuk sistemine ve halk egemenliğine dayalı rejimlerin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Ortaçağ boyunca Kilise, Batı kimliğinin bir unsuru olarak toplumsal hayatta, üretim hayatında ve siyasi hayatta belirleyici bir role sahip olmuştur. Bu yönüyle kilise, Ortaçağın Roma'sı ve mirasçısı konumundadır (Coşkun, 2003, s. 61). Ancak, Rönesans hareketinin klasiği benimsemesi, hayata bakış açısı itibarıyla Ortaçağ'ın dinsel, sofu paradigmasından farklı olarak daha dünyevi, seküler ve materyalist bir eksene kayması, kilisenin siyasi ve soysal baskısının kırılmasına zemin hazırlamıştır. Burckhardt (2013, s. 242), bu dönemdeki klasik İlkçağ kültürünün toplumdaki etkisine ve bu kültürün skolastik düşünce karşısındaki kuvvetine şöyle işaret etmektedir: *"hiçbir kuvvet yoktur ki, o devir insanların ruhunda, klasik İlkçağ kültürünün İtalyanlar için yüksek şan ve şeref oluşturduğu inancı kadar sağlam bir şekilde yer etmiş olsun"*.

Kilise, bu güç ve prestij kaybı karşısında hümanizmin silahlarıyla silahlanmıştır. Virginia Cox'un (2020, s. 78) *"entelektüel teknoloji"* olarak nitelendirdiği bu silahın, 15. yüzyılın ortalarından itibaren ilk kez papa V. Nicholas

ve II. Pius ile kiliseye kazandırıldığı görülmektedir. Kilise de, tıpkı hükümdarlar gibi, edip, hatip ve bilge olarak kabul edilen, ancak kendilerine de itaat edecek uyumlulukta ki hümanistlere kilisenin kapılarını aralamıştır (Burckhardt, 2013, ss. 268-269). Napoli kralı Aragonlu Alfonso'nun hizmetinde bulunan hümanist bilge Lorenzo Valla, kilisenin sert uygulamalarına ve otoritesine şiddetle muhalefet etmesine rağmen, Papa 5. Martinus tarafından papalık sekreteri olarak işe alınması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Brotton, 2006, ss. 83-84). Böylece kilise, Reform hareketine karşı bir "Karşı Reform" hareketi başlatmış ve kısmen de olsa başarılı olmuştur (Aydın, 1986, s. 131). Karşı Reform, Kilise'nin kendisine yönelik eleştirileri ve baskıları bertaraf etmek amacıyla başvurduğu bir yöntemdir. Bu amaçla Kilise engizisyon mahkemelerini kurmuş, yasaklı kitaplar indeksini hazırlamış ve Trent Konsili'ni toplamıştır (Esen, 2017, s. 116). Engizisyon mahkemelerinde, Katolik Kilisesi'nin öğretilerine karşı çıkarlar; işkence, yakılma ve sürülme cezalarına çarptırılmışlardır (Koray, 2005, ss. 30-31). Kiliseye karşı çıkmanın cezaları çeşitli ve suçlar listesi oldukça uzundur (Lipson, 2000, s. 188). Hümanizmin ortaya çıkışı ve savunduğu değerler itibarıyla kilisenin geleneksel otoritesine zarar verse de hareketin ortaya çıkış amacının ve söylemlerinin doğrudan kiliseyi hedef almadığını da söylemek gerekir (Nauert, 2011, ss. 86-87).

Reform hareketinin Rönesans'ın bir parçası olduğuna dair yaklaşımlar da söz konusudur (Koray, 2005, ss. 36-37). Bu savı geçerli kılan en önemli şey, her iki hareketin de mevcut şartlara bir karşı duruş sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. Rönesans, Ortaçağ'ın düşünce sistemine karşı çıkarken; Reform hareketi, kilisenin inşa ettiği Skolastik düşünceye karşı bir savaş başlatmıştır (Gökberk, 2000, ss. 177-178). Her iki hareketin de eskiyi idealize etmesi bir diğer benzerlik örneğidir. Zira Rönesans, antik Yunan'a, Reform ise Hıristiyanlığın özüne dönme çabası olarak değerlendirilmektedir (Gökberk, 2000, s. 178). Son tahlilde Reform, amacı itibarıyla Avrupa'nın dini ve siyasi yapısını yeniden düzenleme girişimi olarak telakki edilmelidir. Reform hareketi, sadece dini alanı yeniden düzenlemekle kalmamış; Avrupa'nın siyasi kimliğinin değişmesinde rol oynayan Fransız İhtilali'ne de olumlu etkide bulunmuş, dolayısıyla modern hürriyetin temellerinin oluşmasında da önemli katkılar sağlamıştır (Baumer, 2010, s. 531; Kishlansky, 2009, s. 201).

Ortaçağ düşünce dünyasına bakıldığında Reform hareketlerinin başlattığı mücadelenin pek de kolay olmadığı görülmektedir. Ne Rönesans'ın getirdikleri ne de hümanist düşünce tek başına kilisenin siyasi ve toplumsal etkinliğini kırmaya yetmiştir. Reformist kimlikleriyle ön plana çıkan Montaigne ve Erasmus gibi düşünürlerin de kiliseye karşı mücadeleleri yetersiz kalmıştır (Weber, 1998, s. 192). Kilise, kendisine yönelik eleştirileri bir isyan hareketi olarak değerlendirmiş ve kendisini eleştiren düşünürlere karşı ölümle sonuçlanabilecek tedbirler almıştır (Waardenburg, 2007, s. 530). Kilise kendisine yönelik eleştirileri bir isyan hareketi olarak değerlendirmiştir (Esen, 2017, s. 113). Ancak seküler düşünceye sahip birçok tarihçi Reform'u Hıristiyanlığın özüne dönüş girişiminin de ötesinde bir devrim olarak nitelendirmektedir (Erbaş, 2004, s. 63). Yine de, bütün etkinliğine rağmen, Reform hareketini tek başına bir devrim olarak nitelemek keskin bir yaklaşım gibi görünmektedir. Reformun kendinden sonra ortaya çıkan devrimleri açık bir şekilde etkilediğini; bilimselliğin ve rasyonel düşüncenin gelişmesine, burjuva ve sanayi devrimlerinin yaşanmasına güçlü bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür (Kona, 2005, s. 54). İngiltere bu anlamda somut bir örnek olarak gösterilebilir (Kishlansky, 2009, s. 111).

Kiliseye karşı fikri mücadele, ancak Luther ve Calvin gibi reformist ruhlu düşünürlerin girişimleriyle etkili hale gelebilmiştir (Baumer, 2010, s. 534). Luther'in özellikle özel mülkiyete vurgu yapması ve iktisadi açıdan kiliseyi eleştirmesi, onun toplum tarafından daha çok destek görmesini sağlamıştır. Bu gelişmelere istinaden Max Weber, "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü*" ve "*Protestan Mezhepleri ve Kapitalizmin Ruhü*" adlı çalışmalarında modern kapitalizmin doğuşunu ve yükselişini Reform hareketine bağlamaktadır (Güriz & Ersöz, 1968, ss. 258-259). Bu reformistler, dini reddeden değil, Hıristiyanlığın özüne ulaşmaya çalışan ve dini yeniden yorumlayan kişilerdir. Dindar bir çağda, mevcut dine karşı, dini argümanları kullanmadan başarılı olma şansının çok zor olduğu bir gerçektir. Kiliseye karşı başlatılan Reformasyon hareketi, kiliseyi geri dönüşü olmayacak bir şekilde dönüştürmüştür. Bu hareket, Hıristiyanlığın bugünkü genel şeklini oluşturmaktadır (Brotton, 2006, s. 85).

Kiliseye karşı mücadeleyi başarılı kılan önemli etkenlerden biri de Reform öncesinde kilisenin içinde bulunduğu durumdur (Çetinkaya, 2017, s. 372). Bu dönemde, kilisenin büyük bir ahlaki çöküntü ve yozlaşma içinde olduğu görülmektedir. Ruhban sınıfındaki aşırı zenginleşme, para hırsı, endüljans olarak bilinen af belgelerinin satışı, zevk ve eğlenceye düşkünlük, halkın kiliseye olan güvenini aşındırmış ve Reform hareketlerinin halk nezdinde destek bulmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2020, ss. 195-196). Hareketin tabana yayılmasında önemli paya sahip olan Alman keşiş Martin Luther, ortaya koyduğu *95 Tez* adlı eseriyle kilisenin gerçekleştirdiği suistimallere karşı saldırıya geçmiş, Katolik Kilisesi'nin çıkardığı affetme belgeleri için bir protesto hareketi başlatmıştır. Luther'in kilisenin kurduğu sistemi bozma ve Hıristiyanlığın temel öğretilerini tabana yayma konusunda iddialı ve cesur olduğu görülmektedir. Papalığın en iyi âlimlerini kastederek: "*Hepsi bir araya gelseler de ben onların diyaletik ve felsefelerini onlardan daha iyi gerçekleştirebilirim*" diyerek kiliseye adeta meydan okumaktadır (Brotton, 2006, s. 100). Ancak Luther, İncil'i kendi tasavvurları çerçevesinde yorumladığı ve kutsal metinleri bilinçli bir şekilde saptırdığı gerekçesiyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir (Smith, 2001, ss. 123-123).

Luther, Orta Çağ boyunca Kilise'ye yöneltilen eleştirileri, "Alman Aristokrasisine Hitabe" adlı bildiriyle bir araya getirerek; papazların görevlerinin satılmasını, kilise liderlerinin siyasi güç sahiplerinin hayal bile

edemeyeceği bir yaşam standardı sürmelerini, manastır hayatındaki ahlaki düzeyi şiddetle eleştirmiştir (Güriz & Ersöz, 1968, s. 245). Luther'in başlattığı hareketin tabana etkisini daha iyi anlamak için, 1520'lerde Almanya'da basılan toplam kitapların üçte birine imza atması ve 1530'a gelindiğinde kitapları en çok basılan yazar olarak kayda geçmesi yeterli olacaktır. Bu tarihten sonra başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde "Lutherçilik" bir akım/hareket olarak kendini göstermiştir. Luther'i diğer hümanistlerle birleştiren şey, skolastik düşüncenin yerleşik cehaletine ve batıl inançlarına karşı İncil'i yeniden yorumlamasıdır.

Haçlı Seferlerinden sonra siyasi ve sivil kuvvetlerin etkinliğini artırmaya başlaması kilisenin daha geri plana düşmesine, eski otoritesinin sarsılmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Gelişen durum karşısında kilisenin kendini yenileyememesi/güncelleyememesi ve siyaset kurumunun önünde bir engel olarak görülmesi, kiliseye yapılan eleştirileri artırmıştır. Bu dönemde Giovanni Boccaccio, Niccolo Machiavelli ve Girolamo Savonarola gibi sanatkarlar kilisenin katı yapısı, yenilikler karşısındaki duruşu ve iç çekişmelerin müsebbibi olması sebebiyle kiliseye ağır eleştirilerde bulunmuşlardır (Coşkun, 2003, s. 62). Kilisenin dogmatik anlayışı, eleştiri ve değişime karşı duruşuna mukabil, Machiavelli ve Baldassare Castiglione gibi öncüler, insanın doğasına atıfta bulunarak, değişim ve dönüşümün zorunluluğuna vurgu yapmışlardır (Cox, 2020, s. 99).

13. yüzyıldan itibaren İtalya, İngiltere, Almanya, Fransa ve İspanya'da kiliselerden daha büyük ve ihtişamlı katedrallerin inşa edilmeye başlandığı görülmektedir. Katedrallerin sayısındaki bu patlama, bu dönemin "katedraller asrı" olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur (Coşkun, 2003, s. 52). Bu dönemde inşa edilen katedraller, daha önceki dönemlerden farklı olarak, adeta kilisenin vadettiği cenneti yeryüzünde insanlara gösterme çabası olarak değerlendirilebilir. Dini dogmaların zayıflaması, akıl ve bilimselliğin ön plana çıkmasıyla Batı toplumu artık cenneti dünyada aramaya başlamıştır (Hazard, 1999, s. 311).

Reform da, tıpkı Rönesans ve 16. yüzyıldaki Sosyal Devrim gibi, toplumda ve yaşam şekillerinde kendisinden önce gerçekleşen entelektüel ve iktisadi değişimlerin işleyişinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Reform öncesi iktisadi gelişmeler, zenginliğin artması üretim ve ticaret sistemlerindeki değişimler farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunlar burjuvazinin yükselişi, bireycilik ve milliyetçilik olarak özetlenebilir (Smith, 2001, s. 284). Bu gelişmeler dini, siyasi ve entelektüel hayatı doğrudan etkilemiş; Reform'u ve onun kardeşi olarak nitelendirebileceğimiz Rönesans'ın doğup yükselmesinde önemli rol oynamıştır.

2.4. Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler ve Doğu-Batı Etkileşimi

Batı aydınlanmasının iki önemli unsuru olarak kabul edilen Rönesans ve Reform hareketlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için bu iki hareketin gelişip yükselmesini sağlayan Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan Doğu-Batı etkileşimine de dikkat çekmek gerekir.

Sanat, felsefe, mimari, estetik, entelektüellik gibi kavramları besleyen önemli unsurlardan biri şüphesiz ekonomik olanaklardır. Rönesans hareketlerinin ortaya çıkmasında ve yayılmasında maddi unsurların etkisi oldukça önemlidir. Batı dünyası, Haçlı Seferleri ve Coğrafi Keşiflerle birlikte içinde bulunduğu ekonomik buhranı aşabilmiş, ürettiği değerlerin önemli bir kısmını ulaştığı ekonomik refah üzerine inşa etmiştir.

Doğu-Batı arasında mal ticareti Rönesans'tan önce de yüzyıllarca devam etmiştir. Haçlı Seferleri'yle artan Doğu-Batı etkileşimi, adeta savaşları gölgede bırakarak, bir süre sonra ticari ilişkilerin hızlanmasını sağlamıştır. 14. yüzyıldan itibaren Venedikliler, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndan başlayıp İskenderiye'ye kadarki bölgede ticareti ele geçirip Cenova ve Floransalılarla rekabete giriştiler (Brotton, 2006, s. 36). Bu durum, Batı'nın Doğu'daki zenginlikleri süratle kendi coğrafyasına taşıyarak Batı'nın zenginleşmesini beraberinde getirmiştir. Avrupa'da meydana gelen bu ekonomik refah, toplumun kültürel ve sosyal yapısını da derinden etkilemiştir (Güriz & Ersöz, 1968, ss. 244-245). Giyim-kuşamdan tüketim alışkanlıklarına, sanat ve mimariden estetik ve düşünce dünyasına kadar Avrupa'da belirgin bir şekilde Doğu'nun etkisini görmek mümkündür (Brotton, 2006, ss. 36-37). Şam, Kahire ve Halep gibi kadim Doğu şehirleri artan ticari faaliyetle birlikte Rönesans döneminin Venedik'ini de şekillendirmiştir. Nitekim Venedikli sanat tarihçisi Giuseppe Fiocco, Venedik'i "devasa Arap pazarı" olarak nitelendirmekte, mimarlık tarihçileri de şehirdeki pek çok eserin Doğu'nun desen ve dekorlarının taklidine dayanan bir görünüme sahip olduğunu ifade etmektedir (Brotton, 2006, s. 37).

Haçlı Seferleri, Avrupalılara uzak ülkelerin yolunu açmıştır. Seyahat etme arzusu, bilgi edinme tutkusuyla birleşince doğu-batı arasındaki insan hareketliliği de hız kazanmıştır. İtalyanların diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha güçlü bir donanmaya sahip olması ve Yakındoğu ülkeleriyle ticari ilişkiler içinde olması doğu-batı etkileşiminde daha etkin olmasına sebep olmuştur (Burchardt, 2013, s. 317). Gelişen bu ticari ağ sayesinde Avrupalılar, Arap ve İslam coğrafyasının ticaret yöntemlerini öğrenmiş ve kendilerine uyarlamışlardır. Böylece Avrupa'da ticari hayata dair yeni uygulamalar başlamıştır. Bankacılık, sigortacılık, çek, kredi, depozito ve faiz gibi yeni uygulamalar ticari hayatta etkinliğini artırmıştır (Brotton, 2006, ss. 39-42). Bu durumun modern kapitalizme de kaynaklık ettiği söylenebilir.

Doğu-Batı etkileşiminin önemli siyasi gelişmelerinden biri de Konstantinopolis'in fethidir. Konstantinopolis, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti sıfatıyla klasik Roma dünyası ile Rönesans İtalya'sı arasında bir köprü görevi görmekteydi (Brotton, 2006, s. 43). 1453'te kentin Osmanlıların eline geçmesi, uluslararası siyasi güç dengelerinin yeniden değişeceğinin ve Rönesans'ın sanat ve kültürünü şekillendirecek yeni bir aktörün sahneye çıkışının bir işareti olarak değerlendirilmiştir.

Sultan II. Mehmet'in Roma kültürünün müktesebatını koruması ve Rönesans'ı desteklemesi Avrupa'daki Rönesans hareketinin sekteye uğramasını engellemiştir. II. Mehmet'in sanatı ve sanatçıyı himaye etmesi, Rönesans hareketinin Osmanlı Devleti'nde de hayat bulmasını sağlamıştır. Ünlü bir hümanist ve bilge olarak bilinen Georgius, Fatih Sultan Mehmet'in hizmetinde çalışmaya başlamıştır. Georgius, klasik bir eser için kaleme aldığı önsözünde, Fatih Sultan Mehmet için "bilge kral" ve "büyük konulara kafa yoran biri" diye söz ederken; kendisinin hizmetinde bulunmaktan duyduğu memnuniyeti de dile getirmektedir (Brotton, 2006, s. 56). Georgius, Roma'ya döndükten sonra Fatih için "*Tanrı'nın dünyanın tamamına egemen olmak için bu kadar çok olanak tanıdığı bir adam dünyaya gelmedi ve gelmeyecek*" ifadesini kullanarak, Fatih'in akademik becerilere olan hamiliğine işaret etmektedir (Brotton, 2006, s. 56). İstanbul'un fethi; Osmanlı, İslam, Çin ve İran gibi Doğu medeniyetlerine ait değerlerin Batı'ya taşınmasına zemin hazırlamıştır (Brotton, 2006, s. 45). Bu dönemde, matematik, astronomi, tıp ve mühendislik gibi alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. II. Mehmet'in bu alandaki teşvikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilimsel ve teknolojik açıdan ilerlemesine katkı sağlamıştır.

Haçlı seferleriyle birlikte Doğu-Batı arasında gelişen iktisadi ilişkiler, mevcut şehirlerin canlanmasına ve yeni sanayi şehirlerinin kurulmasına sebep olmuştur (Coşkun, 2003, s. 53). Rönesans'ın yükselişinde ticari açıdan gelişmiş bu kentlerin önemli bir etkisi söz konusudur (Kılıçbay, 1999, s. 52). Özellikle Floransa, Venedik ve Cenova gibi ticari kentler, Rönesans'ın maddi temelini oluşturan ve Doğu ile Batı arasında iktisadi alanda bir köprü vazifesi gören kentler konumundaydı. Bu ticari kentlerde oturan zengin sınıf, yaşantısı ve ihtişamlı malikâneleriyle hem kiliseye hem de saraylara karşı adeta bir alternatif oluşturmaktaydılar. Bu zengin sınıf, sanata, mimariye ve edebiyata büyük önem vermiş ve üretilen sanat eserlerinin de tüketicileri olmuşlardır. Bu nedenle "burjuvazi" olarak nitelendirilen bu sınıf, Rönesans'ın hamisi olarak kabul edilmektedir (Coşkun, 2003, s. 54). Bu dönemde burjuva, sadece toplumsal ve ekonomik değil, aynı zamanda siyasi açıdan da zihni dünya tasarımının da baş aktörü konumundadır (Coşkun, 2019, s. 466). Dolayısıyla Rönesans'ın toplumsal ve siyasal temellerinin oluşmasında ve bu hareketin gelişmesinde kentli burjuvanın rolü büyüktür. Bu nedenle Rönesans, kente dayandırılması gereken bir harekettir (Burke, 2000, s. 37). Batı'da kentleşmenin genellikle sanayi devriminden sonra ortaya çıkan bir olgu olduğu kabul edilmektedir. Şüphesiz bu doğru bir yaklaşımdır ancak; Rönesans döneminde de Avrupa'da ciddi bir kentleşmenin yaşandığı kırdan kente doğru bir hareketliliğin olduğu da bir gerçektir (Coşkun, 2003, s. 58).

15. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Coğrafi Keşifler, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış, Avrupa'da toplumsal ve siyasal alanlarda büyük değişimlerin de öncüsü olmuştur (Közleme, 2019, s. 833). Coğrafi Keşifler Avrupa'nın siyasetinden sanayisine, eğitiminden tekniğine, askerî yapısından düşünce dünyasına kadar birçok alanda etkili olan bir harekettir (Uluerler, 2018, ss. 74-75). Keşifler, Reform hareketinin temelini oluşturan kapitalist düşüncenin gelişmesinde de oldukça etkili olmuştur (Kona, 2005, s. 39). Coğrafi Keşiflerle birlikte Kilise'nin iktisadi alandaki etkinliği kırılmış ve Batı'nın modern kapitalist, emperyalist ve sömürgeci tavrı gelişmiştir. Coğrafi Keşiflerin Batı'da gelişen Reform hareketlerine etkilerinden biri de, Batılıların yeni tanıştıkları dinlerin, kendi dinleri gibi, siyasi ve toplumsal hayatı bu denli kontrol etmediğini görmüş olmalarıdır (Hazard, 1999, s. 44).

Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde bilimsel düşüncenin gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Keşiflerle birlikte Burjuva olarak adlandırılan zengin tüccar sınıfın ortaya çıkması ve bu sınıfın Rönesans ve Reform hareketlerine destek vermesi Batı'yı aydınlanmaya götürmüştür (Uluerler, 2018, s. 75). Keşfedilen yeni coğrafyalar, bilim insanlarına ve filozoflara doğa hakkında daha fazla bilgi edinme ve gözlem yapma fırsatı sunmuştur. Örneğin, Galileo'nun astronomik gözlemleri ve Copernicus'un Güneş merkezli evren modeli gibi bilimsel keşifler, coğrafi keşiflerin ilham verici etkisiyle gerçekleşmiştir.

Yeni kıtaların keşfi ve deniz aşırı ticaret yollarının açılması, Avrupa'nın ekonomik yapısını da köklü bir şekilde değiştirmiştir. Altın, gümüş, baharat gibi değerli malların keşfedilmesi ve yeni ticaret rotalarının oluşması, Avrupa'nın zenginleşmesine ve ticaretin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu durum, sermayenin birikmesini ve kapitalist ekonominin doğuşunu hızlandırmıştır.

Coğrafi Keşifler, aynı zamanda, Avrupalıların farklı kültürlerle karşılaşmasına ve bu kültürlerden etkilenmesine de olanak sağlamıştır. Bu etkileşim, sanat, mimari, müzik ve edebiyat gibi alanlarda da büyük bir yaratıcılığın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, Rönesans dönemindeki sanat eserlerinde, yeni keşfedilen topraklardan getirilen motifler ve renkler sıklıkla kullanılmıştır. Coğrafi Keşifler, toplumsal yapıların da değişmesine yol açmıştır. Özellikle, yenedünya keşifleri ve köle ticareti, Avrupa toplumlarında köleliğin meşrulaştırılması ve köle ticaretinin yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, insan hakları ve adalet gibi konularda da bilincin artmasına

ve Reform hareketlerinin doğmasına neden olmuştur. Kilise'nin iddiasının aksine dünyanın yuvarlak olduğunun anlaşılması, Reform hareketlerinin destekleyici unsurlarındandır (Uluerler, 2018, s. 77).

Coğrafi Keşiflerin olumlu etkilerinin olması ve Batı'da aydınlanma döneminin yaşanmasını sağlaması, olumsuz sonuçlar doğurmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim keşiflerle birlikte, özellikle Amerika kıtasının keşfiyle, keşfedilen yerlerin kültür ve değerlerine büyük saldırıların olduğu, bu coğrafyaların yer altı ve yer üstü kaynaklarının ele geçirilmesi amacıyla büyük kıyımların gerçekleştirildiği de tarihi bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Bu girişim, sömürgeciliği doğurmuş ve dünya çapında büyük savaşların ve katliamların yaşanmasına sebep olmuştur. Olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla Coğrafi keşifler, modern dünyanın oluşumunda ve Avrupa'nın küresel güç haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

2.5. Batı Aydınlanmasının Kaynakları Olarak Doğu ve İslam Dünyası

Rönesans için yapılan klasik tanımlardaki en büyük problem, Batı uygarlığının başarılarının öne çıkarılarak geri kalan bütün kültürlerin dışlanmasıdır (Brotton, 2006, s. 31). Guenon (1991, s. 28), bu yaklaşımı hem körlük hem de nankörlük olarak değerlendirmektedir. Uygarlık, farklı kaynaklardan beslenen, kökleri farklı coğrafyalarda aranması gereken ve bir toplumun tek başına inşa edemeyeceği kadar kapsamlı bir kavramdır (Hunke, 2008, s. 10; Guenon, 1991, s. 27). Rönesans hareketi, Doğu ile Batı arasındaki bilgi akışının artmasıyla birlikte daha da güç kazanmıştır. Rönesans'tan önce Antik Yunan dönemine ait eserlerin önemli bir kısmı Arapça ve Farsça'ya çevrilmiş, bu eserler Müslümanların eğitim merkezlerinde ve Bilim Akademileri'nde tartışılmıştır (Kılıç, 2018, s. 81). Avrupalılar özellikle Aristo, Proclus ve Eflatun'un felsefesini Arapça metinlerden öğrenmişlerdir (Okuyan, 2011, s. 107). Bizanslılar, kendilerini Yunanlıların mirasçısı olarak kabul etmelerine rağmen, Emevi ve Abbasiler kadar Yunanca yazılmış eserlerden beslenememiş, Yunanca eserleri Arapça çevirilerinden öğrenme yoluna gitmişlerdir (Gutas, 2003, s.180).

Rönesans hareketlerinden çok önce İslam dünyasında özellikle tıp, astronomi, coğrafya, matematik, mühendislik ve felsefe alanlarında önemli bir gelişmenin kaydedildiği görülmektedir. Arapça metinleri Latinceye çevirmekle ünlenen Santallalı Hugo, İslam dünyasının Batı karşısındaki üstünlüğüne vurgu yaparak: "Özellikle Arapları taklit etmemiz uygun düşer, çünkü gerçek şu ki, onlar bizim öğretmenlerimiz ve öncülerimiz" demektedir (Brotton, 2006, s. 144). Brotton (2006, s. 151), Aristoteles'in insan doğasına ilişkin çizdiği perspektifin İbn Rüşd ve İbn Sina'nın yorumları sayesinde yok olmaktan kurtulduğunu ifade etmektedir. Doğu'da üretilen eserlerin 12. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Batı'ya taşındığı görülmektedir (Okuyan, 2011, ss. 101-102).

Aslında bütün kültür ve medeniyetler gibi, Antik Yunan medeniyetinin de saf ve homojen olduğu iddia edilemez. Antik Yunan medeniyeti, başta Mısır olmak üzere Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinden hem bilimsel hem de kültürel olarak etkilenmiştir (Gün, 2014, s. 269). Platon, "*Yunanlılar, yabancılardan aldıkları her şeyi daha güzel hale getirirler*" diyerek bu gerçeğe vurgu yapmaktadır.

Rönesans ve Reform'a kaynaklık eden Antik Yunan medeniyeti, aynı zamanda, Doğu ve Yunan kültürlerinin mecz edildiği Helenistik dönemin de bir ürünüdür. Bu dönemde, Doğu ve Yunan kültürlerinin güçlü etkileşimiyle sanat, mimari, bilim ve düşünce alanlarında büyük bir ilerlemenin yaşandığı görülmektedir (Perry, 2001, ss. 72-73). Bu durum, Antik Yunan medeniyetinin sadece Yunanlılara ait olmadığını göstermek açısından önemlidir (Közleme, 2019, s. 830). Benzer durum Romalılar için de geçerlidir. Romalılar da Akdeniz ve doğu uygarlıklarından oldukça etkilenmişlerdir (Perry, 2001, s. 85). Arap-İslam coğrafyasında geliştirilen rakamlar, aritmetik, geometri, optik ve teknik materyallerin, Avrupa'nın yaptığı keşif ve icatlara kaynaklık ettiği, bilahare Batı'da gelişecek olan pozitif bilimlere zemin hazırladığı muhakkaktır (Hunke, 2008, s. 129). Batı aydınlanmasına önderlik eden İslam bilginlerinin de Antik Yunan bilginlerinden yararlandığı gerçeğinden hareketle, Doğu ile Batı'nın birbirlerini besledikleri söylenebilir (Gün, 2014, s. 289).

Batı medeniyetinin sahip olduğu değerlerin ortaya çıkışı ve bugün ulaşılmış olduğu seviye hep tartışılmalıdır. Batı merkezli paradigmaya göre, Batı medeniyetinin temelleri antikiteye dönüş, hümanizm, batının ürettiği bilim ve teknoloji ile modernizmde aranmalıdır. Özde İslam, genel anlamda da Doğu medeniyeti bakış açısına göre ise Batı, sahip olduğu değerleri ve yükselişini İslam/Doğu medeniyetine borçludur. Doğu-Batı medeniyetlerindeki bu bakış açısındaki farklılık, aynı zamanda, "medeniyetler çatışması" söyleminin de temelini oluşturmaktadır. Doğu ve Batı medeniyetinin mukayese edilmesi doğal bir değerlendirme olmakla birlikte, birinin ötekinden daha üstün olduğu iddiaları bilimsellikten uzak bir yaklaşımdır. Son tahlilde kültür ve medeniyetler birbirlerini etkileyip birbirlerinden de etkilenmektedirler. Bütün kültür ve medeniyetlerin aynı anda aynı şeyleri üretmeleri teknik açıdan mümkün olmadığından birinin ötekine üstünlüğünün tartışılması da anlamsız bir harekettir (Guenon, 1991, s. 9).

Haçlı Seferlerinden sonra Avrupa'da oluşan zenginlik Rönesans'ın yükselişinde maddi bir nitelik taşıırken, Doğu ülkeleriyle kurulan ilişkiler ve özellikle Müslümanların Endülüs'ten tasfiyesinden sonra bu bölgede tesis edilmiş kentsel, kültürel, bilimsel ve estetik oluşumun Rönesans'a manevi açıdan kaynaklık ettiği söylenebilir (Coşkun,

2003, s. 55). Özellikle 13. yüzyıldan sonra Avrupa'nın gelişip palazlandığı, aksi istikamette de İslam dünyasında bir durgunluk ve zamanla gerileme yaşandığı görülmektedir (Tekeli, 1975, ss. 40-41).

Rönesans döneminde doğu medeniyetine ve özellikle İslam bilginlerine ciddi bir yöneliş olduğu görülmektedir. Batılılar artık Arapçadan çevrilen eserleri okumakla yetinmemiş, İslam coğrafyasına yerleşip Arapçayı kaynağından öğrenip buradaki eserleri inceleme yoluna gitmişlerdir. Örneğin, Venedikli doktor Hieronimo Ramusio ve Andrea Mongajo de Belluno Şam'a yerleşip Arapça öğrenerek başta İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi İslam düşünürlerinin eserlerinden faydalanma yoluna gitmişlerdir (Burekhardt, 2013, s. 237). Aynı şekilde, Endülüs'ün Kurtuba, Granada, Sevilla ve Toledo şehirlerinin Doğu medeniyetine ait eserlerin çevrilip öğrenildiği şehirler olduğu ve burada toplanan bilgilerin Batı'dan gelen bilginler marifetiyle Avrupa'ya taşındığı bilinmektedir (Okuyan, 2011, s. 99; Tekeli, 1975, s. 114). Böylece, Batı'da doğa bilimlerindeki paradigma değişmeye başlamıştır (Çetinkaya, 2017, s. 388). Ancak, modern Batı'nın bugün geldiği nokta itibariyle beslendiği Doğu medeniyetine dair kaynaklardan söz etmemesi ya da bu kaynaklara sınırlı bir şekilde atıfta bulunması, Batı'nın Doğu'ya bakışının sorunlu olduğunu göstermektedir.

3. SONUÇ

Rönesans, bir devrin ya da dönemin ismi olmaktan ziyade siyasal, toplumsal, tarihsel ve sanatsal alanda büyük bir "hareket" in adı olarak değerlendirilmelidir. Rönesans, yalnızca İtalya'da değil, Avrupa'nın her yerinde kültürel üretime, toplumsal ve siyasal değişime ve modernleşmeye kaynaklık etmiştir.

Rönesans, sadece antikiteyi taklit etmekle sınırlı kalmamış, ortaya koyduğu eserler ve değerler itibariyle çok farklı siyasal, sosyal ve kültürel bir atmosfer oluşturmuştur. Rönesans'ın beslendiği temel kaynaklardan biri antikite olsa da Rönesans; Hıristiyanlık, hümanizma, İslam medeniyetinin mirası ve genel olarak Doğu'da üretilmiş değerlerin Batı'ya taşınmasıyla meydana gelen "melez" bir yapıyı ifade etmektedir. Rönesans, ortaya koyduğu değerler itibariyle bireyciliği ortaya çıkarmış ve modern benlik kavramına biçim vermiştir. Modern benliğin inşasında ve yayılmasında Hümanist akımın büyük bir katkı sağladığı görülmektedir. Hümanistler savundukları düşünceler ve ortaya koydukları değerlerle siyasi özgürlük ve cumhuriyetçi fikirlerin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır.

Rönesans hareketinin 17. yüzyıl başlarında sona erdiğine dair yaklaşımlar olsa da, hareketin ortaya koyduğu değerlerin ve yeniliklerin günümüzde farklı biçimlerde devam ettiği görülmektedir. Matbaacılık, diplomasi, teknoloji, gazetecilik, akademi, filoloji ve müze kültürü gibi unsurların menşei Rönesans'a dayandırılırsa da bu unsurların gelişip güçlenerek varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir.

Reformla birlikte, Avrupa'da din ya da Tanrı merkezli düşünüş ve yönetim sistemleri yerine, akılcı düşünce sistemine dayanan toplumsal düzenlemeler yapılmıştır. Reform hareketi, Avrupa'nın tamamını derinden etkileyen sosyal ve ekonomik bir değişimle beraber gerçekleşmiştir. Ortaçağ'da Feodalitenin yıkılmasıyla, ticari hayat gelişmiş, ticaret loncaları kapitalist ticaret karşısında önemini yitirmiş, serflik kurumu ile beslenen iktisadi ilişkiler yeni bir yön kazanmış, merkezi siyasi iktidarlar kuvvetlenmiş ve Katolik kilisesine karşı bir başkaldırma ortaya çıkmıştır. Reform hareketi, sosyal ve kültürel hayatı boyunduruktan kurtarmak amacıyla ortaya çıkan Rönesans hareketinin din alanında bir devamı mahiyetindedir.

Hem Rönesans hem Reform hareketleri, ortaya koydukları değerler itibariyle Avrupa tarihi açısından aydınlanma yolunda atılmış önemli adımlardır. Batı aydınlanması ve aydınlanma sonrasında ortaya çıkan gelişmeler Avrupamerkezci/Eurocentric anlayışın gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Rönesans'ın her alanda aydınlığı getirmediği, bu hareketin karanlık bir yüzünün de olduğunu söylemek gerekir. Rönesans, birçok alandaki ilerlemeye mukabil, yerli kültürlerin yok edildiği, dini hoşgörüsüzlüğü yaşandığı, kadın-erkek, kölelik ve varsılık statüleri arasında ciddi eşitsizliklerin ortaya çıktığı bir dönemi ifade etmektedir.

Reform ise, dini otoriteleri sorgulayan bir hareket olarak ortaya çıkmış ve Katolik Kilisesi'ne karşı yeni inanç sistemlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Protestanlık, bireysel inanç ve yorumlamaların önemini vurgulayarak, dini hayatı kişiselleştirmiş ve okuryazarlığı teşvik etmiştir. Bu süreç, din ve toplum arasındaki ilişkiyi derinden etkilemiş ve Avrupa'nın sosyal yapısını dönüştürmüştür. Reform'un, Rönesans ve modern düşünceyle karşılaştırıldığında, bütün sorunları çözmemiş olsa da, önemli bir sorunu çözmekte başarılı olduğu söylenebilir. Bu da dogmatik düşünceden bilinçli ve akılcı dini düşünceye doğru ilerlemek şeklinde ifade edilebilir. Bu durum Reform'un ilkel Hristiyanlığa dönmenin ötesinde, ileri doğru atılmış bir adım olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. Reform hareketleri kilisenin gücünü zayıflatırken, doğal olarak devletin gücünü de artırmıştır. Ancak Reform'un kendisinden sonra ortaya çıkan despot ve mutlakiyetçi sistemlerden ne kadar sorumlu olduğu da ayrı bir tartışma ve araştırma konusudur.

Batı'nın; Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşiflerle birlikte aydınlanma sürecine girdiği; siyasi, iktisadi ve askeri alanlarda Doğu'ya üstünlük sağlamaya başladığı rahatlıkla söylenebilir. Avrupa'da, gerek Rönesans ve Reformla ortaya çıkan, gerekse Batı medeniyetine kaynaklı eden daha sonraki gelişmelerin, Doğu-Batı sentezinin ya da

etkileşimin bir sonucu olarak düşünülmesi gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır. Doğu'nun etkisi, bu dönemde oldukça belirgindir. İslam medeniyetinin bilim, felsefe ve sanat alanlarındaki birikimleri, Rönesans'ın gelişiminde önemli bir kaynak oluşturmuştur. Ticaret yolları aracılığıyla Avrupa'ya ulaşan Doğu bilgileri, yalnızca bilimsel gelişmeleri değil, aynı zamanda düşünsel akımları da etkilemiştir. Bu kültürel etkileşim, Rönesans ve Reform'un zengin bir zemin üzerinde yükselmesine olanak tanımıştır.

Rönesans ve Reform'un sonuçları, bireyin ön plana çıktığı, bilimsel ve sanatsal bir yenilenmenin yaşandığı, dini düşüncenin dönüştüğü ve Doğu'nun katkılarıyla zenginleşen bir Avrupa tarihi ortaya çıkarmıştır. Bu süreç, yalnızca Avrupa'yı değil, tüm dünyayı etkileyen önemli bir dönüşüm olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (1985). Batı ve Doğu Hristiyanlığına tarihi bir bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1-4), 123-148.
- Baumer, F. L. V. (2010). Günah çıkarma çağı, A. Alatlı (Der.), *Batıya yön veren metinler* içinde Cilt 2, Kapadokya MYO Yayınları.
- Brotton, J. (2006). *Rönesans*. (Çev. H. Gür). Dost Kitapevi.
- Burckhardt, J. (2013). *İtalya'da Rönesans kültürü*. (Çev. B. S. Baykal). Okyanus Yayınları.
- Burke, P. (2000). *Rönesans*. (Çev. Ö. Akpınar). Babil Yayınları.
- Coşkun İ. (2003). Modernliğin kaynakları: Rönesans üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 45-70.
- Coşkun, C. (2019). Aydınlanma Dönemi'nin dönemin entelektüel tavrı açısından bilim kültürü tarihi içindeki yeri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 463-478. <http://dx.doi.org/10.9775/kausbed.2019.048>
- Cox, V. (2020). *İtalyan Rönesans'ının kısa tarihi*. (Çev. C. Atay). İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, A. B. (2017). *Felsefe tarihi Antik Doğu'dan modern Batı'ya*. Nobel Yayınları.
- Demirtaş, M. (2018). Reform ve aydınlanmaya doğru. S. H. Özkan (Ed.), *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi* içinde (ss. 105-131). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Erbaş, A. (2004). *Hristiyanlıkta reform ve Protestanlık tarihi*. İnsan Yayınları,
- Esen, S. (2017). Karşı reform hareketi ve Dominikenler. *Dini Araştırmalar*, 20(52), 111-130. <http://dx.doi.org/10.15745/da.356884>
- Gökberk, M. (2000). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Guenon, R. (1991). *Doğu ve Batı*. (Çev. F. Arslan). Ağaç Yayıncılık.
- Gutas, D. (2003). *Yunan düşünce Arapça kültürü; Bağdat'ta Yunanca-Arapça çeviri hareketi ve erken Abbasi toplumu*. (Çev. L. Şimşek). Kitap Yayınevi.
- Gün, D. (2014). Bilimsel gelişmenin temelindeki Doğu-Batı etkileşimi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9(22), 263-293.
- Güriz, A., & Ersöz, G. (1968). Avrupa'da reform hareketi ve mülkiyet sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 237-271.
- Hazard, P. (1999). *Batı düşüncesindeki büyük değişme*. (Çev. E. Güngör). Ötüken Yayınları.
- Huff, T. E. (2010). *Modern bilimin doğuşu ve yükselişi: İslâm Dünyası, Çin ve Batı*. (Çev. İ. Kalaycıoğlu). Epos Yayınları.
- Hunke, S. (2008). *Batı'yı aydınlatan Doğu güneşi*. (Çev. I. Soner), Kaynak Yayınları. Bilimin Türk-İslam Kaynakları-5,
- Kennedy, P. (1991). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. (Çev. B. Karanakçı). İş Bankası Yayınları.
- Kılıç, Ü. (2018). Rönesans ve Avrupa'nın uyanışı. S. H. Özkan (Ed.), *Yeni ve Yakın Çağ tarihi* içinde (ss. 79-104). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Kılıçbay, M. A. (1999). Fakir akrabaların talihi, *Doğu-Batı*, 1(2), (Şubat-Mart Nisan)
- Kishlansky, M. A. (2009). *Batı'nın kaynakları*. (Çev. K. Atalar). Açılımkitap.
- Kona, G. G. (2005). *Batı'da aydınlanma Doğu'da Batılılaşma*. Okumuş Adam Yayınları.
- Koray, M. (2005). *Avrupa toplum modeli*. İmge Kitabevi.
- Közleme, A. O. (2019). Evrensel bir değişim süreci olarak Batı Medeniyeti veya modernleşme. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(3), 825-847. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.22750>
- Le Goff, J. (1994). *Ortaçağda entelektüeller*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ayrıntı Yayınları.
- Lipson, L. (2000). *Uygurluğun ahlaki bunalımları*. (Çev. J. Ç. Yeşiltaş). İş Bankası Yayınları.

- Nauert, G. C. (2011). *Avrupa'da hümanizma ve Rönesans kültürü*. (Çev. B. Tırnakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okuyan, S. (2011). Doğu kültürünün Batıda yansımaları. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2, 99-122.
- Ökten, K. H. (2000). *Hristiyanlıkta inancın yenilenmesi*. Ceren Yayıncılık.
- Ökten, S. (2022). Modern Batı medeniyeti üzerine bir deneme. *Lale*, 5, 104-109.
- Perry, M. (2001). *Western civilization: A brief history*. Houghton Mifflin Company.
- Santillana de. G. (2020). *Seçme metinlerle Rönesans filozofları*. (Çev. İ. Yıldız ve A. Gelmez). Dipnot Yayınları.
- Simith, P. (2001). *Rönesans ve Reform Çağı bir sosyal arka plan çalışması*. (Çev. S. Çağlayan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Skinner, Q. (2014). *Modern siyasal düşüncenin temelleri*. (Çev. E. Buğlalılar ve B. Yıldırım). Phoenix Yayınları.
- Şenşekerci. E. (2005). Avrupa'da ışıklar yüzyılı ve siyasetin özerkleşmesi. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 4, 9-26.
- Tekeli, S. (1975). *Modern bilimin doğuşunda Bizans'ın etkisi*. Kalite Matbaası.
- Uluerler, S. (2018). Coğrafi keşifler ve Avrupa'nın yayılması, S. H. Özkan (Ed), *Yeni ve Yakın Çağ tarihi içinde* (ss. 45-78). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Waardenburg, J. (2007). *Reform*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (34. Cilt). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Weber, A. (1998). *Felsefe tarihi*. (Çev. H. V. Eralp). Sosyal Yayınları.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupa'sı felsefesine giriş*. (Çev. A. Cevizci). Paradigma Yayınları.
- Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve Reformasyon. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 184-210.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 24.07.2024
Kabul Tarihi : 27.09.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1522014>

TÜRKİYE’DE İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK BİR ANALİZİ*

Necip Abdullah Kurtaran¹, Mehmet Barış Aslan²

ÖZ

Son yıllarda, Türkiye’de finansal sistemin genişlemesiyle birlikte, İslami bankalar (katılım bankaları) kilit ekonomik aktörler olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu bankaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar incelendiğinde, araştırmamız geleneksel finansal kurumlar üzerine yapılan ampirik çalışmalara kıyasla oldukça sınırlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Mevcut literatürdeki bu boşluklar, İslami bankaların Türkiye ekonomisine katkısının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını da bir hayli zorlaştırmaktadır. Bu araştırma, İslami bankaların ekonomik büyüme üzerindeki sürdürülebilir etkisini ampirik olarak analiz ederek bu boşlukları gidermeyi amaçlamaktadır. Çalışma, 2005Q4’ten 2022Q1’e kadar uzanan üç aylık zaman serisi verilerini kullanan ekonometrik analizlere dayanmaktadır. Serinin durağanlığı çeşitli birim kök testleri kullanılarak değerlendirilmiş ve uzun vadeli eşbütünlük analizi ARDL Sınır Testi metoduyla gerçekleştirilmiştir. Ek olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi, ele alınan değişkenler arasındaki nedensel bağı belirlemek için uygulanmıştır. Çalışmada GSYH, ekonomik büyümeyi temsil etmek için bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Bağımsız değişkenler, İslami bankalar tarafından kullanılan fonları (krediler), toplanan fonları ve toplam aktifleri içermektedir. Sabit sermaye yatırımlarını temsil eden gayrisafi sabit sermaye oluşumu ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. ARDL Sınır Testi sonuçlarında, toplanan fonların ve gayrisafi sabit sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir şekilde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, ancak kullanılan fonların ve toplam aktiflerin ise ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin negatif ve anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde ise kullanılan ve toplanan fonların GSYH üzerinde tek taraflı bir nedensellik bağı olduğu, buna karşın toplam aktifler ve gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik bağının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, özellikle fon tahsisi, sektör seçimi ve mevcut ekonomik koşullar açısından İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini anlamamızın önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toda-Yamamoto, İslami bankacılık, Ekonomik büyüme, Katılım bankacılığı, ARDL.


* Bu çalışma, sorumlu yazar tarafından tamamlanarak yayınlanan “İslami Bankacılık Sisteminin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Yüksek Lisans, abdullahkurtaran@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1727-9549>

² Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mbaris@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3783-4079>

Article Type : Research Article
Date Received : 24.07.2024
Date Accepted : 27.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1522014>

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ISLAMIC BANKING SYSTEM AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY*

Necip Abdullah Kurtaran¹, Mehmet Barış Aslan²


ABSTRACT

In recent years, with the expansion of the financial system in Turkey, Islamic banks (participation banks) have come to the fore as key economic actors. A review of studies on the impact of these banks on economic growth reveals that the research is quite limited compared to empirical studies on conventional financial institutions. These gaps in the existing literature make it very difficult to comprehensively understand the contribution of Islamic banks to the Turkish economy. This study aims to address these gaps by empirically analysing the sustainable impact of Islamic banks on economic growth. The study is based on econometric analyses using quarterly time series data from 2005Q4 to 2022Q1. The stationarity of the series is assessed using various unit root tests and the long-run cointegration analysis is performed using the ARDL bounds test method. In addition, Toda-Yamamoto causality test is applied to determine the causal link between the variables considered. In the study, GDP is chosen as the dependent variable to represent economic growth. The independent variables include funds disbursed by Islamic banks (loans), funds collected and total assets. Gross fixed capital formation, which represents fixed capital investments, is used as a control variable. The results of the ARDL Frontier Test indicate that funds collected and gross fixed capital formation have a significantly positive and significant effect on economic growth, whereas the effects of funds lent and total assets on economic growth are negative and significant. The Toda-Yamamoto causality test reveals that there is a unilateral causality link between funds disbursed and funds collected on GDP, whereas there is a bidirectional causality link between total assets and gross fixed capital formation and GDP. These results clearly demonstrate the importance of understanding the impact of Islamic banking on economic growth, especially in terms of fund allocation, sector selection and current economic conditions.

Keywords: Toda-Yamamoto, Islamic Banking, Economic Growth, Participation Bank, ARDL.

* This study is based from the master's thesis titled "The Effects of the Islamic Banking System on Economic Growth: The Case of Turkey", which was completed and published by the responsible author.

¹ Master, abdullahkurtaran@hotmail.com,  <https://orcid.org/0000-0003-1727-9549>

² Assoc. Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, mbslan@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-3783-4079>

1. GİRİŞ

Finansal piyasaların gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisine yönelik tartışmalar, 19. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır (Beuerle, 2016). İktisat literatüründe bu kavramlar arasındaki ilişki başlangıçta teorik bir arka plana sahipken, ilerleyen dönemlerde ampirik bir temel üzerine inşa edilmiştir (Jawad & Chrstian, 2019, s. 37-62). Bu kavramlar arasındaki korelasyonun yönü gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler bazında değerlendirildiğinde, uygulanan ekonomi politikaları bakımından farklılık gösterdiğinden elde edilen bulgular da farklı olmaktadır. Bu doğrultuda finans ve ekonomik büyüme ilişkisi, “arz öncüllü hipotez (*supply-leading hypothesis*)”, “talep takipli hipotez (*demand-following hypothesis*)”, “çift yönlü hipotez (*mutual dependence hypothesis*)” ve son olarak “kayıtsızlık/ilişkisizlik hipotezi (*indifference/non-association hypothesis*)” olmak üzere dört temel hipotez üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla ilgili hipotezler doğrultusunda literatür incelendiğinde, finansal piyasaların gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisi hususunda bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir.

Finansal piyasaların gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair ilk çalışma W. Bagehot (1873) tarafından ortaya konulmuştur. Bagehot, bankaların likidite sağlayarak, işlemleri kolaylaştırarak, tasarruf havuzunda biriken fonları ihtiyaç sahiplerine aktararak, piyasadaki güvenilir firmaları belirleyerek ve riskleri havuzlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunabileceğini iddia etmiştir (Işık, 2018, s. 41-56). J. Schumpeter (1911, 1934) ise çalışmasında, finansal piyasaların gelişiminde merkezi bir konuma sahip olan bankacılık sektörünün yatırım finansmanının etkinliğinde bir araç olarak görülebileceğini belirtmiştir. Schumpeter, bankacılık sektörünün tasarrufları harekete geçirme, yenilikçiliği teşvik etme ve dolayısıyla da ekonomik büyümenin itici gücü olma rolüne sahip olduğunu çalışmasında detaylı bir şekilde açıklamıştır (Schumpeter, 1934, s. 74). Bu fikir, iktisat literatüründe “arz öncülü” büyüme hipotezini analiz eden ilk çerçeve model olarak kabul görmektedir (Choong & Chan, 2011).

Robinson (1952), ilişkinin ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru olması gerektiğini belirterek “talep takipli” büyüme hipotezini öne sürmüştür. Robinson’a göre ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında nedensellik açısından tek yönlü bir ilişki mevcuttur ve bu nedenle de finansal sektör gelişimi ekonomik büyümeden etkilenmektedir (Robinson, 1952, s. 86). Patrick (1966) ise literatürdeki “arz öncüllü” ve “talep takipli” hipotezleri geliştirerek, finansal sektör gelişimi ile ekonomik büyüme arasında “çift yönlü” bir ilişki olabileceğini savunmuştur (Patrick, 1966, s. 174-189). Diğer bir yandan, finansal piyasaların gelişimi ile ekonomik büyüme olgusu arasında anlamlı bir korelasyon olmadığını iddia eden görüşler de mevcuttur. Örneğin Simon Kuznets (1955) ve Robert Lucas (1988), finansal gelişmenin uzun vadede ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olamayacağını ve her iki kavram arasındaki nedensellik ilişkisinin ilgili literatürde abartıldığını ileri sürmüşlerdir. İlişkisizlik hipotezini benimseyen Lucas ve destekçileri, finansal piyasaları geliştirmeye yönelik politikaların israfa yol açabileceğini iddia etmişlerdir (Darrat, 1999: s. 21).

Ekonomik büyüme ile ilişkilendirilen modeller arasında İslami finans sistemi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’deki İslami bankacılığın gelişimini ele alarak, bu gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Araştırma, giriş niteliğindeki birinci bölümle başlamış, ardından ikinci bölümde ampirik analizler yoluyla elde edilen bulgular, ilgili literatürle birlikte tablolar halinde özetlenmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmanın amacı ve kapsamı hakkında kapsamlı bir bilgilendirme yapılmıştır. Dördüncü bölümde, İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir ekonometrik model oluşturulmuş ve bu modelin analizleri gerçekleştirilmiştir. Beşinci bölüm, analiz sonuçlarını sunmakta ve çalışmayı sonuçlar ile tartışmalar ışığında tamamlamaktadır. Çalışmanın, literatüre, İslami bankacılık sektörüne ve Türkiye ekonomisine anlamlı katkılar sunması umulmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Teorik olarak finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve destekleyici bir etkiye sahip olması beklenir. Ancak Goaid ve Sassi (2011), inceledikleri ekonomilerdeki bazı durumlar nedeniyle olumsuz sonuçlara ulaşmış ve bunun nedenlerini ele almışlardır. Onlar, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini, bazı ülkelerdeki az gelişmiş finansal sisteme ve yüksek derecedeki finansal baskıya dayandırmaktadırlar. Ayrıca bu araştırmacılar tarafından bulunan sonuçlar, finansal sektörlerin yalnızca aracılık faaliyetlerinde bulunmasına ve finansal inovasyona yönelik çabaların göz ardı edilmesine de dayandırılmaktadır.

İslami finans ve bankacılık sistemi ile ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalar, araştırmacılar tarafından tercih edilen örneklem, analiz yöntemleri, bulgular ve son olarak geçerli hipotezler eşliğinde, literatürün bir derlemesi Tablo 1 ve 2’de gösterilmektedir.

Tablo 1.*Türkiye'de İslami Finans/İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Ampirik Çalışmalar*

Araştırmacı(lar)	Ülke-Dönem Periyodu	Analiz Yöntemi	Bulgular	Geçerli Hipotez
Ustaoglu, İncekara ve Yıldız (2013)	Türkiye 2003-2011	Regresyon Analizi, SPSS	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde pozitif bir eğilime rastlanmıştır.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Işık (2014)	Türkiye 2006Q1-2014Q1	JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, ikisi arasında çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır.	Çift Yönlü Hipotez
Çonkar, Canbaz ve Arifoğlu (2017)	Türkiye 2007Q3-2015Q3	Toda-Yamamoto Nedensellik	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde nedensellik bulunamamıştır.	İlişkisizlik Hipotezi
Atici (2018)	Türkiye 2008Q1-2018Q1	JJ Eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, İB'den ekonomik büyümeye doğru nedenselliğe ulaşılmıştır.	Arz Öncüllü Hipotez
Çakar, Karakaş ve Güngör (2018)	Türkiye 2005Q4-2016Q4	JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB ile ekonomik büyüme ilişkisine rastlanılmazken, ekonomik büyümeden İB'ye doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.	Talep Takipli Hipotez
Jobarteh ve Ergec (2017)	Türkiye 2005A12-2015A11	ARDL, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, İB'den ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğe ulaşılmıştır.	Arz Öncüllü Hipotez
Koçak (2018)	Türkiye 2005Q4-2015Q2	Hatemi-J Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, İB'den ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğe ulaşılmıştır.	Arz Öncüllü Hipotez
Kutlu ve Karamustafa (2019)	Türkiye 2006Q1-2017Q4	JJ Eşbütünleşme, FMOLS	İB ile ekonomik büyüme ilişkisine rastlanılmamıştır.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Bektaş ve Baykuş (2020)	Türkiye 2006Q1-2020Q2	Toda-Yamamoto Nedensellik	İB'nin sağladığı sektörel krediler ile ekonomik büyüme ilişkisinde nedenselliğe ulaşılmamıştır.	İlişkisizlik Hipotezi
Bozık (2020)	Türkiye 2006Q1-2017Q1	JJ eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB'nin kredi hacmi ile ekonomik büyüme ilişkisine rastlanılmamıştır.	İlişkisizlik Hipotezi
Bozkurt, Altıntaş ve Yardımcıoğlu (2020)	Türkiye 2005Q4-2016Q2	ARDL	İB'nin ilk dönemlerde ekonomik büyümeyi olumsuz, daha sonraki dönemlerde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği bulunmuştur.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Emek ve Düşünceli (2021)	Türkiye 2005Q4-2021Q1	ARDL	İB'nin özel sektöre sağladığı kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu bulunmuştur.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Sekmen (2021)	Türkiye 2005Q4-2018Q4	ARDL	KB'nin İB'ye göre ekonomik büyümeye daha fazla katkı sunduğu bulunmuştur.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Vural ve Kök (2022)	Türkiye 2005Q1-2020Q1	Toda-Yamamoto Nedensellik	İB'den ekonomik büyümeye doğru nedenselliğe ulaşılmıştır.	Arz Öncüllü Hipotez
Yılmaz ve Işık (2022)	Türkiye 2007Q2-2021Q4	Bootstrap Simetrik Nedensellik Hatemi-J Asimetrik Nedensellik, Hacker ve Hatemi-J	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde nedensellik bulunamamıştır.	İlişkisizlik Hipotezi

İB: İslami Bankalar, İF: İslami Finans, KB: Konvansiyonel Bankalar

Tablo 2.*Dünyada İslami Finans/İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Ampirik Çalışmalar*

Araştırmacı(lar)	Ülke-Dönem Perivodu	Analiz Yöntemi	Bulgular	Geçerli Hipotez
Furqani ve Mulyany (2009)	Malezya 1997Q1-2005Q4	Vektör Hata Düzeltme Modeli, JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Ekonomik büyümeden İB’ye doğru nedensellik bulunmuştur.	Talep Takipli Hipotez
Goaied ve Sassi (2010)	16 MENA ülkesi 1962-2006	Genelleştirilmiş Momentler Metodu	İF gelişimi ile ekonomik büyüme arasında cılız bir korelasyona rastlanmıştır.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Abduh ve Chowdhury (2012)	Bangladeş 2004Q1-2011Q2	JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, ikisi arasında çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır.	Çift Yönlü Hipotez
Yazdan ve Sadr (2012)	İran Endonezya 2000Q1-2010Q4	ARDL, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Panel Granger Nedensellik	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde çift yönlü nedensellik bulunmuştur.	Çift Yönlü Hipotez
Al-Oqool, Okab ve Bashayreh (2014)	Ürdün 1980-2012	Vektör Hata Düzeltme Modeli, JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, ikisi arasında çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır.	Çift Yönlü Hipotez
Ellahi ve Saghir (2014)	Pakistan 1980-2013	Vektör Hata Düzeltme Modeli JJ Eşbütünleşme	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde pozitif bir eğilime rastlanmıştır.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Tabash ve Dhankar (2014)	Katar 1990-2008	JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, ikisi arasında çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır.	Çift Yönlü Hipotez
Echchabi ve Azouzi (2015)	BAE 2004Q1-2011Q4	JJ Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde nedensellik bulunamamıştır.	İlişkisizlik Hipotezi
Hachicha ve Amar (2015)	Malezya 2000Q1-2011Q4	JJ Eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltme Modeli	İB’nin ekonomik büyümeyi etkilemediği bulunmuştur.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Majid ve Kassim (2015)	Malezya 1997Q3-2009Q2	ARDL, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Varyans Ayrıştırma, Granger Nedensellik	İF ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, İF’den ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur.	Arz Öncüllü Hipotez
Hasan, Maamor ve Abdullah (2016)	Ürdün, Kuveyt, Malezya, Suudi Arabistan 1990-2012	İki aşamalı Panel EKK	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde pozitif bir eğilime rastlanmıştır.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Kaleem, Mushtaq ve Arshed (2016)	Pakistan 2006Q1-2013Q1	ARDL, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik	İB ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, İB’den ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur.	Arz Öncüllü Hipotez
Tunay (2016)	19 İslam Ülkesi 2000-2013	Panel Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik	Ekonomik büyümeden İB’ye doğru nedensellik bulunmuştur.	Talep Takipli Hipotez
Zirek, Boz ve Hassan (2016)	İİT üyeleri 1999-2011	Panel VAR, Panel Sabit Etki Regresyonu	İF ile ekonomik büyüme ilişkisinde pozitif bir eğilime rastlanmıştır.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Zarrouk, Ghak ve Al Haija (2017)	BAE 1990-2012	JJ Eşbütünleşme, VAR modeli, Granger Nedensellik	İB ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamsız, İB’den ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur.	Arz Öncüllü Hipotez
Tabash (2018)	BAE 1990-2014	ARDL, Varyans Ayrıştırması, Granger Nedensellik	İF ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, İB’den ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur.	Arz Öncüllü Hipotez

Jawad ve Christian (2019)	24 Ülke 2004-2014	Panel sabit efekti, Panel eşbütünleşme, Panel Granger Nedensellik	İF ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, İB'den ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulunmuştur.	Arz Öncüllü Hipotez
Naz ve Gulzar (2020)	Bahreyn, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Katar 2006Q1-2015Q4	PMG-ARDL, Panel Granger Nedensellik	İB, ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, ikisi arasında çift yönlü nedenselliğe ulaşılmıştır.	Çift Yönlü Hipotez
Alafif ve Shaheen (2021)	Suudi Arabistan 1990-2015	ARDL	İB ile ekonomik büyüme ilişkisinde pozitif bir eğilime rastlanmıştır.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır
Kamarudin ve Kassim (2022)	Malezya 2007Q1-2019Q4	ARDL	İB finansmanın ekonomik büyümeyi olumsuz, İB mevduatlarının ise ekonomik büyümeyi olumlu etki yarattığı tespit edilmiştir.	Nedensellik çalışması yapılmamıştır

İB: İslami Bankalar, İF: İslami Finans, KB: Konvansiyonel Bankalar

Tablo 1 ve Tablo 2 sonuçlarına bakıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- ✓ İslami finansın/İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etkiye ilişkin ampirik araştırmaların henüz yeni bir inceleme konusu olduğu ve bundan dolayı da literatürde araştırma boşluğunun belirgin olduğu,
- ✓ Literatürde ulaşılan Türkiye'ye özgü ilgili çalışmaların (toplam 15 çalışma) %33,3'nde nedensellik analizi yapılmamıştır. İlişkisizlik/tarafsızlık hipotezini destekleyen çalışmaların arz yönlü hipotez ile kendi aralarında eşit yüzdeye (%26,66), talep yönlü hipotez ile çift yönlü hipotezlerin de kendi aralarında eşit yüzdeye (%6,66) sahip olduğu,
- ✓ Literatürde ulaşılan dünya üzerindeki ilgili çalışmaların (toplam 20 çalışma) %35'nde nedensellik analizine rastlanmamıştır. Çalışmaların %25'ni arz öncüllü, %10'unu talep takipli, %25'ni çift yönlü ve son olarak %5'ni ise ilişkisizlik/tarafsızlık hipotezi olduğu,
- ✓ Zaman serisi çalışmalarının tamamı geleneksel eşbütünleşme yöntemlerini kullandığı ve bu yöntemlerin çoğunluğunun yapısal kırılmaları dikkate almadığı gözlemlenmiştir.

Mevcut çalışmaların büyük bir kısmı, bu finansal sistemin ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkilerini derinlemesine incelemekten ziyade, yüzeysel analizlerle sınırlı kalmıştır. Sonuçlara bakıldığı zaman Türkiye ve dünya genelinde yapılan araştırmaların çoğu, nedensellik ilişkilerini yeterince sorgulamamış, yapısal kırılmaların rolünü ihmal etmiştir. Bu eksikliklerin giderilmesi, sadece akademik bilgi birikimini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda politika yapıcılar ve finansal kurumlar için de daha sağlam bir karar alma süreci sunacaktır. Bu çalışma, literatürdeki önemli boşluğu doldurmayı ve yapısal kırılmaların dâhil edildiği analizlerle alana kayda değer bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Türkiye'de faizsiz finans hususunda aktif olarak hizmet veren İslami bankalar (Katılım Bankaları) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Literatürde finansal piyasalar içerisinde ekonomik büyüme ile ilişkilendirilen modellerden biri de hiç şüphesiz İslami finans sistemidir. Bu çalışmada finansal piyasaların kapsamı, Türkiye'de İslami finans sistemi içerisinde yer alan İslami bankacılığın gelişimi ile sınırlandırılmış ve bu gelişimin Türkiye'nin ekonomik büyümesini nasıl ve ne ölçüde etkileyebileceği araştırma konusu edilmiştir. Araştırmanın bu alandaki mevcut çalışmalardan farkı ve haliyle literatüre katkısı, ilgili seriler arasındaki ilişkinin incelenen dönemde Türkiye'de iç ve dış şoklara bağlı olarak ortaya çıkan yapısal değişimler dikkate alınarak analiz edilmesidir. Ayrıca çalışmada, İslami bankaların kullandıkları toplam fonlar (toplam krediler), topladıkları toplam fonlar ve toplam aktiflerine ilişkin verilerin kullanılması da çalışmayı diğerlerinden ayırtmaktadır. Bu bağlamda ilgili literatür gözden geçirildiğinde, bu verilerden birini tercih eden çalışmalar olsa da bu verileri bir arada değerlendiren çalışmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu tercihler bu çalışmayı öteki çalışmalardan ayırmakta ve özgün kılmaktadır.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Veri Seti

Ekonometrik analiz için 2005Q4-2022Q1 dönemini kapsayan üçer aylık veriler (toplam 66 gözlem) kullanılmıştır. Çalışmadaki zaman diliminin bahsedilen dönemi kapsamının nedeni tez çalışmasından uyarlanmış olmasıdır. Çalışma analizinin 2005 yılında başlatılmasının nedeni ise istenilen içerikteki verilerin bu tarihten itibaren elde edilebilmiş olmasıdır.

Araştırmada, ekonomik büyümeyi temsil eden ve literatürde yaygın olarak kullanılan reel GSYH bağımlı değişken olarak belirlenmiştir (Abduh & Chowdhury, 2012; Çonkar vd., 2017; Furqani & Mulyany, 2009; Işık, 2014; Jobarteh & Ergec, 2017; Kaleem vd., 2016; Tunay, 2016; Ustaoglu vd., 2013). Bağımsız değişkenler olarak ise İslami bankalar tarafından kullanılan toplam fonlar (toplam krediler), toplanan toplam fonlar ve bankaların toplam aktif büyüklükleri dikkate alınmıştır. Bu seçim, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Reel GSYH, bir ekonominin genel sağlığını ve büyüme potansiyelini yansıtırken, İslami bankaların finansal faaliyetleri, bu büyümeye katkıda bulunan önemli faktörler olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca literatürde sıklıkla yer alan ve gayrisafi sabit sermaye oluşumu da kontrol değişkeni olarak çalışmaya eklenmiştir. Gayrisafi sabit sermaye, diğer değişkenlerin etkilerini izole etmek, politika analizlerini hassaslaştırmak ve modelin doğruluğunu artırmak için kontrol değişkeni olarak dâhil edilmiştir. Öte yandan 2020 yılının başından itibaren tüm dünyada etkisini hızlı arttıran Covid-19 kaynaklı salgının çok yönlü ekonomik şok etkilerini yakalayabilmek amacıyla çalışmaya dışsal değişken olarak bir kukla değişken de eklenmiştir.

Çalışmada kullanılan reel GSYH verileri mevsimsellikten arındırılmış olup, tüm sayısal değerler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)’in veri tabanından TL cinsinden alınmıştır. İslami bankaların kullandığı toplam krediler, toplanan fonlar ve gayrisafi sabit sermaye oluşumu verileri ise TL cinsinden olup, TCMB’nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) üzerinden elde edilmiştir. Son olarak, İslami bankaların toplam aktif değişkeninin değeri de TL olarak alınmış olup serinin verilerine BDDK veri tabanından ulaşılmıştır. Ekonometrik analizlerin yapılabilmesi için Eviews-10 paket programından yararlanılmıştır.

Tablo 3.

Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Veri Kaynağı
LOG_{gsyh}	Reel GSYH (milyon TL)	TÜİK
LOG_{topak}	Toplam aktifler (milyon TL)	BDDK
LOG_{topf}	Toplanan toplam fonlar (bin TL)	TCMB (EVDS)
LOG_{topk}	Kullandırılan toplam fonlar (toplam krediler) (bin TL)	TCMB (EVDS)
LOG_{gss}	Gayrisafi Sabit Sermaye oluşumu (bin TL)	TCMB (EVDS)
$dum1$	Kukla değişken	—

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Türkiye’deki İslami bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisi aşağıda oluşturulan bir fonksiyon yardımıyla araştırılacaktır:

$$LOG_{gsyh} = f(LOG_{topakt}, LOG_{topft}, LOG_{topkt}, LOG_{gss}) \quad (1)$$

Burada LOG_{gsyh} bağımlı değişken olarak ekonomik büyümeyi; LOG_{topakt} İslami bankaların toplam aktiflerini; LOG_{topft} İslami bankaların topladığı toplam fonları; LOG_{topkt} İslami bankaların kullandığı toplam kredileri ve LOG_{gss} ise gayrisafi sabit sermaye oluşumunu göstermektedir.

Veri setinin dinamik özelliklerinden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak ve daha etkin ampirik sonuçlar üretebilmek amacıyla değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Çalışmada serilerin kısa ve uzun vadeli

dinamiklerini incelemek amacıyla, literatürde sıkça başvurulan ve Pesaran vd. (2001) girişimi kapsamında geliştirilen ARDL Sınır Testi metodolojisi izlenirken, nedensellik çözümlemesini sınamak için Granger nedensellik analizine dayalı Toda-Yamamoto Nedensellik Testi tercih edilmiştir. Çalışmadaki seriler arasındaki ilişki şu şekilde modellenmiştir:

$$LOG_{gsyht} = \beta_0 + \beta_1 LOG_{topak_t} + \beta_2 LOG_{topf_t} + \beta_3 LOG_{topk_t} + \beta_4 LOG_{gss_t} + u_t \quad (2)$$

Burada β eğim parametrelerini, u_t ise hata terimini simgelemektedir.

4.2.1. Birim Kök Testleri

Bir serinin uzun dönemde nasıl geliştiğini anlayabilmek için, o serinin her dönemdeki değerlerinin yine serinin önceki dönemlerdeki değerleri ile regresyon analizine tabi tutulması gerekmektedir. Bu sebeptir ki ekonometrik analizlerde serilerin durağanlıkları birim kök testleri olarak bilinen metotlarla test edilmektedir. Durağanlık, bir seride ortalama ve varyansın zaman içerisinde değişmemesini ifade etmektedir. Dolayısıyla da bu durum durağan bir serinin birim kök içermediğine karşılık gelmektedir. Durağan olmayan serilerin analizinde sahte regresyon oluşabileceği için güvenilir bulguların elde edilemeyeceği de bilinen bir gerçektir (Gujarati & Porter, 2009, s. 740). İlgili literatür incelendiğinde, yapısal kırılmaları dikkate almayan çok sayıda birim kök testinin yanında yapısal kırılmaları dikkate alan önemli sayıda birim kök testinin de mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmada birim kök analizi için yapısal kırılmaları ihmal eden KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) ve PP (Philips-Perron) birim kök testleri ile yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran Zivot-Andrews birim kök testi tercih edilmiştir.

PP Birim Kök Testi

Dickey-Fuller testi, hata teriminin değişmeyen bir varyansa sahip olduğunu varsaymaktadır (Dickey & Fuller, 1981, s. 1057-1072). Buna karşılık, Philips (1987) ve Philips ve Perron (1988) ise parametrik olmayan yeni bir test geliştirmişlerdir (Phillips & Perron, 1988, s. 335-346). Bu test Dickey-Fuller tarafından yapılan varsayımı geliştirmekte ve hata terimindeki rassal şokların varyansı, otokorelasyonu ve dağılımı hakkında varsayımlarda bulunmaktadır. PP testi için model aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \hat{\alpha}y_{t-1} + \hat{\mu}_t \quad (3)$$

$$Y_t = \hat{\mu} + \hat{\alpha}y_{t-1} + \hat{\mu}_t \quad (4)$$

$$Y_t = \hat{\mu} + \hat{\beta} \left(t - \frac{1}{2} T \right) + \hat{\alpha}y_{t-1} + \hat{\mu}_t \quad (5)$$

Denklemlerde T gözlem sayısına, μ hata terimlerinin dağılımına, α ve β en küçük kareler (LS) regresyon katsayılarına karşılık gelmektedir. PP testinde hipotezler şu şekilde oluşturulmaktadır:

$$H_0: \delta = 0 \text{ (Seri durağan değildir)}$$

$$H_0: \delta < 0 \text{ (seri durağandır)}$$

KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından tasarlanan KPSS testinde, serideki deterministik trend kaldırılarak seri durağan hale getirilmektedir. KPSS testindeki birim kök hipotezi, standart testlerdeki hipotezlerden farklıdır. H_0 (boş) hipotezi serinin birim kök içermediğini, H_1 (alternatif) hipotezi ise serinin birim kök içerdiğini göstermektedir (Kwiatkowski vd., 1992, s. 159-178). Kwiatkowski vd. (1992) çalışmalarında elde ettikleri hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \sigma_u^2 = 0 \text{ (Boş hipotez, Seri durağandır)}$$

$$H_1: \sigma_u^2 \neq 0 \text{ (Alternatif hipotez, Seri durağan değildir)}$$

Kwiatkowski vd. (1992), çalışmalarındaki hipotezleri test etmek için kullandıkları kritik değerleri Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier-LM) ile elde etmişlerdir. KPSS testi, serinin deterministik bir trend (eğilim) çevresinde durağan olmasını ileri süren H_0 (boş) varsayımını test etmek amacıyla yürütülmektedir. Deterministik trendde, sıfır varyanslı bir rastgele yürüyüş için LM istatistiği aşağıdaki şekilde elde edilmektedir. (Kwiatkowski vd., 1992, s. 159-178):

$$\hat{\eta}_\mu = T^{-2} \sum_{l=1}^T \frac{s_l^2}{s^2(l)} \quad (6)$$

Zivot ve Andrews Birim Kök Testi

Yapısal kırılmaların göz ardı edildiği birim kök testleri, aslında birim kök bulunmayan serilerde yanlış birim kök tespiti yapabilmektedir. Bu sebeple, zaman serilerinde yapısal kırılmaları göz önüne alan birim kök testlerinin uygulanması önerilmektedir. Zivot & Andrews (1992), çalışmalarında Perron'un (1989) yapısal kırılmaların dışsal (egzojen) olduğu varsayımını eleştirmişlerdir; bu eleştiriyi takiben, Perron'un verilerini kullanarak yapısal kırılma noktasının aslında içsel (endojen) olarak tahmin edilmesi gerektiği yönünde bir hipotez geliştirmişlerdir ve bu hipotez doğrultusunda içsel kırılma noktalarının analizin sonuçlarını nasıl etkilediğini göstermeyi amaçlamışlardır (Zivot & Andrews, 1992, s. 251-270).

Zivot-Andrews testi için H_0 (boş) hipotezi serilerin durağan olmadığını, buna karşılık H_1 (alternatif) hipotezi ise serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir. Sonuçlanan test istatistiği mutlak terimde kritik değerden küçük olduğunda H_0 (boş) hipotezi reddedilemez, yani serinin durağan olmayacağı söylenebilir. Öte yandan, test istatistiği mutlak terimde kritik değerden büyükse, bu durumda seri durağandır ve H_1 (alternatif) hipotezi kabul edilir. Testler sonucunda H_0 (boş) hipotezi reddedilemezse serinin durağanlaşmadığına, başka bir ifadeyle birim kök içerdiğine karar verilir ve serinin fark alınması suretiyle birim kök analizine devam edilir. (Zivot & Andrews, 1992, s. 251-270).

Zivot ve Andrews birim kök testi, üç ayrı model kullanılarak analiz edilmektedir. Bu modellerden Model A, yalnızca sabit konumda, Model B yalnızca trendde ve son olarak Model C ise hem sabit konumda hem de trendde kırılmalara olanak tanımaktadır.

Model A (Sabit)

$$y_t = \mu^A + \alpha^A y_{t-1} + \beta^A t + \theta^A DU_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j^A \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Model B (Trend)

$$y_t = \mu^B + \alpha^B y_{t-1} + \beta^B t + \theta^B DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j^B \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Model C (Sabit ve Trend)

$$y_t = \mu^C + \alpha^C y_{t-1} + \beta^C t + \theta^C DU_t(\lambda) + \gamma^C DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j^C \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$DU(\lambda) = \begin{cases} 1 & t > T_b \\ 0 & t \leq T_b \end{cases}$$

$$DT(\lambda) = \begin{cases} t - T\lambda & t > T\lambda \\ 0 & t \leq T_b \end{cases}$$

Burada Δ ; fark parametresini, λ ; kırılma noktasını, ε ; hata terimini, DU_t ; sabitte kırılmayı ve DT_t ise eğimdeki kırılmayı ifade eden kukla değişkenleri göstermektedir.

$t = 1, 2, 3, \dots, T$ zamanı, T_b kırılma tarihini ve $\lambda = T_b/T$ kırılma noktasını temsil etmektedir.

4.2.2. ARDL Sınır Testi

Zaman serilerinin genellikle durağan olmadığı bilinmektedir ki bu durum Johansen & Juselius (1990, s. 170) tarafından da vurgulanmaktadır. Zaman serilerinde durağandırlık, analizlerde sahte regresyon sorunlarına yol açmaktadır ve bu durum ekonometrik analizlerde önemli bir güçlük teşkil etmektedir. Bu nedenle, zaman serileri analiz edilirken bu sorunların göz önünde bulundurulması ve uygun yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmacılar, seviyelerinde durağan olmadığını tespit ettikleri zaman serilerinin aslında durağan bir bileşimi olabileceği ve bunun ekonometrik yöntemlerle belirlenebileceği düşüncesiyle eşbütünleşme analizine başvurmaktadır (Eriçok & Yılancı, 2013, s. 95). Eşbütünleşme analizleri, iki veya daha fazla durağan olmayan zaman serisi arasındaki uzun vadeli denge ilişkilerini incelemek için kullanılan istatistiksel yöntemlerdir. Bu yöntemler, uzun vadede veya belirli bir zaman diliminde, durağan olmayan zaman serileri arasında var olabilecek korelasyonu test etmeyi amaçlamaktadır (Işık vd., 2004, s. 325-340). Bu şekilde, ekonometrik analizlerde

karşılaşılan sahte regresyon sorununun üstesinden gelinmesi ve seriler arasındaki uzun vadeli ilişkilerin doğru bir şekilde belirlenmesi sağlanmaktadır.

Literatürde seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini sınamak için birden fazla eşbütünlüşme yöntemine başvurulmaktadır. Bu yöntemlerden Engle-Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) en sık tercih edilenler arasında yer almaktadır. Ancak bu yöntemler, tüm değişkenlerin aynı mertebeden durağan olmasını dikkate almaktadır. Bu durum çoğu zaman araştırmacıların serilerin farkını alarak analiz yapmasını zorunlu kılmaktadır. Serilerin farkının alınması ise uzun vadede bilgi kaybına yol açmaktadır (Pesaran vd., 2001, s. 289-326). Bu sorun, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ve değişkenlerin hangi mertebeden durağan olduğuna bakılmaksızın eşbütünlüşmeye izin veren ARDL sınır testi yaklaşımı ile aşılabilmektedir.

ARDL sınır testi yaklaşımı genel olarak üç aşamadan oluşmaktadır. İlk etapta, modeldeki seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi sınır testi ile sınanmaktadır. Seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin bulunması halinde ikinci adımda uzun dönem esneklikleri, üçüncü adımda ise kısa dönem esneklikleri elde edilerek denklemler tahmin edilmektedir (Narayan & Smyth, 2006, s. 332-342). Hesaplanan F istatistiğinin kritik değerin üst sınırından büyük olması durumunda, eşbütünlüşme ilişkisinin olmadığını belirten H_0 (boş) hipotezi reddedilir ve bu da değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Hesaplanan F istatistiğinin kritik değerin alt sınırından küçük olması H_0 (boş) hipotezinin reddedilemeyeceğini yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra, hesaplanan F istatistiğinin alt ve üst kritik değer arasında bulunması ise sınır testinin kesin olmadığını göstermektedir (Pesaran vd., 2001, s. 289-326). Bu test için ilgili hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = \beta_9 = \beta_{10} = 0 \text{ (Eş bütünlüşme yoktur)}$$

$$H_1: \beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq \beta_9 \neq \beta_{10} \neq 0 \text{ (Eş bütünlüşme vardır)}$$

ARDL sınır testi, aşağıda verilen ve çalışma verileri ile uyumlu hale getirilen matematiksel denklem aracılığı ile tahmin edilecektir.

$$\begin{aligned} \Delta LOG_{gsh_t} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta LOG_{gsh_{t-i}} + \sum_{i=0}^p \beta_{2i} \Delta LOG_{topak_{t-i}} \\ & + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} \Delta LOG_{topf_{t-i}} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} \Delta LOG_{topk_{t-i}} + \sum_{i=0}^p \beta_{5i} \Delta LOG_{gss_{t-i}} + \beta_6 LOG_{gsh_{t-1}} \\ & + \beta_7 LOG_{topak_{t-1}} + \beta_8 LOG_{topf_{t-1}} + \beta_9 LOG_{topk_{t-1}} + \beta_{10} LOG_{gss_{t-1}} + \delta_{dum1_t} \\ & + \mu_t \end{aligned} \quad (10)$$

Denklemdaki Δ ; fark operatörünü, p ; en uygun gecikme uzunluklarını, β_0 , sabit terimi, β_{1i} , β_{2i} , β_{3i} , β_{4i} , β_{5i} ; kısa dönem, β_6 , β_7 , β_8 , β_9 , β_{10} ise uzun dönem dinamiklerini, δ ; kukla değişkenini (dummy variable) ve μ_t ise hata terimini simgelemektedir.

Değişkenler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisi varsa (H_0 (boş) hipotezi reddedilirse) ikinci adım olan uzun dönem ilişkisine geçilmektedir. Uzun dönem ilişkisinin araştırılması amacıyla kurulan ve çalışma verileri ile uyumlu hale getirilen ARDL modelinin matematiksel denklemi şu şekildedir:

$$\begin{aligned} \Delta LOG_{gsh_t} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta LOG_{gsh_{t-i}} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta LOG_{topak_{t-i}} \\ & + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} \Delta LOG_{topf_{t-i}} + \sum_{i=0}^k \beta_{4i} \Delta LOG_{topk_{t-i}} + \sum_{i=0}^r \beta_{5i} \Delta LOG_{gss_{t-i}} + \delta_{dum1_t} \\ & + \mu_t \end{aligned} \quad (11)$$

Denklemden yer alan p , m , n , k , r ; en uygun gecikme uzunluklarını temsil etmektedir.

Üçüncü ve son adımda senaryodaki değişkenlerin kısa dönemli korelasyonu, ARDL tabanlı Hata Düzeltme Modeli (ECM) ve verilere göre uyarlanmış aşağıdaki matematiksel denklem kullanılarak kestirilmektedir.

$$\begin{aligned} \Delta LOG_{gsyh}_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta LOG_{gsyh}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta LOG_{topak}_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} \Delta LOG_{topf}_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{4i} \Delta LOG_{topk}_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{5i} \Delta LOG_{gss}_{t-i} + \delta_{dum1}_t + \alpha_{ecm}_{t-1} \\ & + \mu_t \end{aligned} \quad (12)$$

Denklemdaki α ; kısa dönem kaynaklı şokların uzun dönem denge değerine ne sürede geri döneceğini gösteren hata düzeltme teriminin katsayısını simgelemektedir.

4.2.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, nedensellik ilişkisinin de araştırılması açısından önemli bir faktör olduğu anlamına gelmektedir. Ekonometrik incelemelerde, serilerin nedensellik ilişkisini saptamak için çeşitli test teknikleri geliştirilmiştir. Bunlardan en bilindiği de standart Granger nedensellik analizidir. Granger (1969) nedensellik analizi, sahte regresyonu ortadan kaldırmak için birim kök içeren yani durağan olmayan serilerin durağan hale geldikten sonra analiz sürecine dâhil edilmesini öngörmektedir. Öte yandan Toda ve Yamamoto (1995) ise serilerin durağanlık derecesine karşı duyarlı olmayan bir nedensellik analizi geliştirmişlerdir. Diğer bir ifade ile Toda ve Yamamoto (1995), serilerin durağanlığını dikkate almaksızın seviye değerlerini kullanan bir testin gelişimine önayak olmuşlardır. Temel dayanağı klasik Granger nedensellik analizi olan Toda-Yamamoto nedensellik analizinde seriler direkt olarak seviye değerleri ile analize dâhil edilmekte ve bu sayede serilerin enformasyon kaybına uğramaması sağlanabilmektedir. Dolayısıyla bu test, geleneksel Granger (1969) metoduna göre daha istikrarlı sonuçlar üretebilmektedir.

Toda ve Yamamoto'nun (1995) geliştirdiği nedensellik testi, üç ana aşamadan oluşmaktadır (Öztürk, 2008, s. 85-98). İlk aşamada, seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için maksimum bütünleşme derecelerinin tespiti amacıyla birim kök testleri uygulanır. İkinci aşamada, kısıtsız Vektör Otoregresyon (VAR) modeli kullanılarak uygun gecikme uzunluğu (p) belirlenir. Bu süreçte, modele sabit terim ve yapısal kırılmaları temsil eden kukla değişkenler de eklenir ve modelin tahmini yapılır; ayrıca, VAR modelinde otokorelasyon sorunu olmaması gerekmektedir. Analizin son etabında ise değişkenlerin maksimum bütünleşme dereceleri dikkate alınarak kısıtlanmamış bir VAR ($p+d_{max}$) modeli öngörülmektedir. Bu model, görünüşte ilişkisiz regresyon yöntemi kullanılarak kestirilmektedir. Bu prosedür yardımıyla Türkiye'deki İslami bankacılık sistemi ve ekonomik büyüme olguları arasındaki nedensellik bağı, $p=4$ optimum gecikme uzunluğu ve $d_{max}=1$ bütünleşme derecesiyle VAR(5) modeli üzerinden incelenmiştir. Tahmin edilen kısıtsız VAR ($p+d_{max}$) modelinin adaptif versiyonu şu şekildedir:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{1t} \quad (13)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1(i+d)} X_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \varepsilon_{2t} \quad (14)$$

Bu bağlamda, hipotezlerin p gecikme uzunluğu serbestlik dereceli Ki-kare (Chi-squared) (χ^2) dağılımını gösterdiği ve değişkenlerin bütünleşme derecesini ifade eden (d_{max}) değerinin sınamaya dâhil edilmediği bir yapı söz konusudur; burada α ve β katsayıları, ilgili değişkenlerin katsayılarını temsil etmektedir. Test prosedürüne göre temel hipotez reddedildiğinde, bu durum X_t değişkeninin Y_t değişkeni üzerinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Öte yandan alternatif hipotez reddedildiğinde ise bu kez Y_t değişkeninin X_t değişkeni üzerinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde hipotezlerin reddedilme durumlarına göre değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi tek yönlü olarak belirlenmektedir (Toda & Yamamoto, 1995, s. 225-250). Bunların yanı sıra her iki hipotezin de reddedilmesi durumunda da çift yönlü bir nedensellik bağına varıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum ayrıntılı olarak ele alındığında Bektaş ve Baykuş'un (2020, s. 244-258) çalışmalarında belirttikleri gibi, hipotezlerin reddedilme durumlarına göre değişkenler arasında farklı nedensellik ilişkilerinin ortaya çıkabileceği ve bu ilişkilerin analiz edilmesiyle ekonometrik modellerde önemli çıkarımlar yapılabileceği sonucuna varılmaktadır.

Teoriye uygun olarak modelin belirlenmesinde İslami bankacılığı temsil eden değişkenler (LOG_{topak} , LOG_{topf} , LOG_{topk}) ile kontrol değişkeni olarak kullanılan LOG_{gss} ve ekonomik büyümeyi simgeleyen LOG_{gsyh} değişkeni arasındaki birebir nedensellik ilişkisinin incelenmesi şu şekilde olacaktır:

$$LOG_{gsyh} = f(LOG_{topak}, LOG_{topf}, LOG_{topk}, LOG_{gss}) \quad (15)$$

Bu fonksiyonel bağlantının VAR(5) modeline dayalı Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi denkleminde, dışsal değişken olarak bir kukla değişken (*dum1*) de eklenmiştir. Modelin denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned}
 LOGgsyht = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} a_i LOGgsyht_{t-i} \\
 & + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_i LOGtopak_{t-i} \\
 & + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \delta_i LOGtopf_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \theta_i LOGtopk_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} LOGgss_{t-i} + \phi dum1_{t-i} \\
 & + \varepsilon_{1t}
 \end{aligned} \tag{16}$$

5. AMPİRİK BULGULAR

5.1. Birim Kök Test Sonuçları

Tablo 5'te, PP ve KPSS kök testlerinin sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 5.

PP ve KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

PP Birim Kök Test Sonuçları				
Değişkenler	Düzye Değer I(0)		Birinci Fark I(1)	
	Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
<i>LOGgsyh</i>	3.245 (1.0000)**	3.494 (1.0000)**	-5.871 (0.0000)***	-6.624 (0.0000)***
<i>LOGtopak</i>	0.661 (0.9904)	0.697 (0.9689)	-7.385 (0.0000)***	-7.378 (0.0000)***
<i>LOGtopf</i>	1.803 (0.9997)	0.754 (0.9996)	-7.290(0.0000)***	-7.522 (0.0000)***
<i>LOGtopk</i>	-0.289 (0.9202)	-1.737 (0.7230)	-5.123 (0.0001)***	-5.049 (0.0007)***
<i>LOGgss</i>	1.632 (0.9995)	-3.560 (0.0118)**	-14.468 (0.0000)***	-15.041 (0.0001)***
Kritik Değerler				
%1	-3.53487	-4.105534	-3.53487	-4.105534
%5	-2.90692	-3.480463	-2.90692	-3.480463
%10	-2.59101	-3.168039	-2.59101	-3.168039
<i>Not: ***, %1 ve **, %5 önem düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki sayısal ifadeler ise olasılık değerlerini göstermektedir. PP birim kök testi için Bartlett Kernel yöntemi ve bant genişliğini belirlemek için Newey-West Bant Genişliği kriteri esas alınmıştır.</i>				
KPSS Birim Kök Test Sonuçları				
Değişkenler	Düzye Değer I(0)		Birinci Fark I(1)	
	Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
LM İstatistiği				
<i>LOGgsyh</i>	1.053 (3)***	0.231 (3)***	0.572 (3)	0.163 (3)
<i>LOGtopak</i>	1.045 (3)***	0.126 (3)	0.289 (3)	0.197 (7)
<i>LOGtopf</i>	1.035 (3)***	0.141 (3)	0.433 (3)	0.210 (7)
<i>LOGtopk</i>	1.041 (3)***	0.160 (3)	0.249 (3)	0.214 (7)
<i>LOGgss</i>	1.048 (3)***	0.125 (3)	0.337 (3)	0.136 (3)
Kritik Değerler				
%1	0.739000	0.216000	0.739000	0.216000
%5	0.463000	0.146000	0.463000	0.146000
%10	0.347000	0.119000	0.347000	0.119000
<i>Not:***, H₀ (boş) hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Farklı bir anlamla ***, değişkenlerin durağan olmadığını ve dolayısıyla da birim kök içerdiğini göstermektedir. KPSS birim kök testi için Bartlett Kernel yöntemi kullanılmıştır. Parantez içindeki değerler, uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.</i>				

Tablo 5’te PP birim kök testinde, düzey değer sabit modelde $LOGgsyh$ değişkeni hariç kalan tüm değişkenlerin durağan olmadığı, KPSS birim kök testinde ise tüm değişkenlerin düzey değerinde sabit modele göre durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan düzey değer sabit-trendli modele göre PP birim kök testinde $LOGgsyh$ ve $LOGgss$ değişkeninin durağan olduğu, KPSS birim kök testinde ise $LOGgsyh$ değişkeninin durağan olmadığı görülmektedir. Her iki test için birinci farkı alındığında serilerin %1 önem düzeyinde durağanlaştığı gözlemlenmiştir. Modelde kullanılan değişkenlerin birim kök içerip içermediğini daha iyi anlayabilmek için yapısal değişiklikleri de dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi yapılmıştır. Teste ait bulgular Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6.*Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları*

	Model A (Sabitte Kırılmalı Model)		Model B (Trendde Kırılmalı Model)		Model C (Sabit ve Trendde Kırılmalı Model)	
	t-istatistiği	Kırılma dönemi	t-istatistiği	Kırılma dönemi	t-istatistiği	Kırılma dönemi
Düzye Değer I(0)						
$LOGgsyh$	1.95 (1)	2019:Q3	-1.30 (1)	2019:Q3	-1.43 (1)	2019:Q3
$LOGtopak$	-1.67 (1)	2014:Q1	-2.35 (1)	2019:Q3	-2.31 (1)	2018:Q4
$LOGtopf$	-0.91 (1)	2019:Q3	-2.27 (1)	2019:Q1	-2.25 (1)	2015:Q4
$LOGtopk$	-2.91 (1)	2014:Q1	-2.53 (1)	2019:Q3	-2.74 (1)	2018:Q4
$LOGgss$	-2.38 (8)	2010:Q4	-2.88 (1)	2009:Q2	-3.04 (1)	2010:Q2
Birinci Fark I(1)						
$\Delta LOGgsyh$	-3.15 (1)	2012:Q1	-4.807 (1)***	2019:Q2	-5.60 (1)***	2019:Q2
$\Delta LOGtopak$	-9.17 (2)***	2018:Q1	-10.01 (2)***	2016:Q4	-10.14 (2)***	2015:Q4
$\Delta LOGtopf$	-9.05 (4)***	2019:Q1	-5.99 (1)***	2016:Q2	-6.27 (1)***	2016:Q4
$\Delta LOGtopk$	-6.06 (1)***	2019:Q2	-6.62 (1)***	2016:Q4	-6.63 (1)***	2014:Q1
$\Delta LOGgss$	-13.91 (1)***	2012:Q1	-14.38 (1)***	2019:Q2	-14.63 (1)***	2018:Q4

*Not: Tüm kritik değerler, Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır. Δ simgesi, değişkenlerin farklarının alındığını göstermektedir. Parantez içindeki değerler, uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. ***, %1 anlamlılık düzeyinde yapısal kırılmalarla birlikte serilerin durağanlığını ifade etmektedir.*

Model A kritik değerler: 1%; -5.34, 5%; -4.93, 10%; -4.58
Model B kritik değerler: 1%; -4.80, 5%; -4.42, 10%; -4.11
Model C kritik değerler: 1%; -5.57, 5%; -5.08, 10%; -4.82

Yapısal kırılmaların serilerin bütünleşme derecesi üzerindeki etkileri dikkate alındığında, Tablo 6’daki sonuca göre tüm modellerde H_0 (boş) hipotezi reddedilemediğinden tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadığına karar verilmiş ve var olan hipotez doğrultusunda serilerin birinci farkı alınarak birim kök analizine devam edilmiştir. Serilerin birinci farkları alındıktan sonra A modeldeki $LOGgsyh$ değişkeni ($LOGgsyh$ değişkeni max 10 gecikme uzunluğu da dâhil olmak üzere tüm gecikmelerde durağanlaşmamıştır) hariç bütün modellerde serilerin tümünün durağan hale geldiği gözlemlenmiştir. Bu durum, ekonomik serilerin yapısal kırılmalar içerdiği ve bu kırılmaların dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda tabloya göre, $LOGgsyh$ için kırılma 2009 yılında yaşanmış olup, bu dönemde küresel finans krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri belirgin hale geldiği düşünülmektedir. $LOGtopak$ ve $LOGtopf$ için kırılma 2018 yılında görülmüş, bu dönemdeki kur şokları ve ekonomik belirsizlikler bankaların aktif yapıları üzerinde önemli değişimlere yol açmış olduğu söylenebilmektedir. $LOGtopk$ ve $LOGgss$ için ise 2013 yılı kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihlerdeki politik ve ekonomik gelişmeler, bankaların fon dağıtımı ve sabit sermaye yatırımlarında belirgin bir kırılmaya neden olduğu düşünülmektedir. Bu yapısal kırılmalar, ekonomik göstergelerin farklı dönemlerde önemli şoklar yaşadığını ve bu şokların Türkiye’nin ekonomik büyümesi ve banka faaliyetleri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Yapısal kırılma dönemleri, ilgili ekonomik olayların veya krizlerin etkisini yansıtabileceğinden analizde kritik bir öneme sahiptir. Bu tür senaryolarda, sahte regresyon sorununun çözümü için eşbütünleşme analizi tavsiye edilmektedir. Zivot-Andrews birim kök testi sonucunda, durağan olmayan zaman serileri arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmesi halinde, ilgili değişkenlerin düzey değerleri ile yapılan regresyon istatistiksel olarak anlamlı olacaktır (Koçak, 2014, s. 62-73). Buna göre birim kök testi sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, değişkenlerin durağanlık dereceleri uygulanan birim kök testine göre değiştiğinden ve ikinci bir fark işlemi alınmadığından, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi inceleyen ARDL sınır testinin modellenmesi çalışmada uygun görülmüştür.

5.2. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Serilerin farklı seviyelerde durağan olması ve birim kök testleri sonuçlarında ikinci bir farkın alınmaması Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır. ARDL sınır testinin uygulanabilmesi için öncelikle modele uygun gecikme uzunluğuna karar verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) bağlı olarak en ideal gecikme uzunluğu 7 olup, kısıtsız sabit ve trendsiz hata düzeltme modeli ile *dum1* kukla değişkeni de dışsal değişken olarak modele dâhil edilmiş ve ARDL (1, 0, 3, 0, 6) modeli öngörülmüştür.

Tablo 7.

ARDL (1, 0, 3, 0, 6) Sınır Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	k
F-İstatistiği	10.99	4
Kritik Değer Sınırları		
Anlamlılık	Alt Sınır	Üst Sınır
%10	2.20	3.09
%5	2.56	3.49
%1	3.29	4.37

Not: k, bağımsız değişken sayısını göstermektedir. Kritik değerler Pesaran vd. (2001)'den alınmıştır. Değerler %1 anlamlılık düzeyine göre hesaplanmıştır.

Tablo 7'deki test sonuçları, F-istatistiğinin (10,99) %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerden yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, H_0 hipotezinin reddedilip H_1 hipotezinin kabul edilmesiyle modelde eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır.

Analiz sonuçlarının güvenilirliği bakımından büyük önem arz eden, ARDL sınır testine ait tanısıl (diagnostik) test sonuçları ise Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8.

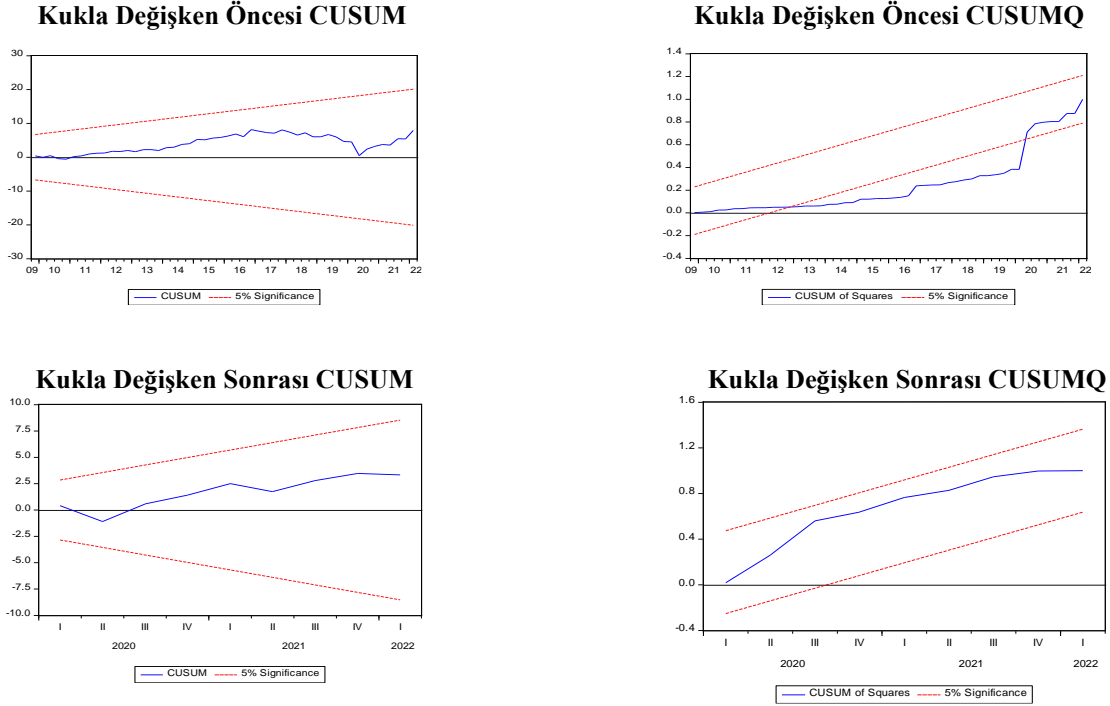
ARDL (1, 0, 3, 0, 6) Modeli için Tanısıl (Diagnostik) Test Sonuçları

Testler	Hesaplanan İstatistik Değer	Olasılık
Jarque-Bera Testi	1.2267	0.5415*
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi	1.6476	0.4387*
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey (χ^2_{BG})	19.8071	0.2290*
Ramsey Reset Test	3.8956	0.0550*
R^2	0.9991	-
Düzeltilmiş R^2	0.9988	-
F-İstatistiği	3209.804	0.0000

*Not: *, %5 önem düzeyindeki istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo 8 incelendiğinde, tahmin edilen modelin değişen varyans (Breusch-Godfrey Testi) ve otokorelasyon (χ^2_{BG}) sorunu olmadığı, ayrıca hata teriminin normal dağılıma sahip olduğu (Jarque-Bera Testi) ve model kurma hatasının (Ramsey Rest testi) bulunmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, ARDL (1, 0, 3, 0, 6) modelindeki yapısal kırılmaları teşhis edebilmek için Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ testlerinden yararlanılmıştır. CUSUM ve CUSUMQ istatistik değerlerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırlar içinde kalması, modelde uzun dönem katsayıların istikrarlı olduğunu ve dolayısıyla H_0 hipotezinin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Ancak, bu testler kritik sınırların dışında ise, katsayıların istikrarsız olduğu ve H_0 hipotezinin reddedildiği sonucuna varılmaktadır (Koçak, 2014, s. 62-73). Analizlerde elde edilen bulgulara göre, CUSUM testinde hata terimlerinin belirlenen %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırlar içinde kaldığı ancak CUSUMQ testinde hata terimlerinin karesinin bu sınırların dışına çıktığı görülmüştür. Bu yapısal kırılmanın Covid-19 salgını kaynaklı olduğu düşünülmekte ve bu durumu düzeltmek için 2019Q4-2021Q4 dönemine dışsal bir kukla değişken (*dum1*) eklenmiştir. Kukla değişken yapısal kırılma periyodunda 1 (bir), diğer tüm periyotlarda ise 0 (sıfır) değerini alacak şekilde ayarlanmıştır. Bu sayede kukla değişken, yapısal kırılmanın etkilerini net bir şekilde ortaya koyabilmektedir. Kukla değişkenin eklenmesiyle model artıklarının kritik sınırlar içinde kaldığı ve modelin kararlı hale geldiği gözlemlenmiştir. Modelin istikrarını gösteren CUSUM ve CUSUMQ test grafiklerinin kukla değişken öncesi ve kukla değişken sonrası grafiksel gösterimi aşağıda gösterilmektedir:

**Tablo 9.**

ARDL (1, 0, 3, 0, 6) Modeli için Uzun ve Kısa Dönem Katsayı Sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık
<i>LOGtopk</i>	-0.4420	0.1146	-3.8547	0.0004*
<i>LOGtopf</i>	0.9212	0.0794	11.5960	0.0000*
<i>LOGtopk</i>	-0.3019	0.0875	-3.4501	0.0013*
<i>LOGgss</i>	0.7175	0.0303	23.6564	0.0000*
<i>C</i>	0.2503	0.4527	0.5529	0.5832
Kısa Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	T-İstatistiği	Olasılık
<i>D(LOGtopk)</i>	-0.0473	0.0856	-0.5522	0.5836
<i>D(LOGtopf)</i>	0.2814	0.0748	3.76016	0.0005*
<i>D(LOGtopf(-1))</i>	-0.2706	0.0661	-4.0945	0.0002*
<i>D(LOGtopf(-2))</i>	-0.3008	0.0625	-4.8099	0.0000*
<i>D(LOGgss)</i>	0.3774	0.0359	10.5105	0.0000*
<i>D(LOGgss(-1))</i>	-0.1481	0.0497	-2.9754	0.0048*
<i>D(LOGgss(-2))</i>	-0.1654	0.0393	-4.2078	0.0001*
<i>D(LOGgss(-3))</i>	-0.0430	0.0312	-1.3746	0.1764
<i>D(LOGgss(-4))</i>	-0.1700	0.0328	-5.1714	0.0000*
<i>D(LOGgss(-5))</i>	-0.1519	0.0374	-4.0562	0.0002*
<i>dum1</i>	-0.0371	0.0055	-6.7485	0.0000*
<i>ECT(-1)*</i>	-0.9886	0.1151	-8.5823	0.0000*

Not: Olasılık değerlerinde *, %5 önem düzeyindeki istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir. ECT(-1), Hata düzeltme katsayısını göstermektedir.

Tablo 9’da uzun dönem katsayısına göre sabit terim hariç geriye kalan tüm değişkenlerin katsayı tahminlerinin olasılık değerlerinin %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Tablo 9’a göre *LOGtopk* değişkeninde %1’lik bir artış, diğer tüm değişkenler sabit kaldığında, GSYH’de %0,30’luk bir azalmaya neden olmaktadır. Benzer şekilde *LOGtopk*’teki %1’lik bir artış, GSYH’de %0,44’lük bir gerilemeyle sonuçlanmaktadır. Öte yandan *LOGgss*’te %1’lik bir artış, GSYH’de %0,71 oranında bir artış sağlarken, *LOGtopf*’teki %1’lik bir artış, GSYH’yi yaklaşık %0,92 oranında artırmaktadır.

Kısa dönem sonuçlarına göre, ECT(-1) katsayısı -0,98 olarak hesaplanmıştır. Bu katsayının 1'den küçük negatif bir değer aldığı ve %5'ten düşük bir olasılık değerine sahip olduğu gözlemlenmiştir, bu da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu katsayı, uzun dönem periyoduyla birlikte hareket eden seriler arasındaki kısa dönem sapmaların 1,02 (1/0,98) çeyrek dönem sonra tekrar uzun dönemde dengeye ulaşacağını göstermektedir. Başka bir ifadeyle bu katsayı, uzun dönemde mevcut değişkenler arasındaki %1'lik bir sapmanın bir sonraki dönem periyodunda %98 oranında düzeleceğini göstermektedir. Tablo 9'da, $D(LOGtopk)$ ve $D(LOGgss(-3))$ hariç, kukla değişken ($dum1$) dâhil olmak üzere diğer tüm değişkenlerin %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Tablonun incelenmesi sonucunda, $LOGtopf$ ve $LOGgss$ değişkenlerinin seviyelerindeki artışın dışında, tüm değişkenlerin tüm gecikme değerlerinde kısa vadede $LOGgssyh$ üzerinde negatif etkiler yarattığı görülmektedir. Bu bulgu, değişkenler arasında uzun dönemle paralellik olduğuna işaret etmektedir.

Birim kök testi sonuçları, değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, toplam kredilerin GSYH üzerindeki etkisinin her iki dönemde de anlamlı ve negatif olduğu bulgusu, Toda-Yamamoto nedensellik analizinin tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur.

5.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Çalışmada Toda-Yamamoto nedensellik çözümlemesini yapabilmek için kısıtlanmamış Vektör Otoregresyon (VAR) modelinden yararlanılarak optimum gecikme uzunluğu saptanmıştır. VAR modeli için ulaşılan sonuçlar Tablo 10'da gösterilmektedir. VAR modelinin oluşturulması ve optimum gecikme (p) seviyesinin belirlenmesi sürecinde, çeşitli yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bu yöntemler arasında ardışık olarak modifiye edilmiş Likelihood Oranı (LR) test istatistiği, son tahmin hatası kriteri (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri bulunmaktadır (Lütkepohl, 2005). Bu araçlar, modelin en uygun gecikme süresini tespit etmek ve VAR modelinin doğru bir şekilde kurulmasını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Tablo 10'da tüm gecikme kriterleri arasında en uygun ortak gecikme uzunluğunun p=4 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, serilerin maksimum bütünleşme derecesi ($dmax=1$) olarak belirlenmiş ve bu sonuçlar doğrultusunda VAR(5) modeli kurgulanmıştır.

Tablo 10.

VAR Modeli için Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	467.6289	NA	2.67e-13	-14.76222	-14.41914	14.62752
1	812.2781	611.4743	8.92e-18	-25.07349	-23.8726*	-24.60202
2	851.8632	63.84697	5.69e-18	-25.54397	-23.48546	-24.73575
3	874.8441	33.35939	6.36e-18	-25.47884	-22.56261	-24.33386
4	935.1830	77.85656*	2.22e-18*	26.61880*	-22.84486	-25.13706*

*Not: *, optimal gecikme değerlerini ifade etmektedir.*

Tablo 10'daki LR, FPE, AIC ve HQ kriterlerine göre Toda-Yamamoto nedensellik sınaması için optimum gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Ancak çeşitli bilgi kriterlerine göre optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesi, iyi tasarlanmış bir VAR modeli olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle belirlenen gecikme sayısı doğrultusunda VAR modelinin kararlılığı bazı tanısal testler ile sınaması gerekmektedir. Diagnostik testler Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11.

Toda-Yamamoto Nedensellik için Diagnostik (Tanısal) Test Sonuçları

Otokorelasyon LM Testi		
Gecikme	LM Test İstatistiği	Olasılık
1	29.60357	0.2395
2	31.03947	0.1877
3	31.37158	0.1770
4	36.97610	0.0580
5	35.50952	0.0794*
6	44.28683	0.0101
White Değişen Varyans Testi		
Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi	Olasılık
810.8509	615	0.1217*

Jarque-Bera Normallik Testi		
Denklem	Jarque-Bera	Olasılık
1	9.047952	0.0108
2	0.434807	0.8046
3	1.719721	0.4232
4	3.025068	0.2204
5	1.007506	0.6043
Tüm Kalıntılar	15.23505	0.1237*

*Not: Olasılık değerlerinde *, %5 önem düzeyindeki istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo 11, tanısal test bulgularını toplu olarak göstermektedir. Nedensellik araştırması için öncelikle VAR modeli için 4+1 ($p+dmax$) gecikmesine dek otokorelasyon LM testi sonuçları elde edilmiştir. Buna göre ilgili gecikmede H_0 (boş) hipotezi, 'otokorelasyon yoktur' şeklinde kurgulanmış ve 5. gecikmede $p=0,0794>0,05$ sonucu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu sonuç doğrultusunda H_0 (boş) hipotezi, %5 hata olasılığı düzeyinde reddedilememiş ve VAR(5) modeli için otokorelasyon sorunu olmadığı gözlemlenmiştir. Daha sonra modele değişen varyans için White testi uygulanmıştır. White değişen varyans testi için H_0 (boş) hipotezi, 'sabit varyans yoktur' şeklinde kurgulanmış olup, $p=0.1217>0.05$ bulunduğundan %5 hata olasılığı düzeyinde reddedilememiş ve dolayısıyla VAR(5) modelinde değişen varyans sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Jarque-Bera testi bulgularına göre, modele normallik testi uygulanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre 'artıklar çok değişkenli olarak normal dağılmaktadır' H_0 (boş) hipotezi tüm artıklar için $p=0,1485>0,05$ olduğundan, %5 hata olasılığı düzeyinde reddedilememiş ve söz konusu verilerin normal dağılıma da uygun olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla elde edilen toplu bulgular doğrultusunda VAR(5) modelindeki değişkenlerin istikrar koşullarını belirleyen tüm tanısal testlerden başarıyla geçildiği görülmüştür. ($p+dmax$) (4+1=5) mertebesindeki gecikmeler dışsal değişken olarak modele dâhil edilmiş ve geleneksel Ki-Kare (χ^2) (Wald) testine dayalı Toda-Yamamoto nedensellik testine ait bulgular Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12.*Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları*

Model	H_0 Hipotezi	Ki-Kare (χ^2) (Wald) İstatistiği	Olasılık	Karar	Nedensellik Sonucu
$LOGgsyh = f(LOGtopak, LOGtopf, LOGtopk, LOGgss)$	LOGtopak \neq LOGgsyh	26.57979	0.0001***	RET	VAR
	LOGtopf \neq LOGgsyh	23.686060	0.0002***	RET	VAR
	LOGtopk \neq LOGgsyh	25.70960	0.0001***	RET	VAR
	LOGgss \neq LOGgsyh	35.36036	0.0000***	RET	VAR

*Not: Olasılık değerlerinde *, %1 önem düzeyindeki istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo 12'deki sonuçlara göre, $LOGtopk$ ve $LOGtopf$ değişkenlerinden $LOGgsyh$ 'ye doğru %1 önem düzeyinde anlamlı ve tek yönlü Toda-Yamamotoya dayalı Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bulgu, İslami bankalarının toplam kredilerinin ekonomik büyüme göstergesi olan GSYH üzerindeki etkilerini açıklamada önemli bir rol oynamaktadır. Bankaların geçmiş dönemlerde kullandıkları finansman miktarları, gelecek dönem GSYH büyüklüğünün tahmin edilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, Tablo 12'de $LOGtopak$ ile $LOGgsyh$ ve $LOGgss$ ile $LOGgsyh$ arasında %1 önem düzeyinde çift yönlü Toda-Yamamotoya dayalı Granger nedensellik ilişkisi de gözlemlenmiştir.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada temel hipotez, 'Türkiye'deki İslami bankacılık sisteminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olacağı' varsayımı üzerine kurulmuştur. Ancak yapılan analizler bu etkinin homojen olmadığını ve farklı bileşenlerinin, yani kullanılan toplam fonlar (toplam krediler) ile toplanan toplam fonların ekonomik büyüme üzerinde çeşitli yönlerde ve büyüklüklerde etkiler yarattığını ortaya koymuştur. ARDL Sınır Testi sonuçları, İslami bankalar tarafından sağlanan toplam kredilerin ve toplam aktiflerin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir olumsuz etki yarattığını, buna karşılık toplanan toplam fonların ise ekonomik büyümeyi pozitif yönde ve yine istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermiştir. Gayrisafi sabit sermaye oluşumunun pozitif etkisinin bulunması, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve büyüme potansiyeli açısından da olumlu bir işaret olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte hata düzeltme modeli (ETC) sonuçlarında ise hata katsayısının negatif ve anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. ETC katsayısının negatif ve anlamlı bulunması, uzun vadede sistemin dengeye dönme eğilimi olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, İslami bankacılık sisteminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hakkında literatürdeki mevcut görüşlerle uyumludur. Özellikle, bu sistemin etkilerinin farklılıklar gösterdiğini belirten (Bozkurt vd., 2020; Goaid & Sassi, 2010; Hachicha & Amar, 2015; Kamarudin & Kassim, 2022) çalışmalarıyla tutarlıdır. Öte yandan çalışma, İslami bankaların ekonomik büyümeyi pozitif yönde etki sunduğu sonucuna ulaşan (Abduh & Chowdhury, 2012; Alafif & Shaheen, 2021; Al-Oqool vd., 2014; Ellahi & Saghir, 2014; Emek & Düşünceli, 2021; Işık, 2014; Jobarteh & Ergec, 2017; Kaleem vd., 2016; Koçak, 2018; Majid & Kassim, 2015; Tabash, 2018) çalışmalarıyla uyumlanmaktadır.

Toda-Yamamoto Granger nedensellik analizi ise Türkiye'deki İslami bankaların kullandığı toplam krediler ile toplanan fonlar arasında GSYH'yi yönlendiren %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda toplam aktifler ile GSYH ve gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile GSYH arasında da %1 önem düzeyinde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgular, İslami bankaların finansal faaliyetlerinin Türkiye'deki ekonomik büyüme üzerinde hem doğrudan hem de karşılıklı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

TCMB'nin 2022 yılında Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilen veriler, Türkiye'deki İslami bankaların 2005 yılında topladıkları fonları krediye dönüştürme oranının (Toplam krediler/Toplam mevduatlar) %76,14 seviyesinde olduğunu, bu oranın 2010'da ise %92,92 çıkarak önemli bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bu oranlar, İslami bankaların erken dönemlerinde iştahlı bir büyüme stratejisi benimsediklerini, topladıkları fonları etkin bir şekilde ekonomiye kanalize ederek krediye dönüştürdüklerini göstermektedir. Ancak 2013 yılından itibaren gözlemlenen bu orandaki azalma, 2018 yılında %84,47 seviyesine gerilemiş ve 2021 yılı itibarıyla %59,10 seviyesine kadar düşmüştür. Bu düşüş, İslami bankaların krediye dönüştürme oranındaki çeşitli nedenlere bağlı olarak istikrarsızlığı ve bu durumun ekonomiye olan potansiyel etkilerini vurgulamaktadır. Çalışmanın bulguları da bu verilerle ilişkilendirilerek nedenler birkaç maddeyle sıralanmıştır: (i) İslami bankaların kredi verme eğilimlerinin, daha çok hane halkının tüketim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu ve yatırım odaklı bir yaklaşımı yeterince öne çıkaramadıkları söylenebilir. Bu durum, toplanan fonların yeterince krediye ve dolayısıyla yatırıma dönüşmemesine yol açmakta, bu da fonların ekonomik büyümeye olan katkısının sınırlı kalmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, İslami bankaların kredi plasman politikalarının ekonomik büyümeyi teşvik edici bir etki sağlama konusunda sınırlı bir rol oynadığı düşünülebilir. (ii) Riskli kredilere yüksek maliyetler yüklenmesi ve takipteki kredilerin artışı, bankaların kredi verme süreçlerinde karşılaştıkları riskleri artırmakta ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerin derinleşmesine yol açabilmektedir. (iii) S&P Global'in 2021 raporuna göre, Türkiye'deki İslami bankaların değişken ekonomik koşullar karşısında kredi verme konusunda ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemeleri, topladıkları mevduatları üretken kredilere dönüştürmede verimsizliklere yol açabilmektedir. Bu durum, bankaların varlık getirisi (ROA) üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, daha geniş bir perspektiften bakıldığında, ekonomik büyüme üzerinde de sınırlayıcı etkiler doğurabilir. Kredi arzındaki bu yavaşlama, reel sektörün finansmana erişimini zorlaştırarak ekonomik aktiviteyi ve büyüme potansiyelini olumsuz yönde etkileyebilir. (iv) İslami bankaların teşvik ve yatırım kredilerinde yeterli denetim mekanizması kuramamaları, kredi geri ödemelerinde sorunlara yol açarak kredilerin verimli kullanımını engelleyebilir. Bu durum ise ilgili bankaların finansal istikrarını olumsuz etkileyerek kredi arzını daraltabilir. Kredi arzının daralması da reel sektörün finansmana erişimini zorlaştırarak ekonomik büyümeyi kısıtlayabilir. (v) İslami bankaların topladıkları fonlar ile kredi plasmanları arasındaki dengesizlik, bankaların topladıkları fonlar için daha yüksek kâr payı ödemesi ve buna karşılık aynı dönemde daha az fon kullandırmaları nedeniyle elde ettikleri gelirlerin sınırlı kalmasıyla da ilişkilendirilebilir. Bu durum, bankaların finansal performansını olumsuz etkileyebilir ve uzun vadede sürdürülebilir büyüme stratejileri üzerinde baskı oluşturabilir. (vi) Türkiye ekonomisinin son yıllarda döviz kuru dalgalanmaları, dış kaynaklı politik türbülanslar, küresel ekonomik şoklar ve COVID-19 pandemisi gibi faktörlerin etkisi altında kaldığı da açık bir gerçektir. Bu gelişmeler de İslami bankaların kredi verme iştahını sınırlamış ve likidite sorunlarını derinleştirerek ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratmış olabilir. Ayrıca Arslan & Bayraktar'ın (2020) çalışmalarında da vurguladıkları gibi, İslami bankaların 2010 yılından itibaren kira sertifikası ihraçlarına yönelerek mevduat dışı finansman kaynaklarını

tercih etmeleri, mevduatların krediye dönüştürülme oranındaki düşüklüğe ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde kısıtlayıcı bir etki oluşturmasına neden olan bir başka önemli faktör olarak değerlendirilebilir.

İslami Finansal Hizmetler Kurulu’nun (Islamic Financial Services Board-IFSB) 2022 raporuna göre, bir ülkede İslami bankacılık sisteminin toplam bankacılık sektörü içerisindeki payının %15’in üzerinde olması, o ülkedeki İslami bankaların sistemik açıdan önemli olarak kabul edilmesi için temel bir kriter olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin yanı sıra Afganistan (%13,2), Irak (%6,1), Endonezya (%6,1), Libya (%6,1), Tunus (%5,1) ve Mısır (%4) gibi ülkeler İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini artırmayı stratejik bir öncelik haline getirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Sadece aktif büyüklükleri ile sınırlı kalmayan bu gereklilik, aynı zamanda kredi hacmi ve mevduat toplama kapasitesinin de artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle Türkiye örneği ele alındığında, İslami Finansal Hizmetler Kurulu’nun aynı raporuna göre, İslami bankaların toplam bankacılık aktifleri içindeki payı 2021 yılı itibarıyla yaklaşık %6 seviyesinde kalmıştır. Bu oran, İslami bankaların sistemik öneme sahip bir rol üstlenebilmesi için belirgin şekilde artırılması gereken bir seviyeyi işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durum, Türkiye’nin İslami bankacılık sektöründe daha güçlü ve sürdürülebilir bir büyüme ivmesi yakalamasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu artış sağlandığında ise İslami bankaların kredi ve mevduat kapasitelerini artırarak Türkiye’nin ekonomik büyümesine daha belirgin ve geniş kapsamlı bir katkı sunması beklenmektedir.

Özetle bu bulgular, İslami bankacılığın ülke genelinde hızlı bir büyüme gösterdiğini; ancak yine de Türkiye’nin ekonomik ve finansal yapısında görece küçük bir rol oynadığını ve ölçek ekonomisinin avantajlarından yeterince yararlanmadığını da ortaya koymaktadır. Bu durum, İslami bankaların kredi yönetimine daha fazla önem vermesi gerektiğini, özellikle de topladıkları fonları daha etkin bir şekilde yatırıma yönlendirmeleri ve ekonomik büyümeye daha fazla katkıda bulunmaları gerektiğini işaret etmektedir. Ne var ki mevcut verilerin değerlendirilmesi, bu durumun iyileştirilebilir bir potansiyel sunduğunu ve sektördeki gelişmelerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileme kapasitesini artırabileceğini göstermektedir.

Öte yandan bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da mevcuttur. İlk olarak, analiz sadece belirli bir ülkeye odaklandığı için bulguların genelleme kapasitesi sınırlı kalabilir. İkinci olarak, kullanılan verilerin zaman dilimi ve ekonomik koşulları, diğer ülkelerdeki İslami bankacılığın etkilerini tam olarak yansıtmayabilir. Üçüncü olarak, çalışmada makroekonomik değişkenlerin dikkate alınmaması, sonuçların daha geniş bir ekonomik bağlamda değerlendirilmesini kısıtlamaktadır. Son olarak, çalışma tezden türetildiği için araştırmaya dâhil edilen tüm değişkenler için verilerin mevcut olduğu yılları kapsayacak şekilde boyutunu ve kapsamını 2005Q4’ten 2022Q1’e kadar sınırlandırmaktadır. Bu açıdan bu sınırlamalar, elde edilen bulguların dikkatle yorumlanmasını gerektirmektedir.

Gelecek çalışmalarda, Türkiye’deki İslami bankaların ekonomik etkilerini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmek için bazı ek faktörlerin dikkate alınması faydalı olabilir. Özellikle, İslami bankalarca temin edilen kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkileri ile toplanan fonların olumlu etkilerini daha iyi anlamak adına, sektör genelinde kredi ve mevduat akışlarının mikro ve makroekonomik etkilerini inceleyen çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca kredi politikalarının ve mevduat yönetiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri yeni ekonometrik analizlere dayanmalıdır. Böylelikle İslami bankacılığın ekonomik büyümeye yeterli katkıyı sağlayamamasının ülkenin ekonomik politikasından mı, yoksa İslami bankacılığın performansından mı kaynaklandığı açıklığa kavuşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Abduh, M., & Chowdhury, N. T. (2012). Does Islamic banking matter for economic growth in Bangladesh? *Journal of Islamic Economics. Banking And Finance*, 8(3), 104-113.
- Alafif, W. M. S., & Shaheen, R. (2021). An empirical evaluation of the impact of Islamic financing on economic growth in Saudi Arabia. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(13), 499-509.
- Al-Oqool, M. A., Okab, R., & Bashayreh, M. (2014). Financial Islamic banking development and economic growth: A case study of Jordan. *International Journal of Economics and Finance*, 6(3), 72-79. <http://dx.doi.org/10.5539/ijef.v6n3p72>
- Arslan, M. F., & Bayraktar, Y. (2020). Katılım bankalarının gelişimi ve etkinliği üzerine bir değerlendirme: Türkiye deneyimi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 107-123.
- Atici, G. (2018). Islamic (participation) banking and economic growth: Empirical focus on Turkey. *Asian Economic and Financial Review*, 8(11), 1354-1364. <https://doi.org/10.18488/journal.aefr.2018.811.1354.1364>
- Bektaş, S., & Baykuş, O. (2020). Seçilmiş sektörel krediler ve iktisadi büyüme ilişkisinin ampirik analizi: Türkiye katılım bankaları örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(10), 244-258.
- Beuerle, C., G. (2016). *Regulatory Reform and Financial Development: Lessons from 19th Century Europe*. clsbluesky.law.columbia.edu. <https://clsbluesky.law.columbia.edu/2016/02/16/regulatory-reform-and-financial-development-lessons-from-19th-century-europe/>
- Bozik, M. S. (2020). Impact of participation and conventional banks on economic growth: Case of Turkey. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 69-85. <https://doi.org/10.25204/iktisad.618930>
- Bozkurt, M., Altıntaş, N., & Yardımcıoğlu, F. (2020). Katılım bankacılığı ve konvansiyonel bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye üzerine bir inceleme. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 6(1), 95-114. <https://doi.org/10.25272/ijisef.637258>
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 37, 149-192.
- Chee-Keong, Choong., & Sok-Gee, Chan. (2011). Financial development and economic growth: A review. *African Journal of Business Management*, 5(6), 2017-2027. <https://doi.org/10.5897/AJBM10.772>
- Çakar, R., Karakaş, G., & Güngör S. (2018). Türkiye’de geleneksel ve katılım bankalarının toplam kredi hacimleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 4(1), 69-95.
- Çonkar, M. K., Canbaz, M. F., & Arifoğlu, A. (2018). Mevduat ve katılım bankaları kredilerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi: Ekonometrik bir analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 1-11. <https://doi.org/10.5578/jeas.61920>
- Darrat, A. (1999). Are financial deepening and economic growth causally related? Another look at the evidence. *International Economic Journal, Taylor & Francis Journals*, 13(3), 19-35. <https://doi.org/10.1080/101687399000000002>
- Dickey, D. A., & Wayne, A. F. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Echchabi, A., & Azouzi, D. (2015). Islamic finance development and economic growth nexus: The case of the United Arab Emirates (UAE). *American Journal of Economics and Business Administration*, 7(3), 106-111. <https://doi.org/10.3844/ajebasp.2015.106.111>
- Ellahi, N., & Saghir, R. (2014). Analyzing the empirical link between Islamic finance and growth of real output: A time series application to Pakistan. *Academic Research International*, 5(6), 180-187.
- Eriçok, R. E., & Yılançı, V. (2013). Eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Sınır testi yaklaşımı. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.
- Emek, Ö. F., & Düşünceli, F. (2021). Türkiye’de katılım bankacılığı sektörü bağlamında finansal gelişmeler: Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 83-98. <https://doi.org/10.53839/aifd.1027102>
- Furqani, H., & Mulyany, R. (2009). Islamic banking and economic growth: Empirical evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(2), 59-74.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Goaied, M., & Sassi, S. (2011). Financial development, Islamic banking and economic growth: Evidence from MENA region. *International Journal of Business and Management Science*, 4(2), 105-128.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill/Irwin.
- Hachicha, N., & Ben Amar, A. (2015). Does Islamic bank financing contribute to economic growth? The Malaysian case. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(3), 349-368. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-07-2014-0063>
- Hasan, H., Maamor, S., & Abdullah, H. (2019). Evaluating the effect of Islamic financing to financial development: Evidence from oic countries. *International Journal of Management Studies*, 25(2), 71-89. <https://doi.org/10.32890/ijms.25.2.2018.10501>

- IFSB (Islamic Financial Services Board). Islamic Financial Services Industry Stabilityreport 2022. https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/Islamic-Financial-Services-Industry-Stability-Report-2022_En.pdf
- Işık, .D., Acar, D., & Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve döviz kuru ilişkisi: Bir eşbütünleşme analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 325-340.
- Işık, N. (2014). Türkiye’de Katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin sınanması. *Bankacılar*, 25(91), 75-85.
- Işık, N. (2018). Growth, Islamic banking and schumpeterian vision: An empirical evidence from the gulf Arab states. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 4(1), 41-56. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8407.2018.4.1.03>
- Jawad, A., & Christian, K. (2019). Islamic banking and economic growth: Applying the conventional hypothesis. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 5(1), 37-62. <https://doi.org/10.21098/jimf.v5i1.1047>
- Jobarteh, M., & Ergeç, E. H. (2017). Islamic finance development and economic growth: Empirical evidence from Turkey. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 4(1), 31-47. <https://doi.org/10.1108/IJIF-12-2020-0255>
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990), Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Applications to The Demand for Money. *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Kaleem, R., Mushtaq, A., & Arshed, N. (2016). Islamic banking and economic growth: Case of Pakistan. *Islamic Banking and Finance Review*, 3(1), 14-28. <https://doi.org/10.32350/ibfr.2016.03.03>
- Kamarudin, A. A., & Kassim, S. (2022). Islamic banking sector development and economic growth: Empirical evidence from Malaysia. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 30(2), 451–480. <https://doi.org/10.31436/ijema.v30i2.974>
- Koçak, E. (2018). İslami finans ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ekonometrik bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51, 67-91.
- Kutlu M., & Karamustafa O. (2019). Katılım Bankalarının ekonomik büyümede rolü: Mevduat bankaları ile karşılaştırmalı bir analiz. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3025-3034. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.792>
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Lütkepohl, H. (2005). *New introduction to multiple time series analysis*. Springer Science & Business Media, Berlin. <https://doi.org/10.1007/978-3-540-27752-1>
- Majid. M.S., & Kassim S. H. (2015). Assessing the contribution of Islamic finance to economic growth. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 6(2), 292-310. <https://doi.org/10.1108/JIABR-07-2012-0050>
- Narayan, P. K., & R. Smyth. (2006). What determines migration flows from low income to high-income countries? An empirical investigation of fiji-u.s. migration 1972-2001, *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342. <https://doi.org/10.1093/cep/byj019>
- Naz, S. A., & Gulzar S. (2022). Impact of Islamic finance on economic growth: An empirical analysis of Muslim countries. *The Singapore Economic Review*, 67(1), 245-265. <https://doi.org/10.1142/S0217590819420062>
- Oztürk, İ, (2008). Financial development and economic growth: Evidence from Turkey, *Applied Econometrics and International Development, Euro-American Association of Economic Development*, 8(1), 85-98.
- Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14, 174–189. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-024041-1.50009-0>
- Pesaran, M. H., Y. Shin., & R. J. Smith. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Robinson, J. (1952). The generalization of the general theory. In *The Rate of Interest and Other Essays*, Macmillan Press, 69-142.
- Schumpeter, J. A. [1911] 1934. *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press.
- Sekmen, T. (2021). Islamic banking and economic growth in the dual banking system. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 183-196. <https://doi.org/10.17541/optimum.821478>
- S&P Global Ratings, (3 May, 2021). *Islamic Finance In Turkey: Capital Availability Is Likely To Constrain Growth In Coming Years*. (Erişim Tarihi: Haziran 2022). <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/210503-islamic-finance-in-turkey-capital-availability-is-likely-to-constrain-growth-in-coming-years-11936069>
- Tabash, M., & Dhankar, R. (2014). Islamic banking and economic growth: An empirical evidence from Qatar. *Journal Of Applied Economics And Business*, 2(1), 51-67.

- Tabash, M. I. (2018). Islamic financial investments and economic growth evidence from emerging economy United Arab Emirates. *International Journal of Economics and Business Research*, 15(1), 125-139. <https://doi.org/10.1504/IJEER.2018.088510>
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_4/5881/DataGroup/turkish/bie_mevduat/
- Toda, H.Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process, *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tunay, B. (2016). İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 485-502. <https://doi.org/10.18657/yecebu.89247>
- Ustaoglu, M., Incekara, A., & Yildiz, B. (2013). Analysis of economic growth and financial structure of participation banks, Islamic views and agenda: Case of Turkey. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 1-10.
- Vural, M. F., & Kök, D. (2022). Katılım Bankacılığı ve ekonomik büyümede nedensellik ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 183-210. <https://doi.org/10.47097/piar.1116451>
- Yazdan, G. F., & Sadr, S. M. H. (2012). Causality between oil consumption and economic growth in Iran: An ARDL testing approach. *Asian Economic and Financial Review*, 2(6), 678-686.
- Yılmaz, S. S., & Işık, N. (2022). Katılım bankaları tarafından verilen kredi türleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir nedensellik analizi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 1-25.
- Zarrouk, H., El Ghak, T., & Al Hajja, E. A. (2017). Financial development, Islamic finance and economic growth: Evidence of the UAE. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 8(1), 2-22. <https://doi.org/10.1108/JIABR-05-2015-0020>
- Zirek, D., Boz, F. C., & Hassan, M. K. (2016). The Islamic banking and economic growth nexus: A panel var analysis for organization of Islamic cooperation (OIC) countries. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 37(1), 69-100.
- Zivot, E., & Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis. *Journal Of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270. <https://doi.org/10.2307/1391541>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50’dir.

Yazar 1: Araştırmada gerçekleştirdiği görev ve sorumluluklar.


Yazar 2: Araştırmada gerçekleştirdiği görev ve sorumluluklar.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.05.2024
Kabul Tarihi : 08.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1482590>


ZİYA GÖKALP VE MİLLİ İKTİSAT

Kenan DEMİR¹


ÖZ

II. Meşrutiyet'ten sonra ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki Partisi, 1912 tarihinden itibaren iktisat politikalarını milli iktisat düşüncesi doğrultusunda yürütmüştür. Bu bağlamda kamuoyunu oluşturmak için birçok derginin çıkışını maddi olarak desteklemiş ve bu dergilerde İttihat ve Terakki'nin ideologları milli iktisadi destekleyici çeşitli yazılar yazmışlardır. Bu dönemde ülkenin iktisadi politikalarının milli iktisad düşüncesi paralelinde olmasını isteyen İttihat ve Terakki ideologlarından biri de Ziya Gökalp'tir. Gökalp, *İktisadiyat Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *Küçük Mecmua* ve *Cumhuriyet* gibi dönemin yayın organlarında Osmanlı Devleti'nin ekonomi sorunlarına değinmiş ve bu sorunların çözümü için de milli iktisat düşüncesini önermiştir. Gökalp, iktisadi anlayışın bir ortak milli duygu doğrultusunda olmasına çabalamış ve iktisadi gelişme için sanayileşmenin önemini vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Milli İktisat, Küçük Mecmua, Osmanlı Devleti, İktisadiyat Mecmuası

¹ Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, kdemir@medipol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-1508-5978>

Article Type : Research Article
Date Received : 12.05.2024
Date Accepted : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1482590>




ZIYA GOKALP AND NATIONAL ECONOMY

Kenan DEMİR¹

Abstract

After the Second Constitutional Era, the Union and Progress Party, which ruled the country, implemented its economic policies in line with the idea of national economy since 1912. In this context, it financially supported the publication of many magazines in order to create public opinion, and the ideologists of the Union and Progress wrote various articles supporting the national economy in these magazines. During this period, one of the ideologists of the Union and Progress who wanted the country's economic policies to be in line with the idea of national economy was Ziya Gökalp. Gökalp touched upon the economic problems of the Ottoman Empire in publications of the period such as İktisadiyat Mecmuası, Yeni Mecmua, Küçük Mecmua and Cumhuriyet, and proposed the idea of national economy for the solution of these problems. Gökalp tried to ensure that the economic understanding was in line with a common national feeling and emphasized the importance of industrialization for economic development.

Keywords: Ziya Gökalp, National Economics, Küçük Mecmua, Ottoman Empire, İktisadiyat Mecmuası

¹ Assoc. Prof. Dr., Istanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences, Department of International Trade and Finance, kdemir@medipol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-1508-5978>

1. GİRİŞ

1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayan ve ülkeyi ilkin dolaylı ve 1913 senesinden itibaren ise doğrudan yöneten İttihat ve Terakki'nin karşılaştığı en önemli sorun ülkenin iktisadiydi. İttihat ve Terakki, ülkeyi bir an önce Avrupa devletleri seviyesine çıkartmak istemiş ve bu doğrultuda bir iktisadi kalkınma stratejisi uygulamıştır. İlk yıllarda partinin iktisadi politikalarını şekillendiren kişi Mehmed Cavid olmuştur (Ahmad, 1999, ss. 32-34). Mehmed Cavid, Osmanlı'nın iktisadi kalkınması için liberalizmin prensiplerini en iyi çözüm olarak öne sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu düşüncenin prensipleri doğrultusunda uluslararası iş bölümüne özen göstermesini talep etmiş, sektörel olarak ziraat alanında kalkınmasını savunmuş ve ziraattan elde edilecek gelirle ülkenin imar edileceğini ileri sürmüştür (Eroğlu, 2002, ss. 171-172). Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesiyle yönetim el değiştirmiş ve devrimden sonra yaşanan özgürlüklerle sorunların çözüleceğine olan inanç zamanla farklı milletlerin ayrışmasına zemin hazırlamıştır. Gayrimüslimlerin milliyetçilik ideolojisi doğrultusunda hareket ettiğini gören İttihat ve Terakki de liberal düşünce doğrultusunda benimsediği Osmanlılık fikrini terk etmiş ve 1913 tarihinden itibaren ise iktisadi ve siyasi politikalarını milliyetçilik düşüncesi paralelinde yürütmüştür (Semiz, 2019, s. 372).

1912 senesinde Selanik'te çıkan *Genç Kalemlerle* birlikte İttihat ve Terakki'nin politikalarına yön veren parti ideologlarına ait çeşitli milliyetçi düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Dergide Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi Türkçü yazarlar öncelikle dilde milliyetçiliği savunmuşlar, Türkçenin sadeleştirilmesi ve yaygınlaşmasına çalışmışlardır (Özyurt, 2005, ss. 56-57). Sonraki süreçte ise milliyetçilik düşüncesinin toplumsal ve iktisadi yaşamda da uygulanmasını önermişlerdir. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki'nin İstanbul'a taşınmasıyla parti ideologları Türk Yurdu Cemiyeti'ni kurmuşlar ve cemiyetin yayın organı olarak milliyetçi düşüncenin merkezi olacak *Türk Yurdu* dergisini çıkartmışlardır. *Türk Yurdu*, yayım politikasını dilde, siyasette, toplumsal ve iktisadi yaşamda Türkçülük olarak belirlemiştir (Demir, 2023a, ss. 144-154). Bu yıllarda yönetimde olan İttihat ve Terakki de iktisadi politikalarını Alman iktisatçı Frederick List'in görüşleri doğrultusunda yürütmeye başlamış ve milli iktisadın yaygınlaşmasına çalışmıştır. Bu düşüncenin yaygınlaşması için İttihat ve Terakki ideologları da dönemin basımında milli iktisadın prensiplerini aktaran makaleler neşretmişlerdir (Demir, 2019, ss. 447-467). Ayrıca İttihat ve Terakki, kamuoyunu oluşturmak amacıyla milli iktisat düşüncesinin propagandasını yapan *Türk Yurdu*, *İktisadiyat Mecmuası*, *Bilgi Mecmuası*, *Halka Doğru*, *İslam Mecmuası* ve *Yeni Mecmua* gibi birçok dergiyi doğrudan finanse ederek bunların çıkmalarını sağlamıştır (Demir, 2023, ss. 624-625).

Türk Yurdu'nda Parvus Efendi, ülkenin ekonomi sorunlarının ana nedenini sorgulamış ve iktisadi esaretinin nedeni olarak da yabancı sermayedarı göstermiştir. 1850'lilerden sonra devletin yapmış olduğu dış borçlanmalarla birlikte esaretin başladığını belirtmiş, zamanla tesis edilen Duyun-ı Umumiye İdaresi'yle bunun perçinlediğini ve ülkenin birçok kaynağının doğrudan sömürüldüğünü ifade etmiştir. Bu esareten ancak sanayileşme ile kurtulacağını ve bir an önce ülkenin sanayileşmesi gerektiğini vurgulamıştır (Beyaz, 2013, ss. 196-199). Önce *Türk Yurdu*'nda Yusuf Akçura, sonraları (Sağlam, 2004, ss. 71-72) ise *İslam Mecmuası*'nda Ahmed Muhiddin, iktisadi geriliğinin nedeni olarak bir milli orta sınıfın olmamasını göstermişler ve Türkler lehine iktisadi politikaların şekillendirilmesini talep etmişlerdir (Demir, 2018, ss. 552-560). 1915 senesinde Gökalp'in de yazarları arasında olduğu ve iktisadi kalkınmanın milli iktisat politikaları ile gerçekleşeceğini savunan *İktisadiyat Mecmuası* çıkmıştır. Bu dergi politikaları şekillendirmek için devletin bir milli iktisat politikasının olmasını önermiş ve iktisadın gümrüklerle korunması gerektiğini savunmuştur. Dergi, tüm yazılarında iktisat politikalarının milli iktisat düşüncesi doğrultusunda yürütülmesini talep etmiştir (Demir, 2023b, pp. 629-646). Parti ideologlarının gazetelerde dillendirdiği milli iktisat politikalarını partinin siyasi uygulayıcıları da 1914 tarihinde Cihan Harbi'nin başlamasıyla gerçekleştirme imkânı yakalamıştır. Bu doğrultuda kapitülasyonlar kaldırılmış ve gümrük oranları artırılmıştır (Semiz, 2019, s. 371). Kara Kemal öncülüğünde İstanbul'daki esnafın teşkilatlandırılmış ve milli burjuva sınıfı yaratılmaya yönelik politikalar uygulanmıştır. Sanayileşmenin gerçekleşmesi için birçok şirket kurulmuş ve sermaye sorununu çözmek amacıyla da 1917 senesinde İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştur (Semiz & Kodak, 2019, pp. 3803-3812).

II. Meşrutiyet sonrası ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki'nin ideologlarından biri de Ziya Gökalp'tir¹. Gökalp, İstanbul'da öğrenciliği döneminde üyesi olduğu hareketin 1908'de Meşrutiyet'i ilan etmesiyle birlikte Diyarbakır'da parti teşkilatını kurmuş ve sonraki süreçte partinin merkez üyeliğine seçilerek partinin politikalarını düşünceleriyle şekillendirmiştir. 1912'de öncelikle Selanik'te çıkan *Genç Kalemler*de sonra ise İstanbul'da çıkan *Türk Yurdu* dergisinde edebiyat, sosyoloji ve dini konularda milliyetçilik düşüncesi doğrultusunda çeşitli yazılar kaleme almış ve zamanla ülkenin iktisadi sorunlarına da değinmeye başlamıştır. 1915'te *İktisadiyat Mecmuası*, 1917'de *Yeni Mecmua* ve 1922'de *Küçük Mecmua* ve 1923'te *Cumhuriyet* gibi süreli yayımlarda iktisadi sorunlara değinen yazılar kaleme almış, bu yazılarda Osmanlı'nın bir milli iktisadının olması gerektiğini vurgulamış ve

¹ Bundan sonra Gökalp denilecektir.

Osmanlı'nın iktisadi sorunlarını milli bir bakış açısıyla değerlendirmiştir². Bu çalışmada Gökalp'in *İktisadiyat Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *Küçük Mecmua* ve *Cumhuriyet* gibi dönemin gazete ve dergilerinde ve Türkçülüğün Esasları adlı kitabında görülen iktisadi görüşleri ışığında milli iktisat anlayışı incelenmiştir.

2. HAYATI ve GAZETECİLİĞİ

1876'da Diyarbakır'da doğan Gökalp, ilk eğitimini Diyarbakır Mercimek Örtmesi ilkokulundan aldıktan sonra önce Diyarbakır Askeri Okuluna ve bu okulu bitirdikten sonra ise Siyasal Bilgiler Okuluna devam etmiştir (Şapolyo, 1974, s. 17). Mezun olduktan sonra öğrenimini İstanbul'da sürdürmek isteyen Gökalp'a ailesi izin vermemiş, bu nedenle üzüntü duyan Gökalp, intihar teşebbüsünde bulunmuş; ama kurşun alın kemiklerine girmediği için kurtulmuştur (Kudret, 1963, s. 9). Eğitim hayatında Gökalp'in düşüncesini şekillendiren ve ona etki eden kişilerden biri tarih hocası Mehmet Ali Ayni; diğeri ise doğa bilimleri hocası Doktor Yorgi Efendi'dir. Gökalp, Yorgi Efendi'den Fransızca ve felsefe öğrenmiş ve bu da Gökalp'in Batı düşüncesiyle tanışmasını sağlamıştır (Karakaş, 2008, s. 438). Bu dönemde Diyarbakır'da olan Abdullah Cevdet, Gökalp'in Ernest Haeckel ve Ludwig Buchner gibi materyalist düşünürlerle tanışmasını sağlamış ve materyalist düşünce Gökalp'in düşünce yapısını etkilemiştir (Özyurt, 2015, s. 439). Gökalp'i etkileyen kişilerden biri de amcası Hasip Bey'dir. Amcasının önerisiyle yerli ve İslami gelenekten gelen eserleri okumuş ve amcası aracılığıyla Farsça ve Arapça dillerini öğrenmiştir. Bu doğrultuda Gökalp, İbn-i Sina, Muhiddin-i Arabi, İmam Gazali, Farabi, İbn-i Rüşd ve Mevlâna gibi düşünürlerin fikirlerinden haberdar olmuştur (Şapolyo, 1974, s. 24). Bu yıllarda, Gökalp, İstanbul basınına da takip etmiş, Namık Kemal ve Mithat Efendi'nin kitaplarını İstanbul'dan temin ederek bunları okumuştur (Altın, 2010, s. 494).

Eğitim için İstanbul'a gidemeyen Gökalp, bir ruhsal bunalıma girmiş ve intihar teşebbüsünde bulunmuştur. Erzurum Askeri İdadisi'nde okuyan kardeşi M. Nihat, Ramazan ayı tatili nedeniyle Diyarbakır'a döndüğünde abisinin İstanbul'a eğitim için gidememesinden dolayı intihar etmesine üzülmüş ve Gökalp ile anlaşarak Gökalp'in gizli bir şekilde İstanbul'a gitmesine karar vermişlerdir. Kardeşini uğurlamak amacıyla önce Erzurum'a giden Gökalp, bir müddet burada kaldıktan sonra Trabzon yoluyla İstanbul'a gitmiştir (Tanyu, 1981, s. 16). Gökalp, İstanbul'da maddi sıkıntılar yaşamış ve girmek istediği okulların çoğunun paralı olması nedeniyle zorunlu olarak parasız yatılı eğitim veren Baytar Mekteb'ine kaydını yapmıştır (Kaya & Turhan, 2006, s. 2). Baytar Mektebi'nde iken Sultan II. Abdülhamid yönetiminde karşı faaliyetlerde olan kişilerle temas halinde olmuş, yaz tatilinde iken İstanbul'daki arkadaşlarına gönderdiği bir mektuptan dolayı tutuklanmış, sonra serbest bırakılarak İstanbul'a dönmesine izin verilmesine karşın İstanbul'da okula devam etmesi engellenmiş, tekrardan hapse atılarak bir sene hapis yatmıştır (Beyhan, 2006, s. 49). 1900'de Diyarbakır'a sürgün edilen Gökalp, Diyarbakır Ticaret Odası'nda katiplik ve vilayet idare merkezinde ise zabıt katipliğini yürütmüş ve bazı yazıları vilayet gazetesi olan *Diyarbakır Gazetesi*'nde yayımlanmıştır (Kudret, 1963, s. 9). Bu dönemde akrabası Cevriye Hanım'la evlenmiştir. Ayrıca önemli bir Kürt isyanının bastırılmasında hükümete yardımcı olmuştur (Ülken, 2007, s. XIV).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Gökalp, İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubasını kurmuştur. İttihat ve Terakki tarafından Diyarbakır, Van ve Bitlis bölge müfettişliğine getirilmiştir (Özyurt, 2015b, s. 62). 1909'da *Peyman* adlı gazeteyi çıkartmış ve gazetede yazılar yazmıştır. Bu gazete kapanınca Gökalp, Veli Necdet'le birlikte *Dicle* adlı bir gazete daha çıkartmış ve gazetenin baş yazarı olarak başyazıları yazmış ve çeşitli bilimsel yazıları da çıkmıştır (Şapolyo, 1974, s. 99). Bu dönemde çıkan *Volkan* gazetesinde de yazıları görülmüş ve gazetede yayımlanan bir yazısında İslam'ı toplumsal bir din olarak tanımlamıştır (Zavalsız, 2017, s. 777). Gökalp'in Diyarbakır'da çıkan ilk yazıları sonraki senelerde sıklıkla vurguladığı milliyetçilik, çağdaşlaşma ve din konusundaki meselelerinin temelini oluşturmuştur (Özyurt, 2015b, s. 67). Bu döneme kadar çıkan gazete yazılarında Osmanlı milliyetçiliğini savunmuştur (Giritli, 1986, s. 14). 1909'a kadar Gökalp'in görüşlerinde İslami prensipler baskın olmasına karşın zamanla Batı düşüncesinin etkileri artacaktır (Nefes, 2015, s. 317).³

Gökalp, 1909'da İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi olarak Selanik'e gitmiştir (Seyfi, 1937, s. 7-8). Selanik İttihat ve Terakki İdadisi'nde İlm-i İçtima adı altında olarak ilk defa sosyoloji dersleri vermiştir (Özyurt, 2015a, s. 441). 1912'de *Genç Kalemler*'de yazıları görülmeye başlayan Gökalp, dergide felsefe ve yeni lisan gibi konulara değinmiştir (Tütengil, 1949, s. 14). *Genç Kalemler*'le birlikte yazı üslubunu sadeleştirmiş ve yazılarını halkın anlayacağı şekilde yazmaya başlamıştır (Aksu, 2006, ss. 20-21). Dergide yayımlanan bir yazısında II. Meşrutiyet'le birlikte siyasi inkılabın yapıldığını ve bundan sonra ise içtimai inkılabın gerçekleşmesi için

² Ziya Gökalp'in iktisadi görüşlerini dolaylı anlatan birçok çalışma olup doğrudan iktisadi görüşlerine değinen önemli eserlerin başlıcaları şunlardır: Tolga, O. (1949). Ziya Gökalp ve iktisadi Fikirleri, İstanbul: Doğan Kardeş, 1-40; Okan, O. (2014). Economics, National Economics and Ziya Gökalp, Turkish Journal of Sociology, 3/28, 123-137; Tütengil, C. O. (1964). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, 122-142; Vayni, C. (2012). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri, Sosyoloji Konferansları 46/ 35-43; Baloğlu, B. (2006). Ziya Gökalp'in İktisat Görüşleri ve Günümüz İktisadi Değerler Sistemi Bakımından Önemi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dersleri, 13/29, 29-46; Sağlam, S. (2004). Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 1, 67-85; Önsöy, R. (1982). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri, İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 12, 355-366.

³ Bu nedenle Gökalp'in 1912 senesinden önceki iktisat ile alakalı yazıları bu çalışmada incelenmeyecektir.

hazırlıkların yapılmasını istemiştir (Özyurt, 2005, s.181). Yine Selanik'te çıkan *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda Gökalp, Sedat Tevfik ve Demirtaş imzaları kullanılarak çeşitli şiir ve makaleler yayımlanmıştır (Nüzhet, 1949, s. 25). Gökalp'in 1912'de Selanik'te çıkan *Rumeli* gazetesinde de yazıları görülmüştür (Fındıkoğlu, 1955, s. 64). Selanik'te sosyolojiye merak duyan Gökalp, bu dönemde Alfred Fouille, Henri Bergson, Gustave le Bon, Gabriella, Tarde, Renouvier, Boutrox ve Durkheim gibi düşünürlerin eserlerini okumuştur. Bunlardan en fazla Durkheim'e ilgi duymuş ve onun dayanışmacı fikirlerini ülkenin sorunları için bir çıkış yolu olarak göstermiştir (Karakaş, 2008, ss. 446-447). Gökalp, solidarizm düşüncesini devlet örgütü anlamından ziyade milli dayanışmanın bir aracı olarak görmüş ve solidarizmi ekonomik bir örgüt olarak değil, bir kültürel dayanışma ve millet ittifakı oluşturmak amacıyla savunmuştur (Karpaz, 2003, s. 329). Tesanüdü, içtimai ve milli hedef olarak görmüştür (Bozarslan, 2003, s. 315).

1912'de İttihat ve Terakki genel merkezi İstanbul'a taşınınca İstanbul'a gelmiş ve önemli diğer Türk milliyetçileri ile birlikte *Türk Ocağı*'nın kurucu üyeleri arasında olmuştur (Sağlam, 2008, s. 168). Gökalp, *Türk Ocağı*'nın yayım organı olarak çıkan *Türk Yurdu*'nda İslamcılık ve Osmanlıcılık düşüncelerine karşı Türkçülük ve Batıcılık düşüncesini önermiştir (Ünüvar, 2002, s. 29). 1912 senesi Meclis-i Mebusan seçimlerinde Ergani-Maden Sancağı mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. 1913'te kendisine Maarif Nazırlığı teklif edilmesine karşın bu teklifi kabul etmeyen Gökalp, bu yıllarda Darülfünun'un öğretim programıyla doğrudan ilgilenmiştir (Anık, 2015, s. 417). 1914'te *Halka Doğru* da yazdığı bir makalede medeniyeti halk ve resmi medeniyet diye ikiye ayırmış ve sosyolojiyi de milletlerin medeniyetinden bahseden bir ilim olarak göstermiştir. Osmanlı'da halk medeniyetini araştıran bir sosyoloji şubesinin kurulmasını talep etmiştir (Tak, 2015, s. 267). Gökalp'in 1914-15 senelerinde, *Tanin*'de yayımlanmış yazıları ve verdiği bazı konferans konuşmaları kitap halinde tekrar yayımlanmıştır (Fındıkoğlu, 1955, s. 64). Gökalp, 1914-1915 senelerinde Darülfünun Edebiyat programının ders müfredatına ilmi- içtimai dersini koymuş ve bu dersi bizzat kendisi vermiştir (Tanyu, 1981, s. 113). 1914'te Kızıl Elma adlı eseri de yayımlanmıştır (Gürsoy & Çapcıoğlu, 2006, s. 91). 1915'te çıkan *Milli Tetebbular Mecmuası*'nda kültürel Türkçülük alakalı iki makalesi çıkmıştır (Davud, 1997a, s. 89). Bu makalelerinde eski Türkler ile Osmanlılar arasında birçok benzerlikler olduğunu ifade etmiştir (Anık, 2015, s. 418).

1915'te çıkan *İslam Mecmuası*'nda Gökalp, geleneksel lonca sistemini Durkheim'in korporasyon düşüncesiyle mezcerek korporatif bir devlet yönetimini önermiştir (Toprak, 1980, s. 42). Dergide çıkan diğer bir yazıda ise İslam hukukunun kaynakları olarak örf ve nassı göstermiş ve bu iki kaynağın da kaidelerinin zamanla değiştiğini savunmuştur. Fakihlerin daha çok örfü dikkate aldığı belirtmiş ve şeriatın toplumsallığını vurgulamıştır (Davud, 1997b, s. 210). Gökalp, 1916'da çıkan *Darülfünun Edebiyat Dergisi*'nde yazıları yayımlanmıştır (Tütengil, 1949, s. 16). Bu yıllarda eğitim meselesi ve milli terbiye üzerine yazıları *Muallim* dergisinde çıkmıştır (Ünüvar, 2002, s. 29). 1917'de *Yeni Mecmua*'da solidarizm doğrultusundaki yazıları yayımlanmıştır. Bu yazılarında solidarizmi Durkheim'in dayanışmacı anlayışı doğrultusunda dile getirmiştir (Davud, 1996, s. 74-75). Gökalp'in solidarizm anlayışı sosyal bir devlet formatında olmuş, devletin toplumsal yaşama müdahil olmasını ve halkı yönlendirmesini talep etmiştir. Bireysel özgürlük ve toplumsal dayanışmanın bir arada ve eşit olmasını önermiştir (Toprak, 1985a, s. 378). Türkçülük düşüncesinin Alman ittihadından öğreneceği çok şeyi olduğunu ve Alman modeli benimsenirse Türklerin siyasal ve iktisat birliğinin de elde edeceğini vurgulamıştır (Toprak, 1985b, s. 741). 1917'de *İçtimaiyat Mecmuası*'nı çıkaran Gökalp, dergideki yazılarında Türklerin ulus devlet aşamasına geçmesi için medeniyet değiştirme hususuna ait bilimsel çözümler önermiştir (Ercan, 2014, s. 61). *Türk Yurdu*'nda yayımlanan makaleleri Birinci Dünya Savaşı esnasında Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adıyla kitap haline getirilmiştir. Bu dönemde Yeni Hayat adlı kitabı da yayımlanmıştır (Ülken, 2007, s. XVI).

1919 senesinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilen Gökalp, Kars savaşında esir alınan İngilizler karşılığında 1921 senesinde ülkeye dönmesine izin verilmiştir (Gürsoy & Çapcıoğlu, 2006, s. 92). Malta sürgününde iken okumalarına devam eden Gökalp, diğer mahkumlara çeşitli dersler ve konferanslar vermiştir (Sağlam, 2008, s. 169). Malta'da döndükten sonra İttihatçılığı nedeniyle Ankara'da ilgi görmediğinden, babaocağı Diyarbakır'a dönmek zorunda kalmış, milli mücadeleyi destekleyici konferanslar vermiş ve kamuoyunu milli mücadele lehine oluşturmak amacıyla 1922'de *Küçük Mecmua*'yı çıkarmıştır (Karakaş, 2008, s. 463). *Küçük Mecmua*'da yayımladığı bir yazıda cemiyetin oluşmasından dinin bazen milliyetten daha güçlü bir kuvvet olduğunu kanıtlamak için Balkanlardaki Slav milletinden olan Ortodoks Sırlar, Katolik Hırvatlar ve Müslüman Boşnakları örnek göstermiştir (Anık, 2015, s. 426). 1923'te yapılan seçimlerde Diyarbakır mebusu olarak meclise girmiş, mecliste aktif olarak çalışmış, bu dönemde *Türkçüğünün Esasları* adlı kitabını yayımlamıştır (Kaya & Turhan, 2006, s. 5). *Hakimiyet-i Milliye*'de siyasi mevzulara değinmiş, *Cumhuriyet*'te Çınaraltı başlığıyla ve *Yeni Türkiye*'de ise Yeni Türkiye'nin Hedefleri başlığı altında çeşitli yazılar yazmıştır (Türkman, 2003, s. 148). Rahatsızlığını ciddiye almayan Gökalp, 1923 senesinde üzerinde çalıştığı Türk Medeniyet Tarihi adlı kitabını tamamlamaya çalışmıştır. 1924 Ekim'inde hastalığı ağırlaşınca Beyoğlu'ndaki Fransız hastanesine kaldırılmış ve on günlük bir tedaviden sonra Gökalp, 25 Ekim 1924'te vefat etmiştir (Yağmurdereli, 1982, s. 7).

3. EKONOMİ GÖRÜŞLERİ

3.1. Milli İktisadın Gelişim Aşamaları

Gökalp'in ekonomi görüşleri hakkındaki ilk yazıları *İktisadiyat Mecmuası*'nda çıkmıştır. Dergide çıkan Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbrettir başlıklı yazısında Gökalp, iktisat kelimesini hem bir ilim hem de bir sanat ismi olarak açıklamıştır. İktisat ilminin milletlerde cereyan eden iktisadi hadiseleri objektif bir surette tetkik ederek doğal kanunları meydana çıkarttığını dile getirmiş ve iktisat sanatının ise iktisat ilminin keşfettiği hakikatlere dayanarak kavimlerin iktisadi hayatını tanzim ettiğini ve iktisadın bir gaye doğrultusunda oluşmasına çalıştığını ifade etmiştir. Milli iktisat kelimesinin iktisat ilmiyle birlikte iktisat sanatını da kapsadığını vurgulamış ve iktisat ilmine nazaran milli iktisadın kavimlerin maruz kaldığı iktisadi gelişim aşamalarının bir safhası olduğunu dile getirmiştir. İktisadi hayatın başlıca üç aşaması olduğunu aktarmış ve bunları aile iktisadı, şehir iktisadı, milli iktisat olarak açıklamıştır. Bu aşamaları içtimai tekâmülün art arda gelen devreleri olduğunu ve aynı zamanda içtimai tekâmülün de üç ayrı aşaması olduğunu belirtmiştir. Aile iktisadı devrinde üreticilerin ürettiği ürünlerin bizzat yine üreticiler tarafından tüketildiğini; şehir iktisadı devrinde, malların üreticiden tüketiciye hiçbir araç olmaksızın intikal ettirildiğini; milli iktisat devrinde ise malların birçok vasıta aracılığıyla üreticiden tüketiciye geçtiğini ifade etmiştir (Ziya Gökalp, 1916a, s. 1). Gökalp, aile iktisadında üretim ve tüketimde ortak hareket ettiğinden bu dönemde kişilerin aralarında bir mübadelenin gözükmediğini ileri sürmüştü ve bu devirde küçük ailelerden başka klan ve aşiret gibi büyük teşkilatların da oluştuğunu dile getirmiştir. Bu teşkilatlarda mübadele işlemi olmadığı gibi ücret ve fiyat gibi kurumların da oluşmadığını ve bu devirde her ailenin iktisaden kendine yeterli bir konumda olduğunu iddia etmiştir. Toplu işlerin ya imece yöntemiyle ya da esir ve köleler vasıtasıyla yapıldığını belirtmiş ve az olsa da bir iş bölümünün görüldüğünü, mübadelenin ise ya savaş ya da hediyeleşmeler şeklinde görüldüğünü ve bu kavimlerde Adam Smith'in bahsettiği şekilde bir mübadelenin ise görülmediğini dile getirmiştir. Birçok devirden sonra ortaya çıkan ilk panayırlarda günlük ihtiyaçların mübadele edilmediğini ifade etmiş ve bu dönemde paranın mübadele aracı olarak görülmesinden ziyade ölçü ve tasarruf aracı olarak görüldüğünü açıklamıştır. Ayrıca ilmi anlamda teşebbüs, sermaye, ticaret, işçi, tüccar ve sermayedar gibi kurumların da görülmediğini belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1916a, s. 1). Gökalp, şehir iktisadında mübadelenin vasıtasız şekilde gerçekleştiğini vurgulamıştır. Ailelerin çoğalmasıyla sadece kalede yaşayanların üretimiyle yaşama imkânı oluşmadığını, bu bağlamda şehir merkezinin bir pazar yeri mahiyetine dönüştüğünü ve kale çevresindeki köylülerin mahsullerini getirip kaledeki tüketicilere satmaya başlayan bir sürecin görüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca zamanla şehirlerde birçok zanaat şubesinin ortaya çıktığını ve bu zanaatkarların ise müşterileriyle doğrudan münasebette olduklarını ve aracı rolünde olan bir tüccar sınıfının halen oluşmadığını ifade etmiştir. Şehir halkının ihtiyaçlarını kendi potansiyeliyle tedarik ettiğini ve bu nedenle şehre yabancı tüccarların nadir geldiğini ileri sürmüştü. Şehir iktisadının aile iktisadının tekâmülü sonucu oluştuğunu dile getirmiştir. Aile iktisadıyla şehir iktisadının ayrılmadığını belirten Gökalp, şehir iktisadında üretici ile tüketicinin temas halinde olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde sadece emlak geliri ile ücret olarak bilinen iki kazanç çeşidinin oluştuğunu iddia etmiş ve sermaye ve teşebbüs gibi üretim faktörlerinin ise halen görülmediğini açıklamıştır (Ziya Gökalp, 1916a, ss. 1-2). Gökalp, üçüncü dönem yani milli iktisat döneminin ise iki devresi olduğunu belirtmiş ve ilk devrenin milli üretimin milli tüketime tekbül eden yani milletin iktisaden kendine yetecek hale gelmesi; ikinci devrenin ise bölüşümün adil bir şekilde yapılmasıyla tüm milletin medeniyetin yararlarından fayda görmeye başlamasıyla ortaya çıktığını dile getirmiştir (Ziya Gökalp, 1916a, s. 2). Gökalp; aile, şehir ve milli iktisat devirlerinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini ifade etmiş ve her milletin bu devirlerin birincisini birincil; diğerlerini ise ikincil olacak şekilde yaşadığını belirtmiştir. Bazı kavimlerde idari anlamda merkezi yönetimin görülmesine karşın siyasi ve içtimai bir merkezi yönetimin görülmediğini aktarmış ve bu nedenle bu gibi kavimlerin bir devlet mahiyetini alamadığını dile getirmiştir. Bu kavimlerin halen cemaat iktisadi yaşamını yaşadığını iddia etmiştir. Bu tarz bir ülkede her cemaatin ayrı bir topluluk halinde olduğundan burada gerçek bir iş bölümünün gerçekleşmeyeceğini ileri sürmüştü. İş bölümünün ortak duygulara sahip cemaatlerde ortaya çıkacağını ve müşterek vicdana sahip olmayan milletlerde üreticiyle tüketicinin dayanışma halinde olamayacağını vurgulamıştır. Bu nedenle bu tarz kavimlerin zahiren şekilde millet haline geldiğini ve henüz bir milli iktisat aşamasını yaşamadıklarını ifade etmiştir. İçtimai engeller nedeniyle milli iktisat safhasına ulaşmayan milletlere Gökalp, iktisat ilminin yardımıyla bu safhaya erişecek çeşitli çareleri araştırmasını teklif etmiştir (Ziya Gökalp, 1916a, s. 2).

İktisadiyat Mecmuası'nda çıkan Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir başlıklı makalede ise Gökalp, milli iktisat konusunu işlemeye devam etmiş ve bu yazıda iktisadın iki ana kurumdan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu kurumların ilkinin teknik kurum olarak açıklamış ve bu kurumda ziraat ve sanayi sektöründeki her çeşit üretim sahalarıyla birlikte iktisadi hayatın diğer safhalarının oluştuğunu iddia etmiştir. İkinci olarak ise hukuki kurumları göstermiş ve bu kurumların iktisadi yaşama büyük tesirler gösterdiğini ifade etmiştir (Ziya Gökalp, 1916b, s. 1). Gökalp, milli iktisada ulaşma açısından üretim şekli farklılığından başka üretim bölgelerinin farklılığının da bilinmesi gerektiğini ifade etmiş ve bir ülkenin farklı üretim yollarının bilinmesinin milli iktisadın tayini için gerekli olduğunu ileri sürmüştü. İktisadi tarihin çeşitli aşamalardan oluştuğunu aktarmış ve bu aşamaları kölelik, servaj, proletarya ve kooperatif devirleri olarak açıklamıştır. Bu devirlerin çeşitli hukuki şekillerinin de olduğunu aktarmış ve bu hukuki yapıları ise siyasi-hukuki ve iktisadi-hukuki olarak iki farklı kategori halinde aktarmıştır.

Kölelik devrindeki bazı kişilerin diğerlerinin boyunduruğu altında çalışmaya iten şartların siyasi-hukuki şartlardan kaynaklandığını iddia etmiş ve miras gibi mülkiyet haklarına ilişkili olan kurumların ise iktisadi-hukuki bir mahiyete dayandığını belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1916b, s. 1). Gökalp, Osmanlı'da bu iki faktörden başka bir de dini-hukuki faktörün etkili olduğunu dile getirmiştir. Avrupa'nın hiçbir yerinde dini-hukuki faktörlere tesadüf edilmemesine karşın Osmanlı'da birçok dini hükmün iktisadi hayata tesirleri olduğunu açıklamıştır. Örnek olarak faizin dinen caiz olmamasının mali hayatın gelişmesini engellemesi, vakıfların zamanla mülkleri kontrolü altına alması ve şeriat-ı tekâliften olan ağnam ve aşar gibi vergilerin ziraatın ilerlemesini engellemesi gibi hususları göstermiştir. Bu vergiler nedeniyle Türk köylüsünün üretimi artırmak konusunda gayret göstermediğini ifade etmiştir. Diğer ülkelerde arazi vergisinin önceden bilindiğini ve üretimden vergi alınmadığı için köylünün fazla üretim gerçekleştirdiğini ileri sürmüştür. Ancak Türk köylüsünün fazla üretim gerçekleştirdiği zaman fazla vergi vermeye mecbur tutulduğunu aktarmış ve asırlarca devam eden şartların tesiriyle Türk köylüsünün kanaatkâr bir ruh yapısına büründüğünü ve zamanla gelişme duygularının azalarak ortadan kaybolduğunu iddia etmiştir (Gökalp, 1916b, ss. 1-2). Gökalp, ülkede bir milli iktisadın ortaya çıkması için Osmanlı Devleti'nin kurumları, üretim şekli ve usullerinin ayrı ayrı araştırmak gerektiğini ifade etmiştir. Milli iktisat konusunda dikkate alınması gereken yönlerden birinin de aile iktisadı, cemaat iktisadı, mıntika iktisadı gibi birtakım iktisat zihniyetlerini tespit edilmesi gerektiğini açıklamış ve bu farklı noktaların tespit edilmediği takdirde orada milli iktisadi bulmanın zor olacağını iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nde iktisadi anlamda Erzurum mıntıkası, Karadeniz mıntıkası gibi birtakım bölgelerin yabancı ülkelerin iktisadi şartları ile daha yakın ilişkiler içerisinde olduğunu ve bu mıntıkların ülkenin diğer bölgelerin iktisadından tamamen ayrıştığını dile getirmiştir (Ziya Gökalp, 1916b, s. 2). Gökalp, Osmanlı Devleti'nin iktisadi şartları araştırdığında ülke iktisadının bütünlük arz etmediğinin görüleceğini ve ülkede çeşitli mıntika ve sistemlerin var olduğunu açıklamış, hatta bazı bölgelerde aşiret ve bedevilik gibi sistemlerin görülmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Bu mıntıkların iktisadi sisteminin diğer mıntıkların iktisadi sistemleriyle mukayese edilmesiyle sistemler arasındaki mesafelerin tayin edileceğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda asri bir mahiyet alan mıntikalardaki terakkinin sebepleri araştırıldığında; asrileşmemiş mıntikalarda ne gibi eksikliklerin olduğunu anlaşılacak ne gibi ıslahatlara başvurmak lazım geldiğinin anlaşılacağını vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1916b, s. 2). Gökalp, milli iktisadın araştırılması hususunda işe liberalizmin ilkeleriyle başlanılmaması gerektiği konusunda bürokratları uyarmıştır. Liberalizm teorilerinin hiçbirinin Osmanlı iktisadına uygulanamayacağını iddia etmiştir. Milli iktisadi vücuda getirmek için yapılması gereken işin objektif gözlemlerle bir milletin üretim şekli, hukuki usulü ve bunların aralarındaki ahengi araştırarak onların bir sistem haline getirilmesini talep etmiştir. Milli iktisadın araştırılmasında sadece güncel şartların araştırılmasıyla yetinilmemesi gerektiğini ve bununla birlikte ülkenin mazisinin de dikkate alınmasını önermiştir. Osmanlı'da önceki iktisadi teşkilatının bugüne göre mükemmel olduğunu ileri sürmüş ve önceleri yol ve köprülerin mükellef usulüyle inşa ve tamir edildiğini, ordu iaşesini sağlayan köylerin belli olduğunu ve hiçbir vakit bir müşkülâtın görülmediğini belirtmiştir. Tanzimat'tan sonra tüm bu yöntemlerin değişerek Osmanlı'nın kendi sisteminden uzaklaştığını ancak istediği gayeye de ulaşmadığını dile getirmiştir. Hâlbuki milli iktisadın gerçeklerine göre bir ıslahat teşebbüsü yapılsaydı bu durumun yaşanmayacağını vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1916b, ss. 2-3).

Gökalp'in İktisat Derneği'ndeki bir konuşması *İktisadiyat Mecmuası*'nda yayımlanmıştır. Gökalp, bu konuşmasında milli iktisadın ortaya çıkarılması hususuna değinmiştir. Milli iktisadın ortaya çıkması için bir milli iktisadi sistemin tayin edilmesini teklif etmiş ve devletin uyguladığı iktisadi politikalarının milli iktisadi sistem doğrultusunda yapılmasını talep etmiştir. Geçen sene yeni bir gümrük tarifesi tanzim edilerek ülke için bir himaye siyaseti kabul olunmasına karşın ülkede nelerin yetiştiği hakkında bir bilginin olmadığından himaye politikalarından gerekli faydanın sağlanamayacağını belirtmiştir. Bu politikaların ancak bir meslek iktisadı ile elde edileceğini vurgulamış ve belirli bir meslek iktisadının olmasını teklif etmiştir. İktisadi olarak bir meslek siyaseti takip edilerek o meslek dairesinde çalışmak için ülkenin şartlarına göre kadroların temin edilmesini talep etmiştir. Ülke iktisadının önemli cihetlerinin meydana çıkarılmasını isteyen Gökalp, iktisadi olayları tasnif ederek tüm bilgileri topladıktan sonra yerli bir doktrin tayin edilmesini önermiştir. Böyle hareket edilirse Almanya'ya hizmet eden milli iktisadın Osmanlı Devleti'ne de yarar sağlayacağını ileri sürmüştür (Ziya Gökalp, 1917b, ss. 4-5).

İktisadiyat Mecmuası'nda çıkan Türklerde Milli İktisat Devreleri başlıklı makalede Gökalp, milli iktisadın bir cemiyette iktisadi kurumların tam bir dayanışma haline gelecek surette birbirine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Cemiyetin hukuki olarak bir dayanışma halinde olması sonucu devletin ortaya çıktığını ve milli iktisadın ise devletin iktisadi tarzıyla alakadar olduğunu belirtmiştir. Devletin şehir, imparatorluk ve modern devlet olarak üç örneği olduğunu açıklamış ve bununla ilişkili olarak milli iktisadın ise medine iktisadı, saltanat iktisadı ve millet iktisadı olarak üç örneğinin yaşandığını aktarmıştır. Millet iktisadının ise ancak modern devlet modelinde ortaya çıkacağını ileri sürmüştür. Tanzimat devrinde gerek saltanat gerek şehir iktisadının parçalandığını, giyim, gıda ve diğer harcamalarda yabancı ürünlerine rağbet edildiğinden milli sanayinin ve bu bağlamda milli iktisadın ortadan kalktığını belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1917a, ss. 1-2). Gökalp, yaşanan gelişmeler sonrası ülkenin modern bir devlet mahiyetini almaya başladığından bu devreye uygun bir milli iktisat teşkilatının kurulmasını önermiştir. Bu devirde milli iktisadın ne il iktisadı ne de ordu ve şehir iktisadı mahiyetinde olduğunu açıklamış ve cemaat ve şehir iktisadı gibi hususi iktisatların milletin genel iktisadi haline getirilmesini talep etmiştir. Milli iktisadın tesisi için öncelikle

bir Milli İktisat Bakanlığı'nın kurulmasını teklif etmiş ve Ziraat Bakanlığı'nın bu görevi yerine getiremeyeceğini iddia etmiştir. Milli İktisat Bakanlığı kurulduğu zaman gümrük politikaların, demiryolu ve liman idaresi gibi kurumların bu bakanlığın yönetimine verilerek iktisat politikaların bir bakanlık etrafında toplanıp bütün haline getirilmesini önermiştir. Milli İktisat Bakanlığı'nın aynı zamanda milli bankanın denetleyicisi de olmasını teklif etmiş ve esnaf korporasyonlarının şehir tarzı teşkilatlanmasından çıkartılarak millet esası doğrultusunda teşkilatlandırılmasını talep etmiştir. Özellikle kadın ve çocuk olmak üzere işçilerin sıhhat, sağlık ve geleceklerini temin edecek içtimai kanunların uygulamasının da bu bakanlığın bir görevi olduğunu dile getirmiştir. Almanya'da milletin mizacına uygun bir milli iktisat teşkilatı olduğu için harp zamanında birçok iktisadi güçlüğü çözümler ürettiğini belirtmiş ve Türkiye'nin iktisadi gelişmesinin milli iktisat politikalarına bağlı olduğunu vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1917a, ss. 3-4).

1922'de Diyarbakır'da çıkan *Küçük Mecmua* dergisinde İktisadi Tekamülün Merhaleleri başlıklı makalede Gökalp, cemiyetin din, ahlak ve hukuki nazarından bir takım gelişim aşamalarından geçtiği gibi iktisadi gelişim aşamalarından da geçtiğini belirtmiştir. Sonra gelişim aşamalarının üç hususa göre tayin edildiğini aktarmış ve birinci olarak üretim açısındaki yaklaşımı açıklamaya başlamıştır. Toplumların üretim olarak geçirmiş olduğu aşamaları beş madde altında sınıflayan Gökalp, bunları sırasıyla 1. aile sanayi aşaması, 2. hırfetler aşaması, 3. evlerde yapılan sanayi aşaması, 4. imalathane aşaması ve 5. fabrikalar aşaması olarak sıralamıştır. Bu beş aşamanın her birinin uygulanmasıyla diğerinin tamamen ortadan kalkmadığını açıklamış, sadece bir dönemde bu aşamalardan birinin baskın olup diğerlerinin ikincil planda görüldüğünü belirtmiştir. Avrupa ülkelerinde de bu beş iktisadi aşamanın örneklerinin de aynı anda yaşandığını aktarmış, köylerde kadınlar tarafından bezlerin dokunduğunu, şehirlerde müşteri hesabına iş yapan sanatçılar ile evlerde müteşebbis hesabına çalışan işçilerin olduğu gibi basit tarzdaki imalathanelerin de görüldüğünü dile getirmiştir (Ziya Gökalp, 1923a, ss. 1-2). Gökalp, iktisadi aşamaların ikinci husus olarak taksim-i amelin geçirdiği safhalara göre oluştuğunu ifade etmiştir. Aile sanayi devrinde taksim-i amelin aile fertleri arasında uygulandığını vurgulamış, başlangıçta işlerin erkek, kadın, çocuk ve esirler arasında taksim edildiğini ileri sürmüştür. Hırfetler devrinde ise iş bölümünün mesleki bir şekil alarak mesleklerin oluştuğunu açıklamış, imalathaneler devrinde ise taksim-i amelin fenni bir mahiyet kazandığını ve her işçinin sadece bir işi icra ettiğinden bu teşebbüste uzmanlaştığını iddia etmiştir. Taksim-i amelin fabrika devrinde ise ülkeler arasında gerçekleştiğini belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1923a, s. 2-3). Gökalp, iktisadi aşamanın üçüncü olarak mübadele yönüyle birtakım aşamalardan geçtiğini dile getirmiş ve aile sanayi devrinde mübadelenin olmadığını ve üretici ve tüketicinin aynı zümrede olduğunu aktarmıştır. Esnaf loncaları devrinde hırfetlerin teşekkülüyle iş bölümünün ortaya çıktığını fakat bu devirde mübadelenin sadece kasaba arasında yaşandığını belirtmiştir. İmalathanelerin teşekkül ettiğinden çarşının genişleyerek milli bir mahiyet aldığını ve mübadelenin bu devirde oluştuğunu ifade etmiştir. Milli çarşının oluşumunun ise modern devletlerin vücuda gelmesiyle ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu dönemde ortak üretimin yerine milli bir üretimin görüldüğünü, ortak çarşı yerine milli bir çarşının oluştuğunu vurgulamıştır. Fabrikalar devrinde, pazarın uluslararası bir mahiyet kazandığını ve cemiyet teşekkülüne ise de bu aşamada ihtiyaç hissedildiğini aktarmıştır (Ziya Gökalp, 1923a, ss. 3-4).

Gökalp, 1923'te çıkardığı *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında bir ülkenin iktisadi politikalarının milli iktisat çerçevesinde olmasını önermiştir. Türklerin eskiden sahip olduğu iktisadi refaha gelecekte de ulaşmasını ve servetin halkın tamamına bölüştürülmesini talep etmiştir. Türklerin hürriyet ve bağımsızlığına düşkün olduğu için tamamen iştirakçi olamadığını; ancak müsavatperver bir kimliği de olduğundan bireyci kalamayacağını belirtmiş ve Türk kültürüne uygun düşen sistemin solidarizm olduğunu iddia etmiştir. Ferdi mülkiyetin içtimai mülkiyete hizmet etmek şartıyla meşru olduğunu vurgulamış ve bu nedenle sosyalist ve komünistlerin ferdi mülkiyeti ilga etmesine itiraz etmiştir. İçtimai mülkiyete hizmeti olmayan bireysel mülkiyetin meşru olamayacağını ileri sürmüş ve mülkiyetin sadece ferdi olarak görülmesine de karşı çıkmıştır (Ziya Gökalp, 1923c: s. 167). Gökalp, şahsi mülkiyet gibi içtimai mülkiyetin olmasını da savunmuştur. Cemiyet sayesinde elde edilen kazancın sadece cemiyete ait olmasını talep etmiş ve bu kazançları fertlerin şahsi olarak kullanmasına itiraz etmiştir. Bu tarz kazançların cemiyet namına açılacak fabrika ve çiftlikler gibi kurumların sermayesi olarak kullanılmasını önermiştir. Cemiyet nazarına girilen teşebbüslerden gelen kazançla fakir, öksüz, hasta ve özürlüler için özel mektep ve barınakların açılması; umumi bahçe, kütüphane ve tiyatroların tesis edilmesi; işçi ve köylüler için sağlık kurumların inşa edilmesi ve elektrik şebekesinin tesisi gibi toplumsal fayda getiren girişimlerde kullanılmasını teklif etmiştir. Bu kazançlarla, ülkenin her türlü sefaletinin ortadan kaldırılmasında ve toplumun refahını artırmak amacıyla yapılan harcanmalarda kullanılmasını önermiştir. Hatta bu tarz toplumsal servetin yeterli gelmesiyle ya halktan vergi alma ihtiyacının da kalmayacağını ya da vergi oranının azaltılacağını belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1923c, ss. 167-168). Gökalp, Türklerin içtimai olarak ana amacının bireysel mülkiyeti ortadan kaldırmadan içtimai serveti de bireylere gasp ettirmeden toplumun genel menfaati doğrultusunda harcamak olması gerektiğini ifade etmiştir. Türklerin iktisadi mefkuresinin de büyük fabrikaları çoğaltarak ülkenin bir fabrika ülkesi haline gelmesine çalışmak olması gerektiğini ileri sürmüş ve bazı kişilerin ülkenin bir ziraat ülkesi olarak kalması gerektiğini savunmasını ve büyük ölçekli sanayi kurumlarının tesisine kalkışılmamasını istemelerini eleştirmiştir. Ülkenin çiftçiliği bırakmaması gerektiğini ancak modern bir devlet olmak isteniyorsa mutlaka sanayiye sahip bir ülke haline gelmesi gerektiğini önermiştir. Avrupa'nın gerçekleştirdiği inkılapların en önemlisinin iktisadi inkılap

olduğunu açıklamış ve iktisadi inkılabın ise bölge iktisadı yerine millet iktisadının, atölyeler yerine ise fabrikaların ikame edilmesiyle oluşacağını iddia etmiştir (Ziya Gökalp, 1923c, ss. 167-168). Gökalp, milli iktisat ile büyük sanayinin ise ancak himaye usulünün tatbikiyle gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Milli iktisat konusunda ülkeye rehber olacak milli iktisat teorilerinin Amerika'da John Ray ve Almanya'da Friedrich List'in görüşlerinin benimsenmesiyle oluşturulacağını belirtmiştir. Bu iki iktisatçının İngiltere'nin kurduğu liberal iktisat ilminin genel bir ilim olmadığını ve sadece İngiltere'ye özgü bir milli iktisat sisteminden ibaret olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Bu iki iktisatçının ayrıca İngiltere'nin sanayi ülkesi olduğundan sanayi ürünlerini ihraç etmeye ve hammaddeleri ise ithal etmeye mecbur olduğundan İngiltere için faydalı olanın gümrüklerin düşük olması gerektiğini ve bu nedenle İngilizlerin bu görüşü benimsediklerini ve bu görüşün sadece İngilizlerin yararına olduğu fikrini açıkladıklarını dile getirmiştir (Ziya Gökalp, 1923c, s. 168). Gökalp, açık kapı politikasının sanayisi gelişmemiş ülkeler tarafından kabul edilmesinin bu ülkelerin ilelebet İngiltere gibi sanayi ülkelerine esir kalmasını doğuracağını vurgulamıştır. John Ray ve List'in ülkeleri için milli bir iktisat sistemi vücuda getirdiğini, ülkelerinde büyük sanayi kurumların oluşması için çabaladıklarını ve bu işte de başarılı olduklarını aktarmıştır. Almanya ve Amerika'nın büyük sanayi konusunda İngiltere ile boy ölçüşecek bir dereceye geldiklerini ve bu nedenle bu iki ülkenin de zamanla İngiltere gibi açık kapı politikalarını takip ettiklerini ifade etmiştir. Bu iki ülkenin bu devreye senelerce milli iktisat politikalarının uygulaması sonucu geldiklerinin bilinmesi gerektiğini belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1923c, s. 168-169). Gökalp, Türk iktisatçıların da yapması gereken ilk işin öncelikle ülke iktisadını araştırarak bu araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre bir milli iktisat programının oluşturulmasını ve bu programın hazırlandıktan sonra ise büyük sanayiye vücuda getirilmesini teklif etmiştir. Ülkede yaşayan her ferdin bu program dahilinde çalışmasını talep etmiş ve İktisat Bakanlığı'nın ise bu faaliyetlerin icra edilmesinde öncülük vazifesinde olması gerektiğini vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1923c, s. 169).

3. 2. Sermayeye Bakışı

Gökalp, sermaye sorununa da önem vermiş ve bu faktörü milli bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. *Yeni Mecmua*'da Para ve Tesanüd başlıklı makalede Gökalp, dayanışmanın, bir içtimai kurumun doğru yolda olduğunu gösteren içtimai bir mihenk taşı olduğunu iddia etmiştir. Tesanüdü ya da dayanışmayı, milletin tüm fertlerini birbirine bağlayan manevi bir bağ olarak açıklamıştır. Duyguları, dinleri, lisanları birbirine benzeyen insanların yekdiğerinden görünmez bir iple birbirine bağlı olduğu gibi işleri birbirine benzemeyen kunduracı, terzi, fırıncı, doktor, şair, mühendis gibi uzmanların da ayrılmaz bir durumda olduğunu ileri sürmüş ve bunların karşılıklı olarak birbirine muhtaç olduklarını dile getirmiştir (Ziya Gökalp, 1918a, s. 282). Gökalp, eski yazı dilindeki Arapça ve Acemce terkipler ve kelimeler yüzünden milletin birbirini anlayamadığını ve halk namı verilen milletin ana kitlesinin bu dile yabancı kaldığını belirtmiştir. Lisanın vazifesinin bir milletin fertleri arasında düşünmeyi ve anlaşmayı sağlayan vasıta olması gerekirken eski lisanın milli dayanışmaya hizmet etmediğini iddia etmiş ve halk lisanının, fertler arasındaki düşünmeyi ve anlaşmayı temin ettiğini yani milli bir tesanüd husule getirdiğini vurgulamıştır. Bu nedenle milliyetçilerin eski yazı lisanını terk ederek halkın konuştuğu dili yazı lisanı haline getirdiğini ifade etmiştir (Ziya Gökalp, 1918a, s. 282). Gökalp, bir milletin tüm fertlerini aynı maksada ulaştırın milli lisanın yaratılması gibi ortak milli bir paranın da oluşturulmasını önermiştir. Ülkedeki paranın milli tesanüde hizmet etmediği gibi zarar verdiğini ileri sürmüştür. Sermaye sahibi olan kişilerin parasını ya ecnebi şirketlere ve ecnebi bankalarına yatırdığını ya da ecnebi bir devletin eshamını satın aldığı belirten Gökalp sermayedarların bu eylemlerine itiraz etmiştir. Yabancıların yarın ülkeye düşman olma ihtimalinin olduğundan ecnebi bir bankaya parasını yatıran kişinin düşmana fayda sağlayacağını ifade etmiştir. Bir kişinin parasını Rus, İngiliz ve Fransız eshamlarından birine yatırmışsa, yaşanan Cihan harbinde parası ile vatanına ihanet etmiş olduğunu belirtmiştir. Milli olmayan lisan, milli olmayan vezin ve milli olmayan edebiyat gibi milli olmayan, hain ve vatan düşmanı olan paraların da olduğunu vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1918a, s. 282). Gökalp, düşman bir devletin istikrazına yatırılan paraların bu durumda olduğunu ve paralarını ecnebi şirketleri hisselerine yatıranlar gibi ecnebi bankalara yatıranların da aynı duruma düştüğünü aktarmıştır. Bir milletin devleti nasıl milli ise banka ve şirketlerin de milli olması gerektiğini dile getirmiştir. Bir ülkede öncelikle milli kurumun devlet, ikinci derecede ise yerli banka ve şirketlerin olduğunu iddia etmiş ve yerli kurumlarla devlet arasında bir tesanüdün yaşandığını ifade etmiştir. Yabancı kurumlara yatırılan paranın gayri milli olduğundan milliyetperver olmadığı gibi sahibinin de vatanperver olmadığını ileri sürmüştür (Ziya Gökalp, 1918a, s. 282). Gökalp, ülkede milli şirketlerin tesis edilmesi ve milli bankanın da kurmasıyla paranın milli tesanüde destek olmasının sağlandığını ve bundan dolayı paranın milli bir mahiyet kazandığını aktarmıştır. İç borçlanmanın paranın millileşmesi için büyük amil olduğunu vurgulamıştır. İç borçlanmayla devletin milli bir banka hüviyetine sokulduğunu ve iç borçlanmayla hisse senedinin alacaklılar için yararlı olduğu gibi bu teşebbüse iştirak edilmesinin de ülke iktisadı açısından yararlar getirdiğini belirtmiştir. Bu girişimden sonra paranın milli tesanüde hizmet etmediğinin söylenilemeyeceğini dile getirmiş ve halkın faiz için sermayelerini milli istikraza yatırdığında fertlerde yalnız içtimai menfaatin değil bireysel menfaatlerin de genel bir ahenk haline geleceğini ifade etmiştir. Paranın gerek fertle devlet arasında gerekse fertler arasında hem menfaat hem de duygu birliğini sağlayacağını ileri sürmüştür. Milli istikrazın getireceği yararların yalnız menfaat duygularını birleştirmekten ibaret olmadığını ve iş bölümü nazarında da önemli bir tesanüdü meydana getirdiğini vurgulamıştır. Milli borçlanmanın ferdi menfaatten başka hiçbir duygusu olmayı bile vatanperver bir kişi haline

getireceğini belirtmiştir. Karlı olduğu hiç kimsenin şüphesi olmayan bu milli istikraz kâğıtlarından birçok bencil insanın da alacağını ve bu kişilerin zamanla vatanperver bir kişi haline geleceğini ifade etmiştir (Ziya Gökalp, 1918a, ss. 282-283).

Gökalp, *Cumhuriyet*'te yayımladığı *Ecnebi Sermayesi* başlıklı makalede ecnebi sermayesinin iktisadi kalkınmada önemli bir rol oynayacağını dile getirmiştir. Sermayenin bir ülkeye girişini, kanın bir insandan diğer bir insana nakline benzeten Gökalp, sermayenin bir ülkenin iktisadi kanı olduğunu vurgulamıştır. Sermayesiz kalan bir milletin kansız vücuttan farkı olmadığını ve bu nedenle yabancı sermayeye müracaat edilmesini önermiştir. Cihan harbinden bu yana iktisadi olarak zayıflayan ülkeye ecnebi sermayesinin girmesiyle iktisadın canlanacağını iddia etmiştir. Ecnebi sermayesinin ülkeye girmesinin belirli mahzurları olabileceğini, ancak ecnebi sermayedarın siyasi menfaat sağlamak amacıyla girişine de hükümetin müsaade etmeyeceğini belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1924b, s. 2). Gökalp, ecnebi sermayedarın önceleri ülke aleyhine çalıştığını ve ancak kapitülasyonlar kaldırıldığından artık bu tarz bir durumun içerisinde olamayacağını ve yabancı sermayenin bundan sonra ülke için yararlı girişimlerde bulunacağını vurgulamıştır. Ecnebi sermayesinin bir tufeyli işlevinde olduğunu belirten Gökalp, organik tufeyliler olduğu gibi iktisadi tufeylilerin de olduğunu ileri sürmüştür. Ülkelerinde karşılıklı bir tufeyli pozisyonunda olduğunu ve bu doğrultuda bir tufeyliliğin yaşanacağını ifade etmiştir. Bazı bitkilerin basit hayvanlarla birleşerek bir arada yaşayıp birbirinin tufeylisi olarak hayatlarını sürdürdüklerini aktarmış ve bu durumu sembiyotik yaşam olarak açıklamıştır. Bu şekilde iki tarafın da birbirine yardım ederek yaşamını sürdürdüğünü vurgulamıştır. Osmanlı'da çeşitli milletlerin bir arada yaşadıklarını ve aralarında hizmet mübadeleleri gerçekleştirmesine karşın buna iş bölümü denilemeyeceğini iddia etmiş ve çünkü bu milletler arasında ortak bir vicdanın yaşanmadığını, bir müteakıl tufeyliliğin yaşandığını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Amerika ve Avrupa ile müşterek bir vicdanın olmadığını ve bu nedenle onlarla yapılacak mübadelelerin uluslararası bir taksim-i amelden ziyade uluslararası bir sembiyotik yaşam olduğunu ve onların Türkiye'nin iktisadi tufeylileri olduğu gibi Türkiye'nin de onların iktisadi tufeylisi olduğunu belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1924b, s. 2). Gökalp, ecnebi sermayesinin ülke için yararlı olduğunu kanıtlamak için tütün tarımından bir örnek göstermiştir. Drama ve Serez muhacirlerinin ülkeye geldiklerinde devletin sermaye temininden önce yabancı tütün tüccarların sermaye temin ettiklerini ve bu sermayeyle üreticilerin üretim gerçekleştirdiklerini aktarmıştır. Çiftçilerin hükümet desteğinden önce ecnebi sermayesiyle birleşerek tütün ektiklerini ve bugün de tütün ekicilerinin ecnebi sermayesinden istedikleri kadar sermaye temin edebileceklerini ifade etmiştir. Ecnebi sermayesinin diğer faydasının da kaliteli tütün ekiminin yaygınlaştırmak için köylere uzmanlar göndermesi ve tütün ekiminin öğretilmesini yaygınlaştırmak olduğunu vurgulamıştır. Ülkenin ecnebi sermayesinden önceleri çok istifade ettiğini açıklamış ve demiryolu, banka, borsa ve sigorta şirketlerinin hep ecnebi sermayesiyle meydana gelmesini örnek olarak sıralamıştır. Ecnebi sermayesinin hariçten gelen bir elektriğe benzeten Gökalp, elektrikten gelen ışık ülkeyi nasıl aydınlattırsa ecnebi sermayesinin de o şekilde ülkeyi imar edeceğini ileri sürmüştür. Ecnebi sermayesinin milli sermayenin çoğalması ve milli teknisyenlerin artmasına kadar gelmesini talep etmiştir. İktisadi kalkınmanın sadece halk ve devlet tarafından başarılamayacağını ve bu açıdan ecnebi sermayeye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1924b, s. 2).

3. 3. İktisadi Üretim Hakkındaki Görüşleri

1913 senesinde yayımlanan *Halka Doğru*'da çıkan "Halk Medeniyeti 2: Resmi Teşkilat-Halk Teşkilatı" başlıklı makalede Gökalp, önemli servet kaynaklarına hâkim olmasına karşın yanlış iktisadi politikalarından dolayı Osmanlı'nın bu servetten istifade edemediğini belirtmiştir. Yurt içerisindeki iktisadi teşebbüslerinden mahrum kalan Türk-İslam unsurunun ülkenin servet kaynaklarından ufak bir pay bile alamadığını dile getirmiştir (Ziya Gökalp, 1913, ss. 148-149).

Küçük Mecmua'da İktisada Doğru başlıklı makalede Gökalp, bir cemiyetin manevi ihtiyaçlarının din, ahlak, sanat ve lisan gibi faaliyetlerden doğduğu gibi maddi ihtiyaçların da iktisat ismi verilen faaliyetlerden teşekkül ettiğini belirtmiştir. İktisadın diğer içtimai faaliyetlerinin temeli olduğunu ifade etmiş ve bir cemiyette refah seviyesi yüksek bir ortam olmadığı sürece orada âlim, zanaatkar ve filozofun çıkmayacağını vurgulamıştır. İnsanın bir yandan günlük maişetini karşılaması diğer yandan ise ilme, zanaata ve felsefeye zaman ayırmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Türkiye'de zengin bir sınıf oluşmadığından bu işlerle uğraşan kişi sayısının az olduğunu ve büyük alim, zanaatkar ve filozofun yetişmemesinin iktisadi hayatın gerilediğinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Öteden beri Osmanlı Devleti'nde fikri faaliyetlerle uğraşanların memur sınıfı olduğunu ve bunların da kısa bir zaman için bu gibi işlerle uğraştığını vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1922a, ss. 1-2). Gökalp, bir ülkede iktisadi hayat ne kadar yükselse iş bölümünün de o nispette derin olduğunu iddia etmiştir. Girişimlerin birer ihtisas mesleği olması için iş bölümünün de derinleşmiş olması gerektiğini belirtmiştir. İlimde, zanaatta, felsefede ihtisas mesleklerinin ortaya çıkmasının iktisattaki iş bölümüne bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ülkede yetişen büyük düşünür ve ediplerin neden hezarfen kaldıklarının sırrının bu olduğunu dile getirmiş, mesela ateşçi bir vatanperver olan Namık Kemal'in idare memuru, siyasi muharrir, romancı, tiyatro yazarı ve şair olmasının iktisadi şartlarının bir neticesi olduğunu açıklamıştır (Ziya Gökalp, 1922a, ss. 2-3). Gökalp, iktisadi hayatın yükselmesinin sadece uzmanların yetişmesi için lazım olmadığını ve diğer içtimai faaliyetlerinin yaşaması için de devletin zengin bir bütçeye sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Mesela ilmin yükselmesi için kütüphane, milli hazine evrakı,

etnografya, tarih müzesi, encümen-i danış ve üniversite gibi kurumların olması gerektiğini iddia etmiştir. Kültürel faaliyetlerin de doğup yaşamasının iktisadi hayatın gelişmesine bağlı olduğunu ve iktisada verilecek önemin yalnız maddi refahı temin etmekle kalmayacağını, kültürel faaliyetlere de zemin hazırlayacağını dile getirmiştir. Bir ülkede iktisadi hayat gelişmemişse ne ilim, sanat, felsefe ne de ahlak ve dinin kendisini gösteremeyeceğini aktarmış ve manevi zevklerin ortaya çıkmasının iktisadın gelişmesine bağlı olduğunu vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1922a, ss. 3-4).

Küçük Mecmua'da İktisadi İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız? başlıklı makalede Gökalp, asri devletin büyük sanayiye sahip bir devlet olduğunu açıklamış ve Yeni Türkiye'nin asri bir devlet olmak için öncelikle milli bir sanayiye sahip olmasını talep etmiştir. Türkiye'de büyük sanayinin oluşması için fertlerin ruhunda kendiliğinden teşebbüs duygusunun doğmasının beklenemeyeceğini belirtmiştir. Milli bir hamle ile askerlikte Avrupa'ya yetiştiği gibi sanayide de onların seviyesine ulaşılması gerektiğini vurgulamıştır. İktisadi kalkınmanın temelini elektrik olmasını önermiş, ülkenin sularından istifade ederek büyük bir elektrik şebekesinin oluşturulmasını talep etmiştir. Avrupa'nın askerliğini bütün ayrıntılarıyla öğrenip tatbik eden Türk devletinin sanayi sektörünü de tatbik edebileceğini ifade etmiştir (Ziya Gökalp, 1923b, ss. 3-4). Askeri başarının bireysel girişimlerle gerçekleşmediğini, devletin teşebbüsüyle gerçekleştiğini ve bu nedenle sanayileşmeyi gerçekleştirecek tek kurumun devlet olacağını aktarmıştır. Türk devletinin üretici bir devlet olma iktidarına sahip olduğunu ve Türklerin devletçi olduğundan her yeniliğin devletten beklenildiğini dile getirmiştir. Devletin iktisadi işlerde başarılı olması için öncelikle bir iktisadi devlet mahiyetini kazanmasını ve bunun için de memurların iktisatçı olmasını talep etmiştir. Memurları bu nazardan seçen bir devletin büyük bir şirket gibi yönetileceğini iddia etmiştir. Bütçe itibarıyla Bulgaristan'dan büyük şirketlerin var olduğunu ve şirket personelinin iktisat bilen uzmanlardan oluştuğunu ifade etmiştir. Devleti yöneten bürokratların da iktisatçılardan seçilmesinin ahlaki bir hizmeti de gerçekleştireceğini dile getirmiş, spekülâtörlük yapacak bir sınıfın teşekkülünü engelleyeceğini vurgulamıştır. Avrupa emperyalizmin bireysel kapitalizme dayandığını açıklamış ve ülkede devlet kapitalizmi kabul edildiği takdirde kapitalist namıyla aç gözlü bir sınıfın oluşmasına engel olunacağını ileri sürmüştür (Ziya Gökalp, 1923b, ss. 4-5). Gökalp, devletin iktisadi teşebbüslerin dört farklı tarzda girişeceğini aktarmış ve sonra bunlara sırasıyla değinmiştir. Birincisi devletin doğrudan doğruya memurları vasıtasıyla iktisadi idare etmesi olduğunu ve bu tarzda reji usulü denildiğini dile getirmiş ve posta ve telgraf idaresinin buna örnek olarak göstermiştir. İkincisinin devletin özel şirkete imtiyaz vererek işlettirilmesi olduğunu ifade etmiş ve buna şimendiferler imtiyazını örnek vermiştir. Üçüncüsünün özel şirketle kar ortaklığı yaparak iktisadi kurumları yönetmesini göstermiş ve dördüncüsünü ise iltizam sistemi olarak açıklamış ve bu sistemin Osmanlı Devleti'nde yaygın olduğunu aktarmıştır. İltizam usulünün ülkeye büyük zararı dokunduğunu ve bu nedenle vergi tahsilinin doğrudan doğruya memurlar vasıtasıyla icra olunmasını önermiştir. Bu dört sistemin tatbikiyle iktisadi hayatta da bir inkılabın vücuda geleceğinden bahsetmiş, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü gibi bir de Elektrik Genel Müdürlüğü'nün teşekkül edilebileceğini ve ülkeyi telgraf telleri ile donatan devletin elektrik şebekesini de oluşturacak güçte olduğunu dile getirmiştir. Gökalp, iktisadi teşebbüslerin Avrupa kapitalistleri tarafından gerçekleştirilmesini talep etmemektedir (Ziya Gökalp, 1923b, ss. 5-6).

Cumhuriyet'te çıkan İktisad-ı Adem-i Merkezîyet başlıklı makalede hükümetin ekonomiye milli iktisat programı doğrultusunda müdahalesini savunan Gökalp, devleti yönetenlerin siyasi memurlar olduğundan iktisadi girişimlerin bir nebze ademi merkezîyet bakışıyla yönetildiğini aktarmıştır. Bürokratların siyaset adamları olduğunu ve hepsinin iktisat uzmanı olmadığını vurgulamıştır. Charles Gide'nin bir sözünü aktaran Gökalp, Bulgaristan'dan daha büyük şirketlerin bir saat intizamıyla işleminin şirketin sadece iktisatçıları tarafından idare edilmesinden kaynakladığını ifade etmiş ve devlet idaresinin iktisatçı memurlar tarafından yapıldığı takdirde devletin iktisadi işlerinde başarılı olunacağını ileri sürmüştür. Ancak devleti yöneten kişilerin siyasi memurlar olduğundan tüm iktisadi işlere karışmayacağını dile getirmiş ve devlet işlerini iktisatçı memurlar tarafından idare edilmesini önermiştir (Ziya Gökalp, 1924a, s. 4).

Cumhuriyet'te çıkan Teşkilatçılar başlıklı makalede ise Gökalp, iktisat kitaplarının emek, doğal kaynak ve sermayeyi üretim faktörleri olarak gördüğünü ancak bu üç faktörün yeterli olmadığını açıklamış ve bunlarla birlikte müteşebbisin de önemli bir faktör olduğunu aktarmıştır. Ülkede doğal kaynakların zengin olduğunu, sermaye ve emeğin de bulunduğunu ama buna karşın gerekli teşebbüslerin gerçekleşmemesinin nedeni olarak müteşebbis kişilerin olmamasına bağlamıştır. Ülkeyi geri bırakan unsurun sermaye ve uzman eksikliğinden kaynaklanmadığını ileri sürmüş ve iktisadın geriliğinin nedeni olarak müteşebbis sınıfının eksikliğini göstermiştir. Müteşebbisin herhangi bir sermayeye de sahip olmadığını, sadece yaratıcı bir kuvvetin olduğunu belirtmiştir. Ülkede iktisadi müteşebbislerin ortaya çıkmasıyla sermaye ve teknik uzman gibi eksikliklere rağmen anonim ya da kooperatif şirketlerinin tesis edileceğini ve milletin de bu iktisadi girişimcilerin peşinden koşarak birçok teşebbüste bulunacağını dile getirmiştir. Gökalp, Türkiye'de müteşebbislerin yetişeceğine inandığını vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1924c, s. 3).

3.4. Liberalizme Olan Eleştirileri

Yeni Mecmua'da İktisadi Vatanperverlik başlıklı makalede ise Gökalp, vatanperverliğin dini, ahlaki, hukuki şekillerinin olduğu gibi iktisadi bir şeklinin de olduğunu vurgulamıştır. Bugüne kadar Osmanlı Devleti'nde iktisadın kozmopolit olarak tanıtıldığını ve halen eğitim kurumlarında kozmopolit Manchester iktisadının öğretiltiğini aktarmıştır. Okullarda Manchester iktisadı öğretildiği yerde iktisadi vatanperverliğinden bahsedilemeyeceğini dile getirmiştir. Manchester iktisadının kozmopolit bir iktisat olmadığını, sanayiye sahip ve serbesti mübadeleden menfaat bulan İngiltere'nin milli iktisadı olduğunu anlaşıldığını ileri sürmüş ve bu hakikati Amerikalı iktisatçı John Ray ile Alman iktisatçı List'in anlayarak ülkeleri için bir milli iktisat felsefesi vücuda getirdiğini belirtmiştir. Milli iktisat politikalarına diğer millet iktisatçılarının da iştirak ettiğini dile getirmiştir (Ziya Gökalp, 1918d, s. 322). Sadece Osmanlı'nın İngiliz iktisadını savunduğunu vurgulayan Gökalp, mekteplerin iktisada kozmopolit bakmasına rağmen günlük hayatta iktisadi vatanperverliğin bazı izlerinin görüldüğünü ileri sürmüştür. Örnek olarak Ahmet Vefik Paşa'nın evine sadece yerli sanayi ürünleri sokmasını ve ecnebi mallarından kaçınmasını ve özellikle Osmanlı Devleti'nde son zamanlarda milli tüketim ve milli üretim cemiyetlerini göstermiştir. Fakat bu iktisadi hareketlerinin hepsinin ferdi teşebbüs halinde kaldığını ve devletin Manchester geleneğinden bir türlü kurtulamadığını aktarmıştır. Kapitülasyonların lağvının bu maksat için büyük bir hamle oluşturduğunu vurgulamıştır. Milli sanayiye oluşturmak için korumacı politikaların uygulandığını, İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulduğunu ve milli istikraz teşebbüsüyle devletin artık milli bir iktisat politikasını benimsediğinin görüldüğünü dile getirmiştir. Devletin bu teşebbüsü sayesinde halkın paralarını milli bir bankaya yatırmak yahut milli bir istikrazda değerlendirmek imkânının bulunduğunu ifade etmiştir. İktisadi vicdanın vatanperver olması için devletin milli iktisat politikasını izlemesini savunmuştur (Ziya Gökalp, 1918d, ss. 322-323).

Küçük Mecmua'da İktisadi Mucize başlıklı makalede Gökalp, harp esnasında askeri bir mucize gösteren milletin barış devrinde de iktisadi bir mucize göstereceğini vurgulamıştır. Bu mucizeyi gerçekleştirmek için hangi yoldan yürümesi gerektiği sorusunu sormuş ve Tanzimat'tan beri yürütülen yolun terk edilmesiyle doğru yolun bulunacağını ifade etmiştir. Tanzimat'tan bu yana milli ruha uymayan İngilizlerin iktisadi görüşlerinin ülkeyi geri bıraktığını belirtmiştir. Hükümet fabrika tesis edemez, milli sanayiye himayeye çalışamaz, belediyeler ticaret yapamaz, iktisadi teşebbüslerin sadece birey ve şirketlerden beklenir gibi nazariyelerin benimsenmesinin Osmanlı Devleti'nde iktisadi kurumların yıkılmasına sebep olduğu gibi yeni iktisadi kurumların oluşmasına da mani olduğunu iddia etmiştir (Ziya Gökalp, 1922b, s. 1). Tanzimat'tan evvel zengin bir sanayi ve kaliteli tekniklerin bulunduğu ve çinici, halıcı, boyacı, tezhipçi, demirci ve marangoz gibi zanaat şubelerinin iftihar derecesinde olduğunu ifade etmiştir. Tanzimat'tan sonra bu tekniklerin kaybedildiğini ve yerine yenisinin konulmadığını açıklamış ve bu çöküşün sebebi olarak İngiliz iktisadi düşüncesinin milli hayata uymamasını göstermiştir. İngiltere'nin ziraat için yeterli arazisi olmadığından ziraat ülkesi olmadığını aktarmış ve İngiltere'de kömür ve demir madenlerin bulunduğunu ve kendiliğinden sanayinin tesis edildiğini, deniz ticaretinin geliştiğini ve iktisadi hayatın gelişmesinde hükümet teşvikine muhtaç olmadığını ifade etmiştir. Hükümetin iktisada müdahale etmemesi, ithalat ve ihracattan gümrük resmi almamasının iktisadi hayatın inkişafı için yeterli olduğunu ve bundan dolayı İngiltere'de hükümetin ekonomiye müdahale etmediğini belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1922b, ss. 1-2). Osmanlı'da ise durumun aksi olduğunu vurgulayan Gökalp, ferdi teşebbüsün zayıf ve şirket kurma kabiliyetlerin hiç mesabesinde olduğunu, büyük sanayinin elifbasının bile bilinmediğini ve sanayi için lazım olan tekniklerden habersiz olduğunu ifade etmiştir. Ülkede sadece ihtiyaçların sevkiyle iktisadi hayatın doğmasına imkân olmadığını ve Türk'e hükümetin rehberlik etmediği takdirde Türklerin iktisadi adım atmasına imkân olmadığını belirtmiştir. Hükümetin ise iktisatçıların ilmi telkinleriyle bu yardımdan kendisini sakındırdığını dile getirmiştir. Ayrıca iktisadi kapitülasyonların bahane edilmesini eleştirmiş ve birçok yardım yöntemi olmasına karşın hükümetin bunlara hiç yanaşmadığını iddia etmiştir (Ziya Gökalp, 1922b, s. 2). İngiliz iktisadının sadece İngiltere hayatına uygun olduğunu ve her milletin kendine mahsus bir iktisat sistemini vücuda getirilmesinin ülkede bilinmeye başladığını dile getirmiştir. Türkiye'de büyük sanayinin teşekkülüne şiddetle ihtiyaç olduğunu vurgulamış ve büyük sanayi teşekkülünün ise fert ve şirketlerin teşebbüsüyle gerçekleşmeyeceğini bilakis hükümet teşebbüsleriyle gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Askeri bürokrasinin tesis ettiği imalathanenin örnek gösterileceğini ve barış döneminde bu imalathanenin yıkılmasını önlemek için barış anlaşmasından sonra bu imalathaneleri iktisadi devletçilik bakışıyla yönetilmesini teklif etmiştir. Ülkenin muhtaç olduğu tüm sanayi tesislerinin hükümet desteğiyle tesis edilmesini önermiştir. Ayrıca sulthan sonra Avrupa'dan büyük makine, usta ve mühendis celp etmenin kolay olacağını ileri sürmüş ve teknik bilginin eğitim yöntemiyle öğretilmeyeceğini bunun ancak çıraklık yoluyla öğretileceğini ve en iyi sanayi mekteplerin fabrikalar olduğunu iddia etmiştir. Hükümetin tesis edeceği fabrikaların öncelikle ait olduğu kurumlara büyük kazanç kazandıracağını ve sonra ise bunların halka satılmasıyla büyük kazanç elde edileceğini ayrıca sanayileşmenin yaygınlaşmasına neden olacağını dile getirmiştir. Devletin iktisadi politikaları misak-ı milli suretinde takip ederse sulthan sonra iktisadi bir mucizenin gerçekleşeceğini vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 1922b, ss. 3-4).

3.5. Diğer İktisadi Konulardaki Görüşleri

Yeni Mecma'da İçtimaiyatın İlmi Tetkiki başlıklı makalede Gökalp, Avrupa'da ferdiyetçilik ile sosyalizmin ya da milliyetçilikle beynelmilecilik gibi zıt içtimai doktrinlerin birbiriyle olan mücadelesinin şiddetli olduğunu belirtmiştir. Bu içtimai cereyanların birbirinin zıddı gibi görünmesiyle birlikte içtimai ilminin ana konusunun bu dört içtimai doktrin oluşturduğunu ileri sürmüştür. İçtimai tesanüdün bir zümrenin maddeten birbirinden ayrı olan fertlerini manen birbirine bağlayarak bunları bir organizma haline getirdiğini vurgulamıştır. İçtimai tesanüdün ilkinin fertlerin müşterek kuvvetlerin malik olmasından doğan mekanik tesanüd, ikincisinin fertleri birbirinden ayıran hususiyetlerden doğan uzvi (organizma) tesanüd namlarıyla iki şekilde görüldüğünü dile getirmiş ve bu iki çeşit tesanüdü ise hars zümresi ile medeniyet zümresi olarak açıklamıştır (Ziya Gökalp, 1918b, s. 501). Hars zümresinde ortak kuvvetin lisanla beraber dini ve ahlaki duygular olduğunu belirtmiştir. Bu duyguların müşterek olmasıyla hars zümresinin mekanik tesanüdün meydana geldiğini ve yine hars zümresinde fertleri birbirinden ayıran hususiyetlerin iş bölümünü husule getiren ihtisas faaliyetleri olduğunu ifade etmiştir. Farklı ihtisaslara ayrılmalarından dolayı fertleri birbirine mekanik bir surette bağlayan müşterek duyguların ortak bir vicdan ve ortak bir şahsiyet teşkil ettiğinden içtimai mülkiyeti doğurduğunu iddia etmiştir. Hars zümresindeki uzvi tesanüd ise ilk olarak mesleki vicdanları ve bunun neticesi olarak da ferdi vicdan ve şahsiyeti husule getirdiği için cemiyette iş bölümünü oluşturduğunu ve ferdi hürriyetle ferdi mülkiyet düşüncesinin zamanla kuvvetlendiğini vurgulamıştır. Bu nedenle sosyalizmin hars zümresindeki mekanik tesanüden ve ferdiyetçiliğin ise zümreye ait uzvi bir tesanüden doğduğunu belirtmiştir (Ziya Gökalp, 1918b, s. 501). Medeniyet zümresinde de fertleri birleştiren ya da ayıran hususiyetlerin olduğunu ve medeniyet zümresi fertlerinin hars zümrelerinden yani milletlerden oluştuğunu dile getirmiştir. Aynı medeniyete mensup milletler arasında müşterek olan hassaların, müspet ilimlerin ve sanayi fenlerin yani genel olarak zihni mefhumların olduğunu ve bu ortak hassalara sahip milletlerin toplamına medeniyet zümresi denildiği gibi beynelmilecilik de dendiğini belirtmiştir. Beynelmilel tesanüdün, onu teşkil eden milletler arasındaki ortak zihni mefhumların toplamından ibaret olduğunu ve beynelmilel zümrenin fertlerinde birbirine yakın olan hassalar olduğu gibi onları birbirinden ayıran hususiyetlerin de mevcut olduğunu ifade etmiştir. Bir medeniyet zümresi içerisinde bir iş bölümünün olduğunu ve bu iş bölümünün esasının her milletin orijinal bir harsı olarak diğer milletlerin dini ve ahlaki zevklerinin birbirinden farklılaştığını ileri sürmüştür (Ziya Gökalp, 1918b, s. 501). Beynelmilel tasavvurun mevcut olması için öncelikle milli tasavvurların vücut bulması gerektiğini dile getirmiştir. Milli bir harsın teşhisi için diğer milletlerdeki harslarla karşılaşması gerektiğini ve beynelmilecilik ile milliyetçilik arasında bir çatışmadan ziyade bir uyumun oluştuğunu vurgulamıştır. Beynelmilel medeniyetin, milli harsların karşılaşmasından meydana gelen ortak bir irfan olduğunu ve harslar ne kadar çeşitli ve zenginse medeniyetin de o derece yüksek olacağını ifade etmiştir. Medeniyet zümresine mekanik ve uzvi tesanütlerin olduğunu ve beynelmilel bir zümrenin müşterek bir medeniyete malik olmasının onun mekanik tesanüdünü vücuda getirdiği gibi her milletin orijinal bir harsı vücuda getirmesinin de medeni zümrenin uzvi tesanüdünü oluşturduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle ne iktisat sahasında birbirinin zıddı gibi görünen ferdiyetçilik ile içtimaiyatçılık arasında ne de siyaset sahası olan milliyetçilikle beynelmilecilik arasında bir karşıtlığın olduğunu ve bu cereyanların tesanüdün dört muhtelif şekilden doğan dört normal cereyan olduğunu açıklamıştır (Ziya Gökalp, 1918b, ss. 501-502). Tesanüden doğan ve dört içtimai cereyanı da içine alan ve bunların birleşmesinden oluşan tesanüdüçülük-solidarizm namıyla yeni bir içtimai mezhebin oluştuğunu vurgulamıştır. Öncelikle bir milletin dâhilinde ferdi mülkiyet ile içtimai mülkiyeti birlikte kabul edilmesini ve ferdi hareketle içtimai adaletle eşit bir kıymet verilmesini önermiştir. İçtimai mülkiyet kabul edilerek cemiyet teşebbüsünden gelen kazancın cemiyet faaliyetlerine aktarılmasıyla mağdur sınıfların sefaletten kurtarılarak toplumsal sorunlara çözüm getireceğini ileri sürmüştür. Umumi sigorta, ücretsiz eğitim ve gece mektepleri gibi faaliyetlerin bu dâhilde olduğunu belirtmiştir. Beynelmilecilik ile milliyetçiliği uzlaştırmak için bağımsız harsa malik olan her zümrenin bağımsız siyasete malik olması gerektiğini iddia etmiştir. Beynelmilel bir zümrenin ilerlemesinin hars zümrelerinin mevcudiyetiyle ayakta duracağını vurgulamıştır. Milli tesanüdüçülükte ferdi cereyanla içtimai adaletin birbirine lazım ise beynelmilel tesanüdüçülükte harsi teşebbüsle medeni adaletin de birbirine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti'nde görülen bu fikirlerin solidarizmle bütünleştirilmesini ve uyum sağlanarak kabul edilmesini önermiştir (Ziya Gökalp, 1918b, ss. 502-503).

4. SONUÇ

1875'te Diyarbakır'da doğan Gökalp, gençliğinin ilk yıllarından beri ülkenin sorunlarına ilgi duymuş ve dönemin gazetelerinde düşüncelerini açıklamıştır. Diyarbakır'da ilk öğretimi aldıktan sonra eğitimini İstanbul'da sürdürmek isteyen Gökalp'in bu isteği ailesi tarafından talep görmediği için intihar teşebbüsünde bulunmuştur. Sonra ise kardeşi vasıtasıyla gizli olarak İstanbul'a gelmiş ve burada eğitim hayatına devam etmiştir. Öğrenciliğinde yönetim karşıtı eylemlerde bulunmuş ve dönemin gizli örgütleriyle temas halinde olmuştur. Öğrenciliği dönemindeki faaliyetleri sonucu bir seneden fazla cezaevinde kalan Gökalp, sonra Diyarbakır'a sürgün edilmiştir. Burada okuma çalışmalarına devam eden Gökalp, vilayet gazetesine yazılar göndermiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini memnuniyetle karşılamış, İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini kurmuş ve *Peyman* ve *Dicle* adlı iki gazetede görüşlerini aktarmıştır. Sonra partinin merkez üyeliğine seçilmiş ve bu nedenle 1909'da Selanik'e gelmiştir. Burada Gökalp, birikimiyle kısa sürede partinin ideologları arasına girmiştir.

Selanik'te Gökalp'in düşünce dünyası değişmiş, bu tarihe kadar Osmanlılık düşüncesi doğrultusunda görüşlerini aktaran Gökalp, 1911'den itibaren Türkçülük düşüncesini dillendirmeye başlamış ve bu değişimi de *Genç Kalemler* dergisinde anlatmıştır.

1912'de önce *Yeni Lisan* yazısıyla dilde milliyetçi görüşlerini aktaran Gökalp, sonra *Yeni Hayat* başlıklı yazılarında toplumsal konularda milliyetçilik düşüncelerini aktarmıştır. Selanik'te sosyoloji okumalarına merak duymuş, zamanla Durkheim'in solidarizm düşüncesini benimsemiş ve bu düşünce doğrultusunda görüşlerini aktarmıştır. Durkheim'in solidarizm düşüncesinin ülkenin sorunlarına çözüm getireceğini belirtmiş, toplumdaki tüm sınıfları birbirine menfaati doğrultusunda ortak bir şuurla hareket etmelerini önermiş ve ülkede ortak bir şuurun yaratılmasını talep etmiştir. 1915'te dönemin basınında iktisadi sorunlara değinmiş ve ülke iktisadını Alman iktisatçı List'in görüşleri doğrultusunda yorumlamıştır. Tanzimat'tan beri uygulanan iktisadi politikaları şekillendiren iktisat düşüncesini eleştirmiş, uygulanan politikaların kozmopolit olduğunu ve bu politikaların milli iktisada zarar verdiğini iddia etmiştir. Yazılarında Alman iktisatçı List'i örnek alarak Türk iktisadi tarihini incelemiş ve bir milli iktisat teorisini oluşturmaya çalışmıştır.

Gökalp, iktisat politikaların doğrudan devlet tarafından yönetilmesini savunmuştur. Solidarizm doğrultusunda fertten ziyade cemiyeti önemseyen bir iktisat politikasını vurgulamıştır. Cemiyeti önemsemesine rağmen bireysel mülkiyete ve girişimlere karşı olmamıştır. İktisadi politikaları devletin doğrudan yönetmesini iktisadi girişimlere girişecek bir sınıfın olmamasıyla açıklayan Gökalp, devletin Avrupa kapitalizmine ancak bu şekilde direneceğini ifade etmiştir. Devletin iktisadi politikaları yönetmesiyle cemiyete zarar verecek kapitalist sınıfın gelişmesini de engelleyeceğini ve iktisadi olarak elde edilecek kazançla cemiyetin tüm üyelerinin çıkarı doğrultusunda harcanacağını vurgulamıştır. Üretimin artması için yerli üretimin kullanılmasını isteyen Gökalp, ülke sanayisinin çöküşünün ise halkın ecnebi mallarına olan rağbetinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Ülkenin sanayide gelişmesine kadar sanayinin himaye edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu hususta Almanya ve Amerika örneklerini vermiştir. Devleti yönetenlerin iktisatçı olması gerektiğini, iktisatçıların yönettiği devletin bir şirket gibi yönetileceğini ileri sürmüş ve bu konuda devlet kapitalizmini önermiştir. Ülkede sermaye ve uzman sorunu olmadığını asıl sorununun ise girişimci sınıfının olmamasını göstermiştir. Bu sınıfın oluşacağına inancı olduğunu ve bu sınıfın ortaya çıkmasıyla birçok iktisadi girişimin görüleceğini belirtmiştir. Girişimci sınıfının eksikliğinden dolayı iktisadi girişimlerde devleti etkin görmek istemiştir. Sermaye eksikliğinden dolayı ecnebi sermayesine muhtaç olduğunu ve bir süreliğine sermaye birikimi sağlanana kadar ecnebi sermayesinden istifade edilmesini teklif etmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksu, C. (2006). Ziya Gökalp ve Türk edebiyatındaki yeri. *İ. Ü. Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 16-24.
- Ahmad, F. (1999). İttihatçılıktan Kemalizm'e. Kaynak Yayınları.
- Altın, H. (2010). Ziya Gökalp'in eğitim tarihi açısından önemi. *History Studies*, 2(2), 480-497.
- Anık, M. (2015). Ziya Gökalp'in aydın kişiliği ve siyasi fikirlerin etrafında yapılan tartışmalar. Özyurt, C. & Tak, A., *Ziya Gökalp Kitabı*. Ankara: Hece Yayınları. 408-424.
- Beyaz, C. (2013). II. Meşrutiyet dönemi Türkiye'sinde iktisadi modernleşme ve kalkınma düşüncesine Parvus Efendi'nin katkıları, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, 6-8 Mayıs 2013, 187-203.
- Beyhan, M. A. (2006). Ziya Gökalp'in tarih anlayışı ve Türk medeniyeti tarihi adlı eseri. *İ. Ü. Sosyoloji Dergisi*. 3(13), 40-54.
- Bozarlan, H. (2003). Ziya Gökalp, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları. 308-316.
- Davud, Y. A. (1997a). II. Meşrutiyet dönemi Türk sosyolojisinin kaynakları I: *Milli Tetebbular Mecmuası. Türkiye Günlüğü*. 44, 80-102.
- Davud, Y. A. (1997b). II. Meşrutiyet dönemi Türk sosyolojisinin kaynakları II. *İslam Mecmuası. Türkiye Günlüğü*. 45, 200-222.
- Davud, Y. A. (1996). Türk sosyolojisinde iki solidarizm anlayışı Tekin Alp: sosyal siyaset Ziya Gökalp: Sosyal halkçılık. *Türkiye Günlüğü*. 39, 72-84.
- Demir, K. (2023a). Osmanlı Devleti'nde Milli İktisat düşüncesi ve Türk Yurdu dergisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 143-156.
- Demir, K. (2023b). İktisadiyat Mecmuası ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik sorunları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 621-652.
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nde himaye düşüncesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 12(33), 440-475.
- Demir, K. (2018). II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti'nde Milli İktisat düşüncesi ve Ahmet Muhiddin'in iktisadi görüşleri. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı Bildiriler Kitabı, İCOSS Kapadokya, 550-562.
- Ercan, R. (2014). *İçtimaiyat mecmuası*. C. Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 38(2).
- Eroğlu, N. (2002). Mehmed Cavid Bey'in iktisadi görüşleri. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2, (163-183).
- Fındıkoğlu, Z. F. (1955). *Ziya Gökalp*. M. Sıralar Yayıncılık.
- Göksel, A. N. (1949). *Ziya Gökalp hayatı-eserleri*. Ahmet Halit Yayınevi.
- Gürsoy Ş., & Çapçioğlu, İ. (2006). Bir Türk düşünürü olarak Ziya Gökalp: hayatı, kişiliği ve düşünce yapısı üzerine bir çalışma. *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 80-94.
- Karakaş, M. (2008). Ziya Gökalp'e yeniden bakmak: literatür ve yeniden değerlendirme. *TALİD*, 6(11), 430-472.
- Karpat, K. H. (2003). Ziya Gökalp'in kooperatifçilik, millet-milliyetçilik ve çağdaş medeniyet kavramları üzerine bazı düşünceler. *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*. İletişim Yayınları. 324-332.
- Kaya T. ve Turhan, R. (2006). Ziya Gökalp'in yaşam öyküsü. *İ. Ü. Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 2-18.
- Koevess'e göre Milli İktisat, (25 Ocak 1917b). *İktisadiyat Mecmuası*, 39, 4-5.
- Kudret, C. (1963). *Ziya Gökalp*. Türk Dil Kurumu.
- Nefes, T. S. (2015). Ziya Gökalp'in modern Türk ulusunun formülasyonunda Emile Durkheim'in sosyolojisi uyarlaması. Özyurt, C. & Tak A., *Ziya Gökalp Kitabı*. Hece Yayınları. 310-328.
- Özyurt, C. (2015a). Ziya Gökalp'te Millet inşa aracı olarak değerler eğitimi. Özyurt C. & Tak A., *Ziya Gökalp Kitabı*. Hece Yayınları. 424-442.
- Özyurt, C. (2015b). Ziya Gökalp: İmparatorluktan milli devlete sosyoloji. Özyurt, C. & Tak, A. *Ziya Gökalp Kitabı*. Hece Yayınları. 58-72.
- Özyurt, C. (2005). Milletleşme sürecinde Ziya Gökalp'in medeniyet arayışı. *Doğu-Batı Yayınları*, 31, 170-184.
- Özyurt, C. (2005). Dilde ve edebiyatta uluslaşma: Genç Kalemler ve Yeni Lisan hareketi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 5, 53-79.
- Sağlam, S. (2008). Ziya Gökalp (1876-1924). Özdemir, M. Ç., *Türkiye'de Sosyoloji*. Phoenix Yayınları. 160-178.
- Sağlam, S. (2004). Ziya Gökalp'ta Solidarizm ve Milli İktisat. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1, 67-84.
- Semiz, Y. (2019). 2. Meşrutiyet dönemi iktisadi düşünce politikasında yenileşme hareketleri. *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları*. Kitap Yayınevi. 353-389.
- Semiz Y. & Kodaz, Y. (2019). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Milli İktisat fikrinin gelişimi ve İtibar-ı Milli Bankası. *International Social Sciences Studies Journal*, 5/39, 3803-3812.
- Seyfi O. (1937). *Ziya Gökalp hayatı ve eserleri*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınevi.
- Şapolyo, E. B. (1974). *Ziya Gökalp ve İttihatı Terakki ve meşrutiyet tarihi*. Gül Yayınevi.
- Tak, A. (2015). Gökalp'e göre kültür-medeniyet tartışması: Kültürün kayboluşunun ve tarihsizleştirmenin ironisi, Özyurt, C. & Tak, A., *Ziya Gökalp Kitabı*. Hece Yayınları. 260-276.
- Tanyu, H. (1981). *Ziya Gökalp'in kronolojisi*. Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Türkman, S. (2003). Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. *Atatürk Dergisi*, 3(4), 144-158.

- Tütengil, C. O. (1949). *Ziya Gökalp hakkında bir bibliyografya denemesi*. Berksoy Yayınevi.
- Toprak, Z. (1985a). Osmanlı Devleti'nde uluslaşmanın toplumsal boyutu: Solidarizm. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* c.2. İletişim Yayınları. 370-378.
- Toprak, Z. (1985b). Milli İktisat, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* c.3. İletişim Yayınları, 736-744.
- Toprak, Z. (1980). Türkiye'de korporatizmin doğuşu. *Toplum ve Bilim*. 12, 38-48.
- Ülken, H. Z. (2007). *Ziya Gökalp*. İş Bankası Yayınları.
- Ünüvar, K. (2002). Ziya Gökalp. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik*. İletişim Yayınları. 24-32.
- Yağmurdereli, Z. (1982). *Ziya Gökalp'in ölüm yılında yazılan seçmeler*. Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Zavalsız, Y. S. (2017). Ziya Gökalp'in (1876-1924) din ve tasavvuf anlayışı. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(4). 772-789.
- Ziya Gökalp (28 Ağustos 1913). Halk medeniyeti 2: resmi teşkilat halk teşkilatı. *Halka Doğru*. 19, 148-149.
- Ziya Gökalp (10 Nisan 1916a). Millet nedir Milli iktisat neden ibarettir. *İktisadiyat Mecmuası*, 7, 1.
- Ziya Gökalp (7 Aralık 1916b). Milli iktisat nasıl vücuda gelir. *İktisadiyat Mecmuası*. 35, 1-3.
- Ziya Gökalp (8 Mart 1917a). Türklere Milli iktisat devreleri. *İktisadiyat Mecmuası*. 44-48, 1-4.
- Ziya Gökalp (25 Nisan 1918a). Para ve tesanüd. *Yeni Mecmua*. 41, 282-283.
- Ziya Gökalp (3 Ocak 1918b), İçtimai mezhepler ve içtimaiyat: içtimaiyatın ilm-i tetkiki. *Yeni Mecmua*. 26, 501-503.
- Ziya Gökalp (9 Mayıs 1918d). İktisadi vatanperverlik. *Yeni Mecmua*. 43, 322-323.
- Ziya Gökalp (17 Temmuz 1922a). İktisada doğru. *Küçük Mecmua*. 7, 1-4.
- Ziya Gökalp (20 Kasım 1922b). İktisadi mucize, *Küçük Mecmua*. 23, 1-4.
- Ziya Gökalp (15 Ocak 1923a). İktisadi tekâmülün merhaleleri, *Küçük Mecmua*. 30, 1-4.
- Ziya Gökalp (5 Mart 1923b). İktisadi inkılap için nasıl çalışmalıyız. *Küçük Mecmua*. 33, 3-6.
- Ziya Gökalp (31 Temmuz 1924a). İktisadi adem-i merkezîyet. *Cumhuriyet*. 83, 4.
- Ziya Gökalp (29 Ağustos 1924b). Ecnebi sermayesi. *Cumhuriyet*. 112, 2.
- Ziya Gökalp (5 Mayıs 1924c). Teşkilatçılar. *Cumhuriyet*. 9, 3.
- Ziya Gökalp (1923c). *Türkçülüğün esasları*. Matbuat ve İstihbarat Matbaası.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada birincil kaynaklara dayalı arşiv çalışması olduğundan etik izni belgesine gerek duyulmamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI


Çalışma tek yazarlı olduğundan metnin tamamı tek yazar tarafından hazırlanmıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.05.2024
Kabul Tarihi : 04.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1482099>


MODERN CİMBASSO VE 19. YÜZYILDA CİMBASSO OLARAK ADLANDIRILAN ÇALGILARA GENEL BİR BAKIş

Emre DEMİRÇİ¹

ÖZ


Bas karakterli bakır algılar ailesinin bir üyesi olan “cimbasso”, valf sisteminin bulunması ile ortaya çıkmış algılardandır. Kökeni, 16. yüzyılda ortaya çıkmış olan “serpent” adındaki çalgıya kadar uzanmaktadır. “S” şeklinde ahşap bir gövdeye sahip olmasına rağmen bakır algılar ailesinin bir üyesi olarak sınıflandırılan serpent, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yapısal olarak büyük bir değişikliğe uğramıştır. Farklı isim ve modellerde üretilen bu algılar askeri ve sivil bandolarda, opera ve senfoni orkestralarında aktif olarak kullanılmıştır. Her bir çalgı bir önceki modelin sorunlarını gidermeyi amaçlamış, yenilenmekte ve genişlemekte olan orkestralardaki bas seslerine çözüm odaklı üretilmişlerdir. 19. yüzyıl İtalya’sında bas karakterli bakır algıları tanımlamak için kullanılan *cimbasso* adı, Verdi’nin 1881 yılındaki girişimleri ile günümüzde sadece bir çalgıyı tanımlayan bir terime dönüşmüştür. Nitel araştırma yöntemi ile hazırlanan bu çalışmada, cimbasso olarak adlandırılan çalgıların kökenleri, yapısal özellikleri ve kullanım alanları incelenmiş, modern cimbasso çalgısının nasıl ortaya çıktığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cimbasso, Üflemeli algılar, Bas bakır algılar, Valf sistemi, 19. yüzyıl, orkestra.

¹ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarı, emre.demirci@hacettepe.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0001-5596-7313>.

Article Type : Research Article
Date Received : 12.05.2024
Date Accepted : 04.09.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1482099>

A GENERAL OVERVIEW OF THE MODERN CIMBASSO AND THE INSTRUMENTS CALLED CIMBASSO IN THE 19TH CENTURY

Emre DEMİRCİ¹

ABSTRACT

Cimbasso, a member of the family of brass instruments with a bass character, is one of the instruments that emerged with the invention of the valve system. Its origin dates back to the instrument called “serpent”, which emerged in the 16th century. Although it has an "S"-shaped wooden body, the serpent, which is classified as a member of the brass instrument family, underwent a major structural change in the late 18th century. These instruments, produced under different names and models, were actively used in military and civilian bands, opera and symphony orchestras. Each instrument aims to solve the problems of the previous model and was produced with a focus on the bass sounds in orchestras that are being renewed and expanded. The name cimbasso, which was used to describe brass instruments with a bass character in 19th century Italy, turned into a term describing only one instrument today, with Verdi's initiatives in 1881. In this study prepared with a qualitative research method, the origins, structural features and usage areas of the instruments called cimbasso are examined and how the modern cimbasso instrument emerged is discussed.

Keywords: Cimbasso, wind instruments, bass brass instruments, valve system, 19th century, orchestra.

¹ Doç. Dr., Hacettepe University Ankara State Conservatory, emre.demirci@hacettepe.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0001-5596-7313>.

1. GİRİş

19. yüzyılda İtalya’da *cimbaso* olarak adlandırılan bas karakterli bakır çalgıların kökeni, 16. yüzyılda ilk örneklerine rastlanan ve “serpent” olarak adlandırılan çalgıya kadar uzanmaktadır. Kilise orkestralarında ve bandolarda aktif olarak kullanılmış olan “S” şeklinde bir gövdeye sahip olan bu çalgı, uzun yıllar aktif olarak kullanılmıştır. Sahne üstü orkestralar ve senfonik eserlerde de yerini alan *serpent*, 19. yüzyıla gelindiğinde yapısal olarak yeni bir forma bürünmüştür. Ortaya çıkan yeni algılar, farklı ölkelerde farklı materyal ve modellerde fagota benzer bir formda üretilmiştir.

“Cimbaso” adı ilk defa 19. yüzyılın başlarında İtalya’da kullanılmıştır. O dönemde *cimbaso* adının bir grup çalgıyı, bas karakterli bakır algıları tanımlamak için kullanıldığı görölmektedir. *Guiseppe Verdi* (1813-1901) son iki operasında (Fallstaff ve Otello) Pelitti firmasının ürettiği ve kendisinin talebi üzerine tasarladığı çalgıyı kullanmış ve çalgı daha sonra “Verdi Contrabasso” ya da “Verdi Cimbaso” olarak adlandırılmıştır. Günümüzde algı modern formuna kavuşmuştur ve yukarıdaki kavramlar yerine “Modern Cimbaso” ya da sadece “Cimbaso” olarak tanımlanmaktadır.

Modern cimbaso, genellikle orkestralarda fa ve si bemol akortlu modellerinde kullanılmaktadır. Bakır algılar ailesinin bas karakterli bir üyesi olan cimbaso genellikle fa akortlu modeli tercih edilmesine rağmen si bemol, mi bemol, do ve bir oktav alttan si bemol akortlu modellere de sahiptir (<https://en.wikipedia.org>). “T” şeklinde bir yapıya sahip olan *cimbaso* birbirinden ayrılabilen kalak, ağızlık ve valf mekanizmasının olduğu gövde kısmı olmak üzere üç ana parçadan oluşmaktadır. Çalgı sağ el ile 4, sol el ile kullanılan 2 (bazı modellerinde 1) valf düzeneğine sahiptir. Sol el ile kullanılan 2 valf, çalgının kalın ses aralığını genişletmek ve teknik pasajlarda icracıya kolaylık sağlaması için tasarlanmıştır. Koyu ve yumuşak bir ses rengine sahip olan *cimbaso*, trombon grubu ile uyumlu bir ses rengine sahiptir. Orkestralarda bakır algılar dışında, *trombon* grubu ile ya da tek başına kontra fagot ya da yaylı bas algıları desteklemektedir (Tracy, 1990, s. 54). *Cimbaso* için nota yazımında dördüncü çizgi fa anahtarı kullanılmaktadır. Çalgı, *tuba* ağızlığı boyutlarında bir ağızlık ile alınmasına rağmen ses reği olarak kontrbas trombona daha yakındır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Günümüzde birçok Avrupa ve Amerikan orkestraları *modern cimbaso* ve *cimbaso* olarak adlandırılan algılar için yazılmış eserlerin seslendirilişinde geleneksel olarak bu algıları kullanmaya devam ettikleri görölmektedir. Türkiye’de ise orkestraların envanterinde bulunmayan bu çalgıların kullanılmadıkları görölmektedir. Özellikle *cimbaso* için yazılmış eserleri tuba ya da bas trombon algıları seslendirmektedir. Bu durum göz önüne alınarak yapılan çalışmada *modern cimbaso* ve *cimbaso* olarak adlandırılan algılar hakkında literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Yapılan literatür taraması sonucu *modern cimbaso* ve *cimbaso* olarak adlandırılan algılar hakkında yeterli kaynak olmadığı anlaşılmıştır. Yapılan çalışmanın literatüre katkı yapılarak bu algılar hakkında bilgi sahibi olmak isteyen herkese kaynak sunmak açısından önemli olduğu düşünölmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu alışma, veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Çalgılar hakkındaki fiziksel ve tarihsel bulgular bir araya getirilerek oluşturulmuştur.

2.2. Evren ve Örneklem

Yapılan araştırmada 19. yüzyılda ortaya çıkan *modern cimbaso* algısının ilk olarak 16. yüzyılda görölen *serpent* adındaki çalgıya kadar uzandığı görölmektedir. *Serpent*, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki süreçte birçok evrim geçirmiş ve farklı isimlerde adlandırılmıştır. Araştırmanın evrenini *cimbaso*, örneklemini *serpent*, *rus fagotu*, *bas korno*, *ophicleide*, *bombardon* ve *modern cimbaso* oluşturmaktadır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. ERKEN DÖNEM CİMBASSO ÇALGILARI

Cimbaso adının tam olarak neden esinlenilerek kullanıldığı bilinmemektedir. Araştırmacılar bu konuya açıklık getirmek için bazı fikirler sunmuşlardır. *Cimbaso* adı *Renato Meucci*’ye göre “corno in basso” (bas korno) algısından türemiştir ve *cimbaso* ile *bas korno* isimleri aynı algıları tanımlamak için kullanılmıştır (1996, s. 144). *Bevan Clifford* ise “küçük metal tekne” ya da içeri doğru bükölmüş olan nesnelere için kullanılan “cimba” veya “cymba” terimlerinden esinlenilmiş olunabileceğini belirtmiştir (1978, s. 213).

Cimbasso adının ilk olarak 1815-1820 yılları arasında Milan şehrinde kullanıldığı bilinmektedir (www.vsl.info). 1825 yılındaki La Scala Opera Orkestrasının bir planı *serpent* adı verilen çalgıyı da içermektedir ve bu çalgı büyük bir olasılıkla cimbasso adı ile adlandırılan ilk çalgıdır (Bevan, 1978, s. 54). Genel olarak İtalya’da *cimbasso* adı orkestralardaki bas karakterli üflemeli çalgıları tanımlamak için kullanılmıştır (Herbert, Wallace, 1997, s. 145). Burada adı geçen çalgının *upright serpent* formundaki bas karakterli çalgılardan birisinin olması muhtemeldir.

Örneğin, 1954 yılında yayımlanan önemli bir İngiliz müzik referans sözlüğünde *cimbasso*, dar boru çapları olan “si bemol tuba” olarak, Cambridge İtalyanca Müzik Sözlüğünde (1962) ise “ophicleide” olarak tanımlanmıştır (Bevan, 1978, s. 212). *Douglas Yeo* bu kavram kargaşası ile ilgili şunu söylemiştir; “On bakır çalgı icracısına “*Cimbasso nedir?*” diye sorduğunuz zaman, muhtemelen çok net olmayan kısmen doğru on farklı cevap alırsınız” (Yeo, 2005, a, s. 56).

3.1.1. Serpent

Serpent çalgısının tarih sahnesindeki yerini alması 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Pek çok araştırmacı ve icracı, çalgının 1590 yılında Auxerre’de (Fransa’nın Burgonya bölgesi) *Canon Edmé Guillaume* tarafından icat edildiğini söylemektedir (www.berliozhistoricalbrass.org). Çalgı yılan gibi kıvrımlı bir yapıya sahiptir. “Yılan” anlamına gelen *serpent* adının çalgıya bu yüzden verilmiş olduğu muhtemeldir (görsel 1). Çalgı, deri ile kaplanmış ahşap bir gövdeye sahip olmasına rağmen bakır çalgılar ailesinin bir üyesidir (Hostiou, 2005, s. 399). Bakır çalgılarda kullanılan trombon ağızlığı boyutlarında bir ağızlık ile çalınan *serpent* do akortlu ve üç oktava yakın bir ses aralığına sahiptir. *Serpent* soprano ve kontrbas modellerinde de üretilmesine rağmen bu modeller popüler olamamıştır.

Serpent, “cornett” ailesinin bas karakterli bir üyesi olarak tasarlanmıştır (www.yeodoug.com). Çalgının “S” şeklindeki gövdesinin üzerinde altı delik vardır ve bu deliklere basılarak notalar oluşturulur. Ses renginin yumuşak bas bir karaktere sahip olması özellikle koro ile uyum içinde duyulmasını sağlamaktadır. Çalgı ilk olarak kilisede bas vokalleri seslendirmek amacı ile kullanılmıştır (Hostiou, 2005, s. 399).



Görsel 1. *Serpent* (<https://en.wikipedia.org>)

18. yüzyılda Avrupa’da birçok ülkede popüler hale gelen ve askeri bandolarda da yerini alan *serpent*, 19. yüzyıla gelindiğinde *Mendelssohn* (1809-1847), *Berlioz* (1803-1869) ve *Wagner* (1813-1883) gibi bestecilerin eserlerinde de yer almıştır.

Tablo 1.

Serpent Çalgısının Kullanıldığı Eserler (Mckean, 2022, s. 51).

Bestelendiği Yıl	İlk Seslendirilişi	Yer	Besteci	Eser
1824	1825	Paris	Berlioz	Messe Solennelle
1830	1830	Paris	Berlioz	Symphonie Fantastique
1830	1832	Berlin	Mendelssohn	Symphony No. 5 Reformation
1834	1836	Düsseldorf	Mendelssohn	Paulus
1837-40	1842	Dresden	Wagner	Rienzi

Serpent “S” şeklindeki yapısından dolayı tutması ve alması zor bir çalgıdır. Özellikle askeri bandolarda yürüyerek alınması gerektiği durumlarda icracı için konforlu olmamıştır. algının gövdesindeki deliklerin ergonomik olmaması da icracıyı zorlamış, çalgı üzerinde bazı değişikliklerin yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Fransa ve İngiltere’de üretilen “military serpent” (askeri serpent) adı verilen çalgılara daha konforlu bir alım amacı ile yardımcı tuşlar eklenmiştir. Fakat bu girişimler çok etkili olamamıştır. Özellikle çalgının uzun gövdesi ile ilgili bir çözüm arayışına gidilmiş, çalgının minimal ve alım tekniğinin daha basit bir sisteme sahip olması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Sonuç olarak çalgının “S” şeklindeki gövdesi ikiye katlanarak fagot çalgısına benzer bir çalgıya dönüştürülmüştür (Carse, 1965, s. 269). Ortaya çıkan bu yeni çalgı “upright serpent” olarak adlandırılmaktadır. Boyutu kısalan bu yeni çalgının üzerine eklenen tuşlar icracıya daha kolay ve basit bir alım tekniği sağlamıştır. “S” şeklindeki antik *serpent* algısının gelişmiş bir versiyonu olan bu algı, Avrupa’da birçok ülkede farklı materyaller ve isimlerde üretilmiştir. Özellikle italyan *cimbasso*, rus fagotu (*russian bassoon*), *bas korno* (*corno in basso*) ve *ophicleide* algılarının tasarımında büyük bir etki yaratmıştır (Costantino, 2010, s. 9).

3.1.2. Rus fagotu (Russian bassoon) ve Bas korno (Corno in basso)

1789’da Lille’de yaşayan İtalyan müzisyen *J.J. Regibo* “serpent droit”, 1799’da Londra’da yaşayan Fransız *serpent* icracısı *Louis Alexandre Frichot* ise “corno in basso” algılarının mucitleri olarak bilinmektedir (Heyde, 2015, s. 21). Fransızca’da *upright serpent*, “serpent droit” olarak geçmektedir. “upright” ve “droit” terimleri “düz, dik, yukarı doğru dik açıda” anlamlarına gelmektedir ve bu iki terimin çalgının yapısal özelliğini tanımlamak için kullanıldığı düşünölmektedir. Buna göre iki çalgının aynı çalgı olduğu söylenebilir. *Serpent droit*, gövdesinin ahşap olması ve şeklinin fagotu andırmasından dolayı sonraki yıllarda “Rus Fagotu” olarak literatüre girmiştir (Costantino, 2010, s. 10). algının gövdesinin ahşap olmasına karşın, kalak kısmı ve ağızlık borusu metalden yapılmıştır. *Rus fagotu* ne bir fagot ne de Rusya’da üretilmiş bir çalgıdır. Bir kavram kargaşasından dolayı adının *Rus fagotu* olarak kaldığı düşünölmektedir.

Fransızca’da (russe) “Russian” (Rus) kelimesine çok benzer şekilde telaffuz edilen Rust’tan (Lyon’daki ilk üreticilerden biri, yerine Dubois geçti) geldiği varsayılmaktadır. Başka bir teoriye göre, Prusya’daki Napolyon seferlerinde kullanılan “Russian” yerine (başka bir yazım hatası nedeniyle) ilk etapta “Prussian Fagot” (Prusyalı Fagotu) olarak adlandırılmış olabilir. Her iki durumda da, üretici Rust’un aslında Prusya (Prussia) kökenli olmasına rağmen, adının gerçek coğrafi kökeniyle hiçbir ilgisi olmadığı varsayılmaktadır. (www.oscarabella.com: 2013)

Çalgı şekil olarak antik *serpent* ile farklılık gösterse de alım tekniği aynıdır. Tek fark bu yeni çalgıda deliklerin üzerinde metal ekstra iki tuş bulunmasıdır. Bu tuşlar, alım tekniğini kolaylaştırmak ve ses kalitesini iyileştirmek amacı ile çalgıya eklenmiştir (görsel 2).



Görsel 2. Rus Fagotu (Russian Bassoon) (<https://www.metmuseum.org>)

Douglas Yeo’ya göre bu algılar farklı ülkelerde üretilmiş ya da kullanılmış olsalar da hepsi bas seslerdeki sorunları çözmek için kullanılmışlardır (Yeo, 2005, s. 56).

Rus fagotu ve *bas korno* arasındaki ana farklılıklar şu şekilde sıralanabilir *Rus fagotu* gövdesi ahşap, kalak kısmı ise metalden yapılmış bir çalgıdır. Bazı modellerinde kalak kısmı yılan ya da ejderha kafasına benzer bir yapıdadır (görsel 3).



Görsel 3. Rus Fagotu (Russian Bassoon)(www.oscarabella.com: 2013)

Bas korno ise genel olarak metalden yapılmış bir çalgıdır (görsel 4).

Regibo ve Frichot, çalgılarda yaptıkları yeniliklerle sadece bandolarda yürürken çalınmasını kolaylaştırmayı amaçlamadılar, aynı zamanda daha güçlü bir ses elde etmeyi de amaçladılar fakat iki farklı yöntemle: Regibo, çalgının ses kalitesini ve gücünü artırmak için borularını daha geniş tutmuş, Frichot ise çalgının borularını daha dar tutmuş fakat çalgıya konik yapıda geniş bir kalak ekleyerek çalgının sesini trombon ve korno çalgılarıyla uyumlu bir hale getirmeyi amaçlamıştır. (Heyde, 2015, s. 21)

Her iki çalgı da aynı boyutlarda, aynı ses aralığına sahip, altı delikli ve üç tuşlu çalgılardır.



Görsel 4. Bas Korno (Corno in Basso) (www.omnia.ie)

Bas korno İngiltere’de çok popüler olmuş bir çalgı olmasından dolayı “english bass corno” olarak da bilinmektedir. Özellikle askeri ve sivil bandolarda çok popüler olmuştur.

Upright serpent ailesine mensup olan bu çalgılara benzer bir çalgı 19. yüzyılın başlarında İtalya’da görülmüştür. “Serpentone” olarak da bilinen çalgı daha sonraki yıllarda cimbasso olarak adlandırılmıştır. Hem russian basson hem de bas korno ile benzerlik göstermektedir. Bas korno gibi konik yapıda bir kalak, russian basson gibi ahşap bir gövdeye sahiptir. Bu çalgılar arasındaki tek fark tuşlarının farklı yerlerde olmasıdır. 1816 yılında Paganini’nin çalgıyı eserinde kullanmasından sonra Bellini, Rossini ve Donizetti gibi birçok İtalyan besteci de çalgıya eserlerinde yer vermişlerdir (Costantino, 2010, s. 11).

Tablo 2.*Erken Dönem Cimasso algısının Kullanıldığı Eserler (Mckean, 2022, s. 51).*

Bestelendiği Yıl	İlk Seslendirilişi	Yer	Besteci	Eser
1817	1817	Naples	Rossini	Armida
1820	1820	Naples	Rossini	Moometto II
1831	1831	Milan	Bellini	Norma
1833	1833	Florence	Donizetti	Parisina
1840	1840	Milan	Verdi	Un Giorno di Regno

3.1.3. Ophicleide

Upright serpent algılar bir dönem için bandolarda ve opera orkestralarında kullanılmaya devam edilmiştir. Bu süreç esnasında tamamen metalden üretilmiş başka bir çalgı ortaya çıkmış ve kısa sürede popüler hale gelmeyi başarmıştır. İki versiyonu olan *ophicleide*, 1817'de Paris'te *Halary* (*Jean-Hilaire Aste*) tarafından tuşlu versiyonu, 1835 civarında hem Paris'te *Guichard* hem de Viyana'da *L. Uhlmann* tarafından valfli versiyonu icat edilmiştir (Meucci, 1996, s. 148). *Ophicleide* adı Yunanca *ophis* (serpent) ve *kleis* (kapatmaya yarayan) sözcüklerinden türetilmiştir (Ojutkangas, 2020, s. 5). *Halary*, "keyed bugle" (Tuşlu Borazan) adlı çalgıyı Paris'te düzenlenen bir bando töreninde görmüş ve çalgıdan esinlenerek *ophicleide* algısının alto ve tenor-bas modellerini üretmiştir (görsel 5).

*Grsel 5. Keyed Bugle (theoldstonefort.org)*

Fakat algı bu patentler dışında farklı modellere de sahiptir. Bu modeller soprano (clavtube), alto fa ve mi bemol (quinticlave), tenor-bas do ve si bemol (*ophicleide*) ve kontrbas fa ve mi bemol (monster) modelleridir (görsel 6). En çok tercih edilen model tenor-bas *ophicleide* modeli olmuştur. Yaygın olarak kullanılan modeli on bir tuşlu versiyonu olmuştur. Fakat sekiz ve on iki tuşa kadar değişen modellerde de üretilmiştir. Bu tuşların eklenmesinin nedeni çalgıya teknik pasajlarda kolaylık sağlamak, ses kalitesini iyileştirmek ve çalgının ses aralığını genişletmektir. Ses aralığının  oktav aralığında olduğu söylenebilir.



Görsel 6. Ophicleide soprano, alto, tenor-bas ve kontrbas modelleri (<https://en.wikipedia.org>)

Askeri ve sivil bandalarda, nefesli orkestralarında hemen popüler hale gelmiştir. Çalgı ilk defa 1819 yılında G. Spontini'nin *Olimpie* adlı operasında kullanılmıştır. (Baines, 1993, s. 199). Sonraki yıllarda *Rosisini*, *Donizetti*, *Berlioz*, *Meyerbeer* ve *Mendelshon* gibi besteciler tarafından da orkestralarda tercih edilmişlerdir.

Tablo 3.

Ophicleide Çalgısının Kullanıldığı Eserler (Mckean, 2022, s. 51-52)

Bestelendiği Yıl	İlk Seslendirilişi	Yer	Besteci	Eser	Çalgı
1826	1826	Paris	Rossini	Le siège de Corinthe	Tuşlu Ophicleide
1845	1845	Paris	Berlioz	Symphonie fantastique	Tuşlu Ophicleide
1836	1836	Paris	Meyerbeer	Les Huguenots	Tuşlu Ophicleide
1840–41	1843	Dresden	Wagner	Der fliegende Holländer	Tuşlu Ophicleide
1845–46	1846	Paris	Berlioz	La damnation de Faust	Tuşlu Ophicleide
1855	1855	Paris	Verdi	Les vèpres siciliennes	Tuşlu Ophicleide
1867	1867	Paris	Verdi	Don Carlos	Tuşlu Ophicleide
1874	1874	Venice	Verdi	Requem	Tuşlu Ophicleide
1842	1843	Postdam	Mendelssohn	Musik zu Ein Sommernachtstraum	Valf Ophicleide
1843	1843	Leipzig	Schumann	Das Paradies und die Peri	Valf Ophicleide
1840–41	1843	Dresden	Wagner	Der fliegende Holländer	Valf Ophicleide
1844–47	1847	Vienna	Flotow	Martha	Valf Ophicleide
1849	1849	Naples	Verdi	Luisa Miller	Valf Ophicleide
1851	1851	Venice	Verdi	Rigoletto	Valf Ophicleide
1853	1853	Rome	Verdi	İl Trovatore	Valf Ophicleide
1862	1862	St. Petersburg	Verdi	La forza del destino	Valf Ophicleide
1870–71	1871	Cairo	Verdi	Aida	Valf Ophicleide

3.1.4. Bombardon

Tasarımı, 1823'te Varşova'da kaldığı sırada Viyanalı algı yapımcılarından oluşan *Riedl* ailesinden *Wenzel Riedl*'e atfedilmektedir (Heyde, 2017, s. 13). Ana materyali metal olan *bombardon* on iki tuşa sahiptir ve form yapısı *ophicleide* algısına benzemektedir (görsel 7). Bu nedenle *bombardon* adı o dönemde Güney Almanya, Bavyera, Avusturya ve Lombardiya'da yaygın olarak kullanılırken, kuzeyde *ophicleide* adı ile bilinmektedir. (Heyde, 2017, s. 14). Riedl 1833 yılında on iki tuşlu *bombardona* valfler eklemiş ve aynı yıl patentlerini almıştır. Bombardon artık hem tuşlu hem de valfli modellere sahip bir çalgıya dönuşmüştür. İtalya'da *serpent*, *russian basson*, *ophicleide* ve *bombardon* gibi bas karakterli bakır algılar genel olarak *cimbasso* olarak adlandırılırken ilginç bir şekilde İngiltere'de bu algılar *bombardon* olarak adlandırılmıştır. İlerleyen yıllarda "tuba" olarak adlandırılan çalgının icadından sonra İngiltere'de bu durum değişmiştir.

Dönemin müzik anlayışı ve orkestralardaki genişleme eğilimi sonucu daha güçlü ve daha karanlık bas seslere sahip çalgıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Wilhelm Friedrich Wieprecht* bu talebi karşılayacak bir çalgı geliştirmeyi başarmıştır. *Bas tuba* ilk kez 1835 yılında *Second Infantery Guard Regiment*'de (İkinci Piyade Muhafız Alayı) kullanılmış, aynı yıl *Wieprecht*, fa akortlu geniş boruları olan üç veya dört valfli *bombardonu* tanıtmıştır (Bevan, 1978, s. 86).



Görsel 7. *Wieprecht Bombardon* (www.oscarabella.com)

Bas tuba ve *Riedl*'in *bombardonu* arasında teknik bir farklılık yoktur. Fakat yapısal olarak tuba daha geniş boru çaplarına ve kapalı bir kalak yapısına sahiptir. Fa ve mi bemol akortlu modelleri olan çalgı günümüz orkestralarında tuba olarak adlandırılırken askeri bando ya da nefesli orkestrasında *bombardon* ya da kısaca bas olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak *bombardon* adı mi bemol ve ssi (duble si) bemol akortlu bas bakır nefesli algıları tanımlamak için kullanılmıştır ve fa akortlu ve daha tiz sesli algıları içermemektedir (Carse, 1965, s. 302). İcadından kısa süre sonra tuba ya da *bombardon* algıları askeri bandolarda çok popüler olmuştur. Birçok besteci çalgıyı eserlerinde kullanmış, opera ve sahne üstü orkestralarda *ophicleide* algısının yerine geçmiştir.

Tablo 4.

Bombardon Algısının Kullanıldığı Eserler (Mckean, 2022, s. 53)

Bestelendiği Yıl	İlk Seslendirilişi	Yer	Besteci	Eser	algı
1853–54	1869	Munich	Wagner	Das Rheingold	Do Bombardon
1854–56	1870	Munich	Wagner	Die Walkure	Do Bombardon
1856–71	1876	Bayreuth	Wagner	Siegfried	Do Bombardon
1869 1876	1876	Bayreuth	Wagner	Götterdämmerung	Do Bombardon
1869–76	1877	St. Petersburg	Borodin	Symphony No. 2	Mi bemol Bombardon
1877	1878	Moscow	Tchaikovsky	Symphony No: 4	Mi bemol Bombardon
1880	1882	Moscow	Tchaikovsky	1812 Overture	Mi bemol Bombardon

1867	1886	St. Petersburg	Mussorgsky	Night on a Bare Mountain	Mi bemol Bombardon
1888	1888	St. P.	Rimsky-Korsakov	Scheherazade	Mi bemol Bombardon
1893	1893	St. P.	Tchaikovsky	Symphony No. 6	Mi bemol Bombardon
1895	1896	St. P.	Glazunov	Symphony No. 5	Mi bemol Bombardon
1906-08	1908	St. P.	Rachmaninoff	Symphony No. 2	Mi bemol Bombardon

3. 2. CİMBASSO

Giuseppe Verdi (1813-1901), 1872 yılında La Scala opera binasında sahnelenecek olan *Aida* operasından kısa süre önce yayıncısı olan *Giulio Ricordi*'ye gönderdiği mektupta şöyle yazmaktadır;

Dördüncü bir trombon konusunda tekrar ısrar etmek zorundayım. Bombardon ile devam etmemiz mümkün değil. Faccio ile konuş; belki de trombon grup şefine bu konuda ne yapacağımız konusunda danışmalıyız... Ben trombon ailesinin bir üyesi olan bas trombonu tercih ederim; fakat bu sorun olursa o zaman kalın si notasına inebilen normal bir ophicleide getirin. Ne olursa olsun, diğerleriyle uyumayan şeytani bombardon çalgısı olmasın. (Meucci, 1996, s. 155)

19. yüzyılda valf sisteminin icadı ile özellikle İtalya'da valf trombonlar kulislis trombonların yerini almıştır. Besteciler eserlerini valf trombonları düşünerek yazmışlardır ve bu bestecilerden birisi de *Verdi*'dir ve sözünü ettiği trombon grubu valfli trombonlardır. *Verdi*'nin burada bahsettiği *bombardon*, İtalyan çalgı yapım ustası *Giuseppe Pelitti*'nin 1846 yılında Milan'da (Bevan, 1978, s. 190) ürettiği başka bir bas karakterli bakır çalgı olan "Pelitton" olduğu düşünülmektedir. *Bas tuba* ve *bombardonun* icadından sonra geliştirilmiştir. Boruları ve kалаğı *bas tuba* ve *bombardona* göre daha geniş olacak şekilde tasarlanan pelitton, daha büyük ve karanlık bir ses rengine sahiptir. Pelitton, bu özelliklerinden dolayı İtalya ve Avrupa bandolarında oldukça popüler olmuştur (Costantino, 2010, s. 14). Fakat opera ve sahne üstü konser orkestralarında çok tercih edilmemiştir. *Verdi* mektubunda da belirttiği gibi daha küçük borulara ve yapıya sahip bir çalgıyı tercih ettiğini belirtmiştir ve istediği ses rengine sahip çalgıyı yine *Pelitti*'nin fabrikasında bulmuştur.

Verdi, *Pelitti*'nin yeni bir çalgı üzerinde çalışmalar yaptığını duymuş ve kendisini ziyarete gitmiştir. *Meucci* makalesinde, 4 Eylül 1881 tarihli *Gazzetta Musicale di Milano*'da yayınlanan "*Verdi*'nin *Pelitti* fabrikasını ziyareti" başlıklı haberden bahsetmektedir;

Verdi bas trombon ile ilgili bazı dileklerini dile getirdi. Pelitti jr. perşembe günü Maestro'nun isteklerini karşılayacak yeni bir çalgı yapmayı kabul etti. Verdi, maestro Boito ve sinyor Giulio Ricordi, üzerinde teknolojik denemelerin yapıldığı, tenor trombonun bir oktav altında duyulan yeni çalgıyı görmek için Pelitti fabrikasına gittiler. Bu yeni çalgı, diğer trombonlarla büyük bir uyum içinde harmanlanarak ses aralığı, tını, titreşim, güç, konfor ve icra açısından muhteşem sonuçlar veriyor. Buna göre, mükemmel, etkili ve homojen bir trombon dörtlüsü iki si bemol tenor trombon, bir fa bas trombon ve si bemol kontrbas trombon şeklinde olmalıdır ve bu, orkestra içinde trombonları diğer çalgılardan ayırmadan beraber büyük bir uyum içinde duyulmalarını sağlayacaktır. (Meucci, 1996, s. 158-159)

Verdi son iki operasında çalgıyı bas trombon adı ile tanımlarken, *Pelitti jr.* çalgıyı "Trombone Basso *Verdi*" (*Verdi* bas trombonu) olarak adlandırmıştır (görsel 8). Çalgı İtalya'da büyük ilgi görmüş ve kısa sürede orkestralardaki yerini almıştır. Fakat bestecilerin bu yeni çalgıyı farklı isimlerde adlandırdıkları görülmektedir. *Pietro Mascagni* (*Cavalleria Rusticana*) ve *Ruggero Leoncavallo* (*Pagliacci*) operalarında çalgıyı "bas tuba" olarak adlandırırken, *Giacomo Puccini* (*Tosca*) operasında *Verdi*'nin kendisi gibi çalgıyı "bas trombon" olarak adlandırmış, *Ettore Panizza* ise "trombone basso *Verdi*" olarak adlandırırken, *Puccini* (*Turandot*) operasında çalgıyı "trombone contrabbasso" (kontrbas trombon) olarak adlandırmıştır (McKean, 2022, s. 31).

Çalgı *Verdi*'nin en favori bas bakır nefesli çalgısı olmuş, öyle ki *bas tuba* İtalya'da tanıtıldıktan sonra bile *Verdi* ve diğer İtalyan besteciler eserlerinde bu yeni çalgıyı kullanmayı tercih etmişlerdir (Yeo, 2005, s. 56).



Görsel 8. Modern Fa Cimasso (*thein-brass.de*)

19. Yüzyılda müzisyenler arasında *cimasso* adı yaygın olarak kullanılmış gibi görünmesine rağmen tam olarak hangi çalgıyı tanımladığı net değildir. Terim, 19. yüzyılda müzisyenler ve çalgı yapım ustaları arasında günlük kullanımda olmasına rağmen *cimasso* adı, yalnızca trombonlara bir oktav aşağıdan eşlik eden bir çalgıyı tanımlamaktan öteye gidememiştir (<https://www.vsl.co.at>).

Günümüzde cimasso adı kataloglarda ya da günlük kullanımda tek bir çalgıyı, Trombon Basso Verdi ya da Verdi Kontrabasso algısını tanımlamak için kullanılmaktadır.

Her ne kadar Verdi 1881'den sonra bu çalgıyı yalnızca iki operasında kullanmış olsa da (1887'de Othello ve 1893'te Falstaff), yine de Verdi'nin daha önceki operalarındaki 4. trombon da dahil olmak üzere bas partisini "yeni cimasso"da icra etmek geleneksel hale geldi. Aslında bu gelenek artık Gaetano Donizetti (1797-1848) ve Vincenzo Bellini'nin (1801-1835) operaları gibi diğer İtalyan operalarını da kapsayacak şekilde yayıldı. (www.vsl.info)

İtalya'da başlayan bu gelenek günümüzde devam etmektedir. Özellikle İtalyan opera orkestraları bu geleneği sürdürmektedir. 20. yüzyılda bazı markalar tarafından çalgı daha gelişmiş versiyonlarında üretilmeye devam etmiştir. Özellikle Thein Brothers 'ın modelleri yaygın olarak kullanılmaktadır ve kataloglarında *cimasso* adı ile isimlendirilmiştir (*thein-brass.de*).

Tablo 5.

Cimasso (Verdi) algısının Kullanıldığı Eserler (Mckean, 2022, s. 53)

Bestelendiği Yıl	İlk Seslendirilişi	Yer	Besteci	Eser
1887	1887	Milan	Verdi	Otello
1890	1890	Roma	Mascagni	Cavalleria Rusticana
1892	1892	Milan	Leocavallo	Pagliacci
1893	1893	Milan	Verdi	Falstaff
1899	1900	Roma	Puccini	Tosca

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

19. yüzyıl sanayi ve endüstri ağı olarak bilinmektedir. Yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ve bunun getirisi olan yeni icatlar toplum yaşantısını etkilemiştir. Bu değişim süreci birçok alanda etkisini göstermiştir. Özellikle sanat, edebiyat ve felsefe alanlarında yeni akımların ve fikirlerin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.

19. yüzyıl Avrupa'sında orkestralar yeni çalgıların katılmasıyla genişlemiş ve çalgılardan daha büyük ve kaliteli sesler talep edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılda icat edilen valf sistemi trombon, trompet ve korno gibi bakır çalgılara eklenerek çalgıların ses kalitesini, teknik kapasitenin artırılmasını ve özellikle bas seslerdeki ses aralığının genişletilmesini sağlamıştır. Avrupa'da büyük bir heyecanla karşılanan valf sistemi, çalgı yapım ustaları tarafından birbirinden farklı model ve teknolojiler ile geliştirilmiş, özellikle bas bakır algılar grubunda yeni çalgıların ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bu algıların her biri bir önceki modelin sorunlarını gidermek amacı ile farklı boyut ve şekillerde, farklı materyaller ya da farklı valf modelleri uygulanarak tasarlanmıştır. Yüzyıl boyunca devam eden bu süreçte besteciler de bu yeni algıları eserlerine dahil etmeye başlamışlardır.

Cimbasso adının kökeni ortaya atılmış bazı fikirlerin ilerisine gidememiştir. 19. yüzyılda İtalya’da bas karakterli çalgıları tanımlamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tanımladığı çalgıların kökeni “serpent” adındaki çalgıya kadar uzanmaktadır. “S” formundaki bu çalgı, 19. yüzyılın başında fagot benzeri bir yapıda farklı modellerde üretilmiştir. Bu çalgılar çalım tekniği ve yapısal olarak büyük benzerlik göstermelerine karşın *serpent droit*, *rus fagotu*, *bas korno*, *ophicleide* ve *bombardon* gibi farklı isimlerde adlandırılmışlardır. 19. yüzyılın başlarında kullanılan *cimbasso* teriminin bu çalgıları ve türevlerini tanımlamak için kullanılmıştır. 1881’de Pelitti markasının farklı bir formda (“T” şeklinde) ürettiği ve başta Verdi’nin ve diğer İtalyan bestecilerin eserlerinde kullandıkları bas karakterli bakır çalgı, İtalya’da kısa sürede çok popüler olmuştur. Çalgı her ne kadar ilk zamanlarda “bass trombon Verdi”, “Verdi kontrbasso” ve “cimbasso Verdi” gibi farklı isimlerde adlandırılmış olsa da günümüzde “cimbasso” adı ile bilinmektedir.

1881 yılındaki ilk örneklerinden günümüze kadar olan süreçte çalgı gelişimini sürdürmüştür. Günümüzde bazı jaz orkestralarında ve bandalarda hatta geleneksel olarak bazı kilise müziklerinde kullanılmakta olan çalgı, senfonik ve opera müziğindeki yerini *tuba* çalgısına bırakmıştır. Her ne kadar *cimbasso* için yazılmış olan eserler dahil olmak üzere orkestralardaki yerini *tuba* çalgısına bırakmış olsa da çalgı, günümüzde envanterinde *cimbasso* bulunan bazı orkestralarda *cimbasso* için yazılmış Verdi ve İtalyan bestecilerin eserlerinde geleneksel olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

Günümüzde Türkiye’deki orkestralarda özellikle *modern cimbasso* çalgısının kullanılması Verdi’nin istediği ses rengini anlamamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir. Müziğin dönemsel tınılarını duymak ve içselleştirmek o dönemi daha iyi anlamamıza katkı sunacaktır. Yüzyılları kapsayan klasik batı müziğinin bu geleneksel çalgıları zaman içinde yok olma noktasına gelse de klasik batı müziğinin kökeni olan Avrupa ve Amerika orkestralarının büyük bir çoğunluğu halen geleneksel olarak bu çalgılara sahip çıkmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abella, O., Tuba period instruments. http://www.oscarabella.com/instruments/russian_bassoon.html
- Abella, O., Tuba period instruments. <https://www.oscarabella.com/instruments/first-tubas.html>.
- Baines, A. (1993). *Brass Instruments Their History and Developments*. Mineola. Dover Publications, Inc.
- Carse, A. (1965). *Musical Wind Instrument*. Da Capo Press.
- Clifford, B. (1978). *The Tuba Family*. Faber.
- Costantino, A. (2010). *The Cimbasso and the Operatic Works a Guiseppe Verdi Pedogical and Aesthctic Comparison*. [Doctoral dissertation] University of Texas, Texas.
- Herbert, T., Wallace, J. (ed.). (1997). *The Cambridge Companion to Brass Instruments*, Cambridge University Press.
- Heyde, H. (2015). The Bass Horn and Upright Serpent in Germany Part 1: The Continental Bass Horn1. *Historical brass society journal*. 27, 21-40. DOI: 10.2153/0120150011002.
- Heyde, H. (2017). The Bass Horn and Upright Serpent in Germany Part 3: Bombardon and Ophicleide: Sound and Musical Use of the Bass Horn, Serpent, and Ophicleide. *Historical brass society journal*. 29, 13-46. DOI: 10.2153/0120170011002.
- Hostiou, V. (2005). Contribution of Acoustic in Playing Early Instruments in Agreement With Historical Usage: The Serpent as Example. *In Proc. Forum Acusticum, Budapest*. 399-403. <http://www.conforg.fr/acoustics2008/cdrom/data/fa2005-budapest/paper/744-0.pdf>
- Mckean, J. A. (2022) *Tubas, Tubists, and Composers: a Mixed-Methodological Approach to Performerand Composer-Instrument Relationships* [Doctoral dissertation]. Manchester Metropolitan University, Manchester.
- Meucci, R. (ev.) Waterhouse, W. (1996). The Cimbasso and Related Instruments in 19th-Century İtaly. *The Galpin Society Journal*, 49, 143-179.
- Ojutkangas, K. (2020). *The Ophicleide as an Orchestral Instrument: Past and Future Perspectives* (Post graduate disstertation). University of the Arts Helsinki Sibelius Academy, Helsinki.
- OmniaEnglishbasshorn.https://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=2&navigation_item=%2F09102%2F_MINIM_UK_43368&repid=1.
- The Met. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/504920>
- The old stone fort museum, Keyed bugle. <https://theoldstonefort.org/keyed-bugle/>
- Thein brass, cimbasso. <https://thein-brass.de/en/instrument/cimbasso/>
- Tracy, B. A. (1990), *The Contrabass Trombone: Its Development And Use*. (Doctoral dissertation). University of Illinois, Urbana-İllinois.
- Vienna symphonic library, <https://www.vsl.info/en/academy/brass/cimbasso#range>
- Wikipedia, Ophicleide, <https://en.wikipedia.org/wiki/Ophicleide>
- Wikipedia, Serpent. [https://en.wikipedia.org/wiki/Serpent_\(instrument\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Serpent_(instrument))
- Yeo, D. (1998). *Tempted by a serpent*. https://www.yeodoug.com/articles/serpent/serpent_tempted.html.
- Yeo, D. (a), (2005). *Berlioz historical brass, Serpent: Myths and Misconceptions* <http://www.berliozhistoricalbrass.org/serpent.htm>.
- Yeo, D. (b), (2005). Some clarity about the cimbasso. *The Brass Herald Magazine*, 56-57. https://www.yeodoug.com/articles/Yeo_Brass_Herald_cimbaso_2005.pdf.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırma için etik kurulu onayı gerekmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100’ dür.

Yazar 1: Bütün bölümlere katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2024
Kabul Tarihi : 27.06.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1481714>

OSMANLI'DA ŞİRKETLEŞME SÜRECİNDE BEZİRGÂN-TÜCCAR MÜLTEZİMLERİN ROLÜ: SARIYER BAKIR MADENİ KUMpanyASI ÖRNEĞİ

Sevim ERDEM¹

ÖZ


Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca madenlerini değişmeyen kurallar ve yöntemlerle işletmiştir. Ancak Tanzimat'la birlikte madenlerin işletme şekli değişmeye başlamış ve modern anlamda şirketleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Devlet, özel girişimleri teşvik etmiş ve kumpanyaların kurulmasını desteklemiştir. 1841'de İstanbul'da Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası kurulmuştur. Kumpanyanın sermayesinin tamamı, Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasından olup özellikle devlet kadrosundaki memurlar, sermayeye katkıda bulunmuştur. Ancak bu sermayedarlar; madencilik, bakır madeni çıkarma, işleme, nakil, satış vs. işlerinden anlayan uzman kimseler değillerdi. Dolayısıyla bu noktada madencilik, bakır madenciliği ve ticaretinde deneyimli bezirgân-tüccar mültezimler ön plana çıkmıştır. Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde şirketlerin kuruluş sürecinde önemli bir yeri olan tüccar sınıfına ve bilhassa bakır madeninden anlayan bezirgân-tüccar mültezimlere yer verilmiştir. Bu bezirgân-tüccar mültezimler, Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası çerçevesinde yer alan mültezimlerle sınırlı tutulmuştur. Devlet, amacına hizmet etmek için toplanan sermayeyi, etkin bir şekilde kullanmak istemiştir. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın mültezimleri sermayelerinden ziyade madencilik, bakır madenciliği ve ticareti alanındaki uzmanlıklarıyla öne çıkmıştır. Kumpanyanın işletme sürecinde tespit edilen başlıca mültezimler: "Papazoğlu (Beratlı Tüccar) Anaştaş", "Bezirgân Todori", "Gümüşhaneli Madenci Nikola ve Serkez", "Hayriye Tüccarı Hacı Ali Ağa ve Todori veled-i Dimitri", "Yorgi Papayosefoğlu ve Ligor Todori"dir. Çalışmada, mültezimlerle yapılan mukavelename hükümlerine, madencilik alanında kullanılan teçhizata, bakır madenin aynîden nakdiye dönüştürülmesine, maden sahasından çıkarılan bakırın kıyye miktarına ve bakırın satış fiyatına yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sarıyer, Bakır, Kumpanya, Bezirgân, Beratlı-Hayriye Tüccarı, Mültezim.

¹ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, serdem@beu.edu.tr, sevimerdem23@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6335-2992>.

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2024
Date Accepted : 27.06.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1481714>


THE ROLE OF BEZIRGAN-MERCHANT MULTEZIMS IN THE CORPORATIZATION PROCESS IN THE OTTOMAN: THE SAMPLE OF SARIYER COPPER MINE COMPANY

Sevim ERDEM¹

Abstract

The Ottoman Empire operated its mines with rules and methods that unchanged for centuries. However, the Tanzimat reform brought about a change in the way mines were operated and noteworthy steps were taken towards modern corporatization. The state promoted private enterprises and supported the establishment of companies. Sariyer Copper Mine Company was established in 1841. The capital of the company was entirely from the Ottoman Empire's own citizens, and particularly the civil servants in the state staff contributed to the capital. However, these capitalists were unprivileged in business fields such as mining, copper extraction, processing, transportation, sales, etc. At this point, bezirgân-merchant multezims (iltizam owners) experienced in mining, copper mining, and trade came to the foreground. This article focuses on the merchant class, which had a significant place in the corporatization process of the Ottoman state, and particularly the bezirgân-merchant multezims, who were good at copper mines. The scope of the article is limited with mültezims within the framework of the Sariyer Copper Mine Company. The state intended to use the capital collected effectively to serve its purpose. The multezims of the Sariyer Copper Mine Company stood out with their expertise in mining, copper mining, and trade rather than their capital. Among the main multezims identified during the process of the company operation are “Papazoğlu (Beratlı Merchant) Anaştaş”, Bezirgân Todori”, “Miner Nikola and Serkez from Gümüşhane”, “Hayriye Merchant Hacı Ali Ağa and Todori son Dimitri”, “Yorgi Papayosefoğlu and Ligor Todori”. The study also mentions the provisions of the contracts made with the multezims, the tools used in the field of mining, the conversion of copper mines into cash in kind, in addition to the amount of copper extracted from the mining area, the sales price of copper.

Keywords: Sariyer, Copper, Company, Bezirgân, Beratlı-Hayriye Merchant, Multezim

¹ Assoc. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty, of Science and Letters, serdem@beu.edu.tr, sevimerdem23@hotmail.com, 
<https://orcid.org/0000-0001-6335-2992>.

1. GİRİŞ

Sarıyer, İstanbul'un önemli semtlerinden biri olup tarihi ve coğrafi açıdan zengin bir geçmişe sahiptir. Coğrafi yapısı, maden zenginlikleri bakımından dikkati çeker. Sarıyer'in Büyükdere sırtlarında demir renkli kayalar ve kökürtlü demir kuvarslar yer alır (Hammer, 2011, s. 35). Tarihi kaynaklara göre, Sarıyer semtinin kıyılarında altın ve Galatasaray Saray'ının üzerine inşa edildiği yerde ise demir bulunmaktadır. Sarıyer'de vakti zamanında işlenmiş altın madeni olmakla birlikte zamanla ekonomik değerini kaybetmiş ve terk edilmiştir. (Sertoğlu, s.18; Hammer, 2011, s. 36; Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü [MTA], Derleme Klasif No: M.106, s.-).

Bu çalışma, Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası'nın bezirgân-tüccar mültezimlerinin madencilik, bakır madenciliği ve ticaretindeki aktif rolünü incelemektedir. Ayrıca, semtin tarihi ve ekonomik gelişimi ile İstanbul'un genel tarihi ve ekonomisine dair önemli bir perspektif sunmaktadır.

2. TANZİMAT DÖNEMİNDE KUMPANYA (ŞİRKET) USULÜ

Osmanlı Devleti'nin mali yönetimi 18. yüzyıla yaklaşırken ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Merkez hazinesindeki nakit sıkıntıları, devletin bütçe açığını kapatmak için yeni kaynaklar bulma çabalarını tetiklemiştir. Tanzimat dönemiyle, pasif durumda olan kaynakların harekete geçirilmesi ve devlet bütçesine kazandırılması önem kazanmıştır. Devlet, Tanzimat'la birlikte bütçesine yeni kaynak arayışlarında bulunmuş ve yöntem olarak "Kumpanya-Şirket" usulünün yürürlüğe girmesiyle sonuçlanmıştır. Avrupa'da şirketleşme büyük bir servete olanak sağlarken (Kazgan, 2022, s. 40), Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar henüz şirketleşmeye rağbet olmamıştır. Kumpanya usulünün başlaması Osmanlı maliye tarihinde 19. yüzyılın ikinci yarısı ve hatta sonrasını etkileyen önemli bir gelişme olmuştur (Akyıldız, 2001, s. 19; Cezar, 1985, s. 926; Sırma, 2011, s. 18).

Sarıyer'deki bakır madeni sahası (Bakınız (Bkz.) Ek-1.), kumpanya kurulmadan önce Tersane-i Amire tarafından yönetiliyordu ve yakın zamanda terk edilmişti. 1841'de, Ticaret Nazırı Said Paşa'nın önerisi ve Sultan Abdülmecid'in iradesiyle, devlete mali bir kaynak sağlamak amacıyla kumpanya usulü ile işletmeye dönüştürülmüştür (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], İrade Meclis-i Vala [İ.MVL.], 81/1595). Sarıyer bakır madeninin Ticaret Nezareti'ne devredilmesi sırasında Nazırlıkta görev değişimi gerçekleşmiş ve Said Paşa'nın yerine Sarım Efendi, Ticaret Nazırı olmuştur (BOA. Ticaret Defteri [Td.], 1093). Kumpanyanın kuruluş sermayesi 1841 ile 1843 yılları arasında oluşturulmuştur. Kumpanyaya hisse senedi alarak iştirak edenler arasında; vükelâ, devletin üst düzey memurları (özellikle Mabeyn-i Hümayun üyeleri), Divan-ı Hümayun memurları, defterdarlık, ticaret ve gümrük birimlerindeki devlet memurları yer almıştır. Hisse alımı genellikle 1-2 hisse civarında gerçekleşmiştir ve en yüksek hisse payı Padişah'a ikinci sırada ise Sadrazam'a aittir (Bkz. Tablo 1, BOA. Td. 1093). Kumpanya hissedarları, hisse(sini)lerini miras bırakma veya satma hakkına sahiptir. İşletme süresi boyunca kumpanyaya birkaç yeni hissedar katılmış ve bazı hissedarların hisse sayılarında değişiklikler olmuştur (Erdem, 2024, ss. 253-262).

Tablo 1.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın Kurucu Sermayedarları ve Hisse Payları

Hisse Payı	Padişah-Zevat-ı Kiram-Memur	Hissedar
10	Padişah	Sultan Abdülmecid
2	Mabeyn-i Hümayun	Hamid(e) Bey Efendi
2	Mabeyn-i Hümayun	Şefik Bey Efendi
2	Mabeyn-i Hümayun	Selim Bey Efendi
2	Mabeyn-i Hümayun	Hasan Efendi
2	Mabeyn-i Hümayun	Mehmed Bey Efendi
2	Mabeyn-i Hümayun	Cemal Bey Efendi
6	Sadaret-i Penahi	Sadrazam
5	Devletlü Reis Paşa	Paşa
4	Devletlü	Fethi Paşa
3	Devletlü	Kapudan Paşa
5	Ticaret Nazırı	Devletlü Paşa
1	Meclis-i Vala Azası	Arif Paşa
1	Bursa Müşiri	Mustafa Paşa
1	Dar-ı Şura-yı Askeri Azası	Arif Hikmet Bey Efendi
3	Hariciye Nazırı	Devletlü Efendi
5	Gümrük Emini	Sarım Efendi
1	Defter Emini	Muhib Efendi
1	-	Arif Paşazade Atıf Bey Efendi
1	Deavi Nazırı	Mazlum Bey Efendi

Hisse Payı	Padişah-Zevat-ı Kiram-Memur	Hissedar
3	Tersane-i Amire Nazırı	Tevfik Bey Efendi
3	İhtisab Nazırı	İzzet Paşa
1	Divan-ı Hümayun Amedi	Mümtaz Efendi
1	Divan-ı Hümayun Teşrifat	Bey Efendi
1	Divan-ı Hümayun Beğlikçi	Şevket Bey Efendi
1	Deavi Nazırı (Esbak)	Salih Efendi
2	Silistre Defterdarı	Sadık Efendi
1	Bursa Defterdarı	İzzet Efendi
1	Niş Defterdarı	Ali Muhlis Bey Efendi
2	Mabeyn-i Hümayun Katibi (Esbak)	Edhem Efendi
1	-	Necibpaşazade Ahmed Bey Efendi
1	Beğlikçi Kisedarı	Afif Bey Efendi
1	Tophane-i Amire Mirliva	Bekir Paşa
2	Gümrükçü (Esbak)	Mustafa Efendi
1	Amedi Memuru	Cemil Bey Efendi
1	Dar-ı Şura Azası	İzzet Efendizade Nüzhet Efendi
1	-	Bursa Müşiri Mustafa Paşa'nın oğlu Cavid Bey Efendi
1	-	Bursa Müşiri Mustafa Paşa'nın oğlu Hasan Bey Efendi
1	-	Necibpaşazade Ahmed Bey Efendi'nin oğlu İffet Bey Efendi
2	-	Necibpaşazade Ahmed Bey Efendi'nin oğlu Ali Bey Efendi
1	Kapu Kethüdası	Said Efendizade Tahir Efendi
2	-	Gümrük Emini Sarim Efendi'nin Mühürdarı Feyzi Efendi
3	Hayriye Tüccarı Şebenderi	Hacı Bekir Ağa
1	Ticaret Meclisi Baş Kâtibi	Nasır Efendi
3	Habbazane Müdürü (Esbak)	İbrahim Ağa
2	Hayriye Tüccarı Şebenderi (Esbak)	Mahmud Efendi'nin çocukları
2	Avrupa Tüccarı Şebenderi	Yusuf Haccar
100	Toplam hisse	
2	Meclis-i Vala Mazbata Odası Memuru	Mehmed Vasfi Efendi
2	-	Müteveffa Şakir Efendizade Hamdi Bey
104	Yekûn hisse*	

*Kumpanyanın hisse sayısı yüz (100) olarak belirlenmiştir. Ancak gözden kaçan 4 hissenin varlığı tartışmalı bir süreç sonunda 1850'de kabul edilmiştir (BOA. Td. 1093).

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası, 17 Ekim 1841 tarihinde resmen kurulmuştur. Kumpanyanın sorumluluğu Tüfenkhane Müdürü Bekir Paşa'ya verilmiştir. Devlet, kumpanyanın kuruluş sermayesini oluşturduktan sonra, işletme işini, bakır işinden ve ticaretinden anlayan uzmanlara devretmiştir. Zira kumpanyanın hissedarları maden işinden anlayan tecrübeli kişiler değillerdi. Devlet bu işi, alışılmış olan iltizam sistemi yolu ile tecrübeli bezirgân-tüccar mültezimlere verecektir. Bakır madeninin çıkartılması, işlenmesi, nakli ve satış işlemleri anlaşma yapılan mültezimler aracılığıyla Mart 1843'ten Ağustos 1862'ye kadar gerçekleştirilmiştir (BOA. Td. 1093). Tanzimat döneminin ilk yıllarında iltizam usulü kaldırılmışsa da, bu usul birkaç yıl sonra tekrar yürürlüğe girmiştir (Kazgan, 2022, s. 31).

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası, karma bir sistemin örneği olup kumpanya usulü ile iltizam usulü kaynaştırılmıştır (Erdem, 2024, s. 246). Ticaret Nezareti'nin iki birimi; Ticarethane-i Amire ve Şebenderlik, kumpanyanın ve mültezimlerin işlerini organize etmiştir (Çakır, 2000, s. 149).

3. SARIYER BAKIR MADENİ KUMpanyASI'NIN BEZİRGÂN-TÜCCAR MÜLTEZİMLERİ

Osmanlı Devleti'nde ticaret, temel olarak reayayı sıkıntıya düşürmeyecek bir faaliyet alanı olarak görülmüş, kâra ve rekabete açık ticaret söz konusu olmamıştır. Devlet'in kurucu unsuru olan Müslüman Türklerin, askerlik-idari görevlerinin yanında ekonomik faaliyetleri ihmal etmeleri sebebiyle bu alan gayrimüslim ve yabancılar tarafından doldurulmuştur. 17. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin yabancılarla sağladığı kolaylıklar ve imtiyazlar, Avrupalılar lehine ticareti geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri sahadaki kayıpları, Osmanlı reayasının ticari hayattaki rolüne de önemli ölçüde etki etmiştir. Gayrimüslim tüccarın rolü daha etkin ve belirgin hale gelmiştir (Şenel, 2002, ss. 736,737; Sağlamçubukcu vd., 2020, s. 85).

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasından olanlar, Avrupa devletlerinin himayesine girerek iç ve dış ticarete müste'men tüccar gibi imtiyazlı bir şekilde ticaret yapmaya başladılar. Bu kişilere "Beratlı Tüccar" denildi. III. Selim, Osmanlı Devleti'nin mali ve ticari hayatında zarar ve suiistimallere sebep olan yabancı himayesindeki beratlı tüccar müessesesine son vermek için mücadeleye girişmiştir. Bundan sonra Avrupa'ya ticaret yapan tüccarlara "Avrupa Tüccarı" denilecek ve müste'men tüccarın sahip olduğu bütün haklara kavuşacaklardı (Karal, 1988, ss. 137-143; Bağış, 1993, ss. 41, 60, 87).

Avrupa Tüccarı sıfatıyla tebaanın imtiyazlı bir tüccar sınıfı haline getirilmesi, Müslüman tüccarların haklı şikâyetlerine sebep olmuş ve Müslüman tüccarlar Bab-ı Ali'ye müracaat ederek, ticaretlerini kaybettiklerini, gayrimüslim ya da Avrupalı tüccarların himayesinde yapmak zorunda kaldıklarını bildirmişlerdir. III. Selim'in son dönemine rastlayan bu şikâyetlere bir çözüm bulunamadan, III. Selim tahttan indirilmiştir. III. Selim'in başlatıp devam ettirdiği politikayı II. Mahmud da benimsemiş ve gereken tedbirleri almakta ihmal göstermemiştir. (Karal, 1988, ss. 141-145; Bağış, 1993, ss. 41, 60, 87, 93). Müslüman tüccarlar, "Hayriye Tüccarı" adıyla Avrupa Tüccarı statüsüne kavuşturularak aynı hak ve imtiyazlara sahip kılınmışlardır (Bağış, 1993, s. 96, 98, 99; Çakılı, 2022, s. 196).

Beratlı, Avrupa ve Hayriye Tüccarlarının, Osmanlı ekonomisindeki asıl önemli rolü Batı'daki Sanayi devrimiyle ağırlık kazanmış ve iltizamı üstlenen tüccarların nüfuzu artmıştır (Kazgan, 2022, s. 19; Çakır, 2000, s. 147). Tanzimat döneminde bu tanımlamalara sahip Tüccarların varlıkları devam etmiştir. Nitekim Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın hissedarları ve mültezimleri arasında Beratlı, Avrupa ve Hayriye Tüccarı tanımlamalarına rastlanmıştır (BOA. Td.1093; Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meadin Nezaretleri [T.OMM.], 728/5). 1843-1862 yılları arasında Sarıyer bakır madenini işleyen Bezirgân-Tüccar Mültezimlerin listesi ve diğer bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın Bezirgân-Tüccar Mültezimleri

Mültezimin adı	Meslek/leri	Taahhüt ve İltizam Tarihi	Talep Edilen İmtiyaz Süresi
Papazoğlu Anaştaş	Bezirgân	15 Safer 1259/17 Mart 1843	Dört sene
(Papazoğlu) Anaştaş	Beratlı Tüccar Madenci	15 Safer 1263/2 Şubat 1847	Dört sene
Todori	Bezirgân-Madenci	1 Şaban 1267/1 Haziran 1851	Dört sene
Gümüşhaneli Madenci Nikola ve Serkez	Madenci/-	12 Rebiül ahir 1269/23 Ocak 1853	Dört sene
Hacı Ali Ağa ve Todori	-/Madenci	15 Şevval 1273/8 Haziran 1857	Dört sene
Elhac Ali Zube Ağa (Hacı Ali Ağa)-Todori veled-i Dimitri	Hayriye Tüccarı/-	15 Şevval 1277-14 Safer 1279 26 Nisan 1861-11 Ağustos 1862	On altı ay
Ligor Todori ve Yorgi Papayosefoğlu	-	15 Şevval 1277-14 Safer 1279 26 Nisan 1861-11 Ağustos 1862	On altı ay

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'na ait toplamda yedi mukavelename tespit edilmiştir. Bu mukavelenamelerin altısı Ticaret defteri nr. 1093'te bir tanesi ise Ticaret Orman ve Maden dosyasında (T.OMM. 728/5) yer almaktadır. Tablonun altıncı ve yedinci (son iki) sırasında bulunan Hacı Ali Zube Ağa-Todori veled-i Dimitri ortaklığı ile Ligor Todori ve Yorgi Papayosefoğlu ile yapılan anlaşmanın başlangıç ve bitiş tarihleri aynıdır. Ancak hesap dökümü sırasında her iki mültezim ortaklığından birer ortak yer almamıştır.

Ticaret defteri nr. 1093'teki verilere göre, Mültezim Nikola, 4 Mayıs 1859'dan 1860 senesine kadar ve 24 Nisan 1861 tarihinde Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın mültezimi olarak görünmektedir. Ancak, bu tarihlerde Mültezim Nikola ile yapılmış bir mukavelename tespit edilmemiştir. Ayrıca, Ağustos 1861'den Mart 1862'ye kadar da kumpanyanın mültezimleri olarak Ligor Todori ve ortağı Yorgi Papayosefoğlu'nun adları geçmektedir. Kısacası Mayıs 1859'dan Mart 1862'ye kadar ki süreçte mültezimlik devri veya değişimi konusunda belirsizlikler yaşanmıştır.

Mültezimlerin mukavelenamelerinde taahhüt ettikleri sürelerle hesap kesim tarihleri arasında tarihsel farklılıklar söz konusu olup ara dönemlerde el değiştirmeler gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3.*Kumpanyaya Ait Hesap Dökümünü Gerçekleştiren Bezirgân-Tüccar Mültezimler*

Mültezimin Adı	Hesap Kesim Aralığı	Hesap Kesim Süresi
Papazoğlu Anaştaş	15 Safer 1259-29 Safer 1263 (17 Mart 1843-16 Şubat 1847)	Dört sene
(Papazoğlu) Anaştaş	1Rebiül-evvel 1263-29 Zilhicce 1264 (17 Şubat 1847-26 Kasım 1848)	Yirmi iki ay
Todori	1 Muharrem 1265-29 Rebiülahir 1268 (27 Kasım 1848-21 Şubat 1852)	Yirmi sekiz ay
Todori	1 Cemaziyel-evvel 1268-29 Şevval 1272 (22 Şubat 1852-3 Temmuz 1856)	Elli dört ay
Hacı Ali Ağa ve Todori	1 Zilkade 1272-29 Rebiülahir 1276 (4 Temmuz 1856-25 Kasım 1859)	Kırk iki ay
Ligor ve Todori	1 Cemaziyel evvel 1276-15 Safer 1279 (26 Kasım 1859-12 Ağustos 1862)	Otuz üç buçuk ay

3.1. Ticaret Nezareti ile Mültezimler Arasında İmzalanan Mukavelenamenin Şartları

Ticaret Nezareti tarafından mültezimlerle yapılan mukavelename, ilmühaber yolu ile takdim edilmiştir. Tespit edilen yedi mukavelenamenin her biri altı maddeden oluşmaktadır. Maddelerin içeriği; masraf, kira, demirbaş eşya, maden nakli, vergi ve işletme sürelerini içermektedir (Bkz. Ek-2. Mukavelename örneği).

Nezaret, Sarıyer bakır madenini işletmeye verirken Devlet'in herhangi bir masrafa dâhil olmayacağını hem sermayedarlar ile yapılan mukavelename de hem de mültezimlerle yapılan mukavelenamede açıkça belirtmiştir. Mültezimlerin karşılamakla yükümlü olduğu masraflar arasında; mağaralarda çalıştırılacak olan amelenin ücreti, amelenin istihdamı (barınma, yeme, içme vs.), binaların bakımı ve inşasını saymak mümkündür (BOA. Td. 1093).

Mukavelenamede dikkat çeken maddelerden biri maden arazisine ait kira meselesidir. Mukavelenamede kira bedelinin mültezimler tarafından mülk sahiplerine her ay düzenli olarak bir senet karşılığında ödeneceği belirtilmiştir. Ancak mültezimlerin anlaşma maddelerine bağlı kalmadığı arşivdeki birkaç vesikadan tespit edilmiştir. Bu vesikalardan biri arazi sahibi Sarıyerli Emine Hanım'ın kira bedeli ile ilgili Ticaret Nezareti'ne sunduğu arzuhalidir. Emine Hanım'ın 1862 tarihli yazısında yirmi üç yıldır mülk arsasından çıkarılan maden için kendisine "*şimdiye kadar*" herhangi bir şeyin bedel olarak verilmediğini ifade etmiştir:

Ma'rûz-u câriye-i keminelidir ki

Bu câriyenizin Boğaziçi'nde vâk'ı Sarıyar karyesinde mutasarrıf olduğum bir kıt'a mülk-ü arsam derûnundan zuhûr eden bakır mâdeniyeti için yirmi üç senedir bu câriyenize bir şey bedel verilmemiş idüğünden bunun üzerinde pek çok meşakkat... (BOA. Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair [A.MKT. NZD.], 461/61)

Kira bedelinin ödenmesi hususunda mültezimlerin sorun çıkardığının bir diğer kanıtı da şu şekildedir: Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın mültezimi olan Ligor Todori ve Yorgi Papayosefoğlu'nun Müteahhidi olan tüccardan Hacı Kamil Efendi, kira bedelinin Ticaret Nezareti tarafından ödenmesi gerektiğini beyan ve ifade etmiştir (BOA. A.MKT. NZD. 496/33670). Ancak mukavelenamenin ikinci maddesinde şöyle geçmektedir:

Şart-ı sâni mahall-ı mezbûrda hafr olunub el haletü hazihi mevcûd olan ma'lûmu'l-mikdar mağaraların kâin olduğu arazi sahibine mâhiye verilecek *icâr mâh be mâh tarafımızdan tamamen i'tâ* olunub verilen mebâlîğ için sahibi tarafından bir kıt'a makbûz senedi 'ahz olunacaktır. (BOA. T.OMM. 728/5)

Kira bedelinin mültezimler tarafından aylık olarak ve bir senet karşılığında ödeneceği mukavelenamede açıkça belirtilmiştir. Emine Hanım'ın arzuhaline cevap yazılarak, kira bedelinin "*tasarruftan i'tâsı lazım geleceği*" cevabı verilmiştir (BOA. A.MKT. NZD. 496/33670). Emine Hanım'a bir ödeme yapılmamış olmalı ki tekrar dilekçe vermiştir. Rikâb-ı Hümayun, konunun araştırılması için arzuhalî Maliye Hazinesi'ne havale etmiştir (BOA. A.MKT. NZD. 461/61).

Mukavelename hükümlerinden biri de madene ait demirbaş eşya ile ilgilidir. Demirbaş eşya listesine mukavelenamenin devamında yer verilmiştir (Bkz. Ek-2.). Tablo 4'te Sarıyer bakır madenine kayıtlı demirbaş eşya listesi yer almaktadır.

Tablo 4.*Sarıyer Bakır Madenine Kayıtlı Demirbaş Eşya Listesi*

Demirbaş Eşya						
Keser	Kerbeniyye	...?	Balta	Külünk	Çivi	Döğecek
Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
1	1	1	2	12	11	4
Kazma	Matkab	Basacak	Mil	Kaşıklık	Filika Çivisi	Çekiç
Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
7	13	5	2	2	12	1
Çapa	Köskü	Kandil	Rugan kabı	Su fiçisi	Çeşme	Demir kürek
Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
1	1	4	5	5	1	1
Çengel	Kanca	Bank	Külberi	Hışt	Taş arabası	Suyolu arabası
Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
2	1	1	2	1	1	3

Sarıyer bakır madenine kayıtlı demirbaş eşya listesine bakıldığında, maden kapasitesinin artırılması için teknolojik olarak teçhizatının geliştirilmesi gerekmektedir. Yıllar içerisinde mültezimlere, madene kayıtlı; mağara, kuyu, fırın, bina, teçhizat vesairenin muhafaza edilmesi ve korunması hususunda uyarılar yapılmıştır (BOA. T.OMM. 728/5).

Mukavelenamede Sarıyer bakır madeninin yükleme ve boşaltma noktaları da belirtilmiştir. Maden nakli sırasında; nakledilecek madenin oranı, yol istikameti, nakliyatın tarihi ve diğer hususlar Zaptiye Merkezi'ne bildirilmek zorundaydı. Sarıyer bakır madeninin nakliye güzergâhı, maden sahasından karayolu ile başlayıp, Sarıyer köyü iskelesine ulaştırılmaktaydı. Ticaret Nezareti, çıkarılacak bakırın hızla ilgili yerlere taşınmasını sağlayan bir ulaşım güzergâhı belirlemeye çalışmıştır. Haliç, Boğaziçi ve Marmara Denizi'yle bölünen kentin konumu deniz yoluyla gidiş gelişleri zorunlu kılmıştır (Bkz. Ek-3. Boğazın İskeleleri; BOA. T.OMM. 728/5; Altunbay, 2002, s. 798; Quataert, 1985, s. 916; Gautier, 2018, s. 198).

Tablo 5.*Sarıyer Bakır Madeninin Yükleme ve Boşaltma Mevkileri*

Yıllar	Yükleme noktası	Boşaltma Noktası
17 Mart 1843	Sarıyer iskelesi (Mesarburnu)	Der-saadet Emtia Gümrüğü
2 Şubat 1847	Sarıyer İskelesi	Der-saadet Emtia Gümrüğü
1 Haziran 1851	Sarıyer İskelesi	Yalı Köşkü
23 Ocak 1853	Sarıyer İskelesi	Yalı Köşkü
8 Haziran 1857	Sarıyer İskelesi	Yalı Köşkü
26 Nisan 1861-11 Ağustos 1862	Sarıyer İskelesi	Yalı Köşkü

Sarıyer köyünün iskelesi olan Mesarburnu, köprüden yaklaşık 11,70 mil mesafe uzaklıktaydı ve vapur türü ulaşım araçlarıyla köprüden bu iskeleye 58 dakikada ulaşılabilirdi (Şirket-i Hayriye İdaresi, 1330, s. 99; Eremya Çelebi Kömürçüyan, 1988, s. 135, 136, 137; Ali Rıza, 1318, s. 26; Alus, 1994, s. 44). 1843-1851 yılları arasında Sarıyer bakır madeni sahasından çıkarılan bakır, Sarıyer köyü iskelesinden mavna diğer kayık türü ulaşım araçlarına yüklenerek Der-saadet Emtia Gümrüğü'ne naklediliyordu. Ancak 1851'den sonra bakırın boşaltma noktası değişti ve Sarıyer köyü iskelesinden Yalı Köşkü'ne nakledilmeye başlandı (Bkz. Ek-4. Yalı Köşkü İskelesi). Yalı Köşkü İskelesi, Sarıyer bakır madeninin Kırım Harbi (1853-1856) yılları ve sonrasında da taşınmaya devam ettiği yerd. Bu noktada ayar ve kantar işlemleri gerçekleştiriliyordu (BOA. Td. 1093; T.OMM. 728/5; Soyluer, 2017, s. 8; Yıldırım, 2013, s. 363; Şehsuvaroğlu, s.-).

Mukavelenamede yer alan maddelerden biri de vergi ile ilgilidir. Mültezimler, maden sahasından çıkarılan her yüz kıyye bakırın bir miktarını vezin ve kantar işlemi sonrasında Ticaret Nezareti'ne teslim edeceklerdi. Teslim edilen bakır veya cevher, aynî (ürün) veya nakdî olabilmekteydi.

Tablo 6.*Ticaret Nezareti'ne Teslim Edilecek Bakır Oranı (%)*

Bakır Oranı (%)							
Mültezim	Papazoğlu Anaştaş	Bezirgân Anaştaş	Bezirgân Todori	Madenci Nikola ve Serkez	Hacı Ali Ağa ve Todori	Elhac Ali Zube Ağa-Todori veled-i Dimitri	Ligor Todori ve Yorgi Papayosefoğlu
100 kıyye üzerinden	18 kıyye	20 kıyye	20 kıyye	20 kıyye	20 kıyye	20 kıyye	20 kıyye

Maden kaçakçılığını önlemeye dair ifadelerde mukavelename hükümlerinde geçmektedir: “Çıkarılan nuhâs ve cevheri ketm ve ihfâ’ etmemek ve tüccar ile gemilere vesâire taliplerine hâfiyece satmamak ve kaçtırmamak ve bu töhmetlere cesaret edilmesi halinde Cezâ Kanûnnâmesi tatbik edilecektir” ifadesi yer almıştır (BOA. Td. 1093).

4. BEZİRGÂN-TÜCCAR MÜLTEZİMLERİN HESAP KESİM İŞLEMLERİ

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası, Osmanlı Devleti döneminde yürütülen madencilik faaliyetlerinin önemli bir örneğidir. Bu kumpanya, Devlet-sermayedar, Devlet-(bezirgân-tüccar) mültezim iş birliği çerçevesinde faaliyet göstermiştir. Ticaret Nezareti, Ticarethane-i Amire, Şehbenderlik kurumu, kumpanya ve bakır ticareti ile uğraşan mültezimler bu organizasyonun bir parçasını oluşturmuştur. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın, muhasebe kayıtları Ticaret Nezareti tarafından titizlikle tutulmuştur (BOA. Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı [A.MKT. MHM.], 45/35, 10/45; Sadaret Amedi Kalemî Defterleri [A.AMD.], 40/34)

Sarıyer'deki bakır madeni sahası, Kumpanya kurulmadan önce Tersane-i Amire tarafından yönetiliyordu ve yakın zamanda terk edilmişti. Tersane-i Amire, kendi hazinesinden oldukça fazla akçe harcayarak bir miktar cevher çıkarmıştı. Sarıyer bakır madeninin, Kumpanya aracılığıyla işletilmesi konusu, 1841'de, Ticaret Nazırı Said Paşa'nın yazılı önerisiyle Meclis-i Ali'de görüşülmüştür. Çıkarılan cevhere ait masrafların Tersane-i Amire'ye ödenmesi şartıyla, madenin bundan böyle Kumpanya aracılığıyla işletilmesi ve Ticaret Nezareti'nin yönetimine verilmesi onaylanmıştır, bu süreçte nazırlıkta görev değişimi olmuştur (BOA. İrade Dâhiliye [İ.DH.], 39/1853; BOA. Td. 1093). 1841'de kurulan Kumpanya, zaman içerisinde maden işletmesi için gerekli olan fırın, bina, teçhizatın alımı vs. karşılayarak, maden işletmesini belirli bir düzeye getirmiştir. 1846'ya gelindiğinde maden işletmesi yoluna girer gibi olmuştur (BOA. İ.MVL.81/1595).

Sarıyer bakır madenine ait kâr dağıtımı, ilk birkaç yıl içerisinde gerçekleşmemiştir. 1843-1847 yılları arasında maden sahasından bakır çıkarılmış, ancak parça parça kâr dağıtımı yapılmamıştır. Nisan 1846'da Mültezim Papazoğlu Anaştaş, Sarıyer bakır madenine ait ilk hesap dökümünü yapmıştır. Bu hesap dökümüne göre, 1843-1846 yılları arasında maden sahasından çıkarılan bakır miktarı 11.762,5 kıyyedir. Ancak bu miktar, Tersane-i Amire Hazinesi tarafından sarf edilen 60.148,5 kuruşluk masrafın yalnızca %50'si düzeyindedir. Ayrıca Kumpanyanın maden işletme ruhsatında devlete ödenecek vergi oranı yüzde on beş (%15), maden hasılatından alınacak vergi oranı ise beşte bir yani %20 olarak belirlenmiştir.

Kumpanya idaresi, bu durum karşısında Ticaret Nazırlığı'na müracaatta bulunarak verginin öşre dönüştürülmesini talep etmiştir. Dönemin Ticaret Nazırı Sarim Efendi, Kumpanyanın talebini Meclis-i Vala'ya sunmuş ve Meclis-i Vala mazbatasında vergilendirmenin “*muvâfık re'y-i âli*” ile öşür (%10) üzerinden alınmasını uygun görmüştür. Ayrıca mazbatada, hasılatın alınacak beşte bir verginin (%20) yarısının Hazine-i Hassa'ya diğer yarısının ise “*masârıf-ı vâki'a fazlasına karşılık*” olarak Kumpanyaya bırakılması onaylanmıştır (BOA. Td. 1093; A.MKT. 46/21; İ.MVL. 81/1595; Bölükbaşı, 2013, s. 8; Anhegger-İnalçık, 1956, s. IX; Çağatay, 1942, s. 276). Kumpanyanın ruhsatı da yeniden düzenlenmiştir. Başlangıçta verilen on beş sene müddete beş sene daha eklenerek, “*yirmi sene müddetle*” işletilmesi de uygun görülmüştür (BOA. İ.MVL. 81/1595).

Ticaret Nazırı Sarim Efendi, Meclis-i Vala'ya sunduğu tavrında; Tersane-i Amire tarafından talep edilen ve Kumpanya tarafından karşılanacağı taahhüt edilen borç içinde bir düzenleme yapılmasını talep etmiştir. Sarim Efendi, Kapudan Paşa ve Maliye Nazırı ile yaptığı çeşitli görüşmeler neticesinde borç meselesi de çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre “*pranga ve vardiyan masrafı*” söz konusu borçtan çıkarılarak küsur kalan 35.905 kuruşluk borcun aynı (ürün) olarak ödenmesine karar verilmiştir (BOA. İ.MVL.81/1595; BOA. Td. 1093).

Ticaret Nezareti tarafından tutulan defterde, hesap döküm verileri Kumpanyanın ruhsatında yapılan değişikliklere uygun olarak kayıt altına alınmıştır. Aşağıdaki hesap döküm tabloları Ticaret Defteri nr. 1093'te kayıtlı olan verilere göre oluşturulmuştur.

4.1. Bezirgân-Mültezim Papazoğlu Anaştaş'a Ait Hesap Dökümü

Papazoğlu Anaştaş, imtiyaz süresine ait kâr dağıtımını; 1 Ağustos 1843-14 Nisan 1846 ve 14 Nisan 1846-15 Ocak 1847 tarihleri arasında biriken bakır miktarı üzerinden gerçekleştirmiştir. Anaştaş'ın, Ticaret Nezareti'ne ödemekle yükümlü olduğu vergi oranı yüzde on sekiz (%18)'dir. Darphane-i Amire'ye ait bakırı aynı olarak teslim

etmiştir. Hissedarlara ait bakır da Ticarethane-i Amire'ye aynı olarak teslim etmiş ve Hayriye Tüccarı Şebbenderi Hacı Bekir Ağa tarafından teslim alınan bakır, vezin ve kantar işlemine tabi tutulduktan sonra Emtia Gümrüğü'nde depolanmıştır. Daha sonraki süreçte ise tekrar Bakırcı Anaştaş tarafından, nakde dönüştürülmüştür. Kumpanya hissedarlarına ödenecek kâr (temettü) bu aşamadan sonra netleşmektedir. İlk hesap dökümü:

1 Ağustos 1843-14 Nisan 1846					
Yekûn Bakır	Darphane-i Amire Payı Öşür (%10)	Tersane-i Amire'ye olan borç	Fiyat/Kuruş	Ticarethane-i Amire (Hissedarların Payı)	Fiyat/Kuruş
Kıyye	Kıyye	Kıyye		Kıyye	
11.762,5	1.176,5	2.872	12,5	7.714	9,5

Tersane-i Amire'ye olan borç, 1846 yılında aynı olarak teslim edilmiş ve hesap kapatılmıştır. İkinci hesap dökümü aşağıda yer almaktadır:

14 Nisan 1846-15 Ocak 1847			
Yekûn Bakır	Darphane-i Amire Payı Öşür (%10)	Ticarethane-i Amire (Hissedarların payı)	
Kıyye	Kıyye	Kıyye	Fiyat/Kuruş
4.407	2.448	1.959	9,5

Mültezim Papazoğlu Anaştaş tarafından hissedarlara ait bakır payının nakde dönüştürülmesi:

Hissedarların Payının Nakde Dönüştürülmesi						
Yekûn Bakır	Birim	Genel	Masraf	Yekûn	Hisse	Hisse Kâr
Kıyye	Fiyatı/Kuruş	Yekûn Kuruş	Kuruş	Kuruş	Sayısı	Payı Kuruş
1.959	9,5		1.893,5			
7.714						
+9.673		91.893,5	1.893,5	90.000	100	900

4.2. Beratlı Tüccardan Mültezim Anaştaş'a Ait İkinci Hesap Dökümü

Bezirgân Papazoğlu Anaştaş, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Beratlı Tüccarlarındandır. 2 Şubat 1847'de Sarıyer bakır madeni sahasının mültezimliğini yeniden dört yıllığına üstlenmiştir. Bu kez Ticaret Nezareti'ne teslim etmesi gereken bakır oranı %2'lik zam ile %20 olarak belirlenmiştir. Anaştaş'ın bu dönemdeki hesap dökümü yirmi iki aylık süreyi içermektedir. Geriye kalan süre zarfında bakır sahasındaki faaliyetlerini sürdürmüş olmakla birlikte, hesap dökümü kendisinden sonra mültezimliği üstlenecek olan Madenci Todori tarafından yapılmıştır.

Aşağıdaki tabloda yirmi iki aylık hesap dökümü verilmiştir. Anaştaş'ın hesap dökümünde, tablonun ilk sırasında yer alan bakır miktarı eski hesap üzerinden kaydedilmiştir. Sonraki kayıtlar ise yeni hesap üzerinden yapılmıştır. Hissedarlar adına Ticarethane-i Amire'ye teslim edilen ham bakır, yine Bakırcı Anaştaş tarafından nakde dönüştürülmüştür. Aşağıdaki ilk tablo, eski hesabın nasıl yapıldığını göstermek amacıyla örnek olarak verilmiştir.

Eski Hesaptan 9 Mart 1847				
Yekûn Bakır	Darası	Darphane-i Amire	Ticarethane-i Amire (Hissedarların payı)	Bakırcıya Teslim Olunan
Kıyye	Kıyye	Öşür (%10)	%9	Kıyye
6.006	300	570	463	4.673
6.006-300=5.706	5.706%10=570	5.706-570=5.136	5.136 %9 = 463	5.136-463=4.673

Bu tabloda görüldüğü gibi, hissedarların payı kalan miktar üzerinden hesaplanıyordu. Aşağıdaki tabloda ise gerek darphanenin gerekse hissedarların payı, genel yekûn ve darası çıktıktan sonraki kalan miktar üzerinden hesaplanacaktır. Bu durum hem darphanenin hem de hissedarların payının aynı olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte hissedarlar adına aynı olarak teslim edilen bakır, nakde dönüştürüldüğünde yine bazı masraflar ortaya çıkabilmektedir.

Beratlı Tüccardan (Papazoğlu) Anaştaş'a ait hesap dökümü:

9 Mart 1847-Kasım 1848											
Yekûn Bakır			Darası		Darphane-i Amire		Ticarethane-i Amire (Hissedarların payı)			Bakırcıya Teslim Olunan	
Kıyye	Kıt'a	Parça	Kıyye	Öşür (%10)	Kıt'a	Parça	%9 ve Öşür (%10)	Hisse Sayısı	Kıyye	Kıt'a	Parça

6.006		300	570		463*	100	4.673	
3.555		150	340,5		340,5	“	2.724	
3.869		175	370		370	“	2.954	
1.473,5		-	147		147	“	1.179,5	
3.888		190	370		370	“	2.958	
3.065		-	306		306	“	2.453	
1.300			130		130	“	1.040	
3.363	108		336	9	336	“	2.691	99
2.715	80		271,5	7	271,5	“	2.175	73
3.522	135		355	12	355	“	2.812	123
4.700			470		470	“	3.760	
6.231	232	26	270	596	596	“	4.769	206
+					+			
							4.155	

* Eski hesaptan bakî olarak yüzde dokuz hesabıyla işlem görmüştür.

Bezîrgân-Mültezîm Anaştaş tarafından hissedarlara ait bakır payının nakde dönüştürülmesi:

Hissedarların Payının Nakde Dönüştürülmesi									
Kıyye	Birim	Fiyat	Genel Yekûn	Masraf	Yekûn	Hisse	Hisse	Kâr	
	Kuruş		Kuruş	Kuruş	Kuruş	Sayısı	Payı	Kuruş	
4.155	9,5		39.472,5	1.472,5	38.000	100	380		

4.3. Bezîrgân-Mültezîm Todori'nin Hesap Dökümü

Beratlı Tüccardan Anaştaş, 1 Aralık 1850'de Ticarethane-i Amire'ye, maden sahasından çıkardığı son bakır teslim etmiştir. Ancak hesap dökümü, kendisi tarafından değil kendisinden sonra gelen Bezîrgân Todori tarafından gerçekleştirilmiştir. Eski Madenci Anaştaş, madene ait hesabı kapatırken zimmetindeki hissedarlara ait bakır da nakde dönüştürmüştü ve akçesini Ticaret Veznesi'ne teslim etmiştir.

Anaştaş, mültezîmliğinin son zamanlarında Todori ile birlikte çalışmış ve Todori zimmetinde kalan ham bakır akçesinin de Ticarethane'ye teslim edileceği hususunda Todori'ye kefil olmuştur. Bu durumu belirten kefalet senedi, Ticarethane-i Amire'de kayıt altına alınmıştır (BOA. İ.DH. 250/15330; A.MKT. MHM. 45/35; A.AMD. 40/34). Aşağıdaki tabloda yirmi sekiz aylık hesap dökümü yer almaktadır:

Madenci (Sabık) Anaştaş Zimmetinde Çıkarılan Bakırın Pusulası										
17 Temmuz 1849-1 Aralık 1850										
Yekûn Bakır			Darphane-i Amire (Hazine-i Hassa)				Ticarethane-i Amire (Hissedarların Payı)			
Kıyye	Kıt'a	Parça	Cürüflü Küfe	Öşür (%10)	Kıt'a	Öşür (%10)	Hisse Sayısı	Kalan Kıyye	Kalan Kıt'a	Parça
2.047	93	173		204		204	100	1.639		
3.717	123	13		372		372	“	2.973		
2.818	74	9		282		282	“	2.254		
5.008	181		182	519		519	“	4.152		
5.279	222		151	543	19	543	“	5.344	203	
2.643			108	275		275	“	2.201		
+						+				
								2.195*		

*Kuruç hissedar Hamdi Bey ve Vasfî Efendi'ye ait geçmişe yönelik hisse payı ödemesi, buradaki toplam bakır miktarı üzerinden yapılmıştır.

Bezîrgân-Mültezîm Todori Zimmetinde Çıkarılan Bakırın Pusulası										
Ekim 1851-1 Ocak 1852										
Bakır			Darphane-i Amire (Hazine-i Hassa)				Ticarethane-i Amire (Hissedarların Payı)			
Kıyye	Kıt'a	Parça	Cürüflü Küfe	Öşür (%10)	Kıt'a	Öşür (%10)	Hisse	Kalan Kıyye	Kalan Kıt'a	Parça
1.671	60	-	42	171	7	171	100	1.370	53	-
1.666	56	-		166,5	6	166,5	“	1.333	50	-
+						+				
								2.532,5		

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın, satışa çıkan toplam hisse sayısı yüz (100)'dür. Ancak hisse satışı sırasında, tam olarak nasıl olduğu bilinmese de, iki hissedar müteveffa Şakir Efendizade Hamdi Bey ve Meclis-i Vala Mazbata Odası Memurlarından Vasfi Efendi'ye ait hisse senedi gözden kaçmış ve kendilerine herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Kumpanya Müdürü Hacı Bekir Ağa'da bu hissedarları tanımak istemeyince konu Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir. Meclis-i Vala'da yapılan görüşmeler neticesinde "bunların yedlerinde bulunan senedler Nezâret mührüyle memhûr olarak mu'teber bulunduğu ve muahharen fazla olarak verilen senedlerden olmayub mukaddemâ i'tâ kılınmış olduğu cihetle bu babda mûmâ ileyhümâ haklı görüldüğünden şimdilik hasılât-ı vakı'anın yüz dört hisseye taksimiyle..." dört hissenin varlığı kabul edilmiştir. Bu iki hissedara geçmiş döneme yönelik kâr payı ödemesi yapılmıştır (BOA. Td. 1093). Ödemede, herhangi bir faiz uygulanmamıştır. Kurucu hissedarlardan müteveffa Hamdi Bey ve Vasfi Efendi'nin geçmiş döneme ait kâr payı hesabı:

Hissedar	Kıyye Miktarı	Fiyat Kuruş	Yekûn Kuruş	Hisse sayısı	İlk Hisse Kâr Payı Kuruş	İkinci Hisse Kâr Payı Kuruş	Yekûn Kuruş
	2.195	9,5	20.852,5				
Hamdi Bey				2	1.800	760	
Vasfi Efendi				2	1.800	760	
			-5.100*				
			15.752,5	4	3.600	1.500	5.100*

* Defterde 5120 kuruş yerine 5100 yazılmıştır.

Nezaret tarafından hissedarlara ait kâr payı dağıtımı yapılırken, mevcut hisse sayısı dikkate alınmaktadır (örneğin 100, 102, 103 gibi).

Mültezim Todori tarafından hissedarlara ait bakır payının nakde dönüştürülmesi:

Hissedarların Payının Nakde Dönüştürülmesi									
Kıyye	Birim Fiyat	Genel Yekûn	Masraf	Yekûn	Hamdi Bey ve Vasfi Efendi'ye ödenen meblağ	Genel Yekûn	Hisse Sayısı	Hisse Kâr Payı	
	Kuruş	Kuruş		Kuruş	Pare	Kuruş	Pare	Kuruş	
2.532,5	9,5	24.061	-	24.061	5	5.120*	18.941**	5	102
									185,5

* Hissedarların tamamına ait toplu ödeme yapıldığı sırada 5100 yerine 5120 yazılmıştır. ** Hesap başlangıcında 18.941 olarak yazılan hesap sonunda 18.921 olarak geçmiştir.

4.4. Bezirgân Mültezim Todori'nin İkinci Hesap Dökümü

Dördüncü hesap kesim döneminde, bakır sahasından çıkarılan madenin bir kısmı Todori tarafından, bir kısmı da Gümüşhaneli Madenci Nikola aracılığıyla çıkarılmış ve teslim edilmiştir. Hissedarlara ait payın nakde dönüştürülmesi ise Todori tarafından gerçekleştirilmiştir.

Aşağıdaki tabloda, Todori döneminde Darphane-i Amire (Hazine-i Hassa)ye teslim edilen bakır öşür miktarı ilk üç teslimatta belirtilmiştir. Daha sonraki süreçte bu bilgiye yer verilmemiştir. Ayrıca Madenci Nikola aracılığıyla çıkarılan ve teslim edilen madenden sadece Ticarethane-i Amire'ye teslim edilen öşür miktarı kaydedilmiştir. Hesap dökümünün yapıldığı 1852-1856 yılları, Osmanlı Devleti'nde savaş yıllarını kapsamaktaydı. Bu dönemde, savaş yılları olması sebebiyle bakırın birim fiyatında artış yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde Tophane-i Amire'ye bakır teslimatı yapıldığı Ticaret Defteri kayıtlarında yer almıştır.

Bezirgân Todori ve Gümüşhaneli Madenci Nikola'nın Hesap Dökümü:

Bezirgân Todori Tarafından Çıkarılan Bakır Hasılatı				
23 Şevval 1268-10 Ağustos 1852				
Kıyye	Masraf	Darphane-i Amire (Hazine-i Hassa) Öşür (%10)	Ticarethane-i Amire (Hissedarların Payı) Öşür (%10)	Hisse
2.800		280	280	100
2.611		261	261	
2.660		266	266	
+				
Madenci Nikola Tarafından Çıkarılan Bakırın Öşür Hasılatı				
24 Şaban 1269/2 Haziran 1853		23 Rebiülevvel 1270-24 Aralık 1853		
Ticarethane-i Amire (Hissedarların Payı) Öşür(%10)	Hisse	Ticarethane-i Amire (Hissedarların Payı) Öşür (%10)	Hisse	
199	100	Kıyye	Parça	100

98	311,5	15
212		
259		
+	+	+
Ticarethane-i Amire (Hissedar Payı) Yekûn Bakır		
1886 kıyye		

Dördüncü taksimat dönemi savaş yıllarıdır. Dönemin Ticaret Nazırı, padişahın hissesini takdim ettikten sonra hissedarlar için de yazılı bir öneride bulunmuş ve "...hisse-dâranın ma'lûmları olmak üzere Ceride-i Havâdise konularak i'ân ettirilmesi icâb-ı halden bulunmuş olmasıyla..." hissedarların payının da gazete vasıtasıyla duyurulmasını önermiştir. Padişah ne irade buyursa ona göre hareket olunacağı ifade edilmiştir. (BOA. İ.DH. 35/23136; A.MKT. MHM. 94/54; A.AMD. 70/88).

Mültezim Todori tarafından hissedarlara ait bakır payının nakde dönüştürülmesi:

Hissedarların Payının Nakde Dönüştürülmesi								
Bakır Kıyye	Telef-Darası/kıyye	Fiyat Kuruş	Genel Yekûn	Masraf	Yekûn	Hisse Sayısı	Hisse Payı Kuruş	Kâr
1.886	92	13	23.327	152	23.175	102	225	

4.5. Mültezim Hacı Ali Ağa ve Ortağı Madenci Todori'ye Ait Hesap Dökümü

Hacı Ali Ağa ve ortağı Todori, Kumpanyanın kırk iki aylık hasılatını teslim etmiştir. Dönemin Ticaret Nazırı, Hazine-i Hassa'ya ait öşürden başka hissedarlara ait hesabın tutulduğu defteri de Sadarete sunmuştur (BOA. İ.DH. 447/29594; A.MKT. MHM. 172/42).

Hacı Ali Ağa ve Ortağı Todori tarafından Ticarethane-i Amire'ye teslim edilen bakır miktarı tabloda yer almıştır:

7 Ağustos 1856-23 Kasım 1859			
Ticarethane-i Amire (Hissedarların Payı Öşür (%10))			
Bakır kıyye	Fiyat/Kuruş	Teslim Eden	Teslim Alan
0071,5	14	Bakırcı Bedros akçesini teslim etmiştir	-
0257		Hacı Ali Zube	Atıf Bey
0308		Atıf Bey	Şehbender Hacı Halil Efendi
0062		Atıf Bey	Şehbender Hacı Halil Efendi
0187		Atıf Bey	Şehbender Hacı Halil Efendi
+885,5			
279,5		Atıf Bey	Şehbender Hacı Halil Efendi
199		Ticarethane Mektup Odacısı Hüseyin Ağa	Hacı Halil Efendi
207,5		Atıf Bey	Şehbender Hacı Halil Ağa
+1.571,5			
0085		Atıf Efendi	Mültezim
+1.656,5			
-0008		Vezin ve nakliyesi sırasındaki telef	
+1.648		Hissedarlara dağıtılmak üzere verilen bakır miktarı	

Hissedarlara ait payın Ticarethane'ye teslimi sonrasında, aynı olarak teslim edilen bakırın nakdiye dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu dönemde, aynı olarak teslim edilen bakır; Kazancıoğlu Çorbacı, Bakırcı Bedros ve Mültezim Nikola'ya satılmıştır. Tüccarların farklılığı, bakırın birim fiyatına da yansımıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere (13, 13,5 ve 14) kuruştan alıcı bulmuştur. Ticarethane-i Amire'ye teslim edilen bakırın satışının yapıldığı Bakırcı, Tüccar ve Mültezime ait hesap dökümü:

Hissedarların Bakır Payının Satıldığı Bakırcı-Tüccar ve Mültezim									
Kazancıoğlu Çorbacı'ya Satılan Bakır				Bakırcı Bedros'a Satılan Bakır			Mültezim Nikola'ya Satılan Bakır		
Kıyye	Parça	Fiyat Kuruş	Yekûn Kuruş	Kıyye	Fiyat Kuruş	Yekûn Kuruş	Kıyye	Fiyat Kuruş	Yekûn Kuruş
571	20	13,5	7.718,5	71,5	14	1.001	1.005	13	13.065
Dellaliye Masrafı			-285,5						
			7.433				1.001	13.065	
Genel Yekûn Kıyye						Genel Yekûn Kuruş			
1.648						21.499			

Bakırın taşınması ve nakde dönüştürülmesi sürecinde birtakım masraflar çıkmaktadır. Nitekim bir miktar bakır, nakliye sırasında telef olurken bir miktar bakırda Devlet'in masraf adı altında yaptığı kesintilere gitmektedir. Dellaliye masrafı bunlardan biridir.

Hacı Ali Ağa ve Ortağı Todori tarafından hissedarlara yapılan ödeme:

Hissedarlara Yapılan Ödeme						
Bakır Kıyye	Kıyye Birim Fiyatı Kuruş	Genel Yekûn Kuruş	Masraf Kuruş	Yekûn	Hisse Sayısı	Hisse Kâr Payı Kuruş
1.648	13, 13,5, 14	21.499	899	20.600	103	200

4.6. Mültezim Ligor ve Todori'nin Hesap Dökümü

Kumpanyaya ait hesap dökümünde Ligor ve ortağı Todori'nin adı geçmektedir. Ancak aşağıdaki tablolarda da görüleceği üzere, Hazine-i Hassa ve hissedarlar adına Ticarethane-i Amire'ye bakır teslimatı yapan mültezimler arasında Mültezim Nikola, Mültezim Papayosefoğlu Yorgi ve Ortağı Ligor'un adı geçmektedir. Altıncı hesap dönemine ait hesap dökümü otuz üç buçuk aylık zaman dilimini içermiştir (BOA. İ.DH. 496/33670).

Altıncı hesap dökümü, diğer dönemlere göre daha ayrıntılı verildi. Amaç, bakırın hem işlenmiş hem de cevher olarak satılması durumunda ortaya çıkan fiyat farklarını ortaya koymaktır.

Mültezim Nikola, 4 Mayıs 1859'dan 1860 senesine kadar ve 24 Nisan 1861 tarihlerinde Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın mültezimi olarak görünmektedir. Nikola'ya ait bu tarihlerde iki hesap dökümü bulunmaktadır. Her iki hesap dökümünde de hem Hazine-i Hassa'nın payı hem de Hissedarlara ait pay "hamse öşür" olarak kayıt altına alınmıştır. Yani ödeme yapılırken bakır cevherinin satışından elde edilen nakit gelir üzerinden %10'luk vergi hesaplaması yapılmıştır.

Mültezim Nikola, ilk hesap dökümünü 22 Eylül 1860'ta yapmıştır:

Mültezim Nikola'nın 18 Ekim 1858'den 12 Ekim 1859'a Kadar Çıkarıldığı Bakır Cevher ve Birim Fiyatı				
Bakır Cevher	Birim Kıyye	Yekûn	Tarih	
Kıyye	Fiyat Kuruş	Kuruş	Pare	
4.417	2	8.834	..	10 Rebiülevvel 1275/18 Ekim 1858
3.253	2	6.506	..	
446	2	892	..	
11.441	2	20.021	30	
718	13 İşlenmiş bakır	9.334		
+		+	+	
20.275		45.587	30	
Bakır Cevher	Birim Kıyye	Yekûn	Tarih	
Kıyye	Fiyat Pare	Kuruş	Pare	
15.501	70	27.126	30	Gurre Muharrem 1276/31 Temmuz 1859
11.946,5	50	13.428	10	2 Rebiülevvel 1276/29 Eylül 1859
5.615	50	6.469	10	15 Rebiülevvel 1276/12 Ekim 1859
+		+	+	
53.337,5		92.612	..	

Nikola, maden sahasını işlettiği süre boyunca başka tüccarlarla da işbirliği yapmıştır. İşbirliği yaptığı tüccarlar ve bakır satış pusulaları:

Mültezim Nikola ve Diğer Bezirgânlar Tarafından Yapılan Bakır Satış Pusulası (18 Ekim 1858'den 1860 yılına kadar)												
Mültezim Nikola'nın Sattığı Bakıra Ait Hesap			Bezirgân Mösyö Orlofön Tarafından Satılan Bakır			Bezirgân (?) Tarafından Satılan Bakır			Diğer Bezirgân (?) Tarafından Satılan Ham Bakır			
Yekûn cevher	Birim Muhtelif	Fiyatı	Yekûn Kuruş	Yekûn Cevher	Birim Fiyatı	Yekûn Kuruş	Yekûn Cevher	Birim Fiyatı	Yekûn Kuruş	Yekûn Ham Bakır	Birim Fiyatı	Yekûn Kuruş
		Kuruş	Pare			Pare			Pare	Kıyye	Pare	
53.337,5	2, 13	50, 70	92.612	27.600	50	34.500	20.000	40	20.000	9.970	60	14.955
Genel Yekûn Cevher							Genel Yekûn Kuruş					
110.889,5							162.067					

Tüccarların çeşitliliği, cevherin satış fiyatında da farklılıklara yol açmıştır. Cevher olarak satılan bakırın birim fiyatı; 40, 50, 60, 70 pare veya en fazla 2 kuruşa kadar satılmıştır. Ancak işlenmiş bakır cevherinin birim fiyatı 13 kuruştan işlem görmüştür.

Mültezim Nikola'nın İlk Hesap Dökümü					
Hamse Kıyye	Öşür	Fiyatı	Yekûn Kuruş	Sehv-i Kantar	Genel Yekûn Kuruş
22.176		Muhtelit fiyat	32.413	213	32.200

Mültezim Nikola Tarafından Yapılan Ödeme								
Hazine-i Hassa'ya Ait Pay					Kumpanyaya Ait Pay			
%20 Hesabıyla Hazine-i Hassaya ait bulunan Hamse Öşür					%20 Hesabıyla Kumpanyaya ait bulunan Hamse Öşür			
Kıyye	Yekûn	Darası	Genel Kuruş	Yekûn	Kıyye	Yekûn	Darası	Genel yekûn Kuruş
11.088	16.206,5	106,5	16.100		11.088	16.206,5	106,5	16.100

Mültezim Nikola'nın ikinci hesap dökümü 24 Nisan 1861 tarihlidir:

İkinci Hesap Dökümü		
Kıyye	Fiyatı/Kuruş	Yekûn
10.995	1	10.995

Mültezim Nikola Tarafından Yapılan Ödeme						
Hazine-i Hassa Payı				Kumpanya Payı		
%20 hesabıyla Hazine-i Hassaya ait bulunan Hamse Öşür				%20 hesabıyla Kumpanyaya ait bulunan Hamse Öşür		
Kıyye	Birim Fiyat Kuruş	Yekûn Kuruş	Kıyye	Birim Fiyat Kuruş	Yekûn Kuruş	
1.100	1	1.100	1.100	1	1.100	1.100

Altıncı hesap dökümünde, mültezim olarak görünen diğer tüccarlar Papayosefoğlu Yorgi ile ortağı Ligor'dur. Bu dönemde bakırın satış fiyatı pare üzerinden olup 40 pare ile 60 pare arasında değişmiştir. Papayosefoğlu Yorgi ve ortağı Ligor'un hesap dökümünde, hem Hazine-i Hassa'ya ait pay hem de Hissedarlara ait payın ödemesi "hamse öşür" olarak kayıt altına alınmıştır.

Papayosefoğlu Yorgi ile ortağı Ligor tarafından Hazine-i Hassa ve Ticarethane-i Amire'ye teslim edilen bakır cevher miktarı, birim fiyatı ve teslim edilen meblağ aşağıdaki tabloda yer almıştır:

Papayosefoğlu Yorgi ile ortağı Ligor Todori'nin Hesap Dökümü										
Ağustos 1860- Mart 1862										
Teslimat Dönemi	Teslim edilen	Bakır Cevher	Fiyat Pare	Yekûn Kuruş Pare	Hazine-i Hassa Payı Hamse Öşür	Ticarethane- Amire Payı (Hissedarların payı) Hamse Öşür	Yekûn Kuruş Pare	Yekûn Kuruş Pare	Yekûn Kuruş Pare	Yekûn Bakır Kıyye
Ağustos 1860	Said Ağa	12.567	60	18.850	1.256,5	1.885	1.256,5	1.885	3.770	2.513
Mayıs 1861	Kavas başı	11.427	40	14.283 kuruş 30 pare	1.142,5	1.428 kuruş 5 pare	1.142,5	1428 kuruş 5 pare	-	2.286
Haziran 1861	Zimmet				1890		1.890	-	-	
Eylül 1861	Said Ağa	4.673	60	7.009		700,5		700,5	1.401	934
Eylül 1861	Said Ağa	5.343	60	-	-	801 kuruş 30 pare	-	801 kuruş 30 pare	1.603 kuruş 30 pare	1.069
Ekim 1861	Said Ağa	5.841	60	-	-	873		873	1.746	1.164
Kasım 1861	Said Ağa	12.863	60		1.286,5	1.929 kuruş 30 pare	1.286,5	1.929 kuruş 30 pare	3.869,5	2.573

Mart 1862	Said Ağa	10.000	60	1.000	1.500	1.000	1.500	3.000	2.000
					+				
						+			

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın idaresini yapan Ligor ve ortağı Todori, 26 Kasım 1859 ile 12 Ağustos 1862 tarihleri arasında elde edilen hasılatın Hazine-i Hassa'ya ait payını Maliye Hazinesi'ne teslim etmiştir. Geriye kalan öşür payı ise Kumpanyaya ait olup, hisse sahiplerine dağıtılmak üzere teslim edilmiştir. Bu dönemde Padişahın hisse bedeli kaime olarak ödenmiştir (BOA. İ.DH. 496/33670).

Ligor ve ortağı Todori tarafından Hazine-i Hassa (Maliye Hazinesi) ve hissedarlara ait payın hesap dökümü sunulmuştur:

26 Kasım 1859-12 Ağustos 1862							
Bakır Cevher	Kıyye Fiyatı	Genel Yekûn	Masraf	Maliye Hazinesi'ne Teslim	Kumpanyaya Teslim	Hisse Sayısı	Hisse Kâr Payı
Kıyye	Pare	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş		Kuruş
38.805	40-60	53.956	916	26.520	26.520	102	260

Buraya kadar yazılanları kısaca özetlemek gerekirse;

1841-1862 yılları arasında Sarıyer'deki bakır madeni sahasının işletme hakkı, Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'na verilmiştir. Ticaret Nezareti, kumpanyanın faaliyetlerine gerekli desteği sağlamıştır. Kumpanya süresi boyunca bezirgân-tüccar mültezimler tarafından Sarıyer bakır madeni sahasından çıkarılan bakır, aynî veya nakdî olarak teslim edilmiştir. Genel olarak, Kumpanyaya (hissedarlara) ait pay her ne kadar Ticarethane-i Amire'ye aynî olarak teslim edilse de, daha sonra bakırcılar aracılığıyla nakde dönüştürülmüştür. Bu işlem genellikle mukavelename yapılan mültezimler tarafından gerçekleştirilmiştir; bazen de mültezimler, kendileriyle çalışan diğer aracı bakır tüccarları aracılığıyla bakırın nakde dönüştürmüştür. Sonuç olarak hissedarların eline geçen pay nakittir. Devlet, Kumpanya usulü ile bir malî kaynağını yirmi yıllığına vergiye tabi tutmuştur.

Kumpanya işletme süresi Ağustos 1862'de sona ermiş ve maden sahası atıl duruma düşmüştür. Hatta 1863 yılında Jeolog Tchihatcheff (Çihacef) bölgeyi ziyaret ettiğinde ocaktaki çalışmaların durdurulmuş olduğunu belirtmiştir. (Anhegger, 1943, s. 211). 1865'te maden sahası yeniden mali değer kazanarak iltizama verilmiştir (BOA. Meclis-i Vala Riyâseti Belgeleri [MVL.] 1041/2).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi, ekonomik ve idari alanda köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak ön plana çıkmıştır. Bu değişimlerden biri de madenlerin işletilme şekillerinde görülen dönüşümdür. Tanzimat öncesinde devletin doğrudan kontrolü altında olan maden işletmeleri, Tanzimat'la birlikte modern anlamda şirketleşmeye ve özel girişimlere açılmıştır. Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nde kumpanya kurma çabaları, sermayenin tabana yayılması ve büyük yatırımlara dönüşmesi açısından önemli bir dönemdir. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası da bu süreçte örnek bir model olmuştur.

Kumpanya, devletin öncülüğünde kurulmuş, sermayesi büyük ölçüde devlet memurları ve yüksek mevkideki bürokratlar tarafından sağlanmıştır. Ancak, bu sermayedarlar genellikle maden işlerinden anlamayan kişiler oldukları için, kumpanya işletmesinde uzmanlık gerektiren işler bezirgân-tüccar mültezimlere bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ticaret hayatında, özellikle Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası örneğinde olduğu gibi, bezirgân-tüccar mültezim sınıfı önemli bir role sahip olmuştur. Bu kişiler, madencilik ve ticaret alanındaki deneyimleriyle kumpanyanın başarılı bir şekilde işletilmesine katkı sağlamıştır. Bezirgân-tüccar mültezimlerin tecrübeleri, Osmanlı ekonomisinin gelişiminde ve şirketleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır; bu sayede sermayeci ile yönetici ayrımı sağlanmıştır.

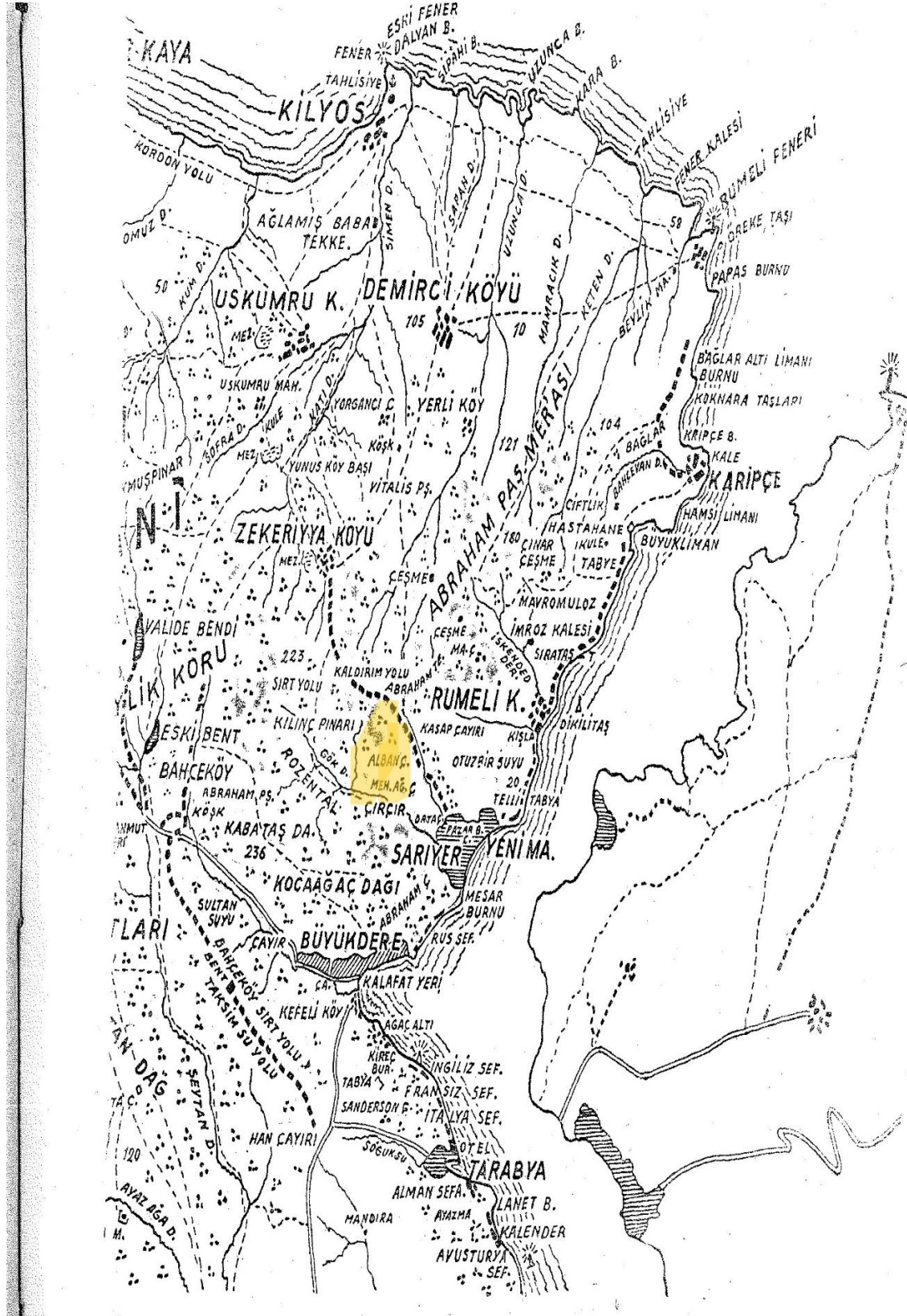
19. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede madenler genellikle şer'i hükümlerle yönetilmiştir. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nda başlangıçta şer-i hükümler uygulanmak istenmişse de üretimi artırma çabaları karşısında bazı hükümlerde değişikliğe gidilmiştir. Hissedarlara ayrılan kâr payı ilk taksimatta oldukça düşük olacağı hesap dökümlerinde anlaşılmış, hisse sahiplerini tatmin etmek, kumpanyaları teşvik etmek amacıyla kumpanyadan alınacak vergi oranında şer'i hükümlere aykırı bir uygulama olarak öşür üzerinden vergilendirme yapılmıştır. Vergilendirme de öşür sisteminin uygulanmasının en temel amacı kumpanyanın faaliyetlerinin devamını sağlamak ve işin daha başındayken madenin atıl duruma düşmesini önlemektir.

Osmanlı Devleti vergilendirme konusunda hem aynî hem de nakdî yükümlülükleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Tablolardan da görüldüğü üzere, masraflar düşürüldükten sonra, ödemelerde öncelik Devlet'in payıdır, ardından hissedarlara ödeme yapılmıştır.

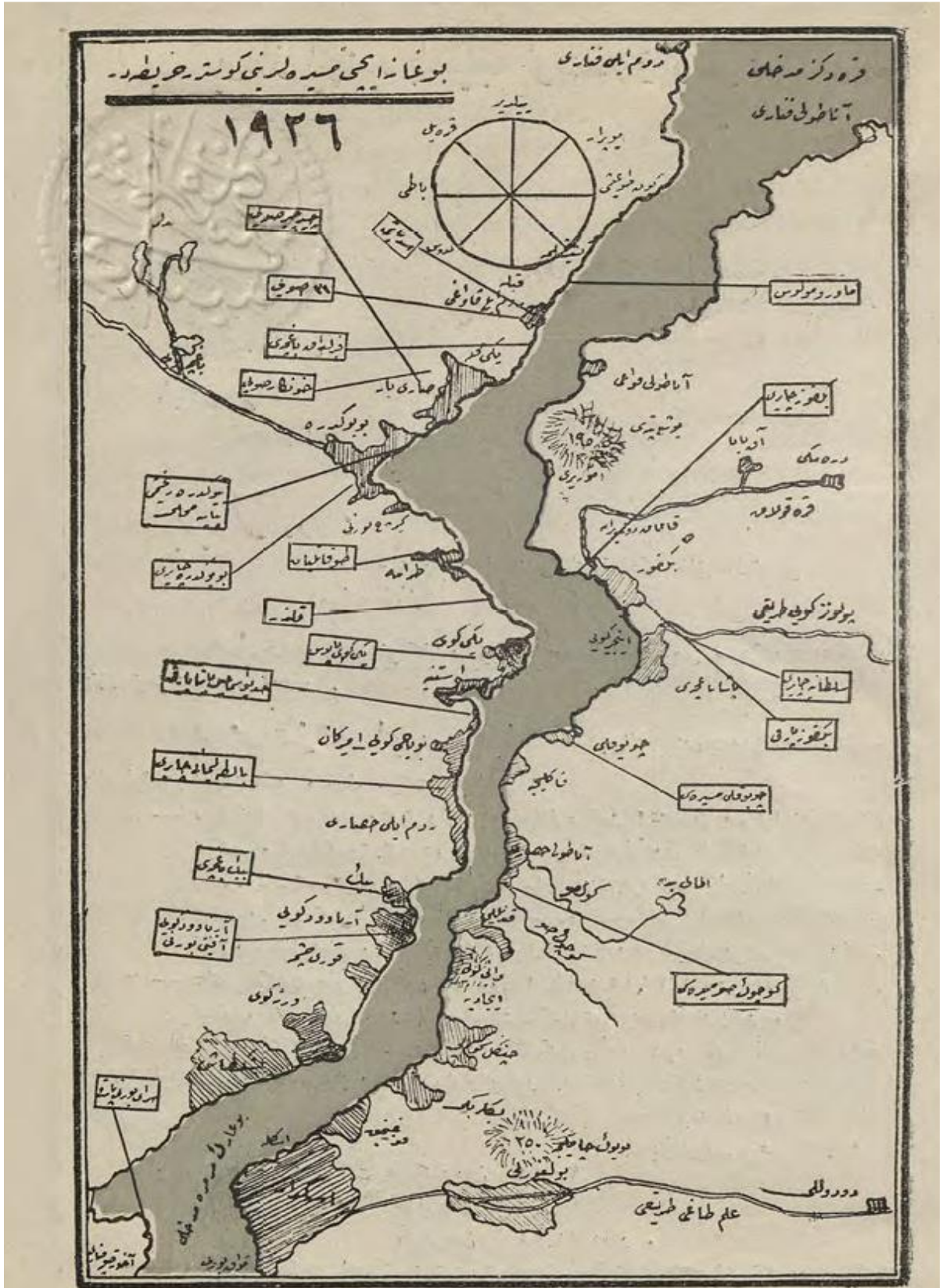
Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası çerçevesinde faaliyet gösteren mültezimlerin ve tüccarların çeşitliliği, bakır cevherinin fiyatlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Bakır cevherinin satışı, pare ve kuruş gibi farklı para birimleri üzerinden yapılmıştır. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın işletilmesi sürecinde yaşanan finansal işlemler, Osmanlı dönemindeki ticaret ve vergi sisteminin yapısını ve işleyişini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır.

EKLER

Ek-1. Sarıyer Bakır Madeni Sahası (Koçu, 1961, s. 2480-2481)



Ek-3. Boğaziçi İskeleleri (Boğaziçi Tenezzüh Mahalleri, 1926, s.-).



Ek-4. Yalı Köşkü İskelesi (Atatürk Kitaplığı, Hrt. 003143)



KAYNAKÇA

- Akyıldız, A. (2001). *Osmanlı dönemi tahvil ve hisse senetleri*, İstanbul.
- Ali Rıza (1318). *Atlaslı Memalik-i Osmaniye coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- Altunbay, M. (2002). Klasik dönemde Osmanlı'da madencilik. *Türkler*. Cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 791-801.
- Alus, S. M. (1994). *İstanbul yazıları*. Yayına Hazırlayan. Erol Şadi Erdinç, Faruk İlikan. İstanbul.
- Anhegger, R. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda madenler ve madencilik: Osmanlı'nın Avrupa toprakları*. C.1. (Çev. Talat Havzoğlu-Yahya Çiftçi). İstanbul.
- Anhegger, R., İnalçık, H. (1956). *Kanunname-i Sultani Ber mucceb-i Örfi Osmani (II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bağış, A. İ. (1993). *Osmanlı ticaretinde gayri müslimler*. Turhan Kitabevi.
- Bölükbaşı, Ö. F. (2013). *18. yüzyılın ikinci yarısında Darbhane-i Amire*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cezar, Y. (1985). Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4. İletişim Yayınları, 924-933.
- Çağatay, N. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda maden hukuk ve iktisadiyatı hakkında vesikalar. *Tarih Vesikaları*, 2(10). 275-283.
- Çakılcı, D. (2022). Berathlı tüccar'dan avrupa tüccarı'na selanik'te 'nizâm-ı raiyyet' arayışı. *Tarih Dergisi*, 77(2), 165-212.
- Çakır, C. (2000). Tanzimat döneminde ticaret alanında bir kurumsal düzenleme örneği ticaret nezareti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 50(1-4), 141-166.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- Erdem, S. (2024). Tanzimat dönemi maden politikasında yer alan iltizam şirkete bir örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları. *Belgi Dergisi*, 28, 243-271.
- Eremya Çelebi Kömürçüyan (1988). *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Tercüme: Hrand D. Ansreasyan, Yeni Notlarla Yayına hazırlayan: Kevork Pamukciyan, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Eserler
- Gautier, T. (2018). *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*. Çev. Nuriye Yiğitler. İstanbul.
- İrade Dâhiliye (BOA. İ.DH): 35/23136; 39/1853; 250/15330; 447/29594; 496/33670.
- İrade Meclis-i Vala (BOA. İ.MVL): 81/1595.
- Joseph Von Hammer (2011). *İstanbul ve Boğaziçi*. Cilt 1. Tercüme: Senail Özkan. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1988). *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit-1789-1807*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kazgan, H. (2022). *Galata bankerleri*. Efil Yayınevi.
- Kazgan, H. (2023). *Şirketleşme, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e şirketleşme*. Efil Yayınevi.
- Koçu, R. E. (1961). *İstanbul ansiklopedisi*, 5, İstanbul, 2480-2481.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (1948). *Sarıyer Bakır Madenine Dair Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 11.10.1948 Tarihli Mektubu Hakkında Derleme* Klasif No: M.106.
- Meclis-i Vala Riyâseti Belgeleri (BOA. MVL): 1041/2.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Hayriye Tüccarları, İstanbul Ticaret Odası 1882*. (2020). Editör. S. Atilla Sağlamçubukcu vd. İstanbul: Kültür ve Sanat Yayınları.
- Quataert, D. (1985). 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde madencilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İletişim Yayınları, 914-916.
- Sadaret Amedi Kalemi Defterleri (BOA. A.AMD): 40/34; 70/88.
- Sadaret Mektubî Kalemi (BOA. A.MKT): 46/21.
- Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (BOA. A.MKT.MHM): 10/45; 45/35; 94/54; 172/42.
- Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair (BOA. A.MKT. NZD): 461/61; 496/33670.
- Sertoğlu, M., İstinye'den Rumelifeneri'ne, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 1(3). 13-21.
- Sırma, İ. (2011). Osmanlı anonim şirketlerinde kar dağıtımı. *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2).117-136.
- Soyluer, S. (2017). Osmanlı Devleti'nde ağır sanayi yatırımlarına bir örnek: yalı köşkü demir ve makine fabrikası. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVIII(2), 1-23.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. Yalı köşkü fabrikası. *Tarihten Sayfalar*. <https://core.ac.uk/download/pdf/38305953.pdf>. 10.03.2024.
- Şenel, Ş. (2002). Osmanlılarda ticaret anlayışı ve ticaret teşkilatında yeni bir yapılanma: Hayriye tüccarı. (Ed.), Hasan Celal Güzel vd. *Türkler*, 10, (ss.736-743). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şirket-i Hayriye (1926). *Boğaziçi tenezzüh mahalleri*. Ahmed İhsan Matbaası. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.
- Şirket-i Hayriye İdaresi (1330). *Boğaziçi Şirket-i Hayriye, Tarihçe, Salname*. Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi.
- Ticaret Defteri (BOA. Td): 1093.

Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meadin Nezaretleri (BOA. T.OMM): 728/5.

Varlık, M. B. (1985). Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 4. İletişim Yayınları. İstanbul. 917-922.

Yalı Köşkü İskelesi. <http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane/haritalar/Hrt.003143>. İstanbul Atatürk Kitaplığı.

Yıldırım, M. (2013). İstanbul *esnafının ölçek ekonomisine geçiş çabaları: 'demirciler şirketi' örneği*, Osmanlı İstanbulu,1, İstanbul, 361-370.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.05.2024
Kabul Tarihi : 14.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1485371>

ZEBANÊ ZAZA (DİMİLİ) KİTABINDA FARŞÇA VE ZAZACA KELİME BENZERLİK VE FARKLILIĞI

İbrahim DAĞILMA¹

ÖZ


Bu çalışma, Siyawuş Murşidi'nin 2014 yılında yayınlanan Zebanê Zaza adlı kitabını inceleme ve değerlendirmeye odaklı bir çalışmadır. İncelenen bu kitapta yazar Murşidi, aynı dil ailesinden gelen iki kadim dil Farsça ve Zazacayı kelimeler (isim, fiil, zamir), günlük ifadeler ve bazı kısa cümleler üzerinden karşılaştırmıştır. Farsça ve Zazaca arasında karşılaştırmalı çalışmalar çok olmasa da son zamanlarda yapılan bazı bireysel ve akademik çalışmalar iki İrani dilin birbirine çok yakın durduğunu göstermektedir. İncelemesi yapılacak olan Zebanê Zaza (Dımili) adlı kitap bu çalışmalardan biridir. Murşidi, bu çalışmasında Farsça ve Zazacayı 'akrabalık, organ isimleri, zaman, haftanın günleri, sayılar ve hayvan isimleri' gibi genel kelimeler bağlamında karşılaştırmaktadır. Murşidi, eserini tercüme ve telif olarak tanımlamaktadır. Muhtemelen tercümeden kastı çalışmasına dâhil ettiği Farsça kelime ve cümlelerin Zazaca karşılıklarının verilmiş olmasıdır. Zebanê Zaza (Dımili) bütüncül ve karşılaştırmalı bir gramer çalışması olmayıp bir sözlük karşılaştırması gibi durmaktadır. Zazacayı bir dil olarak gören Murşidi, kitabın başında Zazalar ve Zazaca ile ilgili tarihi, coğrafi ve istatistiksel bilgiler verir. Bu çalışma, Zebanê Zaza isimli çalışmanın bu yönüyle artılarını ve eksikliklerini bir makale sınırlılığı içinde kitaptan seçili örnekler bağlamında benzeşen ve farklılaşan örnekler üzerinden göstermeye çalışacaktır. Çalışmada, bizim tercih ettiğimiz transkript alfabesi ile Siyawuş'un kullandığı transkript alfabesi tablo olarak gösterilecek ve örnek kelimeler ve cümleler bu alfabe bağlamında transkript edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Farsça, Zazaca, Zeban, Kelime, Ses

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, idadilma@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0001-6521-119X>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.05.2024
Date Accepted : 14.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1485371>


WORD SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN PERSIAN AND ZAZA IN THE CONTEXT OF THE BOOK ZEBANÊ ZAZA (DİMİLİ)

İbrahim DAĞILMA¹

ABSTRACT

This study focuses on Siyawuş Murşidi's book *Zebanê Zaza*, published in 2014, in terms of analysis and evaluation. In this book, author Murşidi compared Persian and Zazaki, two ancient languages from the same language family, through words (nouns, verbs, pronouns), daily expressions and some short sentences. Although there are not many comparative studies between Persian and Zazaki, some recent individual and academic studies show that the two Iranian languages are very close to each other. The book that will be reviewed, *Zebanê Zaza (Dımili)*, is one of these works. In this study, Murşidi compares Persian and Zazaki in the context of general words such as 'kinship, organ names, time, days of the week, numbers and animal names'. Murşidi defines his work as translation and copyright. What he probably means by translation is that he gave Zazaki equivalents of the Persian words and sentences he included in his work. *Zebanê Zaza (Dımili)* is not a holistic and comparative grammar study, but looks like a dictionary comparison. Murşidi, who sees Zazaki as a language, gives historical, geographical and statistical information about Zazas and Zazaki at the beginning of the book. This review article will try to show the advantages and shortcomings of the work called *Zebanê Zaza*, within the limits of an article, through similar and different examples in the context of selected examples from the book. In the study, the transcript alphabet we prefer and the transcript alphabet used by Siyawushi will be shown as a table, and sample words and sentences will be transcribed in the context of this alphabet.

Keywords: Persian, Zazaki, Zeban, Word, Sound

¹ Assistant Professor, Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, idağilma@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0001-6521-119X>

1. GİRİŞ

Dil, birey ve toplum yaşamında en önemli iletişim aracıdır. İnsanlar arası ilişkide temel bir işlev gören dil en güçlü sosyal kurumdur. Dil, birey ve toplum yaşamındaki değişim ve dönüşümlerden etkilenecek günümüze kadar gelmiştir. Dil süreç içinde gelişmiş. Bu gelişim, birbirinden farklı binlerce dil ortaya çıkarmıştır. Günümüzde dünyada konuşulan dillerin sayısı olarak 5 ile 7 bin arasında olduğu düşünülmektedir (Ateş & Aytekin, 2020). Dil ve dillerin ortaya çıkışıyla ilgili farklı teori ve tezler vardır. Gelinek nokta itibarıyla her dil kendi yapısı ve dinamiğiyle bir dil bütüncesinden türemiş ve bir dil ailesi içinde yer almıştır. Dillerin aynı dil ailesi içinde yer alması kök, yapı ve anlam benzerliği üzerinden değerlendirilmiş ve dil aileleri bu benzerlikler üzerinden sınıflandırılmıştır (Ruhlen, 2012). Aynı dil ailesi içinde yer alan diller uzak ve yakın zamandaki ayrılma ve farklılaşma durumlarına göre şekillenmiş, müstakil bir dil olma özelliğini gösteren gramer kuralları oluşturmuştur.

Diller, kök/kaynak ve yapı yönüyle iki sınıfa ayrılır. Aynı ana dilden türeyip zamanla değişen ve farklılaşan diller akraba diller olarak sınıflandırılmıştır. Kök/kaynak dil sınıflandırılması olarak yapılan bu tasnifte Hint-Avrupa dilleri, Ural-Altay dilleri, Hami-Sami dilleri, Çin Tibet dilleri, Bantu dilleri ve Kafkas dilleri yer alır (Buran & Çak, 2012). Dil için diğer bir sınıflandırma biçim ve yapı yönüyle karşımıza çıkar. Bu sınıflandırmada dilin ek alıp almama, çekime uğrayıp uğramaması onun dâhil edileceği sınıflı belirlenir. Bu sınıflandırmada yalınlayan (tek heceli) diller, bağlantılı (eklemeli) diller ve bükümlü (çekimli) diller yer alır.

Çalışmanın inceleme ve değerlendirme konusu olan Zebanê Zaza adlı kitapta Farsça ve Zazaca dilleri seçili örnekler üzerinden karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılması yapılan Farsça ve Zazaca akraba dil sınıflandırmasında Hint Avrupa Dil Ailesi içinde yer alır. İki dil, yapı yönüyle hem bağlantılı hem bükümlü dil ailelerine dâhil edilebilecek özellikler taşır. Hint-Avrupa Dilleri kendi içinde alt gruplara ayrılır. İran Dilleri, bu alt gruplardan biridir. İran Dillerin tarihsel süreçte Eski Dönem İran Diller, Orta Dönem İrani Diller ve Yeni Dönem İrani Diller olmak üzere üç gruba ayrıldığı görülür. Bu dillerin yazılı olarak karşımıza çıkan ilk eseri Avesta'dır (Değirmenci, 2020). Batıda Türkiye, Doğuda Çin sınırına, Kuzeyde Rusya'dan Güneyde Fars körfezine kadar geniş bir coğrafyada konuşulan İrani diller kendi içinde Batı İran Dilleri ve Doğu İran Dilleri olarak iki gruba ayrılmıştır. Farsça ve Zazaca İrani dillerin batı kolunda yer alır. Batı kolu içinde iki dilin bir olan Zazaca, Kuzeybatı İran Dilleri grubunda yer alırken bir diğeri Farsça Güneybatı İran Dilleri grubunda yer alır. Avesta'dan sonra, M.Ö 549-548 yılları arasında dikilen Behistun/Kral Dariyus anıtı Farsça ve Zazaca açısından eski Farsçadan günümüze ulaşan bir diğer önemli belgedir (Butasım, 2011). Zazacanın Orta-İrani bir dil olan Partça'dan geldiğine dair güçlü dilbilgisi argümanları vardır. Zazaca, gelişim seyri içinde farklı bir seyir izleyen Partça'nın Kuzeybatı İrani bir koludur. Şu örnekler gibi birçok örnek Zazacanın Partça'dan geldiğini gösterir: "Ez bı-kerine/bı-keri (ben yapayım) cümlesinin Zazacada geçmiş zaman çekimi 'Mı kerd (Ben yaptım)' şeklinde iken Partça çekimi 'Man kırd' şeklindedir. Zazaca ile Partça arasında ergatiflik yönünden de bir benzerlik vardır. Bu özellik Yeni Farsçada olmadığı gibi Orta Farsçada da bulunmamaktadır. Orta Farsçayla aynı dönemdeki Partçada bu özelliğin bulunması Zazacayla Partça arasındaki yakınlık ilişkisini güçlendirmektedir (Gippert, 1996). Selcan, konuyu şöyle değerlendirir:

Bilindiği gibi bir dil familyasındaki dillerde fonolojik, morfolojik ve leksikolojik düzeylerde hem ortak, hem de ayrı özellikler mevcuttur. Dillerin birbirine dil akrabalığı bakımından olan yakınlık veya uzaklık derecesi sadece ortaklıklarla değil, ayrılıklarla da belirlenir. Beş Batı-İrani dilin ilgisini değerlendirmek için tabloda on altı kelime kaydedilmiştir. Buradaki birinci soru Partça ile Zazaca arasında ne gibi bir dil akrabalığı ilgisinin var olduğudur. Aynı manalı kelimeler sesleri bakımından birbiriyle mukayese edilirse, ilk on iki kelime Partça ile Zazaca'da ortaktır, aynı zamanda bunlar Orta ve Yeni Farsça ile Kurmanci'ye de zıttırlar. (Selcan, 2011: 111-142)

	Partça	Zazaca	Orta Fars.	Yeni Fars.	Kurm.
bir	ēw	yew, zužü	yak	yak	yek
üç	hrē	hîrē	se	si	sē
dört	čafār	čar, cor	čahār	čahār	čar
otuz	hrîst	hîrîs	sîh	sî	sî
on	das	des	dah	dah	deh
kırk	čafārast	čewres	čehel	čehel	čil
süt	šîf	šî, sî	šîr	šîr	šîr
demek	wāxtan	vatene	guftan	guftan	gotin
ağlamak	barma-	berma-	gîry-	gîry-	gîri-
yüksek	burz	berz	buland	buland	bîlînd
ben	az	ez	man	man	ez
siyah	syāw	sîa, şîa	syā	siyāh	rey
bahar	xāmsār	wîsar	wahār	bahār	bahar
kadın	žan	čîniye	zan	zan	žim
oğul	puhr	laz	pus(ar)	pus	kur
ağız	rumb	fek	dehūn	dehān	dev

Farsça, Zazaca ve diğer İrani dillerin dil gelişim seyri ve bu dillerin birbirlerine benzerliğini görmek ve anlamak için Aramice, Soğdca, Sakaca ve Partça, Pehlevice alfabesi ile yazılan metinler, Avraman belgeleri, Sasani yazıtları, Orta Farsça metinleri, Zend-Avesta, Dinkerd, Ardavirafname gibi dini metinler önemli birer veridir (Değirmenci, 2017).

Farsça, İran, Afganistan, Tacikistan ve Pakistan gibi ülkelerde konuşulurken Zazaca, sadece Türkiye’de Bingöl, Tunceli, Elazığ, Urfa, Diyarbakır, Muş ve Erzincan gibi illerde konuşulmaktadır. Aynı dil ailesinden olan iki dilden Farsça yüzyıllardır devlet ve kurumsal destek etkisiyle bir resmi dil, bir eğitim ve edebiyat dili olabilmıştır. Diğer dil Zazaca sosyal, siyasi ve etnik nedenler gibi başkaca nedenler etkisiyle resmi bir dil olamamış ve yazılı alana geç bir tarihte geçebilmiştir. Sözlü varyantlar yönüyle gücünü koruyan Zazaca, ilk kez Rus dilbilimci Peter Ivanovic Lerch’in derlediği birkaç Zazaca metinle yazıya geçirilmiştir. Bir Zaza eliyle yazılan ilk kitap 1899 yılında Ahmed Hasi’nin kaleme aldığı Mewlid’un Nebiyyu’l Qureşî’dir. Bu ilk eserden sonra 1980’li yıllara kadar yazılan birkaç eser vardır. 1980’den günümüze kadar yüzlerce Zazaca eser yazılmıştır (Varol, 2015). Şu an adına Zaza edebiyatı diyebileceğimiz bir sözlü ve yazılı birikim söz konusudur.

Farsça ve Zazacanın konuşulduğu bölgelerin birbirleriyle coğrafi sınırları olmasa da aynı dil ailesinden olan iki dilin birbiriyle dilsel ortaklıkları vardır. Bugün için iki dil arasında doğrudan bir dil alış verişi olmasa da tarihsel bağlamda iki dilin çok güçlü ilişkiler barındırdığı görülür. İki dilin Avesta ve Pehlevice bağlamında birbirlerine yaklaştıkları ve yer yer biri diğerinden doğmuş iki dil özellikleri taşıdığı görülür. İki dilden biri dinlenildiği zaman iki dilin aksan, ses ve kelime olarak birbirlerini çağrıştırdıkları rahatlıkla görülür. İki dil arasındaki ortak kullanımlar, benzerlikler ve çok derinleşmeyen farklılıklar aynı dil ailesine mensup olmanın doğal sonucudur.

Zazaca ve Farsça arasındaki ilişki aidiyet, coğrafya ve etimoloji yönüyle incelendiğinde bu iki dilin aynı kökenden geldikleri ve iki dilin biri diğerinden sayılabilecek kadar önemli oranda ortak kelimelere sahip oldukları görülecektir. Sözcük ve cümle yapısındaki bu ilişki ve benzerlik bazı dilbilimsel araştırma ve çalışmalarla ortaya konmuştur. Zazaca ve Farsça arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışan makale ve eserlerden bazıları şunlardır:

Serkan Oğur, *Farsça-Zazaca-Kurmanca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama, 2014.

Siyavuş Murşidi, *Zebanê Zaza*, Tahran 2014.

Nihat Değirmenci, *Yeni Farsça Ve Zazaca Arasındaki Ortak Sözcükler Etimolojisi* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2017.

Nihat Değirmenci (2020), *Farsça ve Zazacada /l/>/r / Ses Değişimi*, *Doğu Esintileri*(13), 333-345.

Hasan Çiftçi (2017), *Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmançî-Zazakî*, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 3(6)-10(19) sayıları arası

[Burhanettin Dağ \(2011\), Zazaca'nın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akrabalığı, Bingöl Üniversitesi Yayınları Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, 207-226.](#)

[Burhanettin Dağ \(2011\), Zazaca'nın.Farsça.ve.Deylemi.Dilleriyle.Olan.İrtibatı. ve.Akrabalığı, Bingöl Üniversitesi Yayınları Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, 207-226.](#)

Osman Aslanoğlu (2019), *Guherîna Dengan di Kurdî (Kurmançî, Soranî, Zazakî), İngilîzî û Farsî de*, *Nubihar Akademi*, 4(12), 11-38.

Schwartz, Martin (2008), ‘Iranian *L, and Some Persian and Zaza Etymologies’ *Iran and Caucasus*, 12.

Zazaca ve Farsçanın kelime eksenli karşılaştırılması; benzer, yakın ve farklı kelimelerin mukayese edilmesi, semantik (anlambilim) ve etimolojik (kökenbilim) yönden bir değerlendirmenin yapılması hedef iki dil Zazaca ve Farsça arasındaki ilişkiyi daha belirgin şekilde ortaya koyacaktır. Siyawuş Murşidi, Zebanê Zaza (Dımılı) adlı eserinde bu çerçevede karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, sınırlılığı kapsamında bu kitaptaki örnek bazı kelimeler ve cümleleri seçerek Zazaca ile Farsça arasındaki bazı ortak, benzer ve yakın yönleri gösterme amaçlıdır. Çalışmada ayrıca bazı kelime ve cümlelerin farklı kullanımları da kitabın eksikliklerini gösterme bağlamında örnek olarak verilecektir. Murşidi, bu çalışmada Zazaca ve Farsça kelime ve cümleleri ilk önce Arap alfabesiyle yazmış, ayrıca Zazaca sözcükleri İran araştırmalarında kullanılan transkripsiyonu kullanarak Latin alfabesiyle göstermiştir. Böyle bir yazım ses benzerliklerinin ve değişikliklerinin görülmesi yönüyle önemlidir.

1. AMAÇ VE YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Filoloji ve etimolojinin çalışma alanlarından biri de hedef diller arasındaki benzerlik ve farklılık ilişkisini ortaya koymaktır. Karşılaştırılan hedef diller arasındaki akrabalık ve yapı ilişkisi ve bu ilişkinin çerçevesi karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları ile çizilebilmektedir. Çalışma konusu, hedef iki dil olarak belirlenen Zazaca ve Farsça arasındaki kelime benzerliği ilişkisini Zebanê Zaza adlı kitap çerçevesinde göstermeyi amaçlamaktadır. Zazaca ile ilgili bazı çalışmalar bu dilin siyasi ve coğrafi konumu, İranî diller arasındaki yeri, Kürtçe ile olan bağlantısı ile ilgilidir (Alanoğlu, 2019). Zazaca hakkında yapılan dilbilim ve gramer bağlamı çalışmaları belli bir seviye almış olsa da aynı husus etimolojik çalışmalar için geçerli değildir.

Zazaca ve Farsça karşılaştırılması yapıldığında benzer ve ortak birçok kelimenin Partça ve Orta Farsça eksenli bir izlek üzerinden ses ve ek değişikliğine uğradığı görülür. Modern Zazaca ve Farsçada da bu ortak kelimeler, bir veya birkaç harf farkla fonetik (sessel) değişikliğe uğrayarak günümüzdeki halini almıştır. Bu çalışmada amaçlanan Murşidi'nin Zebanê Zaza adlı eserinde geçen Zazaca ve Farsça karşılaştırmalı kelimeler içinden ortak kelimeleri tespit edip bunları çalışmanın sınırlılığı içinde ölçeklendirilmiş örneklerle ortaya koymaktır.

1.2. Araştırmanın Modeli, Evreni ve Örneklemi

Ulaşılabilen lengüistik ve antropolojik veriler Zazaların İranî diller kökeninden geldiğini dillerinin Kuzeybatı İranî dillerin Gorânî grubundan Zazakî/Dımilkî olduğunu ortaya koymaktadır. Hazar denizi kıyısında konuşulan Kuzeybatı İran dilleri, kelime telaffuzu ve cümle yapısı yönüyle birbirleriyle büyük oranda benzerler. Bu benzerlik, aynı dil ailesi içinde yer alan Zazaca ve Farsça için de geçerlidir. Bu bağlamda çalışmanın konusu Zebanê Zaza adlı kitapta geçen Farsça ve Zazaca sözcükler arasındaki benzerlik, farklılık durumunu göstermektir. Konu, Murşidi'nin kitabından seçili örneklerle sınırlandırılmıştır. Kitaptaki bütün kelimeleri ve kısa cümleleri hedef iki dil açısından ortaya koymak, benzerlik ve farklılıklarını değerlendirmek bir tebliğ veya makale çalışmasını aşır bir tez ve kitap çalışması olabilecek kapsamdadır. Çalışmanın bir makaleyi aşır bilimsel bir güçlük ortaya çıkarmaması için çalışma kapsamı kitaptan belirli bir tercihle seçilen örnekler, benzer ve yakın kelimeler ve cümlelerle sınırlı tutulmuştur. Bu kelime ve cümleler, bulgular kısmında seçilmiş sayfalardan örnek şeklinde verilmiştir. Analiz kısmında ise kitaptan seçilen 10'ar fiil ve isim, 5 cümle dilbilimsel açıdan yorumlanmıştır. Murşidi'nin Zebanê Zaza adlı eserini çalışma konusu yapmamız çalışmada Zazaca ve Farsça kelimeler ve bazı cümleler üzerinden doğrudan bir karşılaştırma yoluna gitmesi sebebiyledir.

1.3. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden veri analiz metoduyla yapılmıştır. Kitapta karşılaştırılan Zazaca ve Farsça kelime ve cümleler baştan sona incelenmiş. Eserde kullanılan iki dil arasındaki ortak ve benzer kelimeler tespit edilmeye çalışılmış ve tespit edilen kelimelerden bazıları seçili örneklem yoluyla verilmiştir. Örnek olarak çalışmaya alınan ortak ve benzer kelimelerin Zazacası ve Farsçası verilmiş, Türkçe karşılıkları yazılmıştır. Çalışma yönteminin oluşturulmasında konuyla ilgili kaynakçada verilen makale ve kitaplardan istifade edilmiştir. Bu bölümde, Zebanê Zaza adlı kitap tanıtılmış ve bu kitapta yer alan Zazaca ve Farsça kelimelerden seçilen kelime ve cümleler tablo halinde verilmiş ve bunlar çalışmayı genelleyecek şekilde dilbilgisi yönüyle incelenmiştir. Kitapta geçen 'can, ruh, dünya, insan, vasıf, hikmet' gibi Arapça kökenli olup Farsça, Zazaca, Türkçe ve Kürtçede ortak kullanılan kelimeler dâhil edilmemiştir. Ayrıca Farsça ve Zazacada ortak olarak kullanılan ve bariz olarak bilinen kişi şahıs zamirleri "men/mın, tu/to, o, ma, şoma/şıma, anhâ/inan" dâhil edilmemiştir.

Çalışmada seçili örnekler Murşidi'nin kitabında kullandığı transkript alfabesi ile değil bizim kendi çalışmalarımızda tercih ettiğimiz transkript alfabesi ile latinize edilmiştir. Bu tercihte, tetikleyici etken Zazacanın Latin harfleriyle yazımının kolay yazılır ve anlaşılır olmasına katkı sunmaktır. Aşağıdaki tablo iki transkript tercihinin görülmesi ve anlaşılması için tablo halinde verilmiştir:

Tablo 1.
Transkripsiyon Alfabeti

Arap Harfleriyle Transkripsiyon	Murşidi'nin Transkripsiyon Alfabeti	Çalışmada Tercih Edilen Transkripsiyon Alfabeti
ا	Ā, A, Ē, E / ā, a, ē, e	A, E / a, e
ب	B b	B b
پ	P p	P p
ت	T t	T t
ث	- (Zazacada peltek ş kullanılmamaktadır.)	Ş ş bu harf çalışmada kullanılmamıştır.
ج	J	C
چ	Č	Ç
ح	H 'h	H h
خ	X x	X x
د	D d	D d
ذ	Z z bu harf çalışmada kullanılmamıştır.	Z z bu harf çalışmada kullanılmamıştır.
ر	R r	R r
ز	Z z	Z z
ژ	Ž ž	J j
س	S s	S s
ش	Š š	Ş ş
ص	'S 's	Ş ş
ض	Z z bu harf çalışmada kullanılmamıştır.	Z z bu harf çalışmada kullanılmamıştır.
ط	'T 't	T t
ظ	Z z bu harf çalışmada kullanılmamıştır.	Z z bu harf çalışmada kullanılmamıştır.
ع	' (Ayn)	' (Ayn)
غ	Gh, gh /X̄ x̄ bu harf çalışmada kullanılmamıştır.	Kullanılmış olsaydı biz Ğ ğ veya Ġ ġ formunu tercih ederdik.
ف	F f	F f
ف	V v bu harf çalışmada kullanılmamıştır.	V v

ق	Q q	Q q
ك	K k	K k
گ	G g	G g
ل	L l	L l
م	M m	M m
و	V v	W w
ي	Y y bu harf çalışmada kullanılmamıştır.	Y y bu harf çalışmada kullanılmamıştır.
ه	H h	H h

Yazar Murşidi, Zebanê Zaza adlı çalışmada yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Arapça asıllı kalın ve boğaz harflerini kullanmamış; çünkü bu harfler İrani dillerde -Arapça asıllı olup bu dillere geçen kelimeler hariç-kullanılmayan harflerdir. و harfinin Latin karşılığında ise örneklerinde görüldüğü gibi hem ‘v’ hem ‘w’ tercihinde bulunmuştur. Bu durum, muhtemelen Farsçada olmayıp Zazacada olan ف sesi/harfı ile ilgili durumdan kaynaklanmaktadır: ويل / Vıl, ويشك / Wışk, ونگ / Veng, ولات / Welat, وندیش / Wendış, وور / Vevr örneklerinden ‘Vıl, Veng ve Vevr’ örnekleri ف /v sesiyle yazılması gerekirken Murşidi benzer tüm örnekleri و / w sesiyle yazmıştır.

2. BULGULAR

2.1. Zebanê Zaza (Dımilki)

Kitap, İranlı yazar Siyavuş Murşidi tarafından 1393/2014 yılında Tahran’da kaleme alınmıştır. 100 sayfalık kitapta 6 ana başlık ve bazı ana başlıklar altında alt başlıklar yer almaktadır. Murşidi, Mukaddime başlığı altında ‘Zaza/Dımılı Dili, Zaza/Dımılı Toplumu, Nüfus, Genetik ve Etnik Araştırma Bilgileri, Zaza Toplumunun Tarihi Kökenleri, Zaza Toplumu İncancı ve Dil’ alt başlıklarıyla Zazalar ve Zazaca hakkında bilgiler verir. Bu bilgiler, Zazalar hakkında kitabın kapsamı çerçevesinde sınırlı bilgilerdir; çünkü bilgiler sadece Paul ve Terry’e ait iki eserden alınmıştır. Eserin yazıldığı 2014 yılı, Zazalar ile ilgili eserlere ulaşmak için yeterli bir zaman dilimidir. Bu dönemde Zazalar ve Zazaca hakkında hatırı sayılır derecede kitap ve makale türü çalışmalara ulaşmak mümkündür. Bir kısmını Türkçe’ye çevirdiğimiz bu Mukaddime kısmında Murşidi şu bilgilere yer vermektedir:

Dımilice Hint Avrupa Dil ailesinin Hint İrani Dilleri koluna bağlı İrani bir dildir. Bu dil Türkiye’nin doğusunun merkezinde yaklaşık bir milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Dımili konuşanlarla komşu olan Türkler ve Kurmanc Kürtler bu dile Zaza (ca) derler... Zazalar, Kırdlar, Kırmanclar ve Dımililer İrani soylu bir halk olup onların yerel dilleri Zazacadır ve yerleşim yerleri Türkiye’nin doğusudur... Net sayılar elde olmadığı için Zazaların sayısı tam olarak belli değildir. Bazı Zazaların bölgedeki etnik grupların birleşimi olması durumu belirsizleştirmektedir. Köylere uygulanan yoğun baskılar ve köylerin boşaltılmasının yanı sıra ekonomik şartların zorluğu birçok Zazanın Türkiye’nin diğer kentlerine ve Avrupa’ya göç etmesine yol açtı... Hemen hemen bütün dilbilimciler Zazaca’nın Kurmanccanın lehçesi olmadığı konusunda hemfikir aksine Soranca ve Gilekçe gibi dillere yakındır. Bu durumda Zazalar ve Kurmanc Kürtlerin kültürel ve kavmi ortaklığa sahiptir... Bazı dilbilimciler Dımili kelimesini Deylem -yani Hazar denizinin güneyine yakın olan Elburz Dağları bölgesi- ile irtibatlandırmaktadır ve Zazaların Deylemden göç ettiklerine inanmaktadırlar. Bugün Hazar Denizinin güneyinde konuşulan İrani diller (ki Hazari Diller / Kaspın Dilleri olarak da adlandırılır) Sengseri, Mazenderani, Tati, Semnani ve Talişidir (Gileki ...) ki bu diller gramer ve kelime hazinesi olarak Zazacaya çok yakındır... İnanç açısından Dımililerin takriben yarısı Alevi ve yarısı da Sünnidir. Alevi Dımililer Orta-Kuzey ve ehli-sünnet Dımililer Orta-Güney’de yaşarlar... Zaza Dili ile ilgili ilk yazılı kayıtlar dilbilimci Peter Lerch’in 1850 yılındaki araştırmalarıdır. Diğer iki önemli kaynak ise 1899 tarihinden yayınlanan ve Ehmedê Xasi tarafından yazılan mevlit ve 1933 tarihinde yayınlanan ve Osman Efendi Babic tarafından yazılan mevlittir. Bunların her ikisi de Arap harfleri ile basılmıştır... (Murşidi, 2014)

İstilahatê Rûzmerê/Günlük (Hayatta) Kullanılan Kelimeler başlığı altında ‘Günlük (Hayatta) Kullanılan Karşılaşma/Tanışma İstilahatları, Şumariş/Omartış (Sayma Sayıları), Saat, Haftanın Günleri, Yılım Ayları ve Renkler’ alt başlıklarıyla günlük hayatta en çok bilinen ve ihtiyaç duyulan konular hakkında kısa cümle ve kelime

karşılaştırmaları yapar. Vajekanê Tebeqe bende şedeê Zaza (Zazaca Sınıflandırılmış Kelime Bilgisi) başlığı altında 'Akrabalık, hayvan, mevsim, bedenin uzuvları ve doğa' alt başlıklarıyla ilgili kelimeleri karşılaştırır. Sâxtâre Cumlehâ (Cümlelerin Yapısı) başlığı altında 28 cümle üzerinden Zazaca Farsça kullanımları karşılaştırır. Vaje name(y)ê Zaza (Zazaca Sözlük) başlığı kitabın en geniş bölümüdür. 62 sayfalık bu bölümde 'Elif (Ā A E Ê), O, Ū, Ey(Î), B, P, T, C(J), Ç(Ĉ), H(H), X, D, R, Z, S, Ş(Š), ص (S), ط ('T), ع ('E), Q, K, G, L, 'L, M, N, W, V, Y' harfleri alt başlıklarıyla kelime ve kısa cümle karşılaştırması yapar. Zazaca Fiil Çekimleri başlığı altında da 78 fiilin 'Masdar, Muzari' İxbari/Gelecek zaman, Muzari' İltizâmî/Dilek İstek Kipi, Olumlu Emir Çekimi (Tekil ve Çoğul), Olumsuz Emir Çekimi (Tekil ve Çoğul) ve Geçmiş Zaman' çekimi yönüyle karşılaştırmalı çekimini tablo şeklinde verir.

Zebanê Zaza adlı kitap, Zazaca ve Farsça ortak, benzer ve farklı kelimelerin karşılaştırması yönüyle zengin bir içeriğe sahiptir. Yazar, bazı kelimelerin farklı kullanımı ile ilgili dipnotlarla izah yolunu tercih etmiştir. Bu durum, çalışmayı daha da güçlü kılmıştır. Bu zengin içerik ve güçlü dipnot kullanımında yazar kaynakça açısından birçok Farsça, Pehleviçe kaynaktan istifade ederken Zazaca kaynakları kullanma yönüyle sınırlı kalmıştır. Yazar, Zazaca kelimeleri seçerken sadece İremet ve Lynn Todd'un çalışmasından istifade etmiştir (Murşidi, 2014). Bu konuda Zazaca farklı ağızlar ve diyalektleri görme açısından başkaca kaynaklara başvurulabilirdi. Zazacada '-ış' masdarının yanı sıra '-ene' masdarı kitapta görülmemiş/kullanılmamış, birçok kelimenin farklı kullanımları göz ardı edilmiştir. Bazı kelimeler kök olarak Arapça olduğu halde yazar, bu kelimeleri Zazaca ve Farsça karşılaştırması açısından çalışmasına almıştır. Bu kelimeler, iki anadili konuşanlar tarafından günlük hayatta da kendi dillerinin kelimesi gibi kullanıldıkları için onlardan da 'Areq, Xal' gibi değerlendirmeye alınan kelimeler olmuştur. Yine yazar Zazaca bazı kelimelerin yazımında muhtemelen aldığı kaynakları referans olarak ses ayırma dikkat etmemiştir. Örneğin Zazacada Ğezal kelimesi 'ğ' sesiyle telaffuz edilir; ama kimi yazım yaklaşımlarında X harfi hem 'Ġ' hem 'ح' yerine kullanıldığı için Zazaca için Xezal yazımını tercih etmiştir. Bu durum, çalışmayı Zazaca kelimeler boyutuyla zayıflatmış ve birçok kelimenin Farsçayla benzerlik oranının görülmesini engellemiştir.

2.2. Zebanê Zaza (Dımilki) Kitabından Seçili Zazaca ve Farsça Sözcükler

Zebanê Zaza, karşılaştırılan kelime, cümle ve günlük ifadeler yönüyle geniş bir içeriğe sahiptir. Zazaca ve Farsça arasındaki benzerlik, yakınlık ve farklılığı görmek, incelemek ve yorumlamak açısından önemli veriler içermektedir. Aşağıda tablo halinde ve çalışmada örnekler halinde verilen seçili kelimeler ve cümleler dahi çalışmanın sınırlılığı açısından bir fikir verecek düzeydedir.

زبان زازا ۱۵			زبان زازا ۱۴		
zaneno?		انگلیسی صحبت کند؟	۲. اصطلاحات روزمره		
İmdad	ایمدادا	کمک!	۲-۱) اصطلاحات اساسی روزمره		
Sodir be xér	سودیر به خیر	صبح به خیر	Selâm/ ma be xér	سلام / ما به خیر	سلام
Şan be xér	شَن به خیر	عصر به خیر	Ti sonén ay/ Se kenay	تی سِنِ آی / سه کِنای ریند	حالتان چگونه؟ (غیر رسمی)
Şewe be xér	شِوه به خیر	شب به خیر	rind ay?	آی؟	
Şewe be xér bo	شِوه به خیر بو.	شب به خیر (برای خوابیدن)	Şima senen e?/ se kene	شِما سِنِ آی / سه کِنه ریند اِه؟	حالتان چگونه (رسمی)
Ez fam né-keyna.	إز فَم نِه کینه.	من نمی فهمم.	rind ê?		
Tuvalet koti o?	توالت کُتی اُو؟	دست شویی کجاست؟	Ez hol a/ Ez rin a,	إز هولِه / إز ریندِه، پر خودار به	حالم خوب است، سپاسگزارم
		۲-۲) شمارش:	berxudar be.		
Sifir	سِیفیر	صفر	Namey to çik o?	نامی تو چی کو؟	نام تو چیست؟
Yew (Zu)	پو (زُو)	یک	Namey mi ... o/a.	نامی می ... اُو / ا.	نام من ... است.
Di	دی	دو	Ez memnum biya.	إز مینون بیه	إز آشناییتان خوشحال شدم.
Hire	هیره	سه	Xéré xo.	خیره خو.	لطفاً
Çar	چار	چهار	Weşe u war be/	وِشور زِوه / وِرخودار به	سپاسگزارم
Panj	پنج	پنج	berxudar be.		
Ses (Şeş)	سِس (شِش)	شش	Şima xér amey	شِما خِر آی	خوش آمدید
Hewt (howt)	هوت (هوت)	هفت	Ya	یه	بله
Heşt	هشت	هشت	Né	نه	نه
New	نو	نه	Pardon	پَردون	ببخشید
Des	دِس	ده	Qusir de seyr meke	قوسیر دِ سیر مِکه	متأسفم
Des u yew	دِس او یو	یازده	Xatir be to	خاتیر به تو	خداحافظ (غیر رسمی)
Des u di	دِس او دی	دوازده	Xatir be şima	خاتیر به شِما	خداحافظ (رسمی)
Des u hiré	دِس او هیره	سیزده	Ez né şina "..." (weş)	إز نِه شینه "..." وِش قِسه ی	من نام زبانتان را نمی توانم
Des çâr	دِس چار	چهارده	qesey biki.	بیکِی	خیلی خوب بگویم
Des u panj	دِس او پنج	پانزده	To Englezki zenana?	تو اینگلیز کی زنانه؟	تو انگلیسی صحبت می کنی؟
			(Tiya de) Engleski	(تیا دِ) کِم اینگلیز کی زانئو؟	(آیا اینجا کسی هست) که

Görsel 1. Zebanê Zaza Kitabı Sayfa 14-15

زبان زازا ۲۳ ۲۵			زبان زازا ۲۲ ۲۵		
(۴) ساختار جمله‌ها					
زن برادره.	Birājiniyā mn a.	بیراجینییه من اه.	رود	Lā	لا
با درد ... تو	Bi ēšāne to ya	بی‌اشانه تو به	رود	Ro	رود
چه می‌خوانی؟	Čiči wānenê?	چی چی‌دایی؟	بستر رود	Rover	رودور
یک چکه از خونت.	Diroke goni ya to ra.	دیروپه گونی به تو ره.	زمین	Érd	اُرد
از طرف دوستانت.	Enbāzān ra.	این‌ازان ره.	چوب	Qorri (mêşe)	قُری (مِشه)
بزدشا	Ëy/ Ay Bitirāwi!	ای / آی بیتیراوی!	گندم، غله	Xele	خِله
من از گوه پابین می‌آیم.	Ez koyān ser ra yena war.	از کویان سر ره په وَر.	گوجه فرنگی	Šāmik	شامیک
شما آمدید؟	Šimā āmey?	شما آیی؟	انگور	Engur	انگور
شما چی می‌خورید؟	Šimāyê Čiči wene?	شما به چی چی‌ونه؟	عسل، شهد، گیاهی	Beşila	بِشِله
شما کجا می‌روید؟	Šimāyê Šinê koti?	شما به شینه کونی؟	سیب	Sāy	سای
شما می‌روید؟	Šimāyê koti?	شما به کونی؟	گل‌ابی، امرو	Miroy	میروی
خونم را گرم می‌کنم.	Goniya mi kerdi germ.	گونی‌ه می‌کردی گرم.	بادام	wāmi	وامی
ما می‌رویم.	Mā yê šire.	ما به شیره.	چمن	vaš	وَش
از امروز به بعد.	Nika ra.	نیکه ره.	شوید	Kormit	کورمیت
اون کیه می‌آد؟/آن	O kamo yeno?	او کمو بنو؟	هندوانه	Hendi (zebeš)	هِندی (زِش)
کیست می‌آید؟	Pay şî	بئی شی.			
آن زن رفت.	Pê di	په دی			
با هم	Piyê to seken o?	پیه تو سِکِن او؟			
بدرت چه می‌کنم؟	Sāyer	سایر			
درخت سب	Sekenê?	سِکِنه؟			
چه کار می‌کنی؟	Seninê	سِنینه؟			
حالت چطور است؟	Ti ye koti ra yenê?	تی به کونی ره بنه؟			
اهل کجایی؟	To heti.	تو هتی.			
با تو.	Vāmer	وامیر			
درخت بادام					

Görsel 2. Zebanê Zaza Kitabı Sayfa 22-23

Günlük konuşmaların ve sayma sayılarının yer aldığı resimdeki sayfalarda ‘Şima senen ê?’ Zazaca hatır sorma cümlesi ile ‘Haletan çitûre?’ Farsça hatır sorma cümlesi kitaba göre farklılaşsa da Zazacada ‘Halê şıma çitur o?’ kullanımı iki ifade arasındaki benzerliği artırmaktadır. ‘Name tu çi ku?’ Zazaca kişinin ismini sorma cümlesi ile ‘Name tu çist’ Farsça kişinin ismini sorma cümlesi benzeşmektedir. Zazaca diğer bir kullanım şekli olan ‘Nameyê tu çiyô?’ cümlesi benzerliği daha da artırmaktadır. ‘Ez fam nêkena!’ Zazaca cümle ile ‘Men nemi fehmem!’ Farsça cümlesi yer değiştiren kelimeler ve Zazacada ‘mın(n)’ zamirinin varlığı düşünüldüğünde aynı ifade formuna bürünmektedir.

Sayma sayılarında ‘sıfır/sıfır, du/dı, çar/çar, noh/new ve heşt/heşt’ gibi sayılar birbirinin aynısı gibi dururken ‘se/hiri, deh/des’ sayıları farklılaşmaktadır. Murşidi, 11-19 arası sayma sayıları ‘yazda/des u yew, panzda/des u panc’ örneklerindeki gibi Farsça sayılar için önce tekli, sonra onlu formu kullanırken Zazaca sayılar için aldığı kaynaklar bağlamında önce onlu, sonra tekli sayı formunu kullanmıştır. Bu kullanımda Türkçe sayma sayılarının form etkisi vardır (Murşidi, 2014). Oysa Zazacada da 11-19 sayma sayılarında sistem İngilizce, Farsça ve Kürtçedeki gibi önce tekli, sonra onlu form kullanımı şeklindedir: Yondes/Yewendes, duyes/duwês, hiriyes/hirês, çaryes/çarês...’ (Gunduz, 2013)

Akrabalık isimlerinin karşılaştırmasında ‘Bıraderzade/Bıraza, ‘em/‘Eme (Hala)’ kelimeleri benzerlik gösterirken, ‘Bıraciniye/Zenbırader’ kelimesi ses ve tamlama kurulumu yönüyle farklılaşmıştır. ‘Embaz(Olvaz)/Dust(Refik), Way/Xaher (Kızkardeş), Veyve/‘Arus (Düğün)’ gibi kelimeler ise tamamen farklı kullanımdadır (Murşidi, 2014).

Uzuv isimlerinde, iki dil arasında isimlendirmelerde örneklerdeki gibi aynı, tek harf farklı, çift harf farklı, benzer ve farklı ayrışması görülmektedir: ‘Doşi(Kıft)/Doşi(Kıft-Omuz), Sere/ser(Baş/Kafa), Dından/Dından(Dış); Bıruy/Ebru(Kaş), Ling/Linge(Ayak); Erdiş/Riş(Sakal); Zerr/Dıl(Gönül)... (Murşidi, 2014)

Elif/Ā (Ā A E Ê) başlığı altında ‘Ariyeq/Ereq(Ter), Ard/Erd(Yer), Eşir/Eşire(kabile), Engur/Engur(Üzüm), Engışt-Gışt/Engışt(parmak)’ gibi kelimeler aynı, ‘Ercan/Erzan(Ucuz), Emser/Emsal(Bu yıl)’ gibi kelimeler tek harf farklı, ‘Arweş/Xergoş (Tavşan), Uca/İnca(Orası)’ gibi kelimeler çift harf farklı, ‘Erx-Arq/Abyarı(Su kanalı), Asayış/Numayışkerdene, Aşm(e)/Mah(Ay)’ gibi kelimeler farklı formda görülmektedir (Murşidi, 2014).

X/Ĥ başlığı altında ‘Xale/Xal(Teyze), Xalo/Xalo(Dayı), Xinçeri/Xincer(Kılıç), Xıyar/Xıyar(Salatalık)’ gibi kelimeler aynı, ‘Qapan/Xapan(Ölçü aleti), Xam/Xaq(Pişmemiş), Xoz/Xok(Domuz), Xint/Xing(Deli, Sersem), Xezal/Ġezal’ gibi kelimeler tek harf farklı, ‘Xızımkar/Xidmetkar, Bıxaşenê/Bıcuşan’ gibi kelimeler çift harf farklı, ‘Xori/’Emik-Jerf(derin), Xuradayış/Poşanden’ gibi kelimeler tamamen farklı formda görülmektedir (Murşidi, 2014).

M/Ṣ başlığı altında ‘Mar / Mar (Yılan), Mast / Mast(Yoğurt), Merdimi / Mordem(Adam), Miyan / Miyan (Ara, iç), Mıfte / Mufta(Anahtar) gibi kelimeler aynı, ‘Mase / Mahi(Balık), Mezel-Gur / Mezal-Gor(Mezar), Meyman / Mihman(Misafir)’ gibi kelimeler tek harf farklı, ‘Muncele / Morçe(Karınca), Mendış / Manend(Kalmak)’ gibi kelimeler çift harf farklı, ‘Manga / Gawmade(İnek), Mercü / ’Edes(Mercimek), Mırçık / Perinde(Serçe), Mışmişer / Durext Zerdalû(Kayı) gibi kelimeler tamamen farklı formda görülmektedir (Murşidi, 2014).

2.3. Zebanê Zaza (Dımılı) Kitabından Seçili Zazaca ve Farsça Fiil ve İsimler

Zebanê Zaza Kitabında geçen her kelime (isim, sıfat, fiil, zamir vd.) ve cümle iki dil arasındaki fonetik ve etimolojik ilişkiyi görme, anlama ve değerlendirme açısından yeterli veriler içermektedir. Çalışmamız, makale sınırlılıkları içinde bir kapsama sahip olduğu için burada seçili Zazaca ve Farsça onar fiil ve isim fonetik(sessel) olarak karşılaştırılacaktır. Zazaca kelimelerin kitaba alınmayan başka kullanımları varsa buradan benzerlik/farklılık üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Zebanê Zaza kitabında yazar Murşidi, 78 Zazaca fiilin -aşağıdaki resimde görüldüğü gibi- ‘masdar, muzari ihbari, muzari iltizami, olumlu müfred emir, olumsuz müfred emir, olumlu cemi(çoğul) emir, olumsuz cemi emir ve kök’ çekimini tablo halinde vermiş; yalnız bunları aynı fiillerin Farsça çekimleriyle karşılaştırmamıştır (Murşidi, 2014). Biz de bu münasebetle ilgili fiilleri harf başlıklarından seçip değerlendirme yolunu seçtik.

Zebanê Zaza (Dımılı) Kitabından Seçili Zazaca ve Farsça Fiil ve İsimler							
6) صرف افعال در زبان زازا / دیمیلی							
مصدر	مضارع	امر مفرد	نهی مفرد	امر جمع	نهی جمع	نهی جمع	ساده
مصدر	مضارع	امر مفرد	نهی مفرد	امر جمع	نهی جمع	نهی جمع	ساده
کردیش	کرد	بیک	میک	بیکره	میکره	میکره	کرد
Kerdış	Kero	Bik	Mek	Bikero	Mekere	Mekere	Kerd
کردن	می کند	بکن	مکن	بکنید	مکنید	مکنید	کرد
ساختن	می سازد	بساز	مساز	بسازید	مسازید	مسازید	ساخت
آکردیش	آکرو	آکی	آکی	آکیره	آکیره	آکیره	آکرد
Akerdış	Akero	Aki	Maki	Akere	Makere	Makere	Akerd
باز کردن	باز می کند	باز کن	باز مکن	باز کنید	باز مکنید	باز مکنید	باز کرد
گشادن	می گشاید	گشا	مگشا	گشاید	مگشاید	مگشاید	گشاد
چکردیش	چکرو	چک	چک	چکیره	چکیره	چکیره	چکرد
(انتش) Çekerdış	Çekero	Çek	Meçek	Çekere	Meçekere	Meçekere	Çekerd
پر تاب کردن	پر تاب کند	پر تاب کن	پر تاب مکن	پر تاب کنید	پر تاب مکنید	پر تاب مکنید	پر تاب کرد
افکتندن	می افکند	یفکن	میفکن	یفکنید	میفکنید	میفکنید	افکتند
آوردیش	آو	یا	میا	بیاره	بیاره	بیاره	آرد
Ârdış	Âno	Biy	Meyâ	Biyäre	Meyäre	Meyäre	Ârd
آوردن	می آورد	بیاور	میاور	بیاورید	میاورید	میاورید	آورد
ویندردیش	ویندرو	ویندی	ویندی	ویندیره	ویندیره	ویندیره	ویندرد
Vinderdış	Vindero	Vindi	Mevindi	Vindere	Mevindere	Mevindere	Vinderd
ایستادن	می ایستد	بایست	بایست	بایستید	بایستید	بایستید	ایستاد
وردیش	ورو	بور	موی	بوره	مویره	مویره	ورد
werdış	Büro	Bür	Mewi	Büre	Mewirê	Mewirê	werd
خوردن	می خورد	بخور	مخور	بخورید	مخورید	مخورید	خورد
بردیش	برو	بی	می	بیره	بیره	بیره	برد
Berdış	Biyero	Bi	Mey	Biyere	Meyere	Meyere	Berd
بردن	می برد	بیاورد	میاورد	بیاورید	میاورید	میاورید	برد
گیروتیش	گیرو	بی	می	بیره	بیره	بیره	گیروت
Grotış	Biyero	Bi	Mey	Biyere	Meyere	Meyere	Grot
گرفت	می گیرد	بگیر	مگیر	بیاورید	میاورید	میاورید	گرفت
شیایش	شینو	شو	مشو	شیره	مشیره	مشیره	شی
Syayış	Siro	So	Mešo	Sire	Meşirc	Meşirc	Sı
رفتن	می رود	برود	مرو	بروید	مروید	مروید	رفت
آماییش	پو	پو	مه	په	مه	مه	آمه
Âmyäyış	Yeno	Büro	Mê	Bêrê	mêrê	mêrê	Âme
آمدن	می آید	بیاید	میا	بیاورید	میاورید	میاورید	آمد

Görsel 3. Zebanê Zaza Kitabı Sayfa 88

Tablo 2.*Seçili Zazaca ve Farsça Fiiller*

Fiil	Zazaca	Farsça	Zazaca Farklı Kullanım
Terlemek	آریقی پاییش / Ariqyayiş	عرق کردن / 'Erek kerden	Zazacada '-ene' masdarı da kullanılmaktadır. Buna göre iki fiilin hemze ve ayn ses farkı dışında benzeştiği görülmektedir (Oğur, 2014).
(Sayı) Saymak	أمردیش / Omordiş	شمردن ، حساب کردن / şomorden	Aynı fiil, Zazacada 'Umartış(Umartene), Amortış, Humartış, Hesabkerdiş (Humartene)' şeklinde farklı çekimlenir (Turgut, 2005).
(Işık) Parlamak	برقیاییش / Berqyayiş	تابش ، گرمی / Tabeş, Germi	Bu fiilin Farsça karşılığı radyasyon ve ısı/sıcaklık olarak verilmiştir. Zazacada 'berqyayiş' parlamak anlamına gelir. Zazacada aynı kelimenin tam karşılığı olan 'germi' ismi 'ısı/sıcaklık' ise tercih edilmemiştir. (Hayig & Werner, 2012). Farsçada aynı fiile karşılık gelen درخشیدن fiili de vardır (Oğur, 2014).
Sormak	پرسکردش / Perkerdiş	پرسیدن، سؤال کردن، آزمودن / Porsiden, Soal kerden, Azmuden	Zazacada aynı fiilin 'Perskerdene, Sualkerdış /Sualkerdene' kullanımları iki dildeki aynılığa varan bir benzerliği göstermektedir.
Karıştırmak, sallamak	توداییش / Tewdayiş-Tidayiş	به هم زدن، تکان دادن / Behem zeden, tekan daden	İki fiilin birbirinden farklı olduğu görülmektedir.
(Müzik aleti) Çalmak	جناییش / Cenayiş	نواختن، (ابزار موسیق) / Tewaxten	İki fiilin birbirinden farklı olduğu görülmektedir.
Kazmak, keşfetmek	حەر چکرديش / Herr çikerdiş	کندن، حفاری کردن، کاوش / Kenden, Hifari kerden, Kawoş	Kitapta iki dildeki fiil ayrı verilse de Zazacada da 'kendış/kendene' fiilini aynı anlamlı kullanımı vardır (Aydar, 2003).
(Yiyecek) kaynatmak	خاشیناییش / Xaşinayiş	جوشاندن (خوراک) / Cuşanden (Xurak)	Bu fiil Zazaca ve Farsça için farklı kullanılmıştır. Fiille birlikte kullanılan isim Farsçada 'Xurak', Zazacada ise 'Wer/Xwer' olarak yakın kullanımdadır.
Sıvamak	داوتیش / Daw(ı)tış	گچ مالیدن، گچ زدن / Geç maliden, geç zeden	İki fiilin birbirinden farklı olduğu görülmektedir.

Ava gitmek/Avlanmak	صيد شيبايش / Seyd şiyayış	شکار کردن، صید کردن / Şikâr kerden, seyd kerden	Zazacada ‘seyd kerdış/kerdene fiili iki kullanımın benzerliğini ortaya koymaktadır.
----------------------------	---------------------------	---	---

Tablo 3.*Seçili Zazaca ve Farsça İsimler*

İsim	Zazaca	Farsça	Zazaca Farklı Kullanım
Tavşan	آروش / Arweş	خرگوش / Xerguş	Zazacada tavşan için ‘harguş, argoş, argueş, aroş, awreş, arış ve hargûş’ gibi farklı kullanımlar, Farsçadaki kullanım ile güçlü benzerliği ortaya koymaktadır (Malmîsanij, 2015).
Karpuz	هندي (زیش) / Hendi (Zebeş)	هندوانه / Henduvane	İki dilde ilk kullanımın benzerliği dikkat çekmektedir.
Yüzük	انگيشتانه / Engıştane	انگيشتانه (انگيشتانه) / (Engoştane), Engoşter	Zazacada aynı ismin ‘Gıştone, gıştane, ingıştane, ingıştone’ gibi farklı kullanımı iki dildeki bu ismin benzer kullanıma sahip olduğunu göstermektedir.
İbrik	اربيق / İrbiq	پارچ، تُنگ، کوزه، سبو / Parç, tong, kuze, sebu	Zazacada ibrik için ‘mesin’ kelimesi kullanıldığı gibi ‘kuzi’ kelimesi de Farsçadaki benzer bir kullanımla örtüşmektedir (Aydar, 2003).
Terzi	ترزي / terzi	دَرزي، خياط / derzi, xeyyat	Zazacada terzi için ‘derzi, deştog’ kullanımları da mevcuttur.
Ceylan/Dağ keçisi	خزال / Xezal	گوزن، بزکوهی، غزال / Guzen, Bozkuhi, Ğezal	Zazacada ‘Peskuwi’ kullanımı daha yaygındır. Farsçadaki ikinci kullanım iki isimlendirmeyi benzeştirmektedir.
Çekirdek	دندیک / Dendık	دانه (خوراکی) / Dane (Xuraki)	Farsçada ‘danek’ kelimesinin içinde dane/çekirdek olan (Murşidi, 2014) manasında kullanılması iki kullanımı benzeştirmektedir.
Diş	دندان / Dindan	دندان / Dendan	Zazacada ‘dından, dindon, dındun, dıdon’ kullanımları da mevcuttur.
Yol	رای / Ray	راه، مسیر / Rah, mesir	Zazacada yol kelimesi için ‘rey, rayır, rahır, rehar, rar’ kullanımları iki kullanımın

			aynı olduğunu göstermektedir
Bıçak	کاردی / Kardi	کارد، چاقو / Kard, çaqu	Zazacada 'kard' kullanımı da vardır.

2.4. Zebanê Zaza (Dımilki) Kitabından Seçili Zazaca ve Farsça Cümleler

Zebanê Zaza Kitabında geçen sınırlı sayıdaki cümleler iki dil arasındaki sentaks ve semantik ilişkiyi görme, anlama ve değerlendirme açısından yaklaşık kısıtlı örnekler içermektedir. Çalışmamız, makale sınırlılıkları içinde bir kapsama sahip olduğu için burada seçili Zazaca ve Farsça beşer cümle, cümle dizilişi yönüyle karşılaştırılacaktır. Zazaca cümlelerin kitaba alınmayan başka kullanımları varsa buradan benzerlik/farklılık üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Tablo 4.

Seçili Zazaca ve Farsça Cümleler

Cümle	Zazaca	Farsça	Benzerlik Durumu
Sen İngilizce biliyor musun?	توانگلز کی زانه؟ Tu İngilizki zanane?	توانگلیسی صحبت می کنی؟ To İngilizisi sohbet mi koni?	İki cümle öge dizilişi yönüyle aynıdır. Tu / To ikinci kişi zamirleri aynı kullanımdadır.
Ben dağlardan iniyorum.	از کویان سر ره بنه ور Ez kuyan ser re/a yena war.	من از کوه پایین می آیم Men ez kuh payin mi ayem.	İki cümle diziliş yönüyle aynıdır. Zazacada '-den' ayrılma eki 'ra' kelimeden sonra gelirken Farsça 'ez' kelimeden önce gelmiştir.
Ben aç değilim.	از وشان نیه Ez veyşan niya	من گرسنه ام نست Men gorosneem nist.	İki cümle diziliş yönüyle aynıdır. İki dilde de fiile gelen olumsuzluk ekinin 'nı, ni, nê' olduğu görülmektedir.
Kanımı ısıttılar	گنیه می کردی گرم Gunê mı kerdî germ	خونم را گرم می کند Xunem ra germ mi koned	İki cümle hem diziliş yönüyle hem 'gun/xun, germ/germ' kelimeleri yönüyle benzeşmektedir.
(Siz) Geldiniz mi?	شما آمی؟ Şıma amey?	شما آمدید؟ Şoma amedid?	İki cümle hem diziliş yönüyle hem kelimeler yönüyle benzeşmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Zebanê Zaza adlı kitap, İranlı Siyawuş Murşidi'nin kaleme aldığı bir eserdir. Yazar, bu eserini altı bölüm halinde oluşturmuştur. Bu bölümlerde Zazalar ve Zazaca hakkında bilgiler, günlük konuşma dilinde kullanılan bazı cümleler, Farsça ve Zazacada kullanılan ortak harfler üzerinden kelime ve kısa cümlelerin örneklerle karşılaştırılması, Zazaca fiilerin zamanlara göre çekimlenmesi gibi konular yer almaktadır. Bu çalışma, bu eseri kitap inceleme, tanıma ve değerlendirme sınırlılıkları içinde yapıldı. Kitap incelemesi ve değerlendirmesi kapsamlı çalışmada çalışmanın sınırlılıkları açısından şu sonuçlara ulaşıldı:

İrani diller arasındaki aidiyet, coğrafya ve etimolojik ilişki, benzerlik ve yakınlığa rağmen Zazacanın Farsça ve diğer İrani dillerle ilişkisini ortaya koyan çalışmalar ve bu ilişkiyi göstermeye çalışan makale ve eser sayısı istenen oranda değildir. Bu durumun Zazacanın kendi konuşma alanında sınırlı kalması, yazılı forma geç ulaşması, dil üzerindeki siyasi ve ideolojik engeller ile yakın bir ilgisi vardır. Yakın zamana kadar yapılan sınırlı çalışmalar, yapılacak yeni çalışmalar için önemli veriler içermektedir. Zebanê Zaza ve diğer ilgili çalışmalar şunu göstermektedir: Zazaca ve Farsça aidiyet, coğrafya ve etimolojik yönden aynı kökenden gelen iki dil izlenimi vermektedir. Hatta Zazacanın tarihsel art planda Partçaya kadar uzandığı ilgili kaynaklarda belirtilmektedir.

Zebanê Zaza adlı kitapta Farsça açısından birçok kaynağa ulaşılmış ve çalışma bu yönüyle zenginleşmiştir; ama aynı durum Zazaca kaynaklar için geçerli değildir. Yazar, Zazalar ve Zazaca için sadece birkaç kaynağa dayanmıştır. Oysa eserin kaleme alındığı tarihte Zazalar ve Zazaca açısından ulaşılacak kaynak azımsanmayacak sayıdadır. Bu durum, çalışmayı zayıflatmıştır. Ayrıca Zazaca birçok kelimenin yazımındaki imla hatası, aynı isimlendirmenin farklı versiyonlarına değinmeme ve Zazacada kullanılan bazı harflerde örnekler verilmemesi çalışmayı eksik kılan diğer birkaç tespittir.

Zazaca ve Farsçanın kelime eksenli karşılaştırılması, anlambilim ve kökenbilim yönünden değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalar, kaynak iki dil Zazaca ve Farsça arasındaki ilişkiyi daha da belirginleştirecektir. Bu çalışma, sınırlılığı kapsamında bu karşılaştırmayı yapan Zebanê Zaza (Dımılı) adlı eseri tanıtmaya ve değerlendirme amaçlı yapıldı. Çalışmada, kitaptaki bilgi ve veriler derinlemesine bir değerlendirme ile değil seçili örnekler üzerinden kısıtlı bir değerlendirme şeklinde yapıldı. Siyawuş Murşidi'nin Zebanê Zaza (Dımılı) adlı eserindeki Zazaca ile Farsça ortak, benzer ve yakın kelime ve cümleler seçili örneklerle gösterildi. Seçili örnekler üzerinden sınırlı değerlendirme yolu tercih edildi. Bu sınırlılık, analiz kısmında ise kitaptan seçilen 10'ar fiil ve isim, 5 cümlenin dilbilimsel açıdan yorumlanmasıyla korunmuştur. Eserdeki kapsam, eksik yönler ve Zazaca açısından başvuru kaynak azlığı gibi hususlara değinildi.

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden veri analiz metoduyla yapıldı. Bu metotla yapılan bu çalışma, iki dilin yazımdaki ses, kelime ve cümle benzerlik ve değişikliklerinin görülmesi yönüyle önemlidir. Çalışma, bu şekliyle yeni çalışmalara imkân verecek bir düzeydedir. Yeni çalışmalarda Zazaca ve Farsça arasındaki ilişkinin nasıl görülmesi, çalışmaların kapsamı ve istifade edilecek kaynaklar noktasında fikir vermesi açısından akademiye katkı sunmayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- Alanoğlu, M. (2019). Zazalar. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (ss. 688-690). TDV Yayınları.
- Aydar, M. (2003). *Zazaca-Türkçe sözlük*. Doruk.
- Ateş, E., & AYTEKİN, H. (2020). Küreselleşen dünyada çokkültürlülük ve Yabancı Dil Eğitimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(26), 4563-4579. <https://doi.org/10.26466/opus.651385>.
- Buran, A., & ÇAK, B. Y. (2012). *Türkiye’de diller ve etnik gruplar*. Akçağ.
- Butasım, N. (2011). Behistun anıtında geçen “Zazana” kelimesine dair eleştirel bir yaklaşım, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 464-470.
- Değirmenci, N. (2017). *Yeni Farsça ve Zazaca arasındaki ortak sözcükler etimolojisi* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Değirmenci, N. (2020). Farsça ve Zazacada /l>/r / Ses Değişimi. *Doğu Esintileri*, (13), 333-345.
- Gippert, J. (1996). Zazacanın tarihsel gelişimi. *Baiersbronn*, Çev. Hasan Dursun. (10), 148-154.
- Gunduz, D. (2013). *Kırmancca / Zazaca dil dersleri*. Vate.
- Hayıg, R., & Werner, B. (2012). *Zazaca-Türkçe Sözlük / Türkçe Zazaca Sözlük Listesi*. Tij.
- Malmîsanij, M. (2015). *Kurmancca ile karşılaştırmalı Kırmancca (Zazaca) dilbilgisi*. Vate
- Murşidi, S. (2014). *Zebanê Zaza*. Tahran
- Oğur, S. (2014). *Farsça-Zazaca-Kurmanca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama.
- Ruhlen, M. (2012). (Çev. A. B. Ercilasun). Dilin kökeni: Geçmişe ve geleceğe bakış. *Dil Araştırmaları*, 10(10), 167-182.
- Selcan, Z. (2011). Zaza dili’nin tarihi gelişimi, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*, (13-14 Mayıs 2011), 111-142.
- Turgut, H. (2005). *Zazaca-Türkçe Sözlük*. Tij.
- Varol, M. (2015). Zazaca yazılan eserlere dair bir bibliyografya (1899-2014). *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 39-54.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 14.05.2024
Kabul Tarihi : 16.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483751>


1984 ROMANI ÖRNEĞİNDE TOTALİTER SİYASAL YAPILARDA BİR DİRENİŞ ARACI OLARAK GÜZELLİK, AŞK VE CİNSELLİK

Hakan ÖNALAN¹

ÖZ


Tüm yetkelerin merkezi bir organda toplandığı, yönetilen kesimden mutlak itaat beklendiği ve böylece halkın bir bütün olarak siyasal yönetime zincirlendiği baskıcı bir rejim olan totalitarizm ile sadece hak ve özgürlükler askıya alınmaz ayrıca hisler, tutkular ve hazlar da kontrol altına alınır. Başka bir deyişle totaliter rejimler, kusursuz ve sorunsuz bir yönetim mekanizmasını bireyin duygularından bedenine, düşüncelerinden davranışlarına, tutkularından arzularına kadar hiçbir detayı atlamaksızın, her zerresini denetleyerek gerçekleştirir. Totaliter kurguya edebi bir örnek olan “1984” adlı roman, ruhu zapt ederek, bedeni ele geçirmeye dönük girişimlere karşı hangi tür direniş güçlerini, ne şekilde öne çıkardığına dair önemli izlekleri içinde barındırır. Dolayısıyla romanın ana karakteri olan Winston’un kaleme aldığı günlüklerine, düşüncelerini açığa vurduğu sesli monologlarına veya sevgilisi Julia ile arasındaki diyaloglara konu olan “güzellik, aşk ve cinsellik”le birlikte estetik deneyime ilişkin fikirlerin, tutum ve davranışların totaliter rejimler açısından tehditkâr boyutu teorik bir genellemeyi içermesi açısından ilgi çekicidir. Totaliter yapıların romantik aşkla kurulan bağlara, bedensel ve ruhsal anlamda sevgi ve yakınlık hissine eşlik eden yoğun haz ve tatmin duygusunun birleşimi olan cinselliğe, ideolojik biçimlendirmenin gereği olan standart, tek tip, monoton bir yaşam tarzına karşılık bireyin kendi farkındalığının simgesi olan özgün tarzda bir yaşam stili belirlemesine karşı gelmesinin hem siyasal gerekçeleri hem de bahse konu olan edimlerin yine aynı siyasal sistemler içerisinde bir direniş aracı olarak nasıl konumlandırıldığı “1984” örneğinde araştırmanın konusunu oluşturan ana temadır. Söz konusu çalışma, eser içerisindeki “aşk”, “cinsellik” ve “güzellik” ile ilgili verilerin içerik analiz tekniğiyle kodlanıp kategorize edilmesi sonucunda ortaya çıkan temaların yorumlanmasıyla ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Totalitarizm, Güzellik, Aşk, Cinsellik, Özgürlük.

¹ Dr. Bingöl Milli Eğitim Müdürlüğü, hakanonalan@hotmail.com.  <https://orcid.org/0000-0002-7562-7428>

Article Type : Research Article
Date Received : 14.05.2024
Date Accepted : 16.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483751>


BEAUTY, LOVE AND SEXUALITY AS A MEANS OF RESISTANCE IN TOTALITARIAN POLITICAL STRUCTURES IN THE EXAMPLE OF THE NOVEL 1984

Hakan ÖNALAN¹

ABSTRACT

With totalitarianism, which is an oppressive regime in which all powers are concentrated in a central body, absolute obedience is expected from the governed, and thus the people as a whole are chained to the political administration, not only rights and freedoms are suspended but also feelings, passions and pleasures are taken under control. In other words, totalitarian regimes realize a flawless and smooth governance mechanism by controlling every detail of the individual, from his/her emotions to his/her body, from his/her thoughts to his/her behaviour, from his/her passions to his/her desires, without skipping any detail. The novel "1984", which is a literary example of totalitarian fiction, contains important themes about what kind of resistance forces and how they come to the fore against attempts to take over the body by subjugating the soul. Therefore, the threatening dimension of the ideas, attitudes and behaviours related to aesthetic experience together with "beauty, love and sexuality", which are the subject of the diaries written by Winston, the main character of the novel, the audio monologues in which he reveals his thoughts or the dialogues between him and his lover Julia, is interesting in terms of containing a theoretical generalization. The political justifications of totalitarian structures' opposition to the bonds established through romantic love, to sexuality, which is a combination of intense pleasure and satisfaction that accompanies the feeling of love and intimacy in the physical and spiritual sense, to the determination of a unique lifestyle that is a symbol of the individual's self-awareness as opposed to a standard, uniform, monotonous lifestyle that is a requirement of ideological shaping, and how these acts are positioned as a means of resistance within the same political systems are the main themes of the research in the example of "1984". The study in question is addressed by interpreting the themes that emerge as a result of coding and categorizing the data on "love", "sexuality" and "beauty" in the work with the content analysis technique.

Keywords: Totalitarianism, Freedom, Love, Sexuality, Beauty.

¹ Dr, Bingöl Provincial Directorate of National Education, hakanonalan@hotmail.com,  <https://orcid.org/0000-0002-7562-7428>

1. GİRİŞ

İki büyük dünya savaşının hem sebebi hem de sonucu olan totalitarizm, bir yanıyla tarihin yasalarını ve seyredeceği doğrultuyu bilen bir lidere katıksız bir bağlılık temelinde diktatoryal, bir yanıyla da bir halkı bir bütün olarak ideolojik endoktrinasyon, şiddet, işkence ve baskı kısılcacında toptan dönüştürme temelinde otoriter bir siyasal sistemden müteşekkil modern bir yönetim biçimidir. Özel ve kamusal alan ayrımı olmaksızın, bireyi devletin bir parçası kılan totalitarizm, yine bu mantık gereği bireyi devletten gayri bir hiç olarak görür. Onun nazarında birey ve yaşam, bir bütün olarak devletin mülkiyetinde bir nesnedir. Totaliter devlet, tekeline aldığı ideolojik ve şiddet aygıtlarıyla bu nesneye siyasal hedefleri doğrultusunda şekil verir. Bu yönleriyle totalitarizm yirminci yüzyılın ilk yarısında dünyanın başat yönetim biçimlerinden biri olarak ün salmıştır. Yaygınlığı ölçüsünde de milyonlarca insanın hayatını kaybettiği iki büyük dünya savaşı içerisinde etnik kıyımlara, sürgünlere, işkencelere ve bunların sonucunda baş gösteren ağır travmalara sebebiyet vermiştir. Sınırsız baskı ve korku ile insan aklının alamayacağı boyutta distopik bir dünya yaratmış olan totalitarizmden duyulan endişe, uyarıcı nitelikte birçok eserin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu eserlerin başında gelen “1984” adlı distopik alt türdeki edebi eser, totalitarizmi hem yalın halde tasvir eder hem de totalitarizme açılan yolları göstermek suretiyle bizleri uyarır. Roman, merkezi bir yönetim altında insan haklarının bir bütün olarak ortadan kaldırıldığı karanlık bir ülkenin siyasal veçhelerini ortaya koyar. Esere konu olan Okyanusya’da sansür, manipülasyon, işkence ve korku gibi araçlarla baskı altına alınan insanların özel yaşamları da kesintisiz bir şekilde gözetlenir, denetlenir ve kontrol edilir. Özel hayatın yasal bir şekilde ihlal edildiği Okyanusya’da, parti üyeleri olan Winston ile Julia’nın aşkları ve özelde Julia’nın güzelleşme pratikleri ile mutlak iktidar arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Okyanusya’da haz ilkesine dayalı cinsellik hangi amaç uğruna yasaklanmaktadır? Merkezi yönetim, örgütsel özdeşlik ve itaatkâr aidiyet adına hangi insani duyguları kontrol etmektedir? Veyahut totaliter bir ideoloji açısından arzunun varlığı ne tür politik korkuları uyandırmaktadır? Bu sorular çerçevesinde, iktidarın romantik bir tutkuyla birbirine bağlılık gösteren kişiler arasındaki güçlü sevgi ilişkisine, yine bu ruhsal ilişkinin sonucu olarak gerçekleşen cinsel eyleme veya romanın ana karakterlerinden olan Julia özelinde bedeninin estetik beğeni ölçüsünde dizayn edilmesine neden karşı olduğu sorunsallaştırılan ana konulardandır. Kanaatimizce, romanda siyasal iktidarın, kişinin kara propaganda, manipülasyon, kendini suçlama ile bedeni ve duyguları üzerinde kurduğu denetimden hareketle varlığını daim kılma çabası satır aralarından bilince taşınan dikkat noktalarından biridir. Bu tespit gereğince “1984” romanı modelinde bütün totaliter yönetimler, ikili ilişkilerde duygusal ve bedensel bir bağ olan aşk ve cinsellikle birlikte ideolojik formasyondan bağımsız her türlü estetik deneyimi tehlikeli bulmaktadır. Çünkü insanlar arasındaki en güçlü duygusal bağlardan olan aşk ile içinde hazzı, tutkuyu, romantik bağı barındıran cinsellik ile bedeninin bireysel zevk ölçüsünde inşa edilmesi iktidarın insan üzerindeki kontrol kaybına yol açan özgür tercihlerine bağlı duygu ve davranışlardır. Hal böyle tasavvur edildiğinde ham bir varoluş kaynağı olan bedensel güdü ve dürtüler, iktidar ilişkileri dolayımında bireyin kendi üzerinde kurduğu denetimle çifte katlanarak baskılanır, düzenlenir ve kontrol edilir. Bu gerçekleştiğinde, otoriter bir sistemin sistematik bir şekilde işleyişi de sağlanmış olur.

2. YÖNTEM

“1984” adlı roman referans alınarak “Totaliter Siyasal Yapılarda Güzellik, Aşk ve Cinsellik” üzerine yapılan bu çalışma, içerik analiz tekniği model alınarak yürütülmektedir. İçerik analizi kaleme alınmış her türlü metni analiz etmekte kullanılan bir tekniktir. İletişimden tarihe, sosyolojiden siyaset bilimine, eğitimden güzel sanatlara, psikolojiden ilahiyata kadar birçok alanda kullanılır. Ayrıca gazete metinleri, dergiler, tarihi belgeler, reklamlar, dini metinler, ders kitapları veya romanlar da içerik analiz tekniğinin nesnesi olabilirler. İncelenmeye tabi tutulan metnin türü ne olursa olsun atılacak ilk adım problemin saptanması ve çerçevesinin belirlenmesidir. Problemin belirlenmesi eserde yer alan bilgi kümelerinin sistematik olarak sınıflandırılmasına imkân tanır. Böylece araştırmacı için odağa alınacak temalar netlik kazanmış olur (Bal, 2013, ss. 179-180). Bu anlayış doğrultusunda çalışmamıza konu olan “1984” adlı eser, özellikle “güzellik, aşk ve cinsellik” teması çerçevesinde ele alınmaktadır. İçerik analizi metnin dokusuna sızan “aşk, cinsellik ve güzellik” temalarının romanda işgal ettiği yere ve öneme ilişkin düşüncelerin satır aralarından süzülerek bilincimize taşınmasının gerekliliğine binaen model alınan bir tekniktir. İçerik analizi ile tespit edilen temaların işlenmesi sürecinde kullanılacak kaynakların belirlenmesinde literatür taraması tekniği kullanılmaktadır.

3. RADİKAL BİR İNSAN VE TOPLUM MÜDENDİSLİĞİ OLARAK TOTALİTARİZM

Totalitarizm, tarihsel bir perspektifinden bakıldığında yakın zaman Batı siyasal düşüncesi içerisinde olgusal bir temsile karşılık olarak ilk defa faşist devleti tanımlamak için Mussolini ve Gentile tarafından 1920 yıllarında kullanılmıştır. Faşist Mussolini döneminin ideologlarından Gentile Giovanni’dan mülhem siyaset felsefesinin gündemine gelen totalitarizm, “kapsamlı, her şeyi kucaklayan, yayılmış devlet” anlamına gelir (Marshall, 1999, s. 761). Kavramın içeriği sonrasında E. Junger, Simon Weil, J. Maritian, G. Orwell, A. Gide gibi yazar, düşünür ve filozoflarca tartışıldı (Enegren, 2003, s. 909). Modern bir yönetim biçimi olan totalitarizm, Carl J. Friedrich-Zbigniew K. Brzezinski tarafından “insan varlığının tüm yönlerini kapsayan totalist bir ideoloji” olarak tanımlanır.

İnsanı bütün yönleriyle bir sistemin içerisine alıp kendi formasyonu ölçüsünde dönüştürmeyi hedefleyen totaliter devletler, askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlar üzerinde tek el oluşturabilme yetileriyle bütüncül bir yapı arz eder. Belirtilen yapıyı besleyen ana dinamiklerse aklın yerine inancı; sorgulama ve eleştiri yerine de irrasyonel düşünceleri içeren teşvikler olur. Bu ise demokrasiden “salt bir sapma”dır (Carl J. F.-Z. K. Brzezinski, 1965, akt. Roberts, 2021, s. 45).

İleri işleyim toplumunun bir örneği olarak çağdaş kapitalist ülkeleri niteleyen “Tek Boyutlu Toplum” nitelemesi de benzer düşüncelerin seyrini izler. Şöyle ki “Tek Boyutlu Toplum”, bireyselliğin bastırıldığı, libidinal enerjinin bir üretim çarkı haline getirilmesine yol açan süreçlerin sonucunda ortaya çıkan bir “özgürsüzlük” devletidir (Marcuse, 1990, ss. 40-44). Bu; robotlardan müteşekkil öznesiz, bireyselliğinden kopuk, teknik olarak kusursuz bir yapının mutlak bir körlükle buluşmasını niteler (Adorno, 2003, s. 61). Burada amaç tikel olan bireyi tümel olana yani bir yönetim halkasına zincirlemektir (Kristeva, 2012, s.146). Merkezi güç bunu, bireyi diğer insanlar arasında duygusal veya siyasal hiçbir bağ kuramayacak bir düzeyde atomize edip tam manasıyla bireyselleştirmek suretiyle nihayete erdirir (Akal, 2021, s. 276). Bireyler birbirinden ne kadar kopuk, özerk bireyselliklerden ayrık olursa devlet gücünü o nispette pekiştirir (Jung, 2013, s. 105). Bahse konu olan bireysellik, insanın özerkliğine, ahlaki veya estetik tercihlerde bulunabiliyor oluşuna vurgu yapmaz. Tam aksine onu bütün karşısında tekleşirmek suretiyle çaresiz ve aciz bir durumda bırakıp kendisine minnet duyacağı bir mahrumiyet ve mahkumiyete terk eder.

Bu yönüyle totalitarizm, bütün siyasal biçimleriyle modern devletin içinde yer alan bilkuvve yönetsel şiddetin bilfiil hale gelmiş biçimidir. Totaliter devletler Agamben’in siyaset felsefesinde iktidarın hayat tarzını ifade eden bios’un, çıplak ve sade yaşamın karşılığı olan zoé’ye el koyup biçimlendirmesiyle yönetsel şiddetlerini pratiğe dökerler. Bios’un şekillendirici gücünün çıktısı ‘Homo Sacer’, yani ‘Kutsal İnsan’dır. ‘Kutsal İnsan’, “siyasal hayata mutlak bir öldürme yetkisine terk edilmek suretiyle” alınır. Hatta bu vasfıyla kutsal bir nitelik kazanır. Böylece totaliter egemenlik, kendisine ait bu hayatı istediği gibi tasarruf edebilir. Bu yönüyle onun asıl yeri kamplar veya Sovyet infaz ve yargı odası olan gulaglardır. İronik bir tanımlama olan ‘Kutsal İnsan’ dokunulmaz ve devredilemez hakları olan biri değildir; tam aksine cinayet işlemeksizin öldürülebilir olan kişidir. ‘Kutsal İnsan’, yeri ve zamanı geldiğinde salt keyfi, hukuk dışı bir kararla gözden çıkarılabilen bütün vatandaşların potansiyel ortak noktasıdır (Agamben, 2017, ss.113-120). İnsanı hukuksal olarak bir ‘hak öznesi’ olmaktan çıkaran ‘Kutsal İnsan’ statüsü, totalitarizmde korku ve endişe ile iktidara istikrar kazandırmanın aracıdır.

Katı ve baskıcı, dinsel veya seküler, kökeni ve özü teokratik olan totalitarizmin (Atwood, 1990, akt. Berktaş, 2021, s. 284) bir bütün olarak şu özellikleriyle kavramsal çerçevesi çizilebilir: Tarihsel veya dinsel bir kültüre dayalı, aydınlanma değerlerine karşıt, eleştirel düşünceye, entelektüel duygu ve teşebbüslere güvensizlik, aksinin ihanet olarak görüldüğü bir düşünce etrafında koşulsuz bir uzlaşım beklentisi, çoğulculuk ve farklılıktan korkan özgüvensiz bir tavır, siyasal düş kırıklıklarından türeyen politik aşağılanmalara dayalı öfke, nefret ve kıskançlıktan beslenen simgesel sermayeye dayalı, yabancı düşmanı, komplolara teşne, yaşamda kalmayı hep ötekinin yokluğuna endekslemiş savaşçı bir ruh, tarihin varacağı yönü önceden kestirebilen kutsal, yanılmaz, söylediklerinden kuşku bile duyulmayacak egemen bir sınıf ve onun güdümünde bireysel iradeleri ortak, tek bir gövdede massedilmiş bir halk olarak hepsi birden totaliter siyasal yapının öne çıkan özellikleridir (Eco, 2019, ss. 41-47). Totalitarizmin belirtilen niteliklerin hepsini birden içermesi onu baskıcı bir yönetim biçimi olan tiranlıktan ayıran yönlerini gösterir.

Modern teknolojinin bütün imkânlarını seferber edebilen totaliter devletler, geçmiş zamanların tiranlarından farklı olarak terörü bir korkutma ve sindirme aracı olarak kullanmanın ötesine taşıyarak halkı topyekûn boyun eğdirilmiş bir kitle haline getirir. Totaliter rejimlerin, bir halkı boyunduruk altına alması da çoğunluğun rızası ile mümkündür. Rızanın üretilmesi ise aile, medya, din, eğitim gibi ideolojik aygıtlar ile istihbarat, mahkemeler, askeri güç gibi şiddet araçları üzerine kurulan tekelle gerçekleştirilir (Althusser, 2014, ss. 51-54, Arendt, 2009, s. 32). Bunun karşılığı olan hegemonya, bilim ve teknolojinin bütün imkanlarını seferber eden modern bir devleti gerektirdiği için totalitarizmi ihtiyatlı bir biçimde kullanmamız gerekir. Çünkü ideolojik ve baskı aygıtlarının bir merkez etrafında yoğunlaşması modern devletlere has bir olgudur (Arendt, 2018, s. 16). Sonuç olarak mutlak güç ve iktidar eliyle başarılan şey, geçmiş zamanlarda şahit olamadığımız bir derecede insanın bir sistem içerisinde yok edilmesidir.

4. BİR DİSTOPYA OLARAK “1984” ROMANINDA TOTALİTARİZMİN GÖRÜNÜMLERİ

George Orwell’in “1984”ü, ölümüne yakın bir zamanda yani 1949’da tamamladığı yıl; aydınlanmanın akılcılık, ilerleme, özgürlük, refah ve barış gibi geçmişte kalan, değişime direnç gösteren eski düzen olarak tabir edilen ‘Ancien Régime’ dönemiyle ilişkilendirilen değer dünyasıyla tamamıyla karşıt önerilerinin atom bombaları, meşhur Alman panzerleri, orta ve ağır makineli tüfekler, jet avcısı uçaklarıyla birlikte; bir tür sorgu odası ve infaz sistemi olan Sovyet gulagları ve Auswitch kampları gibi işkence ve ölüm mekanlarıncaya yok edildiği, iki büyük dünya savaşında milyonlarca insanın öldürüldüğü, insanlık tarihinin en korkunç olaylarının yer aldığı Hobsbawn’ın tanımla “aşırılikler çağı”nın (2014, ss. 57-64) birinci perdesinin tamamlandığı zamanlardı.

“1984”, -her ne kadar iki büyük dünya savaşının akabinde insan haklarını ve barışı teminat altına alan uluslararası anlaşma ve düzenlemeler yapılmış olsa da- totalitarizm ile liberal demokrasi arasındaki mesafenin tahmin ettiğimizden daha kısa olduğu uyarısıyla (Vincent, 2022, s. 185) bizleri tabiri caizse diken üstünde tutan nitelikte bir eserdir. Eser, bir nevi dehşetin gölgesini gösterip kendisi hakkında kaygılanmamızın haklı nedenlerini hatırlatır (Adorno, 2003, s. 28). Orwell, tarihe totaliter çağ olarak geçen dönemdeki siyasal gelişmelere bizzat tanıklık etmişse de ona asıl referans olan motif Sovyetlerdeki sosyalist devlet tecrübesiydi. İronik bir ütopya olan “1984”, iyi işlenmiş ebedi bir dil ve özgün bir anlatım ile totaliter siyasal yaşamın niteliğine dair evrensel ölçekte onay görmüş bir yapıttır. Daha doğrusu eserdeki kalıcılık ve özgünlük, içinde bulunduğumuz modern devletler ile onların mensupları arasındaki siyasal ilişkisinin totaliter bir yöne evrilebilme eğilimine dairdir. Dolayısıyla bahse konu olan eser ile gerçekliklerimiz arasında potansiyel bir yakınlık bulunmaktadır. Burada farkı yaratan tek unsur ise şiddetin niteliğinden ziyade derece farkına dayalı niceliktir. Halihazırda öyküdeki kan dondurucu bölümler, meramımızı anlatan açıklayıcı örnekleri içinde barındırır.

İktidarın kaba, hoyrat, her şeye kadir gücü karşısında romanın baş kahramanı Winston varis ülseri ve kötü beslenmekten muzdarip ince, çelimsiz, güçten düşmüş vücuduyla Büyük Birader’in hedefindeki ‘küçük insanlar’dan sadece birisidir. Tam adıyla Winston Smith; Ekonomi, Sevgi ile birlikte Okyanusya devletinin en büyük üçüncü bakanlığı olan dibi dehliz, üstü binlerce odadan oluşan, evine bir kilometre uzaklıkta olan Doğruluk Bakanlığı’nda yer alan arşiv dairesinde memur olarak çalışmaktadır. Doğruluk Bakanlığı, günümüzde hemen hemen her devlette farklı ad ve yapıda bulunan enformasyon başkanlığının muadili bir görevi üstlenmektedir. Bakanlık, haberlerin yanı sıra merkezi yönetimin ideolojisiyle uyumlu eğlence, eğitim ve güzel sanatlar ilgili manipülatif, baştan çıkarıcı yayınları hem içerik olarak üretmekte hem de onları dileği gibi kesip kırarak konjonktürel gelişmelere paralel olarak değiştirebilmektedir. Bu sayede partinin menfaatlerine uygun içerikler üretilerek halkın gerçekleri öğrenme hakkı elinden alınmış olmaktadır. Algı oyunları ile gerçeği ters yüz edebilen bakanlığın kendisi için belirlediği “doğrubak” sloganı ise belirlenen işleve uygun bir paradokstur. Yalan ve çarpıtmaların hiçbir eleştiri ve sorguya tabi tutulmaksızın onaylanıp gerçeğe dönüşmesinin tek yolu budur. Sevgi Bakanlığı ise, partinin şiddet araçlarını tek elde toplayan güvenlik birimidir. Yasaları ve düzeni koruma görevini üstlenen bakanlık, Sovyetlerdeki infaz ve sorgu odası olan gulagların tam bir karşılığıdır. Bakanlık, Okyanusya’daki hava gibi gri, kasvetli ve iç karartıcı bir yerdir. Burası sevgisizliği, acımasızlığı resmeden “penceresiz” görüntüsüyle tam bir şiddet tapınağıdır. Çünkü, Sevgi Bakanlığı sadece bir sorgu odası olmayıp muhaliflerin fiziksel ve psikolojik işkenceler yoluyla partinin istediği doğrultuda dönüştürüldüğü yerdir. Yani Julia’nın "Bunu yapamazlar," dedikten sonra "Yapamayacakları tek şey budur. Sana her şeyi söyletebilirler, ama buna inandıramazlar. İçine giremezler senin." (Orwell, 2006, s. 146) şeklinde düşünsel ilkelerin her ne şartta olursa olsun korunacağına dair umudunu boşa çıkarabilen bakanlıktır. Üçüncü diğer bakanlık olan Bolluk Bakanlığı ise, ekonomiden sorumlu bakanlıktır. Bolluk Bakanlığı, halkın üst yöneticilerinden farklı olarak yaşadığı sefalet ve eşitsizlikten sorumlu birimdir. Onun sloganı olan “bolbak” da ironik bir söylemden ibarettir.

Hikâyede yer alan kurumlardan olan Doğrubak, modern devletin dinsel organizasyonlar, medya, eğitim ve aile gibi halkın rızasını kazanmaya dönük ideolojik aygıtlarını bünyesinde toplayan ana örgüttür. Doğrubak’ın işlevinin sistemli bir şekilde getirebilmesi şiddet araçlarının tek elde toplanmasına bağlıdır. Bu anlamıyla Sevgi Bakanlığı ordu, polis, mahkemeler ve hapisaneler gibi bütün şiddet araçlarının partinin tekeline verildiği üst bir kurumdur. Egemen ideoloji her iki aygıt eliyle içine aldığı bireyi kendisine tabi kılarak öznelendirir. Burada kastedilen “özne” felsefi, siyasal veya düşünsel olarak varoluş koşullarını bizzat insanın özerk bir varlık olarak kendisinin belirleyebildiği anlamda değildir. Bahse konu olan “özne”, ideoloji eliyle üretilen kitle insanıdır. Heidegger’in terminolojisiyle ‘das man’dır. Egemen ideoloji “bireylerin içinden öznelere ‘toplar’ ya da bireyleri öznelere ‘dönüştürür’ bunu da çağırma (interpellation) denilen son derece kesin bir işlem yoluyla gerçekleştir”erek onları kendisine tabi kılar (Althusser, 2014, s. 81). İnsan ideolojik bir varlıksa, yani dünyaya gelmeden önce ‘özne’ ise de totaliter yönetimlerde “öznelleştirme” süreci çok şedit bir şekilde işlemektedir. Bu tabi kılma işlemi o kadar sistemli bir şekilde işler ve sonuç verir ki “herkesin kışına bir inzibat yapıştırmaya gerek kalmadan” bireyler arzu edilen yönde eyler kılınır (Althusser, 2014, s. 106). Okyanusya’da devlet, bireyi toptan dönüştürebilme gücünü ifade eden ‘öznelleştirme’yi hukuku kuran şiddetle bağlaşıp, onu içeriksel olarak gerektiren Benjamin’in politik felsefesindeki kavramsallaştırmasıyla ‘mitik şiddet’ten devşirir. ‘Mitik şiddet’, hukuku kuran asli öz olup siyasal iktidarla bağdaştırılır. Benjamin’e göre mitik şiddet, hukuk kurucudur (Benjamin, 2010, akt. Ertuğrul, 2017, s. 131). Başka bir deyişle mitik şiddet, “yasayı yaratır (düzen kurar), yükümlülük getirir ve tehditkardır; yasanın dayandığı ve desteklediği şiddet biçimidir.” (Demirtaş, 2018, s. 104). ‘Mitik şiddet’, egemenliğin ontolojik yapısıyla doğrudan bağlantılı olup onun tüm edimlerine meşruluk kazandırır.

İktidarın iktidar, gücün güç için istendiği Okyanusya’da egemen “olağanüstü hale karar veren”dir. Hukuku hiçe sayan, salt keyfi kararlar alan egemen için hukuksal olanla olmayan arasındaki sınır belirsizdir (Demirtaş, 2018, ss. 108-109). Belirsizliğin kaynağında egemenin ‘buyurma’ yetkesindeki özsel mutlaklık ve meşruiyet vardır. O, kanuni yetkenin ‘de facto’ (hukukî olarak) veya ‘de jure’ (fiili olarak) kullanımına bakılmaksızın her daim düzeni kuran tarafıyla yasanın bizzat yapıcısı ve karar vericisidir. Winston’ın “Yasa diye bir şey kalmadığı için yasaya aykırılık da yoktur.” çıkarımı egemenin bahsi geçen niteliğine dairdir. Çünkü egemen, anayasayı askıya almaya

hiçbir merciye sormaksızın veya hesap vermeksizin karar verendir. Öyle ki egemen, kendisini bütün normatif bağlardan azade kılarak mutlak hale gelir. Kaos ve kargaşanın ne olduğunu saptayan, ona nasıl bir ‘düzen’ ve ‘nizam’ verileceğine karar veren egemen için aslanan böyle bir yetkeyi kullanabilme salahiyetidir. Okyanusya’da parti, hukuku bizzat kendini koruma hakkına dayandırdığı içindir ki hukuk burada olumsal ve durumsaldır (Schmitt, 2016, s.13-20). Nihayetinde buyurma yetisi olarak ‘karar’, hukuki normlardan ayrılarak tam bir özerklik kazanmış olur.

Egemenliğin öznesi olan totaliter devletin özünü anayasal yönetimlerden farklı olarak terör teşkil eder. Winston’ın da sık sık dile getirdiği gibi ülkeye hâkim olan korku, acımasızlık ve nefretin kaynağında yine bu terör yer almaktadır (Arendt, 2014, s. 467). “İnsan özgürlüğünün radikal yadsınması” olan totalitarizmdeki terör, bütün insanları tek bir türün içerisine almaya dönük girişimlerin sonucudur (Arendt, 2014, s. 462). Bu ise Doğruluk Bakanlığı’nın iletişim araçları üzerinde kurduğu tekel ve onları nasıl ve ne şekilde kullanacağına dair motivasyonlarıyla yakından ilgilidir. Doğruluk Bakanlığı nezdinde bütün totaliter ideolojiler, iktidarlarına siyasi istikrar kazandırma adına gerçekleri ters yüz ederler. Dolayısıyla totalitarizm, bir yerde yalan ve çarpıtmaların tarihidir. Totalitarizmdeki yalan ve çarpıtmalar, ‘mitsel hakikat’ türünde olup özünü Nazilerin propaganda bakanı olan Gobbels’in tarif ettiği gibi basitlik ve tekrardan oluşur. “Gerçek ile hayal (yani deneyimin gerçekliği) ve doğru ve düşünce standartları arasında ayırımı artık mevcut olmadığı” (Arendt, 1959, akt. Finchelstein, 2021, s. 30) faşist öğretiler hayal ürünü olup doğrulanmaları -hikayedeki gibi geçmiş ve bugün sürekli tahakküm altında olduğu için mümkün değildir. Gerçeklik siyasi menfaatlere göre sürekli güncelleştiği için faşist düşünceler olgusal dünyaya aykırı safatalardır. Haliyle onların zihni dünyasında bütün imkanlar aynı anda olanaklı olabilmektedir (Arendt, 2021b, s. 71-Finchelstein, 2021, ss. 31-40). Gerçeklikle birlikte çelişkilerin yok edildiği bu evrede “iki kere iki dörtte edebilir, beşte...”

Totaliter siyasi yapıların temel taşı olan bağınaz, değişime kapalı, ideolojik değerlere kas katı bağlılık gösteren bir insanın varlığı; gerçeğin siyasal gücün uşağı olması (Adorno, 2003, 61) ve insanların saf, berrak ve açık düşüncelerini sağlayan bilişsel yetilerinin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür (Orwell, 2021, s. 18). Totaliter evren, aklın dumura uğratıldığı yerdir. Aklın bu yönüyle araçsallaştırılması totaliter evrenin en önemli merhalesidir. Aydınlanma düşüncesinde kutsal bir nitelik kazanmaya başlayan aklın pragmatik ve öznel kaygılar ölçüsünde araçsallaştırılması totaliter şiddetin kaynağındaki membadır. Çünkü aklın araçsallaştırılması demek insan edimlerine kaynaklık eden değerlerin matematiksel bir hesaba tutulması demektir. Araçsal aklın prizmasında her şey bir muhasebe ve mukayese meselesi olduğu için hakkaniyetin ilkesi öznel ve göreceli bir hal kazanır. Böylelikle adalet, özgürlük, eşitlik gibi insan doğasında apriori (deney öncesi) bulunan ahlaki özler, öznel akıl açısından kendi başına iyi olmaktan çıkarak siyasal menfaatlere göre kullanılabilir bir aparat haline gelir. Bir şeyin değerinin başka bir şey için ‘iyi’ hale gelmesini ifade eden durum, nesnel aklın çapının araçsal aklın aleyhine düşmesinin sonucudur. Hal böyle tasavvur edilince “bir siyasal sistemi diğerinden nitelik olarak ‘daha’ ile ifade edebilecek bir sıfat” bulmak da zorlaşır. Böylece zulüm, baskı ve işkenceyi içine alan salt despotizm tek başına kötü olmaktan çıkıp meşru bir yönetim biçimine dönüşür. Bu sayede sistem, insan ve doğa üzerine sorgusuz sualsiz bir denetim kurur (Horkheimer, ss. 65-77). Romanda otoriter ve diktatoryal bir yönetime ulaşmak için kullanılan etkili ve maliyeti düşük bütün yöntemler araçsal aklın gereğidir. Örneğin Okyanusya Devleti’nde yönetimin iktidarı, halkın iyiliğini gözetmekten ziyade diktatörlüğü kurmak ve sürdürmek için kullandığını gösteren tespitler araçsal aklın sonucudur (Orwell, 2006, s. 228). Burada kara propaganda yoluyla özgürlük, eşitlik, adalet, dayanışma gibi insani değerler; asli, yani nesnel anlamlarından kopartılarak kaba, baskıcı, nobran bir siyasal sistemin hizmetine amade kılınan gölge fenomenler haline getirilmektedir. Okyanusya’daki yönetim; nesnel, tümel ve evrensel olan bu değerleri halkın iyiliğine uygun bir kriter olarak belirlediği yalanı üzerine iktidarını pekiştirmektedir.

Parti ve ona bağlı bu üç bakanlığın koordinasyon içerisinde çalışabilmesi ise hem teknik hem de ideolojik olarak bazı şartların karşılanmasıyla olanaklıdır. Bunlardan en önemlisi bireyin yalnızlığına dahi tahammül edemeyen iktidarın gözetleme pratiğidir. İktidarın güvenlik kaygısına karşılık gelen gözetim, öykünün ana temalarından birini oluşturur. Örneğin, romanın giriş kısmı, kurguya konu olan Okyanusya Devleti’nin gözetleme mantığının nereye kadar uzanabileceğine dair şu uyarının tüyler ürperten şiddetiyle açılır: “BÜYÜK BİRADERİN GÖZÜ SENDE”. İktidarın denetleme ve kontrol etme işlevini en iyi yerine getiren aygıtı hem kamusal alanlara hem de bir odadan ibaret küçük evlerin oturma odalarına yerleştirilen seslerini kısabildiğiniz ama hiçbir şekilde kapatmadığınız, bir merkez aygıt tarafından yönetilen Teleekranlar yerine getirir. Teleekran faşizmin tek taraflı, sesin anonim olduğu, ilahi ve mistik bir iletişim aracı olan radyo gibi haberleri halka duyurma görevini de yerine getirmektedir. Teleekran Bentham’ın bir disiplin kurumu olan hapisanelerden yola çıkarak bir denetim toplumu oluşturmaya dönük panoptikon mimariyi andırır. Tam da Bentham’ın tasarladığı gibi bu ekran da hem gözetilenin hem de gözetleyenin birden gözetlenebildiği bir kontrol mekaniğidir (Foucault, 2006, ss. 295-296). Öyle ki onun karşısında bakışlarınızdan tutun jest ve mimiklerinize kadar her şeyinizi kontrol etmek durumunda kalırsınız. Ayrıca yönetim, mensuplarını gözetlemek, kontrol etmek ve denetlemenin dışında onları bir iman neferi haline getirecek dinsel ritüelleri andıran ayinler yoluyla gözetimin maliyetini düşürmektedir.

Okyanusya’da bu, ülkenin gizemli muhalif lideri Goldstein’e ve savaş halinde oldukları Avrasya ve Doğu Asya’ya yönelik nefretlerini hem duygusal bir coşkunlukla dile getirdikleri hem de ideolojik olarak partiye ne kadar bağlı olduklarını her sabah aynı saatte tekrarlanan, dinsel bir ritüel şeklinde gerçekleştirilen “iki dakikalık nefret izlenceleri” ile gerçekleştirilir. Bir algı ve duygu yönetimi olan bu törenler, çılgınlık düzeyine vardığında kitlesel bir histeri yaratarak bırakın farklı bir şekilde düşünmeyi etkisine aldığı kişileri “bir elektrik akımı gibi, korkunç bir nefret ve kin taşkınlığı, öldürme, işkence etme, yüzleri balyozlarla parçalama arzusuyla doldurarak”, “onları istekleri dışında, yüzleri buruşmuş, bağırıp çağıran deliler haline” (Orwell, 2006, s. 20) getirir. Nefret seanslarında parti üyeleri akıllarını kullanamayan, ahlaki normları umursamayan, vahşet ve katliamlara varan eğilimler sergileyen hayvani kalabalıklar haline gelirler (Le Bon, 1999, ss. 12-18). ‘Mistik Katılım’ gerektiren izlencenin büyüü havası bireyi o kadar derinden etkiler ki kişi adeta “özdeşliğin genel akıntısına” kapılmaktan kendini alıkoyamaz. Tıpkı Winston’ın eleştirel bir mesafede durmasına rağmen bu nefret ayinlerinde “bilinçdışı ilişki ağına yakalanması” gibi ... (Jung, 2013b, s. 58). Bireylerin eleştirel, sorgulayıcı ve rasyonel düşünme kabiliyetlerini yok etmeye dönük çalışmalara kalıcılık kazandıran asıl husus ise dil ve düşüncenin kavram üretme kapasitesini en aza indirmeye yönelik sözlük çalışmalarıdır.

Okyanusya’nın hem resmi dili hem de yönetim ilkelerinden olan Yenikonuş’a son halini verecek olan ekipte yer alan Syme’nin Winston’a büyük bir şevk ve istekle söylediği şu ifadeler dilin düşünme sınırlarını daraltmaya ve nihayetinde farklı hiçbir düşünceye izin vermeyecek bir kapana dönüştürülmesindeki niyeti gözler önüne sermektedir:

On birinci baskı değişmez baskı olacak,’ dedi. ‘Sözlüğe en son biçimini veriyoruz; kimsenin ondan başkasını konuşmayacağı zaman alacağı biçimi. İş bittiğinde senin gibi kişiler bir dili yeni baştan öğrenmek zorunda kalacaklar. Sizler, görevimizin yeni sözcükler bulup çıkarmak olduğunu düşünüyorsunuz, ama ilgisi yok! Bizler sözcükleri parçalıyoruz, her gün yüzlercesini. Dili kuşa çeviriyoruz. On birinci baskı 2050 yılından önce modası geçecek bir tek sözcük içermeyecek. (Orwell, 2006, s. 50)

Yenikonuş’un, düşünce suçunu imkânsız kılması bir ‘düşünme’ ilkesi olan çiftedüşünle birlikte mümkündür. Çiftedüşün, partinin siyasal hedef ve programlarını akıl dışı dil oyunlarıyla kabul ettirmeye dönük linguistik bir taktiktir. Örneğin çiftedüşün ile “Savaş barıştır.,” “Bilgisizlik kuvvettir.,” “Cehalet mutluluktur.,” “Özgürlük köleliktir.” gibi paradoksal ve akıl karıştıran safsatalar kolayca ikna edici bir güç kazanır. Partinin bu işlemlerle inandırıcılığını artırması akla eleştirel niteliğini kazandıran diyalektik düşünmeyi ortadan kaldırmaktan kaynaklanır. Çünkü diyalektik düşünme, bir tezi anti teziyle birlikte değerlendirmeye dayalı rasyonel bir akıl çıkarma yöntemidir. Beri taraftan çiftedüşün felsefi veya siyasal bir kavramın ana ve yan anlamlarıyla birlikte temsil kabiliyetlerini kaybedecek bir düzeye getirilmesini de hedefler. Niceliksel bir kavram olan eşitliğin bir arada düşünüldüğü siyasal veya ekonomik eşitlikten bağlarının zamanla koparılması gibi... Daha açık ve net olarak sözlük çalışmalarındaki amaç, partinin tez canlı ve çalışkan personeli olan Syme tarafından şöyle dile getirilir:

Yenikonuş’un tüm amacının, düşünme sınırlarını daraltmak olduğunu görmüyor musun? Sonunda düşünce suçunu olanaksızlaştıracağız, çünkü en sonunda, onu anlatacak sözcükler kalmayacak. Gerek duyulan her kavram tüm eşdeğer sözcüklerinden sıyrılarak, anlamı kemikleştirilmiş tek bir sözcükle anlatılacak. Şimdiden on birinci baskıda bu noktaya, az çok ulaştık, ama bu işlem, sen, ben öldükten çok sonra da sürecek. Sözcük sayısı her yıl biraz daha azalacak ve bilincin alanı her yıl biraz daha daralacak. Şimdi bile, düşünce suçu işlemek için ne bir neden ne bir özür var. Tüm iş, kendini biçimlendirmek ve gerçeği denetleyebilmek. Ama sonunda, buna da gerek kalmayacak. Dil yetkinliğe ulaştığı zaman devrim tamamlanmış olacak. (Orwell, 2006, s. 52)

Romanda beklenen devrimin gerçekte vuku bulmuş hali, bir Nazi subayı olan Adolf Eichmann’ın Kudüs’te süren duruşmalarda kullandığı dilin niteliğinde görünür olur. Eichmann’ın savunmasındaki dili ve düşünme biçimi basit, sıg ve mekaniktir. Başka bir deyişle makineye yüklenen düşüncelerin düğmeye basınca tekrar edişine benzer. Savunmaya bizzat tanıklık eden Arendt’e göre Eichmann’ın içinde bir insan değil de “değiştirilmesi kesinlikle imkânsız bir mekanizma” vardı (2021a, s. 61). Eichmann’ın zihninin arka planında belirli direktif ve komutlarla oluşturulmuş dil, içinde insan dilinin özgürlüğe açılan yaratıcı kavramlarını barındırmaktan uzaktır. Haliyle bu dil, “iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayıracak”, düşünsel güçten mahrum olduğu içindir ki baskıya direnç gösteremez (Berkday, 2021, 292; Arendt, 1976, akt. Cole, 2023, s. 240). İnsanların basmakalıp, dogmatik düşüncelerin etkisi altında kalmadan, her türlü zorlamadan bağımsız bir şekilde düşünebilme kapasitesinin mekanik bir dil eliyle ortadan kaldırılması sonucunda yönetime kalan tek şey mutlak iktidar ve güçtür. Winston’ın ‘Kafatasızın içindeki birkaç santimetre küp dışında, hiçbir şey size ait’ (Orwell, 200, s. 31) şeklindeki saptaması, bu sürecin en muhkem tespitidir.

5. “1984” ROMANINDA BİR DİRENİŞ ARACI OLARAK GÜZELLİK, AŞK VE CİNSELLİK

Orwell’in siyasal düşünceler tarihine edebi açıdan önemli bir katkısı olan “1984”, hem totaliter bir yönetimin sac ayaklarını ortaya çıkarması, hem de ona yönelik direniş noktalarını göstermesi açısından ironik bir ütopya örneğidir. Roman boyunca seçilen metafor ve temalar; iktidarın kurulduğu -yani bireyin öznelleştirilerek

nesnelleştirildiği- yerden al aşağı edilmesi sürecini dolaylı bir biçimde işler. Çünkü hikâye, insani değerlerden müteşekkil bir dünyayı kurmanın yollarını siyasal içeriklerinden bağımsız düşünemeyeceğimiz insani duygu, tutku, haz ve estetik deneyimlerle ilişkilendirir. Burada nefretin yerine aşk ve sevgi, siyasal bağınazlığa bağlı iffet yerine romantik arzu ve cinsellik, çirkinlik yerine güzellik yeni bir dünyayı inşa etmenin devrimci araçlarıdır. Başka bir anlatımla özgür bir dünya doğrultusunda merkezi iktidara karşı yürütülen savaşta dizginsiz arzular, bastırılmamış haz ve tutkular, benliği dönüştüren güzelleşme pratikleri ve aşk, sevgi gibi insani duygular temel direniş güçleridir.

Winston'un Teleekran'ın kadrajından uzak, odasının bir köşesinde tuttuğu günlüklerinde korku, nefret ve acı ile yaratılan korku ikliminin içten, güven esasına dayalı anlamlı ilişkilere nasıl zarar verdiğini kendi deneyimleri üzerinden anlattığı sahne, iktidar ile bu atmosfer arasındaki yakın ilişkiyi gözler önüne serer. Günlüklerini kaleme almaya başladığı ilk günlerde katıldığı 'nefret izlenceleri'nin birinde kapıldığı histerik ruh halinin etkisiyle yanı başında gördüğü genç, esmer ve güzel kıza karşı beslediği aşağıdaki gibi şiddet içerikli ifadeler, nefretin siyasal bir denetim aracı olarak nasıl da yaygınlaştığına iyi bir örnektir:

Winston, kâbustan kurtulmak üzere sert bir hareketle, başını yastıktan kaldıran bir insanın çabasıyla, ekrandaki yüze olan nefretini esmer kıza yöneltmeyi başardı. Capcanlı, şahane sanrılar dolaştı kafasında. Onu bir copla döve döve öldürecek. Çırılçıplak bir kazığa bağlayacak, Aziz Sebastian gibi, oklarla delik deşik edecekti. Irzına geçecek, zevkin doruğunda da boğazını kesecekti. Ondandır niçin nefret ettiğini, şimdi her zamankinden daha iyi anlıyordu. Genç, güzel ve cinsiyetsiz olduğu, onunla yatmak istediği ve bunu hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceği, o gel bana sarıl diyen davetkâr incecik belinde, iffetin saldırgan imgesi, o iğrenç kırmızı kemer olduğu için nefret ediyordu ondan. (Orwell, 2006, s. 21)

Bulaşıcı bir hastalık gibi toplumsal bünyeye yayılan nefret ve acımasızlık yönetimin insanları kontrol etmelerini, denetlemelerini sağlayan duygusal araçlarından biridir. Duygusuzluk ve hissizlik başka insanların yaşadığı acı ve mağduriyetlere ilgisiz ve kayıtsız kalmaya neden olduğu için gerekli görülen psikolojik hastalıklardır. Öykü derinleştikçe aksi duygu ve edimlerin özellikle de aşk ve sevginin parti açısından neden tehlikeli olduğu daha bir netlik kazanmaktadır. Çünkü içten, anlamlı bütün bağlar, Okyanusya'da insanları ortak bir duygu ve düşünce etrafında kenetleyip iktidara karşı kıskırtabilirdi. Toplumdaki farklı kesimler sevgi, güven, samimiyet ve aşkın çekiminde bir araya gelerek iktidar karşıtlığında özgürleşme siyasetinin öznesi olabilirdi. Bu endişe üzerine parti, muhalif hareketleri başlamadan yok etmenin kısa yolunu insanlar arasında nefret ve korku tohumlarını ekmekte bulmaktaydı.

Toplumsal büneyi kat eden nefretin ardındaki itici güç cinsel edimleri yasaklayan veya ona yol açabilen duyguları önlemeye dönük katı ahlaki kuralları içeren siyasal bağınazlıktır. Okyanusya'da nefreti dalga dalga körükleyen siyasal taassup ve hoşgörüsüzlük partinin gençlik kollarından biri olan Anti-Seks Örgütü'nde yer alan kadınların bellerine doladıkları "iffetin siyasal imgesi" olan kırmızı kuşakla sembolize edilir. Anti-Seks Örgütü, partinin hem "kadınlarla erkeklerin arasında, sonradan denetleyemeyeceği bağların oluşmasını önleme"kle hem de "cinsel ilişkiden zevki kaldırma"kla görevli gençlik teşkilatıdır. Parti nezdinde ister evlilikte, isterse evlilik dışında olsun hazza dayalı cinsel ilişki kabul edilemezdir (Orwell, 2006, s. 63). Bu amaç doğrultusunda örgüt, çocukluktan başlayarak bekareti özendirilmektedir. Aile ise duygusal bir bağ kurmaksızın, sadece partinin hizmetine verilecek çocuklar üretmeye dönük bir kurum olarak tasarlanmaktadır. Her türlü cinsel birleşme tiksindirici, mide bulandıran bir işlem olarak telakki edilmektedir. Eğer bir gün teknolojik ve bilimsel gelişmeler istenilen seviyeye getirilebilirse çocuklar yapay dölleme yoluyla dünyaya getirilecektir. Parti alt örgütleriyle birlikte devletin hem ideolojik hem de baskı araçlarını kullanarak cinsel içgüdülerin önüne geçmeye çalışmaktadır. Hatta Winston'un eşiyle olan ilişkisi de bu aklın doğrultusunda gerçekleşmiş olmalı ki eski eşi Katherine'ya her dokunduğunda taş kesilmiş birine dönüşmektedir. Katherine aşkla, muhabbetle birliktelik kurulmayan boş, aptal ve kafasız bir kişidir. Bu zoraki, istem ve gönül dışı evlilikte de çok sürmemiştir. Eksikliği hissedilen 'aşk' tam bu bağlamda siyasal bir nitelik edinir.

"1984" özelinde bütün totaliter sistemler aile, akrabalık, arkadaşlık ve dostluk gibi bütün ilişki formlarında yer alan karşılıklı muhabbet, sevgi ve güvene dayalı bağları yok edip yerlerine nefreti, acımasızlığı, öfkeyi ve şüpheyi koyar. Burada amaç, siyasal denetimi kolaylaştırmaktır. Bunun aksine sevginin Yunanca karşılıklarından biri olan "eros" yani tutkulu aşk, totaliter nefretin dışlayıcı, ötekileştirici, ayrıştırıcı vasıflarına karşıt, farklılıkları koruyan, gözeten ve bir araya getiren sevgi biçimidir. İçtenlikli yakınlığa vesile olan aşk, ahlakın taklidi olmayan, içten gelişen ve bağ kuran bir edimdir. Kant'ın ifadesiyle ahlaki zorlamayı içermeyen bir sevgidir (Sponville, 2019, ss. 23-46). Adaletsiz diktatör devletin uyguladığı şiddete ve teröre göğüs gerebilmek için özgür toplumun böyle bir sevgi ilkesine ihtiyacı vardır. Çünkü "sevginin bittiği yerde güç savaşları, şiddet ve terör başlar." (Jung, 2013a, s. 107). Bu bakımdan Julia ve Winston arasındaki tutkulu aşk, bir salgın gibi toplumsal bünyeye sirayet nefret, şiddet ve terörün panzehiri olup özgür ve sağlıklı bir toplumun duygusal umududur.

Winston ile Julia'nın ilk görüşmelerinde, Julia'nın aşk ve onun özgürleştirici potansiyeli hakkında sarf ettiği şu sözlerde: "Aşk yaparken enerji harcıyorsun, sonra kendini huzurlu hissediyorsun ve her şey sana vız geliyor." (Orwell, 2006, s. 119) geçen 'aşk', yakınlaşma ve hoşlanma duygularıyla birlikte insanların kendi ruhsal

dünyasında ürettiği enerjinin karşılıklı olarak birbirine aktarılmasının vasıtasıdır. Bu ise tehlikeli ve zorlu bir süreçten geçen ikiliye cesaret veren bir duygudur. Örneğin Julia'nın taze aşkında "gem vurulmayan enerji akışı"yla "kendini sonsuz kuvvetli, dağları devirebilecek ve tüm dünyayı kucaklayabilecek gibi" hissetmeye başlaması siyasal özgürlüğün koşuludur. Onun aşkıdan doğan enerji, iktidara karşı yürütülecek mücadelenin devrimci gücüdür (Schmid, 2020, s. 44). Romanda aşk ve sevginin birleştirici gücünün, siyasal baskıyı ortadan kaldıracak sinerjik bir kaynak olduğu şu satırların arasında görünür olmaktadır:

İşte kendini böyle hissetmene dayanamıyorlar. Her zaman enerjiyle dolup taşmanı istiyorlar. Tüm geçit törenleri, tüm bağırıp çağırılmalar, bayrak sallamalar hep kokuşmuş cinsellik. Mutlu olsan, Büyük Birader, Üç Yıllık Kalkınma Planlan, İki Dakikalık Nefret ve öteki saçmalıklar için coşkulanmana gerek kalır mı? (Orwell, 2006, s. 119)

Benzer izleklere hemen hemen tüm distopik eserlerde rastlamak mümkündür. Bir örnek kabilinden "1984" gibi distopik bir tür olan "Damızlık Kızın Öyküsü" adlı eserin geçtiği teokratik totaliter devlet olan Gilead ülkesinde de cinsel ilişki çocuk üretmekten ibaret bir edimdir. Öykünün kahramanı olan Offred, sistematik şiddete maruz kaldığı için ülkeden kaçmak üzereyken yakalanıp Komutan Waterford nezdinde siyasal düzene çocuk doğurmak maksadıyla damızlık bir kız olarak hizmet etmek zorunda bırakılır. Offred tıpkı diğer damızlık kızlar gibi adını onu sahiplenen erkeğin adından alan kimliksizleştirilmiş, hafızasızlaştırılmış, duyguları bastırılmış silik bir kişiliktir. Onun tek görevi, hizmetkarı olduğu evin rutin alışveriş işlerini yapmak ve evin erkeğiyle haz almaksızın üreme amaçlı cinsel ilişkiye girmektir (Atwood, 2021, ss. 19-21). Gilead'da cinsel aktivite, ırk ıslahını hedefleyen öjenik bir amaca bağlanmıştır (Berktaş, 2021, s. 287). Öyküde cinsellik, aşk ve güzellik Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde yer alan bakış açısını olduğu gibi takip eder. Dinsel kabullerle senkronize olan Gilead, Hristiyan azizlerin düşünceleriyle paralel yasalar ile kurumsallaşan teokratik bir devlettir. Örneğin, Aziz Jerome'nin cinsel cazibeye karşı verdiği mücadele, bekareti savunmasıyla tutarlı münzevi hayatı, evliliği zinaya yeğ tutan düşünceleri Gilead'ın ideolojik arka planını oluşturur. Buna göre haz, meşru bir birleşme biçimi olan evlilikte bile hatalı, yanlış ve aykırı bir hoşnutluk duygusudur. Eşler arasında haz esasına dayalı olmadan üremek, Corbin'in ifadesiyle "günahsız gebelik" (2011, s. 43) ideal bir evliliğin amacıdır (Foucault, 2007, s. 448; Steans, 2016, s. 103). Kadını salt doğurma göreviyle yükümlü kılan Gilead'ın yönetsel perspektifinde, Offred'in bedeni, kendisine ait olmayan organik bir aparatır. Ulusun hizmetine amade kılınmış bedeni Offred açısından utanç verici, ahlak dışı bir şeydir (Berktaş, 2021, s. 286; Atwood, 2021, s. 94). Burada ahlak dışı olan, bedenden ziyade onun içinde duygu, his, tutku ve arzularıyla müteşekkil bir ruhun eksikliğidir. Julia ile Winston'ın cinsellik, güzellik, aşk ve tüm biçimleriyle duygusal birlikteliklerin özgürleştirici gücünü fark etmesine benzer olarak Offred'in kendisini "iki bacaklı bir rahim" olmaktan çıkararak, ona eskisi gibi insanlığı kazandıran şeyin romantik ve erotik bir ambiyanın eşliğinde beliren "şehvetli bir duygu" olduğunu, bunu da "özgürlüğün göz kırpması" olarak tanımlamasından anlayabiliriz (Atwood, 2021, s. 183). Kadın bedenini bir "kulukça makinesi" olarak tasarlayan Okyanusya ve Gilead'daki öjenik çalışmalar; modern devletin özünde yer alan biyosiyasetin gereklerini yansıtmaları açısından ufuk açıcıdır. Bu ise insanın nesneleştirilmesinin en tabii sonucudur.

Totaliter iktidar varlığını zor, baskı, şiddet ve manipülasyonla gösteriyor olsa da aynı zamanda bireyin kendi ile kuracağı ilişkide kendisinin kabul edip tabi olacağı ahlaki söylemleri kabul etmeye sinsice ve kurnazca "zorlanır" (Foucault, 2007, s. 489). Bir normalleştirme pratiği olan bu işlem, aileden başlayarak hapishane, akıl hastanesi, okul gibi total kurumlarda beden üzerinden işletilen disiplinler iktidarla mümkün kılınır. Hastanede doktor, klinikte psikiyatrist, okulda öğretmen, evde ebeveyn, mahkemede yargıç, hapishanede gardiyan gibi "ruh ortopedistleri" veya "ruh mühendisleri", bireyin kendi bedeni üzerinde kuracağı deneyimlerin öznesi kılar. Düşünce ve davranışların terbiye edildiği normalleştirme mekanlarında gerçekleştiren "öznelleştirme" deneyiminde amaç bireyi uysal, üretken ve itaatkâr kılmaktır. "Bireyi kendisine bağlayan ve bu şekilde diğerlerine tabi kılan" normalleştirme pratikleri bir yerde bedensel hazların yaratacağı keyif ve mutluluğun kontrol dışına çıkıp karşı bir siyasal eyleme dönüşebilme tehlikesine karşı bir tedbirdir. Bu bakımdan bütün totaliter düzenler, "bireyin etik bir özne olarak biçimlenmesi" konusunda "kuşkulama, kendi kendini suçlama, arzularla mücadele, feragat, tinsel çalışma vb." (Foucault, 2007, ss. 165-166) gibi araçları beden üzerinde işletirler. Romanda Julia ile Winston'ın saflığın ve iffete dayalı ahlaki erdemlerin, totaliter baskının kullanışlı bir aracı olmasına yönelik düşünceleri, benzer bir akıl yürütmenin sonucu gibi görünmektedir. Bu bakış açısı bedenin kontrolden hareketle statükoyu korumaya hizmet eden siyasal niyeti deşifre eder. Çünkü Okyanusya da olduğu gibi bütün totaliter yönetimler, bireyi bir yerde kendi düşmanı kılacak bir düzeni icra ederler. Haliyle haz ilkesine bağlı cinsellik ile romantik bir tutku olan aşk bireyi başkaldıran birine dönüştüreceği için kontrol altında tutulur.

Haliyle partinin çekindiği en temel insani duygunun "aşk" olması, bir tesadüf değildir. Okyanusya'da, İngiltere'de dinsel yobazlık ve cinsel konularda katı bir yönetimi icra eden Victorya devrinde olduğu gibi "Erkenden başlayan özenli bir hazırlık dönemiyle, oyunlarla, soğuk su duşlarıyla, okulda, Casusluk Örgütünde, Gençlik Örgütünde kafalarına işlenen saçmalarla, konferanslarla, geçit törenleriyle, sloganlarla, askeri müzikle tüm doğal duygular içlerinden sökülüp atmakla (Orwell, 2006, s. 65) bırakın bir aşkı yaşamayı, onu düşlemek bile imkânsız kılınır. Örgüt üyelerini böylesi bir ideolojik formasyon ve eğitimden geçiren partinin varmak istediği asıl nokta; ideal

düzen adına tek tip insan modeli yaratmaktır. Okyanusya’da siyasal aidiyet ve bağlılığın karşılığı olan ‘yoldaşlık’ ilişkisi tam bu model gereğince kadın ve erkeği cinsiyetlerinden arındırıp cinsiyetsiz kılmaktadır. Bir dava etrafında kenetlenmenin, onun gereklerini emir-komuta zinciri içerisinde en doğru şekilde yapabilmenin koşulu, onları duygusal bağlardan azade ‘yoldaş’ kılabilmektir. Yoldaşlığa dayalı birliktelik; aşk, sevgi, muhabbet gibi içten bağlılığı sağlayacak duygusal ilişkilerin örgüt veya partinin hiyerarşik yapısına zarar vermesini engellemeye dönük bir ilişki formudur. Bireysel farklılıkların aynı bütünde yok olarak var olduğu bu ilişki biçiminde tüm insanlar bir hiç haline gelerek “fuzuli kişilikler” olur (Arendt, 2018, s. 250). Bireysel ve özerk varoluşun silikleşmesini ifade eden ‘fuzuli kişilik’, Winston’ın “partideki kadınların tümü birbirinin aynı idi.” (Orwell, 2006, s. 65) notunda en mücessem karşılığını bulur. Totaliter yönetimlerin çıktısı olan ‘fuzuli kişilik’, bir fazlalık olup tıpkı Agamben’in ‘Kutsal İnsan’ı gibi “cinayet işlemeksizin öldürülebilir” kişiliktir (Agamben, 2017, ss. 113-23). ‘Kutsal İnsan’, Winston’ın Julia nezdinde Okyanusya halkının tümünü “Bizler Ölüyüz.” kategorisine aldığı türün karşılığıdır. Daha açık olarak partinin doğru bir ilişki formu olan ‘yoldaşlık’, ‘Kutsal İnsan’ı koşullayan bir ilişki biçimidir.

Okyanusya’nın siyasal, sosyal ve ekonomik hayatına hâkim olan acımasızlık, nefret ve korkuya bir yere kadar katlanılabileceğini ama katlanılması en zor şeyin ruhsuzluk olduğu günlüklere düşülen önemli ayrıntılardan biridir. Peki bir ruh sahibi olmak Winston için ne anlama gelmektedir? Ruhsuzluk olarak tanımlanan duygu durumunun totaliter bir yapı için önemi nedir? Bunun önemini Winston’ın Julia ile ilk defa anlamlı bir ilişki kurduğu sahnedeki yola çıkarak anlayabiliriz. Julia’nın eline tutuşturduğu kâğıtta yazılı olan “Seni seviyorum.” cümlesi, Winston’a uzun süredir baskılanan zihni ve bedensel duygularından mütevellit kaybettiği yaşama sevincini yeniden kazandıran bir heyecan vesilesi olur. Totaliter ideoloji ve örgütlenmelerin uykusunu kaçırarak bu duyguda ayyuka çıkan şey ise tek gövdede, herkesi birlemeye çalışan söyleme (Akal, 2021, s. 96) karşıt olarak bireyselliğin bir farkındalık olarak ortaya çıkmasıdır. Hakeza Julia’nın ruhsuz, duygusuz ve cinsiyetsiz bir insan haline getirilmesine tepkisi de benzer kaygıları içerir. Örneğin Winston ile bir dahaki sonraki buluşmasında ona nasıl görünmek istediğine dair şu ifadeleri:

Evet canım, parfüm de. Gelecek sefere ne yapacağım biliyor musun? Bir yerlerden bir elbise bulup bu pis pantolonun yerine onu giyeceğim. İpek çoraplar ve yüksek topuklu ayakkabılarla dolaşacağım! Ve bu odada bir kadın olacağım, bir Parti yoldaşı değil! (Orwell, 2006, s. 127)

Julia’da bir eksiklik olarak beliren ‘öz farkındalık’ ve ‘benlik saygısı’nın estetize edilmiş bedensel bir görünümle yeniden kazanılacağını önemli göstergelerinden birini sunar. Aslında Julia’nın estetik bir bilinçten hareketle özerk ve özgür biri olma talebi üniter bütünden sıyrılıp otantik bir insan olma istemini yansıtır. Totaliter zihniyetin estetik kaygı ve taleplerle birlikte bedensel zevk ve hazlara gösterdikleri tedirgin hassasiyet, kişisel farkındalığın örgütsel hiyerarşi ve otoriteye zarar vermesini önlemeye yöneliktir.

Julia’nın “ipek çoraplar”, “yüksek topuklu ayakkabılar” ile üzerine serpiştirdiği güzel kokularla kendini bir kadın olarak hissetmeye duyduğu özlem, benlik bilincinin kaynağında yer alan estetik kaygılara gönderme yapar. Totaliter örgütlerin “ideolojik derisi” olan kamuflaj ve pantolon yerine renkli, şık, zarif ve albenisi yüksek giysilerin tercih edilmesi benliğin hiç haline getirilmesine yönelik bir tepkidir. Bu örnek, savaşın bitiminden kısa bir süre sonra boşaltılan Nazi kamplarındaki kadınların ilk taleplerinden birinin neden “ruj” olduğunu gösterir. Yıllarca çıplak, çaresiz ve savunmasız bırakılan kadınların makyaj istemleri kamplarda yok edilmek istenen benliğin, tekrardan kazanılmasına dönük bir hamle olarak düşünülebilir (Busch, 2017, s. 45). Beden, bir totaliter mimari olan kamplardaki kadınların direniş üssüydü. Onlar, dişiliklerini bastırıp yok etmeye dönük insanlık dışı uygulamalara “bir tepki olarak yanaklarını ovuştura ovuştura kızartarak” yaptıkları makyajla direniyorlardı. Küçük bir cam parçasından yansıyan tuhaf, cinsiyetsiz, çirkin olan görüntüleri” ortadan kaldırmaya dönük güzelleşme teşebbüsleri, direnişlerine anlamlı bir motivasyon sağlamaktaydı (Becker, 2021, s. 445). Bedenin buradaki sembolik varlığı Julia’nın estetik görünümüne verdiği önemle bire bir örtüşür. Daha açık bir ifadeyle tek tip, üniform bir düşüncenin simgesel işareti olan kıyafetten kurtulmayla kazanılan benlik bilinci Julia özelinde özgür bir toplumun gereğidir.

“Benliğin kimlik sınırı olan bedeninin sınırları” belirli görünüş kalıplarıyla kuşatılınca beden kişiden ayrışıp -Julia örneğinde olduğu gibi- özneyi paramparça etmektedir (Bretton, 2014, s. 24). Böylece “beden”, performatif bir eylemin nesnesi olmaktan çıkarak yönetimin ufkuna bağlı bir kader olarak yaşanmaktadır. Askeri bir üniforma içerisinde bakımsız yüzüyle Julia’nın görünüşü, totaliter ideolojinin somut karşılığıdır. Bu haliyle Julia’nın benliği/kimliği yönetimin bedene vurduğu damgadan ibaret bir izdir. Buna karşılık Julia’nın kamuflajdan kurtulup daha güzel bir elbise ve makyajlı yüzle görünme arzusu, güzellik aracılığıyla açığa çıkan bir özgürleşme isteğidir. Julia’nın güzellik talebi, “kadının erkekler üzerinde hakimiyet kurmanın veya sosyal ve sınıfsal hiyerarşinin basamaklarını kısa yoldan tırmanarak dünya nimetlerine kavuşma isteğine dayalı dişil güzelliğin gereği değildir.” Buradaki güzellik talebi kadınların kendi bedenleri üzerinde söz söyleme hakkıdır (Lipovetksy, 1999, akt. Genç, 2020, ss. 102-103). Bu hak, iktidarın kadın bedenini temsil etme biçimine karşı bir itirazın ürünüdür. Julia, kadın bedeninin siyasal düzene uygun bir şekilde dizayn edilmesine, bedenini estetik bir çerçevede inşa etme arzusuyla karşı gelmektedir. Julia’nın makyaj, bakım ve süslenmeyle kendini dönüştürmeye dönük performatif eyleminin

bağlı olduğu amaç, toplumsal yapıyı ters yüz etmeye dönük siyasal niyetle örtüşür. Bu bakımdan çıplak bir gözlemlerle bir kur olarak değerlendirilen Julia'nın güzelleşmeye dair performatif eylemleri, siyasal nitelikte bir eylemdir. Çünkü onun benliğini/kimliğini dönüştürebilmesi sürecinde, toplumsal yapı ile kendi beklentileri arasında cereyan eden gerilimin artan dozunu azaltmanın yolu, Julia açısından bedenün özgürleşmesidir (Genç, 2020, ss. 105-106). Bedeni bireyin mülkü haline getiren bu talep, Redfern ve Aune'ın söyledikleri gibi “bedenden nefret eden baskıcı, olumsuz kültürden, korku ve utançtan, ihmalden özgürleşme. Onu süsleme, kendisini ifade etmesini sağlama, ona ne olacağına karar verme özgürlüğü”nü dillendirir (Redfern & Aune, 2012, akt. Genç, 2020, s. 101). Dolayısıyla Okyanusya’da “güzellik” talebi, beden üzerine söz söyleme hakkını içeren bir özgürlük talebi olarak görüldüğü için fiziksel güzelliğe dair her şey kuşku uyandırır.

Julia'nın güzelleşme arzusu, iktidarın “belirli bir kategori ve kimliğe mecbur etme biçimleri”ne itiraz etmenin gerekçesidir. Güzel bir elbise, ipek çorap, yüksek topuk ayakkabı, makyajlı bir yüz ile estetize edilmiş bir beden, dışarıdan basit ve sıradan bir davranış seti olarak görülse de aslında Julia için bir ‘barınak’ veya ‘direniş ritüeli’dir. Bu tahakküm oyununda, Julia'nın bedensel direnişi bir ‘kendini icat etme’, ‘kendi kurma’ ve “her şeye rağmen kim olma isteği”ni ortaya koyan oluş kipleridir (Tekelioğlu, 2013, ss. 235-236). Onun performatif pratiklerinde açığa çıkan şey, bireyi belirli kimlik prosedürlerine zincirleyen iktidarın bağlarından kurtulmaktır. Bu aynı zamanda “insanın kendisinin nasıl oluştuğunun bilgisine sahip olarak kendini geliştirmesi, kendini tepeden tırnağa dönüştürmesi, belirli oluş biçimlerine ulaşma kaygısıyla kendisi üzerine çalışması”ni içeren estetik ve etik bir direniştir. Julia'nın hoş gidecek bir tarzda kendi bedenini özgün bir sanat eseri gibi yaratması, yeni bir oluş ve yaşam tarzının ifadesidir (Demirtaş, 2018, ss. 28-29). Burada amaç sadece devletten özgürleşmek değil, bedene giydirilen otoriter ideolojilerin deli gömleğini parçalayıp üstünden atmaktır. “Çünkü bu iktidar salt fiziksel fiziksel güç ya da temsil yoluyla değil, normların, politik teknolojilerin hegemonyası ve beden ile ruhun şekillendirmesi yoluyla da işlemektedir.” Dolayısıyla Julia'nın özgürlük düşü, beden dolayımında “merkezsiz iktidara karşı merkezsiz bir direniştir.” Bu karşı duruşuyla Julia, Foucault'un tanımladığı şekilde anarşist bir öznedir (Kaya, 2014, s. 262). Romanda tehlikesi güçlü bir şekilde vurgulanmasa da partinin korktuğu kişilikler bu tip karakterlerdir. Haliyle merkezi iktidar, anarşist bir yönelime alan açan bütün estetik deneyimlere şüpheyle yaklaşır. Bununla da yetinilmez. Güzel olan her şey, doğruluğu şüphe götürmez, kendinden emin bir kibirle hor görmeye başlanır. Bütün işveli, cezbedici, çekici şeylerin kökü kazınır. Çünkü bu marazi kuşku ve yok saymada “estetik zevke ilişkin her türlü hoşku”, korku uyandırır. Böylelikle totalitarizm, güzelliğin karşısına çirkinliği koymakta, onu temel bir kategoriye dönüştürmekte, “öyle ki çirkinlik, bu rejimde neredeyse ontolojik bir asalet kazanmaktadır.” Dini veya seküler fark etmeksizin, bütün totaliter yönetimlerdeki kategorik çirkinlik, hayatı askıya alarak cansızlığı ve ölümü kutsallaştırmaktadır. Bu karışıklıkta, “muazzam bir zevksizlik” peyda olmaktadır. O koyu, karanlık, dehşetengiz çirkinlik örtüsünü yırtmaya çalışan bütün başkaldırı teşebbüslerinde “ölümcül bir tehlike” ve “sistemin radikal” sorgulanması görülür (Shayegan, 2002, ss. 103-105). Bundan ötürü otoriter yapılar, çirkinlik ve ölümle el ele vererek yaşamı dondurur ve bu sayede mevcut sisteme hayat vermiş olur.

Kantçı perspektiften akılsallığın üçüncü boyutu olan estetik yargıda bulunabilme özgürlüğünün çöküşü, ister Julia'nın bedenini estetik beğeni ölçüsünde arzu ettiği şekilde dizayn etmek istemesinde, isterse Winston'un sıradan bir eşyanın estetik değerine ilişkin sezgisel deneyiminde görünür. Okyanusya örneğinde bütün totaliter siyasal yapılarda tehlikeli görülen estetik bir değer yargısı olan güzelliğin siyasal değeri, Kantçı perspektifle açığa kavuşturulabilir. Bu ise, Kant'ın “estetik yargı gücünün temel kategorilerinden biri olan ‘amaçsız amaçlılık’ ile izah ettiği düşünceyle yakından bağlantılıdır (Wegner, 2002, akt. Çörekçioğlu, 2013, s. 132). Çünkü estetik nesne, kendi değerini kendi içinde taşıyan otonom bir varlıktır. Estetik yargının ölçütüyse, Winston'un ara sıra gittiği ufak tefek ama içinde envai çeşitte mobilya, kristal eşya, kişisel bakım ürünleri ile porselen eşyaların olduğu dükkânda gözüne ilişen “bir yanı yuvarlak, bir yanı düz, yarım küre biçiminde ağır bir cam parçası” ile karşılaşmasında doğan sezgisel bir deneyimde açığa çıkar. Winston açısından cam küreye güzelliği katan asıl husus, onun artık bir işe yaramıyor oluşudur. Hikâyenin bu kısmında estetik nesne araçsallığından, işlevinden arındırılıp salt estetik yargının bakışında güzel bulunur. “Winston bu amaçsallıkta kendi öznelliğini, yargı yetisini kullanmasından doğan otonomisi ve özgürlüğünü keşfeder.” (Çörekçioğlu, 2015, s. 132). Bu yönüyle “estetik evren”, özgürlüğün bağlı olduğu yaşam dünyası içinde “kollektif bir çevre” yaratma eyleminde tedicen, aşama aşama, saldırgan olmayan, insanın hem kendisiyle hem doğayla içsel barışını sağlayabilecek bir çerçevedir (Marcuse, 2000, ss. 38-39). Estetik evren hem ahlakın hem de güzelliğin imkânı olan insanın iradesi, akli ve zekasıyla tercihte bulunabiliyor oluşundan kaynaklı basiret ve sağduyunun dünyasıdır. Nihayetinde güzel ve iyiye dair düşünce, tutum ve davranışlar insana dayatılan kuralların, tüzüklerin, yasakların dışında hep bir özgürlük ve tercih meselesidir. Orwell'in yer yer uygarlıkla kurduğu temasta da benzer düşünceler ortaya çıkmaktadır.

Hikâyede özgürlük ile baskıcı yönetim arasında kurulan ilişki ‘Uygarlığın Huzursuzluğu’ndan mülhem düşünceleri çağırıştırır. İlhamı konu olan şeyse Orwell'in totaliter ideoloji ile Freud'un “yaşamımızı sıradan hayvan atalarımızinkinden ayıran, insanları doğadan korumak ve insan arasındaki ilişkileri düzenlemek gibi iki amaca hizmet eden eylem ve düzenlemelerin toplamı” (Freud, 2014, s. 48) şeklinde tanımladığı uygarlık arasında kurduğu özdeşlikten ileri gelir. Bu ise Winston ile Julia arasında geçen şu diyalogda bahse konu olur:

Safıktan nefret ediyorum, iyilikten nefret ediyorum. Erdem denen şey hiçbir yerde var olmasın istiyorum. Herkesin iliklerine dek ahlaksızlaşmasını istiyorum." "Öyleyse ben tam sana göreyim. İliklerime dek ahlaksızım ben." "Bunu yapmaktan hoşlanıyor musun? Benimle yapmaktan değil, ama yalnızca ve yalnızca bu olayın kendisinden?" "Bayılıyorum." Asıl duymak istediği buydu. Yalnızca birine duyulan aşk değil, bu hayvansal içgüdü, bu dokunulmamış, sınırlandırılmamış tutku; Partiyi parçalayabilecek güç buydu. Julia'yı dökülmüş çiçeklerin arasına, otların üzerine yatırdı. Bu kez güçlük çekmediler. Tulumları bir yana çekerek onun beyaz ve pürüzsüz bedenini inceledi. Bir zamanlar, diye düşündü, erkekler bir kadının bedenine bakar ve çekici bulurlardı, işte o kadar. Artık saf aşk ya da tutku söz konusu değildi. Hiçbir duygu saf olamıyordu, çünkü her şeye korku ve nefret sinmişti. Kucaklaşmaları bir savaş, orgazmlarıysa bir zafer olmuştu. Bu, Partiye indirilmiş bir darbeydi. Sevişmek siyasal bir eylemdi. (Orwell, 2006, s. 113)

Psikanalitik açıdan uygarlık, siyasal açıdan da parti, örgüt veya toplum gibi sistemli ve organize yapılar "kendisine karşı duran saldırganlığa ket vurmak, onu zararsız kılmak ve belki de ortadan kaldırmak için hangi araçları kullanır?" ve bununla neyi amaçlarlar? Freud'un uygarlık özelinde bu soruya verdiği cevap açıktır: "Bireyin saldırgan arzularını" zararlı kılıp onu uysal, itaatkâr ve makbul bir insan kılmaktır (Freud, 2014, 80-89). Freud'a göre insanların bir arada güven içerisinde yaşamalarının tek yolu budur. Uygarlık, bireyin hem kendisine hem de sisteme zarar verebilecek saldırgan arzularını insan zihninin toplumsallaşmış katmanı olan süperego vasıtasıyla etkisiz kılar. "Süperego", yani "Üst benlik", toplumsal kural ve normların yön verdiği bir özdenetim aracı olan vicdana karşılık gelir. "Vicdan", "süperego" veya "üstben" şeklinde beliren bilinçdışı yeti, sosyal, siyasal ve ahlaksal kabullerle biçimlendirilmiş olup ego vasıtasıyla uygarlığa zararı olabilecek güdü ve içdürtüleri önler. Uygarlık, bireyin toplumsal kabulleri hiçe sayan güdü ve içdürtüsel eğilimlerini, bireyin iç dünyasını işgal kuvvetleri gibi ele geçirip "bir iç merci tarafından gözetlenmesini sağlayarak" kontrol eder. (Freud, 2014, ss. 80-81). Böylece süperego, dışsal zorlamanın yerini almış olur (Freud, 2018, s. 200). Totaliter ideolojilerde tıpkı uygarlık gibi bireyde içsel bir denetim aracı olan bir "üstben" oluşturarak onları denetler. Bu fark edilmiş olmalı ki, Julia ve Winston'un diyaloglarında yüceltilen sınırlandırılmamış, baskılanmamış, denetlenmemiş cinsel iç güdüler, bireyin toplum aracılığıyla kendi üzerinde kurduğu denetimin merkezi bilinç evresi olan "üstben" in ortadan kaldıran bir güç olarak görülür. Burada ilkel yönelimlerinin kaynağı ve insan ruhunun dizginlenmesi zor beşerî güdüleri, Winston ve Julia açısından iktidara direnmenin odağıdır. Dolayısıyla Okyanusya özelinde bütün faşist, baskıcı, otoriter yönetimler nazarında "her insanın içinde taşıdığı bilinçdışı cehennem" olan içgüdüler tehlikeli bir savaş aracıdır (Reich, 2013, s. 58). Binaenaleyh, Okyanusya ile yürütülecek savaşta öpüşmek, sarılmak, kucaklaşmak bir silah; orgazm bir zafer, sevişmek ise siyasal bir devrimdir.

"1984"te siyasal devrimin araçları "arzu ve haz", "siyasal özneleri" proleterler olmasına rağmen baskı, manipülasyon ve şiddet "etrafında yoğunlaşan siyasal erki yıkmak ve ele geçirecek öncü" bir partinin ne kendisi ne de karakteri bellidir. Winston'ın düşüncesinde "stratejik siyaset felsefesi"nin gereği olarak tek bir hedefe odaklanmış üniter bir çözümleme" bulunmasa da "taktik felsefe"ye dayanan bir siyasal itirazın izdüşümleri bulunmaktadır. Taktik felsefe açısından iktidarın ele geçirilecek, devredilecek bir merkezi yoktur. O, bir parti ya da kuruma ait bir mülk de değildir. Eğer iktidar merkezsizleşmişse, yani güç ilişkileri toplumsal bünyenin ilcal damarlarına kadar yerleşmişse, bir partinin öncülüğünde ele geçirilecek bir iktidar da yoktur. Taktik felsefe açısından "partiyi yıkacak güç", arzu ve hazzın devrimci gücünde saklıdır. Arzunun gücü toplumsal düzeni alt üst edecek, her bireyin ruhunda kökleşmiş merkezsiz bir direniş üssüdür (Kaya, 2014, ss. 260-263). Winston ile Julia'nın aşkından türeyen arzu, iktidarın ayağını yerden kesen, onu boşluğa düşüren devrimci bir güçtür. İktidarın beden dolayımında ürettiği öznelliklerden bir kaçış çizgisidir. Otoriter düzene meydan okuyan anarşik, düzen bozucu devrimci bir güç olan arzu, akışkan ve özgürlükçü bir çizgide hareket eder. Herhangi bir kurum ve partiye mahsus bir ideolojiye hizmet etmez. Bilakis bunlar tarafından bedene giydirilen kimlikleri yatay bir düzlemde keserek ortadan kaldırır. Nihayetinde devrimci arzu, totaliter yapının duvarlarını oluşturan "küçük adam"ın gönüllü kulluğunu tersine çeviren Deleuzecu manada savaş makinesidir.

Denilebilir ki bütün totaliter yapılar, içgüdüleri bastırılmış 'küçük adam'ın omuzları üzerinde devleşir. "Küçük adam" iktidarın kuklası olan aşağılık, sıradan ve bayağı biridir (Reich, 2022, ss. 13-32). Maruz kaldığı şiddeti arzulan; onu gözetleyene göz, çiğnediği ayağa ayak, dövdüğü ele el olandır. Kulluk etmeye, gönüllü olan kişidir. Buna karar verdiğinde özgürlüğünden vazgeçendir. Tiranın uydurduğu yalan ve efsanelere, koşulsuz bağlılık gösterendir. Aslında o, küçük bir tirandır. Doğanın bize bahsettiği yakınlık, dostluk ve arkadaşlığın bilgisinden mahrum kaldığından, kul ve köle olmaya rıza gösterendir (Le Boetie, 2011, ss. 24-26). Küçük adam, insanlığın yaşadığı baskının ve sefaletin taşlarını bilincine varamadığı kötülüklerle döşeyen kişidir (Reich, 2019, s. 17) O, ulusal bir kibir ve gurur karşılığında kendisini efendilerine satan köle tüccarıdır. Efendi-köle ilişkisini ilelebet sürdüren asıl neden ise; çocuk ve gençleri cinsel mutluluktan mahrum bırakmak, ruh ve beden ikileminde bedeni ruhsal bir doyuma kavuşturacak aşktan alıkoymaktır. Başkasına körü körüne bağlanma, lidere kayıtsız şartsız itaat ve bu yolla kendi kendine zarar vermenin kökeninde cinsel yaşamdaki bu bozulma vardır (Reich, 2013, ss. 26-27). Bedensel istek, arzu haz ve libidinal enerjinin bir inanç, bir kimlik, bir ideolojinin üniter ahlaki öğretileriyle baskılanması sonucunda bireyin önce kendisinin sonrasında mensubu olduğu toplumsal grupların siyasal denetimine girmesi daha elverişli hale gelir. Nihayetinde siyasal bir canlı olarak insanın bir yönetim aygıtı

etrafında hizalanmasının önü de açılmış olur. Böyle düşünüldüğünde, partiye vurulacak darbenin hedef noktası da belirlenmiş olmaktadır.

Romantik aşk ve tutku dolu cinsellik üzerine, Julia ile Winston arasında geçen diyalog derinleştikçe, cinselliğin neden bir siyasal devrim aracı olduğuna dair fikirler gerekçeleriyle birlikte izah edilir. Julia'nın aklında beliren karşı devrim niteliğindeki siyasal fikirlerin temelinde, cinselliğin olması bunun kanıtıdır. Julia'ya göre duygusal birlikteliğe dayalı sağlıklı bir cinsellik, otoriter toplumların sonunu getirebilecek doğal bir yetidir. Özellikle Julia'nın baskılanan cinselliğin bir isteri yaratarak ortaya çıkardığı total enerjinin disipline edilmiş, uysal, itaatkâr bir insan yarattığı kanısındadır. Bunun aksine, aşk yapılırken harcanan enerjinin insana bütün baskılara karşı gelebilecek bir cesaret, özgüven ve isyan duygusu verdiği önemle belirtilir (Orwell, 2006: s. 119). Winston'ın Julia'yı dinledikten sonra zihninde beliren şu düşünceler, iffet söylemiyle otoriter bir yapının nasıl kurulduğunu net bir şekilde yansıtmaktadır:

İffet ve siyasal bağımsızlık arasında doğrudan bir bağlantı vardı. Bir içgüdüğü bastırmadan ve bu yolla onu etken güç haline dönüştürmeden, Partinin üyelerinden beklediği korku, nefret, körü körüne inanç, nasıl istenilen düzeyde tutulabilirdi? Cinsel güdüler Parti için tehlikeliydi ve Parti, bu güdüleri, kendi yararına kullanıyordu. (Orwell, 2006, s. 119)

Yaşamı huzurlu ve mutlu kılan cinselliği yasaklamakla sağlanan nizamın, siyasal bağımsızlığa yol açtığı fikri, metnin önemli çıktılardan biridir. Öyküde “Büyük Birader”e açık, şeffaf, özgür düşünme gücünden yoksun, kayıtsız şartsız bağlılık göstermenin kökeninde cinsel yaşamdaki ketlenme ve uyumsuzluk vardır. Wilhelm Reich da siyasal bağımsızlığın neden olduğu genital bir ketlenme olan orgazm bozukluklarının tedavi edilmesi durumunda, insanların daha berrak, saf ve açık düşünme kabiliyetini kazanacağını, bunun da bireyi mistik eğilimler, batıl inançlar ve başkalarına bağımlı kılmaktan alıkoyup özgür kılacağını belirtir (2013, ss. 26-43). Reich'in düşüncesinde, “arzunun iyi bir şey olduğuna dair kesinlik”, siyasal anlamıyla “kurtuluş metafiziğine dayalı biyolojik bir yararlılığın” Prometheusçu başkaldırısı hem toplumu çirkinliklerden arındıran hem de bireyi kendisiyle barıştıran bir zevk ilkesidir. Burada “kendini kurtarmanın dar kapısı” olan orgazm; toplumu şiddetten arınık, barışçıl bir topluma dönüştürebilen fiziksel bir tepkidir (Bruckner, 2012, s. 21). Dolayısıyla ayıplama, karalama, kinama, dışlama gibi manevi yaptırımlarla baskılanmamış orgazm yetisi (Reich, 2013, s. 45) siyasal özgürlüğün anahtarlarından biridir. Başka bir dünyayı mümkün kılmaya dönük bu talep, “1968”de üniversitelerden fabrikalara sıçrayan gençlik hareketlerinde kitlesel bir nitelik kazanır.

1960'larda Amerika'nın Vietnam işgali, Ortadoğu'da siyasal ve ekonomik bir krize neden olan petrol krizi, Batı ve Doğu bloklarından bağımsız, yüzün üzerinde ülkenin bir araya gelerek oluşturdukları politik bir oluşum olan bağlantısızlar hareketi, Cezayir'in 1962'de Fransa'dan kurtuluşu ile birlikte Amerika'da “siyah güzeldir” sloganıyla başlayan ırkçılık karşıtı hareketler, ataerkil topluma yönelik marjinal boyutlara varan radikal protestolarla tartışılmaya açılan kadınların siyasal, toplumsal ve ekonomik özgürlüklerini içeren talepler modern Batı'nın muhafazakar doğasına yönelik itirazların başlangıcını oluşturan temel siyasi gelişmelerdi. Bu gelişmelere paralel olarak Doğu ve Batı bloğunun temel ideolojik motifleri olan komünizm ile kapitalizmin, insanların en temel haklarıyla birlikte farklı cinsel ve siyasal kimlikleri ötekileştiren, dışlayan düşünce yapılarına yönelik içerdense ciddi itirazlar da üniversite gençliği arasında yaygınlaşmaktaydı. Özellikle de cinsel tabular üzerindeki toplumun baskı altına alınması, bütün insan hakları ihlallerinin asıl nedeni olarak görülmekteydi. Dolayısıyla üniversitelerde başlayan gençlik hareketlerinin hareket noktasını cinsel özgürlük oluşturmaktaydı. Bahsi geçen yıllarda öğrenci hareketleri içerisinde baskılanmamış seks bir toplumun kurtuluş umuduydu. Cinsel ketlenmeye karşılık cinsel uyarılmaların tümü bir başkaldırı iken, “heyecanlı beden” ise kurulu düzenin diktalarını alt edebilecek mesihçi bir güç olarak telakki edilmişti (Bruckner, 2012, s. 22). Yüzyıllardır baskı altına alınan cinselliğin hiçbir kural tanımaksızın “dolu dolu, doya doya” yaşanması arzusu, “çocukluğumuzdan beri içimize işlemiş bir düzeni” ortadan kaldıracak bir zevk ilkesi olarak görülmüştü. Harekete göre, içimizde çoşan tutkular, kıpır kıpır harekete geçtikte baskının mekanizmaları yerle bir olacaktı. Seks bırakın ahlaki normları ihlal etmeyi, tam aksine “içimizdeki bütün kötü itkileri küle dönüştürecek. Kötülüğün kökeni cinsellik olduğuna göre, sevişerek iyi olabilirdik.” Ve bu sayede, insanlar arasında kötülükler sebebi olan nefret, kıskançlık, öfke yok olup yerine insan dayanışması adına evrensel bir dil hâkim olacaktı. Reich'in düşüncelerinin 1968'de vardığı nokta, cinsel patlamaydı. Bu yıllarda bastırılan duyguların bir volkan gibi aniden ortaya çıkması, bir özgürlük talebi olarak meşruluk kazandı (Bruckner, 2019, ss. 117-129) diyebiliriz.

Batı'da, 1960'lı ve 1970'li yıllarda, totaliter yönetimlere doğrudan veya dolaylı bir şekilde bir şekilde destek olanların çocukları, ebeveynlerini bir dönem uysallaştıran, itaatkâr vatandaş haline getiren toplumsal ve siyasal normlara meydan okumaya başladılar. Özellikle de radikal feminist hareketler kadın bedeninin kurnaz, yumuşak totaliter bir sistem olan tüketim kapitalizm uğruna kullanmasını protesto etmek amacıyla sütyen gibi iç çamaşırlarını ve makyaj malzemelerini toplu bir şekilde imha etmeye başladılar. Kadın bedeninin toplumsal esenlik adına bir kulukça makinesi olarak kullanmasına karşı olarak, kürtaj talepleri çeşitli itiraz yayımlarıyla birlikte, üst perdeden toplumsal gündeme getirildi. Toplumsal kabuller karşısında agresif ve kışkırtıcı olan radikal feministler, kadınlığı anneliğe özdeş kılan düşüncelerden tutun da kadını ikinci bir cins haline getiren bilimsel,

felsefi, dini düşüncelerin tümüne yönelik, toptan bir saldırı içerisine girdiler. “Kişisel olan siyasaldır” sloganıyla kamusal alanda görünür olan hareketin asıl gayesi eşitlik değil, özgürlüktü. Onlar açısından eşitlik mevcut ataerkil sistemde kadın aleyhine işleyen bir talepti (Bock, 2004, ss. 271-278). Kadın hareketlerindeki özgürlük talepleri özellikle de otoriter sistemlerde kadın bedeninin siyasal hedefler doğrultusunda kullanılmasına yönelik tepkilerin ürünüydü. Romanda, Julia'nın bedensel güzelliği değerlendirilme tarzı, siyasal bağınazlıktan kaynaklı yasaklayıcı iffetin karşısına çıkardığı cinsel özgürlüğe yönelik düşünceleri bir bütün olarak radikal feminist hareketlerle ortak paydada buluştur.

6. SONUÇ

Konumuz açısından “1984”ün karşı çıktığı şeyi özetleyen bir aforizma aramış olsaydık galiba o, Kierkegaard'ın Hegel'in mutlak felsefesine yönelik şu eleştirisi olurdu: “Beni bir sistem içerisine koy ve olumsuzla” (Çörekçioğlu, 2015, s. 115). On dokuzuncu yüzyıla damgasını vuran bu tartışma, bir sonraki yüzyılda modern toplumun doğasına yönelik siyasal eleştirileri tetikleyecektir. Çünkü modern toplum, bireysel ve toplumsal yaşamı bir sistem etrafında organize eden, rasyonel yasalarla kurulu bir disiplin, düzen ve norm toplumdur. Modern toplum, bu yönüyle modern devletin işleyişindeki örgütsel gücün karşılığıdır. Bu gücün karşısında birey; davranış, tutum, düşünce ve yaşam tarzıyla birlikte denetlenmesi ve kontrol edilmesi gereken kişidir. Aksi bir ihmal, sistemin işleyişini akamete uğratabilecek bir tehdittir. Haliyle modern iktidar, muhtemel bir düzensizliği ve kargaşayı önlemek için bireyin ruhunu zapt ederek toplumsal bünyeyi kontrolüne alır.

Modern devlet, her ne kadar bireysellik, insan hakları, eşitlik ve özgürlük gibi temel kazanımların kurumsallaşmasını sağlamış olsa da aynı zamanda totaliter bir siyasal yapının niteliklerini içinde barındırır. İki yüzlü Roma tanrısı Janus gibi bir yüzü özgürlüğe, bir yüzü disipline bakar. Disiplin ve denetime bakan yüzü dört başı mamur bir sistem kurup geleneksel toplumun belirsizliklerini ve müphemliğini bilimsel aklın kriterinde düzenlemeyi amaçlar. İşte bu hedef, siyasal hedefler doğrultusunda radikal bir boyut kazandığında, totaliter bir yöne evrilir. İtalya'da Mussolini, Portekiz'de Salazar, İspanya'da Franco, Rusya'da Stalin, Almanya'da Hitler ve Amerika'da Roosevelt dönemleri bu evrimin en tipik örneklerindedir. Söz konusu dönemlerdeki devlet, kendi otoritesini eleştirmeye, sorgulamaya, sarsmaya dönük bütün girişimlerin önüne geçmek için yarattığı korku iklimiyle bireyi, Orta Çağ şatosunu andıran dışarıya kapalı bir dünyaya hapsederek siyasal şiddetin nesnesi haline getirdi. Bu ise arsız ve hırçın bir istibdat dahilinde baskı, işkence ve ölümlerle sonuçlanan korkunç boyutta insanı ve doğal felaketlerin sebebi oldu.

Orwell'in kaleme aldığı, distopya türünün en önemli eseri olan “1984”, tam bu duruma karşılık gelen bir yapıt olması açısından önemlidir. Eser; faşist, nasyonalist ve komünist totaliter yönetimlerin iç işleyişlerindeki Hobsbawn'ın tabiriyle “aşırılıklar”ından mülhem kaleme aldığı bir baş yapıttır. “1984”, Arendt'in “mutlak kötülüğün” en şeffaf biçimi olarak tanımladığı totalitarizmin tam bir karşılığıdır. Bu yansıma, “1984”e konu olan kurgusal totalitarizm ile ölüm makinesi savaş araçları ve kamplarıyla, sorgu ve yargılama odalarıyla, mahremiyeti yok eden istihbarat çalışmalarıyla, bireyi kitlesel bir hayvana dönüştüren törenleriyle birlikte bütün baskı ve ideolojik aygıtlarıyla insanı -içi dışı bir olacak şekilde- en ücra köşesine kadar sistematik bir dönüştürmeye maruz bırakan mevcut totalitarizm arasındaki mesafenin kısalığından kaynaklıdır.

Totaliter bir yönetimin doğasına yönelik edebi bir soruşturma olan “1984”, totaliter diktatörlüğün bir prototipi olarak görülebilir (Gootlieb, 2001, akt. Berktaş, 2021, s. 299). Özdeşliğin kaynağında devlet yönetimine koşulsuz bir bağlılıkla itaat etmek vardır. Bu, herhangi bir dine şüphe duymaksızın bir kesinlikte güven duymaya benzer. Politika ile teoloji arasındaki analoginin (Schmitt, 2016, ss. 43-44) kaynağında da benzer bir ilişki bulunmaktadır. Kurulan analogi hem hukukun işleyiş biçiminin niteliği hem de insanı düşünce ve edimleriyle tutarlı bir bütün haline getirip, iktidarın arzusu doğrultusunda bir insan tipi yaratma kabiliğinde anlamlıdır. Çünkü iktidarın mutlak bir güç ile yönetebilme yetisini kazandığı nokta burasıdır. Peki, bu nasıl mümkün olur?

Okyanusya'da insanı bedensel ve duygusal hazlardan arınık sevgi, cinsellik, aşk ve estetik yetilerden koparmaya dönük bütün pratik ve düşünsel söylemler, denetimi insanın kendi kontrol ve denetiminde iktidara devrettiği ajandalar. Burada cinsellik, aşk, güzellik ile insanın muhayyile gücünün bir çıktısı olan sanatın, baskıya direnen özgürleştirici gücü bir tehdit olarak görülür. Yine bu evrede, her bir insanı tek gövdede birlemeye çalışan totaliter hedefleri sekteye uğratacağından endişe ettikleri için erosa, tutkuya, sevgiye, merhamete ve romantik bağlara dayalı ilişkilerden endişe edilir. İnsanın güzel duygularıyla birlikte evrensel değerler ölçüsünde erdem sahibi biri olması nihayetinde insanı emir-komuta zinciri içerisinde tek bir tuşla harekete geçecek bir eylem adamı olmaktan çıkarır. Öyle ki, insan hiçbir baskı ve etki altında kalmadan akli ve düşünceleriyle ahlaki eylemde bulunabilir. Böylesi bir ahlaki fail, totaliter yönetimler açısından olağan şüpheli kişidir. Ayrıca insanın otonom ve özerk bir varlık olarak, bireyselliğini bedeni üzerinde kurulan manipülatif baskıya karşı bir direniş üssü olarak konumlandırılmaya dönük estetik tercihleri, totaliter ideolojiler açısından tahammül edilecek bir şey değildir. Estetik değer bağımlı kendilik pratikleri de insana dayatılan formlara karşı içsel bir bilinci uyandıran edimleri içerir. Dolayısıyla insanın duygu, his ve heyecanlarıyla malul estetik bilinci hem doğayla hem diğer insanlarla olan bağlarını kuran, bozulmuşsa onaran bir potansiyeli içinde barındırır.

Modern araçsal akılla iş gören totaliter yönetimler olumlu duygu, his ve tutkulara yönelik çekingelerinden ötürü adlarıyla müsemma siyasal bir sistem kurarlar. Onlar nezdinde bedensel duygulanımlarıyla insan, ham bir varoluşsal özelliktedir. Bu haliyle o, sistemin işleyişine aykırı eylemleri harekete geçirebilecek bir parazit gibidir. Dolayısıyla totaliter siyasal yapılar haz ilkesine dayalı cinselliğe, başka birine duyulan güçlü ve derin bağlara ve beden üzerinde söz söyleme hakkını içeren her türlü estetik deneyime karşı dururlar. Burada hazza dayalı cinsellik yerini üremeye yönelik biyolojik işleve, aşk ve sevgi yerini örgütsel özdeşliğe ve bağlılığa, özgün bir estetik deneyim dahilinde otantik benlik yerini tek tip, üniform kişiliklere bırakır. Böyle bir perspektiften Okyanusya'daki yönetimin yaratıcı bir edim olarak sanata, insanlara arasında sağlıklı bir bağ kuran sevgiye ve aşka neden bu kadar karşı gelip insanı baskılayan ve sindiren cinsel yasaklara teşne olduğu daha bir netlik kazanır. Bu yasak ve baskılara karşı iktidarın gücünü zayıflatıp güçten düşürmenin yolu; baskılanmamış cinsel edim ve haz, derin ve coşkun bir tutkuyla aşk yaşamak ve ideolojik bir deri olan kamuflajdan kurtulup kişisel beğeni ölçüsünde bedensel olarak süslenmek ve güzelleşmektir. Sonuç olarak "1984"te içten bir bağla yaşanan aşk ve cinsellikle ile birlikte güzelleşme pratikleri bedeni biyosiyasetin pençesinden kurtarmaya dönük siyasal nitelikte edimlerdir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2003). *Minima moralia: Sakatlanmış yaşamdan yansımalar*. (Çev. O. Koçak & A. Doğan), Metis Yayınları.
- Agamben, G. (2017). *Kutsal insan: Egemen iktidar ve çıplak hayat*. (Çev. İ. Türkmen). Ayrıntı yayınları.
- Akal, C. B. (2021). *İktidarın üç yüzü*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. A. Tümertekin). İthaki Yayınları.
- Arendt, H. (2009). *Totalitarizmin Kaynakları – Antisemitizm*. (Çev. B. S. Şahin). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2014). *Formasyon, sürgün, totalitarizm*. (Çev. İ. Yıldız), Dipnot Yayınları.
- Arendt, H. (2018). *Totalitarizmin kaynakları – emperyalizm*. (Çev. İ. SERİN). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2021a). *Kötülüğün sıradanlığı*. (Çev. Ö. Çelik). Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2021b). *Siyasette yalan*. (Çev. İ. Oranlı-B. Şeker). Sel Yayınları.
- Atwood, M. (2021). *Damızlık kızın öyküsü*. (Çev. S. Altınçekiç-Ö. Kabakçioğlu). Doğan Kitap.
- Bal, H. (2013). *Nitel araştırma yöntemi*. Fakülte Kitapevi.
- Becker, (2021). Soykırım: Beden ve Kamplar. (Der. A. Corbin-J. J. Courtine-G. Vigarello). (Çev. S. Özen). *Bedenin Tarihi-3* içinde (ss. 429-453). Alfa Yayınları.
- Berktaş, F. (2021). *Düşünmenin etiği*. Metis Yayınları.
- Bock, G. (2004). *Avrupa tarihinde kadınlar*. (Çev. Z. A. Yılmaz). Literatür Yayınları.
- Breton, D. L. (2014). Çirkinliğin cinsiyeti. (Haz. C. Sagaert) *Kadın Çirkinliğinin Tarihi* içinde (7-12), (Çev. S. Kenç). Maya Kitap Yayıncılık.
- Bruckner, P. (2012). *Aşk paradoksu*. (Çev. O. Konul). YKY Yayınları.
- Bruckner, P. (2019). Cinsel devrim (Ed. D. Simonnet vd.) *Aşkın En Güzeli Tarihi* içinde (117-132), (Çev. S. Özen), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Busch, O. V. (2017). *Moda praksişi*. (Çev. D. Kılıç). Yeni İnsan Yayınevi.
- Cole, P. (2023). *Kötülük Miti*. (Çev. R. Kuldaşlı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çörekçioğlu, H. (2015). *Modernite ve ütopya*. Sentez Yayınları.
- Demirtaş, M. (2018). *Özgürleşme siyasetinde fark ve olay*. Otonom Yayınları.
- Eco, U. (2019). *Beş ahlak yazısı*. (Çev. K. Atakay). Can Yayınları.
- Enegren, A. (2003). Totalitarizm. (Der. P. Raynaud & S. Riols), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* içinde (909-913), (Çev. H. Dilli). İletişim Yayınları.
- Ertuğrul, T. (2017). Bir benjamin okuması: Şiddet, adalet ve yasa. (Der. M. E. Kardeş), *Dar Kapıdaki Mesih: Walter Benjamin ve Politik Felsefesi* içinde (115-139). İthaki Yayınları.
- Finchelstein, F. (2021). *Faşist yalanların kısa tarihi*. (Çev. Z. Şarлак). İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay). İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. (Çev. H. U. Tanrıöver). Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (2000). *Uygarlık, Din ve toplum*. (Çev. S. Budak). Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (2014). *Uygarlığın huzursuzluğu*. (Çev. H. Barışcan), Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2014). *Kısa 20. yüzyıl: 1914-1991: Aşırıklar çağı*. (Çev. Y. Alogan). Everest Yayınları.
- Horkheimer, M. (2010). *Akıl Tutulması*. (Çev. O. Koçak). Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2013a). *Keşfedilmemiş benlik*. (Çev. B. İlhan-C. E. Sılay). Barış İlhan Yayınevi.
- Jung, C. G. (2013b). *Dört arketip*. (Çev. Z. A. Yılmaz). Metis Yayınları.
- Kaya, R. (2014). Post-Anarşizmin sırt Çantasındaki Deleuze. (Der. A. M. Aytac & M. Demirtaş), *Göçebe Düşünmek* içinde (256-237). Metis Yayınları.
- Kristeva, J. (2012). *Kadın dehası: Hannah Arendt*. (Çev. Z. M. Oğur). Pinhan Yayınları.
- Le Boetie, E. (2011). *Gönüllü kulluk üzerine bir söylev*. (Çev. M. A. Ağaoğulları). İmge Kitabevi Yayınları.
- Le Bon, G. (1999). *Kitleler psikolojisi*. (Çev. T. Sağlam). Timaş Yayınları.
- Marcuse, H. (2000). *Özgürlük üzerine bir deneme*. (Çev. S. Sosyal). Ayrıntı Yayınları.
- Orwell, G. (2006). *Bin dokuz yüz seksen dört*. (Çev. N. Akgören). Can Yayınları.
- Orwell, G. (2021). *Faşizmin kehanetleri*. (Çev. M. Memiş). Sel Yayınları.
- Reich, W. (2015). *Cinsel devrim*. (Çev. L. Uslu). Cem Yayınları.
- Reich, W. (2019). *Faşizmin kitle psikolojisi*. (Çev. Y. Pazarkaya). Cem Yayınevi.
- Reich, W. (2022). *Dinle küçük adam*. (Çev. Y. Pazarkaya). Cem Yayınevi.
- Roberts, D. (2021). *Totalitarizm*. (Çev. Y. Öner). Liberus Kitap.
- Schmid, W. (2020). *Aşk*. (Çev. T. Bora). İletişim Yayınları.
- Schmitt, C. (2016). *Siyasal ilahiyat*. (Çev. A. E. Zeybekoğlu). Dost Yayınları.
- Shayegan, D. (2002). *Yaralı bilinç: Geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni*. (Çev. H. Bayrı). Metis Yayınları.
- Sponville, A. C. (2019). *Cinsellik, aşk ve ölüm*. (Çev. Canan Özatalay). İletişim Yayınları.
- Steans, P. (2016). *Cinselliğin kısa tarihi*. (Çev. H. Dikmen). Dedalus Kitap.
- Tekelioğlu, O. (2003). *Foucault sosyolojisi*. Alfa-Aktüel Yayınları.
- Uçan, M. (2020). *Güzelliğin politikası*. İletişim Yayınları.
- Vincent, D. (2022). *Mahremiyetin kısa tarihi*. (Çev. O. Düz). Fol Yayınları.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar 1, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.07.2024
Kabul Tarihi : 17.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1516253>


DİVAN ŞİİRİNDE BAL MAZMUNU

Hatice COŞKUN¹

ÖZ


Binlerce yıldan beri lezzeti ve şifasıyla bilinen ve tüketilen bal, mağara resimlerinden Sümer kil tabletlerine, mitolojiden kutsal kitaplara farklı zaman ve zeminlerde kayda geçirilmiştir. Bu çalışmada balın şiirsel bir unsur olarak Türk İslam edebiyatının yüzlerce yıl içinde oluşan kültür hazinesinde nasıl kayda geçirildiği incelenmiştir. İslam'ın Kur'an ve hadis gibi temel kaynaklarının özel bir vurguyla değindiği bala zamanla dinî anlamlar yüklenmiş ve bu mânâ zenginliği İslamî kaynaklardan beslenen divan şiirine doğal olarak yansımıştır. Bal ve bala dair arı, petek, kovan, bal mumu gibi sözcüklerin benzetme amaçlı kullanıldığı şiir örneklerini ele alan çalışmalar sınırlı sayıda olsa da mevcuttur. Çalışmamızda ise özellikle İslam kaynakları ve tasavvufun bala yüklediği anlamlar mazmun yapısı üzerinden incelenmiştir. Bu yapı divan şiir dilinde özgünlük ve ifade gücünün ölçüsü hâline gelmiş temel bir unsurdur. Mazmun sanatının duygu, düşünce ve hayallerini mecaz veya mânâ özellikleriyle sağlanan çeşitli söz sanatları aracılığıyla, bazı ipuçları vererek dolaylı olarak anlatımıdır. Divan şairi balı şiirinin en temel unsurlarından olan mazmunla işleyerek çok katmanlı bir anlam ağı ve söz sanatlarıyla okurun muhayyilesine sunmuştur. Çalışmanın sınırlarını belirleyen divan şiirinin başlangıcı 13. yüzyıl sonları olmakla birlikte incelenen şiir metinleri arasında bu dönemin iki yüzyıl öncesine uzanan ve Türk İslam şiirinin ilk dönem eserlerinden örneklere de yer verilmiştir. Bu şekilde divan şiirinin altı yüzyılda sürekli gelişen, dönüşen ve zenginleşen mazmun hazinesi içinde bal mazmununa yüklenen anlamlardaki çeşitliliği ve derinliği anlamak amaçlanmıştır. Türkçe söz varlığının etkileşim hâlinde olduğu İslam kültür coğrafyasından aldığı Arapça *'asel*, *şehd*, *şeker*, *şerbet*, *şarâb*, *mâu'l-'asel* Farsça *engübîn*, *şîrîn* ve *kând* gibi alıntı sözcükler de bal ve tatlılık anlamlarını karşılayan sözcükler arasında yer almıştır. Divan şiiri mazmunlarında somut olarak görülen bu durum, Türk dilinin dönemin sanat ve edebiyat diline hâkim dinî ve tasavvufî kültürüyle etkileşiminin doğal sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Divan edebiyatı, Tasavvuf, Mitoloji, Mazmun, Bal.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, hcoskun@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-4253-4812>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.07.2024
Date Accepted : 17.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1516253>


HONEY MAŻMŪN IN DĪWĀN POETRY

Hatice COŞKUN¹

ABSTRACT

Known and consumed for thousands of years for its flavour and healing properties, honey has been recorded in different times and places, from cave paintings to Sumerian clay tablets, from mythology to holy books. This study examines how honey, as a poetic element, has been recorded in the cultural treasure of Turkish Islamic literature that has been formed over hundreds of years. Honey, which is mentioned with special emphasis in Islam's main sources such as the Qur'an and hadith, has been attributed to religious meanings over time, and this richness of meaning has naturally been reflected in dīwān poetry, which is nourished by Islamic sources. In the present study, the meanings attributed to honey by Islamic sources and Sufism are analyzed through the structure of mażmūn. By employing mażmūn, the dīwān poets evoke honey in the reader's imagination with a multi-layered web of meaning. While the beginning of dīwān poetry, which defines the boundaries of the study, dates back to the second half of the 13th century, the analyzed poetry samples also include the early works from the 11th and 12th centuries in Turkish Islamic literature. In this way, the purpose is to explore the diversity and depth of the meanings attributed to the mażmūn of honey within the mażmūn treasury of dīwān poetry. Due to Turkish lexical interactions with the Islamic cultural geography, loanwords such as Arabic 'asel, şehd, şeker, şerbet, şarāb, māu'- 'asel as well as Persian loanwords like *engübīn*, *şīrīn* and *kānd*, have also been included among the words conveying the meanings of honey and its sweetness. This phenomenon in the mażmūns of dīwān poetry emerges naturally as a result of the interaction of the Turkish language with the religious and mystical culture that prevails in the language of art and literature of the era.

Keywords: Dīwān literature, mysticism, mythology, metaphor (mażmūn), honey.

¹ Assistant Professor, Bingöl University, Faculty of Islamic Sciences, hcoskun@bingol.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0003-4253-4812>

1. GİRİŞ

Besin ve şifa kaynağı olan balın binlerce yıllık geçmişi mitolojiden kutsal kitaplara, mağara resimlerinden Sümer kil tabletlerine, farklı zaman ve zeminlerde kayda geçirilmiştir. Bu çalışmada yüzlerce yıl, binlerce beyitlik bir kültür hazinesinde şiirsel bir unsur olarak kayda geçen bala nasıl yer verildiği incelenmiştir. Bu amaçla balın divan şiirinde zengin benzetme, çağrışım ve anlam ağlarıyla işlenen mazmun özelliği ele alınmıştır. Divan şiirinde hâkim dil olan Türkçe, Fars ve Arap edebiyatı geleneğinden ve söz hazinesinden etkilenmekle birlikte özgün bir şiirsel yapıya sahip olmuştur. Bu şiirsel yapı, sanatlı söyleyişi yüzlerce yıl içerisinde geliştirerek kurallı bir çerçeveye oturtmuş olan belâgat ilmine dayanmış ve altı yüz yıllık köklü bir şiir geleneği oluşturmuştur (Saraç, 2018, s. 4; Saraç, 2014, ss. 17-38; Akiün, 1994, ss. 389, 390). Böylece Türkçe söz varlığının etkileşim hâlinde olduğu İslam kültür coğrafyasından aldığı Arapça *‘asel, şehd, şeker*, Farsça *engübîn, şîrîn* ve *kând* gibi alıntı sözcükler de bal ve tatlılık anlamlarını karşılayan sözcükler arasında yer almıştır.¹

Bal ve bala dair arı, petek, kovan, bal mumu gibi unsurların benzetme amaçlı kullanıldığı şiir örneklerini konu edinen çalışmalar sınırlı sayıda olsa da mevcuttur. Bu makalede ise özellikle İslam kaynakları ve tasavvufun bala yüklediği anlamların mazmun yoluyla divan şiirine nasıl yansıdığına odaklanılmıştır. Özgünlük ve ifade gücünün önemli bir ölçüsü olan mazmun, sanatçının duygu, düşünce ve hayallerini istiare gibi mecaza ya da telmih, hüsn-i ta‘lil ve tenasüp gibi mânâya dayanan çeşitli söz sanatlarıyla dolaylı biçimde anlatımındadır (Demirel, 2002, s. 125; Dilçin, 1997, ss. 405-466; Saraç, 2014, ss. 282-283).

Çalışmanın sınırlarını belirleyen divan şiirinin başlangıcı 13. yüzyıl sonları olmakla birlikte incelenen şiir metinleri arasında bu dönemin iki yüzyıl öncesine uzanan ve Türk İslam şiirinin ilk dönem eserlerinden örneklerle de yer verilmiştir. Bununla divan şiirinin altı yüzyılda sürekli gelişen, dönüşen ve zenginleşen mazmun hazinesi içinde bal mazmununa yüklenen anlamlardaki çeşitliliğin ve derinliğin öncesinde birlikte anlaşılması amaçlanmıştır. Örnek beyitler seçilirken birincil kaynaklar olan mesnevi ve divanlardan, ikincil kaynaklar olan alan çalışmalarından faydalanılmıştır.

2. TÜRK DİLİNDE VE KÜLTÜRÜNDE BAL

Türkçe bal sözcüğü, bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp kovanlarındaki petek gözlerine doldurdukları tatlı, koyu, sıvı maddeyi karşılar. Bugün bu sözcüğün diğer Türk lehçelerindeki karşılığına bakıldığında çoğunda (Azerice, Türkmençe, Nogayca, Kırgızca, Karakalpakça, Balkarca gibi) *bal* şekli yer alırken Teleütçede *pal*, Çuvaşçada ise *pıl* şekliyle karşılaşılır (Eren, 2024, e-kaynak).

Balın Türk dil tarihinde ilk yazılı kaydı *Divanü Lugati't-Türk*'te yer alır. Eserde *bal* sözcüğünün Arapça karşılığı *‘aseldir*. Kâşgarlı *bal* sözcüğünü Suvarlar, Kıpçaklar ve Oğuzların kullandığını, diğer Türk boylarının ise bala *arı yağı* dediğini kaydetmiştir. Bu boylardan biri de Çiğil Türkleridir. Kâşgarlı'nın kaydına göre bala Araplar *âri* demektedir. Türkler ise *arı* sözcüğünü balı üreten hayvan için kullanırlar (Kâşgarlı, 2013, s. 2/156, 1/87). Türkler arı ve arı ürünü olan bal ve mumunu çok eski dönemlerden beri tanıdıkları gibi aydınlatma aracı olarak kullandıkları mumu da bal mumundan üretmişlerdir (Acar, 2021, s. 613). *Divanü Lugati't-Türk*'te Bulgarca *awus* ‘mum, bal mumu’ anlamında geçer (Kâşgarlı, 2013, s. 1/59). Aynı sözcük Çuvaşçada *äväs* ‘bal mumu’ şeklinde kullanılır. Sözcüğün bazı Türk lehçelerindeki benzer şekilleri yer alır: Nogaycada *balavız, kavız*; Balkarcada *balawuz, kawuz*; Kazakçada *balauız* ve Tatarcada *balavız* gibi (Eren, 2024, e-kaynak).

Türk halklarının tarihleri boyunca etkileşim hâlinde oldukları halkların, dil ve kültürlerin izleri balın Türk lehçelerindeki alıntı karşılıklarında da görülür. Örneğin *engübîn* Farsçadan, *‘asel* ve *şehd* ise Arapçadan alınmıştır. Bununla birlikte ekseriyetle kullanılan *bal* sözcüğü, yaygın görüşe göre eski çağlarda Hint-Avrupa dillerinden alınmıştır. En yakın Hint-Avrupa karşılığı olarak Latince *mel* sözcüğü gösterilirken Sanskritçe (Eski Hintçe) karşılığı ise *mādhu*'dur. *Bal*'ın Hint-Avrupa kökenli olmadığını öne süren görüşlere göre Türk lehçelerinde ‘çamur’ anlamında kullanılan *balık* ve *balçık* sözcüğündeki *bal* kökü metaforik (aktarmalı) anlatımla yapışkan ve akışkan koyu kıvamlı bal besini için kullanılmış olabilir (Eren, 2024, e-kaynak). Eyüboğlu'na göre *bal* Moğolcadan alıntı bir sözcüktür ve Türk dillerindeki karşılığı ise *Divanü Lugati't-Türk*'teki şekliyle *arı yağı*'dır (1991, s. 66, 67). Ögel'e göre Türkler Orta Asya'da iken *arı yağı* sözcüğünü kullanırken Batı'ya doğru geldikçe artık *arı yağı*'nı terk etmeye ve *bal* sözcüğünü kullanmaya başlamış olabilirler (2022, s. 2/433).

Balın Eski Uygur Türkçesindeki karşılığı ise *mır/mir* veya *panıt*' tır. *Mir* sözcüğünün kökeninin Çince *mi*, *panıt* sözcüğünün ise kökeninin Sanskritçe *phanita* olduğu şeklinde çeşitli etimolojik yaklaşımlar vardır (Acar, 2021, s. 616; Clauson, 1972, s. 330).

¹ Makalenin genelinde eser isimleri dahil olmak üzere, örnek beyitlerde, Arapça ve Farsça asıllı kavramlarda uzun ünlü kullanımlar (^) işaretiyle gösterilmiştir. Divan, mazmun gibi alan kavramlarında yaygın kullanım esas alınıp uzun ünlü gösterilmemiştir. Türk İslam edebiyatının ilk dönem eserlerinden alınan örnek beyitler kaynak eserde olduğu gibi çeviri yazı işaretleriyle alıntılanmıştır. Çeviri yazı ayrıca İngilizce özet metninde geçen Arapça ve Farsça kökenli kavramlarda, değerlendirmelerde fonetik bir ayrımın gerektirdiği durumlarda ve ayetlerin Latin harfli yazımlarında kullanılmıştır.

Eski Uygurca tıp metinlerinde geçen geçen *panıt suvı*, bal suyu demektir. *Panıt* sözcüğü Toharcadan geçmiş olup Uygur Türkçesinde esasen *mir* sözcüğünün kullanıldığı söylenebilir. Eski Uygurca tıp metinlerinde balın soğan, öküz ödü ve pişmiş soğan gibi çeşitli maddelerle karıştırılarak ilaç yapımında kullanıldığı ve ishali durdurduğu anlatılmaktadır. Türk halk tıbbında da mikrop üremesini engellemede, yara tedavisinde ve bitkisel ilaçlarda tatlandırıcı olarak kullanılmaktadır (Orta, 2010, s. 141).

Bal, Selçuklu ve Osmanlı kültüründe hekimin elinde ilaç; aşçının elinde şerbet, tatlı veya tatlandırıcı olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Bal, hamurdan mamul sıcak tatlılardan soğuk tatlılara kadar Osmanlı saray mutfağı tatlılarının ana tatlandırıcısı konumundadır. Tatlı veya yemeğin ana malzemesi içinde yer almasa da pişirme şekline dair açıklamalarda bal mumuyla bile karşılaşılabılır. Sakız böreği tarifinde hamurun pişirileceği sac veya tepsiye yapışmaması için sürülen sarı bal mumu gibi (Kâmil, 2023, ss. 88, 96-111). Burada balın mutfaktan törenlere varan geniş ve zengin kullanım alanından ziyade içecek kültürüne yansıyan örneklerine yer verilmiştir. Böylece çalışmanın devamındaki içecek ve içki anlamındaki bal maddelerinin kültürel zeminini anlamak kolaylaşacaktır.

Divanü Lugati't-Türk'te Türklerin Kıpçak illerinde yetişen ve yaprağı fasulye yaprağına benzeyen *kumlak* adında sarmaşık gibi bir otu balla karıştırarak şarap yaptığı kaydı geçer (Kâşgarlı, 2013, s. 1/475). Yine Türk halklarının yaşadığı Hazar bölgesi ve çevresinde 10.-11. yüzyıllarda Bulgarlar ve Burdaslar *bal şarabı* üretmişlerdir. 14.-17. yüzyıllar arasında Kırım'da arıcılık faaliyetlerine dair anlatımlar arasında *şarap* ve *bal* sözcüklerinin bal likörü için kullanıldığı görülür. Memluk-Kıpçak Türkçesinde *bal şıra* sözcüğü şarap anlamında kullanılmıştır (Acar, 2021, s. 618). İslam coğrafyasında Araplar arasında ise hurma, üzüm ve tahılın yanı sıra bal da içkisi üretilen ürünler arasındadır (Bozkurt, 2000, s. 21/458).

Kutadgu Bilig'te geçen *cülebîn* Farsça *gül* ve *engübîn* sözcüklerinden oluşmuş ve Arapçalaşmış bir sözcük olup gül yaprağı ve baldan yapılan bir tür tatlıdır. Sözcüğün geçtiği beyitte *cülabla* (gül suyu) birlikte anılan *cülebîn* ikinci mısraya göre içki olarak yorumlanabilir:

Қуруғ  л  еміш  а   лengbin   lab

 zi kat u tut u bu barça Őerab (Yusuf Has Hacib, 2904)

[Kuru, yaş meyve veya g l balı, g l Şurubu, bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve korumalı.] (Acar, 2008, s. 537)

Balla yapılan yaygın Şerbet çeşitleri arasında *sekenceb n* (*sirkenceb n*, *sirkenc b n*) ve *m -ı 'asel/m 'u'-'asel* (bal Şerbeti) gelir. *Sekenceb n* Farsça *sirkengeb n/sirkengub n*in Arapçalaşmış Şeklidir. Bu içecek sirke ve bal karışımından yapılan ekŐi bir Őerbetir ve yaz günlerinin ferahlatıcı bir içeceği olarak pek meŐhurdur (Tokad , 2018, s. 6/545). Bal yerine Őekerle de yapılan tarifleri mevcuttur (K mil, 2023, s. 138). İbn-i Sina'nın *el-K n n fi't-Tıbb* adlı eserini tercüme eden Tokad  Mustafa Efendi, eserde sıklıkla geçen ve Arapça su anlamındaki *m * ve bal anlamındaki *'aselle* ifade edilen *m -ı 'aseli* (bal suyu) Şöyle tarif eder: "Bal ve bala iki katı su karıştırılarak hafif ateŐte piŐirilir, bu sırada yüzeydeki köpükler alınır, sıvı hacmin üçte biri kalıncaya kadar kaynatılır, geriye kalan *m -ı 'aseldir.*" (Tokad , 2018, s. 6/438).

Balın Türk k lt rindeki izleri atasözü ve deyimlerde yer yer soyut anlamlar yüklenerek kendini göstermiştir. Bu sözlü mirasın mecazlı kullanımlarını, incelenen Şiir örneklerindeki benzer kullanımlarla ortak bir kültür hafızasına dayanması bakımından hatırlamak gerekir:

"Ağzından bal damlamak (*akmak*)" ve "*bal dudak*" deyimleri, çok tatlı konuŐanı tasvirde kullanılır. "*Ağzına bir parmak bal çalmak*" deyimini, birini tatlı sözlerle, vaatlerle veya hediyeyle bir süre için memnun etmeyi anlatır. Bir kimsenin sözünü nezaketle kesmek için izin istemek "*Lafınızı/sözünüzü balla kestim/kesiyorum*" deyimleriyle dile dökülür.

"*Bal olan yerde sinek de olur (bulunur)*" atasözü güzel veya değerli Şeylerin çevresinde, ondan yararlanmak isteyen faydacı veya fırsatçıların varlığını anlatır. "*Asıl azmaz, bal kokmaz.*" atasözüyle de bir kişi veya nesnenin Őeklen ne kadar deđiŐirse deđiŐsin aslını yitirmeyeceği ve soyluluğunu koruyacağı anlatılır.²

3. MİTOLOJİDE VE İSLAMİ KAYNAKLARDA BAL

Mitolojide arının kutsal kabul edilmesi doğal olarak ürettiği balın da kutsallığının kaynağı olmuştur. Eski Mısır'da ve h len Afrika'da ölünün beraberinde mezara yerleştirilen maddeler arasında balın ayrı bir önemi vardır (Kandemir, 1991, s. 4/553). Kıymetli bir ilaç ve besin olan balı üreten arıyı Sümerler'in ve Mısırlılar'ın kutsal kabul ettiği, çizimlerinde arı tanrıçaya tapınma sahneleri bulunan Sümer-Akad tabletlerinde ve arı figürlü Mısır firavun damgalarında görülür. Yine Mısırlılar'ın inançlarına göre bal arıları tanrı *Ra*'nın gözyaŐlarından hayat

² Bal sözcüklü birçok  rneği olan atasözü ve deyime burada sınırlı sayıda yer verilebilmiŐtir. Diğer  rnekler için bkz. *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/> (01.04.2024).

bulmuştur. Su kamışı ve bal arısı, asırlarca Mısır devletinin sembol figürleri olarak kullanılmıştır. *Ebers Papirüsü*'ndeki (MÖ 1150) tıbbî bilgiler, balın Mısır'da aynı zamanda çok yaygın bir ilaç olduğunu göstermiştir. Milattan önce 1900-1250'li yıllara dayanan Sümer kil tabletlerindeki ilaç tariflerinin yaklaşık üçte birinde bal yer aldığı görülmüştür. Bal, yanık tedavisinde, ülserde ve göz hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır (Özcan, 2014, s. 64-65). Mısır'da uygulanan 900 ilaç içeriğinde 500 defa adı geçen bal, tedavilerde çoğunlukla süt ve şarapla birlikte kullanılmıştır. Bugün alternatif tıpta doğal yapısındaki hidrojen peroksit, yüksek şeker ve propolis, antibakteriyel içerikten dolayı yanık ve kesiklerde, bedenin içinde ve dışında bulunan yaraların tedavisinde kullanılan bal, antik çağ tıbbında da aynı amaçlarla kullanılmıştır (Şenoğlu Fenerci, 2021, s. 66).

Siyah arıların tanrıçası kabul edilen *Bhramari Devi* Hint mitolojisinde arının kutsallığını gösterir. Arılar Kelt mitolojisinde ise bu dünya ile öte dünya arasındaki elçilerdir (Özcan, 2014, s. 64-65). Balın kutsal bir besin olduğu ve bal tüketmenin insanı şeytandan koruduğu inancı, *Vedalar*'da yer aldığı için bugün de Hindistan'da yaygındır (Kandemir, 1991, s. 4/553).

Yunan mitolojisinde ise bal arılarının şairlerin ilham perileri olduğuna inanılır. Yeni doğan bebeklerin dudaklarına bundan dolayı bal sürülür ki bu bebekler büyüdüğünde iyi bir şair ya da iyi bir hatip olsun (Taşdemir, 2018, s. 707). Hindistan'da da yine yeni doğmuş çocukların ağzına bal çalma âdeti vardır. Hıristiyanlarda vaftiz edilen bebeğin ağzına süt ve bal koyulurken, Doğu Afrika âdetleri arasında üç dört yaşını tamamlayan çocuklara bal ve sudan oluşan yedi günlük bir diyet uygulandığı görülür (Kandemir, 1991, s. 4/553).

İslam'dan önce kutsal kitaplarda balın konu edinildiği bağlamlar ise şöyledir: “*Kitab-ı Mukaddes*'te balın nasıl yapıldığına ve şifalı yönüne işaret edilmemekte, buna karşılık Rabb'e arz edilecek ekmek takdimesinde bal bulunmayacağı (Levililer, 2/11)³, arz-ı mev'üddan bahsedilirken oranın süt ve bal akan diyar olduğu (Çölde Sayım, 14/8⁴; Yasa'nın Tekrarı 6/3⁵, Levililer, 20/24⁶), Hz. Yahya'nın çekirge ve yaban balı yediği (Matta, 3/4⁷; Markos, 1/6⁸), Rabb'in hükümlerinin baldan tatlı olduğu belirtilmekte (Mezmurlar, 19/10⁹); hediye olarak sunulan yiyecekler arasında balın da adı zikredilmektedir (Tekvîn, 43/11¹⁰).” (Kandemir, 1991, s. 4/552).

Kur'an-ı Kerim'de bal, Arapça karşılığı olan 'asel' sözcüğüyle Muhammed suresinin 15. ayetinde cennet nehirlerinin tasvirinde geçer: “Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmuş bal ırmakları bulunan bir bahçedir.” (*Kur'an Yolu Tefsiri*, 2024, s. 5/51-52, e-kaynak).

Bal arısının Arapça karşılığı olan *nahl* ismiyle anılan Nahl suresinin 68. ve 69. ayetlerinin mealleri ise şöyledir: “Ve Rabbin bal arısına şöyle vahyetti (ilham etti): “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin.”; “Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!” Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır.” (*Kur'an Yolu Tefsiri*, 2024, s. 3/416-418, e-kaynak).

Ayetteki “arıya vahyetme” ifadesi ilham etme, kalbine düşürme ve Allah'tan başka kimsenin vâkıf olamayacağı, ancak O'nun bildiği bir şekilde ona öğretmesi şeklinde tefsir edilmiştir. Zira arının peteklerini ince bir işçilikle oluşturması ve bal gibi en güzel bir sonucu doğuracak şekilde hareket etmesi, Allah'ın akıl sahiplerine akıllarını lütfettiği gibi, arıya da bu işleri başarmasının bilgi ve zekâsını bahşettiğinin açık delilleridir (Zemahşerî, 2020, s. 3/994). Elmalılı buradaki vahyin, peygambere gelen vahiy gibi olmadığını ve arının fitratına has zarurî bir ameliyeyi anlattığını belirtir (Yazır, 2022, s. 3/850).

Ayetteki şerbet/içecek ifadesi bal anlamıyla tefsir edilmiştir, çünkü bal aynı zamanda içilen bir şeydir. “İnsanlara şifa olan” ifadesinin tefsirinde içinde bal olmayan ilaç sayısının çok az olduğu belirtilirken bununla her hastalığa da şifa olduğunun kastedilmediği hatırlatılır. Nitekim bu durum her ilaç için geçerlidir. Zemahşerî bu noktada İbn

³ Levililer, 2/11: “Rabb'e sunacağımız tahıl sunularının hiçbirine maya katılmamalı. Çünkü Rab için yakılan sunu içinde hiçbir zaman maya ya da bal yakılmamalı.” (Bu buyruk, balın mayalanan bir madde olması ve Kenanlılar'ın putperest tapınmalarında kullanılmasından ötürü verilmiş olabilir.) <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Levililer+2> (13.04.2024).

⁴ Çölde Sayım, 14/8: “Eğer Rab bizden hoşnut kalırsa, süt ve bal akan o ülkeye bizi götürecektir ve orayı bize verecektir.” <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Say%2014> (13.04.2024).

⁵ Yasa'nın Tekrarı 6/3: “Kulak ver, ey İsrail! Söz dinleyin ki, üzerinize iyilik gelsin, atalarımızın Tanrısı Rabb'in size verdiği söz uyarınca süt ve bal akan ülkede bol bol çoğalalım.” <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yasa%E2%80%99n%C4%B1n+Tekrar%C4%B1+6> (13.04.2024).

⁶ Levililer, 20/24: “Oysa, siz onların topraklarını sahipleneceksiniz. Bal ve süt akan bu ülkeyi size mülk olarak vereceğim, dedim. Sizi öteki uluslardan ayrı tutan Tanrınız Rab benim.” <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Levililer+20> (13.04.2024).

⁷ Matta, 3/4: “Yahya'nın deve tüyünden giysisi, belinde deri kuşağı vardı. Yediği, çekirge ve yaban balıydı.” <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Matta+3> (13.04.2024).

⁸ Markos, 1/6: “Yahya'nın deve tüyünden giysisi, belinde deri kuşağı vardı. Çekirge ve yaban balı yerdi.” <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Markos+1>, (13.04.2024).

⁹ Mezmurlar, 19/10: “...Onlar baldan, süzme petek baldan tatlıdır.” <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Mezmurlar+19> (13.04.2024).

¹⁰ Tekvîn, 43/11: “Bunun üzerine İsrail, ‘Öyleyse gidin’ dedi, ‘Yalnız, torbalarınıza bu ülkenin en iyi ürünlerinden biraz pelesenk, biraz bal, kitle, laden, fıstık, badem koyun, Mısır'ın yöneticisine armağan olarak götürün.’” <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Tekvin+43> (13.04.2024).

Mes'ûd'dan rivayet edilen şu hadise yer vermiştir: “Bal her hastalığa devadır. Kur'an ise kalplerdekilere şifadır. Aman bu iki şifadan, Kur'an ve baldan ayrılmayın.” (Zemahşeri, 2020, s. 3/996, 998).

Hız Muhammed'in bala ve bal arısına dair şu hadisleri İslam'da bala yüklenen anlamlar bakımından belirleyicidir: “Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin bal arısına benzer; güzel şeyler yer, güzel şeyler üretir, (güzel yerlere) konar, (konduğu yeri de) kırmaz ve bozamaz.” Hadis-i şerife göre müminin bal arısına benzetilmesi, ikisinin de yediklerinin ve ürettiklerinin temizliğinden kaynaklanır. Bal arısı ağaçların ve bitkilerin en güzel çiçeklerinden beslendiği gibi, mümin de temiz ve helal nimetlerden beslenir ve bunu yaparken de arı gibi beslendiği kaynağı bozamaz ve ona hiçbir şekilde zarar vermez (Özafşar vd., 2014, s. 1/617). Allah Resulü balın önemli bir şifa kaynağı oluşuna dair “Şifa üç şeydedir: Bal şerbeti, kan alma aletinin vuruşu ve ateş ile dağlama. Fakat ümmetime ateş ile dağlamayı yasaklıyorum.” şeklinde buyurmuştur. Hazreti Peygamber bal ve çörek otunu, faydalarından bahsettiği bitki ve yiyeceklerin başında zikretmiştir (Özafşar vd., 2014, s. 7/ 337).

Divan şiirine gerek dinî içerikli gerek din dışı çeşitli nazım türlerinde ilham kaynağı olan İslam tasavvufunda balın taşıdığı anlamlara yine Kur'an-ı Kerim ve Hız Muhammed'in bal ve bal arısına yüklediği anlamların ışık tuttuğu görülür. İbnu'l Arabî balı arı üzerinden vahye bağlar. Bu konuda Nahl suresinin 68. ve 69. ayetlerinden etkilenmiştir. Böylece arının ürettiği bal, ona göre vahyin simgesidir. İbnu'l Arabî, Muhammed suresinin 15. ayetinde tasvir edilen cennetin bal nehrini de vahiy ilmi olarak yorumlamıştır (el-Hakîm, 2017, s. 80, 81).

Bal tasavvufta marifete işaret etmesi bakımından da yorumlanırken marifet ilminin semeresi olarak görülür. Öyle ki atılacak veya ayrıştırılacak hiçbir nesnesi olmayan bir semeredir bu. Hakikate işaret etmesi de balın şifa kaynağı olması bakımındandır. Zira bal nasıl zahirdeki dermlere derman ise hakikat de bîtındaki hastalıklara şifadır. Tasavvuf ehlinin rüyada bal görmesi, hakikate işaret ettiğine yorulurken bal arısı görmesi ise ilâhî havâtıra işaret eder (Şimşek, 2017, s. 42). *Havâtır*, Arapça *el-hâtır* sözcüğünün çoğuludur ve tasavvufta kulun kastı ve dahli olmaksızın kalbine doğan mânâ, feyiz veya ilham anlamındadır. *Havâtır* dört çeşittir: 1. İlâhî (Rabbânî) havâtır; hâtırların en üstünüdür ve asla hata barındırmaz. 2. Melekî hâtır insanı mendûba veya farza yönlendirir. 3. Nefsânî hâtır, nefsanî hazlar barındırır ve “hâcis” ismiyle de isimlendirilir. 4. Şeytânî hâtır ise Hakk'a karşı gelmeye yönlendirir (Seyyid Şerif Cürçâni, 2021, s. 63).¹¹

Tasavvuf edebiyatında güzelin, sevgilinin veya memduhun yüzü Allah'ın nurunun tecelli ettiği yeri temsil eder. Yüzün uzuvları tasvir edilirken artık övülmesi kural hâline gelmiş olan dudağın (*leb*) ve ağzın (*dehan*) tasvirinde bal ve balın tatlılığı en sık kullanılan benzetmeler arasında yer alır. *Leb*, kelâmı veya rahmânî nefesi anlatır. Al renginden dolayı kızıl *la'l* taşına benzetilen dudağın *leb-i la'l* (al dudak) şeklindeki kullanımı sevgilinin sözü veya sözündeki mesajı anlattığı gibi bâtnî feyizler ve ruhânî lezzetler anlamında da kullanılır. Tatlı dudak veya şeker anlamındaki *leb-i şeker/şekerin* ile melek aracılığıyla peygamberlere, kalp tasfiyesi ile de velilere inen söz kastedilir. Tatlı dudak anlamındaki *leb-i şîrin* ile idrak ve hissedilir olması şartına bağlı aracısız inen söz kastedilir. Bu ayrıca sevgilinin sözü, sevgilinin kendisi ya da bâtnî feyiz ve ruhânî lezzetlere de işaret eder (Şimşek, 2017, s. 212, 213; Uludağ, 2016, s. 228). *La'l-ı şirin* tatlı *la'l* demektir ama dudak anlamında kullanılır. *Zebân-ı şirin* tatlı dil demektir ve Allah'ın emri anlamında kullanılır. *Zebân-ı telh* acı dil demektir ve Allah'ın nehyi anlamında kullanılır. *Dehan* ise ağız demektir ve takdis yoluyla olan mütetekillimlik sıfatı anlamında kullanılır (Levend, 1984, s. 469; Onay, 1993, s. 274).

Divan şiirinde dudağı ve ağzı anlatan mazmunlar arasında *bâde*, *mey*, *şarâb* ve *kând* gibi sarhoşluk veren içecekler de gelir. Bunlardan *kând*, şeker kamışının özünden üretilen şeker anlamında ya da şeker kamışından üretilen *kandid* isimli şeker kamışı şarabını çağrıştıracak şekilde de kullanılır (Pala, 1995, s. 68, 311). Tasavvuf edebiyatında *bâde*, *mey* ve *şarâb* aşkı, mahabbeti, şevki ve vecdi temsil eder. Bu içkiler gibi aşk da insanı sarhoş ederek aklını, mantığını ve şuurunu kullanmasına engel olduğundan âşıkla sarhoşun dış görünüşleri birçok bakımdan birbirine benzetilir. Aşk ehlinin kadehindeki şarabın keramet olarak bala dönüşmesi şu mısradan ifadesini bulmuştur (Uludağ, 2016, s. 63, 247, 327):

Bir bakışta bâdeyi bâl eyledi Bâlî Baba (Azamat, 1992, s. 5/20)

Bir sonraki bölümde de görüleceği gibi divan şiirinde mazmunlara eşlik eden zenginleştirici birçok unsur anlam ve çağrışım ağlarıyla şairin yaşadığı sosyal ortamın kültürel yapısını yansıtır. Örneğin ilâhî aşkı anlatırken bir arada kullanılan *bâde* ve *bal* mazmununda günlük hayatta şarabın balla birlikte tüketilmesi de hatıra gelebilir. Eskiden üzüm şarabı gerek yapım tekniğinden gerek çabuk bozulabildiğinden tadındaki acılığın bal ya da şeker katarak telafi edildiği, 16. yüzyılda şarabın tüketim kültürüne dair kayıtlar arasında yer alır (Bahadır, 2012, s. 402). Bir önceki bölümde değinildiği üzere üzüm şarabının yanı sıra bizzat baldan yapılan içkiler hem Türk kültüründe hem Arap kültüründe var olmuştur. Tasavvuf edebiyatında vahiy ve marifet ilmini temsil eden balın, ilâhî aşkı ve şevki anlatan *şarâb*la bir arada kullanılması (*bal şarâbı*) şaire çok zengin bir mânâ ve çağrışım ağı kurma imkânı sağlamıştır. İlgili örnek beyitlere aşağıdaki bölümde yer verilmiştir.

¹¹ *Havâtır* kavramının kapsamı ve tanımlarına dair ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Erginli vd., 2006, s. 324-334.

4. DİVAN ŞİİRİNDE BAL MAZMUNU

Divan şiirinde ahengi sağlayan temel unsurlar arasında ses uyumu ve vezin gelirken en estetik mânâ sanatlarıyla canlandırılan muhayyilenin kapılarını açmak ise mazmunların görevi olmuştur. Mazmunların önemli bir anahtarı olduğu bu şiirsel dilin anlaşılabilmesi için kendisine şekil veren şiir kültürünü ve beslendiği kaynakları yeterince anlamak gerekir (Akün, 1994, s. 9/423). Aksan, mazmunun divan şiirine kalıp hâlinde yerleşip yani klişeleşip sık sık kullanılan istiarelerle (deyim aktarmalarıyla) oluştuğunu belirtmiştir (2021, s. 131). Örneğin güzelin ağzını veya dudağını anlatırken kullanılan *gül*, *gonca*, *şarâb*, *la'l* ve *âb-ı hayât* sözcükleri mecaz anlamları üzerinden kalıplaşmıştır ve mazmuna dönüşmüştür. Böylece *la'l* veya *gonca* sözcükleri kullanıldığında artık ağız veya dudak ayrıca zikredilmemekte ama ağzın veya dudağın kastedildiği anlaşılmaktadır (Pala, 1995, s. 359). Dilçin istiarenin divan edebiyatındaki klişeleşmiş mecazların çoğunda bulunan bir söz sanatı olduğunu belirtmiştir (1997, s. 405, 412). Bu kalıplaşmış mecazların oluşturduğu mazmunlarla okura veya dinleyiciye beytin arkasına gizlenmiş anlamları hissettirmek, fark ettirmek ve bir keşif zevki tattırmak amaçlanır. Bu amaçla kullanılan edebi sanatların en başında benzetme (teşbih) ve istiare gelir (Akün, 1994, s. 9/423). Bu söz sanatlarına çalışmanın devamında yer verilen örnek beyitlerde yer geldikçe değinilecektir.

Divan şiirinde mazmun tanımında yer alan kalıplaşma, klişeleşme ifadesi bir dönüşüm anlamını içinde barındırır. Bir sözcüğün mecaz kullanımla başka anlamlar ifade eder duruma gelmesi, mazmun olarak kullanılan sözcüğün zamanla dönüşen yapısını gösterir. Böyle bir dönüşümün örneğini güzel, sevgili veya memduhun dudağı veya ağzını tasvir için kullanılan isim ve sıfatlarda görmek mümkündür. Ayan, divan edebiyatının kuruluş yüzyılı olan 14. yüzyılda Nesîmî'nin, mazmunları samimi bir inanç ve lirik bir ifadeyle divan şiirinin temel yapısına oturtan ve klişeleştiren kişi olduğunu belirtir. Nesîmî'den önce bu mazmunları Türk edebiyatında sistemli bir şekilde ustaca ve ruh katarak kullanan olmadığına işaret eden Ayan bu dönemlerde İran edebiyatında ise ilgili mazmunların artık oturduğunu ve yerleştiğini ifade eder (Nesîmî, 2014, s. 23, 39). Divan şiirine Fars şiir kültürünün etkisi dudak, dil ve ağız tarif eden mazmunların çoğunun Farsça oluşunda görülür: *Leb* (dudak), *leb-i şîrîn* (tatlı dudak), *leb-i la'l* (al dudak), *gonca-leb* (gonca dudaklı), *gonca-dehan* (gonca ağızlı), *zebân-ı şîrîn* (tatlı dil) gibi. Güzelin, sevgilinin veya memduhun tasvirinde kullanılan bu mazmunlarda tatlılık vasfıyla birlikte bal ve balın özellikleriyle ilgili birçok sözcük dudak, ağız ve dili anlatan mazmunlarla beraber şiire yerleşmiştir.

Aşağıda bal mazmunundaki anlam çeşitliliğinin zaman içindeki seyrini örnekleme amacıyla divan şiirinin iki yüzyıl öncesinden örneklere de yer verilmiştir. Yukarıda değinildiği gibi bunun sebebi 14. yüzyıl ve sonrasındaki kullanımlarda artan anlam ve çağrışımları anlama çabasıdır. Bununla birlikte makalenin asıl amacı bal mazmununun divan şiirindeki anlamlarına ışık tutmaktır. *Divanü Lugatı 't-Türk'*'te geçen şiir metinlerinden biri bal ile ilgilidir. Kâşgarlı'nın burada bal sözcüğünü dünya lezzetleriyle yorumlaması bal sözcüğünün mazmun işleviyle en eski yazılı kaydını oluşturmuştur:

Bardı sanğa yek otru tutup bal
Barçın kedhiben talu yuwga bolup kal
[Şeytan sana karşı çıktı, sana bal sundu -bununla dünya lezzetini murat ediyor- ipek elbise giydirdi, sen ona kıvandın. Onun hilesini bilmedin, artık sen delilikle yaşa.]¹² (Kâşgarlı, 2013, s. 2/156).

Atebetü 'l-Hakâyık''ta ise bal mazmunu Arapça karşılığı '*asel* ve *şehd* ile doğru sözü anlatmak için kullanılmıştır. Bazen aynı beyitte bazen de beytin öncesinde veya sonrasındaki beyitte balın şifalı oluşu, lezzet vermesi gibi benzetme yönleri zikredilmiş, istiare yollu yine bal mazmunu işlenmiştir. Doğru söz aşağıdaki beyitte bala benzetilirken zıtlık ilişkisi içinde sunulan yalan söz ise soğana (soğan tadına) benzetilmiştir. Hemen ardından gelen beyitte yalan söz hastalığa benzetilirken doğru söz yine zıtlık ilişkisiyle şifaya benzetilmiştir:

Köni söz 'asel teg bu yalğan basal
Basal yip açıtma ağız yi 'asel
[Doğru söz asel (bal) gibi, bu yalan basal (soğan). Basal yiyip ağız acıtma, bal ye.] (Edîb Ahmed Yüknêkî, 2019, s. 165)
Ya yalğan söz ig teg köni söz şifâ'
Bu bir söz ozaķı urulmuş meşel
[Yalan söz hastalık gibi, doğru söz şifa. Bu bir eski sözdür, darb olunmuş meseldir.] (Edîb Ahmed Yüknêkî, 2019, s. 79, 166)

¹² Makalede örnek metinlerin dil içi çevirileri köşeli ayraç [] içinde gösterilmiştir. Bu çeviriler örnek metinle birlikte alıntılandığında kaynak bilgisine hemen köşeli ayraçtan sonra yer verilmiştir. Dil içi çevirinin yazar tarafından eklendiği durumlarda kaynak bilgisi örnek metne eklenmiştir.

Aşağıdaki beyitte ilk mısra da dünyanın güzellikler sunması tebessüme veya gülün açılmasına benzetilirken zorlu tarafı ise üzüntü, dert veya öfkeyi çağrıştıran kaş çatmaya benzetilmiştir. İkinci mısra da ise dünya lezzetleri istiare yoluyla bala (şehde) benzetilirken dünya zorlukları da zehre benzetilerek yine bir zıtlık ilişkisi oluşturulmuştur:

Acun kül cırrar baz alın kaş çıtar
Bir elgin tutup şehd biri zehr katar
[Dünyâ tebessüm eder (yâhûd gül açar) sonra alın kaş çatar. Bir eli ile bal tutup biri (de) zehir katar.]
(Edîb Ahmed Yüknekî, 2019, s. 170)

Yine aşağıdaki iki beytin ilkinde ‘asel ve zehir zıtlığı ile dünya nimetleri ve zorluklarının bir arada oluşu bal ve zehre benzetilerek anlatılırken ikincisinde bal ve bal arısının birlikteliğindeki tabiiilik ifade edilir. Bu tabiiilike arının balını tattıracağı gibi zehrini de tattırması dünyanın zahmet ve mihnetinin bir arada oluşunu anlatır:

‘Asel tatrup ilkin tamağ tatır tib
Kedinki kadehka sunup zehr katar
[Bal (asel) tattırıp ilkin damağı tatlılar. Sonra sunduğu kadehe zehir katar.] (Edîb Ahmed Yüknekî, 2019, s. 171)
‘Asel kayda bütse bile arısı
Arı zehri tatar ‘aseltin öze
[Bal nerede ise arısı da beraberdir. Arı baldan başka zehir [de] tattırır.] (Edîb Ahmed Yüknekî, 2019, s. 199)

Aşağıdaki beyitlerde ise şair, eserini okuyanın yazılanlardan alacağı hazzı baldan (aselden) tadılan lezzete benzetir. Böylece bal mazmununu, dünya hayatının sefa ve cefa zıtlığından daha farklı bir zemine oturtur. Aynı şekilde bir sonraki beyitte de benzer bir anlam ağı kurulmuştur. Şiirin konusu Hz. Muhammed’in övgüsü olunca şairin aldığı manevi lezzet ve zevk, bala bulanana dilin bal tadını almasına benzetilmiştir:

Bititim kitâbı mevâiz mesel
Okusa tatır til yemiş tek ‘asel
[Kitâbı mevâiz (ve) mesel (ile) yazdım. Okunursa dil bal yemiş gibi tatlılanır.] (Edîb Ahmed Yüknekî, 2019, s. 202)
Anîñ medhi birle tatır bu tilim
Anîñ medhi bolsa şeker şehdi aña
[Onun (Hz. Muhammed’in) övgüsü ile bu dilim tatlılanır. Onun övgüsü olursa ona (dile) şeker balıdır.]
(Edîb Ahmed Yüknekî, 2019, s. 71)

Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde de yukarıdaki son iki örneğe benzer anlatımlar bulunur. Edîb Ahmed son örnekte Hz. Muhammed’in övgüsünü bal tatmaya benzetirken Ahmed Yesevî aşağıdaki ilk örnekte Allah’ı zikretmenin gönle verdiği manevi lezzeti, hüsn-i ta’lil yoluyla zâkirin dilinde tattığı bal tadının sebebi olarak sunar:

İzim yâdı uluğ yâddur aytur bolsam
‘Asel yanglığ süçük bolur tilim mening
Özüm fakîr kıldım mukır boldum hakîr
Kanat kakar uçar kuş dik könglüm mening (Ahmed-i Yesevî, 1983, s. 138)
[Azîm zikri yüce zikirdir söyler olsam benim dilim bal gibi tatlı olur.
Kendim fakir, ikrar ettim, hakir oldum; benim gönlüm kanat çırpıp kuş gibi uçar.]

Ahmed Yesevî aşağıdaki ikinci örnekte şaire döktüğü hikmetlerini şeker ve bala benzetip paha biçilmez olduğunu ifade etmiştir. Son örnekte seher vakti Allah’ın Hû adıyla anılmasının verdiği lezzetin baldan tatlı olduğunu söylemiştir:

Mini hikmetlerim kand u ‘aseldür
Heme sözler içinde bî-bedeldür (Ahmed-i Yesevî, 1983, s. 282)
[Benim hikmetlerim şeker ve baldır; bütün sözler içinde paha biçilmezdir.]
Ne hoş tatlık Hû yâdı seher vakti bolğanda
Baldın süçük Hû atı seher vakti bolğanda (Ahmed-i Yesevî, 1983, s. 304)
[Hû zikri seher vakti olurken ne hoş tatlıdır; Hû adı seher vakti olurken baldan tatlıdır.]

13.-14. yüzyıl Kıpçak Türkçesinin en önemli yazılı kaynaklarından biri olan *Codex Cumanicus*’ta iki cümlede bal sözcüğü geçer. Bu cümlelerdeki Hristiyanlığa ait dinî anlatımlarda bal benzetme unsuru olarak geçer. Aşağıda yer

alan birinci cümlede Tanrı sözünün tadılınca yani idrak edilince tecrübe edilen lezzetinin baldan tatlı olduğu anlatılmıştır. Bir sonraki cümlede ise Tanrı sözü bal gibi tatlı dudaklardan dökülmüş olmasıyla anılmış ve bal soyut bir anlam yüklenerek ruhu besleyen manevi bir azağa benzetilmiştir:

Ave sende kim yaşındı baldan tatlı Tèñri sözi, anı bizge sèn tatırgıl, yüz yarkınında yaşırgıl!
[Selam sende ki gizlendi baldan tatlı Tanrı sözü, onu bize sen tattır, yüz nurunda gizle!] (Acar, 2021, s. 617)

Ave kimniñ totakları bal şekerdent[i]r köp tatlı, anlardan bizge tögüldi tın azılı, Tèñri sözi.
[Selam, kimin dudakları bal şekerdentir çok tatlı, onlardan bize döküldü manevi azık, Tanrı sözü.] (Acar, 2021, s. 617)

Yunus Emre'nin şiirlerinde bal mazmunuyla işlenen dinî içeriğin tasavvufî karakteri kendini somut bir şekilde gösterir. Aşağıdaki beyitte şair şeriatı mumlu bala benzetirken tarikatı tortusuz yağa benzetmiştir. Söz konusu dönemde şer'î ve tasavvufî yaklaşımlar arasındaki ayrışma ve tartışmalar yerine aynı gaye için yani Allah için bir arada olmanın güzelliği, balla yağın birbirine katılmasıyla hasıl olacak lezzete benzetilmiştir:

Mumlu baldur şer'at tortusuz yağdur tarikat
Dost için balı yağa pes niçün katmayalar (Yunus Emre, 57/5, 2008, s. 82)

Yunus Emre, aşağıdaki beytinde İnsan suresi 21. ayetinin *şerāben tahūrā* (ter temiz bir içecek) kısmını iktibas ederek yüce makamlar geçip ilāhî aşkı tadanları bu içecekten içenlere benzetmiştir. Ayet "*ve sekāhum Rabbuhum şerāban tahūrā* (...Rableri onlara tertemiz bir içecek verir.) ifadeleriyle başlar. Bu iktibas, çalışmanın ilerleyen kısmında yer verileceği gibi mutasavvif şairlerden Nesimî'nin de sıkça kullandığı bir iktibastır. Yunus Emre, aşağıdaki beyitte dünya nimetlerini ve lezzetlerini istiare yoluyla dünya ballarına benzetmiş ve manevi lezzetleri yine istiare yoluyla Allah'ın sunduğu temiz içeceğe benzetip bunu tadanların dünya nimetlerine artık rağbet göstermeyeceğini ifade etmiştir:

Tübâ dalından uçanlar yüce makâmlar geçenler
Şarāben tahūr içenler banmaz dünya ballarına (Yunus Emre, 345/7, 2008, s. 363)

Yunus Emre'nin, mürşidinin sohbet ve sözlerindeki lezzeti anlattığı aşağıdaki ilk beyitte, hareket eden dudağından ve dilinden dökülen kelamın bala benzeyen ağızdan çıktığı için yüz bin şekerden daha tatlı olduğunu anlatır. İkinci beyitte ise dile hoşça dökülen kelamı ballar balına benzetmiş ve artık hakiki lezzete mazhar olduğu için dünya balı ve kovan gibi maddi lezzetler yağma olsa onun için gam değildir:

Şol bal ağızdan kelecî yüz bin şekerden tatlıdur
Söyler olursa bu dilin deprenür olsa tudak (Yunus Emre, 132/2, 2008, s. 148)

Yünus ne hoş dimişsin bal u şeker yimişsin
Ballar balını buldum kovanım yağmâ olsun (Yunus Emre, 271/8, 2008, s. 291)

Yunus Emre ahlaki unsurları konu edindiği şiirlerinde söz söyleme adabına dair mısralarında balı benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Aşağıda ilk mısradaki kelecî (sözün), doğru kullanmayı bilen kişinin yüzünü ak etmesi, sözün öncelikle söz sahibinin itibarına ve muhatabı karşısındaki konumuna olumlu etkisini dile getirir. Ardından sözün hamlıktan kurtarılması da söz sahibinin işi üzerindeki olumlu etkisini anlatır. Şair son iki mısradaki ise sözün muhatabı üzerindeki etkisini anlatır. *Zehir*, *ağu* veya *telhîn* (acılığın) *bal*, *şeker* ve *tatlılık* ile tezat ilişkisi içinde yer alması, çalışmanın devamındaki örneklerde görüleceği gibi divan şiirinde yaygın bir kullanımdır. Yukarıda *Atebetü'l-Hakâyık* örneklerinde de benzer anlatımlar görülür. Dünya hayatı ızdırapları ve acıyı tattırması ya da zehir etkisiyle ölümü getirmesi bakımından istiare yoluyla *ağulu* yani zehirli aşı benzetilir. Diğer taraftan bu durumu lezzeti, şifayı ve hayatı çağrıştıran yağ ve bala çevirebilen sözün etkisi anlatılır:

Kelecî bilen kişünün yüzünü ağ ide bir söz
Sözi bişürüp diyenün işini sağ ide bir söz
Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı
Söz ola ağulu aş balıla yağ ide bir söz (Yunus Emre, 102/1-5, 2008, s. 121)

Söz yukarıdaki etkisini oluşturduğu şiirin estetiğine de yansıtır. Divan şiirinde *şerbet*, *şeker*, *şekeristan*, *şehd*, *ney-şeker*, *âb*, *'ayn-ı kevser*, *çeşme-i hayvân*, *menbâ-i âb-ı hayât*, *bahr*, *la'l*, *cevher*, *dür* ve *gül* mazmunlarıyla dudak veya ağzın tasvir edildiği şiirin bizzat kendisi güzelliği, inceliği, nazikliği ve tatlılığı bakımından dolaylı olarak övülmüş olur. Bu övgüde başka bir amaç da sözün kıymetine ve dinleyende bıraktığı estetik lezzete işaret etmektir. Sözlerinin tatlı olmasını isteyen şair, sevgilinin güzelliklerinden, özellikle de dudaklarından bahseder (Çavuş, 2019, s. 155).

Bâki aşağıdaki beytinde sevgilinin dudağını övgüsünden dolayı şiirinin lezzetinin saf bal tadında olduğunu belirtir. Şair bunu da tatlı sözlerinin o denli şanlı olmasına sebep göstererek hüsn-i ta'lil yapar. Fuzûlî de *Leyla ve Mecnûn* mesnevisinde Leyla'yı tarif ederken bakışlarını doğana, gözlerini ceylana benzetirken davranışlarının tatlı olduğunu söyler ve sözlerini de bala benzetir:

Bâki sözünü vâsıf-ı lebûn şehd-i nâb ider
Şîrîn kelâmı anun için böyle şânludur (Bâki, 102/6)
[Onun dudağını övmek Bâki'nin sözünü saf bal eder, bundan dolayı tatlı sözleri böyle şanlıdır.]

Şehbâz bahışlı âhu gözlü
Şîrîn hareketlü şehd sözlü (Fuzûlî, 274)
[Doğan bakışlı ve ceylan gözlü, tatlı davranışlı ve bal sözlü.]

Nesîmî aşağıdaki beyitte ilk mısradaki sevgilinin dudağında cennetin dört ırmağını tattığını söylerken bunların üçüne, *şerâb* (içecek, su), *hamr* (şarap) ve *bal ırmaklarına* ismen değinmekte *şeker* ve *şehd* (bal) ile de tatlılıklarını anlatmaktadır. Böylece Muhammed suresinin 15. ayetinde cenneti "...İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir." şeklinde tasvir eden ilâhî anlatım lafzen değil de mânâ bakımından iktibas edilmiştir (*Kur'an Yolu Tefsiri*, 2024, s. 5/51-52, e-kaynak). Sevgilinin dudağından dökülen sözlerin verdiği manevi tat istiare yoluyla bu mukaddes nehirlerden akan lezzetlere benzetilmiştir. Yukarıda değinilen bal nehrine tasavvufun yüklediği anlamı burada hatırlamak gerekir. İbnu'l-Arabî bal nehrini vahiy ilmi olarak yorumlar, çünkü bal Nahl suresinde vahyin muhatabı olan bal arısından dolayı vahyi yani ilâhî kelamı temsil eder:

Sormuşum la'linde çün cennât dört ırmağını
Şekker ü şehd ü şerâb u hamr u balı bendedir (Nesîmî, 50/7)
[Dudağında cennetin dört ırmağını soğurmuşum; şeker, şehd, içecek, şarap ve bal bendedir.]

Nesîmî'nin aşağıdaki beytinde ilk mısradaki dudağın benzetildiği *göz*, *âb-ı hayât* çeşmesinin gözüdür ve bu gözden akan *ebedî şerâb*, ebedî hayatı ve ilâhî aşkı temsil eder. *Âb-ı hayât*, Hızır kıssasına telmih unsurlarıyla birlikte dudak için yaygın olarak kullanılan mazmunlardan biridir. İkinci mısradaki şairin şiirlerinde sıklıkla iktibas ettiği İnsan suresinin 21. ayeti, *sekâhum* (Onlara içecek verir) lafzıyla kısmen alıntılanmıştır.¹³ Nesîmî aynı ayete bazen *sekâhum Rabbühüm* (Rableri onlara içecek verir) lafzıyla da şiirinde yer vermiştir (Keleş, 2021, s. 256, 257). Divan şiirinde sevgilinin dudağı ve ağzı için sıklıkla kullanılan *gül* ve *kand* (şeker), ikinci mısradaki tenasüple bir araya gelerek *gülşeker* tatlısıyla pekiştirilmiştir. Gül yapraklarının şekerde kaynatılmasından elde edilen macun kıvamında bir tatlı olan *gülşeker*de dudak için kullanılan iki ayrı mazmun bir araya gelmiştir. İkinci mısradaki *bâde* benzetmesi her ne kadar dudağın allığından dolayı kızıl şarabı çağırırsa da Nesîmî burada *bâde-i sekâhum* ile ayette geçen ilâhî tasvirdeki tertemiz içeceğe telmihte bulunur. Bu içeceği veren hakiki aşkın kaynağı olan Allah'tır. Bundan dolayı sunulan içecek bütün bâdelerden ulvî bir mertebededir:

Tudagı gözidür anun ebedî şerâb u nuklüm
Bu ne bade-i sekâhum bu ne kand ü gül-şekerdür (Nesîmî, 126/10)
[Onun dudağı ebedî şarap ve meze kaynağıdır, bu nasıl bir sekâhum şarabı nasıl tatlı bir gülşekerdür.]

Nesîmî'nin bir sonraki beytinde birinci mısradaki dudağın şerbeti şifa kaynağına benzetilirken bal doğrudan zikredilmeyip dudak, şifalı bir içecek olarak tüketilen bal şerbetine benzetilmiştir. Yukarıdaki beytin ilk mısrasında olduğu gibi burada da su gözünün Arapça karşılığı *'ayn*, şifa çeşmesi anlamında kullanılarak *âb-ı hayâtı* çağırıştırır:

Tudagun şerbeti 'ayn-i şifâdur
Sekâhum Rabbühüm min rahmeti'llâh (Nesîmî, 375/5)
[Dudağının şerbeti şifa gözüdür (kaynağıdır), Rableri onlara rahmetinden içecek verir.]

Aşağıdaki beyitte Fuzûlî ilk mısradaki sevgilinin sözündeki balın (tatlılığın) aşk derdine sahip olanın yüzünü sararttığını söylerken bu durumun sebebini hüsn-i ta'lil sanatıyla balın vücut kimyası üzerindeki etkisine bağlamıştır. Çünkü eski tıbbiye göre bal, vücuttaki safra salgısını arttırdığı gibi harareti de artırır. Yine eskiden sıtma hastaları hamama götürülür, bal ve biber karışımından oluşan bir macunla tepeden tırnağa kaplanır ve terletilmiştir (Onay, 1993, s. 66). Şair ikinci mısradaki balın şifasının safrayı arttırmak olduğunu belirtmiştir. Bal vücutta harareti ve safrayı arttırdığı için de hastanın yüzü sararmıştır:

¹³ Ayetin tamamı: "Oradakilerin üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir, Rableri onlara tertemiz bir içecek verir.", *Kur'an Yolu Tefsiri*, 5/519-520, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0ns%C3%A2n-suresi/5602/11-22-ayet-tefsiri> (24. 02.2024)

Sarardı şehd-i kelâmdan ehl-i derd yüzü
 Müzeyyed-i illet-i safrâ olur şifâ-yı ‘asel (Fuzûlî, akt. Onay, 1993, s. 66)
 [Derd ehlinin yüzü sözün balından sarardı (zira) balın şifası safra illetini arttırır.] (Onay, 1993, s. 66)

Fuzûlî, bir sonraki beyitte günahlarıyla haşrolmuş bir âşığı Hz. Muhammed’in şefaata balından şifa şerbeti uman bir hastaya benzetir. İkinci mısradaki *şehd*, *şefaata*, *şerbet* ve *şifa* sözcükleriyle oluşturulan kelime başı ses uyumu da ahenk unsuru olarak mazmunların anlam uyumlarıyla oluşturulan tenasüp sanatına eşlik etmiştir. Söz konusu tenasüp *dâru’ş-şifâ* ve *bîmâr* arasında ve ayrıca *haşr*, *şefaata* ve *ma’siyet* arasındaki anlam ilişkisiyle de sağlanmıştır:

Dârü’ş-şifâ-yı haşrde bîmâr-ı ma’siyet
 Şehd-i şefâatünden umar şerbet-i şifâ (Fuzûlî, 274)
 [Günah hastası haşr hastanesinde şefaata balından şifa şerbeti umar.]

Fuzûlî aşağıda la’l renkli tatlı dudaktan acı gözyaşlarına çare uman bir âşığı anlatır. Yapısında su ve tuz olan göz yaşının tadı tatlı dudakla tezat ilişkisi içinde sunulmuştur. Divan şiirinde göz yaşındaki acılık, aşk derdiyle acı çeken bir gönülden taşmasına da bağlanır. Şair, sevgilinin tatlı dudaklarından dökülen sözlerin adeta âb-ı hayât çeşmesinden dökülen şifalı su gibi, gönlün acılarına şifa olması bekler. Divan şiirinde yaygın bir tavır olan sevgilinin cefalı davranışı burada âşığa acı sözler sarfetmesi şeklinde karşımıza çıkar. Sevgilinin tatlı dudaklarından dökülen sözler ne kadar şifalı ise acı sözleri de gönül acıtan ve hatta ikinci mısradaki gibi tatlı canı alabilecek güçtedir:

Çâre umdum la’l-i şîrîninden eşk-i telhime
 Telh güftâr ile aldın cân-ı şîrînim benim (Fuzûlî, akt. Onay, 1993, s. 274)
 [Tatlı ve la’l gibi dudaklarından acı gözyaşına bir çare bekledim. Fakat sen acı sözlerle benim tatlı canımı aldın.]

Divan şiirinde balın mazmun ağını renklendiren bir unsur olan sineklerin bala üşüşmesi ya da baldan yemeye çalışırken kanadını veya bedenini kaptırmasının anlatıldığı görülür (Şentürk, 2017, s. 49). Emrî aşağıdaki beytinde pazar yerinde sineklerin şekerin başına acayip bir hengameyle üşüşmesinin sebebini, şekerin tatlılığıyla sevgilinin dudağını taklit etmesine bağlayarak hüsn-i ta’lil yapmıştır. Sineğin Farsça karşılığı olan *megeş*, bal sineği, yani bal arısı anlamında *megeş-i engübîn* şeklinde de kullanılır:

La’lüne öyküncü diyü sükkerün bâzârda
 Başına üşmiş megeşler bir ‘aceb hengâmedür (Emrî, 122/2)
 [Şeker la’l dudağını taklit etti diye sinekler başına acayip bir şekilde hengameyle üşüşmüş.]

Emrî bir diğer beytinde ise sevgilinin tatlı dudağına gönlü esir olan âşığın bu esaretten kurtulmasının imkânsızlığını bir sineğin kanadını kaptırdığı baldan ayrılmasının imkansızlığına benzetmiştir. Sineğin kanadı *bâl* ile *bal* arasındaki cinasla ayrıca bir ahenk sağlanmıştır:

Emrî gönli leb-i şîrînüncü kıldı esîr
 Bir megeş tutıldı san bâli ucundan bala (Emrî, 391/1)
 [Emrî gönlünü tatlı dudağına esir kıldı ama sen bir sineği kanadının ucundan bala yapıştı say.]

Sinek aşağıdaki beyitte yukarıdakilerden bambaşka bir anlam ağıyla bala bağlanmıştır. Buradaki sinek, bal sineği yani bal arısı anlamındadır. Balın ve bal arısına dair ayetlerin yer aldığı Nahl suresinin bir özelliği de Allah’ın kudretini yaratılmışlar üzerinden temaşa ederek ibret almaya ve hilkat mucizesini tefekkür etmeye davet etmesidir. Nesîmî aşağıdaki beyitte bal arısının tabiatına, bala ve zehre bakmaya, hem hazine hem de hazineyi koruyan zehirli yılanların aynı yerde bulunmasının nedenlerini tefekkür etmeye davet eder:

Bir megeş tab’ına bah bal neden zehr neden
 Yine bir yirde aceb genç nedür mâr nedür (Nesîmî, 102/16)
 [Bal arısının tabiatına bir bak bal nedendir, zehir nedendir; yine bir arada olan hazine ve yılan nedir acaba?]

Bal arısı anlamında kullanılan Farsça bir diğer sözcük de *zenbûrdur*. Divan şiirinde dünyanın cefa ve mihneti *nîş-i zenbûra* yani bal arısının iğnesine/zehrine benzetilmiştir. Bu mazmunda Farsça *nîş* sözcüğü diken, iğne veya zehir anlamlarında kullanılır. Bâki aşağıdaki beytinde sevgilinin dudağı için kullanılan en yaygın iki mazmundan *gonca* ve *balı* bir arada kullanmıştır. Birinci mısradaki sevgilinin gonca dudağını çevreleyen ayva tüylerini âşığın amansız rakibi olan ağyara benzetmiştir. Sevgiliden hep cefa gören âşık için gönle acı veren böyle bir durum dikene benzetilmiş ve âşığın, gülün tabiatı gereği bu dikenlerin hemen yanı başında olmasını da hoş görmesi beklenmiştir.

Divan şiirinde türlü engellerle sevgilinin uzağında kalan hep âşık iken, teveccüh gösterilen ve sevgilinin yakınında olan ise ağıyardır. İkinci mısradan ise kovandan bal toplayanın arıların iğne ve zehrinden kaçamayışı resmedilirken dudak da istiare yoluyla bala benzetilmiştir. Bal toplamının tabiatında bal arısının iğnesine/zehrine maruz kalmak ne kadar tabii ise bal dudaklı sevgiliye vuslat için çabalayan âşığın çektiği cevr ü cefa da o kadar kabullenilmiş bir durumdur:

O gonca-leb yanında hoş gör ey dil hâr-ı ağyârı

Asel cem' eyleyen nûş eyler ekser nîş-i zenbûrı (Bâkî, 547/4)

[Ey gönül o gonca dudağın yanında ağyar dikenini hoş gör; (zira) bal toplayan çoğunlukla arının zehrini içer.]

Bal mazmunuyla çok yönlü çağrışımlarla bir araya getirilen bir diğer mazmun da Farsçadan alıntılanan *mum* ve Arapçadan alıntılanan *şem*'dir. Çoğunlukla bal mumundan üretilmesi bakımından *şem*'-i 'asel' şeklini alan mazmun divan şairlerince sıkça kullanılmıştır (Batislam, 2020, s. 113-114). *Şem*' mazmununun yüklendiği bu anlamlar ise Doğu edebiyatlarında tasavvufi aşkı alegorik ve sembolik bir dille anlatan *şem*' u *pervâne* hikâyelerine dayanır. Işığın çevresinde dönen *pervâne*, klasik Doğu şiirinde âşığı temsil eder ve sevgiliyi temsil eden *şem*'e âşıktır. Mumun ışığı etrafında dönerek kendini aleve atıp yakması âşığın yakıcı ve ölümcül vuslatı anlatılırken zengin bir ilham kaynağı olmuştur. *Şem*' ayrıca "nûr-ı ilâhî, Kur'an-ı Kerîm, Hz. Muhammed ve mürşid-i kâmil" gibi tasavvufi anlamlar taşıyan bir mazmun olarak da kullanılmıştır (Armutlu, 2010, s. 495). Divan şiirinde mumun fitiliyle can, aleviyle yüz, eriyip akan damlalarıyla gözyaşı, dumanyıyla da âh resmedilmiştir (Kaya, 2015, s. 117).

Bâkî aşağıda sevgilinin dudağının balından ayrı düşmeyi yakıcı bir ateşe benzetmiş ve bu ateşin âşığın canını yakışını da mumun yanan fitiliyle tasvir etmiştir. Burada *şem*' ve *pervâne* hikâyelerini çağrıştıran bir tablo resmedilse de mum mazmunu bu sefer âşığı anlatır. Bal peteğinden üretilen mum aslında petek hâlindeyken bala onu tamamen sarıp sarmalayan bir yakınlıktadır. Baldan ayrıştırılıp aydınlatma aracına dönüştükten sonra fitilini yani canını saran mum katmanıyla, ete kemiğe bürünmüş olan insana benzetilmiştir. Mum bu hâliyle artık *bezm-i elest*'te yakınında olduğu asıl sevgiliden, yaratıcısından ayrı düşmüş olan insana benzer. Divan şiirinde *ney*'in kamışlıktan koparılıp asıl vatanından ayrı düşmesinin acısını iniltisiyle dile getirmesi de benzer bir mazmun örgüsüdür. Can yakan ayrılık bir de kanlı göz yaşlarında kendini gösterir. Âşığın gönlü ayrılık acısıyla kanar ve dinmeyen kanlı göz yaşları kanayan gönlünden dolaydır. Kan anlamındaki *dem*, istiare yoluyla göz yaşını anlatırken mumun yandıkça damla damla eriyip akan damlaları da kana benzetilmiştir. İlâhî nurun bütün âlemi aydınlatması gibi, mum da aleve dönmüş canıyla geceyi aydınlatır ve güzelleştir:

Yakdı nâr-ı fûrkat-i şehd-i lebün cân riştesin

Akıldursam tan degül şem'-i şeb-ârâ gibi dem (Bâkî, 225/3)

[Dudağın balından ayrılığın ateşi can fitilini yaktığından geceyi süsleyen mum gibi kanımı akıtırsam kınanmasın.]

Nâbî'nin aşağıdaki beytinde bal mumu aydınlatmadan çok daha farklı bir işlevle bal mazmununa eşlik etmiştir. Eskiden haberleşme geleneğinde ferman, emir veya önemli mektupların -sevgiliye yazılan mektuplar gibi- konduğu kesesinin ağzı bal mumu damlatılarak mühürlenirdi (Batislam, 2020, s. 113; Kaya, 2015, s. 129). Nâbî beytinde sevgilinin la'îl dudağının tatlılığını saf bala (*şehd-i musaffâ*) benzetir. Bu balın özelliği mumdan oluşan petekten ayrıştırılmış yani süzölmüş olmasıdır. Burada da yine bir ayrılık vardır ki âşık sevgiliden ancak mektupla haber alır. Ayrılığın tasviri her iki mısradan saf bal ve bal mumu üzerinden katman katman işlenmiştir. Öyle ki sevgiliden gelen mektup kesesinin mühründeki mum her ne kadar baldan ayrı düşse de hâlâ tabiatı gereği balla bir arada varlık bulunduğu ezeldeki birlikteliğinden izler taşır yani bal tadı verir. Sevgilinin bal dudağından dökülen kelamin mektuba geçerken aktığı kaynağın tadından bir şey kaybetmemiş olduğu da ayrı bir çağrışımla mazmuna eşlik eder. Sevgilinin dudağından bulaşan bal *şehd-i musaffâ*dır ve bir ayet iktibasına dayanır. Muhammed suresinin 15. ayetinde cennet nehirleri tasvir edilirken bal nehri, musaffa yani süzölmüş balın aktığı bir nehirdir. Böylece bal mazmunu, ilâhî tasvire bürünmüş şekliyle şiirdeki yerini almıştır:

Sirâyet eylemiş mektûba la'linden halâvet kim

Verir şehd-i musaffâ kîsenün mûm-ı girîbânı (Nâbî, akt. Kaya, 2015, s. 129)

[La'îl dudaklarından mektuba tatlılık bulaşmış olacak ki (mektubun konduğu) kesenin yakasındaki mührün mumu, süzölmüş bal tadı verir.]

5. SONUÇ

Divan şiirinin yüzlerce yıl içinde şekillenen şiir geleneğini anlama çabası etkileşim hâlinde olduğu kültür coğrafyasının mitolojisine ve inançlarına özetle de olsa değinmeyi gerektirmiştir. Bala gerek mitolojide gerek İslam öncesi inançlarda kutsal anlamlar yüklenmiştir. Bal mazmunu, altı yüz yıllık divan şiir geleneği içinde kendisine yüklenen zengin anlamlar üzerinden kalıplaşmış geniş bir anlam ve çağrışım ağıyla kaynaşmıştır. Bu

dönüşümü divan edebiyatının kuruluş yüzyılı olan 14. yüzyıl öncesinden itibaren görmek mümkündür. Türk İslam edebiyatının ilk dönem eserlerinde dünyevi lezzetler, Allah'ı zikir veya doğru söz gibi konular bala benzetilirken övülenin Hz. Peygamber olması şiiri okuyana veya dinleyene bal tadı vermesinin sebebi olarak ifade edilmiştir. Hikmeti ve hakikati anlatan sözün hayat veren ve dönüştüren etkisi de bala benzetilmiştir. Bununla birlikte balla ilgili ayet ve hadisler iktibas veya telmih yoluyla mazmun ağında yer almıştır. Divan şiirinde sevgilinin, güzelin veya memduhunun yüzü tasvir edilirken övülmesi artık kural hâline gelmiş olan *leb* (dudak) ve *dehan* (ağız) tasavvuf edebiyatında Allah'ın kelamını, vahyi veya rahmânî nefesi temsil ettiği gibi bala yüklenen ortak anlamlardan dolayı bal ve balın tatlılığını anlatan '*asel*, *şehd*, *şeker*, *şîrîn* ve *kând* gibi Arapça ve Farsça sözcüklerle tasvir edilmiştir. Bal, şifası ve tadıyla hem içecek hem şarap oluşuyla dünyevi lezzetlerden olan beşerî aşkın anlatımında da renkli anlam ağları ve çağrışımlarla kullanılmıştır.

Bal mazmununu zenginleştiren unsurların zamanla arttığı, incelenen beyitlerde somut olarak görülmüştür. *Âb-ı hayât* çeşmesine benzetilen dudak ve ağızdan dökülen bal şarabı ebedî hayatlar bahşeder. *Sekencebîn* ve *cülengbîn* gibi çeşitli karışımlarla yapılan bal şerbetleri olduğu gibi sadece balla yapılan *mâ-ı 'asel*, *bal suyu*, *bal şerbeti*, *bal şurubu* gibi içecekler yaygın çeşitler arasındadır. Bunların yanı sıra *bal şarâbı* veya balla tatlandırılmış *üzüm şarâbı* gibi içkilerin tüketildiği bir kültür divan şiirinin bal mazmunlarını oluşturan anlam ağlarına yansımıştır. Dudağı ve ağzı anlatan mazmunlardan *bâde*, *mey* ve *şarâb* gibi sarhoşluk veren içecekler tasavvuf edebiyatında ilâhî aşkı, mahabbeti, şevki ve vecdi temsil eder. Vahyi, ilhamı, marifeti ve bâtinî feyzi temsil eden balın, ilâhî aşkı temsil eden şarapla bir arada kullanılmasıyla kurulan mazmun yapısı ilhamını tasavvuftan almıştır. Dudak ve ağız için kullanılan *gül* mazmunu da bala eşlik edince gülün tatlısı ve dikenini, balın da arısı ve zehri tasvirleri renklendiren anlatımlarda yerini almıştır. Bala üşüşenlerin yanı sıra kanadını kaptırıp esir olan sinekler de mazmun ağına girmiştir. Rahmânî nefesi temsil eden ağız ve dudak petekten ayrılmış saf bala benzetilirken bu nefesten ayrı düşmenin ateşiyle eriyen mum da mazmun ağına tasavvufî mânâlarla işlenmiştir. Öyle ki *bezm-i elest*'e duyulan özlem kanlı göz yaşlarıyla akıp eriyen mumla tasvir edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, G., & Güneş, M. (2023). Klasik Türk şiirinde bal. *Anasay* 26, s. 26-38.
<https://doi.org/10.33404/anasay.1369749>
- Acar, H. V. (2021). Orta Asya Türklerinde bal ve balın tıbbi amaçlı kullanımı (Apiterapi). *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 11/3, s. 612-624.
<https://doi.org/10.31020/mutfd.982010>
- Ahmed-i Yesevî. (1983). *Dîvân-ı Hikmet'ten seçmeler* (Haz. K. Eraslan, 1. Baskı). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Aksan, D. (2021). *Şiir dili ve Türk şiir dili* (3. Baskı). Bilgi Yay.
- Akün, Ö. F. (1994). Divan edebiyatı. *TDV İslam Ansiklopedisi* 9, s. 389-427.
- Armutlu, S. (2010). Şem' u pervâne. *TDV İslam Ansiklopedisi* 38, s. 495-497.
Atasözü ve Deyimler Sözlüğü. Erişim T.: 01.04.2024 <https://sozluk.gov.tr/>
- Azamat, N. (1992). Sarhoş Bâli Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi* 5, s. 20.
- Bahadır, S. C. (2012). *16. yüzyıl klasik Türk şiirinde şarap ve şarapla ilgili unsurlar* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bâkî. *Bâkî divanı*. (Haz. Sabahattin Küçük). E-Kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı. 25.02.2024
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanasabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Batıslam, H. D. (2020). Divan şiirinde mum ve Cem Sultan'ın şem' mum gazeli. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24/24, s. 108-136.
- Bozkurt, N. (2000). İçki. *TDV İslam Ansiklopedisi* 21, s. 455-456.
- Bulut, S. (2010). Tarih ve arkeolojide arıcılık. *Çine arıcılık müzesi: Çalıştay ve panel bildirileri*. (Ed. N. Çevik & M. Kösoğlu), s. 21-25.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Çavuş, M. F. (2019). *15. yüzyıl klasik Türk şiirinin poetikası*. [Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Demirel, Ş. (2002). Mazmun üzerine bir değerlendirme. *Bilig* 21, s. 117-142.
- Dilçin, C. (1997). *Örneklemlerle Türk şiir bilgisi* (4. Baskı). TDK Yay.
- Edîb Ahmed Yükneki. (2019). *Atebetü'l-Hakâyik* (Haz. S. Çakmak, Ed. H. Coşkun, 1. Baskı). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- el-Hakîm, S. (2017). *İbnü'l Arabî sözlüğü* (Çev. E. Demirli). Alfa Yay.
- Emrî. *Emrî divanı*. (Haz. A. Mehmet Yekta Saraç). E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim T.: 25.02.2024
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivanipdf.pdf?0>
- Eren, H. *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Erişim T.: 15.02.2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Erginli, Z. vd. (2006). *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kalem Yay.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü* (2. Baskı). Sosyal Yay.
- Fuzûlî. *Leylâ ve Mecnûn*. (Haz. M. N. Doğan). E-Kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim T.: 25.02.2024
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10679,girispdf.pdf?0>
- Kâmil, M. (2023). *Melceü't-Tabbâhîn* (Haz. G. Kut & T. Kut, 2. Bakı). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- Kandemir, M. Y. (1991). Bal. *TDV İslam Ansiklopedisi* 4, s. 552-553.
- Kâşgarlı Mahmud. (2013). *Divanü Lûgat-it-Türk* (Çev. B. Atalay, 5. Baskı). TDK Yay.
- Kaya, H. (2015). Divan şiirinde mum. *Mum Kitabı*. (Ed. E. G. Naskali). s. 117-147.
- Keleş, R. (2021). *Divan şiirinde âyet ve hadis iktibasları* (1. Baskı). Kitabevi Yay.
- Kur'an Yolu Tefsiri*, 5, s. 519-520, Erişim T.: 14.02.2024
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0ns%C3%A2n-suresi/5602/11-22-ayet-tefsiri>
- Kur'an Yolu Tefsiri*, 5, s. 51-52, Erişim T.: 14.02.2024 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Muhammed-suresi/4559/14-15-ayet-tefsiri>
- Kur'an Yolu Tefsiri*, 3, s. 416-418, Erişim T.: 14.02.2024 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1969/68-69-ayet-tefsiri>
- Kutsal Kitap*, Erişim T.: 13.04.2024 <https://kutsalkitap.info.tr>
- Levent, A. S. (1984). *Divan edebiyatı: Kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar* (4. Baskı). Enderun Kitabevi.
- Nesîmî (2014). *Nesîmî divanı* (Haz. H. Ayan). TDK Yay.
- Onay, A. T. (1993). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar* (Haz. C. Kurnaz). TDV Yay.
- Orta, G. M. (2010). *Asya'daki eski Türk tıbbının, başlangıçtan 14. yüzyıla kadarki döneme ait bilinen Türkçe tıp metinlerinde, tıp tarihi açısından değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ögel, B. (2022). *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde ziraat kültürü (Göktürklerden Osmanlılara)* (5. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yay.
- Özafşar, M. E. vd. (2014). *Hadislerle İslam 1* (1. Baskı). T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Özcan, E. S. (2014). Balarısının uzun tarihinden kısa notlar. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi* (Ocak), s. 64-67.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü* (3. Baskı). Akçağ Yay.

- Saraç, M. A. Y. (2018). *Eski Türk edebiyatına giriş: Biçim ve ölçü*. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yay.
- Saraç, M. A. Y. (2014). *Klâsik edebiyat bilgisi belâgat* (4. Baskı). Gökkuşbu Yay.
- Seyyid Şerîf Cürçânî. (2021). *Ta'rifât tasavvuf ıstılahları* (Çev. A. M. Tolun & A. Acer, 2. Baskı) Litera Yay.
- Şenoğlu Fenerci, B. (2021). Eskiçağ'da bal. *MASROP E-Dergi*, 15/1, s. 62-74.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu 2*, (1. Baskı). OSEDAM.
- Şimşek, S. (2017). *Tasavvuf edebiyatı terimleri sözlüğü* (1. Baskı). Litera Yay.
- Taşdemir, İ. (2018). Şeyh Gâlib'in şiirlerinde "Arı" sembolü. *Turkish Studies* 13/20, s. 701-720.
- Tokadî Mustafa Efendi. (2018). *Tahbîzü'l-Mathûn, el-Kânûn fi't-Tib tercümesi*. 6, (Haz. M. Koç & E. Tanrıverdi, 1. Baskı). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü* (2. Baskı). Kabcacı Yay.
- www.lugatim.com Erişim T.: 14.02.2024
- Yazır, E. M. H. (2022) *Hak Dini Kur'an Dili* 3 (Haz. A. C. Köksal & M. Kaya, 1. Baskı). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- Yunus Emre (2008). *Yûnus Emre dîvânı. Tenkitli metin 2* (Haz. M. Tatçı). H Yay.
- Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*. (Çev. R. R. Arat, 2. Baskı). Kabcacı Yay.
- Zemahşeri (2020). *el-Keşşâf, Keşşâf tefsiri* 3 (Çev. N. Çağıl vd., Ed. M. Sülün, 1. Baskı). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Çalışma tek yazara aittir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 13.05.2024
Kabul Tarihi : 10.10.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1483025>

ARABESK KÜLTÜRÜN DUVAR YAZILARI ÜZERİNDEN ANALİZİ: ADANA ÖRNEĞİ

Mehmet AKALIN¹

ÖZ


Türkiye’de arabesk geniş kitlelerce sevilerek dinlenen bir müzik tarzı olmanın yanı sıra bir yaşam biçimi ve kültür ögesi olarak da tarihsel süreç içerisinde toplumda kendisine yer edinebilmiş bir fenomendir. Bu fenomeni ortaya çıkaran şartların başında kısa zaman aralıkları ile hızlı bir şekilde yaşanan kentleşme ve bunun sebep olduğu toplumsal dönüşüm süreçleri gelmektedir. Kentli işçi sınıfının oluşması, gecekondulaşma, nüfus artışı, yoksulluk, yoksunluk ve dışlanma bu dönüşüm süreçlerinden bazılarını oluşturmaktadır. Çalışmanın temel amacı, cadde ve sokaklarda ya da diğer kamusal alanlarda her gün karşımıza çıkan, görüp farkına vardığımız ancak hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olamadığımız arabesk kültürün bir tezahürü olan duvar yazılarının sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve politik anlamlarını derinlemesine analiz etmektir. Araştırmada arabesk kültürün kent duvarlarındaki yazılar üzerinden tematik analizi, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması desenine uygun olarak yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında Adana iline bağlı Seyhan, Yüreğir ve Çukurova ilçelerinde yer alan bazı mahallelerdeki duvar yazılarında, yaşanan çevrede baskın olan arabesk kültürün derin izlerine rastlanmıştır. Bu da yaşanan çevrenin ve o çevrede hâkim olan kültürün, kişilerin duygu ve düşünce dünyası ile yaşam tarzları üzerinde büyük etkisi olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Arabesk Kültür, Kentleşme, Adana, Gecekondu, Duvar yazısı

¹ Doç. Dr., Sosyal Güvenlik Uzmanı, makalin@sgk.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5170-7503>

Article Type : Research Article
Date Received : 13.05.2024
Date Accepted : 10.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483025>

ANALYSIS OF ARABESQUE CULTURE THROUGH GRAFFITI: ADANA EXAMPLE

Mehmet AKALIN¹

ABSTRACT

Arabesque is a musical style loved and listened to by large masses in Turkey. Arabesque is a phenomenon that has gained a place in society throughout history as a lifestyle and cultural element. The primary conditions that bring about this phenomenon are rapid urbanization and the social transformation processes it causes. Urban working class, slum settlement, population growth, poverty, deprivation and exclusion constitute some of these transformation processes. The main purpose of the study is to analyze in depth the sociological, psychological, economic and political meanings of graffiti, which is an indicator of arabesque culture in Turkey. In the research, the thematic analysis of arabesque culture through the inscriptions on the city walls was conducted in accordance with the case study design. Within the scope of the study, deep traces of the arabesque culture, which is dominant in the living environment, were found in the graffiti in some neighborhoods in the Seyhan, Yüreğir and Çukurova districts of Adana province. This has shown that the environment we live in and the culture that prevails in that environment have a great impact on people's world of emotions, thoughts and lifestyles.

Keywords: Arabesque Culture, Urbanization, Adana, Slum, Graffiti

¹ Associate Professor, Social Security Specialist, makalin@sgk.gov.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-5170-7503>

1. GİRİŞ

Türkiye’de arabesk, geniş kitlelerce sevilerek dinlenen bir müzik tarzı olmanın yanı sıra bir yaşam tarzı ve kültür ögesi olarak da tarihsel süreç içerisinde toplumda kendisine yer edinebilmiş bir fenomendir. Bu fenomeni ortaya çıkaran şartların başında kısa zaman aralıkları ile hızlı bir şekilde yaşanan kentleşme ve bunun sebep olduğu toplumsal dönüşüm süreçleri gelmektedir. Kentli işçi sınıfının oluşması, gecekondulaşma, nüfus artışı, yoksulluk, yoksunluk ve dışlanma bu dönüşüm süreçlerinden bazılarını oluşturmaktadır (Özbek, 2013, s. 16).

Kentleşme, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması şeklinde tanımlanabilmektedir. Yapılan bu tip tanımlarda, kentleşmenin belirleyicisi olarak sadece nüfus ön plana çıkarılmaktadır. Bu da kentleşmenin sadece nüfus artışından ibaret olduğu yanlışına yol açabilmektedir. Hâlbuki kentleşme, nüfus artışının yanı sıra sanayileşme ve ekonomik gelişmelerden de beslenen dinamik bir süreci ifade etmektedir. Daha kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse kentleşme; kent sayılarının artmasına, mevcut kentlerin büyümesine, toplumda artan oranda iş bölümü ve uzmanlaşmaya, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci (Keleş, 1997, s. 57) olarak da tanımlanabilir.

Türkiye’de kentleşme sürecinin 1923 yılından itibaren başladığı kabul edilmektedir (Ataay, 2004, s. 12). Cumhuriyetin ilk yıllarında ulus devlet anlayışının uzantısı olan ulusal ekonomi modelinin benimsenmiş olması, kentleşme çabalarının da bu yönde gelişim göstermesine ve belli bölgelerin kentleşmesine sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti’nin dolayısıyla da eski düzenin simgesi durumunda olan İstanbul karşısında, Ankara yeni başkent olarak parlatılmak istenmiş, dönemin en yoğun kentleşme hareketleri Ankara’da planlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İlk kentleşme süreci böylece 1940’lı yılların sonlarına kadar oldukça yavaş bir şekilde devam etmiştir. Bu yüzden 1923-1950 yılları arası dönem Türkiye’de ulusal kentleşme dönemi olarak adlandırılmıştır (Şengül, 2009, s. 121).

Aynı dönemde demiryolu ağının ülke genelinde genişletilmesi, kamu iktisadi teşekküllerinin ülkenin dört bir yanında yer alabilecek şekilde kurulmasını kolaylaştırmıştır. Devlet yatırım politikası olarak demiryolu üzerindeki kent ve kasabalarda fabrika ve diğer büyük ölçekli üretim tesisleri kurmuştur (Ataay, 2004, s. 14). Bu girişimler sayesinde, yatırım yapılan yerlerin büyümesi ve kalkınması için fırsatlar oluşturulmuş, devletin kontrol edebildiği bir kentleşme süreci yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “Marshall Yardımları” nedeniyle kırsal alanlara makinalı tarımın yaygınlaşması, bu bölgelerde atıl durumda kalan kitlelerin büyük kentlere göç sürecini başlatmıştır.

1950’li yılların başından itibaren kırsal tarım alanlarında makinelerin kullanımının yaygınlaşması, atıl duruma düşen topraksız tarım işçilerinin geçinebilmek için yeni arayışlara girmesine ve göç etmesine sebep olmuştur. Kentlere akın şeklinde gerçekleşen bu göçler, göç edilen yerlerde yeterli altyapının olmaması nedeniyle devleti zor durumda bırakmıştır. Göçmenlerin kentsel taleplerini karşılamakta zorlanan devlet, kent çeperlerini göçmen ailelere başlarının çaresine bakmaları ve kent merkezinden uzak durmaları şartıyla terk etmiş (Şengül, 2009, s. 121-122), bir bakıma bu yerlerde yaşanan kayıt ve kural dışılığı görmezden gelmiştir. Yani, kırdan kente göç eden kitlelerin barınma ihtiyaçları karşısında çaresiz kalan devlet, kentsel alanlar üzerindeki kamu denetimini zayıflatarak bu yerlerde inisiyatif göçmenlere ve yerel halka vermiştir.

Emek gücünün kentleşmesi olarak da tanımlanabilen 1950-1980 döneminde, özellikle 1960’lı yıllarda hız kazanan ulusal kalkınmacı ekonomi politikaları, sanayi atılımlarının birbiri ardına gerçekleşmesine sebep olmuştur. Böylece yaşanan iç göçler, ağırlıklı olarak kırdan kente dönük olarak, ülke genelinde gerçekleşmiştir (Saraçoğlu, 2011, s. 2). Bu dönemde de göçmenlerin barınma sorunu kentin iç dinamikleri içerisinde yine göçmenler tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Bu durum göçmenlerin gecekondu denilen derme çatma, sağlıksız ve altyapısız yerleşim yerlerinde yaşamalarına sebep olmuştur.

Devletin başlarda kentlerde ortaya çıkan bu kayıt dışılığa tepkisi göçmenleri görmezden gelmek şeklinde olsa da durum daha sonra içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Kentlerde her geçen gün daha da büyüyen göç, göçmen, gecekondu ve kayıt dışı istihdam sorunları, büyük umutlarla geldikleri bu yerlere tutunmaya çalışan insanların durumunun yöneticiler tarafından gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Yöneticilere bunu düşündüren en önemli unsur, göçmenlerin oy potansiyelinin farkına varılmasıdır. Her seçim öncesi adeta bir gelenek haline gelen imar afları ya da imar affi niteliğindeki düzenlemeler siyasilere, göçmenlere ve gecekondu sakinlerine yönelik bakış açılarının açık bir göstergesi olmuştur (Akalin, 2018: 35-51).

1980 ve sonrasında ise, kentlerde ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin benimsendiği (Köymen, 2008, s. 1) bir süreç yaşanmıştır. Serbest piyasa ekonomi anlayışının hâkim olduğu bu dönem, sermayenin kentleşmesi şeklinde de tanımlanabilir (Şengül, 2009, s. 137). 1980 sonrası dönemde kentsel mekânlar artık sadece küçük sermayedarların faaliyetlerini yürüttüğü yerler olmaktan çıkarak hem devletin hem de büyük sermayeli şirketlerin rantı üretilip paylaştıkları alanlara dönüşmüştür. Kentsel alanlarda gerçekleştirilmesi planlanan büyük yatırımlar devlet tarafından ihalelerle özel sektör girişimcilerine verilmiş ve özel sektör girişimcilerinin kentlerdeki etkinliği artırılmıştır. Böylece kentsel yapı çevre, sermayeye kaynak aktarımının önemli bir aracı olmuştur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan terör olayları nedeniyle bölge halkının kitlesel olarak zorunlu bir şekilde göç etmeleri, 1980 sonrası kentleşme sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır. 1984 yılında PKK Terör örgütünün Erzurum ve Şemdinli’de gerçekleştirdiği silahlı saldırılar ile başlayan PKK terörü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde güvenlik nedeniyle köylerin boşaltılmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra bölgede geçimlerini sağladıkları tarımsal faaliyetlerin terör nedeniyle son bulması, insanları geçimlerini sağlayabilmeleri için kentlere göç etmeye zorlamıştır. Yeni bir hayat kurmak için yeteri kadar sermayesi olmayan bu insanlar, barınabilmek için ya gecekondulaşmış bölgelerini ya da kent içi çöküntü alanlarını seçmek zorunda kalmışlardır.

2010 yılına gelindiğinde ise Tunus’ ta başlayıp Kuzey Afrika ve Orta Doğu Ülkeleri’ne yayılan “Arap Baharı” adı altındaki özgürlük, demokrasi ve hak talepleri kısa zamanda bölgede çatışmalara ve iç savaşa sebep olmuştur. Türkiye’nin güney sınırında yer alan Suriye’de ise 15 Mart 2011 tarihinde başlayan bu olaylar zamanla iç savaşa ve bölgesel bir krize yol açmıştır. Türkiye’nin Suriyeli sığınmacılara karşı geliştirdiği misafirperver ve korumacı tutum, milyonlarca Suriyeli sığınmacının Türkiye’ye giriş yapmasına sebep olmuştur. Önceleri devlet tarafından belirlenen çadır kentlere ve geçici yerleşimlere yerleştirilen Suriyeli sığınmacılar, daha sonra ülkenin çeşitli kentlerinde kendilerine yeni bir yaşam kurmaya çalışmışlardır. Savaş nedeniyle evlerini ve topraklarını bırakmak zorunda kalan bu insanlar, bölgenin önceki sakinleri gibi gecekondulaşmış ve eğreti yaşam alanlarında hayata tutunmaya çalışmışlardır.

Görülebileceği üzere, Türkiye’nin kentleşme süreci içerisinde kitlesel göçler; gecekondulaşma ve eğreti yaşam alanları nedeniyle kentlerin morfolojik, ekonomik ve sosyolojik yapısına doğrudan etki etmiştir. 1950’li yıllardan bu yana ister gönüllü ister zorunlu şekilde gerçekleşen kitlesel göçlerin büyük bölümü, göçmenlerin barınabilmek için gecekondulaşması veya daha önce gecekondulaşmış bölgelere yerleşmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu bölgelerin, yoksulluk, işsizlik, yoksunluk ve dışlanmışlık gibi nedenlerle kendi içerisinde dayanışma mekanizmaları geliştirdikleri de görülmüştür. Gecekonduların imece usulü ile bir gecede ortaya çıkarılmasından bu dayanışma mekanizmasının etkisi hissedilebilir. Benzer süreçlerden geçip benzer zorluklarla karşılaşan insanların beğeni ve tercihlerinin benzeşmesi hatta ortak bir kültürü ortaya çıkarması ise sürpriz bir gelişme değildir.

Arabesk müzik ve arabesk kültür de yukarıda bahsedilen kentleşme ve göç süreçlerinden etkilenecek büyük kentlerinin çeperlerde filizlenip, merkezine inebilmiş ve kendi kitlesini oluşturarak çevresini etkisi altına alabilmiştir. “Arab” kelimesi ile Latince “iscus” ekinin birleşiminden oluşan arabesk, Cumhuriyet dönemi öncesinde Fransızcadan Türk diline girmiştir. Mimarlık, dans, edebiyat, resim ve müzik gibi sanat dallarında kullanılan bir terim olan arabeskin Türkçe sözlükteki karşılığı “Arap tarzında yapılmış süsleme veya bezeme” şeklindedir (Özbek, 2013, s.169).

Arabeskin halk arasında çağrıştırdığı en yaygın anlam ise bir müzik türü olarak da nitelendirilmesinden ileri gelmektedir. Bir müzik türü olarak arabesk, “Arap müziğini andıran, genellikle karamsarlığı konu edinen bir müzik türü” şeklinde Türk Dil Kurumu tarafından tanımlanmaktadır. Kökeninde yer alan Arap müziği esintisi kadar, içerdiği giriş unsurları da bu müzik türünün arabesk olarak tanımlanmasında etkili olmuştur. Sınırları kesin olarak çizilemeyen arabesk müzik için her şeyden biraz ama hiçbir şeyden tam değil şeklinde söz edilebilir. Çünkü arabesk müzik biraz doğulu, biraz batılı, biraz kentli biraz da köylüdür (Özbek, 2013, s.173).

Kavramın muğlaklığından dolayı arabesk müzik, içerdiği kelime anlamlarından ziyade yaptığı çağrışımlarla düşünülmekte ve kullanılmaktadır. Arabesk müzik çoğunlukla; acı, keder, melankoli, üzüntü, hasret, isyan, ümitsizlik ve ölüm gibi negatif duyguları işlemektedir. Bu müziği dinleyenler ise toplumda bir dönem sıkça “kıro”, “maganda”, “bayağı”, “yoz”, “köylü”, “taşralı” gibi yaftalamalarla karşılaşmışlardır. Arabesk müzik hakkında “Türkiye’de Arabesk Olayı” adlı kitabında Stokes, (2012, s. 27), “Türkiye’de arabesk, geri kalmışlığı ve egzotikliği ile Batılılaşmış ve laik bir devlette sapkınlığın göstergesi olarak görülen Güneydoğu Anadolu’dan gelen göçmen işçilerin müziği olarak görülmektedir” der. Türkiye’deki göç, kentleşme ve gecekondulaşma süreçlerinin tam olarak farkına varamamış olacak ki Stokes, yapmış olduğu bu eksik tespit ile arabesk müziğin dinleyicileri arasına ülkenin diğer bölgelerden gelen göçmenleri dahil etmemiştir.

Türkiye’de arabesk öncelikle bir müzik türü olarak 1960’lı yılların sonunda ortaya çıkmış; sonrasında göç, gecekondulaşma, işsizlik, yoksulluk, yalnızlık ve dışlanma gibi nedenlerin de etkisiyle bir yaşam biçimine, bir felsefeye ve nihayetinde bir kültüre dönüşmüştür. Bu yüzden arabesk müzik Türkiye’de 1960’lı yıllardaki Türk toplumunda canlanmanın ve modernleşme çabalarının arttığı bir dönemin ürünü olarak da tanımlanmakta (Özbek, 2013, s. 16) ve bir popüler kültür ögesi olarak sınıflandırılabilir (Özbudun, 2010, s. 69).

Arabesk müzik ortaya çıktığı dönemden bu yana gerek kullanılan müzik aletlerinin niteliği gerekse içerdiği sözler nedeniyle eleştirmenlerin hedefinde olmuştur. Arabesk müzik ilk zamanlarda, müzik ve sanat çevrelerince estetik yapısı ve müzikal değeri bakımından, bayağı ve ticari bir müzik türü olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca, arabesk müziğin toplumun büyük bir kısmının duygu dünyasını yansıtıp yansıtmadığı ve bu noktada topluma faydalı olup olmadığı konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar çerçevesinde arabeskin aşırı duygusallık içerdiği, gerçeklikten uzak olduğu, kendi içerisinde çelişkiler barındırdığı, dinleyicileri olumsuz etkilediği ve kötü alışkanlıklara özendirildiği gibi argümanlar sıkça öne sürülmüştür (Özbek, 2013).

Türk toplumunda 1960'lı yıllarda filizlenen arabesk müzik, gerçek anlamda gelişimini 1970'li yıllarda gerçekleştirmiş; 1980'li yıllarda ise hem müzik hem film piyasası bakımından zirveye ulaşmıştır. Bu yükseliş; ötekileştirilen, utanılan, kötülene ve yok sayılan arabesk müziği Türkiye'de kentsel kültürün önemli bir parçası haline gelmiştir (Özbek, 2013, s. 128). Arabeskin toplumun tamamında olumlu ya da olumsuz şekilde kabul görmesi ise ancak 2000'li yılların ortalarında gerçekleşebilmiştir.

Bir müzik türü olan arabeskin toplumda bir yaşayış biçimine ve kentsel bir kültüre dönüşecek kadar yaygınlık kazanmasının birçok sebebi vardır. Devletin ulusal kültür inşa çabası, modernleşme adına gerçekleştirilen birtakım girişimler, radyo ve televizyonlarda arabesk müziğe getirilen ambargolar, Türk Sineması'nda Mısır'dan ithal edilen müzikli filmlerin halktan karşılık bulması gibi gelişmeler arabesk müziğin Türkiye'de geniş kitlelere ulaşmasına ve benimsenmesine sebep olan faktörlerin bazılarını oluşturmuştur (Özbek, 2013, s. 134).

Devlet politikası olarak batı müziğinin Türkiye Cumhuriyeti'nde benimsetilmek istenmesi, Klasik Türk Müziği'nden ve Türk Halk Müziği'nden bir vazgeçiş de beraberinde getirmiştir. Devletin Klasik Türk Müziği'ne ve Türk Halk Müziği'ne karşı aldığı tavır ve sergilediği mesafeli duruş, halkın aşına olduğu Arap ve Ortadoğu tınlarına dolayısıyla da arabesk müziğe yöneliminde etkili olmuştur (Özbek, 2013, s. 137).

1937 yılında Türk Telsiz ve Telefon A.Ş'ye ait olan yayın hakları kamulaştırılarak devlete geçmiştir. Devletin batı müziğinden yana taraf sergilemesi nedeniyle de Türk Halkı'nın alışkın olmadığı batı müziği, radyo yayınları ile halka ulaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabalar batı müziğinin Türkiye'de geniş kitlelerin beğenisini kazanmasına yetmemiştir. Aynı dönemde Türk Halk Müziği eserlerinin notaya alınarak standartlaşması da yüzyıllar boyunca halk arasında çalınıp söylenen türkülerin yöresel özelliklerinin kaybolmasına sebep olmuştur (Belge, 2008, s. 35).

Türkiye'de arabesk müziğin dolayısıyla da arabesk kültürün oluşumuna sebep olan bir başka faktör de radyolarda Türk Müziği'ne getirilen yayın yasağıdır. 1934'ün Kasım ayında başlayan yayın yasağı (Kocabaşoğlu, 1980, s. 90), halkın Mısır ve diğer Arap ülkelerinden yayın yapan radyoları dinlemeye başlamaları nedeniyle 1936 yılının Temmuz ayında sonlandırılmak zorunda kalmıştır. Kısa süren bu yayın yasağı Türk halkının Mısır ve Arap radyoları ile tanışmasına ve bu müziklere karşı sempati duyulmasına vesile olmuştur (Öztuna, 2000, s. 341).

Diğer taraftan Türk Sinemaları'nda gösterilen müzikli Mısır filmlerinin de Türkiye'de geniş kitlelerin Arap Müziği ile tanışmasında ve onu benimsemesinde etkili olduğu söylenebilir. Saadetin Kaynak'ın 1940'lı yıllardan sonra Mısır filmlerine yaptığı besteler "Arap Müziği" kavramını ortaya çıkarmıştır. Ancak bu müzik türünün "Arap gibi" ya da "arabesk" adını alması 1960'lı yılların başına rastlamaktadır. Bu yıllarda besteci, şarkıcı ve ud sanatçısı olan Suat Sayın'ın "Sevmek Günah mı" adlı şarkısının söz ve müziğinin kendisine ait olduğunu iddia etmesine rağmen, eserin asıl sahibinin Mısırlı Abdulvahhab olduğunun anlaşılması bu müzik türünün arabesk olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Özbek, 2013, s. 159).

Yukarıda bahsi geçen olaydan sonra Orhan Gencebay'ın 1966'da yaptığı "Deryada Bir Salım Yok" adlı şarkısında Arap Müziği'nden herhangi bir esinti bulunmamasına rağmen, Suat Sayın'ın şarkılarında kullandığı kemanların parçada yer almasından dolayı Gencebay'ın müziğine de arabesk müzik yakıştırması yapılmıştır (Özbek, 2013, s. 160). Sonrasında Orhan Gencebay 1968 yılında çıkardığı "Bir Teselli Ver" albümüyle ülke çapında tanınır hale gelmiş ve arabesk müzik tarzını büyük halk kitleleri ile buluşturmayı başarabilmiştir (Güngör, 2013, s. 59).

Suat Sayın ve Orhan Gencebay'ın öncülüğünü yaptığı arabesk müziğin sevilmesinde ve daha da büyümesinde Müslüm Gürses'in 1968 yılında çıkardığı "Sevda Yüklü Kervanlar/Vurma Güzel Vurma" albümünün yakaladığı satış rakamları belirleyici olmuştur. Gürses'in ilk 45'lik eseri olan bu plak o dönemde 300.000 gibi rekor denilebilecek bir satış rakamı elde etmiş ve halkın beğenisini kazanmıştır (URL 1). 1967 yılında ise halen "Türkiye'nin En Büyük Şöhreti" olarak kabul edilen (URL 2) Ferdi Tayfur "Melekler Yüze Güler/Derdin Nedir Sormuyorlar", adlı ilk 45'lik albümünü çıkararak arabesk müzik piyasasında yerini almıştır. Daha sonraki yıllarda Arabeskin 3 Kralı olarak da adlandırılacak olan Gencebay, Gürses ve Tayfur, bu müzik türünün sevilip dinleyici kitlesinin büyümesinde önemli rol oynamışlardır.

İlerleyen yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler, müziğin Türkiye'de bir eğlence aracı olarak yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Öncelikle gelişen teknolojik imkânlar müzik sektöründeki üretim hacmini arttırmıştır. 1970 yılından itibaren stereo kayıtların yaygınlaşması, sektördeki müzik şirketlerinin ve üretici firmaların sayısının artmasına yol açmıştır. Ayrıca küçük teypler, transistörlü radyolar ve kasetler evlerde ve arabalarda müziğin daha kolay şekilde dinleyici ile buluşmasını sağlamıştır. Korsan sektörünün de kendisine bu piyasada yer açması, sanatçıların eserlerinin taşranın en ücra köşelerine kadar ulaşmasına aracılık etmiştir (Özbek, 2013).

Daha önce kısaca değinildiği üzere arabesk müziğin İstanbul başta olmak üzere ülke genelinde yaygınlaşım sevilmesinde sinemanın büyük etkisi olmuştur. Dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında Türkiye'nin büyük kentlerinde bile evlerde televizyonun olması istisnai bir durumdur. Bu gerçeklikten hareketle halk

eğlenebilmek ve hoş zaman geçirebilmek için daha kolay erişebildiği sinemaları tercih etmiştir. Böylece halkın en büyük eğlence kaynağı o dönem koşullarında kapalı ve yazlık sinemalar olmuştur (Özbek, 2013, s. 134).

1930'lu yılların sonlarında Mısır Filmlerinin sinemalarda gösterilmesi ile başlayan müzikli Arap Filmleri furyası, 1960'lı yılların sonrasında da çekilen yerli filmleri etkisi altında alarak devam etmiştir (Öztuna, 2000, s. 341). Arabesk müziğin toplumda kendisini tam kabul ettirmeye başladığı 1960'lı yılların sonlarından itibaren yapılan yerli filmlerde çoğunlukla albüm çıkarmış arabesk sanatçıları başrollerde yer almışlardır. Böylece arabesk müzik ve filmlerde seçilen konular bakımında işlenen arabesk kültür yoğun bir biçimde seyircilerle buluşmuştur.

Orhan Gencebay'ın;

Bir Teselli Ver (1972), Sev Dedi Gözlerin (1972), Ben Doğarken Ölmüşüm (1973), Dertler Benim Olsun (1974), Batsın Bu Dünya (1975), Şoför (1976), Hatasız Kul Olmaz (1977), Çilekeş (1978), Derdim Dünyadan Büyük (1978), Aşkım Ben Mi Yarattım (1979), Ben Topraktan Bir Canım (1980), Leyla İle Mecnun (1983) (URL 3)

Müslüm Gürses'in;

İsyankâr (1979), Kul Sevdası (1980), İtirazım Var (1981), Mutlu Ol Yeter (1981), Anlatamadım (1983), Ağlattı Kader (1984), Kul Kuldand Beter (1985) Yaranamadım (1985), Güldür Yüzümü (1985), Küskünüm (1986), Yıkıla Yıkıla (1986) (URL 4)

Ferdi Tayfur'un;

Çeşme (1976), Benim Gibi Sevenler (1977), Yad Eller (1978), Derbeder (1978), Batan Güneş (1978), Yuvasız Kuşlar (1979), İnsan Sevince (1979), Ben De Özledim (1981), Günaha Girme (1982), Yıldızlar Da Kayar (1983), Haram Oldu (1985), Ya Benimsin Ya Toprağın (1987) (URL 5) filmleri dönem itibarı ile Anadolu kasabalarına kadar seyirciyle buluşmuş ve büyük ilgi ile karşılanmıştır. Sinemalarda halkın arabesk filmlere göstermiş olduğu bu teveccüh, videokaset döneminde de devam etmiş ve filmler sinemalardan sonra evlere taşınarak halkın beğenisine sunulmuştur.

Film ve şarkılarla zihinlere yer ederek geniş kitlelerce kabul görmeye başlayan arabesk kültür zamanla kendisine kent duvarlarında da yer edinebilmiştir. Nitekim arabesk kültürün tezahürü sayılan duygu, düşünce ve söylemler kent duvarlarında, duvar yazısı, grafiti veya çeşitli sembollerle kendini göstermiştir. Kentsel yüzeylerde ve kamusal alanlarda sıklıkla karşılaşılan duvar yazıları, sadece arabesk kültürün örneklerini sergiliyor olmasa da Türkiye'nin birçok kentinde çoğunlukla bu kültürün etkisi ile yazılmış yazılara ve şekillere rastlamak mümkündür. Günümüzdeki şekliyle duvar yazıları ilk defa 1970 yılında New York'ta görülmüştür. Yunan Demetrius'un, kendi ifadesiyle can sıkıntısından, duvara isminin kısaltması olan Taki ve adres numarası olan 183'ü yazmasının ardından duvar yazıları gündeme gelmiştir (Balkır ve Kuru, 2016, s. 1647).

Duvar yazısının bir türü olan grafiti ise karalamak ve çizmek anlamlarına gelen İtalyanca "graffito" sözcüğünden türetilmiştir. Grafiti sözcüğü hem dilbilimsel hem de içerik açısından duvar resmi olan "sgraffito" sözcüğü ile de ilişkilendirilebilir. Sözcüğün yaygın kullanımı halka açık yerlerdeki çeşitli yüzeylere yazılıp çizilen, resmi olarak onaylanmamış ve büyük ölçüde istenmeyen yazı ya da şeklindedir. Günümüzde ise grafiti, herhangi bir yüzey üzerinde yazan kişinin motivasyonunun ne olduğunun önemli olmadığı herhangi bir duvar yazısı, resim, sembol veya işaretleme anlamında kullanılmaktadır (Gadsby, 1995).

Duvar yazıları ve grafitiler alt kültürün yaşam alanı olarak tanımlanan getto ve yoksul banliyölerde çok daha görünür durumdadır. Bu bölgelerin denetim ve kontrolden görece uzak oluşu, duvar yazısı ve grafiti oluşturmak isteyenler için elverişli ortamın oluşmasına yol açabilmektedir. Ancak bu durum duvar yazıları ve grafitilerin kent merkezlerine ulaşmasına engel bir durum değildir. Kent merkezlerindeki umumi tuvaletlerin boş yüzeylerine yazılan ayıp, baskı altına alınmış duyguları ifade eden yazılar grafitinin kentlerde karşımıza çıkan en ilkel formunu oluşturmaktadır. Kent merkezlerinde ve diğer kamusal alanlardaki yüzeylerin ise geçmişten günümüze değin çoğunlukla politik söylemler ve propaganda amacı ile yazılıp çizildiği görülmüştür. Bu alanlarda duvar bir sayfa, dil ise geleneksel bir iletişim aracı işlevi görmüştür. Bu haliyle duvar yazıları sadece duvarı karalamaktan ibaret olmamakta, görüşlerin aktaran bir araç haline dönüşmektedir (Baudrillard, 2002, s. 128).

Yukarıda da bahsedildiği üzere duvar yazısının bir çeşidi olan grafiti 1970'lerde New York'ta ortaya çıkmıştır. Duvar yazısı ve grafitinin bu bakımdan kozmopolit yapıda olan ve farklı kültürleri, sınıfları, yaşam biçimlerini barındıran bir ortamda kendine alan bulduğu söylenebilir. Dolayısı ile bir alt kültür çıktısı olarak duvar yazısı ve grafitinin New York'taki kent yüzeylerine, metro istasyonlarına ve tren vagonlarında görünürlüğünün artması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Özellikle banliyö trenlerinin üzerine yapılan grafitiler bütün kenti ele geçiren bir ağın, alt kültürden üst kültüre ulaşan bir aracı haline gelmiştir (Meriç, 2017, s.145). Duvar yazıları ve grafitileri sisteme karşı bir direniş hareketi (Stanchfield, 2006) ve sistemle kavgalı kişilerin var olma çabasının bir ürünü (Oğuzhan, 2009, s.195) olarak görenler de vardır.

Duvar yazıları ve grafitiler aykırılığın tezahürü ya da bir direnişin ifadesi şeklinde de kendini göstermiştir. Duvar yazıları ve grafitiler, egemen kültüre karşı ve egemen kültürün iletişim araçlarına bir başkaldırı olarak kenti ekonomik ve politik bir iktidar alanı olarak görmez (Baudrillard, 2002, s. 123). 68 kuşağı olarak da bilinen gençlik hareketlerinin tüm dünyada kent duvarlarına işlediği politik sloganlar, kentlerin sadece egemen güçlere ait olmadığını kanıtlamaya yönelik eylemler olarak değerlendirilebilir.

Duvar yazıları ve grafitiler hem kolektif bilincin hem de kolektif alanların yeniden üretilmesine olanak sağlamaktadır. Takma isimlerle yaşadıkları sokakları işaretleyerek kendi alanlarının sınırını belirlemeye çalışan grafiticiler, böylelikle çete ya da etnisiteye aidiyetlerinin altını da çizmektedirler (Marcus, 1999, s. 64). Bir taraftan “ben buradayım” ve “benim düşüncem budur” diyebilmek bir taraftan ise takma isim kullanmak sureti ile kimliğini açığa çıkarmamak isteyenler kamusal alanlarda iz bırakmaya ancak bu şekilde muvaffak olabilmektedir. Bu çekincenin sebebi, yazılıp karalanan duvarın sahibinin rızasının olmayacağı düşüncesi ve bu tip eylemlerin devlet tarafından hoş görülmemesinden kaynaklanmaktadır.

Her ne kadar duvar yazılarının tarihteki ilk örneği can sıkıntısından dolayı ortaya çıkmış olsa da günümüzde, heyecan ve risk arayışı, başkasını taklit etme, uygunsuz bir sosyal kimlik kazanma, misilleme davranışı ile tatmin olma (Taylor, 2010, s. 57), fark edilme, taktir görme, duygu ve düşünceleri paylaşma gibi nedenlerle özellikle kent duvarlarında yer almaktadır. Bu çalışmada da cadde ve sokaklarda ya da diğer kamusal alanlarda her gün karşımıza çıkan, görüp farkına vardığımız ancak hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız arabesk kültürün bir tezahürü olan duvar yazılarının sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve politik anlamları derinlemesine analiz edilmektedir.

2. POPÜLER, ALT, AŞAĞI YA DA KARŞIT KÜLTÜR ÖGESİ OLARAK ARABESK

Popüler kültür, bir topluma belirli bir dönemde hâkim olan kültür olarak tanımlanabilir (Sözen, 2001, s. 59). Popüler kültür, tüketimden beslendiği için tüketim kültürü olarak da tanımlanabilmektedir (Erdoğan, 1999, s. 22). Bu bağlamda Türkiye’de, kentleşmenin hızlandığı dönemlerde değişerek artan tüketim kalıplarının popüler kültürün gelişimine zemin hazırladığı söylenebilir. Nitekim 1950’li yıllarda Marshall Yardımları ile artan Amerikan taraftarlığının da etkisiyle Türkiye’de tüketime dayalı farklı popüler kültürlerin ortaya çıktığı görülmüştür (Adıgüzel, 2001, s. 138-140). Liberal ekonomi modelinin ve ekonomik serbestinin benimsendiği, ithal ikame üretim politikasından vazgeçilip ithal ürünlerin bollaştığı 1980’li yıllarda ise Türkiye’de tüketimin belirlediği popüler kültürler geniş kitlelere yayılma imkânı bulmuştur.

Toplumlardaki zevk, tercih ve yaşam biçimlerinin değişmesi, etkili olan üst kültürün farklı alt fraksiyonlarının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Alt kültür ya da karşı kültür olarak nitelendirilen bu oluşumlar üst kültürden ayrışacak düzeyde farklı kimlik, sınıf, statü ve yaşam tarzı öğelerini bünyesine katabilmektedir. Böylece alt ya da karşı kültür, şahsına münhasır bir yaşam biçiminin geniş kitleler tarafından karşılık bulmasıyla ortaya çıkabilmektedir. Aksi takdirde çok küçük grupların kendi içlerinde yaşadıkları marjinal yaşam biçimlerini alt kültür olarak tanımlamak mümkün değildir. Alt kültürlerin toplumda geniş bir tabanı olmasının yanı sıra söz konusu alt kültürün bu taban tarafından tüketime de konu edilmesi gerekir.

Arabeski bir kültür ögesi olarak değerlendirebilmek için öncelikle bunun başlı başına yeni bir kültür mü yoksa var olan ulusal kültürün bir alt kültürü mü olduğuna karar vermek gerekir. Alt kültür denilen şey; ulusal kültür içerisinde, etnik köken, bölge, sınıf, dini inanç ve mezhep gibi öğelere ayrılabilen; farklı toplumsal koşulları bir araya getirerek birey üzerinde bütüncül etki bırakan bir kültür çeşididir (Jenks, 2005, s. 22). Bu tanımdan da anlaşılabilceği gibi alt kültür, toplumdaki belli grupların benimsedikleri ve sergiledikleri kültürel patenlerin bütünüdür ifade etmektedir.

Türkiye’de arabesk bir alt kültür ögesi olarak kabul edilecek olursa, bu alt kültürün ortaya çıkıp büyümesinde çok boyutlu süreçlerin etkili olduğu görülebilecektir. Ekonomideki dönüşümler, kitlesel göçler, askeri darbeler ve siyasi kutuplaşmalar gibi ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan hareketlilikler Türk Toplumunda dönem şartlarına göre yeni sayılabilecek birtakım oluşumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kent çeperlerinde kurulan gecekondu yerleşimleri bu oluşumlara örnek olarak verilebilir.

Gecekondu mahallelerinde yaşayan kişiler; işsizlik, yoksulluk, çaresizlik, yoksunluk, yalnızlık, ötekileşme ve dışlanmışlık gibi hayat şartları ve zorluklar nedeniyle birbirlerine daha da yakınlaşma fırsatı bulmuşlardır. Bu insanlar çok farklı bölgelerden gelip bir arada yaşamak zorunda olmalarına rağmen yukarıda sayılan olumsuzlukların da etkisiyle yaşadıkları çevreye karşı aidiyet duygusu geliştirmişlerdir. Bu aidiyet duygusu komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin gelişmesi ile daha da güçlenmiştir. Böylece gecekondu mahallelerinde yaşayan kişilerin benzer beğeni, zevk ve tercihler çerçevesinde kendi alt kültürlerini şekillendirmelerine uygun ortamlar oluşmuştur.

Arabesk müzik, gecekondu mahallelerinde ortaya çıkan alt kültür öğelerinden bolca beslenmiştir. Bu durum arabesk müziğin dinleyici kitlesinin artmasına ve dinleyici kitlesi arasında yeni bir kültürün oluşmasına yol

açmıştır. Bu gerçeklikten hareketle alt kültür olarak arabesk kültürün, egemen ulus devletinin dayattığı ulusal kültüre alternatif olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyetin modernleşme sürecinde Ziya Gökalp'in ulusal müziğin ne olması gerektiğine ilişkin olarak ileri sürdüğü fikirler devletin kültür politikası olarak benimsenmiş ve batılılaşma gayretiyle geçmişin birtakım birikimlerinden vazgeçilmiştir. Gökalp, doğu müziğini hastalıklı bir müzik olarak görmüş ve bu müziğin rasyonel olmadığını savunmuştur. Gökalp, halk müziğini ise toptan reddetmemiştir. Ama halk müziğini tek başına toplumun çağdaşlaşması için de yeterli görmemiştir. Ziya Gökalp için medeniyet müziği denilen şeyin olmazsa olmazı batı müziğidir. Bu yüzden Türk Milleti'nin çağdaş müziğinin, halk müziği ile batı müziğinin bir sentezi ile ortaya çıkabileceğini savunmaktadır (Stokes, 2020, s. 61).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulus devlet oluşturma sürecinde benimsenen Ziya Gökalp'in bu müzik anlayışında arabesk müziğe yer yoktur. Bu yüzden modernleşme adına kent kültürü arabesk müziğe burun kıvrarak onu sıkça "yoz müzik" olarak değerlendirmişlerdir. Kentliler için arabesk müzik, "kentlerine taşradan gelip düzeni bozanların" ve "kendileri gibi olmayanların" müziğidir. Modern bir yaşamın gereklerini ve batılı rafine zevkleri hayatlarının merkezine koyan kentliler için arabesk müzik rahatsızlık veren bir gürültüden ibarettir. Kentlilerin arabesk müziğe ve bu müziği dinleyenlere karşı aldıkları tavırların ve geliştirdikleri ön yargıların; arabeskin alt, aşağı hatta karşıt bir kültür ögesi olarak oluşmasına sebep olduğu söylenebilir.

Arabeskin alt ya da aşağı kültür olarak tanımlanması, onun genel ve evrensel olanın dışında kalmasından kaynaklanmaktadır (Jenks, 2005, s. 24). Arabesk kültür eğer ulusal kültür hegemonyasına karşı olarak bilinçli bir şekilde gelişmişse o zaman alt ya da aşağı kültür yerine karşıt kültür kategorisi içerisinde de değerlendirilebilir (Jenks, 2005, s. 25). Ancak zaten "bilinçsiz", "cahil", "taşralı", "yoz" ve "göbeğini kaşıyan" olarak nitelendirilen gecekonduların böylesi bilinçli bir direnci oluşturmasını beklemedikleri için kentsoyluların, arabeski karşıt kültür yerine alt kültür ögesi olarak tanımlanması normal karşılanabilir. Ancak arabesk müziğin anlatımında belirgin şekilde yer edinen ayrılık, acı, yoksulluk, dışlanmışlık, özlem, gurbet, yabancılaşma, yalnızlık ve ölüm gibi konuların, kentsoyluların dayatmacı kültürlerine karşı bilinçli bir şekilde geliştirdikleri düşünülecek olursa karşı ya da karşıt kültür imgesi olarak da değerlendirilmesi mümkündür.

Tüm bu tartışmalara ek olarak arabesk kültürün bir kitle kültürü yani bir popüler kültür ögesi olup olmadığı da sorgulanmalıdır. Sanayileşme, göç ve kentleşme süreçlerinin kentlerde biriktirdiği göçmenlerin benimsedikleri bir kültür olarak görülecek olursa arabesk kültürden, kitle kültürü ya da popüler kültür ögesi olarak bahsedilebilir. Zaten kitle kültürü ya da popüler kültür denilen şey (Tellan, 2004, s. 197-201), "sanayileşme ve kentleşme sürecinin bir sonucu olarak yalıtılmış ve soyutlanmış insan gruplarının standartlaştırıldığı tekdüze kültür oluşumu" şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kitle kültürünün oluşmasında etkili olan faktör, benzer sosyoekonomik yapılarıdır. Kent çeperlerinde yer alan gecekondulardaki benzer sosyoekonomik yapılar ve benzer yaşam biçimleri, bu bölgelerde arabesk özelinde kitle kültürünün oluşmasına yardımcı olduğu söylenebilir.

Dünya'da çeşitli örnekleri olan kitle kültürü ya da popüler kültür, Arjantin'de tango ve lambada, Amerika'da, jazz ve blues Avrupa'da ise rock, metal ve heavy metal gibi müzik ve danslarla insanların dünya görüşlerini, yaşayışlarını, inançlarını ve hayat felsefelerini ortaya koymuştur. Arjantin'deki tango ve lambada, gecekonduların yaşadıkları bölgelerde yaşanan özgürlükleri temsil etmektedir. Jazz ve blues en yalın haliyle Amerika'ya gelen köle Afrikalıların halk müziğidir. Amerika'nın kırsal bölgelerinde çalıştırılan Afrikalı köleler dertlerini, kederlerini ve hüznelerini jazz ve blues ile dünyaya haykırmışlardır. Benzer şekilde arabesk müzik ise Türkiye'de gecekondularda ve kent içi çöküntü alanlarında yaşanan gurbetin, kimsesizliğin, yalnızlığın, ayrılığın, yoksulluğun ve çaresizliğin bir dış vurumu olmuştur. Bu nedenle gecekondularda yaşayan nüfusun artmasının da etkisiyle, arabesk bir kitle kültürü olarak hâkim kültür tarafından hoş karşılanmasa da kabul görebilmiştir.

3.ARABESK KÜLTÜRÜN KABUL GÖRME SÜRECİ

Gecekondular mahallelerinde yaşayan göçmenler, geldikleri kırsal bölgelerdeki hayat tarzını ve alışkanlıklarını kentlere de taşımışlardır. Çoğu zaman kent çeperlerindeki yaşam çevrelerinde bu tutumları yadırganmasa da kent merkezine yaklaşık olarak gerek konuşma tarzları gerek giyim kuşamları gerekse de beğeni ve istekleri ile yerleşik kentlilerin eleştirilerinin öznesi haline gelmişlerdir. Kent merkezine yakın yerleşim yerlerinde kabul görmeyen göçmenler, kendileri gibi kente sonradan gelen ve kente tutunmak için çaba gösteren diğer yoksul ve kıyıda kalmış kişilerle gecekondular mahallelerinde kendi kültürlerini yaşama devam etmişlerdir.

Anadolu'nun farklı coğrafyalarından gelip büyük kentlerde bir arada yaşamak durumunda kalan göçmenler taşıdıkları farklı değerlere, folklorik özelliklere, yeme içme kültürlerine ve eğlence anlayışlarına rağmen ortak bir alt kültür oluşturmayı başaramışlardır. Bunda birlikte yaşama zorunluluğunun yanı sıra kent merkezindeki yerleşikler tarafından yadırganmalarının, dışlanmalarının ve hatta hor görülmelelerinin etkisi de azımsanmayacak kadardır. Yine büyük umutlarla geldikleri kentlerde aradıklarını bulamamaları karşısında yaşadıkları hayal kırıklıkları, bu insanların ortak duygu düşünce ve değer sistemleri geliştirmelerine yol açmıştır. Nitekim, arabesk

müzik sayesinde bu insanlar zamanın gereği olarak yeni oluşturdukları arabesk alt kültür etrafında birleşmişlerdir. Bu kültür acı çekenlerin, memleketlerini özleyenlerin, yoksulların ve aşıkların aynı şarkılarla hüznülenip aynı şarkılarla neşelenmelerine fırsat vermiştir. Gecekonducularda yaşanan ortak duygulara söyledikleri şarkılar ile tercüman olan Orhan Gencebay, Müslüm Gürses, Ferdi Tayfur gibi arabesk sanatçıları zamanla halkın idolleri ve kahramanları haline gelmişlerdir.

Kentlilerin arabesk müzik kültürünün farkına varması gecekondu yerleşimlerindeki halkı merkeze taşıyan ve yine gecekondu mantığı ile üretilen alternatif bir ulaşım aracı olan dolmuşlar sayesinde olmuştur. Dolmuşlar gecekonducularda dinlenen arabesk müziği gecekondu sakinleri ile birlikte kent merkezlerine taşımıştır. Bu yüzden arabesk, gecekonducular kadar dolmuşla da özdeşleştirilerek dolmuş kültürü ya da dolmuş müziği olarak da adlandırılmıştır.

Arabesk müzik ve arabesk müziğin temsil ettiği arabesk kültür, solculardan İslamcılara kadar uzanan geniş görüş skalası boyunca hemen hemen bütün aydın kesimler tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Sol görüşlü aydınlar, arabesk müziği ve arabesk kültürü abartılı bir kedercilik olarak değerlendirmiş; bu kültürün temsilcilerinin büyük bölümünün gecekonducularda yaşayan proleterler olması rağmen bu kişilerin itirazlarında ve öfkelerinde sınıf bilincinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Kendilerini Kemalist burjuva, kentkültürlü veya kentsoylu olarak tanımlayan kesimler için arabesk müzik ve arabesk kültür hiçbir rasyonel temeli olmayan, arada kalmışlığın tezahürü, yoz ve hibrid bir oluşumdur. İslami görüş temsilcilerine göre ise bu kültürün temelinde isyan vardır ki bu isyan şarkı ve söylemlerde zaman zaman kadere, zaman zaman da yaratana karşı yapılmaktadır. Bu ise İslam dinindeki en büyük günahlardandır (Kongar, 2006, s. 579). Farklı görüşte olsalar bile tüm bu kesimler arabesk müziği dinleyen ve arabesk kültürü benimseyen kişilere karşı eğitimsiz, kaba ve cinsiyetçi oldukları gerekçesi ile “magada” ve “kro” gibi yakıştırmalar yapabilmişlerdir (Özbek, 2013, s. 180).

Her ne kadar aydın kesim arabesk müzik ve arabesk kültüre karşı şüpheci bir tavır sergilemiş olsa da siyasetçilerin faydacı yaklaşımları, onların bu konudaki tutumlarının daha esnek olmasına yol açmıştır. Nüfus artışı, göç ve gecekondu gerçeği kentlerde bazı kesimlerin hatırı sayılır bir oy potansiyeline ulaşmasına sebep olmuştur. Siyasetçiler ise bu fırsatı fark etmekte gecikmemiş ve gecekonducularda yaşayan halkın yaşam tarzlarını ve kültürlerini dikkate almak durumunda kalmışlardır. Bu farkındalığın bir uzantısı olarak 1983 seçimlerinde bazı arabesk şarkılar Anavatan Partisinin seçim propagandasında kullanılmış (Stokes, 2020, s. 162) ve bu tercihin partinin başarısına olumlu yönde etki ettiği görülmüştür.

Gecekonduculardaki halkı ikna etmek adına siyasiler, 1980 ve sonrasında çıkarılan imar afları ve imar affı niteliğindeki yasalarla gecekonducuların meşrulaşma süreçlerini kolaylaştıran birtakım eylemlere girişmişlerdir (Akalin, 2018, s. 52-73). Bu da gecekonducularda yaşayan alt gelir grubundaki yoksul kişilerin iktidar tarafında görmezden gelinemeyecek kadar etkili olmaya başladığının bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

Arabesk müzik ve arabesk kültür, ancak özel televizyonların yaygınlaşması ile 1990’lı yılların başından itibaren kendisini ifade edebilecek ortamı bulabilmiş; böylece geçmişin, yasakçı ve kısıtlayıcı uygulamalarından bir bakıma sıyrılabilmıştır. 1990 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin düzenlediği Gülhane Parkı Konserleri’nde sayıları milyonu bulan kalabalıklar, Müslüm Gürses ve Ferdi Tayfur gibi arabeskin ikonikleşen sanatçıları dinleyebilmek için izdihamlara sebep olmuşlardır. Bu konserlerde yaşanan atmosferler bile arabesk müziğin ve arabesk kültürün temsilcilerinin ne büyük ilgi gördüğünün bir kanıtı niteliğindedir.

2000’li yılların başlaması ile birlikte gelişen teknoloji ve imkânların da etkisiyle müzik piyasası büyük bir dönüşüme uğramıştır. Müzik marketlerde, işporta tezgahlarında ve seyyar tablalarda satılan orijinal veya korsan kasetlerin yerini bir anda CD, MP3 ve internetteki müzik paylaşım platformları almıştır. Böylece herhangi bir bedel ödemenden ya da çok az bir bedel karşılığında sanatçıların tüm eserleri saniyeler içerisinde bir CD’ye ya da bir klasöre yüklenerek dinleyiciyle buluşabilmiştir. Bu sayede diğer müzik türleri gibi arabesk müziğe ve bu müziğin temsil ettiği kültüre erişim de oldukça kolaylaşmıştır.

Arabesk müziğin ve arabesk kültürün yaygınlaşmasında bir diğer önemli faktör de sosyal medya ve video paylaşım siteleri olmuştur. Youtube gibi mecralarda farklı görseller eşliğinde paylaşılan arabesk müzik parçaları hem görsel hem de işitsel olarak insanların imge dünyasının şekillenmesine sebep olmuştur. Müslüm Gürses şarkıları artık, bu müziği video paylaşım sitesine yükleyen kişinin belirlediği; yorgunluğu, hüznü, isyanı, hasreti, vazgeçmişliği, mahzunluğu, mağdurluğu ve ezilmişliği temsil eden sembolik görseller eşliğinde dinleyicilere sunulmaya başlanmıştır. Instagram ve Tiktok gibi uygulamalar da bu videoların çeşitlenmesine ve daha büyük kitlelere akıllı telefonlar marifetiyle ulaşmasına aracılık etmiştir. Böylece daha önceleri dolmuşlarda, gecekonduculardaki kasetçilerde, müzikli sinema filmlerinde ve halk konserlerinde dinlenen arabesk müzik ve tanık olunan arabesk müziğin temsil ettiği kültür çok daha iyi bilirdi hale gelmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın temel amacı, cadde ve sokaklarda ya da diğer kamusal alanlarda her gün karşımıza çıkan, görüp farkına vardiğimiz; ancak hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olamadığımız arabesk kültürün bir tezahürü olan duvar yazılarının sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve politik anlamlarını derinlemesine analiz etmektir. Bu amaca paralel olarak çalışmada;

- 1-Arabesk kültüre ait söylemlerin Adana'daki bazı mahallelerdeki duvar yazılarına olan yansımalarını tespit etmek,
- 2-Arabesk kültürün kentte algılanış ve yaşanış biçimlerini anlayabilmek ve
- 3-Duvar yazılarının varsa alt metinlerini okuyabilmek hedeflenmiştir.

Yukarıdaki amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulan araştırma soruları ise şunlardır:

- 1-Arabesk müzik ile arabesk kültür arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 2-Arabesk kültür bir alt kültür müdür? Karşıt kültür müdür?
- 3-Arabesk kültürü diğer kültürlerden ayıran belirleyici özellikler nelerdir?
- 4-Arabesk kültür ile duvar yazıları arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 5-Arabesk kültürde duvar yazılarının yeri ve önemi nedir?
- 6-Duvarlar yazılarında çoğunlukla hangi temalara değinilmiştir?
- 7-Anlatılmak istenen duygu ve düşünceler ne şekilde ifade edilmiştir?

5. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Arabesk kültürün kentlerdeki duvar yazıları bağlamında irdelenmesinin; bölge halkının düşünce yapısının, beklentilerinin ve hayata bakış açılarının keşfi açısından büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Çünkü duvar yazıları, içinde bulunulan çevrenin ve yaşanan kültürün bir tezahürü olarak, bölge halkının sosyolojik, psikolojik ve ekonomik yapısı hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilmektedir.

Diğer taraftan, arabesk kültür çoğunlukla kent çeperlerindeki yerleşimlerde, gecekondu ve kent içi çöküntü alanlarında yaşanmaktadır. Bu bölgelerdeki yazı yazmaya elverişli olarak görülen yüzeyler; söyleyecek sözü olduğunu düşünen ve kendini ifade etme ihtiyacı olan kişiler için adeta beyaz bir sayfa olarak kullanılabilir. Kişiler bu beyaz sayfalarda duygularını, düşüncelerini, inançlarını, isyanlarını ve umutlarını haykırabilmektedir. Dolayısıyla kentlerin yoksul mahallelerinde hâkim olan arabesk kültürün tam olarak anlaşılabilmesi, bu duvar yazılarının içerdiği anlamların ortaya çıkarılması ile mümkündür.

6. ARAŞTIRMANIN ÖZGÜNLÜĞÜ

Literatürde duvar yazısı ve grafitiler hakkında yapılan araştırmalar çoğunlukla dilbilim, gençlerin psiko-sosyal gelişimleri, gençlerde kimlik oluşumu, estetik ve sanat gibi konular çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışma ise duvar yazıları, Adana kentinde hâkim olan arabesk kültür bağlamında incelenmiştir. Saha çalışması kapsamında gezilen mahalleler bir akademik araştırmaya ilk kez konu edilmiştir. Tüm bunlar çalışmanın özgün tarafını ortaya çıkarmıştır.

7. YÖNTEM

Araştırmada arabesk kültürün kent duvarlarındaki yazılar üzerinden tematik analizi, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması desenine uygun olarak yapılmaya çalışılmıştır. Durum çalışması, araştırılmak istenen konuyu farklı durumların da etkileyebileceği gerçeğinden yola çıkarak tüm bunların bütüncül bir anlayışta incelenmesi (Ekiz, 2003) şeklinde tanımlanabilir. Başka bir deyişle durum çalışması, bir olgunun kendi gerçekliğinde araştırılıp tanımlanmasıdır (Yin, 2013). Bu açıdan durum çalışmasında öncelikle çalışılacak olan nesne seçilmektedir (Patton, 2014; Stake, 2005). Ayrıca, durum çalışması bir durumla ilişkili konuların neler olduğu, bu konulara nelerin ne ölçüde etki ettiği gibi sorulara birden fazla kaynaktan elde edilen verilerle cevap aramaktadır. Resimli anlatımlar, tablolar, fotoğraflar ve şekiller bu veri kaynaklarından bazılarıdır. Durum çalışmasında araştırmanın konusunun doğal bağlamında ele alınması ise çok önemlidir (Ceylan Çapar ve Ceylan, 2022, s. 302).

Çalışmada kullanılan veriler 12.01.2021-28.03.2024 tarihleri arasında muhtelif zamanlarda yapılan mahalle ziyaretlerinde fotoğraflar çekilmek suretiyle elde edilmiştir. Saha çalışmasının evrenini Adana ili, örneklemini ise Seyhan, Yüreğir ve Çukurova ilçelerinde bulunan bazı mahalleler oluşturmuştur. Seyhan, Yüreğir ve Çukurova ilçeleri rastgele örneklem seçimi ile çalışmaya konu edilmiş, çalışmada amaçlı örneklem oluşturulmaktan kaçınılmıştır. Saha çalışmasına çıkmadan önce "Google Maps" uygulaması aracılığı ile gezilecek mahalle, cadde, sokak ve diğer kamusal alanlar işaretlenmiştir. Bu kapsamda Seyhan ilçesinde Hürriyet, Yenibey, Şehitduran, Bey,

Beşocak, Havuzlubahçe, İsmetpaşa, Tepebağ, Fevzipaşa, Şakirpaşa, Nedim Bey, Gürsel Paşa, Narlıca, Denizli, Yeşilevler, Çınarlı, Gülbahçesi, Dağlıoğlu, Mıdık ve Akkapı Mahalleleri; Yüreğir İlçesinde Sinanpaşa, Kiremithane, Levent, Yamaçlı, Kışla Mahalleleri; Çukurova İlçesinde ise, Belediye Evleri, 100. Yıl, Kurttepe ve Yurt Mahalleleri gezilmiştir. Saha araştırması için bu mahallelerin seçilmesinin sebebi Adana'da arabesk kültürün en yoğun yaşandığı orta alt ve alt gelir seviyesine sahip kişilerin yaşadıkları yerler olmalarıdır. Bu yargıya, söz konusu mahallelerdeki ev ve kira fiyatlarının Adana ortalamasının altında olduğunun tespiti nedeniyle varılmıştır. Gezilen yerlerdeki duvar, trafo, kaldırım, elektrik direkleri, billboardlar, çöp konteynırları ve diğer kent mobilyaları gibi yüzeylerde bulunan yazılar, şekiller, simgeler ve resimler fotoğraflanmıştır. Saha araştırması döneminde olabildiğince fazla görsel materyal elde edilmeye çalışılmış çekilecek fotoğraf sayısı için bir hedef koyulmamıştır. Yaklaşık 3 aylık sürede araştırmaya konu edilebileceği düşünülen 1116 fotoğraf çekilmiştir. Ancak çekilen fotoğraflar içerinden 967'si okunabilmiştir. Dolayısıyla 967 fotoğraftaki yazı, ifade, sembol ve resimler tema analizi yapılmak suretiyle sınıflandırılabilmiştir.

Fotoğraflanan duvar yazılarından üretilen verilerin geçerliliği ve güvenilirliği birçok yöntemle sınanmıştır. Öncelikle elde edilen veriler farklı çalışma alanındaki benzer duvar yazıları ile karşılaştırılmış ve benzer temalara ve alt yazılara ulaşılmıştır. Ayrıca çekilen fotoğraflar rastgele örneklem seçimi ile elde edildiğinden amaçlı örneklem seçiminde karşılaşılan güvenilirlik ve geçerlilik sorunlarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında veriler çeşitleme yapılmak sureti ile üç farklı ilçedeki toplam 28 mahalleden elde edilmiştir. Böylece bir kez daha verilerin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır.

8. BULGULAR

8.1. Tematik Analiz İçin Duvar Yazılarının Gruplandırılması

Alan çalışması kapsamında fotoğraflanan duvar yazıları, yazıldığı şekil itibari ile doğrudan tematik olarak gruplandırılmıştır. Söz konusu duvar yazılarının içeriğine müdahale edilmemiştir. Söz konusu duvar yazılarına ilişkin olarak sadece bazı tespitlerde bulunulmuştur. Sınıflandırılan temalarla duvar yazılarından elde edilen veriler karşılaştırılmıştır. Ortaya çıkan çok sayıdaki tema rafine hale getirilmiş ve benzer duygu durum ifadeleri altında sıralanmıştır. Duvar yazılarında en çok işlenen duygu durum ve konuları belirleyebilmek için sayılar yüzde olarak hesaplanmış ve gösterilmiştir. Buna göre fotoğraflanan 1124 duvar yazısından anlam ifade eden ve okunabilen 967 adeti çalışmada veri olarak işlenmiştir. Yapılan sınıflandırmada en çok isim, lakap, unvan, sıfat, grafiti (n=252; 26,05%) içerikli duvar yazısı ile karşılaşmıştır. Bunu sevgi, aşk, sitem (n=185; 19,13%); futbol, taraftarlık, fanatizm (n=138; 14,37%); Tavsiye, Tespit (n=124; 12,82%); espri (n=93; 9,61%); suç, şiddet, kavga, tehdit (n=72; 7,44%), siyaset (n=54; 5,58%) ve son olarak da argo, küfür, isyan (n=49; 5,06%) izlemiştir.

Tablo 1.

Duvarlarda İfade Edilen Konular

Konular	Sayı	Yüzde
İsim, Lakap, Unvan, Sıfat, Grafiti	252	26,05
Sevgi, Aşk, Sitem	185	19,13
Futbol, Taraftarlık, Fanatizm	138	14,27
Tavsiye, Tespit	124	12,82
Espri	93	9,61
Suç, Şiddet, Kavga, Tehdit	72	7,44
Siyaset	54	5,58
Argo, Küfür, İsyen	49	5,06
Toplam	967	100

Duvar yazıları için tercih edilen yüzeyler ise çeşitlilik göstermiştir. Buna göre sırasıyla; ev duvarları (n=364; 37,67%); bahçe duvarları (n=191; 19,75%); okul duvarları (n=156; 16,13%) trafolar (n=97; 10,03%); kent mobilyaları (n=81; 8,37%); billboardlar (n=36; 3,72%); çöp konteynırları (n=23; 2,37%) ve elektrik direkleri (n=19; 1,96%) duvar yazıları, sembol, resim ve grafitiler yüzey oluşturmuşlardır.

Tablo 2.*Yazıların yazıldığı yüzeyler*

Yüzeyler	Sayı	Yüzde (%)
Ev duvarları	364	37,67
Bahçe duvarları	191	19,75
Okul duvarları	156	16,13
Trafolar	97	10,03
Kent Mobilyaları	81	8,37
Billboardlar	36	3,72
Çöp konteynırları	23	2,37
Elektrik direkleri	19	1,96
Toplam	967	100

8.1.1. İsim, Lakap, Unvan, Sıfat ve Grafiti

Saha çalışması kapsamında elde edilen fotoğrafların incelenmesi neticesinde tematik açıdan duvar yazılarının %26,05'inin isim, lakap, unvan, sıfat ve grafitilerden oluştuğu tespit edilmiştir (n=252; 26,05%). Bu durum farklı kentlerde benzer konularda yapılan araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Yazıların büyük kısmını isimler oluşturmaktadır (Foto 1). Bu isimler geliş güzel olarak herhangi bir estetik kaygı duyulmadan yazılmıştır. Bu özellikleri nedeniyle söz konusu isim yazımlarının Yunan Demetrius'un can sıkıntısına benzer bir ruh hali içerisinde oluşturulduğu söylenebilir.





Foto 1. İsim, Lakap, Unvan, Sıfat

Duvarlara sadece yazıyı yazan kişinin ismi, lakabı ya da unvanı yazılmamıştır. “Çirkin Kral”, “Yılmaz Güney”, “Ahmet Kaya’m”, “Selo Başkan” gibi sinema sanatçısı, müzisyen ve siyasetçilerin yanı sıra “Müslüm Baba”, “Azer Baba” ve “Bergen” gibi arabesk müziğin önde gelen kişilerin isimlerinin ve grafitilerinin de duvarlarda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca araştırmanın yapıldığı dönemde Galatasaray’da futbol oynayan İcardi’nin **ismine** de çokça rastlanmıştır (Foto 2).



Foto 2. İsim, Lakap, Unvan, Sıfat, Grafiti

8.1.2. Sevgi, Aşk, Sitem

İsim, lakap, unvan, sıfat ve grafitilerden sonra, gezilen mahallelerdeki duvar yazılarının büyük bölümünü ergen ve gençlerin aşk, sevgi itiraflarını ve sitemlerini konu eden yazıların oluşturduğu görülmüştür (n=185; 19,13%). Aşk ilanları çoğunlukla isimlerin yan yana yazılmaları ya da isimler arasını çizilen kalp figürleri ile yapılmak istenmiştir. Aşkılarını duvarlara yazan gençler sıklıkla isimlerinin baş harflerini ya da rumuzlarını kullanmışlardır. Ayrıca âşık olunan kişinin isminin tek olarak yazıldığı duvar yazıları da oldukça fazladır (Foto 3).



Foto 3. Sevgi, aşk, sitem konulu duvar yazıları 1

Aşk ilanı yapan ve yapılan kişilerin kimliklerini açığa çıkarmamak için, aşk ve sevgi ifadelerinin hemen sonuna ya da altına rumuz ve isimlerin baş harflerinin kullanıldığı düşünülmektedir. Bilinmemenin verdiği güvenle duygular daha rahat biçimde duvarlara yazılmış olabilmektedir. Duyguların sosyal medya ya da mesajlaşma programları üzerinden kolaylıkla paylaşılabildiği bir dönemde duvarlara yazılan aşk ve sevgi ifadeleri kent duvarlarının halen duygu aktarımında romantik bir araçsallığının olduğuna işaret etmektedir (Foto 3).

Gezilen mahallelerdeki aşk ve sevgi içerikli duvar yazılarının büyük bölümünün erkekler tarafından yazıldığı görülmüştür. Bu yazılar her ne kadar aşk ilanı, sevgi ve sitem başlığı şeklinde kategorize edilmiş olsalar da söylemsel olarak kahır, tutku, kabullenmişlik, özlem, pişmanlık, espri, tehdit, küfür, argo ve nitelermelere ilişkin unsurları da bünyesinde barındırmaktadır (Foto 4).





Foto 4. Sevgi, aşk, sitem konulu duvar yazıları 2

Sevgi ve aşk temalı yazıların zaman zaman doğrudan alıntılanan arabesk şarkı sözleri ile de duvarlarda yer aldığı görülmüştür (Foto 5). Buna göre “Senden Vazgeçmem”, “Çünkü Sen Çölüme Yağmur Oldun”, “Hangimiz Sevmedik Çılgınlar Gibi”, “Kötü Bir Söz Gibi Düşük Dillere”, “Kadermiş Bu Hale Geldik, Hakkını Helal Eyle”, “Hayat Bir Köşe Kamaca” “Sen Affetsen Ben Affetmem”, “Çünkü Sen Geceme Gündüz Oldun”, “Belki Dönersin”, “Eline Düşüm”, “İlle De Sen”, “Kaç Kadeh Kırıldı Minnoş Gönlümde”, “Deli Gibi Sevmek Ruhumuzda Var”, “Tövbe Ettim Tutamadım Sözümü”, “Duygularım Darmadağın” gibi arabesk şarkı sözlerinden duvar yazıları üretilmiştir.



Foto 5. Sevgi, aşk, sitem konulu duvar yazıları 3

Diğer taraftan aşk, sevgi ve sitem temalı olarak yazılan duvar yazılarının bazıları ise “Bir Mucize Olsun”, “Neden Sevmedin”, “Sen İslandığım İlk Yağmurumsun”, “Baktım Gülüşünden Güzel Şiir Oluyor, Ben De Sevdim Gitti”, “Yalnız Değildim İçimde Koca Bir Aşk Vardı”, “Sen Benim Tek Yönlü Sokağımsın”, “Bir Ara Öl Dese Ölürdüm, İyi Ki Dememiş”, “Titrek Kalbim Senin İşte”, “Her Aşk Biter, Sevmeyin”, “Kişi Olarak Seni Unuttum, Ama Kokun Hala Favorim”, “Ben Dokunamıyorsam Sözlerim Dokunsun”, “Ölüm Değilse Bizi Ayıran Yazık Olmuş”, “Her Yere Seni Yazarım, Ölsem Sana Yazmam”, “Bizans Seni Görse Kahpeliğinden Utanır”, “Belki Bir Gün Özellersin” “Aklın Başına Gelir Ama Ben Gelmem”, “Kafam Almıyor Vedanı”, “Gözyaşımın İçinde Yüzüyorum” şeklindedir.

8.1.3. Futbol, Taraftarlık, Fanatizm

Futbol, taraftarlık, fanatizme ilişkin yazılara çoğunlukla okul duvarında, eski 5 Ocak Şehir Stadi'nin çevresindeki sokaklarda, parklarda, futbol ve basketbol sahalarında ve pazar yerlerinde rastlanmıştır (n=138; 14,37%). Duvar yazılarından kentteki insanların yerel düzeyde Adana Demirspor ve Adanaspor'un futbol takımlarını destekledikleri ve bu iki takım taraftarlarının duvarlara yazdıkları mesajlarla birbirlerine göndermeler yaptıkları anlaşılmıştır. Adana Demirspor taraftarlarına ait duvar yazıları Adanaspor taraftarlarına ait duvar yazılarına göre daha görünür ve daha fazladır. Bunun yanı sıra bölge halkının ulusal düzeyde 3 büyükler denilen Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş'a da sempati duydukları anlaşılmıştır (Foto 6).



Foto 6. Futbol, taraftarlık, fanatizm konulu duvar yazıları 1

Futbol, taraftarlık, fanatizm'e ilişkin karşılaşılan bazı duvar yazıları ise "ADS", "Adandemirspor", "Mavi Şimşeler", "1940", "Ultraaslan", "Cimbom", "GS", "BJK", "Fener", "Genç Fenerbahçeliler", "Adanaspor", "1954", "Adana Mavidir", "Adana Turuncudur", "Tek Aşk Beşiktaş", "Şimşekler Grubu", "Ultraaslan Adana", "Turbeyler", "Badanaspor", "Halkın Takımı ADS", "İsyan ADS", "Şehrin Asi Çocukları", "Adanaspor 1954", "Balotelli", "Masmavi Şimşekler", "Mavi Eşşekler", "ÜniADS", "Gurbette Demir Gibiyiz", "Turuncu Adana", "UniTurbey" ve "Mavi Düşlerin Lacivert Gölgesiyiz" olmuştur.

Kente futbol ile arabesk müzik özdeşleşmiş durumdadır. Adana Demirspor ve Adanaspor taraftarlarına maçların öncesinde, devre aralarında ve maç sonlarında stat hoparlörlerinden Müslüm Gürses ve Azer Bülbül başta olmak üzere arabesk müzik sanatçılarının şarkıları dinletilmektedir. Özellikle Adana Demirspor'un iç saha maçlarında açılan mavi lacivert Müslüm Gürses posterleri ve taraftar atkıları bu ilişkinin varlığını doğrulamaktadır (Foto 7). Şehir stadında Müslüm Gürses ve Azer Bülbül ile özdeşleşen şarkıların sözlerinden alıntılar içeren "Yaşanmadan Geçen Yıllar Utansın", "Hangimiz Sevmedik Çılgınlar Gibi", "Taht Kurmuşsun Kalbime, En Güzel Yerindesin", "Senin Hasretin Varken Bu Şehirde Yaşanmaz", "Yıkıla Yıkıla", "Deli Gibi Sevmek Ruhumuzda Var", "Yıkasım Gelir", "İlle De Sen", "Çoğu Gitti Azı Kaldı" gibi bir çok slogan yer almaktadır.



Foto 7. Futbol, taraftarlık, fanatizm konulu duvar yazıları 2

8.1.4. Tavsiye ve Tespit

Tematik açıdan duvar yazılarında en çok karşılaşılan içeriklerden bazıları da tecrübelerin, yaşanmışlıkların ve kötü hatıraların tespit ve tavsiye şeklinde aktarımları olmuştur (n=124; 12,82%). "Bir Gün Ölmek İçin Her Gün Yaşıyoruz", "Hayat Kahpe, İnsanlar Sahte", "Er Meydanında Dansözler Oynamaz", Her İnsan Huzur Verir, Kimi Varlığıyla, Kimi Yokluğuyla", "Bu Çöp Mü Temiz Yoksa İnsan Mı" gibi yazılar oldukça basit ve yalın bir şekilde tespit içermekte ve yazıyı yazan kişinin yaşanmışlığının ne olabileceğini okuyana düşündürmektedir (Foto 8).



Foto 8. Tespit konulu duvar yazıları

Tavsiye niteliğindeki “İsyankâr Olun Gençler”, “Her aşk biter, sevmeyin”, “Susarak Kazandığınızı Boş Konuşarak Harcamayın”, “Sağlam Dostu Olanın Aynaya İhtiyacı Yoktur” “Güzel Yüzleri Değil, Güzel Kalpleri Sevin”, “Köpeği Boşver, Sahibine Dikkat Et”, “O Kadar Yüz Varken Yere Tükürme”, “Hiçbir Şeyin Sahibi Biz Değiliz”, “Rızıkların En Güzeli Çalışarak Helal Kazanılandır. Arkadaşlığın En Güzeli Allah C.C. Hatırlatandır” türünden yazıların ise aldandığımız, isyankârlık, kızgınlık, kabullenmişlik, yıpranmışlık ve inanç gibi unsurları içerdikleri görülmüştür (Foto 9).



Foto 9. Tavsiye konulu duvar yazıları

8.1.5. Suç, Şiddet, Terör, Kavga, Tehdit

Araştırmanın yapıldığı mahallelerde suç unsuru taşıyan söylemlere ve davranış paternlerine ilişkin yazılarla sıklıkla karşılaşmıştır (n=72; 7,44%). Bu ifadelerin bir kimlik arayışında olan ve kendisini yaşadığı çevreye kabul ettirme çabasındaki genç ve ergenler tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Bu kişiler yaşadıkları mahalleleri “girilemez” ya da “dokunulamaz” yerler olarak görmektedir. Bu yüzden suç unsuru taşıyan ifadeleri duvarlara kolaylıkla yazabilmişlerdir (Foto 10). Suç unsuru taşıyan veya suç ve suçluyu öven ifadelerden bazılarını “illegale giriş”, “Apo”, “PKK”, “İmralı Tecritine Son”, “100 metre ilerde gece çalışacak torbacı aranıyo”, Bu Semtte Sabrın Sonu Cinayet” “Tükeniyoruz Ama Geleceğiz”, “Kin Yuttuk Kan Kusturacağız”, “Ölmedikçe Geleceğiz, Güldükçe

Öldüreceğiz” “Hayat Sana Zulümse, Yut Şekeri Gülümse”, “Sabrım Selametse, İntikamın Felakettir”, “İhanetin Bahanesi, Kahpeliğin Telifisi Olmaz”, “Bak Seni Pis Ederim”, “İhanetin Bahanesi, Kahpeliğin Telifisi Olmaz”, “Sabrım Selametse, İntikamım Felakettir”, “Cam Gibi Gençlerdik Kırdılar Keskinleştik”, “Bedeller Ağır Olur”, “Sonumu Bekleyenlere Sesleniyorum Daha Başroldeyim” gibi suç, şiddet, terör, kavga ve tehdit içerikli yazılar oluşturmaktadır.



Foto 10. Suç, şiddet, terör, kavga, tehdit konulu duvar yazıları

8.1.6. Espri

Kentin birçok farklı mahallesinde tespit edilip çözümlenen yazılarda; sevgi, aşk, kırgınlık, umut, bekleyiş, öfke, hayal kırıklığı gibi duygu durumlarının esprili bir şekilde dile getirildiği görülmüştür (n=93; 9,61%). Söz konusu yazılarda yazıları yazan kişiler nispeten üzücü olayları bile espiye konu edebilmişlerdir (Foto 11).





Foto 11. Espri konulu duvar yazıları 1

Esprili yazıların bazılarında Adana'ya özgü deyişler ve yerele ait kültürel öğeler de yer almıştır (Foto 12). “Seviyorum Diyorum Gurban Olduğum Aha Dayıya Sor”, “Adana Kebabının Yanındaki Pilav Gibiydin Ne Sevenin Vardı Ne Değerin...”, “Feyz alamiyürüm”, “Bize göre AŞK, Adana, Şalgam, Kebaptır”, “Tipi Şakirpaşa, Egosu Barajyolu” bu yazılardan bazılarıdır.



Foto 12. Espri konulu duvar yazıları 2

TARTIŞMA VE SONUÇ

Duvarlar, paleolitik dönemden bu yana gerek çizilen resimler gerek bırakılan izler gerekse söylenecek sözler ve aktarılacak duygular için boş bir sayfa görevi görebilmektedir. İnsanlar geçmişten günümüze kadar yaşadıkları deneyimlerden ve etkisi altında kaldıkları olaylardan esinlenerek duvarlara birtakım semboller, resimler ve yazılar yazmışlardır. Kendilerini duvara yazdıkları yazılar ile daha iyi ifade edebileceklerini veya mesajlarını duvara yazdıkları kelime ve cümlelerle daha etkili şekilde iletebileceklerini düşünen kişiler bu yöntemi özellikle kentlerde sıkça uygulamış ve halen de uygulamaktadırlar.

Günümüzde duvar yazıları insanların olaylar ve durumlar karşısında duygu ve düşüncelerini dışa vurabildikleri bir platforma dönüşmüş durumdadır. Duvar yazıları, kalabalık kentlerde kaybolmuş; ancak fikirleri, düşünceleri ve duygularının farkına varılmasını isteyen kişilerin sıkça başvurduğu bir kendini ifade etme biçimi şeklinde tanımlanabilir. Başka bir deyişle duvar yazıları, söyleyecek sözü olup da söyleyemeyen sokaktaki insanın veya yaşadığı çevreyle yeterli ve doğru bir iletişim kuramayan ergenlerin toplumun yerleşik değer yargılarını sorgulama şeklidir (Emecan, 2007, s. 157).

Duvar yazıları, kişinin yaşadığı olaylar ve karşılaştığı durumlar karşısında geliştirdiği tepkisinin bir izdüşümüdür. Duvar yazarları bazen de kimlik kazanmanın yani var olmanın mücadelesinin verildiği bir halk arenasıdır. Sıradan insanın gündelik yaşantısı, geçmişe yönelik deneyimleri, geleceğe dönük kaygıları bu yazılarda dile getirilir. Duvarların özellikle sevgiyi dile getirme, sitem etme, kendini tanımlama, öğüt verme, siyaset yapma vb. amaçlarla

kullanıldığı görülür. Yazılarda ayrıca isim ve tarih yazmaya yönelik bir eğilimin de söz konusu olduğu dikkatlerden kaçmaz.

Son yıllarda sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarının yaygınlaşması ile duvar yazılarının ulaştığı kitleler de genişlemiştir. Önceleri bulunduğu mahalle ve sokaklardan gelip geçenlerin dikkatini çeken duvar yazıları, internet ortamında paylaşılacak suretiyle dünyanın dört bir yanına ulaşabilme imkânı da bulmuştur. Bu durum yerele özgü, özgün bir o kadar da ilginç olması beklenen duvar yazılarının küçük değişikliklerle farklı kentlerin duvarlarında da benzer şekillerde görülmesine sebep olmuştur. Bu küçük değişiklikler yaşanan yerdeki kültürel farklılıklardan kaynaklanabilmektedir. Yani ifade edilmek istenen duygu ve düşünce temelde aynı olsa bile, bu duygu ve düşüncelerin ifade edilmiş şeklini yerelde hâkim olan kültürel dinamikler belirleyebilmektedir. Çünkü kent duvarlarına yazılan yazılarda seçilen metaforlar ve kelimeler ait olunan kültürden izler taşıyabilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere özellikle kentlerde hâkim olan kültür ve alt kültürlerin insanlar üzerindeki etkisi duvar yazılarından kolaylıkla anlaşılabilir. Bu yazıları yazan kişiler aşklarını, sitemlerini, isyanlarını ve hayal kırıklıklarını belli bir kültürün ya da alt kültürün etkisiyle duvarlara taşımaktadırlar. Nitekim saha çalışmasında tespit edilen duvar yazılarında, Adana İli özelinde arabesk kültürün etkileri fazlasıyla hissedilmiştir. Çoğunlukla erkeklerin içinde yaşadıkları çevre ile iletişim kurabilmek adına yazdıkları duvar yazılarında, arabesk kültür söylemlerinden sıkça faydalandığı görülmüştür.

Çalışma için görsel materyaller toplanırken “Duvar Halkın Matbaasıdır” şeklinde bir duvar yazısı ile karşılaşmıştır. Bu kısa tespit cümlesi bile duvar yazılarının içerdiği anlamların ne kadar derin ve iletilmek istenen mesajın ulaşabileceği kitlenin ne kadar büyük olabileceği yönünde bizlere ipuçları verebilmektedir. Gelişen teknolojiler günümüzde her ne kadar iletişim ve paylaşım platformlarını çeşitlendirmiş olsalar da kentlerde varlığını bir şekilde sürdüren duvar yazıları halen halkın kültürünü, mizah anlayışını, siyasi görüşünü, değer yargılarını, beklentilerini, duygu durumlarını ve sosyoekonomik özelliklerini anlayabilmemize aracılık edebilmektedir. Bazen sadece bir şeyler yazmış olmak için bazen de duygu ve düşünceleri tüm dünyaya haykırmak adına yazılan bu yazılar, içerebildikleri derin anlamlar nedeniyle basit bir cümleden daha fazlasını ifade edebilmektedir.

Arabesk kültür bağlamında Adana ilinde rasgele seçilen bazı mahallerdeki duvar yazılarının konu edildiği bu çalışmada 967 duvar yazısı ve duvarlara çizilen şekil, resim, sembol ve grafiti tematik olarak tasnif edilmiştir. En çok isim, lakap, unvan, sıfat, grafiti konulu duvar yazılarına rastlanmıştır (n=252; 26,05%). Daha sonra sırasıyla sevgi, aşk, sitem (n=185; 19,13%); futbol, taraftarlık, fanatizm (n=138; 14,27%); tavsiye, tespit (n=124; 12,82%); espri (n=93; 9,61%); suç, şiddet, kavga, tehdit (n=72; 7,44%); siyaset (n=54; 5,58%) ve argo, küfür, isyan (n=49; 5,06%) gibi temaları içeren duvar yazılar ile karşılaşmıştır. Sayıca daha fazla olması beklenen siyasete ilişkin duvar yazılarının sloganlardan ziyade sembollerle ve şahıs adları şeklinde az sayıda tespit edilmesi gezilen mahallelerde siyasetin duvarlara yazılacak kadar ön planda olmadığını göstermiştir. Arabesk kültürünün apolitik bir tavır içerisinde yaşanması bu sonucu doğurmuş olabilmektedir.

Çalışma kapsamında ulaşılan duvar yazılarının büyük bölümü Yunan Demetrius’un can sıkıntısına benzer bir ruh hali içerisinde oluşturulduğu görülmüştür. Belli bir estetik kaygı güdülmeden gelişigüzel bir şekilde sadece yazı yazmak saikiyle duvarlara çizilen şekiller, işaretler ve isimler bu durumu doğrulamaktadır. Gezilen mahallelerdeki duvar yazıları ve grafitilerin, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi kamusal denetimin zayıf olduğu zamanlarda ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştır. Yazı ve şekillerin oluşturulmasındaki acelecilik, yapılan eylemin doğru olmadığını bilincinde olduğunu göstermektedir. Duvar yazılarının ve grafitilerin altında kullanılan rumuzlar ise duygu, düşünce ya da izini bir şekilde kamusal alanlarda görünür hale getirmek isteyen kişilerin kimliklerinin açığa çıkmasından endişe duyduklarını göstermektedir. Bu çekince daha önce de bahsedildiği üzere, yazılıp karalanan duvarın sahibinin rızasının olmamasından ve bu tip eylemlerin egemen güçler tarafından hoş görülmemesinden kaynaklanmaktadır.

Duvar yazısı ve grafitinin ilk örneklerinin oluşturulduğu yerler gibi gezilen mahalleler de getto ve yoksul banliyöler olarak sınıflandırılabilir yerleşim yerleridir. Birçok dar ve çıkmaz sokaktan oluşan mahallelerin özellikle geceleri denetim ve kontrolden uzak oluşu, duvar yazısı ve grafiti oluşturmak isteyenler için elverişli ortamlar sağlamıştır. Mahalle duvarlarının neredeyse tamamının duvar yazısı, ilan, afiş ya da grafitilerle doldurulmuş olması, yapılan eylemin kolayca gerçekleştirilebildiği sonucuna ulaşmamıza sebep olmaktadır. Ayrıca mahallelerin Türk, Kürt ve Araplardan oluşan kozmopolit yapısı, grafitinin bir kez daha görünür hale geldiği New York kentindeki banliyölerin kozmopolit yapısı ile benzeşmektedir. Dolayısı ile duvar yazıları ve grafitiler böylesi bir kozmopolit ortamın ürünü olarak gezilen mahallelerde Türkçe, Kürtçe ve Arapça olarak duvarlara yazılıp çizilmişlerdir.

Duvar yazılarının ve grafitilerin tematik analizi sonucunda, bunların çoğunluğunun arabesk alt kültürün bir çıktısı olduğu anlaşılmıştır. Dünyadaki diğer örneklerinden farklı olarak bu mahallelerdeki duvar yazılarının ancak çok küçük bir bölümü siyasi mesaj ve propaganda içermektedir. Mahallelerdeki duvar yazıları ve grafitiler, dünyadaki diğer örneklerinde olduğu gibi egemen kültüre karşı ve egemen kültürün iletişim araçlarına bir başkaldırı olarak

oluşturulmuş olsalar da bu başkaldırı bir direnişi ya da bir politik duruşu sembolize etmemektedir. Yoksul bölge halkı, siyaset ve çatışma yerine eğlenceli duvar yazılarıyla hayatı alaya alma eğilimi göstermişlerdir. Mahallede yaşayan çocuklar ve gençler çeşitli duygu durumlarını, kimliklerini gizlemek sureti ile duvarlara yazmışlardır.

Duvar yazıları için tercih edilen yüzeyler ise çeşitlilik göstermiştir. Buna göre sırasıyla; ev duvarları (n=364; 37,67%); bahçe duvarları (n=191; 19,75%); okul duvarları (n=156; 16,13%) trafolar (n=97; 10,03%); kent mobilyaları (n=81; 8,37%); billboardlar (n=36; 3,72%); çöp konteynırları (n=23; 2,37%); elektrik direkleri (n=19; 1,36%) duvar yazıları, sembol, resim ve grafitilere yüzey oluşturmuşlardır.

Literatür kısmında değinilen arabesk kültür ile sosyoekonomik durum ve yoksul yaşam çevreleri arasındaki sıkı ilişki yapılan alan çalışması ile Adana özelinde de ortaya çıkmıştır. Adana; Türklerin, Arapların ve Kürtlerin uzun yıllardan beri bir arada yaşadığı bir kenttir. Ayrıca Adana kenti, geçmişten günümüze kadar verimli toprakları ve tarım sektörüyle bütünleşik üretim altyapısı nedeniyle göçmenler için bir çekim merkezi konumunda olmuştur. Bu durum ise kozmopolit nüfus yapısının ve kültürel çeşitliliğin aynı coğrafyada birleşmesine yol açmış; arabesk müziğin ve arabesk kültürün Adana’da sevilip benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Müslüm Gürses ve Ferdi Tayfur’un Adana’nın Seyhan İlçesine bağlı Hürriyet Mahallesi’nde aynı dönemlerde çocukluk ve ilk gençlik yıllarını geçirmiş olmaları, Adana kentinin arabesk müzik ve arabesk kültür ile birlikte anılmasını anlamlı kılabilmektedir. Her ne kadar arabesk müziğin ve arabesk kültürün başlangıcı Orhan Gencebay’a kadar uzansa da gezilen mahallelerde karşılaşılan duvar yazılarının, dolmuşlarda ve yerel radyolarda çalınan müziklerin ve mahalle düğünlerinde söylenen şarkıların büyük bölümünü Müslüm Gürses, Ferdi Tayfur, Azer Bülbül, Selahattin Özdemir, Seyfi Doğanay, Erol Budan, Cansever, Güçlü Soydemir gibi “dark arabesk müzik” icracılarının eserleri oluşturmuştur. Bunun bir tezahürü olarak da duvar yazılarında duygularını ifade etmeye çalışan ergen ve gençlerin sıklıkla bu sanatçıların şarkı sözlerinden alıntılar yaptıkları görülmüştür.

Tematik olarak sınıflandırılıp ayrı başlıklar altında analiz edilseler bile çalışmada kullanılan duvar yazılarının çok büyük bölümünde; karamsarlık, umutsuzluk, hayal kırıklığı, platonik aşk, başarısızlık, mutsuzluk, vaz geçmişlik, dert, keder, sıkıntı, hasret, çaresizlik, depresyon ve isyankârlık gibi arabesk müzik ve arabesk kültürde çokça yer alan konuların etkilerine rastlanmıştır. Bu da arabesk müziği ve arabesk yaşam tarzını tanımlayan literatürdeki çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Bazı duvar yazılarında, kişinin içinde bulunduğu çaresiz durum ve kötü ruh hali bile espri konusu edilebilmiştir. Bir bakıma yoksulluk, depresif ruh hali ve üzüntüler arabesk kültürü özümsemiş çevrelerde normalleşmiştir. Bu duyguları yaşayan kişiler ise yaşanan ve yaşanması muhtemel tüm olumsuzluklara karşı bağışıklık kazanmışçasına “sonumu bekleyenlere sesleniyorum, daha başroldeyim” duvar yazısındaki olduğu gibi kendilerini güçlü gösterme gayretindedirler. Bu ve buna benzer duvar yazılarının içerik analizi yapıldığında, söz konusu yazıların oluşturulmasında, yaşanan çevrede baskın olan arabesk kültürün derin izlerine rastlanmıştır. Dolayısıyla yaşanan çevrenin ve o çevrede hâkim olan kültürün kişilerin duygu ve düşünce dünyası ile yaşam tarzları üzerinde büyük etkisi olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2001). *Kitle toplumunun açmazları kültür endüstrisi*. Şehir Yayınları.
- Akalın, M. (2018). *Kente karşı işlenen suçların faili: İmar afları*. İksad Yayınevi.
- Ataay, F. (2004). Türkiye’de kentsel ve bölgesel gelişme dinamikleri (1923-2000). M. Güneş (Ed), Küreselleşme kışkıracında kent ve politika içinde (ss. 5-62). Detay Yayıncılık.
- Balkır, N., & Kuru, A.Ş. (2016). Sokak sanatı ve graffitinin pedagojik bir yöntem olarak işlerliği. *İdil*, 5(26), 1645-1658.
- Baudrillard J. (2002). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Belge, M. (2008). *Tarihten güncelliğe*. İletişim Yayınları.
- Ceylan Çapar, M., & Ceylan, M. (2022). Durum çalışması ve olgubilim desenlerinin karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 295-312.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş- nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri*. Anı Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (1999). Popüler Kültür: Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele. N. Güngör (Ed.), Popüler kültür ve iktidar içinde (18-53 ss.). Vadi Yayınları.
- Gadsby, J. M. (1995). Looking at the writing on the wall: A critical review and taxonomy of graffiti texts. <http://www.graffiti.org/faq/criticalreview.html>
- Jenks, C. (2007). *Alt kültür (1. baskı)*. Ayrıntı Yayınları.
- Keleş, R. (1997). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve köylülük, ağalar, üretkenler, patronlar*. Yordam Kitap.
- Saraçoğlu, C. (2011). Türkiye’de göç çalışmalarında 1980 sonrası paradigma değişimi. *Politika Dergisi*, 1-10.
- Şengül, T. H. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset, kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. İmge Kitabevi.
- Oğuzhan Özlem (2009). *Medya ve kültür: duvarın ötesi ve berisi: kamusal alanın neredeliğine ilişkin bir araştırma*. Urban Kitap.
- Özbek, M. (2013). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski (11. basım)*. İletişim Yayınları.
- Özbek, M. (1991). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski*. İletişim Yayınları.
- Özbudun, S. (2010). *Sınıf, kültür, kimlik yazıları*. Ütopya Yayınları.
- Öztuna, Y. (2000). *Türk musikisi kavram ve terimleri ansiklopedisi*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kocabaşoğlu U. (1980). *Şirket telsizinden devlet radyosuna (1. basım)*. SBF Yayınları.
- Sözen, E. (2001). Popüler kültür retoriği: Sahiplik içinde yokluk, rağbette olma ve sağduyu bilgisi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4(15), 53-64.
- Kongar, E. (2006). *21. yüzyılda Türkiye*. Remzi Kitabevi.
- Meriç, Ö. (2017). Duvardaki şen direniş: Graffiti başka bir dünya tahayyülü sunabilir mi? *Intermedia International e-Journal*, 4(6)
- Patton, M.Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Stake, R.E. (2005). Qualitative case studies. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). The Sage handbook of qualitative Research in (443-466 pp.). London, Sage.
- Stanchfield, Natalie (2006). The bombing of babylon: Graffiti in Japan. <http://www.graffiti.org/faq/stanchfield.html>
- Stokes, M. (2020). *Türkiye’de arabesk olayı (5. baskı)*. İletişim Yayınları.
- Taylor, M. F. (2012). Addicted to the risk, recognition and respect that the graffiti lifestyle provides: towards and understanding of the reasons for graffiti engagement. *Int. J. Ment. Health Addiction*, 10, 54-68.
- Tellan B. (2004). Üretim ve tüketim süreci açısından popüler kültür ve medya ilişkisi: Kurtlar Vadisi örneği. *Eğitim Dergisi*, 5(57), 197-201.
- URL1 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130302_muslum_gurses_elif (adresinden 05.03.2024 tarihinde ulaşılmıştır).
- URL2 <https://www.muzikhabercisi.com/10197/muzik/muhtesem-candan-turkiyenin-en-buyuk-stari-ferdi-tayfurdur.html> (adresinden 12.04.2023 tarihinde ulaşılmıştır).
- URL3 <https://www.sinemalar.com/filmleri/29713/orhan-gencebay> (adresinden 12.06.2023 tarihinde ulaşılmıştır).
- URL4 <https://www.sinemalar.com/filmleri/34974/muslum-gurses> (adresinden 12.06.2023 tarihinde ulaşılmıştır).
- URL5 <https://www.sinemalar.com/filmleri/41464/ferdi-tayfur> (adresinden 12.06.2023 tarihinde ulaşılmıştır).
- Yin, R.K. (2013). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI


Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.05.2024
Kabul Tarihi : 14.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1482645>

MİLLİ KÜTÜPHANE 8121 NUMARADA KAYITLI BİR GAZEL MECMÛASINDA YER ALAN ARZÎ DEDE'YE AİT BEŞ GAZEL VE BU GAZELLERİN İNCELENMESİ

Sadık BEKLEN¹

ÖZ


Mecmualar, edebiyat tarihimizde yer edinmiş şairlerin şiirlerini ortaya çıkarmak açısından başvurulan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserlerde bilinen şairlere ait yeni şiirler olabileceği gibi adı bilinmeyen şair ve onların şiirlerine rastlamak mümkündür. Çalışmada Milli Kütüphane 8121 numarada kayıtlı Mecmua-i Gazeliyyât adlı şiir mecmuasında yer alan Arzî Dede mahlaslı bir şaire ait beş gazele yer verilecek ve bu gazeller şekil ve muhteva yönünden incelenecektir. Yapılan araştırmalar neticesinde söz konusu gazellerden ikisinin başka herhangi bir çalışmaya konu olmadığı tespit edildi. Bununla birlikte kaynaklarda Arzî mahlası kullanan yalnızca bir şair tespit edildi. Mecmuada yer alan şiirlerin bu şaire ait olup olamadığına dair elimizde herhangi somut bir delil olmasa da bu mahlasta şiir yazan başka şairin kaynaklarda adının geçmemesi şiirlerin Arzî Dede mahlaslı bu şaire ait olabileceği ihtimalini arttırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gazel, Arzî Dede, Mecmua.

¹ Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, sbeklen.1223@gmail.com,  <https://orcid.org/0000-0003-0677-8326>

Article Type : Research Article
Date Received : 12.05.2024
Date Accepted : 14.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1482645>

FIVE GAZELS BY ARZÎ DEDE IN A GAZEL MAGAZINE REGISTERED IN NATIONAL LIBRARY WITH THE NUMBER 8121 AND THE ANALYSIS OF THESE GAZELS

Sadık BEKLEN¹

ABSTRACT

Magazines are among the important sources used to reveal the poems of important poets in our literary history. In these works, it is possible to come across new poems by known poets, as well as unknown poets and their poems. This study discusses five gazels belonging to a poet with the pseudonym Arzî Dede, published in the poetry magazine "Mecmua-i Gazeliyyât" registered in the National Library with number 8121, and examines these gazels in terms of form and content. As a result of the study, it is possible to say that two ghazals mentioned are not the subject of any other studies. Moreover, there is only one poet in the literature who uses the pseudonym Arzî. Although there is no concrete evidence as to whether the poems in the magazine belong to this poet or not, the fact that no other poet who wrote poems using this pseudonym is mentioned in the literature increases the possibility that these poems may belong to this poet with the pseudonym Arzî Dede.

Keywords: Gazel, Arzî Dede, Magazine

¹ Dr., Firat University, Faculty of Humanity and Social Sciences, sbeklen.1223@gmail.com,  <https://orcid.org/0000-0003-0677-8326>

1. GİRİŞ

Asıl ismi Muhammed olan Arzî Mehmet Dede Gaziantep'te dünyaya gelmiştir. Kendisi, Mevlevî şeyhi olan Şabanzâde İbrahim Efendi'nin oğludur. Küçük yaşlardan itibaren babasının da telkinleriyle bilime ve tasavvufa ilgi duyan Arzî Dede, gençlik yıllarında İstanbul'a gitmiş ve dönemin medrese hocalarından olan Kara Mustafa Efendi'nin himayesine girmiştir. Galata Mahkemesi başkâtipliği ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Sivaslı Şeyh Abdulmecîd-i Sivasî'den el almak istemiş, şeyhi onu Mevlevîliğe yönlendirmiştir.

Bunun üzerine Galata Mevlevîhanesi şeyhi Adem Dede'ye intisap eden Arzî'ye dergâhta kıraatçılık görevi verilmiştir. Uzun yıllar burada hizmet eden Arzî, Adem Dede'nin ölümünden sonra onun makamına geçmiş ve Galata Mevlevîhanesi şeyhi olmuştur. Arzî Mehmed Dede'nin Mevlevîhanede şeyh olmasında şüphesiz onun edebî yönü de etkili olmuştur. "Pek çok kaynakta edebî yönüne vurgu yapılan Arzî Dede hakkında tezkire yazarı Güfti şu beyitleri söylemiştir:

"Biri dahi harîf-i nükte-nihâd

Mevlevî şeyhi 'Arzî-i üstâd

Galata'da o mevlevîhâne

Olmuş onunla reşk-i kâşâne

Şi'r-i 'Arzî hayâl-i meşhûndur

Hak budur kim selîs ü mevzundur (Toker: 2023, 69)."

Uzun yıllar dergâhta mesnevi kıraatçılığı yapan Arzî Dede; bu süreçte yazdığı şiirleri şeyhi Adem Dede'nin onayına sunmuş, Adem Dede de şiirleri okuyup bir eleştirmen gibi değerlendirmiştir. Hatta Adem Dede'ye mahlassız bir gazel sunması üzerine Adem Dede gazeli okuyup inceledikten sonra üzerine Arzî mahlasını yazmıştır. Şeyhi ile aralarındaki bu ilişki o dönem için Galata Mevlevîhanesinin aynı zamanda bir edebî muhit görevi gördüğünü de ortaya koymaktadır (Toker, 2023).

"Arzî Mehmed Dede'nin şeyhi tarafından da tasdiklenen şairlik yeteneğinin Galata Mevlevîhanesinde kendisinden önce mevcut olan edebî muhitin sürdürülmesinde önemli bir etken olduğu görülmektedir. Tespitlere göre Âdem Dede'nin şeyhliği zamanında Galata muhitinde bulunan; Hemdemî, Meyyâl, Fennî, Mezâkî, Dânişî Ali Dede ile Nâci Ahmet Dede gibi şairlerin Arzî Dede'nin şeyhliği esnasında da bu muhite devam ettikleri söylenebilir. Arzî Mehmed Dede'nin zamanında ise dergâha; Münecimbaşı Ahmet Dede, Derviş Lisânî, Derviş Üveys, Derviş Uzletî, Derviş Tâib, Gavsî Ahmet Dede, Nâci Ahmet Dede ile Yahya Nazîm gibi şairler gelmiştir." (Toker, 2023: 69).

"Tezkire yazarlarının şairliği ve şiirlerinden övgüyle bahsettiği bir şair olan Arzî Dede'nin şeyhlik yıllarında, şairlerin dergâhta bir araya gelip şiir sohbetinde buldukları, Esrâr Dede'nin, Derviş Tâib ile ilgili bilgi verirken kaydettiği "... te'sîr-i nazâr-ı mürşid-i nükte-dân ve terbiyye-i hüner-verân-ı ihvânla meleke-i isti'dâdî nümâyân olup vâdî-i şi'r ü inşâda fâ'iku'l-akrân bir dervîş-i nükte-dân olmuştur." ifadelerinden anlaşılır. Esrâr Dede'nin verdiği bu bilgilerden, Arzî Mehmed Dede'nin meşihat yıllarında bir edebiyat mahfili olan dergâha gelen dervîşlerin, hem dergâhta bulunan Mevlevîlerin şiirle olan ilgileri hem de şeyhin şairliği sayesinde edebî sohbetlerde buldukları; aynı zamanda edebî yönden de eğitim alabilecekleri bir mahfile dâhil oldukları anlaşılır." (Toker, 2023: 69).

Kaynaklarda kendisinden övgüyle bahsedilen Arzî Dede'ye ait, rubailer ve lirik gazeller vardır. Türkçe Arapça, ve Farsça şiir kaleme alabilen şairin bazı şiirleri bestelenmiştir. Kaynaklarda divanı bulunduğu ifade edilmişse de bu eser henüz ortaya çıkarılmamıştır. Bazı şiir mecmualarında (Fatih Millet Kütüphanesi Mnz. 647-755-792; Nuruosmaniye Kütüphanesi 4959-27; Veliyüddin Efendi Kütüphanesi Numara 3191; Topkapı Revan Kütüphanesi numara 1965, K. 1724) ve tezkirelerde şiirleri vardır.

Gönül Ayan, yayımladığı *Antepli Arzî Mehmed Efendi* adlı çalışmasıyla çeşitli kaynaklarda yer alan Arzî Dede'ye ait şiirleri bir araya getirmiş ve bu şiirleri küçük bir divançe şeklinde yayımlamıştır. Çalışmamızda yer alan 2. ve 4. gazeller Gönül Ayan'ın bahsi geçen çalışmasında yer almaktadır. Ancak bu iki gazel ile çalışmaya konu olan gazeller arasında bazı nüsha farkları bulunmaktadır. Yine çalışmada yer alan 1 numaralı "ın görmedi" redifli gazel ile aynı redifte kaleme alınmış olan bir gazel Gönül Ayan'ın hazırladığı çalışmada yer almaktadır. Ancak bu iki gazelin aynı gazel olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Söz konusu gazeller arasında redifler dışında neredeyse hiç benzerlik bulunmamaktadır.

Halil İbrahim Yakar'ın *Antepli Divan Şairleri* adlı çalışmasında Arzî Mehmet Dede hakkında çeşitli bilgiler vermiş ve şiirlerinden bazı örnekleri bu çalışmasına almıştır. Çalışmada yer alan 5. gazel bu çalışmada yer almaktadır ancak buradaki gazel ile çalışmaya konu olan bu 5. gazel arasında bazı nüsha farkları bulunmaktadır.

Uzun yıllar Galata Mevlevîhanesi seyhi olarak görev yapan Arzî Dede 1664 yılının Haziran ayında (Zilkade 1075) vefat etmiş, Galata Mevlevîhanesine defnedilmiştir. “Uçdı bülbül-i gülzâr-ı hakikat” mısraı vefatına tarih olarak düşürülmüştür.

2. MECMUADA YER ALAN GAZELLERİN ŞEKİL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Bir şiire ait şekil özellikleri, o şiirin niteliği hakkında bilgi veren önemli bir unsurdur. Nitekim divan şiirinde vezin, kafiye şeması, kafiye, redif, şiirde kullanılan nazım birimi şiirin şekil özelliklerini oluşturmaktadır. Şairin özellikle vezin ve kafiye kullanımı onun şiir mahareti hakkında önemli ipuçları verir. Makalenin bu kısmında Arzî Dede'nin vezin ve kafiyeyle nasıl kullandığı ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

Tablo 1.

Gazelerde kullanılan vezin, kafiye ve redifler

Gazel	Kullanılan Vezin ve Bahri	Kafiye	Redif	Mecmuadaki Varak Numarası
1. gazel	Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün (remel)	-âr (müreddef kafiye)	-in görmedi	6a
2. gazel	Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Mefâ'ilün (hezec)	-â (mücerred kafiye)	-sın	13b
3. gazel	Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün (remel)	-ine (müesses kafiye)	-sün	57b
4. gazel	Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/Mefâ'ilü/Fâ'ilün (muzari)	-âr (müreddef kafiye)	-a gösterür	58a
5. gazel	Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/Mefâ'ilü/Fâ'ilün (muzari)	-t (mücerred kafiye)	Öldürür	58a

Tablo 2.

Gazelerde yer alan aruz uygulama örnekleri

Gazaller	İmale	Med	Vasl	Zihaf
1. Gazel	Gamıyla, gözi, bulmadı	bâğbân, 'aşkda âlâmla, nîm-nâz	İstiğnadan inmez	Haylî, 'Arzî-i
2. Gazel	Açılmış, hemîşe, vefâda	leb-rîz, Berehmenzâr	Mecnûn olur	
3. Gazel	Sineye, kederin, sîneni	Yâr,	Feth ider	'Arzî-i
4. Gazel	Pâreni, tâzeeye, vü	didâr	Var iken	
5. Gazel	Beni, me'yûs, belâya	Mesîhdür	Görmez isem, hayret öldürür, firkat öldürür	

Yapılan incelemede şairin şiirlerinde; imale, med, vasl ve zihaf gibi aruz uygulamalarının tamamına yer verdiği görülmektedir.

3. GAZELLERİN DİL VE ÜSLUP AÇISINDAN İNCELENMESİ

Klasik Türk şiirinde yaygın olarak Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır. Özellikle medrese tahsilinden geçen şairler şiirlerinde Arapça-Farsça kelime ve tamlamalara sıkça yer vermişlerdir. Şiirlerde kullanılan bu Arapça ve Farsça terkipler şiir dilinin ağırlaşmasına neden olmuştur.

Çalışmaya konu olan gazeller dil ve üslup açısından incelendiğinde bir Mevlevî Dedesi olan Arzî Dede'nin Farsça terkiplerle örülü ağır bir dil kullandığını söylemek mümkündür. Şair şiirinde her ne kadar Arapça tamlamalara yer vermese de iki, üç hatta dört kelimedenden oluşan uzun Farsça terkiplere yer vermiştir. Arzî, Türkçe tamlama yapısında terkipler kullanmış olsa da bunlar sınırlı sayıdadır: 'âşikun âyinesün, 'âlemün yek-şembesün. Dilde görülen diğer bir hususiyet ise şairin “ve” bağlacı ile kelimeleri birbirine bağlayarak uzun kelime grupları oluşturmasıdır: sûret-i mihr ü vefada, dil hasta vü şikeste vü biçâre, reşk-i hayât u sohbet Hızır u Mesîh'dür.

Şiirde kullanılan Farsça terkip örnekleri şunlardır: tıfl-ı şivekârın, bâğbân-ı dil, evc-i istiğnadan, erbâb-ı dil, nihâl-i dil, dil-i 'uşşâka, mir'ât-ı mücellâ, sûret-i hüsnün, gerd-i kederin, câm-ı visâl, 'Arzî-i divâne, râh-ı vefâda, 'âşik-ı didâr, ehl-i belâya, şâh-ı merg; nigâh-ı nîm-nâz-ı i'tibârın, gird-âb-ı belâ-yı 'aşkda, gül-i bâğ-ı Mesîhâsın, cemâl-

i şahid-i ümmide, ‘ayn-ı tasvîr-i nasârâsın, mirât-ı hüsn-i yâr, encâm-ı la’l-i dil-beri, ser-levha-i mecmû’a-i tecrîd, mirât-ı kalb-i pâkini; pertev-i şem’-i cemâl-i rûh-ı ‘Îsâsın...

Gazelerde kullanılan Türkçe kelimelere bakıldığında ise genelde etmek, eylemek, olmak yardımcı fiillerinin Arapça veya Farsça kelimelerle öbekleşerek kullanıldığı görülmektedir: âşinâsın bulmadı, meyl eylesek, seyr itdürsün, Mecnûn olur, berehmenzâr kıldun, nûş iden, feth ider, yâr ider , ‘arz eylesün, müyesser olmadı... Ben, sen, o, kim, bu, bunların, ol, her gibi sıfat ve zamirler gazelerde yer alan Türkçe unsurlar arasındadır. Şair öldürür, gösterür, görmedi gibi fiilleri redif olarak kullanmıştır. Bunlarla beraber özellikle fiilimsi eklerini alan Türkçe sözcükler de gazelerde kullanılan Türkçe unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır: bakdıkça, iden, çekmek, içen, açılmış...

4. GAZELLERİN MUHTEVA YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

“In görmedi” redifli birinci gazelin ilk beytinde kendini gönül bahçesinin bahçıvanı olarak niteleyen şair fidan boyulu, nazlı, cilveli sevgiliden ilgi görmediğini ifade etmiştir. İkinci beyitte şair, günlerinin o gözleri sarhoş eden sevgilinin kederiyle geçtiğini ancak sevgilinin kendisine bir yarım bakış atmaya bile itibar etmediğini ifade etmiştir. Üçüncü beyitte aşk belasının girdabına düşen çaresiz gönlün, onu oradan çıkaracak tanıdık birine denk gelmediğini ifade etmiştir. Şiirin devamında şair her kime meyletse o kişinin naz makamından inmediğini ancak gerçek gönül ehli olanların bunların aşk ehline uygun bir tarafını görmediğini vurgulamıştır. Son beyitte bu dünyada gün yüzü görmediğini ifade eden şair perişan gönlünün aşkın dert ve kederinden ölüp gittiğini dile getirmiştir.

“-Sın” redifli ikinci gazelde Arzî, divan edebiyatında sıklıkla kullanılan mazmunlar yardımıyla sevgiliyi tasvir etmiştir. Şair sevgiliyi: güzel, güler yüzlü, eşsiz, Mesih’in bağında açılmış bir gül, parlak bir ayna, ağzına kadar ateş ile doldurulmuş saf bir kadeh, İsa’nın ruhunun güzelliğinin ışığı gibi teşbihlerle tasvir etmiştir. Sevgili her daim güzelliğini pervasızca âşığa göstermektedir. Âşık ateşle dolu aşk şarabından bir damla bile içse onun verdiği zevkten mecnun gibi olur.

“-Sün” redifli üçüncü gazelde de sevgili tasviri üzerinde duran Arzî, sevgilinin âşık üzerindeki etkisini şu şekilde dile getirmiştir: Nazlı, nazenin sevgilinin nazlarını sineye çekmek âşığın gönül aynasındaki dert, keder tozlarını temizler. Ayna mazmunu üzerinden gazele devam eden Arzî’ye göre sevgilinin güzellik aynası öyle acayip bir aynadır ki sevgilinin âşığa güttüğü kini bile güneş gibi parlak ve vefalı bir şekilde gösterir. Sevgilinin kırmızı dudaklarındaki kavuşma şarabını içen kişi, âşığın gönlünde yatan hazinenin yolunu bulur. Son beyitte sevgiliye sitemde bulunan Arzî, sevgilinin kendisine umut verdiğini ancak kararsızlığından dolayı kendisinin neredeyse helak olacağını dile getirmiştir.

“-A gösterür” redifli dördüncü gazelde şair, sevgiliye olan bütün ilgisine rağmen sevgilinin kendisine yüz vermediğini ve hep ağyara yöneldiğini dile getirir. İlk beyitte şair âşığın gönlünde ne varsa hepsinin sevgili için olduğunu, âşığın sinesinin sevgiliden dolayı bazen kanla bazen de yaralarla dolduğunu ifade etmiştir. İkinci beyitte sevgili için vefa yolunda güzel yüzlü âşık dururken sevgilinin güzelliğini ağyara gösterdiği vurgulanmıştır. Üçüncü beyitte âşığın sevgilinin güzelliğinin her parçasını görebilmek adına kirlenmemiş temiz kalp aynasını bin parçaya böldüğü ifade edilmiştir. Ancak sevgili buna rağmen âşığa yüz vermeye yanaşmaz ve başkalarına yüz verir. Son beyitte ise yârın güzelliğini gören âşığın bunun etkisiyle hasta, kırgın ve çaresizlik içinde kaldığı vurgulanmıştır.

“Öldürür” redifli beşinci gazelde; sevgiliden uzak kalmanın kendisi için bela, dehşet, gam, keder dolu bir yaşam getirdiğini ifade eden şaire göre sevgilinin muhabbetinin hastası olan âşığı ayrılık acısı öldürür. Son beyitte ayrılık acısı ile Azrail’in can almasını karşılaştıran şair, ayrılık acısının da tıpkı Azrail gibi insanı öldürdüğünü dile getirmiştir.

5. MECMUADA YER ALAN GAZELLERİN ÇEVİRİ YAZILI METNİ

1

‘Arzî

[Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilün

Haylî demdür dil o tıfl-ı şîvekârın görmedi

Bâğbân-ı dil nihâl-i meyvedârın görmedi

Geçdi eyyâmım gamıyla ol gözi mestânenün

Bir nigâh-ı nîm-nâz-ı i’ tibârın görmedi

Kaldı gird-âb-ı belâ-yı ‘aşkda bî-çâre dil

Âşinâsın bulmadı hergiz kenârın görmedi

Evc-i istiğnâdan inmez her kime meyl eylesek
Bunların erbâb-ı dil bir sâzkârın görmedi

Öldü gitdi 'Arzî-i âşüfte-dil âlâmla
Bu hazânistân-ı dehrün nev-bahârın görmedi

2

'Arzî

[Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Mefâ'îlün]

Güzelsin mihrîbânsın bî-bedel nahl-i temennâsın
Nihâl-i dilde açılmış gül-i bâğ-ı Mesîhâsın

Hemîşe gösterirsin rûy dil-i 'uşşâka bî-pervâ
Cemâl-i şâhid-i ümmîde mir'ât-ı mücellâsın

Ne yüzden istesen seyr itdürürsün sûret-i hüsnün
Kenîsâ-yı vefâda 'ayn-ı tasvîr-i nasârâsın

İçen bir katresin Mecnûn olur feyz-i safâsından
Ser-â-ser nâr ile leb-rîz bir câm-ı musaffâsın

Berehmenzâr kıldun sîne-i 'Arzî-i şeydâyı
Meger kim pertev-i şem'-i cemâl-i rûh-ı 'Îsâsın (Ayan, 2004: 127)

3

'Arzî Dede

[Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün]

Sîneye çekmek o nahl-i nâzenînün sînesün
Pâk ider gerd-i kederin 'âşıkun âyînesün

Bir 'acîb âyînedür mir'ât-ı hüsn-i yâr kim
Sûret-i mihr ü vefâda gösterür hep kînesün

Nûş iden câm-ı visâl encâm la'l-i dil-beri
Feth ider râh-ı tılısm-ı sîneni gencînesün

Kendüsin ser-levha-i mecmû'a-i tecrîd iden
Yâr ider mi 'âlemün yek-şembesün âzînesün

'Arzî-i dîvâneyi ümmîd ile itdün helâk
İmdi bildüm ben seni ey yâr-i hercâyînesün

4

'Arzî

[Mef'ûlü/Fâ'ilâtü/Mefâ'îlü/Fâ'ilün]

'Âşık ne bulsa sîne de hep yâra gösterür
Geh zahm-ı hûn-feşân u gehî yara gösterür

Râh-ı vefâda 'âşık-ı didâr var iken
Lâyık mîdur cemâlini âğyâra gösterür

'Arz eylesün cemâlini her pâreni diyü
Mirât-ı kalb-i pâkini sad-pâre gösterür

Âyîne-i niyâzına bakdıka 'âşıkun
Ruhsâr-ı tâzeyeye yine hem-vâre gösterür

‘Arzî gören cemâlini yârün bu hüsn ile
Dil haste vü şikeste vü bî-çâre gösterür (Ayan, 2004: 119)

5

‘Arzî

[Mef’ûlü/Fâ’ilâtü/Mefâ’ilü/Fâ’ilün]

Dîdâr-ı yâri görmez isem hayret öldürür
Görsem belâyı gör ki beni dehşet öldürür

Reşk-i hayât u sohbet Hızır u Mesîhdür
Ol haste-i muhabbeti kim firkat öldürür

Ben hod belâ-yı hicr ile me’yûs-ı vuslatım
Gam öldürürse kibrini bî-’illet öldürür

Minnetle olman ehl-i belâya girân gelür
Sâd ol gönül ki gam seni bî-minnet öldürür

Çün kim müyesser olmadı vasl ile şâh-ı merg
‘Arzî yakînim oldı gam-ı firkat öldürür (Yakar, 2013).

6. SONUÇ

Türk edebiyatı tarihinin önemli şahsiyetlerin biri olan Arzî Mehmed Dede pek çok şiir kaleme almış bir yazardır. Eserleri hakkında elimizde pek fazla bilgi olmasa da kaynaklarda Arzî Dede’nin divan sahibi bir şair olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Ancak bu divan henüz araştırmacılar tarafından tespit edilememiştir. Divanı elimize geçmemiş olsa bile şairin çeşitli şiir mecmularında ve kütüphanelerde şiirleri yer almaktadır. Gönül Ayan *Antepli Arzî Mehmed Efendi* adlı çalışmasıyla Arzî Dede’ye ait bu şiirleri bir araya getirmiş ve küçük bir divançe şeklinde yayınlamıştır. Antep’te doğan Arzî Mehmed Dede İstanbul’a gelmiş burada birçok resmi görev almıştır. Küçük yaşlardan beri tasavvufa ilgisi olan Arzî, başlarda Halvetî şeyhi olan Abdulmecid Sivasî’ye yönelmiş ancak Sivasî onu Mevleviliğe yönlendirmiştir. İstanbul’daki Galata Mevlevîhanesine bağlanan Arzî, uzun yıllar burada kıraatçılık yapmış şeyhi Adem Dede’nin ölümü üzerine onun yerine tarikatın başına geçmiştir.

Çalışmaya konu olan şiirler şekil bakımından incelendiğinde, şairin şiirlerinde aruz kalıbının divan şiirinde yaygın olarak kullanılan kalıplarını tercih ettiği görülmektedir. Şair, şiirlerinde aruz uygulamalarından med, imale, ulama ve zihafî kullanırken kafiye çeşidi olarak müreddef, mücerred ve müesses kafiye çeşitlerine yer vermiştir. Ek ve kelime halinde redifler kullanan şair “öldürür, gösterür, görmedi” gibi Türkçe fiilleri redif olarak veya redif içinde kullanmıştır.

Şiirler muhteva bakımından ele alındığında şairin konu olarak aşkı ve sevgiliyi ele aldığı görülmektedir. Çalışmaya konu olan gazelerde şair sevgiliyi çeşitli benzetmelerle tasvir etmiştir. Şair sevgiliyi; güzel, güler yüzlü, cilveli, eşsiz, Mesih’in bağında açılmış bir gül, parlak bir ayna, ağzına kadar ateş ile doldurulmuş saf bir kadeh, İsa’nın ruhunun güzelliğinin ışığı gibi olumlu benzetmelerle tasvir etmiştir. Bu olumlu benzetmelerin yanı sıra şair, sevgilinin vefasızlığından, aşığa yüz vermemesinden, yüzünü ağyara göstermesinden, aşığı dert keder içinde bırakmasından dolayı da sevgiliye sitem etmektedir.

Aşığı da çeşitli tasvirlerle anlatan şaire göre âşığın gönlü kanla ve yara ile doludur. O daima hasta, perişan, dert ve kedere müpteladır. Gönül aynasını sevgilinin güzelliğini yansıtabilme için bin parçaya bölmüştür. Sevgiliden ayrı kalmak onun için ölüm gibidir.

Mutasavvıf bir şair olan Arzî Dede’nin şiirlerinde işlediği bu sevgilinin tasavvufî bağlamda Allah’ı veya şairin şeyhini ifade ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim mutasavvıf şairlerin büyük bir kısmı şiirlerinde gerçek sevgili olan Allah’ı veya kendisine rehber olan müridini ele alıp işlemişlerdir.

Çalışma bağlamında Milli Kütüphane 8121 numarada kayıtlı *Mecmua-i Gazeliyyât* adlı şiir mecmuasında yer alan Arzî Dede’ye ait beş gazel şekil ve muhteva yönünden incelenip gazellerin çeviri yazılı metinlerine yer verildi. Bu çalışma ile Arzî Dede’ye ait iki yeni gazel tespit edilip araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

KAYNAKLAR

- Ayan, G. (2000). *Antepli arzî Mehmet Efendi*. Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu. Gaziantep.
- Beklen, S. (2017). *Milli kütüphane 8121 numarada kayıtlı mecmua-i gazeliyyât adlı gazel mecmuası (İnceleme-Metin)* [Yüksek lisans tezi Fırat Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bursalı M. T. (2016). *Osmanlı müellifleri*. haz. M. A. Yektâ Saraç, TÜBA.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Genç, İ. (2018). *Esrar dede tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (İnceleme-metin)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- İsen, M. (Ed.). (2009). *Şair tezkireleri (Genişletilmiş 2. Baskı)*. Grafiker Yayınları.
- Odunkıran, F. (2020). *Mevlevî tezkiresi: Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân (İnceleme-Metin)*. İstanbul Üniversitesi.
- Pala, İ. (1990). *Ansiklopedik Divan şiiri sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Sahîh Ahmed Dede. (2017). *Mecmûatü't-tevârih'l-mevleviyye*. haz. Cem Zorlu. İnsan Yay.
- Toker, B. İ. (2023). 17. Asır İstanbul'unda bir tekke mahfili: Arzî Mehmed Dede'nin şeyhliği döneminde Galata Mevlevihanesi. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Sayı 18, 63-80*
- Yakar, H. İ. (2013). *Antepli divan şairleri*. Ycm Yay.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI


1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 25.07.2024
Kabul Tarihi : 10.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1522022>

YAŞAR KEMAL'İN ROMANLARINDA İNSAN HAKLARI VE BÜROKRATİK YOZLAŞMA*


Nurullah ULUTAŞ¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Yaşar Kemal'in romanlarında insan hakları ve bürokratik yozlaşmayı nasıl işlediğini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden metin / doküman analizi tercih edilmiştir. Yazarın *Akçasazın Ağaları*, *Kimsecik*, *Dağın Öte Yüzü* ve *Bir Ada Hikâyesi* adlı roman serisi odak olmak üzere yazarın romanlarında ve düşünce yazılarında bu konuya yaklaşımı ele alınacaktır. Modern Devlet anlayışı, Demokratik İnsan Hakları ve sağlam bir kamu yönetimine dayanır. Bürokrasi; Max Weber'in temellerini attığı ve genellikle Devlet erkinin yürütmeye ilişkin işlemleri yerine getiren kamu örgütlerindeki olumsuzlukları çağrıştıran amaçlı kullanılmaktadır. Devlet yapısında bürokratik problemler, başka problemlere de yol açmaktadır. İnsan haklarını her düzlemde dile getiren Yaşar Kemal, evrensel konuları eserlerine taşıyan ve romanları 50'den fazla dile çevrilmiş, birkaç defa Nobel'e aday gösterilmiş Cumhuriyet Dönemi romancılarımızdan biri olarak bazı romanlarında bürokratik yozlaşmayı eleştirir. Yazar, romanlarında Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde 29 Ekim 1923 tarihinde sağlam ilkeler üzerine bina edilen Türkiye Cumhuriyeti devletinde yanlış uygulamalar sonucunda bürokratik sorunlar ve insan hakları ihlallerinin yaşandığını anlatmaya çalışır. Yazar, ülkemizdeki birçok olumsuzluğun temelinde bürokratik yozlaşmanın yattığını söyler. Her ne kadar Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti devletini demokratik, insan hak ve özgürlüklerine saygı, kadın – erkek eşitliğinin olduğu, hiçbir sınıfın üstünlüğüne dayanmayan, halkın can ve mal güvenliğinin garanti altında olduğu, adil, şeffaf ve ekonomik olarak güçlü ilkeler üzerine kurmayı amaçlasa da sonraki dönemlerde iktidarların bu ilkelerden saptığı görülür. İktidarın uzantısı olan bürokratların bu ilkelerden uzaklaşması toplum içinde adaletsizliğe ve ekonomik olarak halkın yoksullaşmasına yol açar. İktidara yakın sınıflar, maddi olarak zenginleşirken sıradan insanlar yoksullaşır. Yaşar Kemal, rüşvet ve yolsuzluk yüzünden sıradan halkın hakkı olan bazı imkânların imtiyazlı sınıflara verildiği de romanlarda eleştirilir. Birçok romanında insan hakları ihlallerine değinen Yaşar Kemal, yoksulluğun insana yakışmadığını ve bir insanın karnını doyurmasının en doğal hakkı olduğunun altını çizer. Bu çalışmada Yaşar Kemal'in romanlarında insan hakları ve bürokratik yozlaşmayı nasıl işlediği analiz edilecektir.


Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, Türk Romanı, Bürokratik Yozlaşma, İnsan Hakları, Kamu Düzeni.

* Bu makale, 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında Munzur Üniversitesi'nde düzenlenen 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR24) adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

¹ Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nulutas@beu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-1447-3736>

Article Type : Research Article
Date Received : 25.07.2024
Date Accepted : 10.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1522022>


HUMAN RIGHTS AND BUREAUCRATIC CORRUPTION IN YAŞAR KEMAL'S NOVELS

Nurullah ULUTAŞ¹

ABSTRACT

This study aims to reveal how Yaşar Kemal handles human rights and bureaucratic corruption in his novels. In the study, text/document analysis was preferred as a qualitative research method. This study will examine the author's approach to this subject in his novels and opinion pieces, focusing on the novel series Akçasazın Ağaları, Kimsecik, Dağın Öte Yüzü and Bir Ada Hikâyesi. The modern understanding of the state is based on democratic human rights and solid public administration. Bureaucracy, on the other hand, is generally used to evoke the negativities in public organisations that Max Weber laid the foundations for and that carry out the executive processes of the state power. Bureaucratic problems in the state structure also lead to some other problems. Yaşar Kemal, who always voices human rights, criticises bureaucratic corruption in some of his novels as he is one of our Republic Era novelists who carries universal issues into his works and whose novels have been translated into more than 50 languages and nominated for the Nobel Prize several times. In his novels, the author tries to explain that the Republic of Turkey, which was founded on solid principles under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk on October 29, 1923, experienced bureaucratic problems and human rights violations as a result of incorrect practices. The author says that bureaucratic corruption is the basis of many negativities in our country. Although Mustafa Kemal Atatürk aimed to establish the Republic of Turkey on democratic, fair, transparent and economically strong principles that respected human rights and freedoms, where there was equality between men and women, where no class was superior, where the security of life and property of the people was guaranteed, it is seen that the governments in the following periods deviated from these principles. The departure of bureaucrats, who are extensions of the government, from these principles leads to injustice in society and the economic impoverishment of the people. The more the classes that have close relations with the government are materially richer, the more the ordinary people are poorer. Yaşar Kemal also criticizes in his novels that some opportunities that are the rights of ordinary people are given to the privileged classes due to bribery and corruption. Yaşar Kemal, who touches upon human rights violations in many of his novels, emphasizes that poverty does not suit a person and that it is his most natural right to eat to live. Therefore, this study will analyse how Yaşar Kemal deals with human rights and bureaucratic corruption in his novels.

Keywords: Yaşar Kemal, Turkish Novel, Bureaucratic Corruption, Human Rights, Public Order.

¹ Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, nulutas@beu.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-1447-3736>

1. GİRİŞ

Bürokrasi, 18. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkan ve memurların egemenliğini karşılayan bir kavramdır. Bu kavram üzerine ilk çalışmaları Weber yapar. Ona göre kamu bürokrasi, modern devlet sistemlerinde çok etkili bir mekanizma olarak yönetimi etkiler. (Doğan, 2017, ss. 201-220) Bir devlette hükümet hangi yönetim politikasını benimserse benimsesin bürokratik engellerle karşılaşabilir. Bu bağlamda iktidara gelen hükümetler, işe önce bürokratları değiştirmekle başlar. Kendi ideolojik programını destekleyen bürokratları kilit noktalara yerleştiren hükümetler, karşılaşacağı engelleri asgari düzeye indirmenin hesaplarını yapar. Bu bağlamda siyasal sistemin değişkenleri kamu bürokrasilerinin örgütlenme ve etkinlik biçimlerini belirler (Heper vd., s. 127). Demokratik ilkeleri savunan ülkelerde bürokrasinin tarafsız olup olmaması ekseninde yapılan tartışmalar, felsefi ve etik birtakım değerlerle tanımlansa da bürokrasinin hükümetin politikalarıyla uyumlu çalışması gerektiğini savunan görüş ağır basmaktadır. (Ün, 2021, s. 19-28) Bürokrasi alanında ilk ve önemli çalışmalar yürüten Max Weber, bürokrasiyi disiplin ve gayrişahsilik ilkeleriyle ilişkilendirip işbölümü, ast üst ilişkisi, yazılı kurallara dayalı resmi bir yapı olarak tanımlar (Eryılmaz, 2015, s. 37-38).

Bürokrasiyi, vatandaşa sunulan hizmetlerde işlerin yokuşa sürülmesi ve örgütlerdeki hantal işleyiş olarak gören anlayışın aksine Weber, organizasyon yapısı olarak açıklar. Bürokrasinin örgütün işbölümü, hiyerarşik düzen, yasal yetki alanı gibi özellikleri içeren “yapısal” yönü ile örgütte işlerin yürütülmesine ilişkin usul ve kuralları içeren “işlevsel” yönü olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Sağlam adil, şeffaf ve kurumsal yapılarıyla halka hizmetin esas olduğu devlet sisteminde insanlar, genellikle mutlu ve özgür bir şekilde yaşarken bu ilkelere uzak devletlerde insanlar mutsuzdur. Bürokrasinin yapısal sorunları, merkeziyetçilik, örgütsel büyüme, yönetimde gizlilik ve dışa kapalılık, tutuculuk ve değişime ayak uydurmama olarak sıralanırken; işlevsel sorunları kuralcılık ve sorumluluktan kaçma, yönetimde siyasallaşma araçları yoluyla işlemleri yürütme, yolsuzluk, rüşvet, zimmet, irtikâp ve kayırmacılık olarak göze çarpar. (Eryılmaz, 2015, s. 217). Ülkemizde devlet yapısında yıllardan beridir bürokrasinin tarafsızlık ilkesine sadık kalmaması, demokrasi ve insan hakları alanında da bazı problemleri ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal kültürün siyaset aracılığıyla bürokratik kültürü oluşturduğu göz önüne alındığında bu hiyerarşinin sağlam temeller üzerine oturtulmasının gerekliliği daha iyi anlaşılacaktır.

Yaşar Kemal’in *Akçasazın Ağaları (Demirciler Çarşısı Cinayeti ve Yusufçuk Yusuf)*, *Kimsecik - 1 (Yağmurcuk Kuşu)*, *Kimsecik -2 (Kale Kapısı)* ve *Kimsecik -3 (Kanın Sesi)*, *Dağın Öte Yüzü (Ortadirek, Yer Demir Gök Bakır ve Ölmez Otu ve Bir Ada Hikâyesi (Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Karıncanın Su İçtiği, Tan Yeri Horozları ve Çıplak Deniz Çıplak Ada)* adlı roman serileri çalışmamızın odak noktasını oluşturmakta olup bu romanlarda yazarın bürokratik yozlaşmayı nasıl ele aldığı analiz edilecektir.

2. BÜROKRATLARIN DEVLET ARAZİLERİNE EL KOYMASI VEYA BU ARAZİLERİ BAŞKASINA SATMASI

Yaşar Kemal’in *Kimsecik 1 (Yağmurcuk Kuşu)* (Yaşar Kemal, 2013), babasının yetiştirmesi olan Yusuf adlı kişi tarafından öldürülmesi olayı üzerine kurgulanmış bir romandır. *Kimsecik* serisinin ilk romanı olan *Yağmurcuk Kuşu*, 1980 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilir. Romanda Yaşar Kemal, İlahi bakış açısıyla kendi yaşam öyküsünü anlatmaya çalışır. Bu anlatışta babası Sadık Bey’in adı İsmail Ağa, babasını öldüren Yusuf’un adı Salman ve kendi adı da Mustafa olarak kurgulanır. Roman, genel itibarıyla 1915 yılında yaşanan Sarıkamış yenilgisinden 1930’lu yıllara kadar geçen 15 yıllık süreci ele alır. Yazar, bu romanında Arif Saim Bey adlı milletvekili üzerinden politik kirlenmeyi işler. Mustafa Kemal’in yakın arkadaşı olan Arif Saim Bey adlı bir milletvekili politik gücünü de kullanarak devlete ait bazı arazileri ortaklı olarak İsmail Ağa’nın satın almasını teklif eder. Arsaların tapusu İsmail Ağa’nın üzerine olacak ama Arif Saim Bey de bu arazilerin gizli ortağı olacaktır: “Paşa bize güveniyor ve bizi seviyor. Onun için de biz bundan faydalanmalıyız. Sana geldim ki şu Panosyanın çiftliğini hazededen birlikte alalım diye. (...) 'Tapusu senin üstünde olacak. Sebebi de benim daha büyük bir çiftliğim var aşağıda, verimli, Paşa bunu biliyor. Duydu da ses çıkarmadı, nasıl aldın, nereden buldun demedi. Bir çiftlik de Kozan üstünden alacağım, Kozan Hazinesi de onu askıya çıkardı, onu da benim adıma Büküoğlu alacak. (...) zamanı gelince, (...) çiftliğin yarısının tapusunu sen benim üstüme devredeceksin.” (*Yağmurcuk Kuşu*, ss. 154-155)

Bu teklifi kabul eden ve devlete ait arsaları Arif Saim Bey’in yardımıyla satın alan İsmail Ağa, kısa sürede çok zenginleşir ve bölgenin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurmaya başlar. İsmail Ağa’nın öldürülmesinden sonra Arif Saim Bey, arazilerin tümünü onun karısından geri alır.

Yaşar Kemal’in romanlarının hemen tümünde anlattığı olaylar bizzat yaşadığı veya gözlemlediği olaylardır. Benzer olay babasının başından geçer. Van’dan Kadirli’ye göç ettikleri dönemde Kadirli’de Karamüftüoğlu Arif Bey İskan Komisyonu Başkanı babası Sadık Bey’e büyük bir konak ve arsa tahsis eder, babası Ermenilerden kalan bu konağı etik olmayacağı gerekçesiyle reddeder. (Yaşar Kemal, 1994, s. 30), Romandaki Arif Saim Bey karakteri, yazara muhtemelen buradan çağrışım yapar. Yazar, yukarıda aktardığımız olayın benzerini gerçek hayatında da yaşar. Yaşadığı dönemde Kadirli ilçesinde devlet arazilerinin işgaline karşı direnen bir Kaymakamın yaşadıklarını *Bir Bulut Kaynıyor (Bu Diyar Baştanbaşa – 4)* adlı hatıra/öykü karışımı kitabının “Karanlıkta Yol Açanlar” adlı

öyküsünde ele alır. Yazar, öyküye: “15 Yılda 37 Kaymakamı alaşağı etmişlerdi. şimdi sıra 38.’deydi” epigrafiyle başlar. Bu öyküde Memet Can adlı genç bir kaymakamın devlete ait arazileri işgal eden ağalarla mücadele ettiği için kış ortasında Van’ın Muradiye ilçesine tayin edilmesi anlatılır. Kendisinden önce 37 kaymakam aynı şekilde ağaların baskısıyla Kadiri ilçesinden gönderilmiştir: “Anadolu’da yüzde doksan tapular böyledir. Adamın bir dönümlük tapusu vardır. Sınırları içinde 100 dönümlük tarlası vardır. Bu tarlalar hazinenindir. Ağalar, beyler göz göre göre devletin malını gasp etmişlerdir.” (*Bu Diyar Baştanbaş* – 4, s. 28)

Kitapta genç kaymakam, devlet arazilerinin ağalar tarafından gasp edilmesini engellediği için tayini çıkarılınca ilçedeki tüm öğretmenler ve memurlar, bu dürüst kaymakamın gönderilmesini protesto eder ve istifa edeceklerini belirtirler. Bu tepkiyi gören yetkililer, Kaymakamın tayinini yaz mevsimine erteler. Emmanuel Levinas etik olanın aşılamayacağından bahsediyordu; çünkü sınır aşıldığında başlayan şiddettir. (Erdem, 2023, s.217-218). Aslında ağaların devlet arazilerini işgal etmesi, Osmanlı’dan beri devam eden ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra özellikle Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’nün girişimleriyle, topraksız çiftçiyi topraklandırma amacına dayanır. Toprak Reformu olarak adlandırılan bu uygulamada Mustafa Kemal Atatürk, toprakların belli derebeyleri ve feodallerin elinde olmasına karşı çıkar. Bir köylü eğer köyde yaşayıp çiftçilikle uğraşıyorsa toprağı da olmalıdır. Fakat nedense devletin köylüye dağıtmak istediği topraklar, bürokratların da etkisiyle yine zengin ağalara bırakılır.

Toprak reformu, toplumun bütün kesimleri arasında sosyal ilişkileri artırmayı, ekonomik hayatı düzenlemeyi, tarımsal üretimi destekleyerek tarımla geçimini temin eden vatandaşların ekonomik şartlarını iyileştirmeyi amaçlayan bir düzenleme olarak yorumlanabilir. Dünya tarihinde toprak reformu Eski Çağ uygarlıkları olan Çin, Mezopotamya, Yunan ve Roma medeniyetlerine kadar uzanmakla birlikte, çağdaş anlamda Avrupa ve Balkan ülkelerinde bu alandaki gelişmeler I. Dünya Savaşı sonuna kadar gerçekleştirilmiştir (Çevik, 2002, s. 678-679). Osmanlı Devleti’nde ise toprağın mülkiyeti devlete ait iken işletme hakkı tapu resmi denilen peşin bir kira bedeli alındıktan sonra köylüye bırakılır. Ancak tımar sisteminin bozulmasına bağlı olarak bu sistemde bozulmaya başlar. 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti’nde toprak sistemi ayrıntılı bir şekilde yepyeni esaslara bağlanır. Bununla özel mülkiyet ve miras hukuku açısından bir geçiş dönemi başlar (Ünal, 1997, s. 117-119’dan akt. Doğru, 2021, ss. 824-839).

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren gündeme getirilen toprak reformuna yönelik çalışmalar ilk etapta geniş çaplı olarak ele alınmaz. Bu dönemde toprak sahibi olmayan köylüyü toprak sahibi yapmaya yönelik çalışmalar başlatılsa da bazı kesimlerin muhalefeti nedeniyle tam anlamıyla gerçekleştirilmesi mümkün olmaz. I. Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan Türk devleti, kuruluşundan itibaren toprak meselesi ile ilgilenmesine rağmen bu konu doğrudan gündeme gelmemiştir. İlk olarak 1923 yılında “Mübadele, İmar ve İskân Kanunu” mecliste kabul edilmiştir. Bu kanunla Mübadele İmar ve İskân Bakanlığına mübadele sonucunda gelen muhacirlerin yerleştirilmesi ve bunlara toprak dağıtılması görevi verilmiştir (*Kanunlar Dergisi*, 1339, ss. 132-133). 1920-1925 yılları arasında bir yandan devam eden savaşlar diğer yandan devletin kuruluşu ve rejimin belirlenmesi sorunları nedeniyle bu konu gündeme ilk kez 1925 yılında Bütçe Kanunu ile gelmiştir. Bu Kanun’un 25. Maddesine göre; “Toprağı ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on sene taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla iki yüz dönümü geçmeyecek üzere, değeri bahasına” dağıtılacaktı (Barkan, 1980, s. 454). Ancak alınan bu kararın hayata geçirilmesi ile alakalı olarak somut bir adım atılmamıştır. Bundan sonra 1945 yılına kadar toprakla ilgili düzenlemeler daha çok iskân kanunları çerçevesinde ele alınır. (Doğru, 2021, ss. 824-839).

30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan nüfus mübadelesi ile Türkiye’ye gönderilenlere, 3 Ekim 1923 tarihinde çıkarılan “Mübadele İmar ve İskân Kanunu” gereği bir miktar toprak dağıtımı gerçekleştirilir. Daha sonra TBMM tarafından 2 Haziran. 1929 tarihinde “Şark Manatıkı Dâhilinde Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun” çıkarılır. Kanun uyarınca, Doğu illerinden Batı’ya İskân edilen kişilerin topraklarını köylü, aşiret üyeleri veya göçmenlere devretme imkânı tanınır. 1930 yılında “Arazi Tevzi Kararnamesi” çıkarılarak devlete ait hazine arazilerinin bir kısmının dağıtımı planlansa da olumlu sonuç alınmaz. 14 Haziran 1934 tarihinde “İskân Kanunu” kabul edilerek yürürlüğe girer. Buna göre; Doğu’dan Batı illerine zorunlu göçe tabi tutulanlara hükümet tarafından toprak dağıtılması kararı alınır. Toprak dağıtımı konusu belirli aralıklarla gündeme gelmeye devam eder. Atatürk’te toprak dağıtımı konusuyla yakından ilgilenir ve 1937 yılında Meclis’te yapmış olduğu konuşmada; *bir defa ülkede topraksız köylü olmamalıdır. Daha da önemlisi çiftçi ailesinin geçimini temin eden toprağın kati surette bölünmesinin önlenmesi*” (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ciftciyi-topraklandirma-kanunu/> (Erişim Tarihi: 26/05/2024) gerektiğini belirtir.

Atatürk’ün vefatı ve II. Dünya Savaşı’nın başlaması sebebiyle toprak dağıtımı ile ilgili düzenlemeler ileri tarihlere ertelenir. Savaş yıllarında dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, toprak reformunu gündeme getirerek bu konudaki hassasiyetini ortaya koyar. Hükümet, özellikle feodalite, Ağalık sistemi yüzünden toprağı olmayan yarıcı, ortakçı ve marabalar tarafından işletilen büyük arazi mülklerini tasfiye etme isteğini belli etmekteydi. Hükümet üyeleri arasında mevcut sistemin Türkiye tarımının teknik ve ekonomik kalkınmasını büyük ölçüde engellediği görüşü hâkimdi. Ayrıca, tasarının gerekçesinde toprağına sahip olma şartları üzerinde de durulmakta, toprak verilen

çiftçilerin arazilerini sürekli işlemeleri için de gerekli donanımın temininde devlet desteğinin sağlanacağı belirtilmekteydi. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı 14 Mayıs 1945 tarihinde TBMM'de görüşülmeye başlanmış ve 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilerek 4753 sayılı yasa numarası ile yürürlüğe girer (Çamurcuoğlu, 2009, ss. 161-178; Kayıran& Metintaş, 2018, ss. 647-666).

Yaşar Kemal, *Akçasazın Ağaları (Yusufçuk Yusuf)* (Yaşar Kemal, 2014) romanında feodalitenin bir unsuru olan ağaların politikacılarla işbirliği yaparak devlete ait arazilere el koyduğunu ve bu durumun da türedi zenginler ortaya çıkardığını tapu memurlarının aldığı rüşvetleri anlatır. Romanda türedi zenginlerden Mahir Ağa, Derviş Bey'in otoriterliğini ve gücünü yok etmek için bürokratlarla anlaşarak bataklikları devletin sağladığı imkânlarla kurutup geniş topraklar elde eder: "Evet, Yüzbaşım, hakkı alınız var," diye kızgın, kırılmış bir sesle konuştu Mahir Bey. "Bakın Yüzbaşım, bu sazlığı Hükümet kurutmaya karar vermişti. Hatta bataklığı kurutmak için makinalar bile göndermişlerdi." (*Akçasazın Ağaları (Yusufçuk Yusuf, s. 219)*).

Romanda ağaların halk üzerindeki nüfuzunun kapitalizmle birlikte devletin resmi otoritelerini ve politik argümanları kullanarak hızla toprak kazanan türedi ağaların edindikleri güçlerle nasıl sarsıldığı işlenir. Ağaların çocukları, babalarından farklı olarak kan davalarını sürdürmek yerine kapitalist sistemin sağladığı imkânlarla güçlerini artırma yoluna giderler. Bu arada ağaların devletin imkânlarıyla yaptığı bataklikları kurutma ve toprak elde etme işini yoksul köylüler de yapmaya kalkışınca ağalar ve onlara destek veren bürokratlar onlara savaş açarlar. Bu yapıları devlete karşı bir başkaldırı olarak nitelendirirler: "Efendim, tehlike büyük, gerçekten büyük muhterem Yüzbaşım. Köylüler kendi başlarına bir vatani düzeltmeye kalkışıyorlar. Haydi, düzeltmeye diyelim, en hafif tabiriyle (...) Bir kere buna alıştılar mı, yandık canları isteyince aynı gücü bir araya getirip tüm memleketi yıkarlar," dedi Mahir Bey. "Buna hiçbir zaman müsaade edilmemeli Sayın Yüzbaşım. Çünkü bu memlekette köylüler çoğunlukta, biz de Hükümetimiz ve siz azınlıktayız." (*Akçasazın Ağaları (Yusufçuk Yusuf, s. 220)*).

Aynı toplantıda türedi ağaları destekleyen Öğretmen Rüstem Bey de Mahir Bey'in söylediklerini onaylayan beyanlar vererek yüzbaşımın köylülerin bataklikları kafalarına göre kurutmalarının önüne geçmesini tavsiye eder: "Muallim Rüstem Bey: "Sayın Yüzbaşım," dedi, "bu bataklığı Hükümet kurutacaktır. Kesinlikle kurutma kararı alınmıştır." (*Akçasazın Ağaları -Yusufçuk Yusuf, s. 220)*

Romanda, hükümette bulunanlar sayesinde devletin imkânlarıyla toprak kazanan ağalar ve yandaşları, sıradan halkın kendi imkânlarıyla bataklikları kurutmasını terörizm ve başkaldırı olarak niteleyip askerlerin halka saldırması konusunda yetkilileri kışkırtırlar. Yazar, valinin savcının ve yeni zenginlerin bir araya geldiği bir toplantıda barış kavramı etrafında sınıfsal uzlaşmazlıkların altını çizer. Böylece toplumun niçin çıkarların bir savaş alanı olduğunu daha belirgin kılmaya çalışır. Yeni ağaların hem geleneksel ağalara hem de devletin gücünü elinde bulunduran kişilere şirin görünmek adına riyakârca davranmalarını aktarırken çağın rengini tam olarak saptayan bir bakış açısı ile olayları irdeler. Mülkiyet esasına dayalı ağalık kurumunun uzlaşmaz mahiyetini çıkara dayalı bencillikle eleştirir. Kapitalist düzenle ortaya çıkan yeni ağalık kurumu ile feodal düzenin sınırlarını genişletir. Yeni ağaların riyakâr tavırlarının asıl sebebi, geleneksel feodal düzeni yaşanan zamana daha katı bir şekilde taşımaktır. Özellikle Derviş Bey'in harmanının yakılmasından sonra köylülerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Derviş Bey tarafından satışı çıkarılan toprakları elde etme arzusu yeni ağaların temel amacıdır. Amaçlarına ulaşmak için insan onuruna aykırı her türlü davranışı yapmaya meyillidirler. Denilebilir ki eski geleneklerin bir kısmı, bu aktörler aracılığıyla yeni düşünceler dünyasına nüfuz etmiştir: "Roman, Derviş Bey'in sürdürmeye çalıştığı geleneğin artık sona erdiğini sembolize eden bir sahne ile kapanır. Akçasaz bataklığının suları yeni açılan kanaldan boşalmaya başlar. Bir dönem geride kalırken, yeni bir dönem açılır. Yeni düzende Derviş Beylerin değil Mahir Kabakçı gibi kapitalistlerin sözü geçecektir" (Öztürk, 2024, s. 57). Eski çerçevenin genişlemiş veya daha iyi düzenlenmiş bir biçimde, modern düşüncenin eski kültürle kaynaşacağı şekli almış olması ya da yeni çerçevelerin kısmen geleneksel unsurlardan hareketle inşa edilmiş olması da pekâlâ mümkündür (Halbwachs, 2018, s. 327).

Yaşar Kemal, insana dair erdemleri yücelten bir toplum mahiyetinin, kişisel çıkarları destekleyen Kapitalizmle birlikte olumsuz bir yola girdiğinin farkındadır. O, toplumsal bilinci, inancın manevi dünyası, düşünce yapısı ve karakterini belirleyen düşmanca çıkarlar arasında bir çekişme alanı olarak kurgular. Yeni ağaların çıkar mücadelesini olağan karşılamaz. İnsan tabiatının giderek bozulduğuna inanır. Toplum bireysel çıkarların savaş alanı olarak tasvir eder. Romanda yeni ağaların hepsi makineleşme ile birlikte yeni mülkiyet ilişkisi üzerine tasarlanan bir toplumda yeni bir sınıfın habercisidir. Toplumda insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve onları güvence altına alan tek gerçeklik bireysel çıkarmış gibi davranan bu ağalar, toplumsal hafızada yer etmiş geleneksel ağalık kurumunun imtiyazlarından istifade etmek adına, toplumun geleneksel ağalara uygun gördüğü davranış kalıplarını sergilemeye çaba gösterirler. Mütevazılık, kişilerarası kavgaları barışla sonlandırma, millî kimliğin temsilcisi olma gibi toplumsal hafızada yer etmiş bu davranış kalıpları, onların çıkara endeksli hastalıklı ruh hâllerini gizlemek için bir örtüdür. Yaşar Kemal, yeni ağaların bencilliği kutsayışlarını geleneksel ağalarla ilişkileri çerçevesinde somutlaştırır. Toprak reformundan sonra hem köylünün hem de Derviş Bey ile Mustafa Bey'in elindeki toprakları bürokrasinin gücünün de desteğiyle almak derdinde olan yeni ağalar, Derviş Bey ve Mustafa Bey'i Çukurova'dan sürmek düşüncesindedirler. Onların aralarındaki kan davasını, sürülmeleri için

gerekçe olarak gösterirler. Fakat bunu riyakârca yaparlar. Devletin gücünü temsil eden vali, hâkim, savcı, asker gibi makam sahiplerine Derviş Bey ve Mustafa Bey'i kötülerken, onlarla karşılaştıklarında onlara yakın görünmeye çalışırlar. Toplum tarafından kabullenme anlayışıyla desteklenen bu tutumla öncelikle ağalar arasında barışın sağlanması gerektiği fikrini ileri sürerler. (Yürek, 2023, s. 183).

Nihayetinde romanlarda türedi ağalar, bürokratlar aracılığıyla geleneksel ağaların iktidarına son verip devlete ait arazilere el koyarak kendi iktidarlarını inşa etme yoluna girerler.

2. RÜŞVET VE YOLSUZLUK

Modern hayatta en fazla karşılaşılan bürokratik problemlerden biri de rüşvet ve yolsuzluktur. (Çanaklı, 2011). Kanun ve yönetmelikler; bazen bürokrat ve memurların aldıkları rüşvetler veya kanuna aykırı olarak gerçekleştirdikleri yolsuzluklarla görev ve yetkilerini kötüye kullanarak kişilere hak etmedikleri bazı ayrıcalıkları tanımlarıyla çığnenebilir. Ekonomik maliyetleri yanında yolsuzluk, toplumda eşitsizlik, haksızlık, sosyal ve siyasal kurumlara güvensizlik ve etik değerlerde aşınma gibi toplumsal sorunları arttırmaktadır. Böylece yolsuzluk olgusu toplumsal ve siyasi tutarlılığı sürdürmek için dikkatlice izlenmesi gereken bir durumdur. Aslında yolsuzluk modern bir sosyal olgu değildir. İnsan toplumu var olduğundan beri yolsuzluk da vardır. Ayrıca yolsuzluk kamusal ve siyasi alanla da sınırlı değildir ve çeşitli şekilleri benimseyen (rüşvet, hırsızlık, adam kayırmacılık, güveni kötüye kullanma vb.) herhangi bir insan etkileşiminde de yaygındır (örn. Aile ve toplum ilişkileri ve iş etkileşimi) (Choi & Woo, 2001, s. 185). Yolsuzluk ayrıca uluslararası politik tartışmaların içeriğinde, küresel ölçekte yolsuzlukla mücadele çabalarını gerektiren ciddi sosyal bir problem olarak ortaya çıkmaktadır (Williams & Beare, 1999, s. 115).

Yolsuzluk çok yönlü bir kavramdır ve ekonomik temellerinin yanında sosyal ve politik temellere de sahiptir. Aile, toplum, faiz ve baskı grupları, dini kurumlar, eğitim, politik süreç yolsuzluk ve rüşvetin önemli belirleyicileri olarak ele alınmaktadır. Yolsuzluk ve rüşvetin büyük bir bölümünü etkileyen faktörler, her biri bir diğeriyle ilgili olmasına rağmen ekonomik, yasal, sistemik ve kültürel faktörler olmak üzere dört ana başlıkta toplanmaktadır. (Taşar, Mehet Okan (2017, s. 152)

Kapitalizm sonrası özellikle Ortadoğu ülkelerinde sistem, parası olanı destekler: “Tüm toplumlarda yazılı olmayan kurallar vardır ve topluluğa dâhil olmak için yazılı olmayan kuralları bilmemiz gerekir. İşte bu rüşvet günlük hayatta ideolojinin bize sunduğu gibi bir şeydir. Sistem’in dönmesi için gerekli olan durumdur. Bu konuya günümüz kapitalizminden yola çıkarsak, bir yandan paranın dönmesi için yerine getirilmesi gereken şeyler var ve bu durum kar etmeye yani kazanca teşvik ediyor. Kapitalizm, insanlara görevler yüklerken aynı şekilde para döngüsünde bizim insanların sayesinde etkileşime geçiriyor. Zaman ve mekân her ne kadar değişkenlik gösterse de kapital’in bizden tek bir talebi var. Sermaye akışına destek ver ve bize kendimizi çoğaltmamızı sağla.” (Žižek, 2005, ss. 19-20).

Yaşar Kemal, romanlarında zaman zaman rüşvet alan karakterlerden bahseder. Devlet dairelerinde işinizin sorunsuz halledilmesi ona göre ancak rüşvet vermeniz sayesinde mümkündür. Yazar, (*Akçasazın Ağaları, Yusufçuk Yusuf*)’nda Süleyman Sami adlı karakter üzerinden savcının rüşvet almasını şöyle eleştirir: “Hükümetimiz ve hem de saygıdeğer kıymetli Yüzbaşımız ve hem de Savcımız... Savcıyı söylemem, hiç kimseye söylemem, o rüşvetçi deyyusu,” dedi Süleyman Sami. "Her bir boku yerim de onu, ne için olursa, hiç kimsenin gözünde yüceltemem. "Olur," dedi telaşla Mahir, "olur." (*Akçasazın Ağaları- I, Yusufçuk Yusuf*), s. 241)

Yine aynı romanda Derviş Bey’in Ankara’ya telgraf çekerek bürokratları ve Yüzbaşı’yı şikâyet ettiği hükümeti rüşvet almakla suçladığı anlatılır: “Derviş Bey demiş ki, tel çekmiş ki Ankara’ya, behey Hükümet, demiş, ben olmasam, sen Hükümet olabilir miydin? Şimdi Komutanın gelmiş de benim çiftliğimde ev koymamış, hepsinin kapısını kırmış. Bir kapı kırmak, bir kan etmekten beterdir. Ben senden kapılarının kanını, şu kapı kıran Komutanın da derdest edilerekten Ankara’ya celbini, şimdi, bugün isterim. Yoksa demiş, partin de, sen de yanarsın. Arkadaş, demiş Hükümete, sen rüşvetçisin, adamların kan içici, demiş. Zinhar kapıyı kırmayasın. Kapı kıranın kapısını kırarlar. Ya bu Komutanın büyük cezasını vereceksin, ya da kapını kıracaklar... ” (*Akçasazın Ağaları, Yusufçuk Yusuf*, s. 527)

Akçasazın Ağaları adlı roman serisinde yazar, politikacılarla arası iyi olan bazı ağaların memurları sürmek için savcılara rüşvet verdiğinden bahseder: “Derebeyi olarak niteledikleri Derviş Bey gibi tipler, tek pati dönemiyle ya da İsmet Paşa’yla bir görülmektedir. Kasaba savcısına bazı tipleri sürmeleri için rüşvet verirler. Gücü yettikleri güçsüzlere, kasabanın ortasında şiddet uygularlar.” (Şeker & Özcan, 2021, s. 1087).

Yaşar Kemal’in yine bir nehir roman türü olarak kurguladığı *Bir Ada Hikâyesi / Fırat Suyu Kan Akar* (Yaşar Kemal, 2008) romanında Mübadele sonrası adaya yerleşme kararı alan ilk Türk, Ruslarla savaşa giderken Sarıkamış’ta donan askerler arasında sağ kalmış biri olan Poyraz Musa’dır. Gerçek adı Abbas olmasına rağmen düşmanlarından dolayı adını değiştirmiştir. Adanın karşısındaki kasabaya gidip buradaki berberle sohbet eden Poyraz Musa, kasabanın bürokrasisi ve dönen yolsuzluklar hakkında berberden bilgi alır: “Bu kaymakam da, mal

müdürü de milyoner oldular. Küp küp altın doldurdular. İstanbul'da yalılar, saraylar aldılar. Nüfus memuruna gelince gariban bir kişi. Onu öldürsen rüşvet yemez. (...) Evet, efendim bunlar Rumlardan kalan bütün evleri, sözüm ona açık artırmayla sattılar. Yok, haşa, kimsecikler ne bir tarlanın, ne bir evin açık artırmayla satıldığını ne gördü, ne de duydu. Hep el altından sattılar. Hazineye üç kuruş yatırdılsa, keselerine yüz kuruş attılar. Böylelikle Karun kadar zengin oldular. Bu kasabada onların rüşvetçiliğini yedisinden yetmişine kadar herkes bilir.” (*Bir Ada Hikâyesi /Fırat Suyu Kan Akar*, ss. 23-24)

Yazar, romanda mübadillerden arta kalan ev ve toprakların bürokratlar aracılığıyla nasıl birilerine çok ucuz fiyatlara verildiğini eleştirir. Poyraz Musa, kasabada tıraş olduğu berberden hangi yöneticilerin rüşvet aldığını öğrendikten sonra ona göre davranır.

Bir Ada Hikâyesi / Karıncanın Su İçtiği romanında aslında asker kaçağı Hacı Remzi'nin önce para vererek kurguladığı bir sahneyle eline bayraklar tutuşturduğu insanlarla bir savaş kahramanı gibi kasabaya girmesi, sonra politikacıları da arkasına alarak adada çok sayıda köşk ve Kilise'nin tapusunu üzerine geçirmesi Tapu müdürünün ağzından şöyle anlatılır: “Bak, bak arkadaşı, şu bedenime bak, muharebe meydanında ölümlerin arasına düşmüşüm, ölümler üst üste, her yer kan deryası. Ben kendimden geçmişim.” Birden gömleğini üstünden sıyırdı attı. Dudakları, elleri titriyordu. “İşte, onlar benim kanımı içiyor şimdi, kanımı, kanımı. Onlara kanımı, kendi elimle tas tas ben içiriyorum. Akan kanımı, kanımı. Ben fakir fikaranın oturacağı o saray gibi köşkleri HacıRemzi'ye gönül rızasıyla mı sattım sanıyorsun, emir geldi emir. Hem de buyruk o kadar sertti ki kaymakam titredi. "Aaah," çekti, "aaah! Bir de adımız rüşvetçiye çıktı.” (*Bir Ada Hikâyesi / Karıncanın Su İçtiği*, s. 301)

Yukarıda alıntılanan bölümden de anlaşılacağı üzere rüşvet ve yolsuzluğun temelinde bürokrasinin önemli payı vardır. Üst yöneticiler göz yummadıkça sıradan bir memurun rüşvet alması zorlaşır. Osmanlı döneminde de rüşvet ve yolsuzluk karşılaşılan büyük problemlerden biridir. O dönemde de yolsuzluk yapanlar bunu Paşalar aracılığıyla yaparmış. Yine aynı romanda Lozan Konferansı'nda alınan kararlardan sonra Mübadele / Değişim sonrası Yunanlılardan Çorbacı Elia, topraklarını kaybeder. İsmail, Elia'nın rüşvet vererek eski topraklarını alacağını söyleyince Ali Çavuş, Mustafa Kemal Paşa'nın rüşveti yasakladığını belirtir: “Çorbacı Elia yakında yurduna dönecek, çiftliğini Kavlağın burnundan fitil fitil getirecek,” dedi İsmail. "Nasıl gelecek?" dedi Ali Çavuş."Onda teneke teneke altın var," dedi kızarak İsmail. "Dağıtır bir teneke altın, gelir çiftliğine oturur."

"Geçti o devir şimdi. Mustafa Kemal Paşa gözlerini oyar rüşvetçilerin. Ona Mustafa Kemal Paşa demişler." "Sen de biliyorsun Ali Çavuş, Elia Efendi her valiye, her paşaya, her yıl birer at hediye etmez miydi? At armağan etmediği paşa kaldı mı İstanbul'da.” (*Bir Ada Hikâyesi / Karıncanın Su İçtiği*, s. 408)

3. İNSAN HAKLARI VE BÜROKRASI ETKİSİYLE YOKSULLAŞAN HALK

Yaşar Kemal, edebiyatımızda insan haklarını savunan ve yoksullukla mücadele etmeyi yapıtlarının eksenine yerleştiren yazarlarımızın başına gelir. İlk cildi 1955'te yayımlanan ve yazılması 39 yıl süren *İnce Memed* ezen-ezilen çatışmasını, zalime başkaldırıyor anlatır. Yaşar Kemal'e göre *İnce Memed* zorluğa, zulme karşı başkaldırmaya “mecbur adam”ın hikâyesidir. *Teneke*'de de bir başka zulüm ve mücadele hikâyesi vardır. Bu roman Çukurova'da çeltik tarlalarına sahip olan toprak ağalarının zulmettiği köylülerin yanında yer alan genç ve tecrübesiz kaymakamın hikâyesini anlatır. Yazar 1960-1969 yılları arasında yazdığı *Dağın Öte Yüzü Üçlemesi*'nde (*Orta Direk, Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu*) Çukurova'ya pamuk toplamaya inen köylülerin mücadelesini, doğa ve hayat şartları karşısında zora düşen insanın bu açmazdan nasıl çıkmaya çalıştığını anlatır. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yasar-kemal-1923-2015> (Erişim Tarihi: 03/06/2024))

Yaşar Kemal, romanlarını genellikle Marksist Eleştiri bağlamında yazan bir yazardır. Marksizm, felsefe olarak dünyadaki insanların eşit şartlarda ve adil bir dünyada yaşamalarını öngörür. Dünyadaki herkesin insan haysiyet ve onuruna yakışır bir yaşam standardına kavuşması Marksizm'in temel amaçları arasında bulunmaktadır. Politik söylemleri zaman zaman dönemin iktidarları tarafından cezalandırılrsa da o doğruyu söylemekten hiç vazgeçmez. Sait Faik'le yaptığı bir sohbet: “Benim kitaplarımı okuyanlar yoksullarla birlik olsunlar, yoksulluk bütün insanlığın utancısıdır” (Avşar, 2015, s. 104) diyerek felsefesini açıkça dile getiren Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* serisinde Anadolu köylüsünün yaşam mücadelesi ele alınır. Yaşar Kemal, bu roman serisinde Anadolu köylüsünün yoksulluğunun etkisiyle nasıl bir düş dünyasına sürüklendiğini, batıl inançlara bulaştığını, kendi içinde kavgalarını ve kendi mitolojik kahramanlarını yaratarak ona değişik misyonlar yüklediğini yer yer deyişler, atasözleri ve deyimleri de kullanarak samimi bir halk diliyle okura anlatır. Bunu yaparken postmodernist yazarların uyguladığı bilinç akışı, psikolojik gerilim, metinlerarasılık gibi teknikleri kullanmayı ihmal etmez: “Yoksulluk, dünya çok zengin olduğu halde, insanlığın yüz karası değil mi? Bir insanın başka bir insanı aşağılaması, bir ülkenin, bir toplumun başka bir toplumu aşağılaması bütün insanlığın aşağılanması değil de nedir? Bunun için benim edebiyatım bir angaje edebiyattır. Bunun için ben bir angaje insanım. İnanmış bir Marksist olmama karşın elimden geldiğince özgür düşünmeğe çalışıyorum. Doğa, insanlar her gün değişiyor, yeni olanaklar yaratıyor. Güneşin her gün yepyeni doğup doğmadığını düşünmeye başladım başlayalı kendimle her gün tartışıyorum.” (Kemal Yaşar, 1994, ss.137-139).

Yaşar Kemal, insan onurunun kutsallığına inanır. Hangi sebeple olursa olsun bir insanın onurunun kırılmaması gerektiğini savunur. Bunun insan haklarına aykırı olduğunu söyler. Yazar, *Bir Ada Hikâyesi Tanyeri Horozları* romanında milletvekili olmuş eski bir generalin önce mübadele sonrası topraklarından sürülen Musa Kazım Efendi'ye ardından ona yardım etmek isteyen Poyraz Musa'ya nasıl hakaret ettiğini şu sözlerle aktarır: “Sen asker değil bir döküntüsün küçük zabıt. Sen asker müsveddesisin. O yakandaki madalya gözüne dizine dursun. Nankör küçük zabıt, o göğsündeki mukaddes madalya harbe girmiş çok paşada bile yok. Ben bu madalyayı fedakârane çalıştırdığımdan dolayı size, emrimde çalışanlara verdim.” Kumandan sesini sonuna kadar yükseltti: “Bu madalyayı sana verdiğim gibi, aldırmasını da bilirim. Layık olmayanlar, bu madalyayı hak etmeyenler, bu madalyayı taşıyamazlar.” Bağirtisi arttı, “Taşıyamazlar, taşımazlar!” “Defooooo, vatan haini, çııııık dışarıya.” (*Tanyeri Horozları*, s. 43-46)

Yazarın, *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisi (*Ortadirek* (Yaşar Kemal, 1991), *Yer Demir Gök Bakır* (Yaşar Kemal, 2015) ve *Ölmez Otu* (Yaşar Kemal, 1983) romanlarında Muhtar Sefer, sırtını iktidar partisine dayamış olmanın rahatlığıyla köyde nüfuzunu kullanan ve halkın sürekli yoksulluk içinde yaşamasına sebep olan köylüyü sömüren biri olarak göze çarpar: “Ben sülaleden Muhtarım. Ben sizin oyunuzla Muhtar olmadım arkadaş! Babamın babası da Muhtardı. Dedesi de. Muhtarlık bize haktan vergi. Şu demokrası çıktı da hükümet sayesinde, sizin gibi akrabası çoklar bize padişah kesildi. Gelir karşımıza sual sorarsınız.” (*Ortadirek*, 1991, s. 252)

Roman serisinde Muhtar Sefer, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan, acımasız, köylüyü sömüren biridir. Menfaatine göre hareket eder. Kendi eline birkaç kuruş fazla geçsin diye köylünün sefaletine göz yumar. Sırtını da iktidar partisine dayamış olmanın rahatlığıyla köyde nüfuzunu kullanır. İktidara geçen parti hangisiyse ona yakın görünerek çıkarlarını korumaya çalışacak kadar ikiyüzlü, aşağılık bir insandır. (Katar Bolat, 2006, s. 59).

Ölmez Otu romanında köylüler Muhtar Sefer'le konuşmadığı için iktidar partisinin il başkanı köylüleri ikna etmek amacıyla köye gelir: “Muttalip Bey: “Yahu” dedi, «köylüler, bu fikarayla neden konuşmazsınız? Ermiş mi yasak etti? (...) Sefer yanındaki bekekiye: “Var” git, al getir şu ermişi, dedi. “Anlat ki ona, onu kanun çağırıyor. Muttalip Bey gelmiş. Parti Başkanı.” (*Ölmez Otu*, s. 338)

Romanda Taşbaşıoğlu Ermiş, halktan saygı görünce Muhtar Sefer, Muttalip Bey'le konuşmasında onu karşı Partinin militanı olarak gösterir: “Sefer, Muttalip Bey'in hangi partiden olduğunu, ağzını aramış. Taşbaşıoğlunu karşı partinin en büyük militanı yapmış, çıkmıştı.” (*Ölmez Otu*, s. 340)

Ortadirek romanında Yalak köylüleri, Muhtar Sefer'in kendilerine yaptığı zulümlere karşı çözüm bulmak üzere bir araya gelince Muhtar, onları kanunlara karşı gelmekle suçlar ve şöyle tehdit eder: “Benim aleyhime Öksüz Duran Paşanın evinde büyük bir kongre toplarsınız, aleyhime atar tutarsınız. Hükümetten izinsiz kongre toplamak ne demektir? Sizin gösteri ve yürüyüş kanunundan haberiniz var mı? Hepiniz cünhalı düşer, ipe kadar gidersiniz. Bunu biliyor musunuz?” (*Ortadirek*, s. 280)

Aynı romanda köylünün sırtını Hükümete dayayan Muhtar Sefer'den korkması şöyle anlatılır: “Ama köylü korkuyor. Bir kere gözünü korkutmuş ki köyün. Arkasına gelince hep benimle birlik. Yüzüne gelince hep ondan oluyorlar. Ağızlarını açamıyorlar. Duydun mu dediklerimi Halil Emmi? Arkasını dayamış partiye. Sizi asarım, astırırım, seferberlik ilan ederim deyince inanıyorlar.” (*Ortadirek*, s. 285)

Romanda Muhtar Sefer'in iktidarı önünde tek tehlike Taşbaşıoğlu Memet'tir. Son çare olarak ilçe karakoluna giderek Taşbaşıoğlu'nun köyde kendini evliya ve peygamber olarak ilan ettiğini köylüyü haraca kestiğini söyleyerek onu ihbar eder. Taşbaşı'ı köyden almaya gelen jandarmalara rüşvet vererek kendisinin ihbar ettiğini saklamalarını isteyen Muhtar, bu uğurda anlaşma gereği jandarmadan dayak da yese kimse muhtarın samimiyetine inanmaz. Yaşar Kemal, kitaplarında sürekli çalışmalarına rağmen köylülerin yoksul kalmasına karşılık zenginlerin oldukları yerde paralarını artırmasını eleştirir. Bu da Marksist Eleştiri yöntemiyle paralel düşündüğünün göstergesidir. Marks'a göre, insan yoksulluğu ve kıtlık sorunları, (parayla temsil edilen) toplumsal servetin eşitsiz aktarımı nedeniyle (örneğin gıda gibi) maddi zenginliğin sistematik olarak yanlış, orantısız ve haksız dağılımını yansıtıyordu – öyle ki, “büyümenin sınırları” kapitalizme içseldi (Castree, s. 2021).

Yine bu romanda köylüyü borçlandıran Tüccar Adil Efendi'nin de iktidar ve ordu mensupları tarafından korunduğu açıkça görülür. Romanda bürokratlar, yoksul halktan ziyade zengin insanların tarafını tutmayı tercih eder: “Adil Efendi yirmi candarmaylan köye geldi. Bir de hükümet adamı. Sordular bize borcunuz var mı Adil Efendiye? Var, dedik. Borç inkâr etmek, Allah'ı inkâr etmektir, dedik. Dediler ki, Adil Efendi köyünüzü haciz edecek. Neyiniz var, neyiniz yok götürecektir, dediler. Helal olsun, hakkıdır, dedik. Belki çoğunuzun aklında, Adil Efendi köyde ne varsa aldı. Buğday, arpa, un, bulgur, tavuk, horoz, keçi, inek, eşek, at ne varsa alsı. Bir de bir şey yaptı, Kel Mustafa'nın avradının donunu da aldı. Dedi ki, her şeyi unutursunuz, avratların donunu aldığını unutmazsınız. Ve bundan dolayı da bir daha borcunuzu ödememezlik etmezsiniz.” (Yer Demir Gök Bakır, 2015, ss. 82-83).

Romanda Adil Efendi, köylünün zayıflığı ve boyun eğici özelliği üzerinden egemenliğini sürdüren sivil bir diktadır. Şahsi menfaatini her şeyin üstünde gören Adil Efendi, diğer bir yalıtık sistem olarak beliren askerî gücü de yanına alarak köylüyü kendi boyunduruğu altına almaya çalışır. Bu yetki ona haksız olduğu tüm durumlarda bile kazançlı olma gücünü tanır ki zaten köylünün malını kendi malı gibi kullanır. Hiçbir hakka hukuka sahip olmayan köylünün karşısında da bu “efendilik”i haksızlık ve zorbalıkla elde eder. Zaten bu efendilik de yazar tarafından karaktere “Adil” ismi verilerek ironik bir şekilde eleştirilir. (Şahin & Topdaş, 2016, ss. 472-474).

Romanda köylünün yoksulluğuna karşın Adil Efendi’nin bu kadar zengin olması adaletsizlik olarak anlatılır: “Adil Efendi bir yalıtık borcunu ödeyememenin suçunu ne kadar büyütmüş, bu işi bu hale nasıl getirebilmişti? Demek ki, bu küçük kasabada bu kadar zengin olabilmenin bir sebebi olacaktı!” (s.87)

Romanda adil olmayan bir dünyada zengin Adil Efendi’nin kendisine borcu olan yoksulları nasıl acımasızca soyduğu anlatılır. Hayatları boyunca emek harcadıkları halde sadece yoksulluklarını artıran Anadolu köylüsünün durumunu Yaşar Kemal, yukarıda alıntıladığımız satırlarda çok güzel anlatır. Aslında Smith’e göre Marksizm’in işi, görünüşe meydan okumak ve “doğa meselesinin”, başka ne türde ele alınırsa alınsın gerçekte, herhangi bir toplumun, onun varlığını sürdüren serveti nasıl tanımladığı, yarattığı ve dağıttığı meselesi olduğunu göstermektedir. Bunun normatif çıktısı, doğanın neye engel olduğunu ya da mümkün kıldığını sormak değil, aksine “doğanın” daha demokratik, daha adil ve daha fazla kolektif denetime tabi olarak nasıl üretilebileceğini düşündürmektir (Smith, 2008’den akt. Biro, 2005, ss. 12-47).

4. SONUÇ

Yaşar Kemal, özellikle Çukurova köylüsünün gece gündüz çalışmasına rağmen yoksulluktan kurtulamamasının altında bürokratik yozlaşmanın yattığını savunur: “Yozlaşma, kendiliğe ve kendiliği var eden değerlere karşı duyarsızlaşmadan kaynaklanan bir sorundur. Bireysel ve kültürel değerleri tahrip eden yozlaşma aynı zamanda toplumsal değer ve normların da yok olmasına sebeptir. Ahlâkî ve inanç değerlerini zedeleyen insanlar bu değerlere duyarsızlaşarak yapıla yapıla sıradanlığa eriştikleri yoz ilişkiler kurarlar. Bu yüzden romanlarda yozlaşma, “*kişilik, insanî ilişkiler, toplumsal ve ahlâkî olmak üzere çok boyutlu bir şekilde ele alınır.*” (Şahin, 2016, s. 472).

Yaşar Kemal’in romanlarında ağalar ve muhtarların kendilerine yakın olan bürokratlar aracılığıyla devlet arazilerini işgal ettiği ve topraklarını genişlettiği de anlatılır. Rüşvet ve yolsuzluk yüzünden sıradan halkın hakkı olan bazı imkânların imtiyazlı sınıflara verildiği de romanlarda eleştirilir. *Kimsecik* roman serisinde, Arif Saim Bey, politik gücünü kullanarak ortaklık kaydıyla devlet arazilerini İsmail Ağa’nın üzerine tapularken İsmail Ağa’nın öldürülmesinden sonra tüm arazileri onun karısından geri alır. *Akçasazın Ağaları (Demirciler Çarşısı Cinayeti ve Yusufçuk Yusuf)* romanlarında feodalitenin bir unsuru olan ağaların politikacılarla işbirliği yaparak devlete ait arazilere el koyduğu ve bu durumun da türedi zenginler ortaya çıkardığı, tapu memurlarının rüşvet aldığı anlatılır. *Dağın Öte Yüzü (Ortadirek, Yer Demir Gök Bakır ve Ölmez Otu)* serisinde muhtar Sefer, sırtını iktidar partisine dayamış olmanın rahatlığıyla köyde nüfuzunu kullanır ve halkın sürekli yoksulluk içinde yaşamasına sebep olan köylüyü sömüren biri olarak göze çarpar. *Bir Ada Hikâyesi* adlı roman serisinde ise Yaşar Kemal; milletvekili seçilen bir binbaşının azınlık olan vatandaşlara karşı düşmanca tutumunu, yine bir başka milletvekili Kavlakzade Remzi’nin bürokrasinin etkisiyle Yunan vatandaşlarına ait ev, işyeri ve kiliselere nasıl zarar verdiğini, yaptığı yolsuzlukları ve işlediği zulümleri anlatır.

Sonuç olarak Yaşar Kemal, romanlarında insan haklarını savunan, yoksulluğun insan onuruna yakışmadığını söyleyen bir yazardır. İdeolojik olarak Marksizm’i savunan yazar, romanlarında anlattığı olaylarla ülkemizdeki birçok olumsuzluğun temelinde bürokratik yozlaşmanın yattığını imler. Her ne kadar Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti devletini demokratik, insan hak ve özgürlüklerine saygı, kadın – erkek eşitliğinin olduğu, hiçbir sınıfın üstünlüğüne dayanmayan, halkın can ve mal güvenliğinin garanti altında olduğu, adil, şeffaf ve ekonomik olarak güçlü ilkeler üzerine kurmayı amaçlasa da sonraki dönemlerde iktidarların bu ilkelerden saptığı görülür. İktidarın uzantısı olan bürokratların bu ilkelerden uzaklaşması toplum içinde adaletsizliğe ve ekonomik olarak halkın yoksullaşmasına yol açar. İktidara yakın sınıflar, maddi olarak zenginleşirken sıradan insanlar yoksullaşır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinatörlüğünde hazırlanan BEBAP 2023. 12 numaralı, “100. Doğum Yılında Anadolu’nun Kültür Hafızası: Yaşar Kemal” adlı proje ile desteklenmiştir. Çalışmamızı maddi olarak destekleyen Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü’ne teşekkür ederiz.

THANKS

This study was prepared in the Scientific Research Coordinatorship of Bitlis Eren University, BEBAP 2023. 12, "100. It was supported by the project titled "Cultural Memory of Anatolia in the Year of Birth: Yaşar Kemal". We thank Bitlis Eren University Scientific Research Projects Coordinatorship for financial support of our study.

KAYNAKÇA

- Barkan, Ö. L. (1980). Çiftçi topraklandırma kanunu ve türkiye'de zirai bir reformun ana meseleleri, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları.
- Biro, A. (2005). *Denaturalizing ecological politics*. The University of Toronto Publish Home.
- Castree, N. (1995). The nature of produced nature, *Antipode* 27, 1, 12-47.
- Castree, N. (2021). *Kapitalizm ve politik ekolojinin marksist eleştirisi*. <https://www.polenekoloji.org/kapitalizm-ve-politik-ekolojinin-marksist-elistirisi/>
- Choi, E., Woo, J. (2011). Liberal reform, political corruption, and socio-Economic impacts in Asia and Eastern Europa, *International Journal of Comparative Sociology*, 52(3), 181-196. <https://doi.org/10.1177/0020715211405419>
- Çamurcuoğlu, G. (2009). "Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak reformu ve milli burjuvazi yaratma çabası", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIII(1-2), 161-178.
- Çanaklı, L. A. (2011). *Türk romanında bürokrasi ve memurlar (1872-1950)*. Özgür Yayınları.
- Çevik, Z. (2002). Cumhuriyet Türkiye'sinde toprak reformu ve uygulamaları. *Türkler Ansiklopedisi*, 17. Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğan, K. C. (2017). Kamu yönetiminde post-bürokratik değişimin yansımalarının öncülleri: Yeni kamu yönetimi eksenli bir bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 57, 201-220. Doi: [10.16992/ASOS.12995](https://doi.org/10.16992/ASOS.12995)
- Doğru, D. (2021). 1923-1950 yılları arasında toprak reformu girişimleri ve çiftçi topraklandırma kanununa yapılan muhalefet. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 824-839.
- Erdem, A. (2023). Bir anatomi dersi: Deniz küstü, yaşar kemal ile binbir çiçekli bahçede. (Der. Feridun Andaç), Umur Matbaacılık.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi: düşünceler-yapılar-fonksiyonlar-politikalar*. Umurtepe Yayınları.
- Halbwachs, M. (2018). *Kültürel bellek*. (Çev. Zuhâl Karagöz). Pinhan Yayınları.
- Heper, M., & Kim, L. C. vd. (1981). Siyasal rejimler ve kamu bürokrasisi, Türk ve Güney Kore yüksek kademe yöneticileri ile ilgili karşılaştırmalı bir inceleme. (Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan Kitabı). Aüsbf Yay. http://www.devrimsizmarksizm.net/sites/default/files/yasar_kemalin_akcasazin_agalari_romani_uzerine_ozgur_ozturk.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2024)
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ciftciyi-topraklandirma-kanunu>. (Erişim Tarihi: 26.05.2024)
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yasar-kemal-1923-2015/>. (Erişim Tarihi: 26.05.2024)
- Kayran, M., & Metintaş, M. Y. (2018). 1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması, *KSBD*, 10(19), 647-666.
- Kemal, Y. (1983). *Ölmez otu (Dağın Öte Yüzü – 3)*. Tekin Yayınevi.
- Kemal, Y. (1991). *Ortadirek (Dağın Öte Yüzü – 1)*. Toros Yayınları.
- Kemal, Y. (1994). *Yaşar Kemal kendini anlatıyor*. Görsel Yayınlar.
- Kemal, Y. (2004). *Bir bulut kaynıyor (Bu Diyar Baştanbaşa – 4)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2008). *Fırat suyu kan akar / Bir Ada Hikâyesi-1*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2013). *Kimsecik 1 (Yağmurcuk Kuşu)*. Yapı Kredi Yayınları,
- Kemal, Y. (2014). *Akçasazın ağaları (Yusufoçuk Yusuf)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2015). *Dağın yer demir gök bakır (Dağın Öte Yüzü – 1)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Smith, N. (2008). *Afterword to the third edition*, in N. Smith Uneven Development. Georgia Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, V., & Topdaş, F. (2016). Toplumsal gerçekçilik bağlamında Yaşar Kemal'in 'dağın öte yüzü' üçlemesi, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 463-482.
- Şeker, A., & Özcan, E. (2021). Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti* ve *Yusufoçuk Yusuf* Romanlarında Hegemonik Erkeklik, *Folklor / Edebiyat*, 108. <https://doi.org/10.22559/folklor.1875>.
- Taşar, M. O. (2017). Yolsuzluk ve rüşvetin kültürel belirleyicileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38.
- Ün, L. (2021). Bürokrasi, kamu personeli ve siyaset arasındaki ilişkiler. *Türk Kamuyönetimi Dergisi*, 2(1), 19-28.
- Williams, J.W., & Beare M. E. (1999). The business of bribery: globalization, economic liberalization, and the "problem" of corruption, crime, *Law & Social Change*, 32, 115-146.
- Yürek, H. (2023). *Yaşar Kemal*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Žižek, S. (2005). *Yamuk bakmak: Popüler kültürden Jacques Lacan'a giriş*, (Çev. Tuncay Birkan). Metis Yayınları.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada ‘‘Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi’’ kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan ‘‘Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler’’ başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI


1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100’dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 24.06.2024
Kabul Tarihi : 30.07.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1503878>

28 ŞUBAT ROMANLARI -SAKLI KİTAP ÖRNEĞİ-


Mehmet ÖZGER¹

ÖZ

Osmanlının son dönemlerinden bugüne birden çok darbe yapılmıştır. Darbe dönemleri; özgür iradenin, seçme hakkının, bireysel özgürlüklerin rafa kaldırıldığı, demokratik yönetimin sekteye uğradığı zamanlardır. Edebi eserleri toplum ve tarihten ayrı düşünmek mümkün olmadığı için bu dönemlerin sosyo-politik problemleri doğal olarak edebî eserlere de yansımıştır. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve sonrasında 28 Şubat 1997 ve 15 Temmuz 2016 tarihlerinde yapılan darbeler, Cumhuriyet tarihinin kayda geçen darbeleridir. Her darbeden sonra darbeye dair romanlar, şiirler, öyküler yazılmıştır. Nitekim 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül hakkında yazılmış romanlar edebiyat tarihinde yerini almıştır ancak 28 Şubat Darbesi hakkındaki eserlere pek de değinilmemiştir. 28 Şubat Darbesi'ni konu edinen yaklaşık olarak yirmi civarında roman, yüzlerce öykü ve bir o kadar da şiir yazılmıştır.

Hemen her darbe romanının temel konu ve izleklerinden olan fiziksel/psikolojik şiddet, sorgu, hapisane, sansür/otosansür, toplumsal baskı, devletin kurumlarının ideolojik aygıtlar olarak kullanılması ve sürgünlük 28 Şubat romanlarının da temel problemleri olarak görülebilir. Bu temalara ek olarak 28 Şubat'a özgü konu ve izlekler ise şunlardır: başörtüsü, ikna odaları, başörtüsü eylemleri. Başörtülü bir kadın yazar olarak Sibel Eraslan, *Saklı Kitap* adlı romanında dönemin sosyo-politik sorunlarını eserine yansıtmıştır. 28 Şubat romanlarının genel karakteristiği Sibel Eraslan'ın *Saklı Kitap* adlı romanında da göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat, Darbe, Roman, Başörtüsü, İkna odaları.

¹ Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet.ozger@ozal.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0001-5341-2859>

Article Type : Research Article
Date Received : 24.06.2024
Date Accepted : 30.07.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1503878>

28 FEBRUARY NOVELS -SAKLI KİTAP EXAMPLE-

Mehmet ÖZGER¹

ABSTRACT

The last periods of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey witnessed many coups. Coup periods are times when free will, the right to vote, and individual freedoms are shelved and democratic governance is interrupted. Since it is impossible to think of literary works separately from society and history, the socio-political problems of these periods were naturally reflected in literary works. The coups of May 27, 1960, March 12, 1971, September 12, 1980, and then February 28, 1997, and July 15, 2016, are the coups recorded in the history of the Republic. After each coup, novels, poems and stories were written about the coup. As a matter of fact, novels written about May 27, March 12 and September 12 have taken their place in the history of literature, but the works about the February 28 Coup have not been mentioned much. Approximately twenty novels, hundreds of stories and as many poems have been written about the February 28 Coup. Physical/psychological violence, interrogation, imprisonment, censorship/auto-censorship, social pressure, the use of state institutions as ideological devices and exile, the main themes and themes of almost every coup novel, can be seen as the main problems of the February 28 novels. In addition to these themes, the topics and themes specific to February 28th are headscarf, persuasion rooms, and headscarf protests. As a headscarved woman writer, Sibel Eraslan reflected on the socio-political problems of the period in her novel *Saklı Kitap*. The general characteristics of February 28 novels are also visible in Sibel Eraslan's *Saklı Kitap* novel.

Keywords: February 28, Coup, Novel, Headscarf, Persuasion rooms.

¹ Assoc. Dr., Malatya Turgut Özal University, Faculty of Social and Human Sciences, Department of Turkish Language and Literature, mehmet.ozger@ozal.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5341-2859>

1. 28 ŞUBAT ROMANLARI

Türkiye siyasi tarihinin bir gerçeği olan darbeler, genel anlamda edebiyatı, özelde romanı etkilemiştir. 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat, 27 Nisan e-muhtıra ve en son darbeden çok işgale benzeyen 15 Temmuz darbeleri doğal olarak toplumun içinde yaşayan roman yazarlarını da derinden etkileyen toplumsal travmalardır. Hemen her darbeden sonra bu travmatik olayları işleyen romanlar yazılmıştır. Bireysel olarak insanın yarının acısını aynı anda değil de biraz sonra hissetmesi gibi, toplumsal travmaların da eserlere belli bir zaman sonra yansıdığı görülür. 28 Şubat dışındaki darbeleri işleyen romanlar yazılmış, hatta o romanlar hakkında çalışmalar da yapılmıştır. 28 Şubat romanları hakkında hemen hemen hiç çalışma yapılmamıştır denebilir. Bunda dönemi işleyen roman sayısının azlığı kadar darbeden etkilenen kesimin kültürel iktidar ile olan bağlantısı da önemlidir. Kültürel iktidar, sadece siyasal iktidar ya da ekonomik güç ile elde edilecek bir alan değildir. Kültürel iktidara sahip olmak, kimi zaman on yıllar, belki de daha uzun zaman alır. Darbe sonrasında darbenin mağduru olan İslamcı kesimin iktidara gelmesi bir tür rehavete sebep olmuş, dönemin acılarının unutulması/unutturulmasını sağlamıştır denebilir.

28 Şubat Darbesi mağduru yazarların bile bazen bu dönem romanından haberdar olmadığı görülmektedir. Yaklaşık olarak yirmi civarında 28 Şubat romanı olduğu; bunların bir bölümünün edebî olarak sağlam kurgu ve üslup özellikleri taşıyan romanlardan oluştuğunu söylemek mümkün. Yazınsal olarak 28 Şubat romanı var diyebilmek için sağlam kurguya sahip, başarılı birkaç romanın sayısal olarak yeterli olduğu söylenebilir. 12 Mart romanları da sayısal olarak on romandan fazla olmamasına karşın 12 Mart romanı literatüre girmiştir. Yaklaşık yüz elli civarında 12 Eylül romanı olmasına karşın orada da en fazla yirmi civarında başarılı roman çıkar (Özger, 2012). Üstelik bir dönem romanı için sayısal çokluktansa daha fazla nitelik ön planda olmalıdır. Nitelikli birkaç roman bile dönemin karakteristiğini vermesi bakımından yeterli olabilir.

28 Şubat'ı hazırlayan süreci anlatan romanlar arasında Halime Toros'un *Halkaların Ezgisi* (1997), Mehmet Efe'nin *Mızraksız İlmihal* (1997), Gül Aslan'ın *Bizi Ayıran Duvar* (1999), Sevgi Engin'in *Bir Nehir Gibi* (2004) romanları sayılabilir. Doğrudan 28 Şubat'ı işleyen romanlar arasında şunları sayabiliriz: Ahmet Kekeç'in *Yağmurdan Sonra* (1999), Hakan Albayrak'ın *Ebuzer* (2002), Yıldız Ramazanoğlu'nun *İkna Odası* (2003), Fatma Barbarosoğlu'nun *Medya Senfoni* (2008), Zeki Bulduk'un *Ayaküstü Sevişmeler* (2011) ve *Bir 28 Şubat Romanı* (2015), Mehmet Kara'nın *Düştü Kördüğüm* (2012), Sibel Eraslan'ın *Saklı Kitap* (2013), Güray Süngü'nün *Mehmet'i Yaralayan Serçe Parmağı* (2017), Selçuk Orhan'ın *Kırk Hadis* (2018), Nurgül Yakın'ın *Bir 28 Şubat Romanı Ergenekon'un Çocukları* (2018), Emine Batar'ın *Karanlık Rüzgâr* (2021), İbrahim Aslaner'in *Karla Karışık* (2021), Maruf Öztoprak'ın *Bin Yıl Bir Gün* (2021) ve İsmail Özen'in *Karlı Bir Gece Vakti* (2022) adlı romanları doğrudan 28 Şubat Darbesi'ni konu alan romanlardır. Orhan Pamuk'un *Kar* (2002) ve Mehmet Eroğlu'nun *Emine Fay Kırığı 2* (2020) adlı romanları ise dönemi fon olarak kullanır.

2. DARBE ROMANLARININ GENEL KARAKTERİSTİĞİ

Darbe romanları tabiatı gereği dışsal bir etkinin sonucu olarak yazıldığı için, romanların temel problemleri de söz konusu etkinin özelliklerine göre şekil almaktadır. Darbeler, sosyo-politik bir sürecin devamı olarak görüldüğünden romanlar sosyo-politik problemleri konu edinir. Bu mesele bir yandan romanların varlık gerekçesi iken öte yandan romanların yazınsallığını olumsuz yönde etkiler. Çünkü genelde darbeyi işleyen romancılar, darbeden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmişlerdir. Bireyin yaşadığı bu olumsuzluklar, yazarın edebi eserini kurarken karakter oluştururken ya da tasvir yaparken olabildiğince yoğun, negatif eleştirel bir tutum sergilemesine sebep olur. İkinci problem ise roman yazarı mağdur ise daha çok anılarından yararlanma yolunu tercih edebilir. Bundan dolayı romanların kurgusal tarafı zayıf kalacağı için roman, bir anı- romana dönüşebilir. Romanlarda anıların kullanılmasında bir beis olmamakla birlikte gerçeklik- kurgu dengesi ayarlanmadığı takdirde romanın kurgusu zayıf kalabilmektedir.

Darbe romanlarındaki anlatıcıların genelde yazar anlatıcı ve ben anlatıcı olduğu görülür. Özellikle kahraman bakış açısının ve ben anlatıcının romanlarda tercih edildiği söylenebilir. Bu anlatıcının kullanımı anlatıyı daha inandırıcı kılmaktadır.

Darbe romanlarındaki kurgular değişmekle birlikte genel olarak bir ideolojiye mensup kahramanların yine ideolojik sebeplerle mağdur edildiği söylenebilir. 12 Mart romanları daha çok Sol'un, 12 Eylül romanları Sol ve Sağ'ın 28 Şubat romanlarında ise İslamcılarının mağdur olarak romanlara yansıdığı görülür. Başörtüsü yasağı üzerinden öğretmen ve öğrencilerin mağdur edilmesi, ikna odalarındaki psikolojik işkenceler, sürgünlükler, parçalanmış hayatlar romanların kurgusuna yön veren temel izleklerdir.

Darbe romanlarının kişi kadrosunda genelde öğrenciler yer almaktadır. Bunun temel sebebi ise darbelerin genel olarak belli ideolojik yapılara karşı yapılmış olması ve en ideolojik yapılanmaların da üniversitelerde yapılmış olmasıdır. Öğrencilerin dışında akademisyenler, öğretmenler ve genel olarak okumuş insanlar darbe romanlarının kişi kadrosunda yer almaktadır. Darbelerin ideolojilere karşı yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda iki kategorik yapı ortaya çıkmaktadır: darbeyi yapanlar, birbirine karşıt ideolojiler. 28 Şubat romanları özelinde ise darbeciler ve İslamcı öğretmen ve öğrenciler yer almaktadır.

Zaman olarak genelde darbe romanları, üzerinden uzun zaman bile geçmiş olsa doğal olarak darbe zamanlarını ele alır. Anlatma zamanı ile olay zamanı birçok romanda aynı zaman diliminde gerçekleşirken bazen de geriye dönüş (flashback) tekniği ile geçmiş zaman anlatılmaktadır. Romanların yazma zamanları ise genellikle bütün darbe romanlarında olduğu gibi darbeden sonraki bir zamana tekabül etmektedir. Sosyal problemlerin edebi esere girmesi için aradan bir zamanın geçmesi gerekmektedir. Bununla birlikte darbenin üzerinden uzun zaman geçmiş bile olsa darbeyi anlatan romanların yazıldığı görülmektedir.

Darbe romanlarının mekânları genellikle sorgu odaları ve hapisaneler gibi psikolojik ya da fiziksel işkencelerin yapıldığı mekânlar olarak karşımıza çıkar. Sorgu odaları ve hapisaneler mekânsal olarak merkezi olmakla birlikte darbeden kaçan kişilerin kaçma süreçleri ya da yurtdışı gibi sürgünlükleri ikincil mekânlar olarak görülebilir. Darbe romanlarında çevresel mekânlar kadar algısal mekânlar da önemlidir. Algısal mekânlardan labirent mekânlar, psikolojik olarak roman kişilerinin sıkışmışlığını göstermesi bakımından önem arz eder.

28 Şubat Darbesi'ni işleyen romanlarda mutlaka ikna odaları ve miting meydanları da mekân olarak kullanılır. Kamusal alanlardaki başörtüsü yasakları sebebiyle okullar, üniversiteler ve öğrenci evleri romanlardaki merkezi mekânlar arasındadır.

2.1. Bir 28 Şubat Romanı Olarak *Saklı Kitap*

Sibel Eraslan, İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu bir gazetecidir. Bir yandan gazetelerde köşe yazıları yazarken bir yandan da edebiyat dergilerinde öyküleri yayımlanan bir yazardır. Eraslan, öykünün yanı sıra romanlar da kaleme almıştır. İnsan hakları, kadınların eğitimi ve istihdamı ve kadın haklarıyla ilgili inisiyatiflerde görev almıştır. Yazarın öyküleri *Teklif*, *İmza*, *Dergâh*, *Mostar* ve *İtibar* dergilerinde, köşe yazıları ise *Star* gazetesinde yayımlanmıştır. 28 Şubat Darbesinin bir tanığı hatta mağduru olması bakımından darbeyi işleyen *Saklı Kitap* adlı romanını yazmıştır. *Saklı Kitap*, 2013 yılında Timaş Yayınları tarafından basılmıştır. *Balık ve Tango* (2014), *Parçası Benden* (2014), *Babam İçin Beyaz Bir Kuğu* (2016), *4 Defter* (2016), ve *Ayrılık Üzüntülerin Annesidir* (2021) adlı öykü kitapları; *Can Parçası Hz. Fatıma* (2006), *Çöl/Deniz Hz. Hatice* (2009) ve *Nil'in Melikesi* (2011) adlı romanları vardır.

2.1.1. Olay Örgüsü

Olay örgüsü ve kurgusal yapı anlatıya bağlı metinlerin bel kemiği niteliğindedir. En az iki kişinin arasındaki münasebetlerin bir yer ve zamana bağlanarak anlatılması olay örgüsünü doğurur (Aktaş, 2005: 46). Şerif Aktaş, roman kişileri arasındaki münasebetleri istemek, iletişimde bulunmak gibi birkaç eyleme indirger. 28 Şubat romanları bağlamında bu kiplikler ele alındığında darbeyi yapanların isteği, başörtüsü takanların başlarındaki örtüyü indirerek başörtüsü takmayı, dini bir yaşam biçimi olarak benimseyenleri “kamusal alan” olarak tabir ettikleri çalışma ve yaşama alanlarından uzaklaştırmaktır. Bu maksatla kurulan Batı Çalışma Grubu adlı oluşumdaki çalışanların görevi, kamusal alanda yukarıda sözü edilen niteliği taşıyan kişilerin siyasi sembol olarak gördükleri başörtülerini çıkartmak, eğer çıkartmıyorsa onları kamudan uzaklaştırmaktır. Kadınlarda başörtüsü sembol iken erkeklerde de dini bir yaşam süren çalışanların ve öğrencilerin mümkünse kamudan uzaklaştırılması, değilse ülkenin uzak şehirlerine sürgün edilerek tedip edilmesi amaçlanmaktadır. *Saklı Kitap* da diğer 28 Şubat romanlarında olduğu gibi bu şekilde bir genel şablon üzerine kuruludur.

Roman, kısa bir girişten sonra şu başlıklar halinde bölümlenmiştir. “İkna Odası’ndan Kaçış”, “Koca Kız”, “90 Kilometre”, “Denizkızı”, “Acil Çıkış Kapısı”, “Kızkovalayan”, “KESİK SAÇLI KIZLAR ÇETESİ”, “SRY”, “SHRYSF”, “MHDVRN”, “MCD”, “GLSTN”, “DRY”, “BLKS SKRYL”, kitabın sonunda da anlatıcının BLKS’ye yazmış olduğu mektuplar yer almaktadır. Romanın kurgusal yapısı şu şekilde özetlenebilir: Hukuk Fakültesi’nde okuyan anlatıcının başörtüsünü çıkarmak istememesi sebebiyle okuldan atılması ve yurtdışında okumak üzere ülkeden ayrılması; ülkeden ayrılırken başından geçenleri geriye dönüş tekniği ile okura sunması. Ülkeden ayrılmadan önce kendisi gibi başörtülü olan öğrenciler ve çalışan arkadaşlarının maruz kaldığı baskıları yedi kişi üzerinden ele alması olarak özetlenebilir. İkna odasından kaçıştan sonra çocukluğu ile bazı anılarını anlatan anlatıcı, ikna odasında arkadaşlarının ismini vermesini isteyen görevlilere Ashab-ı Kehf’teki yedi kişinin adını verir. Yedi Uyurlar gibi kıymetli gördüğü yedi arkadaşının ve onlarla olan ilişkisinin hikâyesini anlatmaya başlar. Bu kişilerin adlarının sessiz harflerini yazması da o dönemdeki kod adı kullanma geleneğine uygun olarak tertip edilmiştir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz 28 Şubat romanlarının genel şablonunu, *Saklı Kitap* romanı için Ramazan Korkmaz’ın Kora şemasına göre şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo1.*Kora Şeması (Korkmaz 2015: 103).*

	Tematik Güç	Karşı Güç
Kişiler	Anlatıcı kahraman SRYYY (Süreyya) SHRYSF (Seher Yusuf) MHDVRN (Mahidevran) MCD (Macide) GLSTN (Gülistan) DRY (Derya) BLKS SKRYL (Belkıs)	Darbeciler Batı Çalışma Grubu İkna Ekibi Asker ve polis Cemil Cemil'in annesi ve halası
Simge	Başörtüsü Saçlarını kazıtmak Kuran-ı Kerim Eski Diller Atölyesi Meydanlar	Şapka Peruk Cop İkna Odaları Karakollar
Değer	İnanç özgürlüğü Özgürlük Masumiyet Kişi hak ve hürriyetleri Seçim	Jakoben laiklik Esaret Değersizlik Despotluk Darbe

Yazarın tezine göre düzenlenen bu şemada Tematik gücü temsil eden anlatıcı ve arkadaşları ya şapka ve peruk giyerek okuyacak veya çalışacaktır ya da okullarını veya işlerini bırakacaklardır. Nitekim tematik gücü temsil eden kişiler okullarını ve işlerini inançları uğruna bırakırlar. Kutsal metinlerde geçen Yedi Uyurlar'ın Roma zulmünden kaçmaları gibi onların bazıları ülke dışına çıkar bazıları da görevlerini bırakarak kendi memleketlerinde bir şekilde yaşamaya çalışırlar. Romanda darbeyi temsil edenler, jakoben bir şekilde, dindar olarak tanımladıkları kişileri adi suçlular gibi değersizleştirerek onları yok saymaya çabalarlar.

Tek halkalı bir olay örgüsüne sahip olan *Saklı Kitap*, anlatıcının anlattıkları üzerine kurgulanmıştır. Anlatıcının başından geçenler ve şahit oldukları romanın kurgusunu belirlemektedir.

2.1.2. Karakterler

2.1.2.1. Başkarakter

Bir romanın olmazsa olmazlarından biri de kişi kadrosudur. Tek halkalı olay örgülerinde en önemli kişi başkahramandır. Başkahraman ya da başkişinin yapıp ettikleri romanın genel yapısını belirler. Anlatıcı konumundaki başkişi İstanbul'da Eğitim Fakültesini bitirir ve öğretmenlik yapmaya başlar. Aynı zamanda master yapmak için üniversiteye başvuruya gelir ancak sorgucular onu ikna odasına alırlar. Darbecilerin baskılarından dolayı hem öğretmenlikten hem de masterdan vazgeçmek zorunda kalır.

Anlatıcı kahramanın çocukluk dönemi, dindar bir ailede geçer sonraki zamanlarda da dindar kimliğinden dolayı düşüncesine yakın STK'larda görev almış ve dindar bir arkadaş çevresine sahip olmuştur. İkna odasında başörtüsünü çıkarması yönündeki baskılara karşı çıkınca işini bırakmak zorunda kalır. Baskılara rağmen, arkadaşlarının isimlerini vermez. Hâkimlik sınavlarına hazırlanan Cemil ile nişanlıdır. Ancak yaşadığı olaylardan sonra Cemil, kariyerine bir zarar gelecek düşüncesinden hareketle nişanı bozar. Anlatıcı kahraman, ülkeyi terk ederek master yapmak için Viyana'ya gider. Anlatıcı kahraman, dindar kimliği sebebiyle yaşadığı bu travmatik olaylardan sonra psikolojik olarak yıkılmış durumdadır.

2.1.2.2. Norm Karakterler

Tematik gücü temsil eden anlatıcının yedi arkadaşı, norm karakter olarak da adlandırılan olumlu kişilerdir. Bunlar, Süreyya, Seher Yusuf, Mahidevran, Macide, Gülistan, Derya ve Belkıs'tır.

Süreyya, Astronimide master yapan babasının öğrenciler için tahsis ettiği apartmanda kalan, onlara ablalık ve rehberlik yapan, alçakgönüllü, sevecen bir kişilik yapısına sahiptir (Eraslan, 2016: 75). Aslen Bitlisli bir aileye mensup olan Süreyya, Arapça ve İngilizceyi iyi derecede konuşabilmektedir. Romanda koruyan, kollayan kimliğiyle yer alır. Süreyya, illegal örgütlere mensup olmaktan yargılanmıştır.

Seheryusuf, anlatıcının sınıf arkadaşı Sevda'nın ablasıdır. Çok zor şartlarda okuyan iki kardeşin babaları hastadır. Sevda, başörtüsü yüzünden okuldan atılır, Seheryusuf, Biyoloji alanında master yaparken aynı zamanda bir klinikte çalışır. Ancak o da kardeşi gibi hem okulundan hem de işinden atılır. O sırada babaları vefat eder. Kırılgan bir kişilik yapısına sahip olan Seheryusuf, altı ay hapis cezası alır, hapiste iken kanser hastalığına yakalanır ve vefat eder.

Mahidevran, ODTÜ Fizik bölümünü başörtüsü yüzünden bırakır, Marmara Hukuk Fakültesi'ni kazanır, son sınıf öğrencisidir. Mahidevran, on parmağında on marifet denecek denli hünerli bir kişidir. Fiziksel olarak boylu poslu ve güzel bir kızdır. Her türlü makineyi tamir edebilen, kaligrafi yapan, spordan alan, beş altı dil bilen zeki bir kızdır (Eraslan, 2016: 94-95). Mahidevran da yasaklar yüzünden okulu bırakıp memleketine döner, çiftçilik işlerinde babasına yardım ederken hasbel kader bir ABD'li heyetle karşılaşır. İngilizcesi iyi olduğu için onlarla iletişim kurar, durumunu öğrenen yabancılar ona yardımcı olur ve altı ay sonra ABD'de okumak üzere kabul alır.

Macide, dindar kimliği fazlasıyla ön planda olan, STK'larda başörtüsü ile ilgili her türlü eylemi organize eden teşkilatçı yapıya sahip bir öğrencidir. Macide, trafik kazasında vefat eder.

Gülistan başörtüsü yasakları sebebiyle okulunu bırakır bir askeri pilot ile evlenir. Çocukları olur ancak çocuk özürdür. Gülistan, başörtülü olduğu için askeri lojmanlar ve hastaneye alınmaz. Bir süre ayrı yaşarlar ama askeri yetkililer, kocasına kesinlikle karısından ayrılması gerektiğini söyler. Gülistan'ın kocası Arslan, YAŞ kararları ile askerden atılır. Karı koca beraber ambalaj işi yaparak geçimlerini sağlamaya çalışır.

Babası erken yaşta vefat eden Derya, bir yandan annesine bir yandan da dört kız kardeşine annelik yapar, sahiplenir, anlatıcı ona "ebedi abla" (Eraslan, 2016: 128) der. Derya, anaokulunda öğretmenlik yapmaktadır, darbe sürecinde o da başörtüsü sebebiyle çok sevdiği işinden atılır. Memleketinde bir tuhafiyeye dükkânı açar.

Soruşturma geçirenler arasında öbürlerinden ayrıksı duran Belkıs'tır. Belkıs, başörtülü olmadığı gibi doğrudan siyaset ya da siyasi meselelerle ilgisi olmayan bir insandır. Ancak hem İknacıların hem de anlatıcının ona yüklediği sembolik anlamlar bakımından önem arz etmektedir. Belkıs, Eski Diller Atölyesi'nde Osmanlıca öğreten bir kişidir. Bu özelliğiyle darbecilerin hedefindedir. Belkıs üzerinden anlatıcı, Türkiye'deki despot modernleşirmeci anlayış ve darbe dönemindeki jakoben laiklik zihniyeti ile hesaplaşma imkânı bulur. Darbeciler sadece siyasi olarak dindarlarla hesaplaşma içinde değil, aynı zamanda Osmanlı düşüncesi ile de hesaplaşma içindedir. Bu sebeple anlatıcı, Belkıs'a ayrı bir önem verir. Belkıs, eski plaklara, eski kitaplara, değerli taşlara düşkün, bir şekilde Eski'yi yaşatmayı amaç edinmiş bir İstanbul hanımefendisidir. Soyu Osmanlıya dayanmaktadır. Belkıs'ın kocası bir fakültede dekanlıktır ve bu yaşam biçiminden ve zihniyetinden dolayı Belkıs'ı boşar. Boşamasa belki kendisi de dekanlık görevinden atılacaktır.

Belkıs, Osmanlı'nın kültürel belleğinin taşıyıcısı konumunda bir insandır. Bu sebeple de darbecilerin rahatsız olduğu bir kişidir. Yazar da bundan dolayı Belkıs'a ayrı bir ehemmiyet verir.

Norm karakterlerden biri de Faruk Bey'dir. Fakültede asistanlık yapan Faruk Bey, evinde Osmanlıca ve Farsça kitaplar olduğu için yargılanır. Aynı zamanda Faruk Bey, Belkıs'ın da arkadaşıdır.

2.1.2.3. Kart Karakterler

Kart karakterler, tematik gücün karşısında yer alan hasım veya karşı gücü temsil eden kişilerdir. Kart karakterler, başkahraman ve ona yardım edenlerin karşısında yer alan olumsuz kişilerdir. *Saklı Kitap*'ta ismen zikredilen kart karakterler yer almaz. Üniversitelerin girişine kurulan İkna Odaları'nda başörtülü kızların örtüsünü çıkarması için ikna etmeye çalışan, tehdit eden kişiler, Batı çalışma Grubunun devlet kurumlarında görevlendirdiği müfettişler; yine aynı sebeplerle soruşturma ve tutuklama yapan askerler, polisler kart karakter olarak nitelenebilir. Kart karakterlerin isimsiz olması bir yandan anlatıcının onlara yüklediği olumsuz anlamla bağlantılı olmasıyla ilgili olduğu kadar bu kişilerin bir şekilde özel bir görevle görevlendirilmiş olmalarıyla da bağlantılıdır. Çünkü bu kişiler, yaptıklarından dolayı hukuki olarak yargılanmazlar tam aksine bir tür devlete hizmet ettikleri düşüncesiyle ödüllendirilirler.

Bunların dışında darbecilerin isteklerine uygun davranan kişiler de kart karakter olarak nitelenebilir. Anlatıcının nişanlısı Cemil, ikbal uğruna sevdiği kadını terk etmesiyle eserde kart karakter olarak yer alır.

2.1.2.4. Dekoratif Kişiler

Dekoratif kişiler, eserlerde birinci derecede etkili olmayan ancak eserden çıkardığımız zaman da eksikliğe sebep olan kişilerdir. Romanda Cemil'in annesi ve halaları, anlatıcının anne babası, mitinglerdeki kalabalık dekoratif kişiler olarak nitelenebilir.

2.1.3. Zaman

Saklı Kitap, bir darbe romanı olması hasebiyle zamanla mukayyet bir romandır. Çünkü darbe sürecini ele almaktadır. Bu sebeple romanın zamanı 28 Şubat darbesinin başlangıcını ve sonraki zamanı işlemektedir. Romanın sosyal zamanı 1997-2000 yılları arasını kapsamaktadır. Anlatma zamanı ise darbeden sonraki bir zamandır. Roman, anlatıcının Viyana'ya yüksek lisans için gittiği zamanla başlar ve geriye dönüş tekniğiyle geçmişi ele almasıyla devam eder. Bu bakımdan roman, daha çok geriye dönüşlerle anlatılmıştır. Mehmet Tekin, geriye dönüş için şunları söyler: "Romanda yer alan her şeyin; insanın, çevrenin zamanın, eşya ve düşüncenin bir mazisi vardır. Romancı, bu elemanlara ruh ve can vermek için fırsat buldukça geçmişe döner" (2001: 234). Özellikle romanın darbe gibi döneme bağlı bir meseleyi işlemesi geçmiş diğer romanlara oranla daha çok gündemine almak zorunda kalacaktır. Çünkü darbe romanları genel olarak darbeden sonraki bir zamanda yazıldığı için geçmiş ve geriye dönüş tekniği bu romanlarda zorunluluk mesabesinde.

2.1.4. Mekân

Olay örgüsünün olmazsa olmaz unsurlarından olan mekân, sadece olayın gerçekleşmesi için zorunlu bir unsur değil, aynı zamanda sembolik anlamlar da yüklenilebilen bir roman unsurudur.

Romandaki çevresel mekânlar; İstanbul, Ankara, Kelkit, Malatya ve Bergama'dır. İstanbul'un semtleri romanda diğerlerine oranla daha çok yer almaktadır.

Saklı Kitap için İstanbul ve Ankara sembolik nitelikleriyle ön plana çıkan iki mekândır. Çünkü anlatıcıya göre İstanbul, Osmanlıyı ve geleneği; Ankara ise Cumhuriyet'i ve özelde jakoben laikliği temsil eder. Bu bakımdan hem Ankara hem de İstanbul sembolik anlamlar taşır. 28 Şubat döneminde Ankara Sincan'da tankların caddelere çıkarılmış olması darbenin başlangıcı olarak da kabul edildiği için Ankara, 28 Şubat romanları için darbenin sembol mekânıdır.

İstanbul bir yandan Osmanlı Devleti'nin başkenti olması ve o kültürü devam ettiriyor olması bakımından önemli olduğu gibi bir yandan da darbe dönemindeki başörtüsü eylemlerinin merkezi konumundadır. Özellikle İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi başörtüsü eylemlerinin mekânı olarak bilinir. Beyazıt Meydanı, İstanbul Üniversitesi'nin önü olduğu için birçok eylem orada yapılmıştır. Jann Asman'ın *Kültürel Bellek* kitabında "nesnel belleği" (2001: 39) başlığı altında nesnelere ve mekânı kültürel belleği temsil eden önemli bir kültür taşıyıcısı olarak kabul eder. İstanbul'un hemen her tarihsel yapısı kültürel belleğin bir parçasıdır. Camiler, saraylar, yalılar, çeşmelerin her biri geçmişin yaşam biçimini günümüze taşıması bakımından önemlidir. Anlatıcı da bu açıdan mekânsal olarak İstanbul ve Ankara'yı karşıt mekânlar olarak okura sunar. Anlatıcı kahramanın kendi yaşamı için de iki şehir, duygusal ve sembolik anlamlara sahiptir. Nişanlısı Cemil Ankara'da stajyer hâkimdir. Cemil, darbecilerin baskısından dolayı kendisini terk eder. Bu açıdan Ankara duygusal olarak da anlatıcı kahraman için algısal açıdan labirent mekânıdır.

Romanın geneline algısal mekânlar açısından bakıldığında geniş planda İstanbul aynı zamanda bir çevresel mekân olmakla birlikte algısal olarak geniş mekân/içtenlik mekânıdır buna karşın Ankara hem anlatıcı kahraman için hem de genel anlamda darbenin başladığı, tankların yürütüldüğü bir mekân olması bakımından yutucu, dar ve labirentleşen bir mekânıdır. Ramazan Korkmaz, labirent mekânın özelliklerini şu şekilde açıklar: "Kapalı ve dar mekân kavramı, fiziksel anlamdaki kapalılık/açıklık durumunu içermez; algı nitelikli ve göreceli bir kavrayışa gönderme yapar. Bu mekânlarda kişi; zaman, mekân ve onun tüm elemanları ile çatışma durumundadır. (...) Anlatıdaki mekânın yalıtıcı niteliği, içinde yaşayan kişiyi dış dünyadan ve diğer insanlardan hatta kendi güçlerinden bile koparabilir" (Korkmaz, 2021:21). Korkmaz'ın açıklamalarından hareketle romanın temel meselelerinden olan ikna odaları tamamen labirentleşip kişileri kendi benliklerinden koparan bir yer haline gelir. Bu mekânlar çevresel olarak bakıldığında da kapalıdır ancak asıl kapalılık/darlık algısal olarak kişilerin kendilerine yabancılaşması ve öz değerlerinden kopma/koparılmalarıyla ilgilidir. Çünkü yıllarca başları kapalı olan bu kişiler ya eğitimlerini terk etmek ya da başörtülerini çıkarmak ikilemi ile karşılaşacaktır. Yapılan tercihin sonucu her iki şekilde de kişiyi umutsuzluğa sürükleyecek ve bir travma oluşturacaktır. Başını açarak eğitime devam ettiğinde özsaygısını yitirecek, başını açmamayı tercih ettiğinde eğitim hayatı bitecektir. Bu açıdan ikna odası, romanda en belirgin labirent/yutucu mekân olarak belirmektedir: "Yuvarlak içine alınmış, kısırlanmış, kapatılmış, ikna edilmesi gereken tehlikeli bir 'T'den ibaret, küpeli muhatabının nazarında (...) Sanki büyük bir merceğin altına koymuşlar onu. Küçülmüş küçülmüş mikroskop altındaki bir yabancı doku kadar küçülmüş gibi hissediyor kendini..." (Eraslan, 2016:17). T'nin türbanlıların dosyalarının üzerine yazılan özel bir işaret olduğunu da belirtmek gerekir.

Algısal olarak geniş ve içtenlik mekânı olarak romanda başörtülü kızların kaldığı yurda benzeyen Soley Apartmanı gösterilebilir. Gerçekte orası da kapalı mekândır ancak gerek kahraman anlatıcının gerekse orada kalan kızların psikolojisine bakıldığında apartman, orada kalanların ruhlarına iyi gelen, kendilerini besleyen, birbirine anne şefkati besleyen kişilerin kaldığı besleyici ve geniş bir mekândır.

2.1.5. Bakış Açısı ve Anlatım Teknikleri

Bakış açısı bir eserin nasıl kurgulanacağını belirler. Nasıl bir anlatıcının seçildiği roman açısından önemlidir. *Saklı Kitap*, kahraman anlatıcının bakış açısını yani ben anlatıcıyı kullanmıştır. Her anlatıcının kendine has olumlu ve olumsuz tarafları vardır. Ben anlatıcının imkânı, yazar anlatıcıya oranla daha düşük olmakla birlikte, daha samimi bir anlatım biçimi olduğu için okurda olumlu etkiler uyandırır.

28 Şubat'ı işleyen romanlar da diğer darbe romanları gibi tamamen kurgusal değil aynı zamanda anılar, yaşamışlıklardan hareketle kurgulanmıştır. Bundan dolayı ben anlatıcının anlatımı daha samimi ve okuru içeriden yakalayan bir anlatıma kavuşmaktadır. Sibel Eraslan'ın da başörtülü bir yazar olarak o dönemi yaşamış olmasından kaynaklı, ben anlatıcı ve onun tanıklıkları üzerinden eseri işleme süreci oldukça yerinde olmuştur.

Bakış açısı kadar eserde etkili unsurlardan biri de anlatım teknikleridir. Anlatım teknikleri özellikle modernist ve postmodern romanlarda eserin diğer unsurları kadar etkili hale gelmiştir. *Saklı Kitap*'ta daha çok anlatma ve tasvir etme teknikleri kullanılmakla beraber özellikle flashback olarak da adlandırılan geriye dönüş tekniği en çok göze çarpan tekniktir. Anlatıcı, Viyana'ya master için hareket etmeye başladığı andan itibaren geriye dönüşlerle geçmişte yaşadığı travmatik süreci anlatmaya başlar. Anlatıcı Viyana'ya gittiğinde Belkis Hanıma mektuplar yazar. Mektup tekniği de eserlerde kimi zaman etkili bir teknik olarak göze çarpmaktadır. *Saklı Kitap*'ta anlatımı oluşturan tekniklerden biri mektup tekniğidir. Bu tekniklerin dışında monolog, diyalog, iç konuşma ve ironi gibi teknikler de eserin geliştirilmesinde kullanılan teknikler arasında yer alır.

2.1.6. İzlekler

Kora şeması üzerinden bakıldığında yazarın desteklediği tez, inanan insanların kendi inançlarını özgür bir şekilde yaşamaları gerektiği tezidir. Buna karşıt olarak sunulan karşıt değer ise laikliğin o zamanki yorumu sonucunda ortaya çıkan anlayışa göre kadınların saçlarını açması, daha açık giyinmesi, eğer buna uymuyorsa kamusal alan olarak tasvir ettikleri toplumsal her alanda dışlanmaları gerektiği düşüncesidir. Romanda genelde kadınlar ve başörtüsü ön planda olmasına rağmen dindar erkekler de (Gülistan'ın kocası Arslan gibi) çoğu zaman dindarlıkları sebebiyle okullarından ya da işlerinden atılmışlardır. Buradan hareketle romanın temel izleğinin dindarlık/jakoben laiklik çatışması üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Roman adı da romandaki bu çatışmayı ve yazarın tezini destekler niteliktedir. Saklı kitap, bir yandan Kuran'ın toplumsal belleğin alt katmanlarında yer aldığı ve onu zorla çıkarmanın imkânsız olduğu düşüncesiyle bağlantılıyken öte yandan bütün insanların bilinçaltında yatan, İslam öğretisinin fitrat olarak nitelediği bir yapıyı da ima eder. Jung'un kolektif bilinçdışı (Jung, 2006:144) dediği bu yapı, bütün insanlarda ortak bir yapının olduğu fikri üzerine kuruludur. Asıl çatışmayı oluşturan bu temel izleğin alt izlekleri olarak ikna odalarının kişiler üzerindeki travmatik etkileri, başını açarak ya da peruk takarak okula gidenlerin kendilerine özsaygısını yitirmesi, işinden atılanların parçalanmış hayatları, başörtüsü yasağı sebebiyle yurtdışına gidenlerin yaşadıkları zorunlu sürgünlük, mağdurların kendileri kadar ailelerinin de mağdur olması ve yaşadıkları acılar, mağdurların sadece eğitim ve iş hayatları değil özel hayatlarının da sekteye uğraması gibi birçok sosyolojik ve psikolojik yaralanmaların olduğu izlekler, alt izlekler olarak gösterilebilir. Bu izleklerin farklı versiyonlarına erkek yazarlar olması bağlamında özellikle Zeki Bulduk'un önce *Ayaküstü Sevişmeler* olarak yayımladığı sonra eklemeler yapıp adını değiştirerek yeniden yayımladığı *Boğazın Sularına Atılan Kitap* adlı romanında ya da Güray Süngü'nün *Mehmet'i Sakatlayan Serçe Parmağı* adlı romanında rastlamak mümkündür.

3. SONUÇ

28 Şubat romanları, her ne kadar diğer darbeleri işleyen romanlar kadar bilinmese de yaşanan acılarla araya girmesi gereken zamanın da dolması bakımından ancak yakın zamanda yazılmaya başlandı. Buna rağmen bu konuda kayda değer sayıda ve kalitede romanın yazıldığı söylenebilir.

Saklı Kitap, dindarlık/jakoben laiklik, başörtüsü sorunu, ikna odaları, kamusal alan, üniversiteden ihraç edilen akademisyen/öğrenciler, işinden atılanlar, yurtdışında eğitimine devam etmek zorunda kalmak gibi diğer 28 Şubat romanlarında da görülen temel izlekleri barındırır. Her romanın kurgusal yapısı romancının yeteneği ve eğitimi ile de bağlantılı olması bakımından farklılık gösterir, bu açıdan 28 Şubat romanları için genel bir kurgu yapısından söz etmek zordur. Bununla birlikte genel olarak Saklı Kitap'ta olduğu gibi darbeyi temsil eden kişilerin zorlamasına maruz kalan mağdurların başından geçenlerin işlendiği romanlar olduğu söylenebilir.

Saklı Kitap, modernist ve tezli bir romandır. 28 Şubat'ı işleyen diğer romanlar arasında anı-roman niteliği taşıyan romanlar olduğu gibi bilinç akışı yöntemi ve imgeler üzerine kurulu modernist romanlar ve postmodern nitelikler taşıyan romanlara da rastlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (2005). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Akçağ Yayınları.
- Assman, J. (2001). *Kültürel bellek/eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (Çev. Ayşe Tekin). Ayrıntı Yayınları.
- Eraslan, S. (2016). *Saklı kitap*. Timaş Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal okumalar*. Kesit Yayınları.
- Romanda mekânın poeziği. İçinde R. Korkmaz & V. Şahin (Ed.), *Romanda mekân*. Akçağ Yayınları.
- Tekin, M. (2001). *Roman sanatı ve romana unsurları I*. Ötüken Yayınları.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. (Çev. Ender Gürol). Payel Yayınevi.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 14.05.2024
Kabul Tarihi : 19.10.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1483440>

TURİST DENEYİM KALİTESİNİN DESTİNASYON İLİŞKİSEL DEĞERİNE VE TURİST SADAKATİNE ETKİSİ

Alper ATEŞ¹, Halil SUNAR²

ÖZ

Turizm, modern küresel ekonominin önemli bir itici gücüdür. Bu güçten faydalanmak isteyen destinasyonlar, turistlere yüksek kaliteli deneyimler sunmalı, güçlü ve olumlu ilişkiler kurmalıdır. Bu amaç doğrultusunda başarılı olmak isteyen destinasyonların yetenek geliştirmesi gereken başlıca konular arasında turist deneyim kalitesi, destinasyon ilişkisel değeri ve turist sadakati bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişkisel değerine ve turist sadakatine etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaç kapsamında araştırma bölgesi olarak Türkiye'nin en çok ziyaret edilen kültür turizmi destinasyonlarından birisi olan Kapadokya bölgesi seçilmiştir. 563 kişinin katılım sağladığı çalışmada, turist deneyim kalitesi ile destinasyon ilişki değeri, turist deneyim kalitesi ile turist sadakati, turist sadakati ile destinasyon ilişki değeri arasında pozitif yönlü ilişki olduğu ve turist deneyim kalitesi algılarının destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisinde turist sadakatinin aracılık etkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Araştırma katılımcılarının yaş, gelir ve eğitim düzeylerine ilişkin bulgular da geçmiş çalışmalardaki kültür turisti demografik profilleri ile benzerdir. Çalışma sonuçlarına göre turist deneyim kalitesini geliştirmek, destinasyon ilişkisel değerini ve turist sadakatini olumlu bir şekilde etkilemektedir. Bu konularda yetenekli olan destinasyonlar, turistlerce tekrar ziyaret ve tavsiye edilme avantajlarına sahip olacaktır.


Anahtar Kelimeler: Turist deneyim kalitesi, Destinasyon ilişkisel değeri, Turist Sadakati, Kapadokya.

¹ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, alpera@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4347-7306>

² Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Tirebolu Mehmet Bayrak Meslek Yüksekokulu, halil.sunar@windowslive.com, <https://orcid.org/0000-0002-5131-4056>

Article Type : Research Article
Date Received : 14.05.2024
Date Accepted : 19.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1483440>


THE EFFECT OF TOURIST EXPERIENCE QUALITY ON DESTINATION RELATIONAL VALUE AND TOURIST LOYALTY


Alper ATEŞ¹, Halil SUNAR²

ABSTRACT

Tourism is an essential driver of the modern global economy. Destinations that want to capitalise on this power must offer tourists high-quality experiences and build strong and positive relationships. To achieve this goal, destinations need to develop capabilities in tourist experience quality, destination relational value, and tourist loyalty. This study investigates the impact of tourist experience quality on destination relational value and tourist loyalty. For this purpose, Cappadocia, one of Turkey's most visited cultural tourism destinations, was selected as the research region. The study concluded that there is a positive relationship between tourist experience quality and destination relational value, between tourist experience quality and tourist loyalty, between tourist loyalty and destination relational value, and that tourist loyalty mediates the effect of tourist experience quality perceptions on destination relational value. The findings regarding the age, income, and education levels of the research participants are similar to the demographic profiles of cultural tourists in previous studies. According to the study results, improving the quality of the tourist experience positively affects destination relational value and tourist loyalty. Tourists will be more likely to visit and recommend destinations that excel in these areas.

Keywords: Tourist experience quality, Destination relational value, Tourist loyalty, Cappadocia.

¹ Assoc. Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Tourism, alpera@selcuk.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-4347-7306>

² Lecturer, Giresun University Tirebolu Mehmet Bayrak Vocational School, halil.sunar@windowlive.com,  <https://orcid.org/0000-0002-5131-4056>

1. GİRİŞ

Her yıl milyonlarca insanın katılım sağladığı turizm endüstrisi, dünya çapında birçok ekonominin büyümesine önemli katkılarda bulunmaktadır (Li vd., 2018; Baghirov & Sarkhanov, 2023). Turistler sadece sıradan bir tatil değil, aynı zamanda benzersiz ve unutulmaz bir turizm deneyimi de aramaktadır (Wang vd., 2022). Turizm endüstrisi büyüdükçe, yüksek kaliteli turist deneyimleri sunmanın önemi de artmıştır (Dewi vd., 2022). Benzersiz, akılda kalıcı ve yüksek kaliteli deneyimler sunan destinasyonların turistlerle güçlü bağlar ve olumlu ilişkiler kurma olasılığı daha yüksektir (Hultman vd., 2015). Bu olumlu ilişkiler ve bağlantılar da turist sadakatini önemli ölçüde etkiler (Lee vd., 2011). Dolayısıyla, turistler için istisnai ve unutulmaz deneyimler yaratmaya yatırım yapmak, uzun vadeli sadakate ve olumlu ağızdan ağıza pazarlamaya yol açarak nihayetinde destinasyondaki turizm faaliyetlerine fayda sağlayabilir. Ayrıca, bu deneyimlerin turist sadakati üzerindeki etkisini anlamak, destinasyonların sundukları hizmetleri turistlerin değişen ihtiyaç ve tercihlerini karşılayacak şekilde uyarlamalarına yardımcı olabilir.

Bir destinasyondaki olumlu ve unutulmaz deneyimler, turistlerin o yerle sağlam bir duygusal bağ kurmalarını sağlar (Prebensen vd., 2013). Bu duygusal bağ, turistlerin destinasyonla ilişkilendirdikleri değerlerin temelini oluşturur; çünkü turistler genellikle destinasyonla olumlu duygular ve anılar arasında bağ kurarlar (Sukaris vd., 2020). Bu nedenle, destinasyona karşı bir sadakat duygusu geliştirmeye daha meyillidirler ve destinasyonu tekrar ziyaret etme veya başkalarına tavsiye etme olasılıkları daha yüksektir (Zhang vd., 2014). Duygusal değer ve kalite değeri gibi faktörleri içeren yüksek kaliteli bir deneyim yaşayan turistlerin seyahatlerinden memnun kalma olasılığı daha yüksektir (Haji vd., 2021). Bu memnuniyet sadakati artırır; çünkü memnun turistlerin destinasyona geri dönme veya başkalarına tavsiye etme olasılığı daha fazladır (Jiaxin & Yingbo, 2019). Bu tür yüksek kaliteli deneyimlerden elde edilen değer turist sadakatini önemli ölçüde etkilemektedir. Yerel kültürü keşfetmek ve benzersiz aktiviteler denemek gibi keyifli ve sürükleyici deneyimler yaşayan turistlerin destinasyona derinden bağlı hissetme ve destinasyona sadık olma ihtimalleri daha yüksektir (Yang vd., 2014; Lin & Kuo, 2016; Sukaris vd., 2020). Zhang vd. (2014), turist deneyiminin iyileştirilmesinin turistlerin bir destinasyona verdikleri değeri önemli ölçüde etkilediğini ve nihayetinde o destinasyona yönelik sadakatlerini etkilediğini öne sürmektedir. Olumlu ve yüksek kaliteli deneyimler yaşayan turistlerin destinasyonla güçlü bir duygusal bağ kurma olasılığı daha fazladır ve bu da daha yüksek algılanan değere yol açar. Bu da destinasyona yönelik memnuniyet ve sadakatin artmasına yol açar (Lu vd., 2022). Dolayısıyla destinasyon yöneticileri, turistlerin memnuniyetini ve sadakatini artırmak için onlara anlamlı ve yüksek kaliteli deneyimler yaşatmaya odaklanmalıdır. Destinasyonlar, turist davranışını şekillendirmede duygusal ve kalite değerinin önemini anlayarak ziyaretçilerle uzun süreli ilişkiler geliştirebilir ve olumlu ağızdan ağıza pazarlamadan faydalanabilirler (Hultman vd., 2015; Bhat & Darzi, 2018; Ghorbanzadeh vd., 2021). Bu nedenle destinasyonlar, turistler üzerinde kalıcı bir etki bırakan unutulmaz deneyimler sunmaya odaklanarak (Wang & Li, 2023) güçlü ilişkiler kurabilir ve sadık bir müşteri tabanı oluşturarak turizm sektörünün sürdürülebilir büyümesine katkıda bulunabilirler (Jafar & Wasim, 2024). Turizm işletmeleri de, memnuniyet ve sadakati artırmak için turist deneyiminin kalitesini artırmaya yatırım yapmalıdır. Bu da hedonizm, yenilik, anlam, tanınma ve destinasyonun algılanan kalitesi gibi göstergelerin sürekli iyileştirilmesiyle sağlanabilir (Prebensen vd., 2013; Sánchez-Franco & Rey-Tienda, 2023; Haji vd., 2021). Bu güncellemeler, altyapıyı iyileştirmek, benzersiz etkinlikler sunmak ve mükemmel müşteri hizmetleri sağlamak gibi çeşitli stratejiler aracılığıyla genel turist deneyimini geliştirmeye odaklanmalıdır. Destinasyonlar, turist deneyimlerinin geliştirilmesine öncelik vererek yalnızca daha fazla ziyaretçi çekmekle kalmaz, aynı zamanda gelecekte geri dönecek sadık bir müşteri tabanı da oluşturabilir.

Sonuç olarak, turist deneyiminin kalitesi destinasyonun ilişkisel değerini, turist memnuniyetini ve sadakatini önemli ölçüde etkilemektedir (Arismayanti vd., 2020). Bu nedenle, destinasyonların yüksek kaliteli turist deneyimleri sunmaya öncelik vermesi ve yatırım yapması çok önemlidir. Bu, nihayetinde memnuniyet ve sadakatin artmasına yol açarak hem destinasyona hem de turizm endüstrisine bir bütün olarak fayda sağlayacaktır (Chen & Chen, 2010; Pandža Bajs, 2013; Wang & Li, 2023). Destinasyon paydaşları duygusal değer, kalite değeri ve deneyimsel değer gibi faktörlere odaklanarak, turistlerin memnuniyetini, sadakatini ve genel deneyimini iyileştirebilir (Chen vd., 2016; Rahayu & Candra, 2023; Tang vd., 2023). Bu durum, müşteri memnuniyetini, sadakatini ve olumlu ağızdan ağıza tavsiyeleri artırmak için turist deneyimini sürekli olarak iyileştirme ihtiyacını vurgulamaktadır (Rehman vd., 2023). Turist deneyimi kalitesi, destinasyonun ilişkisel değerini ve turist sadakatini etkilemektedir (Pawaskar & Goel, 2016). Destinasyon paydaşları, turist deneyiminin genel kalitesini artırmak için turistlerin memnuniyetini ve sadakatini etkileyen faktörleri anlamalıdır (Haji vd., 2022). Ayrıca destinasyon yöneticileri, turistlerin beklentilerini aşan özel pazarlama stratejileri ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunmak için turistlerin ihtiyaçlarını, tercihlerini ve seyahat motivasyonlarını anlamalıdır (Çetin & Bilgihan, 2015). Bunun yanı sıra, kaliteye yatırım yapmak ve turist deneyimini sürekli iyileştirmek, turizm işletmeleri için uzun vadeli maliyet tasarrufu ve rekabet üstünlüğü sağlayabilir (Bhat & Darzi, 2018). Özetle, turist deneyiminin kalitesi destinasyonun ilişkisel değerini önemli ölçüde etkiler ve nihayetinde turist sadakatini de etkiler (Aliedan vd., 2021; Lu vd., 2022; Styliadis vd., 2022). Bu nedenle, turizm işletmelerinin müşteri memnuniyetine öncelik vermesi ve turistlerle güçlü

ilişkiler kurmak için hizmetlerini sürekli iyileştirmesi çok önemlidir. İşletmeler, genel turist deneyimini geliştirmeye odaklanarak sadakati artırabilir ve sektörde rekabet avantajını koruyabilir.

Turizm; modernizm, küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve orta sınıfın yükselişi gibi faktörlerin etkisiyle her yıl büyüyerek gelişen küresel bir sektördür. Türkiye, yoğun ve sürekli bir rekabetin olduğu turizm sektöründe başarılı olmak isteyen bir destinasyon olarak turist deneyim kalitesi, destinasyon ilişki değeri ve turist sadakati konularında yetenek geliştirmelidir. Bu konularda yetenekli olduğu takdirde, turistlerce tekrar ziyaret ve tavsiye edilme avantajlarına sahip olacaktır. Bu çalışma, turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişki değerine ve turist sadakati üzerine etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de turist deneyim kalitesi konulu bir çalışma literatürde bulunmamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışma, bu konuda alandaki ilk araştırma olma özelliğine sahiptir. Çalışmada elde edilen sonuçların hem akademiye hem de sektöre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Destinasyon İlişkisel Değeri

Destinasyon ilişki değeri, turist deneyiminin kalitesi ve değeri, memnuniyet düzeyleri, duygusal değer ve destinasyon sadakatine dayalı olarak bir turist destinasyonunun genel algısını ve değerlendirmesini ifade etmektedir (Fakfare vd., 2020). Destinasyon ilişki değeri turizm ve destinasyon yönetiminde kilit bir odak noktasıdır (Dias vd., 2022). Araştırmacılar ve profesyoneller, turistlerin değere bakışımın fiyattan, sunulanların kalitesinden, genel deneyimden ve bir destinasyondaki etkileşimlerden etkilendiğini kabul etmektedir (Surej & Sivakumari, 2024). Murphy vd. (2000) destinasyonları, talep ve arz unsurlarının dikkat ve kullanım için yarıştığı yerler olarak tasvir etmektedir. Gunn’ın (1988) Turist Sistemi modeli, turizm ürününün karmaşık doğasının altını çizmekte ve destinasyon deneyimini geliştiren farklı unsurları ve özellikleri kavramanın önemini vurgulamaktadır (Kuşen, 2010). Mendes vd. (2010) turist memnuniyetinin sağlanmasının bir destinasyon ilişki değerini sağlayan destinasyon sadakatini geliştirmek için hayati önem taşıdığını ifade etmiştir. Literatürdeki çalışmalar bir destinasyonun algılanan ilişki değerinin turistlerin değerlendirmeleriyle ve memnuniyetleriyle yakından ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Petrick, 2004; Gallarza & Saura, 2006; Song vd., 2008; Pandža Bajš, 2013; Sukaris vd., 2020). Bu sonuç, destinasyon ilişki değerini artırmak için destinasyon yöneticilerinin turistler için olumlu ve duygusal açıdan ilgi çekici deneyimler yaratmaya odaklanmaları gerektiği anlamına gelmektedir (Cabanas, 2020; Haji vd., 2022; Stacchini vd., 2022; Wang vd., 2022; Zhou & Yu, 2022; Fanea-Ivanovici vd., 2023).

Araştırmalar, destinasyon ilişki değerinin çeşitli faktörlerden etkilenen ve turist deneyiminin farklı yönlerini içeren karmaşık bir kavram olduğunu göstermektedir (Yang vd., 2014; Huwae vd., 2020; Aliedan vd., 2021; Bayraktaroğlu & Kozak, 2022). Bunlar yalnızca genel turist deneyimini, memnuniyet düzeylerini ve destinasyon sadakatini kapsamakla kalmaz, aynı zamanda seyahat sırasında oluşan daha derin duygusal bağları ve psikolojik bağları da içerir (Gürsoy vd., 2014; Wang vd., 2022). Sonuç olarak, destinasyon ilişki değeri turist deneyim kalitesi, memnuniyet düzeyleri, duygusal değer ve destinasyon sadakati gibi faktörler tarafından şekillenmektedir (Nejati & Bahaj, 2014; Moon & Han, 2018; Stacchini vd., 2022; Wang vd., 2022). Bu görüşler ışığında, çalışmada turist deneyim kalitesi ile destinasyon ilişki değeri arasında bir ilişki olduğunu ön görüyoruz. Bu ilişkinin sonucu olarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

Hipotez 1. Katılımcıların turist deneyim kalitesine yönelik algılarının destinasyon ilişki değeri üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Turist Deneyimi Kalitesi

Turistik deneyimler sonucunda ortaya çıkan turist memnuniyeti, bir ürün veya hizmete yönelik beklentilerin karşılanması sonucunda mutluluk ve sevinç gibi duyguların ortaya çıkmasını sağlayan insan psikolojisiyle ilgili bir durumdur (Guo vd., 2024). Turistler için kişisel bir değere sahip olan turizm deneyimine tatmin edici ve keyif verici duygular eşlik etmektedir (Hosany & Gilbert, 2009). Turist deneyimi kalitesinin önemini anlaşılması, turizm işletmelerine ve destinasyon yönetimine memnuniyet düzeylerini ölçme ve iyileştirme konusunda yardımcı olabilir (Tang vd., 2023). Turist deneyimi kalitesini etkileyen faktörler yalnızca belirli ürünler veya hizmetlerle sınırlı değildir; sosyo-demografik özellikler ve seyahat motivasyonları gibi kişisel faktörler de bu gruba dahildir (Correia vd., 2013). Araştırmalar, turistlerin algı ve beklentilerinin medya, ön bilgi ve seyahat deneyimleri gibi çeşitli faktörlerin etkilediğini göstermiştir. Bu faktörlere ek olarak, bir turistik destinasyondaki hizmetlerin ve faaliyetlerin mevcudiyeti, turistlerin belirli deneyimler için arzusunun önemli ölçüde etkileyebilir. (Pawaskar & Goel, 2016; Nonthapot & Thomya, 2020; Zhang vd., 2020). Diğer ziyaretçiler, ürünler ve yerel topluluklar gibi faktörlerin turist deneyiminin kalitesi üzerinde etkisi vardır. Bu faktörler, turistlerin bir destinasyona vardıklarında oluşan algılarını ve beklentilerini etkilemektedir (Ranjbarian & Pool, 2015; Bader vd., 2018). Ayrıca, turistlerin daha deneyimli ve sofistike hale gelmelerinin hizmet kalitesine yönelik beklentilerini de artırdığı değinilen bir

diğer önemli husustur (Prebensen vd., 2013; Mukherjee vd., 2018). Dolayısıyla, turist deneyim kalitesine yatırım yapmak ve turist deneyimini iyileştirmek daha fazla memnuniyet, sadakat ve olumlu ağızdan ağıza tavsiyelere yol açabilir (Ramseook-Munhurrun vd., 2015; Tang vd., 2023).

Turizm endüstrisinde memnuniyeti, sadakati ve rekabet gücünü artırmak için turist deneyimi kalitesini anlamak ve geliştirmek gerekmektedir (Ricafort, 2021). Bu kapsamda, turist deneyiminin kalitesini anlamak ve iyileştirmek, destinasyon yönetimi ve turizm işletmeleri için çok önemlidir. Destinasyon yöneticileri, turist deneyimini etkileyen faktörleri anlayarak turist sadakatini arttırabilir (Dmitrović vd., 2009; Cole & Scott, 2014; Masa'deh vd., 2017; Moon & Han, 2018). Aşağıda verilen hipotez, turist deneyim kalitesinin turist sadakati üzerindeki etkisini belirlemek için oluşturulmuştur.

Hipotez 2. Katılımcıların turist deneyim kalitesine yönelik algılarının turist sadakati üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

2.3. Turist Sadakati

Bununla birlikte, bu son derece rekabetçi sektörde, turist sadakati destinasyon yönetimi için hayati bir mesele haline gelmiştir (Velázquez vd., 2011). Turist sadakati, turistlerin belirli bir destinasyonu tekrar tekrar ziyaret etme ve başkalarına tavsiye etme istekliliğini ifade etmektedir (Wang & Li, 2023). Turist sadakatinin belirleyici faktörlerini anlamak için destinasyon imajı, değer, turist memnuniyeti, bağlılık ve genel sadakat arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar yapılmıştır (Huwaie vd., 2020). Memnuniyet, sadakat oluşumunda gerekli bir adımdır ve her sadık turist memnun bir turistir. Ancak, her memnun turist sadık olmayabilir (Lee vd., 2011). Sadık turistlerin destinasyonlarda daha uzun süre kaldıkları, destinasyonu aktif bir şekilde başkalarına da tavsiye ettikleri ve daha yoğun tüketici faaliyetlerinde buldukları tespit edilmiştir. Tekrar gelen ziyaretçiler, ilk kez gelen ziyaretçilere kıyasla daha düşük pazarlama maliyetleri gerektirdiğinden destinasyonlar için de uygun maliyetlidirler (Chen vd., 2018; Wang & Li, 2023; Andersen vd., 2024). Turist sadakati üzerine yapılan çalışmalara göre, destinasyon imajı, destinasyon değeri ve destinasyon memnuniyeti aracılığıyla turist sadakatini önemli ölçüde dolaylı olarak etkilemektedir. Turist sadakati ve bağlılığı sağlayan faktörleri anlamak ve yönetmek destinasyon yöneticileri için çok önemlidir (Ermawati & Prihandono, 2018; Sukaris vd., 2020; Ricafort, 2021). Araştırmalar, turist deneyiminin kalitesinin turist memnuniyeti ve sadakati ile yakından bağlantılı olduğunu göstermiştir (Huwaie vd., 2020; Suprina vd., 2023). Turist memnuniyeti destinasyon değerini ve turist sadakatini doğrudan etkilemektedir. Turist sadakatini isteyen destinasyonlar turistlerin beklentilerini karşılayan yüksek kaliteli deneyimler sunmaya odaklanmalıdır (Tang vd., 2023, Andersen vd., 2024).

Sonuç olarak, turist sadakati turizm endüstrisinde destinasyon yönetimi için hayati önem taşımaktadır. Sadık turistleri çekmek ve elde tutmak, turistik destinasyonların uzun vadeli başarısı için kritik öneme sahiptir (Cossío-Silva vd., 2019; Huwaie vd., 2020; Zou vd., 2022). Genel turist deneyiminin kalitesi ve destinasyon imajı, değeri ve memnuniyeti gibi faktörler turist sadakatini belirlemektedir. Turist sadakatine katkıda bulunan faktörleri anlamak, destinasyon yönetimi için çok önemlidir (Suprina vd., 2023). Turist sadakatinin destinasyon ilişkisel değeri üzerindeki etkisini varlığını ölçmek için Hipotez 3 oluşturulmuştur. Turist deneyim kalitesi, destinasyon ilişkisel değeri arasındaki ilişkide turist sadakatinin aracılık rolü turizm açısından önem taşımaktadır. Bu aracılık etkisini test etmek için ise Hipotez 4 önerilmiştir.

Hipotez 3. Katılımcıların turist sadakatine yönelik algılarının destinasyon ilişkisel değeri üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 4. Katılımcıların turist deneyim kalitesine yönelik algılarının destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisinde turist sadakatinin aracılık etkisi vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Amacı ve Materyali

Araştırmanın amacı, turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişkisel değerine ve turist sadakati üzerine etkisini belirlemektir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği tercih edilmiştir. Araştırma alanı olarak Nevşehir ilinin Kapadokya bölgesi belirlenmiştir. Kapadokya'ya gelen tüm turistler içerisinde yerli yabancı turist oranı son on yıldır ortalama olarak 1/2'dir (nevsehir.csb.gov.tr). Yerli turistlerin toplam turist sayısı içerisindeki yüksek oranından dolayı araştırma kapsamına yerli turistler alınıp anket formu uygulanmıştır. Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik (cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, medeni durum) beş soru bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde turist deneyim kalitesini belirlemeye yönelik (10 önerme), turist sadakatini belirlemeye yönelik ölçek (8 önerme), destinasyonun ilişkisel değerini belirlemeye yönelik (10 önerme) olmak üzere toplamda 28 önerme bulunmaktadır. Anket formu oluşturulurken kaçış (2 önerme), rahatlama (2 önerme), zevk (3 önerme), katılım (3 önerme) alt boyutlarından oluşan turist

deneyim kalitesi ölçeği ve turist sadakati ölçeği için Moon ve Han (2019) çalışmalarından, savunuculuk (4 önerme), açıklık (3 önerme), bağlılık (3 önerme) alt boyutlarından oluşan destinasyonun ilişkişel değeri ölçeği için Fakfare vd. (2020) çalışmalarında kullanmış oldukları ölçeklerden yararlanılmıştır. Anket formunun ikinci bölümünde yer alan önermeler için yanıt seçeneklerine sırasıyla 1’den 5’e kadar ağırlıklar verilmiştir. Bu ağırlıklar (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Ne Katılmıyorum Ne Katılıyorum, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir. Oluşturulan anket formunun uygulanabilmesi için “Etik Kurul İzni” alınmıştır. Çevrimiçi ortamda oluşturulan anket formu, turist rehberleri ve turizm işletmesi sahipleri aracılığıyla Kapadokya’yı ziyaret eden yerli turistler ile paylaşarak veriler elde edilmiştir. Çalışma evreninin büyüklüğünün tam olarak bilinmemesi ve 10.000’in üzerinde olması nedenleriyle örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında sınırsız evren formülü kullanılmıştır. Böylece %5 anlamlılık düzeyinde örneklem büyüklüğü 384 olarak tespit edilmiştir (Karasar, 2016). Bunun yanı sıra evren listesinin temin edilmesinin olanaksızlığı karşısında tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme zorunlu olarak başvurulmuştur. Anket formu 2024 yılı 23 Mart ve 14 Nisan tarihleri arasında uygulanmıştır.

3.2. Araştırmanın Modeli

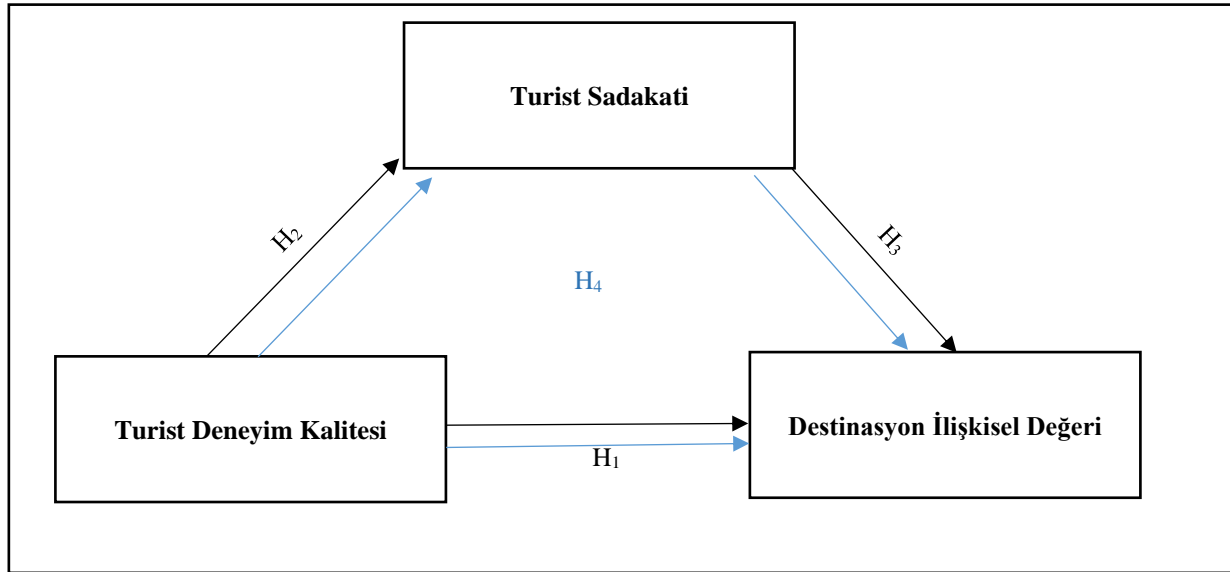
Şekil 1.’de araştırmanın sembolik modeli doğrultusundan belirlenen hipotezler aşağıda sırasıyla verilmiştir. Araştırmanın dört adet hipotezi vardır.

Hipotez 1. Katılımcıların turist deneyim kalitesine yönelik algılarının destinasyon ilişkişel değeri üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 2. Katılımcıların turist deneyim kalitesine yönelik algılarının turist sadakati üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 3. Katılımcıların turist sadakatine yönelik algılarının destinasyon ilişkişel değeri üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 4. Katılımcıların turist deneyim kalitesine yönelik algılarının destinasyon ilişkişel değeri üzerine etkisinde turist sadakatinin aracılık etkisi vardır.



Şekil 1. 'Turist Deneyim Kalitesinin Destinasyon İlişkişel Değerine ve Turist Sadakati Üzerine Etkisi' modeli

3. BULGULAR

Kapadokya'yı ziyaret eden bireylere uygulanan anket çalışmasından 567 adet anket formu elde edilmiştir. Anket formlarından işaretlenmeyen, boş bırakılan ve/veya hatalı işaretlenen 4 adet anket analizlere dâhil edilmemiştir. Toplamda 563 adet anket formundan elde edilen verilere, istatistik paket programı ile analizler ve testler yapılmıştır.

Tablo 1.*Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Çalışmalarına İlişkin Frekans Dağılımları*

		f	%
Cinsiyet	Kadın	298	52,9
	Erkek	265	47,1
Medeni Durum	Evli	350	62,2
	Bekar	213	37,8
Eğitim Durumu	İlköğretim/Lise	125	22,2
	Ön lisans	243	43,2
	Lisans	174	30,9
	Lisansüstü	21	3,7
Gelir Durumu	17002 TL ve altı	100	17,8
	17003- 34004 TL	172	30,6
	34005-51006 TL	101	17,9
	51007-68008 TL	98	17,4
	68009 TL ve üzeri	92	16,3
Yaş	18-25 Yaş	70	12,4
	26-35 Yaş	111	19,7
	36-45 Yaş	106	18,8
	46-55 Yaş	156	27,7
	56 Yaş ve Üzeri	120	21,3
Toplam		563	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların %52,9’u kadın, %47,1’i erkek; %62,2’si evli, %37,8’i bekar; %22,2’si ilköğretim/lise, %43,2’si ön lisans, %30,9’u lisans, %3,7’si lisansüstü; %17,8’i 17002 TL ve altı, %30,6’sı 17003-34004 TL, %17,9’u 34005-51006 TL, %17,4’ü 51007-68008 TL, %16,3’ü 68009 TL ve Üzeri gelir düzeyine sahip olduklarını, %12,4’ü 18-25 yaş aralığında, %19,7’si 26-35 yaş aralığında, %18,8’i 36-45 yaş aralığında, %27,7’si 46-55 yaş aralığında, %21,3’ü 56 yaş ve üzerinde olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach Alpha değerleri incelenmiş ve geçerliliğini test etmek amacıyla kullanılan ölçeklere ayrı ayrı açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi yapılabilirliğini test etmek için KMO örneklem yeterliliği değeri (>0,50) ve Bartlett küresellik testinin anlamlı olmasına (<0,05) dikkat edilmiştir. Bunun yanı sıra ölçeği oluşturan maddelerin eş kökenlik değerlerine (>0,500), faktör yüklerine (>0,400) dikkat edilmiştir (Büyüköztürk, 2014).

Tablo 2.*Turist Deneyim Kalitesi Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları*

	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Öz Değer	Varyans	Ortalama
Kaçış (AVE: 0,799; CR: 0,888) Cron. Alpha: 0,934					3,223
Kaçış 1	0,938	0,887	1,869	18,693	3,182
Kaçış 2	0,940	0,901			3,264
Rahatlama (AVE: 0,825; CR: 0,904) Cron. Alpha: 0,926					3,127
Rahatlama 1	0,931	0,905	1,899	18,988	3,186
Rahatlama 2	0,933	0,912			3,069
Zevk (AVE: 0,757; CR: 0,903) Cron. Alpha: 0,928					3,336
Zevk 1	0,898	0,879			3,376
Zevk 2	0,874	0,861	2,635	26,351	3,225
Zevk 3	0,857	0,871			3,408
Katılım (AVE: 0,795; CR: 0,921) Cron. Alpha: 0,960					3,332
Katılım 1	0,899	0,880			3,333
Katılım 2	0,915	0,888	2,745	27,453	3,326
Katılım 3	0,963	0,908			3,335

NOT: Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği: %81,5; Bartlett küresellik testi için Ki-Kare: 5649,543, s.d.: 45, p=0.000; n: 563; Genel ortalama: 3,27; ss.:0,910; Ölçeğin tamamı için Alpha: 0,907; Açıklanan toplam varyans: % 91,485 Yanıt kategorileri: 1:Kesinlikle Katılmıyorum..... 5: Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 2’de turist deneyim kalitesi ölçeğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda kaçış, rahatlama, zevk ve katılım olmak üzere dört boyutta toplanmıştır. Literatürde faktör örüntüsünün oluşturulmasında alt kesme noktası

olarak 0,40 değeri baz alınmış ve bu değer altında faktör yüküne sahip olan maddeye rastlanmamıştır. Ölçeği oluşturan maddelerin eşkökenlilik değerleri incelendiğinde maddelerin tamamının 0,500'den büyük olduğu görülmektedir. KMO örneklem yeterliliği uygun bir değere sahip olup aynı zamanda Bartlett küresellik testide anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri incelendiğinde ölçeğin tamamının yüksek düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir. İki maddeden oluşan kaçış boyutu (%18,693), iki maddeden oluşan rahatlatma boyutu (%18,988), üç maddeden oluşan zevk boyutu (%26,351), üç maddeden oluşan katılım boyutu (%27,453) olmak üzere toplam varyansın %91,485'ini açıklayan bir yapıya ulaşılmıştır.

Tablo 3.

Turist Sadakati Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Öz Değer	Varyans	Ortalama
Turist Sadakati (AVE: 0,552; CR: 0,907)					
Tur. Sad. 1	0,502	0,709			3,325
Tur. Sad. 2	0,542	0,737			3,460
Tur. Sad. 3	0,531	0,728			3,373
Tur. Sad. 4	0,596	0,772	4,418	55,229	3,518
Tur. Sad. 5	0,613	0,783			3,332
Tur. Sad. 6	0,511	0,715			3,577
Tur. Sad. 7	0,548	0,740			3,492
Tur. Sad. 8	0,575	0,758			3,509

NOT: Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği: %91,2; Bartlett küresellik testi için Ki-Kare: 1923,179, s.d.: 28, p=0.000; n: 563; Genel ortalama: 3,44; ss.:0,959; Ölçeğin tamamı için Alpha: 0,883; Açıklanan toplam varyans: % 55,229 Yanıt kategorileri: 1:Kesinlikle Katılmıyorum..... 5: Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 3'te görüldüğü üzere turist sadakati ölçeğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda 0,40 değerinin altında faktör yüküne sahip olan maddeye rastlanmamıştır. Ölçeği oluşturan maddelerin eşkökenlilik değerleri incelendiğinde maddelerin tamamının 0,500'den büyük olduğu görülmektedir. KMO örneklem yeterliliği uygun bir değere sahip olup aynı zamanda Bartlett küresellik testide anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri incelendiğinde ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir. Sekiz maddeden oluşan ölçeğin toplam varyansın %55,229'unu açıklayan bir yapıya ulaşılmıştır.

Tablo 4.

Destinasyon İlişkisel Değeri Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Öz Değer	Varyans	Ortalama
Savunuculuk (AVE: 0,639; CR: 0,876) Cron. Alpha: 0,814					
Sav. 1	0,604	0,777			3,346
Sav. 2	0,741	0,859	2,581	25,809	3,326
Sav. 3	0,548	0,736			3,406
Sav. 4	0,677	0,822			3,447
Açıklık (AVE: 0,571; CR: 0,798) Cron. Alpha: 0,627					
Açıklık 1	0,586	0,756			3,612
Açıklık 2	0,679	0,820	1,741	17,409	3,904
Açıklık 3	0,518	0,685			3,788
Bağlılık (AVE: 0,644; CR: 0,843) Cron. Alpha: 0,730					
Bağlılık 1	0,649	0,802			3,959
Bağlılık 2	0,523	0,714	1,999	19,987	3,611
Bağlılık 3	0,797	0,883			3,623

NOT: Varimax rotasyonlu temel bileşenler analizi. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği: %68,1; Bartlett küresellik testi için Ki-Kare: 1533,651, s.d.: 45, p<0.001; n: 563; Genel ortalama: 3,60; ss.:0,548; Ölçeğin tamamı için Alpha: 0,658; Açıklanan toplam varyans: % 63,205 Yanıt kategorileri: 1:Kesinlikle Katılmıyorum..... 5: Kesinlikle Katılıyorum

Tablo 4'te destinasyon ilişkisel değeri ölçeğine yönelik yapılan faktör analizi sonucunda savunuculuk, açıklık ve bağlılık olmak üzere üç boyutta toplanmıştır. Tablo incelendiğinde 0,40 değerinin altında faktör yüküne sahip olan maddeye rastlanmamıştır. Ölçeği oluşturan maddelerin eşkökenlilik değerleri incelendiğinde maddelerin tamamının 0,500'den büyük olduğu görülmektedir. KMO örneklem yeterliliği uygun bir değere sahip olup aynı zamanda Bartlett küresellik testide anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri incelendiğinde ölçeğin tamamının güvenilir düzeyde olduğu söylenebilir. Dört maddeden oluşan savunuculuk boyutu (%25,809), üç maddeden

oluşan açıklık boyutu (%17,409), üç maddeden oluşan bağıllık boyutu (%19,987) olmak üzere toplam varyansın %63,205'ini açıklayan bir yapıya ulaşılmıştır.

Tablo 5.

Hipotez 1, Hipotez 2 ve Hipotez 3 Regresyon Analizi Sonuçları

	Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Anlam Düzeyi
		B	Std. Hata	Beta		
Hipotez 1	(Sabit)	2,508	0,072		34,909	<0,001
	Turist Deneyim Kalitesi	0,335	0,021	0,555	15,808	<0,001
	Bağımlı Değişken: Destinasyon İlişkisel Değeri					
R: 0,555; R ² :0,308; Düzeltilmiş R ² : 0,307; Model için F= 249,908; p<0,001; D-W: 1,374; VIF: 1,000						
Hipotez 2	(Sabit)	0,909	0,102		8,881	<0,001
	Turist Deneyim Kalitesi	0,776	0,030	0,736	25,752	<0,001
	Bağımlı Değişken: Turist Sadakati					
R: 0,736; R ² :0,542; Düzeltilmiş R ² : 0,541; Model için F= 663,165; p<0,001; D-W: 1,532 VIF: 1,000						
Hipotez 3	(Sabit)	2,575	,074		34,953	<0,001
	Turist Sadakati	,298	,021	,521	14,475	<0,001
	Bağımlı Değişken: Destinasyon İlişkisel Değeri					
R: 0,521; R ² :0,272; Düzeltilmiş R ² : 0,271; Model için F= 209,531; p<0,001; D-W: 1,392; VIF: 1,000						

Hipotez 1 için Tablo 5 incelendiğinde kurulan modelin anlamlı olduğu (F= 249,908; p<0,001) ve turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişkisel değeri üzerine %30,7 pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle turist deneyim kalitesi arttıkça destinasyon ilişki değeri de artmaktadır. Ayrıca turist deneyim kalitesi ile destinasyon ilişkisel değeri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki vardır (R=0,555). Bu bağlamda Hipotez 1 kabul edilmiştir.

Hipotez 2 için Tablo 5 incelendiğinde kurulan modelin anlamlı olduğu (F= 663,165; p<0,001) ve turist deneyim kalitesinin turist sadakati üzerine %54,2 pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle turist deneyim kalitesi arttıkça turist sadakati de artmaktadır. Ayrıca turist deneyim kalitesi ile turist sadakati arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü bir ilişki vardır (R=0,736). Bu bağlamda Hipotez 2 kabul edilmiştir.

Hipotez 3 için Tablo 5 incelendiğinde kurulan modelin anlamlı olduğu (F= 209,531; p<0,001) ve turist sadakatinin destinasyon ilişkisel değeri üzerine %27,2 pozitif yönde etkili olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle turist sadakati arttıkça destinasyon ilişki değeri de artmaktadır. Ayrıca turist sadakati ile destinasyon ilişkisel değeri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki vardır (R=0,521). Bu bağlamda Hipotez 3 kabul edilmiştir.

Aracılık etkisinin test edilebilmesi amacıyla turist deneyim kalitesinin turist sadakati ile birlikte destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisi ele alınmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 6.'da verilmiştir.

Tablo 6.

Turist Deneyim Kalitesi İle Birlikte Turist Sadakatinin Destinasyon İlişkisel Değeri Üzerine Etkisi

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Anlam Düzeyi
	B	Std. Hata	Beta		
(Sabit)	2,380	0,075		31,634	<0,001
Turist Deneyim Kalitesi	0,225	0,031	0,374	7,350	<0,001
Turist Sadakati	0,141	0,029	0,246	4,842	<0,001
Bağımlı Değişken: Destinasyon İlişkisel Değeri					
R: 0,580; R ² :0,336; Düzeltilmiş R ² : 0,334; Model için F= 141,676; p<0,001; D-W: 1,429; VIF: 2,182					

Aracılık etkisine yönelik analiz yapılabilmesi için turist deneyim kalitesi ile turist sadakati birlikte destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisinde anlamlı olması gerekmektedir. Tablo 6 incelendiğinde turist deneyim kalitesi ile birlikte turist sadakatinin destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisi yine anlamlı olduğu görülmektedir (F= 141,676, p<0,001). Bunun yanı sıra turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisi kurulan modelde direkt etki değerlerini göstermektedir. Durbin-Watson değeri ve VIF değeri incelendiğinde modelde otokorelasyon olmadığını ve VIF değeri incelendiğinde çoklu doğrusal bağlantı problemi bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 7.*Hipotez 4 İçin Aracılık Etkisine Yönelik Analiz Sonuçları*

Turist Deneyim Kalitesinin Destinasyon İlişkisel Değeri Üzerine Toplam Etkisi					
	B	Std. Ed. B	p	LLCI	ULCI
TDK --> DİD	0,335 ±0,021	0,555	<0,001	0,2930	0,3761
Turist Deneyim Kalitesinin Destinasyon İlişkisel Değeri Üzerine Direkt Etkisi					
	B	Std. Ed. B	p	LLCI	ULCI
TDK--> DİD	0,225 ±0,031	0,374	<0,001	0,1651	0,2855
Turist Sadakati İle Turist Deneyim Kalitesinin Destinasyon İlişkisel Değeri Üzerine Etkisi (Endirekt)					
	B	Std. Ed. B	p	LLCI	ULCI
TDK --> TS --> DİD	0,109	0,181	<0,001	0,0605	0,1584

Tablo 7’de görüldüğü üzere turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişkisel değeri üzerine toplam etkisi %33,5 iken, modele turist sadakati eklendiğinde turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisi azalmaktadır. Kurulan model anlamlı olduğu için turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişki değeri üzerine etkisinde turist sadakati kısmi aracılık rolü bulunmaktadır. Turist deneyim kalitesinin destinasyon ilişkisel düzeyine olan toplam etkisi B=0,335 iken, modele turist sadakatının eklenmesi ile birlikte direkt etki B=0,225 değerine azaldığı görülmektedir. Bu durum aracı değişken olan turist sadakatının modele dâhil edilmesiyle bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azaldığına fakat kaybolmadığına göstermektedir.

Bootstrapping yöntemi ile yapılan analizlerde, araştırma hipotezlerinin geçerlilik ve anlamlılık kazanmasında %95 güven değerleri dikkate alınmıştır. Güven aralığı değerlerinin sıfır (0) değerini içermediği görülmektedir. Bu nedenle kurulan modelde aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. VAF değeri, geleneksel yöntemler arasında bulunan Sobel testinden daha güvenilir sonuçlar elde etmesinden dolayı tercih edilmektedir (Yıldız, 2020). Hair vd. (2013)’ya göre VAF değeri dolaylı etkinin, toplam etkiye bölünmesiyle elde edilmektedir. Elde edilen VAF değeri, 0,80 ve üzeri olması tam aracılık etkisinin olduğu, 0,20 ile 0,80 arasında olması kısmi aracılık etkisinin olduğu ve 0,20’den düşük olması ise aracılık etkisinin bulunmadığı anlamına gelmektedir (Çakır, 2019). Turist deneyim kalitesinin destinasyon sadakati aracılığıyla destinasyon ilişkisel değeri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve kısmi aracılık etkisi bulunduğunu söylemek mümkündür (Kenny vd., 1998, s. 260). Ayrıca varyans değeri (VAF) 0,32 olarak hesaplanmış ve bu değer 0,20-0,80 arasında bir değere sahip olması nedeniyle (TDK --> TS --> DİD) kısmi aracılık etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Hipotez 4 kabul edilmiştir.

Tablo 8’de ölçekte yer alan boyutlara ilişkin korelasyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 8.*Ölçekte Yer Alan Boyutlara İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Kcs	1									
2.Rht	,566**	1								
3.Zvk	,416**	,318**	1							
4.Ktlm	,403**	,371**	,613**	1						
5.TDK	,726**	,682**	,807**	,829**	1					
6.TS	,606**	,532**	,564**	,571**	,736**	1				
7.Sav	,405**	,378**	,391**	,392**	,507**	,495**	1			
8.Ack	,214**	,194**	,120**	,143**	,209**	,221**	,052	1		
9.Bag	,167**	,139**	,174**	,157**	,208**	,143**	-,002	,175**	1	
10.DİD	,462**	,421**	,419**	,420**	,555**	,521**	,775**	,496**	,508**	1

Kcs: Kaçış, Rht: Rahatlama; Zvk: Zevk; TDK: Turist Deneyim Kalitesi; TS: Turist Sadakati; Sav: Savunuculuk; Ack: Açıklık; Bag: Bağlılık; DİD: Destinasyon İlişkisel Değeri

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma bölgesi olarak seçilen Kapadokya’ya gelen turistler kültür turizmi kapsamında seyahat eden kültür turistleridir. Bu turistlerden elde edilen demografik veriler ışığındaki sonuçlara göre katılımcıların, %77,8’i en azından bir yükseköğretim kurumundan mezundur. Katılımcıların %51,6’sı aylık en az iki veya daha fazla asgari ücret tutarında kazanca sahiptir. Katılımcılar yaş aralıklarına göre değerlendirildiğinde %87,6’sının yetişkin ve üçüncü yaş turizmi kapsamında kabul edilen bireylerden oluştuğu görülmektedir. Literatürde kültür turistlerinin

tipoloji ve özelliklerine yönelik yapılan çalışmalar (Altunel & Kahraman, 2012; Sert, 2019; Celep vd., 2020; Akkuş & Şimşek, 2021), araştırmada elde edilen eğitim düzeyi, gelir ve yaş aralığı bulgularını desteklemektedir.

Araştırma sonuçlarından birincisine göre, turist deneyim kalitesi arttıkça destinasyon ilişki değerinin de arttığı literatürdeki önceki çalışmalarla (Bhat & Darzi, 2018; Fakfare vd., 2020; Lu vd., 2022) benzerlik göstermektedir. Deneyim kalitesini etkileyen faktörler arasında kişisel faktörler, seyahat motivasyonları, medya ve ön bilgi yer almaktadır. Destinasyon yöneticileri, rekabet gücünü artırmak ve turistlerin beklentilerini karşılamak için kalite yönetimi yaklaşımını benimsemelidir. Araştırmanın ikinci sonucu, turist deneyim kalitesindeki artışın turist sadakatini de arttığı yönündedir ve bu sonuç da literatürdeki çalışmalar (Haji vd., 2021; Haji vd., 2022; Styliadis vd., 2022; Rahayu & Candera, 2023; Tang vd., 2023) ile doğrulanmıştır. Yenilik, anlam, tanınırlık ve algılanan destinasyon kalitesi gibi alanlarda sürekli iyileştirme, memnuniyet, sadakat, deneyim kalitesi ve ilişkisel değer artması için gereklidir. Bu yaklaşım turistlerin deneyimlerine daha fazla yatırım yaptıklarını hissetmelerini teşvik ederek destinasyonun daha fazla takdir edilmesini sağlar. Destinasyon yöneticileri aynı zamanda destinasyonun ilişkisel değerini, deneyim kalitesini ve turist sadakatini artırmak için turistlerle derin bağlar kuran olumlu deneyimler yaratmaya da odaklanmalıdır. Sonuç olarak, bu duygusal bağlar bir destinasyonun itibarını ve arzu edilirliliğini önemli ölçüde artırabilir. Bu unsurların anlaşılması, genel turizm ürününün geliştirilmesi ve bölge ekonomisinin gelişmesi için hayati önem taşımaktadır. Araştırmadan elde edilen üçüncü sonuca göre, turist sadakati arttıkça destinasyon ilişki değerinin arttığı literatürde yer alan diğer çalışmaların bulguları (Moon & Han, 2018; Fakfare vd., 2020; Huwae vd., 2020; Guo vd., 2024) ile uyusmaktadır. Destinasyon ilişkisel değerine katkıda bulunan faktörlerin anlaşılması ve etkin bir şekilde yönetilmesi, daha yüksek düzeyde turist memnuniyeti, olumlu tavsiyeler ve nihayetinde turist sadakatinin artmasını sağlar. Destinasyon yöneticileri ve işletmeciler, bir destinasyonun uzun vadeli başarısını ve sürdürülebilirliğini sağlamak için turistlerin genel deneyimini ve değer algısını geliştirmeye odaklanmalıdır. Bu durum, yalnızca hizmetlerin ve destinasyon kalitesinin artırılmasını değil, aynı zamanda ziyaretçiler arasında bir topluluk duygusunun ve kültürel bağın geliştirilmesini de içerir. Araştırmanın dördüncü sonucuna göre, katılımcıların turist deneyim kalitesine yönelik algılarının destinasyon ilişkisel değeri üzerine etkisinde turist sadakatinin aracılık etkisi vardır. Literatürde daha önce bu aracılık etkisini ölçmeye yönelik olan bir çalışma bulunamamıştır. Çalışma aynı zamanda Türkiye’de turist deneyim kalitesini konu alan literatürdeki ilk çalışma olma özelliğindedir. Bu özelliğinden dolayı çalışmada elde edilen sonuçlar önemli katkılar sağlayacaktır. Bu iki durum çalışmanın özgünlüğünü arttırmaktadır.

Çalışmadaki ilk sınırlılık araştırma bölgesi olarak sadece Kapadokya’yı içermesidir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda daha geniş olan farklı bölgeler veya karşılaştırma yapılacak şekilde iki veya daha fazla bölge araştırma kapsamına alınabilir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise katılımcıların sadece yerli turistlerden oluşmasıdır. Gelecek çalışmalarda yabancı turistler de araştırmaya katılımcı olarak alınabilir ve yerli yabancı turist karşılaştırması yapılabilir. Çalışmadaki diğer bir sınırlılık ise araştırmanın yapıldığı dönemden kaynaklanmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda daha uzun bir zaman aralığı veya yaz ayları gibi daha yüksek sezonun yaşandığı bir dönem seçilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Ç., & Şimşek, A. (2021). Destinasyon imajının algılanan değer ve deneyim kalitesine etkisi: Kültür turistleri üzerine bir araştırma. *Istanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 127-144. <https://doi.org/10.17336/igusbd.522024>
- Aliedan, M., Sobaih, A. E. E., & Elshaer, I. A. (2021). Influence of cities-based entertainment on tourist satisfaction: Mediating roles of destination image and experience quality. *Sustainability*, 13, 11086, 1-14. <https://doi.org/10.3390/su131911086>
- Altunel, M. C., & Kahraman, N. (2012). Kültür turisti tipolojilerinin belirlenmesi: İstanbul örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 7-18.
- Andersen, C., Gundersen, M. E., & Nyhus, E. K. (2024). Tourist involvement in vacation planning and booking: Impact on word of mouth and loyalty. *Tourism Review*, 79(2), 428-444. <https://doi.org/10.1108/TR-08-2022-0398>
- Arismayanti, N. K., Budiarsa, M., Bakta, I. M., & Pitana, I. G. (2020). The satisfaction index of tourists experience quality: A case study in Bali Tourism Destination. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 17(2), 185-207. <https://doi.org/10.18551/rjoas.2020-09.08>
- Bader, F. M., Hasonah, A., Afaneh, S., & Khanfar, S. (2018). The Impact of Destination Service Quality and Destination Environment on Tourist Satisfaction: A Field Study on Jordans Golden Triangle for Tourists Point of View. *Journal of Tourism Management Research*, 5(1), 23-49 <https://doi.org/10.18488/journal.31.2018.51.23.49>
- Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30. <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720.351>
- Bayraktaroğlu, E., & Kozak, N. (2022). Intrinsic and extrinsic values of destinations. *European Journal of Tourism Research*, 31, 3104, 1-17. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v31i.1948>
- Bhat, S. A., & Darzi, M. A. (2018). Antecedents of tourist loyalty to tourist destinations: a mediated moderation study. *International Journal of Tourism Cities*, 4(2), 261-278. 1-19. <https://doi.org/10.1108/IJTC-12-2017-0079>
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Seri Analizi El Kitabı*, Pegem Yayıncılık.
- Cabanas, E. (2019). Experiencing designs and designing experiences: Emotions and theme parks from a symbolic interactionist perspective. *Journal of Destination Marketing & Management*, 16(2). 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2018.12.004>
- Celep, M., Kavlak, H. T., Gökçe, A., & Altunöz, Ö. (2020). Kültür Turisti Tipolojilerinin Belirlenmesi: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 958-970. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.589>
- Chen, C. F., & Chen, F. S. (2010). Experience quality, perceived value, satisfaction and behavioral intentions for heritage tourists. *Tourism Management*, 31(1), 29-35. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.02.008>
- Chen, J., Prebensen, N. K., & Muzaffer, U. (2016). Tourist's Experience Values and People Interaction. *Advances in Hospitality and Leisure*, Vol. 12, 169-179. <https://doi.org/10.1108/s1745-354220160000012008>
- Chen, L. S., Tseng, S. C., & Chakraborty, G. (2018, 2018, 19-21 September). *Why Tourists Don't Visit Again?* Proceedings of the 2018 9th International Conference on Awareness Science and Technology (iCAST). 236-240. <https://doi.org/10.1109/icawst.2018.851720>
- Cole, S. T., & Scott, D. (2004). Examining the Mediating Role of Experience Quality in a Model of Tourist Experiences. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 16(1), 79-90. https://doi.org/10.1300/j073v16n01_08
- Correia, A., Kozak, M., & Ferradeira, J. (2013). From tourist motivations to tourist satisfaction. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(4), 411-424. <https://doi.org/10.1108/ijcthr-05-2012-0022>
- Cossío-Silva, F., Revilla-Camacho, M., & Vega-Vázquez, M. (2019). The tourist loyalty index: A new indicator for measuring tourist destination loyalty?. *Journal of Innovation & Knowledge*, 4, 71-77. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2017.10.003>
- Cetin, G., & Bilgihan, A. (2015). Components of cultural tourists' experiences in destinations. *Current Issues in Tourism*, 19(2), 137-154. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.9945>
- Dewi, F. R., Indah, F., & Hussein, G. M. (2022). Effects of Experience Quality and Perceived Value on Tourist Satisfaction and Behavioral Intention in Prambanan Temple. *JBTI: Jurnal Bisnis: Teori dan Implementasi*, 164-175. <https://doi.org/10.18196/jbti.v13i2.17168>
- Dias, Á., Costa, R. L. D., Pereira, L., & Dutschke, G. (2022). Events and their influence on the destination value. Inderscience Publishers. *International Journal of Business Environment*, Vol. 13, No. 1, 1-34. <https://doi.org/10.1504/ijbe.2021.10040170>

- Dmitrović, T., Knežević Cvelbar, L., Kolar, T., Makovec Brenčič, M., Ograjenšek, I., & Žabkar, V. (2009). Conceptualizing tourist satisfaction at the destination level. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 3(2), 116-126. <https://doi.org/10.1108/17506180910962122>
- Ermawati, F., & Prihandono, D. (2018). The Influence of Destination Image, Push and Pull Travel Motivation towards Tourist Loyalty through Tourist Satisfaction. *Management Analysis Journal*, 7(4), 414-425. <https://doi.org/10.15294/maj.v7i4.23554>
- Gunn, C. A. (1988). *Vacationscape: designing tourist regions*. Van Nostrand Reinhold.
- Guo, Q., Yang, X., & Haodong X. (2024). The impacts of mountain campsite attributes on tourists' satisfaction and behavioral intentions: The mediating role of experience quality. *Journal of Destination Marketing & Management*, Volume 32, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2024.100873>
- Fakfare, P., Lee, J. S., & Ryu, K. (2020). Examining Honeymoon Tourist Behavior: Multidimensional Quality, Fantasy, and Destination Relational Value. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 37(7), 836-853. <https://doi.org/10.1080/10548408.2020.1835786>
- Fanea-Ivanovici, M., Baber, H., Salem, I. E., & Pană, M. (2023). What do you value based on who you are? Big five personality traits, destination value and electronic word-of-mouth intentions. *Tourism and Hospitality Research*, Vol. 0(0), 1-16. <https://doi.org/10.1177/14673584231191317>
- Frazier, P. A., Tix, A. P., & Barron, K. E. (2004). Testing Moderator and Mediator Effects in Counseling Psychology Research. *Journal of Counseling Psychology*, 51(1), 115. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.1.115>
- Gallarza, M. G., & Gil Saura, I. (2006). Value dimensions, perceived value, satisfaction and loyalty: an investigation of university students' travel behaviour. *Tourism Management*, 27(3), 437-452. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2004.12.002>
- Ghorbanzadeh, D., Shabbir, M. S., Arshad, M. & Elahe, K. (2021). Investigating the role of experience quality in predicting destination image, perceived value, satisfaction, and behavioural intentions: a case of war tourism. *Current Issues in Tourism*, 24:21, 3090-3106. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1863924>
- Gursoy, D., S. Chen, J., & G. Chi, C. (2014). Theoretical examination of destination loyalty formation. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(5), 809-827. <https://doi.org/10.1108/ijchm-12-2013-0539>
- Haji, S. A., Hasim, D., Soleman, M. M., & Abubakar, K. (2022). The effect of experience quality on behavioral intentions mediated by tourist happiness and tourist satisfaction in an island destination. *Economics, Business, Accounting & Society Review*, Volume 1, Nomor 2, 112-121. <https://doi.org/10.55980/ebasr.v1i2.23>
- Haji, S. A., Surachman, S., Ratnawati, K., & Mintarti Rahayu, M. (2021). The effect of experience quality, perceived value, happiness and tourist satisfaction on behavioral intention. *Management Science Letters*, 1023-1032. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2020.9.040>
- Hosany, S., & Gilbert, D. (2009). Measuring Tourists' Emotional Experiences toward Hedonic Holiday Destinations. *Journal of Travel Research*, 49(4), 513-526. <https://doi.org/10.1177/0047287509349267>
- Hultman, M., Skarmeas, D., Oghazi, P., & Beheshti, H. M. (2015). Achieving tourist loyalty through destination personality, satisfaction, and identification. *Journal of Business Research*, 68(11), 2227-2231. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.06.002>
- Huwae, V. E., Noermijati, N., Rofiaty, R., & Husein, A. S. (2020). The mediating role of destination value, tourist satisfaction, and tourist engagement on the relationship between destination image and tourist loyalty in Maluku, Indonesia. *Leisure/Loisir*, 44(4), 587-620. <https://doi.org/10.1080/14927713.2020.1815563>
- Jafar, R. M. S., & Wasim, A. (2024). Tourist loyalty in the metaverse: the role of immersive tourism experience and cognitive perceptions. *Tourism Review*, Vol. 79 No. 2, 321-336. <https://doi.org/10.1108/TR-11-2022-0552>
- Jiaxin, Y., & Yingbo, Z. (2019, 15-17 July). *Analysis of College Students' Tourism Consuming Behavior Based on ISM Model*. Proceedings of the 2019 10th International Conference on E-Business, Management and Economics - ICEME 2019. 239-243. <https://doi.org/10.1145/3345035.3345086>
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar, ilkeler, teknikler* (28. Baskı). Nobel Akedemi Yayınları.
- Kušen, E. (2010). A system of tourism attractions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, Vol. 58 No. 4, 409-424. <https://doi.org/1046/196.210.80>
- Lee, S., Jeon, S., & Kim, D. (2011). The impact of tour quality and tourist satisfaction on tourist loyalty: The case of Chinese tourists in Korea. *Tourism Management*, 32(5), 1115-1124. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2010.09.016>
- Li, K. X., Jin, M., & Shi, W. (2018). Tourism as an important impetus to promoting economic growth: A critical review. *Tourism management perspectives*, 26, 135-142. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.10.002>

- Lin, C.-H., & Kuo, B. Z.-L. (2016). The Behavioral Consequences of Tourist Experience. *Tourism Management Perspectives*, 18, 84-91. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.12.017>
- Lu, W., Su, Y., Su, S., Zhao, J., Zhang, L. (2022). Perceived Authenticity and Experience Quality in Intangible Cultural Heritage Tourism: The Case of Kunqu Opera in China. *Sustainability*, 14, 1-17. 2940. <https://doi.org/10.3390/su14052940>
- Masa'deh, R., Nasseef, M. A., Alkoudary, A., Mansour, H., & Aldarabah, M. (2017). The Impact of Motivation for Attendance on Destination Loyalty via the Mediating Effect of Tourist Satisfaction. *International Journal of Business Administration*, 8(4), 34-48. <https://doi.org/10.5430/ijba.v8n4p34>
- Mehran, N., & Badaruddin, M. (2014). Investigating the key factors influencing the travel decisions of international tourists. *International Journal of Leisure and Tourism Marketing*, 4(2), 106-116. <https://doi.org/10.1504/ijltm.2014.065877>
- Mendes, J. D., Valle, P. O., Guerreiro, M. M., & Silva, J. A. (2010). The tourist experience: exploring the relationship between tourist satisfaction and destination loyalty. *Tourism: An international Interdisciplinary Journal*, 58, 111-126. <https://hrcak.srce.hr/59323>
- Moon, H., & Han, H. (2018). Destination attributes influencing Chinese travelers' perceptions of experience quality and intentions for island tourism: A case of Jeju Island. *Tourism Management Perspectives*, 28, 71-82. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.08.002>
- Moon, H., & Han, H. (2019). Tourist Experience Quality and Loyalty to an Island Destination: The Moderating Impact of Destination Image. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(1), 43-59. <https://doi.org/10.1080/10548408.2018.1494083>
- Mukherjee, S., Adhikari, A., & Datta, B. (2018). Quality of tourism destination – a scale development. *Journal of Indian Business Research*, 10(1), 70-100. <https://doi.org/10.1108/jibr-07-2017-0104>
- Murphy, P., Pritchard, M. P., & Smith, B. (2000). The destination product and its impact on traveller perceptions. *Tourism Management*, 21(1), 43-52. [https://doi.org/10.1016/s0261-5177\(99\)00080-1](https://doi.org/10.1016/s0261-5177(99)00080-1)
- Nevşehir Valiliği Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü (2024). *Nevşehir - Turizm İstatistikleri*. <https://nevsehir.csb.gov.tr/nev-sharp351-ehir---turizm-sharp304-statistikleri-i-1912> (Erişim Tarihi 17.10.2024)
- Nonthapot, S., & Thomya, W. (2020). The effect of the marketing mix on the demand of Thai and foreign to. *Management Science Letters*, 10, 2437-2446. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2020.4.006>
- Pandža Bajš, I. (2013). Tourist Perceived Value, Relationship to Satisfaction, and Behavioral Intentions. *Journal of Travel Research*, 54(1), 122-134. <https://doi.org/10.1177/0047287513513158>
- Pawaskar, P., & Goel, M. (2016). The Tourist Experience: Modelling the Relationship between Customer Satisfaction and Destination Loyalty. *Indian Journal of Science and Technology*, 9(S1), 1-13. <https://doi.org/10.17485/IJST/2016/V9IS1/107314>
- Petrick, J. F. (2004). The Roles of Quality, Value, and Satisfaction in Predicting Cruise Passengers' Behavioral Intentions. *Journal of Travel Research*, 42(4), 397-407. <https://doi.org/10.1177/0047287504263037>
- Prebensen, N. K., Vittersø, J., & Dahl, T. I. (2013). Value Co-Creation Significance of Tourist Resources. *Annals of Tourism Research*, 42, 240-261. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.01.012>
- Rahayu, S., & Candra, M. (2023). Tourist Loyalty to Halal Tourism in Indonesia: The Role of Services Quality, Satisfaction, and Experience Quality. *Jurnal Manajemen Bisnis*, 14(1), 198-213. <https://doi.org/10.18196/mb.v14i1.17790>
- Ramseook-Munhurrun, P., Seebaluck, V. N., & Naidoo, P. (2015). Examining the Structural Relationships of Destination Image, Perceived Value, Tourist Satisfaction and Loyalty: Case of Mauritius. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 175, 252-259. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1198>
- Ranjbarian, B., & Pool, J. K. (2015). The Impact of Perceived Quality and Value on Tourists' Satisfaction and Intention to Revisit Nowshahr City of Iran. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 16(1), 103-117. <https://doi.org/10.1080/1528008x.2015.966295>
- Rehman, A.U.; Abbas, M.; Abbasi, F.A.; Khan, S. (2023). How Tourist Experience Quality, Perceived Price Reasonableness and Regenerative Tourism Involvement Influence Tourist Satisfaction: A study of Ha'il Region, Saudi Arabia. *Sustainability*, 15, 1340, 1-27. <https://doi.org/10.3390/su15021340>
- Ricafort, M., V. (2021). Destination Image Management of CALABARZON Region. *Asia Pacific Journal of Management and Sustainable Development*, 9(2), 61-69.
- Sánchez-Franco, M. J., & Rey-Tienda S. (2023). The role of user-generated content in tourism decision-making: an exemplary study of Andalusia, Spain. *Management Decision*, 61(13), 1-37. <https://doi.org/10.1108/MD-06-2023-0966>
- Sert, A. N. (2019). Kültür Turistlerinin Seyahat Motivasyonları ve Turist Tipolojisine Göre Karşılaştırılması: Kapadokya Bölgesinde Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 531-556.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic Confidence Intervals For Indirect Effects in Structural Equation Models. *Sociological Methodology*, 13, 290-312. <https://doi.org/10.2307/270723>

- Song, Z., Kong, H., & Chen, Y. (2008). Tourist Satisfaction, Perceived Service Value, and Repurchase Intentions: The Case of Hong Kong's Airline, Hotel, and Restaurant Services. *Journal of China Tourism Research*, 4(3-4), 336-364. <https://doi.org/10.1080/19388160802505770>
- Stacchini, A., Guizzardi, A., & Costa, M. (2022). The Value of Sustainable Tourism Destinations in the Eyes of Visitors. *Highlights Sustainability*, 1, 202-223. <https://doi.org/10.54175/hsustain1030015>
- Stylidis, D., Woosnam, M. K., & Tasci A. D. A. (2022). The effect of resident-tourist interaction quality on destination image and loyalty. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(6), 1219-1239. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1918133>
- Sukaris, Suyono, J., & Ratnasahara E. D. (2020). Influence of Tourist Experience On Tourist Destinations Against Loyalty Through The Value of Traveling. *Journal of Physics: Conference Series*, 1573, 012009, 1-9. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1573/1/012009>
- Suprina, R., Gantina, D., Haryono, J., Gaffar, V., & Wulantika, L. (2023). Exploring tourist loyalty in metropolitan city of Indonesia. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, Vol.10 No.4, 580-588. <https://doi.org/10.15549/jeecar.v10i4.1351>
- Surej, P. J., & Sivakumari, S. (2024). Value co-creation research in tourism and hospitality management: A systematic literature review. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Volume 58, 96-114. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2023.11.008>
- Tang, J., Wang, J., Zhang, M., & Huang, W. (2023). How destination brand experience influences tourist citizenship behavior: Testing mediation of brand relationship quality and moderation effects on commitment. *Front. Psychology*, 14:1080457, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1080457>
- Velázquez, B. M., Saura, I. G., & Molina, M. E. R. (2011). Conceptualizing and measuring loyalty: Towards a conceptual model of tourist loyalty antecedents. *Journal of Vacation Marketing*, 17(1), 65-81. <https://doi.org/10.1177/1356766710391450>
- Wang, H., Yang, Y., & He, W. (2022). Does Value Lead to Loyalty? Exploring the Important Role of the Tourist-Destination Relationship. *Behavioral Sciences*, 12(5), 1-14. <https://doi.org/10.3390/bs12050136>
- Wang L., & Li, X. (2023). The five influencing factors of tourist loyalty: A meta-analysis. *PLoS ONE*, 18(4), 1-21. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0283963>
- Yang, Y., Liu, X., Jing, F., & Li, J. (2014). How Does Perceived Value Affect Travelers' Satisfaction and Loyalty?. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 42(10), 1733-1744. <https://doi.org/10.2224/sbp.2014.42.10.1733>
- Zhang, H., Fu, X., Cai, L. A., & Lin, L. (2014). Destination image and tourist loyalty: A meta-analysis. *Tourism Management*, 40, 213-223. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.06.006>
- Zhang, S., Chan, C. S., Liu, J., & Zhu, H. (2020). Different stakeholders' perceptions and asymmetric influencing factors towards nature-based tourism in Hong Kong. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(8), 889-901. <https://doi.org/10.1080/10941665.2020.1752751>
- Zhou, M., & Yu, H. (2022). Exploring How Tourist Engagement Affects Destination Loyalty: The Intermediary Role of Value and Satisfaction. *Sustainability*, 14, 1621, 1-17. <https://doi.org/10.3390/su14031621>
- Zou, W., Wei, W., Ding, S., & Xue, J. (2022). The relationship between place attachment and tourist loyalty: A meta-analysis. *Tourism Management Perspectives*, 43, 100983, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.100983>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 04/03/2024

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 194/5

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

Yazar 1: Araştırmada literatür araştırması, veri seti, analiz ve sonuç kısımlarında katkısı bulunmaktadır.


Yazar 2: Araştırmada literatür araştırması, veri seti, analiz ve sonuç kısımlarında katkısı bulunmaktadır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.05.2024
Kabul Tarihi : 10.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1484978>

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE EĞİTİM VE DİN SOSYOLOJİSİ*


Veysel ŞAHİN¹, Hilal YENİGÜN ALAT²


ÖZ

Edebiyat sosyolojisi, metinlerin birey ve toplum arasındaki ilişkiyi nasıl yansıttığını inceleyen bir disiplindir. Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Mehmet Âkif Ersoy, eserlerinde toplumsal, milli ve kültürel değerlere odaklanarak, döneminin sosyal, dinî ve siyasi gerçekliklerini yansıtarak eserlerini birer sosyolojik belgeye dönüştürür. Bireysel duygularını arka plana attığı eserlerinde Mehmet Âkif Ersoy, toplumun öncüsü ve sesi olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmada sosyolojik öğelere oldukça önem veren Mehmet Âkif Ersoy'un eğitim ve din kavramlarını ön plana çıkardığı şiirleri temel alınarak bu kavramların toplumu ayakta tutan niteliklerine değinilmiştir. Nitekim eğitim olmadan toplumun ilerleyemeyeceğini ve din olmadan da toplumun kendi benliğini koruyamayacağını savunan Mehmet Âkif Ersoy'un eğitim ve dine olan bu yöneliminin eserlerini kuran temel değer olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Edebiyat sosyolojisi, Toplum, Şiir.


* Bu çalışma; Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Prof. Dr. Veysel ŞAHİN danışmanlığında hazırlanan ayrıca Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında desteklenen "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirlerinin Sosyolojik Eleştiri Bağlamında İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, vsahin@firat.edu.tr, 
<https://orcid.org/000-0003-3265-0481>

² Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yenigunhilal.23@gmail.com, 
<https://orcid.org/0009-0006-8564-6709>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.05.2024
Date Accepted : 10.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1484978>

SOCIOLOGY OF EDUCATION AND RELIGION IN MEHMET AKIF ERSOY'S POEMS¹


Veysel ŞAHİN², Hilal YENİGÜN ALAT³


ABSTRACT

The sociology of literature is a discipline that examines how texts reflect the relationship between the individual and society. Mehmet Akif Ersoy, one of the leading figures of Turkish literature, turned his works into sociological documents by focusing on social, national and cultural values and reflecting the social, religious and political realities of his period. Mehmet Akif Ersoy can be described as the pioneer and voice of society in his works, where individual feelings are put in the background. In this respect, it is possible to say that Mehmet Akif Ersoy is the guide and spokesman of society in his works, where individual emotions do not take much place. In this study, based on the poems of Mehmet Akif Ersoy, who attaches great importance to sociological elements, in which he highlights the concepts of education and religion, the qualities of these concepts that keep society alive are touched upon. As a matter of fact, it is possible to say that this orientation towards education and religion of Mehmet Akif Ersoy, who argued that society cannot progress without education and that society cannot protect its own identity without religion, are the basic values that founded his works.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Sociology of literature, Society, Poetry.

* This study was produced from the master's thesis titled "Analysis of Mehmet Akif Ersoy's Poems in the Context of Sociological Criticism" prepared under the supervision of Prof. Dr. Veysel ŞAHİN, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Firat University and also supported within the scope of the Firat University Scientific Research Projects Support Program.

² Prof. Dr., Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Elazığ, vsahin@firat.edu.tr,  <https://orcid.org/000-0003-3265-0481>

³ PhD Student, Firat University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, yenigunhilal.23@gmail.com,  <https://orcid.org/0009-0006-8564-6709>

1. GİRİŞ

İnsan topluluklarının eylemleri, dünya üzerinde geniş kapsamlı etkilere yol açar; sosyoloji bu etkilerin somut verileriyle ilgilenirken, edebiyat her türlü eylemin soyut yönlerini ele alır. Bu bağlamda, sosyal bilimlerle ilgili çalışmalarda disiplinler arası bir bakış açısının önemi kaçınılmaz hale gelir.

Türkiye'de yapılan edebiyat araştırmalarında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır; ancak bu yöntemler genellikle sosyal yaşamla edebi eserin birlikte okunması ilkesinden hareket eder. Edebiyat sosyolojisi ise metni odağa alır ve metinden çevresel faktörlere, dönemin sosyo-kültürel durumuna ve genel algıya ulaşmaya çalışır. Edebiyat sosyolojisi, odaklandığı metinden dönemin ekonomik-idari ilişkilerine, sosyo-kültürel faaliyetlere, insanların ahlaki durumuna ve benimsenen sanat anlayışına kadar birçok ipucunu araştırır. Gerçekten de, "Toplumsal bir olgu, bireyleri dış etkilere maruz bırakma veya bu etkileri yapma gücüyle kendini gösterir; bu gücün varlığı, belirli bir yaptırımın varlığı veya bireysel girişimlere karşı direnci ile ortaya çıkar." (Durkheim, 2019: 45).

Edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için öncelikle her iki kavramı ayrı ayrı ele almamız gerekiyor. Edebiyat, "olay, düşünce, duygu ve imajların dil aracılığıyla biçimlendirilmesi sanatı, yazın" (Parlatır vd. 1998: 670) olarak tanımlanırken sosyoloji ise "toplumbilim", "toplumu inceleyen ve nesnel yasalarını saptayan bilim" olarak ifade edilir (Şahin, 2022: 348). Bu etkileşim, hem sosyoloji hem de edebiyat bilimi için önemlidir. Aydın, edebiyat ile sosyoloji arasındaki karşılıklı etkileşimi şu şekilde açıklar: "Edebiyat ve sosyolojinin hangi ölçütler ve yöntemlerle beslendiği, birbirlerini ne ölçüde etkilediği oldukça önemlidir. Yazma ve metin oluşturma süreçlerinde, edebiyat ile sosyolojinin bir araya gelmesi, başarının derin yönlerini ortaya çıkarmada kritik bir rol oynar. Ayrıca, edebiyat eserleri, kurgulanacak dünyanın verilerini ve niteliklerini rasyonel dünyadan alır. Bu nedenle, edebiyat eserlerinde gerçek dünyanın doğrudan yansımalarını görmek mümkündür." (Aydın, 2009: 368).

Edebi eserler; toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamda zengin birer sosyolojik kaynaktır. Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde toplumun yapısını, değerlerini ve yaşam biçimini yansıtan eserler bulunmaktadır. Bu eserler, dönemin sosyal ve kültürel atmosferini anlamamıza ve analiz etmemize olanak tanır. Mehmet Âkif Ersoy'un eserleri, tarihi, askeri, sosyolojik ve ekonomik açılardan zorlu bir dönemin tanığı olarak öne çıkar. İstiklal Marşı'nın şairi olarak, Milli Mücadele'nin öncülerinden olan Mehmet Âkif Ersoy, yakın tarihimizin düşünce ve mücadele insanıdır. Şiirleriyle milli bilincin, birlik ve beraberliğin önemini, erdemli olmanın değerlerini, vatan ve bayrak sevgisini, özgürlük ve bağımsızlık duygusunu halka aktarmıştır. Toplumlar, ortak değerler ve bağlılıklar etrafında kimliklerini şekillendirirler. Bu, toplumları bir arada tutan ve geleceklerini güvence altına alan ortak birlikteliktir.

Dil ve din, kimlik oluşturma temel unsurlarıdır. Âkif, bu iki unsuru, toplumun aydınlanmasına hizmet edecek bir biçimde işlemiştir. Onun şiirlerinde kullanılan dil, halkın yaşam tarzı, inançları, gelenekleri ve görenekleriyle iç içe geçmiş bir şekilde şekillenmiştir. Bu dil zenginliği, Âkif'in halkın dilini, dini inançlarını, atasözlerini, deyimlerini, folklorunu ve geleneklerini iyi bilmesinden kaynaklanır. Şiirlerinde, halk arasında yaşamış, onların söyleyişini ve yaşantısını içselleştirmiş birinin sesini işitebiliriz. Sanat eserlerinin dil, kültür ve yaşamla olan ilişkisi, kimlik bilincini diğer toplumsal etmenlerin önüne çıkararak metinlerde belirgin hale getirir. Bu bağlamda, Mehmet Âkif Ersoy topluma köklerini ve özünü hatırlatarak, varoluşunu tamamlamasını hedefler.

2. EĞİTİM SOSYOLOJİSİ VE ŞİİRE YANSIMALARI

Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinde ön plana çıkan temel kavramlardan biri eğitim sosyolojisidir. En genel anlamıyla, eğitim sosyolojisi, eğitim ile toplumun diğer kurumsal yapıları arasındaki işlevsel ilişkileri inceler. Mehmet Âkif, eğitime büyük önem atfeder ve toplumun gelişme ve ilerleme kaydetmesinin eğitim olmadan mümkün olamayacağına inanır. Ona göre, eğitim ilk olarak ailede başlar, sonra okulda devam eder ve nihayet toplumla gelişir. Bu açıdan bakıldığında, Âkif'e göre okul ve dolayısıyla öğretmen oldukça önemlidir. Âkif, "Safahat"ın dördüncü kitabı olan "Fatih Kürsüsünde" adlı eserinde bir öğretmenin nasıl olması gerektiğini anlatarak adeta bir öğretmen modeli çizer;

"Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;

Ne Çerkes'in, ne Laz'ın var bakın, elinde kitab!

Hülasa, milletin efradı bilgiden mahrûm.

Unutmayın şunu lakın: "Zaman: zaman-ı ulûm!"

...

Mahalle mektebidir işte en birinci adım;

Fakat bu hatveyi ilkin tasarlamak lazım.

Muallim ordusu derken, çekirge orduları

*Çıkarsa ortaya, artık hesap edin zararı!
“Muallimim” diyen olmak gerektir imanlı,
Edepli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.”*

(Ersoy, 2007, Vaiz Kürsüde, 243-244).

Mehmet Âkif, bu dizelerinde eğitimin önemini vurgularken, iyi bir öğretmenin özelliklerini de ustaca işleyerek, eğitimin birey ve toplum üzerindeki etkisini derinlemesine ele almıştır. Şiirinin bu bölümü, öğretmenin sadece bilgi aktaran bir figür değil, aynı zamanda öğrencilerin ruh dünyasına dokunan, onlara ilham veren bir rehber olması gerektiğini dile getirir. Bu bağlamda, Âkif'in öğretmenlik anlayışı, eğitimdeki nitelikli insan faktörünün altını çizer. Âkif'e göre, ne Kürt rehberi öğrenilmiş, ne de Türk veya Arap tarafından bir eser okunmuş; Çerkes ve Lazların elinde ise bir kitap dahi bulunmamaktadır. Milletin tamamı adeta bilgiden mahrum kalmıştır; bu nedenle ilime yönelik bir adım atılması gerekmektedir. Ancak bu adım, iyi bir şekilde planlanmalıdır. Planlama, eğitimciler ordusunun nasıl olması gerektiğine dair net bir strateji içermelidir. Bu noktada Âkif'in kafasındaki ideal öğretmen modeli devreye girer. Âkif, öğretmenlik niteliğini bünyesinde taşıyan kişinin imanlı, edepli, liyakatli ve en önemlisi de vicdanlı olması gerektiğini ifade eder. Bu dördünden sadece birinin ya da birkaçının olması yeterli değildir. Bunlar bir bütündür ve biri olmadan diğeri eksik ya da yarım kalır. Dolayısıyla bu şiirde eğitime ve öğretmene verilen önem vurgulanmıştır. Mehmet Âkif Ersoy'a göre kendimizden ödün vermeden Batı'nın eğitimi örnek alınabilir. Âkif, bu durumu şu dizelerde ifade etmektedir;

*“Heriflerin, hani, dünyâ kadar bedâyi'i var.
Ulûmu var, edebîyyâtı var, sanâyi'i var. ,
Giden birer avuç olsun getirse memlekete;
Döner muhitimiz elbette muhit-i marifete.
Kucak kucak taşıyor olmadık mesaviyi;
Beğenmezsek, “medeniyyet!” diyor; inandık; iyi!
“Ne var, biraz da ma'arif getirmiş olsa...” desek;
Emin olun size “Hamallık etmedim!” diyecek.
...
Alınız ilmîni Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesainize son sür'atini.
Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın ve ilmin; yalnız.
...
Sade garbın, yalnız ilmîne dönsün yüzünüz,
O çocuklarla beraber, gece gündüz didinin
Giden üç yüz senelik ilmi sık elde edinin
Fen diyarında sızan namütenahi pınarı
Hem için, hem getirin yurda o nafi suları
Aynı menbaları ihya için artık burada
Kafanız işlesin, oğlum kanal olsun arada.”*

(Ersoy, 2007, Asım, 252).

Mehmet Âkif Ersoy'un bu dizelerinde, milletin bilgisizlikten kurtulması ve çağdaş bir toplum olabilmesi için Batı'nın bilim ve sanatını benimsemenin elzem olduğu, bu süreçte eğitimin büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca eğitimcilerin bu dönüşümde nasıl bir rol üstlenmesi gerektiği üzerinde durulmakta ve bu sürecin dikkatlice planlanarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Âkif, sadece Batı'nın dış görünüşünü değil, onun bilimsel ve sanatsal değerlerini de içselleştirerek, milli kimliği koruyarak ve yenileyerek ilerlemek gerektiğini savunur. Böylece toplumun gerçek bir medeniyet anlayışına ulaşabileceği mesajını vermektedir. Mehmet Âkif Ersoy, eğitime verdiği önemi “Safahat”ın üçüncü kitabında şu şekilde dile getirir;

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”

(Kur'an, Zümer, 9)

“Olmaz ya... Tabî'î... Biri insan, biri hayvan!

Öyleyse, “cehâlet” denilen yüz karasından,

Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.

...

Zîrâ, yeni bir sadmeye artık dayanılmaz;

Zîrâ, bu sefer uyku ölümdür: Uyanılmaz!”

(Ersoy, 2007, Ayet Meali (Zümer,9), 189).

Âkif'e göre, eğitim cehaleti yenen tek değerdir ve cehalet, yüz karası olarak nitelendirilir. Burada kastedilen Türk milletinin varlığıdır ve cehaletle mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır; aksi takdirde, millet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bundan dolayı, eğitimin toplumu ayakta tutan ve ona toplum olma niteliği kazandıran unsurlardan biri olduğu ifade edilebilir;

“Tevekkülün, hele, mânâsı hiç de öyle değil.

Yazık ki beyni örümcekli bir yığın câhil,

Nihâyet oynayarak dine en rezîl oyunu;

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!”

(Ersoy, 2007, Vaiz Kürsüde, 233).

Mehmet Âkif, yukarıda verilen dizelerde tevekkül kavramını yanlış anlayan ve yanlış yorumlayan cahillere hitap ediyor. Tevekkül kavramının yanlış anlaşılması, dinin oyununun kurulmasına yol açar. Akif, eserlerinde eğitime büyük önem ve yer verir. Bu dizelerde cehalete ve cahillığe karşı savaş açılmış, eğitim kavramı vurgulanmıştır. Eğitim, insanların davranışlarını değiştirmek üzere temellendirilir. Eğitim, bir milletin uzun süren geçmişinin bir ürünüdür. Âkif, “Çocuklara” adlı şiirinde çocuklara şöyle seslenir;

“Ona siz benzemeyin, sonra ateştir yolunuz,

Meşe hâlinde yaşanmaz, o zamanlar geçti;

Gelen incelmış adam devri, hemen yontulunuz,

Ama dikkatli olun: Bir kafanız yontulacak;

Sakin aldanmayın, incelemeye gelmez kolunuz!”

(Ersoy, 2007, Çocuklara, 452).

Mehmet Âkif, burada çocuklara babalarının örnek alınmaması gerektiğini öğütler; babalarını oduna benzeterek, onların yetersizliklerini vurgular. Çocuklara hitap ederek, babalarına benzememeleri gerektiğini belirtir ve bu şiirde az sözle çok şey anlatmıştır. Özellikle son iki dizede vermek istediği mesajı açıkça ifade eder. Çocuklara dikkatli olmalarını öğütleyen Âkif, "Öncelikle zihninizi işleyin, sonra kolunuzu işleyin" diyerek değişimin zihinsel bir süreç olduğunu dile getirir;

“Bana dünyaya çıkarken “batacağın!” dediler,

Çıkmadan batmayı öğren, ne kadar saçma hüner!

Ye'si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam;

Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi, İmam?”

(Ersoy, 2007, Asım, 369).

Mehmet Âkif Ersoy'un bu dizelerinde, milletin bilgisizlikten kurtulması ve çağdaş bir toplum olabilmesi için Batı'nın bilim ve sanatını benimsemenin elzem olduğu, bu süreçte eğitimin büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca eğitimcilerin bu dönüşümde nasıl bir rol üstlenmesi gerektiği üzerinde durulmakta ve bu sürecin dikkatlice planlanarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Âkif, yalnızca Batı'nın dış görünüşünü değil, onun bilimsel ve sanatsal değerlerini de içselleştirerek, milli kimliği koruyup yenileyerek ilerlemek gerektiğini savunur; böylece toplumun gerçek bir medeniyet anlayışına ulaşabileceği mesajını vermektedir (Ogur, 2008: 233).

Mehmet Âkif Ersoy, eğitimde umutsuzluğa kapılmamayı ve azimle kararlılık göstermeyi önermektedir;

“Sanki dövsem ne yaparsın? Hocayız biz, döveriz...”

Gül biter aşk ile vurduk mu?

-İnandım, caiz.

- Pek cılız çıktı bu “caiz”. Demek imanın yok?

- Dayak “Amentü”ye girdiyse benim karnım tok.

Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında.”

(Ersoy, 2007, Asım, 319-320).

Mehmet Âkif Ersoy'un eğitim anlayışına göre çocuklara fiziksel şiddet uygulanmamalıdır. Nitelikli talebeler genellikle nitelikli öğretmenler tarafından yetiştirilir. Mehmet Âkif, öğretmenlerin bilgi ve deneyimleriyle topluma rehberlik etmelerini, hakikati bulmalarına yardımcı olacak bir karaktere sahip olmalarının gerekliliğine inanır. Köse İmam bir köyü ziyaret ederken, köylülerin öğretmeni kovduğunu öğrenince onlara çok öfkelenir;

“Hiç muallim kovulur muymuş, ayol, söyleyiniz?”

O sizin devletiniz, ni'metiniz, her şeyiniz.

Hoca hakkıyla beraber gelecek hak var mı?

Sizi mizana çekerken bunu sormazlar mı?

...

Teptiniz kendi gelen ni'meti sersemlikten!

Çok zaman geçmeyecektir ki bu nankörlüğünüz,

Ne felâketlere meydan verecektir görünüyorsunuz!

Köylerin yüzde bugün sekseni, hatta hocasız;

Siz de onlar gibi cahil kalarak anlayınız!”

(Ersoy, 2007, Asım, 353).

Yukarıdaki mısralarda Âkif, köylünün yanlış davranışını eleştirirken, eğitime duyduğu derin saygıyı ve değerini ortaya koyar. Hayalini kurduğu neslin öğretmenler tarafından yetiştirileceğine inanan Âkif, bu konuda son derece hassastır. Sadece gösteriş için Müslümanlık yapanlara karşı duran Âkif, ilk vahyin "oku!" olduğunu unutan Müslüman toplumuna seslenir. Öğretmenliği bir nimet olarak gören Âkif, toplumun ise öğretmenlerine haksızlık ettiğini düşünür ve toplumu nankörlükle suçlar. Cahilliğin toplumu felakete sürükleyeceği gerçeği ve bu sorunun tek çözümünün eğitim olması, Âkif'in bu dizelerdeki hassasiyetinin temel nedenidir.

Âkif, günlük yaşamda işe yaramayacak ve faydası anlaşılamayacak bilginin öğrencinin omuzlarında kambur olacağını, ona yük olarak ruhunu sıkıştıracağını aşağıdaki dizelerde ifade eder;

“Bir alay mekteb-i ali denilen yerler var;

Sorunuz bunlara millet ne verir? Milyonlar.

Şu ne? Mülkiyye. Bu? Tıbbiyye. Bu? Bahriyye. O ne?

O mu? Baytar. Bu? Ziraat. Şu? Mühendishane.

...

Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir;

Hekimin hazıkı bilmem nereden celbedilir.

Mesela bütçe hesabatını yoktur çıkaran...

Hadi maliyeye gelsin bakalım Mösyö Loran.

Hani tezgâhlarınız nerde? Sanayi' nerde?”

(Ersoy, 2007, Asım, 350- 351).

Bu dizelerden anlaşılacağı üzere Mehmet Âkif Ersoy, yabancı okullara karşı kaygılıdır. Öğrencinin bu tür okullarda sadece pasif bir şekilde bilgiyi dinleyerek öğrenmesine itiraz eden Âkif, öğrencinin derslerde aktif olmasını ve edindiği bilgileri günlük hayatta uygulamasını savunur. Öğretmenin, öğrenci tarafından örnek alınacağını düşünmesi önemli bir gerçektir. Bununla birlikte, Batı yanlısı yabancı okulların neslimizi köklerimizden uzaklaştırma eğilimi kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkar.

Eğitim, günlük yaşantımızın deneyimleriyle somutlaşır. Dolayısıyla, yaşam biçimimizden, örfümüzden, kültürümüzden uzak olan bir öğretmenin bu noktada öğrencilere fayda sağlayamayacağını düşünen Mehmet Âkif, böyle bir öğretmenin kendi kültürünü öğrencilere aşılamaaya çalışarak toplumsal yozlaşmanın ve Batı hayranlığının önünü açacağını ifade eder.

3. DİN SOSYOLOJİSİ VE ŞİİRE YANSIMALARI

Din sosyolojisi, toplumdaki dinin etkilerini anlamak, insanlık tarihinden gelen gelişmeleri etkileyen dini faktörleri belirlemek ve dinin sosyal alan üzerindeki etkilerini açığa çıkarmak için kullanılan bir terimdir. Farklı inanç sistemleri ve çeşitli sosyal ortamlar var olduğu sürece, bu alana kısıtlama getirilemez ve disiplin gücünü sürdürecektir. Din üzerine Marksist bakış açısının tanımlayıcı ve yorumlayıcı olmak üzere iki temel yaklaşımı bulunmaktadır. Din, doğası gereği, sosyal gelişmelerin temelinde yer alır ve insanlık tarihinde vazgeçilmez bir rol oynamıştır. İnsanlar, giyimlerinden beslenmelerine, ticaretlerinden evliliklerine kadar dini motifleri temel alarak davranışlarını şekillendirmişlerdir.

Özellikle yaşamın ölümden sonra devam ettiğine inanan toplumlar, hesap verme korkusuyla adeta kendi vicdanlarının yargıcısı olmuşlardır. Bu nedenle dini talimatlar her zaman sosyal yapı üzerinde etkili olmuş ve bu yönde sonuçlar doğurmuştur. Din sosyolojisinin öncüleri arasında; Durkheim, Marx ve Weber bulunmaktadır. Marx, dini bir bağımlı değişken olarak tanımlar; yani dinin doğası ve şekli, sosyal analizin temelini oluşturan tüm ekonomik ve sosyal ilişkilerle ilişkilidir. Weber, dini diğer toplumsal yapılarla farklı tutar. Bu bakış açısı, dinin dünya ile ilişkisinde belirsiz, değişime açık, sosyokültürel ve tarihsel açıdan incelenebilecek bir bakış açısı getirir. Dinin sahip olduğu güç ve etki bazen artarken bazen azalabilir. Durkheim ise konuya farklı bir açıdan bakar. Ona göre din olgusu, toplumda birleştirici öncül değerleri ortaya çıkarır. Toplumdaki dini semboller, sosyal düzenin sağlanmasında merkezi bir rol oynar (Aydımalp, 2005: 218).

İnsanlık tarihindeki kökleri derinlere uzanan dinler, insanın yaratıcılığı ve çevresiyle olan ilişkisini düzenler. İnsanlar, belirli bir dine mensup olmadan, yaşamlarını istedikleri düzende sürdürememe eğilimindedirler. "Tarihten günümüze, hiçbir toplum veya birey, ne kadar akıllı olursa olsun, dinsiz yaşayamamıştır ve yaşayamaz da. (Akıllı bireylerden bahsediyorum, çünkü akılsız olanlar, hayvanlar gibi, dinsiz yaşayabilirler.) Akıllı bir varlık, din olmadan yaşayamaz çünkü sadece din, ona ne yapması gerektiği konusunda gerçek bir rehberlik sunar; çünkü insanın yaratılışına uygun olarak sadece din verilmiştir. Din, insana verildiği için, akli başında bir insan dinsiz yaşayamaz" (Tolstoy, 1997: 12). Ayrıca, sadece insana akıl verilmiştir. İnsana akıl verilmesinin sebebi, insanın doğruyu yanlıştan ayırarak hayatını bu doğrultuda sürdürmesine yardımcı olmaktır. Bu süreçte insan, en çok dini öğretiler ve emirlerle yönlendirilir.

"Din, kökenini Tanrı'dan alan bir ahlaki sistemdir" (Güngör, 1998: 117). Bu ahlaki sistem, bireyin kişisel ve sosyal hayatını düzenler. İnsanlar, tek başlarına yaşam sürdüremezler ve bu nedenle bir sosyal yapı içinde yer almak zorundadırlar. Toplumsal yaşamı sürdürebilmek için ise belirli dini kurallara ihtiyaç vardır. Dinin hayatı bu şekilde yönlendirmesi, dinin sosyolojik boyutuna işaret eder. Din ve toplumun, "birbirlerinden tamamen bağımsız olmadıkları ve aralarında bir ilişkinin bulunduğu" herkes tarafından bilinir (Wach, 1987: 3). Toplum düzenleyici, belirleyici ve yol gösterici olan dini kuralları takip ederek huzur içinde yaşamını sürdürebilir. Dini emirler, toplumda önemli bir rol oynar ve aksi durumda toplumun baskısıyla karşılaşmak bireyleri endişelendirir.

Toplumsal yapıyı yönlendirmede dinin belirgin bir rolü vardır. "Her toplumun kendine özgü bir değerler seti bulunmaktadır. Bu değerler seti; dinî, geleneksel ve yasal kurallar tarafından şekillendirilir. Ancak, toplumsal nitelikteki bu kurallar zaman zaman bireysel çıkarlar ve algılar yüzünden anlam kaybına uğrayarak değişebilir." (Şahin ve Topdaş, 2015: 190). Bu bağlamda, intihar ve hırsızlık gibi davranışlar, bireysel çıkarlarla motive edilen ve toplum tarafından hoş karşılanmayan, reddedilen davranışlar olarak örnek olarak gösterilebilir.

"Bir toplumda belirli bir gelenek veya adet varsa veya din belli bir rehberlik sağlıyorsa, insanlar her zaman bunlara uymazlar. Çoğu kez davranışlarımızı kendi ölçülerimize göre belirleriz." (Güngör, 1998: 135). İslam inancına göre, yanlış yaptığımızda veya hata yaptığımızda, sadece Allah bizi yargılayabilir ve bağışlanmamız, secde etmemiz, yakarışımız yalnızca O'na aittir. Din, birleştirici ve kapsayıcı bir güce sahiptir, bu da insanlar arasında birliği sağlar. Bu nedenle, sosyal yaşamda birbirimize sarılmamızda önemli bir rol oynar.

Mehmet Âkif Ersoy, sık sık milleti bir arada tutan temel unsurun din olduğunu vurgular. Âkif'in doğu bölgesinde din ile ilgili gözlemleri oldukça çarpıcıdır. "Asım" adlı şiirinde bu durumu şu şekilde ifade eder;

"Kasap görmüş koyundan beş beter yulgin cemaatler"

*Tezellüler, tazarrular, esaretler, şenaatler;
Cemaatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar,
Gaza namıyla dindaş öldüren biçare dindaşlar”*

(Ersoy, 2007, Asım, 411-412).

Ersoy, cenaze töreninde hissettiği duygularla kaleme aldığı şiirinde, bu dünyada öteki dünya için çaba harcamadan beklenti içine girmenin anlamsız olduğunu vurgular. Ona göre insan, ahireti düşündükçe kendini avutsa da, dünya hayatında iyiliklerle dolu bir defter tutmadıkça ahirette de mutluluğu bulamayacaktır;

*“Senin en son serîrindir şu bî pervâ uzanmış taş;
Ki nermin hâb-gâhundan çıkar, bir gün vurursun baş!
Elinden yok halâs imkânı mâdâme'l-hayât uğraş...
O, mutlak sedd-i râhındır, aşılmaz muktedirsen aş!”*

(Ersoy, 2007, Ahiret Yolu, 122).

Ersoy'a göre, toplumdaki her türlü geri kalmışlık, dinin yanlış anlaşılmasına ve yorumlanmasına dayanır. İnsanlar, dinlerini tam olarak öğrenemedikleri için dinin öngördüğü yolda ilerleyememiştir ve Âkif, bu durumu dile getirerek insanlara rehberlik etmeye çalışmıştır;

*“Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet bilseydik,
Çare yok gösteremezdik bu kadar sersemlik.
“Böyle gördük dedemizden!” diye izmihlâli
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?”*

(Ersoy, 2007, Süleymaniye Kürsüsünde, 170).

Âkif, inancı sadece kendi ruhunun kurtuluşu olarak değil, toplumun kurtuluşu olarak gördüğü için, milletini içine alır ve kucaklar. Milliyetçiliği, bu sonsuzluk yolculuğunda somut bir gerçeklik gibi ele alır. Âkif'in milliyetçiliğini dindarlığından, dindarlığını milliyetçiliğinden ayırmak imkânsızdır. Mehmet Âkif Ersoy, ümmet fikrinden yola çıkarak İslam'ı toplumları birleştirici bir güç olarak değerlendirir. Âkif, eserlerinde İslamiyet'i çok yönlü bir şekilde ele almıştır. Hem Osmanlı'nın canlanması hem de Âkif'in hayal ettiği İslam birliğinin oluşması, onun ideal din anlayışının bir yansımasıdır. Batı medeniyetine karşı İslam toplumlarının içinde bulunduğu zayıflığı ve esaret durumunu aşacak bir farkındalık oluşturmayı amaçlayan Âkif, bunun İslam dininin temel değerlerine uygun olarak gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır (Kanter, 2014: 295).

Toplumların sosyal hayatında fiziksel gereksinimlerin yanı sıra ruhsal ihtiyaçları da karşılayan din, ortak bir duygu ve düşünce tarzının gelişimine katkı sağlar. Âkif, bu ortak dini birliğe dayalı bilinci vurgulayarak, İslam birliğinin Osmanlı ve İslam coğrafyasında ortak bir düşünce sistemine yol açacağına inanmıştır. İnanç birliği temelinde toplumsal bilinci uyandırmayı amaçlayan Âkif, bu temelin ideal insan modelini Âsım olarak belirler. Yeni bir bireyden yeni bir topluma doğru adım atan Âsım modeli, güçlü bir milli kimliğin hem fiziksel hem de ruhsal açıdan donanımlı taşıyıcısıdır.

Mehmet Âkif, milli mücadelenin içinde bulunduğu dönemde öne çıkan bir şair olarak, toplumdaki sorunları dile getirmiş bir aydın figürdür. Türk milletinin en zor zamanlarını yaşadığı Kurtuluş Savaşı döneminde, dinî ve milli değerlerin tehdit altında olduğunu gözlemlemiştir ve bu duruma şahitlik etmiştir. Mehmet Âkif, sevilen ve saygı duyulan bir çevrede büyümüş, dindar bir ailede yetişmiştir. Yaşadığı dönemde çeşitli kültürel kaynaklardan faydalanmış, edebi ve bilimsel açıdan kendisini geliştirmiştir.

Âkif, Müslümanların Kur'an'a uygun bir birliktelik oluşturmasını arzulamıştır. Bu sebeple, Kur'an'ın öğretilerini anlamak ve ona uygun bir yaşam sürmek için çabalayan insanlara rehberlik etmek istemiştir.

Âkif'e göre umutsuzluk ve Allah'a güven, aynı yürekte bir arada bulunamaz. İman ve güven olduğu sürece umut her zaman mevcut olacaktır. Bu umut bazen bizi sarmasa da, geleceği yeşertecek tek şeyin bu umut olduğunu unutmamalıyız.

Mehmet Âkif Ersoy, İslam öğretilerinin şairidir. İslam'a ve Müslümanlara büyük bir saygı duyar. Fakat yaşanan İslam, gerçek İslam dininin özüne uygun değildir. Bu durumun arkasındaki temel sebep, İslam'ın yanlış

yorumlanmasıdır Âkife göre dinin doğru yorumlanmasının tek yolu, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu düşüncelerini şu satırlarında dile getirir;

*‘Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma'nâ çıkararan.
Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,
İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.
Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.
Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?
Koca ilmiyyeyi aktar da, bul üç tane fakîh:
Zevk-i fikhîsi bütûn, fikri açık, rûhu nezîh?
Sayısız hâdise var ortada tatbîk edecek;
Hani bir tane “usûl” âlimi, yâhu, bir tek?
Böyle âvâre düşünceyle yaşanmaz, heyhât,
“Mültekâ” fikhınızın nâmi, usûlün “Mir'ât ”*

(Ersoy, 2007, Asım, 403).

Bu dizelerde öne çıkan temel düşünce, Kur'an'dan ilham almanın önemidir. İslam dininin yalnızca bu şekilde açıklanabileceği ve tam anlamıyla kavranabileceği vurgulanmaktadır. Geçmişin ardında bırakılması ve yeni bir yaklaşım benimsenmesi gerekliliği de belirtilmektedir. Bu satırlarda, Âkif'in İslam ve Müslüman ideali bakış açısı açıkça görülmektedir. Âkif'in aşağıdaki satırları da İslam'a olan bakışını yansıtmaktadır;

*“Demek: İslâm'ın ancak nâmi kalmış müslümanlarda;
Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda.
Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma;
Rücû' etsinler artık müslümanlar sadr-ı İslâm'a.
O devrin yâd-ı nûrânûru bî-pâyan şehâmettir;
Mefâhir onların târîhidir; ümmet o ümmettir.
Ki bir yandan celâdetler saçıp dünyâyı titretmiş;
Öbür yandan da insanlık nedir dünyâya öğretmiş.”*

(Ersoy, 2007, Ayet Meali(Al-i İmran,173), 215).

Mehmet Âkif, bu satırlarda İslam'ın özüne dönüşü önermektedir. Bu, İslam'ın gerekliliklerinin yerine getirilerek asıl İslam'a geri dönülmesi gerekliliğini vurgular. Bu dönüş, Müslümanların İslam'ı doğru bir şekilde anlayıp yorumlamasıyla gerçekleşecektir. Dolayısıyla burada Âkif'in İslam ve Müslümanlık konusundaki bakış açısını ifade ettiği söylenebilir.

Mehmet Âkif Ersoy, 1918'de, ümmetin çöküşünü ve Batı karşısındaki yenilgimizi Safahat'ında dile getirdi. Âkif'in şiirlerindeki eleştiri, İslam topluluğunun öz benliğini unutup uyuşukluk içinde karanlığa doğru ilerlemesini vurgulamaktadır. Mehmet Âkif Ersoy, toplumsal uyanışı İslam sınırları içinde gerçekleştirmeyi amaçlayarak bu farkındalıkla hareket etmiştir. Âkif, dini ve toplumsal sorunları bir arada ele alır ve bunları dini anlayıştaki bozulmalara bağlar. Büyük İslam Birliği'nin Doğu'nun tek kurtuluş yolu olduğunu savunur ve milliyetçiliği bu birlik için bir tehdit olarak görür. Âkif, bu konuyu birçok şiirinde dile getirmiştir. “Hakkın Sesleri” şiirinde şöyle der;

*“Hani milliyetin İslam idi kavmiyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
'Arnavutluk' ne demek var mı şeriatta yeri,
Küfr olur başka değil kavmini sürmek ileri.*

*Arabın Türke Lazın Çerkeze yahut Kürde.
Acemin Çinliye ruchanı mı varmış nerde?
Müslümanlıkta anasır mı olurmuş ne gezer,
Fikr-i kavmiyeti telin ediyor peygamber”*

(Ersoy, 2007, Hakkın Sesleri, 191).

Özellikle Balkan Harbi sonrasında Türk aydınları arasında yayılan milliyetçiliğe karşı çıkan Mehmet Âkif, “Zulmetten Nura” adlı eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya hükmeden, altı asırlık köklü bir geçmişe sahip bir devlet olduğunu; ancak daha sonra küçülüp çekildiğini derinden üzüntüyle dile getirir. Osmanlı'nın, önce Afrika'dan sonra Avrupa'dan ve hatta Asya'dan geri çekilerek küçük bir toprak parçasında sıkışıp kaldığını ifade eder. İmparatorluğun parçalanma sürecinin başladığı günlerde Âkif Arnavutluk, Arap, Türk, Kürt kavimlerinin liderlerini bir araya getirerek kavmiyetin zararlarını anlatmıştır. Fatih Camii'nde, Balıkesir'deki Zağanos Paşa Camii'nde ve Kastamonu'daki Nasrullah Camii'nde yaptığı vaazlarda halkı Millî Mücadele'ye katılmaya çağırırken aynı zamanda vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı için millî birlik ve dayanışmanın önemini vurgular.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Mehmet Âkif Ersoy, Millî Mücadele'nin yaşandığı dönemde, toplumun içinde bulunduğu sorunlara dikkat çeken bir şair olarak ön plana çıkar. Müslüman toplumların Kur'an'ı Kerim'e dayalı bir birliğe yeniden kavuşması gerektiğini savunurken, Millî Mücadele yıllarında halkın manevi duygularını güçlendirmek ve dinî bilincini artırmak için çaba gösterir. Mehmet Âkif'in toplumu uyarıcı ve rehberlik edici bir rol üstlendiği açıktır.

Mehmet Âkif Ersoy'un toplum ve değerlerle olan ilişkisi, edebiyat sosyolojisi açısından önemli veriler sunmaktadır. Sanatçıların topluma yaklaşımını ve toplumdan aldıkları ilhamı inceleyen edebiyat sosyolojisi, sanatçılar ile toplum arasındaki ilişkiyi anlamayı amaçlar. Bu perspektif, sanatçı ve eserini toplum merkezli çeşitli bakış açılarıyla ele almamıza olanak tanır. Bu bakış açıları bazen eleştirir, bazen rehberlik eder, bazen de mevcut durumu tespit eder. Mehmet Âkif Ersoy, şiirlerinde toplumun uyuyan bilincini harekete geçirmeyi ve köklü değerlerine sadık kalarak yeni bir bilinç inşa etmeyi amaçlar. Bu amacı gerçekleştirirken toplumun ve bireyin karakterini oluşturan ahlaki, dini, geleneksel, hukuki ve millî değerlerden yararlanır.

Mehmet Âkif Ersoy, eserlerinde büyük bir vurguyla dinî değerlere odaklanır. Özellikle, kişisel çıkarlar uğruna dinî anlayışları saptıranları eleştirirken, toplumun bu tür yanlışlara nasıl destek verdiğini sorgular. Ayrıca, dinî cehaletin ve bilgisizliğin temelinde Batı'ya duyulan hayranlığın yattığını düşünür. Millî Mücadele döneminde ise, halkın manevi duygularını güçlendirmeyi ve İslam'a daha sağlam bir şekilde bağlanmasını hedefler. Âkif'in en büyük isteği, Müslümanların Kur'an-ı Kerim'in ilkeleri etrafında birlik ve beraberlik içinde olmalarıdır. Bu nedenle, Kur'an'ın buyruklarını anlamak ve ona uygun bir yaşamı benimsemek önemlidir. Geleceği şekillendirmede ise gençlerin rolü büyüktür. Onların her alanda donanımlı olması, toplumu daha iyi bir yere taşıyacaktır. Geleceğin umudu olan gençlerin, kendi değerlerine bağlı kalarak, Batı'dan alınan bilim ve teknolojiyi kendi kültürleriyle harmanlamaları beklenir.

Mehmet Âkif, eğitime büyük bir değer verir; bir toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için eğitimin temel olduğuna inanır. Ona göre, eğitim süreci öncelikle ailede başlamalı, sonra okulda devam etmeli ve toplumla birlikte ilerlemelidir. Bu bağlamda, okul ve öğretmenlerin rolü hayati öneme sahiptir. Öğretmenlik mesleğini kutsal ve saygın bir görev olarak nitelendirir. Eğitim sisteminin düzeltilmesi için öncelikle terbiyeli, yetenekli ve merhametli öğretmenler yetiştirilmelidir. Mehmet Âkif Ersoy, toplumun durumunu göz önünde bulunduran, köklerinden kopmayan, çaba gösteren ve bilgili bireyleri yeni nesil olarak görür. Yeni neslin yetiştirilmesinde rol alacak eğitimcilerin, bu özelliklere sahip bireylerden olması gerektiğine inanır.

Sonuç olarak, toplumun edebî eserlerle bir yansıması olduğu, Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinde bu gerçeğin açıkça görüldüğü vurgulanmalıdır. Sosyolojik eleştiri bağlamında, şairin eserlerinde yaşadığı dönemin etkilerinin izleri ve yansımaları belirgin bir şekilde görülmektedir. Mehmet Âkif, ahlaki, dinî, örfî, hukukî ve millî değerlerle yaşadığı dönemin izlerini birleştirerek okuyucuya sunar. Uyarıcı misyonuyla toplumun kendi değerlerinin farkına varmasını sağlar ve toplumun kendi kimliğini oluşturmaya katkıda bulunur. Gelecek için toplumu ayakta tutan değerlere uymayanı eleştirmekten çekinmeyen Mehmet Âkif, toplumun ve milletin geleceği için de önemli bir rehberlik yapar.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, B. F. (2021). Hayat Safahatında Eğitimsel Değerleri Işığında Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ı. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7(3), 532-562.
- Alver, K. (2004). *Edebiyat sosyolojisi İncelemeleri*. Hece Yayınları.
- Alver, K. (2005). *Edebiyat Aynası*. Hece Yayınları.
- Aydın, E. (1999). *Edebiyat sosyolojisine Genel Bakış ve Bu Bakış İçinde Türk Edebiyatı*. Hece Yayınları
- Aydınalp, H. (2005). Din Sosyolojisi. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 217-230
- Baysülen, E. & Toprakçı, E. (2017). Mehmet Âkif Ersoy'un Eğitim Felsefesi (Konuşmaları ve Yazdıkları Işığında Nitel Bir Analiz). *Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2). 168-188.
- Durheim, E. (2016). *Eğitim ve Sosyoloji*. (Çev. Pelin Ergenekon). Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2016). *Sosyoloji Dersleri*. (Çev. Ali Berktaş). İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2019). *Sosyolojinin Yöntem Kuralları*. (Çev. Özer Ozankaya). Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2019). *Toplum ve Ahlâk*. (Çev. Pelin Ergenekon) Pinhan Yayıncılık.
- Düzdağ, M. E. (2007). *Safahat*. Aden Yayınları.
- Düzgün, S. (2002). *Mehmet Âkif Ersoy (Tarihi, Sosyal Ve Eğitimci Kişiliği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eagleton, T. (2007). *Şiir Nasıl Okunur?* (Çev. Kaya Genç) Ayrıntı Yayınları.
- Ercan, Ş. (2015). Âkif Literatürüne Yeni Bir Katkı: Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Anlayışına Dair Yapılan Çalışmalar Üzerine Bibliyografik Bir Deneme. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6, 211-221.
- Grace D. Çev. Aydınalp H. (2005). Din Sosyolojisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 217-230
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. Ötüken Yayınları.
- Horoz, Y. (2010). *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanter, M. F. (2014). *Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu*. Kitabevi Yayınları.
- Karakoç, S. (1968). *Mehmet Âkif*. Yağmur Yayınları.
- Kaya, H. (2009). *Mehmet Âkif Ersoy'un Dini Ve Siyasi Fikirleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçoğlu, O. (2011). *Mehmet Âkif Ersoy'un Dini-Sosyal Islahatçılığı*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ogur, Erol (2009). Asım'da Eğitim Değerleri. 1. *Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 19-20-21 Kasım 2008 (Burdur). C. 1. Desen Ofset. 229- 237.
- Şahin, V. (2022). *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri*. Akçağ Yayınları.
- Şahin, V.& Topdaş, F. (2015). Refik Halit Karay'ın 'Yatık Emine' Adlı Öyküsünün Sosyolojik Açından İncelenmesi. *Littera Turca*, 1(2), 185-194.
- Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1971). *Mehmet Âkif ve Safahat*. Nida Yayınevi.
- Tezcan, M. (1981). *Eğitim Sosyolojisine Giriş*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (1997). *Din Nedir?* (Çev. M. Çiftkaya). Furkan Yayınları.
- Tüzer, İ., Hüküm, M. (2019). *Edebiyat sosyolojisi*. Akçağ Yayınları.
- Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yetiş, K. (1992). *Mehmet Âkif'in Sanat- Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 19.07.2024
Date Accepted : 07.10.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1518773>

EFL INSTRUCTORS' PERSPECTIVES OF L1 USE IN L2 CLASSROOM: A CASE STUDY AT BİNGÖL UNIVERSITY

Yahya GEYLANI¹

ABSTRACT

Language experts, educators, and scholars have long debated using first language (L1) in foreign/second language (L2) classrooms. During the heydays of the Direct Method, also called the Natural Method, which was sequenced by the Audio-lingual method, language scholars and educators strongly rejected L1 use in L2 classrooms. These two methods were an objection to the Grammar Translation Method that allows and facilitates L1 use in L2 classrooms. However, whether L1 use should be welcomed or refrained in L2 classrooms remains an open question. Ten English as a foreign language (EFL) instructors participated in the research. The required data was gathered using a questionnaire, and SPSS 20 was used for analysis. Three of the participants were interviewed in a semi-structured manner to gain a deeper understanding of their perspectives and to strengthen the quantitative data. This study was carried out to understand EFL instructors' perceptions of using L1 in L2 classrooms who teach both in preparatory classes and at the English language and literature department at Bingöl University, Türkiye. The analyses and interpretations of the data showed that L1 is mostly used for teaching L2 grammar and vocabulary. The study also showed that there are too many contributing factors of L1 use, such as building mutual intelligibility (comprehension), giving clear instructions, setting up a good rapport with students, reducing anxiety, integrating humour into L2 classes, and reprimanding and appraising students.

Keywords: Mother Tongue, L1, Turkish in English Classes, L1 Use in L2 Classroom

¹ Instructor, Bingöl University, School of Foreign Languages, ygeylani@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7132-2328>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 19.07.2024
Kabul Tarihi : 07.10.2024



<https://doi.org/10.29029/busbed.1518773>

YABANCI DİL ÖĞRETİM ELEMANLARININ YABANCI DİL SINIFLARINDA ANA DİL KULLANIMINA DAİR TUTUMLARI: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİNDE BİR ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ

Yahya GEYLANI¹

ÖZ

Yabancı/ikinci dil sınıflarında ana dilin kullanımı, İngiliz Dili Öğretiminde dil eğitimcileri arasında uzun süredir sorgulanan bir konu olmuştur. Doğal Yöntem olarak da adlandırılan ve İşitsel–Dilsel Yöntemi takip eden Düzvarım Yönteminin altın çağında yabancı dil sınıfında ana dil kullanımı dil eğitimcileri tarafından şiddetle reddedilmiştir. Bu iki yöntem, yabancı dil sınıflarında ana dil kullanımına izin veren ve kolaylaştıran Dilbilgisi – Çeviri Yöntemine bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır. Yine de, yabancı dil sınıflarında ana dil kullanımının memnuniyetle karşılanıp karşılanmayacağı veya bundan kaçınılması gerektiği hala cevaplanması gereken bir soru olarak kalmaktadır. Bu çalışmaya İngilizce eğitim veren 10 yabancı dil öğretim elemanı katılmıştır. Gerekli veriler anket yoluyla toplanmış ve SPSS 20 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların ana dil kullanımına karşı tutumlarını daha derinlemesine anlamak ve nicel verileri desteklemek amacıyla üç katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi'nde hem hazırlık sınıflarında hem de İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde ders veren yabancı dil öğretim elemanlarının sınıflarda ana dil kullanımına ilişkin tutumlarını anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ana dilin çoğunlukla İngilizce dil bilgisi ve kelime öğretimi için kullanıldığını göstermiştir. Çalışma aynı zamanda ana dil kullanımının; karşılıklı iletişim güçlüklerini ortadan kaldırma, açık ve anlaşılır talimatlar verme, öğrencilerle sağlıklı ilişkiler kurma, kaygıyı azaltma, mizahı derslere entegre etme, öğrencileri azarlama ve takdir etme gibi çok fazla katkı sağlayan rollere sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ana dil, Yabancı Dil, Yabancı Dil Sınıflarında Ana Dil Kullanımı

¹ Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ygeylani@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7132-2328>

1. INTRODUCTION

The dilemma of using first language (hereafter referred to as L1) in second/foreign (hereafter referred to as L2) classrooms has always been disputed among English language educators. Medgyes (2001) discusses that using or avoiding the first language in the L2 classroom is one of the biggest problems of language teaching since there are language scholars/educators who advocate the use of the L1 and those who oppose it. While some scholars strongly support L1 usage in L2 teaching (Nation, 2003), others object to it (Atkinson, 1987). Schweers (1999) believes that L1 is imperative in facilitating L2 learning. He also elaborates that when L1 is instrumentally used to set up a good rapport with students, create a threat-free learning environment, encourage their L2 learning and make comprehension checks, it becomes a magical tool in L2 learning. Similarly, Harbord (1991) asserts that resentment and incomprehension are possible consequences of setting up English-only L2 classrooms. He adds that translation, which allows using L1 to some extent, is an inevitable part of L2 learning to negotiate meaning when necessary. Additionally, L1 is used by L2 learners to repair their insufficiency in L2; they use their mother tongue as a problem-solving mechanism in communication in L2 (Dörnyei & Kormos, 1998). Another vital role of utilising L1 in an L2 classroom is that using L1 assists learners in not getting lost in understanding complex concepts taught in L2 (Schweers, 1999).

Contrarily, some scholars strongly oppose the utilisation of L1 in L2 learning and teaching. Especially the ones who are strongly in favour of communicative language teaching (Nunan, 1991). Howatt (1984), mentioning the monolingual principle that excludes learners' L1 with the goal of minimising any L1 interference in the L2 classroom, advocates exclusive use of L2 in L2 teaching and learning. Likewise, the rationale behind the restriction of L1 in L2 teaching is that L1 and L2 are learnt similarly; that is to say, human beings are exposed to a language, and then they imitate and learn; that is why exposure to a language is of paramount importance. From this sense of view, L1 is learnt through L1 and L2 is learnt through L2; hence, L2 learners should refrain depending on their other language (Cook, 2001).

Furthermore, some academics advocate using both L1 and L2 in the same classroom and advise using L1 judiciously in the L2 classroom. In Jacobson's New Concurrent Method, it is proposed that language teachers can switch between languages when necessary (Jacobson, 1990). He also advocates that switching between languages is a natural L2 activity in the L2 classroom.

1.1. Review of Relevant Literature

Numerous studies were carried out to identify the benefits as well as the harms of using L1 in an L2 classroom. While some researchers have revealed its positive aspects, others have identified its negative aspects in the foreign/second language classroom. However, through the relevant literature, it is difficult to say that studies supporting the use of L1 in L2 classrooms outnumber those opposing it. What is clear is that the debate goes on. Before delving into related studies and their findings, it would be better to give some space to what scholars, experts and teachers say about L1 use in L2 classrooms.

From a behaviourist perspective, learning is theorised as forming a new set of habits as a consequence of environmental stimuli and responses to them; thus, L2 learning develops new kinds of habits. L1 is viewed as a barrier to learning L2 in behaviourism since prior L1 habits prevent the development of new L2 habits (Mitchell & Myles, 1998). Yet, Mitchell and Myles (1998) advocate that L2 learning is facilitated when the L1 system is linked to the L2 system within the learner's brain (*ibid.*). The behaviourist view also posits that bilingual education can be detrimental to a learner's intellectual growth (Channa, Gilhooly, Lynn, Manan, & Soomro, 2017). According to Chomsky's Universal Grammar (UG) Theory, children inherently have a distinguished ability to uncover and learn the rules of any language. UG, thus, approaches L1 use as a helping factor rather than hindering L2 learning (Lightbown & Spada, 1999).

From a sociocultural perspective, Norton (2000) states that L2 learners and teachers are seen as individuals within their cultures; they are sociocultural individuals and have similar backgrounds. L2 research, in line with Vygotsky's sociocultural theory, positively approaches the use of L1 (Channa et al., 2017). Lantolf and Thorne (2007) suggest that the influence of L1 meanings on L2 learning is still inescapable. They also concluded that since L1 assists learners in exchanging and sharing information in their settings, they have to rely on their L1 for the sake of reconciling their L2 learning.

Contrarily, some scholars advocate that the use of L1 should be completely refrained in L2 classrooms. Nunan (1991) opines that all interactions should occur through L2 in communicative language teaching. In a similar vein, Aurbach (1993) asserts that maximal exposure to L2 speeds up and simplifies L2 learning; for this reason, using L1 in an L2 classroom should be avoided. Moreover, it is also claimed that learners' exposure to L2 gets interrupted as a consequence of the utilisation of L1 in language classrooms (Cook, 2001).

Mee-ling (1996) conducted a study to determine when it was necessary to use L1 (in her case, Cantonese) in the L2 (English) classroom and how it was used in the L2 classroom. Four pre-service English teacher-trainees participated in her study. Data were collected through 2-month diaries, video recordings and interviews. According to the study, the primary purpose of using L1 in an L2 classroom was compensation. In other words, participants used Cantonese to build comprehension when communication broke down. Additionally, the study showed that L1 was utilised to discipline the classroom, keep students motivated, raise students' attention, translate, and sometimes save time in the L2 classroom.

In Iran, a study conducted by Karimian and Mohammadi (2015) included forty English teachers; twenty of them were from Iran, and the other twenty were from various countries. They found out that L1 should not be ignored but rather should be used carefully for some benefits in the L2 classroom. According to their findings, L1 in the L2 classroom is a beneficial tool for translation, enhancing the quality of interaction, offering a sense of security in the L2 classroom and saving time when necessary.

In a study conducted both with students and teachers to find out how, when and why L1 (Nepali) was used in L2 (English) classrooms, Sharma (2006) found out that L1 was frequently used in 45-minute reading classes for several reasons. From the most frequently to the least, L1 was utilised to clarify the meaning of vocabulary, give directions and instructions, clarify complicated ideas, and explain grammar rules. Additionally, he discovered that although both educators and learners welcomed the use of L1 in the L2 classroom, they were against the overuse of L1.

A relevant study, again from a sociocultural perspective, was conducted to discover whether making use of L1 served as a mediational instrument for cognitive functions in complicated tasks in L2 classrooms (Storch & Wigglesworth, 2003). They found out that students initially used L1 for task management and task clarification as social exchanges, and then they used L2 for the rest of the task in-group work. Similarly, from a socio-cognitive perspective, Antón and Dicamilla (1999) carried out a study with native English speakers learning Spanish to examine the cognitive functions of L1 in a group L2 writing task. They discovered that L1 was used for scaffolding, and it served both cognitive and social functions. They used L1 to build a social space that facilitated the finalisation of the task given. This helped them achieve intersubjectivity, resulting from having a common perspective on the task.

Congruent with Antón and Dicamilla's study, Campa and Nassaji (2009) studied German as L2 in a Canadian context. The teachers who took part in the study were bilingual and used English, which was the students' L1 in German classes. They discovered that using students' L1 played instrumental roles in L2 teaching. Teachers used L1 not only for learning or teaching purposes, such as translation and providing instructions for L2 activities, but also for providing an enjoyable learning milieu to increase students' motivation to engage more in L2.

Atkinson (1987) used L1 while teaching L2 on an experimental basis for different reasons. Upon ten-month teaching, he reported that the use of L1 could be instrumental for comprehension checks, setting up collaboration among students, giving instructions, eliciting language, exchanging ideas about classroom methodology, developing fruitful learning strategies and reinforcing L2 learning. But then again, he was warned about the dangers of overusing L1 in L2 classrooms. Atkinson claimed that excessive dependency on L1 usage had to be avoided in the L2 classroom for several reasons because learners might begin to think or feel that they could not understand L2 without the assistance of L1, and they would start to use L1 even when they could communicate content in L2.

Contrary to the above-examined studies, Mahmoudi and Amirkhiz's (2011) study revealed that the disproportionate domination of L1, which was Persian in L2 classrooms, had a dampening impact on learners. Upon being interviewed about their perception of L1 use in the L2 classroom, the learners expressed their discontent with the ill-timed L1 use and its dominance. Additionally, they stated that using L1 reduced the amount of exposure to L2, which they thought might be detrimental to their L2 learning process.

In the Turkish context, several studies were conducted on L1 use in L2 classrooms. Sali (2014) carried out research to find out how Turkish English teachers employ L1 (Turkish) in L2 (English) classrooms. She discovered that teachers used L1 for three major objectives: academic, managerial and social. L1 was used to exchange information about the content of the course (academic), to arrange classroom cooperation (managerial) and to have good relations with the students (social). Similarly, Kayaoğlu (2012) conducted a study at a Turkish university to find out what kind of stance English teachers take against L1 use in L2 classrooms. He found out that a large part of the participants had a welcoming approach to L1 use in the L2 classroom. He stated that teachers considered that the integration of L1 into L2 classrooms had facilitated L2 teaching, especially for vocabulary and grammar teaching and helped to establish a learning-friendly classroom for L2 students.

Again, in the Turkish context of L2 teaching, Yavuz (2012) carried out a study with experienced primary school English teachers in Balıkesir, Türkiye. He found out that participants advocated that L1 had to be minimised in

communicative language activities but could not be removed completely from the L2 classroom. Additionally, he revealed that participants used L1 to remove psychological barriers and create a learning-friendly atmosphere for L2 learners.

The last study to be reviewed here is Kafes's (2011) study, which was carried out at a Turkish public university. He investigated the reasons for L1 use in L2 speaking classes, which made his study different from the above-mentioned studies in which L1 use was generally for teaching grammar, translation, vocabulary and reading. Upon gathering and analysing data collected through tape recordings of five weeks, a total of fifty lesson hours, he concluded that EFL teachers used L1 (Turkish) for comprehension checks, giving instructions for L2 (English) tasks, classroom management and establishing good relations with the students.

Finally, apart from the abovementioned purposes of the use of L1, it can be utilised for various reasons, especially when there is a communication gap between teachers and students in an L2 classroom. L1 can be used for making jokes, integrating humour into the L2 classroom (Dietze & Dietze, 2007) and reprimanding and praising students in the L2 classroom (Copland & Neokleous, 2010).

1.2. The Problem

Even making use of or avoiding using L1 in L2 classrooms has been under an everlasting debate among ELT scholars and teachers for decades, but no consensus has been reached so far. In the relevant literature, one can come across both welcoming and opposing stances towards L1 use in L2 classrooms. However, a moderate utilisation of L1 is also supported and documented in the relevant literature.

1.3. Research Questions

The following research questions guided the design and implementation of this study:

(1) What are the attitudes of the EFL instructors toward using Turkish in English classrooms? (2) Whether Turkish as the L1 is used in tertiary-level L2 classrooms at Bingöl University? If so, for what reasons as well as how frequently is it used?

2. METHODOLOGY

This chapter of the study presents the research design, subjects, data collection instruments, and data analyses.

2.1. Research Design

The study is both quantitative and qualitative in nature and uses an interview and a questionnaire to gather data. The rationale behind using an interview plus a questionnaire is to get an in-depth understanding of the research problem (Hennink et al., 2020).

2.2. Subjects

The subjects who participated in the present study are 10 EFL instructors teaching in preparatory classes and at the English Language and Literature department at Bingöl University. The convenience sampling method was used in the study, and participants were selected based on their availability.

2.3. Questionnaire and Interview

The study used a 35-item questionnaire with a 5-point Likert type, which Kayaoğlu (2012) adapted and modified from studies by Tang (2002) and Rolin-Ianziti and Varshney (2008). The coefficient alpha reliability of the questionnaire was calculated as .80. In addition to the questionnaire, a counterpart semi-structured interview consisting of 4 open-ended questions was conducted. All the subjects of the study responded to the questionnaire, and the interview was conducted with three of them on a voluntary basis. During the interview, the participants were asked four open-ended questions. The participants were given pseudonyms such as Sedat, Zeliha, and Yakup in order to maintain their privacy. Sedat had eight years of teaching experience in preparatory classes and at the English language and literature department. He taught speaking, listening, English poetry, and advanced translation. Zeliha had more than ten years of experience in teaching grammar and reading. The last participant, Yakup, was a novice instructor with one year of experience teaching English. He taught listening, reading and grammar.

2.4. Data Analysis

The quantitative data were analysed using the social sciences statistical package SPSS 20. Upon analysis, the quantitative data were interpreted under four sub-categories: EFL instructors' perspectives on L1 use, EFL instructors' perspectives on students' L1 use, EFL instructors' uses of L1 in L2 classrooms and EFL instructors' objectives to use L1 (Kayaoğlu, 2012). The two types of data were then blended and interpreted to support each other for a thorough understanding of the problem.

3. FINDINGS

In this chapter of the study, analyses and interpretations of the questionnaire and interviews were reported. Tables generated upon analysis were interpreted under four sub-categories. Then, some extracts from the interviews were given space and interpreted.

3.1. Findings from the Questionnaire

Participants' responses to the questionnaire items were categorised into four sub-categories, as mentioned above. Items 1-2 are EFL instructors' perspectives on L1 use, items 3-8 are EFL instructors' perspectives on students' L1 use, items 9-23 are EFL instructors' uses of L1 in L2 classrooms and items 24-35 are EFL instructors' objectives to use L1. The four sub-categories were interpreted under separate tables.

Table 1.

EFL Instructors' Stance Towards The Use of L1 in L2 Classroom

Items	Always		Often		Sometimes		Rarely		Never	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. I use Tur. in L2 class	1	10,0	2	20,0	5	50,0	2	20,0	0	0,0%
2. I don't use Tur. in L2 class	0	0,0	3	30,0	1	10,0	3	30,0	3	30,0

Table 1 illustrates the positive attitude of Bingöl University's EFL instructors toward the use of L1 (Turkish) in the L2 (English) classroom. There is no one who has never used Turkish in an English classroom. In the L2 classroom, only 20% of respondents use L1 rarely. Table 1, in general, shows that participants in the present study have a welcoming approach towards the use of L1 in the L2 classroom when it is a necessity.

Table 2.

EFL Instructors' Perspectives on The Students' Use of L1

Items	Strongly Agree		Agree		Neither Agree Nor Disagree		Disagree		Strongly Disagree	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
3. Students learn Eng. grammar easier in Tur.	4	40	3	30			3	30		
4. Students should use only Eng.	1	10	2	20	1	10	4	40	2	20
5. Students should prefer books with Eng. explanation			4	40	3	30	2	20	1	20
6. Students should never use Tur.					2	20	5	50	3	30
7. Students should prefer books with Tur. explanation	2	20	1	10	2	20	5	50		
8. Students should speak Eng. in group works	6	60	4	40						

When Table 2 is examined, 70% of the instructors think that students learn grammar in L1 easier (item 3). Responses to items 4 and 6, which are parallel to each other show that instructors have a welcoming approach to students' L1 use. The responses to item 7 indicate that they believe students should not prefer books with Turkish explanations. Finally, concerning EFL instructors' attitudes on the students' use of Turkish, responses to item 8 (60% strongly agree, 40% agree) reveal that instructors think that students should not use L1 in group work activities.

Table 3.

EFL Instructors' L1 Use in L2 Classroom

Items	Strongly Agree		Agree		Neither Agree Nor Disagree		Disagree		Strongly Disagree	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
9. I use Tur. explanation for foreign words.	2	20	4	40			4	40		
10. I use Eng. to explain unknown words.			7	70			2	20	1	10
11. I go over the topic in Tur.	2	20	4	40	1	10	3	30		

12. I use Tur. for instructions, tasks, exercises, etc.	3	30	1	10	1	10	4	40	1	10
13. I use Tur. to explain unknown words.	2	20	3	30	1	10	4	40		
14. Mother tongue is Tur., should use Tur.	2	20	1	10	1	10	5	50	1	10
15. I use Tur. to make Eng. learning easy.	2	20	6	60	1	10			1	10
16. I prefer to explain grammar rules in Eng.	3	30	1	10			4	40	2	20
17. Teacher should use Eng. only.	1	10			2	20	4	40	3	30
18. Using Tur. is more motivating than using Eng.	2	20			4	40	4	40		
19. Use of Tur. makes Eng. learning difficult.			1	10	1	10	4	40	4	40
20. Switching between Eng. and Tur. is confusing.	1	10			4	40	3	30	2	20
21. Use of Tur. is a waste of time.					1	10	5	50	4	40
22. Use of Tur. is a motivating factor.	2	20	2	20	4	40	2	20		
23. Use of Tur. facilitates Eng. learning better.	2	20	4	40	1	10	3	30		

As for EFL instructors' L1 use in L2 classes, Table 3 shows that even items 9, 10 and 13 contradict each other; yet responses given to them have similarities. According to responses given to the items, 60% of participants use L1 for explaining foreign words (item 9), 70% use L2 to explain unknown words (item 10) and 50% use L1 to explain unknown words. From this case, it is understood that instructors use L1 and L2 interchangeably for unknown or new words in the L2 classroom. This switch between L1 and L2 is also backed by the responses given to items 12 and 17; while 50% of the participants disagree with using Turkish for instructions, tasks, and exercises (item 12); 70% of them disagree with the mere use of L2 (item 17). Moreover, they think switching between L1 and L2 is not confusing (item 20). One more striking point Table 3 revealed is that using L1 makes L2 learning easier. Responses given to items 15 (80%), 19 (80%) and 23 (60%) demonstrate that all the participants favour L1 usage to facilitate L2 learning. There is a discrepancy between items 3 (in Table 2) and 16 (in Table 3), which are related to teaching grammar. While 70% of the instructors think that students learn L2 grammar in L1 better, 60% of them prefer to use L2 in explaining L2 grammar rules. There are no noteworthy results when it comes to the use of L1 as a motivating factor (items 18 and 22). Finally, 90% of participants believe that using L1 in an L2 classroom is not a waste of time (item 21). This suggests that utilisation of L1 in an L2 classroom can be a useful time-saving instrument.

Table 4.
The Purposes of Using L1

Items	Strongly Agree		Agree		Neither Agree Nor Disagree		Disagree		Strongly Disagree	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
24. I use Tur. to explain new words.	1	10	5	50			4	40		
25. I use Tur. to explain sentence structures.	3	30	7	70						
26. I use Tur. to explain difficult concepts.	4	40	6	60						
27. I use Tur. to give general information on the course.	2	20	3	30			5	50		
28. I use Tur. to increase motivation.	2	20	2	20	2	20	3	30	1	10
29. I use Tur. to avoid waste of time.	1	10	1	10	3	30	4	40	1	10

30. I use Tur. to decrease anxiety.	2	20	6	60	2	20				
31. I use Tur. for grammar course.	2	20	6	60	1	10	1	10		
32. I use Tur. for reading course.	1	10	2	20	1	10	4	40	2	20
33. I use Tur. for writing course.	1	10	4	40	1	10	2	20	2	20
34. I use Tur. for listening course.	1	10	1	10			4	40	4	40
35. I use Tur. for speaking course.							3	30	7	70

Table 4 reveals the EFL instructors' purposes of L1 utilisation in L2 classrooms. Looking at items 25 and 26, it is crystal clear that using L1 for explaining L2 sentence structures and difficult concepts of L2 is favourable for all the participants since 90% strongly agree while solely 10% agree with item 25; 40% strongly agree, and 60% agree with item 26. The other reason for instructors' use of L1 is to reduce anxiety. Responses given to item 30 (20% strongly agree, 60% agree) show that instructors use L1 to set up an anxiety-free learning environment for students in the L2 classroom. Besides, a large number of EFL instructors use L1 in teaching L2 skills such as grammar (item 31), and half of them welcome L1 use in teaching L2 writing (item 33). In teaching L2 grammar, the use of L1 is opposed by only 10% of the participants. For teaching L2 writing, 10% of participants strongly agree, and 40% agree with L1 usage. However, they strongly oppose L1 use in speaking classes since 70% of them strongly disagree and 30% disagree with item 35. Likewise, responses given to item 34 indicate that L1 use should be avoided in teaching L2 listening skills. As for reading skills, it might be said that L1 use should be restricted, as 40% disagree and 20% strongly disagree with item 32.

3.2. Findings from the Interview

All the interview questions were parallel to the questionnaire with the aim of backing questionnaire results with qualitative data and categorised accordingly. Responses given to the questions were discussed under each question below.

3.2.1. EFL Instructors' Attitudes towards Using L1 in L2 Classrooms

The very first question was about whether they support using L1 in the L2 classroom. Upon being asked, Sedat expressed, "I am not against first language use in a foreign language classroom because we sometimes need it for clarification, better communication and for removing misunderstandings." The other three participants' responses were parallel to each other, stating, "L1 can be utilised when it is necessary." From their responses, it is understood that all three participants welcomed using L1 in L2 classrooms. They thought L1 was an indispensable and inherent part of L2 teaching and learning. They are all in favour of switching to L1 when there is a need for better communication.

3.2.2. EFL Instructors' Frequency of L1 Use in L2 Classrooms

The second question was, "Where, when and how frequently do you use L1 in the L2 classroom?". Sedat responded that he generally used L1 in reading and grammar courses but rarely in speaking courses, which is quite consistent with the result of the questionnaire (item 35). He reported that he used L1 for grammar and complex sentence structures, giving instructions for in-class activities, setting up a good rapport with students, having fun and reprimanding the students. Zeliha expressed that she sometimes used L1 in speaking and reading courses to give instructions and check for comprehension. Lastly, Yakup reported that he generally used L1 in all the classes he taught. He expressed;

"I generally use the shared L1 (Turkish) in the L2 classroom when there is no mutual understanding. When my students do not understand what we are doing in the classroom, they have desperate facial expressions. When I see that they do not understand, I switch to L1, yet we should refrain from excessive use of L1 since the students' exposure to L2 could be hindered."

He also added that he used L1 to give instructions, explain new English words' meanings, make jokes and humour, and reduce anxiety.

3.2.3. Reasons for L1 Use in L2 Classrooms

The third question was "Why do you use L1 in the L2 classroom? And why do you think this might be more effective than using L2?" To this question, Sedat answered that teaching grammar and how to form L2 sentences

in L1 was far more effective than teaching them in L2 to the students, especially those with poor levels of English proficiency. He responded that to have good relations with the students, L1 had to be a part of classroom language, stating that:

“I speak Turkish to establish a good rapport with my students; for example, if I greet them in L2 when I enter the classroom, I feel that it is artificial; it is not like a real greeting. Besides, I sometimes need to make jokes to keep the class alive or reprimand them. Again, when I do it in English, it has no effect at all. That is why I have to use L1 to achieve some of my goals.”

Zeliha acknowledged that she used L1 as a supporting tool while teaching grammar. She elaborated that students learned English grammar better in L1; when they were taught grammatical structures in L1, they had a clearer idea about the structures of L2. Lastly, Yakup reported that making use of L1 facilitated L2 learning and stated;

“Our students are generally beginners. When I do not support myself with L1, we have comprehension problems in the L2 classroom. When they do not understand what is being taught, they get lost and demotivated, and thus we sacrifice some time.”

He also responded that he uses L1 when teaching new English words. He supported using L1, helped students to have a clear idea about the new words and was time-saving. The other reason for Yakup to use L1 was humour; he believed that there had to be a moderate amount of humour and fun in the L2 classroom. When done in L1, humour is not understood by the students and results in zero-sum. Lastly, he responded that he used L1 for reducing anxiety in the L2 classroom and stated,

“I generally work with students who have poor levels of English proficiency since they are preparatory class students. When they do not comprehend what we are doing in the class, they get anxious and lost. So, to remove or reduce anxiety and set up a learning-friendly environment, I make use of L1 in L2 classroom.”

3.2.4. Students' L1 Use in L2 Classrooms

The final question of the interview focused on the students' use of L1. Participants were questioned about whether they permitted their students to use L1 in the L2 classroom. For this question, Sedat replied that he allowed the students to make use of L1 in reading and grammar classes, especially when they had questions and did not understand the instructions given by the teacher. He added that he did not let the students use L1 in speaking classes since he thinks that the classroom is a unique space to practice speaking skills. Similarly, Zeliha allowed her students to use L1 when they had difficulty expressing their messages in L2. Finally, Yakup also allowed his students to use L1 when there was a need for mutual understanding. He voiced:

“We sometimes have discussion activities in which students are required to produce L2. Students with poor English skills have a lot to say, but they stay reticent during the activities, I understand this—from their facial expressions. At the end of the activity, both to motivate and give them a chance to express their ideas, I allow them to use L1 as a less formal closing chat.”

4. DISCUSSIONS AND CONCLUSION

Fully consistent with each other, the findings of the questionnaire and interview revealed that EFL instructors who participated in the study have a welcoming attitude regarding the use of L1 in L2 classrooms. The participants were completely in agreement that using L1 in L2 classrooms is essential when necessary, on the condition that L1 overuse should be avoided in L2 classrooms. This result is also similar to the studies of Sharma (2006) and Kayaoğlu (2012).

As for EFL instructors' L1 use in L2 classrooms, consistent with the studies of Sharma (2006), Kafes (2011) and Kayaoğlu (2012), the current study showed that L1 is frequently and primarily used for teaching L2 grammar and complex sentence structures. The study also asserted that L1 is usually used to teach new L2 vocabulary. The use of L1 is favourable since it is time-saving and helps learners to have a clear idea about the newly learned L2 vocabulary. Given that participants reported that using synonyms can be time-consuming and occasionally ineffective, it is possible that learners' limited English proficiency is a contributing factor in the use of L1 in L2 vocabulary instruction. Additionally, the present study indicated that L1 is used for checking comprehension, congruent with Atkinson (1987), Mee-ling (1996) and Schweers (1999). Harbord (1991) lays emphasis on comprehension since incomprehension might be a result of the only use of L2, which might result in zero-sum in the L2 classroom. One of the findings of the current study is that L1 use is used for instruction, which is similar to the findings of Atkinson (1987), Antón and Dicamilla (1999), and Campa and Nassaji (2009).

The final finding of this study concerning L1 use in L2 classrooms by EFL instructors is that L1 plays a facilitating role in L2 teaching and learning. The study revealed that participants believe in and use L1 to promote L2 learning and teaching. This is, again, in line with Schweers (1999), who claims that L1 has an imperative role in facilitating L2 learning.

Regarding why L1 is used in the L2 classroom, the current study discovered that EFL instructors intend to use L1 in L2 instruction for multiple purposes. The study showed that there is a full consensus on the use of L1 for explaining subtle concepts, which is congruent with Schweers (1999) and sentence structures of L2. The deadlock in understanding difficult concepts and the sentence structure of L2 might be overcome by integrating a shared L1 into the L2 classroom. The other intention of using L1 revealed in the present study is to decrease anxiety in L2 classrooms, which is consistent with Karimian and Mohammadi (2015). EFL instructors use L1 in L2 classrooms to set up an anxiety-free learning environment, which is called a threat-free learning environment, according to Schweers' (1999) study, especially for L2 learners with a low level of L2 proficiency. Moreover, it was discovered that EFL instructors use L1 in writing classes more frequently than in reading classes, which is inconsistent with Sharma (2006). However, when it comes to speaking courses, it is revealed that none of the EFL instructors approve of the use of L1. While this finding is consistent with Yavuz's (2012) and Mahmoudi and Amirkhiz's (2011) studies, it is inconsistent with Kafes's (2011) study. This stance of the participants of the current study might stem from the idea of exposure to L2, which is regarded as an instrumental tool for improving the communication skills of L2 learners. Likewise, Nunan (1991) argues that L2 interaction should occur in L2 and Aurbach (1993) asserts that exposure to L2 stimulates and facilitates L2 learning. Additionally, the present study discovered that L1 could be used to integrate fun into L2 classes and reprimand the students. Similarly, Dietze and Dietze (2007) found that L1 might be used for humour in L2 classrooms, and Copland and Neokleous (2010) discovered that L1 could be used for reprimanding and praising students.

In reference to the use of L1 by students in the L2 classroom, this study found that EFL instructors are supportive of this practice and let their students use the common L1 when it is necessary. They think students could use L1 since it makes grammar learning and teaching easier and contributes to the relationship between student and teacher.

While there are polar opposite approaches to using L1 in L2 classrooms, they are somewhat complementary. L1 and L2 are closely connected to each other in the brain, so separating them is useless (Cook, 2001). If this is the case, it looks like similar debates will continue in ELT.

The results of the current study show that EFL instructors who took part in the study both use and allow their students to use L1 in L2 classrooms, and they also believe that L1 use has certain advantageous roles and functions in contexts of teaching and learning foreign/second languages. Using L1 might turn into a magical tool for teaching L2 vocabulary and grammar. The study also found that making use of L1 has too many roles, such as contributing to mutual intelligibility (comprehension), giving clearer instructions, setting up a good rapport with students, reducing anxiety, integrating humour into L2 classes, and reprimanding and appraising students.

Undoubtedly, the utilisation of L1 in L2 classrooms makes significant contributions to L2 instruction and learning. However, language teachers should be cautious about excessive dependence on L1 usage in the L2 classroom. Overuse of L1 can harm the process of teaching and learning L2 as Atkinson (1987) claims that too much dependency on L1 usage should be refrained in L2 classrooms since L2 learners could begin to think or feel that they could not understand L2 without the help of L1, and they would start to use L1 even when they could communicate their messages in L2. To set an example, in some contexts, the L2 classroom is generally the sole place in which L2 learners get exposed to L2 and are given a chance to produce L2. When this is the case, excessive use of L1 might result in missing this unique opportunity of getting exposed to and producing L2.

The present study is both consistent and inconsistent in some aspects with previously conducted studies on the L1 issue in L2 classrooms. However, the only thing this study investigated was how EFL instructors felt about using L1 in L2 classrooms and why they did so. Further studies on the issue might focus on the outcomes of using L1 in the L2 classroom based on empirical data and investigate it from students' perspectives to get a broader picture of the issue. Giving students the opportunity to speak on the subject can help us gain ideas about how we should look at L1 use in the L2 classroom. However, longitudinal studies might be carried out to find the effects of L1 usage on L2 learning outcomes in order to go beyond perceptions and attitudes regarding L1 usage. Nevertheless, the results of the present study could not be generalised since it surveyed and interviewed a quite limited population in its idiosyncratic context.

REFERENCES

- Antón, M., & Dicamilla, F. J. (1999). Socio-Cognitive Functions of L1 Collaborative Interaction in the L2 Classroom. *The Modern Language Journal*, 83(2), 233–247. <https://doi.org/10.1111/0026-7902.00018>
- Atkinson, D. (1987). The mother tongue in the classroom: A neglected source? *ELT Journal*, 41(4), 241–247. <https://doi.org/10.1093/elt/41.4.241>
- Auerbach, E. 1993. Reexamining English only in the ESL classroom. *TESOL Quarterly*, 27(1). <https://doi.org/10.2307/3586949>
- Campa, J. C. D. L., & Nassaji, H. (2009). The amount, purpose, and reasons for using L1 in L2 classrooms. *Foreign Language Annals*, 42(4), 742–759. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.2009.01052.x>
- Channa, L. A., Gilhooly, D., Lynn, C. A., Manan, S. A., & Soomro, N. H. (2017). Friend or foe? First language (L1) in second/foreign language (L2/FL) instruction & Vygotsky. *Journal of Language and Cultural Education*, 5(2), 25–39.
- Cook, V. (2001). Using the first language in the classroom. *The Canadian Modern Language Review/La Revue Canadienne des Langues Vivantes*, 57(3), 402–423. <https://doi.org/10.3138/cmlr.57.3.402>
- Copland, F., & Neokleous, G. (2010). L1 to teach L2: complexities and contradictions. *ELT Journal*, 65(3), 270–280. <https://doi.org/10.1093/elt/ccq047>
- Dörnyei, Z., & Kormos, J. (1998). Problem-Solving Mechanisms In L2 Communication. *Studies in Second Language Acquisition*, 20(3), 349–385. <https://doi.org/10.1017/S0272263198003039>
- Harbord, J. 1991. The use of mother tongue in the classroom. *ELT Journal*, 46(4). <https://doi.org/10.1093/elt/46.4.350>
- Hennink, M. M., Hutter, I., & Bailey, A. (2020). *Qualitative research methods*. Sage.
- Howatt, A. (1984). *A history of English language teaching*. Oxford University Press.
- Jacobson, R. (1990). *Allocating two languages as a key feature of a bilingual methodology*. In Jacobson & Faltis (eds.), 3–17.
- Kafes, H. (2011). A neglected resource or an overvalued illusion: L1 use in the foreign language classroom. *International Journal on New Trends in Education and their Implications*, 2(2), 128–139.
- Kayaoglu, M. N. (2012). The Use of Mother Tongue in Foreign Language Teaching from Teachers' Practice and Perspective. *Pamukkale University Journal of Education*, 32, 25–35.
- Karimian, Z., & Mohammadi, S. (2015). Teacher's use of first language in EFL classrooms. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 2(3), 61–71.
- Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. (2007). Sociocultural theory and second language learning. In B. VanPatten & J. Williams (Eds.). *Theories in second language acquisition: An introduction* (pp. 201 - 224). Lawrence Erlbaum Associates.
- Lightbown, P. M., & Spada, N. (1999). *How languages are learned* (2nd Ed.). Oxford University Press.
- Mahmoudi, L., & Amirkhiz, S. (2011). The use of Persian in the EFL classroom—the case of English teaching and learning at pre-university level in Iran. *English Language Teaching*, 4(1), 135. <http://doi.org/10.5539/elt.v4n1p135>
- Mee-ling, L. (1996). Using the L1 sensibly in English language classrooms. *Journal of Primary Education*. 6 (1/2), 91-99.
- Medgyes, P. (2001). “When the teacher is a non-native speaker”. In M. Celce-Murica (Ed.), *Teaching English as a Second or Foreign Language* (pp. 429-443). Heinle & Heinle.
- Mitchell, R., & Myles, F. (1998). *Second language learning theories*. Oxford University Press.
- Nation, P. (2003). The role of the first language in foreign language learning. *The Asian EFL Journal*, 5(2).
- Norton, B. (2000). *Identity and language learning: Gender, ethnicity and educational change*. Pearson Education.
- Nunan, D. (1991). *Language teaching methodology: A textbook for teachers*. Prentice Hall.
- Rolin-Ianziti, J., & Varshney, R. (2008). Students' views regarding the use of the first language: An exploratory study in a tertiary context maximizing target language use. *The Canadian Modern Language Review*, 65(2), 249-273. <https://doi.org/10.3138/cmlr.65.2.249>
- Sali, P. (2014). An analysis of the teachers' use of L1 in Turkish EFL classrooms. *System*, 42, 308–318. <https://doi.org/10.1016/j.system.2013.12.021>
- Schweers, C. W. Jr. (1999). Using L1 in the L2 classroom. *English Teaching Forum*, 37(2), 6–13.
- Sharma, B. K. (2006). Mother tongue use in English classroom. *Journal of NELTA*, 11(1), 80-87.
- Storch, N., & Wigglesworth, G. (2003). Is there a role for the use of the L1 in an L2 setting? *TESOL Quarterly*, 37(4), 760-770. <https://doi.org/10.2307/3588224>
- Tang, J. (2002). Using L1 in the English classroom. *English Teaching Forum*, 40(1), 36-43.
- Von Dietze, A., & Von Dietze, H. (2007). Approaches to using L1 in the EFL classroom. *The Language Teacher*, 31(8), 7–10.
- Yavuz, F. (2012). The attitudes of English teachers about the Use of L1 in the teaching of L2. *Procedia – Social and Behavioural Sciences*, 46, 4339–4344. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.251>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 29.05.2024

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E.158739

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.


Yazar araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 16.05.2024
Date Accepted : 07.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1485004>


IDENTITY CONFUSION IN DOROTHY WEST'S *THE LIVING IS EASY*

Mahmut AKAR¹

ABSTRACT


Literature is a media for conveying the authors' ideas and feelings to the payers, or it is a mean of relief for them to bare their souls. In this context, literature involves an enormous place in human life. In this regard, African American literature has an important place in American literature and culture. It is also one of the strongest pillars of the literature produced by black writers in the United States of America. African American literature goes and continues in the course of history as oral literature from generation to generation. Since African Americans' place changes gradually in the USA- due to racism in particular- their viewpoint of literature changes, too. African American history predates the foundation of the United States of America as an independent country, so their literature has deep roots, consisting of rich oral culture in poetry, including gospel music, blues, rap, and spirituals along with written poetry, and slave narrations. Although African Americans come from slave ancestors, they have been able to leave a deep effect on the literature of the United States when they are brought to the continent of America. African American literature is mainly based on autobiographical spiritual narratives, and before the American Civil War African Americans' literature consists of memoirs of people who escape from slavery. So, African American literature has witnessed the problem of racial discrimination in its existential aspect. But in the progress of time, black writers go deep into verbal literature and perform their own experiences. Dorothy West, in her novel *Living is Easy* criticizes the blacks who mimes the whites. When we scrutinize, it is possible to penetrate that the writer wants to reflect her own experiences via narration and criticizes her own past. Writing is a kind of purgation for West since she writes about herself. In this study, we aim to point out the impulses that foster Dorothy West's narration from a Freudian point of view.

Keywords: Afro-American Novel, Social Memory, Slavery, Racial Discrimination, Psychoanalytic

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, m.akar@alparslan.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-2550-3793>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Date Received : 16.05.2024
Kabul Tarihi : 07.10.2024



 <https://doi.org/10.29029/busbed.1485004>


DOROTHY WEST'İN THE LIVING IS EASY ADLI ROMANINDA KİMLİK KARMAŞASI

Mahmut AKAR¹

ÖZ

Edebiyat, yazarların fikirlerini ve duygularını muhataplarına aktarmak için bir araç ya da içsel huzura varmalarını sağlayan bir rahatlama aracıdır. Bu bağlamda edebiyat insan hayatında çok büyük bir yer kaplamaktadır. Bu bağlamda Afro-Amerikan edebiyatı, Amerikan edebiyatı ve kültüründe önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahi yazarlar tarafından üretilen edebiyatın en güçlü ayaklarından biridir. Afro-Amerikan edebiyatı sözlü edebiyat olarak nesilden nesile tarihin akışı içinde devam edegelmiştir. Afrikalı Amerikalıların ABD'deki yeri -özellikle ırkçılık nedeniyle- giderek değiştiği için edebiyata bakış açıları da değişmektedir. Afro-Amerikan tarihi, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsız bir ülke olarak kuruluşundan öncesine dayanır, bu nedenle edebiyatları derin köklere sahiptir; yazılı şiir ve köle anlatılarının yanı sıra gospel müziği, blues, rap ve spiritüeller de dahil olmak üzere şiirdeki zengin sözlü kültürden oluşur. Afrikalı Amerikalıların kökenleri köleliğe dayanmasına rağmen, Amerika kıtasına getirildiklerinde Amerika Birleşik Devletleri edebiyatı üzerinde derin bir etki bırakmayı başarmışlardır. Afro-Amerikan edebiyatı ağırlıklı olarak otobiyografik ruhani anlatılara dayanır ve Amerikan İç Savaşı öncesinde Afro-Amerikan edebiyatı kölelikten kaçan insanların anılarından oluşur. Dolayısıyla, Afro-Amerikan edebiyatı varoluşsal yönüyle ırk ayrımcılığı sorununa tanıklık etmiştir. Ancak zamanın ilerlemesiyle siyahi yazarlar sözlü edebiyatın derinliklerine inerek kendi deneyimlerini icra etmişlerdir. Dorothy West, *The Living is Easy* adlı romanında beyazları taklit eden siyahları eleştirir. İncelediğimizde yazarın kendi deneyimlerini anlatı yoluyla yansıtmak istediğini ve kendi geçmişini eleştirdiğini sezmek mümkündür. Yazmak West için bir tür arınmadır, zira kendisi hakkında yazmaktadır. Bu çalışmada Dorothy West'in anlatısını besleyen dürtüleri Freudyen bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Afro-Amerikan Roman, Toplumsal Bellek, Kölelik, Irksal Ayrımcılık, Psikanalitik

¹ Assist. Prof. Dr, Muş Alparslan University, Faculty of Science and Letters, m.akar@alparslan.edu.tr,  <https://orcid.org/0000-0002-2550-3793>

1. INTRODUCTION

African American history dates to 16th century. Black people lead an ordinary and limited life in their enormous continent far before any turbulences take place. However, their poor, limited but happy life does not maintain as wanted because the nice atmosphere in Africa Continent is about break due to some quests of gold, power, and property of European countries such as England, Portugal, France, Netherlands, and Spain, which pave way a new continent- America- to be discovered and a trouble process to begin. Truth be told, “America was only several names for a dream dreamed in the first instance by Europeans” (Gray, 2011). Of these dreamer European countries, Spain takes the first place in search of wealth as it is home to many poor peasants and just recently unified as a modern nation state, meaning a wide need of money, gold, and land. On the other hand, in the East, the Ottomans conquer Constantinople, the eastern Mediterranean and control the routes Asia, causing a need of sea route. Due to this urgent need of route, Portuguese sailors work on a new route: the southern of Africa, a pure and untouched continent, which attracts the Spanish to sail long journeys across ocean- the symbol of eternity- and for the Spanish the eternal wealth. From then on, Spain gradually discovers and invades the continent. Spain’s wealth coming from the continent causes many European countries to sail this new world.

For this reason, in 1620, with a ship named Mayflower first English group sail to America, [a great wave of immigration begins from Europe to the North America] for good and various reasons such as to escape political pressures, to embark on adventures, to be able to benefit from rights and opportunities denied to them in their countries and to practice their religious beliefs freely. These colonizers are called Puritans. “If the American wilderness did not provide a hearty welcome for the colonists, it nevertheless offered a wealth of natural resources” (Curry, 2005). They established large colonies in newly invaded lands. In this new establishment many European landlords need much more manpower than before, which will initiate a long-lasting problem to be born: slavery. Notably, one of the reasons of the necessity of new manpower depends on the cause and effect of Colombian Exchange. “The Columbian Exchange refers to the exchange of diseases, ideas, food crops, and populations between the New World and the Old World following the voyage to the Americas by Christopher Columbus in 1492” (Nunn & Qian, 2010). “In this exchange, in which millions of people have died on different occasions, millions more have been forced to migrate, and many unfair exchanges have taken place, the world has entered a different era”¹ (Ser, 2023). Millions of people decease due to this exchange, and the landlords are obliged to seek for new manpower, aka slaves:

Deaths increased the need for labour, this need was met by migration, migration brought new diseases, and a cycle of few winners and dead losers ensued. The impact of imported diseases on Native Americans was devastating, making it difficult to grow crops. European settlers/invasers turned to the slave trade to meet the demand for labour to replace the dying Native Americans. This would lead to around 12,500,000 Africans being sold on slave markets between the 16th and 19th centuries (Ser, 2023).

During the 17th and early 18th centuries a great wave of emigration from Africa to America begins in brutal and inhumane conditions. “The entrance of European powers into the African continent during the colonial period changed Africa fundamentally” (Worger et al., 2010). Black people are captured and transported to America in any opportunity. They are treated like animals on board, and piled like woods regardless of men, women, or children. They face discrimination almost in every aspect in terms of colour, gender, and race as soon as they set foot in the continent of America. This horrible problem goes on many years and reaches a peak in the 20th century. They are excluded from the society and brought to lower positions with some laws. Jim Crow Laws are the most well-known and influential ones, which claim openly that black ethnicity is mean and disgusting, “which regulated social, economic, and political relationships between whites and African Americans, are passed principally to subordinate blacks as a group to whites and to enforce rules favoured by dominant whites on non-conformists of both races” (Kousser, 2023). Jim Crow Laws contain mainly racial segregation in the USA until the second half of the 20th century. They deprive African Americans of many human rights such as going to schools, getting on buses, going to theatres, and churches. With Jim Crow Laws, African Americans are forced to live as a second-class human status in American society. Unfortunately, this racial segregation between blacks and whites continues many years in the USA, causing great tension in social life.

Jim Crow is a stage name of Thomas Dartmouth Rice (May 20, 1808- September 19, 1860), an American performer and playwright who performs blackface and uses African-American vernacular speech, song, and dance to make fun of them. He plays a black, slave, and stupid character on the stage, trying to show and impose how being black is inferior, mean, and disgusting. During Jim Crow Laws period racial segregation is so clear and certain that even taps for students to drink water at schools are divided into three groups as ‘white-black-coloured’.

¹ Unless otherwise stated, this and subsequent references to Turkish works have been translated into English by me for the purposes of this study.

African Americans are called 'negro' or worse 'nigger', which is a humiliating word. In this dark atmosphere and pessimistic world black people are stuck and suffocate. Their memory is full of terrible scenes which they will not be able to forget easily. In order to get some fresh air and relief- a kind of mental masturbation in psychoanalysis- they begin to tell their experiences during slavery, the beginning of African American literature. Ahmet Sari states that most psychologists consider the act of creation as "A form of literary relaxation or consciousness-memory masturbation" (2008). Öztürk says, in a way, we can liken writing to confession and describes the work of art as a confession (1993). In one regard West experiences a state of inner purification during the creation process, and the work of art is a product of this purification. The adverse circumstances cause them to look for a way out, which results in "racism and equality, are very likely to be one of reasons of the development of African-American Literature" (Sobhi, 2016). Through their writings such as poems, and letters black people describe their daily lives before, during and after slavery. Although their writings are not regarded and accepted as authentic or literary works because of slavery system, they produce remarkable works and particularly in the first half of the 20th century play a significant role to be known and heard via a new movement: Harlem Renaissance.

In Harlem a new movement, that is a kind of revolt in a way and dubbed as Harlem Renaissance, begins. It is a historical movement for blacks to regain their freedom in terms of intellectual, cultural, and social life. It is also called as New Negro Movement, and it has influences on political development in African Americans lives. Until the end of the Civil War, most African Americans are enslaved and live in the South. But after the migration to the North, they begin to re-evaluate their identity, struggling for equality. Initially, they endeavour to solve the colour issue by removing the slaveholder offensive labels such as black, nigger, and negro- a Spanish word for black- so, they begin to use milder words such as coloured, as a euphemism for black or negro. In the early years, from the 1900s to mid-1930s Harlem is filled with many activities such as cabarets, nightclubs, theatres, newspapers, and music companies, all of which run by African Americans. During this period, poor blacks live in Harlem along with intellectuals, writers, artists, and wealthy blacks who could support them financially. In such a free, comfortable, and inspirational atmosphere, African American literature begins to flourish noticeably. Many great and important writers appear in the literature stage as Dorothy West. She holds an enormous part of the Harlem Renaissance, writing noticeable novels during this period.

2. AUTOBIOGRAPHICAL BACKGROUND

Dorothy West is an American novelist and short story writer. She was born on June 2, 1907, in Boston, Massachusetts, and died on August 16, 1998, in Boston, Massachusetts, the USA. She is best known for her novel *The Living is Easy*, and other many essays and short stories dealing with the upper-class of black families. She is the daughter of an ex-slave father who becomes a successful businessman after gaining his freedom. Her family live in a predominantly white neighbourhood along with an all-white school. Dorothy is the only dark-skinned student at school, while her cousins are light skinned and thought as white by other students. She is mocked and looked down as 'nigger'. These racial insults change her perception of life. So, West begins to write at a very early age, and publishes her short stories just at the age of eighteen as she says; "I used writing as an excuse for not going out to play. That was the beginning of my writing" (The JBHE Foundation, 1998).

In 1920s, West appears in some noticeable journals such as *Saturday Evening Quill*, *Boston Post*, and *Opportunity*. West moves to Harlem and becomes an important writer of the Harlem Renaissance. She makes great contributions during the Harlem Renaissance and Great Depression by publishing her essays, short stories, and novels. This period is a turning point for black women in the North when compared with the ones in the South. Because in the South black women lack many human rights due to the remains of slavery while in the North black women such as Dorothy West have their own rights and even can become writers. Dorothy West's first novel, *The Living is Easy*, is published in 1948 when America emerges the war years- the World War II- but it is still haunted by the collapse of morale and financial crisis all around the country, which is reflected almost in all literary works of the era. It is a time of conflict both in Europe and in the USA, also regarded as a bloody period in the USA. The novel traces the story of Cleo Judson, the main character, from her childhood to her mature time. For this reason, it is a bildungsroman- coming of age- novel.

3. AUTOBIOGRAPHICAL NARRATION AS A TREATMENT METHOD

Writing has a curing effect on human's soul. For this reason, many writers resort to writing as a treatment method. Through writing they take a deep breath and relieve in a way, by avoiding the gloomy atmosphere and the environment they live in. Because these writers cannot express themselves clearly-as many people may not be able to understand them- they use writing to cure their psychology and relieve their soul. They write pouring out their miseries out of their souls. Freud argues that the authors are able to conceal themselves very well in a work inspired by their experiences. Stating that Goethe skilfully hides himself in his works, Freud says: "Goethe was not only a great confessor, but also someone who meticulously concealed and hid himself despite the many autobiographical revelations in his works" (2013). They conceal themselves skilfully. Feeling suffocated, bored, and tired out of their gloomy atmosphere, the writers need to pour whatever inside their out, just as Berna Moran suggests: "The

artist feels the need strongly to express his/her inner excitement and feelings. It is like s/he needs to get rid of them. S/he embarks on the act of 'creation' with an unpreventable impulse and feels relieved when s/he expresses his/her feelings in his/her work(s)" (2022).

Accordingly, Dorothy West, who has an important position in the black society of the USA, shares a similar situation in her most notable work *The Living is Easy*. Being dark skinned and spending her childhood in a predominantly white neighbourhood, she has a gloomy and suffocating atmosphere even at her early age. She faces discrimination and racial insults, causing her to lead a four-walled life mostly. Not able to have a playful childhood with her white friends and light skinned cousins- because they are thought white- she resorts to writing as an excuse for not having to go out to play. From then on, writing becomes a company and cure for her gloomy inner life. A sole way to relieve herself. Writing is a shelter for West to purify herself. Most artists not only relax by writing but also find themselves in a process of creation. Peter Childs explains this state of relaxation that most famous writers achieve through writing as follows: "Freud's model of free association, which he used to enable patients to convey the thoughts passing through their minds uncensored, is reflected in the novels of many writers as the interest shown in the speech cure" (2010). The act of writing serves as a catharsis for West. Because catharsis is a concept that expresses personal purification, defined as; "The transmission of the emotional burdens that are stuck there by deviating from the wrong paths to normal paths and providing discharges from these paths" (Freud, 2013). Almost every work reflects its writer's inner or outer life. Through main characters, many writers try to pour out their accumulated feelings generally or autobiographically. In *The Living is Easy*, as the writer has experienced many unpleasant moments, she- through the main character, Cleo- tries to relieve her soul and mind by reflecting and expressing her inner life. Through writing she may reach an ultimate relief, just as Ahmet Sari states: "In the literary act, therefore, in addition to the pleasure in the individual's act of writing, there is of course also a self-executed therapy process, discharge, catharsis" (2008).

4. IDENTITY CRISES IN *THE LIVING IS EASY*

The Living is Easy, setting mostly in Boston between 1914-1919, traces the story of Cleo Judson, the protagonist, whose life parallels with the writer's. Cleo was born in the South, a predominantly slave neighbourhood. She is depicted as beautiful and young, and the eldest of four sisters. However, living in such a predominantly slave neighbourhood means danger, racial insults and sexual abuse for light skinned and charming black girls, which can clearly be seen in West's life: "Light skinned and considered very beautiful, West's mother was sent north by her parents who were concerned that their daughter was vulnerable to sexual abuse by white men in the South" (The JBHE Foundation, 1998). Living in an oppressed and imprisoned in the South causes Cleo to change her direction and style of her life as well as her character. She gets more interested in wealth and freedom. Her approach and behavior towards man- maleness- changes at a very early age. Because of the male dominant society, she feels hatred and superiority towards man, making her a bully and an arrogant she-wolf against patriarchy. She thinks- and in general, for all women- she has to be smart, strong, and independent: "A woman had to think all the time. A woman had to be smart" (West, 1982). She even pities and looks down on man, thinking that man is inferior to woman: "What was there to being a boy? What was there to being a man? Men just worked. That was easier than what women did. It was women who did the lying awake, the planning, the sorrowing, the scheming to stretch a dollar" (West, 1982).

In addition to her prevailing desire for being independent- from anything or anyone- she thinks she needs to be independent financially as well. To be freer and gain her life, she moves to the North, a much more democratic and hopeful neighbourhood than the South. She moves to Massachusetts to work as a maid in the homes of white female benefactors. But the colourful and elite life in the North attracts her a lot. She is fascinated now by such a flamboyant atmosphere. So, from then on, she tries hard and does anything to have such a life and raise her children, too in that soothing, promising environment. At the age of nineteen, she gets married a far older man than her. Her husband, named Bart, is also black and from the South. He is a wealthy and successful businessman, known as 'The Banana King'. They have a five-year-old daughter, named Judy. Cleo, in fact, does not love her husband. She just uses him as a tool to reach her own goals and have elite social life among other black families in Boston because her husband is rich and a good provider for the family, and he seems to be content by saying to Cleo: "You know it's my pride to be a good provider" (West, 1982). Cleo is very passionate for being rich such that when she was a little girl, she cheats her sisters for taking their coppers (West, 1982). She deceives and treats her husband badly, even calls him 'nigger' although she is also black, and furthermore treats her husband as an enemy of her (West, 1982).

Dorothy West intends to touch the black people's negative approach towards their own race in *The Living is Easy*. Although she is negro, Cleo hates negroes which can be reflected in her subconscious, as social pressure can make one hate himself/herself. At the same time, black people are uncomfortable when one of their own walks confidently and upright because s/he is black and, to them, they cannot walk like a white person. When Cleo visits poor side of Boston the men and women look at her with hate. They do not want her to walk with her head erect. For a black is a black, their thoughts run, and as no-account as the next (West, 1982). We learn Cleo's same

approach from the novel as such: "Cleo seemed a light in the gathering gloom. She was southern, she was coloured. From what Miss Boorum had read of southern coloured people they were devoted to what they quaintly called 'my white folks' and quite disdainful of their own kind, often referring to them as 'niggers'" (West, 1982). To Frantz Fanon it is inferiority to insult one's own race for not being white, he says: "As poor is the man who preaches hatred against whites, so poor is the black man who thinks of whitening his race" (1996). Cleo fails to realise that by emulating whites in this way, she actually insults and humiliates her own self and her own race. This is because she is an individual who considers herself superior to her racial peers. "To Bart's embarrassment, that his wife considered herself too good for them" (West, 1982). In this context, Cleo's behaviour can also be overlapped with Homi K. Bhabha's theory of hybridity. He describes hybridity as follows: "Hybridity is the sign of the efficiency of colonial power, of its variable powers and immutability; it is the strategic reversal of the process of domination through denial. Hybridity is the re-evaluation of the appropriation of colonial identity through the repetition of discriminatory identity effects" (2016).

When we look at Bhabha's definition of hybridity above, we can see that Cleo, in a sense, tries to take over a power like the power of the white. The fact that she endeavours to take everyone in her neighbourhood under her control and rule them, and that she goes further and uses the term 'nigger', which is used by whites to humiliate the black people, to her own poorer racemates confirms this thesis. In this context, we can say that in the depths of Cleo's soul there is perhaps a thought of wanting to be white. Fanon expresses that blacks have always nourished this feeling and that they burn with the desire to become white one day: "From the darkest corner of my soul, from the darkest corner of my soul, which is as black as my face, from the darkest back shadow of my black-striped consciousness, a desire breaks out, a sudden desire to be white" (1996). And that is why some characters in the novel behave as if they are white (West, 1982). Although Dorothy West does not mention an overt identity crisis in her novel, Cleo's identity crisis is related to her inability to maneuver herself into the whites and her inability to completely isolate herself from the members of her own race. Mehmet Ali Çelikel explains the postcolonial identity in-between as follows: "Postcolonial migrations, of course, are far from being smooth and are a process that brings cultural and identity crises for both the immigrant and the host culture" (2011). Cleo, as an immigrant from the South, reflects this identity crisis and ambivalence in her personality as she is caught between two cultures and two races and emulates white people.

Cleo spends most of her time to have her own personal benefits, especially using her husband as a means or money supplier. Her marriage is not for sexuality or a man to protect her since for Cleo; "Men were nothing but stomach and other things" (West, 1982). She tells her husband at the night of their marriage that she is not born to lick the boots of anybody living (West, 1982), and to her sister that she ought to thank God she has got Cleo to look after her (West, 1982). This expression shows us that Cleo is so full of herself. The only reason why she marries is to have a feeble husband that she can manage and control, which can be seen as a sign of blossoming of the feminist approach in her subconscious. But when witnessing Cleo's behaviours towards her husband, we can see that this approach has already settled in her life. Even though she is married and mother, she does not fit into the true woman concept of the 19th century. She is no longer the angel in the house. She wants to raise her daughter according to the elite and ostentatious life in the North, despising her own black nation: "Judy was nearing school age. She had no intention of sending her to school in the South End. Whenever she passed these schools at recess time, she would hustle Judy out of sight and sound. 'Little knotty-head niggers,' she would mutter unkindly, while Judy looked shocked because "nigger" was a bad-word" (West, 1982).

As seen above, "*The Living is Easy* focuses primarily on the lives of Cleo and Bart Judson, southern blacks who migrated North in search of the American dream of wealth, success, and fame" (Jones, 1999). It can also be categorized as a satiric picture of Boston's 'counterfeit bourgeoisie,' its black middle class, and as a novel that indicts black society artificially modelled on false white values (Rodgers, 1992), which is emulated by southern blacks. Cleo's being so keen on wealth and freedom leads her to a wrong and mannerless way of life; "Along with her racial denial and class elitism" (Sanders, 2002), for which she can do anything to achieve. She tries to create her own dominant world in which she can rule as she wishes. Even during her childhood, she observes how her father is unable to manage and protect the family under the same roof. Subconsciously, Cleo hates her father due to his poor incapability and incompetence, as he cannot protect and secure his daughters like a real and ideal father, which also causes her to belittle maleness, hate men and grow up, in a way, as a roaring wild beast. She hates his father because he marries with another women after her mother passes away. "She couldn't bear the thought of the women who had taken Mama's place, and she tried to turn her sisters against her" (West, 1982). From then on, she behaves like a man, rises to boast, and bully against even men not to fall. She resists every trouble. She is seen as the boss of everybody around her. The men are tools and the other for her, whom she uses to get what she wants. She forces her husband to move to a larger house. The moment she persuades her husband- with some tricks and lies- for the big house in Boston, she calls her sisters with their children- but leaving behind their husbands- to come over in the summertime of the year 1914. Even though her sisters are married to the husbands they love and settle in various places out of Boston, Cleo manages to bring them under her own roof (control), which causes them to be estranged from their husbands because Cleo sees their husbands as humble 'niggers' (West, 1982).

Although she does not like the crowded way of life of the South, she desires to set her own colony with her sisters and live in the same house. She says: "I have missed ever since I left the South. Mama and Pa and my three sisters made a good-size family. As long as I am the boss of the house, I don't care how many people are in it" (West, 1982). Because of her father's being a weak character and provider- although her father is the closest and the first man in her life- Cleo hates all men. And just because of this situation she separates her sisters from their husbands though they love them, which can be regarded as a feminist approach of Cleo that tries to save her sisters from male hegemony and control since "She felt no fear, feeling only the power beneath her and the power inside her..." (West, 1982). In fact, we have a utopian approach here: women can live and survive without men. With Cleo's approach, the writer tries to show the readers that Cleo has a dominant feminist nature and hates her father, husband, and thus all men. Her sister Charity criticizes Cleo for not writing a word to her father for a long time as follows: "Cleo, sometimes I do believe you got a devil in you somewhere. Serena told me it hurt Pa's feelings you never once wrote him all these years" (West, 1982). She is a very sordid woman that although Bart devotes himself to his family, he is not seen as a real man but provider (West, 1982). At this new house, Cleo goes on controlling and managing all the members around her, including her own husband. This situation is realized by Cleo's daughter and her nieces. They see clearly that there is only one manager at this place: "Even Vicky and Penny talked about her more than they talked about their own mothers. They never said anything nice, but they said a whole a lot. It was funny, but Cleo was the boss of everybody. It was like she was the boss of the house. Papa wasn't" (West, 1982).

Cleo is such a dominant and bossy character that even little children can see that clearly. In the end, she does whatever she has in her mind, ignoring everybody around her- regardless of her father, husband, or anybody else- which shows the powerful aspect of her matriarchy. While black women in the South live still slave lifestyle and lack of even basic human rights, in the North black women have almost every opportunity beyond their basic rights. Women, like Cleo, can have what they want, they even can manage the house in the North, where she thinks she can live freely and manipulate her family (nation) for her sake. She even tries to change her sisters, despising their former lives. She manipulates them by making them live with her, which causes their marriages to ruin. She forces them to live as little Bostonians. She wants all her family to lead a steady and elite life in the North for her own name. However, her sisters are alienated and estranged from their husbands and homes. Cleo, while talking Charity, says that her husband is a dog and when she separates from him, all she will lose is a nigger (West, 1982). After all the manipulation of Cleo, they are trapped between two fires. Nevertheless, they are torn apart now because of Cleo's ambition and desire of control even though they can live with their husbands happily in a way, which can be as the best sign of her feminist aspect.

Cleo's sisters represent the dependent women. Because each of her sisters needs her in a way. They are limited due to poor financial conditions. Of her sisters, Charity feels empty without her husband- although he is not an ideal one- she devotes herself to eating as if she would never eat and have food enough. Lily accepts the dependence and tries to please Cleo's husband- as he is rich- which shows she is in need can be controlled easily. But Serena is not like them. Despite Cleo, she struggles both for her own independence and love. Serena faces many barriers such as gender and social problems, but she never gives up shaping her life as she wishes. On the other hand, Cleo interferes in and tries to arrange her daughter's tutor Thea's life, who comes from a poor family- her father has bankrupt and dies- according to her own wish. Because Cleo is a master manipulative, and she also wants to be admired. The hidden reason underlying Cleo's desire for such control is her desire to see in herself the ability of whites to rule. She desires for whole control over everything and everyone. But eventually, she ruins her husband's life- also her own life- because of her over manipulation. She dries her husband's blood to a certain extent, as she always reshapes herself through her husband's financial support. Because her husband is just a simple tool and the other for her. She regards him just as a source of financial support, nothing else. But despite her husband's financial support and his trying to be an ideal provider for his family, Cleo is still unsatisfied because she thinks being married to a man is the same thing as being his slave, which shows how arrogant she is. Nevertheless, she bears her husband for his money since, up to her, money is the measure of independence (West, 1982).

During war years- WWI- everything goes wrong. With the arrival of the war, the economy gets upside down. Mr. Bart's banana shipments are affected badly. Now, money-hungry Cleo is face to face with devastating financial support. She still expects support from her husband and tries to get money from her husband, which shows she does not have a real sight even on a black day. She is still looking for someone around her to use and manipulate next. The only thing she realizes and cares about is that she is still dependent on her husband although she treats him- and has always treated until this hard time- like dirt and tool. Despite Cleo's hatred towards whites, she is forced to consent to her sister Charity accepting a cookery offer made by a white man because her financial power, that is, her freedom, will be taken away with the deterioration of her husband's business. Before this, she says the following about the man who makes this offer to her sister: "Who does that white man think he is coming to my house to look for a cook? Why do you want to say 'sir' to white trash?" (West, 1982). So, at the end of Cleo's story, it can clearly be seen that she has struggled in vain. Because all her struggles, dreams for an elite life and

female domain end up with disappointment. She is frustrated but desperate as she loses almost everything that she desires most. The elite life that she thinks is in the North is gone now. Even her only child Judy sees that her mother is not a true mother or boss. "Judy was beginning to see that Cleo was the boss of nothing but the young, the weak, the frightened. She ruled a pygmy kingdom" (West, 1982). Judy thinks that her mother is just the boss of the poor and feeble people, who are dependent on her in her tiny kingdom.

5. CONCLUSION

The mood of this book is frustrating, tedious, and disappointing to read, but it still can be read- and must be read- by the society, as it reflects the lifestyles of black people in that era. While even black men are slaves and treated like beasts in the South, as a woman and writer, Dorothy West rises and revolts against the male hegemony. She both writes and while writing she tries to show- however utopian it is- even a black woman can manage and control her husband, and house. Because, beyond an ambitious and manipulative female character's life, there is a national issue here- just for being dark-skinned. Through Cleo, the writer has tried to show how a woman of the unwelcomed and despised nation struggles to survive and prevail in a new environment, which she thinks is more democratic and liveable than where she comes from. From her childhood until maturity, she has always been an enduring female character, but she is misguided by the flamboyant atmosphere in the North, as her husband's- through whom she situates her place in society- business falls and is about to go bankrupt. Moreover, she draws all the good, weak, and poor people from the top to the bottom, destroying their lives.

Cleo is the ultimate image of the enduring and disappointing image of black matriarchy. She also represents the bridge between the blacks and whites, the South, and the North. She transforms herself- and, therefore, her family members- into a new irreversible shape by manipulating, exploiting, and ignoring them for her own personal benefits. Throughout the novel, we see a very patient fighter, who, even at the beginning of her childhood is aware of all her dreams. There is a growing middle class of African Americans in Boston, north of America, which is fascinating to African- Americans in the South who suffer from the harsh and pitiless system of slavery. Witnessing all these sufferings, Cleo escapes the poverty and brutal racism, which is quite natural for someone living under pressure. To come all her dreams true, she needs a total financial power. So, she marries a wealthy man, regardless of his age, nation, or colour, as she only cares about his financial status through which she can rise and prevail in society. He is conservative but not an ideal husband or father because he is easily manipulated and used by her dominant wife. Through him, Cleo arranges her sisters to her house, which is hired by her insisting, in Boston where most of elite blacks and whites live side by side.

On the other hand, the writer portrays Cleo neither so good nor so bad or despicable. She depicts Cleo's struggle to recapture her freedom both in body and soul from pressure, which is quite normal and reasonable. But what is noticeable about Cleo is her manipulative, ignorant, and selfish attitudes while seeming helpful towards the people around her. For instance, her yearning for her sisters is far greater than her concern for them. As she wants to create her own feminist lifestyle, -which has settled in her subconscious- she applies such a way to start build the core of her feminine social structure, starting from her own family, as a requirement of the feminist approach. And towards the end of the novel, it is clearly seen that she has used them to empower her own position in her husband's newly hired house. In the end, Cleo appears to get what she wants, but with the collapse of her husband's business, she collapses and falls, too, which brings out the reality that her dream of dominant female utopia fails and thus becomes dystopic without her husband's financial support. All of what reflected throughout this book can be considered as an expression of the writer that she wants to cry out subconsciously.

REFERENCES

- Bhabha, H. K. (2016). *Kültürel konumlanış* (Çev. T. Uluç, 1. baskı). İnsan.
- Çelikel, M. A. (2011). *Sömürgecilik sonrası ingiliz romanında kültür ve kimlik* (1. baskı) Bilge Kültür Sanat.
- Childs, P. (2010). *Modernizm* (Çev. V. Yıldırım, 1. baskı). Sitare. (Orjinal çalışma 2003 yılında yayımlandı.)
- Curry, D. (Ed.). (2005). *Highlights of american literature* (2nd ed.). United States Department of State.
- Fanon, F. (1996). *Siyah deri beyaz maskeler* (Çev. M. Haksöz 1. baskı). Sosyalist. (Orjinal çalışma 1952 yılında yayımlandı.)
- Freud, S. (2013). *Yaşamım ve psikanaliz* (Çev. K. Şipal, 1. baskı). Say. (Orjinal çalışma 1925 yılında yayımlandı.)
- Gray, R. (2011). *A brief history of american literature* (1st ed.). Wiley-Blacwell.
- In Memoriam Dorothy West 1907-1998. (1998). *The Journal of Blacks in Higher Education*, 21, 108–109. <http://www.jstor.org/stable/2999017>
- Jones, S. L. (1999). The bourgeois blues: African American literary aesthetics in dorothy west's "the living is easy." *The Langston Hughes Review*, 16(1/2), 3–11. <http://www.jstor.org/stable/26435325>
- Kousser, J. M. (2023, April 15). Jim Crow Laws. https://www.researchgate.net/publication/292215696_Jim_Crow_Laws
- Moran, B. (2022) *Edebiyat kuramları ve eleştiri* (32. baskı). İletişim.
- Nunn, N., & Qian, N. (2010). The columbian exchange: a history of disease, food, and ideas. *The Journal of Economic Perspectives*, 24(2), 163–188. <http://www.jstor.org/stable/25703506>
- Öztürk, N. (1993, Kasım). Psikanaliz ve edebiyat. *Yeni Haran Çevresi*, 4(1), 19.
- Rodgers, L. R. (1992). Dorothy west's the living is easy and the Ideal of southern folk community. *African American Review*, 26(1), 161–172. <https://doi.org/10.2307/3042085>
- Sanders, P. P. (2002). The feminism of dorothy west's "the living is easy": a critique of the limitations of the female sphere through performative gender roles. *African American Review*, 36(3), 435–446. <https://doi.org/10.2307/1512207>
- Sarı, A. (2008). *Psikanaliz ve edebiyat* (1. baskı). Salkımsöğüt.
- Ser, T. (2023, Kasım). Kolomb Mübadelesi. *Yedikata Dergisi*, 183, 32.
- Sobhi, A. (2016). African american literature from the 17th till the 19th century [Master dissertation, University of Tlemcen]. <http://dspace.univ-tlemcen.dz/bitstream/112/11415/1/abdalhakim-sobhi.pdf>
- West, D. (1982). *The living is easy* (3rd ed.). The Feminist.
- Worger, H. W., Clark, N. L., & Alpers, E. A. (2010). *Africa and the west: A documentary history* (2nd ed.). Oxford.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.